

Научно-образовательный электронный журнал

ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ

**Выпуск №24 (том 4)
(март, 2022)**

Международный научно-образовательный
электронный журнал
«ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ»

УДК 37

ББК 94

**Международный научно-образовательный электронный журнал
«ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №24 (том 4) (март,
2022). Дата выхода в свет: 31.03.2022.**

Сборник содержит научные статьи отечественных и зарубежных авторов по экономическим, техническим, философским, юридическим и другим наукам.

Миссия научно-образовательного электронного журнала «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ» состоит в поддержке интереса читателей к оригинальным исследованиям и инновационным подходам в различных тематических направлениях, которые способствуют распространению лучшей отечественной и зарубежной практики в интернет пространстве.

Целевая аудитория журнала охватывает работников сферы образования (воспитателей, педагогов, учителей, руководителей кружков) и школьников, интересующихся вопросами, освещаемыми в журнале.

Материалы публикуются в авторской редакции. За соблюдение законов об интеллектуальной собственности и за содержание статей ответственность несут авторы статей. Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов статей. При использовании и заимствовании материалов ссылка на издание обязательна.

© ООО «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»

© Коллектив авторов

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Пестерев С.В. – гл. редактор, отв. за выпуск

Батурин Сергей Петрович	кандидат исторических наук, доцент
Боброва Людмила Владимировна	кандидат технических наук, доцент
Богданова Татьяна Владимировна	кандидат филологических наук, доцент
Демьянова Людмила Михайловна	кандидат медицинских наук, доцент
Еремеева Людмила Эмировна	кандидат технических наук, доцент
Засядько Константин Иванович	доктор медицинских наук, профессор
Колесников Олег Михайлович	кандидат физико-математических наук, доцент
Коробейникова Екатерина Викторовна	кандидат экономических наук, доцент
Ланцева Татьяна Георгиевна	кандидат экономических наук, доцент
Нобель Артем Робертович	кандидат юридических наук, доцент
Ноздрина Наталья Александровна	кандидат педагогических наук, доцент
Павлов Евгений Владимирович	кандидат исторических наук, доцент
Петрова Юлия Валентиновна	кандидат биологических наук, доцент
Попов Сергей Викторович	доктор юридических наук, профессор
Табашникова Ольга Львовна	кандидат экономических наук, доцент
Тюрин Александр Николаевич	кандидат географических наук, доцент
Усубалиева Айнура Абдыжапаровна	кандидат социологических наук, доцент
Фаттахова Ольга Михайловна	кандидат технических наук, доцент

СОДЕРЖАНИЕ

Название научной статьи, ФИО авторов	Номер страницы
ДОПОЛНИТЕЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ	
BIR NECHA HUKM YUZASIDAN JAZO TAYINLASH MUAMMOLARI Ulug‘bek Zokirjonovich Mamirov	20
BOSHLANG‘ICH TA‘LIM JARAYONINI ZAMONAVIY TEXNALOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH Abduvaxitova Nigoraxon Sabirovna	27
DONADOR ORGANIK O‘G‘ITLAR ISHLAB CHIQRISH LINYASINI VA ULARNI EKINLAR PARVARISHIDA QO‘LLASHNI TADQIQ QILISH Maxmudov Umidjon Bahodir o‘g‘li, Davronov Qaxramonjon Anvarjonovich	32
YOSH FUTBOLCHILAR TAYYORLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA FUTBOL TEXNIKASI Ergashov Shaxrux Yusuf o‘g‘li, Muxammadov Muxammad Abduxamid o‘g‘li	39
ERKIN VOHIDOV SHE‘RIYATIDA TAZOD SAN‘ATINING QO‘LLANISHI Komiljonova Komila G‘ofur qizi	44
PEDAGOGICAL THEORIES AND THE ROLE OF THE SUBJECTIVE FACTOR IN THEIR DESIGN G‘aniyev Umidjon Muhammad Muso o‘g‘li, Qamarov Baxrom Akbar og‘li	49
HOSPITABILITY AND ITS SOME REPRESENTATION IN ENGLISH CULTURE Ibodova Munavvar	56
INSONNING IQTISODIY, IJTIMOIIY VA MADANIY HUQUQLARI Ikromjon Nodirbek o‘g‘li Muzaffarov	59
ISLOM TA‘LIMOTLARIDA INSON HUQUQLARI Ikromjon Nodirbek o‘g‘li Muzaffarov	62
ISSIQSEVAR OLMA NAVLARINI SAQLASH VA QAYTA ISHLASHNING INNOVATSION USULLARINI ISHLAB CHIQISH Xursanaliyev Shoxjaxonmirzo Farxod o‘g‘li, Yusupova Moxidil Abdumutalibovna	65

XO'RAKI UZUM NAVLARINI SAQLASH VA QAYTA ISHLASHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR TADQIQ ETISHFARG'ONA POLITEXNIKA INSTITUT Yo'ldasheva Madinaxon Umidjon qiz, Yusupova Moxidil Abdumutalibovna	73
JINOYAT ISHLARI BO'YICHA YUQORI INSTANSIYALARDA PROKURORNING DAVLAT AYBLOVIDAN VOZ KECHISHINING PROTSESSUAL TARTIBI Sadriddinova Latofat Husniddin qizi	81
ТЕПЛОВАЯ ЭНЕРГИЯ Сайфиддинов Латифхон Зухриддинович	90
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN PEDAGOGIK TA'LIMIY O'YINLAR Yusupova Vasila	96
FARZAND TARBIYASIDA OILANING TUTGAN O'RNI Maxmudova Nargiza	102
TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA O'QITUVCHINING KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH Abdihakimova Nilufar Abdig'aniyevna	106
YORITILGANLIKNING SEGNETOELEKTRIKLARDA VA YARIMO'TKAZGICHLARDA RELAKSATSION TA'SIRI $Sn_2P_2S(Se)_6$ Mardonov Amirjon Suxrobovich	109
БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМДА ИНТЕГРАЦИЯЛАШ MASALALARI Мирзаева Лобар Ўктам қизи	111
SPORTCHILARNI MUSOBAQALARGA PSIXOLOGIK JIHATDAN TAYYORLASHNING IJOBIY JIHATLARI M.M.O'rolov	115
LOGARIFMIK TENGLAMALARNI YECHISH B.B.Sharipova	118
МЕҲНАТ РЕСУРСЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИ БЎЙИЧА БАНДЛИГИНИНГ ЖОРИЙ ҲОЛАТИ Расулов Шавкат Шароф ўғли	122
YADRO KIMYOSINING TIBBIYOTDAGI O'RNI Isroilov Baxtiyor G'ayratjon o'g'li, Shukurova Nozima Rahimjonovna	126
BOLALARDA SURUNKALI GLOMERULONEFRIT LABORATOR DIAGNOSTIKASI Tog'ayeva D.S., Karimova U.N., Xamidova S.N.	131
ЎЗБЕКИСТОНДА БАНДЛИК МУАММОСИ. МАМЛАКАТ РИВОЖИДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИНГ РОЛИ Расулова Шарифа Файбуллаевна	137

DEVELOPING STUDENTS 'INVENTIVE COMPETENCES IN PHYSICS CLASSES Muhammadova Dialfruz Axmatovna, Abdullayeva Zulfiya G'afurovna	141
FARG'ONA VODIYSIDA YETISHTIRILGAN OSHQOVOQLARDAN YANGI TURDAGI OZUQA TEXNALOGIYALARINI ISHLAB CHIQISH Xojimatov Javlonbek Inomjon o'g'li	146
ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ЎҒИРЛИК ЖИНОЯТЛАРИ ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ФАОЛИЯТИ Тоштемирова Сарвиноз Вахоб қизи	151
GEOMETRIK NAQSH ELEMENTLARINING RAMZIY MA'NOLARI Muminova Sevara Olovitdin qizi	154
KATTAQO'RG'ON TUMAN MAISHIY CHIQINDILARNI UTILIZATSIYALASH VA ULARDAN QAYTA FOYDALANISH Shodmonov Furqat Abdimumin o'g'li	160
SAHNALASHTIRISH FAOLIYATI JARAYONIDA BOLALARDA IJODIY FAOLLIKNI SHAKLLANTIRISH Hazratqulova Sulhida Raxmat qizi	165
INNOVATIVE WAYS OF TEACHING ENGLISH Sarvinoz Kodirova Suyunovna	170
MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARI VA BOSHLANG'ICH TA'LIMDA BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ONA TILI DIDAKTIKASI Jabborova Ròzigul Yandash qizi, Navròzvva Asila Asqaruvna, Ġiyosova Orasta	174
MAKTABGACHA KATTA YOSH DAGI BOLALARDA XALQ OG'ZAKI IJODI VOSITASIDA MILLIY G'URUR HISSINI SHAKLLANTIRISHDA OILANING O'RNI Kadirova Shaxnoza Xudoyberdievna	177
MUAMMOLI TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING TADQIQOTCHILIK BILIM KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH Diyarov Akmal To'lqin O'g'li	188
O'ZBEK VA INGLIZ TILLARINING PAYDO BO'LISH VA RIVOJLANISH JARAYONLARI Yaxiyayeva Barno, Diyarov Akmal	195
FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING ARAB TILIDAN O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISH XUSUSIYATLARI Mustafojeva Xurshida Namoz qizi	198

KARTOSHKANI SAQLANUVCHANLIGIGA VA SIFATIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR VA ULARNI TAHLILI Tursunova Faridaxon Ulug'bek qizi, Shodmonov Xomidjon Mirzaaxmedovich	203
5-SINF ONA TILI MASHG'ULOTLARI UCHUN IZOHLI LUG'AT TUZISH METODIKASI Muxammadiyeva Shaxnoza Bobir qizi	209
O'ZBEKISTONDA BOKS SPORT TURINING PAYDO BO'LISHI VA QO'LGA KIRITILGAN YUTUQLAR Maxmadiyurov Burgutali	215
QISQA MASOFAGA SPORTCHI TALABALARNI MUSOBOQAGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI Payg'amova Sumbula Toshboy qizi	221
КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ И ЛИТЕРАТУРНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ АБСУРДА XX ВЕКА Парманова Кубарро Шавкат кизи	226
SABZINI QURITISHNING YANGI TEXNOLOGIYALARINI TADQIQ QILISH Sobirov Jasur Zokirjon o'g'li	230
SABZAVOTLARNI AN'ANAVIY VA ZAMONAVIY OMBORLARDA TURLI USULLARDA SAQLASH TEXNOLOGIYASINI HAMDA MAQSULOT SIFATINI O'RGANISH Tojiddinova Saida Muxammadraxim qiz	233
TARIX FANINI O'QITISHDA METODIKALARNING O'RNI Muralimova Muxayyo Mirzaraximovna	242
YOSH SPORTCHILARDA JISMONIY SIFATLARNING FIZIOLOGIK XUSUSIYATLARI Karimov Jamil Zulxonovich	247
ECHKI SUTINING CHAQALOQLAR UCHUN FOYDALI AHAMIYATI Hayitova Moxichehra Najim qizi	251
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В РУССКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ Жалилова А.А.	255
ИЗМЕРИТЕЛЬНОЕ УСТРОЙСТВО ТЕМПЕРАТУРЫ И ВЛАЖНОСТИ СЫПУЧИХ МАТЕРИАЛОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ЭЛЛИПСОИДНЫХ ЁМКОСТНЫХ ЭЛЕКТРОДОВ Рахманов А.Т., Жабборов Х.Ш., Эргашбоев Ш.Ш.	260
НЕЖЕЛАТЕЛЬНЫЕ ЛЕКАРСТВЕННЫЕ ЯВЛЕНИЯ ПРИ ЛЕЧЕНИИ БОЛЕЗНИ ПАРКИНСОНА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА КАЧЕСТВО ЖИЗНИ БОЛЬНЫХ Пулатова Д.Р. Рашидова Н.С.	267

ИЗУЧЕНИЕ ФАЗОВОГО СОСТАВА ОКСИКАРБОНИТРИДНОГО СЛОЯ Бердиев Шерзод Алимардонович, Боймуратов Фаррух Хамзаевич	274
DEVELOPMENT OF CREATIVE COMPETENCE OF EDUCATORS IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS Qurbonova Dilafruz Mamatqulovna	278
READING STRATEGIES FOR STUDENTS WITH VISUAL IMPAIRMENTS Tursunova Maftuna Orifjon qizi	282
THE SOCIAL ACTIVITY OF THE EDUCATOR WITH THE FAMILY Choriyeva Asila Habibullo qizi	289
GAME TECHNOLOGY FOR PRESCHOOL CHILDREN Norova Inobat Ziyadullaevna	293
OLIY TA'LIM BOSHQARUVIDA JAHON TAJRIBASI Alisher Mamatov	296
CURRENT PEDAGOGICAL CONDITIONS OF TEACHING ENGINEERING GRAPHICS ON THE BASIS OF INFORMATION TECHNOLOGY Shoqosimov Shahzod Eshmuhammad ogli	301
ARAB SAYYOHI IBN BATUTANING "SAYOHATNOMA" ASARIDA OLTIN O'RDANING YORITILISHI Tojiboyeva Barchinoy Alisher qizi	306
"AVESTO" BUNDAN XXX ASR MUQADDAM AJDODLARIMIZ QOLDIRGAN MA'NAVIY, TARIXIY MEROSDIR Normirzayeva Elmira Hakimjon qizi	310
TA'LIM MUASSASALARIDA BOLALARNING IJODKORLIK QOBILYATLARINI OSHIRISH USULLAR Hamroyeva Dilnoza Yarash qizi	316
IJTIMOYIY TARMOQLARNING YOSHLAR MA'NAVIYATIGA TA'SIRI Mirpulatov Bexzod Sherzod o'g'li	320
AXLOQSHUNOSLIKNING HOZIRGI DAVRDA DOLZARBLIGI VA QADIMGI DAVRDAGI AXLOQSHUNOSLIK BILAN FARQLANISHI Adamboyev U.X., Nosirov F.A.	328
NAMANGAN VILOYATI MUSIQALI DRAMA TEATRI TASHKIL ETISHI Abduraximov Javlonbek Jumanazar o'g'li	332
BO'YIMODARON O'SIMLIGINING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI VA UNI YETISHTIRISH ISTIQBOLLARI Mamasodiqov Sodiqjon Mahmudjon o'gli, Sobirjonova Nigina G'afurjon qizi	344

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARDA MA'NAVYIY-AHLOQIY TARBIYALASHDA XORIJ TAJRIBALARIDAN FOYDALANISH Payg'amova Jamila Toshboy qizi	348
YANGI O'ZBEKISTON MA'RIFATLI JAMIYATINI YARATISHDA YOSHLARNING O'RNI Qudratova Manija Shohmansur qizi	353
RUS TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH VA MEDIATA'LIMNING AHAMIYATI Mavludaxon Rustamova Alisher qizi, Maftunabegim Musayeva Fahriddin qizi	358
TIL O'RGATISHDA KOMPETENSIYA VA IJRONI QO'LLASH Yahyoyeva Odinaxon Nu'monjon qizi	363
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING O'YIN FAOLIYATI ORQALI HAR TOMONLAMA RIVOJLANISHI Xushnazarova Mohinur Xudoyberdi qizi	367
OLIY TA'LIM SOHASINI INNOVATSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISHDA IT-TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH Solijonov Yorqin G'ayratjon o'g'li	372
МОТИВЫ И ОБРАЗЫ ПОЭЗИИ А.ФАЙНБЕРГА Юлдашева Лола Кулдашевна, Усманова Феруза Самар кизи	377
ONA TILI FANIDA GAP BO'LAKLARINING NAZARIY ASOSLARI Yulduz Norova Turayevna	381
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВИДОВ И ФОРМ КОРРУПЦИОННЫХ ПРОЯВЛЕНИЙ НА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ Авезова Элеонора Парахатовна	385
USE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING Mamatova Yulduz Saidnazarovna	393
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BARQAROR DIQQATNI SHAKLLANTIRISH ORQALI MAKTABGA TAYYORLASH USULLARI Berdiyeva Fotima Rasulovna, Shomurodova Maxfuza Shonazarovna, Janaxmetova Nursila Maratovna	401
ИҚТИСОДИЙ ИНТЕГРАЦИЯ ЖАРАЁНИДА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ САНОАТ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЎРНИ Жалолов Аббосхон Равшанхон ўғли	406
MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNING ELEMENTAR MATEMATIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI Xidirova Zuxraxon Ibroximovna, Jabborova Gulnoza Jalol qizi, Baymenova Gulshat Yelubayevna	411

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA AXLOQIY TARBIYA BERISH USULLARI Abdullayeva Sevara Yuldashevna	416
SAMARQAND SHAHRIDAGI “ALMAZ” RESTORANI INTERYERINING BADIY BEZAKLARI D.N.Sultonova, Z.F.Bahriddinova	420
FARG’ONA VILOYATI SUV RESURSLARI VA ULARDAN OQILONA FOYDALANISHNING GEOGRAFIK JIHATLARI Abdurahimov Fazliddin Xomidjon O’g’ili	426
TURKISTONDA F.GIRS BOSHCHILIGADAGI TAFTISH ISHI KOMISSIYASINING FAOLIYATI Almanov Begali Mamatqulovich	431
BERILGAN SONNING SONLARGA BO’LINISH BELGILARI (ALOMATLARI) Begmatova Orzigul Axmatovna	436
BOLALARNI OZIQLANISHI UCHUN YANGI TURDAGI MAHSULOTLAR ISHLAB CHIQUVCHILAR Musayeva Irodaxon Sohibjon qiz	440
SHAXSNI HAR TOMONLAMA YETUK QILIB HAYOTGA TAYYORLASHDA AQLIY TARBIYANING MAZMUNI VA MOHIYATI M.S.Salayeva, Maqsuda Iskandarova	445
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR UCHUN KORREKSION RIVOJLANTIRUVCHI HARAKATLI O’YIN METODIKALARI Asrorova Ruxsora Axmatovna, Yodgorova Nilufar Xusanovna, Olimova Gulnoza Farxod qizi	451
BOSHQARUV JARAYONIDA RAHBAR SHAXSIGA XOS XUSUSIYATLAR Nurmatova Xosiyat Mamanazarovna, Primova Maloxat Xodjiyeva, Baratova Maxsuda Maxmudovna	456
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TAFAKKURNI RIVOJLANISHI Umarova Janar, Muratova Raya, Karsakbayeva Tansulu	461
QISHLOQ XO’JALIGIDA CHARM-POYABZAL SANOATI SOHASINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISH Ruzmatov Botir Shermatovich, Qambarova Mag’zuna Sanjar qizi	466
MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI VA BOSHLANG’ICH MAKTAB ISHIDAGI UZVIYLIK BOLALARNING MAKTAB TA’LIMIGA TAYYOGARLIK SHARTI SIFATIDA M.S.Salayeva, Shaxlo Muxadova	470

CHET TILLARNI O'QITISHDA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANIB INTERAKTIV MASHG'ULOTLAR TASHKIL ETISHNING AHAMIYATI Karimova Madina Abduvaxidovna, Muhammadiyeva Rohila Ahmadovna, Isroilova Jamila Erkinovna	476
MAKTABGA TAYYORLOV GURUHI BOLALARIDA HUQUQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH Qo'shshayeva Nodira O'ktamovna, Sapparova Madinabonu Mehridinovna, Yahyoyeva Tursunoy G'ani qizi	481
PAXTA XOM-ASHYOSI SIFATINI UNING SAQLANUVCHANLIGIGA TA'SIRINI TADQIQ QILISI Tirkasheva Nodira Mansurovna	485
ESTETIK TARBIYA VOSITASIDA BOLA SHAXSINI HAR TOMONLAMA RIVOJLANTIRISH M.S.Salayeva, Quvonch Jabberganova	489
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR HIMOYA QILISHDA DAVLAT, MAKTABGACHA TA'LIM VA OTA-ONANING MAJBURIYATLARI Qurbonova Saodat Abduraxmonovna, Mahmudova Sanobar Nasimovna, Akramova Huriyat Ibragimovna, Saidova Nodira Abdurahmonovna	496
HUDUDLARDA KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI IQTISODIY VA TASHKILY JIHATDAN BOSHQARISH Sarikulova Shahnoza Alisher qizi	501
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILAR NUTQINI O'STIRISHDA SINTAKTIK ISHLAR Raximova Gulyorxon Baxtiyor qizi	505
RAG'BATLANTIRUVCHI (STIMULYASIYALOVCHI) LOGOPEDIK MASSAJ METODIKASI Xolova Asila Otamurodovna, Hamidova Xulisa Ramazonovna	509
TARBIYACHINING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH Jumabayeva Balnur Musabay qizi, Abdurazoqova Gulshat Muxtor qizi, Abdusattorova Muxiba Muxammadovna	514
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ORQALI EKOLOGIK TA'LIM – TARBIYA BERISH Nurmaxanova Ulbala Baqitovna, Jantureeva Ulbosin Amandiqovna, Shuxayeva Jazira Bakbergen qizi	518
NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIMNING O'RNI VA AHAMIYATI TO'G'RI SIDA Faxriddinova Ruxsora Savriddinovna, Aminova Mahfuza Erkinovna	523

O'QUVCHILARNI MAKTAB SHAROITIDA IJODLIKKA O'RGATISHNING PEDOGOGIK MEXANIZMLARI Xursanov Omadbek Ulug'bek o'g'li	528
TA'LIM MUASSASALARIDA INNOVATSION BOSHQARISHNING USLUBIY ASOSLARI (MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI MISOLIDA) Xudoyberdiyeva Matluba Salaydin qizi	532
СЕМАНТИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ Авазова Хулкар Ахматовна	536
MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI Nazarova Maftuna Xusnetdinovna, Teshayeva Nargiza Po`latovna, Muxammadiyevna Nozimaxon Sayfiddinovna	543
BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARNING FANGA BO'LGAN QIZIQISHINI ORTIRISH VA BO'SH O'ZLASHTIRUVCHI O'QUVCHILARNING FAOLLIGINI JADALLASHTIRISH Jabborova Aziza	547
ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ НАВЫКОВ У ДОШКОЛЬНИКОВ Салаева М.С., Азадова Махлия	552
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLANING HAR TOMOLAMA YETUK SHAXS SIFATIDA KAMOL TOPISHIDA AQLIY TARBIYANING O'RNI M.S.Salayeva, Dildora Mo'minova	558
РАЗВИТИЕ И ОЦЕНКА ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ Сиддикова Шахноза Ахмедовна	563
KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISHGA BARCHAMIZ MAS'ULMIZ Nargiza Xomidovna Raximova	570
HARAKATLI O'YINLARNI TASHKIL ETISH VA O'TKAZISH YO'LLARI Kojaxmetova Turdigul, Artikova Feruza, Aldamjarova Quralay	574
MEDIA TA'LIM METODLARI ORQALI O'QUVCHILARNI KREATIV FIKRLASHGA O'RGATISH TEXNOLOGIYALARI Hasanova Iroda Alimjonovna	579
ВОСПОМИНАЯ ВЕЛИКОГО МАСТЕРА УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ Каримова Райхона	583
УЗБЕКИСТОН БОЖХОНА ТИЗИМИДА КИНОЛОГИЯ ХИЗМАТИНИНГ АҲАМИЯТИ Каримжонова Мунаввар Ибрагимовна	586

SANOAT TARMOQLARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING OBYEKTIV ZARURIYATI Karimova Rayxona	595
PAXTA SANOATINI BARQAROR RIVOJLANTIRISH Olimov A., Karimova Rayxona	599
YOSHLAR BILAN IJTIMOIIY ISHNI KOMPLEKS YONDASHUV ASOSIDA SAMARALI TASHKIL ETISH G'oyibov Elyor Ilhomovich	603
XALQ PEDAGOGIKASIDA FARZAND TARBIYASHIGA BO`LGAN MUNOSABAT Astanakulov Turob Maxammadievich	610
XOTIRA VA UNING O`ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI A'zamova Sarvinoz Aftandil qizi	614
DEFINITIONS OF QUALITY OF LIFE IN PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES Mansurova Gulsum Zainiddinovna, Ergashev Arslonbek Shukhratjonov, Olimboboev Firuz Akhrorjonov, Bafoeva Malika Murodova	620
ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ КАК УЧЕБНЫЙ МАТЕРИАЛ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА Н.Б.Усмонова	625
ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГАЗА И КОНДЕНСАТА НА МЕСТОРОЖДЕНИЯХ СЕВЕРНЫЙ СЮЗЬМА - ЧАККАКУМ Эшпулатов Шахобиддин Хамдам угли	630
ESKI O'ZBEK TILIDA FORS TILIDAN O'ZLASHGAN SHAXS OTI YASOVCHI QO'SHIMCHALAR TANLILI N.Yodgorova	635
БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА КРЕАТИВЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТ- ШАРОИТЛАРИ Эхсонова Феруза Турдихужаевна	639
МЕТОДИЧЕСКИЕ СИСТЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ НЕПРЕРЫВНОСТИ ФУНКЦИИ Барлыкбаева Саера Жеткербаевна, Абдуллаева Нодира Қамараддин қизи	645
ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ ПОНЯТИЙ «АДЕКВАТНОСТЬ» И «ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ» В ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ ПЕРЕВОДА, ОСОБЕННОСТЕЙ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА, ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ПЕРЕВОДА Н.Б.Усмонова	649

АНАЛИЗ КОНСТРУКЦИИ И РАБОТЫ РИФЛЕНОГО ЦИЛИНДРА РЕЗИНОВЫМ ПОКРЫТИЕМ Дадаханов Нурилла Каримович, Абдусaidов Ахатжон Абдугани угли	653
ЎЗБЕК ADABIYOTIDA PORLAGAN RUS ADIBI Durdona Husanova	659
INVESTITSIYALARNI KORXONA VA TASHKILOTLARDAGI ROLI VA AHAMIYATI Ro'ziqulov Diyorbek	662
KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISHDAGI ISLOHOTLAR O'TMISHDA VA HOZIRDA Eshboyev Elyorbek	666
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕСТОИМЕННЫХ ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В УЧЕБНЫХ СИТУАЦИЯХ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ Холматова Зарина Садыковна	671
GANDBOL O'YIN TEXNIKA VA TAKTIKASINING UMUMIY TUSHUNCHALARI Igamberdiyeva Saodat	678
MODERN APPROACHES AND METHODS IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE Mirkomilova Nodira Anvarjin qizi	685
SOCIAL NETWORKS USAGE AS A MEANS TO DEVELOP PLURILINGUAL COMPETENCIES Akramova Farangiz	692
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI INTELLEKTUAL- AXLOQIY TARBIYALASHDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISH Jo'rayeva SHahzodaxon Mahamadjonovna	697
ОБЪЕМ И РЕЗУЛЬТАТЫ ПОЛЕВЫХ ГЕОЛОГИЧЕСКИХ И ГЕОФИЗИЧЕСКИХ РАБОТ НА МЕСТОРОЖДЕНИЯ КУАНЫШ-КОСКАЛИНСКОГО ВАЛА Абдурахманов Бехзод Абдурасул угли, Кунгратбаев Жавлон Алишеревич	701
AVTODESK AUTOCAD DASTURIDA TEZKOR TUGMALAR BIAN ISHLASHNING MAQBUL USULLARI. (INGLIZ TILIDAGI VERSIYASI MISOLIDA) Ismonov Xurshidbek Baxtiyoroich, Kirgizbayev Oybek Odiljon o'g'li, Jakbaraliyev Murodillo Abdulxamid o'g'li	709
TALABALARGA XITOY TILI HSK 5 (C1) DARAJADA QO'LLANILADIGAN SINONIMLARNI O'QITISH METODIKASI (悄悄, 偷偷, 暗暗sinonimlari misolida) Dilshoda Mamatova	717

ФОРМИРОВАНИЕ АВТОРИТЕТНЫХ ФАЙЛОВ ИЗВЕСТНЫХ ЛИЧНОСТЕЙ УЗБЕКИСТАНА ДЛЯ БИБЛИОТЕЧНЫХ СИСТЕМ Зиёдуллаева Г.Э.	722
“IKKI ESHIK ORASI” ROMANIDA DEHQONCHILIKKA OID TERMINLAR Jo’raqulova Maqsad Ibrogim qizi	733
АҲОЛИ БАНДЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ОРҚАЛИ БАРҚАРОР ДАРОМАД МАНБАЛАРИНИ ЯРАТИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ АСОСЛАРИ Рўзиева Дилобар Исомжоновна, Аминова Амина Сами кизи	742
ДЕЙСТВИЕ МЕТЕРОЛОГИЧЕСКИХ СОБЫТИЙ НА ФАЗУ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР Ч.М. Шайманов, М.А. Алиев, Н.Н. Назаров	746
BOLA SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA OTA-ONALARNING O'RNI Salayeva Muborak Saburovna, Shoyunusova Feruza Saxidovna	751
“QUTADG‘U BILIG” ASARINING LINVOKULTUROLOGIK TAHLILI Tursunov Mirzohid Ikromjon o‘g‘li	755
ХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ ГАЗОВ, КОНДЕНСАТОВ И НЕФТЕЙ ЧАРДЖОУСКОЙ СТУПЕНИ БУХАРО-ХИВИНСКОГО РЕГИОНА Аллаяров Бекзод Исмоилович, Норов Азизбек Камолиддинович	762
ШИМОЛИЙ ОҚНАЗАР КОНИДАГИ МАҲСУЛДОР ҚАТЛАМНИНГ КЕРН БЎЙИЧА ФИЗИК-ЛИТОЛОГИК ТАВСИФЛАНИШИ Рустамов Абдуллох Атхам ўғли, Гулмаматов Отабек Исматулла ўғли	769
О НЕФТЕГАЗОНОСНОСТИ НА ГАЗОКОНДЕНСАТНОЕ МЕСТОРОЖДЕНИЕ МУРОДТЕПА-АТАМУРАД Кадиров Фарход Жуманазар угли, Бахромов Абубакр Шокир угли	777
РЕЗУЛЬТАТЫ ОБРАБОТКИ И ОБОБЩЕНИЯ ПРОМЫСЛОВО-ГЕОФИЗИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА МЕСТОРОЖДЕНИИ КИРККУЛОЧ Асатов Алишер Уктамович, Назаров Сарвар Хусан угли	783
НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОСТЮМ ЭТО БЕСЦЕННОЕ НЕОТЪЕМЛЕМОЕ ДОСТОЯНИЕ КУЛЬТУРЫ НАРОДА, НАКОПЛЕННОЕ ВЕКАМИ Сарсенбаева Айжамал Тимуровна	789

MA'NAVIY RIVOJLANISH QONUNLARI VA AKSIOLOGIK XUSUSIYATLARI Jo'rayev Jamol	792
TARIX FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI Bayniyazova Perida	798
КИБЕРХУРУЖЛАРНИНГ ДАСТУРИЙ МАҲСУЛОТ МУАЛЛИФЛАРИГА КЕЛТИРАЁТГАН ЗАРАРИНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ Анорбоев Амириддин Улуғбек ўғли	802
КИБЕРЖИНОЯТНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ ТАРИХИ ВА БУГУНГИ КУНИ Анорбоев Амириддин Улуғбек ўғли	810
ПОКАЗАТЕЛЬНОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ВЕРОЯТНОСТЕЙ Усмонов Махсуд Тулкин ўғли, Ҳамраев Умиджон Музаффар ўғли	826
MAIN PECULIARITIES OF PROJECT-BASED LEARNING IN ENCOURAGING LANGUAGE SKILLS PERFORMANCE Abdullaeva Gulchexra Merdjalilovna	835
ПОДРОСТКОВАЯ ПСИХОЛОГИЯ - ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКА И ВОПРОСЫ ЕГО ПСИХИЧЕСКОЙ ЗРЕЛОСТИ Арибжонова Умида Арибжанова	838
THE IMAGE OF AN OLD MAN AND A BOY IN THE NOVEL "THE OLD MAN AND THE SEA" BY E. HEMINGWAY Eshmuminov Elbek Uktamovich	849
WAYS OF USING INTERCULTURAL COMMUNICATION IN SOCIETY Ashurova Umida Aliyarovna	852
SYMPTOMS OF DISEASES CAUSED BY THE LACK OF CARBOHYDRATES, FATS, AND AMINO ACIDS METABOLISM, VITAMINS IN THE BODY, CLINIC, PATHOGENESIS AND TREATMENT OF THE DISEASE BY THE METHOD OF FOLK MEDICINE Akbarov Asliddin, Umarov Mirzohidjon	857
ATMOSFERA HAVOSINING TABIIY VA SUNIY IFLOSLANISHI Xudayberganova O'g'iljon, Kamilova Sarobibi, Durdiyeva Latofat	862
INNOVATIVE TRENDS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY Normurodov Bakhrom Khayrullayevich, Amonov Sayfiddin Abdujabborovich	866

BO'LAJAK PEDAGOG-PSIXOLOGLARNI PEDAGOGIK FAOLIYATIDA TARBIYAVIY JARAYONLARNI TAKOMILLASHTIRISH To'raxonova Barnoxon Tursunboy qizi	871
REFLECTION OF THE EMOTIONAL WORLD OF A PERSON IN ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS Baykasimova Fotima Tulkunovna, Reymov Bekkenbauer Hojametovich	876
O'QUVCHILARDA TANQIDIY MULOHAZA VA KREATIV FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING MEXANIZMLARI Baynazarova Dilnoza Djamoliddinova	882
O'QUVCHILARDA TANQIDIY MULOHAZA VA KREATIV FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING MEXANIZMLARI Baynazarova Dilnoza Djamoliddinova	888
MAKTABGACHA TA'LIM JARAYONIDA XORIJIY TILLARNI O'QITISHNING ZAMONAVIY METODIKASI Begmatova Qunduzxon Orzimamatovna	893
“BEKINMACHOQ” O'YINI GENEZISIGA DOIR Mahamadjonova Odinaxon Xamidullo qizi	898
O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA LEKSIKOGRAFIYANING O'RNI Bektemirova Xonigul	904
BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA DARSIDA SAMARADORLIKKA ERISHISH SHARTLARI Dehqanova Mamura Ulmasovna, Tosheva Nafisa Izzatillayevna, Saidova Sohiba Ma'rufjon qizi	909
BOSHQARUV ILMINI O'QITISH JARAYONIDA “MENEJMENT TARIXI” FANINING O'RNI Mamadjonova Zilolaxon Baxtiyorjon qizi	913
BUSINESS ENGLISH AS A TOOL FOR BUSINESS G.B. Ataeva	919
BOSHLANG'ICH SINFLARDA MASHG'ULOTLAR JARAYONIDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANGAN HOLDA TAFAKKUR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI Dehqanova Mamura Ulmasovna, Tuymuradova Shaxnoza, Batirbekovna, Axmedova Ziyoda Ne'matjon qizi	924
CHET TILINI O'QITISHDA MULTIMEDIYAVIY VOSITALARDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI Shodiyeva Kuxinur Rustam qizi	928

CLINICAL FEATURES AND RELATIONSHIPS BETWEEN CHRONIC PAIN AND DEPRESSION IN PARKINSON'S DISEASE Ollanova Shakhnoza Sirliboevna, Abdullaeva Nargiza Nurmamatovna, Muxtarova Maftuna Alisherovna	932
CONTEXTUAL FLUCTUATION OF POLYSEMANTIC TERMS OF ENGLISH LANGUAGE Dalieva M.X.	938
PROCUREMENT OF NOUN POLYSEMANTIC WORDS IN ENGLISH LANGUAGE Dalieva M.X.	941
FUNCTIONAL AND PRAGMATIC PECULIARITIES OF ENGLISH APHORISMS Davurova Gulhayo Ibrokhim Qizi	944
APHORISM AS AN OBJECT OF LINGUISTIC RESEARCH Davurova Gulhayo Ibrokhim Qizi	947
QOVUNCHI MADANIYATI VA UNING O'ZBEK XALQI SHAKLLANISHIDAGI O'RNI Davurboyeva Dilfuza Davron qizi	950
DEVELOPING SPEAKING SKILL AMONG YOUNG PEOPLE Barotaliyeva Muyassar Murodaliyevna	959
INSON HUQUQLARI BARCHA INSONLARNING UMUMBASHARIY VA AJRALMAS HUQUQIDIR Uroqboyeva Dildora Alisher qizi	964
NAVOIYNING O'RGANILISHI Duskobilova Xilola Ochilovna	970
BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINI MA'NAVIY- AXLOQIY TARBIYALASHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI Dehqanova Mamura Ulmasovna, Ergasheva Dilnoza Qoldiboyevna, Nosirova Zarina Akbarali qizi	981
QANDLI DIABET KASALLIGIGA E'TIBORSIZLIK BILAN YONDASHISH TO'G'RIMI...? Egamberdiyeva Shahlo Ravshan qizi	985
KASBIY KOMPETENTLIGINI OSHIRISHDA MASOFAVIY TA'LIMNI O'RNI Eltiyeva Munira	994
UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI MISOLIDA “UGLEVODORODLAR” BO'LIMINI O'QITISHNI AXBORAT KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA TAKOMILLASHTIRISH Eshchanov Erkabay Uskinovich, Qodamboyev Pirnazar Qodamboyevich	1001

THE IMPORTANCE OF CRITICAL THINKING IN LEARNING LANGUAGES Sultanova Maftuna Baxtiyorovna	1006
SMART ONLINE TRANSLATORS WITH AN ARTIFICIAL INTELLIGENCE Barno Saidivalieva	1011
GOV KAPTARNING (COLUMBA PALUMBUS L .) SAMARQAND VILOYATIDAGI BIOLOGIYASI Sariboyeva G.U., Fundukchiyev S.E.	1016
KICHIK MAKTAB YOSHIDA TA'LIM MOTIVATSIYASI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK ASOSLARI O'rozboyeva Gulshanoy Ixtiyor qizi	1026
HOSILANING EKSTREMAL MASALALARNI YECHISHGA QO'LLANILISHI Bobojonov Hamid Hayitbayevich	1030
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI IJTIMOY MOSLASHTIRISH MASALALARI O.K.Ibragimova	1034
IQLIM O'ZGARISHLARI Duskobilova Zilola Ochilovna	1039
BUXORO TUMAN SHEVALARIDAGI AYRIM UYADOSH SO'ZLAR GURUHINING ETIMOLOGIYASI Ismatillayev Ilhomjon Shamsiddin o'g'li	1046
RAVISH SO'Z TURKUMI Ismatillayev Ilhomjon Shamsiddin o'g'li	1050
FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI REKLAMA MATNLARINING GENDER HUSUSIYATLARI Istamova Madina	1055

ДОПОЛНИТЕЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

ФИО автора: *Ulug'bek Zokirjonovich Mamirov*

Toshkent davlat yuridik universiteti

magistri

Название публикации: «BIR NECHA HUKM YUZASIDAN JAZO TAYINLASH MUAMMOLARI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada jazo tushunchasi, jazo tayinlash, retsidiv jinoyat, bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlash qoidalari va jazo tayinlashning muhim ahamiyati haqida soʻz boradi.

Kalit soʻzlar: Jinoyat, jinoiy jazo, retsidiv jinoyat, bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlash, mahkum, sud.

Oʻzbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy yoʻnalishlardagi barcha islohotlar oʻz mohiyatiga koʻra inson manfaatlarini atroflicha taʼminlashga qaratilgandir. Shu jumladan, jinoyat qonunchiligida amalga oshirilayotgan davlat siyosati ham birinchi galda har bir shaxs manfaatlarini qonun asosida odilona himoya qilishni oʻz oldiga maqsad qilib qoʻygan.

Oʻzbekistonda davlat mustaqilligi sharoitida oʻtgan qisqa davr ichida jinoyat qonunchiligi borasida ham bir qator huquqiy islohotlar amalga oshirildi va bu islohotlar mohiyati jihatidan, yuqorida aytib oʻtilganidek faqat odillik tamoyiliga amal qiladi. Shu bilan birga, shaxsni jinoiy yoʻldan qaytarish uchun taʼsir chorasi sifatida qoʻllaniladigan jzo jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasini, qilmishning sababini, yetkazilgan zararning xususiyati va miqdorini, aybdorning shaxsini hamda jazoni yengillashtiruvchi va ogʻirlashtiruvchi holatlari hisobga olinadi. Bu borada, sud-huquq tizimini liberallashtirish dasturiga muvofiq 2021 yil 29-avgustda Oʻzbekiston Respublikasi qonuni bilan Jinoyat, Jinoyat-protsessual, va Maʼmuriy javobgarlik toʻgʻrisidagi kodekslarga bir qancha qoʻshimcha va oʻzgartirishlar kiritildiki, bular jinoyat va jinoyat-protsessual qonunlari hamda maʼmuriy javobgarlik toʻgʻrisidagi qonuni, shu bilan birga jinoiy jazo va uni tayinlash masalalarini erkinlashtirish borasida qoʻyilgan jiddiy qadam boʻldi.

Jinoyat kodeksiga kiritilgan bir qator qoʻshimcha va oʻzgartirishlar jinoyat sodir etishda aybdor deb topilgan shaxslarga nisbatan tayinlanadigan jazolarni liberallashtirilishiga imkon yaratdi.

Nazariy jihatdan qaraganda jinoiy jazolarni liberallashtirish muammolari bir qator huquqshunos olimlarning tadqiqotlarida ham o'z ifodasini topgan.

Bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlash – jazo tayinlashning maxsus tartibi bo'lib, shaxsga nisbatan muayyan jinoyat uchun hukm chiqarilganidan boshlab to asosiy va qo'shimcha jazolarni o'tab bo'lguncha yoki shaxs JK 60-moddasidagi asoslariga ko'ra yangi jinoyat sodir qilgan taqdirda sud aybdorga nisbatan bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlash qoidalarini qo'llagan holda jazo tayinlaydi¹.

Olimlarning bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlash haqidagi fikrini quyidagi guruhlariga bo'lib tahlil qilamiz.

Birinchi guruhdagilar, bir qancha jinoyatning mustaqil turi sifatida bir necha hukmlar ayblov hukmi qonuniy kuchga kirgandan so'ng jazo to'liq o'talmaguniga qadar sodir etilgan jinoyatlar uchun tayinlanadi, deb ko'rsatadilar. Jumladan, S.G.Spivakning fikricha bir necha hukmlar retsidiv jinoyatchilikdan farq qiluvchi bir qancha jinoyat turi hisoblanadi. Bir qancha jinoyatlarning mustaqil turi sifatida bir necha hukmlar bo'yicha jazo tayinlash mahkumning sud tomonidan tayinlangan ayblov hukmi qonuniy kuchga kirgandan so'ng, biroq asosiy va (yoki) qo'shimcha jazo to'liq o'talmagan yoxud shartli hukm qilishda sinov muddati, jazoni o'tashdan muddatdan ilgari shartli ozod qilishda jazoning o'talmay qolgan qismi tugamay turib, jazoning ijrosi kechiktirilgan muddatda qasddan, shuningdek ehtiyotsizlikdan yangi jinoyat sodir etilishi bilan yuzaga keladi². “Hukmlar majmui” tushunchasining o'zi bir qancha jinoyatlarning alohida shakli bo'lgani holda jinoyat-protsessiga mansub bo'lgan “hukm” tushunchasini aks ettirganligini, bunda bir qancha jinoyatning mazkur turini “jazoni to'liq o'tagunga qadar yangi jinoyat sodir etish” tarzida nomlash maqsadga muvofiqligini bayon qilinadi³.

Ikkinchi guruh olimlari bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlash tushunchasiga JK 60-moddasi qoidalaridan kelib chiqib ta'rif beradilar. Xususan, H.Ochilovning ta'kidlashicha, “bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlash deb, mahkum hukm chiqarilganidan keyin asosiy va qo'shimcha jazolarni to'la o'tamay turib, yangi jinoyat sodir etsa, sud yangi hukm bo'yicha tayinlangan jazo muddatiga ilgarigi hukm yuzasidan o'talmay qolgan jazo muddatini to'la yoki qisman qo'shib jazo tayinlanishiga aytiladi”⁴.

Ushbu masala yuzasidan Q.Rozimova “mahkum hukm chiqarilgandan keyin jazoni to'la o'tamay turib, yangi jinoyat sodir etgan taqdirda jazo tayinlash bir

¹ М.Усмоналиев. Жазо тайинлаш. – Т.: ТДЮИ, 2003. – 92 б.

² Спивак С.Г. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров. Диссертация ... кандидата юридических наук. – М., 2008. – С.21.

³ С.Г.Спивак Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. - Москва, 2007. – 10 с.

⁴ Очиллов Х. Жиноят ҳуқуқи (Умумий қисм): Саволлар ва жавоблар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2009. – Б.97.

necha hukm yuzasidan jazo tayinlash deb e'tirof etilishini qayd etadi. Bunday hollarda sud yangi hukm bo'yicha tayinlangan jazoga ilgari hukm yuzasidan o'talmay qolgan jazo muddatini to'la yoki qisman qo'shadi", deb yozadi⁵. V.V.Koryakovsev va K.V.Pitulkolarning ta'biri bilan aytganda, "bir necha hukmlar yuzasidan jazo tayinlash, ya'ni shaxs tomonidan birinchi hukm yuzasidan belgilangan jazoni o'tab bo'lmasidan turib, yangi jinoyatning sodir etilishidir"⁶.

N.I.Vetrovning fikriga ko'ra, jinoiy javobgarlikka tortilgan shaxs, mahkum unga nisbatan hukm chiqarilganidan keyin ammo hukmda ko'rsatilgan jazoni to'liq o'tamasdan, yangi jinoyat sodir etgan taqdirda bir necha hukmlar yuzasidan jazo tayinlash institutining qo'llanilishi uchun asos bo'ladi⁷. T.G.Chernova ham bir necha hukmlar yuzasidan jazo tayinlash institutining asosini shunday talqin qiladi⁸.

JK 60-moddasiga muvofiq, agar mahkum hukm chiqarilganidan keyin jazoni to'la o'tamasdan, yangi jinoyat sodir etsa, sud yangi hukm bo'yicha tayinlangan jazo muddatiga ilgarigi hukm yuzasidan o'talmay qolgan jazo muddatini to'la yoki qisman qo'shadi.

Bir necha hukm yuzasidan har xil turdagi jazolarni qo'shish yo'li bilan jazo tayinlashda ushbu Kodeksning 61-moddasida nazarda tutilgan qoidalarga amal qilinib, jazoning og'irroq turi uzil-kesil tayinlanadi.

Uchinchi guruhdagilar olimlar umumiy qoidalaridan kelib chiqib fikr bildiradilar, ya'ni "Bir necha hukmlar yuzasidan jazo tayinlashda shaxsning sud hukmi bilan tayinlangan jazoni o'tash jarayonida yangi jinoyat sodir etganligi, jinoyatchining ijtimoiy xavflilik darajasi yuqoriligidan, retsdiv jinoyatchi shakllanayotganligidan, tayinlangan jazodan ko'zlangan maqsadga erishilmaganidan, uning yangi jinoyat sodir etilishining oldini olish uchun yetarli bo'lmaganligidan dalolat beradi"⁹. Yu.A.Krasikov "shaxsning bir jinoyati uchun jazoni o'tab bo'lmay turib, yangi jinoyat sodir etishi, shubhasiz, jazodan ko'zlangan jinoyatning oldini olish maqsadiga erishilmaganligini, jinoyatchiga qo'llanilgan jazo yetarli emasligini ko'rsatadi" – deb yozadi¹⁰.

Darhaqiqat, shaxs tomonidan jazoni o'tash vaqtida yangi jinoyat sodir etishi uning ijtimoiy xavflilik darajasi yuqoriligini anglatadi. Q.Rozimova ta'biri bilan

⁵ Q.Rozimova. Бир неча жиноят ва бир неча ҳукм юзасидан жазо тайинлаш. Монография. – Тошкент: ТДЮУ, 2020. – Б.132.

⁶ Коряковцев В.В., Питулько К.В. Уголовное право: общая часть. – СПб: ООО «Питер Пресс», 2008. – С. 180.

⁷ Уголовное право. Учебник / Под ред. Ветрова Н.И. и Люпунова Ю.И. – М.: Юриспруденция, 2002. – С.234.

⁸ Чернова Т.Г. Назначение наказания по совокупности приговоров по уголовному праву России: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Ижевск: Удмуртский государственный университет, 2001. – 24 с.

⁹ Уголовное право России. Общая часть: Учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., проф. Н.Ф.Кузнецовой и д.ю.н. И.М.Тяжковой. – М.: Зерцало, 2005. – С.551–552.

¹⁰ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. 4-е изд. / Под общ. ред. В.М.Лебедева. – М.: Норма, 2005. – С. 168–169.

aytganda bu hol “ushbu institutning bitta jinoyat uchun jazo tayinlashdan farqini belgilab beradi”¹¹.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining “Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to‘g‘risida”¹² gi (2006 y. 03.02) №1-sonli qarorida “Jinoyat kodeksining 60-moddasi 1-qismida nazarda tutilgan bir necha hukmlar bo‘yicha jazo tayinlash qoidalari birinchi hukm e‘lon qilinganidan so‘ng, lekin o‘sha hukm bo‘yicha tayinlangan asosiy va qo‘shimcha jazolar to‘liq o‘talgunga qadar mahkum tomonidan yangi jinoyat sodir etilgan hollarda qo‘llaniladi”, deb tushuntirish beriladi¹³. Ushbu tushuntirishga qo‘shilmagan holda shuni ta’kidlash joizki, JK 60-moddasi 1-qismida nazarda tutilgan bir necha hukmlar bo‘yicha jazo tayinlash qoidalari birinchi hukm e‘lon qilinganidan so‘ng emas, balki hukm qonuniy kuchga kirganidan boshlab o‘sha hukm bo‘yicha tayinlangan asosiy va qo‘shimcha jazolar to‘liq o‘talgunga qadar mahkum tomonidan yangi jinoyat sodir etilgan hollarda qo‘llanilishi lozim, chunki JK 59-va 60-moddalaridagi chegarani aniq belgilanishi sud amaliyotidagi nomuvofiqliklarni bartaraf etadi.

Ayrim olimlar bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlashni retsidiv jinoyat tushunchasiga muvofiq kelishini ta’kidlab, ya’ni shaxsning ilgari qasddan sodir etgan jinoyati uchun sudlanganidan keyin qasddan yangi jinoyat sodir etishi retsidiv jinoyat, deb aytilishini va retsidiv jinoyat bilan bir necha hukm tushunchalari qiyosiy tahlil qilinganida, retsidiv jinoyat tushunchasi faqat qasddan qilingan jinoyat uchun sudlanganidan keyin yana qasddan jinoyat sodir etganlikni nazarda tutishini, bir necha hukm tushunchasi esa, mahkumga nisbatan har qanday jinoyati (qasddan yoki ehtiyotsizliqdan qilinganidan qat’i nazar) uchun jazo tayinlashni nazarda tutishidan kelib chiqqan holda retsidiv jinoyat uchun jazo tayinlash tushunchasiga nisbatan bir necha hukm tushunchasi ancha kengroq hisoblansa-da, bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlash tushunchasi ham bir qancha jinoyatlar sodir qilish doirasiga kirishini ta’kidlaydilar¹⁴.

Bir necha hukmlar yuzasidan jazo tayinlashning asosiy mezonini bo‘lmish hukm chiqarilgan vaqtdan boshlab tayinlangan jazoni o‘tagunga qadar sodir etilgan jinoyat, ya’ni ushbu vaqt oralig‘ida sub’ektiv tomondan qasddan yoki ehtiyotsizlik oqibatida, ob’ektiv tomondan tugallangan g‘ayriqonuniy tajovuz tushuniladi.

¹¹ Қ.Розимова. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари (мақолалар тўплами)2-жилд 2020 йил. Б. 240-244.

¹² Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2006 йил 03 февралдаги “Судлар томонидан жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида”ги Қарори <http://www.lex.uz>

¹³ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарори, 2006 йил 3 февраль, № 1.

¹⁴ Н.Н.Крупская. [Назначение наказания по совокупности преступлений и приговоров](#) Ростов-на-Дону,2007

Bir jinoyati uchun sudlanib, hukm chiqqan, lekin hukm bo'yicha jazoni o'tamagan shaxs, birinchi hukm chiqqunga qadar boshlanib, hukm chiqqandan so'ng ham davom etgan surunkali va davomli jinoyat sodir etishda aybdor deb topilsa, ikkinchi hukm bo'yicha unga jazo tayinlashda ham sud Jinoyat kodeksining 60-moddasi qoidalariga rioya etishi lozim.

Shubhasiz, JK 60-moddasiga muvofiq, bir necha hukm yuzasidan jinoyatlar takrorlangan hollarda jazo tayinlash an'anaviy tajribaga zid emas. O'z navbatida, ilk bor sodir etilgan jinoyatga jazo tayinlashda esa JK 54 moddasida nazarda tutilgan umumiy asoslar tatbiq etiladi.

“Bir necha hukmlar bo'yicha jazo tayinlashning bosh omili sifatida “o'talmay qolgan jazo” mavjud deyish uchun quyidagi holatlarning mavjud bo'lishi talab etiladi:

- sodir qilgan jinoyati uchun shartli hukm qilingan shaxsning o'talmay qolgan sinov muddati;

- shartli ravishda muddatidan ilgari jazodan ozod qilingan va jazoning o'talmagan muddati;

- jazoni o'tash keyinga qoldirilgan holatlarda jazoning keyinga qoldirilgan muddati;

- oldingi sud hukmiga ko'ra tayinlangan jazoning shaxs tomonidan yangi jinoyat sodir etilgan vaqtdagi o'talmay qolgan qismi¹⁵.

Oliy sudning “Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to'g'risida”gi Plenumi qaroriga ko'ra quyidagi holatlarning mavjudligini oldingi hukm yuzasidan belgilangan jazoning o'talmagan qismi deb hisoblanishi uchun asos bo'ladi:

jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod etilganda - jazoning mahkum tomonidan o'talmay qolgan qismi;

oldingi hukm bo'yicha tayinlangan shartli hukmning butun muddati;

JPK 533-moddasi tartibida ijrosi kechiktirilgan jazo muddati¹⁶.

Ilgarigi hukm bo'yicha tayinlanib, o'talmay qolgan qo'shimcha jazo bir necha hukmlar yuzasidan tayinlangan asosiy jazoga faqat qo'shimcha jazo sifatida qo'shilishi mumkin. Shuningdek, Oliy sud Plenumining yuqorida nomi keltirilgan qarorining 56-1-bandiga ko'ra, agar jinoyatlar majmui yoki bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlashda muayyan huquqdan mahrum qilish jazosi jinoyatlardan biri uchun hukmning birida asosiy jazo sifatida, boshqa jinoyat uchun hukmda qo'shimcha jazo sifatida tayinlangan bo'lsa, ular asosiy jazo uchun belgilangan muddat doirasida to'liq

¹⁵ Коряковцев В.В., Питулько К.В. Уголовное право: общая часть. – СПб: ООО «Питер Пресс», 2008. – С. 180.

¹⁶ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2006 йил 03 февралдаги “Судлар томонидан жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида”ги Қарори <http://www.lex.uz>

yoki qisman qo‘shilishi lozim. Bunda uzil-kesil tayinlangan jazo asosiy jazo deb hisoblanadi.

Sud tomonidan hukm chiqarilgan vaqtdan boshlab tayinlangan jazoni o‘tab bo‘lgungacha bo‘lgan davrdagi sodir etilgan jinoyat uchun jazo tayinlashda sud O‘zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligiga ko‘ra jazo tayinlashning umumiy asoslari, aybdorning shaxsi, jazoni yengillashtiruvchi va og‘irlashtiruvchi holatlarni, bundan tashqari, jazo tayinlashda shaxs tomonidan jinoyat avval tayinlangan jazo o‘tash davrida sodir etilganligini hisobga olishi lozim.

Mazkur holatlardan kelib chiqib, shuni alohida ta’kidlash joizki, bir necha jinoyat uchun jazo tayinlash bilan bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlash masalasidagi asosiy muammo jinoyat sodir etilishidagi aniq chegara bo‘lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.Usmonaliyev. Jazo tayinlash. – T.: TDYUI, 2003. – 92 b.
2. Spivak S.G. Naznachenije nakazaniya po sovokupnosti prestupleniy i sovokupnosti prigovorov. Dissertatsiya ... kandidata yuridicheskix nauk. – M., 2008. – S.21.
3. S.G.Spivak Naznachenije nakazaniya po sovokupnosti prestupleniy i sovokupnosti prigovorov. Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata yuridicheskix nauk po spetsialnosti: 12.00.08 – ugovnoye pravo i kriminologiya; ugovno-ispolnitelnoye pravo. - Moskva, 2007. – 10 s.
4. Ochilov H. Jinoyat huquqi (Umumiy qism): Savollar va javoblar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009. – B.97.
5. Q.Rozimova. Bir necha jinoyat va bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlash. Monografiya. – Toshkent: TDYuU, 2020. – B.132.
6. Koryakovsev V.V., Pitulko K.V. Ugolovnoye pravo: obshaya chast. – SPb: OOO «Piter Press», 2008. – S. 180.
7. Ugolovnoye pravo. Uchebnik / Pod red. Vetrova N.I. i Lyupunova Yu.I. – M.: Yurisprudensiya, 2002. – S.234.
8. Chernova T.G. Naznachenije nakazaniya po sovokupnosti prigovorov po ugovnomu pravu Rossii: Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata yuridicheskix nauk. – Ijevsk: Udmurtskiy gosudarstvenniy universitet, 2001. – 24 s.
9. Ugolovnoye pravo Rossii. Obshaya chast: Uchebnik dlya vuzov / Pod red. d.yu.n., prof. N.F.Kuznetsovoy i d.yu.n. I.M.Tyajkovoy. – M.: Zersalo, 2005. – S.551–552.
10. Kommentariy k Ugolovnomu kodeksu Rossiyskoy Federatsii. 4–ye izd. / Pod obsh. red. V.M.Lebedeva. – M.: Norma, 2005. – S. 168–169.
11. Q.Rozimova. O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi Qonun ustuvorligini ta’minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlari (maqolalar to‘plami) 2-jild 2020 yil. B. 240-244.

12. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2006 yil 03 fevraldagi “Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to‘g‘risida”gi Qarori <http://www.lex.uz>
13. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarori, 2006 yil 3 fevral, № 1.
14. N.N.Krupskaya. [Naznachenije nakazaniya po sovokupnosti prestupleniy i prigovorov](#) Rostov-na-Donu,2007
15. Koryakovsev V.V., Pitulko K.V. Ugolovnoye pravo: obshaya chast. – SPb: OOO «Piter Press», 2008. – S. 180.
16. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2006 yil 03 fevraldagi “Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to‘g‘risida”gi Qarori <http://www.lex.uz>

ФИО автора: *Abduvaxitova Nigoraxon Sabirovna*

Toshkent shahar Olmazor tumani

134-maktabning Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi

Название публикации: «BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONINI ZAMONAVIY TEXNALOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH»

Annotatsiya: *Bugungi kunda bizga ma'lumki, axborot texnologiyalari va ulardan foydalanish zamon talabi darajasiga chiqdi. Shu o'rinda, ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish usul va ko'nikmalari keng ko'lamda yoritilgandir.*

Kalit so'zlar: *ta'lim, ilmiy yondashuv, AKT, kompyuterlar, slayd-shou, monitor, maxsus gadjetlar, "Kadrlar tayyorlash" milliy dasturi...*

Annotation: *Today we know that information technology and its use has reached the level of modern requirements. In this regard, this article covers a wide range of methods and skills in the use of modern technologies in primary education.*

Keywords: *education, scientific approach, ICT, computers, slide show, monitor, special gadgets, National Training Program...*

Kirish.

Bugungi kun o'qituvchisiga barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishdek mas'uliyatli vazifa yuklangan bo'lib, ta'lim mazmunini takomillashtirishga qaratilgan vazifalarni belgilab olish, zamon bilan hamnafas bo'lib, ta'limning zamonaviy texnologiyalarini joriy etgan holda o'quvchilarda o'z faniga qiziqish uyg'otishlari, xurmat-ehtirom tuyg'ularini shakllantirib borishlari talab etiladi.

Metodologiya.

Ta'limda ijobiy natijalarga erishish, eng avvalo, yosh avlodga ilmiy bilim asoslarini puxta o'rgatish, ularda dunyoqarash hamda tafakkur ko'lamini kengaytirish, ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirish borasidagi ta'limiy-tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etish bilan belgilanadi. Bu borada ta'lim-tarbiya jarayoniga ko'plab o'zgartirishlar kiritilmoqda, yangicha yondoshuvlar tadbiq etilmoqda. Shulardan birisi, axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanib dars o'tishda mashg'ulotlar samaradorligini oshirishga erishish hisoblanadi. Kompyuterli o'qitishning afzalliklari juda ko'p: o'quvchilarda ma'lum malakalarni shakllantirish vaqti qisqaradi; mashq qilinadigan

topshiriqlar soni oshadi; o'quvchilarning ishlash sur'ati jadallashadi; kompyuter tomonidan faol boshqarishni talab qilinishi natijasida o'quvchi ta'lim sub'ektiga aylanadi; o'quvchilar kuzatishi, mushohada qilishi qiyin bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va bevosita namoyish qilish imkoniyati hosil bo'ladi; kommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda darsni uzoqdagi manbalar bilan ta'minlash imkoniyati hosil bo'ladi; kompyuter bilan muloqot didaktik o'yin xarakterini oladi va bu bilan o'quvchilarda o'quv faoliyatiga motivatsiya kuchayadi va hokazo.

Kompyuterli ta'lim jarayonida ta'lim o'quvchi va kompyuter orasidagi munosabatlarga ko'ra tashkil etiladi, boshqariladi, nazorat qilinadi. Kompyuterli ta'limni tashkil etish – o'quvchi bilan o'quv materiali o'rtasidagi bog'lanishni kompyuter vositasida yo'lga qo'yish. O'quvchi bilan o'quv materiali o'rtasidagi bog'lanishni tashkil etish uchun ta'lim loyihalanadi. O'quvchilarning o'quv ishlarini tashkil etish, ular faoliyatini rag'batlantirish tegishli vositalar asosida modellashtiriladi.

Boshlang'ich ta'limda axborot texnologiyalarini foydalanish.

Xalq ta'limi vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda respublikamizda boshlang'ich sinf o'quvchilari soni jami **2129389** nafarni tashkil etadi. Ularga **111866** nafar pedagog saboq berib kelmoqda. Xozirgi kunda davlatimiz tomonidan o'qituvchilarning darslarga ijodiy yondashishini ta'minlash, ular faoliyatiga ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish hamda o'quvchilarning dastlabki bilim egallash poydevori mustahkam bo'lishi, barcha fanlarni o'zlashtirishga qiziqishini oshirish maqsadida zarur chora-tadbirlar ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etib kelmoqda. Hozirgi davr o'qituvchi va o'quvchi oldiga katta talablar qo'ymoqda, bu talablarning eng asosiysi – darsning samaradorligi, uning sifatililigi, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalariga, maktablardagi turli xil o'quv mashg'ulotlari, ularni tashkil qilinishi va u orqali o'quvchilarni turli bilim va ko'nikmalarni egallab olishidir. Bugungi kunda ta'lim jarayonini to'g'ri va samarali tashkil qilishda innovatsion texnologiyalar, texnik vositalarning, jumladan, zamonaviy kompyuterlarning o'rni beqiyosdir. Dars mavzusiga oid multimediya, animatsiya, grafika, diafilm va videofilmlardan foydalanish dars jarayonini yana-da qiziqarli bo'lishiga ko'mak beradi, buning uchun esa o'qituvchi o'z ustida ishlashi va har bir darsga «men bugungi dars jarayoniga qanday yangilik bilan kirib, darsni qiziqarli tashkil qila olaman» deya o'ziga savol berishi ya'ni, an'anaviy ta'limdan qochib, noan'anaviy ta'lim berishga intilishi lozim.

Ma'lumki, ta'lim bu o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorligidagi faoliyat turi bo'lib, dars orqali o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib olishi natijasida undan foydalanish kompetensiyalariga ega bo'ladi. Yangi bilimlarni o'rganish jarayonida esa o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishlari tabiiy hol masalan, ma'lumotlarni qabul qilish, ularni qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etish kabi jarayonlarda amalga oshadi. Hozirgi kunda umumta'lim maktablarida zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini takomillashtirish, ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanish eng muhim ko'rsatkichlaridan biri ekanligi yetuk pedagog olimlar tomonidan e'tirof etilganligi xech kimga sir emas. Jumladan, **U.Sh.Begimkulov** ta'lim jarayonida hozirgi zamon talablariga javob bera oladigan kompyuter axborot muhitini yaratish hamda ta'lim jarayonida multimedia, o'qitishda imitatsiya, zarur axborotlarni kompyuter texnikasi yordamida kiritish, tizimlashtirish, saqlash va foydalanish uchun tavsiya qilinadigan ma'lumotlar bazasini yaratishni taklif etadi. Mamlakatimizdagi deyarli barcha umumta'lim maktablari zamonaviy kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlangan. Bu esa, o'z navbatida, boshlang'ich sinf o'qituvchilarning o'z mehnat faoliyatlariga yangicha yondashuvlarini talab etadi. Boshlang'ich sinf darslari o'quv jarayoniga yangi texnologiyalarni joriy etilishi, o'qituvchini texnik vositalar tomonidan siqib chiqishiga emas, balki

yangicha yondashuv orqali uning vazifasi va rolini o'zgartirib, o'qituvchilik faoliyatini yana-da serqirra, ijodiy va kreativ yondashuvga asoslangan kasbga aylantiradi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida dars jarayonini tashkil etishda o'qituvchi dastlab:

- Darsning maqsadi;
- Maqsadga erishish yo'llari;
- O'quv materiallarini taqdim etish usullari;
- O'qitish metodlari;
- O'quv topshiriqlarining turlari;
- Muhokamalar uchun savollar;
- Munozara va bahslarni tashkil etish yo'llari;
- O'zaro aloqa usullari va kommunikatsiya singari omillarni aniqlab olishi lozim bo'ladi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarni aqlan va ruhan yetuk insonlar qilib tarbiyalashda, milliy urf-odatlarimiz, qadriyatlarimiz mohiyati bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishda ularda buyuk ajdodlarimizning boy ma'naviy me'roslarini o'rganishda kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish muxim rol o'ynaydi. Kompyuter va axborot texnologiyalari vositalari orqali pedagog xodimlar hamda o'quvchilar juda ko'p miqdorda ma'lumotlarni olish, izlash qayta ishlash va o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Albatta, ta'lim muassasalarida yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish. O'quv mashg'ulotlarini yangi interfaol usullar, zamonaviy vositalar ya'ni axborot texnologiyalari vositalaridan foydalangan holda o'tkazish, jumladan, dars mashg'ulotlarida multimediani qo'llash, internet tarmog'idan foydalanish shubhasiz o'z samarasini beradi.

O'qituvchi zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish orqali quyidagi bir qancha vazifalarni amalga oshirishi mumkin:

- Boshlang'ich sinflarda multimedia texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarda fanga qiziqishi rivojlanadi;
- Ta'limning bunday usuli o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini faollashtiradi va o'quv materialini o'zlashtirilishining samaradorligi yana-da oshadi;
- Namoyish qilinishi qiyin yoki murakkab bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va ko'rish imkoniyatini beradi;
- O'quv materiallarini o'zlashtirilishi faqat darajasiga ko'ra emas, balki o'quvchilar erishgan mantiq va qabul qilishlarining darajasiga ko'ra ham samarali hisoblanadi;
- O'quvchilarga mustaqil izlanish yo'li bilan materiallarni izlash, topish hamda muammoli masalalarga javob topish orqali ma'lum tadqiqot ishlarini bajarish uchun imkoniyat yaratiladi;
- O'quvchilarning yangi mavzuni o'zlashtirishi, misollar yechishi, insho, bayon yozish ishlarida, o'quv materiallari bilan mustaqil tanishish, tanlash va axborot hamda ma'lumotlarni tahlil etish kabi masalalarni tez bajarish uchun sharoit yaratiladi.

Multimedia axborotlarni har xil ko'rinishlarda tasvirlash va dinamik obrazlarini yaratish, uni ko'rish va eshitish organlari orqali qabul qilish va tasavvur etish imkoniyatlarini yaratadi. Multimedia texnologiyalarida an'anaviy texnologiyalarga qaraganda axborotlar matn ko'rinishda emas, balki tasvir, ovoz va harakatlar ko'rinishida ifodalanilishi o'quvchilarni darslarda faolroq, diqqatliroq intiluvchan va qiziquvchan bo'lishga o'rgatadi, chunki tavsiya qilinadigan har bir axborot ularning ishtiroki va harakati orqali amalga oshiriladi. O'quvchilarda esa "multimediali dars"lar fanga bo'lgan qiziqish uyg'otish, o'z bilimlarini nazorat qilish va mustahkamlash, mavzuni o'rganishda o'zi uchun qulay bolgan tezlik va o'zlashtirish darajasini tanlash imkoniyatini beradi. Ta'lim

jarayonida sifat va samaradorlikni oshirishda “Interaktiv doska” ning ahamiyati katta. Interaktiv doska – zamonaviy axborot texnologiyalarni o‘z ichiga qamrab oluvchi ta’limning yangi texnik vositasi bo‘lib, o‘quvchilarga axborot yetkazishning zamonaviy, qulay usuli hisoblanib o‘qituvchining o‘quvchi bilim darajasi va qiziqishidan kelib chiqqan holda bilim berish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Interaktiv doska ta’lim jarayoniga elektron o‘quv va multimedia materiallarni olib kirish uchun samarali vositadir. Katta ekranga ya’ni elektron doskada axborotlarni yaxshi qabul qilishlari hisobiga o‘quvchilarning fikrlash qobiliyati oshadi. O‘quvchilar mustaqil ishlaydilar, sinfdoshlari va o‘qituvchilari bilan birga fikrlaydilar. Dars jarayonidagi ushbu hamfikrlilik muhiti o‘quvchilarning sinfdoshlari orasida mavqei va o‘ziga nisbatan ishonchining ortishiga sabab bo‘ladi. O‘quvchilarning fanga qiziqishlari kuchayib, o‘quv materiali tez yodda saqlanadi.

Yuqoridagi fikrlarga xulosa qilib shuni aytish lozimki boshlang‘ich ta’lim sifat va samaradorlikni rivojlantirishda o‘qituvchining kasbiy kompetentligi va o‘qimishlilik darajasi, bolalar psixologiyasi, zamonaviy pedagogik axborot texnologiyalarni puxta bilishi boshlang‘ich ta’lim sifat va samaradorligi ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalar asosida dars o‘tish ta’lim samaradorligini oshiradi, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, o‘quvchilarda mavzuni o‘rganishga ishtiyoq va qiziqishini oshiradi, bilimlarni mustahkamlash, ulardan amaliyotda erkin foydalanish ko‘nikma va malakalarini shakllantiradi.

- **Tadqiqot va natijalar.**

Respublikamiz Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning 2001 yil Oliy Majlisning 5-sessiyasida so‘zlagan nutqida axborot texnologiyalari va kompyuterlarni jamiyat hayotiga, kishilarning turmush tarziga, maktab va oliy ta’lim muassasalariga jadallik bilan olib kirish g‘oyasi ilgari surilgan edi. Prezidentimiz tashabbusi bilan **Vazirlar Mahkamasining** 2001 yil 23 maydagi 230-sonli «2001-2005 yillarda kompyuter va axborot texnologiyalarini rivojlantirish», shuningdek, «Internet»ning xalqaro axborot tizimlariga keng kirib borishini ta’minlash dasturini ishlab chiqishni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarorlari qabul qilindi. Bulardan ko‘rinadiki, hozirgi paytda ta’limga axborot texnologiyalarini jadal tatbiq etish, ta’lim jarayonini kompyuterlashtirish asosiy masalaga aylangan. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida informatika va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayoniga keng tatbiq qilish masalasi ko‘ndalang qo‘yilgan. Unda, shuningdek, axborot texnologiyalari va informatika sohasida kadrlar tayyorlash, shu jumladan Internet texnologiyalarini barcha sohalarida keng joriy qilish dolzarb masalasi ekanligi alohida uqtirib o‘tiladi.

O‘zbekistonda axborot-kommunikatsiya texnologiya (**AKT**) larini yanada rivojlantirish, har bir sohaga tatbiq qilish, mutaxassislarning kompyuter savodxonligini oshirish kabi masalalar davr talabiga muvofiq yechilmoqda.

Hozirgi paytda axborot kommunikatsiyasi rivojlanishining asosiy omillari **EHM** larning turli sohalarida tobora keng qo‘llanib borayotganligidadir. Kompyuter texnologiyalarining qo‘llanish sohasining kengayishi, axborot texnologiyalarining yaratilishi jamiyat hayotining barcha sohalarida ya’ni ishlab chiqarishda, fanda, ta’limda, tibbiyotda va boshqa jabhalardagi rivojlanish ya’ni tezkor axborot almashinuviga, qisqa vaqtda axborotlarni qayta ishlash, o‘z vaqtida manbaga uzatishga olib kelmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Boshlang‘ich maktab o‘qituvchisi ishida axborot va kommunikatsion texnologiyalarni qo‘llash zaruriyatdir. Shu munosabat bilan hayotimiz “Axborot texnologiyalari”,

“Aloqa texnologiyalari”, “Raqamli ta’lim texnologiyalari”, “Multimedia” “Interaktiv o’quv resurslari”, “Interaktiv ta’lim texnologiyalari”, “Interaktiv ta’lim muassasalari” kabi tushunchalarga chambarchad bog’liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Zagvyazinskiy VI O’qitish nazariyasi: Zamonaviy talqin. – M .: Akademiya, 2001 .—192 b.
2. Manuilov V.F., Fedorov N.V., Blagoveshchenskaya M.M. Muhandislik ta’limidagi zamonaviy ilm-fanni talab qiladigan texnologiyalar // Rossiya oliy texnik maktabidagi innovatsiyalar: maqolalar to’plami. Maqolalar. – M., 2002. – Nashr. 2. – S. 11-20.
3. Oliy kasbiy ta’limning Federal davlat ta’lim standarti asosida amalga oshiriladigan asosiy ta’lim dasturlarini ishlab chiqish va o’zlashtirish natijalariga qo’yiladigan talablarni shakllantirish bo’yicha uslubiy tavsiyalar. – Belgorod: IPK NRU “BelGU”, 2010. – 83 p.
4. Pedagogika va psixologiya. URL: <http://www.pedagogics-book.ru> (kirish sanasi: 18.11.2013).

ФИО авторов: Farg‘ona Politehnika Institut

M20-21QXMSDIT guruh magistranti

Maxmudov Umidjon Bahodir o‘g‘li

QXFD dodset *Davronov Qaxramonjon Anvarjonovich*

Название публикации: «DONADOR ORGANIK O‘G‘ITLAR ISHLAB
CHIQUARISH LINYASINI VA ULARNI EKINLAR PARVARISHIDA
QO‘LLASHNI TADQIQ QILISH»

Annotatsiya: ushbu maqolada organik o‘g‘itlar ishlab chiqarilishi, turlari va ularni ekinlar parvarishiga qanchalik foydali ekanligi ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: fosfor, kaliy, o‘g‘itlar, o‘simliklar, magniy, oltingugurt, natriy, kalsiy, xromosomalar.

Yer shari yuzasining 10 % ga yaqin qismiga qishloq xo‘jalik ekinlari ekiladi. Ekin maydonlarining bundan kengaytirishning iloji yo‘q. Ammo sayyoramiz aholisi to‘xtovsiz o‘sfb bormoqda, ularni oziq-ovqat bilan ta‘minlash uchun hosildorlikni yanada oshirish zamr. Buning eng muhim yo‘llaridan biri mineral o‘g‘itlardan foydalanishdir. O‘g‘it — bu o‘simliklar oziqlanishini yaxshilashga va tuproq unumdorligini oshirishga mo‘ljallangan modda.

O‘simlik to‘qimalarining hosil bo‘lishi, uning o‘sishi va rivojlanishida 70 dan ortiq kimyoviy element ishtirok etadi. Ulardan eng asosiysi uglerod, kislorod va vodorod bo‘lib, o‘simlik quruq massasining 90 % ni tashkil etadi; ulardan eng asosiysi uglerod kislorod va vodorod bo‘lib o‘simlik umumiy massasining 90% ni tashkil etadi; 8—9% o‘simlik massasini esa azot fosfor, kaliy, magniy, oltingugurt, natriy, kalsiy tashkil etadi. Bu o‘nta element *makro-elementlar* deyiladi. Qolgan 1—2 % i bor, temir, mis, marganes, rux, molibden, kobalt va boshqalardan iboratdir. Bular o‘simliklarga juda kam miqdorda (0,001—0,0001%) kerak bo‘ladi. Shuning uchun ularni *mikroelementlar* deyiladi.

O‘simliklar bu elementlardan uglerod, kislorod va vodorodning ko‘p qismini havo va suvdan olsa, qolganlarini tuproqdan oladi. O‘simlik olgan elementlarining ko‘pgina

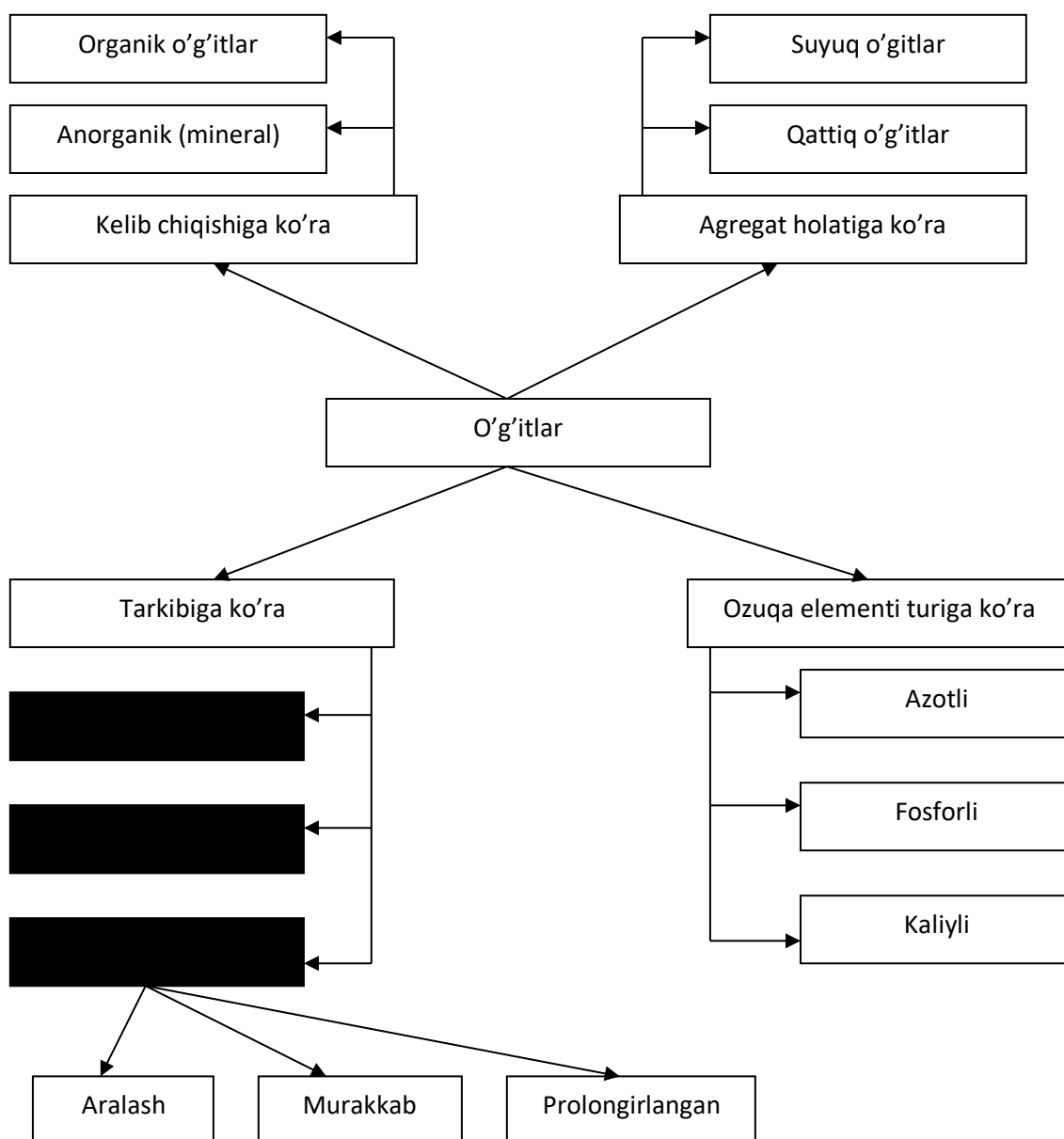
qismi tuproqqa qaytmaydi, hosil bilan olib chiqib ketiladi. Masalan, 1 tonna makkajo'xori 14 kg azot, 2,5 kg fosfor, 3,5 kg kaliy, 1,5 kg oltingugurtni tuproqdan o'zi bilan birga olib ketadi. Tuproq elementlarining ancha qismi suv bilan yuvilib ketadi va tuproq komponentlari bilan o'zaro ta'sirlashib o'simlik o'zlashtira olmaydigan holatga keladi. Natijada ekiladigan yerlarda o'simlik ozuqasi taqchilligi paydo bo'ladi, tuproq unumdorligi kamayib ketadi. Agar ana shu yo'qotilgan elementlar o'rni tuproqqa o'g'it solish bilan to'ldirib turilmasa, hosildorlik keskin kamayib ketadi.

Shuning uchun ham o'g'it ishlab chiqarishga katta e'tibor beriladi. O'g'it ishlatish tufayli qishloq xo'jalik ekinlarining hosildorligini 50-60 % gacha oshirish mumkin bo'ladi. Masalan, sayyoramizda olinadigan oziq-ovqatning taxminan chorak qismi, paxtaning esa teng "yarmi faqat o'g'itlar evaziga olinmoqda. O'g'itlar tarkibidagi oziqa elementlari, ayniqsa, azot, o'simliklarni mineral oziqlanishida katta rol o'ynaydi (1-jadval). U oqsil va nuklein kislotalari tarkibiga kiradi. Azot o'simliklarda fotosintez jarayonini amalga oshiradigan modda — xlorofill tarkibiga ham kiradi. Qaysiki, o'simliklar uning yordamida anorganik moddalardan organik moddalarni sintezlaydi.

Fosfor o'simliklarning nafas olishi va ko'payishida katta rol o'ynaydi. U o'simlikning hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan moddalar (fermentlar, vitaminlar va boshqalar) tarkibiga kiradi. Ayniqsa, u urug'larda uchrovchi murakkab oqsil-nukleoproteidlar tarkibiga kiradi.

Nasliy belgilarni saqlovchi va nasldan-naslga o'tkazuvchi xromosomalar nukleoproteidlardan tashkil topgan bo'ladi. Fosfor donli ekinlarning don miqdorining ko'p bo'lishida asosiy rol o'ynaydi. U o'simliklarni sovuqqa, qurg'oqchilikka chidamlligini oshiradi va asosiy moddalarni ko'payishiga ijobiy ta'sir qiladi. Masalan, kartoshkada kraxmalni, qand lavlagida saxarozani ortishiga olib keladi.

Kaliy o'simlikda kechadigan hayotiy jarayonlarni to'g'rilab turishda muhim rol o'ynaydi. U o'simlikda suv rejimini yaxshilaydi, uglevodlar hosil bo'lishi va moddalar almashinuvida ishtirok etadi. Quruq o'simlik poyasi tarkibida 4—5% gacha, barglarni yonishidan qolgan kul tarkibida 30—60% gacha kaliy bo'ladi.

1-jadval. O'g'itlarning klassifikatsiyasi

O'g'itlar asosan qishloq xo'jaligida, hosildorlikni oshirish maqsadida ekinzorlariga solish uchun ishlatiladi. O'g'it ishlatiladigan ikkinchi asosiy soha bu kimyo sanoatidir. Ayniqsa, natriy va kaliy tuzlari, masalan, Cl , KC1 lar. Soda, xlorid kislota, potash, o'yuvchi natriy, o'yuvchi kaliy ishlab chiqarish uchun xomashyodir. Na_2SO_4 esa shisha, natriy sulfid, ftorid, kaliy va natriy dixromat, natriy fosfat ishlab chiqarishda xomashyo hisoblanadi.

Metallurgiya sohasida o'g'itlar rudalarni boyitishda, metallarni suyuqlantirishda, elektroliz yo'li bilan metallar olishda, metall yuzasiga ishlov berishda, metall va

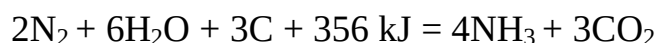
qotishmalarni payvandlashda ishlatiladi. Ayniqsa, natriy sulfat shisha olishda asosiy xomashyo hisoblanadi.

O'g'itlarning sinflarga bo'linishi

O'g'itlar kelib chiqishi, qo'llanish sohasi, tarkibi, xossalari va olinish usullariga qarab sinflarga ajratiladi. Barcha o'g'itlar ikkiga:

- 1) bevosita (o'simlikni oziqlanishi uchun ishlatiladi);
- 2) bilvosita (tuproqni kimyoviy meliorizatsiyasi, pH ni to'g'rilash uchun ishlatiladi) o'g'itlarga bo'linadi.

Kelib chiqishiga qarab o'g'itlar *mineral, organik, organo-mineral va bakterial o'g'itlarga* bo'linadi. Mineral o'g'itlar asosan mineral tuzlardir (ammo unga organik modda karbamidni ham kiritadilar). Organik o'g'itlarga go'ng, torf, yashil o'simliklar, kompost, najas va boshqalar kiradi. Bakterial o'g'itlar tarkibida tuproqda o'simlik o'zlashtira oladigan oziqa elementlarini to'plovchi mikroorganizmlar ushlaydi. Masalan, tuganak bakteriyalari nitrogenaza fermenti atmosfera azotini birikma holga o'tkazib to'playdi yoki organik birikmalarni parchalovchi fosfobakteriyalar organik birikmalar tarkibidagi fosforni o'simlik o'zlashtira oladigan holatga keltiradi. Yerimiz atmosferasida $4 \cdot 10^{15}$ tonna azot bor, ya'ni har 1 ga yerga havodagi 80 ming tonna azot to'g'ri keladi. Bu 1 ga yerga ekilgan o'simlik bilan chiqib ketadigan azot miqdoridan million marta ko'p demakdir. Dukkakli o'simliklar tarkibida yashovchi azot bakteriyalari atmosfera azotini biriktirganda boradigan reaksiyani umumiy holda quyidagicha yozish mumkin:

Shunday yo'l bilan 1 ga haydalgan yerdan yiliga 50 kg gacha bog'langan azot tushadi. Havoda chaqmoq chaqishi tufayli ham har yili 1 ga yerga 15 kg gacha azot tushadi.

Mineral o'g'itlar tarkibga qarab fosforli, azotli, kaliyli, magniyli, borli va boshqa o'g'itlarga bo'linadi. Tarkibidagi oziqa elementning soniga qarab o'g'itlar ikkiga: oddiy yoki bir komponentli (tarkibida o'simlik o'zlashtiradigan bitta element ushlaydi) va kompleks (tarkibida ikkita va undan ortiq element ushlaydi) o'g'itlarga bo'linadi.

Kompleks o'g'itlar murakkab va aralash o'g'itlarga bo'linadi. Murakkab o'g'itlar bitta kimyoviy birikma bo'lib tarkibida kamida ikkita va undan ortiq o'simlik o'zlashtiradigan element ushlaydi. Aralash o'g'it esa oddiy yoki murakkab o'g'itlarni bir-biriga mexanik "aralashtirish yo'li bilan olinadi. O'g'itlar tarkibida 33% dan ortiq ta'sir etuvchi modda saqlasa, **konsentrlangan**, 60% dan ortiq saqlasa, **yuqori konsentrlangan** deyiladi.

Yuqorida aytib o'tilgan 10 element bilan birga juda oz miqdorlarda (mikromiqdorlarda) B, Cu, Co, Mn, Zn, Mo, I kabi kimyoviy elementlar ham zarur. Ular mikroelementlar, tarkibida shunday elementlar bor o'g'itlar esa **mikroo'g'itlar** deyiladi. Hozir mikro-o'g'itlarsiz ish yuritib bo'lmaydi, chunki ulardan foydalanish qishloq xo'jaligida qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Mikroo'g'itlar o'simliklarning hosildorligini oshirish bilan bir qatorda, ularni kasalliklarga chidamliligini oshiradi. Mikroo'g'itlar o'simlik organizmidagi biokimyoviy jarayonlarni tezlashtiradi, fermentlar aktivligini oshiradi. Oqsil va nuklein kislotalar sintezi, vitaminlar, qand moddalari va kraxmal sintezini ko'paytiradi. Mikroo'g'itlar har 1 ga yerga 1 kg gacha solinadi.

Agregat holatiga qarab o'g'itlar qattiq, suyuq (masalan, ammiakning suvdagi eritmasi va suspenziyasi) va gazsimon (masalan, karbonat angidrid) o'g'itlarga bo'linadi.

O'g'itlar erish darajasiga qarab, suvda eruvchi va tuproq kislotalarida eruvchi o'g'itlarga bo'linadi. Barcha azotli va kaliyli o'g'itlar suvda eruvchi o'g'itlarga kiradi. O'simliklar ularni tez o'zlashtiradi. Ammo ular tez tuproq suvlarida erib, yuvilib ketadi. Tuproq kislotalarida eruvchi o'g'itlarga ko'pchilik fosfatlar kiradi. Ular sekinlik bilan eriydigan holatlarga o'tadilar, biroq, tuproqda uzoq muddat saqlanadilar.

O'g'it solish nafaqat tuproqda o'simlik o'zlashtiradigan oziq moddalarni ko'paytiradi, balki uning fizik-kimyoviy va biologik xossalariga ham ta'sir etadi, tuproqning unumdorligini oshiradi. Solinadigan o'g'itning kislotali yoki ishqoriyligi tuproq muhitiga ta'sir etadi. Masalan, tuproqda sistemali ravishda $(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$ va NH_4Cl kabi o'g'itlar solinsa, tuproq reaksiyasini kislotali qilib qo'yadi. Chunki o'simlik

kationlarni o'zlashtiradi, natijada uning o'rniga vodorod ionlari ko'paydi (tuproq tarkibidagi suv hisobiga) va tuproqda erkin kislotalar (xlorid va sulfat kislotalari) to'planadi. Tuproqning pH i o'zgaradi.

Aksincha NaNO_3 kabi o'g'itlar ko'p solinsa, tuproqda OH^- ionlari to'planadi. Tuproq reaksiyasi ishqoriy bo'lib qoladi.

Shuning uchun ham o'g'itlarga faqat kimyoviy jihatdangina tavsif berish yetarli emas. Ular fiziologik xossalari bilan ham ya'ni kation va anionlar bir xil darajada foydalanmasliklari bilan ham farq qilishi kerak. Mana shu belgilariga qarab o'g'itlar fiziologik kislotali, fiziologik ishqoriy va fiziologik neytral o'g'itlarga bo'linadi. Keyingisi tuproq reaksiyasini o'zgartirmaydi.

Mineral o'g'it saqlanganda bir-biriga yopishib toshga aylanib qolmasligi kerak, namni o'ziga tortib olmasligi kam gidroskopik bo'lishi, tuproqqa solganda sochilib ketish xossasiga ega bo'lishi kerak. Shuning uchun ham qattiq o'g'itlar uch xilda: kukunsimon (zarrachalarning kattaligi 1 mm dan kichik), kristall (kristallarning kattaligi 0,5mm dan katta), donador — sharcha shaklida (sharchalarning kattaligi 1 mm dan katta) ishlab chiqariladi.

Keyingi yillarda o'g'itlarning tarkibidagi o'simlik o'zlashtiradigan oziqa elementlari tuproqqa erib o'tish tezligini to'g'rilash, ya'ni uzoq vaqt mobaynida ozuqa elementlarini bir me'yorda tuproqqa o'tib turishini ta'minlash hamda uni ta'sir samarasini oshirish muammosiga katta e'tibor berilmoqda. Masalan, 1985- yildan boshlab Rossiyada yangi tur konsentrlangan o'g'it Rost-1 ishlab chiqarilmoqda. Uning tarkibi azot, fosfor, kaliy, magniy (1:1:1:0,1) nisbatda makro- va bor, rux, molibden, mis mikroelementlaridan iboratdir. Shuningdek, Stimul-1 ishlab chiqarilmoqda. Bu xlorsiz kompleks o'g'it bo'lib, tarkibida N, P, K, Mg (1:1:1:0,1) nisbatda makro- va bor, mis, marganes, rux, molibden, mikroelementlarini saqlaydi.

Kelajakda istiqbolli yuqori konsentratsiyali kompleks o'g'itlardan yana biri triamidfosforil-fosfortriamid oksididir. $\text{PO}(\text{NH}_2)_3$ (44,1% N_2 , 74,06% P_2O_5) diamido — va monoamidofosfatlari orqali ammoniy ortofosfat gidrolizlanganligi uchun ham uzoq muddatda va sekinlik bilan ta'sir etadi. Har qanday suvda eruvchi moddani tuproq

eritmasiga sekinlik bilan o'tishini ta'minlash o'g'it dokachalari sirtini yuqori molekular moddalar bilan qoplash orqali amalga oshirilishi mumkin. O'g'itlarni kapsulalash ishlari yaxshi natijalar bermoqda. Bunda suvda yaxshi eruvchi o'g'it donachalari, ustidan suvda sekin eruvchi o'g'it bilan qoplanadi, qoplama qavatning qalinligi, g'ovakliligiga qarab o'g'itning tuproq eritmasiga o'tish tezligi har xil bo'ladi.

Keyingi yillarda $N_2:P_2O_5:K_2O$ - 10:34:10 markali suyuq kompleksli o'g'itlar (SKO') olish tez rivojlandi. Tuproqning ichki qavatidagi oziq moddalarni yomg'ir va sug'orish suvlarida yuvilib ketmasligi uchun uzoq muddatda, sekin-asta ta'sir etuvchi fosfatli o'g'itlardan — superfos, azotli o'g'itlardan-ureoform yoki mochivinoformaldegidli o'g'itlar (MFO'), shuningdek, mochivinoformaldegidli birikmalar hamda ammofos asosidagi polimer o'g'itlar sanoat miqyosida ishlab chiqarila boshlanadi:

- Ammoniy polifosfat — $(NH_4)_nH_2P_nO_{3n+1}$
- Karbamid polifosfat - $[CO(NH_4)_2HPO_3]$
- Kaliy polifosfat - $(KPO_3)_n$
- Kalsiy polifosfat - $Ca(PO_3)_n$

va boshqa fosfatlar olish istiqbollidir.

O'g'itlarning sifati asosan uning tarkibida o'simlik o'zlashtira oladigan holatda qancha ta'sir etuvchi modda saqlashligi bilan aniqlanadi. Masalan, azotli o'g'itlarda N_2 fosforli o'g'itlarda P_2O_5 , kaliyli o'g'itlarda K_2O ning miqdori bilan aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. H.R.Rahimov, N.A.Parpyiyev va boshqalar. «Anorganik kimyoning nazariy asoslari», T., «O'zbekiston», 2002 yil.
2. X.R.Raximov. «Anorganik ximiya», T., «Ukituvchi», 1984 yil.
3. N.S.Axmetov. «Общая неорганическая химия», M., 1988 yil.
4. A.K. Glinka. «Umumiy ximiya», T., «Uzbekiston», 1978
5. B.V. Nekrasov. «Основы общей химии», M., 1974 .
6. Z.S.Saidnosirova. «Anorganik ximiya», T., «Ukituvchi», 1983

ФИО авторов: *Ergashov Shaxrux Yusuf o'g'li*, CHDPI

Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi metodikasi yo'nalishi 1- kurs magistranti

Muxammadov Muxammad Abduxamid o'g'li, CHDPI

Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi metodikasi yo'nalishi 1- kurs magistranti

Название публикации: «YOSH FUTBOLCHILAR TAYYORLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA FUTBOL TEXNIKASI»

Annotatsiya: Jismoniy madaniyatga ega komil insonni tarbiyalashdek muqaddas vazifani bajarishda barcha o'quv yurtlari ta'lim tizimida yosh avlodni jismoniy baquvvat irodali chaqqon vatanparvarlik ruhida tarbiyalab voyaga yetkazishda sport mashg'ulotlarining roli katta. Ushbu maqolada "Futbol" orqali bolalarga jismoniy madaniyatni shakllantirish, hamda futbol mashg'ulotlarini tashkil etish haqida fikr almashiladi. Shuningdek futbol o'yinining yosh xususiyatlariga bog'liq ravishda texnik va taktik doirasi keng o'rganiladi.

Kalit so'zlar: taktik, chaqqonlik, epchillik, darvozabon, zaxira o'yinchisi, texnika, jamoaviy xarakter, o'yin faoliyati, kompleks.

Kirish

Futbolchilarni futbolga o'rgatish va takomillashtirishning asosiy shakli mashg'ulot hisoblanadi.

Futbol – jamoaviy o'yin, shuning uchun o'quv mashg'ulotlari asosan jamoaviydir.

Mashg'ulotga qo'yiladigan talablar:

- Mashg'ulotda qo'yilgan vazifa bajarilishi lozim;
- Mashg'ulot intizom va mehnatsevarlikni tarbiyalashi lozim;
- Mashg'ulotni shunday rejalashtirish kerakki, futbolchilar harakat ko'nikmalari va sifatlarini ongli ravishda egallasinlar;
- Mashg'ulot yagona o'quv- mashg'ulot jarayonining bo'limi bo'lishi kerak;

Mashg'ulotning tuzulishi uch qisimdan iborat. Mashg'ulot qisimlarining vazifalari:

- Tayyorlov qism – organizmni asosiy ishga tayyorlash;

- Asosiy qism texnik usullarni o'rgatish va takomillashtirishga, taktik harakatlarga, jismoniy sifatlarni rivojlantirishga, ruhiy tayyorgarlikni va ahloqiy va irodaviy sifatlarni yaxshilashga qaratilgan bo'lishi kerak;
- Yakunlovchi qism organizmni mashg'ulotdan oldingi holatiga keltirish lozim. Mashg'ulotlar o'zining maqsadi, vazifasi va uslubiyati bo'yicha kompleks va tematik mashg'ulotlarga bo'linadi.

Tadqiqot va metodologiya.

Kompleks mashg'ulot

Kompleks mashg'ulotlar yillik sikl mashg'ulotlarining hajmida birinchi o'rinda turadi. Bu mashg'ulotlar barcha tayyorgarlik turlari rivojlantirishini amalga oshirish vazifalarini bajaradi.

Kompleks mashg'ulotlarda tayyorgarlik turlarining uyg'unligi:

- jismoniy, texnik, taktik;
- jismoniy, texnik;
- texnik- taktik;

Tematik mashg'ulot.

Tematik mashg'ulotlar yillik sikl mashg'ulotlarining umumiy hajmida kamroq vaqtni qamrab oladi. Ammo ular tayyorgarlikning turli bosqichlarida o'z o'rniga ega bo'lishi lozim:

- a) jismoniy tayyorgarlik bo'yicha mashg'ulot mazmuni umumiy va maxsus jismoniy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan mashqlardan iborat. Jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlarining ko'p qismi tayyorlov davrida o'tkaziladi.
- b) Texnik tayyorgarlik bo'yicha mashg'ulotlar o'yinning barcha texnik usullarini o'ziga qamrab oladi. Texnik elementlarga o'rgatish va takomillashtirish bilan bog'liq mashg'ulotlar barcha tayyorgarlik davrlarida olib boriladi
- c) taktik tayyorgarlik bo'yicha mashg'ulotlar individual, guruhli va jamoaviy taktik harakatlarga o'rgatish va takomillashtirishga yo'naltirilgan mashqlar yig'indisidan iborat bo'ladi. Taktik tayyorgarlik bo'yicha mashg'ulotlar tayyorlov davrida (mahsus tayyorlov, musobaqa oldi) va musobaqa davrida o'tkaziladi.

Futbol o'yinining jamoaviy xarakteri o'yinchilarning o'zaro harakatlariga yuqori talablar qo'yadi. Shuning uchun futbolda mashg'ulotlar asosan, guruhli mashg'ulotlar shakliga ega. Guruhli mashg'ulotlarda o'zaro harakatlar, texnik usullarni soddalashtirilgan va murakkab sharoitlarda, minimal va maksimal darajada o'yin sharoitiga yaqinlashtirilgan holda bajarish vazifalarini hal etildi. Guruhli

mashg'ulotlarda musobaqa vazifalari samarali tarzda yechiladi, jamoaviy ruhda tarbiyalanadi. Individual mashg'ulotlarda futbolchining mahorati va individual xususiyatlari takomillashadi. Individual mashg'ulot futbolchining tayyorgarligini nazorat qilishni osonlashtiradi. Individual mashg'ulotlarining maqsadi – futbolchilar tayyorgarligini takomillashtirish sur'atini tezlashtirish. Individual mashg'ulotning vazifalari:

- harakat sifatleri va ko'nikmalarini takomillashtirishda mutaxassislikning individual xususiyatlarini hisobga olish;
- jismoniy, texnik, taktik tayyorgarlikdagi kamchiliklarni to'g'irlash
- mashg'ulotlarda majburiy tanaffuslar oralig'ida yo'qotilgan sifatlarni tiklash;
- texnik usullar va shahsiy sifatlarni takomillashtirish;
- bajarilishi qiyin bo'lgan texnik elementlarni takomillashtirish.

Tadqiqot maqsadi: Ushbu maqola Istiqbolli va iqtidorli futbolchilarni tanlash va tayyorlashning samarali tizimini yaratish, milliy terma jamoalar va professional futbol klublari uchun sifatli sport zaxirasini shakllantirish, xalqaro talab va standartlar asosida futbol bo'yicha trener va hakamlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish maqsadida yozildi.

Ta'lim va mashg'ulotning vazifalari. Futbolda tashkil qilingan mashg'ulotlar jismoniy tarbiya tizimi oldida turgan vazifalarni hal qilishga qaratilgandir. Mashg'ulotning asosiy mazmuni kishini mutanosib kamol toptirish, uning ijodiy mehnat qilish va Vatanni himoya qilish uchun zarur bo'lgan ma'naviy hamda jismoniy qobiliyatini har tomonlama rivojlantirishdan iborat bo'lishi kerak. Biroq futbol amaliyotida ba'zan yuksak natijalar ketidan quvib, ta'lim va mashg'ulotning sog'lomlashtirishga yo'naltirilgandek tomoni, ya'ni tarbiyaviy xarakter kasb etishi esdan chiqarib qo'yiladi. Mashg'ulotga bunday bir tomonlama yondashish, odatda noxush oqibatlariga olib keladi. Futbolchining nihoyatta sog'lom, jismonan yahshi rivojlanganligi yuksak axloqiy-irodaviy fazilatleri futbol mahoratini egallab olishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Futbolchilarning ta'lim va mashg'ulot jarayonida quyidagi vazifalarni hal eishi lozim:

- a) Sportchilar organizmining (nafas olish, yurak qon-tomir, va boshqa sistemalar) funksional imkoniyatlarini kengaytirish;
- b) Sportchining ishchanlik qobiliyatini saqlash va oshirish;
- c) Sport sohasiga oid bilimni kengaytirish hamda gigiena va o'z-o'zini nazorat qilish malakalarini hosil qilish;
- d) Mehnatsevarlik, intizomlilik, onglilik, faollik hislatlarini tarbiyalash.

Mashg'ulot jarayonida bu vazifalarni izchillik bilan hal qilish yuksak sport natijalarga erishish uchun inson organizmining g'oyat katta imkoniyatlaridan to'laroq foydalanish

imkonini beradi. Raqobatchi jamoalar mahorati darajasining uzluksiz o'sib borishi futbolchilar tayyorlashga bo'lgan talablarni yil sayin har tomonlama oshirib borish zaruratini tug'dirdi. Futbolchilar tayyorlashga qo'yilayotgan yuksak talablarning to'la-to'kis bajarilishi mashg'ulotning pedagogik prinsplarini izchil amalgam oshirish va birinchi navbatda, uning jarayonlarini ilmiy boshqarish qonuniyatlariga og'ishmay amal qilish yo'li bilan ta'minlanadi.

Futbolchilarni tanlashda texnik va taktik tayyorgarlikni ahamiyati.

Yosh futbolchilarni tanlash yosh, kelajagi porloq futbolchilarni tayyorlash kamayib ketganligini sabablaridan biri bu maxsus sinflar va tayyorgarlik guruhlar rahbarlari tomonidan bolalarning iqtisosli ravishda futbol bilan shug'ullanish uchun tanlab olinayotganligi hamda tanlash uslubiylatida bilishning sayozligidir. Yuqori sport natijasiga hamma ham erishavermaydi. O'zbek va chet elda yuqori natijalarga erishgan futbolchilar biografiyasi bilan tanishsak (Pele, Maradona, G.Krasnitskiy, A. Abduraimov, M.An, V.Ffyodrov, M.Qosimov) shuni bilamizki, ular yoshlik davrida o'z tengdoshlaridan o'z qobiliyatlarini bilan ajirilib turishgan. Futbolchilarni tanlash o'quv-mashg'ulot jarayonining muhim va uzviy qismidir, chunki u sport tayyorgarligining asosiy vazifasini hal etishga – yuqori sport natijalariga erishishga yordam beradi. Futbolda tanlash faqat natijalarning ancha yuqori darajada bo'lishiga emas, balki shug'ullanuvchilarning bir hil tarkibda bo'lishini ham ta'minlaydi, bu esa o'qitish o'rgatish natijalariga ijobiy ta'sir etadi. Tanlashga yetarlicha baho bermaslik yoki uning uslublarni mukammal bo'lmasligi, odatda tuzatib bo'lmaydigan zarar keltiradi. Ko'pchilik bolalarning bolalar – o'smirlar sport maktablarini tashlab ketishi (bu o'qitishning turli bosqichlarida sodir bo'ladi) bunga misol bo'la oladi. Shug'ullanuvchilar asosiy texnik-taktik uslublarni egallab, muayyan tayyorgarlik bosqichiga yetganliklaridagina, ularning qobiliyatini baholash mumkin.

XULOSA.

Yosh futbolchilarni o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirishda futbol bo'yicha o'quvchilarni harakatini, mashg'ulotlarini rejalashtirishda o'quv mashg'ulotlarini tashkil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Shug'ullanuvchilarni asosan mashg'ulotlarda jismoniy sifatlariga katta e'tibor berish kerakligini bilib oldik. Bolalar o'smirlar sport tartibi trenirovka mashg'ulotlarini o'rganishda dastlab respublika hukumati tomonidan chiqarilgan dasturiy me'yoriy talablar O'zbekiston Respublikasi birinchi prazidenti I.A Karimovning asarlari malakaviy ishimizning asosiy yo'nalishlarini belgilab beradi. Ushbu maqolada Shug'ullanuvchilarni sog'lig'ini mustahkamlashda mashg'ulotlarning jismoniy tarbiya tizimida tutgan o'rni sport mashg'ulotlarining maqsadi, vazifalari shug'ullanuvchilarning tayyorgarlik holatlari sport tayyorgarligining texnik-taktik, jismoniy integral, nazariy, ruhiy, ma'naviy tayyorgarliklari jismoniy sifatlarini tarbiyalash, kuch, tezkorlik, egiluvchanlik, chaqqonlik, chidamlilik sifatlarining rivojlanishi o'rganildi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining —Jismoniy tarbiya va sport to'g'risidagi qonuni. Toshkent, 5 sentabr 2015 yil. 174 – son Xalq so'zi gazetasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining —Futbolni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori.Toshkent.16 mart 2018 yil.PQ-3610. —O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risidagi farmon.Toshkent. 4 dekabr 2019 yil. PF-5887-son.
3. R.I.Nurimov. —Futbol nazariyasi va uslubi. Darslik. ITA-PRESS.Toshkent. 2015 yil. 342 b.
4. R.I.Nurimov, Abidov Sh.U, Nurimov Z.R, S.R.Davletmuradov. —Sport va milliy o'yinlar (Futbol).Darslik.ITA-PRESS. Toshkent. 2015 yil. 211-248 b.

ФИО автора: *Komiljonova Komila G'ofur qizi*

Xorazm viloyati Urganch davlat universiteti Filologiya fakulteti talabasi

Название публикации: «ERKIN VOHIDOV SHE'RIYATIDA TAZOD SAN'ATINING QO'LLANISHI»

Abstract: This article provides researchs about the using of the esthetic arts which are called «tazod» in the poems of «Yoshlik devoni» by Erkin Vohidov. And shows an importance of this art in impressing feelings and describing the scenery.

Key words: mutobaqa, tatbiq, takofu, tazod, aruz, taqobulu tanofiy, lafz.

Annotatsiya: Maqolada Erkin Vohidovning «Yoshlik devoni»da qo'llanilgan tazod san'ati namunalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, devondan olingan misollar ham atroflicha izohlangan. Tazod san'atining badiiy qiymati va devonda tutgan o'rni asoslab o'tilgan.

Kalit so'zlar: mutobaqa, tatbiq, takofu, tazod, aruz, taqobulu tanofiy, lafz.

O'zbek mumtoz adabiyotida azal-azaldan badiiyat masalasiga alohida e'tibor berib kelingan. Ijodkorning iste'dodiga baho berishda uning she'riy san'atlardan foydalanish mahorati asosiy mezonlardan biri sifatida qaralgan. Chunki she'riy san'atlar misralar, baytlar va bandlarning jarangdorligi va musiqiyligiga, ma'naviy va lafziy nazokatga ega bo'lishiga xizmat qilgan. "Ilmlar uchligi"ning tarkibiy qismi bo'lmish ilmi bade'da she'r yoki nasrda zid narsa va tushunchalarni (xatti-harakat, fe'llarni) ifoda etuvchi so'zlarni ma'lum maqsadda bir-biriga bog'lab ishlatish usuli tazod hisoblanadi. Bu san'atni fors adabiyotshunosi Atoulloh Husayniy "**mutobaqa**" deb nomlaydi va u haqida quyidagicha fikr bildiradi: "Ani **tiboq, tatbiq, tazod** va **takofu** ham derlar. Arab fusahosi qoshinda kalomda ma'nolari orasinda taqobulu tanofiy bo'lg'an ikki lafzni jam' qilmoqtin iboratdir."¹⁷.

Tazod mumtoz adabiyotimizning eng qadimiy she'riy san'atlaridan biridir. Chunki, dunyo yaralibdiki, har narsaning ziddi mavjuddir. Mavlono Rumiy aytganlariday: "Axir "ashyo" qiymati ziddi bilan ayon bo'ladi. Ziddi bo'lmagan

¹⁷ A. Husayniy. Badoye us-sano'ye. – Toshkent: G'afur G'ulom, 1981. 225-bet

narsani ta'rif etmoqlik imkonsizdir".¹⁸ Borliqda mavjud tushunchalarni ziddi orqali ta'rif-u tavsiflashdan mumtoz adabiyotda badiiy maqsadni amalga oshirishda, fikrni ta'sirchan ifodalashda foydalaniladi va tazod nafaqat o'rta asrlar mumtoz adabiyotida, balki XX asrning ikkinchi yarmida ham eng faol she'riy san'atlardan biri o'laroq qoldi. "Tazod she'riyatda ham, nasrda ham keng qo'llaniladi. Bu san'at faqat o'tmish adabiyotimizda emas, hozirgi zamon adabiyotimizda ham ishlatilmoqda"¹⁹, - degan edi atoqli adabiyotshunos To'xta Boboyev. Buning isbotini otashnafas so'z san'atkori, O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidovning "Yoshlik devoni" she'riy to'plamini o'rganish davomida ko'rishimiz mumkin. Ushbu devon ijodkorning aruz vaznida yozilgan asarlarini qamrab oladi va quyida devondagi tazod san'atidan ustalik bilan foydalanilgan ayrim o'rinlarga to'xtalib o'tmoqni joiz deb topdik:

1) *Barcha **shodlik** senga bo'lsin, bor **sitam**, **zorlik** menga,*

Barcha dildorlik senga-yu, barcha xushtorlik menga. [1,62]

Ushbu baytda muallif o'zining yorga bo'lgan muhabbat va iltifotini namoyish etish uchun zid ma'noli so'zlardan foydalanib, ifodaning badiiy jihatdan ta'sirchanligini oshirishga erishgan. Bunda shoirga "**shodlik**" so'zi va uning antonimlari "**sitam**", "**zorlik**" so'zlari yordam bergan. Bunday ifodalarni xuddi shu she'rning keyingi baytlarida ham ko'rishimiz mumkin:

2) *Sen mening jonimni olgin, men sening darding olay,*

*Barcha **sog'lik** senga bo'lsin, barcha **bemorlik** menga. [1,62]*

Yuqoridagi baytda "sog'lik" va "bemorlik" so'zlari tazod san'atiga asos bo'lgan bo'lsa, navbatdagi misralarda "nurli kunduz" va "qora tun"; "gulshan" va "tikanzor" tushunchalari qarama-qarshilik asosida muallif badiiy maqsadining amalga oshishiga xizmat qilgan:

3) *Senga bo'lsin **nurli kunduz**, menga qolsin **qora tun**,*

*Barcha **gulshan** senga bo'lsin, bor **tikanzorlik** menga. [1,63]*

Yoki:

¹⁸ Jaloliddin Rumiy. Ichindagi ichindadur. U. Hamdam tarjimasi. -Toshkent: «Yangi asr avlodi», 2003, 179-bet

¹⁹ To'xta Boboyev. She'r ilmi ta'limi. -Toshkent: «O'qituvchi», 1996. 245-bet

4) Bu jahonning **rohatin** ol, bor **azobin** menga ber,

*Senga bo'lsin barcha **orom**, barcha **bedorlik** menga.* [1,63]

Bu baytga diqqatimizni qaratadigan bo'lsak, undagi “**rohat**” va “**azob**”, “**orom**” va “**bedorlik**” so'zlari ma'noviy zidlik hosil qilganini ko'rishimiz mumkin.

Erkin Vohidovning “Yoshlik devoni”da bu kabi misollarni ko'plab uchratishimiz mumkin. Masalan,

5) **Pinhon** siring bayon et, ko'ksingni qilma ko'p qon,

*Bu yoki ishq atalgan bizga **ayon** tushuncha?! [1,64]*

Bu baytda tazoda asos bo'lgan so'zlar “**pinhon**” va “**ayon**” so'zlaridir. Belgini ifodalovchi so'zlardan tazod hosil qilish boshqa o'rinlarda ham kuzatilishi mumkin:

6) Aslida, kim qarardi yotganda **xor** surma,

*Bo'ldi **aziz** ko'ziga surtganda yor, surma.* [1,64]

Ushbu baytda “**xor**” va “**aziz**” so'zlari zidlikni hosil qilgan bo'lsa, navbatdagi baytlarda ham bevosita shunday holga duch kelamiz:

7) Yodi birla **xud** bo'lsam, jabri birla **bexudman**,

*Qildi **sernavo** yodi, **benavo**-parishonlik.* [1,80]

8) Dutorim tori ikkidur: biri quvnoq, biri mahzun,

Ki baytim satri ikkidur: biri dilxush, biri dilxun.[1,94]

Ushbu baytlarning har bir misrasida bittadan tazod uchraydi: **xud-bexud; sernavo-benavo; quvnoq-mahzun; dilxush(qalbi shod, mamnun²⁰)-dilxun(yuragi qon, qalbi yaralangan²¹)** kabi zid ma'noli so'zlar juftligi tazodsan'atiga asos bo'lgan. Garchi, yuqorida keltirilgan misollarda antonim so'zlar badiiy san'at uchun asos sifatida qaralgan bo'lsa ham, tazodni “tasvirda antonim so'zlardan foydalanish” deb tushunish noto'g'ri. Chunki so'z ustalari-ijodkorlar shunday qudratga ega bo'lishadiki, ular matndan ajratib olganda antonimlik hosil qilmaydigan so'zlarni ham ma'lum

²⁰ E. Begmatov, A. Madvaliyev va boshqalar. O'zbek tilining izohli lug'ati. –Toshkent: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2006, 618-bet

²¹ E. Begmatov, A. Madvaliyev va boshqalar. O'zbek tilining izohli lug'ati. –Toshkent: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2006, 618-bet.

kontekst talabi bilan zid ma'noda qo'llay oladilar. Erkin Vohidovning ana shunday mahorati isboti o'laroq yana uning "Yoshlik devoni" to'plamiga yuzlanamiz:

9) *Ikki irmoq ko'z yoshida **hajr dardidur** ayon,*

***Vasl shavqin** zohir o'lgay raqsida, kulgusida. [1,67]*

Ma'lumki, "dard" so'zining antonimi sifatida, odatda, "shifo" so'zi ishlatiladi, ammo yuqoridagi baytda muallif "**hajr dardi**" va "**vasl shavqi**" birikmalarini qo'llar ekan, "vasl" va "hajr" so'zlarining zidligi yordamida "dard" va "shavq" so'zlarini ham tazod sifatida qo'llaydi va ikki karra kuchliroq tarzda she'riy san'atdan foydalanadi, natijada, bayt ta'sirchanligi yanada ortgan.

Yoki:

10) *Men-ku yor vasliga keldim sarv tagin **xilvat bilib**,*

*Erta tong olamga so'ylab, **qilmagin oshkor**, sarv. [1,70]*

Ushbu baytda 1-misradagi "xilvat bilmoq" va 2-misradagi "oshkor qilmoq" kontekst jihatdan zid ma'nolilik hosil qilgan bo'lsa, navbatdagi baytda "vayron etmoq" va "pora qilmoq" fe'llariga "rahm aylamoq" fe'li qarshi qo'yiladi:

11) *Sen ko'ngil mulkini toroj, qalb uyin **vayron etib**,*

***Pora qilding-u** tanimni, jonima **rahm aylading**. [1,71]*

Erkin Vohidov she'riy to'plamida "shoh" va "gado" tushunchalari bilan bog'liq tazodlar alohida ahamiyatga ega. Quyida ulardan bir nechtasini tahlilga tortamiz:

12) *Ne bo'lur bir lahza kezsam husn shohi birla men,*

*Etmaganmu sayd chog'i **qul shahanshoh** birla sayr. [1,98]*

Shoirning badiiy tasvir mahorati keltirilgan baytda yaqqol namoyon bo'lgan: unda lirik qahramon yorini "husn shohi" deb ta'riflaydi va u bilan sayr qilishni orzu qilar ekan, qullarning ham ov paytida o'z shohi bilan birga yurishlarini eslatadi va zimdan yorining husn-u malohati oldida o'zining bir notavon qul kabi ekanini ham "qistirib o'tadi". Yana bir baytda ham yorini shoh, o'zini qul sifatida tasvirlash holati mavjud:

13) *Oshiq ahli ichra tengsiz bir **gadodanman** deb ayt,*

*Husn mulki ichra hech bir tengi yo'q **shohimga** yet. [1,105]*

Sevgi ta'rifida yozilgan g'azalda esa bu tushunchalar o'zgacha mohiyat kasb etgan. Endi shoir sevgining naqadar buyuk tuyg'u ekanligini tasvir etmoq uchun original tasvir yo'lini tutdi:

- 14) *Sevgi shunday tangridirki, unga tengdur **shoh, gado,**
Qulni aylab **shoh-u sulton, shohni** bo'lsa **qul** qilur.* [1,99]

Yoki quyidagi misrada ham xuddi shunday tasvirni uchratishimiz mumkin:

- 15) *Kimki oshiqdur jahonda she'rga bo'lgay muftalo,
Ishq uchun tengdur **gadodan** to buyuk **sulton** qadar.*[1,98]

Yuqoridagi ikki baytda ham shoir ishq(sevgi)ning qudratini ifoda etmoqni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi va bunda ikkita zid ma'noli so'zlar(shoh, gado)dan tasvir vositasi sifatida foydalanadi.

“Yoshlik devoni”ni varaqlar ekanmiz, bu kabi misollarni yana ko'plab uchratishimiz mumkin va, o'z navbatida, tazodning badiiy ahamiyati ham yaqqol ko'zga tashlanmasdan qolmaydi. Erkin Vohidov o'z g'azallari va ularning badiiyati bilan o'zbek adabiyotida o'chmas iz qoldirdi va yillar o'tsa-da, uning XX asrning oxirgi choragida yozilgan mumtoz asarlar xazinasidagi o'rni o'zgarmasdan qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E. Vohidov. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq, 2018.
2. A. Hojiahmedov. Mumtoz badiiyat malohati. – Toshkent: Sharq, 1999.
3. A. Husayniy. Badoye us-sano'ye. –Toshkent: G'afur G'ulom, 1981.
4. E.Begmatov, A.Madvaliyev va boshqalar.O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2006.
5. Jaloliddin Rumiy. Ichindagi ichindadur. U. Hamdam tarjiması. –Toshkent: «Yangi asr avlodi», 2003.
6. To'xta Boboyev. She'r ilmi ta'limi. –Toshkent: «O'qituvchi», 1996.

ФИО авторов: *G'aniyev Umidjon Muhammad Muso o'g'li*

SamDChTI, XTA kechki yo'nalishi 2 kurs talabasi,

Qamarov Baxrom Akbar og'li

SamDChTI, XTA kechki yo'nalishi 2 kurs talabasi

Название публикации: «PEDAGOGICAL THEORIES AND THE ROLE OF THE SUBJECTIVE FACTOR IN THEIR DESIGN»

ABSTRACT

The article highlights the existing approaches to understanding and constructing pedagogical theories. The role of the subjective factor in their substantiation is shown. The author's position in the design of pedagogical theories is revealed, based on the system-synergetic methodology.

Keywords: pedagogical theory, functions of pedagogical theory, facts as the basis for constructing a pedagogical theory, categorical apparatus and logical structure of pedagogical theory, systemic and synergetic approaches.

INTRODUCTION

As one of the most important components of the logical structure of pedagogical science, theory attracts the attention of many researchers, especially when it comes to its scientific status, the requirements for it, as well as the relationship between theory and practice. Particular interest in pedagogical theory as a backbone element of pedagogical science manifested itself in the 80s. last century. In all likelihood, this was due to the need to increase the efficiency of theoretical research in pedagogical science, caused by the reform of the general education school carried out at that time.

METHODOLOGY

Quite a lot of publications on this problem have appeared on the pages of scientific publications. In particular, the issues of methodological principles of building a pedagogical theory (V.I.Zagvyazinsky), methodology of pedagogy, theory and pedagogical logic (V.E.Gmurman), the use of induction, deduction and hypothesis in building a pedagogical theory (D.V.Vilkeev) were discussed. , studies of the scientific status and prognostic function of pedagogical theory (B.S.Gershunsky), the functions of theory in constructing the logic of pedagogical research (I.Ya.Lerner), the relationship of pedagogical theory and facts (A.M. Sokhor), etc. not to mention the rather large publication on this issue that came out at that time - the textbook by B.I.Korotyaev "Pedagogy as a set of pedagogical theories", which analyzed the general

state of pedagogical science in its theoretical aspect. Interest in this problem has not weakened at the present time. This is confirmed by a fairly large number of publications, primarily on the pages of the journal "Pedagogy", devoted to various issues of increasing the effectiveness of ongoing theoretical research.

Be that as it may, educators-researchers, as a rule, treat the concept of "pedagogical theory" rather cautiously and respectfully. As noted by B. I. Korotyaev, according to the prevailing views, "it is customary to classify only fundamental systems of knowledge into the class of theories" [1, p. 12]. Apparently, this explains why in the earlier textbooks of pedagogy theory is presented only in two sections: the theory of education and the theory of instruction (didactics). At the same time, these sections are called theories, according to the same B.I. Korotyaev, only on formal grounds, since knowledge in these sections is presented as meaningful systems, interconnected only in meaning [1].

RESULTS

As an example illustrating the rather cautious attitude of the authors to the terms "theory" and "pedagogical theory", we can cite the catalog of defended doctoral dissertations in pedagogy in the period from 1930 to 2007, where the word "theory" is rarely found in the title of theses. At the same time, interest in this concept is growing every year, and not only in science, but also in pedagogical practice. For example, today, when preparing dissertation research on pedagogy, applicants pay special attention to that part of it, which deals with the scientific novelty and theoretical significance of the research. At the same time, many authors quite rightly believe that scientific novelty consists in the increment of scientific knowledge that the carried out research brings to pedagogy.

However, the understanding of the scientific status and functions of pedagogical theory in the existing literature is far from unambiguous. Moreover, certain provisions found in the pedagogical literature do not fully agree with the main positions of the general philosophical plan.

The interest shown by researchers in determining the scientific status of pedagogical theory is, to a certain extent, due to the fact that the theory, in addition to traditional functions (constructive and explanatory), is increasingly focused on the implementation of a prognostic function. B.S. Gershunsky gave a fairly deep interpretation of the functions carried out by the pedagogical theory and its status in the general system of pedagogical knowledge in the article "On the scientific status and prognostic function of pedagogical theory" [2].

The functions realized by the pedagogical theory largely depend on the stage of scientific and pedagogical cognition at which this theory is used. Guided by the wellknown scheme of the process of cognition, B.S. Gershunsky names in this regard

three main stages that the pedagogical theory is going through. At the first stage, pedagogy, like many other sciences, is formed predominantly by the empiricist in an inductive way. At this stage, observation, systematization and description of pedagogical facts are carried out. At the second stage, based on the explanation of facts and their understanding, laws are formulated, hypotheses and theoretical concepts are put forward. At the third stage, an active transformation of pedagogical practice is carried out in a predetermined, predictively grounded direction. At the same time, the formulated laws and put forward hypotheses and concepts are actively used.

The study of the scientific status of a pedagogical theory, as, indeed, of any other theory, presupposes its consideration in morphological, structural, functional and genetic aspects. Some of these aspects of the pedagogical theory were investigated by B.S.Gershunsky and analyzed using the example of the theory of optimization of the educational process, developed by Yu. K.Babansky [2]. For example, characterizing the composition and structure of pedagogical theory, BS Gershunsky pays special attention to the categorical "frame" of the theory. Moreover, the pedagogical categories, in his opinion, have a number of peculiarities, which makes it possible to single out among the pedagogical concepts those that can be attributed to the category of categories. The first feature of pedagogical categories is that, unlike pedagogical concepts, they cover broader areas of educational and educational activities, characterize not individual features of a particular object, but the most essential properties of all objects of a given type. The second feature of pedagogical categories is determined by the fact that they are more historical than pedagogical concepts. Their scientific significance, stability and fundamental nature are confirmed by practice in its broadest sense. The third feature of pedagogical categories is that each of them, reflecting the corresponding pedagogical phenomenon not only in the ascertaining, but also in the normative plan, by its very essence presupposes a categorical requirement, a duty. It is no coincidence that it is the pedagogical and didactic categories that actually determine the content and list of the corresponding pedagogical and didactic principles.

So, in accordance with these considerations B.S.Gershunsky among the most important pedagogical categories of the theory of optimization of the educational process included "integrity", "pedagogical conditions", "time saving", "concretization of the tasks of training and education", "pedagogical stimulation ", " Pedagogical council ", " moral and pedagogical climate in the classroom ", " advanced pedagogical experience ", etc. Many new concepts are introduced into pedagogical use, brought from other areas of knowledge: " criterion of optimality ", " integrated planning ", "Intellectual-volitional act", "problem-search thinking", etc. However, the author admits that "the scientific status of the given categories and concepts is difficult to define unambiguously, that is, unconditionally refer them to either the empirical or theoretical level of scientific and pedagogical knowledge "[2, p. 68].

It seems to us that for the purposes of constructing the logical structure of pedagogical theory, it would be more useful to identify among the variety of concepts those of them that can be attributed to the main (undefined), and also to trace how the basic and auxiliary concepts are related to each other. By the way, V.E. Gmurman also points out the need to streamline the system of pedagogical concepts in one of his publications. “One of the trends in the development of modern knowledge,” he writes, “is to reduce the number of theoretical concepts in each of the scientific disciplines to the possible minimum” [3, p. 153].

AM Sokhor draws attention to the relativity of pedagogical theories in one of his publications. “Among the sins of which the pedagogical theory is most often accused,” he writes, “the first place is probably occupied by uncertainty, a plurality of propositions and conclusions” [4, p. 45]. The well-known linguist AA Leont'ev writes about this: “Acquaintance with the literature on the methodology of teaching foreign languages amazes any person by the fact that in this literature diametrically opposed points of view coexist on almost all major issues” [5, p. 135].

It is well known that this applies far beyond language teaching methods. The situation in the methods of teaching mathematics gave rise to the well-known mathematician and methodologist D. Polya for the following conclusions: “Today there is still no science of teaching in the proper sense of the word, and there will not be one in the foreseeable future. In particular, there is no teaching method that would be indisputably the best ... There are as many cases of good teaching as there are good teachers: teaching is more art than science” [6, p. 89]. Elsewhere, D. Polya proclaims the sheer relativity of pedagogical attitudes: “... in teaching, as in many other things, it does not really matter what your attitude is. And it is very important whether you are trying to put it into practice” [7, p. 84].

However, it is well known that the same D. Polya, rejecting the methodology of teaching mathematics, is himself one of the outstanding methodologists. Similar contradictions were reflected in his works, which we have already cited, where he notes that lectures on methodology can be useful [7], the principle of active learning is the most indisputable in didactics [6], “common sense, as Descartes noted, nevertheless far from being the same for everyone” (cited in [6 p. 91]), and, therefore, one must rely primarily on theory.

To deny the stability (or even the presence) of pedagogical patterns on the grounds that different teachers have differently good lessons is, as A.M. Sokhor pointed out, to deny the patterns of technical sciences, since there are very different and, in their own way, good technical sciences. constructions [4]. The juxtaposition of science and art in pedagogy, it seems to us, is as pointless and fruitless as in technology or mathematics, where no one doubts that the art of solving problems is based on science, that it is not enough to know theory to be able to solve any problem. knowledge of

problem theory is certainly not solved, or that one and the same problem can be solved in many, often very different, ways.

We can fully agree with A.M.Sokhor that the source of relativity of pedagogical theories can also be the epistemological circumstance that, like any inductive science, pedagogy does not verify its hypotheses, turning to practice, but only makes sure that this hypothesis does not contradict practice.

“But if the hypothesis under consideration cannot be falsified,” writes V. V. Nalimov, “then it does not follow from this that it will not be possible to put forward another, perhaps stronger hypothesis, which will also not contradict observations” [8, p. ... 90].

The existing discrepancies in theoretical works are largely due to the fact that the authors proceed from different initial conditions and target settings. This circumstance, in particular, is pointed out by the same A.M. Sokhor. “In all such cases,” he writes, “direct references to these circumstances would fully clarify the essence of the issue” [4, p. 49]. “Pedagogical theory,” continues AM Sokhor, “is no more and no less relative than any other theory. Another point of view is not only methodologically flawed, opening the way for handicraft in pedagogy, the opposition of natural and social sciences on the basis of the imaginary relativism of the latter, but - most importantly - contradicts practice” [4, p. 49].

On this basis, A.M.Sokhor distinguished the main positive qualities of pedagogical theory, which:

- ✓ in the epistemological sense is an ideal model of a certain class of phenomena;
- ✓ proceeding from uniform (fairly general) laws, principles, explains the essence of a certain class of phenomena;
- ✓ based on the explanation predicts the course of events, the consequences of certain phenomena of a given class;
- ✓ allows in practice to check the truth of the explanations given by it;
- ✓ allows you to establish the measure of phenomena, the unity of their qualitative and quantitative features, which is inevitably associated with formalization;
- ✓ allows you to describe the phenomena of a given class in a fairly specific language, "sublanguage" of a given branch of knowledge;
- ✓ indicates the boundaries of the area where it is correct, as well as the reasons for the existence of such boundaries;
- ✓ plays an irreplaceable role of the method of scientific knowledge, linking the essential features of this class of phenomena with others;
- ✓ possesses "integrity", does not contain internal logical contradictions;

✓ is a system of evidence-based reasoning; ✓ relies on a certain system of cognition methods; ✓ sooner or later finds practical application [4].

However, not all the provisions highlighted by A.M. Sohor can be fully agreed. For example, pointing out that pedagogical theory has "integrity", that is, it does not contain internal logical contradictions, the author does not take into account the fact that it is contradictions, including internal ones, that determine the development of pedagogical theory. In all likelihood, the author was guided by the requirement of consistency, which any theory must satisfy, regardless of the nature of its subject area, logical type, cognitive level. It is known that only a theory in which any two of its scientific positions are logically compatible with each other is considered to be consistent. However, resolving internal contradictions, the theory develops. Continuing this thought, one can recall that in addition to internal contradictions (for example, between the laws of the corresponding theory, which indicates its crisis), there may be contradictions between theory and experimental data, between theories and general theoretical principles, as well as contradictions between theories.

CONCLUSION

Thus, a comparison of the systemic and synergetic approaches as methodological foundations for constructing a pedagogical theory shows that each of them has very important advantages from the point of view of the dialectics of scientific knowledge. When it comes to building a pedagogical theory, the system approach can be considered an irreplaceable methodological basis, which, considering a scientific theory as a logical system, allows us to identify its systemic properties. When it comes to the use of scientific knowledge, the application of pedagogical theories in scientific knowledge, then it makes sense to turn to synergy. Speaking of synergy, we primarily mean self-organizing systems. Correlating this provision with the methodology of scientific knowledge, it is advisable to provide the subjects of scientific knowledge with room to identify the relevant scientific knowledge. In other words, it is impossible to recognize as scientific only the knowledge that is obtained as a result of a theoretical conclusion, and not to consider as scientific those that are obtained empirically. If we assume the coexistence in scientific knowledge of various theories (and other theoretical constructions), then as a result of self-organization, only that which corresponds to reality will "survive" and gradually that which does not correspond to it will "die out". Therefore, in the methodology of science, it makes sense to talk about a combination of consistency and synergy, which, in fact, we are doing in this article.

Guided by the systemic and synergistic approaches, it is possible to build various theories, since the interpretation of these approaches can be different and, accordingly, the levels of consideration of the pedagogical theory can also be different. But common

to all pedagogical theories are the necessary grounds that we thought it possible to indicate.

REFERENCES

1. Korotyaev BI Pedagogy as a set of pedagogical theories. Moscow: Education, 1986.207 p.
2. Gershunsky B. S. On the scientific status and prognostic function of pedagogical theory // Sov. pedagogy. 1984. No. 10. P. 64–71.
3. Gmurman VE methodology of pedagogy, pedagogical theory and logic // Questions of increase of efficiency of theoretical Explore - vary in teaching science: meas. rep. VIII session of the All-Russia. semin. According to methodol. pedagogy and methodology ped. research / ed. MN Skatkin, GV Vorobyov. Moscow: NII OP, 1976. Part 1. P. 152–154.
4. Sokhor A.M. Some methodological issues of theoretical research in pedagogy // Ibid. Part 2, pp. 42–45.
5. Leont'ev A.A.Language, speech, speech activity. 2nd ed., Erased. M .: URSS, 2003.211 p.
6. Poya D. Teaching through tasks // Mathematics in school. 1970. No. 3. S. 87–94.
7. Poya D. Assimilation of mathematics, its teaching and teaching pedagogical skills // Ibid. 1964. No. 6. P. 81–88.
8. Nalimov V.V. Probabilistic model of language. Moscow: Nauka, 1979.304 p.
9. Ushinsky KD Collected pedagogical works of Konstantin Dmitrievich Ushinsky. 2nd ed. T. 8.SPb .: Type. M. Merkusheva, 1905-1913. 380 s.
10. Naumov Yu. K. Activity of the subject in cognition. Moscow: Mysl ', 1969.88 p.
11. Spector, J. Michael. "Smart learning futures: a report from the 3 rd US-China smart education conference." Smart Learning Environments 5.1 (2018): 1-10.

ФИО автора: *Ibodova Munavvar*

Master student

Bukhara state university

Philology faculty

Название публикации: «HOSPITABILITY AND ITS SOME REPRESENTATION IN ENGLISH CULTURE»

Annotation: this thesis shows the meaning of hospitability, its representation in English culture and some examples of them. In this thesis is given what is the representation of hospitability in British tradition and everyday life.

Key words: hospitability, culture, representation, English.

Hospitality is the relationship between a guest and a host, wherein the host receives the guest with some amount of goodwill, including the reception and entertainment of guests, visitors, or strangers.²²

Most cultures maintain hospitality and related rituals to be pretty central to their social fabric. These situations often appear to invite conventionalized and pursuits politeness formulae. However, the nature of these routines, and the extent of conventionalization, will vary from tradition to culture.

The concept of "hospitality" is associated with the concept of "guest". The word guest is originally Turkic, and comes from the verb "kon- to spend the night, to sit, to take a place, to settle down". It is, apart from its core values, contains a wealth of ethnic and cultural information.²³

People of one of a kind cultures and backgrounds have extraordinary concepts for hospitality. For some, hospitality can be given via genuinely providing a vicinity to stay in a home. Others might think about it as hospitality when they get hold of a luxurious experience. It's now not the same for all people but it does have regular qualities that are comparable all throughout. It's having the proper attitude, empathy, and adour to go the more mile and past what is required to supply the fine service to your guest.

British English culture, at the degree of linguistic ideology, the concept of morality and politeness is now not as strongly linked with hospitality. The phrase "politeness" in English has a exclusive history, deriving from the word "polished" and signalling a admire for the norms of the elite, the court docket and the educated, as a substitute

²² <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Hospitality>

²³ Altynshash Kurmanali Chakyroglu and Botagoz Suiyerkul / Procedia - Social and Behavioral Sciences 136 (2014)

than hospitality. This one-of-a-kind history may additionally well have affects on the way behaviour is categorized as polite or impolite English speaking cultures. Through the use of historic documents, that the idea of hospitality started to alternate in England in the 17th century. Bryson²⁴ in addition argues that courtesy transformed into civility at this time due to urbanization and the upward push of the middle-class.

The "impositional" hospitality used to be additionally common in England. However, as the division between public spaces (e.g., coffee houses) and private areas (e.g., homes) grew to become extra suggested it step by step became greater hard for visitors to achieve get right of entry to peoples' houses without precise invitations. Center of attention on the concept of the autonomous individual self did now not develop wholly in England till the 19 century.²⁵

It is generally assumed that you will only call at some one's house if you have telephoned them before or have arranged the visit. In this case, you may be offered tea and coffee, but it is not considered compulsory to offer a meal unless a specific invitation for lunch or dinner has been issued previously. Hospitality routines do exist in English²⁶ but the notion of hospitality as an imposition, rather than as an opportunity to enhance one's reputation. Thus, the British host is relatively free from obligation to provide hospitality (in the case where it might inconvenience the host) and the British guest is not under any obligation to allow the host to show generosity. Part of this maybe a consideration for any time constraints the host and guest may have. It is perhaps for this reason that ritualistic, non-serious or "ostensible"²⁷ invitations are thought to be rarer in English-speaking cultures than in cultures that engage in insistence or "food-plying.

The concept "hospitality" does not only mean a delicious meal, accompanied by merrymaking and laughter for English. Above all, it means a cordial conversation with the guest, information exchange between people, communication with the foreign world. Communication in the English consciousness is perceived as an interaction with the surrounding world, with the foreign world. Consequently, the concept of "hospitality" affects the formation of English mentality. The level of hospitality may vary depending on the wealth, but n any case English people cannot live without hospitality, without guests, without a table set and

ready to receive guests. Furthermore, the presence of so many proverbs, idioms and phrases related to the concept of

²⁴ Bryson, Anna. "From courtesy to civility: Changing codes of conduct in early modern"1998

²⁵ Culpeper, Jonathan & Jane Demmen. 2011. Nineteenth century English politeness: Negative politeness, conventional indirect requests and the rise of the individual self. *Journal of Historical Pragmatics* 12

²⁶ Blue, George & Minah Harun. 2003. Hospitality language as a professional skill. *English for*

²⁷ Isaacs, Ellen & Herbert Clark. 1990. Ostensible invitations. *Language in Society* 19

hospitality in the paremiological fund of English language shows that the concept of hospitality is culturally specific in English language consciousness and one of the most basic concepts of English culture.

You can see some of them:

1. It is a sin against hospitality to open the doors and shut up the countenance.
2. Hospitality to the exile, and broken bones to the oppressor.²⁸
3. Big bellies were never generous
4. Absence, and a friendly neighbor, washeth away love²⁹

In conclusion we can say, hospitability in English culture is obligatory, not compulsorily. British people always polite and they never ignore or refuse some visitors' proposal. But in some cases they don't follow etiquette. So hospitability concept has different representation according to situation.

References:

1. <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Hospitality>
2. Altynshash Kurmanali Chakyroglu and Botagoz Suiyerkul / Procedia – S
3. Bryson, Anna. "From courtesy to civility: Changing codes of conduct in early modern"1998
4. Culpeper, Jonathan & Jane Demmen. 2011. Nineteenth century English politeness: Negative politeness, conventional indirect requests and the rise of the individual self. Journal of Historical Pragmatics 12
5. Blue, George & Minah Harun. 2003. Hospitality language as a professional skill. English for
6. Isaacs, Ellen & Herbert Clark. 1990. Ostensible invitations. Language in Society 19
- ocial and Behavioral Sciences 136 (2014
7. <https://www.special-dictionary.com/proverbs/keywords/hospitality/>
8. <https://www.inspirationalstories.com/proverbs/t/on-hospitality/>

²⁸ <https://www.special-dictionary.com/proverbs/keywords/hospitality/>

²⁹ <https://www.inspirationalstories.com/proverbs/t/on-hospitality/>

ФИО автора: *Ikromjon Nodirbek o'g'li Muzaffarov*

Andijon davlat universiteti Ijtimoiy MG'MAHT yo'nalishi talabasi

Название публикации: «INSONNING IQTISODIY, IJTIMOIIY VA MADANIY HUQUQLARI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi turmush sharoitini belgilab beruvchi huquqlar hisoblanadi. Bu sohada inson mehnat qiladi, dam oladi, mulkka egalik qiladi va uni tasarruf qiladi, kasbiy bilimlarini oshiradi va tajriba orttiradi. “Ikkinchi avlod” huquqlarining o‘ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, ushbu huquqlarni ta’minlab berishda davlatlar birinchi galda o‘zining iqtisodiy imkoniyatlaridan kelib chiqishi haqidagi adabiyot malumotlari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, huquq, xo‘jalik sudlar, deklaratsiyasi, davlat organlari, fuqaro.

O‘zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi, ko‘p sohalarda bo‘lgani kabi, O‘zbekistonda yuridik ta’limning ko‘plab yangi tarmoqlari vujudga kelishiga hamda ularning rivojlanishiga ham imkoniyatlar yaratib berdi. Yangi ijtimoiy munosabatlar parlament huquqi, bank huquqi, soliq huquqi, sug‘urta huquqi, inson huquqlari kabi ko‘plab yangi huquqiy fanlarning shakllanishiga olib keldi.

Inson huquqlari deganda, davlat yoki mansabdor shaxslar tomonidan muayyan shaxsning yoki shaxslarning qonuniy huquq va erkinliklariga rioya etilishi va buni ta’minlash bilan bog‘liq bo‘lgan davlat va individ o‘rtasidagi o‘zaro huquqiy munosabatlar tushuniladi. Bunday munosabatlarning buzilishi, ya’ni inson huquqlariga daxldor bo‘lgan mavjud qonunlarga rioya qilmaslik, fuqarolarning o‘z huquqlarini amalga oshirishlariga mansabdor shaxslar tomonidan to‘sqinlik qilinishi, yoki bo‘lmasa, davlat tomonidan o‘zining xalqaro majburiyatlarining bajarilmasligi, xalqaro standartlarning milliy qonunchilikka yetarli darajada implementatsiya

qilinmasligi va ularga amaliyotda yetarli darajada rioya etilmasligi kabi holatlar mamlakatdagi inson huquqlarining buzilishi holatlariga olib keladi. Mansabdor shaxslar, ayniqsa, sud va huquqni muhofaza qilish organlarining vakillari odil sudlovni yoki huquqni qo'llashni amalga oshirish vaqtida, ba'zan o'z vazifalarini suiiste'mol qiladilar yoki o'z vakolat doiralaridan chetga chiqadilar va oqibatda muayyan shaxslar yoki shaxslar gumhining huquqlari va erkinliklarini poymol etadilar.

Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar "ikkinchi avlod" huquqlariga taalluqlidir. Ushbu huquqlar jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi turmush sharoitini belgilab bemo'vchi huquqlar hisoblanadi. Bu sohada inson mehnat qiladi, dam oladi, mulkka egalik qiladi va uni tasarruf qiladi, kasbiy bilimlarini oshiradi va tajriba orttiradi. "Ikkinchi avlod" huquqlarining o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, ushbu huquqlarni ta'minlab berishda davlatlar birinchi galda o'zining iqtisodiy imkoniyatlaridan kelib chiqadi. Shu bois, bunday huquqlarni barcha davlatlar ham bir xil darajada ta'minlab bera olmaydi. Shuningdek, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktga qatnashuvchi davlatlar ulardan foydalanishda turli cheklashlar o'rnatishi mumkin. Cheklashlar shu davlatning qonunida belgilanib, ular umumiy farovonlik maqsadlariga va mamlakatda amalda bo'lgan tartib-qoidalar tabiatiga mos bo'lishi shart. Ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarning majburiylik xarakteri BMTning ko'plab hujjatlarida ham qayd etilmoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy huquqlarni amalga oshirish to'g'risidagi BMTning tadqiqotlarida shunday deyiladi: "Pakt xalqaro va mintaqaviy darajada harakat qilish uchun, shuningdek, uning normalarini mamlakatlarda hayotga tatbiq qilish uchun bevosita asos yaratib beradi. Uning birdan-bir kamchiligi shundaki, aksariyat kam rivojlangan mamlakatlar o'zlarining taraqqiyot darajalaridan, resurslari va aholisining sonidan kelib chiqib, Paktning qoidalarini sekinlik bilan amalga oshiradilar"[2]. Paktga ko'rsatib o'tilgan ayrim huquqlargina, shu jumladan har bir insonning kasaba uyushmalariga birlasha olish huquqi kabi huquqlari, ushbu mamlakatning rivojlanishi darajasidan qat'i nazar ta'minlab berilishi kerak.

Xulosa qilib aytish mumkinki, mustaqillik yillarida inson huquqlari va asosiy erkinliklarini ta'minlash va himoya qilishning huquqiy asoslari hamda samarali mexanizmlarini yaratish, ulami doimiy ravishda takomillashtirib borish davlat siyosatining bosh maqsadiga aylandi. Inson huquqlari va erkinliklari oliy qadriyatga aylandi.

ADABIYOTLAR

1. Декларация прав человека и гражданина 24 июня 1793 г. //Права человека:Учебник-хрестоматия//Под ред. А.Х. Саидова. - Т.: УМЭД, 2001.- С.164-165.
2. Mo'minov Abdulxay Rashidovich Tillabayev Mirzatillo Alisherovich// Inson huquqlari//Darslik. Ikkinchi nashr. Toshkent "Adolat". 2013. B. 85.
3. A.X. Saidov, F.X. Bakayeva, K.Sh. Arslanova va boshq//Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va Ozbekistonda inson huquqlarini himoya qilish milliy tizimi / - T.: O'zbekiston, 2010.-242.
4. Saidov A.X. Inson huquqlari bo'yicha xalqaro huquq. Darslik. - T.: Konsauditinform-Nashr, 2006.- B. 403.

ФИО автора: *Ikromjon Nodirbek o'g'li Muzaffarov*

Andijon davlat universiteti Ijtimoiy MG'MAHT yo'nalishi talabasi

Название публикации: «ISLOM TA'LIMOTLARIDA INSON HUQUQLARI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada Islom huquqi o'z zaminida normativ tizim sifatida VII-X asrlarda arab xalifaligida feodal jamiyat qaror topayotgan bir davrda shakllangan bo'lib, islom diniga asoslangandir. Islom huquqi nazariyasi ilohiy kashfiyot tushuntirish va sharhlashga muhtoj ekanligini e'tirof etishi haqidagi adabiyot malumotlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Islom huquqi, jamiyat, islom huquqshunoslar, g'arb huquqi, fiqh-huquq, din peshvolari.

Islom huquqi o'z zaminida normativ tizim sifatida VII-X asrlarda arab xalifaligida feodal jamiyat qaror topayotgan bir davrda shakllangan bo'lib, islom diniga asoslangandir. Islom mavjud huquq Alloh tomonidan yuborilganligiga asoslanadi. Sarvari koinot tarixning muayyan bir davrida bashariyatga o'zining rasuli - Muhammad payg'ambar (taxminan 570 - 632-yillar) orqali islom ta'limotini ayon etdi. Alloh tomonidan in'om etilgan huquq insoniyatga bir yo'la va abadul-abad berilgan. Shu bois, jamiyat bu huquqqa amal qilmog'i lozim. Islom huquqi nazariyasi ilohiy kashfiyot tushuntirish va sharhlashga muhtoj ekanligini e'tirof etadi. Islom huquqshunoslarining necha asrlik sermashaqqat ishlari aynan ana shunga, ya'ni, tushuntirish va sharhlashga ketgan. Biroq, ulaming bu sa'y-harakatlari yangi huquq yaratishga emas, balki, Alloh tomonidan nozil bo'lgan huquqni faqatgina amaliy jihatdan foydalanish uchun moslashtirishga qaratilgan xolos.

Islom huquqida Rimning keyingi davriga oid bo'lgan huquqdagi, qolaversa, G'arb huquqiga xos bo'lgan qonun tushunchasi yo'q. Nazariy jihatdan yo'lg iz Alloh qonunchilik hokimiyatiga ega. Amalda esa, huquqshunos olimlarning asarlari Islom huquqining birdan-bir manbaidir. Islom huquqi mutaxassislar tomonidan yaratilgan va rivojlantirilgan. Davlat emas, balki, fiqh - huquq ilmi qonun chiqaruvchilik rolini

o‘ynaydi [1]. Huquq muayyan normalaming majmui sifatida islom amal qila boshlagan dastlabki ikki asr mobaynida shakllandi. Keyingi asrlar amalda bu borada hech bir yangilik kiritmagan. Ana shu turg‘unlikni ijtihod eshiklarining yopilishi bilan bog‘laydilar. XIX asrga qadar Islom huquqiy ongining tadrijiy rivoji diniy huquqiy sharhlar hamda fatvolar majmuida o‘z ifodasini topgan. Bu sharh va fatvolar esa, shariatning an‘anaviy qoidalar va tamoyillarini yangicha tarzda talqin etar ekan, hech qachon ulami ochiqdan-ochiq rad etmagan va ulaming odatiy jarangini o‘zgartirmagan [2].

Islomda ham nasroniylidagi kabi ruh abadiyligi ‘oyasiga e’tiqod qilinadi. Unda bani bashar Odam Atoning teng huquqli farzandlari sifatida qaraladi. Musulmonlar o‘z qavmlaridagi kofirlarga, bedinlarga hamisha sabrmurosa bilan munosabatda bo‘lish, bag‘rikenglik fazilatini namoyon etib kelganlar. Nomusulmon jamoalarga, odatda, o‘z ichki ishlarini boshqarish huquqi berilgan.

Arablarining islomgacha bo‘lgan urf-odatlari va udumlariga nisbatan islomda qashshoqlar, yetim-yesirlar va ayollarga munosabatda anchagina ilg‘or tamoyillar ko‘zga tashlanadi. Garchi, quldorlik saqlanib qolgan bo‘lsada, qullarga huquqlar berilgan, ular, xususan, ishlab topgan mablag‘lari asosida haq to‘lab, ozod bo‘lish huquqini olganlar. Majburiy tusda bo‘lmasa ham, harqalay qullarning ozod qilinishi din sharofati bilan sodir bo‘ladigan harakat sifatida qo‘llab-quvvatlab kelingan. Ilgari keng tarqalgan qiz bolalarni go‘dakligidayoq nobud etish, yo‘q qilishdek vahshiy odat taqiqlangan. Qotillik uchun shaxsiy o‘ch olganlik yoki boshqa jinoiy qilmishlar yuzasidan javobgarlik kuchaytirilgan. Odil sudlov din peshvolari tomonidan Qur‘on oyatlariga qat‘iy muvofiq ravishda amalga oshirilgan. Muqaddas kitob - Qur‘onda er-xotin ajralishi to‘g‘risidagi normalar, nikoh bekor bo‘lishi oqibatida bolalarga nisbatan keltirib chiqadigan qoidalar ham qamrab olingan.

Inson huquqlarini shariat talablari asosida ko‘rsatib berishga doir bunday yondashish hadislarida ham o‘zining aniq ifodasini topgan. Har bir hadisda jamiyat hayotining alohida bir masalasiga doir talablar ilgari surilganligi uchun ham, ularda insonning xilma-xil haq-huquqlari ulaming alohida huquqlari misohda bayon qilib

beriladi. Masalan, Imom Buxoriyning “Al-adab, al-muffad” (Adab durdonalari) asarida ota-ona haqini ado qilish, farzandning ota-onasi oldidagi va ota-onaning farzandi oldidagi haquhuqlari, ziyorat qilish, turar joyga ega bo'lish va boshqa shular singari haq huquqlaring har biri alohida hadislarda berilganki, bunday holni hadislar tog'risida yozilgan har bir asarda uchratish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Schacht J. Introduction to Islamic law. Oxford, 1966. - P.5; Batafsil ma'lumotlar uchun: Сюкияйнен Л.Р. Доктрина как источник мусульманского права //Источник и права. - М: 1985.- С. 65-83.
2. Хайдарова М.С. Основные направления и школы мусульманского права//Мусульманскоеправо.- М.: 1984.-С.47.
3. Декларация прав человека и гражданина 24 июня 1793 г. //Права человека: Учебник-хрестоматия. / Под ред. А.Х. Саидова. - Т.: УМ ЭД, 2001.- С . 164-165.
4. Mo'minov Abdulxay Rashidovich Tillabayev Mirzatillo Alisherovich// Inson huquqlari//Darslik. Ikkinchi nashr. Toshkent “Adolat”. 2013. B. 85.
5. Saidov A.X. Inson huquqlari bo'yicha xalqaro huquq. Darslik.-Т.: Konsauditinform-Nashr, 2006.- B. 85.

ФИО авторов: Farg‘ona Politehnika Institut

M20-21QXMSDIT guruh magistranti

Xursanaliyev Shoxjaxonmirzo Farxod o‘g‘li

Yusupova Moxidil Abdumutalibovna

B.f.f.d (PhD)

Название публикации: «ISSIQSEVAR OLMA NAVLARINI SAQLASH VA QAYTA ISHLASHNING INNOVATSION USULLARINI ISHLAB CHIQISH»

Annotatsuya: ushbu maqolada barchamiz uchun sevimli bo‘lgan olma navlarini saqlash va qayta ishlashning innovatsion usullarini ishlab chiqish yoritildi.

Kalit so‘zlar: balkon, yerto‘la, muzlatgich, olma, podval, mevalar, yog‘och idish, qishki navi.

Kirish

Ko‘plab bog‘bonlar mo‘l hosil yig‘ib, erto‘lada yoki balkonda olma qanday saqlanishini bilishmaydi. Ammo bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri yaratilgan sharoitga bog‘liq bo‘lib, qishda yig‘ib olgan hosilingizdan bahramand bo‘lishingiz mumkin.

Avvalo, ushbu mevalarning ba‘zi bir xususiyatlarini bilib olishingiz kerak, ular saqlash paytida ko‘p miqdordagi etilenni chiqarishi mumkin. Aynan shu modda mevalarning tez pishishiga hissa qo‘shadi. Va agar biz kartoshka va sabzi haqida gapiradigan bo‘lsak, unda etilen tez rivojlanish va buzilishiga olib keladi. Shunday qilib, agar boshqa sabzavotlar qatori podvalda olma qishda qanday saqlanishi bilan qiziqsangiz, unda bitta javob bor.

Agar siz allaqachon katta hosilni yig‘ib olgan bo‘lsangiz, unda olma uchun alohida xonani yaratish yaxshidir, bu sizga mevalarni o‘zlari va boshqa sabzavotlarni uzoqroq saqlashga imkon beradi. Agar u iliq devorlar bilan saqlash joyi sifatida ishlatilsa yaxshi bo‘ladi, shunda hosil shunchaki muzlamaydi. Agar siz ushbu qoidaga ahamiyat bermasangiz, unda bir necha hafta ichida olma yoqimsiz kraxmalli ta‘mga ega bo‘ladi. Qishda olma saqlash harorati ham kuzatilishi kerak, bu etilinning chiqarilishiga ta‘sir qiladi.

Shunday qilib, eng yaxshi harorat taxminan 0 ° S, lekin +5 ° S dan yuqori emas, va havo namligi 85 dan 95% gacha bo'lishi kerak.

Olmaning xilma-xilligi olma saqlash muddatiga ta'sir qiladi:

kuz navlari taxminan ikki oy davomida saqlanishi mumkin;

to'g'ri yaratilgan sharoitlarda qishki mevali mevalar taxminan 7 oy saqlanishi mumkin.

Qish davomida sevimli mevalaringizdan bahramand bo'lish uchun siz saralashingiz kerak. Birinchidan, ularni sifat jihatidan tartiblang: mevalarni alohida idishga joylashtiring, ular buzuvchi emas, pedunkul bilan emas, chunki ularsiz olma bir necha hafta ichida yomonlasha boshlaydi. Shuningdek, siz mevalarni xilma-xilligi bo'yicha tanlashingiz kerak: bitta qutidagi qish turlari, ikkinchisida kuz turlari.

Shu bilan birga, o'lcham bo'yicha saralashni unutmang - bu etilenning etukligi tufayli kerak. Masalan, katta mevalar bu moddan ko'proq hosil qiladi, kichik mevalar esa kamroq hosil qiladi. Va agar siz ularni bir joyda saqlasangiz, unda pishgan olma boshqa mevalarning erta pishishiga hissa qo'shadi.

Saralash jarayonini optimallashtirish uchun mutaxassislar tavsiya qiladi:

- o'rim-yig'im paytida darhol mevalarni turli xil idishlar ichida to'plang;
- bir vaqtning o'zida mevalarni kalibrlash va zarur bo'lgan saralashni amalga oshirish.

Bugun biz olma qanday qilib uyda eng yaxshi saqlanishiga va qaysi idishlardan foydalanish afzalroq ekanligiga qaraymiz. Imkoniyatlarni tanlash bo'yicha bizning fikrimizni tinglab, siz keyingi hosilga qadar mazali va suvli mevalarni saqlashingiz mumkin.

Saqlash usullari:

Sandiqcha bilan tokchalash. Bunday idishda olma saqlash osonroq bo'ladi va qutilar mavjudligi sababli mevalarni tanlash va olish qulay bo'ladi - ular mevalarni bir-biriga tegmaslikka harakat qilib, ketma-ket joylashtiriladi.

Yog'och sandiqlar va idishlar. Kassalarni konteyner sifatida tanlaganingizdan so'ng, yuqori idishda pastki idishda saqlangan mevalarni ezib tashlamasligiga ishonch hosil qiling. Bu cho'kma va shikastlanishning oldini oladi.

Yon tomonlarini yirtib yubormasliklari uchun ularni lenta bilan yopishtirish tavsiya etiladi karton qutilar. Shu bilan birga, idish ichidagi bo'sh joyni tejash uchun ularni siqib qo'ymaslik uchun mevalarni ehtiyotkorlik bilan qutilarga joylashtirish maqsadga muvofiqdir.

Uyda olma qanday saqlanadi? Bu savol qish uchun foydali va xushbo'y mevalar zaxirasini yaratishga qaror qilgan egalar tomonidan so'raladi. Keling, hosilning xavfsizligini qanday ta'minlash kerakligini aniqlaylik.

OLMALARNING SAQLASH MUDDATI

O'rim-yig'imdan oldin siz tanlagan xilma-xillik qancha vaqt saqlanishini belgilang. Qishki hosil uchun:

Kuz navlari. Ular 2 oygacha yangi bo'lib qoladi. Saqlash harorati: 0°C

Qishki sinflar. 4-7 oy yaxshi saqlanadi. Yaroqlilik muddati muayyan xilma-xillikka bog'liq. Tegmaslik harorat: 0°S dan $+4^{\circ}\text{S}$ gacha ... $+5^{\circ}\text{S}$.

Uy egalari qabrlarga yoki boshqa saqlash joylariga kerakli haroratni saqlash uchun barcha imkoniyatlarni ishga solishlari kerak. 0°C dan past harorat meva uchun zararli. -1°C chegara. Quyida yig'ilgan olma buzilishi boshlanadi.

OLMANI SAQLASH UCHUN TAYYORLASH

Olmani saralash bir necha parametrlar bo'yicha amalga oshiriladi. Ushbu bosqichni o'tkazib yubormang. Bitta qutiga solingan har xil navli, o'lcham va sifatdagi olma, saralangan mevalarga qaraganda ancha yaxshi holatda turadi.

SIFAT BO'YICHA SARALASH

Qish uchun mevalarni tanlang:

qurt emas;

cho'plar, shikastlanishlar va tiralishlarsiz. Zarar ko'rgan joylarda olma chiriy boshlaydi va yomonlashadi;

dastani bilan. Barcha "quyruq" qo'ziqorin rivojlanishiga to'sqinlik qiladi;

mum bilan qoplangan. Meva yaxshilab artib oling va tabiiy himoya qatlamini olib tashlash tavsiya etilmaydi.

E'tibor bering! O'rim-yig'im jarayonini tezlashtiradigan, erdan olma terish, daraxtni silkitib qo'yish taqiqlanadi. Bunday mevalarni saqlab bo'lmaydi.

Har bir navning saqlash muddati bor. Har bir nav o'ziga xos ta'mga ega. O'nlab qutilar orasida shov-shuv ko'tarmaslik va yig'ib olingan mevalarni "bezovta qilmaslik" uchun mos navni qidirish uchun har bir navni mehmonxona idishlariga joylashtiring.

Ba'zi egalar qadoqni etiketkalashgan, turning nomini va saqlash uchun joy belgilash sanasini ko'rsatishadi. Oddiy va qulay, vaqt va asabni tejaydi.

Tayyorlangan mevalarni salqin joyda saqlash mumkin:

- balkonda;
- yerto'lada;
- muzlatgichda;
- podvalda.

Namlik hosilning dushmani. Maksimal ruxsat etilgan namlik 80%. Kerakli shamollatishni ta'minlang.

Har bir sabzavot yoki meva uchun to'g'ri saqlash uchun "o'nta amr" mavjud. Olmalar bundan mustasno emas. Joyni qanchalik ehtiyotkorlik bilan tanlasangiz va idishni tayyorlasangiz ham, agar siz asosiy qoidalarga rioya qilmasangiz, bu meva uzoq vaqt yolg'on gapirmaydi.

Birinchi qoida. Uzoq muddatli saqlash uchun faqat qishki olma navlarini tanlang. Agar siz butun qish va bahorda yangi olma ta'mini olishni istasangiz, sizning sevimli teringiz qalin teri va tabiiy mum bilan qoplangan qishki olma. Bunday navlar 5-8 oy davomida tazelikni saqlab turishi mumkin. Kuz navlari, qoida tariqasida, saqlash uchun

ham mos keladi, lekin bir-ikki oydan oshmaydi. Ikki haftadan ko'proq vaqt davomida yozning olma navlari hatto muzlatgichda turolmaydi.

Ikkinchi qoida. Issiq xonadan olma bilan konteynerni sovuq xonaga olib bormang va aksincha. Olmalar katta harorat farqlarini yoqtirmaydi. Agar oldin koridorga bir quti olma qo'ygan bo'lsangiz va bir oydan keyin uni salqin balkonga olib borishga qaror qilsangiz, buzilgan nusxalar sonining ko'payishini kuting.

Uchinchi qoida. O'rim-yig'im paytida ehtiyot bo'ling. Mum qoplamasiga zarar etkazish uchun iloji boricha ozroq harakat qilib, olma sopi bilan torting va ehtiyotkorlik bilan qutilarga, qutilarga yoki chelaklarga soling. Keyinchalik saqlash jarayonini davom ettirish uchun qishki olma biroz pishmagan bo'lishi tavsiya etiladi.

To'rtinchi qoida Iloji bo'lsa, olma boshqa sabzavot va mevalardan alohida saqlang. Sir emaski, olma "javonda" ularga qo'shni bo'lgan barcha meva va sabzavotlarning tez pishishiga hissa qo'shadi. Buning sababi etilen bo'lib, uni saqlash paytida olma daraxtining mevalari ko'p miqdorda ajralib chiqadi. Olma yonida saqlanadigan sabzavotlar va mevalar tezda pishib, yomonlasha boshlaydi. Va bunday "mahalla" dan olma o'zlarining shirasini yo'qotadi va go'shtga aylanadi.

Olma shahar kvartirasida saqlash uchun eng yaxshi joy har doim sirlangan balkon yoki lodjiya bo'lib kelgan. Olma salqinlikni talab qiladiganligi sababli, ular uchun ideal saqlash harorati -2°C dan $+5^{\circ}\text{C}$ gacha. Agar balkon bo'lmasa, derazada olma bilan konteynerni ochiq derazada, oshxonada yoki koridorda saqlashingiz mumkin.

Olmani saqlashning mashhur usullari

Birinchi usul: olma somon qutisiga saqlash

Ushbu parametr, ehtimol qishda balkonda olma saqlash uchun eng yaxshisidir.

Balkon sirlangan bo'lsa ham, u erda ortiqcha harorat doimo saqlanib turishiga hech qachon to'liq ishonch yo'q. Va oson tayyorlanadigan termal quti hosilni istalmagan sovuqdan himoya qilishga yordam beradi.

Buni amalga oshirish uchun sizga kerak bo'ladi: ikkita quti (bittasi, boshqasi kamroq), qalin polistirol ko'pik va har qanday improvizatsiya qilingan izolyatsiya

(talaş, qirg'ich, latta, ko'pik to'pi, montaj ko'pik). Kattaroq qutini shunchaki kattaroq qutiga qo'yish kerak. Ikkala qutining devorlari orasida taxminan 15 santimetr bo'sh joy bo'lganligi ma'qul. Kichkina qutining pastki qismida qalin polistirol ko'pik yotqiziladi, undan keyin mevalar muloyimlik bilan yotqiziladi, yopiladi va yana tepaga polistirol qo'yiladi. Va ikkita quti orasidagi bo'sh joy izolyatsiya bilan to'ldiriladi. Keyin tashqi qutini yoping. Agar kerak bo'lsa, ustiga katta qutini eski adyol bilan yopishingiz mumkin.

Ushbu variantning kamchiliklaridan biri olma etishmasligidir. Har safar olma istaganingizda, qutilarning qopqog'ini ochishingiz, ko'pikni olib tashlashingiz kerak ... lekin bunday boshpanadagi mevalar sovuqdan qo'rqmaydi.

IKKINCHI USUL: OLMA QOG'OZGA SAQLASH

Olmani saqlashning eng mashhur va keng tarqalgan usuli har bir olma qog'ozga o'ralganidan keyin plastik, yog'och yoki karton qutilarda. Kimdir eski gazetalarni "o'rash" sifatida ishlatga, kimdir gazeta siyohidan qo'rqadi va mevalarini bo'sh qog'oz yoki qog'oz sochiq bilan o'raydi. Hosil kichik va tom ma'noda har bir olma hisobga olinsa, ushbu parametr juda yaxshi ishlaydi.

UCHINCHI USUL: POLIETILENDAGI OLMA SAQLASH

Buning uchun yopishqoq plyonkadan yoki kichik sumkalardan yoki katta plastik qoplardan foydalaning.

1. Plastik o'rash qutining pastki qismiga qirralarning osilib turishi uchun ikki qatlamda o'zaro bog'langan holda joylashtirilgan. Qutini olma bilan muloyimlik bilan to'ldiring, so'ng yuqori qismini konvert kabi yoping.

2. Qadoqlanmagan olma bir necha soat davomida salqin xonada chiqariladi, shundan so'ng har biri alohida plastik qoplarga solinadi va mahkam bog'lanadi. Keyin olma solingan sumkalar har qanday qulay idishga joylashtiriladi va balkonga olib chiqiladi.

3. Olmalar zich plastik to'rva ichiga joylashtirilgan, spirt yoki sirka ichiga namlangan paxta tolasi qo'yiladi. Havo ichkariga kirmasligi uchun sumka bog'langan.

Yana bir ommabop usul - bu hosil juda katta bo'lmasa, har bir mevani alohida qog'ozga o'rashdir. Barcha olma alohida-alohida toza qog'oz, peçete yoki qog'oz sochiq bilan o'rash va qutilarga yoki karton qutilarga qatorlarga solib qo'yish kerak, keyin ularni doimiy saqlash joyiga qo'yish kerak.

Olmani saqlab qolishning yana bir usuli - bu plastik to'rva. Tayyorlangan mevalarni 2-3 kilogrammik sumkalarga soling, har biriga spirt yoki sirka bilan namlangan paxta junini soling, so'ngra havo kirmasligi uchun sumkani mahkam bog'lang, uni har qanday idishga soling va mos haroratli xonada saqlang.

Ammo qish uchun yangi olma qanday saqlanishi kerak, agar ular haqiqatan ham ko'p yig'ilgan bo'lsa? Ushbu maqsadlar uchun siz qabrlarga ular uchun alohida chuqurni jihozlashingiz mumkin. Uning pastki qismida siz talaş, talaş yoki boshqa plomba qatlamini quyishingiz kerak, so'ngra tanlangan quyma materiallar bilan har bir qatorni to'kib, olma qo'yishingiz kerak.

Olmani uzoq muddatli saqlash uchun odatiy yog'och idish.

Qutining devorlari doimiy bo'lmasligi kerak - bu havo almashinuviga to'sqinlik qiladi va idishlar omborning umumiy hajmining 80% dan ko'prog'ini egallay olmaydi. Ombor ichidagi idishlarni joylashtirishda quyidagi sxemalarga rioya qilish odatiy holdir.

Olma saqlash uchun quyidagicha ishlov beriladi:

Muammoli saqlash tuzilishga ega bo'lgan navlar - yupqa teri va suvli pulpa - odatda mum bilan muomala qilinadi, mevalarni yupqa qatlam bilan qoplaydi. qo'ziqorin bilan aralashtirilgan tread. Buning yordamida siz olma zichligini va uning rangini tejashingiz mumkin.

Mumga alternativa suvda eriydigan pishirish soda, yod, kraxmal va kaliy yodidiga asoslangan maxsus kompozitsiyadir. Ushbu eritma ichiga tushgan olma yuzasida oddiy suv bilan yuvib tashlangan yodopolimer plyonkasi paydo bo'ladi.

Sanitariya me'yorlari bilan ruxsat berilgan antiseptik bilan aralashtirilgan har qanday yog'ni mumi analog deb hisoblash mumkin. Masalan, olma suyuq kerosin bilan ishlov berilgan qog'ozda saqlanishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ko'rsatib o'tilgan kompozitsiyalar mevalarni saqlash muddatini ko'paytiradi, hattoki klassik texnologiyalardan foydalanganda ham fiziologik kasalliklardan zararni kamaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. X. CH. Buriyev, R. Rizaev, «Meva-uzum mahsulotlari biokimyosi va texnologiyasi», T., «Mehnat», 1996.
2. R.Oripov va boshqalar, «Qishloq xo'jalik mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyasi», T., «Mehnat», 1991.
3. E.P. SHirokov, «Texnologiya xraneniya i pererabotki plodov i ovohey s osnovami standartizatsii», M., «Agropromizdat», 1988.
4. http://tempus-univent.eu/wordpress/wp-content/uploads/2010/10/qx_max_saq_qayta.pdf

ФИО авторов: M20-21QXMSDIT guruh magistri

Yoʻldasheva Madinaxon Umidjon qiz

Yusupova Moxidil Abdumutalibovna

B.f.f.d (PhD)

Название публикации: «ХО‘RAKI UZUM NAVLARINI SAQLASH VA QAYTA ISHLASHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR TADQIQ ETISHFARG‘ONA POLITEKNIKA INSTITUT»

Annotatsiya. *Mazkur maqolada uzumning xo‘raki navlarini saqlash va qayta ishlashda zamonaviy texnologiyalar tadqiq etishdagi usullar va ulardan sharob ishlab chiqarish uchun qulay bo‘lgan navlari va usullari haqida so‘z yuritildi*

Kalit so‘zlar: *hosilli novda, uzum, novda, nav, hosildorlik, kurtak, gullash, g‘ujum, fenologik faza, vegetatsiya, uzum boshi.*

Uzumning texnik navlari ko‘pincha sharobbop navlar deb ataladi, ular asosan vino ishlab chiqarish uchun ishlatiladi. Sharobbop uzum navlari xo‘raki va kishmishbop navlaridan quyidagi xususiyatlar bilan farqlanadi.

Xususan, uzumning sharobbop navlarida uzum boshlari og‘irligi yengil, uzum boshlari kichik, turli shakl va rangda bo‘ladi, shakli ko‘pincha konussimon. Uzum boshlar soni ko‘p, g‘ujumi kichik va o‘zaro zich. Uzum boshi g‘ujumini sharobbopning qandliligi va kislotaliligi yuqori bo‘ladi. Bunday navlardan musallas, shampän, kuchli hamda desert musallas tayyorlanadi.

Uzumning sharobbop navlarida qishlovchi kurtaklar may-iyun oxirlarida, mahalliy xo‘raki hamda kishmishbop navlarda iyulning oxirlarida boshlab shakllanadi. Xo‘raki va kishmishbop navlardagi markaziy qishlovchi ko‘zlarda to‘pgullar sharobbop navlarnikiga nisbatan kechroq shakllanadi [7; 51-bet].

Tokning yillik rivojlanish davri o‘sov va tinim davrini o‘z ichiga oladi. O‘sov davri o‘z navbatida 6 ta fenologik fazalardan iborat bo‘lib ular quyidagilardir: birinchi faza shira harakati (tokda shira harakati boshlanib, kurtaklarning ochilish davrigacha, ya’ni ular yozilgunga qadar davom etadi); ikkinchi faza kurtaklar

yoʻzilgandan gullashgacha davom etadi; uchinchi faza gullash (gullarning ochilib gultoj qalpochqalarining toʻkilishidan boshlanadi va toʻpgullar toʻkilgungacha davom etadi); toʻrtinchi faza gʻujumlarning tugishi va oʻsishi (gʻujum tugunchalarining paydo boʻlishidan boshlanib, ularning pishishigacha davom etadi); beshinchi faza gʻujumlarining pishishi (gʻujumlar pisha boshlashidan to ular toʻliq pishgungacha davom etadi); oltinchi faza barglarning toʻkilishi – xazonrezgilik (gʻujumlarning toʻliq pishishidan to barglarning toʻkilishigacha davom etadi) [7; 66-bet].

Tokning fenologiyani oʻrganishdan maqsad- turli hodisalar taʼsirida turlicha oʻzgarishlarni keltirib chiqaradigan vositalarni tavsiflash. Uzunmchilikda tadqiqotlar yillik oʻsish bosqichlarining muddatini belgilaydi. Ular tokzorni barpo qilishni loyihalashda va ekishni rivojlantirish uchun zarur boʻlgan turli xil inson, moddiy va iqtisodiy resurslarni rejalashtirishda ishlatilishi mumkin. Tokning yil davomida rivojlanish xususiyatlarini xususan har bir fenologik fazasi uchun zarur boʻlgan agrotexnik tadbirlarni bilish va shu asosida ish tutish, tokning barqaror oʻsib rivojlanishini taʼminlash, yuqori va sifatli hosil yetishtirishni talab darajasida boshqarish imkonini beradi.

Tokning yillik rivojlanish davri bilan bogʻliq masala yetarli darajada ilmiy oʻrganilmagan. Oʻsuv davrining alohida fazalari davomiyligi yetarli darajada aniq emas va farqlanish koʻp hollarda asosan oʻsimliklarning morfologik belgilariga koʻra tavsiflanadi. Xoʻjalikning muayyan sharoitida tok oʻsimligining rivojlanish davrlari fazalarini oʻtish muddatlarini bilish nafaqat nazariy, balki ishlab chiqarish ahamiyatiga ham ega boʻlgan muhim xoʻjalik belgi hisoblanadi. Tokda rivojlanish fazalarini oʻtishi meteorologik omilarga ham bogʻliq boʻlib, ularning boshlanish va tugallash muddatlarini hisoblash, tashqi muhitning muayyan sharoitida uzumning turli navlarini joylashtirishga mos kelishini aniqlash va mazkur navlar agrotexnikasining asosiy yoʻnalishlarini belgilash imkonini beradi.

Turli vaqtlarda tokning oʻsuv fazalarini oʻtish masalalari bilan koʻpgina MDH va xorijiy tadqiqotchilar shugʻullangan[2] [3] [4]. A.M.Negrul va

Ye.I.Moxovalarning [6] fikricha, navlarning biologik xususiyatlarini, ularning muhitga bo'lgan talablarini bilish uchun doimiy ravishda har bir uzumchilik xo'jalikda fenologik kuzatishlar olib borish kerak bo'ladi.

Sh.Temurov [7] muhit sharoitlarga nisbatan eng yaxshi uzum navlarini tanlash, agrotexnik tadbirlarni olib borish muddatlarini aniqlashtirish uchun o'suv fazalarini o'tish muddatlarini ahamiyatli ekanligini bir necha marta qayd qilgan edi.

Uzumning eng yaxshi navlarini aniqlash uchun tokzorlarda muayyan sharoitlarda fenofazalarni o'rganish juda muhim hisoblanadi.

METOD

Fenologik kuzatuvlar X.Ch.Buriev va boshqalar [1], M.A. Lazarevskiy [5] uslublari bo'yicha Akademik M.Mirzaev nomidagi bog'dorchilik, uzumchilik va vinochilik ilmiy-tadqiqot instituti "Kibray Sharob ilmiy eksperimental korxonasi" MChJning tok kolleksiyasi dala tajriba maydonida olib borildi.

NATIJALAR

Uzumning sharobbop navlarida asosiy fenologik fazalarning o'tish muddatlarini o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqot kuzatishlar olib borildi.

Uzumning sharobbop navlari rivojlanishining har bir asosiy fazalari boshlanishini aniq tasavvur qilish uchun ma'lumotlar 1-jadvalda keltirildi.

1-jadval Uzuning sharobbop navlarida vegetatsiya fazalarining o'tish muddatlari

(2017-2019 yillar)

T/r	Navlar	Kurtak-larning bo'rtishi	Gul-lash	G'ujum-larning pishishi	G'ujum-larning to'liq pishishi	Vegetatsiya davri davomiyliqi, kun
1.	Rkasiteliy (nazorat)	17/IV	25/V	24/VIII	26/VIII	138
2.	Soyaki	14/IV	18/V	22/VII	10/IX	126

3.	Tarnau	8/IV	21/V	17/VII	9/IX	146
4.	Tashkentskiy	14/IV	21/V	19/VIII	16/IX	156
5.	Saperavi (nazorat)	10/IV	22/V	25/VII	9/IX	153
6.	Aleatiko	10/IV	17/V	23/VII	10/IX	146
7.	Muskat vira	10/IV	23/V	10/VII	9/X	151
8.	Rubinoviy	15/IV	23/V	22/VII	4/IX	143
9.	Pino chyoriniy	12/IV	18/V	4/VII	2/VIII	112
10.	Kardinal	7/IV	20/V	18/VII	20/VIII	158

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, o'rganilgan uzumning sharobbop navlari tuplarida kurtaklarning bo'rtish muddatlari bir-biridan farq qiladi. Kurtaklarni bo'rtishi Kardinal va Tarnau navlarida esa 6-8 aprelda kuzatildi. Uzum navlarlarning gullash muddatlari biroz farqi kuzatilib eng erta Aleatiko, Soyaki va Pino chyoriniy navlarida gullashi 17-18 mayda, nazorat navlarga nisbatan 4-7 kun oldin bo'ldi. Qolgan tajribada o'rganilgan navlarning gullash muddati bir-biridan deyarli farq qilmadi. Bu navlarning gullashi 20-25 mayda bo'lishi kuzatildi. Uzum boshi g'ujumlarining pishisha boshlashi eng erta Pino cherniy navida 4 iyulda, eng kech Rkasiteliy navida 24 avgustda bo'lishi qayt etildi. Eng erta uzum boshi g'ujumlarining to'liq pishishi Pino chyoriniy navida 2 avgust eng erta pishganligi bilan ajralib turdi. Tajribada o'rganilgan qolgan navlarda uzumlarning to'liq pishishi 20 avgustdan va 16-sentyabrgacha bo'lishi aniqlandi. Tajriba o'rganilgan navlarning vegetatsiya fazasi kurtaklarning bo'rtishidan boshlab g'ujumlarni pishishigacha bo'lgan davri 112-158 kunni tashkil etdi. Shuni ta'kidlash mumkinki, sharobbop navlarning pishish muddatlari bir-biridan farq qiladi, shuning uchun tayyorlanadigan sharob turlariga qarab ularning texnik yetilish muddatlari ham bir-biridan farq qiladi.

Tok navlarining asosiy belgilaridan biri bu uning hosildorligidir. Tok tupining hosildorlik ko'rsatkichlari shu yilgi pishib yetilgan novdalaridagi

qishlovchi kutraklarda shakllangan to'p gul murtagini miqdori va ularni davridagi holatni aniqlash yo'li bilan belgilanuvchi (biologik hosildorlik), o'simlik organik mahsulotlari massasini ko'rsatuvchi (biologik hosildorlik), har bir tok tupi yoki bir gektar maydondagi yetishtirilgan hosilni umumiy miqdori bilan belgilanuvchi (xo'jalik hosidorligi), shuningdek eng oliy sharoitda qishgi kurtaklarning 100% hosil berish qobiliyatiga ega bo'lgandagina olish mumkin bo'lgan (haqiqiy) hosildorlik ko'rsatkichi ya'ni haqiqiy hosildorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Bulardan tashqari tok tupi mahsuldorligini aniqlashda uning hosildorlik koeffisienti va novdalar hosildorligi eng muhim nav belgilaridan hisoblanadi. Shuning uchun tajribada o'rganilayotgan uzumning sharobbop navlarini hosildorlik koeffisientini ya'ni bitta hosilli novdadagi uzumboshlar sonini va hosil berish koeffisientini yoki tok tupidagi uzum boshlarning barcha rivojlangan novdalarga nisbatan aniqladi. Navlarning hosildorligi yer birligiga yoki bir gektarga to'g'ri keladigan hosil novdalari soniga shu novdalardagi mavjud uzum boshlar soniga va har bir uzum boshning o'rtacha og'irligiga bog'liqdir. Bu omillar bo'yicha yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgan uzumning sharobbop navlari har doim yer birligidan yuqori hosil beradi. Hosildorlik koeffisienti –bitta hosilli novdadagi uzum boshlarining soniga aytiladi. Navning asosiy belgilaridan hisoblanib, sharobbop navlarda odatda 1-2 ta, ba'zan esa 2-3 ta bo'lishi mumkin. Bu ko'rsatkichni tok kesish vaqtida novdalarni kerakli miqdorda va uzunlikda qoldirish, tokning oziqa va suv rejimini yaxshilash, novdalar uchini chilpish, chekanka qilish, tok novdalarini simbag'azlarga egibroq bog'lash kabi tadbirlar yordamida oshirish mumkin.

Hosil berish koeffisienti – tok tupidagi uzum boshlarining barcha rivojlangan novdalarga bo'lgan nisbati. Uzum naviga qarab 0,2 dan 2 va undan ortiq bo'lishi mumkin. Hosil berish koeffisienti tuproq-iqlim sharoitlari, suv va boshqa agrotexnika tadbirlariga bog'liq bo'ladi.

Uzumning sharobbop navlarini hosil novdalari ko'rsatkichlari har xil bo'lishi aniqlandi. 2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, uzumning sharobbop navlari hosil novdalari ko'rsatkichlari 53,2-70 % ga to'g'ri keldi.

**2-jadval Uzunning sharobbop navlarini hosildorlik ko'rsatkichlari,
2017-2019**

yillar

T/r	Navlar	Hosilli novdalar, %			Bir hosilli novdaga to'g'ri keladigan uzum boshining o'rtacha soni, dona	Bir novdaga to'g'ri keladigan uzum boshining o'rtacha soni, dona
		bir uzum boshli	ikki uzum boshli	jami		
1.	Rkasiteliy (nazorat)	45	15	60	1,3	0,6
2.	Soyaki	52	5	57	1,1	0,6
3.	Tarnau	36	18,3	54,3	1,5	0,74
4.	Tashkentskiy	38	23	61	1,6	0,6
5.	Saperavi (nazorat)	40	16	56	1,4	0,8
6.	Aleatiko	60	10	70	1,6	1,1
7.	Muskat vira	44	25	69	1,5	0,7
8.	Rubinoviy	46	24	70	1,5	0,7
9.	Pino chyoriniy	45	25	70	1,4	0,7
10.	Kardinal	29,3	23,9	53,2	1,53	0,87

Uzunning sharobbop navlari tok tupidagi hosilli novdalari navga bog'liq

ravishda o'zgardi. Uzunning sharobbop navlarini hosilli novdalarini strukturasining tahlil qilinganda ular soni 1 va 2 uzum boshli novdalardan iborat ekanligi aniqladi. Hosilli nodalarni aksariyat qismi 2-uzum boshli novdalardan iborat bo'ldi. Uzunning sharobbop navlarida rivojlangan novdalar soni hamda hosilli novdalar soni bo'yicha bir biridan farq qiladi. Hosilli novdalar strukturasiga ko'ra ular 1 va 2 uzum boshli novdalarga bo'linadi. Hosilni asosiy qismi deyarli 80% dan yuqorisi 2 boshli uzum boshli novdalarida bo'ladi. Bunda eng ko'p hosilli novdalar Aleatiko, Rubinoviy va Pino chyorniy navlarida 70% ni tashkil qildi. Bitta hosil novdadagi uzum boshlari 1,4-1,6 tagacha to'g'ri kelishi aniqlandi. Hosilli novda eng kam Kardinal navida 53,2% ni tashkil qildi.

XULOSA

1. Uzun navlarining fenologik fazalarni o'tish muddatlarini bilish xududlari bo'yicha navlarni joylashtirish, tokzorlar barpo qilish va agrotexnik tadbirlarni amalga oshirishga imkonini beradi.

2. Uzunning sharobbop navlarini vegetatsiya davrining davomiyligi bo'yicha erta pishar navlarga (112 kun) –Pino chyorniy, o'rtapishar navlarga (126-143 kun) – Soyaki, Rkasiteliy, Rubinoviy, kechpishar navlarga (146-158 kun) – Tarnau, Aleatika, Muskat VIRa, , Saperavi, Tashkentskiy va Kardinal navlari kirishi aniqladi.

3. Hosilli novdalarni eng ko'p Aleatiko, Rubinoviy va Pino chyorniy navlarida 70% ni tashkil qildi. Bitta hosil novdadagi uzum boshlari 1,4-1,6 tagacha to'g'ri kelishi aniqlandi. Hosilli novda eng kam Kardinal navida 53,2% ni tashkil qilganligi qayt etildi.

Foydalanilgan

adabiyotlar:

- Buriev X.Ch., Yenileyev N.Sh. va b. Mevali va rezavor mevali o'simliklar bilan tajribalar o'tkazishda hisoblar va fenologik kuzatuvlar metodikasi. – T., 2014. – 64 b.
- Елашрам М.А. Биологическая и хозяйственная характеристика сортов

винограда в учхозе “Коммунист”. Автореф. дисс... канд. с.-х. наук. – Харьков, 1973. – С. 3-6.

➤ Эльхога М.А. Изучение некоторых селекционных сортов винограда. Автореф. дисс... канд. с.-х. наук. – Тбилиси, 1972. – С. 3-5.

➤ Кузнецов В.В. Феноклиматическая оценка условий произрастания плодовых и винограда. – Т.: Фан, 1972. – С. 11-18.

➤ Лазаревский М.А. Методы ботанического описания и агробиологического изучения сортов винограда // Ампелография СССР. – М.: Пищепромиздат, 1946. – Т. I. – С. 347-400.

➤ Мухамадхонов С.Р., Жонгузаров Ф.Х. Ўсимликшуносликдан Русча- Ўзбекча луғат 270-б

➤ Темиров Ш. “Узумчилик” Ўзбекистон Миллий энциклопедияси: Давлат нашриёти Тошкент-2005

ФИО автора: *Sadriddinova Latofat Husniddin qizi*

Toshkent davlat yuridik universiteti

Jinoyat qonunchiligini qo'llash nazariyasi va amaliyoti yo'nalishi talabasi

Название публикации: «JINOYAT ISHLARI BO'YICHA YUQORI INSTANSIYALARDA PROKURORNING DAVLAT AYBLOVIDAN VOZ KECHISHINING PROTSESSUAL TARTIBI»

Annotatsiya: Mazkur maqolada odil sudlov hokimiyatining mustaqilligini ta'minlash va xalq orasida sudning adolatligiga ishonch ruhini oshirish maqsadida jinoyat ishlari bo'yicha yuqori instansiya sudlarida prokurorning ayblovdan voz kechishining protsessual tartibi haqida muhokama olib borilgan. Bundan tashqari, maqolada amaliyotda uchrayotgan prokurorning ayblovdan voz kechishining protsessual tartibi bilan bog'liq muammolar va ularga yechim bo'lishi mumkin bo'lgan takliflar keltirib o'tinilgan.

Kalit so'zlar:prokuror vazifasi, prokurorning ayblovdan voz kechishi, reabilitatsiya asoslari.

1. Kirish va dolzarbligi

Prokurorning suddagi ishtiroki prokuratura organlari faoliyatining eng mas'uliyatli yo'nalishlaridan biridir

N. Melnikov

Biz huquqni muhofaza qiluvchi organlardan biri bo'lgan prokuratura, uning jinoyat ishlari bo'yicha yuqori instansiya sudlaridagi o'rni haqida gapirar ekanmiz, avvalo, prokuror va uning vazifalariga to'xtalib o'tishni o'rinli deb hisoblaymiz.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va unga bo'ysunuvchi prokurorlar surishtiruv va dastlabki tergov bosqichlarida O'zbekiston Respublikasi qonunlarining aniq va bir xilda ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Prokuror surishtiruv va dastlabki tergov bosqichlarida qonunning buzilishini, kim tomonidan sodir etilganligidan qat'i nazar, bartaraf etish uchun qonunda nazarda tutilgan chora-tadbirlarni o'z vaqtida ko'rishi shart.

Prokuror o'z vakolatlarini har qanday organ va mansabdor shaxsdan mustaqil ravishda, faqat qonunga bo'ysunib va O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori ko'rsatmalariga tayangan holda amalga oshiradi.³⁰

Prokuror sudda taraf sifatida ishtirok etib, uning vazifasi – davlat ayblovni qo'llab-quvvatlash va sud oldida ayblanuvchining aybini tasdiqlovchi dalillarni to'plash, o'zining ayblov xulosalarini sud oldida isbotlab berish, sudlanuvchiga nisbatan tegishli jazo tayinlash haqida fikr bildirish hisoblanadi.

Ayblovni quvvatlash yoki sud muhokamasida isbotlanmagan bo'lsa, ayblovdan voz kechish – bu prokurorning suddagi ishtirokining asosiy mazmunini tashkil etib, uning sud muhokamasining qatnashchisi sifatidagi protsessual holatini aniqlab beradi.

2. Amalga oshirilayotgan islohotlar

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2019 yilning 7 dekabr kuni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 27 yilligi munosabati bilan o'tkazilgan tantanali marosimda huquqni muhofaza qiluvchi organlarni faqat va faqat xalq manfaati yo'lida og'ishmay xizmat qiladigan idoralarga aylantirish zarurligini ta'kidlagandi.

Sudlarning mustaqilligini mustahkamlash, tergov-surishtiruv jarayonida o'zaro tiyib turish tamoyillarini ta'minlash, advokatura institutini takomillashtirishga oid dolzarb vazifalarni ko'rsatib o'tdi. O'shanda davlat rahbari O'zbekistonda 2020 yildan boshlab prokuror qarori ustidan sudga murojaat qilish tartibi joriy etilishi haqida gapirgandi.

"Shu orqali surishtiruv va dastlabki tergov jarayonida muvozanatni, ya'ni o'zaro tiyib turish tamoyillarini ta'minlash imkoni yaratiladi. Bunday muhim o'zgarish ham bizning tajribamizda birinchi marta joriy etilmoqda.

Statistika ma'lumotlariga to'xtaladigan bo'lsak, 2018-2019 yillarda birinchi instansiya sudlarida jami 192 ta jinoyat ishi bo'yicha 307 nafar shaxs oqlangan bo'lsa-da, lekin hech qaysi holatda prokuror ayblovdan voz kechmagan.

Bu holatni Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tanqid qilgan holda "Bundan buyon tergov jarayonidagi xatolar sud majlisida aniqlansa, prokuror sudning tugashini kutib o'tirmasdan 2 oydan 6 oygacha o'z tashabbusi bilan ayblovdan voz kechadigan tartib joriy etilishi lozim", - deydi.

Sir emas, ilgari prokuratura idoralari nihoyatda yopiq, nazoratdan xoli bir organga, ta'bir joiz bo'lsa, oxirgi instansiyaga aylanib qolgan edi. Buning oqibatida qancha-qancha odamlar nohaq jabr chekkani, adolatsizlikka duchor bo'lgani ham

³⁰ O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi

ayni haqiqat. Qanchalik og'ir va noxush bo'lmasin, biz shu haqiqatni tan olib, bu sohada qonuniylik va adolatni qaror toptirishga kirishdik.

Ishonamanki, prokuror qarori ustidan sudga murojaat qilish bo'yicha rivojlangan demokratik mamlakatlarda amal qiladigan bunday tajribani joriy etish hayotimizda adolat mezonini mustahkamlashda ulkan qadam bo'ladi", - degan edi Prezident.

3. Jinoyat ishlari bo'yicha yuqori instansiya sudlarida prokurorning tutgan o'rni

Prokurorning ayblovdan voz kechishining protsessual tartibi nafaqat birinchi instansiyada, balki yuqori instansiyada ham yo'lga qo'yilgan. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi 497²-moddasiga muvofiq, apellyatsiya tartibida ish yuritish mahkum, oqlangan shaxs, uning himoyachisi, qonuniy vakili, jabrlanuvchi, uning vakili, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar, ular vakillarining shikoyati, shuningdek, prokuror va uning o'rinbosari protesti bo'yicha qo'zg'atiladi.

JPK 497¹⁰-modda hukm ustidan shikoyat bergan yoki protest bildirgan shaxs o'z shikoyatini yoki protestini qaytarib olishga haqli. Yuqori turuvchi prokuror ham protestni qaytarib olish huquqiga ega.

Apellatsiya shikoyatini yoki protestini qaytarib olishga appellatsiya instansiyasi sudi maslahatxonaga kirguniga qadar yo'l qo'yiladi.

Apellatsiya instansiyasi sudi majlisida tegishincha O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyat, Toshkent shahar prokurori, O'zbekiston Respublikasi Harbiy prokurori tomonidan vakolat berilgan prokuror ishtirok etishi shart.

Sud amaliyotini tahlil qilganda, prokuror apellyatsiya protestining mazmunini va maqsadini batafsil sud hay'atiga tushuntirib berishi lozim. Protest kiritilish asoslari, nima sababdan prokuror sudning chiqargan qarorini g'ayriqonuniy, asoslanmagan yoki adolatsiz deb hisoblayotganligini qonun talablari asosida tushuntirib berishi kerak Sud tomonidan aynan qaysi qonun normalari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumining qaysi qarorining qaysi talablarini e'tiborga olinmaganligi yoxud bu qonuniy talablarni qay tarzda buzilganligini bayon qilishi kuzatilmoqda.

Sud muhokamasi o'tkazilib, sud tergovini o'tkaziladigan bo'lsa, sud muhokamasi mobaynidagi qonun bilan belgilangan vakolatlaridan to'liq foydalanadi. Prokuror sud muhokamasida taraf sifatida ishtirok etayotgan boshqa shaxslar kabi yangi guvohlarni chaqirish, ekspertiza o'tkazish, ularga birinchi instantsiya sudi tomonidan tekshirib ko'rish uchun rad etilgan ashyolar va hujjatlarni talab qilib olish to'g'risida iltimos qilishga haqlidir.

Prokurorning vazifasi- jinoyat protsessining barcha bosqichlarida qonun buzilish hollariga nisbatan, bu qonun buzilishlari kim tomonidan sodir qilinishidan qat'iy nazar ularni bartaraf qilish uchun qonun bilan belgilangan choralarni o'z vaqtida ko'rish hisoblanadi. Birinchi instansiya sudlarida jinoyat ishlarini ko'rilishida sud muhokamasida ayblovni quvvatlayotgan prokuror esa, har qanday holatda fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan huquq va erkinliklarini muhofaza qilish funksiyasini bajarishi lozim bo'lgan davlat organi prokuratura tomonidan tayinlangan vakil - qonun himoyachisi bo'lib qolishi kerak.

Sud muhokamasida davlat ayblovchisi sifatida ishtirok etayotgan prokuror o'zining qonunlarni aniq va bir xilda ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish kabi Konstitutsion funksiyasini bajaradi. Sudlarda jinoyat ishlarini ko'rilishida davlat ayblovini quvvatlash faoliyati esa qonun talablarini ijro etishga qaratilgandir.

Prokuror sudda sudlanuvchini aybi o'z tasdig'ini topmaganligini aniqlashi bilanoq, ayblovdan voz kechadi, shu holda ham ayblovni talab qilish qonun talablariga zid bo'ladi, bunda qonun ijrosini talab qilish emas, aksincha, qonunni buzishni talab qilish bo'lib qoladi deb o'ylaymiz. Chunki, O'zbekiston Respublikasi JPK ning 409-moddasini 4-qismida "Sud muhokamasi natijasida prokuror sud tergov ma'lumotlari sudlanuvchining aybsizligidan dalolat beradi degan ishonchga kelsa, u ayblovdan voz kechishi va voz kechish sabablarini sudga bayon qilishi shart" deyilgan. Ko'rinib turibdiki, prokuror O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan unga berilgan huquqni muhofaza qilish funksiyasidan chetga chiqa olmaydi. Prokurorning ayblovdan voz kechishi sud tomonidan jinoyat ishini rehabilitatsiya asoslariga ko'ra tugatishga sabab bo'ladi deb ko'rsatilgan.

Lekin qonunda bu holatda jinoyat ishi rehabilitatsiya asoslari bo'yicha tugatilishi belgilangan bir vaziyatda shaxsni oqlash uchun JPK 83-moddasiga asos qilib kiritilmagan. Ushbu moddaga ko'ra gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi quyidagi hollarda aybsiz deb topiladi va rehabilitatsiya etilishi lozim:

- 1) ish qo'zg'atilgan va tergov harakatlari yoki sud muhokamasi o'tkazilgan ish bo'yicha jinoiy hodisa yuz bermagan bo'lsa;
- 2) uning qilmishida jinoyat tarkibi bo'lmasa;
- 3) uning sodir etilgan jinoyatga daxli bo'lmasa.

Biz bu asoslar qatoriga prokuror ayblovdan voz kechgan holatni ham qo'shishni to'g'ri bo'ladi deb hisoblaymiz. Shunda qonunchilikdagi ushbu kamchilik bartaraf etiladi.

Agarda sud muhokamasi natijalariga ko'ra, prokuror sud tergov mobaynida tekshirilib, aniqlangan ma'lumotlar sudlanuvchini aybini isbotlash uchun yetarli emas degan xulosaga kelsa, unda qonun talablariga ko'ra ayblovdan voz kechishi va buning

sabablarini sudga tushuntirib berishi yoxud sudlanuvchiga qo'yilgan ayblovni o'zgartirish zarur degan xulosaga kelsa, u bu haqda sudga asoslantirilgan yozma bayonot berishi shart.³¹

Ayblovdan voz kechish to'la yoki qisman ham bo'lishi mumkin, ya'ni ayblovning ba'zi bir bandlaridan yoki qismlaridan voz kechishi va qolgan qismi bo'yicha ayblovni quvvatlashi mumkin.

Bu masalani chuqurroq muhokama qilish uchun ayblov tushunchasi mohiyatiga yana bir nazar tashlash lozim bo'ladi.

Ayblovni faktik asosini surishtiruv, dastlabki tergov mobaynida topilib, aniqlangan va prokuror tomonidan sudga ko'rish uchun taqdim qilingan ayblanuvchini aybini isbotlovchi dalillar tashkil qiladi. Ushbu dalillar majmuasi sudga ayblov funksiyasini amalga oshirish uchun ayblovning boshlang'ich nuqtasi hisoblanadi.

Ayblanuvchini aybini fosh qiluvchi dalillarni bir-birlari bilan qanchalik darajada mosligi va garmonik mushtarakligi ayblovni quvvatlashni muvafaqqiyatli chiqishining zamini hisoblanadi. Lekin, bu ishning bir tomonini aks ettiradi. Masalani ikkinchi tomoni- to'plangan dalillarga nisbatan prokurorning subyektiv munosabati, isbotlash jarayonida o'z tasdig'ini topgan yoki rad qilingan faktlarga nisbatan baho berishi hisoblanadi.

Aniqlangan dalillar qanchalik darajada ko'p, turlicha bo'lishidan qat'i nazar, jinoyat ishi yurituvining ushbu bosqichida ishni kelgusi taqdirini hal qiladigan protsess ishtirokchisi subyekting samarali-mantiqiy fikrlash faoliyati bilan ruhlantirilmasa, bu dalillar har yerdan qirqib olingan faktlardangina iborat bo'lib qoladi. Aynan dalillarga baho berish va undan kelib chiquvchi yuridik ahamiyatga ega bo'lgan xulosalar har qanday ayblov bo'yicha ishni mazmunan hal qilishning zaruriy elementi hisoblanadi.

Surishtiruv va dastlabki tergov ayblov xulosasini tuzish bilan yakunlansa, jinoyat ishini taqdirini prokuror hal qiladi. U ayblov xulosasini tasdiqlab jinoyat ishini sudga ko'rish uchun yuboradi yoki jinoyat ishi bo'yicha qo'shimcha tergov olib borish uchun tergovchiga qaytarib yuboradi yoxud qonuniy asoslar mavjud bo'lganda, jinoyat ishini tugatish haqida qaror chiqaradi. Albatta birinchi holatda, ya'ni ayblov xulosasini tasdiqlab sudga yuborishda to'plangan dalillar majmuasi ayblanuvchini aybdorligini rad qiladigan zarracha ham shubha qoldirmagan bo'lishi talab qilinadi. Ayblov xulosasini tasdiqlayotgan prokurorda ayblanuvchini aybdorligi haqida qattiq ishonch hosil bo'lgan bo'lishi shart.³²

³¹ Prokuror nazorati. Darslik Maxsus qism. Toshkent. "ILM ZIYO" 2012 296-b

³² Prokuror nazorati. Darslik. Mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDYU, 2019

Obidjon Madaliyevning fikricha, aybdorlikka nisbatan ichki ishonch- bu to'plangan dalillarga nisbatan baho berishning ma'lum bilan psixologik tavsifi hisoblanadi. Prokurorda ichki ishonchni paydo bo'lishi odatda, jinoyat ishida ayblanuvchini aybdorligini to'liq tasdiqlaydigan dalil va isbotlarning yetarliligidan dalolat beradi. Dadillik va ishonishlik hissiyoti qoidaga ko'ra, asossiz bo'lmaydi, uning asosida shu subyektga bog'liq bo'lmagan bilish faoliyatining haqiqiy natijasi o'z aksini topgan bo'ladi .

Aksincha, ishonchsizlik esa to'plangan dalillarni yetarli emasligi, jinoyat ishini bir tomonlama tergov qilinganligini, isbotlash hujjatlari, materiallarida xatoliklar mavjudligini, ish bo'yicha ayblanuvchining aybiga nisbatan ishonchsizlikni, jinoyat ishini sudda ko'rish uchun asoslar yetarli emasligidan dalolat beradi.

Shunday qilib, ayblov xulosasi bilan kelgan jinoyat ishini o'rganib chiqish borasida prokurorda paydo bo'ladigan ayblanuvchini aybdorligi haqidagi ichki ishonch - ayblanuvchi tariqasida jinoyat ishiga jalb qilingan shaxsni jinoyat sodir qilganligi faktini tasdiqlaydigan dalillar majmuasiga baho berish natijasidir.³³

Ichki ishonchni ajralmas qismi bo'lib, - prokurorni ushbu xulosasini to'g'riligiga bo'lgan ishonchi hisoblanadi, shu shart bilanki, ishonchni o'zi haqiqatda isbotlangan holatga ishonishdir. Ishonch asoslanmagan holda, ilmiy qadrga ega bo'lmaydi. Takrorlanmas kuchni subyektiv ishonch emas, asoslangan ishonch beradi.

Jinoyat ishi materiallarini davlat ayblovchisi o'rganib chiqar ekan quyidagilarni tahlil qiladi:

- Har bir jinoyat ishi bo'yicha isbotlash predmeti va doirasini;
- Jinoyat sodir etgan shaxsni fosh qiluvchi dalillarni;
- Ayblovga qarshi bo'lgan, ayblovni isbotlamaydigan dalillarni;
- Sudlanuvchini shaxsini tavsiflovchi holatlarni;
- Jinoyat ishi bo'yicha huquqiy-normativ materiallarni va shu toifa jinoyat ishlari bo'yicha sud amaliyotini.

Sud muhokamasiga tayyorgarlik qismida qandaydir ma'noda tomonlarning tutadigan o'rni aniqlab olinadi.

Davlat ayblovchisi protsess ishtirokchilarining huquqlari tushuntirilayotgani yoki yo'qligini, ularning huquqlari ta'minlanayotgani yoki yo'qligini kuzatib turadi. Mabodo, qonunbuzilish hollariga yo'l qo'yilsa, sudning e'tiborini shu qonunbuzilish holatiga qaratadi va aynan shu holatlarni o'z vaqtida bartaraf qilinishi natijasida sud tomonidan odilona hukm chiqarilishiga zamin yaratiladi. Masalan, sudlanuvchini

³³ Madaliyev O. Prokurorning ayblovidan voz kechishi // Qonun himoyasida. – 2002. -9-10 son, - B-19.

himoyaga bo'lgan huquqini tegishli tartibda ta'minlamaslik, sudlanuvchi tomonidan ayblov xulosasini nusxasini o'z vaqtida olmaganligi hukmni bekor qilinishiga olib kelishi mumkin.

4. Xulosa va takliflar

Yuqori sud instansiyalarida prokuror davlat ayblovidan voz kechishi protsessual tartibga solinmagan. Shu sababli bu holat ayrim tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Ulardan ba'zilar quyidagilar:

- Bizning qonunchiligimizda sud agar prokuror ayblovdan voz kechsa, sud tergovini o'tqazishi kerakmi yo'qmi degan joyi noaniq, to'liq aytilmagan faqat reabilitatsiya asoslariga ko'ra tugatiladi degan.
- O'zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksida ayblovdan to'liq voz kechish va qisman voz kechish degan holatlar o'z aksini topmagan. Agar to'liq voz kechsa yoki qisman voz kechsa sudya nima qilishi kerak? Bu holat ham ochiq qoldirilgan.
- Ayblovdan voz kechilgan holatlarda jabrlanuvchi va sudlanuvchi, oqlangan shaxslarning huquqlari doirasi qanday?
- Ko'pgina holatlarda statistikaga ta'sir qiladi deb ayblovdan voz kechilmaslik holatlari yoki ishlamagan deb gap orttirmaslik uchun bu protsedura qo'llanilmaydi. Bu ham amaliyotda tez-tez uchrab turadigan muammolardan biridir. Buning oqibatida qaysidir bir insonning huquqlari buzilib, erkinligi cheklanishi muqarrar.
- Sudyani roli qanday o'zi ayblovdan voz kechilgan holatlarda shu masala ham aniq belgilanmagan qonunchilikda. Sud tergov masalasiga sudya tomonidan aniqlik kiritilishi kerak.

Biz bu kabi holatlarni kamaytirish va fuqarolarimizning huquq va erkinliklarini odil sudlov orqali ta'minlash maqsadida quyidagi takliflarni berib o'tamiz:

- Sudyani isbot qilish subyektlari doirasidan chiqarish kerak. Ushbu holat ham ayblovdan voz kechish protsedurasiga to'sqinlik qilib, obyektivlikka ta'sir ko'rsatadi. Sudya faqat boshqa isbot qilish subyektlarining fikrlarini eshitib shunga ko'ra odilona qarorga kelishi kerak, o'zi isbot qilish subyekti bo'lib qolmasligi kerak.
- Prokuratura xodimi tomonidan ko'pincha rahbariyat bilan kelishgan holatlarda ayblovdan voz kechiladi, ya'ni sudda qatnashayotgan prokurorning o'zining mustaqilligi belgilanmagan. Ishning holatidan, dalillar ishonchli va yetarliligiga qarab ishda qatnashayotgan prokuror ayblovdan voz kechishi lozim.
- Prezidentimiz ilgari surgan prokuror qarori ustidan sudga murojaat qilish bo'yicha rivojlangan demokratik mamlakatlarda amal qiladigan

tajribani joriy etish hayotimizda adolat mezonini mustahkamlashda ulkan qadam bo'ladi.

- Davlat ayblovchilari sud majlisiga oldindan tayyorgarlik ko'rishlari, mavjud dalillarning xolisligini baholab, o'z harakatlarining taktikasi to'g'risida o'ylashlari kerak. Agar kerak bo'lsa, sudda o'zining pozitsiyasini tayyorlash va asoslash uchun vaqt berish to'g'risida iltimos qilishi lozim.
- Davlat prokurorlari apellatsiya sudida ishtirok etayotgan boshqa prokurorlar sud majlisiga oldindan tayyorgarlik ko'rishlari, dalillarni tekshirish, birinchi instantsiya sudi tomonidan tekshirilmagan dalillarni tekshirish va qo'shimcha materiallarni tekshirish uchun asoslantirilgan talabnomalar berishlari kerak. Sudning qonuniy, asoslangan va adolatli qarori qabul qilinishiga har tomonlama ko'maklashishi lozim.
- Ishni sud muhokamasiga tayyorlash bosqichida davlat ayblovi davom etmoqda, ammo prokuror uni qo'llab-quvvatlash bo'yicha faoliyat olib bormaydi. Jarayonning ushbu bosqichida prokuror ishtirok etadi va uning faoliyatidan maqsad nazorat qilishdir. Bundan tashqari, ishni ko'rib chiqishga tayyorlash paytida, prokuror, qoida tariqasida, hali tayinlanmagan bo'ladi. Prokurorlarning suddagi ishtiroki bo'yicha o'tkazilgan so'rov shuni ko'rsatdiki, prokurorlarning aksariyati sud majlisi tayinlanganidan keyin ma'lum bir jinoiy ishda davlat ayblovinu qo'llab-quvvatlash bo'yicha ko'rsatma va qarorning nusxasini prokuraturaga yuboradi. Bu qonunchilikda mustahkamlanishi kerak bo'lgan oqilona amaliyotdir. Prokurorga ayblov xulosasi bilan ish sudga yuborilgan paytdan boshlab sud muhokamasiga tayyorgarlik ko'rish imkoniyatini berish g'oyasi, agar prokuratura xodimlarining shartlari ko'paytirilmasa, amalga oshirib bo'lmaydi. Hozirgi kunda har bir prokurorga kuniga o'rtacha ikkita jinoyat ishi to'g'ri keladi. Shunday qilib, davlat ayblovchisining ishda ishtirok etishga tayyor emasligi va sudda uning ayblov sifati pastligining sabablaridan biri.
- Prokurorning ayblovni rad etish sudning keyingi harakatlarini oldindan belgilab qo'yadi - u ishni tugatishga majburdir. Jabrlanuvchining pozitsiyasi sudning ishni tugatish to'g'risidagi qaroriga hech qanday ta'sir ko'rsatmaydi, natijada uning huquqlari va manfaatlari hisobga olinmaydi va shu bilan buziladi. Himoyachining pozitsiyasi sud qaroriga hech qanday ta'sir ko'rsatmaydi, lekin ayblanuvchi va uning advokati har doim ham ishni tugatishga rozi bo'lmasligi mumkin. Ishlarning aksariyat qismida prokuratura jinoyat tarkibining yo'qligi yoki ayblanuvchining jinoyat sodir etganligini isbotlovchi dalillar yo'qligi

sababli ayblovlarni rad etadi. Biroq, xuddi shu asoslar, oqlanish uchun asos bo'lib, muayyan vaziyatda himoyani afzal ko'rishi mumkin.

- Sud prokurorning ayblovni rad etishini qabul qilib, bu masala bo'yicha qaror qabul qilishidan oldin, u to'liq sud tergovini o'tkazishi, shuningdek jabrlanuvchi tomon va himoyaning pozitsiyasini aniqlashtirishi kerak. Sud tomonidan belgilangan barcha narsalar jinoiy ta'qibni, ishni tugatish to'g'risidagi qarorda, shu jumladan protsessning barcha ishtirokchilarining prokuratura pozitsiyasiga oid pozitsiyalarida aks ettirilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Prokuror nazorati. Darslik. Mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDYU, 2019
2. .Madaliyev O. Prokurorning ayblovidan voz kechishi // Qonun himoyasida. – 2002. -9-10 son, - B-19.
3. Prokuror nazorati. Darslik Maxsus qism. Toshkent. “ILM ZIYO” 2012 296-b
4. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi

ФИО автора: Сайфиддинов Латифхон Зухриддинович

Ташкентский государственный технический университет

Магистр 2 ступени кафедры теплоэнергетики

Название публикации: «ТЕПЛОВАЯ ЭНЕРГИЯ»

Аннотация: В последнее время наблюдается бурное развитие технологических процессов в энергетике и других отраслях. В области тепловой энергетики увеличение первичных мощностей за последние годы в 10-15 раз, также увеличивает скорость технологических процессов, увеличивается количество измеряемых параметров в них. Эта статья о тепловой энергии.

Ключевые слова: тепловая энергия, механическая энергия, отопительные приборы, попытали систематизировать, современные технологии измерения.

ВВЕДЕНИЕ

Сегодня трудно представить энергетику без современных измерительных приборов. Измерение обеспечивает надежную работу технологических процессов, устройств, безопасность производства, например, объективный контроль тепловых электростанций. Управление технологическими процессами имеет важное значение при решении задач эффективности производства и энергосбережения, особенно в устройствах большой мощности.[6]

Тепловая энергия – это энергия, основанная на преобразовании механической и электрической энергии. При преобразовании теплоты в механическую энергию используются нагревательные устройства, основная часть которых состоит из тепловой машины. Механическая энергия, вырабатываемая в этих устройствах, приводит в действие различные рабочие

машины (металлорежущие станки, конвейеры и т. д.) или электромеханические генераторы, вырабатывающие электроэнергию.[7]

АНАЛИЗ И МЕТОДОЛОГИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

С незапамятных времен человек нуждался в тепловой энергии и искал способы ее получения и использования. К истокам тепловой энергии относятся Р. Майер, Дж. Джоуль, М. В. Ломоносов, Г. Гельмгольц, С. Камо, Клаузиус, В. Кельвин, В. Немст, Д. Максвелл, Д. Бернулли, Л. Больцман, Д. Гиббс. , Д Менделеев, Е. Х. Ленс, А. Г. Столетов, К. Е. Сиолковский и другие ученые внесли свой вклад в их научные исследования. Работы многих ученых и инженеров, таких как Таунса (лазерное излучение), Сахарова (реакция термоядерного синтеза), способствовали ее дальнейшему развитию.[5]

Сегодня, наряду с учеными со всего мира, над теоретическими и практическими работами по солнечной и тепловой энергия. В этот момент один из наших ученых, Г'. Следует отметить заслуги Ю. Умарова, С. А. Азимова, У. О. Орипова, П. О-Хабибуллаева и многих их учеников.

Разработка методов преобразования тепловой энергии в механическую и механической энергии в электрическую, а также применение ее в народном хозяйстве позволили решить проблему дистанционной передачи электрической энергии и преобразования ее в механическую энергию. Мощные ГЭС, КЭС. В результате строительства атомных электростанций и других видов центров альтернативной энергетики производство механизировано, создана компьютеризированная техника и технологии.[5,8]

РЕЗУЛЬТАТЫ

На территории Республики Узбекистан имеются огромные запасы горючих сланцев, далее (ГС) - 47,0 миллиардов тонн [1,2]. Главные

месторождения горючих сланцев располагаются в пустыне Кызылкум и в Байсунских горах: Байсунское (Сурхандарьинская область), Сангрунтауское (Навоийская область) и Уртабулакское (Бухарская область).

Только в Кызылкумском бассейне находятся месторождения с прогнозными запасами горючих сланцев в количестве 24,6 миллиардов тонн. На месторождениях Байсун, Сангрунтау, Актау, Учкыр-Кульбешкак, Уртабулак запасы горючих сланцев составляют около 1,0 миллиардов тонн.[2]. Перспективные проявления горючих сланцев выявлены и на других территориях Республики Узбекистан.

По мере развития сланцевой промышленности, применения более совершенных методов исследования горючих сланцев и накопления фактического материала, расширялось представление об условиях их накопления и превращения органического вещества, его составе и свойствах. Рассмотрев все многообразие исторически сложившихся определений горючих сланцев, мы позволим себе предложить на основе развивающихся современных представлений следующее: «Горючий сланец – это комплексное горючее органо-минеральное полезное ископаемое, по природе своей являющееся дисперсной смесью высокополимерного гетероатомного органического образования, в основе которого вещество сапропелевого состава, примесь гумусового вещества и минеральной массы различного химического содержания.

Теплота сгорания, выход смолы и газа при его термической переработке находятся в прямой зависимости с генетическим типом керогена. Промышленное значение горючих сланцев, в первую очередь определяется следующими характеристиками: содержание органического вещества, выход смолы, теплота сгорания, содержание редких и рассеянных элементов,

способность быть источником получения ряда соединений, в том числе для химической промышленности, сельского хозяйства и медицины».

Для определения направлений промышленного использования горючих сланцев необходимо иметь сведения об их химическом и минералогическом составе, структуре органического вещества, наличии органоминеральных соединений, а также об изменениях, которые претерпевает исходное вещество на различных стадиях термического или химического воздействия. Основные показатели качества и технологические свойства, определяющие практическое значение горючих сланцев, связаны с содержанием в них органического вещества и обусловлены его происхождением и степенью преобразований.

ОБСУЖДЕНИЕ

В настоящее время промышленное использование горючих сланцев весьма ограничено, что обусловлено высоким содержанием минеральных компонентов и серы, большими трудностями при эксплуатации оборудования существующих технологий использования. Безсернистый прибалтийский сланец используется как топливо на ряде крупных электростанций в Эстонии. Небольшие энергоустановки на сланцах работают в Китае и Румынии. Во многих странах (Россия, Эстония, Бразилия, Австралия, Китай и др.) продолжается совершенствование ранее созданных и разрабатываются новые эффективные технологии использования горючих сланцев. Получило развитие направление термической переработки сланцев на основе процессов пиролиза. Это направление является универсальным, так как дает возможность вместе с производством энергии получать высококалорийные жидкое и газовое топлива, широкий ассортимент изделий из зольного остатка, тиюфено-ароматический концентрат и другие продукты для промышленности органического синтеза [3, 4]. Большой комплекс исследований по созданию и совершенствованию

технологий термической переработки сланцев был выполнен в ОАО «ЭНИН» (Б.И. Тягунов, В.И. Чикул, М.С. Петров, К.А. Иорудас, А.Н. Кайдалов, Г.П. Стельмах и др.). Создана серия установок типа УТТ; две такие установки УТТ-3000 на расход прибалтийских сланцев 139 т/ч были сооружены на Эстонской электростанции в г. Нарва в конце 80-х г. прошлого столетия. Принципиальная схема установки УТТ-3000 показана на рис. 1.1 [3]. Из бункера 1 сланец после измельчения в дробилке 2 до размера кусков 12 - 20 мм подается транспортером 3 в сушилку 4, сюда же поступают дымовые газы ($t = 600-650^{\circ}\text{C}$) из котла-утилизатора 5. Высушенный сланец шнековым питателем 6 подается в смеситель 7, куда также поступает зола-теплоноситель с температурой $780-820^{\circ}\text{C}$. Отработавший сушильный агент после очистки от сланцевой пыли в циклоне 8 сбрасывается в дымовую трубу. Смесь сланца и золы-теплоносителя из смесителя 7 подается во вращающийся реактор пиролиза 9, где при температуре до $460-500^{\circ}\text{C}$ из сланца выделяется парогазовая смесь (11 С). Последняя после очистки от взвешенных частиц в осадительной камере 10 и циклонах 11 отводится в отделение конденсации.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Выбор того или иного направления переработки горючих сланцев и ее экономическая эффективность зависит от многих факторов. Определяющими из них являются состав органической и минеральной части, теплота сгорания, состав и свойства получаемой газовой смеси, выход и состав сланцевой смолы.

Мы попытались систематизировать имеющиеся литературные данные, дополнив их собственными экспериментальными исследованиями с целью создания универсального подхода к разработке схемы комплексной переработки горючих сланцев и определения принципов организации технологического процесса.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бычеев В.И., Тен В.Н. «Теоретические основы комплексной скважинной переработки горючих сланцев с получением энергоносителей и металлов»././ Горный вестник Узбекистана. – Т.: 2006. - №1. - С.12-14.
2. Прохоренко Г.А., Лузановский А.Г., Артемова Н.М. «Металлоносные горючие сланцы Республики Узбекистан» - Ташкент: Фан АН РУз, 1999 г.;
3. Жолудов Я.С., Волковинский В.А. К расчету параметров интенсификации процесса газификации твердого топлива // Химическая технология. 1985. № 4. С. 9-13.
4. Забродский С.С. Высокотемпературные установки с псевдоожиженным слоем. М.: Энергия. 1971. 328 с.
5. Jo'raqul Nurmatov, Nuriddin Xalilov, Mamarahim Isroilov, Karim Sultonov, Sa'dullo Ubaydullayev ISSIQLIK TEXNIKASI ASOSLARI Energetika va mashinasozlik kasb-hunar kollejlari uchun darslik Toshkentl «O'qituvchi», «Ziyo-noshir» KShK, 2003
6. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
7. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Issiqlik_energetikasi#cite_ref-1
8. <https://fayllar.org/issiqlik-energetikasi-v2.html>

ФИО автора: *Yusupova Vasila*

Xorazm viloyati XTXQTMOHM

Maktabgacha, boshlang'ich va

maxsus ta'lim metodikalari kafedrası o'qituvchisi

Название публикации: «МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN PEDAGOGIK TA'LIMY O'YINLAR»

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda pedagogik ta'limiy o'yinlarni qo'llash orqali aqliy sifatlarni tarbiyalashda ta'lim-tarbiya vositasi sifatida didaktik o'yinlardan foydalanish va shu asosida maktabgacha tarbiya tashkilotlari sharoitida bolalarning ta'limiy faoliyatini rivojlantirish, hamda maqsadga erishish jarayonida maktabgacha tarbiya tashkilotlari sharoitida bolalarning aqliy faoliyatini rivojlantirish uchun olib borilayotgan pedagogik ta'limiy o'yinlar haqida bo'ladi.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, pedagogik o'yinlar, yetuk shaxs, ta'limiy faoliyat, pedagogik fanlar, maktabgacha ta'lim, aqliy rivojlanish, metodlar.

"O'yin - bu bolalarning o'zlari yashayotgan va o'zgartirishga chaqirilgan dunyoni bilish yo'lidir".

A. M. Gorkiy

KIRISH

Mamlakatimizda ta'lim tizimiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratiimoqda. O'zbekiston Respublikasining 2017-2021 yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasida maktabgacha ta'lim tizimini qayta ko'rib chiqish va uni yanada takomillashtirish vazifalari belgilab berildi.[1] Yuqorida keltirilgan qaror va farmonlarni joriy qilinishdan maqsad, kelajak avlodni yetuk shaxs bo'lib yetishishi uchun uni aqliy rivojlantirish muammolarini hal etishning yangi yo'llarini izlash,

birinchidan, ko'rsatilgan ziddiyatlarni hal etish zarurati bilan, ikkinchidan, o'sib kelayotgan yosh avlodning jismoniy tayyorgarligi rivoji jarayonini takomillashtirish qonuniyatlarini, metodologik va usuliy sharoitlarini o'rganish zarurati bilan bog'liq.

Bola tug'ilgan kundan boshlab, maktabga borguniga qadar bo'lgan davrda har tomonlama yetuk barkamol etib tarbiyalash qonuniyatlarini o'rganish maktabgacha ta'lim pedagogikasining mavzusidir. U maktabgacha ta'lim tashkilotlari va oilaning tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishi birligini, maktabgacha ta'lim tashkiloti va maktab ishidagi aloqadorlikni, bolalarni maktabda o'qishga tayyorlashni ta'minlab, Maktabgacha ta'lim sharoitida tarbiya va ta'lim berish ishlarining vazifalarini, tamoyillarini, mazmunini, metodlarini, shakllarini va uni tashkil etishni ishlab chiqdi. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi pedagogika fanlar tizimida uning ajralmas qismi bo'lib shakllandi.[2]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Qadim zamonlardan beri o'yinlar o'qitish funktsiyasiga ega bo'lib, hayotning turli tomonlarini aks ettiradi va ularni o'zlashtirish uchun haqiqiy mehnat va maishiy vaziyatlarni takrorlaydi. Ular zarur ko'nikmalarni rivojlantirishga, qobiliyatlarni rivojlantirishga hissa qo'shadilar. Birinchi o'yinlar ma'lumotni o'rganish va uzatish vositasi sifatida ibtidoiy jamiyatda paydo bo'lgan. Ibtidoiy odamning asosiy vazifasi ov orqali o'zi va qarindoshlari uchun oziq-ovqat olib keladi.[4,5]

O'yin - bu bir vaqtning o'zida ikkita tekislikda amalga oshiriladigan faoliyat. Bir tomondan, o'yin vaziyatning shartliligini nazarda tutadi va bir qator shartli elementlarni o'z ichiga oladi. Boshqa tomondan, o'yinda haqiqiy harakatlar va munosabatlar rejasi mavjud, chunki bolalar o'yinda nima sodir bo'lishi haqida kelishib olishlari kerak. O'yin - insoniyat madaniyatining o'ziga xos hodisasi, uning manbai va cho'qqisi. Sivilizatsiyaning dastlabki boshlanishidanoq o'yin barcha muhim shaxsiy xususiyatlarning namoyon bo'lishining mezoniga aylandi.[4]

Maktabgacha yoshdagi bola uchun o'yinlarni rivojlantirish - bu dunyoni tushunish vositasi, atrofdagi dunyoga o'ziga xos qo'llanma. O'quv o'yinlari yordamida rang, shakl, tovush kabilar bilan tanishadi, yani voqelikni o'rganadi. Diqqat, xotira, tasavvur turlari va xususiyatlari rivojlanadi. Kichkintoylar o'ynash orqali bir-birlariga ma'lum jismoniy, kognitiv va ijtimoiy ko'nikmalarni egallashlariga yordam berishadi. Ta'limiy o'yin orqali uning aqliy rivojlanishi va tarbiyalanadi.

NATIJALAR

Ta'limiy o'yinlar bolalarning hissiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bolaning atrof-muhit haqidagi bilimlari asosida sezish va idrok etish jarayonlari yotadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni obyektning rangi, shakli, o'lchami bilan tanishtirish bolaning obyektlarning xarakterli xususiyatlarini idrok etishini yaxshilashga qaratilgan sensorli ta'lim bo'yicha didaktik o'yinlar va mashqlar tizimini yaratishga imkon berdi.

Ta'limiy o'yinlar bolalar nutqini rivojlantiradi: so'z boyligini oshiradi va faollashadi, to'g'ri talaffuz shakllanadi, izchil nutq rivojlanadi. Ba'zi o'yinlar bolalardan umumiy, o'ziga xos tushunchalardan faol foydalanishni talab qiladi, masalan, "Bir so'zni nomlash" yoki "Uchta obyektни nomlash". Antonimlarni, sinonimlarni, tovush jihatidan o'xshash so'zlarni topish ko'plab so'z o'yinlarining asosiy vazifasidir.[5]

Maktabgacha yoshdagi bolalar atrofdagi narsalarga, o'yinchoqlarga kattalar mehnati mahsuloti sifatida g'amxo'rlik qilish, xulq-atvor normalari, tengdoshlar va kattalar bilan munosabatlar, ijobiy va salbiy shaxsiy xususiyatlar haqida axloqiy g'oyalarni rivojlantiradilar. Bola shaxsining axloqiy fazilatlarini tarbiyalashda o'yin mazmuni va qoidalari alohida o'rin tutadi. Yosh bolalar bilan ishlashda didaktik o'yinlarning asosiy mazmuni bolalar tomonidan madaniy va gigiyenik ko'nikmalarni o'zlashtirishdir.

MUHOKAMA

Ta'limiy o'yinlar bolani aqliy tarbiyalashning muhim vositasidir. Bolalar bog'chasida va uyda olingan bilimlar o'yinda amaliy qo'llanilishi va rivojlanishini topadi. Turli xil hayotiy voqealarni, ertak va hikoyalardan epizodlarni takrorlash, bola ko'rganlari, o'qiganlari va aytilganlari haqida fikr yuritadi; ko'p hodisalarning ma'nosi, ularning ma'nosi unga yanada tushunarli bo'ladi. O'yinda hayotiy taassurotlarning timsoli murakkab jarayondir. Ijodiy o'yinni tor didaktik maqsadlarga bo'ysundirib bo'lmaydi, uning yordami bilan eng muhim ta'lim vazifalari hal qilinadi. Bolalar o'zlarining qiziqishlari, kelajak kasbi haqidagi orzulariga mos ravishda o'yin rolini tanlaydilar. Ular hali ham bolalarcha sodda, ular bir necha marta o'zgaradi, lekin bolaning jamiyat uchun foydali ishda qatnashishni orzu qilishi juda muhimdir. Asta-sekin o'yinda bolada mehnatning ma'nosi, turli kasblarning o'rni haqida umumiy g'oyalar paydo bo'ladi.[3]

O'yinlar bajaradigan vazifalarga qarab, kichik yoshdagi bolalar uchun o'yinlar bir necha turlarga bo'linadi:

- Rolli o'yinlar muayyan vaziyatni rol o'ynash orqali qayta yaratishga yordam beradi. Rol o'ynash jarayonida bola zarur bilim, ko'nikma va muayyan vaziyatdagi xatti-harakatlar tajribasini oladi.
- So'z o'yinlari so'z boyligi va ufqlarini kengaytirishga, malakali va chiroyli nutqni shakllantirishga yordam beradi. Bola o'z fikrlari va his-tuyg'ularini to'g'ri ifodalashni o'rganadi.
- Interfaol o'yinlar bolaga jarayonga yaxshiroq kirib borishga, barcha sezgilar yordamida ma'lumotni idrok etishga yordam beradi. Interaktiv kompyuter va boshqa multimedia vositalaridan foydalanadi.
- Stol o'yinlari fikrlash, analitik va matematik qobiliyatlarni, tasavvurni, mantiqni, diqqatni jamlashni, nutqni, ijtimoiy o'zaro munosabatlarni rivojlantiradi.

"So'zni ayt"

Ushbu o'yin so'z boyligi va fikrlashni kengaytirishga yordam beradi, xotirani mustahkamlaydi va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

O'yinning mohiyati: birinchi o'yinchi so'zni nomlaydi, uning oxirgi harfi keyingi o'yinchi so'zni eslab qolishi kerak. Keyin har bir o'yinchi oldingi so'zning oxirgi harfidan boshlanadigan so'zni aytadi. O'yinni so'zlarning doirasini toraytirish orqali qiyinlashtirish mumkin: masalan, faqat shaharlar, hayvonlar, sabzavotlar va boshqalarni nomlanadi.[7]

" Nima o'zgardi? "

Maqsad: vizual xotira va e'tiborni rivojlantiradi.

Vazifa: boladan birinchi navbatda beshta tanish ob'ektning rasmiga diqqat bilan qarashni va ularga nom berishni so'raladi. O'yin shunaqa tarzda davom etadi.[4]

Ta'lim o'yinlari yosh bolalar uchun ajoyib mashg'ulotdir. O'yinlar bolani o'rganish jarayoniga jalb qiladi va uning atrofidagi dunyoni yaxshiroq yo'naltirishga yordam beradi. Muntazam ravishda ta'limiy o'yinlarini o'ynash orqali bola hayot uchun eng zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallaydi, maktabgacha tashkilotlarida o'zini ishonchli his qiladi va maktab hayotining birinchi yillarida osonroq moslashadi.

Ta'limiy o'yin kelajakdagi bolaning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Qiziqarli o'yinlar quvnoq kayfiyatni yaratadi, bolalarning hayotini to'liq qiladi, faoliyatiga bo'lgan ehtiyojini qondiradi. Ta'limiy o'yinda bola shaxsining barcha tomonlari birlikda va o'zaro ta'sirda shakllanadi. Bolalarda do'stona jamoa tashkil etish, o'rtoqlik tuyg'ularini singdirish, ularni kattalar mehnati, ularning ezgu ishlari, munosabatlarini aks ettiruvchi o'yinlar bilan maftun etishning imkoni bo'lsagina, tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'ladi. O'z navbatida, faqat bolalar jamoasini yaxshi tashkil etish

bilan siz har bir bolaning ijodiy qobiliyatini, uning faolligini muvaffaqiyatli rivojlantirishingiz mumkin.[6]

XULOSA

Umuman olganda, ta'limiy o'yin bolalarning hayoti va rivojlanishida katta rol o'ynaydi. O'yin faoliyatida bolaning ko'plab ijobiy fazilatlari shakllanadi, bo'lajak o'qishga qiziqish va tayyorgarlik, uning kognitiv qobiliyatlari rivojlanadi. O'yin bolani kelajakka tayyorlashda ham, uning hozirgi hayotini to'liq va baxtli qilishda ham muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining 2017-2021 yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasi
2. Fotima QODIROVA, Shoista TOSHPO'LATOVA, Nargiza KAYUMOVA, Malohat A'ZAMOVA MAKTABGACHA PEDAGOGIKA. "TAFAKKUR" NASHR1YOTI. TOSHKENT - 2019
3. Овсянникова, М. П. Значение игры для дошкольников / М. П. Овсянникова, А. А. Кутняк, И. Н. Балакина. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 9 (143). — С. 347-350. — URL: <https://moluch.ru/archive/143/40177/> (дата обращения: 22.03.2022).
4. <https://infourok.ru/istoriya-razvitiya-pedagogiki-igry-5083736.html>
5. https://www.defectologiya.pro/zhurnal/didakticheskie_igryi_dlya_detej_doshkolnogo_vozrasta/
6. <https://moluch.ru/archive/143/40177/>
7. <https://externatfoxfordru.turbopages.org/turbo/externat.foxford.ru/s/polezno-znat/razvivayushchie-igry-dlya-mldshih-shkolnikov>

ФИО автора: *Maxmudova Nargiza*

Xorazm viloyati XTXQTMOHM

Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus

ta'lim metodikalari kafedrası dotsenti

Название публикации: «FARZAND TARBIYASIDA OILANING TUTGAN O'RNI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxsning kamol topishida oilaning yetakchi ta'sirini oila tarbiyasining o'ziga xos milliy xususiyatlari va kamchiliklarni bartaraf etish yo'llari, farzand tarbiyasida qo'llanadigan usul va vositalar, insoniyatning ma'naviy rivojlanishi bilan oilada farzand tarbiyasining uyg'unligi, oilada farzand tarbiyasidagi mahorat va madaniyatga amal qilish, oila tarbiyasiga doir muammolarning holati, qonuniyatlarini o'rganishga qaratilgan masalalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: muhit, oila, tarbiya omillari, shaxs, burch, axloq, ma'naviyat, mas'uliyat.

Oilada ota-onalar namunasi bolalar uchun hayot darsi hisoblanadi. Otaning onaga, ona mehnatiga, jamiyatga, jamiyat a'zolariga bo'lgan munosabati bola qalbiga yaxshilik yoki yomonlik, ma'qul va noma'qul ishlar haqidagi dastlabki tushunchalarini vujudga keltiradi.

Oila muhiti- bu qandaydir tarbiya vositasi emas, balki ota-onalarning va katta yoshdagi kishilarning har taraflama olib boradigan tarbiyaviy ish natijalari, oila a'zolarining o'zaro yuksak ahloqiy munosabatlarining yig'indisi va nihoyat, kattalarning bolalarga ijoboy ta'sir ko'rsatish namunasi natijasidir.

Ruhiy muhiti sog'lom oila a'zosi bo'lgan bolaning birinchi bor maktabga borishi qanchalik hayajonli bo'lmasin bola uchun jiddiy qiynchiliklar tug'dirmaydi. Chunki maktabda o'qituvchi hamma bolalarga bir ko'z bilan qaraydi. Oilada ham bolaga maktabga borganligi munosabati bilan alohida erkatoyga qarash qilmasdan, maktab uning o'zi uchun kerak bo'lgan burch, sifatida qaragan ma'qul. Albatta, mana shunday qaralgandagina bola uy vazifalariga, maktabda berilgan topshiriqlarga shaxsiy burch

sifatida qarashga o'rganib boradi. Ma'naviy tarbiya asoslarini yirik fundamental darajalarda o'rgangan olimlarimiz tomonidan shaxs ma'naviyatining takomillashuv bosqichlari yoki ma'rifat yo'llari sifatida ibrat ko'rsatish, ilmga intilish, riyozaatga o'rgatish va mehr ko'rsatish alohida ta'kidlanadi.[1] Oila va oilada bola tarbiyasi masalasi Abu Ali Ibn Sinoning ilmiy merosida ham muhim o'rin egallaydi. U o'zining qator asarlarida bolaning salomatligi, uning tarbiyasi haqida, eng muhimi bola ruhiyatini o'rganish borasida ko'plab qimmatbaho fikrlarni yozadi. Ularning hammasi bir butun bo'lib, muayyan pedagogik qarashlar tizimini tashkil etadi va u ma'naviy-axloqiy barkamol insonni shakllantirish haqidagi g'oyaga borib taqaladi. Ibn Sinoning "Tadbiri al-manozil" nomli asarida katta bir bob oila va oilaviy tarbiya masalalariga bag'ishlangandir.[2]

Qush uyasida ko'rganini qiladi degan maqol bor. Yigit yoki qiz turmush qurib, farzandli bo'lgach uyida ko'rgan tarbiya bo'yicha ish ko'radi. Agar chaqaloqning otasi boshqacha onasi boshqacha tarbiya bersa, o'rtada farzand qiynaladi. Bunday farzand kelajakda jur'atsiz, o'ziga ishona olmaydigan, beqaror bo'lib voyaga etadi. Shuning uchun ota-onalar bitta yo'lni tanlashlari kerak. Bizda bir matal bor: "Bir kuni bir er-xotin farzand ko'rishibdi. Ular farzandlarini allomaning oldiga olib borishibdi. Ular: "Ustoz farzandimizga qachondan tarbiya bersak bo'ladi" – deb so'rashibdi. Alloma chaqaloqning ota-onasidan: "Qachon tug'ildi?" – deb so'rabdi. "Uch kun bo'ldi" – deb javob qilishibdi. Shunda alloma: "Uch kunga kechikibsizlar. Bolangiz tug'ilgani hamono tarbiya berishni boshlashingiz kerak edi" – debdi. Shundan ko'rinib turibdiki bolaga tarbiya berishni hech ham kechiktirib bo'lmaydi. Siz nima eksangiz shuni o'rasiz. Bolangizga bergan tarbiyangiz uning kelajakda qanday odam bo'lishini ta'minlaydi. Farzandingizning yaxshi odam bo'lishini xohlasangiz unga yaxshi tarbiya berishga harakat qiling. Bolangiz yosh bo'lganida uning tarbiyasi ustida qancha ko'p mehnat qilsangiz, kelajakda uning yaxshi samarasini ko'rasiz.

Maktab ostonasiga oyoq qo'yish har bir inson uchun nihoyatda katta hayotiy burilishdir. Mana shu davrdan boshlab bolalikning eng beg'ubor onlariga bir qadar

cheklanishlar kirib keladi. Endi bola oilada nafaqat oilaviy ba'zi burchlarni o'z shaxsi uchun zarur bo'lgan xususiy vazifalarni bajarishi shart davrga o'tadi. Bu bilan uning oiladagi vazifasi, burchi ko'paygan bo'ladi. O'z burchini majburan qilib o'rgangan bola mustaqillikka o'rganmaydi. Shunday ekan biz hammamiz o'z bolamizning mustaqil bo'lishini juda-juda kutamiz va mustaqillikka o'rgatib boramiz. Mustaqil, o'zini o'zi tejab-tergashga o'rganib borgan bolagina o'z hayotini to'liq ta'min qilib boradi. Agarda bolaga doim uning ruhiy va amaliy ishlarini ko'rsatib, ularni bajarishga majbur qilib borsangiz bu holda oilada notenglik yuzaga keladi va oila a'zolari o'rtasida notenglik bo'lgan holda ruhiy muhit sog'lom bo'lmaydi. Oilada bolani hech vaqt uyaltirmaslik va izza qilmaslik lozim. Har qanday inson boshqalar oldida uyalishni, uyalganlikni og'ir esdan chiqaradi. Ko'pchilik orasida izza bo'lganligini bir umr esdan chiqarmasligi mumkin.

Shunday ekan, oilangizda ruhiy muhit sog'lom bo'lsin desangiz bolangizning hozirgina qilgan noo'rin, xato, adashilgan, anglashilmovchilik yuzasidan, uning tajribasizligidan kelib chiqqan hatti-harakatini qoralab uni jazolab o'tirmang, ayniqsa voqeani yuziga solib izza qilmang. Shu borada agar bu voqeadan uning biror tanishi voqif bo'lishi xavfi bo'lsa, kechinma yanada kuchliroq tus olishi mumkin. Bolani xato bo'lishi mumkin bo'lgan ishlardan ogohlantirib tarbiyalab borsangiz uning oiladagi o'rnini kamsitmagan bo'lasiz. Piyola bolangizning qo'lidan tushib ketib singanda emas, bu piyola sinib bo'ldi, undan ko'p vaqt ilgari ish buyurganingizda «ehtiyot bo'l, sinib qolmasin», degan tarbiyaviy so'zlardan boshlang. Bola o'z irodasi bilan kunduz maktabda buyurilgan ishlarni bajarishga o'rgansa, kechqurun ishdan qaytganingizdan keyin siz uni dars tayyorlashga majbur qilishingizga o'rin qolmaydi.

Xulosa qilib aytganda bola shaxsining kamol topishida doimiy ravishda muhitning ta'siri sezilib turadi. Muhit – bu insonga ta'sir etuvchi tashqi voqea-hodisalar yig'indisi hisoblanadi. Tarbiya jarayonida muntazam ravishda tarbiyalanuvchida tashqi voqea-hodisalar o'zining ijobiy yoki salbiy ta'sirini o'tkazib turadi. Buning uchun esa tarbiyalanuvchidagi o'zgarishlarga ota-onalar va

o'qituvchilar doimiy ravishda e'tiborli bo'lib, ijobiy ta'sirlarni rivojlantirishga harakat qilishi va erishishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Inomova M. Oilada bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi.- T.:Fan,1999.
2. Ibn Sinoning "Tadbiri al-manozil" nomli asari.

ФИО автора: *Abdihakimova Nilufar Abdig`aniyevna*

Oqdaryo tumani 1-umumta`lim maktabi

Boshlang`ich sinf o`qituvchisi

Название публикации: «TA`LIMNI TASHKIL ETISHDA O`QITUVCHINING KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH»

Annotatsiya: ushbu maqola boshlang`ich sinflarni o`qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish va innovatsion g`oyalar asosida o`quvchilarni kreativ mulohazalar xususida yuritilgan.

Kalit so`zlar: Innovatsiya, pedagogik texnologiya, kreativlik, ijodiy ish.

Ta`lim tarbiya samaradorligi birinchi navbatda sifatli ta`limga bog`liq. Sifatli ta`lim esa o`z tilimizda aytganda yaxshi muallimga, o`qituvchi va tarbiyachiga bog`liq. “Kadrlar tayyorlash milliy dasturda” da “Maskur dasturning maqsadi - ta`lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o`tmishda qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan butunlay xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma`naviy va axloqiy miyyor talablariga javob beruvchi malakali kadrlash tayyorlash milliy tizimini yaratishdir”, deyiladi. Ta`lim muassasasining obro`-e`tibori, o`quv-tarbiya ishlarining yuqori sifatida olib borilishi, o`g`il-qizlarimizning bilim samaradorligi o`sishini ta`minlovchi kuchli malakali, mohir, kreativ pedagoglardir. O`qituvchi maktabni yuzi hisoblanadi. Bir soat davomida pedagog o`quvchilarga juda ko`p bilim va ma`lumot berib ularning fanga oid qiziqishlarini oshirishi hayotiy ko`nikmalarni rivojlantirishi yoki vaqtni behuda o`tkazishi ham mumkin.

Atrofga boqsangiz ,inson ijodkorligining beqiyos namunalariga duch kelasiz: elektron xizmatlar,virtual reallik,tuproqsiz hosil olish... Bularning barchasi inson tasavvuri,tafakkuri mahsulidir. Kreativlik “crete”dan olingan bo`lib,yaratish ,

ijodkorlik, ma'nosini bildiradi. Kreativlik deganda insonning yangilik yaratishi, muommolarning yechimiga qaratilgan ijodiy qobiliyati tushuniladi.

Bugungi zamonaviy pedagogning asosiy xususiyatlardan biri kreativlikdi.

Ken Robinson tomonidan 2007-yil tayyorlangan "MAKTAB KREATIVLIKNI BORPO ETYAPTIMI?" video lavhada ham shu haqida so'z boradi. Dars jarayonlarini tashkil etishda o'qituvchi mashg'ulotlarini kreativlik asosida tashkil etsa, o'quvchilar mavzuni mohiyatini to'liq anglaydilar. Bugungi kunda bizning mustaqil va rivojlangan davlatimiz Xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etmoqda, bunda o'quvchilarning kreativligi alohida baholanadi. Davlatimiz rahbari tomonidan "Ta'lim-tarbiya" ni tubdan isloh qilish, maktablar faoliyatini takomillashtirishga alohida e'tibor bermoqda. Taa'limda "kreativ pedagogika" tushunchasining qo'llanilishiga hali ko'p vaqt bo'lgani yo'q. Biroq, o'qitish jarayoniga innovatsion va ijodkorlik yondashuvlar alohida yunalish sifatida ajralib chiqdi. "Kreativ pedagogika" ikki faoliyatni kafolatlashi zarur:

1. Pedagog – o'qituvchilar tomonidan o'quv fanlarini past o'zlashtirayotgan va bu fanlarni o'rganish zerikarli deb hisoblaydigan o'quvchilarning e'tiborlarini fan asoslarini o'zlashtirishga jalb eta olishi zarur.

2. O'quvchilarda kreativ fikrlash va ijodiy faoliyat natijalarini rag'batlantirishga xizmat qiladigan strategiya va vositalarni tavsiya etish orqali ulardan samarali foydalanishi uchun imkoniyat yaratish. O'qituvchining kreativligi u tashkil etadigan dars mashg'ulotlarida o'z aksini topadi. Shungi yillar davomida bu holat "pedagogik kreativli" tushunchasi bilan ifodalanilmoqda. Demak, pedagog – o'qituvchi yangi pedagogik texnologiyalar, yangi nazaryalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ'ibotchisi, yaratuvchisi sifatida namoyon bo'lmoqda. Har bir dars bola qobiliyatining uchqunlarini alangalata olishiga xizmat

qilishi zarur. Buni uchun o`qituvchi o`qivchilarga aynan shunday muhitni yaratishi juda muhim sanaladi.

Bolalar uchun sinfdoshlari oldida o`zini ko`rsata olishi, nimalarga qodirligini isbotlay olishi juda muhim qirra hisoblanadi. Sinfingizga “maqtanchoqlar kunini” e`lon qiling: unda har bir bola o`z ijodiy ko`nikmalarini va yutuqlarini ko`rsata oladi. Pedagogik faoliyat davomida o`qituvchi o`zining kreativligini namoyon eta olishi mashg`ulotlarning qiziqarli va tushunarli bo`lishini ta`minlaydi. Bola birinchi o`qituvchisiga ishonadi, o`zining bor mehrini unga beradi va o`zi ham undan shuni kutadi.

Shunday ekan, tarbiyaning asosida o`qituvchini ham shaxsi sifatleri muhim ahamiyat kasb etadi. Lekin shuncha mulohazalar va shaxsifatlarga qaramay o`qituvchi bilan o`quvchining munosabatlarida muommolar hali ham mavjud. Shuning namunasi sifatida maktab darsliklari yangilanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. O`zbekiston Respublikasi qonuni Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to`g`risida
2. www.pedagog.uz
3. www.marifat.uz
4. www.tadqiqot.uz.

ФИО автора: *Mardonov Amirjon Suxrobovich*

Samarqand Davlat Universiteti, Samarqand, O'zbekiston

Название публикации: «YORITILGANLIKNING
SEGNETOELEKTRIKLARDA VA YARIMO'TKAZGICHLARDA
RELAKSATSION TA'SIRI $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}(\text{Se})_6$ »

Annotatsiya: Ushbu tezisda segnetoelektrik kristallarda fazaviy o'tishning ketma-ket ikkinchi va birinchi darajali o'tishlarga ta'siri topildi.

Kalit so'zlar: dielektrik sindiruvchanlik, temperatura, fazaviy o'tish.

Asosiy qism: Aniq yarimo'tkazgichli xususiyatlarga ega bo'lgan segnetoelektriklar orasida elektron quyi energetik holatlarda fazaviy o'tishlari nomutanosibligi uchun qalay tiogipodifosfat tipidagi relaksatsiya hodisalari eng qulay hisoblanadi, chunki Lifshits nuqtasi $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}(\text{Se})_6$ qattiq eritmalarida $x = 8,2$ da amalga oshiriladi, $x = 0,67$ da esa mos ravishda virtual trikritik nuqta va $x \geq 0,28$ da ikkinchi darajali fazaviy o'tish ($P2_1/c \rightarrow Pc$) nomutanosib fazani cheklaydigan ikkinchi va birinchi tartibli fazaviy o'tishlarga bo'linadi. Bundan tashqari, nomutanosib holatda faza lazer nurlanish maydoni tomonidan induksiya qilinishi mumkin bo'lgan va uning mavjudligining harorat diapazoni sovutish yoki isitish tezligiga, ya'ni tizimning nomutanosibligini belgilovchi omillarga bog'liq.

Ushbu ishda elektr o'tkazuvchanligining monokristalli namunalarida ϵ' va ϵ'' dielektrik o'tkazuvchanligi komponentlarining harorat va vaqtga bog'liqligini o'lchash yo'li bilan fazalar o'tishlari yaqinidagi hodisalari o'rganildi. Ushbu haroratda, $T_0 \dots T_0 + 2K$ oralig'ida fazaviy o'tishining ikkinchi tur tartibli o'tishi, Kyuri-Veys qonunidan og'ish kuzatiladi va bir xil haroratli oralig'ida ϵ' va ϵ'' vaqtinchalik relaksatsiyasi sezilarli darajada namoyon bo'ladi. Kristallning yorug'lik bilan yoritilishi, ichki yutilish oralig'i ichki relaksatsiya jarayonlarining tezlashishiga olib keladi, buning natijasida o'tkazuvchanlikning haroratga bog'liqliklarida ikkita anomaliya paydo bo'ladi. Bu holda, "past haroratli" anomallashuvi isitish va sovutish vaqtida gisterezisga ega bo'lsa, "yuqori harorat" harorat holatini o'zgartirmaydi.

Bunday holda, "past haroratli" anomallashuvi isitish va sovutish vaqtida gisterezisga ega hamda "yuqori harorat" anomallashuvi esa harorat holatini o'zgartirmaydi. Oraliq (nomutanosib) holatda kristallarning ta'siri va yoritilishi "xotira effekti" ni kuzatishga olib keladi, bu o'tkazuvchanlikning monotonik bo'lmagan hatti-harakatlarida va harorat gisterizisining paydo bo'lishida namoyon bo'ladi. Relaksatsiya effektlarini va ikkinchi darajali fazaviy o'tishning ketma-ket ikkita ikkinchi va birinchi tartibli o'tishga aylanishini, shuningdek yorug'lik effektini tushuntirish uchun termodinamik potentsialning qutblanish darajalarida kengayish koeffitsientlari asosiy holatida zaryad tashuvchilar konsentratsiyasining chiziqli funktsiyalari taxmin qilinadi. $\text{Sn}_2\text{P}_2(\text{Se}_x\text{S}_{1-x})_6$ tipidagi kristallar keng oraliqli yarimo'tkazgichlar bo'lganligi sababli, ularning elektron quyi tizimining muvozanat holatiga zaryad tashuvchilar konsentratsiyasining eksponensial vaqt o'zgarishi bilan sodir bo'lishini taqiqlangan zona kengligi oralig'ida yopishish darajasida, taxmin qilish tabiiydir. Bunday holda, nazariy baholar tomonidan olingan xarakterli vaqtlari (~ 10 soat) bilan yaxshi mos keladi va kristallar yoritilganda relaksatsiya jarayonlarining tezlashishini tushuntiriladi.

Xulosa: Yuqoridagi parametrlarni o'rganish orqali shunday xulosa chiqarish mumkin. $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}(\text{Se})_6$ kristallda fazaviy o'tishning birinchi turidan ikkinchi turiga vaqt o'tishi bilan temperaturaviy bog'liqligini kuzatish mumkin. MSegnetoelektrik kristallarda dielektrik sindiruvchanligi ϵ ning harorat ta'sirida o'zgarishini tushunishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1, Visochanskiy Yu.M., Slivka V.Yu. Uspexi fizicheskix nauk, 1992, b. 162, N2, 139-bet.
2. Yu. S. Greznev, R. F. Mamin va S. F. Motrya, Qattiq jismlar fizikasi, 1993, b. 35, N1, 96-bet.
3. Visochanskiy Yu.M., Furtsev V.G., Xoma M.M., Qattiq jismlar fizikasi 1985, b.89, N9, 939-bet.

ФИО автора: *Мирзаева Лобар Ўктам қизи*

49-мактаб “Бошланғич таълим” ўқитувчиси

Название публикации: «БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМДА ИНТЕГРАЦИЯЛАШ
МАСАЛАЛАРИ»

АННОТАЦИЯ

Мақолада бошланғич таълимнинг интеграциялашув масалалари ва унинг тизимлари, ёндашувлари, усуллари акс эттирилган. Бошланғич таълимни ривожлантиришда интеграциянинг ўрни кўрсатилган ва ушбу масала бўйича услубий тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: бошланғич таълим, педагогика, психология, тарбия.

ISSUES OF INTEGRATION IN PRIMARY EDUCATION

ABSTRACT

The article reflects the issues of integration of primary education and its systems, approaches, methods. The role of integration in the development of primary education is highlighted and methodological recommendations on this issue are given.

Keywords: primary education, pedagogy, psychology, upbringing.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида илм-фан ва таълим-тарбия соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорида бошланғич таълимда интеграция масалаларини кучайтириш вазифаси қўйилган [1]. Чунки, интеграция бошланғич таълим жараёнини, ўқитиш воситаларини ва тарбия асосларини уйғунликда амалга ошириш имконини беради. Шунингдек, бошланғич таълимда интеграция масалалари илм-фан, ишлаб чиқариш ва амалиёт бирлиги таъминлайди. Шу сабабли ҳозирги замон бошланғич таълимда интеграция масалаларини ҳал қилиш долзарб бўлиб турибди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ўзбекистон бошланғич таълимида интеграциялаш масалаларининг асослари қуйидагилардан иборат:

- ўқув дастурлари ва уларнинг мавзулари ягона Миллий ўқув дастури асосида ўзаро боғлиқликда ишлаб чиқиш;
- ўқув дарсликларини назарий ва амалий, ижтимоий ва компетенция жиҳатдан уйғунлаштирилган тарзда яратиш;
- бошланғич таълимда амалга оширишда тегишли институтлар, лабораториялар ва илмий марказларнинг имкониятларида фойдаланиш;
- ягона Миллий ўқув дастури асосида тизимли ва рейстрли боғлиқлигини ишлаб чиқиш;
- бошланғич таълим ва тарбиянинг узвийлигини таъминлаш;
- бошланғич синф ўқитувчиларининг илмий, ўқув ва методик ҳамкорлигини йўлга қўйиш;
- ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражасини миллий ва хорижий тажрибалар асосида уйғун баҳолаб бориш.

Бошланғич таълимда интеграция қуйидаги хусусиятлари билан ажралиб туради:

- ўқувчиларнинг билим, кўникма, малака ва компетенцияларини уйғун шакллантириш;
- бошланғич таълимда тарбия жараёнини инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш;
- бошланғич таълим битирувчиларини Президент ва ихтисослашган таълим муассасаларига ҳамкорликда тайёрлаш;
- бошланғич таълим ўқув машғулотларини турли шакллар асосида ташкил этиш;
- бошланғич синф ўқувчиларининг ўзлаштириш даражасини холис баҳолашни амалга оширишда ҳамкорлик қилиш.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Бу хусусиятлар бошланғич таълимнинг самарадорлигини интеграцион жараёнлар асосида амалга ошириш имконини беради.

Бошланғич таълимда интеграция масалалари қуйидаги шаклларга эга:

- синфлараро ягона тизимлик;

- мактабдаги синфлараро ягона бутунлик ва индивидуаллик; -
- худудлараро бошланғич таълим муассасаларининг бирлашуви; -
- Республика миқёсида бошланғич таълимнинг ягона ҳамкорлиги.

Мазкур интеграцион шакллар бошланғич таълимнинг самарадорлигини оширишга амалий туртки беради.

Ҳозирги замон бошланғич таълимида энг асосий масалалардан бири болаларни замон талаблари асосида тарбиялашдир. Шу сабабли янги “Тарбия” фани ишлаб чиқилиб амалиётга жорий этилди. Мазкур фан воситасида тарбия масаласида қуйидаги интеграцион жараёнларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади:

- ўқувчилар тарбиясида оила, жамоатчилик ва мутахассислар гуруҳларининг ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйиш;
- тарбиявий жараённинг ягона тизимини шакллантириш;
- тарбияланганлик даражасини баҳолашнинг уйғунлашган

индикаторларини ишлаб чиқиш;

- тарбия жараёнида назарий ва амалий ҳамкорликнинг уйғунлашувига эришиш.

Бошланғич таълимда интеграция масалалари мактаб жамоаси босқичида ҳал қилиниши кутилган самарани беради. Шу сабабли амалга киритилаётган ягона Миллий ўқув дастурининг асосий моҳияти таълим ва тарбия жараёнини интеграция, яъни ўзаро бирликда ташкил қилиш асослари ташкил қилади. Бунинг учун олий педагогик таълим муассасалари ва умумий ўрта таълим муассасаларининг ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйиш лозим бўлади [2].

ХУЛОСА

Шундай қилиб, бошланғич таълимда интеграция масалаларини ҳал этиш учун назария ва амалиёт уйғунлигига асосланиш керак. Бу борада олиб борилаётган илмий-тадқиқот ишларини мувофиқлаштириш ва уларнинг тажрибаларидан фойдаланиш тақозо этилади [3].

Бошланғич таълимда интеграция масалаларини ҳал қилишда таълим, ўқитиш ва тарбия жараёнларининг бирлиги эътибор бериш мақсадга мувофиқ бўлади. Айна мана шу бошланғич таълимда интеграцион жараёнларни кутилган даражада амалга ошириш имконини беради.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида илм-фан ва таълим-тарбия соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. // “Халқ сўзи” газетаси 2020 йил 7 ноябрь сони.
2. Мардонов Ш.Қ. Педагогика фанидан ўқитишнинг электрон-модулли дидактик таъминотини ишлаб чиқиш технологияси. Т., 2021.
3. Каримжонов А., Очилов Ф.И. Бошланғич синфларда таълим-тарбия муаммолари. Т., 2021.
4. Jabborova Onakhon Mannapovna. (2019). Psycholocial and pedagogical foundations of the formation of the artistic perception of students in secondary schools. European journal of research and reflection in educational sciences, 7(10), 914.
5. Jabborova Onakhon Mannapovna, Ismoilova Dilafruz Mukhiddinovna. (2020, may). Optimation of primary education. ACADEMICIA: An international multidisciplinary research journal, 10(5), 1229-1232.
6. Mardonov Sh.K., Jabbarova O.M.. Objectives of the lessons of visual arts in primary school. Academic research in educational sciences, Issue 3, 2020, pp 862870.
7. Mardonov Shukurullo Kuldashevich, Khujamkulov Umid Negmatovich, Botirova Shakhlo Isomiddinovna, Shermatova Umida Safaevna. The end to educate young people with the spirit of patriotism in the context of globalization. Journal of Critical Reviews, Malaysia, 2020, Vol.7, Issue 12, pp 166-169.
8. Mardonov Shukurullo Kuldashevich, Quttibekova Guljan Tulepbaevna. Structure and Mechanisms of Action of The Educational Cluster. International journal of Psychosocial Rehabilitation, United Kingdom, 2020, Issue 07, pp. 8104-8111.
9. Jabborova Onakhon Mannapovna, Jumanova Fotima Uralovna, Mahkamova Shohida Rahmatullayevna. (2020). Formation of artistic perception of future teachers. International journal of pssycological and rehabilitation, 24(4), 4087-4095.

ФИО автора: Jamoat xavfsizligi universiteti

Jismoniy tayyorgarlik va sport

kafedra o'qituvchisi *M.M.O'rolov*

Название публикации: «SPORTCHILARNI MUSOBAQALARGA PSIXOLOGIK JIHATDAN TAYYORLASHNING IJOBIY JIHATLARI»

Annotatsiya:

Mazkur maqolada qo'l jangi bo'yicha sportchilarni musobaqalarga psixologik jihatdan tayyorlashning ijobiy jihatlari bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Shuningdek, qo'l jangi bo'yicha sportchilarda musobaqaga tayyorgarlikning psixologik ahamiyati tajribada isbotlangan.

Kalit so'zlar:

Sport, qo'l jangi, psixologiya, ruhiy namuna, tezlik, g'alaba, musobaqa.

Qo'l jangi yurtimizda rivojlanib kelayotgan sport turlaridan biri bo'lib, jahon yakkakurash sport turlari orasida o'ziga xos nufuzga egadir. Tuman, shaxar, viloyat, mamlakat, Osiyo, jahon birinchiliklari va xalqaro turnirlar miqiyosida qo'l jangi musobaqalarini tashkillashtirib borilish natijasida mamlakatimizning barcha hududlarida bu jang turi keng targ'ib qilindi. Hozirgi paytda qo'l jangi dunyoning 100 dan ortiq davlatlarida tan olinib, sevimli sport turi sifatida rivojlanib kelayotganligi barcha qo'l jangi ixlosmandlarini quvontiradi.

Qo'l jangi sportchilarini bellashuvlarga tayyorgarlik qilishlari oldindan ishlab chiqilgan turli taktik uslublar jumladan tezlik, chaqqonlik, kuchlilik, chidamlilik, g'alabaga bo'lgan iroda, temperament va uyushqoqlik sifatlarini ularning ustoz-murabbiylari har tomonlama mukammallik bilan o'rgatib, sportchi-shogirtlarida kuchli ko'nikma hosil qilishlarida, o'zlarida mavjud barcha mahorat sir asrorlarini singdiradilar. Qo'l jangi bo'yicha mavjud mahorat va ko'nikmalarni rivojlantirishga oid uslublar o'ziga xos rang-barangdir. Ular to'g'risida qanchadan-qancha monografiyalar, nomzodlik dissertasiyada uslubiy qo'llanmalarda yoritilgan. Lekin qo'l jangi sportchilarining g'alabaga bo'lgan irodasini ilxomchisi bo'lmish ruxiy tayyorgarlikni ayrim mutaxassis murabbiylarimiz nazarlariga olmaydilar. Baholanki, ruxiyat murabbiyning pedagogik faoliyatidagi asosiy qismlaridan sanaladi. Shuni e'tiborga olish kerakki, Universitet qo'l jangi sportchilar o'rtasida tadqiqot olib borishda ulardagi ruxiy jarayonlarni: sezgi, idrok, diqqatning qo'l jangi turiga xos xususiyatlari, tafakkur, tezlik-reaksiya, harakat xotirasi, xayol, irodaviy jarayonlarga xos bo'lgan xislatlar o'rganiladi.

Joriy yilning 2021 yil 19-21 oktyabr kunlari Toshkent shaxar, Yunisabod tumanida O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi ommaviy-sport va uslubiy tadbirlar kalendar rejasiga asosan "Qo'l jangi" sport turi bo'yicha Milliy gvardiya "Qo'mondoni kubogi" birinchilik musobaqasi bo'lib o'tdi. Musobaqa oldidan Universitet qo'l jangi terma jamoasi sportchilarini ruxiy tayyorgarliklarini umumiy va

xususiylar qismlarga ajratgan holda olib bordik. Umumiy ruhiy tayyorgarlik ya'ni bu iroda, o'z-o'zini boshqarish, qat'iyat, sabot, diqqat-etibor, bir maqsadga yo'naltirilgan fazilatlar tarbiyasi xisoblansa, ruhiy tayyorgarlikning xususiylar jihati shundan iboratki, sportchi musobaqaga tayyorlandi. Mahorati, sabr matonati unchalik yuqori bo'lmagan jangchi "Qo'mondoni kubogi" musobaqasida tashvishmand bo'lib qoldi, musobaqa boshlanganda ruhan tushkun holatda bo'ldi, g'alaba qozonishga bo'lgan ishonchini yo'qotdi. Jangchilarga bir xil qolibda yondoshib bo'lmaydi. Bittasini xotijam qilib qo'yish lozim, boshqasini chalg'itish kerak, uchinchisini kuldirish kerak, to'rtinchisini esa jangga umuman aloqasi yoq mavzuga jalb qildik. "Qo'mondoni kubogi" musobaqasi boshlanishidan oldin Elyor Yakubovdan "ruhiy na'muna" olish maqsadida uni savolga tutamiz. U o'z navbatida bergan savollarimizga tezlik bilan javob berishi lozim edi. Unga bergan savollarimizga tezlik javob ola boshladik.: "Quyosh?"-"Osmon!", "Kayfiyat?"-"A'lo!", "Qo'l jangi mashg'ulotlari?"-"Kombinatsiyalarga boy va tezkor!", "G'alaba?"-"Sof g'alabaga erishish!", "Mag'lubiyat?"-"Faqat g'alaba!", "Musobaqa?"-"Qo'l jangi!". Olingan "ruhiy na'muna" negzida shunga ishonch hosil qildikki Elyor Yakubovda musobaqada g'alaba qozonish uchun uning shashti o'ta baland. 65 kg vaznda turnir oldi tayyorgarlikda o'z navbatini sabrsizlik bilan kutayotgan Niyozqulov Farux ham bergan savollarimizga burro-burro javob berdi.

Lekin qo'l jangi gilamiga tushishga tayyorgarlik ko'rayotgan 100 kg vazn toifasida Usmonqulov Xayriddin hamda 55 kg vazn toifasidagi jangchi Nurmonov Sanjarda o'zlarini his hayajonlarini bildirib qo'rganlarini qiyin emas edi. Ulardan ham "ruhiy na'muna" olish maqsadida savollarga tutamiz. O'z navbatida bergan savollarimizga Usmonqulov Xayriddin va Nurmonov Sanjar istar-istamas javob bera boshladilar. Javoblari sust va mayus edi: "Daryo?"-"Loyqa", "Quyosh?"-"Qora bulut", "Kayfiyat?"-"Tushkun", "G'alaba?"-"Mushkul". Bu ikki jangchilarimizga qo'yilgan tashxisdan aniq hulosalar olindi.

Elyor Yakubov (80 kg) va Niyozqulov Farux (65 kg)lardan olingan "ruhiy na'munalar" ijobiyligi natijasida "Qo'mondoni kubogi" musobaqasining o'z vaznlari bo'yicha g'oliblari va oltin medallar sohiblari bo'ldilar.

Olingan "ruhiy na'munalar" salbiylar ko'rsatkichlarga ega bo'lgan Usmonqulov Xayriddin (100 kg) va Nurmonov Sanjar (55 kg) "Qo'mondoni kubogi" bellashuvining dastlabkilarida mag'lubiyatga uchrashib musobaqani barvaqt tark etishlariga majbur bo'ldilar.

1. Sport murabbiyining o'gitlari, qo'l jangi sportchilarining shaxsiylar mulohazalari uning yoqimsiz hayollaridan o'zini chalg'itishi, diqqat e'tiborining yo'nalishi inobatga olinishi lozim.

2. Murabbiyning ruxlantiruvchi so'zlari qo'l jangi sportchilarining butun organizmiga va markaziy asab tizimiga ta'sir ko'rsatish vositalari taklif etilishi: nafas olish mashqlari kishini xotirjam qilishi, ruhan tushgan bo'lsa, tetiklashtirish lozim.

Ruxshunosning asosiy vazifasi va barcha qo'l jangi sportchilarda o'zlariga xos ishonch uyg'otishdan iborat. Murabbiylarning eng yaqin ko'makchisi sifatida ruxshunoslarning ro'li beqiyos bo'lishligi katta ahamiyat kasb etishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. –T.: “Ma'naviyat”, 2008.
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017.
3. Atashayxov A.A. Jangovar - jismoniy tayyorgarlik. Darslik. – T., 2016.
4. Atashayxov A.A., Xudayberganov O.K. Jismoniy tayyorgarlik. O'quv qo'llanma. – T., 2013.
5. Kurbonov A.S. IIO xodimlari uchun shaxsiy himoyaning asosiy usullari. O'quv qo'llanma. – T., 2016.
6. Gapparov X.Z. Jangovar jismoniy tayyorgarlik. O'quv qo'llanma – T., 2016.
7. Gapparov X.Z., Usenov E.K., Bo'riboyev D.B., Bayto'rayev E.I. Sambo kurashi usullari (o'quv qo'llanma) T., 2019y
8. M.A.Urdabayev., X.R.Karimov., Chinniboyev J.I., Xalmuxammedov R.D. Boks, (o'quv qo'llanma) T., 2019y
9. X.Z.Gapparov Qo'l jangi: maxsus usullar (o'quv qo'llanma) –T, 2020.
10. A.I.Abdullayev, J.M.Akramov, X.Sh.Matiyev, Sh.Arslonov. “Dzyudo” (o'quv qo'llanma) – T, 2020.
11. X.R.Karimov. Sport o'yinlari va jismoniy sifatlar, (o'quv qo'llanma). T., 2020y

ФИО автора: B.B.Sharipova XVXTXQTMOHM Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrasi matematika fani o'qituvchisi

Название публикации: «LOGARIFMIK TENGLAMALARNI YECHISH»

Annotatsiya: Ushbu maqolada logarifmik tenglama ta'rifi, xossalari va ularga doir misollarni yechish usullaridan namunalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Logarifmik tenglama, tenglamani yechish, algebraik tenglamalarga keltiriladigan logarifmik tenglama

O'zgaruvchi logarifm belgisi ostida qatnashgan tenglamalarga logarifmik tenglamalar deyiladi.

Logarifmik tenglamalarni yechish o'quvchidan $y = \log_a x$ ($a > 0$, $a \neq 1$) funksiyaning xossalarini bilishni talab qiladi. Logarifmik tenglamalarni yechishda, ayniqsa, quyidagi asosiy xossalar ko'proq qo'llaniladi:

Bu yerda $a > 0$, $a \neq 1$, $b > 0$, $c > 0$, u holda

$$\log_a(bc) = \log_a b + \log_a c \quad (1)$$

$$\log_a \frac{b}{c} = \log_a b - \log_a c, \quad (2)$$

$$\log_{a^n} b^m = \frac{m}{n} \log_a b, \quad (3)$$

$$\log_a b = \frac{\log_c b}{\log_c a}, c \neq 1, \quad (4)$$

$$\log_a b = \frac{1}{\log_b a}, b \neq 1 \quad (5)$$

Endi sodda ko'rinishdagi logarifmik tenglamalarga $\log_a x = b$ ($a > 0$, $a \neq 1$), $\log_a f(x) = b$ ($a > 0$, $a \neq 1$) va $\log_x a = b$ ($a > 0$), ko'rinishdagi tenglamalar kiradi. $\log_a x = b$ ($a > 0$, $a \neq 1$), tenglamaning ildizi $x = a^b$ ko'rinishda izlanadi.

$\log_a f(x) = b$ ($a > 0$, $a \neq 1$) tenglamaning ildizi ham $f(x) = a^b$ ko'rinishda izlanadi.

$\log_x a = b$ ($a > 0$), ko'rinishdagi tenglamada esa

- a) agar $a \neq 1$ va $b \neq 0$ bo'lsa, $x = a^{\frac{1}{b}}$ yagona ildizga ega bo'ladi;
- b) agar $a = 1$ va $b = 0$ bo'lsa, noldan farqli istalgan son yechim bo'ladi;

- c) agar $a = 1$ va $b \neq 0$ bo'lsa, tenglamaning ildizi mavjud emas;
 d) agar $a \neq 1$ va $b = 0$ bo'lsa ham tenglamaning ildizlari mavjud bo'lmaydi.
 Logarifmik tenglamalarni yechishning bir qancha usullari mavjud bo'lib ularidan ba'zi birlari ustida to'xtalib o'tamiz.

1. Logarifmik tenglamalarni eng sodda logarifmik tenglama ko'rinishiga keltirib yechish.

Ba'zi logarifmik tenglamalar yuqoridagi asosiy xossalardan foydalanib, eng sodda ko'rinishga keltirib yechiladi.

Masalan, $\log_2(x+2) + \log_2(x+3) = 1$ tenglamani yechish uchun (1) xossadan foydalanib, $\log_2[(x+2)(x+3)] = 1$ ko'rinishda yozamiz va ildizni topish formulasiga ko'ra $(x+2)(x+3) = 2$ deb, $x^2 + 3x + 2x + 6 = 2$, $x^2 + 5x + 4 = 0$ tenglamaga keltirib, uning ildizlari $x_1 = -1$, $x_2 = -4$ bo'lishini topamiz. Ammo berilgan tenglamaning aniqlanish sohasi

$\begin{cases} x+2 > 0 \\ x+3 > 0 \end{cases}, \begin{cases} x > -2 \\ x > -3 \end{cases}$ dan $x > -2$ ekanini e'tiborga olsak, javob $x = -1$ degan xulosaga kelamiz.

Agar berilgan tenglamada har xil asosli logarifmlar qatnashgan bo'lsa, oldin ularni bir xil asosga keltirib olish kerak.

Masalan, $\log_x 3 \cdot \log_{3x} 3 = \log_{9x} 3$ tenglamaning ildizlarini topaylik. Bularni avvalo bir xil asosli logarifmlarga keltirib olamiz. (5) formulaga asosan 3 asosli logarifmga o'taylik, u holda

$$\log_x 3 = \frac{1}{\log_3 x}$$

$$\log_{3x} 3 = \frac{1}{\log_3(3x)} = \frac{1}{1 + \log_3 3}$$

$$\log_{9x} 3 = \frac{1}{\log_3(9x)} = \frac{1}{2 + \log_3 x}$$

bo'lib, b ularni berilgan tenglamaga qo'yib, $\frac{1}{\log_3 x} \cdot \frac{1}{1 + \log_3 x} = \frac{1}{2 + \log_3 x}$ tenglamani hosil qilamiz. Bundan

$$2 + \log_3 x = \log_{\frac{2}{3}} x + \log_3 x$$

$$\log_{\frac{2}{3}} x = 2, |\log_3 x| = 2;$$

$$\log_3 x = -\sqrt{2}; \quad x_1 = 3^{-\sqrt{2}};$$

$$\log_3 x = \sqrt{2}; \quad x_1 = 3^{\sqrt{2}}$$

Ildizlar kelib chiqadi. Ammo yuqoridagi logarifm ostidagi funksiya uchun

$f(x) > 0$ va $f(x) \neq 1$ shartlar bo'lishini e'tiborga olsak. Bu misolda x_1 ham, x_2 ham shu shartlarni qanoatlantirishi ko'rinib turibdi.

2. O'zgaruvchini almashtirish bilan algebraik tenglamalarga keltiriladigan logarifmik tenglamalar.

Agar logarifmik tenglama

$$f(\log_a x) = 0$$

ko'rinishda bo'lsa, u holda $\log_a x = y$ deb belgilab olib yechiladi.

Masalan, $\log_2^2 x - 4 \log_2 x + 3 = 0$ tenglamani yechish uchun $\log_2 x = y$ deb belgilab, $y^2 - 4y + 3 = 0$ kvadrat tenglamaga keltirib olamiz. Buni yechib, $y_1 = 1$, $y_2 = 3$ ekanini topamiz. U holda

$$\log_2 x = 1, \quad x_1 = 2,$$

$$\log_2 x = 3, \quad x_2 = 8 \text{ ildizlarni topamiz.}$$

Misol. Tenglamaning ildizlari yig'indisini toping.

$\log_3^2 x - 3 \log_3 x + 2 = 0$ tenglamani yechish uchun $\log_3 x = y$ deb belgilab olsak, $y^2 - 3y + 2 = 0$ kvadarat tenglamani yechib, $y_1 = 1$, $y_2 = 2$

$$\log_3 x = 1, \quad x_1 = 3,$$

$$\log_3 x = 2, \quad x_2 = 9$$

Tenglamaning ildizlari yig'indisi $x_1 + x_2 = 3 + 9 = 12$

Javob: 12

3. Logarifmik tenglamalarni logarifmlash usuli bilan yechish.

Agar tenglamada o'zgaruvchi ham logarifm ostida ham darajaning asosida qatnashsa, bunday hollarda ko'pincha tenglikning ikkala tomonini logarifmlab yechiladi.

Misol, $x^{\frac{\lg x}{2}} = \left(\frac{x}{10}\right)^2$ tenglamani yeching.

Yechish uchun tenglikning ikkala tomonini 10 asosga ko'ra logarifmlaymiz:

$$\lg x^{\frac{\lg x}{2}} = \lg \left(\frac{x}{10}\right)^2,$$

$$\frac{1}{2} \lg^2 x = 2(\lg x - 1),$$

$$\lg^2 x - 4\lg x + 4 = 0;$$

$\lg^2 x - 4\lg x + 4 = 0$; $\lg x = y$ deb, $y^2 - 4y + 4 = 0$ tenglamadan $y = 2$ bo'lishini topamiz. Demak, $\lg x = 2$; $x = 100$ bo'lar ekan.

4. $\log_a f(x) = \log_a g(x)$, $a > 0$, $a \neq 1$ ko'rinishdagi tenglamalarni yechish uchun quyidagi unga teg kuchli bo'lgan sistema bilan almashtirish kerak:

$$\log_a f(x) = \log_a g(x) \Leftrightarrow \begin{cases} f(x) = g(x) \\ f(x) > 0 \\ g(x) > 0 \end{cases}$$

Misol, $\lg(x^2 + 2x - 3) = \lg(x - 3)$

$$\begin{cases} x^2 + 2x - 3 = x - 3 \\ x^2 + 2x - 3 > 0 \\ x - 3 > 0 \end{cases} \quad \begin{cases} x^2 + x = 0 \\ x < -3; x > 1 \\ x > 3 \end{cases}$$

$x_1 = 0$; $x_2 = -1$ aniqlanish sohasi $x > 3$ ekanligini inobatga olsak tenglama yechimga ega emas.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, logarifmik tenglamalarni yechishning yuqorida keltirib o'tilgan usullari matematikada nihoyatda muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Xaitov E.O. Qoraboev, M. Tojiboev. Matematikadan metodik ko'rsatma. Farg'ona – 1991y
2. U. Ismoilov . Matematikaning oltin kitobi. Toshkent -2021y

ФИО автора: *Расулов Шавкат Шароф ўғли,*

Жиззах политехника институти ўқитувчиси

Название публикации: «МЕҲНАТ РЕСУРСЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИ БЎЙИЧА БАНДЛИГИНИНГ ЖОРИЙ ҲОЛАТИ»

Аннотация. Мақолада бандлик сиёсати, ишсизлик тушунчаси, аҳоли бандлигини таъминлаш бўйича амалга оширилаётган ислохотлар ёритилган.

Калит сўзлар: аҳоли, бандлик, меҳнат бозори, ишсизлик, микроиқтисодиёт, ялпи миллий маҳсулот, меҳнат ресурслари, кадрлар.

Жамият аъзоларининг эҳтиёжлари юксалиб борар экан, ана шу эҳтиёжларни қондиришнинг ягона йўли иқтисодий ўсишдир. Иқтисодий ўсиш туфайлигина ижтимоий тараққиётга эришилади. Иқтисодий ўсиш мамлакатнинг куч-қудрати ўсаётганини кўрсатади. Микроиқтисодий ўсиш фирма, корхона ва айрим сектор (тармоқ) миқёсидаги ривожланишни ифода этади ва уларда ўсиш яратилган товарлар ва хизматларнинг бозор нархида ҳисобланган ҳажмига қараб аниқланади. Микроиқтисодий миқёсда тадбиркорлар ўз олдиларига иқтисодий ўсиш орқали максимал даражада фойда олишни кўядилар. Макроиқтисодий ўсиш миллий иқтисодиёт, яъни муайян мамлакат миқёсидаги иқтисодий тараққиётни ифода этади ва ялпи миллий маҳсулотнинг (ЯММ) кўпайишини билдиради. Макромиқёсда иқтисодий ўсишга эришишнинг оптимал мақсади барча аҳолини ҳаёт кечиришини яхшилаш, турмуш даражасини кўтаришдир. Экстенсив иқтисодий ўсишга ишлаб чиқаришнинг аввалги техникавий асоси сақланиб қолган ҳолда ишлаб чиқариш омиллари миқдорининг кўпайиши туфайли эришилади. Экстенсив ривожланишда, агар у соф ҳолда амалга оширилса, ишлаб чиқариш самарадорлиги ўзгармай қолади, чунки ҳар бир ишловчига тўғри келадиган маҳсулот миқдори, яъни меҳнат унумдорлиги аввалгича қолади. Экстенсив ўсишнинг афзаллиги шундаки, у иқтисодий ўсишни таъминлашнинг энг осон йўли. Бунда табиий ресурсларни тезда ўзлаштириш ҳамда нисбатан тез фурсатда ишсизликни қисқартириш

мумкин. Иқтисодий ўсишнинг интенсив тури янада прогрессивроқ ишлаб чиқариш воситаларини ва янги техникани қўллаш, ишчи кучи малакасини ошириш, шунингдек мавжуд ишлаб чиқариш потенциалидан яхшироқ фойдаланиш йўли билан эришилади. Реал ҳаётда экстенсив ва интенсив омиллар соф ҳолда, алоҳида-алоҳида мавжуд бўлмайди, балки бир-бири билан қўшилган тарзда бўлади.

Мамлакатимиз томонидан сиёсий, иқтисодий, маънавий ислохотлар амалга ошириш учун, аҳоли бандлигини йўлга қўйишнинг назарий ва амалий механизмларини ишлаб чиқилмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикасида минтақалар бўйича меҳнат бозорини шакллантиришда самарали сиёсатни амалга ошириш, аҳолини ўсиши омилларини, иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш ва таркибий қайта ташкил этишнинг истиқбол йўналишларини эътиборга олган ҳолда бандликнинг янги шакллари кенг тадбиқ этиш орқали аҳоли бандлигининг ўсишини таъминлаш каби вазифаларни бажарилишига алоҳида эътибор қаратилган.

Аҳоли бандлигини ўсишида корхоналарнинг самарали фаолияти жамият иқтисодий ривожининг муҳим омили ҳисобланади. Иқтисодиётни модернизация қилиш ва диверсификациялаш шароитида корхоналардаги кадрлар сиёсатини инсон омилига қаратилган стратегиясида меҳнатга қодир ҳар бир инсон ўз қобилиятларини ўстириш ва ўз меҳнат тарзини таъминлаши учун шароитлар яратиши назарда тутилади.

Ишсизлик— аҳолининг иқтисодий фаол қисмининг иш тополмагани сабали мамлакатнинг иқтисодиётида туғуладиган муаммодир. Аҳолининг ишга қобилиятли сонидан 6,5-7,5 % ишсизлик табиий ҳисобланади.

Ишсизлик— бир қисм иқтисодий фаол аҳолининг ўзига лойиқ иш топа олмасдан қолиши ва меҳнат захирасига айланиши. Ўзбекистонда ишсизлик тушунчаси расман 1992 й. "Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида"ги қонунининг қабул қилиниши билан меъёрий кучга эга бўлди (1998 й. 1 майда ушбу қонуннинг янги таҳрири қабул қилинди).

Ҳозирги замон ривожланган бозор иқтисодиётининг энг катта муаммоларидан бири – табиатда энг ноёб бўлган инсон ресурсидан самарали фойдалана олмаслиқдир. Оддийроқ қилиб айтганда, ишлаш қобилиятига эга кишиларнинг иш билан таъминланмаслиги ишсизлик деб юритилади.

Ишсизлик бир неча сабабларнинг оқибати сифатида вужудга келади. Уларнинг баъзиларини келтириб ўтамыз:

1. Маълум бир даврда аҳоли сонининг кескин ортиб кетиши. Туғилиш вафот этишга нисбатан анча юқори бўлган мамлакатларда бўшаётган иш ўринларига нисбатан меҳнат бозорига янги кириб келаётган ёшларнинг кўплиги ушбу муаммога сабаб бўлади.

2. Иқтисодий тизимнинг ўзгариши ёки инқироз. Бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида давлат мулкнинг хусусийлаштирилиши натижасида бир нечта йирик корхоналар ёпилганини барчамиз яхши биламиз. Натижада ушбу корхоналарда иш билан банд бўлган кўп сонли инсонлар иш жойларидан ажралишган. Иқтисодий инқироз даврида ҳам деярли шундай, унда ҳам ишлаб чиқариш объектларининг ёпилиши натижасида ишсизлик кузатилади.

3. Илғор технологиялар. Илм – фаннинг ривожини ва бу соҳа ютуқларининг ишлаб чиқаришга татбиқ этилиши натижасида ҳам ишсизлик вужудга келиши мумкин., Минг донга ғиштни 10 – қаватга олиб чиқиш учун ўнта ишчи ҳам ишлатиш мумкин, битта ишчи ва битта кран ҳам ишлатиш мумкин.

Ишсизликнинг натижасида инсонларнинг даромад олиш манбалари йўқолади ва бу аҳоли турмуш даражасининг пастлашига олиб келади. Бундан ташқари даромадга эга бўлмаган аҳоли бозордаги маҳсулот ва хизматларга талабгор бўла олмайди. Талабнинг йўқолиши эса ўша соҳаларнинг касод бўлишига олиб келади. Масалан, тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхонанинг беркилиши натижасида ишсиз қолган одамлар аввалгидек, озиқ – овқат, кийим – кечак маҳсулотлари ва турли хил жиҳозлар сотиб ололмайди. Натижада ушбу маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи ва сотувчи одамларнинг даромадлари ҳам пасаяди, бу жараён занжир шаклида давом этади.

Бундан ташқари ишсизлик ижтимоий салбий оқибатларни ҳам келтириб чиқаради. Етарли таъминотга эга бўлмаган кишилар ўғрилиқ, талончилик орқали пул топишга ўтадилар. Баъзилар эса, сиёсий ва иқтисодий тузумдан нолишни бошлашади ва бу оммавий норозиликларни келтириб чиқариши мумкин. Аҳолининг маълум бир қисми эса мўмай даромад мақсадида турли хил радикал экстремистик оқимларнинг таъсирига тушиб қолиши мумкин.

Ишсизлик коррупцияга йўл очиб беради. Яхши даромадли ишга жойлашиш мақсадида одамлар пора беришга ҳам рози бўлишади ва бундан баъзилар ўз манфаати йўлида фойдаланади. Ишсизлик натижасида ўртача иш ҳақининг пастлаши ҳам кузатилиши мумкин. Бир иш жойига бир нечта талабгорнинг мавжудлиги натижасида, иш берувчи ўз шартларини қўйиш имкониятига эга бўлади ва кўп ҳолларда улар ким энг оз иш ҳақига рози бўлса, ўша номзодни ишга қабул қилишади.

Бир қанча салбий тарафларидан ташқари ишсизликнинг ижобий томони ҳам мавжуд. Иш жойига эришиш ёки уни сақлаб қолиш учун кадрлар доимий рақобат муҳитида ҳаракат қилади. Бу эса уларнинг ўз малакаларини доимий тарзда ошириб, ўз устида ишлашларига сабаб бўлади. Малака ошириш-бу билим ва кўникмаларни янгилашдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Экономика и социология труда: Учебник / под.ред. д.э.н., проф А.Я.Кибанова. – М.: Инфра-м, 2010. с.-75
2. 2016 йил 13-декабрда бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси сенатининг ялпи йиғилишида “2017 йилда аҳоли бандлиги дастури”.
3. Бозоров А.Р. “Аҳоли бандлигини таъминлаш иқтисодий муносабатларнинг етуклик даражасини белгиловчи муҳим омил” “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. №3, июнь, 2017 йил

ФИО авторов: *Isroilov Baxtiyor G'ayratjon o'g'li*

European Medical University

Stomatologiya fakulteti 1-kurs

Shukurova Nozima Rahimjonovna

European Medical University

Tibbiy kimyo ustози

Название публикации: «YADRO KIMYOSINING TIBBIYOTDAGI O'RNI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada yadro kimyosi va uning tibbiyotda qo'llanishligining samarali usullarini haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *Kimyo, Yadro kimyosi, Myossbauer, radionuklid, energetika, AES, Yadrokimyoviy usullar,*

Barchamizga ma'lumki kimyo tabiiy fanlar qatoriga kiradi. Tarixdan bilamiz, kimyo fani insonning hayot faoliyati uchun zarur bo'lgan moddlarni olish yo'lida paydo bo'lgan. Moddalarning asosini kimyoviy elementlar tashkil etadilar.

Yadro kimyosi bu moddaning yadroviy xossalarini fizik kimyo bilan o'zaro bog'liq holda umumlashtirib o'rganuvchi fan. Ba'zan «Yadro kimyosi» termini radiokimyo ma'nosida qo'llanadi. Bu noto'g'ri, chunki Yadro kimyosining tadqiqot obyekti atom yadrosining xossalari va yadro reaksiyalari bo'lsa, radiokimyoning tadqiqot obyekti radioaktiv yadrolarning xossalarini kimyoviy muammolar yechimi uchun qo'llanishidir. Yadro kimyosining asosiy yo'nalishlari: yadro reaksiyalarini va yadroviy o'zgarishlarning kimyoviy oqibatlarini o'rganish; «yangi atomlar» kimyosi; Myossbauer effekti; yangi elementlar va radionuklidlar, radioaktiv parchalanishning yangi turlarini topish. Bu muammolarni yechishda radiokimyo, ionizatsiya, so'nggi yillarda massspektrometriya, shuningdek, qalin qatlamli fotoemulsiya usullaridan foydalaniladi.

Yurtimizda AES qurilishi loyihasi orqali yadro texnologiyalari arzon va tejamkor elektr energiyasini olish imkonini beradi.. Shuning bilan birga, yadroviy texnologiyalar energetika sohasiga taalluqli bo'lmagan sohalarda, misol uchun,

tibbiyotda foydalaniladi va saratonga qarshi kurashda ham qo'llaniladi. Yadroviy tibbiyot – bu zamonaviy tibbiyotning eng innovatsion va tez rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri. Yadroviy tibbiyot usullari shifokorlarga kasallik rivojlanishining boshlang'ich bosqichida xavfli saraton hujayralarini aniqlashda yordam beradi, bu esa deyarli 100% ishonch bilan davolanish imkoniyatini beradi.

Yadroviy tibbiyot – radiofarmasotik deb ataladigan radioaktiv izotoplarni o'z ichiga olgan farmatsevtik preparatlardan foydalangan holda kasalliklarni tashxislash va davolashdir. Radiofarmatsevtik preparatlar turli organlarning saratonini tashxislash va davolash uchun keng qo'llaniladi. Radiofarmatsevtik preparatlar bilan davolashning afzalliklari orasida uning mahalliy ta'sir etuvchi xususiyati hisoblanib, kimyoviy terapiyadan farqli o'laroq butun organizmga ta'sir ko'rsatmaydi. Har qanday kasallikning dastlabki bosqichlarida tashxis qo'yish muhimdir. Saraton kasalliklarida esa bu juda ham muhim rol o'ynaydi. Yadroviy tibbiyot usullari saratonning dastlabki bosqichlarida tashxis qo'yish imkonini beradi. "Eng so'nggi jihozlar va yuqori malakali xodimlar bilan birgalikda minimal miqdordagi preparatlardan foydalanish qulay, tezkor va aniq tekshirishni ta'minlaydi. Yadrokimyoviy usullarning noyoblighi kasallikning dastlabki bosqichlarida, ya'ni inson kasallik alomatlarini sezmaydigan davrda, organlarning hayotiy funksiyalarining anomaliyalarini aniqlashga imkon beradi. Bu turli kasalliklarni tezda aniqlash va davolash imkonini beradi hamda davolanish uchun sarflanuvchi xarajatlarni ham tejashda qo'l keladi. Masalan G'arbiy Yevropa Avstraliyada AQSh, va Yaponiya, olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu mamlakatlarning sog'liqni saqlash tizimiga nisbatan solishtirilganda, yadro tibbiyotiga sarflangan 1 AQSh dollari boshqa sog'liqni saqlash harajatlarini, ya'ni jarrohlik amaliyotlari, shifoxonada davolanish va h.k., 1,5 AQSh dollaridan 2,5 AQSh dollarigacha tejash imkonini beradi",— deb ta'kidladi, Rossiya Federatsiyasi Tibbiyot va texnika fanlari akademiyasining a'zosi, tibbiyot fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi bosh radiologi Damir Zaredinov.

Hozirda O'zbekistondagi yadroviy tibbiyot usullari akademik Ya. Xolmatov nomidagi Respublika ixtisoslashtirilgan endokrinologiya ilmiy-amaliy markazining

Yadro tibbiyoti kafedrasida bilan akademik V. Voxidov nomidagi Respublika ixtisoslashtirilgan jarrohlik markazining radioizotop tashxis laboratoriyasi bo'limida qo'llanilmoqda. Ushbu bo'limda yod-131 radioizotopini qo'llash yordamida qalqonsimon bez kasalliklari tashxisi va davolanishi, shuningdek, qalqonsimon bez saratonining ham davolanishi amalga oshiriladi. So'nngi yillarda 850 dan ortiq bemorlar yod-131 radioterapiyasini o'tadi. Shuningdek, Endokrinologiya IAI va V. Voxidov nomidagi RIJM samariy-153 oksabifor radiofarmpreparati va texnetsiya generatoridan foydalanishni yo'lga qo'ydi.

Radioaktivlik (radio... va activus — ta'sirchan) — kimyoviy element beqaror izotopining elementar zarralar yoki yadrolar chiqarib o'z-o'zidan boshqa element izotopiga aylanish qobiliyati. Tabiiy sharoitlardagi izotoplarda bo'ladigan radiaktivlik tabiiy radiaktivlik, yadro reaksiyalari vositasida olinadigan izotoplarning radiaktiv izotoplari sun'iy radiaktivlik. deyiladi. Sun'iy va tabiiy radiaktivlik orasida hech qanday farq yo'q. Ikkala holda yuz beradigan radioaktiv yemirilish jarayoni bir xil qonunlarga bo'ysunadi.

Radiaktivlik hodisasini birinchi marta 1896 y.da A. A. Bekkerel kashf qilgan. U uran tuzlaridan noma'lum nurlar chiqishini, bu nurlar xuddi rentgen nurlari kabi har xil moddalardan o'tishini, fotografiya plstinkasini qoraytirishini birinchi bo'lib aniqladi va ularni radioaktiv nurlar deb atadi. Tez orada toriyning Radiaktivligi aniqlandi. 1898 y.da esa M. Sklodovskaya Kyuri va P. Kyurilyar ikkita yangi radioaktiv element (poloniy va radiy) ni kashf etdilar. E. Rezerford va yuqorida nomlari zikr etilgan olimlarning kuzatishlari natijasida radioaktiv moddalar o'zidan uch xil ko'rinishdagi (a, r va u)nurlarni chiqarishi aniqlandi va bu nurlarning tabiati o'rganildi: a nurlar ikkita musbat zaryadga ega bo'lgan geliy atomining yadrosidan iborat; r nurlar manfiy zaryadga ega bo'lgan elektronlardan iborat; u nurlar rentgen nurlariga o'xshaydigan elektromagnit nurlanishdir. Radiaktivlikning ma'lum bo'lgan asosiy turlari quyidagilardan iborat:

- 1) a yemirilish;
- 2) r yemirilish (shu jumladan, Ktutish);

3) protonli radiktivlik;

4) og'ir yadrolarning spontan ravishda bo'linishi.

Radioaktiv yemirilish natijasida hosil bo'lgan yadrolar radioaktiv bo'lishi va ularning yemirilishidan hosil bo'lgan yangi yadrolar ham yana radioaktiv bo'lishi mumkin va h.k. Tabiatda uchta radioaktiv qator mavjud ekanligi aniqlangan bo'lib, ular uran, toriy va aktinouran elementlaridan boshlanadi. Uchchala holda ham oxirgi mahsulot qo'rg'oshin izotoplari, ya'ni birinchi qatorda oxirgi mahsulot ^{206}Rv , ikkinchisida ^{208}Rv va uchinchisida ^{207}Rv bo'ladi. Radioaktiv yemirilish nazariyasi ko'rsatadiki, vaqt ichida yemiriladigan yadrolarning soni radioaktiv yadrolarning umumiy soni ga proporsional bo'lib, radioaktiv yemirilish eksponensial qonun bo'yicha kechadi: $N = N_0 e^{-\lambda t}$; bunda paytdagi yemirilmagan yadrolar soni, N_0 — boshlang'ich paytdagi yemirilmagan yadrolar soni va λ yemirilish doimiysi; yadroning ichki tuzilishiga bog'liq bo'lgan o'zgarmas miqdor. Radioaktiv yemirilishning eksponensial qonuni statistik qonun bo'lib, faqat juda katta sondagi atomlar uchun o'rinlidir. Boshlang'ich paytdagi yadrolar miqdori yarmisining yemirilishiga ketadigan vaqt moddaning yarim yemirilish davri T deyiladi. U yemirilish doimiysi λ bilan quyidagicha bog'langan: $T = 0,693 / \lambda$. Radioaktiv qatorlarni boshlab beruvchi uran ^{238}U , torii ^{232}Th va aktinouran ^{235}U elementlarining yarim yemirilish davrlari, mos ravishda 4,51109 yil, 1,391010 yil va 7,13YU8 yilga teng. Radiktivlik, asosan, kyuri yoki uning ulushlari orqali ifodalanadi. Aktivlik 1 kyuri sifatida radioaktiv moddaning bir sekundda $3,710^{10}$ ta yadrosining yemirilishi qabul qilingan. Radiaktivlik. kashf qilinishi fan va texnikaning taraqqiyotiga katta hissa qo'shdi. U moddalar tuzilishi va xossalarini o'rganishda yangi davr ochib berdi.

Radioaktivlikning tibbiyotdagi ahamiyati. Tibbiyotda ishlatiladigan izotoplarning yashash davri kichik bo'lishi kerak. Organizma ortiqcha zarar keltirmasliklari uchun, ular juda qisqa davr vaqt ichida radioaktivligini yo'qotishi zarur.. Masalan, texnetsiy-99 m o'zining nurining yarmini 6 soat ichida ajratib bo'lishi kerak. Shunda uning yemirilish mahsulotlari ikki kechayu kunduzda organizmni tark etadi. Tekshiruvlarini o'tkazishdan avval radiologlar bemomi bu usullarni foydali va zararli taraflari bilan

tanishtirishlari kerak. A'zolar shakli, qon oqimining yurak mushaklariga yetib borish yo'llarini nazorat qilish uchun bemor organizmiga o'zidan radioaktiv nurlarni chiqaruvchi indikatorlar yuboriladi. Radiolog-vrachlar radioaktiv nur turlari va radiatsiyaning organizmga ta'siri haqida o'zlari bilishi va bemorlarni ogohlantirishlari zarur. Ular o'z tekshiruvlarida kontrast modda ishlatadilar, shuning uchun uni tayyorlash usullarini bilishlari va nazorat qila olishlari shart. Sun'iy radioaktiv izotoplarni sintez qilinganidan keyin 1934 yilda radiatsion tibbiyot faniga asos yaratilgan. Radioaktiv izotop ilk bor 1937-yilda Berkli shahrida Kaliforniya universiteti olimlari tomonidan leykemiya kasalligini davolashda ishlatilgan. Tibbiyotda radioaktivlikni ishlatishda birinchi yutuqlar 1946 yilda qalqonsimon bezning faoliyatini tashxis qilish, giperterioz va qalqonsimon bez saraton kasalligini davolashda yod izotopi ishlatilib erishilgan edi.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi vaqtda radioaktiv moddalar jigar, qora taloq, qalqonsimon bez, buyraklar, bosh miya tasvirini olish va yurak kasalliklarini tashxisida keng qo'llanadi. Yadro tibbiyotining yutuqlari asosida bugungi kunda organizmning har bir a'zosining tuzilishi va faoliyati haqida to'liq ma'lumot olish mumkin va bu o'z navbatida kasalliklarni ilk boshlanish davrida aniqlab, o'z vaqtida davolashni boshlash imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Uaytilgan, Devis, Pek va Stenli. (2008). Kimyo. (8-nashr). CENGAGE o'rganish.
2. Frank Kinard. (2019). Yadro kimyosi. Qayta tiklandi: chemistryexplained.com
3. Yadro kimyosi. (s.f.). Qayta tiklandi: sas.upenn.edu
4. Mazur Matt. (2019). Yadro kimyosi tarixi uchun xronologiya. Ular oldinda. Qayta tiklandi: preceden.com
5. Sara E. va Nyssa S. (sf). Radioaktivlikning kashf etilishi. Kimyo LibreMatnlari. Qayta tiklangan: chem.libretexts.org
6. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Radioaktivlik>

ФИО авторов: *Tog'ayeva D.S., Karimova U.N., Xamidova S.N.*

Toshkent tibbiyot akademiyasi, Toshkent, O'zbekiston

Название публикации: «BOLALARDA SURUNKALI GLOMERULONEFRIT LABORATOR DIAGNOSTIKASI»

Лабораторная диагностика хронического гломерулонефрита у детей

Тогаева Д.С ., Каримова У.Н., Хамидова С.Н

Laboratory diagnosis of chronic glomerulonephritis in children

Tog'ayeva D.S., Karimova U.N., Xamidova S.N.

Toshkent tibbiyot akademiyasi, Toshkent, O'zbekiston

Ishning maqsadi: surunkali glomerulonefritda peshob va qondagi o'zgarishlar tahlilini baholash. Tadqiqot materiali surunkali glomerulonefrit bilan kasallangan 60 ta bemor. Tekshirish usullari: umumiy peshob va qon tahlili, Nechiporenko sinamasi. Surunkali glomerulonefrit og'ir kechishi bilan kasallangan bemorlarda boshqa guruhlarga nisbatan proteinuriya, albuminuriya, eritrositopeniya, leykositoz, ECHT oshishi, leykosituriya va eritrosituriya kuchliroq namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: surunkali glomerulonefrit, bolalar, umumiy peshob tahlili, umumiy qon tahlili, Nechiporenko sinamasi.

The evaluation of the analysis of changes in urine and blood in chronic glomerulonephritis. The study material included 60 patients with chronic glomerulonephritis. Methods of examination: general urine and blood analysis, Nechiporenko test. In patients with severe chronic glomerulonephritis, proteinuria, albuminuria, erythrocytopenia, leukocytosis, increased ECHT, leukositoria and erythrocyturia are more pronounced than in other groups.

Key words: chronic glomerulonephritis, children, general urinalysis, general blood test, Nechiporenko test.

Dolzarbli: Glomerulonefrit buyrakning immun yallig'lanish kasalligi bo'lib, koptokchalar bilan birga buyrak kanalchalari ham zararlanadi.[1]

JSST ma'lumotlariga ko'ra, glomerulonefrit bilan 1 yilda 470 ming bemor kasallanadi, shundan 400 mingga yaqini bolalardir. [2]

Rossiyada surunkali glomerulonefrit bilan kasallanish 10000 aholiga 13-50 ta holatga yetadi. Ushbu patologiyalar ko'pincha erkaklarda kuzatiladi. Ular har qanday yoshda rivojlanishi mumkin, lekin ko'pincha 3-7 yoshli bolalarda va 20-40 yoshli kattalarda uchraydi. [9]

Klinik jihatdan glomerulonefrit turli xil buyrak va ekstrarenal simptomlar bilan namoyon bo'ladi, ammo klinik yo'nalishning xususiyatlari va kasallikning natijalari katta darajada nafaqat buyrak funksiyasi buzilishi bilan, balki boshqa organlarning zararlanishi bilan ham belgilanadi, ular orasida fiziologik funksiyalarda faol ishtirok etadigan patologik jarayonga endokrin tizimi, fermentativ jarayonlar, metabolik immun va gomeostazning murakkab metobolizmini boshqarishni amalga oshirish kiradi. [3,4,5,6,7,]

Surunkali glomerulonefritga turli xil buyrak kasalliklari guruhi kiradi, ular sababi, morfologik tuzilishi va davolash yondashuvlari bilan farq qiladi, ammo nefrologik sindromning birlamchi shikastlanishi bilan birlashadi. [8]

Surunkali glomerulonefritning sabablari ko'pincha noma'lum. Ba'zi kasalliklarning rivojlanishida bakterial va virusli infeksiyalarning, xususan, gepatit B va C viruslari, OIV infeksiyasi, qizamiq va Epshteyn-Barr viruslarining ahamiyati aniqlandi. Aslida, har bir noyob va yangi infeksiya glomerulonefritni keltirib chiqarishi mumkin. [8]

So'ngi yillarda glomerulonefritning biopsiya natijasida aniqlangan o'zgarishlarga asosan tuzilgan tasnifidan foydalaniladi. Birlamchi tashxis umumiy belgilarga asoslanib qo'yiladi, ya'ni bel sohasida og'riq, holsizlik, bosh og'rig'i va aylanishi,

dizuriya (tez va og'riqli, qizil rangli peshob ajralishi), yurak tez-tez urib ketishi, ko'ngil aynishi, ba'zan qayt qilish, qorinda og'riq. [10]

Buyrak biopsiyasini o'tkazish va buyrak shikastlanishing morfologik variantini tekshirish gematuriya va angina o'rtasida bog'liqlik mavjud bo'lganda va o'tkir glomerulonefrit tashxisi o'zini ko'rsatadigan holatlarda ham ko'riladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'tkir "post-streptokokk" glomerulonefrit niqobi ostida buyrakning ekstrakapillyar glomerulonefrit kabi jiddiy shikastlanishi yashirilishi mumkin, natijasi va prognozi davolanishni o'z vaqtida boshlanishiga bog'liq. [11]

Surunkali glomerulonefritning dastlabki klinik ko'rinishlari kam bo'lishi mumkin, shuning uchun kasallik ko'pincha sezilmasdan yashirincha kechadi. Bunday holatda kasallikni faqat peshob tarkibidagi o'zgarish bilan gumon qilish mumkin: undagi oqsil paydo bo'lishi (proteinuriya) va peshob cho'kmasining o'zgarishi – peshobda eritrositlar va leykositlar paydo bo'lishi. [12]

Tadqiqot maqsadi: Bolalarda surunkali glomerulonefrit bosqichlarini klinik-laborator erta tashxislash.

Material va metodlar: Tekshiruv obyekti sifatida Toshkent tibbiyot akademiyasi bolalar kardionefrologiya bo'limida surunkali glomerulonefrit tashxisi bilan davolangan 7-11 yoshli 60 ta bemor tekshirildi. Bemorlar quyidagi guruhlariga bo'lingan: 1-guruh 18 (30%) ta surunkali glomerulonefrit nefrotik shakli bilan kasallangan bemorlar, 2-guruh 30 (50%) ta surunkali glomerulonefrit gematurik shakli bilan kasallangan bemorlar va 3-guruh 12 (20%) ta surunkali glomerulonefrit aralash shakli bilan kasallangan bemorlar. Nazorat guruhi Yoshi va jinsi mos 15 nafar sog'lom bolalar olindi.

Tekshirish usullari: Umumiy qon tahlili, umumiy peshob tahlili, albuminuriya silindruriya va Nechiporenko sinamasini tekshirish.

Natija: Og'irlik darajasi yengil surunkali glomerulonefritning nefrotik shakli bilan kasallangan 1-guruh bemorlar tekshirilganda umumiy peshob tahlilida proteinuriya $4,5 \pm 1,1$ g/l, albuminuriya $2,3 \pm 0,6$ g/l, umumiy qon tahlilida eritrositopeniya $3,1 \pm 0,4 \times 10^{12}/l$, leykositoz $12,6 \pm 1,3 \times 10^9/l$, $34,5 \pm 3,8$ mm/soatgacha ECHT oshishi, leykosituriya $1000 \pm 100/ml$, eritrosituriya $4000 \pm 200/ml$ aniqlandi.

2-guruh o'rta og'ir darajali surunkali glomerulonefrit gematurik shakli bilan kasallangan 13 (26%) ta bemorlarida makrogematuriya kuzatilgan va umumiy peshob tahlilida proteinuriya $6,6 \pm 1,7$ g/l, albuminuriya $4,2 \pm 0,9$ g/l, umumiy qon tahlilida eritrositopeniya $2,2 \pm 0,4 \times 10^{12}/l$, leykositoz $15,4 \pm 2,8 \times 10^9/l$, $40,3 \pm 4,8$ mm/soatgacha ECHT oshishi, leykosituriya $1900 \pm 250/ml$, eritrosituriya $8000 \pm 600/ml$ kuzatildi. 17 (34%) ta bemorda mikrogematuriya kuzatilib, proteinuriya $1,2 \pm 0,1$ g/l, albuminuriya $0,7 \pm 0,09$ g/l, eritrositopeniya $2,9 \pm 0,8 \times 10^{12}/l$, leykositoz $9,8 \pm 1,6 \times 10^9/l$, ECHT $38 \pm 4,7$ gacha oshishi, leykosituriya $2200 \pm 100/ml$, eritrosituriya $14500 \pm 900/ml$ aniqlandi.

3-guruh og'ir darajali surunkali glomerulonefrit aralash shakli bilan kasallangan bemorlar tekshirilganda umumiy peshob tahlilida proteinuriya $8,9 \pm 2,2$ g/l, albuminuriya $5,3 \pm 1,1$ g/l, umumiy qon tahlilida eritrositopeniya, $1,8 \pm 0,5 \times 10^{12}/l$, leykositoz $17,7 \pm 3,7 \times 10^9/l$, $50,3 \pm 6,5$ mm/soatgacha ECHT oshishi, leykosituriya $1000 \pm 100/ml$, eritrosituriya $3000 \pm 200/ml$ aniqlandi. Nazorat guruhida peshob tahlilida proteinuriya 0,033 g/l, albuminuriya 0,007 g/l, umumiy qon tahlilida eritrositopeniya , leykositoz , ECHT 2-15 mm/soatgacha, Nechiporenko sinamasida leykosituriya $2000 \pm 150/ml$, eritrosituriya $1000 \pm 100/ml$ kuzatildi.

Laborator tahlil	1-gurux	2- gurux		3- gurux	N-guruh
Proteinuriya g/l	$4,5 \pm 1,1$	$6,6 \pm 1,7$	$1,2 \pm 0,1$	$8,9 \pm 2,2$	0,033
Albuminuriya g/l	$2,3 \pm 0,6$	$4,2 \pm 0,9$	$0,7 \pm 0,09$	$5,3 \pm 1,1$	0,007
Eritrositopeniya $\times 10^{12}/l$	$3,1 \pm 0,4$	$2,2 \pm 0,4$	$2,9 \pm 0,8$	$1,8 \pm 0,5$	$3,9-5 \times 10^{12}/l$
Leykositoz $\times 10^9/l$	$12,6 \pm 1,3$	$15,4 \pm 2,8$	$9,8 \pm 1,6$	$17,7 \pm 3,7$	$4-9 \times 10^9/l$
ECHT mm/soat	$34,5 \pm 3,8$	$40,3 \pm 4,8$	$38 \pm 4,7$	$50,3 \pm 6,5$	2-15
Eritrosituriya /ml	4000 ± 200	8000 ± 600	14500 ± 900	3000 ± 200	1000 ± 100
Leykosituriya /ml	1000 ± 100	1900 ± 250	2200 ± 100	1000 ± 100	2000 ± 150

Xulosa: Olib borilgan izlanishlar shuni ko'rsatdiki, nefrotik sindromning har xil turlari bilan og'rigan bolalarda kasallikning o'ziga xos klinik va laborator ko'rsatkichlar o'zgarishi kuzatildi.

Proteinuriya va albuminuriyaning rivojlanishi, ularning darajasi, eritrositopeniya, leykositoz va ECHT o'zgarishi nefrotik sindromning og'irlik darajasiga, buyrakning shikastlanish darajasiga bog'liq. Surunkali glomerulonefritning og'ir davrida Nechiporenko sinamasida eritrosituriya va leykosituriya o'zgarishi kuzatildi

Adabiyotlar ro'yhati:

1. Murkamilov I.T., (2017).
2. Ralph AP, Carapetis JR., (2013).
3. Zaxarenko R.V., Gipoterioz bilan og'rigan bemorlarda buyraklarning funksional holati. // Tib. Fan. Akad.- Xabarovsk. (2011.-21 b).
4. O'tkir va surunkali glomerulonefritda endokrin kasalliklar. Mat 2-ilmiy. Konf. "Klinik pediatriya, akusherlik va ginekologiyaning dolzarb masalalari". Kirov, 2012, 61-62 (mualliflar: Illek, Baxiyev X.B.,).
5. Illek Y.I, Zaysev G.A, Tarasova E.Yu., Urologiya va nefrologiya 2011; (3): 12-15
6. Papayan S.B, Savebkova N.D, Pediatrik klinik nefrologiya. // "Sotis".-Sank-Peterburg.-2011.
7. Allison A.S, Engni E.M., Mucophenolate mofetil, a rationally designet immunosuppressive druq. // Clin. Transpl.-2013 Feb.-Vol. 7-P. 96-112.
8. Tareev E.M., Klinik nefrologiya. 2012.-T.2.
9. Rossiya Federatsiyasining umumiy amaliyot shifokorlari assotsiatsiyasi. Umumiy amaliyot shifokorlari (oilaviy shifokorlar) uchun qo'llanma. Surunkali glomerulonefrit .-2014 – 29b.

10.A.G.Gadayev, R.Dadabayeva, X.Raximova., 2020.

11. Kabulboyev K., Naushabayeva A., Kanatbaeva A., Kulkaeva M. O'tkir "poststreptokokk" glomerulonefritning morfologik variantlari / Rossiya Dializ Jamiyatining IX Butunrossiya konfrensiyasi. Referatlar//Nefrologiya va dializ. -2015.

12. Bolgarova O.G., Maqola 2019.

ФИО автора: Расулова Шарифа Ғайбуллаевна

Жиззах политехника институти катта ўқитувчиси

Название публикации: «ЎЗБЕКИСТОНДА БАНДЛИК МУАММОСИ.

МАМЛАКАТ РИВОЖИДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ТАДБИРКОРЛИК
ФАОЛИЯТИНИНГ РОЛИ»

***Аннотация:** Мазкур мақолада кичик бизнес ва тадбиркорликнинг мамлакат иқтисодий тараққиётини таъминлаш, янги иш ўринларини яратиш, аҳолининг даромадлари ва фаровонлигини оширишдаги роли очиб берилган.*

***Калит сўзлар:** Тадбиркорлик, кичик бизнес, иқтисодий тараққиёт, иш ўринлари, даромад, фаровонлик.*

Мамлакатимиз иқтисодиётини тараққий эттиришда кичик бизнес ва тадбиркорлик алоҳида аҳамият касб этади ва ҳозирги шароитда унинг роли янада ортиб бормоқда. Шу сабабдан ҳам кичик бизнес ва тадбиркорликни жадал ривожлантириш ҳар қандай мамлакат иқтисодиётининг барқарор ўсишини таъминловчи асосий бўғин ва амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг устувор йўналиши ҳисобланади. Иқтисодиётда рўй бераётган турли ижобий ўзгаришлар кўп жиҳатдан кичик бизнес ва тадбиркорликнинг ривожланиши билан узвий боғлиқдир.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаб ўтганларидек: “...жиддий ва кундалик эътиборини талаб қиладиган яна бир муҳим йўналиш бор. Бу - хусусий мулк ва тадбиркорликни янада ривожлантириш ва уларнинг таъсирчан ҳимоясини таъминлашдир”.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги ПФ-4947-сон Фармони билан тасдиқланган 2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг «Ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари» номли бобида тадбиркорлик ва бизнесни ривожлантириш асосида янги иш ўринларини яратиш ҳамда аҳолининг, энг аввало, таълим муассасалари

битирувчиларининг иш билан бандлигини таъминлаш, ишсизлик даражасини камайтириш вазифаси белгиланган.

Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш асосида бир қатор ижтимоий-иқтисодий вазифалар ҳал этилиши назарда тутилади:

➤ биринчидан, жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, кичик бизнес ички бозорни зарур товар ва хизматлар билан тўлдирадиган, иқтисодиётнинг таркибий негизини белгилаб берадиган энг муҳим сектор ҳисобланади, шунингдек, аҳолини, айниқса, ёшларни иш билан таъминлашда, уларнинг иқтисодий мустақилликка эришишлари ва ҳаётда ўз ўринларини топиб кетишларида энг асосий омил ва манба бўлиб хизмат қилади;

➤ иккинчидан, ҳозирги шароитда жаҳон ва минтақавий бозорларда рақобат кескинлашиб бораётгани ҳаммага аён. Айнан кичик бизнес ўзининг ҳаракатчанлиги, кам сармоя талаб қилиши ҳисобидан ишлаб чиқаришни энгилроқ ва тез модернизатсия қилиш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турларини янгилаш имкониятига эга экани ва шу тариқа бозор конъюнктурасининг ўзгарувчан талабларига яхши мослаша олиши билан эътиборлидир;

➤ учинчидан, кичик бизнес ва тадбиркорлик ўсиши билан мамлакат таянчи ва суянчи бўлган мулкдорлар ўрта синфини шакллан-тириш вазифаси бевосита ҳал этилади. Умуман айтганда, кичик бизнес ва тадбиркорлик бугунги кунда аҳоли бандлигини таъминлайдиган ва унинг асосий даромад манбаи бўлган муҳим бўғин ҳисобланмоқда.

Энг аввало, ёшларга хос тадбиркорлик ва ташаббускорлик тадбиркорлик фаолиятида ўз ўрнини топмоқда, ўз бизнесини ташкил этиш ва ривожлантиришда қўлланиляпти.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантиришда 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясининг иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштириш бўйича учинчи устувор йўналишида эса, иқтисодиётда давлат

иштирокини камайтириш, хусусий мулкнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва унинг истиқболли ролини янада кучайтириш, кичик бизнес ва тадбиркорлик ривожланишини рағбатлантиришга қаратилган институционал ва таркибий ислохотларни давом эттириш, хусусий мулкнинг ҳуқуқ ва кафолатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, барча турдаги тўсқинликлар ва чекланишларни бартараф этиш, хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантириш йўлида тўлиқ эркинлик бериш, амалиётда “Агар халқ бой бўлса, давлат ҳам бой ва кучли бўлади” деган принципни амалга ошириш, кичик бизнес ва тадбиркорликни кенг ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, тадбиркорлик тузилмаларининг фаолиятига давлат, назорат ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ноқонуний аралашувини қатъий олдини олиш, давлат мулкни хусусийлаштириш тартиб-таомилларни янада кенгайтириш ва соддалаштириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг устав жамғармаларида давлат иштирокини камайтириш кўзда тутилган.

Албатта мазкур соҳада қўлга киритилган ютуқлар билан бир қаторда, бугун унга тўсиқ бўлаётган ва унинг ривожланишига халақит бераётган муаммоларни яна бир бор батафсил, чуқур таҳлил қилиш ҳамда қилинган таҳлиллар асосида аниқ, стратегик қарорлар қабул қилиш заруриятини туғдирмоқда.

Ўзбекистонда бу соҳада ҳали ишга солинмаган жуда катта салоҳият ва имкониятлар мавжуд эканини, дунёдаги тараққий топган давлатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ялпи ички маҳсулот ҳажмида етакчи ва ҳал қилувчи ўринни эгаллаётганини инобатга оладиган бўлсак, бу йўналишда қиладиган ишларимиз нақадар кўплиги аён бўлади.

Шундай экан, иқтисодиётни модернизациялаш шароитида иқтисодиётимизнинг локал тармоқларидан саналган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ривожлантириш тенденцияларини чуқур таҳлил қилиш ҳамда мазкур соҳани янада давлат томонидан қўллаб қувватлаш борасидаги чора-тадбирлар мажмуасини тубдан такомиллаштириш фикримизча, бугунги кундаги энг долзарб масалалардан биридир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. www.uza.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида, Тошкент шаҳри, 2017 йил 7 феврал.
3. Тенденции социально-экономического развития Узбекистана (2005-2014 гг.) / под общей редакцией д.э.н. А.М.Садикова / Ташкент: ИФМР, 2015.-97 с.; Экономика Узбекистана. Информационно-аналитический бюллетень за январь-декабрь 2017 года. Т.: Center for Economic Research, 2018 год.

ФИО авторов: *Muhammadova Dialfruz Axmatovna,*

Abdullayeva Zulfiya G'afurovna,

Academic Lyceum at the Bukhara Institute of Engineering and Technology

Название публикации: «DEVELOPING STUDENTS' INVENTIVE COMPETENCES IN PHYSICS CLASSES»

Annotation. The article deals with issues related to the method of solving problems in physics. As well as the role of performing practical exercises in physics to increase efficiency in teaching the subject.

Keywords. Physics, subject teaching, problem solving, mechanics, laboratory classes, frontal laboratory work, learning effectiveness.

The spiritual, educational, socio-economic, technical and technological reforms of the 21st century are being carried out step by step. In particular, the purpose of the educational process is to conduct on the basis of pedagogical technologies, to cultivate a free personality, the process is complex and shows the need to transform a voluntarily constructed and put into practice a system of teaching that is strictly science-based pedagogy.

Irrigating this process in the spirit of universal and national values, improving its content is an urgent task for creative teachers. Does it require a great deal of skill on the part of teachers when teaching in a variety of non-standard forms based on pedagogical technologies? the question arises. To find a solution to this question, the teacher must follow the following: pedagogical technology must be pre-designed and be able to apply the finished project in practice. This requires great skill.

The purpose of the physics course, which teaches physics as a subject of general secondary education, academic lyceums, professional colleges, is to provide fundamental knowledge of physics on the basis of general secondary education, physics to develop students' scientific outlook and philosophical observation through scientific explanation of events and the physical landscape of the universe, to reveal the dialectical connection between theory and practice, to increase their capacity to understand physical processes in nature and technology, to apply their knowledge in everyday life and the people. preparation for their activities in the field is to lay the groundwork for further education.

The teacher can use different forms of teaching methods (lectures, oral presentations, problem solving, practical work, demonstrations, etc.) in the organization of physics lessons. It is also recommended to use various non-traditional

methods of teaching, such as discussions, statements, puzzles, electronic aids and multimedia. Demonstrate that covering topics in innovative ways is one of the most pressing issues facing teachers today. And it's about showing how important collaborative learning is for physics.

What are the teaching methods? Methods of teaching aimed at achieving the learning objectives used in the joint and interconnected work of teachers and students are called teaching methods. Different types of teaching methods in physics lessons: story, explanation, lecture, various conversations with students, demonstration of teacher experiences, presentation of a story or lecture with working and citation modules, posters, pictures, diapositions, etc. TV broadcasting, tape recording and video recording, educational films, textbooks, laboratory experiments, live observation, problem solving, handouts and printed didactic materials, individual from students and frontal inquiry, written independent and controlling work, knowledge programming, and more.

Each of the teaching methods is implemented through a system of methods. Teaching method is an integral part of the teaching method. For example, problem-solving a) from a variety of ways in which a problem-solving situation is created (performing a task that contradicts students' knowledge as a result of demonstrating a problem-solving experience to determine whether life experience contradicts scientific knowledge during a conversation, etc.). b) various methods that guide students to intellectual activity in the way of hypotheses (assumptions) made by students about the causes of conflicts in a problematic situation (the method of updating the necessary knowledge, the method of analogy, etc.);) assumes the use of different methods of testing the hypotheses made by students during the conversation (checking the conformity of the hypothesis to the basic theoretical concept, testing the hypothesis in practice).

Similarly, students' laboratory work assumes that they are prepared for this work in different ways, that students' experimental skills are formed in the course of laboratory work, and that they use different methods to check the accuracy of practical actions and measurements. For example, the following methods can be used to prepare students for laboratory work. 1) Students review the theoretical material and learn the details of the laboratory work from the textbook.

In doing so, they try to understand and master the sequence of measurements and other practical work they need to do in class. They then write in a notebook the topic of the lesson, a table of results for measuring the necessary equipment, and so on; 2) students repeat the theoretical material and solve a textual problem in the context of "laboratory" (ie, the order of work is classified, the results of "experiments" are given and the calculation of the required error is provided). Based on this, they plan a

measurement of the upcoming laboratory work; 3) Students review the theoretical material and try to plan a possible path to the future experiment, based on their laboratory experience and the knowledge and skills they have acquired.

Thus, each teaching method can be described and conveyed through the different methods used in it and their interrelationships. Improving teaching methods goes hand in hand with not only the introduction and application of new teaching methods, but also the improvement of teaching methods. They classify teaching methods to make them easier to analyze and describe. Teaching methods can be classified differently depending on the basis on which the methods are based.

In didactics, the classification of methods for the transfer of information from teacher to student is widely used. lecture) also represents work with the book, divided into visual (demonstration of experiments, working and static models, posters, pictures and movies, etc.) and practical (laboratory experiments, problem solving, etc.).

Comparative Analysis of Traditional and Technological Teaching

Criteria	Traditional teaching	Technology training
The goal	Education, skills development	Collaborative activity through knowledge, skills and competencies formation
The role of the learner	Follows instructions; Passive reception of; Information does; assimilates information; partly responsible for the learning process	Suggests his own ideas; Interconnected; actively participates; fully responsible for the educational process
To read interest (motivation)	By the outside community pressure (family, religion, customs, etc.); the student does not see the immediate benefit of reading	Internal motivating factors. The student immediately realizes the benefit
Process	-directive approach -interprets and evaluates -knows more and better on the topic -speaks in a professional language	- democratic approach -listens, supports, is ready to accept everyone's thoughts and ideas

		- speaks the language of students
Methods	The student receives evidence, information	Teaching is based on students' knowledge and skills

Students have different levels of communication needs, and the role of the teacher is to create an environment to meet these needs. Some students have a strong need to communicate with each other, others with the teacher, and still others with the learning material.

Every student has a natural need for recognition and respect. The teacher's responsibility is not to discriminate or embarrass each other, but to create an environment in which students listen to each other, learn from each other's opinions, and thus show respect for others. The teacher should try to find an opportunity for each student to highlight their contribution to the collaboration during the lesson.

Humans have a natural need to do something and achieve better results. During the lesson, students want to achieve better results when they complete a specific task. During the training, they want to know how the outcome can help them to complete the task they are doing. There is a growing line of such needs, first low and then high.

Improving the quality of education, increasing the intellectual activity of students is the main task of pedagogy today. The use of interactive methods in increasing intellectual activity gives good results. This requires innovation in the educational process.

Conclusion

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto hulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Shunga ko'ra ushbu kurs ishida xam fizikaga oid mavzularni innovatsion usullarda o'qitish o'quvchilarni mavzuni ilmiy asosda tushunishlariga, mustaqil fikr yuritishlariga xizmat qiladi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchilar asosiy figuraga aylanadi.

Nowadays, there is a growing interest in the use of innovative technologies, pedagogical and information technologies in the educational process, one of the

reasons for this is that in traditional education While students are taught to acquire only ready-made knowledge, modern technology teaches them to search for, study and analyze independently, and even draw their own conclusions. Therefore, in this course, the teaching of physics in an innovative way will help students to understand the topic on a scientific basis, to think independently. In this process, the teacher creates conditions for the development, formation, acquisition and upbringing of the individual, and at the same time serves as a manager, a guide. Students become key figures in the learning process.

New pedagogical technology is a process that we use in the classroom. Our task is to increase the knowledge of students using various methods.

REFERENCES

1. Л.В.Голиш, Д.М.Файзуллаева «Педагогик технологияларни лойихалаштириш ва режалаштириш». Т. 2010 й, 149-б.
2. A.N. Remizov “Tibbiy va biologik fizika” “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti T. 2005 y, 592-b
3. ИшмухамедоваР.Ж. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. Т: ТДПУ, 2004. - 44 б.
4. M.F. Atoyeva. Use of Periodicity in Teaching Physics. Eastern European Scientific Journal. – Düsseldorf-Germany, 2017. № 4. –P. 35-39.
5. M.F. Atoyeva. Didactic foundations of inter-media relations in the training of university students. International Scientific Journal. **Theoretical & Applied Science**. p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online). **Year:** 2020 **Issue:** 06 **Volume:** 86, P. 124.

ФИО автора: Farg'ona Politexnika Institut

M20-21QXMSDIT guruh magistranti

Xojimatov Javlonbek Inomjon o'g'li

ФИО научного руководителя: *Nazirova Rahnamaxon Muxtorovna T.f.f.d dotsent*

Название публикации: «FARG'ONA VODIYSIDA YETISHTIRILGAN OSHQOVOQLARDAN YANGI TURDAGI OZUQA TEXNALOGIYALARINI ISHLAB CHIQISH»

Annotatsiya: Ushbu maqolada Farg'ona vodiysida yetishtirilgan oshqovoqdan yangi turdagi ozuqa texnologiyalarini ishlab chiqish, oshqovoq tadqiqot usullari, oshqovoqlarni saqlash, oshqovoq xususiyatlari, iste'molga mo'ljallangan oshqovoq talablari haqida batafsil so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: oshqovoq, ozuqa texnologiyalari, poliz ekinchilik madaniyati, agrokimyoviy usul, agrofizikaviy usul.

Kirish:

Qovun va tarvuzlardagi singari oshqovoq uchun ham harakterli ko'rsatkichlardan biri ularning ko'ndalang kesimining diametri sanaladi. Bu ko'rsatkich uzunchoq shakldagi oshqovoqlarda 12 sm dan, dumaloq va yapasqi shaklidagi oshqovoqlarda esa 15 sm dan kam bo'lmasligi zarur. Shuningdek, mazkur standartda pachaqlangan, ezilgan, yorilgan oshqovoqlar sotishga ruxsat etilmasligi ko'rsatib o'tilgan.

Bundan tashqari, yigirmanchi asr mobaynida o'troq turmush shakliga o'tgan va dehqonchilik bilan shug'ullanadigan yarim o'troq guruhlarning ovqatlanishida sezilarli o'zgarishlar ro'y berdi. Bu, birinchi navbatda, ularning ratsionida o'simlik asosidagi oziq-ovqatlar tarkibini kengaytirishda namoyon bo'ldi. Farg'ona vodiysining an'anaviy o'zbek, tojik va uyg'ur taomlarini tayyorlashda turli sabzavotlardan keng

foydalanilgan. Xususan, oshqovoq, piyoz, sabzi, sholg'om singari sabzavotlar an'anaviy taomlarni tayyorlashda asosiy tarkibiy qismlar hisoblanadi.

Asosiy qism:

Oshqovoqlar ishlatish maqsadiga qarab oshxonabop va yemish uchun yetishtiriladigan turlariga bo'linadi. Oshxonabop qovoqlar tarkibida qand (4,5 %), oqsil (1 %), mineral moddalar (0,6-0,8 %), karotin, S vitamini va pektin moddalari bo'ladi. Oshqovoqlar qayta ishlash uchun juda yaxshi xom ashyo hisoblanadi. Ulardan bo'tqa, kotlet, shinni, pastila, qiyom va boshqa mahsulotlar olishda foydalaniladi. O'zbekistonda ekiladigan navlariga Ispanskaya 73, Polov kadi, Qashqar qovoq, Mozolevskaya 10, Vitaminnaya kabi navlarini kiritish mumkin.

Iste'molga mo'ljallangan oshqovoqlar GOST 7975-68 standarti talabiga javob berishi zarur. Bu standart talabi bo'yicha oshqovoqlar yangi, pishib yetilgan, butun, sog'lom, toza, kasallanmagan, shakli va rangi bo'yicha aynan shu botanik navga xos, boldoqli yoki boldoqsiz bo'lishi mumkin. Oshqovoqlar massasida shakli bo'yicha ma'lum darajada farq qiladigan oshqovoqlar bo'lishiga yo'l qo'yilsada, lekin ular badburch bo'lmasligi kerak.

Rus-tatar aholisining O'rta Osiyoga, ayniqsa Farg'ona viloyatiga joylashishi bilan mahalliy xo'jalik poliz ekinlarining bir qancha yangi turlari, shuningdek, oshqovoq, pomidor, kartoshka, karam yetishtira boshladi. Bu sabzavotlar XX asr boshidan mahalliy o'zbek va tojik xalqlarining taomlarida foydalanilgan.

Farg'ona vodiysining asosiy ekinlari paxtachilikdir. Farg'ona vodiysida paxtadan tashqari boshqali don, uzum, anor, anjir, xurmo, o'rik, qovun va oshqovoq, shuningdek, boshqa navlar yetishtiriladi. Vodiyning florasi boy va rang-barang bo'lib, tekisliklarda osiyo terak, shingil, qamish, qizilmiya, tuya tikan, soranik kabi ko'plab o'simliklar navlari o'sadi. Oshqovoq tadqiqot usullari quyidagilardan iborat:

- 1.Oshqovoqning unib chiqishi, dastlabki barglarning paydo bo'lishi, o'simlik poyasining kengligi, o'sish davri, gullash, meva berish, meva soni va pishib etishi qayd qilingan.
- 2.Niholning boshlanish vaqti aniqlangan.
- 3.O'simlik navi atamasida oshqovoq poyasidagi mevalar (20 dona) sonini aniqladi.
- 4.Poyaning o'lchangan umumiy uzunligi va uning o'sish dinamikasi (har 15 kunda).
- 5.O'sish davridagi oshqovoqlarning umumiy soni, vazni va massasi (20 ta o'simlik bo'yicha).
- 6.Oshqovoq ekiladigan maydonning tuprog'i, o'simlik tarkibidagi azot, fosfor, kaliy va namlik miqdori tuproqning umumiy agrokimyoviy va agrofizikaviy usullari bilan aniqlandi.
- 7.Mevalarning kimyoviy tarkibi, sharbat mahsuldorligi va sifati o'rganildi.
- 8.Sharbat ishlab chiqarishda sharbat miqdorini oshirish bo'yicha xulosalar berildi.
- 9.Sharbatning organoleptik xususiyatlarini yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqildi.

Poliz ekinchilik madaniyati O'zbekiston dehqonchiligining qadimiy yo'nalishlaridan biri sanaladi. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, bu yerda eramizdan avvalgi IV asrda poliz ekinlari yetishtirilgan. O'zbekiston Respublikasida oshqovoqning ko'p navlari mavjud. O'zbekiston o'simlikshunoslik ilmiy-tekshirish instituti ma'lumotlariga ko'ra, oshqovoqning 3 madaniy turiga tegishli 141 nav, jumladan, mushk oshqovoqning 57, yirik mevali oshqovoqning 45 va qattiq po'stli oshqovoqning 38 navi bor. Bu navlar asosan Zarafshon, Quyi Amudaryo va Farg'ona vodiysida yetishtiriladi. Bundan tashqari, mushk oshqovoq Farg'ona vodiysida, yirik mevali oshqovoq turlari esa Zarafshon va Quyi Amudaryo vodiylarida yetishtiriladi. Surxondaryo va Qashqadaryo

viloyatlarida, ya'ni janubiy hududlarda oshqovoq navlari ancha kam, jami 5 ta mushk oshqovoq navlari yetishtiriladi. Ekish vaqti ko'p tomondan tuproq haroratiga bog'liq, chunki poliz ekinlari tuproq haroratiga juda sezgir.

Xulosa:

Xulosa qilib shuni aytish joizki, saqlanishi mumkin bo'lgan oshqovoq navlari juda qattiq va og'ir, lekin unchalik katta emas. Yaroqlilik muddati boshida u ko'p kraxmal moddasini o'z ichiga oladi, 2-3 oydan keyin kraxmal eruvchan shakarga aylanadi va natijada oshqovoqning ta'mi va ozuqaviy qiymati ortadi.

Oshqovoq tarkibida juda ko'p suv bor va saqlash muddati mobaynida suvning ko'p yo'qotilishi sifatning pasayishiga olib keladi. Oshqovoqlar ularning ostiga adyol yotqizilgan javonlarda saqlanadi, tekis navlar meva bazasi yuqoriga qarab qolgan javonlarga joylashtiriladi. Do'konlarda havo harorati 1-14° C atrofida va nisbiy namlik 70% atrofida bo'lishi zarur. Oshqovoqni saqlash uchun sovuq va nam ob'ektlar tavsiya etilmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bo'riyev X.Ch. Qovoq ekinlarining rivojlanishi va urug'lik mahsuldorligi biologiyasi. Toshkent, Mehnat, 2004.
2. Bo'riev X.Ch., Umidov Sh.E. O'zbekistonda yetishtiriladigan qovoqning har xil turlari va navlarini gullash biologiyasi. O'zbekiston agrar fanlari axborotnomasi, Toshkent 2012.
3. Ashurmetov O.A, Bo'riev X.Ch. "Povuz ekinlarining biologiyasi va ularni yetishtirish texnologiyasi", T. «Mehnat», 2000.

4.Bo'riyev X.Ch., Umidov Sh.E. Qovoq ekinlarining mevaliligi va urug'lik mahsuldorligi. O'zbekiston agrar fanlari axborotnomasi, Toshkent 2012.

5.Popov A.A. Har xil turdagi qovoqlarni etishtirish holati, qayta ishlash va saqlash usullarining sifatiga ta'siri.Sankt-Peterburg.2004.

ФИО автора: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг

309-гуруҳ курсанти *Тоштемурова Сарвиноз Ваҳоб қизи*

Название публикации: «ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ЎҒИРЛИК ЖИНОЯТЛАРИ ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ФАОЛИЯТИ»

Аннотация: Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат қуриш вазифаси жамият ҳаётининг барча жабҳаларида инсон ҳуқуқ ва эркинлик-ларини таъминлашнинг самарали механизми яратилишини тақозо этади. Республикамиз Конституциясида шахс манфаатларининг давлат манфаатларидан устунлиги, инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатлари олий қадрият ҳисобланиши белгилаб қўйилган. Жиноятларнинг олдини олиш, уларнинг ҳар қандай тур ва кўринишларига қарши мурасасиз курашиш, юртимизда қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи шахсий мулкӣ ҳуқуқ-ларини таъминлашнинг мақсади жамиятда тинчлик ва осойишталикни сақлашдир. Инсоннинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлари, шу жумладан мулкӣни ноқонуний тажовузлардан ҳимоя қилиш ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Калит сўзлар: инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари, ўғрилик жиноятлари, жавобгарлик, ўғриликдан жабр кўрган шахслар, жиноят содир этилган шарт-шароитлари.

Аҳолининг тинчлигини, осойишталигини сақлаш, ҳар бир ҳудудда барқарорликни таъминлаш мустақил давлатимизнинг асосий вазифаларидан биридир. Демократик давлат ўз фуқароларига тинч яшаш ва меҳнат қилиш имконини тўла таъминлаб бермоғи керак. Лекин, айти замонда, жиноятчиликка қарши кураш шунчаки бир атамага айланиб кетмаслиги лозим. Бу иш - давлат сиёсатининг асосий тамойилларидан бири бўлмоғи зарур. Таъкидлаш лозимки, ўғрилик жиноятларининг ижтимоӣ хавфлилиги шундаки, бу турдаги жиноятлар натижасида шахсий ва хусусий мулкка моддий зарар етказилади. Шу билан бирга, жиноят содир этган шахсларнинг ўз вақтида аниқланмаслиги ва жавобгарликка тортилишининг таъминланмаслиги, бир томондан, уларнинг ғайриқонуний бойлик орттиришига, ижтимоӣ фойдали меҳнат билан шуғулланмасдан текинхўрларча ҳаёт кечиришига имкон яратса, бошқа томондан, бу ҳолатлар жиноят содир этган шахслар учун жавобгарлик ва жазонинг муқаррарлиги таъминланмаслигига, ўғриликдан жабр кўрган шахсларга жиноят натижасида етказилган моддий зарарнинг қопланмаслигига ва

одамлар онгида ички ишлар органларининг ўз вазифаларини бажармаётганлиги ҳақида фикрлар шаклланишга ҳамда пировард-натижада давлатга ишончнинг йўқолишига олиб келади.

Ўғрилик бугунги кунда энг кўп тарқалган жиноятлардан биридир. Ўғриликнинг криминалистик тавсифи ушбу жиноятларнинг энг муҳим белгиларини, жиноят содир этилган шарт-шароитни, содир этиш усулини, уни содир этишга мойил бўлган шахслар ҳақидаги маълумотлар йиғиндисини ўз ичига олади ва тергов қилишда самарали натижаларга эришишни таъминлайди. Ўғирлик – бу ўзганинг мулкини яширин равишда талон-тарож қилиш, яъни ўғирлик жабрланувчи ёки бошқа шахслар йўқлигида ёки улар бор бўлса-да, уларга билдирмасдан ўзганинг мол-мулкини яширинча талон-тарож қилиш тушунилади. Хонадонларда содир этиладиган ўғирликларнинг криминалистик таснифи – маскур жиноятни содир этишга мойил бўлган шахсларнинг энг муҳим белгилари билан боғлиқ маълумотлар йиғиндиси бўлиб, маскур жиноятларнинг олдини олиш фаолиятини ташкил этишни белгилаб беради³⁴.

Ўғирлик талон-тарожнинг энг кўп тарқалган шаклидир. Бунга сабаб, аввало, ўғирликни очиш фоизларининг унчалик катта эмаслиги бўлса керак, чунки ўғирлик яширин равишда содир этилади, унинг очилишини қийинлаштиради. Ўғирлик жиноятлари профилактикасининг ўзига хос хусусияти унинг қачон ва қайси вазиятда, қайси жиноятлар ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш учун ўтказилиши билан ажралиб туради. Профилактика инспекторлари ўғирлик жиноятларининг содир этилишига қарши барвақт курашиш учун умумий профилактикада ўтказиладиган чоратадбирлардан яна бир муҳими аҳоли орасида ҳуқуқий тарғибот ишларини олиб бориш ҳуқуқбузарликларни олдини олишда муҳим аҳамият касб этади. Ўғрилик жиноятлари умумий жиноятчиликнинг катта қисмини (30,4%ни) ташкил этади. Мазкур жиноий қилмишлар оқибатида жисмоний ва юридик шахсларга жуда катта миқдорда моддий зарар етказилади. Ўғрилик жиноятларининг олдини олишдаги умумижтимоий чоралар сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

– иқтисодиётда янги иш ўринлари ташкил этилиши, аҳоли бандлигининг самарали тизимини яратиш ва такомиллаштириб бориш;

³⁴ И. Исмаилов, А. А. Хамдамов, Б. Э. Закиров ва бошқ.; Масъул муҳаррир юридик фанлар доктори Д. М. Миразов. Ўғрилик жиноятларини очиш, тергов қилиш, уларнинг сабаблари ва шарт-шароитларини аниқлаш ва бартараф этиш: Амалий-услубий қўлланма /– Т. : Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. – 107 б.

– саноат ва ишлаб чиқаришни қайта жиҳозлаш ҳамда замонавий технология жараёнларини жорий этиш;

– қишлоқ хўжалиги ва қайта ишлаш жараёнида комплекс механизациялаштирилган корхоналарни яратиш.

Ўзгалар мулкани талон-торож қилиш жиноятларининг келиб чиқишига қуйидаги омиллар таъсир қилади: ташкилий-хўжалик омиллари; иқтисодий сиёсатдаги камчиликлар, лозим даражадаги назорат тизимининг йўқлиги, ҳуқуқ ижодкорлиги фаолияти хўжалик амалиётининг талабларига жавоб бермаслиги; ижтимоий-психологик омиллар; ҳуқуқий тарбия ишларидаги камчиликлар, аҳоли, айниқса ўрта бошқарув бўғини вакиллариининг хўжалик соҳасидаги мураккаб вазифаларни янги иқтисодий мафкура негизида ечишга тайёр эмаслиги.

Профилактика инспекторлари ўғирлик жиноятларининг содир этилишига қарши барвақт курашиш учун умумий профилактикада ўтказиладиган чоратadbирларни амалга ошириб, ички ишлар органлари фаолиятининг самарадорлигини, фуқароларнинг тинч ва осойишта ҳаёт кечиришини таъминлаш, юртимизда жиноятчиликнинг ўсишига йўл қўймаслик имконини бермоқда

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуни. 2014 йил 14 май.

2. Ўзбекистон Республикаси ЖК Махсус қисм –Т. 2021 й.

3. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси-Т. 2021 й.

4. И. Исмаилов, А. А. Хамдамов, Б. Э. Закиров ва бошқ.; Масъул муҳаррир юридик фанлар доктори Д. М. Миразов. Ўғирлик жиноятларини очиш, тергов қилиш, уларнинг сабаблари ва шарт-шароитларини аниқлаш ва бартараф этиш: Амалий-услубий қўлланма /– Т. : Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. – 107 б.

ФИО автора: *Muminova Sevara Olovitdin qizi*

Mutahassisligi: Samarqand davlat arxitektura-qurilish instituti.

5A150903 –Dizayn(Interyer)

ФИО научного руководителя: *Арх. ф. д. Dots. Mamatmusayev T.SH.*

Название публикации: «GEOMETRIK NAQSH ELEMENTLARINING RAMZIY MA'NOLARI»

UDK – 72.01

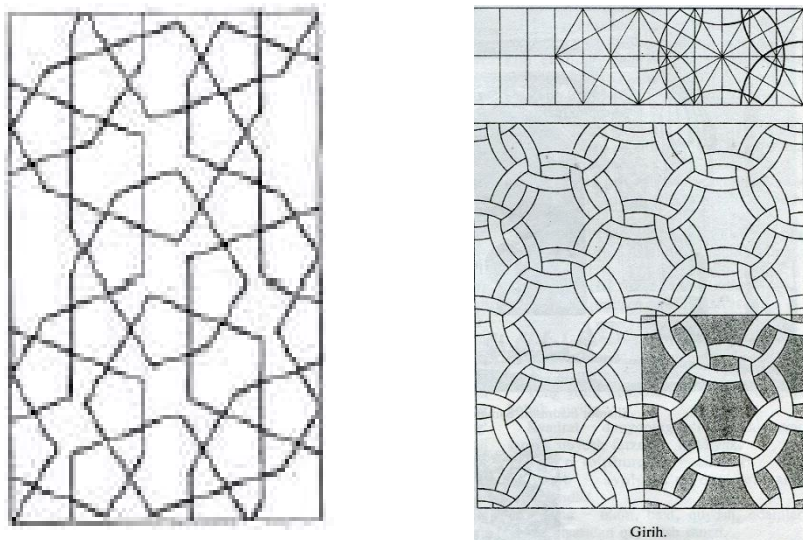
Annotatsiya. Amir Temur davrida me'morchilikda geometrik naqsh elementlariga katta e'tibor berilgan va chuqur ma'no mazmunga ega bo'lgan. Handasaviy ya'ni geometrik naqsh – murakkab naqsh turi bo'lib, to'rtburchak, uchburchak, ko'pburchaklardan aylana va yoylardan iborat bo'ladi. Geometrik naqsh elementlarining ramziy ma'nolari haqida maqolada keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: “Naqsh tili”, Amir Temur, O'simliksimon naqsh, Geometrik (handasaviy) naqsh, Ryui Klavixo, “arabeska”, Gulli girih.

Naqshlarning o'ziga xos uslubi, texnologiyasi va mazmuni bo'ladi. Sizda naqshning o'zi nima? Uning qanday turlari bor? “Naqsh tili” deganda nimani tushunasiz? savollar paydo bo'lgan bo'lishi mumkin. “Naqsh” - asabcha “tasvir”, “gul” degan ma'noni anglatadi. U qush, hayvon, o'simlik, geometrik shakl va boshqalar tasvirining ma'lum tartibda takrorlanishidan hosil qilingan bezakdir. Ganchkorlik, kandakorlik, kashtado'zlik, zardo'zlik, kulolchilik, zargarlik, gilam to'qish, yog'och o'ymakorligi va hokozolarda har xil yo'llar bilan naqshlar ishlanadi. Masalan; o'yib, chizib, chok yordamida, zarb bilan qadab va boshqa usullardan naqsh solinadi.

Ganch o'ymakorligida ishlatiladigan naqshlar mazmuniga ko'ra – o'simliksimon, geometrik, gulli girih, ramziy va boshqa turlarga bo'linadi. O'simliksimon naqsh tabiatdagi barg, band, daraxt, buta, g'uncha singarilarning rasm naqqosh tomonidan biron – bir uslub va muayyan qonuniyat asosida

takrorlanib hosil qilinadi. Geometrik (handasaviy) naqsh turlaridan biri girih bo'lib, u chigal, tugun ma'nosini anglatadi. (1-rasm)

1-rasm. Girih naqsh

Handasaviy naqsh – murakkab naqsh turi bo'lib, to'rtburchak, uchburchak, ko'pburchaklardan aylana va yoylardan iborat bo'ladi. Tuzilishi jihatidan to'g'ri chiziq va aralash chiziqlardan tashkil topgan girihga bo'linadi. Geometrik naqsh uzluksiz rapportlardan bo'lib, har bir rapportning o'z tuzulishi bor. Yevropada u “arabeska” deb yuritiladi. Gulli girih o'simlik va geometrik naqsh elementlaridan tashkil topadi. (2-rasm)

2-rasm. Gulli girih naqshi

Yuqorida sanab o'tilgan geometrik va o'simliksimon naqshlar uning elementlari hisoblanadi. Binolarni naqshlar bilan bezash borasida qadimgi fozilu fuzalolar ko'p fikrlar bildirganlar.

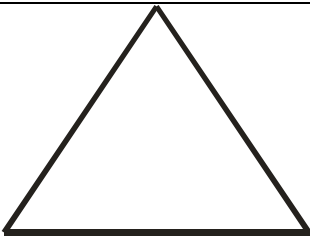
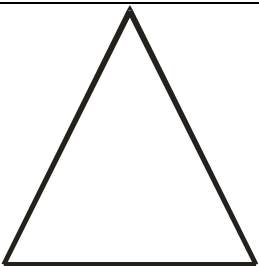
Amir Temur shaharlarni chiroyli va ulug'vor binolar bilan bezashga intilgan, tosh hamda g'ishtin yo'llar, keng va ravon ko'chalar qurdirgan. Ko'chalarda do'ppichilik, misgarlik, zargarlik, beshikchilik, pichoqchilik, bo'yrachilik, savatchilik, gilamchilik, rastalari mavjud bo'lgan. Rastalarning yonma-yon joylashganligi xaridorlarga qulaylik tug'dirgan.

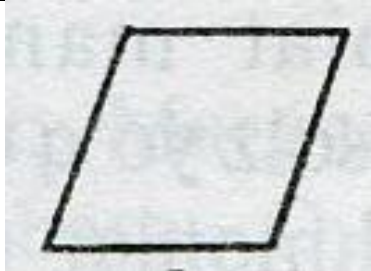
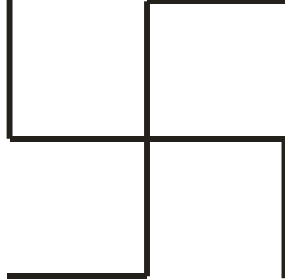
Amir Temur saroyida bo'lgan Ispaniya qirolligining elchisi Ryui Klavixo, o'z kundaliklarida quyidagilarni yozib qoldirgan: "Men podshoning amri bilan qariyb 20 yildan beri qurilayotgan katta bir saroyini ko'rdim. Bu saroyning kirish joyi juda uzun bo'lib, peshtoqi juda baland edi. Kirish joyining o'ng va chap tomonlari turli naqshlar bilan bezatilgan, hashamdor arklar qad ko'tarib turibdi. Kengligi 300 qadam bo'lgan katta hovlidan so'ng podshoning taxti o'rnatilgan, zalga kiraverishda baland va katta eshik ko'rinadi. Eshik oltin va zangori ranglar bilan bezatilgan, koshinlari juda ham nafis ishlangan. Eshikning ustida o'rtada quyosh ostida sher tasviri tushirilgan, chetlarida ham xuddi shunaqa - bu Samarqand shahrining gerbidir. Bu eshikdan to'g'ri kvadrat shaklida qurilgan salomxonaga kiriladi. Bu xonaning devorlari oltin va zangori bo'yoqlar bilan bezatilgan, koshinlari silliqlangan, shifti esa butunlay zarhallangan. Hovlida juda ko'p mevali va soyali daraxtlar bor. Bu yerda ko'pgina hovuzlar va bog'lar bor. Bu bo'g'ni ko'rganingizda, yoz paytlari daraxtlar soyasida juda ko'pchilik rohatlanib dam olishi mumkin ekan, degan fikr keladi 1."

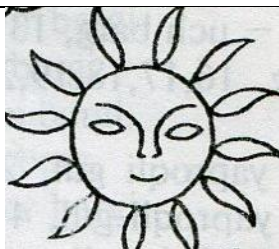
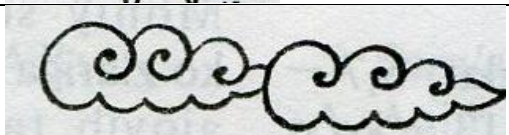
Binolarni bezashda naqshlarning ta'sirchanligini bezashda naqshlarning ta'sirchanligini kuchaytirish uchun Qur'oni Karim, hadislar, ulug' allomalarning fikrlari, xalq hikmatlari arab yozuvida nihoyatda nozik tushirilgan. Ular ham naqsh, ham shior rolini o'tagan. Arabcha bitilgan chiroyli yozuv Muhammad payg'ambarning (SAV) duolaridan biri bo'lib, u quyidagi mazmunga egadir: "E, ochuvchi zot, och bizlarga eshiklardan eng yaxshi eshikni". Bu yozuvning

chap va o'ng pastki qismida xattotning kim ekanligi qayd etilgan. (Ushbu yozuv afg'onistonlik xattot Aziziddin Vakiliy Fufazo'iy Duroni' tomonidan yozilgan "Arab xati" kitobidan olingan.) Xo'sh, naqqoshlikda razm nima? U arabcha "ishora qilmoq" so'zidan olingan bo'lib, tabiat, voqelikni, quvonch va tashvishlarni, do'st va dushmanlarni, yaxshilik va yomonlikni naqsh elementlari, chiziqlar, ranglar orqali tasvirlashni bildiradi. Quyida o'zbek milliy naqsh tili alifbosi bilan tanishib chiqamiz. Ular quyidagilardan iborat:

Geometrik naqsh elementlarining ramziy ma'nolari;

NOMI	GRAFIK KO'RINISHI	MA'NOSI
Teng tomonli uchburchak		– tik turgan xolati hayotning boshini, teskari turgan holati hayotning oxirini bildiradi
Teng yonli uchburchak		– yaxlit bo'lingan bo'lak, ayriliq.
Kvadrat		– dunyoning to'rt tomoni, osmon saroyi, quyosh farzandi, abadiylik.
To'g'ri to'rtburchak		– ishonch.

Romb		– ayol, ya’ni ona yer ramzi, serfarzandlik.
Aylana		– olam, baxt, quyosh, odamlarni yovuz niyatidan qaytarish ramzi.
Besh qirrali yulduz		– hayotning qisqaligi, besh kunlik dunyo.
Yarim aylana		- baxt.
Yarim oy		– islom dinining ramzi.
O’ng svastika		– teskari harakat, buzilish.

Quyosh		-hayot ramzi.
Bulut, olov		– g'oliblik ramzi.

Adabiyotlar;

1. Bulatov S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. „Mehnat“, T., 1991.
2. Bulatov S. Shakllarning unsiz ovozi. „Yosh kuch“ jurnali, 1991,
3. Azimov I. O'zbekiston naqshu nigorlari. G'. G'ulom nomli Adabiyot va san'at nashriyoti, T., 1987.
4. Samarqand. Kirish so'zi mualliflari V. A. Bulatova, G. V. Shishkina. G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, T., 1986.

ФИО автора: *Shodmonov Furqat Abdimumin o'g'li*

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Название публикации: «KATTAQO'RG'ON TUMAN MAISHIY
CHIQINDILARNI UTILIZATSIYALASH VA ULARDAN QAYTA
FOYDALANISH»

Annotatsiya: Maqolada hozirgi kundagi global ekologik muammo hisoblangan maishiy chiqindilarning hosil bo'lishi hamda ularni qatya ishlashga tavsiyalar mavjud bo'lib, Kattaqo'tg'on tumanidagi holati to'g'risida qisqacha ma'lumotlar berilgan. Tumanda chiqindilarni saralash hamda qayta ishlash tadbirkorlar uchun ham foyda hisoblanadi. Utilizatsiya qiladigan tashkilot va korxonalarni ko'paytirish chora tadbirlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Maishiy chiqindi, saralash, qayta ishlash (utilizatsiya), chiqindi turlari, ekologik muammo, chiqindi poligoni.

Kirish: Aholining ko'payishi va oziq-ovqat mahsulotlariga talab ortishi bilan, ulardan chiqadigan chiqindi miqdorlari ham sezilarli darajada ortib bormoqda. Natijada ko'p qavatli turar joylar atrofidagi chiqindilarni tartibsiz tashlash yuzaga kelmoqda. Buning oqibatida shahar chiroyiga va uning havosiga juda katta salbiy ta'sirlar vujudga kelmoqda. Bu holatlarning oldini olish uchun chiqindixonalarning holatini yaxshilash va chiqindilarni saralab yig'ish bo'yicha ishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Buning uchun aholi zich joylashgan hududlarga saralab yig'ish uchun mo'ljallangan, turli xil rangdagi chiqindi qutilarini (ularga qaysi turdagi chiqindi tashlanishini yozgan holda) o'rnatish kerak. Bu esa kelajakda tadbirkorlar va qayta ishlash uchun tayyor saralangan ikkilamchi mahsulotni yetkazib berishni ta'minlaydi. Qayta ishlovchi korxonalar chiqindi tarkibidagi o'zlari uchun kerakli bo'lgan mahsulotlarni ajratib olish uchun ma'lum bir vaqt hamda mablag' yo'qotmoqdalar. Yuqoridagilarni amalga oshirish uchun aholi vakillari va mahallalarda smenar treninglar tashkil qilish, kerak bo'lganda tadbirkor bilan birgalikda ishlashni tashkil qilish ikkala tomon uchun ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Chiqindilarni maxsus belgilangan joy va idishlarga tashmaslik holatlari ham ko'plab uchramoqda. Bunga asosiy sabab oiladagi yoshi kattalarning mas'uliyatsizligi va chiqindilarni tashlash uchun yosh bolalarni yuborishi hisoblanadi. Shunday ekan aholi orasida ekologik madaniyatni rivojlantirish muhim o'rinni egallaydi va buning uchun birinchi navbatda mahalla bu haqda fuqarolarga tushuncha va ko'nikmalar berishi kerak.

Tumandagi Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish xodimlarining asosiy ishi faqat xonadonlardan chiqindi uchun to'lovlarni yig'ish bo'lib qolmoqda. Bu bilan tuman ekologik boshqarmasi ishlamayapti deyishdan yiroqman.

Asosiy qism: Dunyo tajribasida hozirgi vaqtda qattiq maishiy chiqindilarni haligacha axlatxonalarga (poligonlar) olib borish davom etmoqda: hosil bo'ladigan qattiq maishiy chiqindilarni MDX da 97%, AQSH da 73%, Buyuk Britaniyada 90%, Germaniyada 70%, Shvetsariyada 25%, Yaponiyada 30% poligonlarga olib borilmoqda. Qattiq maishiy chiqindilarni axlatxonalarda saqlashning kamchiliklari: katta yer maydonini talab etish, bo'sh yer uchastkalarini yo'qligi bilan bog'liq holda yangi axlatxonalarni tashkillashtirishning murakkabligi, qattiq maishiy chiqindilarni tashish uchun ma'lum miqdor xarajatlar, qattiq maishiy chiqindilarning qimmatbaho komponentlarning yo'qotilishi ekologik jihatdan xavfliligi (yer osti suvlari va atmosfera havosining ifloslanishi, yoqimsiz hidlarning tarqalishi, yong'in xavfining paydo bo'lishi va infeksiyalarning keng tarqalishi va boshqalar).

Dunyo bo'yicha qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlashning quyidagi usullari sanoatda qabul qilingan: Termik qayta ishlash (asosan chiqindilarni yoqish), Biotermik aeroblikompostlash (o'g'it yoki bioyoqilg'i olish bilan), Anaerob fermentatsiya (biogas olish bilan). Har bir uslublar o'zining afzalliklari va kamchiliklari, o'zining qo'llash sohalari bor bo'lib, ular asosan qattiq maishiy chiqindilarning morfologik tarkibi va regional sharoitlarga bog'liq.

Chiqindilarni zararsizlantirishning termik uslubiga yoqish, gazifikatsiya va piroliz uslublari kiradi.

Gazifikatsiya - kokslanmaydigan ko'mirlarni qayta ishlashda metallurgiyada keng ishlatiladigan usul 600-1100C haroratda atmosferaga gazifikatsiyalanadigan qaynovchi qatlam bilan uyurmali reantorlarda yoki pechlarda amalga oshiriladi.

Yoqish - ko'proq qayta ishlangan va ishlatiladigan usul.

Piroliz - eng ko'p o'rganilgan jarayon bo'lib, o'tindan aktivlantirilgan ko'mir ishlab chiqarish uchun keng qo'llaniladi.

Shaharning aholi yashash joylarida turli-tuman xo'jalik chiqindilarning to'planishi patogen - yuqumli mikroblarning to'planishiga olib keladi.

Aholi turar joylarini toza tutish uchun chiqindi axlatlarni o'z vaqtida yig'ib, olib chiqib ketish va zararsiz holatga keltirish hamda ba'zi bir chiqindilarni, masalan qog'oz, latta, taxta, temir, bakalashka, polietilen plyonkalar va oynalarni qayta ishlashga jo'natish lozim. Agar axlatlar tezda zararsizlantirilmasa, u tashqi muhitni, ya'ni atmosferani, suvni va tuproqni ifloslantiradi.

Konstitusiyaning 50, 54, 55 va 100-moddalarida fuqarolarning ushbu sohadagi huquq va majburiyatlari, atrof-muhitga munosabat va boshqaruv tizimi bo'g'inlarining faoliyati belgilangan. Jumladan, 50-moddada "Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majburdir"lar deyiladi. 100-moddada atrof-muhitni muhofaza qilish mahalliy hokimlik organlari vazifasiga kirishi ta'kidlangan.

Maishiy chiqindilardan - uy xo'jalik axlatlari, oziq-ovqat chiqindilari va boshqalar juda ko'p organik moddalarni saqlagani uchun tezda chiriy boshlaydi.

Oqibatda turli-tuman gazlar: ammiak, oltingugurt oksidi, metan va boshqalar hosil bo‘ladi. Chiqindilarda turli mikroorganizmlarning mavjudligi va ularning uzoq vaqt yashashlari aniqlangan. Jumladan qorin tifi, ichburug‘, sip, kuydirgi va turli-tuman gelmintlar – askaridalar boshqalar axlatlar tarkibida uchraydi.

Qattiq mayishiy chiqindilarning o‘rtacha morfologik tarkibi

№	Fraksiyalar	O‘rtacha yillik massasi. %
1	Qog‘oz	18,9
2	Oziq ovqat chiqindilari	38,4
3	Daraxt	4,9
4	Metall	3,4
5	Gazlama chiqindilari	3,9
6	Rezina va teri chiqindilari	0,8
7	Oyna	3,7
8	Toshlar	8,9
9	Xokazo qismlar	17,1
	Jami:	100

Axlat va chiqindilar faqatgina turli infeksiyon va invazion – gijja kasalliklarni keltirib chiqarib qolmay, ular odamlarda hazm qilish, ko‘ngil aynish holatini keltirib chiqaradi.

Kattaqo‘rg‘on shahri hamda tumanidagi chiqindixonalarning egallagan maydoni 10 ga va 5 ga teng, quyida ularni ko‘rishimiz mumkin.

№	Hududlar nomi	Chiqindixonalar maydoni (ga)	Maishiy chiqindilar hajmi (ming t, ming m ³)
1	Kattaqo‘rg‘on shahri	10.0	244.18
2	Kattaqo‘rg‘on tumani	5.0	871.15

Bu chiqindixonalar turli yillarda qurilgan. Ularning dastlabkisi Kattqo‘rg‘on tumanida 1968-yilda tashkil etilgan. Barcha chiqindixonalarning hozirgi holati qoniqarli deb topilgan. Lekin chiqindixonalarni foydalanish muddatlari keltirilmagan. Adabiyotlardan ma‘lum bo‘lishicha va bizning fikrimizcha chiqindixonalar bir necha o‘n hatto yuz yillarga mo‘ljallangan bo‘lishi lozim. Chiqindixonalar faqat qayta ishlash mumkin bo‘lmagan, yoki ularni boshqa usullar bilan yo‘qotish iloji bo‘lmagan chiqindilar yo‘naltirilishi mumkin. Bu komponentlarni qo‘llash har tomonlama atrof-muhitga zararsiz bo‘lishi kerak va buning uchun chiqindilarni yotqizish xususidagi

barcha hozirgi zamon qoidalari va uslublarni, chiqindixonalarni ekspluatatsiya va rekultivatsiya qilishni bilish shart.

Kattaqo'rg'on shahrida chiqindilar maydoni kam bo'lsa ham, biroq u erda chiqindilar hajmi ko'p (647,7 ming tonna). Buning sababi ushbu hududda aholining va xonadonlarning ko'pligidir. Biroq, bunga yana ushbuni mahsus aytish o'rinli, shaharning Kattaqo'rg'on suv omboriga yaqin hududlarida aholi chiqindilarni suv ombordan oqib chiquvchi kanallar atrofida pala-partish qilib tashlab ketilgan. Bunday holatlarga chek qo'yish lozim. Yana bir fikr, chiqindilarni tashishda chiqindi tashish mashinalarning grafigini to'g'ri aniqlab, chiqindini haftada kamida ikki marta olib chiqib ketish va chiqindi xonalarga etkazish lozim.

Shunday qilib, yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

*maishiy chiqindilarning maydoni jihatidan birinchi o'rinda Kattaqo'rg'on tumani tursa (10 gektarni egallaydi), hajmi jihatidan (648 ming m³) Kattaqo'rg'on shahri aholi punktlari turadi.

*ikkinchi o'rinda Jarboshi qishlog'i atrofidan to'planadigan maishiy chiqindilar ham maydoni (4353,15 m²) va hajmi (4500 ming m³) ko'p hisoblanadi.

Yakunlab ushbuni aytish lozimki, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va fuqarolar maishiy chiqindilarni mahsus belgilangan hududlarga joylashtirishlari, saralash, tashish va utilizatsiya qilish, ularni qayta ishlab qo'shimcha mahsulot olishga e'tibor berishlari lozim. Natijada atrof-muhit toza bo'ladi, inson salomatligi yanada mustahkam bo'ladi.

Xulosa: Chiqindi tashlanadigan hududlarni nazoratga olish va maxsus chiqindi idishlarini tashkil etish maqsadga muvofiq deb o'ylayman. Chiqindilarni saralab yig'ish har taraflama foydali hisoblanadi va buning uchun aholidan ko'p kuch va vaqt talab qilinmaydi. Chiqindilar bilan bog'liq muammolarni hal etishda, keng jamoatchilikning va xususan mahallaning rolini oshirish hamda tadbirkorlarni chiqindilarni qayta ishlash uchun keng jalb etish sohadagi muvaqqiyatlardan hisoblanadi.

Xulosalarni yakunlab, ushbuni ta'kidlash lozimki, maishiy chiqindilar qoldiqlarini saralash, qayta ishlash, kompostlash, yengil sanoat uchun mahsulot olish, qishloq xo'jaligini organik o'g'itlarga bo'lgan ehtiyojini qondirishga ko'maklashish, chiqindilardan unumli foydalanish nafaqat, qo'shimcha daromad manbai bo'lib xizmat

qiladi, balki u ona tuproqni, suvni, atmosferani va natijada atrof-muhitni sog'lomlashtiradi.

TAVSIYALAR

1. Kattaqo'rg'on shahri va tumani hududlarida maishiy chiqindilarni zarasizlantirish uchun maxsus ajratilmagan joylarga tashlash davom etmoqda, ularni qonun asosida ta'qiqlashni tavsiya etiladi.
2. Bekatlar oldida, yo'lovchilar ko'p yig'iladigan joylarga g'ildirakli konteynerlarda chiqindilarni to'plashni qatiyan man etish.
3. Maishiy chiqindilarni 2019 yilda Singapur tadbirkorlari taklif etgan plazmatik usulda qayta ishlashni keng ko'lamda tadbqiq etishni taklif etaman, bu chiqindi poligonlarining maydoni oshib borishini olgini oladi.
4. Aholi maishiy chiqindilarni 3 xil rangli idishlarga ajratib yig'ishini tartibga solish.
5. Shaharlarda maishiy chiqindilarni, xususan oziq-ovqat qoldiqlarini alohida yig'ish va kelgusida ularni maxsus tashkil etilgan fermalarida ozuqa sifatida ishlatish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Izzatullaev Z.I., Botirov X.F., Fayzullaev B.F. Ekologiya asoslari. O'quv qo'llanma. Samarqand: Zarafshon.2018 – 285 bet.
2. Izzatullaev Z., Safin M.G. Qog'oz va ekologiya//Ma'rifat, 2003, № 90, 13 noyabr, 18 b.
3. O'zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish» qonuni, Yangi tahriri. 31.08.2000.
4. Izzatullayev Z.I., Shodmonov F.A. Kattaqo'rg'on shahri va uning atrofi maishiy chiqindilarining atrof-muhitga ta'sirini baholash va qayta ishlash muammolari// Ilmiy axborotnoma, 2019-yil, 5-son (117). -184-188 b.
5. Xoliqulov Sh.T., Pardaev S.B. Samarqand shahri qattiq maishiy chiqindilarning morfologik tarkibi va unga bog'liq bo'lgan ekologik muammolar//Ekologiya xabarnoma jurnali. Toshkent, 2003.№3 – son.- B.39-41.
6. Muhammadiyev S. Ekologiya. Samarqand. T.: “Navro'z”, 2015. -30 b.
7. Lex.uz

ФИО автора: *Hazratqulova Sulhida Raxmat qizi*

TerDUning Pedagogika instituti

1-kurs magistranti

Название публикации: «SAHNALASHTIRISH FAOLIYATI JARAYONIDA BOLALARDA IJODIY FAOLLIKNI SHAKLLANTIRISH»

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarda ijodiy faollikni shakllantirishni sahnalashtirish faoliyati orqali olib borish va mashg'ulot jarayonidagi faoliyat turlari orqali rivojlantirish haqida fikrlar keltirilgan. Teatr va musiqa ijodiyoti bolalarning turli muammolarini hal qilish bilan unda zavqli va quvonchli daqiqalarni hadya etadi. Bolalar o'zlari sahnalashtirgan har bir rollarida turli kechinmalarni his qila boshlaydi va ijrosi davomida o'zini-o'zi baholashga o'rganib boradi.

Kalit so'zlar: sahnalashtirish, ijodiy faoliyat, bolalar teatri, sahnalashtirilgan o'yinlar, aktyorlik qobiliyati.

Ijodkorlik qobiliyati (ijodkorlik) - bu insonning ongida va xatti-harakatlarida nazarda tutilgan, yangi ma'lumotlar-mahsulotini yaratib, boshqalarga ulashishiga aytiladi. Ushbu tushunchaga ko'ra, nafaqat rasm, musiqa, tasviriy faoliyat nazariyasi yaratilishi, balki insonning shaxsiy rivojlanishining barcha faktlari ham yaratuvchi sifatida qaralishi mumkin. Zamonaviy psixologiya va pedagogika fani ma'lumotlarni o'z ichiga oladi, bunda san'atning barcha turlari, nafaqat bolalarning badiiy qobiliyatlarini, balki inson faoliyatining barcha sohasida amalga oshadigan ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi. Bola san'atga qanchalik erta kirib kelsa, uning rivojlanish jarayoni ham shuncha samarali bo'ladi. Ijod qobiliyatlari intellektual rivojlanish bilan bir xil muhim rol o'ynaydi. Axir biz bilimni aqliy qobiliyat uchun oziq-ovqat deb hisoblasak, unda ijodkorlik ruh uchun oziq-ovqat deb nomlanishi mumkin.

Ma'lumki, teatr hayotning ko'rgazmali shaklining badiiy aksi bo'lib, obrazlar orqali dunyoni qabul qilishga asoslanadi. Teatr - ma'no va mazmunni ifodalashning

o'ziga xos vositasi, aktyorlar o'yinida paydo bo'ladigan sahna asaridir. Biroq bolalarni asosiy estetik ta'limi sohasida musiqiy-teatr faoliyati eng kam rivojlangan yo'nalish bo'lib qolmoqda. Tabiatga ko'ra, teatr san'ati bolalarning rolli o'yinlariga, ya'ni bolalar jamoasi faoliyatiga yaqin hisoblanadi. Bolalar sahnalashtirish o'yinlari va teatrning eng muhim komponentli roli bo'lib, atrof-muhitni o'rganish va anglashning badiiy aksi hisoblanadi. Ushbu jarayonlarni tashkil qilishning shakllaridan biri - o'yin, ya'ni rol ijrosi va aktyorlikdir.

Maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilari "rol oynash", "qo'shiq aytish" va "raqsga" tushishlarga tabiiy moslashadilar, teatrlashtirilgan va musiqiy sahna ko'rinishlarini qabul qilish orqali bolada katta qiziqish uyg'onadi, unda ishtirok etishlari uchun xohish-istagini bildirishadi. Teatr va musiqa ijodiyoti bolalar ehtiyojlarini qondirish bilan muammolardan ozod qiladi, unga quvonchli daqiqalarni va katta zavqni his qildiradi. Rol ijrosidagi matn va musiqiy qo'shiq so'zlari hissiy tizimlar bilan bog'langanligi tufayli, bola matnlar mazmunini tushuna boshlaydi va ijro jarayonida qo'shilishi, sahnaga qarashi, xatto "o'zi" ga ham e'tibor qaratish, tajribasini egallashga, uni tuzatishga va o'zini baholashga o'rganib boradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar bolaning shaxsini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu sohada olimlar va psixologlar tomonidan olib borilgan barcha tadqiqotlar, ijod qobiliyatiga ega bo'lgan bolalarning yanada barqaror ruhga ega ekanligi, ular bilan muloqot qilish va do'stona munosabatda bo'lishlarini isbotlaydi. Kichik yoshda, kompleks rivojlanishga, ya'ni maktabgacha yoshdagi bolalarning adabiy, badiiy va musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor berish tavsiya etiladi. O'yin orqali ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish eng yaxshisidir.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolaning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda bugungi kunda ko'plab rivojlantiruvchi dasturlar yaratilmoqda. Ular bunday holatlarni o'zlashtirish uchun aniq mazmunga ega, o'quv materialini o'z ichiga oladi:

- Bolalar oddiy musiqiy-sahnaviy bilimlarini ifodalay olishi (improvizatsiya, fantaziya, etyud) va aktyorlik mahorati vositasi orqali yo'nalishni olish.

- Maxsuldorlik faoliyatda ushbu bilimlarni rivojlantirish va mustahkamlash, aynan musiqiy- teatrlashtirilgan namoyishlarda amalga oshadi.

- Teatr san'atining paydo bo'lishi va tashkil topishi, shuningdek musiqiy teatrlar haqida dastlabki bilimlari shakllanishi.

Ijodiy qobiliyatni rivojlantirishning effekti quyidagi usullar bilan amalga oshiriladi:

- muammoni qo'yish yoki muammoli vaziyatni yaratish;
- kreativ maydonni yaratish;
- bir o'yindan ikkinchi o'yinga o'tishi, bunda oddiydan ko'ra ijodiy murakkabroqqa o'tish;
- mashqlar, etudlar, shunday qilib, teatrlashtirilgan faoliyatda tashabbus, moslashuvchanlik va fikrlashning mustaqilligi, bolalar sahna ijodiyotida rag'batlantiriladi.

Sahnalashtirilgan o'yinlar bolalar biror ertak yoki hikoya syujeti asosida ma'lum bir rolni bajarishiga, o'yin jarayonidagi personajlarning aytadigan so'zlarining yod olinishiga asoslangan bo'lib, bolalarda iroda, intizom, o'z harakatlarini boshqalarning harakatiga muvofiq amalga oshirish kabi sifatlarni tarbiyalashda samarali vosita sanaladi. Sahnalashtirilgan o'yinlarni tashkil etish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga qamrab oladi:

1-bosqich. Sahnalashtirish uchun badiiy asarni tanlash. Badiiy asarni tanlashda quyidagi talablarga rioya qilish kerak: 1) ertak yoki hikoyada qatnashuvchilar soni ko'p bo'lishi kerak; 2) asarning nafaqat mazmuni, balki unda harakatlarning ham turfa xil bo'lishiga e'tibor qaratish lozim; 3) asar ifodali o'qishga mos bo'lishi kerak; 4) asar mazmuni qiziqarli va emotsional bo'lishi zarur; 5) asar bolalarning yoshiga mos kelishi lozim.

2-bosqich. Sahnalashtirish uchun tanlangan ertak yoki hikoyaning mazmunini o'qib berish.

3-bosqich. Asarni bolalar tomonidan eslab qolinishiga erishish: qayta o'qib berish,

har bir bolaning aytadigan gaplari ustida individual ish olib borish, rasmlar namoyish etish.

4-bosqich. O'yin qiziqarli o'tishi va uzoq davom etishi uchun o'yinga kerakli materiallar, kiyimlar tayyorlash hamda rahbarlikni to'g'ri amalga oshirish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida turli bayram tadbirlari tashkil etiladi. Tadbirlar, turli bayramlar mavsumiy bo'lib bolalarga ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Tadbirlar mazmuni jihatdan juda boy, qiziqarli, estetik jihatdan zavq bag'ishlash xususiyatiga ega ekanligi bilan bolalarni ijodiy faolliklarini o'stiradi. Tadbirlar asosan bolaning yosh va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Tadbirlarni turli ertak qahramonlari ishtirokida tashkil etilishi, sahna bezaklari, bolajonlarni bayramona kiyintirish bolalarga yanada ko'tarinki kayfiyat bag'ishlaydi

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatini aniqlashda ham uning qiziqishlari va mashg'ulot davomidagi ishtirokiga alohida e'tibor qaratish lozim. Tashhisning maqsadi bolaning qaysi ijod turiga ko'proq mos kelishi va u qanday tasavvur paydo bo'lganligini aniqlashdir. Bu maxsus testlarni o'tkazadigan psixologlar yordamida amalga oshirilishi mumkin, natijada maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o'yinlarni tanlash talab etiladi. Shuningdek, bolaning imkoniyatlarini mustaqil ravishda aniqlash, unga turli tadbirlarni taqdim etish va eng qiziqarli sabablarni kuzatish mumkin. Qanday tasavvur paydo bo'lganini ham belgilab olish, o'yindagi xatti-harakat bilan ham bilish mumkin.

Bolalarning musiqiy qobiliyatini rivojlantirish bolalarni musiqa asarlari va asboblari bilan tanishtirishdan boshlanadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari va ota-onalar bolalarning musiqaga bo'lgan qiziqishlari, iste'dodiga bee'tibor va loqayt qaramasligi va uni yanada rivojlanishi uchun qilgan say-harakatlari bolaning ijodiy qobiliyatini yanada rivojlantiradi. Kattalarning o'zlari musiqa olamida ishtirok etmasalarda bolaning qobiliyatini inobatga olib uni rivojlantirish uchun albatta mehnat qilishlari zarur. Maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqaga bo'lgan qobiliyati ham o'yin faoliyati orqali shakllantirish maqsadga muvofiq ish hisoblanadi. Buni oddiy

o'yinlardan boshlashimiz kerak. Masalan, qo'shiqlarni eshitish bilan uning so'zlarini takrorlash, kuy vositasida turli xildagi didaktik va harakatli o'yinlarni tashkil qilish ham foydadan holi bo'lmaydi. Bundan tashqari, musiqadan bolalarning qulog'ini va eshitish qobiliyatini rivojlantirish uchun maxsus metodlardan foydalangan holda vazifalarni murakkablashtirish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, bolaning ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishida o'yin faoliyat asosiy vositalardan bittasi hisoblanadi. Bundan tashqari, musiqa, tasviriy faoliyat, sahnalashtirish mashg'ulotlari mobaynida tarbiyachi bolalarning fikrini va javoblarini eshita olishi kerak, agarda bola javob bera olmasa undan izohni so'rashni keragi yoq, undan ko'ra to'g'ri personaj harakatiga o'tish lozim. Asar qaxramoni bilan to'qnashganda bola kirishib olishiga va u bilan suhbatlashishi uchun vaqt berish darkor, yakuniy ishda esa har xil yo'llar bilan bolaning quvonchini oshirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yusupova Maktabgacha tarbiya pedagogikasi T: O'qituvchi 1993
2. Xasanboyeva O.U. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi T:ILm ziyo 2006
3. Nurmatova M.Sh.Xasanova Sh.T. Rasm buyum yasash va bolalarni tasviriy faoliyatga o'rgatish metodikasi ."Cho'lpon" T:2010
4. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika .T; Taffakur bo'stoni 2013

ФИО автора: *Sarvinoz Kodirova Suyunovna*

Student of the Department of Philology and Language Teaching (English), Faculty of Foreign Philology, Termez State University

Название публикации: «INNOVATIVE WAYS OF TEACHING ENGLISH»

Annotation: This article is devoted to innovative methods of teaching English, it describes innovative methods of teaching English today, how modern approaches are, the effectiveness and importance of innovative activities in education, the goals and objectives of innovative methods.

Key words: English, education, pedagogy, student, teacher, innovative, methods.

Today, foreign language proficiency is becoming an integral part of vocational education. Specialists in various fields have a high level of cooperation with foreign partners, so they have a high demand for language learning. In modern society, foreign languages are becoming an important part of professional education. People acquire such knowledge first at schools, colleges, gymnasiums, and then at institutes, at advanced training courses or by familiarizing themselves with basic information sets that help them learn a foreign language on their own. Today there are many collections of educational materials for people with different levels of language proficiency. Success in achieving this goal depends on the practical methods and skills of educators. The ability to use information technology and modern teaching methods helps to quickly assimilate new material¹. By combining different methods, the teacher can decide on specific curricula. In this regard, teachers and students should get acquainted with modern methods of teaching foreign languages. As a result, they develop the skills to choose the most effective ways to achieve their goals. Using a variety of teaching and learning methods can be effective. Learning takes place in small steps and builds on the learner's existing system of knowledge.² Over time, innovation in all areas increases. There are many different styles of language teaching. When it comes

to teaching English, the ability and level of the student, depending on their age, gradually gives good results. Students are divided into groups according to primary education, secondary education and advanced education. For each stage, the teacher develops a special program.

Pronunciation is important in the beginning. According to Harmer, the first requirement for those who know their native language during a conversation is pronunciation. At the beginning of the learning process, the teacher should focus on the pronunciation of the student. While grammar and vocabulary are important, they are useless if the speaker mispronounces them. Native speakers can also understand speech with grammatical errors if the speaker pronounces the words correctly³. Therefore, when teaching, the emphasis is primarily on pronunciation. In this case, the use of different audio recordings of native speakers gives good results. The teacher should teach the correct pronunciation of letters and words during the lesson. In the early stages, great attention is also paid to speaking and reading skills. If we consider the types of speech activity of teaching a foreign language, then when teaching them, it is necessary to solve the following tasks:

- a) Set up a reading mechanism;
- b) improving the technique of oral reading;
- c) Teach them to understand what they read.

In the early stages, the emphasis is on reading aloud. Reading texts is also simpler and easier to read. However, it should be noted that although the work in the initial stages is mainly aimed at developing oral skills, it does not solve the problem of developing oral communication in English. She is just in the process of preparing for a real oral presentation. In addition, reading words beautifully and fluently will increase the student's love for language learning.

In addition, students will get acquainted with The Present Indefinite Tense, The Past Indefinite Tense. They should be familiar with verb tenses, such as the future indefinite

tense, and be able to use verb forms brilliantly in these tenses. Students will learn that nouns are used in the singular and plural, that suffixes are added to the third person singular of a verb in the present indefinite tense, and that interrogative, negative, and imperative forms of sentences are also introduced early on. during the period of study.

In the middle stage of learning English, the focus should be on the use of methods that help develop thinking, speech and initiative in reading and understanding large texts. Students will be given homework. Exercises to test understanding of the text are given and can be expressed as follows:

Answer the question on the text Samarkand:

Why is Samarkand called so?

Where is the ancient center of the city?

How many people are there?

Question-answer exercises are used to strengthen the student's speech, improve memory, and repeat results. Memorize new words from the text. Questions and answers develop the ability to repeat these words in memory and use them in speech. In addition, a variety of games in the classroom will increase the student's interest in learning the language and increase the speed of learning. In the hotball game, students form a circle and say one of the new words on the ball to each other. Participants do not repeat each other's words, they are eliminated from the game if they repeat or stop speaking. Here's how to play.

At the middle level, grammar is taught in more depth than at the first level, and students are given knowledge, exercises and tests based on the rules of grammar.

Computer and phone language learning programs are also great for language learning in primary and secondary schools. Examples include Talk (Practice Speaking English), Daily English, Learn English (English Master), How to Speak Real English. These programs are designed to include all sections of reading, listening and testing.

Recording new words on your phone recorder is another great way to review them in your spare time. Also, showing more English subtitles and cartoons is an effective way to teach the language.

At the senior level, independent work plays a special role, especially in a foreign language. The requirements for this course are different from those of the previous stages. The lesson is no longer built on oral speech, because at this stage most of the language material is studied passively (receptively). That is, reading comprehension plays a key role.⁴ The texts are also large in size, and the language material is complex. Reading, speaking, listening exercises are regularly conducted. When organizing a lesson, a separate day for reading, a separate day for speaking and a separate day for listening are established. The homework is also harder than the previous steps. Speaking lessons include a 2-minute conversation on a topic. As an alternative, students will be given text cards. Each student gives their opinion on a topic on a card of their choice. In speech, it is necessary to use previously used phrases, phrases, introductions, new words, synonyms.

Homework can be used to prepare additional text topics using the press, periodicals, media, the Internet. Students will be interested to learn about interesting research and scientific discoveries.

References:

1. Passov E. Ya. General method of teaching foreign conversation. - Moscow., 1985: - 10 - p.
2. Johnson, K. E. Sociocultural turn and its challenges for second language teacher education. // TESOL Quarterly., - London., 2006: - 235- p.
3. Harmer J. The practice of teaching English. - London., 2001: - 64 p.
4. Dzhalolov Yu. Methods of teaching a foreign language. - Tashkent., 2012: - 48 p.

ФИО авторов: Buxoro Viloyat Shofirkon tuman 12-DMTT "Oltin Baliqcha" boğchasi tarbiyachisi

Jabborova Ròzigul Yandash qizi

Buxoro Viloyat Shofirkon tuman 12-DMTT "Oltin Baliqcha" boğchasi tarbiyachisi

Navròzva Asila Asqaruvna

Buxoro Viloyat Shofirkon tuman 12-DMTT "Oltin Baliqcha" boğchasi tarbiyachisi

Ġiyosova Orasta

Название публикации: «МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ МУАССАСАЛАРИ ВА БОШLANG’ICH TA’LIMDA BOSHLANG’ICH TA’LIMDA ONA TILI DIDAKTIKASI»

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang’ich sinflarda na yili o’qitishni didaktikasi va mazmuni, mundariyasi, yo’nalishlari, tamoyillari, vositalari, tashkiliy shakllari haqida yoilgan.

Kalit so’zlar :Ona tili didaktikasi, pedagogika, o’qitish muammolari, fikr lash, lingvistik, fonetika, mazmuni,

O’zbek tili O’zbekiston Respublikasining davlat tilidir. Fan yutuqlari, urf-odat, an ’analar davlat tili vositasida e’zozlanadi, asraladi, avloddan-avlodga meros qilib qoldiriladi. Hayotning barcha sohasida to’plangan ijtim oiy tajrib a ona tili orqali o’zlashtiriladi, ona tili vositasida o’rgatiladi. Shu tufayli ona tili birinchi muallim sanaladi. Maktabda ona tilini o’quv predmeti sifatida o’qitish uning ta’lim-tarbiyaviy ahamiyatini yanada oshiradi.

—maktablarda ona tili o’qitish tajribasini pedagogik, psixologik umumlashmalar darajasiga ko’tarish;

— til o’qitish tajribasining pragmatik yo’nalishini

—amaliy muammolarni tanlash va bajarish jarayonida o’quvchining o ’z intilishlari, xatti-harakatlari ustuvorligini ta ’minlash;

—bolalaming o’quv-biluv faoliyatini ta ’lim jarayoni subyekti sifatida sharhlash; Bola o’zining ilk

tasavurlarini, ichki kechinmalarini til vositasida yuzaga chiqaradi. U o'zini va o'zgalarni, atrofdagi narsa-hodisalarni til yordamida taniydi, bilib oladi. Maktabda til o'qitish — uni o'zlashtirishning tabiiy davomi bo'lib, u bolalarning maktabga kelguncha hosil qilgan nutq tajribasi asosida tashkil etiladi. Ona tili predmeti o'quvchilarning jiddiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning fikrini yuzaga chiqarish shakllari (og'zaki va yozma nutq), vositalari (tovush, harf, so'z, gap, matn), usullarini (aytish va eshitish, gapirish va tinglash, o'qish va yozish) egallashlari bilan qo'shib olib borishning yetakchi omilidir. Ona tili didaktikasining maqsadi o'quvchilarda fikrlash mahsulini adabiy til me'yorlari hamda nutq maqsadiga muvofiq, og'zaki va yozma shaklda ongli, to'g'ri, ravon, ta'sirchan bayon qilish qobiliyatlarini rivojlantirish qonuniyatlari, tamoyillari, vositalarini tadqiq qilishdan iborat. Ona tili didaktikasining vazifalari. Ona tili didaktikasi pedagogik fanlar sirasiga kirib, maktabda ona tili o'qitishning mazmuni, mundarijasi, yo'nalishlari, tamoyillari, vositalari, tashkiliy shakllarini o'rganadi. U maktabda ona tili O'qitish muammolarini tadqiq qilar ekan, qator savollarga javob izlaydi. Nima uchun o'qitiladi? Shu savol asosida maktabda ona tili o'qitishning maqsadi qayd etiladi. Maktabda ona tili ta'limining asosiy maqsadi bolalarda nutq madaniyatini tarbiyalashdir. Nutq madaniyati tarkiban bilim, ko'nikmamalaka, ijodiy faoliyat tajribasi va tilga oid munosabatlartizimidan iborat. Qonuniyatlar ona tili materiallarini o'zlashtirish jarayonida takrorlanib turadigan universal bog'lanishlardir. Bunday qonuniyatlar jumlasiga shakl va mazmun, og'zaki va yozma nutq, til va nutq, nazariya va amaliyotning o'zaro aloqadorligi kiradi. Qonuniyatlarga ko'ra, til O'qitish prinsiplari me'yoriy talablar shaklida ishlab chiqiladi. Ma'lum ot va ta'lim mazmunida tilning fonetikasi, leksikasi va grammatikasiga oid nazariy bilimlar hamda shu bilimlarga mos orfoepik, orfografik, uslubiy, punktuatsion, prosodik malakalar ko'zda tutiladi.

— grekcha «prosodia» so'zidan olingan bo'lib, nutqning tembri, kuchi, ovoz balandligi, ton, urg'u, urg'u tushgan bo'g'inlarni baland ovoz bilan aytishni anglatadi. Ona tili didaktikasi shu savol bo'yicha ta'limning tashkiliy shakllari (dars, uy ishi), turlarini (izohlik o'rgazm ali, differensial, muammoli va sh.k.) yakka (individual), guruh, jamoa asosida tashkil etish muammolarini tahlil etadi. Yuqoridagi savollardan ko'rinadiki, ona tili didaktikasi didaktika o'rganadigan muammolarining barchasiga xususiylik nuqtai nazaridan yondashadi. Tadqiq qilinadigan muammolarga ko'ra, ona tili didaktikasi keng qamrovli fan bo'lib, u maktabda tilning fonetik, leksik, grammatik tomonlari bo'yicha nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirish, nazariy bilimlar asosida bolalarda nutq malakalarini shakllantirish masalalari bilan shug'ullanadi. Ona tili metodikasining hozirgi taraqqiyot darajasida quyidagi muammolarni nazariya darajasiga ko'tarish imkoniyatlari mavjud:

—maktabda ona tilini o'zlashtirish qonuniyatlari, prinsiplari;

—ma'lumot va ta'lim mazmuni hamda ulami moddiylashtirish masalalari;

—ona tili mashg'ulotlarida lingvistik tushunchalar ustida ishlash muammolari;

—ona tilidagi ta'lim metodlari va lingvistik mashqlar, ularning qurilishi, tiplari;

—ona tilidagi dars tipologiyasi, tiplari hamda ularni tashkil etish texnologiyasi;

— ona tilidan nutq o'stirish tizimi.

Foydalanilgaadabiyotlar:

1. Ona tili o'qitish metodikasi. Mamatov. G.A. Boqiyeva.X.S. Masharipov.U Toshkent-2014

2. Ona tili o'qitish metodikasi . Karima Qosimova, Safo Matchonov, Xolida G'ulomova, Sharofat Yo'ldasheva Sharofjon Sariyeva. Toshkent-2009

3. Ona tili o'qitish metodikasi. Ziyonet.

4. [Www.ziyonet.uz](http://www.ziyonet.uz).

ФИО автора: *Kadirova Shaxnoza Xudoyberdievna*

TerDUPI Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Название публикации: «МАКТАБГАЧА КАТТА YOSHDA GI BOLALARDA XALQ OG'ZAKI IJODI VOSITASIDA MILLIY G'URUR HISSINI SHAKLLANTIRISHDA OILANING O'RNI»

Annotatsiya. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida va oilada muntazam olib boriladigan, tarbiyalanuvchilarni Vatanga sadoqat, milliy g'urur va buyuk ajdodlar ma'naviy merosiga hurmat ruhida tarbiyalashga qaratilgan ma'naviy-ma'rifiy, tarbiyaviy ishlar jarayonida xalqimizning boy ma'naviy-madaniy merosi, sharqonq va umumbashariy qadriyatlar asosida mamlakat, millat kelajagini belgilaydi.

Резюме. Богатое духовное и культурное наследие нашего народа, будущее страны и нации определяет будущее страны в процессе духовно-просветительской работы, которая регулярно организуется в дошкольных образовательных учреждениях.

Summary. The rich spiritual and cultural heritage of our people, the future of the country and nation determines the future of the country in the process of spiritual and educational work, which is regularly organized in preschool educational institutions.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni shakllantirish maqsadida o'tilayotgan mashg'ulotlar mavzulari bolaning har tomonlama rivojlanishiga, yuksak odob-axloqli, milliy g'ururli, komil inson bo'lib tarbiyalashiga yordam berishi lozim.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda milliy g'ururni shakllantirishda nafaqat maktabgacha ta'lim tashkilotlari, balki oilaning ham mavjud holatini o'rganish muhim ahamiyatni kasb etadi. Chunki, bolalarning bo'sh vaqti, asosan, uyda, oila davrasida o'tadi. Buni hisobga olmaslik, yosh avlod tarbiyasida ota-onaning burchi va vazifalari haqida yanada chuqurroq o'ylamasak xato bo'ladi.

Milliy g'ururning bir jihati Vatanga, millatga, elu yurtga sadoqat bilan xizmat qilishdir. Vatanini sevmagan, millatining tarixi va taqdiriga loqayd qaraydigan insonning komilligi haqida so'z bo'lishi mumkin emas.

Oila tarbiyasida doimiy ta'sirchan kuch oiladagi munosabat, oila muhiti, oila a'zolarining o'zaro aloqasi, ota-ona, aka-uka va boshqalarning hulq-atvori, madaniy va siyosiy saviyasi, muomala madaniyati, oilaning daromadi, yashash sharoiti va boshqa holatlar bola kamolotiga ta'sir qiladigan asosiy omillardir. Oila qanchalik tartibli,

yaxshi hulq-atvorli, uning a'zolarining o'zaro munosabatlari samimiy bo'lsa, oila tarbiyasi ham shunchalik samarali bo'ladi.

Imom ibn Kudoma o'zining: "Minxojul-kosidin" nomli kitobida bir necha odoblarni zikr qiladi: "Bola voyaga yetib, unda fikrlash alomatlari namoyon bo'lsa, uni yaxshi kuzatish va ahvolini o'rganish lozim bo'ladi. Chunki bolaning qalbi sodda va toza bo'lib, u har qanday naqshni qabul qilishga tayyor. Agar yaxshilikka odatlantirilsa, yaxshilik bilan ulg'ayadi. Agar yomonlikka odatlansa, yomonlik bilan ulg'ayadi va javobgarlik uning yaqinlari bo'yniga tushadi. Shuning uchun bolani ehtiyot qilish, tarbiyalash, yomonliklardan pok tutib yaxshi axloqlarni o'rgatish lozim. Agar bola yuzida hayo nurlari ko'rinib, ba'zi ishlardan uyalsa va hayo qilsa, uni yomon deb bilsa, bu yaratganning hidoyati va axloqining yaxshiligi va qalbining tozaligiga dalolat qiladigan yaxshilikdir. Agar bolaning holati shunday bo'lsa, u balog'atga yetganda komil, aqlli bo'lishi bilan kelajagi porloq. Bolaga chiroyli odob berishga rioya qilish diqqat-e'tiborga sazovor ish"¹.

1 <https://m.facebook.com/notes/taqvo-va-gozal-xulq>

Milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish har bir ota-onaning, tarbiyachi-murabbiylarning, jamoatchilikning Vatan oldidagi burchidir. Shuning uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining ota-onalari bilan ham milliy g'urur, mafkuraviy ta'lim ishlarini olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Shu bois, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini yoshlikdan xalq va yurt taqdiri uchun fidoiylilik tuyg'usini shakllantirish mafkuraviy tarbiyada muhim o'rin tutadi. Buning uchun bola hayotining dastlabki yillaridan boshlab uni narsalar olami bilan tanishtirishning milliy an'analarimizga xos shakllarini qo'llash lozim. Chunki, davlat va jamiyatning kelajagi yosh avlodning qanday voyaga yetishiga ko'p jihatdan bog'liqdir. O'z navbatida milliy g'urur millatning ma'naviy darajasi bilan belgilanadi. Yosh avlodni bolaligidan boshlab milliy g'ururli, kishilarga mehr muhabbatli, izzat-hurmatda bo'lish, vatanning qadriga yetish va hurmat qilish kabi ijobiy hislatlarni tarbiyalab borish barchamizning vazifamizdir.

Oilaning jamiyat hayotidagi ahamiyatini o'zbek xalqi qadimgi davrlardanoq ta'kidlab kelgan.

Zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto"da oila tarbiyasi masalalariga alohida urg'u berilgan. Ushbu asarda oilani himoyalash, bir necha bolani dunyoga keltirib, tarbiyalagan ayollarni mukofotlash, ularga nafaqa tayinlash to'g'risidagi g'oyalar o'z aksini topgan.

Islomiy qadriyatlarda ham oilada farzandni jamiyatga munosib inson qilib tarbiyalash, axloqli, mehnatsevar, go'zal fazilat egasi etib shakllantirishga alohida ahamiyat beriladi. Xususan, "Ota o'z farzandiga axloq-odobdan ko'ra ko'proq meros qoldira

olmaydi” degan hadisda oila tarbiyasidagi eng muhim jihat – farzandga axloq-odob in’om etish ekanligi uqtiriladi.

Tarixiy asarlarda mashhur shaxslarning onalari, ularning dono va zukkoligi, farzand tarbiyasida xalq og‘zaki ijodidan foydalanganliklari to‘g‘risida ma’lumotlar mavjud. Masalan, Ibn Arabshohning “Amir Temur” asarida Amir Temurning zavjalari Saroymulkxonim (Bibixonim)ning davlat ishlarida va bola tarbiyasida tutgan o‘rni to‘g‘risida misollar keltirilgan. Abu Ali ibn Sinoning “Tadbiri manzil” asari oilaviy tarbiya muammolariga bag‘ishlangan. Unda bola tarbiyasida xalq og‘zaki ijodi va uning ahamiyati to‘g‘risida qimmatli fikrlar bildirilgan.

“Tadbiri manzil” risolasida Ibn Sino inson tabiati azaldan axloqiy yoki axloqsiz bo‘lmaydi, degan g‘oyaning muhimligini ta’kidlaydi. Odamlar aslida tayyor shaxsiy sifat, odat va ko‘nikmalar bilan tug‘ilmaydilar. Bunday xususiyatlar ularning ijtimoiy hayotida sekin-asta shaxsiy va o‘zgalar tajribasi, ajdodlar an‘analari, ta’lim-tarbiya ta’sirida shakllana boradi. Bolalarning tarbiyasini barvaqt boshlagan ma’qul. Tarbiya jarayonida ularga yaxshi ijobiy odatlarni singdirib borish, ishtiyoq va qiziqishlarini sinchkovlik bilan payqab olishga harakat qilish zarur.

Bolaning barkamol inson bo‘lib yetishishida xalq og‘zaki ijodining ta’siri, uning natijasida vujudga keladigan ruhiy, fiziologik holatlar to‘g‘risida mulohaza yuritilgan. Xalq og‘zaki ijodi namunalari vositasida tarbiyalangan bola chidamli, mard, jasur va mehnatsevar bo‘lib o‘sishi ta’kidlangan.

Ibn Sino oila tarbiyasida otaning o‘rniga alohida e’tibor beradi. Uning fikricha, oila boshlig‘i oila a’zolarini tarbiyalashi, ularni to‘g‘ri yo‘lga boshlashi lozim.

Umuman, Sharq mutafakkirlari barkamol inson tarbiyasida oila, oiladagi muhit, irsiyat kabi omillarga alohida e’tibor qaratish lozimligini uqtiradilar va shu bilan birga xalq og‘zaki ijodining tarbiyaviy ahamiyatini yuqori baholaydilar.

Kaykovusning “Qobusnoma” asarida ota-ona va farzandlar o‘rtasida mehr-oqibatning saqlanishiga e’tibor beriladi. Bunda ota o‘z o‘g‘liga nasihat qilarkan, xalq donishmandligidan unumli foydalanadi. Bola tarbiyasiga oqilona yondashish, xalq donishmandligidan unumli foydalanish, hatto farzanddan norozi bo‘lganda ham uni qarg‘ash va urushishdan saqlanish, bu sohada ustozlardan ko‘mak so‘rash lozimligi uqtiriladi.

Shu jihatdan olganda, xalq og‘zaki ijodi namunalari asosida oilada bolalarni tarbiyalashga alohida e’tibor qaratish lozim. Bunda, ayniqsa, buvi va bobolarning o‘rni muhimdir.

Xalq og‘zaki ijodi namunalari tarkibida unga yondosh manbalar: milliy urf-odatlar, an‘analar, xalq o‘yinlari, diniy ta’limotlar, xalq amaliy san’ati, musiqa, qo‘shiq, raqs kabilar uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi.

Xalq ogʻzaki ijodi janrlaridan biri ertaklar bolaning ilk yoshidanoq uni quvonchli tuygʻularga oshno qiladi. Bola ertak qahramonlari bilan birga olis-olislariga “sayohat qiladi”. U yerdagi hayot bilan tanishadi. Ertak uning aqlini charxlaydi, tafakkurini boyitadi, faraz qilish qobiliyatini oʻstiradi. Oilada aytilgan ertakning ravon, obrazli til uslubi bola nutqini rivojlantiradi. Yorqin, hayotiy obrazlar uning hissiyotlariga chuqur taʼsir koʻrsatadi. U aqlli, oqkoʻngil, ijobiy qahramonlar bilan tanishadi, ular falokatga yoʻliqqanida qaygʻuradi, gʻalaba qilishganida, yovuz va xasis kishilarni jazolaganlarda xursand boʻlishadi. Oilada kattalar tomonidan aytilgan ertakning ishonchli axloqiy gʻoyalari bolani fikrlashga, oʻz xatti-harakatini sevimli ertak qahramonlarining xatti-harakatlari bilan qiyoslashga undaydi, qahramonlar timsolida bolalar qoʻrqmas va rostgoʻy boʻlishga oʻrganadilar. Oʻz oldilariga aniq maqsadlar qoʻyish, unga erishish uchun harakat qilish, turli toʻsiqlarni yengib oʻtish, doʻstlashish, oʻrtoqlariga sadoqatli boʻlish kabi sifatlarni bosqichma-bosqich egallab borishadi.

Oilada kattalar tomonidan aytilgan ertaklarni bola qiziqish bilan tinglaydi. Ertak bolaning yoshiga mos boʻlishi zarur. Ertakni sekin-asta, shoshmasdan, ifodali oʻqish, obrazlar qiyofasini bola koʻz oldida gavdalantirish zarur.

Farzand bilan birgalikda ota-onalar ham ertakka mos chizilgan syujetli rasmlarni tamosha qilishlari, ularni sharhlab berishlari lozim. Bolaga unchalik murakkab boʻlmagan savollar berish, uni ertak yoki rasmni qayta soʻzlab berishga undash amaliy pedagogik jihatdan juda foydalidir. Bu bolaning xotirasi va diqqatini rivojlantirib, oʻqilgan narsaga ongli munosabatda boʻlishga oʻrgatadi. Bolaning hayotiy tajribasi bu davrda xali juda oz boʻladi. Ertak va real olam uning nazarida mutlaqo farq qiladi. Bola “chindan ham jodugar kampir, dev, uchar gilam boʻlganmi?” kabi savollarni beradi. Bunday paytda ota-ona hushyorlik bilan ertaklar bilan moddiy borliq orasida aloqadorlikni hamda farqlarni tushuntirib borishi lozim. Aks holda uning faraz qilish qobiliyatiga putur yetadi. Ertaklarga ishonchsizlik bilan qaray boshlaydi. Natijada ularga boʻlgan qiziqishi soʻnib boradi. Masalan, uchar gilamlar oʻrniga fan-texnika, davr taraqqiyoti natijasida samolyotlar, oynai jahon oʻrniga televizor ixtiro qilinganligini ehtiyotkorlik bilan tushuntirish lozim. Bola ulgʻaygan sari ertak va real olam oʻrtasidagi aloqadorlikni yaxshi anglab boradi hamda ulardagi axloqiy-estetik qarashlarni chuqurroq oʻzlashtirib oladi.

Ertak, rivoyat, hikoyatlar kabilarning bola dunyoqarashiga kuchli taʼsir koʻrsatishining asosiy sabablaridan biri unda real voqelikning bola yoshi va dunyoqarashiga mos tarzda afsonaviy, tushunarli talqin qilinishidir. Bola ruhiy olamiga yaqin kuchli va adolatli insonlar, yoqimtoy jonivorlar xalq ogʻzaki ijodi qahramonlari sifatida namoyon boʻladi. XIII–XVI asrlarda temuriylar saltanatida zodagonlar, saroy ahillarining farzandlarini sogʻlom, oqila, baquvvat, odobli, soʻzga chechan ayol enagalar tarbiyalaganlar. Ayniqsa, enaning sogʻlomligi hamda ozoda va zukkoligiga

alohida e'tibor berilgan. Enagalarning bola tarbiyasidagi asosiy vazifasi uni o'z vaqtida to'g'ri ovqatlantirish, ozoda kiyintirish, toza havoda sayr qildirish, ularga axloq-odobdan saboq beruvchi, rivoyat va dostonlarni so'zlab berish kabilardan iborat bo'lgan. Qissalar, ertaklar, rivoyatlar, jangnomalar vositasida enagalar bolalarni go'zal axloqli, zukko, hozirjavob, uddaburon qilib tarbiyalashga alohida e'tibor qaratishgan.

Ushbu maqsadda ular xalq maqollari, matal va topishmoqlardan ham keng foydalanishgan. Enagalarning xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanib qo'llagan quyidagi tarbiya usullari bolalarni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan:

O'rnak-namuna ko'rsatish, o'git-nasihati berish; Vatanga muhabbat, jasurlik, ilmga intilish, adolatparvarlik, to'g'riso'zlik, mardlik, do'stlik, sadoqatlilik, ahillik, sog'lom va baquvvat bo'lishga intilish, ozodalikka rioya qilish kabi axloqiy sifatlarni shakllantirish va xokazo. Mazkur maqsadda ular ertak, rivoyat, hikoyat, maqol, qo'shiq kabilardan foydalanishgan.

Bundan tashqari oilada qiyoslash, chiniqtirish, ayrim xususiyatlarni bo'rttirib tasvirlash kabi mantiqiy tafakkur xususiyatlarini rivojlantiruvchi shakllardan foydalanilgan va bolalarda hozirjavoblik, so'zga chechanlik, ravon nutqni tarkib toptirish maqsadida topishmoq, tez aytishdan foydalanganlar.

Bolalarda epchillik, do'stlik, haqgo'ylik, o'zligini namoyon eta bilish kabi fazilatlarini shakllantirishda turli xil milliy o'yinlar ham qo'llanilgan.

Tarix – asrlar guvohi bo'lganidek, xalq milliy ruhining aksi hisoblanmish maqollar otabobolarimiz so'zi sifatida avloddan-avlodga yetib kelgan xalq og'zaki ijodini boyitib turuvchi durdonalardir.

“Otarlar so'zi-aqlning ko'zi” hisoblangan maqollarning kundalik hayotda, odamlarning bir-biri bilan bo'lgan muomalasida ishlatilishi, kishining zehni o'tkir, farosatlilikidan dalolat beradi. Maqollarning ta'lim-tarbiya jarayoniga ta'siri salmoqli bo'lib, undagi dono fikrlarni bolalarning ongiga singdirish, yaxshilik va yomonlik tushunchalarini farqlay olishga zamin yaratadi.

Xalq maqollari yosh avlodning ma'naviyatini o'stirishda, nutq madaniyatining yuksalishida va barkamollashuvida muhim manbadir. Kelajagimiz davomchilari – o'sib kelayotgan yosh avlod qalbida ona Vatanga sadoqat, ezgulik tuyg'ularini uyg'otish, otabobolarimiz merosi – milliy qadriyatlar, milliy an'analar, g'urur-iftixorni tarbiyalashda xalq maqollari alohida o'ringa ega.

Maqollar xalqning tarixiy tajribasida muhim tarbiya vositasi sifatida e'tirof etilgan. Ulardan kundalik hayotda tez-tez foydalanilib turiladi. Ayniqsa, oilaning katta a'zolari bolalarni yaxshilik, ezgulik, qanoat, ozodalik, mehnatsevarlik kabilarga undaganda maqollardan o'rinli foydalanadilar. Maqol qisqa va lo'nda, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma'noli hikmatli ibora, chuqur mazmunli gap bo'lib, u bolani mustaqil fikrlashga undaydi. Lo'nda va aniq fikr bayon qilishga o'rgatadi. Muayyan ritmik

shaklga ega. Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuyg'ulari, ijobiy fazilatlari mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va poetik shaklga kelgan.

Maqollar mavzu jihatdan nihoyatda boy va xilma-xil. Vatan, mehnat, ilm-hunar, do'stlik, ahillik, donolik, hushyorlik, til va nutq madaniyati, shuningdek, salbiy illatlar xususida rang-barang maqollar yaratilgan. Turkiy xalqlarning maqollaridan namunalar dastlab Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida keltirilgan.

Maqol ba'zan masal, zarbulmasal, naql, hikmat, hikmatli so'z, tanbeh, mashoyixlar so'zi, hikmatli maqol, donishmandlar so'zi, otalar so'zi kabi nomlar bilan yuritiladi. Maqollarning ijtimoiy-siyosiy va tarbiyaviy ahamiyati g'oyat katta. Maqol bilan matalning bir-biridan farqi shundan iboratki, matalda narsa tasviri, uning tavsifi beriladi, maqolda esa to'la tugallangan fikr-xulosasi ifodalanadi.

Oilada aytilgan **rivoyatlar** ham bolalarda milliy g'urur hissini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Rivoyat – voqea va hodisalar, inson faoliyatini ba'zan uydirmalar vositasida, ba'zan real tasvirlovchi og'zaki hikoya shaklida ifodalanadi. Rivoyatning hajmi qisqa, 2 yoki 3 ta epizoddan tashkil topadi, an'anaviy uslubiy shaklga ega bo'lmaydi. Odatda, oddiy hikoya bayonidan boshlanib, og'izdan-og'izga o'tish jarayonida erkin talqin qilinadi. Rivoyat asosida voqelik va tarixiy shaxs bilan bog'liq hodisalar yotadi. G'oyaviy mazmuniga ko'ra, tarixiy rivoyat hamda toponim rivoyatlarga bo'linadi. Tarixiy rivoyatlarda biror shaxs faoliyati va xalq qahramonlari bilan bog'liq hodisalar hikoya qilinadi, axloq va odobning ideal me'yorlari tashviq etilib, muayyan dalillar haqida axborot beriladi. Bunday rivoyatlar Navoiy, Ulug'bek, Ibn Sino, Beruniy, Amir Temur va boshqalar hayoti bilan bog'liq voqea-hodisalar asosida ham yaratilgan. Toponim rivoyatlarda shahar va qishloq, qo'rg'on, saroy, maqbaralar nomi hamda ularning yuzaga kelish sabablari bilan bog'liq voqealar hikoya qilinadi.

Shuningdek, hadislarida oila munosabatlarini to'g'ri tartibga solish, farzandlarni (halol) komil inson etib tarbiyalashga keng o'rin berilgan. Hadislar farzandning o'z ota-onasiga hurmatda bo'lishi, eru-xotinni murosali, ahil bo'lib bir-birini izzat-hurmat qilishlari, insonlarni ahloqan yetuk, ruhan pok boshqalarga nisbatan rahmli, mehr-shavqatli bo'lishga da'vat etadi.

Islom olamining mashhur muhaddisi Imom Buxoriyning "Al Adab al-mufrad" asarining 1-24 boblarida ota-ona hurmatini joyiga qo'yish, ularni e'zozlab, farzandlarning ular oldidagi burchlarini mukammal ado etishlari zarurligi kabi masalalar bayon qilingan.

Hadislar yosh avlod ongida halollik ezgulik, mehribonlik, adolatlilik, mehnatsevarlik, do'stlik, kamtarlik, chidamlilik, sabr-qanoatlilik kabi fazilatlarni tarkib toptirishda muhim tarbiyaviy manba hisoblanadi.

Xalq og‘zaki ijodi namunalari bolalarda to‘g‘rilik, haqgo‘ylik, kamtarlik, o‘z-o‘ziga tanqidiy qarash, jonkuyarlik va samimiylilik, andishalilik kabi axloqiy sifatlarni shakllantirish, shu bilan birga yolg‘onchilik, kibr-havo, o‘z-o‘ziga bino qo‘yish, xudbinlik, andishasizlik kabi illatlarga qarshi kurash tuyg‘usini paydo qilishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, bolaning o‘z maqsadi yo‘lida fidoyilik, qat‘iyatlilik, mardlik, o‘zini tuta bilish kabi irodaviy xususiyatlari ham xalq og‘zaki ijodi namunalari vositasida samarali shakllantiriladi. Bunday sifatlarga ega bo‘lgan bolalar har tomonlama kamol topgan bo‘ladi.

Hozirgi zamon pedagogikasi bola shaxsiga hurmat va uning shaxs sifatidagi betakrorligini tan olgan holda yondashishni talab qiladi. Mazkur yondashuvning muhim qirralaridan biri bolaning o‘ziga xos jihatlariga putur yetkazmagan holda unda o‘z-o‘zini hurmat qilish, doimiy ravishda barkamollikka erishishga intilish kabi sifatlarni qaror toptirishni nazarda tutishdir. Olimlarning ta’kidlashicha, bola xarakteri asosan u 5 yoshga to‘lgunga qadar shakllanadi. Keyingi yosh bosqichlarida uning shaxsiyati asta-sekin rivojlanib boradi. Demak, bolaning qay tarzda shakllanishi uning kelajakdagi hayoti mazmunini belgilaydi.

O‘zbek oilalarida farzand tarbiyasida qo‘llaniladigan tajribada sinalgan, milliy asosga muvofiq tarzdagi metod-usullar mavjud-ki, ularga quyidagilarni ko‘rsatish mumkin: tushuntirish, odatlantirish, o‘rgatish, mashq qildirish, bolalarning kundalik rejimi, ibrat-namuna, iltimos qilish, yolborish, tilak-istak bildirish, ma’qullash, maslahat berish, o‘git-nasihat, undash, maqtash, rahmat aytish, duo qilish, olqishlash, oq yo‘l tilash, yupatish, ko‘nglini ko‘tarish, ta’qiqlash (man etish), ta’na, gina, o‘pka qilish, qoralash, tanbeh berish, yuziga solish, uzr so‘rash, majbur etish, zaharxandalik, ayblash, nafratlanish, gaplashmay qo‘yish (arazlash), aybini iqror qildirish (qizartirish), qo‘rqitish, mulzam qildirish, ogohlantirish, ont-qasam ichirish, do‘q-po‘pisa qilish, siylash va boshqalar. Bularning har biridan o‘z o‘rnida oqilona foydalanish kelajakda barkamol insonni tarbiyalashda yaxshi samara berishi, shubhasizdir.

Bolalarda xalq og‘zaki ijodi vositasida milliy g‘urur hissini shakllantirishda ota-onalar asosan, ikki metoddan foydalanishlari lozim.

Birinchisi **ishontirish** – bolaga kichikligidanoq bu ishni qilishing kerak, chunki uni amalga oshirish u yoki bu sabablarga ko‘ra zarur deya uqtiriladi. Bola o‘zi bajargan ishning foydali va zarurligiga ertak, doston qahramonlari timsolida ishontiriladi. Masalan, bolaga nima sababdan ovqatlanishdan oldin qo‘lini yuvishi kerakligi, o‘z o‘rnini yig‘ishtirish, o‘yinchoqlarini joyiga tartib bilan qo‘yishi zarurligi, do‘stlashish va do‘stga sadoqatli bo‘lishning foydaliligi kabi g‘oyalar biror ertak asosida yaratilgan diafilmlar, kinofilmlardagi obrazlar orqali ko‘rsatib beriladi.

Ikkinchisi – bolalarni ertak qahramonlaridan ta'sirlanib faoliyat ko'rsatish orqali ijobiy fazilatlarni egallashga **undash**. Bolalarni mehnat qilish, yaxshilik, sabr-bardoshga undashda maqollardan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bola muayyan ijobiy faoliyatni tartibli va izchil takrorlasa, u odatga aylanadi. Odatlanish kundalik tartib-intizomga rioya qilish, jumladan, salomlashish odobi, do'stga samimiy munosabat, ota-ona hurmatini saqlay bilish kabi faoliyatning ko'plab turlarini qamrab oladi.

Boladagi yaxshi xulq, odob-axloq nishonalari asosan xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida qaror toptiriladi. Chunki asardagi turli qahramonlar asosan bolaning ko'z oldida gavdalanadi. Ularning xatti-harakati bolalar uchun o'rnak, ibrat vazifasini o'taydi. Masalan, qanotlari singan qushga dehqonning g'amxo'rlik qilishi, baliq bergan risq-nasibaga qanoat qilmagan kampirning qashshoqlashib qolishi bolalarga juda tez ta'sir qiladi. Ularda ochko'zlikka nafrat, laylakka mehribonlik qilgan dehqonga nisbatan esa mehr paydo bo'ladi, qanoatlilik tuyg'usi qaror topadi.

Ota-ona bolada axloqiy sifatlarni shakllantirishga intilar ekan, xalq qahramonlari shaxsiy namunasidan samarali foydalanishlari lozim. Bunda ularga ertak va doston qahramonlari yordam beradi. Ertak va doston qahramonlari timsolida bolalarda ish va so'z birligi, lavz halolligi qaror toptiriladi. Xalq og'zaki ijodi namunalari asosida bolalarni tarbiyalashda ishontirish bilan birga rag'batlantirish, isbotlash, ta'sir, ibrat namunasi kabilar muhim ahamiyatga ega.

Bolalarni xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida tarbiyalashda ularni rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu o'rinda rag'batlantirishning muhim jihatlari bolalarni ijobiy qahramonlarga o'xshatishda namoyon bo'ladi. Jumladan, "Mening Alpomishim", "Go'ro'g'li sultonday pahlavon bolam", "Jaloliddiy Manguberdidek mard o'g'lim", "Oybarchin qizim, "qaldirg'ochim". Bunday rag'batlantirish natijasida bola ruhiyatida o'zini xalq qahramonlaridek his etish tuyg'usi hosil bo'ladi va yangidan-yangi ishlarni bajarishga ishtiyoq uyg'onadi. Xalq qahramonlari bolalarni yaxshilikka undovchi omil, stimul vazifasini bajaradi, o'z kuchiga ishonch hosil qiladi. Ota-ona maqtovi, rag'batlantirishi, ma'qullashi unga to'g'ri ish qilayotganligi, o'z vazifasini yaxshi uddalaganligini bildiradi. Lekin bunda me'yorga rioya qila olish kerak. Oilada bola tarbiyasida tartiblilik, insoniylik, kuzatuvchanlik, tirishqoqlik, vatanparvarlik kabilarni shakllantirishda ertaklar, dostonlar, rivoyatlardan ham samarali foydalanish kerak.

Oilada bolalar kitobxonligini yo'lga qo'yishga ota-onalar alohida e'tibor qaratishlari lozim. Oila kutubxonasining aksariyat qismini folklor namunalari egallashi kerak. Chunki bunday asarlar bola ruhiyatiga yaqin bo'ladi. Ularning tili sodda, ravon va xalqchildir. Bolada kichik yoshidan boshlab kitobga havas uyg'otish ota-ona faoliyatida asosiy o'rin tutishi zarur.

Maktab yoshigacha bo‘lgan bolalarga xalq qahramonlari timsoli aks etgan turli rangli, rasmlı nashr qilingan ertak, rivoyat, hikoyatlarnı taqdim etish lozim. Bolalarga mazkur kitoblarnı o‘qib berish, ularning shaxsiy kutubxonasini tashkil qilish katta ahamiyatga egadir. Bu kutubxonadan xalq og‘zaki ijodiga oid asarlarning o‘rin olishiga ham ota-onalohida e‘tibor bilan yondashishi lozim.

Nutq yordamida inson o‘z fikri, hissiyotini ifodalaydi, muloqotga kirishadi. Bu esa bolaning rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Bolada bir yoshga to‘lganida so‘zlarnı o‘zlashtirish layoqati vujudga keladi. Ayni shu davrda bola bilan ko‘proq muloqotda bo‘lish lozim. Bolalar ota-onalariga “Nima uchun, bu nima, bu kim?” kabi ko‘plab savollar bilan murojaat qiladilar. Ularning savollariga sabr-toqat bilan javob berish, bolaning atrof-olam, ertak qahramonlari haqidagi tasavvurlarini kengaytirish, keyinchalik maktabda turli xil bilimlarnı o‘zlashtirishiga omil bo‘ladi. Bolalarnı ularning yoshiga mos ertak, she‘r, ashulalar bilan tanishtirib borish lozim. Bola xalq og‘zaki ijodiga oid badiiy asarlardagi jarangdor va obrazli so‘zlarnı yaxshi eslab qoladi, hattoki tashqaridan bir-biriga bog‘lanmagandek tuyilgan xalqona iboralar, she‘rlarnı o‘zlashtirish ham bolani ona tilidagi tovush va so‘z boyligini o‘zlashtirishi, uning go‘zalligini anglashida katta ahamiyat kasb etadi.

Maktab yoshidagi bolalar badiiy nutq bilan tanishish jarayonida yangi so‘zlar hisobiga o‘z nutqlarini boyitib boradilar. Maktablar, klublar, madaniyat saroylari turli shakldagi kutubxonalar aholi o‘rtasida pedagogik bilimlarnı tarqatishda katta ahamiyatga ega. Bunda “Ota-onalar maktabi”ning ham alohida o‘rni bor. Turli kasb-hunar egalari bo‘lgan ota-onalar pedagogika haqida unchalik to‘liq tasavvurga ega bo‘lmaydilar. Ularnı pedagogika nazariyasi va tarbiya mahoratini egallashlariga bo‘lgan ishtiyoqlari birlashtiradi. “Ota-onalar maktabi”ni mahallalar, maktablar huzurida tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Mazkur “Ota-onalar maktabi” dasturidan pedagogika, psixologiya, anatomiya, fiziologiya, oila tarbiyasi nazariyasi va amaliyoti kabi fanlar o‘rin olishi zarur. Mashg‘ulotlar ham qat‘iy jadval asosida o‘tkazilishi kerak. Bunday dorilfununlarda mashg‘ulotlar 1-2 yil davom etishi, mashg‘ulotlarnı pedagog, psixolog, fiziolog, yurist, shifokor, adabiyotshunos, tilshunos mutaxassislar o‘tkazishi lozim. Shuningdek, jamoat tashkilotlarining namoyondalari ham mashg‘ulotlarga jalb etilishi kerak. Kursdagi mashg‘ulotlar kundalik tarbiyaviy vazifalarnı hal etishda ota-onalarga yaqindan ko‘mak beradi. Bunda bolalarnı xalq og‘zaki ijodi namunalari vositasida tarbiyalash mahoratini ota-onalar faoliyatiga singdirishga alohida e‘tibor qaratish lozim. Xalq og‘zaki ijodi namunalari vositasida oila tarbiyasi samaradorligini oshirishning turli yo‘llari ham mavjud.

Oilal pedagogikasining hayot tajribalaridan orqada qolayotganligi uning samaradorligini oshirish yo‘llarini izlashni taqozo qilmoqda. Jamiyat hayoti va shaxs tafakkurida ro‘y berayotgan murakkab pedagogik jarayonlar o‘z vaqtida ilmiy

yechimlarini topishi lozim. Aks holda yoshlarning ta'lim-tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Xalq og'zaki ijodi namunalari ezgulik, iymon va diyonatni o'zida mujassamlashtirgan insonlar faoliyatini targ'ib qiladi. Ushbu asarlar tinchlik, birodarlik, do'stlik, hamkorlik, ezgulik kabi insoniy fazilatlarni ulug'laydi. Tinchlikka rahna soluvchi, birodarkushlikka asoslangan, xunrezlik va buzg'unchilikni keltirib chiqaruvchi har qanday qarashlarni qoralaydi. Pedagogika tarixida oila tarbiyasining juda ko'p namunalari uchraydi. Yoshlarni noto'g'ri g'oyalardan himoya qilishda xalq og'zaki ijodi namunalari muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Bunga erishish uchun quyidagilarni amalga oshirish kerak:

- xalq og'zaki ijodi namunalarida ifodalangan ezgu qarashlarni bolalarga singdirishning yagona dasturini yaratish;
- yosh ota-onalarning xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida bolalarni tarbiyalash sohasidagi bilim va tajribalarini oshirish;
- ota-onalarni oila pedagogikasi, falsafa, adabiyotshunoslik, tarix, sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya, ma'naviyat, huquqshunoslikka oid bilimlar bilan qurollantirish;
- oilada folklor namunalari yordamida xalq pedagogikasining ijobiy qirralarini umumlashtirish;
- oilalarda xalq pedagogikasining aniq, mukammal, eng muhim – amaliy, ijtimoiy-pedagogik dasturini ishlab chiqib, oila tarbiyasiga tatbiq qilish kerak.

Ma'lumki, xalq og'zaki ijodida ota-bobolarimiz aql-idrok egalari, sofdil kishilarni yovuz kuchlar qo'liga tutqazmaslikka harakat qilganlar, oilada bolalarni ma'naviyat, iymon-e'tiqod, insof va diyonat bilan boshqarishga alohida e'tibor berganlar va bunda xalq og'zaki ijodi namunalaridan unumli foydalanganlar.

Yoshlarda milliy g'urur hissini tarbiyalashda oila muhiti, ota-ona ma'naviyati muhim ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra oilaning muqaddasligi, ota-ona va farzandning burchi, tejamkorlik, sabr-qanoat, o'zaro muamola munosabatlari, uy tutish, mehnat tarbiyasi kabilar xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida bolalarga singdiriladi.

Shu sababli bolalarda milliy g'urur hissini tarbiyalashda oilaning vazifalari:

- oilada sog'lom muhitni yaratish, milliy ruh va turmush tarzini hisobga olish, bolalar uchun ota-ona har tomonlama o'rnak bo'lishi, bolalarning ota-onasiga, Vataniga mehr-muhabbat tuyg'usini shakllantirish, o'zaro g'amxo'r bo'lishni ta'minlash;
- bolalarini axloqiy bilim asoslaridan atroflicha xabardor qilish, ma'rifatli va ma'naviyatli kishilar bo'lib yetishishlarini ta'minlash;
- bolalarning ma'naviy barkamol va jismonan sog'lom bo'lishlari uchun iqtisodiy va ijtimoiy muhitni yaratish;
- bolalarda tejamkorlik va ishbilarmonlikning ma'naviy-axloqiy tomonlarini shakllantirish;

- sanitariya-gigiena, estetik me'yorlarni singdirish, ichkilikbozlik, giyohvandlikka qarshi kurashishda xalq og'zaki ijodi namunalaridan xalq qahramonlari timsolida unumli foydalanishdan iboratdir.

Oila tarbiyasida xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish shunisi bilan alohida ahamiyatga egaki, ota-ona yoki bobo-buvi o'z oldiga ongli tarzda muayyan maqsad qo'yadi hamda shu maqsadga erishish uchun intilib, uni amalga oshirishda ertaklar, maqollar, dostonlar, topishmoqlardan unumli foydalanadi. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida oilada bolalarni tarbiyalashda tarbiya metodlaridan unumli foydalanish zarur. Bunda quyidagilarni inobatga olish kerak:

1. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida tarbiyalashning maqsadi va vazifalari.
2. Ushbu tarbiyaning mazmuni.
3. Bolalarning yosh xususiyatlari.
4. Bolalarning fikrlash darajalari.
5. Tarbiyalanuvchilarning individual va shaxsiy xususiyatlari.
6. Tarbiyaning boshqaruv elementlari va hokazo.
7. Ota-onalarning xalq og'zaki ijodidan xabardorlik darajasi.
8. Tarbiyaviy jarayondan kutiladigan natijalar.

Shunday qilib, oilada bolalarni xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida tarbiyalash serqirra jarayon bo'lib, o'ziga xos, takrorlanmas xususiyatlarni o'zida namoyon qiladi. Xalq og'zaki ijodi namunalari orqali oilada bola felitsitologik (italyancha "felisite" - baxt), iqtisodiy, estetik, kommunikativ, relaksatsiya (emotsional, ruhiy-jismoniy quvvatini, mehnat qobiliyatini qayta tiklash) funksiyalaridan bahramand bo'ladi. Bolalarda milliy g'urur hissini shakllantirish uchun oilada xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish izchil tizim va aniq metodlar yordamida amalga oshirilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maxmudov Y.F. "Milliy g'urur-ma'naviy komillik mezoni". T, Dizayn-Press 2011.327b.
2. Egamberdieva N, Raxmatullaeva D, Ismoilova G, "Maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarni tashkil etish jarayonlarini boshqarish", Toshkent," Fan va texnologiya" nashriyoti, 2011-yil, 3-4b.
3. Otamuratov S, "O'zbekistonda ma'naviy-ruhiy tiklanish". Toshkent, "Yangi asr avlodi" 2003 yil, 113-b.

ФИО автора: Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi:

Diyarov Akmal To'lg'in O'g'li

Название публикации: «MUAMMOLI TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING TADQIQOTCHILIK BILIM KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH»

Annotatsiya: Maqolada pedagogik tadqiqot faoliyatini rivojlantirishdagi muammolar tahlil qilinadi.

The article analyzes the problems in the development of pedagogical research activities.

В статье анализируются проблемы развития педагогической исследовательской деятельности.

Pedagogik tadqiqot – ta'lim va tarbiyaning qonuniyatlari, tuzilishi, mexanizmi, pedagogika nazariyasi va tarixi, ta'lim-tarbiya ishlarini tashkil etish usullari, uning mazmuni, tamoyillari, usullari va tashkiliy shakllari haqida ijtimoiy ahamiyatga ega bilim olishga qaratilgan ilmiy faoliyat jarayoni va natijasidir.

Zamonaviy o'qituvchi tadqiqotchi bo'lishi va ushbu faoliyat bilan shug'ullanib, o'z kasbiy darajasini oshirishi kerak. Tahlil ilmiy ishlar va mavjud amaliyot shuni ko'rsatadiki, tadqiqot o'qituvchini shakllantirish, uning o'zini o'zi bilishi, shaxsini rivojlantirish va ochishning zarur shartidir. U ilmiy-nazariy pedagogik bilimlar sohasidagi faoliyatingizni idrok etish imkonini beradi. Tadqiqot faoliyatini rivojlantirish uchun o'qituvchi ta'lim jarayonida ijodkorlikni rag'batlantiradigan maxsus muhitni yaratish yo'llarini izlashi mumkin va kerak. Gusevskiy agrosanoat kollejidagi pedagogik tadqiqotlar innovatsiyalarni rivojlantirish va o'zlashtirish, o'quv jarayonini takomillashtirish va samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Ilmiy tadqiqot faoliyati professional malakali mutaxassisni tayyorlash samaradorligini oshirishga qaratilgan bo'lib, bu oldindan noma'lum yechimga ega bo'lgan ijodiy vazifani (muammoni) ishlab chiqishga qaratilgan va ilmiy tadqiqotning asosiy bosqichlariga rioya qilishni o'z ichiga olgan faoliyat:

- muammoni shakllantirish;

- ushbu muammo bo'yicha nazariyani o'rganish;
- tadqiqot metodologiyasini o'zlashtirish;
- material to'plash, uni tahlil qilish;

O'qituvchi faoliyatining tarkibiy qismi sifatida tadqiqot faoliyatining o'rnini va rolini aniqlash uchun "pedagogik faoliyat" tushunchasiga aniqlik kiritib, uning mohiyati va tuzilishini ko'rib chiqish zarur.

Pedagogik faoliyat deganda odamlarning o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini tarbiyalash uchun sharoit yaratish faoliyati tushuniladi. Pedagogik faoliyat bir qator tadbirlarning murakkab tizimidir. Psixologiyada ko'p bosqichli tizim sifatida qabul qilingan, tarkibiy qismlari maqsad, motivlar, harakatlar va natijalar bo'lgan faoliyatni tushunishdan farqli o'laroq, pedagogik faoliyat bilan bog'liq holda, uning tarkibiy qismlarini o'qituvchi faoliyatining nisbatan mustaqil funktsional turlari sifatida ko'rib chiqish ustunlik qiladi. Aynan shu g'oya Leontiev A.N. tomonidan shakllantirilgan faoliyat nazariyasida uslubiy rasmiylashtirishni oldi. .

Shunday qilib, pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyati uning ko'p funksionalligidir. Pedagogik faoliyatni fanda bunday tizimlashtirish uchun yetarli asoslar mavjud.

Shunday qilib, Kuzmina N.V. pedagogik faoliyat umumiy pedagogik va kasbiy-pedagogik yo'nalishni o'z ichiga oladi, deb da'vo qiladi, Rachenko I.P.

Pedagogik faoliyatni "o'qituvchi va talabalar o'zaro ta'sir qiladigan mehnat turlaridan biri sifatida (ikkinchisi nafaqat ob'ektlar, balki faoliyat sub'ektlari sifatida ham ishlaydi), moddiy va ma'naviy vositalar, mehnat sharoitlari" deb hisoblaydi. Yu.N.ning so'zlariga ko'ra.

Kuzmina N.V., pedagogik faoliyatning psixologik tuzilishini o'rganib, to'rtta funktsional komponentni aniqlaydi: gnostik, konstruktiv, tashkiliy va kommunikativ. Shu bilan birga, keyingi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, loyihalash va haqiqiy dizayn tarkibiy qismlarini ajratish kerak va shuning uchun pedagogik faoliyatning tavsifi besh komponentli tuzilishga asoslanadi.

Xarlamov I.F., Mizherikov V.A., Ermolenko M.N. Pedagogik faoliyatning diagnostik, yo'naltiruvchi va prognostik, konstruktiv va dizayn, tashkiliy, axborot va tushuntirish, kommunikativ va rag'batlantiruvchi, tahliliy va baholash, tadqiqot va ijodiy kabi funktsiyalarini shakllantirish. Tadqiqot va ijodiy funktsiya deganda olimlar o'qituvchidan turli xil pedagogik hodisalarga ilmiy yondashishni, ilmiy izlanish va tadqiqot usullaridan foydalanish qobiliyatini, shu jumladan o'z tajribasini tahlil qilish va umumlashtirishni talab qiladigan shunday funktsiyani tushunadilar. hamkasblar tajribasi.

Pedagogik faoliyatni tahlil qilishda o'qituvchining ijodiy faoliyati alohida ahamiyatga ega. O'qituvchining ijodiy faoliyatini tadqiqot faoliyatining asosi va ijodiy faoliyat qobiliyatini tadqiqot faoliyatida talab qilinadigan o'qituvchi shaxsining fazilatlaridan biri sifatida hisobga olib, biz ushbu hodisani tushuntirishga harakat qilinadigan yondashuvlarga murojaat qilishimiz kerak. ijodiy faoliyat. Ijodiy faoliyatning mohiyatini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, ba'zi tadqiqotchilar uni ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yangi, o'ziga xos qadriyatlarni yaratish (Rubinshtein SL), boshqalari esa yangi narsalarni, shu jumladan sub'ektning ichki dunyosini yaratish deb bilishadi (Vygotskiy L. .S.), uchinchi - harakat manbai va mexanizmi sifatida (Ponomarev Ya.A.). Shunday qilib, agar o'qituvchi pedagogik jarayonda doimiy ravishda paydo bo'ladigan muammolarni tushunish va hal qilishga qaratilgan, shuningdek, mavjud bo'lganidan farq qiladigan yangi narsalarni, shu jumladan faoliyat sub'ektining ichki dunyosini yaratishni o'z ichiga olgan faoliyatga ega bo'lsa. keyin bu faoliyatni ijodiy deb tasniflash mumkin.

Ijodiy faoliyat Luk A.N. badiiy va ilmiy, Maxmutov M.I. - ilmiy, amaliy va badiiy, shu bilan birga ijodkorlik ijodiy faoliyatning barcha bosqichlarini o'z ichiga olgan ilmiy tadqiqot bilan birlashtiriladi.

Tahlil shuni xulosa qilish imkonini beradiki, ijodiy faoliyat pedagogik jarayonning zarur sharti va o'qituvchi faoliyatidagi ob'ektiv kasbiy zaruratdir va tadqiqot faoliyati pedagogik faoliyatning tarkibiy qismi sifatida o'qituvchining ijodiy faoliyatining ilmiy turini, natijasini anglatadi. ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlardir.

V.A.Kan-Kalik tomonidan ko'rib chiqilgan ijodiy pedagogik faoliyatning tuzilishi katta nazariy ahamiyatga ega. va Nikandrov N.D., pedagogik ijodkorlikning to'rtta darajasini ajratib ko'rsatadilar: reproduktiv daraja - tayyor tavsiyalarni ko'paytirish, boshqalar tomonidan yaratilgan narsalarni rivojlantirish; o'rganishning ma'lum usullari va shakllarini mohirona tanlash va tegishli kombinatsiyasi bilan tavsiflangan optimallashtirish darajasi; evristik daraja - yangini izlash, ma'lumni o'z topilmalari bilan boyitish; tadqiqot, shaxsan mustaqil daraja, o'qituvchining o'zi g'oyalar ishlab chiqaradi va pedagogik jarayonni quradi, uning ijodiy shaxsiga mos keladigan pedagogik faoliyatning yangi usullarini yaratadi.

Shunday qilib, pedagogik ilmiy bilimlarning pedagogik ijod manbai sifatidagi rolini tushunmasdan turib, ijodiy faoliyatni eng yuqori, tadqiqot, darajada amalga oshirish mumkin emas. Biz VI Zagvyazinskiy pozitsiyasiga yaqinmiz, uning fikricha, "ta'lim olish va shaxsni rivojlantirish qonuniyatlarini, pedagogik izlanishning metod va uslublarini egallash, pedagogik bilim va taxminlarni, me'yor va izlanish, reja va improvizatsiyani to'g'ri ko'rib chiqish qobiliyati. stixiyali-intuitivlikdan ongli, tizimli, ilmiy asoslangan pedagogik ijodkorlikka o'tish sharti. Olim o'qituvchining ijodiy faoliyatini o'rganar ekan,

o'qituvchining tadqiqot va ijodiy faoliyati bir-biridan ajralmas, degan xulosaga keladi. Ijodiy o'qituvchi faoliyatida doimo tadqiqot elementi mavjud.

"V.I.Zagvyazinskiy ta'kidlaydiki, "Ana tadqiqot elementi ilmiy izlanish va ta'lim jarayonini birlashtiradi. Tadqiqotning boshlanishi amaliy pedagogik faoliyatni, ikkinchisi esa ilmiy ijodkorlikka hissa qo'shadi. Amaliy faoliyatda tadqiqot elementlari juda kuchli va muhim bo'lib, uni ilmiy tadqiqot bilan bog'laydi.

Keyinchalik Zagvyazinskiy V.I. Pedagogik faoliyat tarkibida o'qituvchining mustaqil tadqiqot funksiyasini ajratib ko'rsatadi: "Ta'lim muassasalari yangi funksiya – tadqiqot va izlanish vazifasini bajaradi, uning amalga oshirilishi pedagogik mehnatga ijodiy xarakter beradi". O'qituvchi nafaqat o'qituvchi, ustoz, tarbiyachi, balki tadqiqotchi, yangi tamoyillar, o'qitish va tarbiyalash yo'llarining kashshofi vazifasini ham bajarishi, an'analarni innovatsiyalar bilan, qat'iy algoritmlarni ijodiy izlanish bilan uyg'unlashtirishi kerak... Zamonaviy sharoitda, o'qituvchining ilmiy-tadqiqot faoliyati maqsadli va professional bo'lishiga ehtiyoj bor. Shunday qilib, bu Zagvyazinsky tadqiqot faoliyatini pedagogik faoliyatning mustaqil tarkibiy qismi sifatida belgilaydi.

Talabalarning fikricha, o'qituvchining ilmiy-tadqiqot ishlari uning ilmiy bilim saviyasini oshiradi, ijodkorligini rivojlantiradi, o'qituvchining ichki dunyosini boyitadi. Aynan shuning uchun ham bizning davrimizda o'qituvchilarning ilmiy-tadqiqot faoliyati juda muhimdir.

Ilmiy-tadqiqot ishlari - mavjud bilimlarni kengaytirish va yangi bilimlarni olish, ilmiy farazlarni tekshirish, tabiat va jamiyatda o'zini namoyon qiladigan qonuniyatlarni o'rnatish, ilmiy umumlashtirish va loyihalarni ilmiy asoslash maqsadida ilmiy tadqiqot, tadqiqot bilan bog'liq ilmiy xarakterdagi ish.

"Tadqiqot" so'zi "tekshirish" dan, ya'ni. ilmiy tekshirishga tortiladi. Ilmiy tadqiqot - bu maqsadli bilim bo'lib, uning natijalari tushunchalar, qonunlar va nazariyalar tizimi shaklida namoyon bo'ladi. U o'z-o'zidan-empirik tadqiqotdan bilish vositasida, maqsad qo'yish xarakteri, kontseptual va terminologik apparatning to'g'riligiga qo'yiladigan talablar bilan farq qiladi. IN ilmiy tadqiqot nafaqat bevosita amaliy faoliyatda foydalaniladigan ob'ektlar, balki fanning o'zi rivojlanishi jarayonida aniqlangan yangilari ham o'rganiladi, ko'pincha ularni amaliy qo'llashdan ancha oldin. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasining asosiy bo'g'ini muammoli ta'lim yo'nalishi sanaladi.

Muammo-

grekcha πρόβλημα. so'z bo'lib, keng ma'noda o'rganish, hal qilishni talab qiladigan murakkab nazariy yoki amaliy savoldir; fanda - har qanday hodisalarni, ob'ektlarni, jarayonlarni tushuntirishda qarama-

qarshi pozitsiyalar ko'rinishida ishlaydigan va uni hal etish uchun etarli nazariyani talab qiladigan qarama-

qarshi vaziyat; Hayotda muammo odamlar tushunadigan tarzda shakllantirilgan:

"Men nimani bilaman, qanday ekanligini bilmayman", ya'ni nimaga erishish kerakligi ma'lum, ammo buni qanday amalga oshirish noma'lum .

Muammoli ta'lim – ta'lim jarayonini olib borishda o'quvchilar oldiga yechish uchun muammoni qo'yish orqali muammoli vaziyatni vujudga keltirish va mashg'ulot davomida uning yechimini topish. Muammo o'qituvchi tomonidan yoki o'quvchilar tomonidan qo'yilishi mumkin.

Muammoli ta'lim texnologiyalari – o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan.

Muammoli ta'lim texnologiyasining asosi – insonni fikrlashi muammoli vaziyatni hal etishdan boshlanishi hamda uning muammolarini aniqlash, tadqiq etish va yechish qobiliyatiga ega ekanligidan kelib chiqadi. Muammoli ta'lim o'quvchilarning ijodiy tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini oshirishda jiddiy ahamiyatga ega. **Muammoli vaziyat yaratish usullari:**

- O'qituvchi o'quvchilarga dars mavzusi bilan bog'liq ziddiyatli holatni tushuntirish va uni yechish yo'lini topishni taklif qilish;
- Bir masalaga doir turli nuqtai nazarlarni bayon qilish;
- Hal etish uchun yetarli bo'lmagan yoki ortiqcha ma'lumotlar bo'lgan yoki savolning qo'yilishi noto'g'ri bo'lgan masalalarni taklif etish.

Muammoli vaziyatni hal etish darajalari:

- O'qituvchi muammoni qo'yadi va o'zi yechadi;
- O'qituvchi muammoni qo'yadi va uning yechimini o'quvchilar bilan birgalikda topadi;
- O'quvchilarning o'zlari muammoni qo'yadilar va uning yechimini topadilar.

Muammoli vaziyatni yechishda qo'llaniladigan usullar:

- Muammoni turli nuqtai nazardan o'rganish, tahlil qilish;
- Solishtirish, umumlashtirish;
- Dalillarni aniqlash va qo'llash;
- Vaziyatga bog'liq xulosalar chiqarish;
- O'quvchilarning o'zlari aniq savollar qo'yishi va boshqalar.

Muammoli ta'lim bosqichlari: 1. Muammoli vaziyat hosil qilish. 2. Muammoni yechish taxminlarini shakllantirish. 3. Yechimning to'g'riligini tekshirish (olingan yechim bilan bog'liq axborotni tizimlashtirish orqali).

Muammoni hal etish bosqichlari:

1. Isbotlash – bu muammoning ilgari to'g'ri deb tan olingan sabablar bilan bog'liqlarini topish asosida amalga oshiriladi.
2. Tekshirish – buni tanlangan sababning oqibatida hal etilayotgan muammo hosil bo'lishi to'g'riligini asoslash bilan amalga oshiriladi.
3. Tushuntirish – bu muammoning yechimi nima uchun to'g'riligini tasdiqlovchi sabablarni aniqlash asosida amalga oshiriladi

Muammoli ta'limni amerikalik psixolog, faylasuf va pedagog D.Dyui 1894 yilda Chikagoda tashkil etgan tajriba maktabida qo'llagan. XX asrning 60 yillarida bu yo'nalishda tadqiqotlar olib borildi. 70-80 yillarga kelib, amaliyotga keng joriy etildi. Muammoli o'qitishni chuqur o'rganish XX asrning 60-yillarida boshlangan bo'lib, uning asosida "Tafakkur- muammoli vaziyatdan boshlanadi"-degan g'oya yotadi.

Fikrlash psixologiyasi nuqtai nazaridan muammoli o'qitish g'oyasi va tamoyillari S.L.Rubinshteyn, M.I.Maxmutov, V.Okon, I.Ya.Lerner tomonidan ishlab chiqilgan. Muammoli ta'lim turi ilmiy-uslubiy jihatdan 3 xil ko'rinishga ega.

1. Muammoli vaziyatni vujudga keltirish.
2. Muammoning qo'yilishi.
3. Muammoning yechimini topish.

Muammoli vaziyatni o'quv mashg'ulotlarining barchasida shakllantirish mumkin. Uni dars jarayonida qancha ko'p shakllantirish o'qituvchiga bog'liq. Muammoli vaziyatning ahamiyati shundaki, u o'quvchilar diqqatini bir joyga (muammoga) qaratadi va o'quvchilarning izlanishiga, fikrlashga o'rgatadi.

Muammoli ta'lim o'qituvchi rahbarligida muammoli vaziyat vujudga keltirilib, mazkur muammo o'quvchilarning faol, mustaqil faoliyati natijasida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni ijodiy o'zlashtirish va aqliy faoliyatni rivojlantirishga imkon beradigan ta'lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Muammoli o'qitish jarayonida beriladigan topshiriqlar o'quvchilarga tadqiqiy, evristik, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish bo'yicha topshiriqlar beriladi.

Bunda:

- nostandart masalalarni tuzish bo'yicha;
- shakllantirilmagan savol bilan;
- ortiqcha ma'lumotlar bilan;
- o'zining amaliy kuzatuvlari asosida mustaqil umumlashtirish;
- yo'riqnomalardan foydalanmasdan qandaydir ob'ekt mohiyatini bayon etish;
- olingan natijalarni qo'llash chegaralarini va darajalarini aniqlash;
- hodisaning namoyon bo'lish mexanizmini aniqlash;
- «bir lahzada» topish kabi topshiriqlarni berish mumkin.

Muammoli vaziyatlarda yechimga kelishning algoritmi quyidagi tartibda amalga oshiriladi Muammoni qo'yish, ma'lumotlar fondini to'plash, qayta ishlash, yechim modelini aniqlash, qo'shimcha ma'lumotlar to'plash va ularni tanlangan yechim modelida aks ettirish, yangi ma'lumotlar va yechim modeli o'rtasidagi zidlikni aniqlash, zidlikni yechimini topish, yangi yechim modelini yaratishdan iboratdir.

"...O'qituvchining o'zi tadqiqotchi bo'lgandagina o'quvchilarni tadqiqot faoliyatiga undashi mumkin".D. M. Lixachev.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

G.B.Golub, E.A.Perelygina, O.V.Churakova. Loyiha usuli - kompetentsiyaga asoslangan ta'lim texnologiyasi. Samara: 2006 yil

E.A. Samoylov. Kompetentsiyaga asoslangan ta'lim: ijtimoiy-iqtisodiy, falsafiy va psixologik asoslar. Monografiya. Samara: 2006 yil

Zimnyaya I.A., Kompetentsiyaga asoslangan yondashuv

I.I.Menyaeva. Kompetentsiyaga asoslangan ta'lim maktab innovatsion faoliyatining ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Samara: Fort, 2008 yil

Zolotareva, A.V. Ta'lim muassasasi faoliyatini monitoring qilish. - Yaroslavl, YAGPU nashriyoti im. K. D. Ushinskiy, 2006 yil.

ФИО авторов: SamDU Kattaqo'rg'on filiali talabasi:

Yaxiyayeva Barno

SamDU Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi:

Diyarov Akmal

Название публикации: «O'ZBEK VA INGLIZ TILLARINING PAYDO BO'LISH VA RIVOJLANISH JARAYONLARI»

Annotatsiya: Maqolada o'zbek va ingliz tillarining paydo bo'lish va rivojlanish jarayonlari tahlil qilinadi.

The article analyzes the emergence and development of the Uzbek and English languages.

В статье анализируется возникновение и развитие узбекского и английского языков.

Kalit so'zlar: leksik, grammatik, diferensiatsiya, hodisa, lug'at, til, millat, qadimiy.

Ingliz tili – hind-yevropa oilasining german guruhiga kiruvchi til. Ingliz tili – xalqning tili. Avstraliya, AQSH, Birlashgan qirollik, Hindiston, Irlandiya, JAR, Kanada, Liberiya, Malta va Yangi Zellandiyaning rasmiy tili – ingliz tili. Dunyodagi eng ko'p ishlatiladigan tillar ichida uchinchi o'rinda turadi (ispan hamda mandarin xitoycha tillardan keyin turadi.) Yevropa ittifoqining asosiy tili. Ingliz tili qadimgi german qabilalari (ingliz, saks va yut) ning tillaridan kelib chiqqan hisoblanadi. Ingliz tili Angliyaning Anglo-sakson qirolliklari hamda hozirgi janubiy-sharqiy shotlandiya yerlari avvalgi Norzumbriya qirolligida vujudga keldi. Tarixiy manbalarga ko'ra, eski ingliz tili juda ko'plab shevalar turkumini o'z ichiga oladi. Qadimiy ingliz tili VII – XI asrlarda anglo-saksk tili deb atalgan va to'rt shevaga ega bo'lgan: norzumbriy, mersiy, uessek, va kent shevalaridir. IX – XI asrlarda uessak shevasi asosida adabiy ingliz tili shakllangan. Bu shevalar turkumi Buyuk Britaniyaning sharqiy qirg'og'iga nemis qabilalari bo'lmish anglo-saksonlar tomonidan keltirilgan. English (ingliz) so'zi “angles so'zidan kelib chiqqan bo'lib, bu xalqning ajdodlar yurti Anglen hozirgi Schlesivig – Holstein hisoblanadi. Ingliz so'zlarining ko'pchiligi Lotin tillaridan olingan. Vikinglarning VIII hamda IX asrdagi istilosidan keyin ingliz tili eski nors tilining bir qismini o'zlashtirdi. Angliyaning XI asrda normandlar tommonidan egallanishi natijasida norman fransuz tilining ingliz tili bilan qorishishiga olib keladi. Aynan shu sababli ingliz lug'aviy va imloviy tarzda roman tillar turkumiga aloqadordir. XVI – XVII asrlarda yangi ingliz tili

vujudga keldi. Britaniyaning XVII va XX asr o'rtasidagi kuchli rivojlanishi hamda AQShning XX asrdagi dunyoviy ta'siri ostida ingliz tilining xalqaro nufuzi oshdi.

Albatta, har bir til paydo bo'lib shakllangunga qadar ma'lum bir bosqichlarni boshdan kechiradi. Yuqorida ta'kidlanganidek, har bir tilning o'z tarixi bor. Shu jumladan, o'zbek tili (o'zbekcha) – oltoy tillari oilasining turk tillar turkumiga kiruvchi tildir. Shuningdek, u O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq davlat tili hisoblanadi. O'zbek tili mil. avv. X asrlargacha qadimgi turkiy til deb yuritilgan.

Qadimiy turkiy tillarning eng qadimiysi O'rxun-Enasoy yodgorliklari tili bo'lib, uning adabiy varianti VII – IX asrlarga to'g'ri keladi. Runik bitiklar (Tosh bitiklar) sharqda Lena daryosidan g'arbda Dunay daryosigacha bo'lgan ulkan hududdan topilgan. Eng yirik bitiklar O'rxun va Enasoy daryolari havzalarida aniqlangan. O'rxun bitiklari dastlab 1893- yilda V.Tompson va V.V.Radlov tomonidan o'qilgan. Umumiy runik tilning shakllanishiga o'g'uz qabilalarining tili asos bo'lgan. Adabiy til sifatida runik tildan turli qabila, urug'lar va ijtimoiy tabaqalar foydalangani tufayli ma'lum darajada vazifaviy va uslubiy hamda mintaqaviy variantdorlikka, muayyan ishlanganlik, me'yoriylikka ega bo'lgan.

Adabiy tilning yoki boshqa shaharning kuchli ta'siri bo'lgan shaharda aholining turli guruhlarining nutqiga xos bo'lgan bir-biriga qarama-qarshi qo'yilgan va turli darajada farqlanadigan an'anaviy (qadimgi) va yangi qatlamlar ajralib turadi.

Masalan, qipchoq lahjasining mang'it yoki saroy shevasi qarlug' lahjasiga mansub marg'ilon shevasi va boshqalar o'zbek tilining eng kichik hududiy ko'rinishlari hisoblanadi. Alohida shevalar birikib lahjani tashkil etadi.

O'zbek tili XI asrdan mustaqil til sifatida shakllana boshladi. XIII asrda esa eski o'zbek adabiy tili shakllanib bo'ldi. Ushbu tilning keyingi taraqqiyoti millatning yuzaga kelishi bilan bog'liqdir. Shunday qilib, millat paydo bo'lishi bilan milliy til ham yuzaga keladi. Milliy tilning yagonaligi xalq tilining tarixiy taraqqiyoti orqasida shakllanadi. Haqiqatdan ham buni o'zbek tili misolida yaqqol ko'rish mumkin. Milliy til shevalar bilan o'zaro bog'langan holda taraqqiy etaveradi. Shuni ham alohida ta'kidlab o'tish joizki, davrlar o'tishi bilan tilda yangi so'zlar, iboralar paydo bo'laveradi. Tilning lug'at tarkibi va grammatik qurilishi takomillashadi, lekin u o'z fonetik tizimini, asosiy leksik tarkibi va grammatik qurilishini saqlab qoladi.

Bu ikki til (o'zbek va ingliz) ni farqlaydigan bo'lsak, ingliz tili ham o'z rivojlanish tarixiga ega. Uning rivojlanishida boshqa millat tillarining o'rni, ahamiyati katta. Chunki, uning tarkibida, ingliz tilining sof so'zlaridan ko'ra

boshqa tilga mansub so'zlar nisbatan ko'p. Ingliz tili lug'at tarkibining atigi o'ttiz foizini sof ingliz so'zlari tashkil etadi. Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, ingliz tilining rivojlanish bosqichlarida boshqa millatlarning o'zaro bir-birlarining ustiga qilgan bosqinlari oqibatida u rivojlanishdan biroz ortda qoldi va lug'at boyligi ham o'sha uni bosib olgan yoki unga kelib qo'shilgan millatlarning tillar hisobiga boyidi. Bugungi kunda esa ingliz tili tatqiqiy etgan tillardan hisoblanadi. O'zbek tili rivojlanish va kelib chiqish tarixiga ko'ra juda qadimiy va nihoyatda boy til hisoblanadi. O'zbek tili ingliz tilidan farqli ularoq rivojlanish bosqichlari ham lug'at tarkibi ham bir-biridan farqlanadi.

Yuqorida ta'kidlanganidek til taraqqiyoti juda murakkab hodisa bo'lib, ayni paytda uning taqdiri jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'langan. Til asta-sekinlik bilan (evolutsiya yo'li) bilan taraqqiy etib boruvchi hodisadir. Barchamizga ma'lumki, kishilik jamiyati bir tekisda rivojlanib bormaganligi sababli tillarning taraqqiyot yo'llari ham har xil hisoblanadi.

Hatto kishilik jamiyati (bir tekisda) XXI asrga qadam qo'ygan zamonda ham taraqqiy etgan millatlar bilan bir qatorda, xalq tili darajasiga o'sib yetmagan ibtidoiy jamoa davridagi qabilaviy jamiyat sharoitida yashovchi shimoliy Melaneziya orollarida yashovchi polonetslar kabi qabilalar ham mavjud.

Jamiyat taraqqiyotining ma'lum bir davriga kelib ayrim bir tillar aloqa doirasida chiqib ketadi va got, lotin, poloves kabi o'lik tillarga aylanib qoladi. Kishilik jamiyati tarixi shuni ko'rsatadiki, jamiyat a'zolarining avval urug'dosh tili qabila tili keyin illat, millat tillari paydo bo'ladi. Har qaysi qabila o'ziga xos nom va hududlarni egallaydi. Qabila tili esa shu jamiyat jamoasining asosiy aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladi. Til taraqqiyotidagi birinchi yo'nalish diferensiatsiya (ajralish) hodisasidir. Har ikki tilning kishilik jamiyatida ham bu hodisa kuzatiladi.

O'zbek va ingliz tillari rivojlanish jarayonida yuqoridagi bosqichlarni boshdan kechirgan. Bugungi kunda har ikkala til ham rivojlanishning yuqori nuqtasidagi tillardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nematov.H, Bozorov.O "Til va nutq". T.1993
"Hozirgi o'zbek adabiy tili" T.1996
2. Azizov.O "Tilshunoslikka kirish" T.1963
3. www.ziyonet.uz
4. Wikipedia

ФИО автора: *Mustafoyeva Xurshida Namoz qizi*

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti

Название публикации: «FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING ARAB TILIDAN O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISH XUSUSIYATLARI»

Аннотация: Mazkur maqolada arab va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning o'xshash va farqli jihatlari, ularning tarjima qilinishidagi turli uslublar misollar vositasida ko'rib chiqiladi

Калит сўзлар: Nutq, frazeologik birliklarning semantikasi, arab va o'zbek tilidagi frazeologizmlar, ekvivalent frazeologizmlar, analoglar, kalkalash.

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING ARAB TILIDAN O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISH XUSUSIYATLARI

Mustafoyeva X.N

Frazeologik birliklar eng qiyin tarjima qilinadigan birliklar hisoblanib, shu sababdan ularning tarjimasi frazeologik birlik tarkibiy tuzilmasining turli tarkibiy qismlarini batafsil tahlil qilish natijasi hisoblanadi.

Frazeologizmlarni tarjima qilishda nafaqat uning ma'nosini yetkazish va uning tasavvurini aks ettirish, balki bir vaqtning o'zida frazeologiyaning uslubiy funktsiyasini e'tiborsiz qoldirmagan holda o'zbek tilidagi o'xshash ifodani topish kerak. O'zbek tilida bo'lmasa u holda tarjimon bir xil tasvir tilini yaratishda "taxminiy muvofiqlik"ni qidirishga majbur bo'ladi.

Frazeologik tarjima matnda xorijiy til birligi va tarjima qilinayotgan tilning tegishli birligini – to'liq va mutlaq ekvivalentini topishdan boshlab turli darajadagi yaqinlikdagi taxminiy frazeologik muvofiqligini keltirishga qadar tarjima qilishni o'z ichiga oladi.

Frazeologik birliklarni biror tildan ikkinchi bir tilga tarjima qilishda, fikrimizcha, strukturaviy-tipologik va funksional-semantikaga tayanish frazeologik ekvivalentlikni aniq tanlashda maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bu esa bizga frazeologik birliklarni tarjima qilishda quyidagicha turli munosabatli turkumlarni ajratish imkonini beradi:

- 1) to'liq ekvivalentlar;
- 2) qisman ekvivalentlar;
- 3) analoglar;
- 4) ekvivalenti bo'lmagan (lakunar) birliklar.

Ekvivalent bo'lmagan (lakunar) frazeologik birliklarni tarjima qilishda quyidagi usullar qo'llaniladi:

Kalkalash, tarjimaning tavsifiy usuli, tarjimaning leksik usuli hamda qo'shma tarjima qilish usuli kabi.

Quyida frazeologik birliklarni tarjima qilishdagi turlicha munosabatli turkumlarning har birini alohida ko'rib chiqamiz:

1. To'liq frazeologik ekvivalentlar

To'liq frazeologik ekvivalentlar - bu arab va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning har taraflama, semantik, leksik va stilistik jihatdan to'liq mos keladigan ekvivalentlaridir. Ammo bunday moslashuv ortida bir tilga xos bo'lgan va boshqa tildan farq qiladigan strukturaviy va grammatik xususiyatlarning o'ziga xos tipologik jihatlarini ham hisobga olishimiz lozimdir. Arab va o'zbek tillarining to'liq mos keluvchi frazeologik ekvivalentlariga misol tariqasida quyidagi frazeologik birliklarni ko'rib chiqamiz:

بين نارين – *"Ikki o't orasida"*³⁵

³⁵ В.Д.Ушакова. монография «Фразеология Корана» М.: Наука. Восточная литература, 1996. — 204 с.

أفحم أنفه في – “(br.n)ga burnini tiqmoq”

يسفك الدماء – “(br.n, kishi) uchun qon to’kmoq”

في الليل والنهار – “Kecha-yu kunduz”

بعث الحياة في – “(br.n, kishi)ga jonini bermoq”

2. Qisman mos keluvchi frazeologik ekvivalentlar

Qisman mos keluvchi frazeologik birliklarga arab va o’zbek tillaridagi shunday iboralar kiradiki, ular semantik jihatdan to’liq mos kelsa-da, grammatik-strukturaviy hamda tashkiliy komponentlari jihatidan bir-biridan farq qiladi. Quyida bir nechta ana shunday frazeologik birliklar keltirilgan:

عن يد – (so’zma-so’z: “qo’ldan”) Ya’ni “qo’ldan-qo’lga”

لم يغمض له جفن - (so’zma-so’z: “qovog’ini yumradi”) Ya’ni “mijja qoqmadi”

يَوْمُ الدِّينِ – (so’zma-so’z: “din kuni”) Ya’ni “hisob-kitob kuni”

حَصَدَ مَا زَرَعَهُ – (so’zma-so’z: “ekkanini o’rish”) Ya’ni “hosil yig’ish, yig’im-terim”

اقتلع الشيء من جذوره – (so’zma-so’z: “br.narsani ildizlari bilan olib tashlash”) “br.narsani tag-tomiri bilan sug’urib olish”

3. Frazeologik analoglar

Frazeologik analoglar tillardagi semantik va stilistik jihatdan o’zaro bir-biriga mos keluvchi, biroq tasviriy elementlariga ko’ra bir-biridan farq qiluvchi frazeologik birliklar hisoblanadi (bunda iboralarining grammatik tuzilishi ba’zan mos kelishi, yoki mos kelmasligi ham mumkin).

Frazeologik analoglar solishtirilayotgan tillarning turmush tarziga xos bo’lgan tasviriy vositalari, milliy dunyoqarashini ko’rsatib berishi bilan ham nihoyatda ahamiyatlidir.

Misol uchun: انشقت العصا بينهم - (so’zma-so’z: “ularning orasida tayoq sindi”) ya’ni “Ularning orasidan qora mushuk o’tdi” frazeologik iborasi o’zbek tilida ham, arab

tilida ham mavjud bo'lib, semantik va stilistik jihatdan ham bir-biriga mos keladi, faqatgina ularda turli tasviriy vositadan foydalanilmoqda (**tayoq sinishi hamda qora mushuk**). Shu tariqa ikki tilda ham bir-biriga mos keluvchi frazeologik analoglarni shuningdek quyidagi misollarda ham ko'rishimiz mumkin.

عين - قرّة (so'zma-so'z: **"ko'z quvonchi"**) Ya'ni **"ko'z gavhari, ko'z qarog'i"** (farzandga nisbatan)

القلوب لدى الحناجر - (so'zma-so'z: **qo'rquvdan "yuragi tomog'iga tiqildi"**) Ya'ni **"jonim to'pig'imga tushib ketdi"** (qo'rquvdan)

4. Ekvivalenti bo'lmagan (lakunar) frazeologizmlar

Ekvivalentlari mavjud bo'lmagan (lakunar) frazeologik birliklar deb, - bir tilda mavjud bo'lgan iboraning ikkinchi bir tilga umuman mos kelmasligi yoki boshqa tilda frazeologik muqobiliga ega bo'lmagan birliklarga aytiladi. Bu kabi iboralar boshqa til egalari ruhiyatining o'ziga xos xususiyatlarini, fikrlash tarzini, moddiy va ma'naviy hayoti rivojlanishidagi o'ziga xos shartlarini aks ettiradi³⁶.

Arab tilining ekvivalenti bo'lmagan frazeologik birliklarini tarjima qilishda asosan: *kalkalash*, *tavsifiy tarjima*, *leksik tarjima hamda qo'shma tarjima* kabi usullar qo'llaniladi.

- a) **kalkalash usuli.** R.A.Yusupov kalkalashni "avval noma'lum bo'lgan tushunchaning boshqa til modelidagi belgilanishi" deb ta'riflaydi.³⁷ Arab va o'zbek tillarida frazeologizmlarning kalkalanishi keng tarqalgan va nihoyatda faol qo'llaniladi:

انجرف مع التيار – **"Oqimga qarab suzmoq"**

صراع حياة او موت – **"Hayot-mamot masalasi"**

سفينة صحراء – **"Sahro kemasi"**

³⁶ Солодухо Э.М. Теория фразеологического сближения. – Казань: Казан гос. ун-т, 1989. – 265 с.

³⁷ Юсупов Р.А. Лексико-фразеологические средства русского и татарского языков. – Казань: Татар. книж. изд-во, 1980. – 255 с.

- b) **tasviriy tarjima usuli.** Ushbu tarjima usulining mohiyati frazeologik birlik ma’nosini soʻz, ibora va gaplar yordamida yetkazishdan iboratdir. Tarjimaning tavsifiy usuli tasvirlangan hodisaning mohiyatini toʻliq ochib beradi, ammo "tasviriy tarjima paytida majoziy ibora oʻzining majoziyiligini yoʻqotadi, faqat umumiy frazeologik maʼno uzatiladi"³⁸.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, arab tilidagi frazeologik birliklarni oʻzbek tiliga tarjima qilish bizdan nafaqat tilning lugʻat boyligi, leksikasi bilan yaqindan tanishib chiqish, balki kontekstni tahlil qila bilish, tarjima qilinayotgan xalqning tarixi, madaniyati, turmush tarzi va milliy urf-odatlarini hamda dunyoqarashini chuqur oʻrganishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ушаков В.Д. Фразеология Корана: Опыт сопоставления фразеоречений Корана и арабского классического языка. – М.: Восточ. лит. РАН, 1996. – 203 с.
2. Солодухо Э.М. Теория фразеологического сближения. – Казань: Казан гос. ун-т, 1989. – 265 с.
3. Юсупов Р.А. Лексико-фразеологические средства русского и татарского языков. – Казань: Татар. книж. изд-во, 1980. – 255 с.
4. Умарходжаев М.И. Очерки по современной фразеологии. – Ташкент: Изд-во «Фан» Узбекской ССР, 1977. – 103 с.
5. <https://wikipedia>.

³⁸ Умарходжаев М.И. Очерки по современной фразеологии. – Ташкент: Изд-во «Фан» Узбекской ССР, 1977. – 103 с.

ФИО авторов: *Tursunova Faridaxon Ulug'bek qizi*

Farg'ona Politehnika Instituti

M20-21QXMSDIT guruhi magistri

Shodmonov Xomidjon Mirzaaxmedovich

texnika fanlari nomzodi, dotsent

Farg'ona Politehnika Instituti

Название публикации: «KARTOSHKANI SAQLANUVCHANLIGIGA VA SIFATIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR VA ULARNI TAHLILI»

Annotatsiya

Ushbu maqolada kartoshkani saqlash usullari, saqlash jarayonida paydo bo'ladigan yo'qotishlar, tuganaklarda kechadigan jarayonlar, saqlanuvchanligi va sifatiga ta'sir etuvchi omillar hamda ularning tahlili bayon qilingan.

Kalit so'zlar: *tuganak, mexanik shikastlanish, agrotexnologik, xo'raki, desikatsiya, konteyner, sovutgichli omborxona, o'rta pishar, agrotexnika, bakterial va funktsional kasalliklar, periderma.*

Yetishtirilgan kartoshka hosilining nobudgarchiligini keskin kamaytirish uchun dalani hosilni yig'ishtirishga tayyorlash, mexanik shikastlanishga yo'l qo'yilmaslik choralar, saqlash rejimiga qat'iy rioya qilish lozim. Ayniqsa, xo'raki va urug'lik kartoshkani saqlashga katta ahamiyat berish talab qilinadi.

Kartoshkani saqlash davrida paydo bo'ladigan yo'qotishlar:

- ✓ suv bug'lanishi tufayli;
- ✓ tuganaklar nafas olishi bilan bog'liq;
- ✓ kurtaklar ko'karishi sababli;
- ✓ kasallik-zararkunandalar zararlashi tufayli;
- ✓ tuganak biokimyoviy tarkibining o'zgarishi bilan bog'liq bo'ladi.

Kartoshka saqlanayotgan vaqtda uning tuganaklarida harhil biokimyoviy jarayonlar: kraxmalning shakarga aylanishi va shakarning krahmalga aylanishi, nafas olishi, suvbug`lanishi va hokazolar ro`y beradi.

Saqlanayotgan kartoshkaning nafas olishi qishga borib sekinlashadi va bahorda, ya'ni ko`zchalari unaboshlagan paytda yana kuchayadi. Qishda va ayniqsa, bahorda tuganakning shikastlangan qismida po`kak hosil qilish xususiyati kamayadi.

Tuganakning nafas olishi, suvni bug`latishda va unda ro`y beradigan boshqa biologik jarayonlarga harorat, havo namligi katta ta'sir ko`rsatadi. Haroratning oshishi bilan nafas olish va suvni bug`lantirish jarayoni kuchayadi hamda tuganakning vazni ko`p miqdorda yo`qoladi.

Shikastlangan tuganaklarda po`kak to`qima hosil bo`lish jarayoni harorat yuqori ( $20^{\circ}\text{S}$  atrofida), yaralangan to`qimalar orasiga havo bimalol kirib turadigan va havoning nisbiy namligi yuqori – 90-95% bo`lgan sharoitda ayniqsa, jadal kechadi. Shuning uchun kovlab olingan kartoshka dastlabki 10-15 kun davomida yuqori harorat va namlikda saqlanishi kerak. Bu «davolash davri» deb yuritiladi. Shu davrdan keyin harorat asta-sekin pasaytirilib, $2-3^{\circ}\text{S}$ gacha keltiriladi.

Uzoq muddatga saqlanishi uchun xo`raki va urug`lik kartoshka quruq sog`lom, toza hamda mexanik shikastlanishlardan holi bo`lishi lozim. Yig`ishtirishda shikastlangan (kesilgan va ezilgan) tuganaklarda nafas olish hamda so`lish jarayonining faollashishi oqibatida ko`p quruq modday o`qoladi va chirituvchi mikroorganizmlar kirib, ularni nobud qiladi.

Demak, yig`ishtirish chog`ida asosiy e'tibor kovlovchi mexanizmlar vositasida kartoshkani iloji boricha mexanik shikastlanishdan saqlashga qaratilmog`i lozim. Buning uchun harbir xo`jalik sharoitida eng avvalo kovlash hosili pishgan nav, dalalardan boshlanishi, unda tuproq namligi 14-16% bo`lishi lozim.

Kartoshka hosilini yig`ish oldi o`tkaziladigan asosiy agrotexnologik jarayonlardan bo`lib, kovlash oldi palakni o`rib tashlash yoki desikatsiya hisoblanadi. Buning natijasida tuganak va tuproq yetilishi tezlashadi, sog`lom urug`lik olinadi va kartoshka kovlovchi agregatlar ish unumi va sifati oshib, hosil kam shikastlanadi.

Saralangan va saqlashga mo'ljallangan kartoshka partiyasida tuproq, tosh, shag'al va o'simlik qoldiqlari yirik va o'rta vaznli tuganaklarda 1% dan, mayda vaznilar uchun 5% dan oshmasligi, umumiy mexanik shikastlangan tuganaklar salmog'i ham 5% dan yuqori bo'lmashligi shart.

Kartoshka saqlash uchun asosan doimiy va vaqtinchalik omborxonalardan, qisman uyum va o'ralardan foydalaniladi. Eng qulay va samarali usul omborxonalardan foydalanishdir. Chunki unda harorat va namlikni boshqarish mumkin. Istiqbolli va keng tarqalgan usul bo'lib, jahon kartoshkachiligida maxsus sovutgichli omborxonalarda konteynerlarda saqlash hisoblanadi.

Konteynerlarda saqlash, tashish va ortish-tushirish chog'ida bo'ladigan 12-15% shikastlanishga chek qo'yadi va yaxshi saqlanish uchun sharoit tug'diradi.

Kartoshkani omborxonalarda saqlash uchun konteynerlarga joylash tartibi uzoq saqlashga mo'ljallangan kartoshka uchta davrni o'taydi:

4. Birinchi: davolash davri;
5. Ikkinchi: sovutish davri;
6. Uchinchi: qishlash davri.

Davolash davri kartoshka kovlab olingandan boshlanib, bunda tuganakda yetilish va shikastlangan joylarni bitishi bilan bog'liq murakkab o'zgarishlar kechadi. Tuganakning shikastlanib kesilgan va ezilgan joylarida suberin, periderma hosil bo'lib, po'sti qalinlashadi, kraxmal miqdori oshib, qand miqdori kamayadi. Hatto kasallik chaqiruvchilariga qarshi zaharli moddalar (solanin, chakonin, kofein kislota, skopoletin kabilar) hosil bo'ladi.

Davolash davri ekin navining xususiyatlariga qarab 10-15 kun davom etib, bu davrda harorat 15-20⁰S, havo nisbiy namligi 85-95% bo'lishi lozim.

Sovutish davrida tuganakdagi fiziologik-biokimyoviy jarayonlar eng susaygan bo'lib, u 20-40 kun davom etadi. Bu davrda havo namligi 90-95% bo'lib, harorat 14-18⁰S darajadan har sutkasiga 1,5-2⁰S darajagacha pasaytirib sovutilib boriladi. Shundan so'ng kartoshkaning asosiy saqlash – qishlash davri boshlanadi. Bu davrda harorat

tezpishar navlar uchun 1,5-2⁰S, o`rta pishar navlar uchun 2-4<sup>0</sup>S, kech pishar navlar uchun 4-5<sup>0</sup>S, havo namligi esa 85-95% bo`lishi lozim.

Havodagi gaz miqdori va tarkibi ham tuganakning saqlanishiga sezilarli ta'sir ko`rsatadi. Kartoshka saqlanishi uchun eng qulay sharoit havoda kislorod miqdori 16-18%, karbonat angidrid gazi 2-3% bo`lganda yaratiladi. Aktiv ravishda shamollatib turish, harorat va gaz miqdorini havo va tuganaklar oralig`ida tavsiya etilgan darajada ushlab turish imkonini beradi.

Kartoshkaning saqlanuvchanligi saqlash usulidan tashqari, u yetishtirilgan sharoitga va o`stirish agrotexnikasiga ham bog`liq. Yuqori normada bir tomonlama o`g`itlash, aytaylik faqat azotli o`g`itlar berish, sug`orish tartibi va rejimini buzish, ko`p dozada desikant, pestitsidlar qo`llash kabilar kartoshka saqlanuvchanligiga salbiy ta'sir etadi. Kartoshka yig`ish oldidan quyoshli kunda 30-40 minut turishi, natijada ancha qurib, tuproq yopishmaydi. Bundan tashqari, ularning mexanik shikastlanganlarini darhol ajratish mumkin bo`ladi.

Saralab olingan butun va sog`lom tuganaklarni oddiy omborxona yoki o`ralarda ham saqlash mumkin. Oddiy omborxona (shiypon) larda kartoshka saqlanganda eshik-derazalar mahkam berkitilishi, zarurat bo`lganda isitish choralari ko`rilib, sovuqdan asrash yo`llari ko`rilishi lozim.

O`zbekiston sharoitida ko`pchilik hollarda kartoshka o`ralarda saqlanadi. O`ralar kovlanayotgan joy yer osti suvi chuqur, ariqlardan uzoq, suv to`planmaydigan bir tomonga kam nishab bo`lishi maqsadga muvofiqdir. O`ralarning kengligi 0,6-0,8 m, chuqurligi 0,7-0,9 m, uzunligi 2,5-4 metr qilib olinadi. O`ralarga kartoshka joylashdan oldin obdon ichi shisha, tosh, o`simlik qoldiq va tomirlaridan tozalanadi. O`ra ustidagi tuproq qalinligi nam va sovuq o`tmasligi uchun 25-40 sm gacha qalinlikda yopiladi va yomg`ir suvlari oqib ketishi uchun yo`l-ariqchalar qilib qo`yiladi. Erta bahorda ekishga 20-30 kun qolganda o`ralardan kartoshka ochib olinadi va ekish oldidan tayyorlanadi. Eng avvalo saqlangan kartoshkalar o`lchamlari bo'yicha 3 guruhga – mayda (30-50 gramm), o`rta (50-100 gramm) va yirik (100 grammdan ziyod) ajratiladi. Yirik guruhdagi tuganaklar kesilib, bo`laklarga bo`linadi va erta pishar muddatda ekilgani

maqsadga muvofiqdir. O`rta va mayda guruh tuganaklari yozgacha saqlanib, butun holatda kesilmasdan kechki kartoshka olish uchun urug`lik sifatida foydalaniladi.

Kartoshka saqlanayotganda, ko`pincha zamburug`, bakterial va funktsional kasalliklar bilan zararlanadi. Ulardan quyidagilar eng ko`p tarqaladi:

- fuzarioz kasalligi, quruq chirish;
- ho`l bakterial chirish kasalligi, bu kasallikka chalingan tuganaklar ko`plab suyuqlik va qo`lansa hid chiqaradi;
- qorason kasalligi, bunda yuqori harorat ta`sirida va havo almashinishining yetishmasligi natijasida tuganakning ichki to`qimasi nobud bo`ladi;
- tuganak etining qorayishi kartoshkani kovlash va tashish vaqtidagi shikastlanish ta`sirida ba`zi aminokislotalarning oksidlanishi natijasida yuzberadi, bu hil qorayish kartoshkaning ta`mini buzadi va ekilganda uning hosilini 15-20% gacha pasaytiradi.

Kartoshka haddan tashqari sernam va havo yetishmagan sharoitda (transheyalarda) saqlanganda, ba`zan tuganaklar po`stidagi to`r kengayib, sirtida mayda och dog`chalar hosil bo`lishi kuzatiladi.

Omborlarda saqlanayotgan kartoshka parvarishi bino ichidagi haroratni normal holda saqlab turish, tuganaklarni vaqti-vaqti bilan qarab turish, chiriganlarini ajratib olish va o`simtalarini yulib tashlashdan iborat bo`ladi. Omborlardagi qulay harorat xonani sun`iy sovutish yo`li bilan yaratiladi, bu tuganaklarning nobud bo`lishini kamaytirishdan tashqari, ularning urug`lik sifatini yaxshi saqlash imkonini beradi. Shuning uchun sovuqxonalarda birinchi navbatda urug`lik kartoshka saqlanishi lozim. Periderma to`qimasi hosil qilish uchun harorat 7°C dan past bo`lmasligi va havo deyarli sernam bo`lishi lozim. Kartoshka o`z muddatida yig`ishtirilishi va dastlab ikki-uch hafta davomida saqlashda havo harorati 10°S-18°S va nisbiy namlik 90-95 foiz, shuningdek, yaxshi shamollatib turilganda, yangi periderma to`qimasi tez hosil bo`ladi. Dastlabki kunlarda mahsulotni 12⁰S -18⁰S haroratdada tutib, shamollatib turish lozim. Kartoshka saqlashdagi davolanish - bitish davri 10-18 kun davom etadi. So`ngra

omborxonaning harorati pasaytirilib, bir kecha-kunduzda asta-sekin $0,5^{\circ}\text{S}$ - 1°S dan sovitishga erishiladi.

Yetilgan va po'sti qotmagan, yig'ishtirish vaqtida biroz shikastlangan kartoshka tuganaklari uchun davolanish unchalik cho'zilmaydi. Ammo hosil namgarchilik sharoitida kavlangan bo'lsa, uni loyli tuproqdan tozalash va ozroq quritish kerak. Yaxshi yetilgan, po'sti qotmagan va uringan tuganaklarning davolash davri birmuncha cho'ziladi. Davolash davridan so'ng harorat kartoshka naviga qarab taxminan 2°S - 4°S gacha pasaytirilsa, tuganaklarda modda almashinishi keskin susayadi.

Tashqi harorat 40°S - 42°S gacha va undan yuqori ko'tariladigan bahor va yozda sun'iy sovitiladigan omborlarda muqobil saqlash sharoiti yaratilib, kerakli haroratni yuzaga keltirish mumkin.

Harorat va nisbiy namlik kuniga ikki marta shamollatish oldidan yoki tamomlagandan keyin 30-40 daqiqa o'tgach o'lchanadi. Uyumlardagi harorat qayd qilib boriladi. Omborda havoning nisbiy namligi 85-95 foiz va harorat 2°S - 3°S atrofida bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shaumarov X.B. Islamov S.Ya. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash va birlamchi qayta ishlash texnologiyasi. Toshkent, 2011.
2. Tursunxo'jaev T.L. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyasi. - Toshkent, 2006.

ФИО автора: *Muxammadiyeva Shaxnoza Bobir qizi*

Qarshi davlat universiteti

Pedagogika instituti o'zbek tili va adabiyoti

yo'nalishi, 1-kurs magistranti

Название публикации: «5-SINF ONA TILI MASHG'ULOTLARI UCHUN IZOHLI LUG'AT TUZISH METODIKASI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada so'zlarning o'zbek tilida qo'llanilishi va ularning izohli lug'atining ahamiyati yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: leksika, uslub, adabiy me'yor, lug'aviy birliklar, sintaktik sinonimiya. Tilning rivojlanish jarayonida uning lug'at tarkibi (leksikasi) boshqa sohalariga qaraganda tez, sezilarli, jiddiy o'zgarishlarga uchraydi. Buning sabablari ma'lum, albatta. Bu o'zgarishlar leksikaning faqat miqdor jihatdan emas, balki sifat jihatdan ham rivojlanishini aks ettiradi. Leksikadagi taraqqiyot, o'zgarishlar yangi lug'aviy birliklarning paydo bo'lishi va ma'lum lug'aviy birliklarning yo'q bo'lishi (iste'moldan chiqishi), so'zlarning yangi ma'nolar kasb etishi va ayrim ma'nolarining yo'qolishi kabi hodisalardan iborat bo'ladi. Bu jarayonda lug'aviy birliklarning adabiy me'yor (norma)ga bo'lgan munosabatida, qo'llanishi va boshqa xususiyatlarida turlicha o'zgarishlar yuz beradi. Ana shunday o'zgarishlar ma'lum darajaga kelganida, ularni nazariy va amaliy jihatdan aks ettiruvchi tadqiqotlarga ehtiyoj tug'iladi. Amaliy ishlarning asosiylaridan biri esa izohli, tarixiy va etimologik lug'atlar tuzish hisoblanadi.

Lug'at bilan ishlash davlat ta'lim standartida belgilab qo'yilgan. Har bir sinf ona tili darsligining oxirida lug'at berilgan. Bu esa lug'at ustida ishlashning mas'uliyatligini belgilaydi. Umuman tilshunoslikning katta bo'limi leksikologiya yana o'z ichida leksikografiya, frazeologiya ham so'z ma'nosi bilan shug'ullanadi. Hozirgi kunda faqat tilshunoslikka doir bir necha lug'atlar – “O'zbek tilining izohli lug'ati”, “O'zbek tili frazeologiyasining izohli lug'ati”, “O'zbek tilining imlo lug'ati”, “O'zbek tilining

izohli sinonimlar lug‘ati”, “O‘zbek tilining paronimlar lug‘ati”, “O‘zbek tilining morfemik lug‘ati” va yana boshqa lug‘atlarga egamiz.

O‘zbek tilining lug‘ati bilan ishlash zarurligi shuni belgilaydiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi har bir ona tili darsida 4-6 so‘z, hamma darslarda bir kunda 8-10 yangi so‘zni o‘rganish talab etiladi. So‘z bilan ishlashda o‘quvchining puxta o‘zlashtirmagan so‘z ma‘nosiga aniqlik kiritish, ularni ma‘nosi yaqin so‘zlar bilan qiyoslash, so‘zning kinoyali ma‘nosi, ko‘p ma‘noliligi ustida ishlash, ma‘noviy sinonimlarning ma‘no nozikliklari ustida ishlash, ayrim frazeologik birliklar, tasviriy ifodalar bilan ishlash zarurati kelib chiqadi.

So‘zdan nima anglashilsa, o‘sha so‘zning lug‘aviy ma‘nosi bo‘lishi tushuntiriladi. “Dumaloq, bir tomoni oppoq, bir tomoni qip-qizil, shirin bu nima, o‘quvchilar?” - deyilsa, ular olma deyishlari, “Oppoq, yumshoq, momiqdek mayin nima?” - deyilsa, paxta deb nomlanishi mumkin.

Hikoya va mashq tarkibida o‘zlashgan so‘zlarga duch kelamiz. Maktab, kutubxona, singari so‘zlar ongimizga garchi singib ketgan bo‘lsa ham, bu so‘zlar arab tilidan olinganini, bank, marmelat so‘zlari polyak, ispan tillaridan o‘zlashganini, futbol inglizcha so‘z ekanligini aytib izohlash mumkin.

O‘quvchi lug‘atini boyitadigan quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

1. O‘quvchilarning uy sharoiti, atrof-muhit ta’sirida o‘quvchi nutqini “bezab turgan” so‘zlardan xoli qilish, sheva so‘zlari, vulgar, jargon, argo so‘zlardan tozalash, turli qo‘pol so‘zlarni qo‘llashdan tiyilish; jinni, eshak, mol kabi haqorat so‘zlarni aytmalik uchun bolalarni uyaltirish.

2. Mashq yoki matndan izoh talab so‘zlarni aniqlash va mavzu bayonidan avval so‘zni izohlash.

3. Matndagi so‘z ma‘nosi izohlangach, uning o‘rniga sinonimini qo‘llash, so‘zning nozik ma‘nosiga tushunib yetish.

4. O‘sha so‘zni yanada yaxshiroq tushunish va nutq tarkibida qo‘llash uchun, so‘z ishlatishni faollashtirish uchun antonimlarini keltirish.

5. Ba'zi holat fe'li, harakat belgisini ifodalovchi so'zlarning ma'nosini holat va harakat bilan amaliy izohlash.

6. Ma'nosi tushunarsiz so'zlarni qaysi tildan ekanligini, qaysi turkumga mansubligini, qanday lug'aviy ma'noga egaligini aniqlash uchun izohli lug'atlar orqali mustaqil ishlash.

7. Ana shu tayanch so'zlar ishtirokida gap va kichik matn tuzish.

8. Ba'zi so'zlarni ularning vazifasini izohlash orqali tushuntirish:

Kombayn - bir vaqtning o'zida, donni o'radigan, yanchadigan, tozalaydigan xo'jalik mashinasi; aeroport - samolyotlar turadigan, uchib ketadigan yoki kelib qo'nadigan joy.

Jahon leksikografiyasi ilk yozma adabiyot, xususan, lingvistik manbalar lug'at ko'rinishida yuzaga kelgani, dastlabki lug'atlar til o'rganish maqsadi bilan yaratilgani va maktab qo'llanmasi, grammatika vazifasini bajarganini ilmiy asoslab berdi. XX asr boshlarida umumiy leksikografiyadan o'quv lug'atchiligi ajralib chiqdi va o'quv lug'atlarining zamonaviy avlodlarini yaratishga alohida e'tibor qaratdi. Tilshunoslik va pedagogika fanlari oralig'idagi lingvodidaktik yo'nalish – o'quv lug'atchiligi tarmog'ining maxsus soha sifatida rivojlanayotganligi, ayniqsa, e'tiborga molikdir.

Ayni paytda o'quv lug'atlari milliy qadriyatlarga sodiq, dunyoqarashi keng, ongi yetuk, turli vaziyatlardan o'z aql-idroki bilan omon chiqa oladigan, mustaqil fikrli, irodasi mustahkam, og'zaki va yozma nutqi ravon, turli mafkuraviy, ma'naviy tahdidlar ta'siriga bardosh bera oladigan avlodni tarbiyalashda muhim ijtimoiy, siyosiy, madaniy vazifani bajaradigan maktab darsliklariga yordamchi vosita sifatida ta'lim tizimida o'ziga xos o'rin egalladi.

Dunyo tilshunosligida olamning lisoniy manzarasini idrok etish sof milliy xarakterga egaligi e'tirof etilgan. Shu sababli jahon miqyosida til leksik qatlamining barcha sathlarini kompleks aks ettirish va uning turli toifa vakillariga xoslash, jumladan, leksik sathlar lug'atini yaratishda akademik, katta, oliy ta'lim tizimi, yuqori sinf o'quvchilari, o'rta maktab o'quvchilari, boshlang'ich sinflar, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun

mo'ljallangan soddadan murakkablashib boruvchi ko'rinishlarini yaratish kun tartibidagi dolzarb vazifalardan biridir.

O'zbekiston milliy mustaqillikka erishgandan so'ng turli sohalarda bo'lgani kabi o'zbek tilshunosligi fani va uni o'qitish bilan shug'ullanadigan maktab ona tili ta'limi sohasida ham tub islohotlar yuz berdi. Tilshunoslik oldiga tilning lingvistik xususiyatlarini o'rganish bilan birga til va uning egasi o'rtasidagi munosabatlarning tilga aks etishi, umuman, tilni undan foydalanuvchi shaxs omili bilan bog'lab o'rganish, maktab ona tili ta'limi oldiga o'quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo'naltirish, ularga milliy o'zligini tanitish, muloqot va munosabatning barcha turlarida o'zbek tilining cheksiz imkoniyatlaridan bemalol, erkin, samarali, to'g'ri foydalana olish, nutq odobi va nutqiy taktika sirlarini egallash bilan bog'liq zaruriy ko'nikmalarni shakllantirish vazifasi qo'yildi. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda uzluksiz ta'limning turli bo'g'inlarida tahsil oluvchilar uchun mo'ljallab tuzilgan lug'atlar, xususan, leksik qatlamlar lug'atlarining roli muhim.

Fikrni ta'sirchan, to'liq va jozibali ifodalashda, nutq madaniyatini shakllantirishda sinonimlarning roli nihoyatda muhim. Uzluksiz ta'limning maktabgacha ta'limdan oliy filologik ta'lim tizimigacha bo'lgan tahsil oluvchilar uchun mo'ljallangan va bosqichma-bosqich murakkablashib boradigan sinonimlar o'quv lug'atini tuzishning lingvistik asoslarini ishlab chiqish, mazkur lug'atlar uchun sinonimlar so'zligini tanlash, ularni izohlash prinsiplarini ishlab chiqish o'zbek o'quv lug'atchiligining dolzarb vazifalaridan.

So'z boyligini oshirish DTS talablari asosida kommunikativ savodxonlikni ta'minlashning muhim tarkibiy qismi. Shu sababli so'z va uning lug'aviy ma'nolari, o'zbek xaiqining boy lug'at xazinasini o'rganish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Ona tili ta'limidan asosiy maqsad "O'quvchilarda tilning ichki imkoniyatlaridan, uning tasviriy vositalaridan nutq jarayonida samarali va o'rinli foydalanish ko'nikmalarini, fikrni turli yo'sin va shakllarda ifodalay olish malakalarini hosil qilishdan iborat" ekan, bunga erishishni boy va barkamol so'z xazinasiz tasavvur etib bo'lmaydi. Shuning uchun so'z boyligi omili davlat standartida muhim o'rin egaliashi lozim.

Nutq boyiigi masalasi ona tilidan ta'lim samaradorligining amaliy ko'rsatkich darajasiga ko'tarilishi va so'z boyligini oshirish hamda boyitish esa ona tili ta'limining asosiy maqsadiga aylantirilishi ta'limning jahon andazalariga mos keladi.

Haqiqatda ham, o'quvchilarga ona tilini o'qitishdan maqsad nima? Maqsad - ularda savodli va go'zal nufq madaniyatini hosil qilish. Ta'lim samarasi har bir o'quvchining amaliy nutqi asosida baholanishi lozim. Ona tili ta'limi oldida hozirgi davr qo'ygan zamonaviy talab mana shundan iborat.

Ma'nodosh (sinonim) so'zlar lug'ati o'quvchilarga izohli lug'atdan ko'ra ham zarurroq va muhimroq.

Ma'nodosh so'zlar - bu ma'nolari bir-biriga yaqin so'zlar sirasidir. Chunonchi, yuz - bet - aft - bashara - chehra - jamol - diydor - uzor - ruxson

yaxshi - durust - tuzuk - binoyi - xo'b - soz; odam - kishi - inson - odamzod - kimsa; shamol - shabada - yel kabi so'zlar qatori shunday siralardandir.

Ma'nodosh so'zlar qatorida bitta so'z, albatta, umumiy ma'noli, keng iste'molli so'z bo'ladi. Yuqoridagi siralarda vuz. yaxshi. odam. shamol shunday so'zlardir. Bunday so'zlar ma'nodosh so'zlar qatorining bosh, yetakchi yoki asosiy so'zi deb ataladi. Ma'nodosh so'zlar qatoridagi boshqa so'zlarning ma'nosi bosh so'z ma'nosiga nisbatan aniqlanadi.

Chunonchi, bet - turq - bashara - yuz tushunchasini salbiy munosabat bilan ifodalasa, chehra - jamol - diydor shu tushunchani ijobiy munosabat bilan ifodalaydi. Oraz - uzor - ruxsor so'zlari esa ko'tarinki, badiiy, she'riy uslubga xos ijobiy munosabatli so'zlardir.

Ma'nodosh so'zlar qatori lug'at daftarchasiga bosh (yetakchi) so'zdan keyin berilishi kerak va har bir ma'nodoshning ma'nosi qisqacha sharhlanishi lozim. Chunonchi, yuz so'zining ma'nodoshlari uyasi taxminan quyidagicha ko'rinishga ega bo'ladi. Bu so'zlar sirasi U harfi bobida berilishi lozim. Chunki qatoming bosh so'zi yuz harfi bilan boshlanadi: yuz - bet, aft, bashara, angor, turq, chehra, jamol, diydor, oraz, uzor, ruxsor, bu qatordan keyin ma'nodosh so'zlarning umumiy ma'nosi tavsiflanishi lozim. Ya'ni

yuz ... boshning old qismining umumiy ko'rinishi. Bet, aft, bashara, angor, turq so'zlarida salbiy munosabat bo'yog'i oshib boradi.

Masalan, uning betiga qaragim kelmaydi. Mastning aftiga qarab bo'lmas edi. Uning tirjaygan, xunuk basharasi hali-hali ko'z oldimda. Qayerlarda sang'ib yuribsan? Aftu angoringga qarab bo'lmaydi. Hasadgo'yning turqi qursin.

Chehra-jamol-diydor so'zlarida ijobiy munosabat darajalanadi. Masalan, Uning quvnoq chehrasidan xursandligi bilinib turardi. Do'st jamoli tunni ham yoritadi. Janobi oliyning muborak diydorini ko'rishga muyassar etsangiz.

Ma'nodosh (sinonim) so'zlar lug'atining har bir uyasi taxminan ana shunday tuzilishga ega bo'lishi kerak. Ma'nodosh so'zlar sirasini asta-sekin iboralar bilan boyitib borish yana ham maqsadga muvofiqdir. Chunki tom ma'nodagi so'z san'ati va notiqlik kamoloti iboralami to'g'ri va o'rinli qo'llashda namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. - Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006.

2. Tursunov U., Muxtorov J. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T., 2014

3. G'ulomov A. O'quvchilarda lug'atlardan foydalanish malakalarini sakllantirish. Toshkent, 2014yil.

ФИО автора: *Maxmadiyorov Burgutali*

Zangota tumani 16-maktab

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi,

“Bolalar va o'smirlar sport maktabi” boks murabbiysi

Название публикации: «O'ZBEKISTONDA BOKS SPORT TURINING PAYDO BO'LISHI VA QO'LGA KIRITILGAN YUTUQLAR»

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada sportning inson hayotiga foydali tomonlari, boks sport turi, boks sport turining metodologiyasi, kelib chiqish tarixi va uning O'zbekistonda ommalashuvi to'g'risida fikr yuritiladi. Shu bilan birgalikda, bugungi kunda “Boks” sport turi yo'nalishida qo'lga kiritilgan yutuqlar haqida bilib olishimiz mumkin.

KALIT SO'ZLAR: *ma'naviy sog'lomlik, Angliya, Sidney Djakson, internatsional, “Dinamo”, MDH Chempionati, Muhammadqodir Abdullaev boks maktabi....*

KIRISH.

Sportning hayotimizda tutgan o'rni beqiyosdir. U insonning ruhan va jismonan yetuk bo'lishida katta ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda yurtimizda sport mashg'ulotlari tez tez o'tkazilib turibdi. Sport musobaqasini o'tkazishdan maqsad sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, sportni ommaviyligini oshirish, jismoniy va ma'naviy sog'lomlik uning asosi ekanini targ'ib etish hamda ularning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun shart-sharoitlar yaratishdan iborat.

TADQIQOT MAQSADI: Ushbu maqolani yozishdan, ilmiy izlanish jarayonini tashkil etishdan maqsad, O'zbekistonda sport mashg'ulotlarini tashkil etish, hamda bolalarni sport mashg'ulotlariga qiziqishini uygo'tishdir. Shuningdek, ushbu izlanish jarayoniga boks sport turi va unda erishilgan yutuqlar asos etib olindi.

ADABIYOTLAR VA METOLOGIYA:

Boks (ingizcha box — mushtlash, zarb) — sport turi, ikki raqibning sirti charm, ichi yumshoq qoplamali qo‘lqoplarda qoida asosida yakkamayakka mushtlashish musobaqasi. Boks tarixi miloddan avvalgi davrda Misr va Bobilda uyushtirilgan yakkamayakka mushtlashish musobaqalariga borib taqaladi. Yunoniston qadimgi Olimpiya o‘yinlari dasturida ham shunday musobaqalar bo‘lgan. Zamonaviy Boks vatani Angliyadir (XVI—XVII asrlar). Boksning dastlabki qoidalari shu mamlakatda qabul qilingan (1867). Xalqaro havaskor bokschilar assotsiatsiyasiga (AIBA; 1946-yil asos solingan) 160 mamlakat a‘zo (1999). Boks 1904- yildan Olimpiya o‘yinlari dasturiga kiritilgan, 1974- yildan jahon chempionati, 1979- yildan jahon kubogi musobaqalari o‘tkazib .O‘zbekistonda Boksni rivojlanish tarixi SSSR da xizmat ko‘rsatgan ustoz Sidney Djakson Lvovich nomi bilan uzviy bog‘liq. U yengil vaznda Amerikadagi eng mashhur bokschilardan biri edi. Birinchi jahon urushini Sidney Djakson Peterburgda turner o‘tkazayotgan vaqtda qarshi oldi. AQSh ga qaytish vaqtinchalik mumkin emas edi. Rossiyada AQSh elchixonasidan uyga qaytishga ruxsat ololmagach, Djakson Tavsiya xatlari bilan Toshkentga jo‘nab ketdi. Shu yerda uni Oktyabr inqilobi qarshi oldi va u shu yerda qolishga ahd kildi. Fuqarolik urushi yillarida Sidney Djakson internatsional brigada a‘zosi, xalq ishi uchun qo‘rqmas kurashchi edi. Fuqarolik urushi tugagandan so‘ng, Djakson Toshkentga qaytib keldi va sport buyicha murabbiy etib tayinlandi. O‘zbekistonda boksni rivojlanish tarixi shu vaqtdan boshlanadi.

1921- yilda Ikkinchi O‘rta Osiyo Olimpiadasida birinchi boks bo‘yicha ko‘rsatgich janglar o‘tkazilgan. 1922-yilda Samarqand shahrida ham boks bo‘yicha ko‘rsatgich chiqishlar tashkil etilgan.

SSSR da birinchilik ahamiyatini kasb etgan, “Dinamo” tomonidan tashkillashtirilgan yirik shaharlararo musobaqa Moskvada 1923-yilda bo‘lib o‘tdi. 1922-yildan 1926-yilgacha Buxoro viloyati Kogonda boks bo‘yicha murabbiylik qilgan Konstantin Nikitin o‘rta vaznda birinchilikni qo‘lga kiritgan. General-leytenant Biyazi rahbarlik chog‘ida V.I.Lenin nomidagi harbiy bilim yurtida ham boks sektsiyasi tashkil etilgan. Nikolay Ovsyannikov rahbarlik qilayotgan “Gerkules” jamiyatida ham 1924-1925 yillarda boks sektsiyasi o‘z faoliyatini olib borgan.1926- yilda Konstantin Nikitin (hozirda professor, tibbiyot fanlari doktori), birinchi SSSR chemponatida ishtirok etib ikkinchi o‘rinni olgan va kumush medalga sazovor bo‘lgan, 1928-yilda L.Lyubitskiy va A.Kisilev yangi boks sektsiyalari tashkil etishdi. Mashqlar jarayonida sportchilar bir vaqtning o‘zida sportning har-hil turlari bilan shug‘ullanishgan, bu esa o‘z vaqtida shug‘ullanuvchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligini oshirgan va sog‘lig‘ini mustahkamlagan. O‘zbekistonlik bokschilar mashq qilish uslubi professional bokschilar uslubini eslatardi, chunki S.L.Djaksonni o‘zi Amerikalik professional bokschi edi. Bu vaqtda Sovet Ittifoqining turli shaharlariga bokschilarning juda ko‘p chiqishi amalga oshirilmoqda edi, bu esa o‘z vaqtida o‘zbek boks maktabining rivojlanishiga olib kelar edi. Boks sektsiyalari oliy o‘quv yurtlarida tashkil etildi,

Toshkent Davlat Universitetida, tibbiyot, politexnika institutlarida. Oʻrtaosiyo industrial instituti talabalari T.Baybekov, S.Aganov, N.Kashirin, A.Abdurasulov, T.Akayev Respublikadagi 1936-1938y.talabalari oʻrtasidagi eng kuchli bokschilar deb hisoblanar edi. Ularni S.L.Djakson mashq qildirgan. Birinchi Oʻzbekiston birinchiligi musobaqalari 1935- yilda oʻtkazilgan, bu paytda Respublikamizning Kogon, Qoʻqon, Fargʻona, Andijon shaharlarida boks rivojlangan edi.Gamlet Ilyasov (Samarkand PR) – 1987- yil oʻsmirlar oʻrtasida Jahon chempionati gʻolibi. Oʻzbekistonda oʻsha yillarda Tolib Isroilov, Qosim Raximov, Ilyas Raximdjanoʻv, Artur Grigoryan, Alisher Axrorov, Isomitdin Parpiyev, Igor Bunin, Farxod Arslanov, Igor Medvedev, Bulat Belorasov, Xamid Tursunov, Farxod Bakirov, Nariman Atayev, Ilya Juravlev kabi kattalar, yoshlar va oʻsmirlar oʻrtasidagi bokschilarning yangi nomlari, SSSR birinchiligi sovrindorlari paydo boʻldi. Vladimir Nikolayevich Shin OʻzSSSR terma jamoasining murabbiyi etib tayinlandi.1990- yil Sietlda ilk marotaba oʻtkazilgan “Yaxshi Niyat” oʻyinlarida Artur Grigoryan oltin medalni qoʻlga kiritdi.1991-yilda Artur Grigoryan Minsk shahrida oʻtkazilgan Sobiq Ittifoq xalqlari Spartakiadasi chempioniga aylandi. Ushbu musobaqada Oleg Maskayev kumush, X.Tursunov, N. Sultanov, N. Atayev, M. Kitabov, I. Buninlar bronza medalni qoʻlga kiritib, umumkomanda hisobida uchinchi oʻrinni egalladilar.1991-yil Oʻzbekiston mustaqil respublika maqomiga ega boʻlgandan soʻng, boks boʻyicha Oʻzbekiston terma jamoasi oʻzining gerb va bayrogʻiga ega davlat sifatida musobaqalarda ishtirok eta boshladi.

- 199- yil A. Grigoryan Avstraliyada boʻlib oʻtgan Jahon Chempionati kumush sohibiga aylandi.
- 1992- yil A. Grigoryan MDH Chempionatida oltin, B.Belorasov bronza medalni qoʻlga kiritdi.
- 1999- yil bokschilarimizning Xyuston shahrida (AQSh) boʻlib oʻtgan X Jahon chempionatida qatnashib ulkan yutuqlarga erishdilar. Bunda andijon boks maktabi vakillaridan M. Abdullayev (64 kg), Oʻ. Xaydarov (75 kg) oltin, T. Turgʻunov (57 kg) kumush medalga sazovor boʻlib, umumkomanda hisobida uchinchi oʻrinni egalladilar.
- 2000- yil Sidney, Avstraliyadagi XXVII Olimpiya oʻyinlarida, jahon boksi yetakchilaridan biri M.Abdullayev Olimpiya chempioniga aylandi. S.Mixaylov (81 kg) va R.Saidov (91) Olimpiya oʻyinlari bronza medallariga sazovor boʻldilar.
- 2001-yil Belfast shahridagi (Shimoliy Irlandiya) Jahon chempionatida 91 kg vazn toifasida R.Chagayev oltin, 75 kg vazn toifasida Oʻ. Xaydarov, 64 kg vazn toifasida Sh.Xusanov bronza sovrindoriga aylandi.
- 2002- yil Pusan (Koreya)da oʻtkazilgan 14 Osiyo Oʻyinlarida 64 kg vazn toifasida D.Maxmudov, 91 kg vazn toifasida U.Xaydarov, 54 kg vazn toifasida I.Berdiyev, 91 kg vazn toifasida R.Saidov, 81 kg vazn toifasida S.Mixaylov

oltin, 60 kg vazn toifasida B.Xidirov kumush, 69 kg vazn toifasida B.Sarsekbayev, 64 kg vazn toifasida Sh.Xusanov, 71 kg vazn toifasida S.Naimovlar bronza medalni qo‘lga kiritdilar.

- 2003- yil Tailand shahridagi (Bangkok) Jaxon Chempionatida 64 kg vazn toifasida Sh.Xusanov kumush, 57 kg vazn toifasida B.Sultanov, 64 kg vazn toifasida R. Saidovlar bronza medali sohibiga aylandilar.
- 2004- yil Afina (Gretsiya)dagi Olimpiya o‘yinlarida 54 kg vazn toifasida B.Sultanov va 81kg vazn toifasida O‘.Xaydarovlar bronza medalini qo‘lga kiritdilar.

TADQIQOT VA NATIJALAR.

Prezidentimizning 2021- yil 29 apreldagi “Boksni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori yurtimizda boksni yangi bosqichda rivojlantirish uchun qonuniy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Bu qaror soha mutaxassislari va bokschilarning ko‘p yillardan buyon kutgan orzu-niyatlarini ro‘yobga chiqarmoqda. Hech shubhasiz, bugun boks mamlakatimiz aholisi, ayniqsa, yoshlarning eng sevimli sport turlaridan biriga aylangan. Bokschilarimiz jahon ringlarida 2016- yildan buyon o‘tkazib kelinayotgan nufuzli musobaqalarning deyarli barchasida zafar qozonib, etakchilikni qo‘ldan bermay kelyapti. Xalqaro boks maydonida sportchilarimiz egallagan bunday yuqori reyting esa yoshlarning boksga bo‘lgan ommaviy qiziqishini yanada oshirish, iqtidorli sportchilarni aniqlash, tanlash va saralash tizimini yanada takomillashtirish, mutaxassislar tayyorlash va moddiy rag‘batlantirish, shuningdek, o‘zbek boksining dunyoda etakchiligini saqlab qolish uchun katta yo‘l ochdi. Bu yo‘lda Prezident qarori g‘oyat muhim ahamiyat kasb etib, uning ijrosini to‘laqonli ta‘minlash bo‘yicha ishlar boshlab yuborildi.

Xususan, davlatimiz rahbari tomonidan hududlarda mashhur sportchilar maktablarini tashkil etish orqali yoshlarni ommaviy sportga jalb etish bo‘yicha ko‘rsatmalar berilgan edi. Shunday muassasalardan biri sifati Andijon viloyati Bo‘z tumanidagi 6-umumtalim maktabida 2000 yilgi Olimpiya o‘yinlari chempioni, jahon chempioni, ikki karra Osiyo chempioni Muhammadqodir Abdullaev boks maktabi tashkil etildi. Boks maktabi yoshlarning boks bilan shug‘ullanishlari uchun barcha zarur jihozlar bilan taminlandi. Yoshlarga ushbu sport turi sir-asrorlarini o‘rgatish uchun malakali mutaxassislar jalb qilindi. Muassasaning ochilish marosimida Olimpiya o‘yinlari va jahon chempioni Muhammadqodir Abdullaev, boks bo‘yicha jahon chempioni va Olimpiya o‘yinlari sovrindori O‘tkirbek Haydarov, Jismoniy tarbiya va sport vazirligi, viloyat hokimligi mutasaddilari, o‘quvchi-yoshlar va boshqalar ishtirok etishdi. Ochilish marosimida so‘zga chiqqan Muhammadqodir Abdullaev yurtimizda sportga qaratilayotgan e‘tibor kundan-kunga ortib borayotgani va yoshlarimiz shug‘ullanishlari uchun zarur sharoitlar yaratilayotganini ta‘kidlar ekan ushbu

muassasa ham tuman yoshlarining bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish hamda bo'lg'usi chempionlarni tayyorlash niyatida tashkil etilganligini malum qildi.

Shuningdek, "Boksni yana-da rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident qarori qabul qilindi. Qarorga ko'ra, dastlab quyidagi hududlarda Turizm va sport vazirligi huzurida boks bo'yicha oliy sport mahorati maktablari davlat muassasasi sifatida tashkil etiladi:

- Andijon viloyati (Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlari);
- Buxoro viloyati (Qoraqalpog'iston Respublikasi, Buxoro, Navoiy va Xorazm viloyatlari);
- Qashqadaryo viloyati (Jizzax, Qashqadaryo, Samarqand va Surxondaryo viloyatlari);
- Toshkent viloyati (Sirdaryo va Toshkent viloyatlari, Toshkent shahri).
- Boks maktablari faoliyati iqtidorli yosh sportchilarni tanlab olish va ularni asosan milliy terma jamoalarga tayyorlashga yo'naltiriladi.
- O'qish 7-sinf dan tashkil etiladi, ta'lim olish muddati 5 yil etib belgilanadi.

Qaror bilan Boksni 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi hamda uning maqsadli ko'rsatkichlari tasdiqlandi. Unga ko'ra, 2025-yilgacha quyidagilarni amalga oshirish belgilangan:

1. Sport ta'lim muassasalaridagi boks bilan muntazam shug'ullanadigan o'quvchilar sonini 27 mingga yetkazish;
2. Kelgusi 5 yil ichida davlat-xususiy sheriklik shartlari asosida 7 ta boks zallarini tashkil etish;
3. Boks bo'yicha terma jamoalarning 46 ga yaqin xalqaro sport musobaqalarida ishtirokini ta'minlash.

2021/2022 o'quv yilidan O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, ixtisoslashtirilgan olimpiya zaxiralari maktab-internatlari, ixtisoslashtirilgan bolalar-o'smirlar sport maktablari va bolalar-o'smirlar sport

maktablarida boks bo'yicha amaldagi o'qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari ikki baravarga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.D.Novikov. A.P.Matveev Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Toshkent «O'qituvchi» 1975. 1 tom.
2. V.M.Kachashkin. Jismoniy tarbiya metodikasi. Toshkent «O'qituvchi» 1982 yil.
3. Jismoniy madaniyat dasturi. Toshkent 1998 yil.
4. I.A.Karimov. Buyuk maqsad yo'lidan og'ishmaylik. Toshkent «O'zbekiston» 1993 yil
5. I.Karimov. Halollik va fidoyilik – faoliyatimizning asosiy me'zoni bo'lsin. Toshkent «O'zbekiston» 1994 yil.
6. I.Karimov. Yuksak malakali Mutaxassislar – taraqqiyot omili. Toshkent «O'zbekiston» 1995 yil.
7. Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent 1997 yil.

ФИО автора: *Payg'amova Sumbula Toshboy qizi*

TerDUPI Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi yo'nalishi
1-kurs magistranti

Название публикации: «QISQA MASOFAGA SPORTCHI TALABALARNI MUSOBOQAGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI»

Annotatsiya. Ushbu maqolaga qisqa masofaga sportchi talabalarni musoboqaga tayyorlash texnologiyasiga qaratilgan.

Kalit so'zlar: qisqa masofaga, sportchi, talabalar, musoboqa, sprint, texnologiya.

Аннотатсия. В данной статье речь пойдет о технологии подготовки студентов к легкоатлетическим соревнованиям на короткие дистанции.

Ключевые слова: короткая дистанция, спортсмен, студент, гонка, спринт, техника.

Abstract. This article focuses on the texnology of preparing students for short-distance athletic competitions.

Key words: short distance, athlete, student, rase, sprint, technology.

Yosh avlodni jismonan sog'lom, aqlan yetuk bo'lib o'sishida jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati kattadir. Respublikamizda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga bo'lgan e'tibor davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Bu borada qabul qilingan qonunlar jismoniy tarbiya va sport ishlarini rivojlantirishga keng yo'l ochib bermoqda. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. Mirziyoev tomonidan O'zbekiston Respublikasining rivojlantirish to'g'risidagi "2017-2021- yillar Harakatlar stretegiyasi" farmoni barcha sohalar qatori jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishning muhim omili bo'lib xizmat qildi. Buning misolida 2017- yil 13- iyun kuni Prezidentimiz Sh. Mirziyoev tomonidan qabul qilingan "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3031- son qarori, hamda Vazirlar mahkamasining 2019-yil 13-fevraldagi 118 - sonli qaroriga muvofiq 2019-2023 yillar davrida O'zbekiston Respublikasida ommaviy sportni rivojlantirish konsepsiyasi yorqin dalil bo'ladi.

Qaror va dasturlar doirasida belgilangan chora - tadbirlarning amalga oshirilishi jismoniy tarbiya va ommaviy sportning jamiyatimiz hayotida rolini yanada kuchaytirish, aholining barcha qatlamlari orasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, yoshlarga o'z qobiliyat va iste'dodlarnini ro'yobga chiqarishlari uchun barcha shart- sharoitlarni yaratish orqali ularni ommaviy tarzda

sportga, sog'lom turmush tarzini oshno qilish, qolaversa, nufuzli xalqaro maydonlarga Vatanimiz bayrog'ini baland ko'tarib kelayotga mashhur sportchilarimiz saflarini tobora kengaytirishga xizmat qiladi.

Talabalar hayotidagi sport faoliyati yoshlarni tarbiyalashning asosiy vasitalaridan biridir. Tizimli sport turlari jismoniy tayyorgarlik darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuni tushunish kerakki, talabalar sporti nafaqat turli musoboqalarni tashkil etish va o'tkazish o'z ichiga oladi. Sinflar tizimlashtirilgan va muvozanatli bo'lishi kerak. Yengil atletika bilan shug'ullanuvchilarning o'quv va o'quv jarayonini tashkil etishda ajratish kerak. Ushbu guruh yoki talabalarning xususiyatlariga ko'ra mashg'ulotlar, individual xususiyatlarni hisobga olgan holda, jismoniy tayyorgarlikning zaif tomonlariga e'tibor qaratish lozim.

Eksperiment davomida yengil atletika, sprint bo'limiga jalb qilingan talabalarni jismoniy tayyorgarligi darajasi dinamikasini tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bo'sh vaqtlarida yengil atletikaning sprintga ixtisoslashgan seksiyalarida mashg'ulot o'tkazish juda boshqacha. Sport natijalariga erishish sportchilarni tayyorlashdan. Mashq qilishda tezlik qobiliyatini amalga oshirishning yetakchi omili yugurish texnikasini takomillashtirish jarayonida shakllanadigan yugurish paytida qadamlarning uzunligi va chastotasining zaruriy nisbati bo'lib, buning uchun kirishni boshlagan har bir kishi uchun qiyinchilik tug'diradi. sport, bu odamlar qisqa qadam va past yugurish chastotasi.

Sprint - bu sportchilar stadion atrofida qisqa (sprint) masofalarga yugurish bo'yicha musobaqalashadigan yengil atletika fanlari to'plami. Sprint - 400 metrgacha bo'lgan masofalar.

Yugurish samaradorligi ko'pchilik yangi boshlanuvchilar qiladigan xatolar tufayli kamayadi, masalan: oyoq yuzasiga asosan tovondan yoki oyoq barmog'idan odamlar har qadamda o'z oyog'i bilan "qoqiladilar", shuning uchun ular yugurish tezligini sekinlashtiradi. Agar qadamlarning chastotasi va oyoqning o'rtacha qadam uzunligi oldinga qaraganda ko'proq "o'z ostiga" joylashtirilsa, bu yugurish samaradorligini oshiradi. Inson harakatlarining tezligi bevosita mushaklarning kuchiga bog'liq, shuning uchun bu qobiliyatlar bir vaqtning o'zida rivojlanishi kerak.

Shunday qilib, sprinting bilan shug'ullanadigan o'quvchilarning sport natijalarini yaxshilash yugurish texnikasi va yugurish qadamining uzunligini tuzatish tufayli mumkin deb taxmin qilish mumkin.

Sprintga jalb qilingan o'quvchilarning tayyorgarligini oshirish murakkab jarayon bo'lib, o'quvchilar ko'p yillik sportchilarni tayyorlashdan ko'ra qisqa vaqt ichida musobaqalarga tayyorgarlik ko'rishlari va o'quvchilarning bir nechta mutlaqo boshqa sport turlari bo'yicha o'quvchilarga tayyor bo'lishlari zarurati bilan bog'liq.

Bularning barchasi mushak massasi, tezlik, chidamlilik, chaqqonlik va boshqa qobiliyatlarning ko'payishini talab qilinadi

Sport natijalariga erishish juda qisqa vaqt ichida sprintga jab qilinga talabalarining jismoniy va taktik tayyorgarligiga bog'liq o'qitish va raqobat faoliyatining turli bosqishlarida sprintga jalb qilingan o'quvchilarning mashg'ulotlarga tayyorgarlik tuzilmasi ishtirikchilarning xususiyatlarini hisobga olgan holda tuzilishi kerak. Sprinting bilan shug'ullanadigan odamlarni tayyorlashning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash;
2. Sog'lom turmush tarziga bo'lgan ehtiyojlarni shakllantirish
3. Jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish;
4. Sport natijalarining o'sishi.

Tadqiqot jarayonida mashg'ulotlarga tayyorgarlik bosqichlari aniqlandi. Sprint bilan shug'ullanadigan talabalar ushbu bosqichlar universitetda 3 yillik o'qish davomida taqsimlangan, chunki ko'pchilik 1-kursdan emas, balki bo'linga borishni boshlaydi.

Sprintga jalb qilingan o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlari bor o'quv jarayonini qurishda natijalarga tez erishishni hisobga olgan holda o'qitishga yondashuvni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, sprintga jalb qilingan o'quvchilarning tayyorgarlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega, mashg'ulotlarning har bir bosqichida o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan vositalar majmuasini amalga oshirish, shuningdek, maxsus jismoniy tayyorgarlikka e'tibor qaratish.

Sprintga jalb qilingan o'quvchilar uchun o'quv jarayonlarini optimal qurish mashg'ulotlarni oqilona rejalashtirish bilan bog'liq va ta'lim rejimini hisobga holda tuzish lozim. Masalan:

1. Rasmiy talabalar musobaqalari davriga natijaga erishish uchun tayyorgarlikni rejalashtirish kerak;
2. Jismoniy faollikka organizmning reaksiyasi hisobga olinadi;
3. Sport shakllarining rivojlanishi individual jarayondir.

Sprint talabalarini tayyorlash jarayonida ikkita o'quv sikli ajralib turadi: kuz-qish va bahor-yoz. Sikllar 5 dan 30 haftagacha davom etadigan mezosikllardan iborat bo'lib, ular davomida ma'lum o'quv vazifalari hal qilinadi. Shuningdek, ularning o'quvchi tanasiga yuklanishi bilan mashg'ulotlarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak. Masalan, yengil atletika seksiyasida 1-kurs o'quvchilarini tayyorlashning kuz qish va bahor-yoz sikli misol bo'la oladi.

- 1 mezosikl - Umumiy jismoniy tayyorgarlik (12 hafta). Uning vazifalari imkoniyatlarni oshirish, jismoniy tayyorgarlik, rivojlanishdir.
- 2-mezosikl - Maxsus jismoniy tayyorgarlik (10 hafta). Maxsus chidamlilikni rivojlantirish, o'quv jarayonlarini nazorat qilish va tuzatish.
- 3 mezosikl - Texnik tayyorgarlik (10 hafta). Sprinting texnikasini o'rganish, tezlik qobiliyatini rivojlantirish.
- 4-mezosikl - Musobaqa mashg'ulotlari (5 hafta). Rejalashtirilgan natijalarga erishish, imkoniyatlarni musobaqalar orqali sinab ko'rish.

Sprint o'quvchilarini tayyorlashda nafaqat mashg'ulotlarni rejalashtirish, balki funksional holat ustidan majburiy nazoratdan foydalanish ham muhimdir. Agar kerak bo'lsa, o'quv jarayonlarida tuzatish mavjud Sprintga jalb qilingan talabalar guruhida seksiyalar guruhlar ichidagi musobaqalar shaklida o'tkazilad

O'quv jarayonining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- Tashqi omillar (trening o'tkaziladigan joy);
- Vositalar va usullar (jismoniy tarbiya);
- Nazorat vositalari (nazorat testlari va musobaqalar);
- O'quv jarayonini tuzatish.

Sprintga jalb qilingan o'quvchilarni tayyorlash mashg'ulot bosqichining vazifalaridan kelib chiqqan holda rejalashtirilgan. Tanadagi jismoniy yuklar, bajariladigan yuklarning tabiati rejalashtirishga bog'liq. Yangi boshlanganlarni tayyorlashda vositalar, usullar nisbatiga e'tibor beriladi. O'qitish jarayonida o'quvchining individual xususiyatlarini va diqqatini hisobga olish kerak. Tanlangan yengil atletika turini o'zlashtirish uchun mashqlardan foydalanish bo'yicha tayyorlash kerak.

O'quvchilarni sprintga tayyorlashda jismoniy rivojlanish va jismoniy tarbiyalash uchun jismoniy mashqlar qo'llaniladi. Mashg'ulot jarayoni yakunida o'tkazilgan test natijalari sprinting bilan shug'ullanuvchi o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligining aksariyat ko'rsatkichlari o'sishini aniqlandi.

1. Umumiy jismoniy tayyorgarlik uchun mashqlar;
2. Sprint texnikasini o'rganish uchun mashqlar;

3. Maxsus jismoniy tayyorgarlikni rivojlantiruvchi mashqlar. Bu metodika o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlari, ularni tayyorlash muddatlari bilan bog'liq bo'lgan jismoniy va texnik tayyorgarlikni rivojlantirishga qaratilgan va sprint texnikasini o'zlashtirish va yangi natijalarga erishishdagi qiyinchiliklar. Maxsus mashqlardan foydalanish faollik, tezlik, chidamlilik motorni oshiradi.

Mashg'ulot jarayoni yakunida o'tkazilgan test natijalari sprint bilan shug'ullanuvchi o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligining aksariyat ko'rsatkichlari o'sishini aniqlandi.

Xulosa qilib aytganda qisqa masofaga yuguruvchi sportchilar mashg'ulot jarayonida mashg'ulotlarning har xil usullaridan foydalanadi. Ulardan qisqa masofalarga yuguruvchilarni tezkorligini tarbiyalashda takroriy usul, o'zgaruvchan, dam olish oralig'i, masofani bo'laklarga bo'lib o'tish usuli va bir maromli yugurish usullari qasqa masofaga yuguruvchilarning tezkor kuch va tezkor chidamliligini tarbiyalashda samarali usullaridan hisoblanadi. Tezkorlikni oshirish va tezkor kuch sifatini rivojlantirishda har xil sakrash mashqlarini bajarish sportchilarning sport natijasini o' sishiga qulay zamin yaratadi. Tezlik sifatini takomillashtirish metodlaridan yana biri, bu maxsus tortish tizimidir. Unda tyagadan foydalangan holda vaqti-vaqti bilan yo,,nalishni, o,,zgartirib ham oldinga, ham orqaga yugurishlarni bajarish lozim. Bu mashqdan qisqa masofalarda yugurishda uzoq vaqt tayyorgarlik ko'rgan malakali yuguruvchilar uchun tavsiya qilinadi

Foydalanilga adabiyotlar ro'yhati

1.O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. Mirziyoev tomonidan O'zbekiston Respublikasining rivojlantirish to'g'risidagi "2017-2021- yillar Harakatlar stretegiyasi" farmoni.

2.2017- yil 13-iyun kuni Prezidentimiz Sh. Mirziyoev tomonidan qabul qilingan "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3031-son qaror

3. "2019-2023 yillar davrida O'zbekiston Respublikasida ommaviy sportni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlash to'g'risida"gi 2019-yil 13-fevraldagi 118 - sonli Respublikasining rivojlantirish to'g'risidagi Vazirlar mahkamasining qarori.

4.. Кряжев В. Д. Методология развития, сохранения и восстановления двигательных возможностей человека в спортивной тренировкеи оздоровительной физической культуре : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Москва, 2003. 336 с.

5. Серженко Е. В., Нагайцева И. Ф., Ткачева Е. Г. Технологии физической культуры в системе высшего профессионального образования // Аграрная наука -основа успешного развития апк и сохранения экосистем: материалы Международной научно-практической конференции. Волгоградский государственный аграрный университет: Волгоград. 2012. С. 432-434.

6. Скрипко А. Д. Технологии кондиционной и спортивной подготовки в системе физического воспитания учащихся и студентов : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04, 01.02.08. Москва, 2004. 390 с.

7. Никифоров В. И. Физическая культура. Легкая атлетика: учебное пособие. Самара : ФГБОУ ВО ПГУТИ, 2016. 62 с.

8. Семенова Ольга Юрьевна. Наука-2020: Совершенствование системы физического воспитания и спортивной подготовки. 61с

ФИО автора: Парманова Кубарро Шавкат кизи

Магистрант 2 курса филологического факультета Узбекского государственного университета мировых языков г. Ташкента

Название публикации: «КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ И ЛИТЕРАТУРНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ АБСУРДА XX ВЕКА»

Аннотация: В данной статье рассматривается репрезентаций категории абсурда в русском литературном процессе XX в., которые формируется как ответ на кризис реальности, сопряженный с построением образа новой цивилизации.

Ключевые слова: Литературный абсурд, кризисные ситуации, приём, современный литературный процесс, картина мира, экзистенциальные типы.

Abstract: This article discusses the representations of the category of absurdity in the Russian literary process of the 20th century, which are formed as a response to the crisis of reality, associated with the construction of the image of a new civilization.

Key words: literary absurdity, crisis situations, device, modern literary process, picture of the world, existential types.

Литература абсурда — особый стиль написания текста, для которого характерны подчеркнутое отсутствие причинно-следственных связей, гротескная демонстрация нелепости и бессмысленности человеческого бытия.

Для литературы абсурда характерны демонстрация бессмысленности, парадоксальности, нелепости и даже комизма привычных жизненных условностей, правил и законов, при помощи игры логическими значениями, описаний механистичности, бесцельности существования человека, обличения недопонимания между отдельной личностью и обществом. Возможны и другие способы выражения. Литература абсурда затрагивает самые разные сферы и проблемы: психология, социум, кризис духовности, культурные ценности, тоталитаризм государства как такового, онтология внутреннего и не связанного с надындивидуальным или идеальным. Фактически, литературой абсурда являются многие литературные направления эпохи постмодерна. Не исключение — такие ответвления, как метафизический реализм, новый реализм и даже фантастика, с уходом модерна потерявшая прогрессистскую идеологическую окраску.

По справедливому, мнению О.Д. Бурениной, имеющему под собой известные и важные источники, феномен абсурда сопряжен с «кризисом»

культуры и проблемой его интерпретации»³⁹. Абсурд в искусстве отвечает абсурдности бытия и наиболее ярко проявляет себя в кризисные для него моменты. В XX в. события периода Первой мировой и Гражданской войны, а также Октябрьской революции 1917 г. (1914–1922), голод 1932–1933 гг., Великая Отечественная война (1941–1945), кризис 1980-х гг. и перестройка, кризис 1994 г., дефолт 1998 г., Мировой экономический кризис (2008), Экономический кризис 2014–2015 гг. были подчеркнута ознаменованы усилением как собственно абсурдных и экзистенциальных тенденций в литературе, так и интересом читателей и исследователей к творчеству русских футуристов, дадаистов, ничевоков, ОБЭРИУтов и т.п., где стихия абсурда весьма осязаема.

Категория абсурда получает значительное воплощение в литературе в кризисные для культуры периоды, когда наибольшее влияние в литературном процессе приобретает авангард, декларирующий разрушение всяческих правил и норм (социальных, бытийных, вселенских). Но фактически компоненты абсурда частотны и в произведениях, не причисляемых к литературному авангарду. Нахождение абсурда вне художественного времени и пространства, в «авангарде авангарда», делает его, на наш взгляд, также и опережающим время, обгоняющим современность. Его специфика заключается в совмещении дискурсивных моделей: восточных и западных, литературных и живописных и т.д., что, с нашей точки зрения, совершенно справедливо, т.к., когда мы говорим о культурном кризисе как о предпосылке абсурдизации, мы говорим и обо всех охваченных им видах искусства.

Подчеркнем, что внешний кризис, кризис реальности естественным образом провоцирует кризис сознания, как общего, национального, так и частного, индивидуального. Заметим в этой связи, что кризис миропорядка и культуры нередко сопряжен с разного рода бунтарством, в нашем случае с бунтарством в литературе. Абсурд появляется там, где есть мятеж против устоявшегося, закостенелого, консервативного, конформистского. Поэтому, конечно, он наиболее явлен в авангардистских прозе, поэзии, драматургии, в которых провозглашается отсутствие или производится разрушение всякого рода норм, начиная с социальных и заканчивая бытийными, вселенскими, метафизическими. Однако очевидно и то, что заметные элементы абсурда присутствуют в произведениях, не относимых к литературному авангарду (к примеру, абсурд весьма близок традиции романтизма).

³⁹ Цит. по: Буренина О. Что такое абсурд, или По следам Мартина Эсслина / О. Буренина [Текст] // Абсурд и вокруг: Сборник статей / Отв. ред. О. Буренина. – М.: Языки славянской культуры, 2004. С. 26.

Незаметно, на первый взгляд, проникают приемы абсурда в реалистическую литературу и прежде всего в творчество М. Горького. В его ранней, досоцреалистической, прозе и драматургии («Босаяцкие рассказы», «На дне») формируется новое, социальное с экзистенциальным уклоном, видение мира и человека, что коррелирует с открытием, в частности, нового типа героя, способного противостоять абсурдности быта и бытия. Можно также традиционно воспринимать ранних горьковских персонажей как романтических, однако, с другой стороны, и об этом говорит исследователь В.В. Заманская, «По своей сути они тоже были типами экзистенциальными: темные, мрачные, неразгаданные люди с внутренней тайной»⁴⁰.

Особые экзистенциальные типы рождаются у М. Горького уже в «Рассказах 1922–1924 гг.». Эти персонажи – яркие выразители потаенных экзистенциальных сил, присущих каждому человеку. Увлечение М. Горького эстетикой Ф. Ницше, в которой явно и неявно содержатся корни философии абсурда, весьма повлияло на художественную составляющую его произведений. Это и выразилось в формировании нового типа героя-борца против внешней (а затем и внутренней) абсурдности.

Сформировавшаяся в период 1920–80-х гг. XX в. система правил и норм, идеологически и эстетически утверждавшая новый метод социалистического реализма (в частности, концепции партийности литературы, требования ее социалистического содержания), была достаточно абсурдна. Внешнее вторжение в творческий процесс уже обесмысливает творческий акт и находит опосредованную негативную реализацию в художественном плане произведения: в примитивизации представления о личности, обеднении образов, схематизме сюжета и т.п. (М. Горький, М.А. Шолохов, А.Т. Твардовский, В.Г. Распутин, Ч.Т. Айтматов, В. Быков, Ю.В. Бондарев, В.М. Шукшин и др.)

Особый тип экзистенциального абсурда характерен для советской фантастики, в частности, для прозы А. и Б. Стругацких («Улитка на склоне», «Понедельник начинается в субботу», «Хромая судьба» и др.). Герои их произведений существуют в развоплощенной, как в антиутопии, реальности, переживая повседневный абсурд и либо пытаются неосознанно и активно противодействовать ему, как в экзистенциальной литературе (Кандид в «Улитке на склоне», отдельные персонажи «Града обреченного»), либо не вступая в активное сопротивление, все же не пытаясь адаптироваться к нему, не отрешаясь от хаоса, как в модернистской абсурдистике (Банев в «Хромой судьбе» и «Гадких лебедях»). С формальной точки зрения произведениям

⁴⁰ Заманская В.В. Экзистенциальная традиция в русской литературе XX в.: Диалоги на границах столетий [Текст] / В.В. Заманская. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2002. С. 227.

Стругацких, как и текстам абсурда, свойственно разнообразное жанрово-стилистическое смешение («Понедельник начинается в субботу», «Трудно быть богом», «Дело об убийстве, или Отель “У погибшего альпиниста”»), пародийность, парадоксальность, карнавальность, гротеск, бурлеск («За миллиард лет до конца света», «Сказка о Тройке», «Повесть о дружбе и недружбе»).

Таким образом, можно констатировать, что постепенно абсурд перестаёт восприниматься только как дихотомическая художественная категория, что было свойственно древнерусской и средневековой литературе, и функционирует в литературе Нового времени как многогранный, структурно усложненный феномен. В России в XX в., как мы увидели, приемы и методологические элементы абсурда обнаруживаются в различных литературных направлениях. Абсурд становится одним из стержневых художественных компонентов авангардного искусства и литературы.

Список использованных литературы:

1. Цит. по: *Буренина О.* Что такое абсурд, или По следам Мартина Эсслина / О. Буренина [Текст] // Абсурд и вокруг: Сборник статей / Отв. ред. О. Буренина. – М.: Языки славянской культуры, 2004. С. 26.
2. *Заманская В.В.* Экзистенциальная традиция в русской литературе XX в.: Диалоги на границах столетий [Текст] / В.В. Заманская. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2002. С. 227.
3. *Швейцер А.* Культура и этика [Текст] / А. Швейцер. – М.: Прогресс, 1973. – 343 с.
4. *Гусева Т.К.* Гармония и хаос: концепция экзистенциального человека Леонида Андреева [Текст] / Т.К. Гусева // Рема, 2012. С. 14–26.
5. *Топоров В.* Литература на исходе столетия (Опыт рассуждения в форме тезисов) [Текст] / В. Топоров // Звезда. 1991. № 3. С. 181.
6. Чернорицкая О.Л. Поэтика абсурда. Т. 1: Классика. [Текст] / О.Л. Чернорицкая. – Вологда, 2001. – 87 с.

ФИО автора: Farg‘ona Politexnika Institut

M20-21QXMSDIT guruh magistranti

Sobirov Jasur Zokirjon o‘g‘li

ФИО научного руководителя: *Mamatojiyev Sharip Ikromovich Q.x.f.n dotsent*

Название публикации: «SABZINI QURITISHNING YANGI
TEKNOLOGIYALARINI TADQIQ QILISH»

Annotatsiya: ushbu maqolada sabzini quritishning yangi texnologiyalarini tadqiq qilish haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Sabzi, piyoz, kartoshka, pichoq; byukslar; analitik tarozi; termoregulyator, shisha tayoqch, shipsi, eksikator, idish, qaynoq suv, oltingugurt natriy bisulfit, (NaHSO₃) eritmasi.

Ishning nazariy asoslari. Sabzavotlarni quritishning maqsadi ularning namini qochirib, mikroorganizmlar rivojlana olmaydigan hamda har xil biologik jarayonlar ro‘y bermaydigan holga keltirishdir. Quritishning shunday bir me‘yori borki, namlik miqdori o‘sha darajadan pasaysa mikroorganizmlar rivojlana olmaydi. Bu minimal daraja bakteriyalar uchun 30% ni, achitqi bakteriyalari uchun 15-20% ni tashkil qiladi. Shu sababli quritishdan keyin sabzavotlarning namligi 15-25% bo‘lsa, ularni chiritmay sifatli saqlash mumkin.

Sabzavotlarni quritish ikki - quritishga tayyorlash va quritish bosqichlaridan iborat. Birinchi bosqich quyidagilarni o‘z ichiga oladi o‘lchamiga qarab kalibrovkalash, yuvish, sifatiga qarab tanlash, tozalash, maydalash, blanshirlash yoki qaynatishdan iborat. Ikkinchi bosqich esa sabzavotlarni quritishdan iboratdir.

Sabzavotlarni quritish faqat uning namini qochirish emas, balki murakkab fiziologik va biokimyoviy jarayonlarni tuxtatishni o‘z ichiga oladi. Quritish jarayonining davomiyligi ko‘pgina omillarga, ya‘ni quritish obyektining tabiatiga, xom-ashyoni maydalash shakli va darajasiga, uning quritish maydonchasidagi qalinligiga, quritishga tayyorlash usuliga, quritish haroratiga, havoning almashish tezligiga, namligiga va boshqa bir qator omillarga bog‘liq.

Asosan quyidagi sabzavotlar quritiladi: sabzi, piyoz, kartoshka, karam, lavlagi, oq ildizlar, yashil no‘xat, shivit va boshqalar.

Quritilgan sabzavotlarning tavsifi: Sifat ko‘rsatkichlaridan kelib chiqib quritilgan sabzavotlar birinchi va ikkinchi navli, quritilgan yashil no‘xat oliy va birinchi navli, kukunli va maydalangan holda esa navsiz holatda ishlab chiqariladi. Briketlangan holdagi mahsulotlarning navlari (karam, boshpiyoz, sabzi, lavlagi, oq ildizlilar) briketlashda ishlatilgan quritilgan sabzavotlarning navlaridan kelib chiqib aniqlanadi.

Ishlab chiqarish texnologiyasidan kelib chiqib quritilgan sabzavotlar butun (yashil no‘xat), qirqilgan va sochma (kartoshka, karam, boshpiyoz, sarimsoq, sabzi, lavlagi, oq ildizlilar, yashil petrushka, selderey, shivit), briketlangan (kartoshka, karam, boshpiyoz, sarimsoq, sabzi, lavlagi, oq ildizlilar), kukunsimon (boshpiyoz, sarimsoq, yashil petrushka, selderey, shivit) holatda tayyorlanadi. Qayta ishlashning sanoat miqyosida yanchilgan holatdagi quritilgan piyoz ishlab chiqariladi.

Standart talablarida qayd etilgan sifat ko‘rsatkichlaridan kelib chiqib quritilgan kartoshka oliy, birinchi va ikkinchi navli, karam, boshpiyoz, sabzi, lavlagi, oq ildizlilar, yashil petrushka, selderey, shivit birinchi va ikkinchi navlarda tayyorlanadi.

Quritilgan sabzavotlarga qo‘yilgan texnik talablar: Belgilangan tartibda tasdiqlangan sanitariya qoidalari va me‘yorlari asosida, hamda texnologik qo‘llanmalarga rioya qilgan holda tayyorlangan aniq bir 65 ko‘rinishdagi quritilgan sabzavotlarga standartga asosan organoleptik, fizikkimyoviy, cheklanishlar bo‘yicha texnik talablar qo‘yiladi.

Tajribani bajarish. Sabzi yaxshilab yuvilib, po‘stidan tozalanadi. Tozalangan sabzini pichoq yordamida parrak-parrak qilib tug‘raymiz va 95-98°C 68 haroratli issiq suvda 3-5 minut davomida blansirlaymiz. So‘ngra 0,25% li natriy bisulfit eritmasiga 3 minut botirib olinadi va sirqitilib byukslarga solinadi. Byukslarni quritish shkafiga joylashtirib 55-65°C haroratda 2-2,5 soat mobaynida quritiladi.

Quritish jarayoni har bir mahsulot uchun 3 martadan o‘tkaziladi va quritishda bo‘layotgan o‘zgarishlar bir-biriga taqqoslab ko‘riladi.

Xulosa qilib aytganda mevalarni Quritish jarayoni yordamida ulardan bahramand bo`lish va organizmimizni kerakli vitaminlar bilan taminlab turishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bo`riyev H. va bosh. Meva-sabzavotlarni saqlash va ularga dastlabki ishlov berish. - T.: Mehnat, 2002. - 184.
2. Oripov R. va bosh. Qishloq xo`jalik mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyasi. - T.: Mehnat, 1991. - 290.
3. Rasulov A. Sabzavot, poliz va kartoshka mahsulotlarini saqlash. -T.: Mehnat, 1995. - 210.
4. Shoumarov X.B., Islomov S.Y. Qishloq xo`jaligi mahsulotlarini saqlash va birlamchi qayta ishlash texnologiyasi. Amaliy va laboratoriya mashg`ulotlari o`tkazish bo`yicha o`quv qo`llanma. -Toshkent, 2011. - 192.
5. Dodayev Q.O. va bosh. Quritish texnikasi va texnologiyasi. Kasb – hunar kollejlari uchun o`quv qo`llanma. - T.: Iqtisod – moliya, 2010. - 158.
6. Egamova K.Ye. Quritish va sovutish texnikasi va texnologiyasi. Kasb – hunar kollejlari uchun o`quv qo`llanma. - T.: ILM ZIY, 2016. - 160.

ФИО автора: Farg‘ona Politehnika Institut

M20-21QXMSDIT guruh magistranti

Tojiddinova Saida Muxammadraxim qiz

ФИО научного руководителя: *M.M.Ubaydullaev* q.x.f.f.d (PhD) katta o‘qituvchi

QXMT kafedra mudiri Asqarov Xasanboy

Название публикации: «SABZAVOTLARNI AN’ANAVIY VA ZAMONAVIY OMBORLARDA TURLI USULLARDA SAQLASH TEXNOLOGIYASINI HAMDA MAQSULOT SIFATINI O’RGANISH»

Annotatsiya: mazkur maqolada sabzavotlarni an’anaviy va zamonaviy omborlarda turli usullarda saqlash texnologiyasi haqida so‘z yuritildi.

Kalit so‘zlar: Qishloq xo‘jaligi, texnologiya, quritilgan mahsulot, xom ashyo, konvektiv, o‘tkazgich, sublimatsiya, sabzi.

Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilarining pirovard maqsadi-ishlab chiqarishning doimiy o‘tib borayotgan hajmi emas, balki uni eng maqbul narxda sotish. Bu borada meva -sabzavotni o‘rim -yig‘imdan keyin qayta ishlash, ularni saralash, qadoqlash, amalga oshirish muddatini uzaytirish masalalari alohida ahamiyatga ega - bularning barchasi mahsulotning raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshirish va ko‘proq daromad olish imkonini beradi.

Qishloq xo‘jaligi marketing loyihasi ushbu dolzarb muammolarga bag‘ishlangan bir qancha tadbirlarni uyushtirdi va o‘tkazdi. Fermerlar meva va sabzavotlarni saqlash sohasidagi eng yaxshi mutaxassislardan biri, Kaliforniya universiteti professori Martin Meyson bilan uchrashish, ma‘ruzalar tinglash, har bir fermasi bo‘yicha maslahat va amaliy maslahat olish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. zamonaviy muzlatgich uskunalari ishlab chiqaruvchi Italiya kompaniyalari vakili Y. Kalina. Moldovaga o‘quv safari tashkil qilindi va o‘tkazildi, u erda Lvov, Zakarpat, Cherkassi, Poltava, Odessa viloyatlari va Qrim fermerlari meva, sabzavot va uzumni saqlashning eng yangi muzlatgichlari va texnologiyalari bilan tanishdilar. Qishloq xo‘jaligi marketing loyihasi va APK-Inform ko‘magida o‘tkazilgan "Ukraina meva-sabzavotlari: yangi imkoniyatlar

bozori" birinchi xalqaro konferentsiyasida ham aynan shu masalalarga katta e'tibor qaratildi.

Meva va sabzavotlarni, rezavorlarni va uzumni saqlashning ko'plab usullari mavjud.

Ularning asosiylari: quritish, muzlatish va muzlatgichlarda saqlash.

Bugungi kunda bir nechta sanoat quritish texnologiyalari mavjud: konvektiv, o'tkazgich, sublimatsiya, yuqori chastotali, zamonaviy ekologik xavfsiz infraqizil texnologiyasi. Ikkinchisi alohida e'tiborga loyiqdir, chunki bu suvsizlantirish texnologiyasi vitaminlar va boshqa biologik faol moddalarni asl mahsulotning 85-90 foizida tejash imkonini beradi. Keyinchalik quritilgan mahsulot o'zining barcha tabiiy xususiyatlarini tiklaydi: rangi, tabiiy xushbo'yligi, shakli, ta'mi, lekin tarkibida konservantlar yo'q. infraqizil nurlanishning yuqori zichligi mahsulot tarkibidagi zararli mikroflorani yo'q qiladi, shuning uchun uni kondensat hosil bo'lishini istisno qiladigan sharoitda maxsus idishlarsiz taxminan bir yil saqlash mumkin. Muhrlangan idishda bu quruq mahsulot 2 yilgacha saqlanishi mumkin, bu esa uning xususiyatlarini sezilarli darajada yo'qotmaydi. Xom ashyoga qarab quritilgan mahsulot hajmi 3-4 barobar, vazni 5-9 barobar kamayadi, bu esa saqlash va tashish zarur bo'lganda ijobiy omil hisoblanadi. Bu omillarning barchasi IQ texnologiyasidan foydalanish quritilgan mahsulotni boshqa ma'lum quritish usullari bilan erishib bo'lmaydigan sifatda ishlab chiqarishga imkon beradi degan xulosaga kelishimizga imkon beradi.

Oziq -ovqat sanoati uchun tez tayyorlanadigan mahsulotlar: sho'rvalar, donlar, ketchuplar, mayonezlar, qandolat mahsulotlari va boshqalarni ishlab chiqarishda quritilganlar katta qiziqish uyg'otadi: piyoz, petrushka, sabzi, qalampir, baqlajon, pomidor, qovoq, qovoq, mersini, qora smorodina - va bu to'liq ro'yxat emas.

Quritishning yana bir yuqori sifatli usuli bor - vakuumli sublimatsiya, aks holda u liyofilizatsiya yoki sublimatsiya deb ataladi, bu moddaning qattiq holatdan gaz holatiga suyuq fazasiz o'tish jarayoni. Bu usul ozuqa moddalari, vitaminlar, fermentlar,

biologik faol moddalarning 95% gacha tejash imkonini beradi. Agar muzlatilgan mahsulotlar suv bilan to'kilgan bo'lsa, ular 2-3 daqiqa ichida tiklanadi. Ularning vazni yangi bo'lganidan bir necha baravar kam, maxsus saqlash sharoitlarini talab qilmaydi va + 39 ° C dan yuqori bo'lmagan haroratda 2-5 yil saqlanishi mumkin. Muzlatib quritilgan mahsulotning tannarxi konvektsiya yo'li bilan quritilgan shunga o'xshash mahsulotdan 4 baravar yuqori bo'lishi mumkin.

Muzlatib quritish qimmat texnologiya bo'lib, u qimmat mahsulotlarni, masalan, organik, ekologik toza rezavorlar va mevalarni ishlab chiqarishda iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq bo'ladi. Ilgari oziq -ovqat sanoatida u asosan harbiy, mudofaa va kosmik sanoat buyurtmalarini bajarish uchun ishlatilgan bo'lsa, hozirda yuqori sifatli mahsulotlarni tayyorlashga talab katta.

Daniyaning Niro A / S kompaniyasi mutaxassislari ma'lumotlariga ko'ra, muzlatilgan quritilgan oziq-ovqat mahsulotlarining jahon ishlab chiqarish hajmi qariyb 70 ming tonnani tashkil etadi, shundan 40 ming tonnasi sabzavot, 25 ming tonnasi go'sht va baliq mahsulotlari va 5 ming tonnasi meva. va rezavorlar. Muzlatilgan quritilgan mahsulotlarning jahon bozori yiliga taxminan 3,5% o'sib bormoqda.

Muzlatish-quritish uskunalarining yirik ishlab chiqaruvchilari: Niro Atlas-Stord Daniya A / S (Daniya), Leybold (Germaniya), Stokes (AQSh), Edvards (Buyuk Britaniya), Shanghai Tofflon Science and Technology Co., Ltd (Xitoy). Rossiyada sublimatsiya zavodlari NPO Vakuummash (Qozon), Shabetnik va Kompaniya, Biochimmash tomonidan ishlab chiqariladi.

Hozirgi vaqtda tez buziladigan meva va sabzavotlarni saqlashning eng keng tarqalgan usullaridan biri bu tez muzlash jarayonidir. Bu usulning asosiy talabi - yumshoq rezavorlar, sabzavotlar va mevalar (qulupnay, mayiz, malina va boshqalar) qulab tushmasligi, ularning yaxlit ko'rinishi saqlanib qolishi, alohida rezavorlar va mevalarning bo'laklarini muzlatish imkoniyatini ta'minlash. chiqarib tashlangan va erkin oqadigan muzlatilgan mahsulot, qadoqlash va qayta ishlashga qulay. Ushbu

talablarga javob beradigan texnologiya maxsus muzlatgichlarda suyuqlanish ("suyultirish") fenomeni yordamida amalga oshiriladi: ko'p miqdordagi rezavorlar yoki mahsulot bo'laklari to'rli konveyerga quyiladi, shiddatli vertikal havo oqimi ta'siri ostida; suyuqlik kabi o'zini tuta boshlaydi - qalinligi tenglashtiriladi, qatlam konveyer yuzasiga tarqaladi va qatlam ichidagi zarralar asta -sekin aralashadi. Bu holatda, har bir berry intensiv va har tomondan sovuq havo oqimi bilan yuviladi, bu uning tez muzlashini ta'minlaydi va doimiy aralashtirish natijasida qo'shni rezavorlar va bo'laklar muzlamaydi. Muzlatish uchun nuqsonli nusxalarsiz faqat saralangan, yuvilgan, yuqori sifatli xom ashyo ishlatiladi. Ba'zi xom ashyolar muzlatishdan oldin fermentlarni inaktivatsiya qilish uchun oqartiriladi. Saqlash va saqlash usuli sifatida muzlatish meva va sabzavotlar tarkibidagi namlikni muzga aylantirish orqali suvsizlanishga asoslangan. Muz -2 dan -6 ° C gacha, ba'zi turdagi sabzavotlarda esa -1 dan -3 ° C gacha haroratda hosil bo'ladi. Muzlatish jarayoni qanchalik tez sodir bo'lsa, kristallar shunchalik ko'p hosil bo'ladi, ularning kattaligi qanchalik kichik bo'lsa, mahsulot sifati shuncha yuqori bo'ladi. Meva, rezavorlar, sabzavotlar -35-45 ° S haroratda muzlatiladi, saqlash uchun mahsulot harorati -18 ° C ga keltiriladi va keyin shu haroratda saqlanadi.

Har xil kompaniyalar tomonidan ishlab chiqarilgan, eng mashhurlari Frigoskandia (Shvetsiya), Starfrost (Angliya) va boshqalar ishlab chiqaruvchi suyuqlashtiruvchi qurilmalarning dizaynlari o'xshash va quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi: issiqlik izolyatsiyalangan korpus, to'g'ri chiziqli transport idishlari, sovutish havosi, issiqlik almashtirgich, santrifüj fanatlar, boshqaruv tizimi. Barcha ichki komponentlar, shu jumladan havo sovutgichi yuqori sifatli zanglamaydigan po'latdan yasalgan. Muzlatgichli muzlatgichlar-katta hajmli mahsulotlarni soatiga 600 kg dan 20 t / soatgacha muzlatib qo'yadigan yuqori samarali qurilmalar. Bunday qurilmalarda muzlatilgan mahsulotlar assortimenti juda keng. Bu turli xil rezavorlar (mayizbo'yi, qulupnay, malina, smorodina), kesilgan mevalar (olma, nok, shaftoli, o'rik, olxo'ri, qovun), sabzavotlar (yashil no'xat, loviya, tug'ralgan piyoz, kartoshka, sabzi, makkajo'xori), yovvoyi o'rmon mevalari .

Supermarketlar tarmog'ining rivojlanishi va tez muzlatiladigan meva-sabzavot mahsulotlarini sotish uchun mo'ljallangan maxsus vitrinalar va savdo uskunalari mavjudligi bilan bu turdagi mahsulot mamlakatimizda talabga ega bo'ladi.

Meva va sabzavotlarni saqlashning eng keng tarqalgan usuli muzlatgichlardir. Saqlash muddati tuproq va iqlim sharoitiga, ekinlarni etishtirishning xilma -xilligiga, o'g'itlardan oqilona foydalanish, qishloq xo'jaligi texnologiyasi, sug'orish, zararkunandalar, kasalliklar va begona o'tlardan himoya qilish tizimiga bog'liq bo'lgan bir qator omillar bilan belgilanadi. yig'im -terim shartlari va usullari, tijorat qayta ishlash va, albatta, usullar va saqlash shartlari. Uzoq muddatli saqlash uchun mo'ljallangan meva va sabzavotlar sog'lom va mexanik shikastlanmagan bo'lishi kerak. Sovutgich - bu shifoxona emas va kasallikka chalingan mevalar uzoq vaqt saqlanadi deb umid qilish mumkin emas.

Meva va sabzavotlardagi barcha biokimyoviy jarayonlar haroratga bog'liq. Yuqori haroratda tezlashtirilgan metabolizm, namlik, vitaminlar, organik moddalar yo'qolishi kuzatiladi. Metabolizmning haroratga bog'liqligini Van Xoff raqami ko'rsatadi. Masalan, sabzi va karam uchun bu raqam 2 dan 3 gacha, ya'ni. harorat 10 ° C ga ko'tarilganda, nafas olish intensivligi ikki yoki uch barobar oshadi.

Oddiy qilib aytganda, sabzavotlar tezroq "qariy" boshlaydi va yaroqsiz holga keladi. Shuning uchun uzoq muddatli saqlash uchun mo'ljallangan mahsulotlarni iloji boricha tezroq sovutish juda muhimdir.

Mevalarni yig'ib muzlatgichga qo'ygandan so'ng, uzoq muddatli saqlash uchun eng muhim jarayonlar nafas olish va transpiratsiya jarayonlaridir. Shuning uchun meva va sabzavotlarni optimal saqlash uchun optimal harorat va namlik rejimini, kislorod va karbonat angidridning optimal konsentratsiyasini yaratish va etilenni olib tashlash kerak. Asosiy ekin turlari uchun an'anaviy muzlatgichlar uchun harorat va namlikning optimal parametrlari jadvalda keltirilgan.

Meva va sabzavotlarni saqlash muddati harorat va namlikka bog'liq			
Ism	Harorat, ° S	Namlik, %	Saqlash muddati
Olmalar	-1+4	90-95	1-8 oy
Baqlajon	8-12	90-95	1-2 hafta
Brokkoli	0-1	95-100	1-2 hafta
gilos	-1+2	90-95	3-7 kun
qulupnay	0	90-95	5-7 kun
Karam	0-1	95-100	3-7 oy
Sabzi	0-1	95-100	4-8 oy
Rangli karam	0-1	95-100	2-4 hafta
Seldr	0-1	95-100	1-3 oy
Olxo'ri	-1+2	90-95	1-8 hafta
Smorodina	-0,5 -0	90-95	7-28 kun
Bodring	8-11	90-95	1-2 hafta
Sarimsoq	0	70	6-8 oy
Uzum	-1-0	90-95	4-6 oy
Qovun	4-15	85-90	1-3 hafta
Piyozi	-1-0	70-80	6-8 oy
Armut	-1+3	90-95	1-6 oy

Kartoshka (yosh)	4-5	90-95	3-8 hafta
Kartoshka	4-5	90-95	4-8 oy
Malina	-0,5 -0	90-95	2-3 kun
Qalapmir	7-10	90-95	1-3 hafta
Shaftoli	-1+2	90	2-6 hafta
Gilos	-1+2	90-95	2-3 hafta

Meva -sabzavot mahsulotlarining tabiiy vazn yo'qotilishini sezilarli darajada kamaytirish va saqlash muddatini ko'paytirish uchun hosilni yig'ib olgandan so'ng mahsulotlarni iloji boricha tezroq sovutish va saqlashning optimal parametrlarini saqlab turish kerak.

Bunga atmosfera boshqariladigan muzlatgichlarda erishiladi (CA tomonidan boshqariladigan atmosfera, ULO - Ultra past kislorod, ya'ni kislorod miqdori juda past). Bu ularni uzoqroq va yaxshiroq saqlashga yordam beradi. Har xil ekinlar va navlar uchun kislorodning ruxsat etilgan minimal konsentratsiyasini etanol hosil bo'lguncha kamaytirish orqali aniqlash mumkin. Agar etanol hosil bo'lish jarayoni eng erta bosqichda aniqlansa, uni kislorod konsentratsiyasini foizning o'ndan bir qismiga ko'paytirish orqali to'xtatish mumkin, shu bilan ma'lum bir nav uchun kislorodning ruxsat etilgan minimal konsentratsiyasi aniqlanadi. Kislorodning optimal past konsentratsiyasini saqlab qolishning asosiy sharti - bu germetik yopiq kamera. Meva va sabzavot mahsulotlarini saqlashga ta'sir qiladigan atmosferaning yana bir muhim komponenti - bu karbonat angidrid, bu meva nafas olish natijasida chiqariladi va yuqori konsentratsiyada bu jarayonni inhiye qiladi. Agar siz meva yoki sabzavotlarni yopiq xonaga joylashtirsangiz, nafas olish paytida atmosferada kislorod konsentratsiyasi (21%) kamayadi va karbonat angidrid ko'payadi. CO₂ ning juda yuqori konsentratsiyasi shakarlarning etanolga aylanishi natijasida mahsulotlarning o'limiga

olib keladi. Ko'pchilik meva va sabzavotlar uchun optimal karbonat angidrid konsentratsiyasi 0,5% dan 5% gacha. Sovutgich kameralaridagi CO₂ ning ortiqcha miqdori karbonat angidrid adsorberlari yordamida chiqariladi. Kameralarni azot bilan tozalash orqali kislorodning optimal konsentratsiyasiga tezda erishiladi. Hozirgi vaqtda fermerlar meva-sabzavot mahsulotlarini yig'im-terimdan keyin qayta ishlash va saqlash bo'yicha Moldovaga o'qish safarida ishtirok etayotgan gazni avtomatik boshqarishning kompyuter tizimi yordamida boshqariladigan atmosfera konsentratsiyasini yaratish va saqlashning samarali usullari ishlab chiqilgan. Ukrainadagi qishloq xo'jaligi marketing loyihasi bilan tanishish imkoniga ega bo'ldik. Delegatsiya tashrif buyurgan eng zamonaviy korxonalardan biri 2003 yilda tashkil etilgan "BASFRUCT" OOO qishloqda joylashgan. Romanesti, Straseni tumani. Asosiy faoliyat - olma va stol uzumini ishlab chiqarish, saqlash, qadoqlash, sotish. "BASVINEX" OAJ kompaniyasining ta'sischilari Rossiya bozorida Moldova sharob mahsulotlarining eng yirik ishlab chiqaruvchisi va eksportchisi va 1800 qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari va 500 mingdan ortiq er egalari o'z ichiga olgan Moldova qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilar uyushmalarining respublika birlashmasi. 2003 yil sentyabr oyida "BASFRUCT" OOO AQSh Xalqaro Taraqqiyot Agentligi (USAID) moliyaviy ko'magi bilan CNFA yordamida qurilish ishlarini boshladi va 2004 yil avgustda. hajmi 2500 tonna bo'lgan boshqariladigan atmosferali muzlatgich qurib bitkazildi va ishga tushirildi. Sovutgich yonida zamonaviy olma saralash liniyasi o'rnatildi, bu sizga mevalarni nafaqat kattaligiga, balki rang intensivligiga qarab avtomatik ravishda saralash imkonini beradi, shuningdek, mexanik shikastlangan mevalarni rad etish imkonini beradi. Besh qavatli kartondan barcha Evropa talablariga javob beradigan idishlar ishlab chiqarish uskunalari ham o'rnatildi.

2004 yilda korxona ISO-9001: 2000 va HACCP xalqaro standartlari talablariga muvofiq sifat nazorati tizimi bo'yicha sertifikatlandi. (Bu sertifikat xalqaro bozorda ishlash uchun zarur shartdir.) Olma kattaligiga nisbatan o'rnatilgan standart 140-175 g yoki diametri 70-85 mm. Ayniqsa, Mantuaner, Idared, Richaared Delicious, Colden

Rezistent, Spartan, Mutsu, Ionagold, Gala, Ionafree, Braenburn, Topaz, Florina navlariga talab katta.

2004 yilda BASFRUCT 50 gektar intensiv olma bog'i va 25 gektar uzumzor, asosan Moldova navidan ekdi. Bu sizga uzoq vaqt saqlash uchun xatcho'p qo'yish uchun mahsulot sotib olmaslikka, balki o'zingiznikiga ega bo'lishga imkon beradi.

Meva va uzumni boshqariladigan muhitda saqlashning maqbul rejimlari mamlakatimizda 80-yillarning o'rtalarida Qrim bog'dorchilik tajriba stantsiyasi, Qrim qishloq xo'jaligi instituti, Magarach uzum va vino instituti olimlari tomonidan ishlab chiqilgan. Olma va nokni mart oyigacha, uzumni may oyining birinchi o'n kunigacha saqlang. Bu asarlar bugungi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Endi muammo zamonaviy muzlatgichlar va zamonaviy uskunalarning ancha yuqori narxida.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Musyvov K.M. Ekin mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyasi / K.M. Musyvov, E.A. Gordeeva. - Ostona: KazGAU, 2007.- 367 b.
2. Prischepina G.A. Standartlashtirish asoslari bilan o'simlik mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyasi. 1 -qism. Kartoshka, meva va sabzavotlar: darslik / G.A. Prishchepina. - Barnaul: AGAU nashriyoti, 2007.- 60 b.
3. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash va texnologiyasi / Ed. L.A. Trisvyatskiy. - M.: Agropromizdat, 1991 .-- 415 b.
4. Meva va sabzavotlarni saqlash. Ma'lumotnoma. - Minsk: Hosil, 2003.- 192 b.

ФИО автора: *Muralimova Muxayyo Mirzaraximovna*

Toshkent viloyati Qibray tumani 16-maktabda tarix fani oqituvchisi

Название публикации: «TARIX FANINI O'QITISHDA METODIKALARNING O'RNI»

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarix o'qitish metodikasining predmeti va uning asosiy vazifalari, umumiy o'rta ta'lim maktablarida tarix fanining maqsadi va o'qitishda metodikalarning o'rni, tarixiy material vositasida o'quvchilarga bilim berish haqida batafsil fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: metodika, kuzatish metodi, eksperiment metod, eksperimental tadqiqot, tarixiy material.

Kirish:

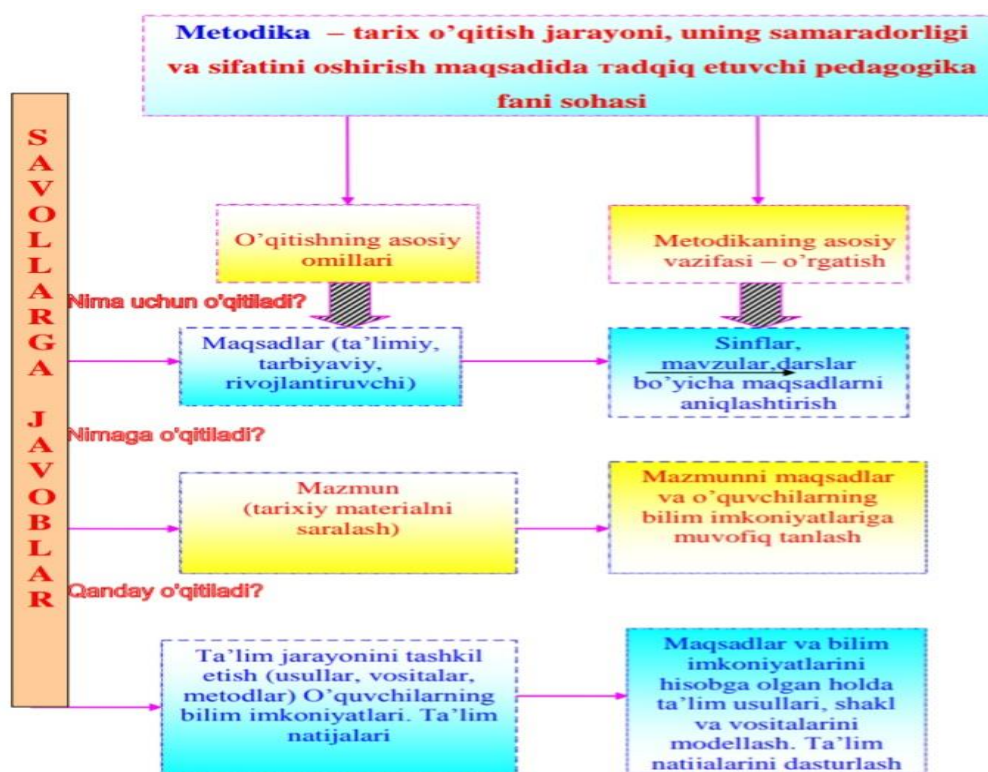
Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tarix fanining muhim maqsadi eng qadimgi davrdan to bugungi vaqtgacha bo'lgan Vatanimiz va jahon tarixiga doir eng asosiy hodisalar bilan o'quvchilarni tanishtirish, ularni O'zbekiston va jahon xalqlarining madaniy va ma'naviy merosiga, ilg'or qadriyatlarga, milliy va umumbashariy an'analarga hurmat ruhida o'stirish, buyuk merosimizning keyingi davomchilari, shuningdek uni boyituvchilari bo'lmish munosib vorislarni voyaga yetkazishdan iborat.

Tarix fanini o'qitish metodikasi ilmiy pedagogik fan hisoblanib, u maktab o'quvchilarga tarixdan chuqur bilim berish, ularni milliy istiqbol ruhida o'stirish va tarbiyalashda o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida o'qitiladigan tarix kursining maqsadini, ta'lim-tarbiya ishlari, ma'nosi, uslublarini, hamda tarix o'qitishning eng muhim metodlarini aniq belgilab beradi.

Asosiy qism:

Tarix o'qitish metodikasining muhim fan sifatida oliy o'quv yurtlaridagi tarix institutlarida o'quv rejasiga kiritilishi va uni o'rganishdan ko'zda tutilgan kelgusida o'qituvchi bo'lib yetishib chiqadigan talabalarni o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida tarix o'qitishning ilmiy asoslari bilan tanishtirishdan iborat.

Tarix o'qitish metodikasi o'zining mustaqil mustaqil predmetiga ega. O'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida tarix fanining o'qitilishi va o'qitish jarayonining o'rganilishi tarix o'qitish metodikasining fanini tashkil qiladi. O'z suratga olish jarayonining ob'ektivda amalda o'z qonun va yig'ilishlari mavjud.

O'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida tarix kursi mazmunan juda ham boy va turli xildir. Tarix kursining ma'nosi o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida uni o'qitish va o'quvchilarning o'rganish faoliyati yordamida ularning aqliga, tarbiyasi va tafakkuriga ta'sir etadi, ularning kamol topishiga yordam beradi.

Binobarin, mashg'ulotning ma'nosi o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida tarix o'qitishning sifati va samaradorligini yanada kengaytirish hamda maktab

o'quvchilarining bilish jarayonini keng qamrovli takomillashtirishning ham muhim tamoyili bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun o'qituvchi bilish jarayonini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi va umuman o'rgatishning samaradorligini ta'minlovchi metodik usul va vositalarni mustaqil tanlashda ham o'qitilayotgan tarixiy materialning ma'nosini nazarda tutmog'i zarur.

Tarix o'qitish metodikasi jarayonning tarkibiy qismlari orasidagi qat'iy takrorlanadigan o'zaro munosabat va bog'lanishlarda paydo bo'ladigan qonunlarni yaratib beradi va tarix o'qitish jarayonini rivojlantirishda ulardan foydalanish yo'l-yo'riqlarini ham aniq ko'rsatib beradi. Tarix o'qitish metodikasi jarayoni ikki yo'l bilan o'rganiladi.

Birinchisi, kuzatish metodi. Ushbu metoddan foydalanishda turli xildagi o'quv-metodik adabiyotlar, o'quvchilarning yozma faoliyati, doklidlari, sud javoblari, o'qitishga qo'yilgan baho va tajribalar bilan yaxshi chiqadi, darslar, o'quvchilarning bilimi va malakalari chuqur o'rganiladi. Shuningdek, kuzatish metodi yordamda, izlanuvchi tarix o'qitishning mavjud aylanasi chetga chiqmaydi, uni tabiiy kuzatuv kuzatadi va keng o'rganadi.

Ikkinchisi esa eksperiment metodidir. O'qituvchi o'qituvchiga yordam berish o'zi istaganicha tashkil qiladi. Ammo, o'qituvchi tomonidan ishlab chiqilgan ijodiy tajribaning eksperimentdan farqi, ilmiy tadqiqot, o'qituvchi dars jarayonida amaliyotni yechadi, uning xuloslari esa, o'z faoliyatning natijasi bo'ladi. Ilmiy eksperimentda ko'pgina o'qituvchilarning faoliyati uchun umumiy bo'lgan ishlar tadqiq etiladi, xavfsizlik asoslari xuloslar ilmiyda yanada rasmiylashtiriladi. Buning uchun ham tarix o'qitish jarayonini tadqiq etishdagi rivojlanish metodini eksperimental tadqiqotdan ajrata bilish zarur.

Tarix o'qitish metodikasi tarix fani bilan o'zviy bog'liqdir. Tarix o'qitish o'quvchilarga tarixiy voqealikni anglatishdan iboratdir. Shu jihati bilangina o'quvchilarning tarixiy voqealikni anglash yo'llari tarixiy izlanishga o'xshab ketadi.

O'quvchilar o'rganish jarayonida ilmiy tadqiqotlar tarixini tekshirish va ko'rib chiqilgan faktlar hamda ilmiy tadqiqotlarga asoslanishi bilan ba'zi ko'rilgan faktlar bilan birga, tarixiy faktlardan umumiy ishlab chiqarishlar chiqarish, umumiy ishlab chiqarish jarayonida yangicha faktlarni o'rganish uchun olib borishlari mumkin. Ammo, o'quvchilarning tarixni o'rganishi ilmiy tadqiqotidan butkul farq qiladi. O'quv jarayonida o'quvchilar tarix fanini va uning ba'zi tadqiqot metodlaridan bilib oladilar.

Xulosa:

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, tarix fani tarix shunday o'qitish metodikasi o'zining alohida o' ob'ekti, hamda tushunish va tadqiqot metodiga ega. Tarix fani kishilik jamiyatining taraqqiyoti jarayonini o'rganadi. Kishilik jamiyatining taraqqiyot qonunlarini bilish tarix va zamonni yanada anglab olish, kelajakni oldindan ko'rishga sharoit. energiyali aloqalarni ochib bilan birga o'qitishni kuchaytirishni oshirishni oshirish niyatida tarix o'qitish jarayonini tadqiq etish metodi bilan ham qurollantiradi. Metodika fani asoslarini ochib berish tarixiy manbalar, faktlar va umumiy boshqaruvlardan saqlanadi.

O'qitish metodikasi tarix fanining bir tekshirish metodlaridan foydalanar ekan, o'quvchilarning bilimlarini yaxshi o'zlashtirishlarini va ularning tarixi bilan fanining ayrim tadqiqot metodlari bilan tanishtirishni ko'zda tutadi. o'z bilimlarini juda ham mustahkam va ishonchli bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O'zbekiston tarixini o'qitish va o'rganishning yagona konsepsiyasi.-T.: 1996.
- 2.T.Rahmatullayev. O'zbekiston xalqlari tarixini o'rganishda arxeologiya materiallaridan foydalanish T.O'qituvchi. 1994.
- 3.7.Fuzailova G.S, Rahmatullaeva O.R. "Tarix fanini kasbiy sohalarga yo'naltirib o'qitish metodikasi". Uslubiy qo'llanma. – T., TDPU, 2012.

4.J.Rahimov O`zbekiston tarixini o`rganishda arxiv manbalaridan foydalanish. T. O`qituvchi. 1995.

5.Ishmuhamedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo`llari. - T., Nizomiy nomndagi TDPU, 2009.

ФИО автора: SamDU Kattaqo'rg'on filiali Maktabgacha ta'lim va pedagogika kafedrası o'qituvchisi.

Karimov Jamil Zulxonovich

Название публикации: «YOSH SPORTCHILARDA JISMONIY SIFATLARNING FIZIOLOGIK XUSUSIYATLARI»

Annotatsiya: Maqolada yosh sportchilarimizning jismoniy sifatlarini fiziologik xususiyatlariga e'tibor qaratish. Mamlakatimizda yosh sportchilarga sportga bo'lgan e'tibor hamda ularni jismoniy sifatlarini fiziologik tomondan rivojlantirish.

Kalit so'zlar:Jismoniy sifatlar (Egiluvchanlik, chaqqonlik, epchillik va kuch) harakat koordinatsiyasi, antigravitatsion.

Yosh sportchilarda jismoniy sifatlarining fiziologik xususiyatlarida, egiluvchanlik yoki bug'inlardagi harakatchanlik va harakatlar maksimal amplitudasi bilan o'lchanadi. Egiluvchanlik ikki xili farqlanadi: faol, bir–biriga mos mushaklar guruhlarini ishi hisobiga erishiladigan va faol bo'lmagan qandaydir bir tashqi kuch ta'siri ostida namoyon bo'luvchi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning bug'inlari, bog'lovchi a'zolari va mushaklarning kuchsiz rivojlanishi tufayli juda katta harakatchanligi bilan ajralib turadi va maksimal kuchlarni testlash paytida qo'l-oyoqlarni mustahkam ushlab turolmaydilar. Maxsus tanlab olingan mashqlarni bajarish paytida egiluvchanlik sifatlarining jiddiy ortishi kuzatiladi.

O'g'il bolalarda ham, qiz bolalarda ham egiluvchanlikni yoshga oid rivojlanishi uch davrga bo'linadi: birinchisi 7 dan 10 yoshgacha barcha bug'inlarda egiluvchanlikning rivojlanishi bir tekisda tezlashadi, ikkinchisi 11–14 yoshgacha turli yoshlarda turli bug'inlar uchun harakat amplitudalarining maksimal darajasiga erishilishi geteroxron rivojlanishi, ya'ni ancha sekin rivojlanadi. 11–12 yoshgacha yelkalar, 12 yoshgacha umurtqa pog'onasining bo'yin bo'limida, 14 yoshgacha uning ko'krak va bel bo'limlarida egiluvchanlikning yetarlicha yuqori daratezi zahiraga ega bo'lishiga qaramasdan ular jiddiy daratez genetik jihatdan ta'minlangan bo'ladi.

Chaqqonlik, epchillik

Chaqqonlik deganda, ya'ni harakat turlarini juda tez o'rganish va o'zgaruvchan harakatlanish holatlariga mos holda reaksiya berish qobiliyatlari tushuniladi. Shuning uchun, chaqqonlikning o'lchamlari bo'lib harakatlarga o'rganish vaqti, bajariladigan mashqlarni aniqlash va murakkab koordinatsiyasi va ekstrapolyatsiya (o'zgaruvchan holatdagi sharoitlarda harakatlanish vazifalarini adekvat yechish) qobiliyatlari hisoblanadi.

Chaqqonlikning ikki turi: gavdali va predmetli xillari farqlanadi, ya'ni o'z tanasi yoki predmetlardan foydalangan holda (manipulyatsiya) bilan bir harakatni aks ettirish qobiliyati. Chaqqonlik maxsus testlovchi mashqlar yordamida, qaysiki uning yordamida harakatlarning kuchlilik, maydonlarda quya bilish va vaqtinchalik parametrlarni boshqarish mahorati bilan aniqlanadi.

Harakatlarga moslashish xususiyatlari bo'yicha chaqqonlikning ikki turi farqlanadi: 1) ilgaridan ma'lum bo'lgan sharoitga (qaysiki, shu tufayli harakatlanish xatti-harakatlari ilgaridan dasturlanadi); 2) vaqt tig'iz bo'lgan paytda favqulodda o'zgaruvchan sharoitga. Mashqlarni murakkabligi chaqqonlikning uch bosqichini xarakterlaydi: 1) maydondagi aniqlik va koordinatsiyalanganlik; 2) xuddi shunday, lekin ancha qisqa muddat ichida; 3) favqulodda o'zgargan situatsiyalarda harakatlarni tez va aniq bajarish.

Chaqqonlikni rivojlantirish jarayonlarida harakatchanlikning ortishi va asab jarayonlarining dinamikasi hamda kinetik sezuvchanlik bilan bog'liq bo'lgan uning yoshga oid takomillashtirishlari aniqlandi.

6 yosh harakatlarni koordinatsiyasida bosh rolni o'ynovchi harakat tizimlarini rivojlanishida zarba beruvchi, singdiruvchi yosh hisoblanadi. Uning shakllanishi 13–14 yoshga borib tugallanadi. Bu yoshga oid diapazon ichida chaqqonlikni ko'plab namoyon bo'lishi uchun sensitiv davrlar yig'iladi.

Chaqqonlikning namoyon bo'lishlaridan biri harakatning maydondagi parametrlarini baholashning aniqligi 5–11 yoshgacha juda tez rivojlanadi, mushaklarning kuchlanish darajasi esa 11–16 yoshgacha, 7–10 yoshgacha harakat funksiyalarini dasturlash faol shakllanadi. Ko'rsatilgan yoki belgilangan masofaga sakrash aniqligi ham chaqqonlikni baholaydi. 4 dan 6 yoshgacha va 10 dan 13 yoshgacha bo'lgan davrlarda bu ko'rsatkichning eng yuqori daratez o'sishi kuzatiladi. 7–8 yoshlarda nishonga to'g'ri tushirish olimlar aniqligi sezilarli daratez yaxshilanadi. Bu esa ko'rish sensor tizimi funksiyalarining takomillashishi bilan bog'liq.

Harakat mexanizmlarining boshqarilishining qayta tashkil bo'lishi 9–10 yoshda yuz beradi va bu bir qator koordinatsiyalovchi qobiliyatlarning yomonlashuvi bilan birgalikda kechadi.

Chaqqonlikni namoyon qilishning muhim shakllaridan biri muvozanatni saqlashdir

Antigravitatsion mushakli faoliyat paytidagi muvozanat bu aniq belgilangan (doza) statik kuchlanishlarga mos bo'lgan mushak guruhlar orasida maqsadga muvofiq taqsimlanishi tufayli talab qilingan tana holatini ushlab turishdir. Qayd qilishlaricha muvozanat 12 yoshgacha bo'lgan muddatda takomillashadi. 13–14 yoshlarda muvozanat voyaga yetgan odamlarniki darajasiga yetadi. Muvozanatning funksiyasi – aniq belgilangan statik kuchlanishlarni birbiriga mos

mushak guruhlari orasida maqsadga muvofiq taqsimlanishi tufayli gavgani talab qilingan holatda ushlab turishdan iboratdir. Muvozanat 7 dan 12 yoshgacha tez rivojlanadi, keyingi yillari esa maksimal ko‘rinishni oladi.

Tezkorlik rivojlanishining fiziologik mexanizmi

Jismoniy sifatlardan biri bo‘lgan tezkorlik-harakatning bajarilish vaqti bilan ifodalanib, u yuqori tezlikda bajariladigan jismoniy mashqlar ijro etilganda rivojlanadi. Masalan, siklik xarakterli dinamik ishlarni bajarishdagi qisqa masofalar: 100-200 m.ga yugurish, 25-50 m.ga suzish, 200 m.ga velosiped poygasi kabi mashqlar, tezlik va kuch bilan bajariladigan uloqtirish, uzunlikka va balandlikka sakrash, boks, qilichbozlik, sport o‘yinlari kabi sport turlari bilan shug‘ullanish tezkorlik sifatini rivojlantiradi.

Harakatning bajarish tezligi fiziologik nuqtayi nazardan, asosan, quyidagi omillarga bog‘liq bo‘ladi: 1. Harakat a‘zosining qo‘zg‘aluvchanligi, ya‘ni, latent (yashirin reaksiya) davriga; 2. Mushaklarning qisqarishi va bo‘shashish vaqtiga; 3. Muayyan harakatda ishtirok etadigan asab mushak to‘qimasining labilligiga (funksional harakatchanligiga)

To‘qimalarning qo‘zg‘aluvchanligi ularning reobazasi va xronaksiyasi bilan o‘lchanadi. Sportchining harakat tezligini baholashda bu ko‘rsatkichlar muhim ahamiyatga ega. Biroq tezlik sifatini aniqlashda hozirgi payda, asosan, reaksiya vaqtini aniqlash keng tarqalgan. Buning uchun maxsus asboblari (masalan, miorefleksometr, IPR) qo‘llaniladi. Tezkorlikning rivojlanishi, ayniqsa, sprinterlar va tezlik-kuch bilan bajariladigan mashqlarni ijro etuvchi sportchilar uchun muhim ahamiyatga ega. Masalan, qisqa masofaga yugurishda sportchi har bir soniya 10 m. atrofida masofani bosib o‘tishi kerak. Hozirgi dalillarga ko‘ra, sprinter 100 m. masofani 9.8 soniyada o‘tishga erishadi. Bunday tezlikni amalga oshirishda sportchi harakat reaksiyasining latent davri muhim rol o‘ynaydi, chunki sportchi startdan qanchalik tez otilib chiqsa, harakatni qanchalik tez boshlasa, masofani shunchalik tez bosib o‘tadi. Siklik xarakterli dinamik ishlarni yuqori tezlik bilan bajarilishida antagonist mushaklarning asab markazlarida qo‘zg‘alish va tormozlanish jarayonlarining o‘rni almashish tezligi ham zarur ahamiyatga ega. Masalan, oyoqlarni bukuvchi va yozuvchi mushaklarning ketma-ket yuqori tezlik bilan ishlashi, ishlayotgan mushaklarning ishini bosharayotgan markazdagi asab jarayonlarining (qo‘zg‘alish va tormozlanish) o‘rin almashish vaqti bilan belgilanadi. Bu jarayon qanchalik tez o‘tsa, mushaklarning qisqarish va bo‘shashish vaqti shunchalik qisqa bo‘ladi, harakat tezligi shunchalik yuqori bo‘ladi.

Harakatning yuqori tezlik bilan bajarilishida asab-mushak harakat birliklarining turi, harakatni koordinatsiya qilishi, mushaklarda energiyaning hosil bo‘lish tezligi kabi omillar ham ma‘lum rol o‘ynaydi. Harakat koordinatsiyasining harakat tezligi uchun ahamiyati haqida shuni aytish kerakki, mushak tolalari va mushak guruhlari o‘rtasidagi funksional bog‘lanishlar, ularning kelishib ishlashining yuqori darajada

takomillashishi harakat tezligining ancha yuqori bo'lishini ta'minlaydi. Ma'lumki, qisqa masofaga yugurish, suzish kabi mashqlar anaerob sharoitda bajariladi. Bunday mashqlarni bajarish uchun zarur bo'lgan energiya asosan AUF va Krf (adenozinuchfosfat va kreatinfosfat)ning parchalanishi hisobiga olinadi. Buning uchun bu moddalarning miqdori qancha ko'p bo'lsa ishning quvvati shunchalik yuqori bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azimov I, Sobitov Sh. Sport fiziologiyasi.-Toshkent: 1993.-B.
2. Smirnov V.M., Budrovskiy V.I. Fiziologiya fizicheskogo vospitaniya i sporta.- Moskva: «Vlados press», 2002.-S.
3. Yarashev K.D., Abdumalikov R., Komilov X.K., «Alpomish» va «Barchinoy» maxsus testi majmuasini ommalashtirish yo'llari, O'quv qo'llanma, - T.: O'zDJTI nashri., 2002.

ФИО автора: *Xayitova Moxichehra Najim qizi*

Samarqand Davlat Universiteti Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi

Название публикации: «ECHKI SUTINING CHAQALOQLAR UCHUN FOYDALI AHAMIYATI»

Anotatsiya: Zamonaviy chaqaloq suti formulalari yangi tug'ilgan chaqaloqning ovqatlanishi uchun moslashtirilgan, tarkibi bo'yicha inson sutiga yaqin mahsulotdir. Ishlab chiqaruvchilar zarur vitaminlar va minerallarni qo'shib, uning formulasini doimiy ravishda takomillashtirmoqdalar. Barcha yuqori sifatli aralashmalar GOS va FOS probiyotik saxaridlarini o'z ichiga oladi, buning natijasida sun'iy oziqlantirishning uzoq muddatli muammosi - bolada haddan tashqari shishiradi va ich qotishi amalda hosil bo'ladi.

Kalit so'zi: Ona suti, chaqaloq, sun'iy oziqlantirish, echki suti, laktoza, kazein, mikro va makro elementlar.

Ona suti chaqaloq uchun eng yaxshi oziq-ovqat hisoblanadi, shuning uchun butun dunyoda pediatrlar chaqaloqni hayotning birinchi yillaridan boshlab emizishni tavsiya qiladilar va shu bilan uning fiziologik va psixologik ehtiyojlarini to'liq qondiradilar. Ammo ko'pincha bunday oziqlantirish opsiyasi imkonsiz bo'lib qolgan holatlar mavjud. Ona suti bolalar uchun eng yaxshi ozuqa hisoblanadi. Biroq, onada sutning yo'qligi sababli, ko'pincha ota -onalar muqobil variantlarni izlashga majbur bo'lishadi. Onada sutning yo'qligi stress, tug'ish payti og'ir kechishi, zararli odatlar va boshqalar. Afsuski, hozir emizadigan sog'lom onalar kam. Ko'pincha ota -onalar muqobil variantlarni izlashga majbur bo'lishadi. Albatta, bolalar uchun ona sutining o'rnini hech narsa bosa olmaydi, lekin onada sutning yo'qligi sabab, variantlarni izlashga to'g'ri keladi. Eng maqbul tabiiy oziqa sigir yoki echki suti hisoblanadi. Yosh oilalarning aksariyati sigir mahsulotlariga murojaat qilishadi. Biroq, ba'zida chaqaloqlar unga allergikdir. Echki suti chaqaloqlar uchun sigir sutidan ko'ra

xavfsizroqdir. U 2 barobar kam yog'ni o'z ichiga oladi, buning uchun chaqaloqlarning ovqat hazm qilish tizimida hali mavjud bo'lmagan fermentlar kerak.

Laktoza va kazein miqdori, kimyoviy tarkibi va tuzilishi jihatidan echki suti sigir sutiga qaraganda ayol sutiga yaqinroqdir.

Bundan tashqari, echki sutining yosh bolalar uchun foydasi quyidagi omillar bilan tasdiqlanadi:

1. Taurin ulushi bo'yicha echki suti ayolning ona sutiga iloji boricha yaqinroqdir, buning natijasida bolaning tanasi kuchli immunitet tizimini hosil qiluvchi moddalarni oladi.
2. Beta-kazeinning asosiy tarkibi (ayol sutida bo'lgani kabi) organizmda allergik reaksiya ehtimolini kamaytiradi.
3. A, B6 vitaminlarini o'z ichiga oladi.
4. Ayollar suti singari, ovqat hazm qilish tizimiga kirganda, echki suti bo'shashgan bo'laklarni, yumshoq bir hil pıhtıları va bir -biriga yopishmagan mayda to'plarni hosil qiladi. Bu tufayli hazm qilish osonlashadi, deyarli 100%so'riladi va regurgitatsiyani kamaytiradi.
5. Bola uchun juda ko'p afzalliklarni o'z ichiga oladi chaqaloqlik og'ir metallarning tuzlarini bog'lashga qodir antioksidant xususiyatlarga ega bo'lgan aminokislotalar (sistin, gistidin).
6. Echki suti tarkibida to'yinmagan yog'li kislotalar ustunlik qiladi, ular ovqat hazm qilish uchun energiya sarfini talab qilmaydi va ichaklardan to'g'ridan -to'g'ri qon aylanish tizimiga so'riladi.
7. Echki suti foydalidir, chunki uning tarkibida laktoza miqdori inson sutiga qaraganda kamroq. Shu sababli, uni laktoza etishmovchiligi bo'lgan chaqaloqlarning ovqatlanishida ishlatishga ruxsat beriladi.

Echki suti ona sutiga qaraganda oson hazm bo'ladigan makro va mikroelementlarni (kaltsiy, molibden, marganets, temir, mis) o'z ichiga oladi. Rasmiy tibbiyot, bu mahsulot parhez mahsuloti sifatida tasniflanadi va ona sutining tabiiy almashtirgichlarining eng yaxshisi hisoblanadi. Bundan tashqari, echki brutsellyoz va sil kabi xavfli kasalliklarga kamroq moyil, shuning uchun echki suti bolalarga sigirnikidan ko'ra xavfsizroqdir.

Chaqaloqning ovqat hazm qilish tizimi to'liq shakllanmaganligi uchun, unga qaysi oydan boshlab echki sutini berish mumkinligini bilish muhim. Bu masala bo'yicha pediatriklar bir ovozdan: sun'iy bolalarning ratsioni olti oygacha faqat moslashtirilgan sut formulalaridan iborat bo'lishi kerak. To'liq echki suti 6 oygacha bo'lgan bolalarga berilmasligi kerak.

Boshqa turdagi sut mahsulotlaridan farqli o'laroq, echki suti o'z tarkibida ona mahsulotiga iloji boricha yaqinroqdir. U bilan faqat ona sutiga o'xshash echki sutini solishtirish mumkin, lekin uni topish ancha qiyin, shuning uchun echki suti ko'pincha yangi tug'ilgan chaqaloqlarni boqish uchun ishlatiladi.

Echki suti quyidagi foydali xususiyatlarga ega:

- u tananing o'sishi va rivojlanishi uchun foydali minerallar bilan to'yingan, A, C, D guruhlar vitaminlari mavjud;
- mahsulot gemopoez jarayonini rag'batlantiradi, chunki uning tarkibida zarur B12 vitamini mavjud;
- bunday sut raxit bilan kurashish uchun ishlatiladigan kislotalar mavjudligi tufayli bir yoshgacha bo'lgan bolalarning immunitetini mustahkamlaydi;
- echki mahsuloti tanadan tez so'riladi, chunki undagi yog' pufakchalari minimal darajada va oshqozonda mayda zarrachalarga bo'linadi;
- u deyarli laktoza yo'q, shuning uchun u sut shakariga toqat qilmaydigan bolalar va allergik reaksiyalarga moyil bo'lgan kattalar uchun javob beradi;

- sutning boy tarkibi shamollash bilan kurashishga yordam beradi va mahsulotni muntazam iste'mol qilish epilepsiya, o't toshlari kasalligi va turli dermatitlarning oldini oladi.

Ko'rib turganingizdek, bunday ichimlikning foydasi aniq va bir yoshgacha bo'lgan bola uchun ona suti eng yaxshi ovqat bo'ladi, lekin favqulodda vaziyatda uni echki mahsuloti bilan almashtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Rustam Qurbonov Qo'y va echki parvarishlash Toshkent – 2013 yil
2. Mamatqulov D Bolalar anatomiyasi va fiziologiyasi asoslari. Toshkent – 2017 yil
3. Axmedov A, M. Samorodov N,M. Sutchilik ishi va chorvachilik mahsulotlari texnologiyasi Toshkent – 1993 yil
4. [www. milk.com](http://www.milk.com)

ФИО автора: Жалилова А.А., магистрант ГулГУ, г. Гулистан, Узбекистан

Название публикации: «ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В РУССКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ»

PHRASEOLOGICAL UNITS IN RUSSIAN NATIONAL CULTURE

Аннотация

В статье рассматриваются русские культурные особенности и их отражение во фразеологических оборотах древнерусского и средневекового периода. Гипотеза состоит в том, что исторические факты, бытовые условия и ситуации, традиции и обычаи, как и поверья и духовные ритуалы, лежащие в основе фразеологизмов, проявляют культурные ценности и особенности русского народа. Согласно моему предположению, со временем из-за изменений в жизни и языке фразеологические единицы преобразовываются из исконных значений под влиянием современных реалий и таким образом, получают новые толкования. В работе рассматривается вопрос, касающийся причин изменения исконного смысла фразеологизма на современное переносное значение. Особое внимание в моей работе уделяется происхождению образных выражений, так как именно оно служит основным двигателем в аналитической работе по поиску культурных проявлений.

Ключевые слова: менталитет, собственно русские фразеологизмы, изменения в значениях, русские культурные особенности, идиоматика.

Annotation

The article deals with Russian cultural features and their reflection in the phraseological turns of the Old Russian and medieval period. The hypothesis is that historical facts, living conditions and situations, traditions and customs, as well as beliefs and spiritual rituals underlying phraseological units, show the cultural values and characteristics of the Russian people. According to my assumption, over time, due to changes in life and language, phraseological units are transformed from their original meanings under the influence of modern realities and thus receive new interpretations. The paper deals with the question concerning the reasons for the

change in the original meaning of a phraseological unit to a modern figurative meaning. Particular attention in my work is paid to the origin of figurative expressions, since it is it that serves as the main engine in the analytical work on the search for cultural manifestations.

Keywords: mentality, actually russian phraseological units, changes in meanings, russian cultural peculiarities, idioms.

Фразеология - один из разделов лингвистики, изучающий устойчивые сочетания слов с осложнённой семантикой. Изучением вопросов фразеологии занимались многие учёные на протяжении долгих лет. Их труды способствовали развитию этой науки. А.И. Молотков утверждает, что : «в современном русском языке термин фразеология употребляется в двух значениях: как научная дисциплина, изучающая фразеологизмы или фразеологические единицы языка, и как сам состав, или совокупность, такого рода единиц в языке». Впрочем всё же границы данной лингвистической дисциплины чётко не определены, так как существуют разные точки зрения определения языковых элементов, относящихся к фразеологическим оборотам.

Историков всегда интересовала связь языка и культуры. Поэтому во многих языковых науках, например во фразеологии, есть интерес найти в языке качество, принадлежащее человеку определённой культуры. Русский народ составляют одну большую группу, в которую заложены свои ценности и особое мировоззрение. Фразеология, как одна из отраслей науки о языке определенно показывает культуру, особенно если начать исследование фразеологизмов с их этимологии и, установив положение, повлиявшую на зарождение того или иного фразеологизма в речи, вероятность разглядеть в нём культурные особенности возрастает в разы. Во всяком случае, если мы будем рассматривать только их современную трактовку, то не узнаем настоящих особенностей русского национального характера.

Безусловно, что веками происходили трансформации в жизни, культуре и языке. Многие приходят в русскую культуру из других народностей и ассимилируются, поэтому через какое-то время становится сложным даже предположить, что какое-то явление или слово заимствовано, а другие собственно русские особенности, наоборот, с течением времени теряют свою актуальность из-за изменений реалий. Язык изображает самобытность национальной культуры, и фразеологические обороты, отражающие нравы людей и их представления о жизни, являются ярким тому примером. Другими словами, то окружение, в котором люди находятся, есть правила, по которым живут, и любые действия, совершаемые ими, вписываются в речь.

Фразеологические единицы проникают в языковой состав из активной речи под воздействием разных жизненных ситуаций и являются какой-то частью языка, в которой мы сможем наблюдать отблески культуры. Макиенко пишет об индивидуальности фразеологии: «Идиоматика любого языка обладает как бы двойной индивидуальностью. Она индивидуальна как явление современного литературного языка, ибо каждый оборот является самостоятельным осколком некогда активной речевой модели, со временем утратившей актуальность. Она индивидуальна и как отражение каких-либо национальных реалий, составлявших в свое время самобытность культуры того или иного народа».

Идиомы могут представлять осмысления нашими предками :

- природы, животного и растительного мира (*где раки зимуют, белены объелся*);
- бытовые представления о реалиях повседневной жизни и труда (*не мытьем, так катанием, тянуть канитель*);
- историю (*Мамаево побоище, узнать всю подноготную*);
- игры и народные забавы (*играть в бирюльки*);
- пищевые пристрастия и традиционные блюда (*тертый калач, заварить кашу*);
- духовную культуру, к которой относятся предрассудки, обряды и поверья (*бес попутал, типун тебе на язык*)

- религиозные обряды, связанные с христианством и имеющие старославянский характер (*ад кромешный, как зеницу ока*).

Социальные отношения проявляются во фразеологизмах *с лёгким паром, прийти к шапочному разбору*; фольклор заметен чаще всего в сказочных и былинных выражениях: *за тридцать земель*.

Исконно русскую фразеологию составляют общеславянские (*ни кола ни двора, задать баню, повесить нос*).,

- восточнославянские (*без царя в голове, при царе Горохе, точить лясы, медвежий угол*).,

- большинство собственно русских фразеологизмов (*зубы заговаривать, казанская сирота, коломенская верста, на лбу написано, на воре шапка горит, ободрать как липку, положить под сукно, спустя рукава*).

Общеславянские являются общими для всех славянских народов: болгаров, украинцев, русских, поляков, чехов, словаков, сербов, хорватов и других. Восточнославянские фразеологизмы известны в русской, украинской и белорусской народностях, а собственно русские фразеологизмы появились на территории современной России и являются плодом мыслей и воображения русских людей. В языке вообще, и во фразеологии сплетение национального и интернационального происходит постоянно, потому что невозможно нормально существовать без разносторонних контактов с другими народами, а язык и вовсе может исчезнуть, если не будет находить подкрепления в других языках. Поэтому любые слова или обороты, заимствованные из других языков, вливаясь в новую среду, приспосабливаются к ней и в итоге «национализируются». Заимствованные крылатые слова ,получают в языке определенную специфичность и в то же время продолжают оставаться интернационализмами. Однако каждому, кто стремится доискаться до «духа языка», важнее всего выбрать именно те устойчивые выражения, которые подчеркивают его чисто национальное лицо и отражают в нём различные элементы обычного уклада жизни и культуры. И действительно,

заимствованные слова обновляют язык, но смешивание русского и заимствованного мешает найти исконные слова.

Культура – это картина, отражающая всю сущность какой-либо группы, а в русской культуре отражает сущность русского народа. Помимо культуры язык является неотъемлемой частью общества. Оба этих явления связываются друг с другом, и проявляется эта связь через отражение культуры в языке.

Литература

1. Бирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И. 1998. *Словарь русской фразеологии*.
Историко-этимологический справочник. Спб: Фолио-пресс.
2. Верещагин, Е.М., Костомаров, В.Г. 1973. *Язык и культура*.
Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного.
Издательство Московского университета.
3. Кохтев, Н.Н., Розенталь. Д.Э. 1986. *Русская фразеология*. М: Русский язык.

ФИО авторов: Рахманов А.Т., Жабборов Х.Ш., Эргашбоев Ш.Ш.

Название публикации: «ИЗМЕРИТЕЛЬНОЕ УСТРОЙСТВО ТЕМПЕРАТУРЫ И ВЛАЖНОСТИ СЫПУЧИХ МАТЕРИАЛОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ЭЛЛИПСОИДНЫХ ЁМКОСТНЫХ ЭЛЕКТРОДОВ»

Аннотация. На основании экспериментальных исследований разработан многофункциональное измерительное устройство температуры и влажности сыпучих материалов с применением эллипсоидных неполяризирующих ёмкостных электродов. Изучены его основные статические и динамические характеристики на основе разработанной графовой модели.

Ключевые слова: эллипс, графовый модель, легирование, температура, влажность, сыпучий материал, статические и динамические характеристики.

Annotation. On the basis of experimental studies, a multifunctional measuring device for temperature and humidity of bulk materials has been developed using ellipsoidal non-polarizing capacitive electrodes. Its main static and dynamic characteristics are studied on the basis of the graph model.

Key words: ellipse, graph model, alloying, temperature, humidity, bulk material, static and dynamic characteristics.

Введение

Повышение качества различной продукции, снижение энергетических затрат при производстве и хранении готового продукта являются одной из актуальных задач при производстве сельскохозяйственной и другой продукции. Одним из наиболее распространённых показателей качества сыпучих веществ является влажность. В настоящее время требуется определять влажность более 1000 различных веществ. Одно из направлений измерения влажности сыпучих веществ основано на использовании ёмкостных параметрических датчиков, конструктивно представляющих собой конденсатор, диэлектриком которого является исследуемое вещество. Точность приборов для измерения влажности можно повысить лишь при более корректном представлении электрической схемы замещения ёмкостного датчика в виде многоэлементного двухполюсника.

В связи с необходимостью повышения эффективности производства и развитие автоматизированных систем контроля и управления постоянно возрастает значение разнообразных по конструкции измерительных преобразователей физических величин, применяемых для получения информации при контроле различных параметров технологических процессов и объектов. Широкое применение получили измерительные преобразователи контроля параметров сыпучих материалов для получения информации о температуре, влажности, концентрации, скорости и др. [1].

Это объясняется рядом их положительных свойств, таких как надежность, точность, простота конструкции и сравнительной линейности статической характеристики. Их использование позволяет рационально использовать водные

и земельные ресурсы, сэкономить большое количество оросительной воды, оценить качество минерализованных вод, отводимых коллекторно-дренажным стоком, обеспечить оптимизацию технологических параметров при оценке качества минеральных веществ и продуктов.

В настоящее время одним из основных направлений в измерительных преобразователях таких технологических величин, как влажность дисперсных сред, концентрация и температура различных объектов, является использование полупроводниковых преобразователей, разработанные на основе легирования полупроводниковых монокристаллических материалов с наночастицами.

Методы исследования

Для совершенствования и создания новых эффективных полупроводниковых преобразователей с наночастицами и устройств на их основе необходимо разработать методы анализа и синтеза, открывающие направление принципиально новым решениям, которые имели бы формализованность, были бы достаточно эффективны, просты и позволяли бы исследовать и анализировать влияние дестабилизирующих факторов в различных участках цепи преобразования и источников погрешностей [2].

Дальнейшее развитие и совершенствование преобразователей температуры и влажности, особенно, разработанные на основе эллипсоидных неполяризирующих ёмкостных электродов реально при наилучшем и новом подходе к анализу принципов их построения, дадут возможность строить многопараметрические и унифицированные структуры этих преобразователей, что приведёт их к анализу и синтезу независимо от их физической природы. Поэтому с помощью ёмкостных преобразователей систем контроля можно реализовать высококачественное преобразование концентрации, влажности, температуры и по свойству объектов и сред. Изучение ёмкостных преобразователей и полупроводниковых преобразователей температуры систем контроля и управления показывает, что они являются сложными среди других преобразователей и состоят из отдельных элементов, которые имеют переходные динамические процессы со сложным распределением параметров.

Использование графовой модели полупроводниковых преобразователей с наночастицами позволяет систематизировать принципы построения основных типов полупроводниковых преобразователей температуры и влажности, предложить ряд эффективных и новых структур, которые не применялись при проектировании эллипсоидных неполяризирующих ёмкостных электродов вышеизложенного типа.

Полупроводниковый кремнево-никелевый преобразователь температуры различных сред разработан методом диффузии, то есть введением атомов никеля в кремний по этапной градации температуры. Большая скорость диффузии Ni давала возможность однородного легирования образцов при малых временах отжига, что обеспечивает линейности диапазона измерения. Для диффузии были использованы особо чистые Ni . В процессе термической диффузии примесные атомы находятся в межузельных состояниях, а в режиме увеличения температуры диффузия никеля происходит между узлами, так как при этом

концентрация вакансий - N_v составляет порядка 10^7 см^{-3} , следовательно, она почти на $10^7 \div 10^8$ порядков меньше, чем концентрация атомов никеля, находящихся между состояниями.

Диффузионный отжиг структур осуществлялся в диффузионной печи. Дополнительно температура диффузии, контролировалась платина-платинородиевой термопарой, расположенной непосредственно рядом с ампулой. Таким образом, добивалось минимальное отклонение от заданной температуры, что характеризуется однородным распределением легированных атомов никеля на поверхности кремния.

Экспериментальные исследования

На рис.1 представлена структурная схема многофункционального измерительного устройства температуры и влажности сыпучих материалов с применением эллипсоидных неполяризирующих ёмкостных электродов.

Основные элементы структурной схемы измерительного устройства: 1, 2-эллипсоидные ёмкостные электроды; 3-корпус устройства; 4-измерительный генератор; 5-мостовая схема; 6-интегральный детектор; 7-термокорректирующее устройство; 8-операционный усилитель; 9-аналого-цифровой преобразователь; 10-микропроцессор; 11-жидкокристаллический индикатор.

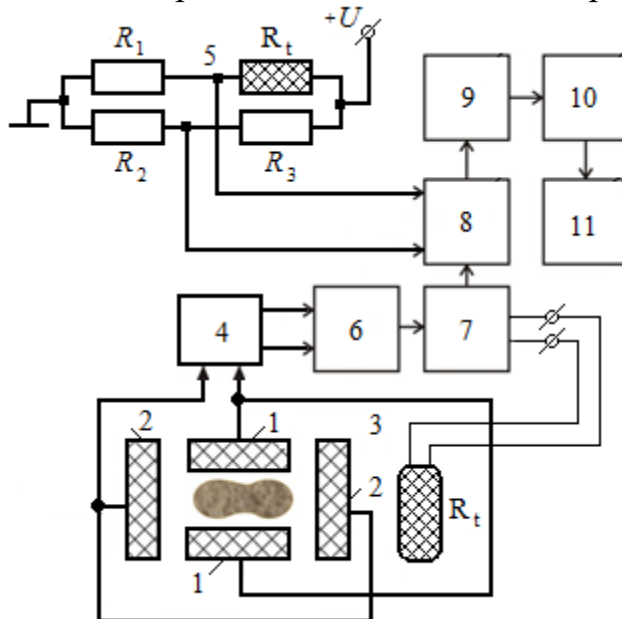

Рис.1. Измерительное устройство температуры и влажности сыпучих материалов

Основные элементы структурной схемы измерительного устройства: 1, 2-эллипсоидные ёмкостные электроды; 3-корпус устройства; 4-измерительный генератор; 5-мостовая схема; 6-интегральный детектор; 7-термокорректирующее устройство; 8-операционный усилитель; 9-аналого-цифровой преобразователь; 10-микропроцессор; 11-жидкокристаллический индикатор.

Измерительное устройство температуры и влажности сыпучих материалов функционирует следующим образом:

При расположении исследуемого материала между электродами емкостного преобразователя меняется ёмкость преобразователя, следовательно, на выходе измерительного генератора 4 формируется переменный сигнал, который соответствует изменению влажности материала. После детектирования детектором 6 сигнал поступает к входу операционного усилителя 8 через корректирующее устройство 7 с полупроводниковым корректирующим преобразователем, где сигнал усиливается и передаётся к аналого-цифровому преобразователю 9. Кодированный сигнал аналого-цифрового преобразователя обрабатывается в микропроцессоре 10. Цифровой сигнал высвечивается на экране жидкокристаллического индикатора 11, являющий нагрузкой микропроцессора, в виде измеренного значения влажности.

Применение по сечению А-А корпуса емкостных эллипсоидных измерительных электродов позволяет исключить конденсаторного краевого эффекта, возникающий между электродами, то есть поляризации электрических зарядов между составляющими элементами емкостного преобразователя, что характеризуется существенным повышением точности, информативности, чувствительности и линейности статической характеристики преобразователя, особенно, в низком ($4 \div 7$ %) диапазоне измерения влажности зерна и зерновых продуктов, где выходной сигнал снижается до минимального значения (до 0,05 μA).

Представленная конструкция измерительного устройства обеспечивает одновременно определять температуру и влажности зерна и зерновых продуктов, что расширяет функциональные возможности устройства, причём введение в общую конструкции полупроводникового термопреобразователя обеспечивает эффективную температурную коррекцию измеряемой среды, особенно, когда температуры измеряемой среды изменяется в широких пределах, следовательно, во много раз повышаются точность и информативность измерения.

Результаты исследования

Для реализации основных характеристик измерительного устройства температуры и влажности сыпучих материалов разработан графовый модель, который описывают цепей преобразования входной величины, а также весь цикл измерительного тракта с учётом дестабилизирующих факторов и динамических погрешностей измерений. Сущность разработанной графовой модели заключается в том, что графовые переходные состояния, которые описывают преобразования физических процессов и входных величин, наглядно раскрывает взаимодействие цепей различной физической природы с использованием простейших физических эффектов и обеспечивает с высоким уровнем формализации отображение структуры цепей преобразования, взаимосвязь физически разнородных цепей и взаимодействие с учётом пространственного распределения параметров этих цепей с учетом дестабилизирующих факторов [3].

На рис.2 представлена обобщенная графовая модель преобразователей температуры и влажности сыпучих материалов на основе эллипсоидных ёмкостных измерительных электродов.

Наиболее эффективно физический поток в цепи преобразователя можно создать с помощью электрического напряжения U_1 или тока I_1 . В цепи источника возбуждения физического поля I_1 , что отображается коэффициентом междцепной связи $k(I_1, U_i)$. Междцепные коэффициенты отображают конкретное физическое явление, имеющее место в цепи преобразования измеряемой величины.

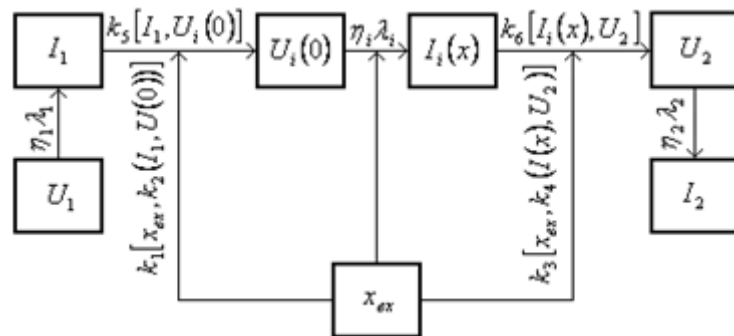

Рис.2. Обобщенная графовая модель эллипсоидного преобразователя влажности сыпучих материалов

В зависимости от физических свойств и формы потокопровода, физическое поле в канале распределения распространяется от $U_i(0)$ или $I_i(0)$ до $U_i(x)$ или $I_i(x)$ [4].

При анализе и синтезе цепей измерения и преобразования входной величины можно рассматривать соответствующих величин по одной координате x . Следовательно, в электрическом потокопроводе зависимость между $I_i(x)$ и $U_i(0)$ отображается с помощью сочетания схемной функции η_i и параметра λ_i и, таким образом, на участке приемника физического поля $I_i(x)$ и $U_i(x)$ преобразуется в выходной сигнал U_2 и далее I_2 . В общем случае статическая характеристика емкостных влажности определяется в виде

$$U_2 = U_1 \eta_1 \lambda_1 k_1(I_1, I_i(0)) [\eta_i \lambda_i] k_2 \{x_{ex}, k_3[I_i(x), U_2]\} x_{ex},$$

где η_1 -междцепная схемная функция; λ_1 -параметр переходного процесса; x_{ex} - влажность измеряемой среды; k_1 – коэффициент связи, учитывающий воздействие x_{ex} на геометрические параметры преобразователя влажности; k_2 – коэффициент связи между преобразователем и контролируемым объектом; k_3 – коэффициент внутрицепного преобразования x_{ex} .

Анализ результатов

На рис.3, а, б приведены семейства статических характеристик по чувствительности, линейности выходного сигнала и изменению ёмкости преобразователя влажности дисперсных сред в зависимости от влажности среды. Как видно, наилучшим вариантом является кривая, где измерительная схема питается с импульсным напряжением с частотой $5 \cdot 10^5 \text{ Гц}$, чувствительность, линейность ёмкость преобразователя увеличиваются с повышением частоты переменного тока.

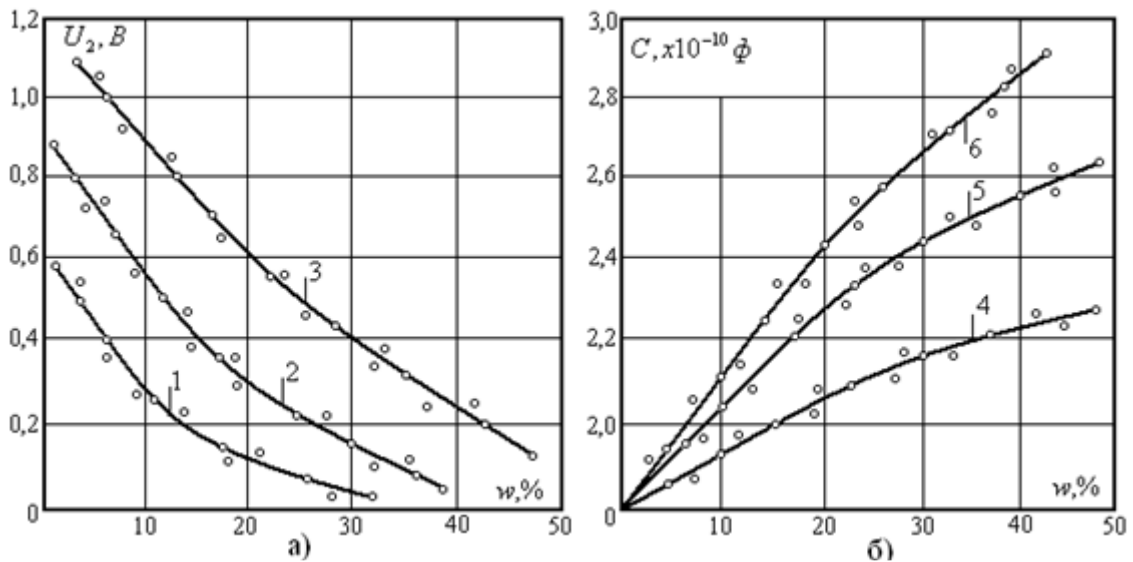

Рис.3. Статические характеристики преобразователя влажности сыпучих материалов (а) и зависимость $C = f(w)$ (б)
1-4- $f = 10^5 \text{ Гц}$; 2-5- $f = 3 \cdot 10^5 \text{ Гц}$; 3-6- $f = 5 \cdot 10^5 \text{ Гц}$.

Так как чувствительность ёмкостного преобразователя возрастает в 3,6 раза по сравнению с вариантом, где измерительная схема питается с напряжением с частотой 10^5 Гц .

На рис.4 представлена статическая характеристика кремнево-никелевого преобразователя температуры различных сред в зависимости от температуры измеряемой среды.

Из рис.4 видно, что статическая характеристика полупроводникового преобразователя температуры различных сред линейна и ещё при этом подтверждаются достоверность и информативность процесса легирования, которые объясняется однородностью распределения атомов никеля на

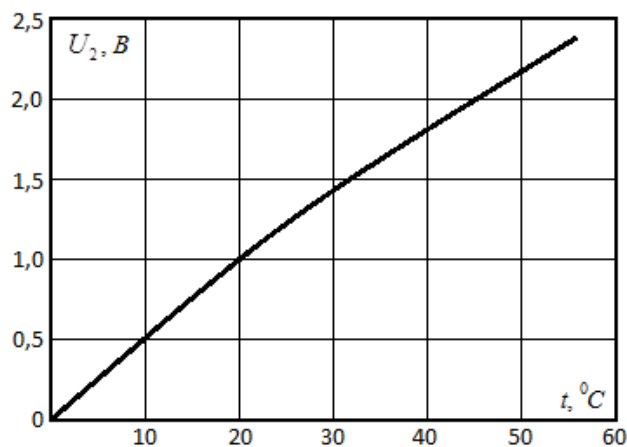

Рис.4. Статическая характеристика полупроводникового преобразователя температуры различных сред

поверхности монокристаллического кремния. Представленный преобразователь температуры применен при разработке ёмкостного влагомера на основе эллипсоидных неполяризирующих ёмкостных электродов в качестве корректирующего элемента для коррекции температуры измеряемой среды при измерении влажности сыпучих материалов, что способствует к увеличению точности и информативности выходного сигнала ёмкостного преобразователя влажности.

Заключение

Таким образом, на основании экспериментальных исследований разработано многофункциональное измерительное устройство температуры и влажности сыпучих материалов с применением эллипсоидных неполяризирующих ёмкостных электродов. Изучены их основные статические характеристики на основе графовой модели. Выявлена, что графовая модель измерительного преобразователя температуры на основе легирования никеля на монокристаллический кремний и влажности сыпучих материалов с применением эллипсоидных неполяризирующих ёмкостных электродов наглядно раскрывает взаимодействие цепей различной физической природы с использованием простейших физических эффектов и обеспечивает с высоким уровнем формализации отображение структуры цепей преобразования, взаимосвязь физически разнородных цепей и взаимодействие с учётом пространственного распределения параметров этих цепей.

Литература

1. Котюк А.Ф. Датчики в современных измерениях. – М.: Радио и связь. Горячая линия.-Телеком, 2006.-96 с.
2. Петрова И.Ю., Гурская Т.Г. Приемы усовершенствования электро- кинетических преобразователей//Датчики и системы.-М., 2007.-№10.-С.31.
3. Рахманов А.Т. Построение графовых моделей измерительных устройств для контроля влажности дисперсных сред//Доклады АН РУз.-2009.-№ 5.-С.41.
4. Рахманов А.Т. Зондовые параметрические преобразователи информации: Монография. -Ташкент: Изд. «Узбекистан», 2010.-160 с.

ФИО авторов: Пулатова Д.Р. Рашидова Н.С.

Название публикации: «НЕЖЕЛАТЕЛЬНЫЕ ЛЕКАРСТВЕННЫЕ ЯВЛЕНИЯ ПРИ ЛЕЧЕНИИ БОЛЕЗНИ ПАРКИНСОНА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА КАЧЕСТВО ЖИЗНИ БОЛЬНЫХ»

Аннотация

Болезнь Паркинсона (БП) является нейродегенеративным заболеванием, характеризующимся тремором покоя, ригидностью, брадикинезией и постуральной неустойчивостью.

Существуют эффективные лекарственные средства для лечения этих двигательных симптомов, но они могут оказывать нежелательные побочные явления. При тяжелом течении, эти побочные явления могут влиять на качество жизни пациента. В этой обзорной статье обсуждается наиболее часто встречающиеся неблагоприятные последствия при лечении БП, включая тошноту/рвоту, дискинезии, сонливость, компульсивное поведение и психоз.

Ключевые слова: Болезнь Паркинсона, психоз, побочные действия, дискинезии

Тошнота/рвота

Тошнота является одним из наиболее распространенных побочных эффектов лечения БП с помощью дофаминергических препаратов, хотя 16% пациентов с БП, не принимающих дофаминергические препараты, могут испытывать тошноту. Хотя тошнота может возникать при применении всех дофаминергических препаратов, рвота встречается редко. Добавление периферического ингибитора декарбоксилазы, такого как карбидопа к леводопе значительно уменьшает тошноту и позволяет большому количеству леводопы преодолевать гематоэнцефалический барьер. В настоящее время все препараты леводопы соединены с периферическим ингибитором декарбоксилазы.

Пациенты обычно испытывают тошноту при начале приема дофаминергического препарата или при увеличении дозы дофаминергического препарата. Тошнота часто бывает легкой, и со временем у пациентов развивается толерантность. Прием лекарства с пищей может уменьшить тошноту, хотя это не рекомендуется, поскольку совместный прием с пищей

приводит к ухудшению всасывания и изменению уровня препарата в плазме крови, что может способствовать к моторным флюктуациям.

Если при приеме препарата карбидопа/леводопа возникает тошнота, назначение дополнительного приема карбидопа может быть полезен, поскольку ингибирование периферической декарбоксилазы у некоторых пациентов может быть неполной. До 200-300 мг в день дополнительного карбидопа может потребоваться для достижения полного ингибирования. Если при приеме агониста дофамина возникает тошнота, следует использовать более медленное титрование или переход на другой агонист. Если, несмотря на эти меры, пациент продолжает испытывать тошноту, можно дать противорвотные средства, такие как домперидон. Не все противорвотные средства можно использовать у пациентов с БП. Лекарства, такие как метоклопрамид, обычно назначаются при тошноте, но оба препарата блокируют дофаминовые рецепторы и ухудшают БП. Домперидон является антагонистом дофамина, который не пересекает гематоэнцефалический барьер и, поэтому безопасен для применения у пациентов с БП.

Дискинезии

Дискинезии, наряду с двигательными флюктуациями, являются основными двигательными осложнениями терапии леводопой. Ретроспективный анализ исследований, изучавших частоту возникновения дискинезий при лечении леводопой, показал, что более трети пациентов с БП имели дискинезии через 4-6 лет. Раннее начало БП и более высокие дозы леводопы являются самыми большими факторами риска развития дискинезий. Дискинезии могут затрагивать любую часть тела и могут быть хореическими или дистоническими. Они могут проявляться, когда уровень леводопы в плазме находится на пике (дискинезии пиковой дозы), когда уровень леводопы в плазме повышается и понижается (дифазные дискинезии), или когда уровень леводопы в плазме низкий (дистония периода «выключения»).

Одним из способов лечения дискинезий является модификация режима приема противопаркинсонических препаратов. Дискинезии пиковой дозы напрямую зависят от количества леводопы поэтому снижение индивидуальных доз обычно уменьшает дискинезии. При этом клиническая польза для двигательных симптомов БП может снизиться, и пациенты могут испытывать все более длительные периоды "отключения".

Последние научно-обоснованные обзоры рекомендуют амантадин для лечения дискинезий при БП. Считается, что амантадин оказывает антидискинетический эффект благодаря своему

действию на N-метил-D-аспартатные рецепторы. Амантадин может уменьшить дискинезии от 24% до 60% . В одном исследовании эффект амантадина сохранялся до года. Однако у некоторых пациентов возникали повторные дискинезии после прекращения приема амантадина . Побочные эффекты включают спутанность сознания и периферические отеки.

Сонливость

Чрезмерная дневная сонливость (ЧДС) является распространенной проблемой при БП, и его распространенность колеблется от 33% до 76%. Существуют разногласия, связана ли сонливость при БП с самим заболеванием или медикаментозным лечением, но, скорее всего, она связана и с тем, и с другим. Другие факторы, способствующие ЧДС при БП включают фрагментацию сна, депрессию, деменцию, психоз, и дофаминергическое лечение.

Трудности с ночным сном могут быть результатом проблем с засыпанием (бессонница начала сна) или удержания сна (бессонница поддержания сна). На способность пациента с БП засыпать могут влиять многие факторы, включая менее чем оптимальный контроль над двигательными симптомами, вызывающими тремор, ригидность, дистонию или боль. Кроме того, пациенты с ЧДС могут часто дремлют днем и, следовательно, не устают ночью. Акатизия и синдром беспокойных ног (СБН) также могут присутствовать, заставляя пациентов акатизия и синдром беспокойных ног (СБН), заставляющие пациентов ворочаться всю ночь или заставляющие их засыпать в откинутых креслах. Пероральный селегилин это ингибитор МАО-В, который имеет метаболит амфетамина. Пациенты, которые принимают это лекарство в конце дня, могут испытывать повышенную бодрость и бессонница.

Существует несколько причин, по которым пациенты с БП могут испытывать трудности с поддержанием сна ноктурия, трудности с переворачиванием в постели, судороги в ногах, яркие сны или кошмары, а также боль.

Депрессия может возникать у 50% пациентов с БП и обычно связана с ранним утренним пробуждением. Деменция является еще одной распространенным признаком БП, распространенность которого оценивается в 41%. При наличии деменции может наступить закат, а возникающие при этом спутанность сознания и дезориентация препятствуют спокойному сну. Деменция также является фактором риска развития психоза. Препараты, используемые для лечения БП, могут влиять на сон, и самые большие нарушителями являются агонисты дофамина , хотя леводопа также может вызывать седацию. Крупные исследования среди пациентов с БП de novo показали, что сонливость возникает примерно у 30% пациентов, получающих лечение агонистами дофамина. Эти пациенты часто сообщают,

что чувствуют сонливость в течение короткого периода времени после приема дозы, в отличие от хронической сонливости. Также имеются сообщения о том, что агонисты дофамина вызывают приступы сна, определяемые как внезапная, непреодолимая, непреодолимая сонливость без осознания засыпания.

Сокращение потребления жидкости в вечернее время и опорожнение мочевого пузыря перед сном являются полезными стратегиями борьбы с ноктурией. Если ноктурия является результатом гиперактивности мочевого пузыря, можно использовать антихолинергические препараты, такие как оксибутинин или тольтеридон.

Если пациенты продолжают испытывать дневную сонливость, несмотря на эти меры, может помочь снижение дозы дофаминергических препаратов. Однако часто это невозможно, так как у пациентов может наблюдаться непереносимое снижение двигательной функции.

Компульсивное поведение

Сообщается, что у пациентов, страдающих БП, встречается несколько видов сложного поведения, включая патологические азартные игры, гиперсексуальность, пандинг и компульсивные покупки или употребление лекарств. Эти виды поведения называются "компульсивное" или "повторяющееся" поведение в литературе. В целом, компульсивное поведение состоит из вознаграждения, несдержанных и часто незапланированных действий и поступков, которые в конечном итоге приводят к негативным последствиям. Эти действия и поведение, по-видимому, связаны с приемом дофаминергических препаратов. Можно утверждать, что пандинг, форма поведения, при которой пациенты совершают повторяющиеся, бесцельные движения, основанным на вознаграждении, но часто оно включается в число таких действий из-за своей повторяющейся природы.

Недавнее исследование 297 пациентов с БП показало, что распространенность патологических азартных игр в течение жизни, гиперсексуальности и компульсивных покупок составила 6.1%. У пациентов, принимающих агонисты дофамина, распространенность этих форм поведения в течение жизни возросла до 13,7% .

Распространенность патологических азартных игр и гиперсексуальности обычно находится в диапазоне от 3% до 8% и кажется более распространенной, чем компульсивный шопинг.

Оценки пандинга сильно варьируются, по сообщениям они встречаются от 1,4% до 14% пациентов, страдающих БП. Компульсивное употребление лекарств встречается приблизительно у 4% пациентов.

Психоз

Психоз возникает у 40% пациентов с БП и, вероятно связан с комбинацией медикаментозного лечения, прогрессирующей болезнью и когнитивными нарушениями. Хотя в настоящее время не существует единого способа диагностики психоза при БП, группа экспертов недавно предложила диагностические критерии, ключевыми компонентами которых являются наличие галлюцинаций, бреда, иллюзий или чувства присутствия, возникающих в течение не менее 1 месяца после появления двигательных симптомов БП. Галлюцинации - это аномальные восприятия, которые могут возникать в любой сенсорной модальности без физического стимула и отличаются от иллюзий, которые являются реальными сенсорными восприятиями, которые искажены. Ощущение присутствия возникает, когда пациенту кажется, что кто-то другой присутствует, хотя там никого нет. Бред - это ложные, иррациональные убеждения которые поддерживаются, даже если они не имеют под собой никакой реальной основы.

Зрительные галлюцинации являются наиболее распространенным проявлением психоза при БП, но также могут встречаться слуховые, обонятельные и вкусовые галлюцинации. Галлюцинации в не визуальных модальностях, обычно возникают в сочетании со зрительными галлюцинациями. Бредовые идеи встречаются реже, чем зрительные галлюцинации, и встречаются приблизительно у 5%-10% пациентов. Факторы риска развития психоза включают продвинутые стадии БП, деменция, прием противопаркинсонических препаратов и ухудшение зрения.

После исключения возможных инфекционных или метаболических факторов, снижение дозы противопаркинсонических препаратов является первым шагом в лечении психоза. Однако если галлюцинации или бред носят тяжелый характер, может потребоваться немедленное добавление атипичного антипсихотика в сочетании снижением дозы препаратов для лечения БП. Рекомендуемый порядок прекращения приема этих препаратов: (1) антихолинэргические средства, (2) ингибиторы МАО, (3) амантадин, (4) агонисты дофамина, (5) ингибиторы КОМТ и, наконец, (6) леводопа. Хотя в некоторых случаях прекращение приема или снижение дозы лекарств может быть полезным для облегчения психотических симптомов, пациенты могут оказаться не в состоянии переносить их из-за ухудшения двигательной функции.

В недавнем практическом руководстве Американская академия неврологии (AAN) рекомендовала клозапин (уровень доказательности В) для лечения БП психоза. Эта

рекомендация была основана на двух хорошо спланированных, двойных слепых, двойных плацебо-контролируемых исследованиях, одно из которых было проведено группой Parkinson Study (PSG) в США и французской группой по изучению клозапина. Оба исследования были похожи по дизайну и сообщили что низкие дозы клозапина улучшают психоз при БП, не вызывая при этом снижения двигательной активности. В исследовании PSG пациенты принимали среднюю дозу 25 мг в день, в то время как во французском исследовании пациенты принимали среднюю дозировку 37 мг в день. Несмотря на данные об эффективности, клозапин не получил широкого распространения в основном из-за возможности развития агранулоцитоза, что требует частого контроля крови. Клозапин также может вызывать седацию и увеличение веса.

Выводы

Лечение БП приводит к ряду побочных эффектов. Некоторые из них были признаны уже давно (тошнота и дискинезии), в то время как некоторые только сейчас (психоз, компульсивное поведение). Хотя прекращение приема лекарственного препарата является правильным способом справиться с симптомами, вызванными лекарствами, это не всегда возможно у пациентов с БП из-за непереносимого двигательного снижения. Кроме того, некоторые препараты, используемые для лечения побочных эффектов дофаминергических препаратов, также могут ухудшить БП. Это наблюдается при использовании некоторых противотошнотных средств (метоклопрамид и прохлорперазин) и большинство антипсихотических препаратов, за исключением клозапина и, возможно, кветиапина. Дальнейшие исследования, направленные на изучение других препаратов или стратегий для лечения побочных эффектов лечения БП необходимы, чтобы положительно повлиять на результаты лечения пациентов с БП.

Литература

- [1] Эвард Л.Л. Гастроинтерстициальные симптомы Болезни Паркинсона 1991;6:151–6.
- [2] Коллер Л.Л. Механизм действия дофаминергических агентов при болезни Паркинсона 1998;50:S11–4
- [3] Поллак П., Леводопоиндуцированные дискинезии при лечении болезни Паркинсона 1979;1:570–2.
- [4] Поллак П. Лекаоственные дискинезии при лечении болезни Паркинсона 1981;36:671–6 [in French].
- [5] Parkes JD.
Comparison of levodopa with carbidopa, and levodopa

with domperidone in Parkinson's disease. Clin Neuropharmacol 1986;9:440–7.

[6] Kolls BJ, Stacy M. Apomorphine: a rapid rescue agent for the management of motor fluctuations

in advanced Parkinson disease. Clin Neuropharmacol 2006;29:292–301.

[7] Ahlskog JE, Muenter MD. Frequency of levodopa-related dyskinesias and motor fluctuations

as estimated from the cumulative literature. Mov Disord 2001;16:448–58.

[8] Schrag A, Schott JM. Epidemiological, clinical, and genetic characteristics of early-onset

parkinsonism. Lancet Neurol 2006;5:355–63.

[9] Grandas F, Galiano ML, Taberner C. Risk factors for levodopa-induced dyskinesias in

Parkinson's disease. J Neurol 1999;246:1127–33.

[10] Pechevis M, Clarke CE, Vieregge P, et al. Effects of dyskinesias in Parkinson's disease on

quality of life and health-related costs: a prospective European study. Eur J Neurol 2005;

ФИО авторов: Бердиев Шерзод Алимардонович соискатель, Боймуратов Фаррух Хамзаевич Каршинский инженерно-экономический институт г.Карши, Республика Узбекистан

Название публикации: «ИЗУЧЕНИЕ ФАЗОВОГО СОСТАВА ОКСИКАРБОНИТРИДНОГО СЛОЯ»

В данной статье рассматриваются получение поверхностного композиционного нитрид-оксидного поверхностного диффузионного покрытия на поверхности отожженных сталей феррит-перлитного класса комбинированным процессом нитрооксидирования.

Ключевые слова: Углерод, нитридная зона, температура, деазотирования, результат, формирования.

Для конкретных условий эксплуатации требуется создание регулируемого диффузионного азотированного слоя с развитым тем или иным фазовым и структурным составом. Нитридная зона получаемая после азотирования ответственна за такие эксплуатационные характеристики, как износостойкость, поверхностная твердость, обрабатываемость и коррозионная стойкость.

При разработках комбинированной технологии азотирования с последующим оксидированием в парах воды необходимо знать распределение азота, углерода и кислорода по глубине упрочненного слоя. Одним из способов исследования является оптический спектральный анализ элементов в металлах. Рассмотрим, его возможности на примере газового азотирования стали 40Х с последующим оксидированием в парах воды.

Исследовались в качестве конструкционной стали сталь 40Х, имеющая мартенситную структуру. Образцы обрабатывались в атмосфере чистого аммиака, со степенью диссоциации $\alpha = 40 \dots 60\%$, при температуре 620°C – выше температуры эвтектоида для системы «Fe-N» (I вариант), и часть образцов не извлекая из печи при той же температуре подвергались оксидированию в парах воды в течение 1 часа, (II вариант). Из обработанных образцов изготавливали микрошлифы, и изучали распределение элементов по глубине оксидного и нитридного слоя оптическим анализом. Результаты исследования приведены на Рис. 1.

Сразу видно различие распределения элементов по нитридному слою между двумя вариантами, что и следовало ожидать. Содержание азота в образцах обработанных по первому варианту по всей толщине слоя и особенно на поверхности намного больше.

После оксидирования, из-за деазотирования образцов, до определенной глубины содержание азота отсутствует и обнаруживается увеличение азота по глубине нитридного, за счет диффузии азота в нитридной зоне.

Наличие на поверхности углерода объясняется с тем, что при азотировании происходит обезуглераживания, азот вытесняет углерода находящийся в матрице стали.

При оксидировании за счет диффузии кислорода одновременно происходит деазотирования и обезуглераживания в части нижней нитридной зоны. На поверхности образуется слой оксикарбонитридного характера.

Нитридный слой полученный при выше эвтектоидной температуре (выше 590°C) имеет столбчатое строение, а также является микропористыми. В период охлаждения образца, нитридный слой окисляется из кислорода воздуха, о чем и свидетельствует наличие кислорода после азотирования.

Во время оксидирования нитридного слоя на поверхности образуется оксидный слой и одновременно происходит диффузия кислорода в нитридный слой.

Полученные результаты показывают, что во время оксидирования нитридного слоя, в определенное время происходит рост по глубине толщина нитридного слоя. Из-за рыхлую и пористую структуру оксидного слоя, продолжается деазотирования, а также обезуглераживания нитридного слоя.

Регулирование структуры нитридного слоя и интенсификация его формирования достигаются выбором температуры насыщения, изменением азотного потенциала и т.д.

С целью получения полную картину изменение нитридного слоя при оксидировании, образцы из стали 40Х азотировали при температуре 580°C , в течение 3 часа, оксидировали при температуре 550°C ниже эвтектоидной температуре для системы “Fe-O” с продолжительностью 1 и 2,5 часа. Результаты исследования приведены на Рис. 2.

Полученные результаты показывают, что при оксидировании нитридного слоя, на поверхности образуется плотный оксидный слой, который препятствует деазотированию и получается развитый нитридный слой, и одновременно происходит диффузии: азота из нитридной зоны вглубь образца с образованием нижней нитридной зоны и кислорода из газовой атмосфере.

С увеличением продолжительности оксидирования концентрация азота по обоим направлениям нитридного слоя уменьшается, на поверхности содержание углерода из матрицы увеличивается.

Следует отметить экстремум (максимум) распределений кислорода, что соответствует началу наличия азота в нитридном слое характеризующей плотность поверхностного нитридного слоя.

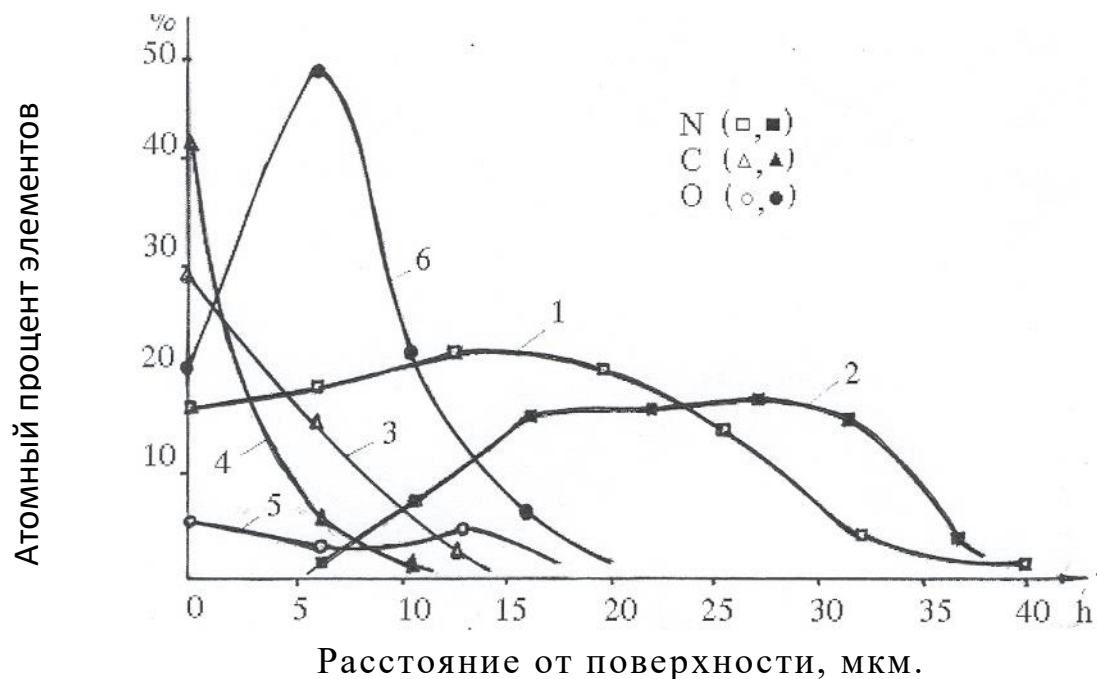

Рис.1. Распределение элементов в нитридном слое после азотирования: $t=620^{\circ}\text{C}$, $\tau=3$ ч. (линии 1,3,5) и азотирование с последующим оксидированием: $t=620^{\circ}\text{C}$, $\tau=0,5$ ч. (линии 2,4,6).

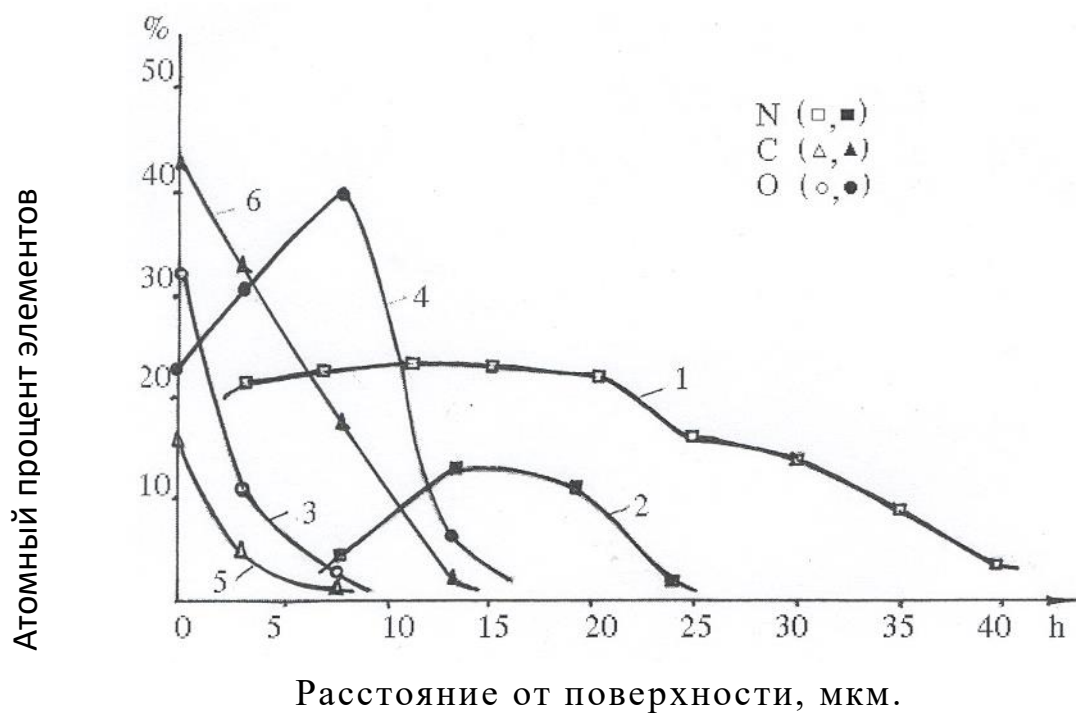

Рис.2. Распределение элементов в нитридном слое после азотирования: $t=580^{\circ}\text{C}$, $\tau=3$ ч. и оксидировании $t=550^{\circ}\text{C}$, $\tau=1$ ч. (линии 1,3,5) и $\tau=1$ ч. (линии 2,4,6).

В результате полученных данных можно утвердить, что при благоприятных условиях оксидирования нитридного слоя, можно получить регулируемые плотные карбонитридные, оксикарбонитридный слой, которые имеет лучшие физико – механические свойства, чем самого нитридного слоя.

Были проведены рентгеноструктурный анализ обработанных образцов, которые подтвердили наличие развитой γ' -фазы, ϵ' - фаза карбонитридного характера, ϵ'' - фаза оксикарбонитридного характера и при температуре оксидирования 620°C оксиды FeO Fe_2O_3 , Fe_3O_4 , а при температуре оксидирования 550°C оксидный слой состоит из одного Fe_3O_4 .

Таким образом, еще – спектральный анализ позволяет совместно с другими методами исследования получить картину послойного распределения элементов в нитрооксидированных сталях. При исследовании температурных и временных зависимостей формирования упрочняющего слоя по его результатам можно регулировать комбинированную технологию нитрооксидирования.

Литература.

1. Лахтин Ю.М. и др. Теория и технология азотирования. –М: металлургия, 1981, 320 с.
2. Гаврилова А.В. и др. // Металловедение и термическая обработка металлов., 1974. №3 С. 14-21.
3. Теория и технология азотирования. -М.: Металлургия, 1991. - 320 с.
4. Маргулова Т.Х. Применение комплексонов в теплоэнергетике. Издание 2-ое. –М., Энергоатомиздат, 1986, с. 37-43.

ФИО автора: *Qurbonova Dilafruz Mamatqulovna*

Educator of the 5th MTT of Muzrabat district of Surkhandarya region

Название публикации: «DEVELOPMENT OF CREATIVE COMPETENCE OF EDUCATORS IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS»

Abstract: This article is about the creativity of educators in preschools qualities, improvement of methods of developing creative competence theoretical foundations are highlighted.

Key words: preschool education, future educators, science and education, creativity, professional competence, creative competence, creative potential

INTRODUCTION

This is one of the global challenges of modern innovative development is to shape people's creative thinking. Creativity is human generating new ideas, seemingly complex, open-ended solution ability to find solutions to problems, risk-taking, creative approach to their professional activities and professional maturity. Globalization in the world Integration of science and education to develop the professional training of future professionals in the process the issue is identified as one of the urgent tasks. Modern society to the education system highly qualified, ambitious, competitive, enterprising, demands the upbringing of spiritually and physically healthy individuals. On further development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021 in the strategy of action "a highly educated and intellectually advanced generation education, competent scientific and pedagogical

staff in higher education institutions The task is to create a reserve of quality educational services increase, highly qualified personnel in line with the capabilities of the labor market continuing training policy, quality of education in higher education institutions and areas such as increasing efficiency and higher education in this regard creativity of educators of the institution and future professionals development, new insights into the life of a constantly evolving society and the younger generation

approaching with views in accordance with the requirements of the time upbringing is an important professional task of a higher education teacher.

MATERIALS AND METHODS

As a result of the analysis of pedagogical experience and scientific research around the world 70% of all information acquired during a person's lifetime is under the age of five proved to be Indeed,during this period The child begins to understand the world, thinks, gets acquainted with the world around him, his life prepares the ground for the knowledge they will acquire during. It is the future of our country pre-school education in educating the younger generation as a harmoniously developed person the role of specialists in organizations and preschools is incomparable. President SH. Mirziyoyev's October 19, 2019 Preschool Education at a meeting on the radical improvement of the system As they put it: “No matter what industry we take, we have modern professionals We cannot achieve change and a prosperous life without education. At the same time, training of personnel, a healthy gene pool of the nation, first of all, before school it starts with the education system. Among the requirements for education professional and creative of preschool education professionals A number of measures have been taken to increase its competence. Teacher The requirement for the individual is, first of all, to conduct research on himself. Therefore, the most important need in the preschool education system is preschool creative along with the professional maturity of the professionals of the educational institution competence is also. In recent years, it has become the foundation of our future a lot of attention is being paid to our children, the pre-school education system. In particular, the PP of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 9, 2017 3261 “Measures for Radical Improvement of the Preschool Education System Resolution No. PQ-2707 of December 29, 2016 Resolution "On measures to further improve the system of preschool education in 2017-2021", July 3, 2018 Preschool education Ministry No. 3032 “On primary and pre-school education of the Republic of Uzbekistan on approval of state requirements for the development of

children of all ages “, PQ-595 of December 16, 2019,“ Preschool education and upbringing Act No. PQ 4312 of May 8, 2019, “On Preschool Education System Development Concept until 2030 ”, November 6, 2020 Education and science in the new era of development of Uzbekistan Decree PF 6108 "On development measures" and the like decision-making education and upbringing in preschool education institutions served to bring significant updates to the process. In our country 2018-The First Step Curriculum, based on the Korean experience began to be introduced in educational institutions. According to the new program, preschool five activities for students in educational institutions centers.

RESULTS AND DISCUSSION

Which, of course, made the video an overnight sensation operating in higher education institutions that train specialists educators to innovate in the content and form of the educational process; requires creativity in the educational process. For prospective professionals working in preschools based on an integrative approach to the methodology of developing creative competence The improvement is the creativity of future professionals in any process and demonstrates useful and necessary aspects in demonstrating their creative abilities. It fully meets the requirements of the new age of the younger generation who can, creatively approach any situation, make the world new developing creative abilities that understand with perspectives, being creative in them the formation of thinking and reasoning is primarily in preschool education active educator, creative from professionals in their professional activities requires competence. Its role in the development of a harmoniously developed person is invaluable future educators of the preschool organization Development of creative competence of specialists is first of all higher education is the responsibility of the educators of the institution. According to the data (youth according to psychology) children under the age of six have a 40% talent potential as long as they have. Children are creative from an early age are very prone. Therefore, the same period is creative in children is the time to form their abilities. For this, of course, pre-school creative quality and creative competence of the specialists in the educational institution should

be formed. Higher education in the modern educational process in the training of future educators studying at the institution Fundamentals of Pedagogy is a future profession for students education to develop the creative competencies required in their activities will be a factor in the effective and high-quality organization of the process we will not go astray.

CONCLUSION

In conclusion, it can be said that university students and aimed at developing creative competence for teachers introduction of the approach to the content of education, form of teaching, methods, pedagogical technologies, methods of control and in the process of education and upbringing news and changes in the relationship between students and teachers requires input. There fore, it will be in higher education institutions there were existing forms of organization of education in the training of specialists updating the content of lectures, practical, seminars and laboratory classes, additions are expected. Lectures are creative and free in the form of thought-provoking problem-based learning, seminar lessons creative qualities integrating creative competence into formation and practice to an expected outcome that is focused on development based on an approach we believe it is expedient to achieve effective.

REFERENCES

1. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 30, 2017 "Preschool education on measures to radically improve the management of the system" PF- No. 5198
2. The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 "Uzbekistan Strategy for further development of the Republic Decree No. PF-4947 "On - Law of the Republic of Uzbekistan Collection of documents, 2017, No. 6,
3. COMPETENSE APPROACH IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM TM, Rakhmatova I. Образование и наука в XXI веке (А3-20211130-420), 1323-1327
4. Место и значение игры в процессе художественного воспитания. ИИИ Рахматова - Ученый XXI века, 2016

ФИО автора: *Tursunova Maftuna Orifjon qizi*

Teacher of school 63

Student of Uzbekistan State World Language University

Название публикации: «READING STRATEGIES FOR STUDENTS WITH VISUAL IMPAIRMENTS»

Abstract

Students who are blind or visually impaired will typically need adaptations to access printed information throughout the language arts program. Literacy and reading skills are foundational skills that will allow the student to access all areas of the curriculum. It is the role of the Teacher of Students with Visual Impairments (TVI) to determine the student's primary reading mode. Although the student should develop strong auditory skills, it is essential for the student to learn to read print and/or braille. Printed materials are usually used by students with poor eyesight. While some students with low vision may be able to read print without any adjustments, the majority of students with low vision may need big print or magnification equipment to read text comfortably for short and long periods of time. Magnification devices should be explored for students who require big print since they allow a student to view all printed material rather than relying on what has been enlarged for them. This article is focus on the reading strategies and different types of reading materials for students with visually impaired .

Key words: literacy , reading skills, printed materials, low vision, reading materials.

INTRODUCTION

Many students with low vision will read at a slower speed than their sighted peers and have less stamina for reading longer passages. Although teachers may be

inclined to reduce the amount of reading and have the student read for shorter periods, this strategy does not help develop greater speed and stamina. Alan J. Koenig and Evelyn J. Rex discuss this very issue in the *Foundations of Low Vision* chapter on Instruction of Literacy Skills to Children and Youths with Low Vision. They recommend encouraging the student to read extensively to increase speed and stamina. Recommendations are similar to those with students who are sighted. They include repeated readings, paired reading, choral reading, and echo reading. With that being said, it continues to be important to teach the student to recognize signs of visual fatigue and learn strategies for dealing with it (ex. take short breaks, change from reading a text to listening to a recording of the text, or changing position) Conducting a reading inventory as part of the student's Reading Media Assessment, such as Jerry John's, will help to identify the students reading rate, and the student's level of independent reading, instructional reading level and the student's frustration level.

Braille Readers.

If a student is a braille reader, they will need significant support in the production of materials in braille. The TVI or braillist will need plenty of advance notice on worksheets and other activities and information that needs to be produced in braille. Braille books should be available for the student at home as frequent reading experience is critical for success and good braille reading skills. The TVI will collaborate with the classroom teacher, the student, and the parents to ensure the student has braille materials available at home. Parents should be encouraged to be involved in fostering children's interest and love of literacy and books. Parents with students who are future or current braille readers will typically need assistance in locating books and materials in braille.

Literature review

According to Basaran (2012), it is clearly indicated that EFL teacher in Turkey almost have the same teaching techniques and material to teach sighted students and the visually impaired students. Furthermore, none of the teacher had any formal training on teaching English to visually impaired students. Eventually, they had several challenges and problems and they did not know how to solve it. In the mean time, the visually impaired students have different social behavior and learning styles. Moreover, there were experienced from three English teachers in Indonesia as stated by Susanto and Nanda (2018) regarding to their strategies in teaching English to visually impaired students. The students described that some of their teachers were unknowledgeable to effectively teach them and they also thought that their teacher was lacking an interest to help them succeed because of the extra effort required to understand and provide for student's needs. Meanwhile, one of English teacher named Erik mentioned that Braille takes a longer time to learn new words in the classroom. And, it creates an added step to the learning process that is not essential to learning the new words for the students. Students found that Braille in learning new words was inconvenient. They felt that it was also time consuming for them. We noticed that in the classroom, the students learnt and memorized the new words and they preferred to give up using of Braille texts completely unless the teacher used the texts.

Methodology

We all use a variety of methods and tools to read and write and obtain information, including calendars, watches, signs, print in magazines and books, and words on a computer screen. In the course of a day, people probably use a number of literacy tools for writing, such as a pen, pencil, and computer keyboard. Visual impairments and additional disabilities will need to have a variety of literacy tools. The tools that are most helpful to him will be those that match his needs and whose use he can understand, the ones that he can use most easily and effectively.

If you and your child are working with and as part of an educational team, various options will be considered for your child, such as reading, braille, or using another method, depending on his physical and cognitive abilities. The teacher of students with visual impairments will use a process called a learning media assessment to see which options are the best ones for him by gathering information about how your child uses his various senses to get information from the environment. On the basis of this process, the teacher can determine which sense—touch, for example—your child uses most effectively to obtain information and can also help prepare materials that your child can use to learn.

Symbol Systems

Print and braille each use symbols—letters or braille dots—to represent words, which are in fact, themselves symbols that represent objects or thoughts. Instead of reading print, braille, or words, your child may use a different, more concrete kind of symbol system to represent his thoughts and to have others communicate thoughts to him. These types of symbol systems usually use pictures or tactile symbols that can be felt, but they can also use alphabet symbols or words in print or braille depending on what is most usable by a child. The symbols are usually displayed in some fashion, such as on a bulletin board or in a book, and your child might express himself by pointing to the symbol that conveys what he wants to communicate. Most symbol systems for children with visual impairments and additional disabilities are designed specifically for the individual child

Results

Environmental Exposure to Braille

The goal for the braille learner is to recognize braille or other tactile symbols as easily as sighted people read print. Early exposure to print/braille is important. Students should be exposed to a wide variety of print/braille in books and the environment. Future braille readers or possible braille candidates **MUST** have daily exposure to braille in a literacy-rich environment that is fully accessible. This daily exposure (at school and home) will help students make the connection between what

is written and the spoken word. Provide students with opportunities to read class schedules, daily messages, cassette tape labels, recipes, menus, and notes from teachers. Also, it provides opportunities to read transcriptions of classmates' writing, and a wide variety of children's books transcribed into braille. Incorporate braille on bulletin boards; braille names on desks, cubbies, and lockers; classroom signs, rules and posters; and calendars.

Shared Reading

Shared reading provides an opportunity for the student to participate in reading with a reader that reads with fluency and expression. When you are reading together with a student who is learning braille, be sure that the student's fingers are in contact with the braille as you read. Encourage the student to use a light touch ("Smooshing" the braille will make it unreadable!) and not to "scrub" the braille. Also, encourage the student to smoothly "track" along the lines with the pads of the fingers on both hands from left to right as you read. In the beginning, it is not necessary for the student's fingers to be on the same words as you are reading - this will come later with more formal instruction. As the student gets older and more experienced with books, you may want to read only when they are tracking. This way the student will begin to understand that to read braille, you must keep your hands moving! After a shared reading experience, the student should be encouraged to re-read the story independently either silently or aloud.

- Make sure the student has all the books in an appropriate medium. If it is braille, provide the book to the teacher well in advance to allow time to produce it in braille.
- If there are key vocabulary words or repetitive phrases, you may need to assist the student in locating those words as they are read.

Conclusions

Explicitly teaching reading strategies provides students with the tools needed to become aware of their thinking, provide confidence in their ability to think and analyze text and, most importantly, makes thinking visible and audible. Annotating while you read, and summarizing what you read after the fact, are acts of writing, of course. They also are vital ways of improving your reading skills overall.

Reading and writing are academic skills, to be sure. They are also success skills for life, at large. Consider this final thought from *Writing to Read*:

“In an age overwhelmed by information, the ability to read, comprehend and write—in other words, to organize information into knowledge—must be viewed as tantamount to a survival skill,” Vartan Gregorian, president of Carnegie Corporation of New York, said. “As Americans, we must keep our democracy and our society from being divided not only between rich and poor, but also between those who have access to information and knowledge, and thus, to power—the power of enlightenment, the power of self-improvement and self-assertion, the power to achieve upward mobility, and the power over their own lives and their families” ability to thrive and succeed—and those who do not.”

References

[1] Churton MW. The utilization of distance learning and technology for teaching children with disabilities. In JL. Paul (Ed.), *Rethinking Professional issues in special education*, Westport, Greenwood Publishing Group, Incorporated, USA, pp. 251-266, 2002. 226 S. Basaran / EEST Part B Social and Educational Studies Special Issue 2 (2012) 217-226

[2] Dokecki PR. Verbalism and the blind: A critical review of the concept and the literature. *Exceptional Children* 1966;32:525-532.

[3] Dorn S. Reading the history of special education. In J.L. Paul (Ed.), *Rethinking Professional issues in special education*. Greenwood Publishing Group Incorporated, Westport, USA p. 279, 2002.

[4] Dunlea A. Vision and the emergence of meaning. Blind and sighted children's early language. Cambridge University Press, New York, 1989. [5] Golafshani, N. Understanding Reliability and Validity in Qualitative Research. Qualitative Report, 2003; 8: 597-607.

ФИО автора: *Choriyeva Asila Habibullo qizi*

student of Termez State University Pedagogical Institute

Название публикации: «THE SOCIAL ACTIVITY OF THE EDUCATOR WITH THE FAMILY»

Abstract: Psychological and social assistance to educators, children and parents. Family and its peculiarities. The family plays the most important role in the upbringing of the individual, compared to social institutions does. Because it is in the family that individual abilities, personal, professional interests, moral norms are formed.

Key words: socially, pride, conscience, personality, spiritual and moral values, Individuality

INTRODUCTION

The family factor affects a person throughout his life. Socially, the family is a community in which a person occupies different social statuses. The family helps a person to define himself, to increase his social and creative activity.

“Family relations, which are considered to be of high value, have a very high social status of the family in our country, which still retains a small status. In the Uzbek family, the necessary educational factors and skills are passed down from generation to generation. Maintaining order in Uzbek families with many children ensured the stability of family relations.

Today, however, the family crisis is affecting many families, including Uzbek ones. With the decline in the number of family members and the growing problem of generational separation, the issue of forming family relationships is becoming increasingly important. Today, the family needs the help of highly qualified psychologists and social educators. The family exists in two directions: as a small social group and as a social institution. In the first case, the family is a community based on kinship and coexistence, while in the second case, the social life in which people live their daily lives is an institute.

MATERIALS AND METHODS

Atmosphere and climate also have an impact on child formation. One of the most important means of education is personal example. In the section above, called Education as a Social Institution, we have touched entirely on the role of education in the development of society and the state. Psychotherapeutic function. This function is manifested in the fact that all members of the family should feel comfortable. According to psychologists, sociologists, educators, human forces are rapidly recovering in the family. Regional features of large families in Uzbekistan.

The high birth rate in Uzbekistan is explained by the following regional factors: the influence of geophysical and climatic conditions on the human body, the length of the fetal period in women; early marriage pineapple; social factors; the role of women in society and the family.

To date, there has been a debate about the positive and negative features of polygamy in the practice of family upbringing. The reason is that despite the importance of the problem, this issue has not yet been sufficiently studied. A large family is a unique community of adults and children. It creates favorable conditions for the socialization of the individual. Scholars dealing with the problem of organizing the process of upbringing in such a family also have different views. Some of them say that in a large family, the child gains experience through community relations, because a large family creates a favorable environment for upbringing, and parents' concerns about their children are evenly distributed. Other researchers, on the other hand, believe that in a large family, the child is underdeveloped in all respects. If we follow the principle that family upbringing should determine the individuality of the child and develop his abilities, we can be sure that for this the family must be extremely developed.

RESULTS AND DISCUSSION

Will there be an individual approach in a large family? Doesn't the multifacetedness and standardization of the educational process happen here? For an individual approach, first of all, psychological and pedagogical knowledge, as well as special time and psychological analysis are required to observe children in the process of upbringing. Some educational factors are related to running an household in an Uzbek family, particularly an Uzbek family with many children. Social pedagogical work with school-age children is radically different from social pedagogical work in preschool institutions. This activity is aimed at the continuous development and education of students covers a complex period from the successful adaptation of students to the educational institution, to their becoming an active member of society. In recent years, social and pedagogical work with schoolchildren has been developing in the country. He works partly on the basis of his experience, partly on the basis of modern pedagogical, medical, psychological and legal activities. At the same time in pedagogical communities there are not only educational issues, but also a number of other issues for the student social problems are also being solved. Changes in our country have little effect on the existing education system. Because the education system cannot fail to reflect socio-economic and political changes in society. Biological heredity determines the general aspects that make a person human. Heredity refers to the transmission of different traits, similarities, and characteristics from parents to children. According to heredity, a child inherits from his parents the human body, nervous system, brain and sensory organs, as well as the structure of the body, hair, skin color. These are the diagnostic factors that distinguish a person from other people. It can also trigger nerve features that develop hereditary nerve activity. Heredity implies the formation of certain abilities in a particular field of activity based on the natural characteristics of the child. According to psychological data, ability is a natural feature of man and cannot be a child. The manifestation of a child's abilities depends on his life, educational processes.

There are a number of diseases that can be passed from parent to child. For example: blood diseases, schizophrenia, epilepsy, Down's syndrome and others. These diseases are organized by the science of genetics.

CONCLUSION

It is known that external factors such as environmental, atmospheric and water pollution also have a negative impact on a child's development. As a result, the number of children born with physical disabilities is increasing. It is extremely difficult for such children to communicate and function with others. That is why new methods of teaching are being introduced for them. These techniques help them to catch up with their peers in akushy development. Special educators deal with children with disabilities. These children face serious problems when interacting with their peers. This makes it somewhat difficult for them to integrate into society. Therefore, the main purpose of social pedagogical work with such children is to open to the child the channels of communication with the outside world.

REFERENCES

1. Social pedagogy. Course lecture. Podred. M. A. Galaguzovoy. M.: VLADOS, 2003.
2. Mudrik A. V. Sotsialnaya pedagogika — M.: Akademiya, 2003.
3. COMPETENSE APPROACH IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM TM, Rakhmatova I. Образование и наука в XXI веке (А3-20211130-420), 1323-1327
4. Причины, повышающие творческие способности студентов на занятиях по созданию портрета. ИИИ Рахматова - Учёный XXI века, 2016
5. Место и значение игры в процессе художественного воспитания. ИИИ Рахматова - Ученый XXI века, 2016

ФИО автора: *Norova Inobat Ziyadullaevna*

Educator of the 5th MTT of Muzrabat district of Surkhandarya region

Название публикации: «GAME TECHNOLOGY FOR PRESCHOOL CHILDREN»

Annotation; The development of modern society requires the experience of pedagogical innovations, generalization and systematization of the results of psychological and pedagogical research. One way to solve this problem is a technological approach to organizing educational work with these children.

Keywords: Individual, dynamic, structural, rational, objective, subjective functional, vision, preschool age, subject of science, basic concepts, dramatization.

INTRODUCTION

The purpose of play technology is to provide a fully-fledged framework for the formation of skills and activities depending on the working conditions of the preschool and the level of development of the children. Games are mainly children's initiative, so the teacher must follow the following requirements when organizing play activities. Choosing a game. It should act as a means of satisfying children's interests and needs. Usually the choice of game depends on the educational tasks that require their logical solution. That is, children show interest in the game, are active, and achieve results based on the task of the game - there is a natural change in motives from exercise to play.

2. Materials and methods

The main goal of play technology is to create a fully sound basis for the formation of skills and activities, depending on the working conditions of the preschool and the level of development of children. Its functions:

1. A conscious need for a child to acquire knowledge and skills through their activities in order to achieve high motivation.

2. Selection of funds that will activate children's activities and increase their effectiveness.

But like any pedagogical technology, the game must meet the following requirements:

3. Technological scheme - a description of the technological process with the division into logically related functional elements.

The task of each teacher is to create game technologies from individual games and elements. In the last decade, in connection with the development of the world community, human education has become a priority. The main component of the formation of the human personality is the teacher, who is also the carrier of universal values and the creator of the creative personality. The constant oscillations and changes in society determine the complexity for the teacher and put him above the need to determine his own destiny, requiring him to implement the principles of democracy and humanity in teaching. In other words, the basis of the teacher's activity is based on the identification and use of the individual creative potential of the author's pedagogical system, which is a factor shaping the system from individual pedagogical functions (actions, situations) to his own system. creative, person-centered standard technologies. dialogic approach, pedagogical preparation, theme-role games, analysis of the pedagogical situation, creating a "state of success", co-creation. Preparation of basic and creative comprehensive educational work.

3. Results and discussion

If a teacher uses the latest pedagogical technologies, what qualities should he or she have? Today, the priorities and required qualities of a teacher are communication, openness, sincerity, good intentions, knowledge, horizon, art, attractiveness, empathy, improvisation, imagination, reasoning, the ability to identify "neoplasms" in a timely manner. , variability qualities (picture). in children's relationships, their moods, reactions. Thus, game technology helps children to relax and show self-confidence, while at the same time helping them to easily master material of any complexity and bring the game situation closer to real life situations.

As the child discovered himself, he created a pedagogical system that was as close as possible to the ideal situation. The system consists of three parts: the child, the environment, and the teacher. There is a child at the center of the whole system. A special environment is created around him, where he lives and studies independently. In such an environment, the child improves his physical condition, develops movement and emotional abilities with age, has life experience, learns to compare and contrast different things and events, and learns from his own experience. The teacher monitors the child and helps him when needed. At the heart of Montessori pedagogy is his motto: "Help me do it myself." Maria Montessori is an Italian teacher and psychologist.

4. Conclusion

The advantages of game technology are that play stimulates, stimulates and activates children's cognitive processes - attention, cognition, thinking, memory and imagination; the game increases their power by demanding the knowledge gained; one of the main advantages is the increased interest in the object of study in almost all children in the group; close perspective is used in learning through play; the game allows you to harmoniously combine the emotional and logical assimilation of knowledge, resulting in children having strong, informative and emotional knowledge.

References

1. COMPETENSE APPROACH IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM TM, Rakhmatova I. Образование и наука в XXI веке (А3-20211130-420), 1323-1327
2. Anna Freyd. Bolalar psixoanalizi. -SPb.: Piter, 2003. ("Xristianlik psixologiyada" seriyasi).
3. Причины, повышающие творческие способности студентов на занятиях по созданию портрета. ИИ Рахматова - Учёный XXI века, 2016
4. Место и значение игры в процессе художественного воспитания. ИИ Рахматова - Ученый XXI века, 2016

ФИО автора: *Alisher Mamatov*

Jizzax davlat pedagogika instituti talim muassasalari

boshqaruvi 1-bosqich magistranti

Название публикации: «OLIY TA'LIM BOSHQARUVIDA JAHON TAJRIBASI»

Annotatsiya: Maqolada AQSH, Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya kabi rivojlangan davlatlarning oliy tizimidagi boshqaruv shakli tahlil etildi.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, boshqaruv modeli, universitet, rektor, fakultet

G'arb mamlakatlarida universitetlardagi boshqaruv organlari va ularni shakllantirish tartibi xilma-xildir. Biroq, ularning eng asosiy xususiyatlari juda ko'p umumiyliklarga ega. Mutaxassislarni tayyorlash sifati uchun universitetlar o'rtasida G'arbda mavjud raqobat ularni tashkil etish va faoliyatining barcha tarkibiy qismlari va jihatlariga ob'ektiv asosli yondashuvni talab qiladi. Universitetlarga qabul qilish tartibi turli mamlakatlarda farq qiladi. Ba'zi mamlakatlarda o'rta maktab bitiruvchilari uchun oliy o'quv yurtlariga kirishda hech qanday cheklovlar yo'q. Aksariyat mamlakatlarda abituriyentlar soni universitetlardagi mavjud joylar soni bilan chegaralanadi. Bunday hollarda o'rta ta'lim attestatidagi baholar yoki imtihonlar va testlar natijalari bo'yicha tanlov o'tkaziladi. Ikkinchisi butun mamlakat bo'ylab va uning mintaqalarida yoki universitetlar va alohida universitetlar guruhlarida tashkil etiladi.

AQSHdagi oliy ta'lim tizimi o'ta markazlashmagan. Federal hukumat faqat nogironlar uchun harbiy akademiyalar va bir qancha universitetlarga ega. Jamiyat mehnat bozoridagi talab orqali o'z ehtiyojlarini universitetlarga yetkazadi va bitiruvchilarni tayyorlash sifatini nazorat qiladi. Shu munosabat bilan universitetlarda bitiruvchilarning bandligini ta'minlash bo'yicha xizmatlar ishlab chiqilgan. AQSHdagi federal ta'lim organi - bu davlatning milliy manfaatlariga daxldor masalalar bilan shug'ullanadigan, shuningdek, har bir fuqaroning davlat ta'lim muassasalarida ta'lim olish huquqlarini va qonun hujjatlari doirasida teng imkoniyatlarni ta'minlash bilan

shug'ullanadigan organ. AQSh Ta'lim vazirligi o'z vazifalarini bajarishda ko'proq jamoat tuzilmalariga tayanadi, bu esa boshqaruv samaradorligini oshirib, moliyaviy resurslarni tejaydi.

AQShda kollej va universitetlarni ma'muriy boshqarishning besh darajasi mavjud. Har bir daraja aniq belgilangan va institutsional tuzilma doirasida o'ziga xos funksiyalarga ega. AQSh universitetlarida bo'limlar yo'q. Fakultetlar tarkibida professor-o'qituvchilar rahbarlik qiladigan ilmiy dasturlar shakllantiriladi. Bu yangi yo'nalishlarni rivojlantirish nuqtai-nazaridan universitet strukturasining moslashuvchanligini ta'minlaydi. Ta'lim tizimi aniq ifodalangan individual yo'nalishga ega. Bu mutaxassisning professional sifatida shakllanishini ta'minlaydi, shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantiradi, o'ziga ishonch hissini beradi

Germaniyada oliy ta'lim mamlakat parlamenti tomonidan qabul qilingan "Oliy ta'lim to'g'risida"gi qonun, shuningdek, alohida qonunlar bilan tartibga solinadi. Faoliyatni muvofiqlashtirish va oliy ta'lim faoliyatining uslubiy tamoyillarini ishlab chiqish Germaniya rektorlari konferensiyasi tomonidan amalga oshiriladi. Germaniya rektorlari konferensiyasi mamlakatning barcha rektorlarini birlashtiradi. Yilda bir marta yig'iladi. Universitet nizomini jamoaning o'zi ishlab chiqadi. Rahbarlikni rektor yoki prezident, prorektorlar yoki vitse-prezident, kanslerlar bajaradi. Akademik senat o'quv va ilmiy ishlarni nazorat qiladi. U universitet kafedralari, talabalari, tashqi tashkilotlar vakillaridan tuziladi. Universitetlarga o'qitishning tuzilishi, mazmuni va usullarini belgilashda, ilmiy tadqiqotlarni tashkil etishda, moliyani taqsimlashda mustaqillik berilgan. Federal Ta'lim va fan vazirligi ta'limni rivojlantirishning strategik muammolarini hal qiladi, uni rejalashtirish, universitetlar qurish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish, talabalarni moddiy ta'minlash, yosh olimlarga moliyaviy yordam ko'rsatish bilan shug'ullanadi. Universitet prezidenti tanlov yo'li bilan to'rt yil muddatga saylanadi. Yangi mutaxassisliklar ochilishi vazirlik tomonidan tasdiqlanadi. Mutaxassislar tayyorlash yo'nalishlarini attestatsiyadan o'tkazish rektorlar konferensiyasi tomonidan amalga oshiriladi. Uning komissiyasi universitetning o'zini o'zi sertifikatlash materiallarini o'rganadi, ma'ruza

va amaliy mashg'ulotlarda qatnashadi, talabalar va o'qituvchilar bilan suhbatlar o'tkazadi. Tekshiruv natijalariga ko'ra universitetning kuchli va zaif tomonlarini aks ettiruvchi hisobot tuziladi.

Buyuk Britaniyada universitetlar faoliyati ustidan bevosita nazoratni amalga oshiradigan qirollik inspeksiyasi bilan yaqin hamkorlik qiladi. Angliyadagi universitetlarda ijro etuvchi va qonun chiqaruvchi boshqaruv bo'linmalarini birlashtirgan dual tizim mavjud. Jamoa boshqaruvining asosiy organlari - vasiylik kengashi, senat va ma'muriy kengashdir. Senatdagi ba'zi o'rinlarni lavozimi bo'yicha universitet rahbarlari egallaydi, boshqa o'rinlar bo'linmalarda saylanadi. Ma'muriy kengash tarkibiga universitetning umumiy xizmatlari rahbarlari (prorektorlar) kiradi. Buyuk Britaniyadagi aksariyat universitetlarda boshqaruv jamoat kengashiga (Shotlandiyada - sud) yuklanadi. Fakultet dekanlari 2-3 yilga saylanadi. Dekan, qoida tariqasida, o'quv yukiga ega emas. Dekan fakultetning o'quv va ilmiy-tadqiqot faoliyatini boshqaradi, fakultet faoliyati rejasini ishlab chiqadi (universitet bosh rejasining ajralmas qismi sifatida), fakultetni rivojlantirish yo'nalishlarini universitet rahbariyati bilan muvofiqlashtiradi, rejalashtirilgan ishlarni himoya qiladi. Shuningdek, fakultet byudjeti, o'quv jarayonini nazorat qiladi, qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilish va yangi kurslarni shakllantirishga yordam beradi, korxonalar - bitiruvchilar iste'molchilari bilan o'zaro hamkorlik qiladi. Dekanda minimal o'quv yukiga ega bo'lgan va fakultetning o'quv faoliyati yo'nalishlaridan birini muvofiqlashtiruvchi ikki yoki uchta yordamchi bo'lishi mumkin. Fakultet tarkibida soha rahbarlari ajralib turadi, bular ikki yoki uchta o'zaro bog'liq o'quv kurslarini muvofiqlashtiradigan tajribali o'qituvchilardir.

Universitetni boshqarish uchun asosiy hujjat 5 yilga ishlab chiqilgan va yillik joriy rejalarda ko'rsatilgan strategik rejadir. Rejada maqsadlar, kadrlar strategiyasi, axborot resurslarini ishlab chiqish, bo'limlarning moliyaviy strategiyasi (rejalashtirilgan byudjetlar), talabalarni qo'llab-quvvatlash strategiyasi, sifat nazorati ko'rsatilgan. Rektorning maxsus yordamchisi strategik rejani tayyorlash, uning amalga oshirilishining borishini nazorat qilish, fakultet va kafedralarning o'zaro hamkorligini

qo'llab-quvvatlash, universitet va alohida bo'linmalarning maqsadlarini muvofiqlashtirish, professor-o'qituvchilar va talabalarning o'zaro hamkorligini rag'batlantirish uchun mas'uldir. Britaniya universitetlari qirollik nizomi yoki parlament akti bilan tashkil etilgan avtonom muassasalardir.

Fransiyada ta'lim bo'yicha markaziy organ Milliy ta'lim vazirligidir. Fransiya ta'lim vazirligi universitetlar faoliyati ustidan qattiq nazorat olib boradi. Har qanday yangi kurs vazirlik tomonidan tekshirish va akkreditatsiyadan o'tishni talab qiladi. Akkreditatsiya 4 yilga beriladi. Ta'lim vazirligiga bo'ysunuvchi ta'lim dasturlarini baholash uchun maxsus kengash mavjud bo'lib, u talabalarni tayyorlash sifatini nazorat qiladi. Har bir fakultetda talabalar uchun kurslar yoki fanlarning majburiy ro'yxati mavjud. 1984-yilda Fransiya universitetlari ma'muriy, ta'lim va moliyaviy avtonomiyaga ega bo'ldi. Fakultetlar o'rniga ikkita yangi tuzilma tashkil etildi: bir tomondan, pedagogik faoliyatni muvofiqlashtirishni ta'minlashga mo'ljallangan direktorlar boshchiligidagi o'quv-ilmiy birlashmalar; boshqa tomondan, ta'lim va ilmiy birlashmalarning faoliyatini, umumiy maqsadli xizmatlarni bosqarmalari. 1980-1990-yillardagi islohotlar universitetlarni iqtisodiyot va jamiyatning o'zgaruvchan ehtiyojlariga moslashtirishga qaratilgan bo'lib, kasbiy tajribani umumlashtirish bo'limi tashkil etilgan va har bir talaba ishiga o'qituvchining individual rahbarligi amaliyotini joriy qilindi. 2002-yilda yangi Yevropa tizimining joriy etilishi munosabati bilan Fransiya universitetlarida yangi ilmiy daraja – magistratura joriy etildi. Yangi tuzilmani amalga oshirish bosqichida magistratura darajasi ilg'or fanlar bo'yicha diplom (DEA) yoki oliy ixtisoslashtirilgan tadqiqotlar (DESS) diplomiga ega bo'lganlarga avtomatik ravishda beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Экономика и организация управления вузом: Учебник / Под ред. Глухова В.В. - СПб, 1999
2. Тихонов А.Н. и др. Управление современным образованием. - М., 1998

3. Борисенкова Л.В., Перфильева О.В. Системы высшего образования стран Группы Восьми: Канада. // Вестник международных организаций, 2006. № 1

ФИО автора: *Shoqosimov Shahzod Eshmuhammad ogli*

master of Termez State University Pedagogical Institute

Название публикации: «CURRENT PEDAGOGICAL CONDITIONS OF TEACHING ENGINEERING GRAPHICS ON THE BASIS OF INFORMATION TECHNOLOGY»

Annotation: development of matter and energy, psychological and social environment, information and its peculiarities, intellectual potential in the education of the individual, professional interests, the formation of mental norms, the study of information

Keywords: Information, general concept, matter and energy in time and space, measurement, changes in all processes occurring in the universe, processes in living nature and society, subject-object relations

INTRODUCTION

It is well known that intensive development is based not on the use of matter and energy, but on the use of non-depleting resources, primarily knowledge, which meets the requirements of information. So what does that mean? Words like information and information technology can be heard every step of the way, both in everyday life and in lectures at prestigious scientific conferences. This is not surprising, as the significance of the hidden meanings of these words increases with the transition of society from extensive to intensive development.

Despite the fact that there are many views on the nature of information, there is still no generally accepted definition of this concept, and sometimes it is thought that such a definition is not possible. For example, according to T. Stonier, "although we live in a society we call an informed society, we do not know what information is." Therefore, below we will try to understand the essence of the concept of information as much as possible. The concept of "information" was introduced into scientific circulation in 1928 by the American scientist R. Hartley to define the criteria for quantifying the information disseminated through technical communication channels.

The term is now used interchangeably. Information is information about a certain thing or event that is given by people in some (domestic) cases, sometimes (cybernetics) - a regulated change, a measure of the organization of the system, in other cases the expression of different aspects of objects, reflection push is understood.

Hence, depending on the scientific aspects of information research; In the process of adaptation to the external environment, the information obtained from this environment, the expression of the signal content (Wiener), the expression of diversity (Eshbi), originality, novelty, the criterion of complexity of structures (Mol), the probability of selection (Yaglom), the reflected color diversity (Ursul) and many other similar definitions have emerged. In this case, attributors understand information as a property of all material objects, that is, an attribute of matter. Functionalists, on the other hand, associate information only with the functioning of self-organizing systems.

It is well known that until the middle of the twentieth century, the term "information" meant information, reporting. The development of cybernetics to information management that ensures the stability and viability of systems and allowed us to look at it from the perspective of development processes.

In fact, information carried by a material carrier in a natural environment is not a physical process, because the physical nature of the same signals transmitted may be different and may not play a significant role. The information does not depend on the media. In this context, the following statement of PK Grechko is noteworthy: "Information, - in its most general understanding, - is a measure of the different distribution of matter and energy in time and space, changes in all processes occurring in the universe."

Well-known scientists N.N. According to Moiseev, it is appropriate to use the concept of information only in the description of the processes taking place in living nature and society, to connect this concept with the subject-object relationship, since the concept of "information" can not be defined. it can only be described. ” However, in our view, these views allow us to understand information from a broader

philosophical point of view, to relate it to reflection, to express (reflect) the diversity of information, to be the main part or aspect of perception that can be objectified.

It is clear from this that, from a philosophical point of view, information is a special type of being. As N. Wiener points out, "information is information, not matter or energy." Bondarenko also notes that information has its own characteristics: "Information is information, not spirit or subjectivity."

On the other hand, the concept of "information" is broader than the concept of "knowledge". For example, a broken tree branch lying on the trail provides information, shows the passenger the direction of movement, but about the road, its weight, length, relief, convenient time of day or year to cross the trail does not give information about the season, etc. Knowledge is the result of cognitive activity, a system of concepts about being obtained through this activity.

It is clear from this that knowledge, as an ideal reflection of a social and natural being in the form of a sign, in contrast to information, is a personal human phenomenon that exists in a subjective form. Information exists not only in a subjective form (in the form of knowledge), but also in an objective form. (E.g. information in books). It is separated from its direct creator and is reinforced by other material carriers. Information always has the property of imparting knowledge through communication networks, and knowledge is always associated with the identity of its creator and then becomes universal knowledge.

In conclusion, although there is no single definition of the relationship between information and knowledge, there is a dialectical connection between them. This connection is so profound that sometimes the concepts of information and knowledge are compared in our daily practice, especially when we are talking about the rapid growth of human knowledge, which today is called the information explosion.

The process of informatization of the education system raises the issue of achieving effective use of information technology by teachers. One of the important

tasks in this regard is the psychological, technical and methodological preparation of teachers for the use of modern information technologies in everyday life.

The Republic of Uzbekistan, like the developed countries of the world, pays special attention to the development of computer and information technologies. In the theory of education, it is impossible to separate pedagogical and information technologies, because the widespread introduction of pedagogical technologies changes the educational paradigm, which allows only modern information and communication technologies to effectively use the potential of pedagogical technologies.

The above considerations show that information and communication technologies are a set of forms, methods, techniques and tools for the implementation of a theoretically based educational process that allows to achieve the set educational goals. It is a concept that interacts with scientific issues in any pedagogical system. However, if the scientific issue represents the goals of education, then information and communication technologies represent the ways of education, the means to achieve them. In this process, the formation and development of students' pedagogical training in the structure of the scientific problem participates as teaching objectives, and in general, it determines the specific nature of the content of education.

References

1. Practical Application of Prospects Rules in Drawing.

Ikboldkhon I. Rakhmatova A'zamjon N. Valiyev. 2018. Germany 82-85

2. В настоящей статье определяются положения плоскостей общего положения пересекающихся поверхностей 2-го порядка по эллипсу на перёд заданной площади. Молодой ученый 2017. Шмидт Каримович Мурадов, Нурлан Эрполатович Ташимов, Икболхон Иномжановна Рахматова 99-102

3. COMPETENCE APPROACH IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM TM, Rakhmatova I. Образование и наука в XXI веке (А3-20211130-420), 1323-1327

4. Причины, повышающие творческие способности студентов на занятиях по созданию портрета. ИИ Рахматова - Учёный XXI века, 2016

5. Место и значение игры в процессе художественного воспитания.

ИИ Рахматова - Ученый XXI века, 2016

ФИО автора: *Tojiboyeva Barchinoy Alisher qizi*

Namangan Davlat Universiteti magistranti

Название публикации: «ARAB SAYYOHI IBN BATUTANING
“SAYOHATNOMA” ASARIDA OLTIN O’RDANING YORITILISHI»

Anotatsiya. Ushbu maqolada o’rta asrning eng mashxur arab sayyohi va geografi, tarixchi Ibn Battutaning o’z davrining adabiy yodgorligi “Tuxfat an-nuzor fi g’aroyib al-amsor va ajoyib alafsar” (Turli shahar va safairlardagi ajoyibotlar shohidi bo’lganlar uchun tuhfa) asar ya’ni “Sayohatnoma”sida Itil (Volga) daryosi orqali Hoji Tarxonga o’tib, u orqali Oltin O’rdaning islom dinini qabul qilgan xoni O’zbekxonning qabulida bo’lgani, u bu yerda o’zi guvohi bo’lgan voqealar, saroy a’yonlari, qabul marosimlari va malikalar haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar. Katta va Kichik Xotun, Xonning qizi It-Ko’chik, O’zbekxon,

Ibn Battuta jahon madaniyati va tafakkuri rivojida o’rta asr arab geograflari hamda sayyohlari orasida o’zining “Sayohatnoma”si bilan alohida o’rin tutgan arab sayyohidir. Uning “Sayohatnoma” asari o’rta asr mamlakatlari, shaharlari va uning xalqlari, madaniyati, turmush tarziga oid g’oyat qimmatli, ko’p o’rinlarda yagona ma’lumotlari bilan boshqalardan ajralib turadi. Akademik I.Yu.Krachkovskiy Ibn Battutani “Barcha musulmon mamlakatlarini kezib chiqqan so’nggi eng buyuk sayyoh”, - deb e’tirof etgan.

Tasvir va tavsif etilgan yerlar, mamlakatlar, xalqlar miqdori va miqyosi jihatdan, nihoyatda xilma-xil ma’lumotlarning ko’pligi (geografiya, etnografiya, madaniyat, iqtisodiyot, toponomika, antropologiya, tarix, din, shaharsozlik va hakazo), bayonning soddaligi, haqqoniyligi, hujjatlarga asoslanganligi jihatidan Ibn Battutaning “Sayohatnoma”si XV asrgacha bo’lgan musulmon geografik adabiyotidagina emas, umuman butun dunyo tasviriy geografik adabiyoti tarixida tenggi yo’q noyob asardir.

Geografik kashfiyotlar haqida monumental asar muallifi Rixard Xenning: “XIV asrda yashagan marokashlik Ibn Battuta, shubhasiz, qadim dunyoda va ma’lum bo’lgan barcha o’rta asr sayyohlari ichida eng buygi deb tan olinishi kerak. Hatto Marko Poloning muaffaqiyatlari ham bu sayohat ishqibozi butun umrini bag’ishlagan hayratomuz mehnat oldida hech gap emas. Garchi XIV-XVIII asrlarining buyuk dengiz sayohatchilari umuman olganda XIV asrda yashagan Ibn Battuta bosgan yo’llardan ko’proq masofani bosib o’tgan bo’lsalar ham, uning Magellangacha bo’lgan barcha davrning eng buyuk sayyohi deb atasak mubolag’a bo’lmaydi”.[1]

Ibn Battutaning turli xalqlar hayot tarzi, kiyinish madaniyati, urf-datlari, tili va e’tiqodlari borasida to’xtalib o’tishi bazi tadqiqotchilar tomonidan uni nafaqat sayyoh, faqih, tarixchi, balki o’rta asr ilk antropologlaridan, ba’zilari tomonidan esa etnologlardan biri sifatida e’tirof etilishiga sabab bo’lgan.[2]

Arab sayyohi o’zining 28 yillik safari davomida shimoliy va g’arbiy Afrika, Arabiston yarim oroli, Hindiston va Ispaniya, Turkiya va Eron, O’rta Osiyo va Sharqiy Yevropa hamda Xitoyning yuzlab shahar va qishloqlarini kezib chiqqan.

U sayohati davomida XIII asrning 40-yillari boshida Jo`jixonning o`g`li Botuxon asos solgan Oltin O`rda xonligida xon O`zbekxon huzurida ham ma`lum vaqt bo`ladi. Uning bu sayohati davomida butun saltanat Chingizxonning nabirasi Botuxonning yaqinlari tomonidan idora etilishi, Oltin O`rda aholisining kundalik hayoti, mashg`uloti va shu bilan birga bu safar chog`ida boshdan kechirgan esdaliklari o`rin olgan.

Ushbu esdaliklardan orasidan xon (qoon)ning turli mavzulardagi qiziqarli ma`lumotlarni e`tiboringizga havola etmoqchiman:

Sinopdan Qrimga

- Dengiz safarini imkoni bo`lishini kutib Qrim (o`sha paytda Qipchoq deb atalgan, hozirgi iga bo`Rossiyaning janubi bilan Sinob shahrini bog`lab turuvchi asosiy nuqta hisoblangan. Ibn Battuta anashu ikki hudud o`rtasida qirq kunni o`tkazgan. Shuningdek, Qrim Kichik Rossiyaning Qora dengiz bo`yidagi asosiy bandargohi bo`lgan.) shahriga boorish uchun Sinopda ancha vaqt turib qoldik. Nihoyat, rumliklardan biriga tegishli kemani topdik.
- Biroq qulay shamol bo`lishini kutib yana o`n bir kun kutdik. Nihoyat, yo`lga chiqdik. Uch kun yurgach, dengiz (Qora dengiz nazarda tutilmoqda) o`rtasiga borganimizda juda qattiq bo`ronga duch keldik, halokatga uchrashimiz aniq bo`lib qoldi. Mag`riblik Abu Bakr ismli bir kishi kemaning ostki qismi(tryum)da jon saqladik.
- Biz kemadan tushgan joy Dashti Qipchoq deb atalgan mashxur saxro edi. Bu saxrodan tezlik bilan yo`l bosib o`tish zarur. Zero u olti oylik yo`l bo`lib, shundan uch oyi sulton Muhammad O`zbek mulki va qolgan uch oyi esa boshqa diyorlarga tegishli edi.

Buyuk sulton Muhammad O`zbekxon haqida

- Sultonning ismi Muhammad O`zbekxon bo`lib, “xon” so`zining ma`nosi ularda “sulton” demakdir. Bu sulton mamlakatning podshohi bo`lib, obroli, qudratli, yuksak maqomga ega shaxsdir.
- Uning o`lkasi keng va Tikfar, Qrim, Mojar, Azoq, Sudak kabi shaharlar bo`lib, poytaxti-as-Sarodir.
- Sulton Hind va Xitoy sultonlari kabi alohida nufuzga ega insondir.
- Uning odatlaridan biri – juma kuni namozdan keyin “oltin gumbaz” deb ataladigan, did bilan ziynatlangan ravoqda o`tiradi. Ravoq tilla bilan qoplangan yog`och ustunlardan yasalgan bo`lib, o`rtasida tilla va kumush bilan qoplangan yog`och supa bor.
- Sulton supada o`tirganida o`ng tarafida sevikli xotini Toytug`li Xotun o`tiradi.
- Bu malika sulton huzurida alohida hurmatga sazovor ayoldir.
- Har juma kunida bu yerda mashoyixlar, faqihlar, mamlakatning eng obroli insonlarini yig`adi.
- Bu anjumanda uning amirlari, o`g`illari, amakivachchalari, aka-ukalari, qarindoshlari, katta martabadagi qo`mondonlar va ularning farzandlari jam bo`lishadi.

Sultonning xotunlari va ularning tartiblari haqida

- O`zbekxonning to`rtta xotini bor.
- Har bir xotun aravada yuradi. Uning aravada o`tiradigan joyi tilla bilan sayqallangan kumush yoki yog`och uydin iborat. Uni tortib yuradigan otlar ham tilla ipaklar bilan bezatilgan yopinchiqlar bilan yopingan. Otni boshqarib boradigan kishini “uloqchi” deb

atashadi. Malika xotun aravada o'tiradi. Uning o'ng tarafida Yoshi ulug' ayol bo'lib, uni Ulug' xotun deb atashadi. Buning ma'nosi vazira degani. Malikaning chap tarafida ham ayol bo'lib, uni Kichik xotun deb atashadi. Ma'nosi eng yaqin xizmatkor degani.

- Har bir malikaning oldida kichik yoshdagi oltita joriyalar bo'lib, uni Qizlar deb atashadi. Ular chiroyli va yuksak kamolotga ega qizlardan saralanib olinadi.
- Ulug' sulton O'zbekxonning qizi hususida quyidagicha yozib o'tadi: xonning qizini ismi It-Ko'chik. Xon o'z farzandlariga yaxshi fol bilan ism qo'ygan. Biz sultonning qizi huzuriga yo'l oldik. U otasini qarorgohidan olti mil uzoqlikda yashaydi. Bu ayol uchrashuvimizga faqihlar, qozilar, mashoyixlar, va mo'tabar shaxs Ibn Abdulhamidni ham, shuningdek, talabalardan bir guruhini taklif etgan edi. Uchrashuda eri va sultonning qaynotasi bo'lmish Amir Berkiso ham ishtirok etdi. U bo'g'im og'rig'i kasalligiga chalingani bois qadam bosolmas va otga minolmas edi. Sultonning ikkinchi xotinining otasini ham huddi shunday holatda ko'rgan edim. Bunday kasallik bu xalq orasida ko'plab uchraydi.
- Ulug' xon O'zbekxonning to'rtta xotuni bordir. Birinchisi Katta xotun deb ataladi. Katta xotunning ikkita o'g'li bor: Jonibek va Tiynbek. Katta xotun It Ko'chikning onasi emas.
- Xonning qizi It Ko'chikning onasining ismi Toytug'lidir. U sulton xotunlarining eng e'tiborlisi. Sulton xurmatlagani uchun boshqalar ham uni e'zozlaydilar. Biroq u xotunlar ichida eng baxilidir.
- Uning to'rtinchi xotining usmi Urdujadir.

Shimol o'lkasi bilan savdosi hususida

- Men zulmat o'lkasiga borishni ixtiyor qildim. Unga Bulg'or shahri (bu shaharning qoldiqlari bugungi kundagi Bulg'oriskiy qishlog'ining yaqinidan topilgan. U Qozon shahridan taxminan 115 km janubda, Volga daryosidan 7 km sharqroqda joylashgan) orqali borishim mumkin edi. U yerga faqat it qo'shilgan aravalarda borish mumkin. Yo'l muzlikdan iborat. Bu muzlikda odam ham, ot-ulovning tuyuqlari ham toyib ketaveradi. Bu yerga boorish uchun bitta itning narxi ming dinorga teng. Bu itlar u yerga olib boradigan yagona vositadir. Bu yerning aholisi suvsar, olmaxon va qorako'zanning mo'ynasi bilan savdo-sotiq ishlarini olib borishadi.
- Qorako'zan chiroyli mo'ynali hayvon bo'lib, Hindistonda uning mo'ynasini ming dinorga sotishadi. Bizning pulimizga ikkiyuzi ellik dinorga to'g'ri keladi. Bu mo'ynalarning afzallik tomoni shundaki, ularga kuya tushmaydi. Xonlik hukmdorlari bum o'ynalarni bir-biriga ulab, bo'yinlariga tashlab yurishadi. Bu ulug'vorlik belgisidir.[3]

Ozbekxonning hayotdagi tartibotlari hususida

- O'zbekxonning hayitdagi tartibotlari haqida sarlavhasi bilan berilgan esdaligida buyuk sulton (xon) ning islom dinini qabul qilgani, uning hayit namoziga o'zi, obro'li askarlari bila birga xotunlarniyam olib aravada hayit namozi o'qigani borgani haqida qayd etilgan. Unda quyidagicha izohlanadi: hayit kuni ertalab sulton obro'li askarlari bilan otlandi. Uning barcha xotunlari o'z aravalariga mindilar. Sultonning qizi, malikalikni onasidan meros qilib olgani belgisi - boshidagi toji bilan yo'lga chiqdi. Sultonning o'g'illari ham o'z odamlari bilan otlanishdi.
- Bu yerda o'n yettita Tuman amiri ishtirok etdi. Tuman amiri o'n ming odamning boshlig'i degani. Ularga sulton sarposi in'om etildi.

- Bu mamlakatda islom dini qabul qilganlar Islom dinining Hanafiy mazhabidadir. Ular marosimlar davomida nabiz(asal, hurmo, mayiz, arpa kabilardan qaynashga yetkazmay tayorlanadigan ichimlik) ichishadi.
- Sulton nabiz ichmoqchi bo`lsa qizi unga quyib tazim qilgancha uzatadi.
- Keyingi nabizni katta xotunga uzatishadi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Арабские географы и путешественникию ИРГО.1937
2. Abdulloh Abdulg`ani G`onim. Ar-Ruvvad al-muslimun. Iskandariya. 1990. I jild,116.
3. Ibn Battuta. Sayohatnoma. “Shatq” nashriyoti. 2019. 339-b

ФИО автора: *Normirzayeva Elmira Hakimjon qizi*

Namangan shahar 10-umumiy o`rta ta`lim maktabining

Tarix fani o`qituvchisi

Название публикации: «“AVESTO” BUNDAN XXX ASR MUQADDAM
AJDODLARIMIZ QOLDIRGAN MA`NAVIY, TARIXIY MEROSDIR»

Anotatsiya: Ushbu maqolada Zardushtiylik dinining paydo bo`lishi, uning muqaddas kitobi “Avesto” va uning yozuvi, hamda unda aks etgan qadriyatlari, urf-odatlarini yoritilgan.

**Kalit so`zlar:** Zardusht, Mazdayasna, “Avesto”, Ahuramazda, “Vendidod”, Sosoniylar davlati, “Yasht”, “Dinkard”, to`rt unurning muqaddasligi, ingliz tadqiqotchisi J.Frezer, Avestoshunos olim A.O.Makovelskiy, “Visperad”.

Miloddan avvalgi I mingyillikda O`rta Osiyoda Zardushtiylik dini keng tarqaladi. Bu din hali odamlar tabiatni ilohiylashtirgan kezlarda kurtak yoya boshlaydi. Ushbu dinning nomi shu din haqida hushxabar keltirgan payg`ambari Zardusht ismidan kelib chiqqan. U miloddan avvalgi I mingyillikda yashab o`tgan tarixiy shaxs hisoblanadi. Payg`ambar Zardushtning vafotidan so`ng, asrlar o`tgach, barcha diniy marosimlar, madhiyalar va duolar zardushtiylik uchun muqaddas bo`lgan bir kitobga jamlangan. Bu kitobning nomi “Avesto”dir.

“Avesto” – jahon madaniyatining, jumladan, Markaziy Osiyo va Eron xalqlari tarixining qadimgi noyob yodgorligidir. U Zardushtiylik dinining muqaddas kitoblari to`plami bo`lib, uning ma`nosi parfiyoncha: apastak “matn ya`ni tafsir qilingan matn”, bazi manbalarda esa “qat`iy belgilangan qonun-qoidalar majmui” degan ma`nolari uchraydi. Zardushtiylik e`tiqodiga amal qiluvchilarning muqaddas kitobi sifatida Yagona tangriga topinish shu ta`limotdan boshlangan.

O`rta Osiyoning qadimgi tarixini o`rganishda “Avesto” ning o`rni beqiyosdir. Unda diniy e`tiqod va xalqlarning o`zaro aloqalari bilan bir qatorda ularning hayoti, turmushi, urf-odatlarini, marosimlarini aks ettirilgan. Shuningdek, bu buyuk asarda tarix, falsafa, dinshunoslik, manbashunoslik, geografiya, etnografiya va ijtimoiy-siyosiy hayotning barcha jabhalariga oid eng qadimgi ma`lumotlar to`plangan.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev takidlaganlaridek: “Bundan 2700 yil muqaddam Osiyo hududida yaratilgan eng ko`hna yozma yodgorlik - “Avesto” kitobi insos huquq va erkinliklari, millatlararo munosabatlarni o`zaro hurmat va ishonch tamoyillari negizida barpo etish g`oyalari muhim o`rin tutgan, zo`ravonlik va adolatsizlik rad etilgan noyob manbadir”. [1]

“Avesto” ayni zamonda bu qadim o`lkada buyuk davlat, buyuk ma`naviyat, buyuk madaniyat bo`lganligidan guvohlik beruvchi tarixiy hujjatdirki, uni hech kim inkor eta olmaydi.[2]

“Avesto”ning mohiyati uning faqat zardushtiylik dinining qoidalarini o`zida mujassam etganligida emas. U diniy va dunyoviy ta`limotning yaxlit uyg`unlashgan, ilohiy tafakkur va hayot mohiyatini real orqali tushuntiradigan insoniyat tarixidagi buyuk madaniy hodisadir. Zotan, unda xalqlar va qabilalarning dunyoga kelishi, shakllanishi, daryolar, tog`lar va zaminning geografik joylashuvi, uning hududlari, koinot sirlari, tabiat hodisalaridan tashqari, tabobat, axloq, ma`naviyat

va inson hayotining me`yoriy qonuniyatlari, xususan, oilaviy munosabatlar, farzand tarbiyasiga oid qarashlar o`z ifodasini topgan.

Ushbu kitob tarkibi, ifoda uslubi va timsollar tizimi bilan adabiy manbalarga yaqin turadi. «Avesto» da tilga olingan joy nomlari (Varaxsha, Vaxsh) dan kelib chiqib, uning Amudaryo sohillarida yaratilgani aniqlangan. Shu asosda uning vatani Xorazm degan qarash ham mavjud.

“Avesto” da bayon etilgan asosiy g`oyalar, diniy e`tiqodning ilk sodda bilimlari ushbu dinning payg`ambari Zardusht nomi bilan bog`langan. Olimlar Zardushtiylik dini ta`limotini quyidagi uchta tarixiy qism (davr) ga bo`lib o`rganadilar.

Birinchisi, eng qadimiy qismi miloddan avvalgi uch ming yillikda vujudga kelgan ilohlarga aytilgan madhu-sanolar Yashtlardir; ularda qabila-urug`chilik tuzumidagi e`tiqodlar, ko`p xudolik tasavvurlari tasvirlangan.

Ikkinchisi, gatlar deb atalgan qismidir. Bunda Axuramazda va boshqa ezgulik va yovuzlik hudolari haqida batafsilroq fikrlar yozilgan. Unga ko`ra: Qadimiy tangalarda suqilgan ma`budalar tasviri va spool haykalchalar tahliliga qaraganda, Zardushtiylikda Ahuramazdadan tashqari quyidagi hudo va ilohlari bo`lgan:

- Mitra – Quyosh va yorug`lik hudosi
- Bushyasta – tanballik devi
- Nohid (Anahita) – farovonlik ma`budasi
- Farna- ezgulik hudosi
- Xumo (ANKO) baxt qushi
- Mirrix – urush va g`alaba hudosi
- Hubbi – suv hudosi
- Drauga – yovuzlikning bosh manbai bo`lgan hudosi
- Ahriman – o`lim hudosi va b.

Uchinchisi, qadimiy ko`pxudolik va keyingi yakkaxudolik g`oyalari orasidagi kurash sharoitlarida eramizdan oldingi V asrda har ikkisini kelishtiruvchi mazdaviylik dini shakllangan. “Avesto” bu dinning oxirgi va asosiy qismini bayon etgan.

Juda ko`pchilik tadqiqotchilarninig fikricha, Zaratushtra afsonaviy bo`lmasadan, tarixiy shaxs hisoblanadi. U yunon-rim manbalarida Zoroastr, qadimgi fors tilida Zardusht, fors tilida Zaratushtra nomi bilan tilga olinadi. Manbalarning guvohlik berishicha, uning nomi “oltin tuchli”, “oltin tuya yetaklagan odam” ma`nosini beradi. Avestoning maxsus boblari Zaratushtrani tarixiy shaxs sifatida yoritadi

Dastlab «Avesto» oromiy va pahlaviy yozuvlari asosida yaratilgan maxsus alifboda dastlab to`qqiz ho`kiz terisiga yozilgan. Ilk nusxalari asosida sosoniylar (mil. Avv VII-III asr) davrida 21 kitob holida yig`ilgan, bizgacha ularning chorak qismi yetib kelgan. Tiklangan matnga «Zand» nomi bilan sharhlar bitilgan.

«Avesto» to`rt qismdan iborat:

- Yasna («Diniy marosimlar»),

- Yasht (ma'no jihatdan Yasnaga yaqin),
- Visparad («Barcha Ilohlr haqidagi kitob»),
- Vendidad («Yovuz ruhlarga qarshi qonunlar majmuasi»).

Yasna tarkibiga kirgan madhlar «Gatlar» (ayrim manbalarda «gohlar») deb nomlanib, ularni Zardushtning o'zi yozgan deb taxmin qilinadi. Gatlar tarkibida Jamshid (Yima), Gershasp, Afrosiyob (Alp Erto'nga) kabi afsonaviy qahramonlar hayoti lavhalari uchraydi.

Manbalardan ma'lumki, «Avesto»ning to'liq qismi bizgacha yetib kelmagan. Uning qismlaridan parchalar yetib kelgan. Ulardan o'sha davrda insonlar nima ishlar bilan shu'g'ullanib kun kechirishganini, tevarak-atrofni, dinni qanday tasavvur qilishganini bilib olishimiz mumkin.

Azaldan jamiyat va turli diniy ta'limotlarda oila muqaddas sanalib, oilaviy munosabatlarga, nikoh, farzand tarbiyasiga alohida e'tabor qaratilgan. Ma'lumki, oila har bir jamiyatning boshlang'ich bo'g'ini hisoblanadi. Oila mustahkam, halol va pok bo'lsa, jamiyat ham osoyishta, mustahkam, farovon bo'ladi. Aksincha, oilalarda parokandalik, halol va haromning farqi qolmasa, o'sha jamiyat buziladi, tinchi yo'qoladi, oxir-oqibat tanazzulga yuz tutadi. Shuning uchun ham qadimdan har bir jamiyat, har bir dinda oila masalasiga katta e'tibor berilib, oilalarning mustahkam va baxtiyor bo'lishi uchun barcha chora tadbirlar ko'rib kelingan. Bu boradagi say-harakatlarni tariximizda ajdodlarimiz uchun muqaddas sanalgan Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi «Avesto»da ham aks etganini guvohi bo'lamiz.

«Avesto»da oila (nmana)da, qabila (zantu)da farzand tarbiyasiga oid, oilaviy munosabatlarga oid ahamiyatli ma'lumotlar keltirilgan. Masalan, «Videvdod» naskining 5-fragard (bob)i farzand tarbiyasida muhim bo'lgan jismoniy va ruhiy poklik, ritual poklanish shartlari haqida bo'lib, inson uchun nima halol va nima haromligi, pokizalik va haromni aniqlashda qanday belgilarga qarash lozimligi haqida fikr yuritiladi. Umuman, «Videvdod»ning mazmunida poklik, tan va ruh pokizaligi, har qanday nopoklik, ifloslikdan ehtiyotlik g'oyasi yetakchi o'rinda turadi. Shu tufayli, «poklik» g'oyasining turli qirralari 4-9, 15-16-fragardlarida namoyon bo'ladi. Bulardan tashqari, boshqa fragardlarda ham bu masalaga tegishli qaydlar ko'p uchraydi. Masalan, 17-fragardda xalqimiz orasida hozirgacha urf-odat, irim-sirimlar qatorida saqlangan tirnoq va soch bilan bog'liq ehtiyot choralari bayon etilgan. Unga ko'ra, farzandlarga poklik masalasi alohida urf-odatlar bilan o'rgatilgan. Masalan, olingan tirnoq o'likning haromligi bilan tenglashtirilgan. Shuning uchun Mazda dini amallarga e'tiborsizlik bilan uni duch kelgan yerga tashlash ashaddiy gunoh sanalgan. Bu ish devlarga, jinlarga kuch-quvvat bag'ishlaydi, ularning sha'niga alqov aytgan bilan barobar, deb uqtirilgan. Shu bilan birga, bunday harom hisoblangan narsalar muqaddas olovdan va suvdan nariga 10-12 enli (bir barmoq qalinligi bir enli deyiladi. Demak, 10 enli chuqurcha qo'l kafti enining ikki barobariga teng) chuqurcha qazib ko'mish, so'ngra chuqurcha atrofiga to'qqiz marta doira chizib ajratib ihotlangan va diniga oid duoni o'qishgan.

«Avesto»ning 18-fragardida keltirilishicha, oilada farzandlarni tarbiya qilishda riyokorlik, yolg'ondan, odam ko'zi uchun o'zini dindor ko'rsatib, aslida dinga xilof ishlar qiluvchi odamlar qoralangan, shuning uchun oilada din uchun ixlos, sidqidillik targ'ib qilingan. Farzandlarga dunyodagi eng ezgu dinni qo'riqlash, e'zozlash uqtirilgan. Unga ko'ra, «og'izda men iymonliman, haq dinni himoyachisiman,»-deydigan odam ezgulik dini yo'lida hech ish qilmaydigan bo'lsa, yolg'onni, yovuzlikni bosh manbayi Drauga devining bandasidir deb tushuntirilgan. «Avesto»da

“Yolgʻon” kategoriyasi shunchaki turmushdagi hodisa emas, balki zardushtiylikda oliy diniy-axloqiy, falsafiy qutb hisoblanishi Haq(Haqiqat)ning ziddi, salbiy qutbdagi umumlashma dushmani timsolidir. Kimki gohanvor (Gohanvor – zardushtiylik taqvimida yilning 12 oy x 30 kun = 360 kunidan ortib qoluvchi besh kuni. Bu kunlar muqaddas bayram boʻlib, zardushtiylik bu kunlarda ibodatda boʻlishgan) tunlarida gʻaflat uyqusida yotib ibodatdan qolsa, u ham riyokorligi uqtilgan.

Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi “Avesto”da inson shaxsining kamolatga erishishiga oid fikrlar ifoda etilgan. Mazkur asar gʻoyalari orqali qadimgi davrlarda mamlakatimiz hududida yashagan xalqlarning tabiiy, ilmiy, maʼrifiy hamda ijtimoiy qarashlari borasida muhim maʼlumotlar yetarlidir. “Avesto” diniy harakterga ega boʻlishi bilan birga, oʻzida falsafiy, siyosiy, fiologik va tarbiyaviy masalalarni ham qamrab olgan.

«Avesto» insoniyat sivilizatsiya tarixining ilk sahifalarini tashkil etgani uchun jahon olimlarining eʼtiborini tortgan. U haqda F.Nitsshe, F. Shpigel, A. Mayllet, V. Bartold, E. Bertels, Yan Ripka, O. Makovelskiy, I. Bragenskiy va boshqa xorijiy olimlarning ushbu kitob haqidagi tadqiqotlari mavjud.

Gʻarb olimlari uni chuqur oʻrganishdi, “Avesto” gʻoyalarini katta qiziqish bilan tadqiq etishdi. Jumladan, yirik olim va maʼrifatparvar Kapaida oʻzining “Zoroastr taʼlimoti va eronliklar dinining falsafasi” kitobida zardushtiylik dini va “Avesto” gʻoyalariga alohida eʼtibor bilan qaraydi, “uni yuqori fikrlar majmuasi” deb baholaydi.[3]

Oʻzbekistonda «Avesto»ni oʻrganish qadimdan boshlangan Beruniy, Abu Jafar Tabariy, Narshaxiy asarlarida «Avesto» taʼlimotiga va unda tilga olingan timsollarga murojaat mavjud. Bu nodir ilmiy asarlarning qoʻlyozma va bosma nusxalari Oʻz.Res Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti jamgʻarmasida saqlanadi. Hozirgi oʻzbek olimlari A.Qayumov, H.Hamidov, M.Isʼhoqov, N.Rahmonov va boshqaning ilmiy tadqiqot va maqolalari eʼtiborlidir.

Oʻzbekiston Respublikasi hukumatning qarori bilan 2001-yilda «Avesto»ning 2700-yilligi nishonlandi. «Avesto» vatani Xorazmda bogʻ barpo qilindi, asarning oʻzbek tilidagi tarjimalari chop etildi, u haqda yangi tadqiqotlar yuzaga chiqdi.

Koʻpchilik tadqiqotchilar fikriga koʻra, Avesto Oʻrta Osiyoda, xususan Xorazmda miloddan avvalgi 1-ming yillikning birinchi yarmida vujudga kelgan. «Avesto» da keltirilgan geografik maʼlumotlar ham buni tasdiqlaydi. Masalan, xudo yaratgan oʻlkalar sanab oʻtilar ekan, boyligi va koʻrkamligi jihatidan qadimgi Xorazm, Gava (Sugʻd), Margʻiyona (Marv), Baqtriya (Balx) birinchi boʻlib tilga olinadi, Orol dengizi (Vorukasha yohud Vurukasha) va Amudaryo (Daiti) tavsiflanadi. «Avesto» dagi xalqning dastlabki vatani Sirdaryo, Amudaryo etaklari va Zarafshon vodiysi boʻlgan. «Avesto» uzoq vaqt mobaynida shakllangan. Unda keltirilgan maʼlumotlarning eng qadimgi qismlari miloddan avvalgi II ming yillik oxiri – I ming yillik boshiga oid boʻlib, ogʻzaki tarzda avloddan-avlodga oʻtib kelgan. Keyingi asrlarda tarkibiga turli diniy urf-odatlar bayoni, axloqiy, huquqiy qonun-qoidalar qoʻshilib borgan.

Dastlabki yozma nusxasi esa 12 ming mol terisiga bitilgan deb rivoyat qilinadi. U Persepolda saqlangan. Aleksandr (Makedoniyalik Iskandar) Eronni zabt etganda, bu nusxa kuydirib yuborilgan. Erondagi Sosoniylar davlatining hukmdor sulolasi Arshakiylardan boʻlgan Vologes I davri (51–78)da qayta kitob qilingan, lekin u saqlanmagan. Sosoniylar davrida milodiy III-VII asrda yaxlit kitob holiga keltirilgan.

«Avesto» 21 nask (qism)dan iborat bo'lgan. Uning hajmi katta kitob bo'lganligi sababli dindorlar kundalik faoliyatida foydalanish uchun uning ixchamlashtirilgan shakli – "Kichik Avesto" yaratilgan.

Milodiy VII asrda arablar Eronni fath etgach Zardushtiylik dinining ruhoniylarining bir qismi Hindistonga ko'chib o'tgan. Ularning avlodlari (parslar) Bombay shahrida o'z jamoalarida «Avesto» da keltirilgan urf-odatlar, an'analarga hozirga qadar amal qilishadi.

Fransuz tadqiqotchisi, avestoshunos olim Anketil Dyuperron Zardusht izdoshlari jamoasida yashab, «Avesto» tilini va yozuvini o'rganib, uni tarjima qilib, 1771-yil uni nashr etirishga erishgan. «Avesto» ning bu nusxasi 27 jilddan iborat bo'lib, asarning yettidan bir qismidir. U Yasna, Vispered, Vendidad, Gatlar va Yashtlar nomi bilan yuritiladigan kitoblarni o'z ichiga oladi.

«Avesto» da bayon etilgan g'oyalarga ko'ra, olam ikki asosning, ikki ibtidoaning, ya'ni yorug'lik bilan zulmatning, yaxshilik bilan yomonlikning to'xtovsiz kurashidan iborat. Yaxshilik va ezgulik Xudosi Ahuramazda yer, o'simlik va boshqa barcha tabiiy boyliklarni yaratgan. Yomonlik va yovuzlik timsoli Axramaynu Ahuramazdaga qarshi to'xtovsiz kurashadi, ammo uni yengishga ojizlik qiladi. Bu kurash abadiy davom etadi.

Bu diniy ta'limotga ko'ra, yaxshilikni ifodalovchi kuchlar osmonda, yomonlikni ifodalovchi kuchlar yer ostida joylashgan, yer sathi esa kurash maydonidir. Hayotdagi turfa o'zgarishlar qaysi kuchning g'alaba qilishiga bog'liq. Inson ham tana va ruhning, axloq esa yaxshi va yomon xulqning o'zaro kurashidan iborat. Cheksiz, abadiy fazo va vaqt ham ikki qarama-qarshi qismdan: Ahuramazda hukmron bo'lgan abadiy yorug'lik bilan yomonlik hudosi Ahramaynu hukmron bo'lgan abadiy zulmatdan tashkil topadi.

«Avesto» afsonalarga ko'ra, birinchi inson Govamard (ho'kiz-odam; forsha Qayumars) bo'lib, undan barcha kishilar tarqalgan. Birinchi shoh Yima davri oltin davr hisoblangan, chunki unda o'lim bo'lmagan, Ahuramazda doimiy bahorni yaratgan. Kishilar bekamuko'st, baxtiyor yashagan. 900 yil utgach shoh Yima g'ururga berilib, man etilgan sigir go'shtini yeydi va yovuzlik ramzi Ahramaynu hukmidagi kuchlar bosh ko'taradi. Olamni muzlik qoplaydi. Yima Ahuramazda amri bilan odamlar va hayvonlarni sovuqdan saqlab qolish uchun qo'rg'on (var) qurib, unga har bir jonzotdan bir juftini joylashtirgan. Insoniyat tarixining ilk oltin davri tugagach, Hayr bilan Sharr (yaxshilik va yomonlik) o'rtasidagi kurash davri bo'lgan ikkinchi davr boshlangan. Uchinchi davrda Ahuramazda g'alaba qilib, ezgulik saltanati barqaror bo'ladi, o'lganlar tiriladi.

«Avesto» ning axloqiy-falsafiy mohiyati "ezgu fikr", "ezgu so'z" va "ezgu amal" Muqaddas uchlik (axloqiy triada)da o'z ifodasini topadi. Zardusht izdoshlarining ibodat oldidan aytiladigan niyati, so'zlari shu uch ibora bilan boshlanadi. «Avesto» o'zbek, umuman O'rta Osiyo, Eron, Ozarbayjon xalqlarining qadimgi davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, diniy qarashlari, olam to'g'risidagi tasavvurlari, urf-odatlari, ma'naviy madaniyatlarini o'rganishda muhim va yagona manba. "Bu nodir kitob bundan 30 asr muqaddam ikki daryo oralig'ida, mana shu zaminda umrgo'zaronlik qilgan ajdodlarimizning biz avlodlariga qoldirgan ma'naviy, tarixiy merosidir".

O'zbekiston hukumatining tashabbusi bilan 1999-yil noyabrda YUNESKO Bosh konferensiyasi 30-sessiyasi "Avesto" yaratilganining 2700-yilligini dunyo miqyosida nishonlash haqida qaror qabul qildi "Avesto"ning jahon madaniyati va dinlar tarixida tutgan o'rnini hisobga olgan holda hamda yuqoridagi qarordan kelib chiqib 2000-yil 29-martda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi maxsus qarori e'lon qilib "Avesto"ning 2700-yilligini nishonlash tadbirlarini belgiladi. Unga ko'ra 2001-yilning oktabr oyida O'zbekistonda xalqaro ilmiy konferensiya va tantanali bayram tadbirlari o'tkazildi.

Zardushtiylik dininnig muqaddas kitobi hisoblangan "Avesto" nodir va mahobatli yodgorlik sifatida o'z davrida yuksak mafkuraviy va ma'naviy maqomga ega bo'ldi. Shu bilan birga, u

zardushtiylik dini hukmron bo`lgan makonda ilk marta ma`rifiy hodisa sifatida kishilik jamiyatiga madaniyat va ma`rifat, axloq va ma`naviyat kabi kateqoeiyalarni ishlab chiqdi va amalda joriy etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.Mirziyoyev 2018-yil Samarqand shahrida bo`lib o`tgan “Inson huquqlari bo`yicha Osiyo forumi”dagi nutqidan.
2. I.A.Karimov.”Adolatli jamiyat sari”. T., 1998, 39-b
3. Avesta. Baku, 1960. 142c.; Avesto. Tarixiy-adabiy yodgorlik / Asqar Mahkam tarjimasi. T., 2001. 338b.; Avesto: Yasht kitobi / M. Ishoqov tarjimasi. T.: Sharq, 2001. 12
4. Avesto. Tarixiy-adabiy yodgorlik / Asqar Mahkam tarjimasi. 212-bet; Avesto. Yasht kitobi / M. Ishoqov tarjimasi... 78-bet.

ФИО автора: *Hamroyeva Dilnoza Yarash qizi* TERDU Pedagogika instituti 1-bosqich magistranti

Название публикации: «TA`LIM MUASSASALARIDA BOLALARNING IJODKORLIK QOBILYATLARINI OSHIRISH USULLAR»

Annotatsiya: Ijodkorlik tushunchasining mohiyati. O'quvchilarda ijodkorlik hislatlarini shakllantirish. Ijodkorlikni rivojlantirishda oilaning o'rni.

Ijod faqat buyuk asarlar yaratishdan iborat bo'lib qolmasdan, balki kishining fikr yuritishi, biror tadbirni o'ylab topishi, biroz bo'lsa-da, yangilik yaratishi kabi tushunchalarni ham qamrab oladi. Shu bois ijod jarayoniga tasodif sifatida emas, balki muayyan sharoit va imkoniyatlar hamda qonuniyatlar asosida amalga oshuvchi muhim jarayon sifatida qarash lozim. O'quvchining ijodkorligi, avvalo, uning har qanday ta'limiy faoliyat jarayonidagi: o'ziga xos usullar bilan masala yechish, mashq bajarish, insho yozish, tajriba ishlarini amalga oshirishi jarayonida mustaqil fikrlashida namoyon bo'ladi. O'quvchining ijodi uning olgan bilimini hayotda ko'rgan dalil va hodisalarga bog'lay olishi, ularni to'g'ri baholab, dastlabki ma'lumotlarni tahlil va sintez qila bilishi lozim. Har qanday ijod borliqni rad etish emas, balki borliqqa to'laroq kirib borish hisoblanadi. O'qitishga individual yondashuv ta'lim jarayonining muhim talabidir. Ta'limga individual yondashuv faqat mashq ishlarida emas, balki o'quv jarayonining barcha bosqichlarida: yangi materialni o'tish, mustahkamlash va takrorlashlarda, uy vazifasini berish va darsdan tashqari qo'shimcha mashg'ulotlarda ham amalga oshirilishi zarur. Bu esa o'z navbatida o'quvchilar ijodkorligi, mahorat va qobiliyatlarining o'sishida yana bir o'ziga xos eshikni ochib beradi. Shaxs sifatlarining shakllanishida oila, atrof-muhit, jamiyat katta rol o'ynaydi. Ota-onaning mehri, atrofdagilarning e'tibori, ularning qo'llab quvvatlashlari bolani mustaqil fikrlashga va ijodiy yondoshishga bo'lgan ishonchini uyg'otadi. Ma'naviy-ijodiy usullar shu tariqa o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda eng asosiy rol o'ynaydi. Ushbu usul 3 bosqichda amalga oshiriladi:

a) o'quvchilarda bilishga qiziqishni uyg'ota bilish;

b) o'quvchilarning egallagan bilim va tajribasiga asoslangan holda masala qo'yish hamda ularga tayanib, masalalarni tahlil qilish;

v) o'rganish kerak bo'lgan muammo ustida mustaqil fikr yuritib, xulosa chiqarishga erishish.

Yuqoridagi bosqichlarni amalga oshirish jarayonida bolalar, insonning boy xazinasini uning o'zida yashiringanligini anglab yetadilar. Buning uchun o'qituvchi ulardagi qiziqishni, yashiringan iste'dodni anglay bilishi kerak. Ilm olish, aqlni mustahkamlash, o'z ustida ishlash, hikmatlarni bilish, kamtarlik, ma'rifatli bo'lish kabi fazilatlariga faqat mehnat qilish va bilim olish, o'qib - o'rganish, hayotni kuzatish orqali erishish mumkin.

Tarixiy taraqqiyotining barcha davrlarida ijodiy mehnat insoniyatni olg'a xarakatlantiruvchi, asosiy omil bo'lib kelgan. Shunday ekan, yosh avlodni ijodiy mehnatga o'rgatish, uni o'z zamonasining eng ilg'or bilimlari bilan qurollantirish barcha davrlarda qardosh xalqlar uchun eng dolzarb vazifa hisoblangan.

Qiziqish hayotdagi tashqi ta'sirlar, shaxs faoliyati hamda ta'lim-tarbiya jarayoni tasirida shakllanib boradi. Bu holatlar psixologik omillar - diqqat, idrok, tushuncha, xotira, fikrlash, sezgi va iroda xislatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatib, shaxsning shakllanishida alohida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijod va ijodkorlik faoliyati. Har bir insonning hayoti davomida hal qilishi zarur bo'lgan ko'pgina muammolar yuzaga keladi. Insonlar, odatda, o'z muammolarini qanday hal qiladilar? Ba'zilar o'z intuitsiyasiga tayangan holda yechimni topishga harakat qiladilar, boshqalari o'zga insonlar bilan maslahatlashib, ularning tajribasi asosida yoki ilmiy-ommabop adabiyotlarni tahlil qilib, o'z muammolari yechimini topishga urinadilar, uchinchilari esa bu ishni boshqa shaxslarga yoki tasodifiy holatlarga qoldirib, muammo yechimidan umuman uzoqlashishga harakat qiladilar. Insonlarning faqat unchalik katta bo'lmagan qismigina o'z muammolarini ijodkorlik faoliyati metodlari yordamida yechadilar. Siz, ijodkorlik faoliyati metodlari mavjudmi? Ijodkorlik bilan maqsadli yo'naltirilgan holda shug'ullanish mumkinmi?

degan savollar berasiz. Ha, ijodkorlik metodlari mavjud, o'z oldiga ilmiy kashfiyotlar qilish, yangi mashinalar, mexanizmlar, texnologiyalar, rassomchilik san'ati asarlari, musiqiy, adabiy asarlar yaratish bo'yicha aniq masalalar qo'yib, ijodkorlik faoliyati bilan maqsadli shug'ullanish mumkin. Navbatdagi muammo yuzaga keladi - ijodkorlik faoliyatini qayerda o'rganish mumkin? Bundan 10-20 yillar avval ijodkorlik metodlari bilan faqat ixtirochilik masalalarini yechish nazariyasi bo'yicha mutaxassislar tomonidan o'tkaziladigan seminarlarda, tizimli tahlil, funksional qiymatli tahlil, tizimli fikrlash faoliyati metodologiyasi, fikrlashni faollashtirish metodlari va ijodkorlik nazariyasining boshqa bo'limlarida tanishish mumkin edi. Hozirgi kunda bu ilmiy yo'nalish bo'yicha yetarli darajada adabiyotlar nashr qilingan. Kitoblardan tashqari ko'pgina maktablar va oliy ta'lim muassasalarida turli maxsus fanlar kiritilgan. Shunday bo'lsa-da, ko'pgina ta'lim oluvchilar ijodkorlik metodlari bilan tanishish, ularni madaniyatning turli sohalarida muammolarni yechishda qo'llashga o'rganish imkoniga ega emas edilar. Nega? Chunki o'quvchilar uchun ijodkorlik nazariyasining yuqorida ko'rsatilgan bo'limlarini, asosiy metodlarini o'zida birlashtiradigan qo'llanma mavjud emas edi. Yana ijodkorlikka qaytamiz. Taklif qilinganlardan ijodkorlik faoliyati turlarini tanlashga harakat qiling: salat tayyorlash, mashhur detektiv asarlarni mutolaa qilish, reklama e'lonini yaratish, fizika bo'yicha masala yechish, o'qilgan matn asosida hikoya tuzish, pardo qilish. Bu sizda qanday sifatlarni shakllantiradi? Ijodkorlik faoliyati deyilganda mavjud bo'lgan namunalardan nusxa olmaydigan va bajarish jarayonida inson o'zi uchun yoki boshqalar uchun yangilik yaratishga qaratilgan faoliyat turi nazarda tutiladi. Shunday qilib, ijodkorlik - bu obyektiv (hamma uchun) yoki subyektiv (o'zi uchun) yangi tizimlar yaratish jarayonidir. Har bir insonga ijodkorlik faoliyati texnologiyalari va metodlarini egallash zarurmi, axir hamma ham obyektiv yangiliklar yaratmaydi-ku? Inson kim bo'lib ishlashidan qat'iy nazar: ovqat tayyorlashi, kiyimni modellashtirishi, o'z farzandlarini tarbiyalashi, ko'pgina uy ishlarini bajarishi va xo'jalik muammolarini yechishiga to'g'ri keladi. Shuning uchun javob bir xil, ijodkorlik metodlarini har bir inson egallashi zarur. Qanday metodlarni va qaysi faoliyat uchun qo'llash yoki qo'llamaslik - bu uning tanlash huquqi

Shunday qilib, o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun alohida ijodkorlik masalalari emas, balki bajarish jarayonida o'quvchilarda yuqorida ko'rsatilgan guruhlardagi mantiqiy operatsiyalar shakllanadigan va rivojlanadigan ijodkorlik masalalari tizimi zarur. Ijodkorlik masalalari tizimi har bir mavzu, har bir maktab darsligida o'quv faoliyatining asosi bo'lishi kerak. Ijodkorlik masalalari tizimini mantiqiy operatsiya turlari va guruhleri tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Sharipov Shavkat Safarovich Muslimov Narzulla Alixanovich Texnik jodkorlik va dizayn Toshkent-2011
2. WWW.Ziyonet.uz
3. "Iste'dod" jamg'armasi: <http://www.istedod.uz>

ФИО автора: O‘zbekiston Jurnalistika va ommaviy

kommunikatsiyalar universiteti

Axborot xizmati va jamoatchilik bilan aloqalar

yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

Mirpulatov Bexzod Sherzod o‘g‘li

Название публикации: «IJTIMOIY TARMOQLARNING YOSHLAR
MA’NAVIYATIGA TA’SIRI»

Annotatsiya: Ushbu maqola ijtimoiy tarmoqlar o‘zaro tanishish, bildirish, do‘stlashishlari yoshlar ma’naviyatiga qanday ta’sir ko‘rsatishining ba’zi masalalari falsafiy tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: yoshlar, ma’naviyat, yoshlar ma’naviyati, tafakkur, faollik, ijtimoiy tarmoqlar, Internet, internetga qaramlik.

Ma’lumki, dunyo bo‘ylab uch milliard odam, ya’ni aholining taxminan 40% Internetdagi ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi. Biz ularga har kuni o‘rtacha ikki soat vaqt sarflaymiz: yozuvlar nashr etamiz, fotosuratlar almashamiz, do‘stlarimizning xabarlariga munosabat bildiramiz. Har daqiqada ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari Snapchat-ga yarim millionga yaqin tvit va fotosuratlarni yuborishadi. Agar ijtimoiy media bizning hayotimizda bunday katta rol o‘ynasa, unda bu bizga qanday ta’sir qilishini tushunish juda muhimdir.

Shu sababli ham oxirgi yillarda ijtimoiy tarmoqlar fuqarolik jamiyatining an’anaviy shakllarini nafaqat o‘zgartiryapti, balki yaqin kelajakdagi yangicha ko‘rinishini o‘zida namoyon qilmoqda. Aslida ijtimoiy tarmoqlarning asosiy vazifasi dastlab tashkil etilgan paytlarda odamlarga uzoqdagi tanishi bilan aloqa qilish, ular o‘rtasida o‘zaro onlayn muloqotni yo‘lga qo‘yish edi. Biroq bugun ularning funktsiyalari tobora kengayib bormoqda. Eng avvalo, yoshlar ongiga va ma’naviyatiga ta’sir ko‘rsatishning qudratli axborot-siyosiy vositasiga aylanmoqda. Ushbu maqolada ilgari surilgan mavzuning dolzarbligi hozirgi kunda qarama-qarshilik mavjudligidan kelib chiqadi. Ya’ni, bir tomondan, zamonaviy yosh insonni

ijtimoiy tarmoqlarsiz tasavvur qilishning iloji yo`q, boshqa tomondan, ta'sirni kuzatib borish qiyin ijtimoiy tarmoqlar yoshlarni shakllantirish, ma'naviy va axloqiy fazilatlarni tarbiyalash bor. Shu jihatdan, bugungi kunda axborot texnologiyalari inson faoliyatining barcha sohalariga tatbiq etilmoqda. Yoshlar, ayniqsa, Internetda himoyasizdir. Jahon tarmog`ida doimiy ishtirok etish, ota-onalar nazorati yo`qligi, bolalarning axborot madaniyatini bilmaslik ko`pincha o`spirinlarning Internetga qaram bo`lishiga olib kelishi mumkin.

XXI asrda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, internetning hayotimizdagi o`rni va ahamiyati shiddat bilan oshib bormoqda. Albatta, internet orqali dunyoning istalgan nuqtasi bilan tezkor aloqa o`rnatish, zudlik bilan zarur axborot va ma'lumotlarni olish, bilim va ma'rifatni oshirishda uning beqiyos o`rni va ahamiyati bor. Shuningdek, Internetning paydo bo`lishi bilan hayotning juda ko`p sohalarida, jumladan, kundalik maishiy xizmatlardan tortib, biznes va menejment, yuridik va konsullik xizmatlari va xatto davlat boshqaruvigacha birin-ketin virtual dunyoga ko`cha boshladi.

Mutaxassislarning fikricha, zamonaviy jamiyatda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning asosiy ustunligi muloqot erkinligi hisoblanadi. Darhaqiqat, bugun ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va siyosiy barcha-barcha sohalarda global tarmoqning cheksiz-chegarasiz imkoniyatlarini hisobga olmaslik, undan ma'lum maqsadlar yo`lida foydalanmaslik, ta'bir joiz bo`lsa, zamondan orqada qolish, deganidir. Bu masala bevosita yoshlar faoliyati va ma'naviyatiga ham daxldor.

Xo`sh, ijtimoiy tarmoqlar nima? U yoshlar tafakkuri va faoliyatiga hamda yoshlar ma'naviyatiga qanday ta'sir qiladi?

Vikipediya saytida ta'kidlanishicha, ijtimoiy tarmoq «muloqot qilish, tanishish, qiziqishlari o`xshash yoki oflayn aloqada bo`lgan odamlar o`rtasida ijtimoiy aloqalarni yaratish, shuningdek ko`ngil ochish (musiqqa, filmlar) va ish uchun ishlatiladigan onlayn platforma»dir. Darhaqiqat, ijtimoiy tarmoqlar virtual olam internetdagi xuddi shunday «ari uyasi»dir. Ular paydo bo`lganiga unchalik ko`p bo`lgani yo`q. Ushbu tarmoqda dastlab qiziqishlari yoki kasblari bo`yicha birlashgan

bo'lsa, hozirgi kunda bu g'oya kengayib, do'stlar, tanishlar, hamkasblar ularga qo'shila boshladilar.

Hozirda yirik ijtimoiy tarmoqlarda foydalanuvchilar soni millionlab, milliardlab kishiga yetgan. Ular o'zaro muloqot qiladilar, saytlarga o'zlarining, yaqinlarining fotosuratlarini, videolarini qo'yadilar, u yoki bu mavzuda fikr almashadilar. Kimlardir bu saytlarda o'zlarining unut bo'lib ketgan tanishlarini, bolalikdagi do'stlarini topadilar.

Darhaqiqat, ijtimoiy tarmoqlarda faqat do'stlar, tanishlarnigina emas, xatto mashhur insonlarni ham uchratish mumkin. Yulduzlar o'z sahifalarini ochib, unda hayotlaridagi qiziqarli voqealarni yozadilar, suratlarni berib boradilar. Shu bilan birga tarmoqlar ichida ko'plab hamjamiyatlar ochilgan – ularni istalgan foydalanuvchi o'z qiziqishiga qarab ochishi va do'stlarini taklif qilishi mumkin. Hamjamiyatlarning mavzulari xilma-xil – futbol, tikuvchilik, avtomobil va h.k. Shunday qilib, insoniyat nimaga qiziqsa, hammasi mavjud. Hamjamiyat ichida uning a'zolari o'zaro fikr almashadilar. Ba'zi hamjamiyatlarga istagan kishi a'zo bo'lishi mumkin, ba'zilar esa yopiq sanalib, unga faqat a'zoldan birining tavsiyasi bilan yoki hamjamiyat ma'muri ruxsati bilan qo'shilsa bo'ladi.

Aytish kerakki, ijtimoiy tarmoqlar bugungi kunimizning eng asosiy vaqt o'tkazuvchi omili hisoblanadi. Ayniqsa yoshlar ijtimoiy tarmoqlar kasaliga uchrashgan. Bizning diyorimizda dastlab eng asosiy ijtimoiy tarmoq sifatida -odnoklasnikill ijtimoiy tarmoq keng ommalashgan. Darhaqiqat, Odnoklassniki ijtimoiy tarmog'i sinfdoshlarni - litsey (kollej) kursdoshlarni, institut (universitet) kursdoshlarni, qarindoshlarni, hamkasabalarini xullas yaqin do'stlarni topib, ular bilan gaplashishga imkon beruvchi ko'ptillik tarmoq hisoblanadi. Bu ijtimoiy tarmoq 2006 yilda ishga tushgan. Uning tuzuvchisi rossiyalik veb-dasturchi Albert Popkov hisoblanadi. Sayt foydalanuvchilarning asosiy yoshi 14-55 yoshni tashkil qiladi. Dastlab bu saytdan ro'yxatdan o'tish pullik bo'lgan, keyinroq 2010 yildan bu xizmat bepul deb e'lon qilingan.

Eng muhimi, ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning an'anaviy muloqot shaklini

tubdan o'zgartirib yubordi. O'lis masofadan turib nafaqat eshitib, balki ko'rish imkoniyatining yuzaga kelishi virtual suhbatlarni keskin ommalashtirdi. Keyingi 15-20 yil davomida dunyo mamlakatlari aholisi, shu jumladan, o'zbekistonlik yoshlar hayotida mobil aloqa urf tusini olgan bo'lsa, hozirgi davrga kelib mobil uskunalardagi WhatsApp, ICQ, MSN Messenger va Telegram orqali matnli muloqot ommaviylik kasb etmoqda.

Ayniqsa, fasebook tarmog'idagi turli guruhlar foydalanuvchilar orasida obro' qozondi. Bu tarmoqdagi guruhlarda odamlar orasidagi turli vaziyatlar, muammolar ko'rib chiqilib, ma'lum vaqtda hal qilinmoqda. Shu bilan birga instagram ham yoshlar orasida mashhur bo'lib, unda asosan yoshlar kundalik hayotidagi voqealarni foto va video orqali yoritish urf bo'lgan. Qayd etish kerak, bugungi kunda dunyo aholisining qariyb yarmi – ya'ni 3 mlrd.ga yaqin kishi turli ijtimoiy tarmoqlardan foydalanmoqda. Shulardan eng katta qismi – 2 mlrd. odam –Facebooklda. <https://napoleoncat.com> sayti bergan ma'lumotga ko'ra, O'zbekistonda –Facebookll tarmog'idan foydalanuvchilar 1 millionga yaqinlashib qolgan. Ular o'rtacha 25-34 yoshda bo'lib, 65,5 foizini erkaklar, 34,5 foizini xotin-qizlarimiz tashkil etar ekan.

Ayni paytda dunyoda 1 mlrd.lik auditoriyaga ega Instagram O'zbekistonda 1.586.500 nafar foydalanuvchiga ega. 2.476.590 lik Facebook esa mamlakatimizda 686.400 kishini birlashtirgan. 200 mln.lik Telegram – O'zbekistonda 18 mln. kishiga xizmat ko'rsatmoqda.

Aytish mumkinki, ijtimoiy tarmoq deganda ko'z oldimizga hozirgi kun ta'rifi bilan aytadigan bo'lsak Virtual olam degan tushuncha keladigan bo'lib qoldi. Hozirgi kunda ijtimoiy tarmoqlarning soni ko'paygandan ko'payib bormoqda, bu o'z navbatida jamiyatga katta ta'sirini berib kelmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar shunday kuchga ega bo'ldiki uzoqdagi do'stingni yaqinlashtirib, yaqindagi do'stingni uzoqlashtirishga olib keldi. Bu o'z navbatida jamiyat a'zolari orasida sarosima va betartiblikni keltirib chiqarmoqda. Lekin ijtimoiy tarmoqlar hozirgi kunda yoshlarga keng imkoniyatlarni ham yaratib bermoqda. Jumladan, turli davlat yoshlari bir-birlari bilan fikr almashib savollariga javob topishda, katta yutuqlarga erishishda

ijtimoiy tarmoqlarning beqiyos yordamlari foyda berib kelmoqda. Shu sababli yoshlarning ongini va niyatini to'g'ri yo'naltira olishni o'rgatsak ijtimoiy tarmoqlardan ham kerakli natijalarni olsak bo'ladi.

Darhaqiqat, bugungi kunda hamma YouTube, Facebook, Instagram, Telegram, Twitter kabi ijtimoiy tarmoqlarni biladi, hech bo'lmaganda bittasidan foydalanadi. Ayniqsa, yoshlar bu masalada faoldir va aynan shuning o'zi muammodir. Nima uchun? Sababi bitta: ijtimoiy tarmoqlardagi ma'lumotlar har doim ham to'g'ri va ob'yektiv emas. Tabiiyki, uning ma'naviyatiga, ruhiyatiga, axloqiga tahdid solmaydi degan kafolatlar yo'q.

Shuni tan olish kerakki, ijobiy tomonlari bilan bir qatorda uning salbiy tomonlari ham mavjud. Chunki ommaviy aloqa vositalari orqali ongni va aqlni egallash tahdidi mavjud ekan, jiddiy qo'rquv uchun asoslar mavjud. Muammoni, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda salbiy ma'lumotlar oqimining ko'payishi kuchaytirmoqda. Sababi, yoshlar o'zlarining tajribasizliklari sababli kelgan ma'lumotlarni tahlil qilish va sintez qilishga qodir emaslar. Ehtimol, yolg'on va xolis ma'lumotlar uni osonlikcha yo'ldan ozdirishi mumkin.

Shu o'rinda savol tug'iladi, Nega ijtimoiy tarmoqlarda asossiz yangiliklar va g'iybat tarqatilmoqda? Nima uchun aholi, asosan yoshlar, ularga ishonishadi? Bunda davlat organlari, muassasa va tashkilotlarning matbuot xizmatlari ham aybdor. Agar biror joyda biror narsa yuz bersa, bu jarayon haqidagi ma'lumotlar guvohlar, kuzatuvchilar tomonidan Internet orqali tarqatiladi. Aslida, bunday vaziyatlarda aynan matbuot xizmatlari ma'lumot berishlari kerak. Ular tunu kun faol ishlashlari kerak.

Shunday qilib, ijtimoiy tarmoqlarning odamlar hayotiga ta'siri juda katta, ko'pchilik bu hodisaning ko'lamini to'liq anglamaydilar va axir ijtimoiy tarmoqlar allaqachon Internetdagi eng ommabop faoliyatdir. Bugungi kunda dunyodagi eng ko'p tashrif buyuriladigan 100 ta saytdan 20 tasi klassik ijtimoiy tarmoqlar, yana 60 tasi u yoki bu darajada ijtimoiylashmoqda. Dunyo bo'ylab kompaniyalarning 80% dan ortig'i o'z ishlarida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadilar. Odamlarning 78

foizga yaqini ijtimoiy tarmoqlardagi ma'lumotlarga ishonadi.

Ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ma'naviyati va tafakkuriga ko'rsatayotgan ham ijobiy ham salbiy jihatlarini ta'kidlash lozim. Birinchidan, ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ma'naviyatini rivojlantirishga ta'sir etadigan ijobiy xususiyatlariga xayriya tadbirlari tashkil etish, yoshlarni uyushtirish, imkoniyati bor kishilarni shu ishga jalb etish, do'stlar orttirish, yoshlar o'zlarining faoliyatlariga tegishli ma'lumotlarni olish, uzatish kabilarni kiritish mumkin.

Ikkinchidan, ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ma'naviyatini rivojlantirishga ta'sir etadigan salbiy xususiyatlariga axloqsizlik, fahsh, buzuvchilikni targ'ib qiluvchi saytlar va ularning sahifalari keng yoyilgani; mish-mish, yolg'on, uydirmalar, buzg'unchi g'oyalar, soxtalashtirish, tarafkashlikning yoyilgani; e'lon qilingan ayrim maqolalarda ishonchli manbalarning yo'qligi, qaysi kitob yoki saytdan olinganligi, kim yozganligi haqida ma'lumotning yo'qligi, birovlarining haqlarini poymol etish, ularning yozgan maqolalarini o'zlashtirib olib, ma'naviy, intellektual huquqlarning buzilishi sodir bo'lishi; ushbu tarmoqlarda insoniy aloqalar zaiflashadi, yuzma-yuz ko'rishish bo'lmagani uchun o'zaro mehr kamayadi, voqelikdan uzilib qolish yuz beradi, oilaviy ahillikka salbiy ta'sir qilishi; yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardan noto'g'ri foydalanishi vaqtning isrof bo'lishiga, keragidan ortiq foydalanish esa, unga o'rganib qolishi; maqtanchilikning yoyilgani, ya'ni ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari kiygan kiyimlari, yegan ovqatlarini o'z sahifalariga joylashtirishlari oqibatida maqtanchilik, barchaning e'tiborida, diqqat markazida bo'lish xohishi kuchayib, kambag'al, nochor ahvolda yashayotganlarning his-tuyg'ulari e'tiborga olinmaydigan kayfiyat yuzaga keladi.

Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlar quyidagi xavfli ta'sirlarga ega: internet tarmog'iga bog'lanib qolish; o'qish va bilim olishga yengiltaklik bilan munosabatda bo'lish (Internetdan tayyor dars ishlanmalari, matematik masalalar yechimlarini osongina topish hisobiga dars topshiriqlarini mustaqil bajarmaslik); jismoniy rivojlanishiga salbiy ta'sir xavfi, ya'ni bolaning faol harakatda bo'lmay, uzoq vaqt monitor ro'parasida o'tirishiga to'g'ri kelishi va boshqalar.

Albatta, ijtimoiy tarmoq manbalarida bolalarga haqiqiy hayotdagi kabi virtual olamda ham tartib-intizom qoidalari mavjudligini tushuntirib borish eng birinchi navbatdagi vazifadir. Shu bilan birga ijtimoiy tarmoqlar hozirgi kunda yoshlar tafakkuriga ijobiy ta'sir etishi bilan birga juda ko'plab yoshlarni ijtimoiy tarmoqlar vaqtini o'g'irlamoqda, internet- klublarda, mobil telefonlarda yoshlar ayni o'qib ilm hosil qiladigan paytlarida vaqtlarini bekorchi o'yinlarga, axloqiy buzuvchi xarakatlar, estetik jihatdan saviyasi ancha past bo'lgan foto suratlar va video fayllarni ko'rish bilan umrini xazon qilmoqda.

Shunday qilib, Internetdagi ijtimoiy tarmoqlar yoshlar ma'naviyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda, ya'ni shaxsiy manfaatlar yoshlar uchun ustuvor ahamiyat kasb yetadi va shu bilan birga jamiyat, ijobiy shaxslararo muloqot, hamkorlik va o'zaro yordam hamda ijtimoiy me'yorlar va asosiy umuminsoniy qadriyatlarga befarq munosabat shakllantiradi .

Albatta, yoshlarning ijtimoiy tarmoqlarda mutloq notanish shaxslar bilan tanishishga urinayotgani tashvishli xolat. Bu esa jamiyatda ilmsizlik johillikning, axloqsizlikni to'g'ri yoyilishiga hamda yoshlar ongi va madaniyatiga salbiy ta'sir qiladi. Bularning oldini olish uchun, yoshlarni bo'sh vaqtini mazmunli va qiziqarli tashkil etish, ta'lim muassasalarida yoshlarni o'qishdan tashqari bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish uchun sport to'garaklari, musiqa to'garaklari, fan to'garaklari davomiy tarzda va eng asosiysi yoshlarni qiziqitira oladigan darajada tashkil etish, shu bilan birga yoshlarni iqtidorlisini topish va ularni tarbiyalash zarur. Buning uchun

–Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Qonunida yoshlarga oid davlat siyosatini ro'yobga chiqarishni amalga oshiruvchi hamda unda ishtirok etuvchi organlar va muassasalar birgalikda, xususan nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan yoshlarni qiziqishi va yosh xususiyatidan kelib chiqib turli xil formalar tashkil etish lozim. Shuningdek, sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar

yaratishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. –Yoshlargaoid davlat siyosati to`g`risidalgi O`zbekiston Respublikasi Qonuni. 2016 yil 24 avgust // <http://www.lex.uz/>.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4 jild. – Toshkent: «O`zbekiston», 2020. – 453 b.
3. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar forumida so`zlagan ma`ruzasi Toshkent 2020 y.
4. Belinskaya Ye.P. Язык Internet-kommunikatsii i sotsiolingvisticheskaya situatsiya sovremennosti // Sovremennaya sotsialnaya psixologiya: teoreticheskiye podxody i prikladnyye issledovaniya. – T., 2011. № 10. - S.6.
5. Yoshlarning ijtimoiy tarmoqlar orqali mamlakat imijini oshirishdagi roli – Beruniy Alimov <http://beruniyalimov.uz/archives/705>
6. Patrikeyeva E.G. Vliyaniye virtualnogo prostranstva seti Internet na jiznennyye tsennosti sovremennoy molodeji // Molodoy uchenyy. — 2015. — № 10 (90). — S. 1342-1346. — URL: <https://moluch.ru/archive/90/18990/> (data obrashcheniya: 19.04.2021).
6. G.G Gaffarova, N.Z. Saydaliyeva. (2020). The influence of social networks on youth thinking and activity. JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. 6 (5), 105-108.
7. G.G`affarova, A.Abdullayev. (2021). AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA MA`NAVIY HAYOTNING O`ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Academic research in educational sciences. Special Issue 2.

ФИО авторов: *Adamboyev U.X.*

Chirchiq davlat pedagogika instituti

Talaba

Nosirov F.A.

Название публикации: «AXLOQSHUNOSLIKNING HOZIRGI DAVRDA DOLZARBLIGI VA QADIMGI DAVRDAGI AXLOQSHUNOSLIK BILAN FARQLANISHI»

Annotatsiya: Maqolada respublikamiz va dunyodagi axloqshunoslikning hozirgi kundagi dolzarbligi nazarda tutilgan, hamda yoshlarni odob axloq bo'yicha yangicha yo'llarni qo'llash va qanday qilib odobsizlik bilan kurashni o'z ichiga olgan

Kalit so'zlar: odob, axloq, axloqshunoslik ,etika ,estetika , jamiyat, ongdagi bo'shliq, oila, ezgulik, yovuzlik, handarz, fazilat, illat, do'stlik

Abstract: The article deals with the current state of ethics in our country and in the world, as well as the development of new ways of morality among young people and illustrates way how to tackle with depravity

Key words: morality, ethics, aesthetics, society, space in the mind, family, kindness, evil, virtue, vices, friendship.

Аннотация: В статье рассматривается актуальная актуальность этики в нашей стране и мире, а также то, как применять новые способы морали к молодежи и как тем самым вовлекая борьбу с непристойностью

Ma'lumki hozirgi kunda rivojlanayotgan dunyoda , ayniqsa texnologiyalar asrida ko'pchilik etibori faqatgina uyali aloqa tarmoqlarda o'z vaqtini o'tkazmoqda va o'z axloqini yo'qotish sodir bo'lmoqda,avalam bor axloqni rivojlantirish uchun eng axloq so'ziga urg'u berishimizni taqoza qiladi.

Axloq — barcha odamlar uchun birdek taalluqli hisoblangan, ijtimoiy talablar hamda ehtiyojlarning munosabatlar shaklidagi ko‘rinishidan iborat bo‘lgan, insonga berilgan ixtiyor erkinligining xatti-harakatlar jarayonida ichki iroda kuchi tomonidan oqilona cheklanishini taqozo etuvchi ma’naviy hodisa.

Axloqni umumiy tushuncha sifatida olib, uni doira shaklida aks ettiradigan bo‘lsak, doiraning eng kichik qismini — odob, undan kattaroq qismini — xulq, eng qamrovli qismini — axloq egallaydi va ular quyidagilar :

Odob — inson haqida yoqimli taassurot uyg‘otadigan, lekin jamoa, jamiyat va insoniyat hayotida burilish yasaydigan darajada muhim ahamiyatga ega bo‘lmaydigan, milliy urf-odatlariga asoslangan chiroyli xatti-harakatlarni o‘z ichiga oladi. Xulq — oila, jamoa, mahalla-ko‘y miqyosida ahamiyatli bo‘lgan, ammo jamiyat va insoniyat hayotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmaydigan yoqimli insoniy xatti-harakatlarning majmui.

Axloq — jamiyat, zamon, ba’zan insoniyat tarixi uchun namuna bo‘la oladigan umumbashariy ahamiyatga ega ijobiy xatti-harakatlar yig‘indisi, insoniy kamolot darajasini belgilovchi ma’naviy hodisa.

Axloqshunoslik falsafiy fan sifatida uch yo‘nalishda ish olib boradi, ya’ni u axloqni: 1) bayon qiladi; 2) tushuntiradi; 3) o‘rgatadi. Shunga ko‘ra, u tajribaviy-bayoniy, falsafiy-nazariy va mezoniy-me’yoriy tabiatga ega.

Tarixga nazar tashlaydigan bo‘lsak ko‘pchilik bu darajaga erishishga harakat qiladi va erishganlar ham oramizda topiladi. Ular quyidagilar: Aflotun, Arastu, Epikur, Sitseron, Seneka, Avgustin, Forobiy, Ibn Sino, G‘azzoliy, Nasafiy, Spinoza, Kant, Hegel, Shopenhauer, Foyerbax, Kirkegaard, Nitshe, VI. Solovyov, Losskiy singari buyuk faylasuflar va boshqalar kiritishgan.

Ko‘plab rivojlangan davlatlarda bu fanning ikkinchi nomi mavjud ya’ni etika deb atashadi. **Etika** (yun. yegpoz — xulq, odat) — axloq va uning shaxs hamda jamiyat hayotidagi o‘rnini o‘rganuvchi falsafiy fan. Estetika axloqshunoslikning falsafiy-nazariy muammolarini va axloqqa doir didaktikamaliy asarlarni o‘z ichiga oladi. U insoniyat o‘z tajribasi orqali erishgan donishmandlik namunalarini hikoyatlar,

hikmatlar, naqlar, maqollar tarzida bayon etadi, kishilarga axloqning mohiyatini tushuntirib, falsafiy xulosalar chiqaradi, ularga axloqiy qonun qoidalarni o'rgatadi.

Qadimgi dunyoda shunday fikrlar ham mavjudki o'lim anglash 2 xil tushinish mumkin, birinchisi qo'rquv qaroqchilik, o'g'rilik uchun yo'l ochsa, ikkinchi poklik ezgulik sari harakatlanishni ta'minlaydi. Unga **Tit Lukretsiy Kar** (lotincha Titus Lukretsius Karus, miloddan avvalgi (99 — 44-yillar) Epikur axloqiy ta'limotining izchil himoyachisi sifatidamashhur. U "Narsalarning tabiati haqida" degan dostonida ruh va vujudning ajralmas aloqasini ta'kidlaydi, ruhning o'Mishi to'g'risida fikr yuritadi, insonning o'lim qo'rquvidan xalos bo'lishida axloqiy ma'no borligini aytib o'tadi. Aynan o'limdan qo'rqish, faylasufning fikriga ko'ra, xilma-xil jinoyatlarni tugdiradi: qaroqchilik, qotillik, qarindoshlarga nafrat, o'zidan oqilroq va badavlatroq odamlarga hasad kabi illatlar zahirida o'limdan qo'rquv hissi yotadi. Aslida o'lim tabiiy holat, insonga qo'rquv solishi kerak emas. Gap shundaki, qo'rquv o'rnini aql egallasa, iztiroblarga o'rin qolmaydi, o'lim dahshati ham yo'qoladi.

Har bir odam insonga xos ulug'vorlik bilan yashashi, lazzatdan o'zini olib qochmasligi, tabiatga norozilik bildirmasdan hayot kechirishi kerak.

Estika etika rivojlanmagan davlatda albatta parokandalik yuzaga keladi. Buning oldini olish uchun Oila va mahalla muhim ro'l o'ynandi. Qush uyasida noko'rgani qiladi degan maqol mavjud xalqimiz orasida, bundan ko'rinib turibdiki eng birinchi kurash odobsizlik bilan oildan mahalladan boshlanadi. Buning uchun prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2022-yilni „Inson taraqqiyoti va faol mahalla yili“ deb e'lon qilinishi mahallarda yoshlarning vaqtini unumli o'tkazish, sport, kutubxona, va ayniqsa mahalla atrofida o'rnatilgan video kuzatuv moslamalarining o'rnatilganligi ham yosh avlodni ko'chalarda maqsadsiz yurushlarini chek qo'yish va Prezidentimizning 2022 yil qarolariga muvofiq yoshlar bilan ishlash maqsadida maktabdagi yoshlar yetakchilari olinib ularni mahalla tarkibiga qo'shilgani ham axloqni odobni rivojlantirishga qaratilganligi yoshlarning kelajakda yaxshi avlod bo'lib yetishib vatanimiz rivojlanishi uchun hissa qo'shadi degan umid bilan qaramoqda davlat rahbarlari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi 1- prezidenti Karimov Islom Abdug'aniyevich „Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" asari 2010 yil
2. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning so'zlaridan iqtiboslar
3. N. Raxmonov. <<Xuastuanifbning g'oyaviy mezon. <<Xuastuanift>>matni / / Ruhiyatdagi nur murodi. Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 2002, 26-28; 95-100-b.
4. .Sher. Axloqshunosiik. T., << 0 'AJBNT>> — <<Yangi asr avlodi>>, 2003, 22-42-b.
5. Аристотел. Никомахова этика // Аристотел. Сочинения в 4-томах, т - 4. М., Мысл, 1983
6. Adambayev U X „Raximberdiyev U.S (2022) Navruz bayrami va va unig Etnomadaniy ahamiyati
7. <https://uz.wikipedia.org/wiki>

ФИО автора: Abduraximov Javlonbek Jumanazar o`g`li

Namangan Davlat Universiteti magistranti

Название публикации: «NAMANGAN VILOYATI MUSIQALI DRAMA TEATRI TASHKIL ETISHI»

Anotatsiya. Ushbu maqolada Namangan viloyatida hozirgi kunda faoliyat ko`rsatayotgan musiqali drama teatrining tashkil etilishi haqida so`z boradi.

**Kalit so`zlar.** Teatr, Evripid, “Nur” teatr truppalari, “Mahobharot” va “Ramayana” dostonlari, “Xatarli o`yin”, “To`kma” tomoshalari.

Teatr yunonchadan olingan bo`lib “teatron” – tomoshagoh degan ma`noni anglatadi. Teatr san`atning qadimiy o`ziga hos turi bo`lib, uning o`ziga hos ifoda fositasi aktiyorning omma oldidagi o`yini jarayonida yuzaga keladigan sahnaviy vositadir. Teatr san`atida ham boshqa san`atda bo`lgandek, xalq hayoti uning tarixi, dunyoqarashi aks etib, jamiyat taraqqiyoti, ma`naviyati, madaniyati bilan bog`liq holda o`zgarib, takomillashib boradi. Teatr asosida og`zaki yoki yozma dramaturgiya yotadi.

Teatr sintetik san`at bo`lib, jamiyat hayotida tomashabinlarning ma`naviy va estetik tarbiyasida muhim o`rin tutadi. Unda dramaturgiya, musiqa, tasviriy san`at, me`morlik ajralmas birlikni tashkil etadi. Teatrning muhim vositalaridan biri sahna nutqidir. Aktiyor qahramoning pyessadagi so`zlarini o`zlashtirib olar ekan, qahramon qiyofasida, holatlarda turib uning nutqiy tavsifini yaratadi, boshqa personajlar bilan muloqotga kirishadi. Sahna nutqi harakterlarining ochilishida, asar mazmuni, konfliktning yoritilishida muhim o`rin tutadi. Shu o`rinda Prezidentimiz Islom Karimovning aytganlaridek “Qachonki milliy madaniyatimizning uzviy qismi bo`lgan teatr san`ati hususida so`z borar ekan, buyuk ma`rifatparvar Mahmudxo`ja Behbudiyning “Teatr-bu ibratxonadir”, aytgan fikrlarini eslash o`rinlidir.”

Teatr san`ati uzoq tarixga ega bo`lib, uning asosiy unsurlari (boshqa qiyofaga kirish, dialog, to`qnashuv kabi) insonoyatning ibtidoiy davrlarida ovchilik, mehnat va diniy marosim, bayramlar bilan, totemizm, animizm kabi ibtidoiy dunyoqarash va

ajdodlarning ruhlariga sig'inish bilan bog'liq holda shakllangan. Yunoniston, Hindiston, Turonda mil.av V asrdayoq teatr jamiyat hayotida muhim o'rin tutgan. Hindistonda teatr sanskrit shakllarida hamda "Mahobharot" va "Ramayana" dostonlari bilan bog'liq holda rivojlangan, dramaturgiya va sahna san'ati haqida "Nat'yashtra" nomli risola yaratilgan. Keyinroq teatr Yaqin Sharq va Rimga ham yoyildi. Ayniqsa Rimda teatrning yangi shakllari va turlari yaratildi. G'arbiy Yevropada teatr san'atining dastlabki namunalari sayor aktyorlar-jonglyorlar ijodida, Rossiyada skomoroxlar faoliyatida yuzaga kelgan. Uyg'onish davrida vujudga kelgan drama yangi shakldagi professional teatrning shakllanishiga zamin yaratadi. XVI asrda opera, XVIII asr o'rtalarida balet, XIX asr o'rtalarida operetta mustaqil teatr turi sifatida rivojlana boshladi. Teatrning keyingi taraqqiyoti klassitsizmning keng yoyilishi bilan bog'liq. XVIII asrda ma'rifatchilik oqimidagi teatr taraqqiy etdi. Shutariqa teatr san'ati keng quloq ochib boraverdi.

Birinchi prizidentimiz I.Karimov "Yuksak badiyat va haqqoniylik, ezgu maqsadlarga hizmat qilish ruhi bilan sug'orilgan asarlar yaratish-barcha san'at turlari kabi bu soha uchun ham asosiy mezon bo'lishi tabiiy. Bu maqsadga erishish uchun yosh va iste'dodli dramaturg va rejissorlar, teatr aktyorlarini tarbiyalab voyaga yetkazish ayniqsa dolzarb ahamiyat kasb etadi" deb bejizga aytmaganlar.[1] Yuqorida takidlaganimizdek boshqa davlatlarda bo'lgani kabi teatr san'ati bizning yurtida ham teatr kurtaklari ibtidoiy jamoa davridayoq ov va baliqchilik mehnat jarayoni aks etgan taqliddiy raqslar, jangovar va xalq o'yinlari, tabiat kuchlariga topinish oqibatida yuzaga kelgan marosimlar shaklida namoyon bo'lgan. Mil.av VII-VI asrlardayoq Turonda zardushtiylik va uning muqaddas kitoblar to'plami- Avesto bilan bog'liq 2 toifa- kulgili va qayg'uli tomashalari shakllangan. Yunon-Baqtriya podsholiga davrida Oyhoim, Niso, Shahri G'ul'ulada maxsus teatrlar bo'lib, ularda Evripidning "Al'kesta", "Ippolit" kabi tragediyalari ko'rsatilgani ma'lum. Mil.av I asrdan mil. IV asrgacha Kushon davlatida Budda dini bilan bog'liq turli teatrlashgan tomoshalar mavjud bo'lgan. Ayritom ibodatxonasi peshtoqidagi cholg'uchi qizlarning tasvirlari shuni ko'rsatadi. Asta-sekin Turon teatr san'ati diniy marosimlar qobig'idan chiqib,

dunyoviy mazmun kasb etadi-inson hayoti, ijtimoiy munosabatlarni tasvirlashga e'tibor kuchayadi. VI-VII asrlar Turon mulkidan chiqqan cholg'uchilar, aktyor va raqqoslar Buyuk ipak yo'li orqali qo'shni yurtlarga ijodiy safar qiladilar.

IX-XII asrlarda xalq bayramlari, marosimlari, urf-odatlar va ular bilan bog'liq tomoshalar tiklanibgina qolmay, aholi orasida keng tarqaldi. Masxara va taqlid teatri rivojlandi. Amir Temur davlati davrida teatr san'atida keskin yuksalish ro'y berdi. Sharafiddin Ali Yazdiy, Ibn Arabshoh, Klavixolarning ma'lumotlaricha, bu davrda poytaxt Samarqandda va boshqa nufuzli shaharlarda teatrlashgan tomoshalar uyushtirilgan. An'anaviy teatr va boshqa san'at tomoshalari, ayniqsa, Mirzo Ulug'bek davrida Movarounnahrda, Husayn Bayqaro davrida Xurosonda taraqqiy topdi. O'sha davrda G'iyos masxara, Xoja Dehdor, Abdulla Devona, Abdulvose Munshi, Said Badr kabi teatr san'atining atoqli namoyandalari faoliyat ko'rsatgan. An'anaviy teatrning kulgili turlari: masxara, taqlid, zarofat, qo'g'irchoq o'yini badiiy tomoshalar tizimi sifatida tashkil topdi.

Teatr san'atini Turkiston xalqi madaniy hayotiga qisqa davr ichida kirib kelishi va taraqqiy etishida o'lka taraqqiyparvarlarining tatar ma'rifatparvarlar bilan o'zaro hamkorliklari asosiy ro'l o'ynagan. Turkiy xalqlar orasida tatar professional teatrning paydo bo'lishi va uning ijodiy safarlarini qachondan boshlanganligi to'g'risida quyidagi fikrlar mavjud. X.L.Kumo'snikovning fikricha, tatar professional teatrning paydo bo'lishi va uning to'la shakllangan davri 1905-yilga to'g'ri kelgan. 1906-yil 22 dekabrda esa, bu teatr truppasi o'z gastrollarini boshlagan.[2]

M.Rahmonov ham 1905-yilgi rus revolyutsiya ta'sirida haqiqiy tatar professional teatri 1906-yilda tashkil topgan deya qayd etadi. 1908-yilda esa A.Qoriyev qo'l ostida "Sayor". Izzatullina boshchiligida "Nur" teatr truppalari tashkil topgan. Sh.Rizayevning qayd etishicha, S.I.Voljskaya boshliq "Nur" truppasi 1911-yil tashkil topib, 1912-yildan ushbu shaharlarda bo'lganini ta'kidlaydi.

1909-yili S.G.Enikeev va Saodatxonim va honadonida tatar havaskorlari tomonidan "tatar dramaturgiyasining otasi" Aliasqar Kamolning "Birinchi tatar" nomli

komediyasi qo'yilgan. Mazkur komediya sahna ko'rinishlarida o'zbek ziyolilaridan A.Avloniy ham ishtirok etgan edi.

XVIII asr ohiri XIX asr boshlarida teatrning asosiy turlari saqlanib, repertuar va ijro uslubida o'ziga xos xususiyatlar rivojlandi. Shaharlarda ijrochi san'atkorlarning kasabai sozanda degan uyishmalarning faoliyati kuchayadi. Xorazmda "Xatarli o'yin", "To'kma" tomoshalari keng yoyildi. Farg'ona vodiysi va Toshkentda qiziqchilik va askiya taraqqiy etdi. Keyinchalik o'zbek madaniyatining ilg'or namoyondalari, rus, tatar va ozarbayjon teatr truppalari tomoshalariga qiziqish bilan qarab, mahalliy ziyolilarni ulardan o'rganishga chaqirdilar. Shu tarzda yangi milliy teatr yaratish harakati yuzaga keldi. 1914-yili 15-yanvarda Samarqanda va shu yili 27-fevralda Toshkentda "Padarkush" drammasini sahnalashtirish bilan yangi o'zbek teatri o'z faoliyatini boshlaydi. Ayniqsa, Abdulla Avloniy rahbarligida "Turon" teatrning 1915-yil O'zbekiston shaharlaridagi qilgan ijodiy safarining ahamiyati katta bo'ldi. 1916-yil Hamza Qo'qonda teatr tuzdi. Birin-ketin Andijonda 1919-yil, Xivada va Buxoroda 1922-yil teatrlar tashkil qilindi. 1918-yildan Mannon Uyg'ur "Turon" teatriga rahbarlik qilib, uning professional teatrga aylanishida, repertuarini tuzish, ijro uslubini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Teatrning birinchi bo'g'in aktyor va rejissorlari 1924-1927-yillarda Moskvada O'zbek Maorif uyi qoshida ochilgan dramstudiyada tahsil olishgan. Yigirmanchi yillardan so'ng Rus yosh tomoshabinlar teatri (1928), O'zbek yosh tomoshabinlar teatri (1929) tashkil topdi. Davr to'fonlari sababli paytlar shakllanib va rivojlanib borayotgan jadid teatr va drammaturgiyasi sobiq sho'ro tuzimi tomonidan parchalanib konfirqa mafkurasiga bo'ysindirildi va yetmish yil mobaynida milliylikdan ayro yashab keldi.

Ma'lumki, har bir milliy madaniyat tarixida zamonaviy dramaturgiya va teatrning vujudga kelishi ulkan hodisa hisoblanadi. Binobarin, uning paydo bo'lishi mazkur sohaning shakllanish manbalaridan tashqari, o'sha vaqtdagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy sharoit bilan ham bog'liq. Turkistonda jadidchilik harakatining mahsuli sifatida XX asr boshlarida milliy teatr san'ati vujudga keldi. Ushbu san'at turning shakllanishida rus, ozarbayjon sayor truppalari bilan birgalikda tatar teatr truppalari

ham katta ahamiyat kasb etgan. O'zbek jadid dramaturgiyasining vujudga kelishi va shakllanishi bo'yicha tadqiqotlar olib borgan Sh.Rizayevning ta'kidlashicha, o'zbek milliy teatr san'atining tug'ilishiga tatar sayor jamoalari muhim turtki bergan edi.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Turkistonning boshqa shaharlaridagi kabi Namanganda ham musiqa san'ati, xalq og'zaki ijodi, havaskorlar to'garaklari, qiziqchilik va askiya san'ati ma'lum darajada rivojlandi. Namanganda "Chodir hayol-qo'g'irchoq o'yini" ustasi Shokir qo'g'irchoqboz, Rahim ot o'yinchi, komil darvoz, Sattor darvoz, yog'och-oyoq, qayroq, tovoq o'yinchilari To'raxo'ja Eshonxo'jayev, askiyachi-qiziqchilar Toshpo'lat qiziq, G'ofur qiziq, Qozon hoji askiyachilari, hofizlar: Qozoq hofiz, Qo'chqor hofiz, yallachi-o'yinchi ayollari: Hamroh satang, Buvihon satang, Debson Mariyam, Sharofat satang va Nazirahonlar, honandalar: Mamatxo'ja eshon, Abdulla taroq, Usmon hoji Fozilbayev, sozandalar: Sharifhoji g'ijjakchi, Egamberdi Mehtar qo'shnaychi va surnaychi, Tojimirza Mehtar qo'shnay va karnaychi, Qabul ota tanbur, Usta qulf garmon, Sobirjon naychi, Usta Ro'zmathonlarning nomi ancha shuhrat qozongan edi.

1911-yilda "Matbai Ishoqiya"da Abdurauf Shahiddiyning "Mahramlar" drammasi bosilib chiqdi. Bu asar Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" drammasi bilan birga o'zbek yozma dramaturgiyasini boshlab berdi.

"Vaqt" gazetasining 1913-yil 1535-sonidagi xabariga ko'ra, Namangan mahaliy millat havaskorlari to'garagi "Eski Turkiya va och harflar" asarini, Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" pyessasini sahnaga qo'ygan. Mo'minjon Muhammadjon o'g'li "Turmush urinishlari" kitobida bu haqida qo'yidagi tafsilotni beradi: "Namanganda bo'lgan paytimda (1913-1914) mufti Mahmudxo'ja Behbudiyning yozgan "Padarkush" degan asar asosida qo'yilgan teatr birinchi marta Samarqand havaskor ijrochilari tomonidan o'ynaldi, ikkinchi marta Qo'qonda ko'rsatildi. Biz uchta bo'lib, men, Dadaboy Qori va Dadamirza Qori Namangan yoshlari vakillari sifatida ishtiyoq bilan Qo'qonga ko'rishga bordik. Birinchi marta teatr o'z o'zbek tilimizda qo'yildi. Keyinroq biz bu pyessani o'zimizda, Namanganda qo'ydik. Men Nor rolini o'ynab ishtirok etdim. Men Nasrulla Ibn Qudratulla yozgan "Sunnat to'yi" nomli pyessada

ham qatnashdim. Pyessa 1914-yil Samarqandda yozilgan. Pyessa Toshkent va Namangan shaharlarida qo'yildi". Demak, Namangan jadidchilari o'zbek teatr san'atining asoslanishiga loyiq hissa qo'shganlar.

Madaniyat fahriysi, marhum Ibrohim Abdurazzoqov o'z esdaliklarida 1918-yilga kelib Namangan shahrida dramatruppa tashkil etilib, unga "Ko'k ko'ylaklar" deb nom berilganligini takidlaydi. Truppa a'zolari asosan partiya va tashkilotlarning xodimlaridan iborat bo'lib, ular orasida revkom raisi Inomjon Nizomboyev, tuman partiya qo'mitasining kotibi Ergash Boyxonboyev, qidiruv bo'limi boshlig'i Oxundada Solimxon Hojayev, adliya hodimi Usmon Abdurahmonov, siyosiy maorif uyi mudiri Usmon Aminov, o'qtuvchilardan Fotimaxon Abdurahmonova, Eshon Nizomiy, jurnalist Humoyiddin Yo'ldoshqoriyev, Asil Mansurov, shoir va o'qtuvchi Rafiq Mo'minov bor edi. Hech qancha o'tmay, bular safiga san'atga havasmand yoshlardan Abdulla To'rahanov, Muhiddin Abdullahanov, Asqar Rahmoniylar qo'shildilar.

1919-yilning sentabirida H.H.Niyoziy Namanganga keladi. U truppa a'zolari bilan mashg'ulot o'tkazadi, aktiyorlik va rejissuradan ta'lim beradi, "Padarkush", "Yetim va yetimlar" asarlarini sahnalashtiradi. So'ng o'zining "Zaharli hayot" asarini qo'lga oladi. Ammo uni markazga chaqirib qolishadi. Postanovkani nihoyasiga yetkazishni Inomjon Nizonbayev bilan Himoyiddin Yo'ldoshqoriyevga topshiradi.

Hamza ketish oldidan truppa a'zolari oldiga shunday vazifa qo'yadi: - Sizlarning asosiy ishlaringiz shaharda. Shuning uchun qishloqlarga borolmaysizlar, dehqonlarga xizmat qiladigan truppa bo'lishi lozim. Namanganda esa havaskorlar ko'p. Shu haqida chuqurroq o'ylanglar. Lekin havaskorlarni to'plash ancha qiyin bo'ldi. Ularning jalb etish uchun truppa a'zolari kechalari bilan tayyorgarlik qilishardi. Qisqa vaqtda yangi spektakl tayorlanib, xalqqa tez-tez namoish etishardi.

Keyinchalik Namanganga mashhur o'zbek raqsi ustasi Ali Ardobus, ozarbayjonlik artist va rejissor Asqar afandi rafiqasi Zuhrahonim bilan kelishdi. Ular endi faqat drama emas, musiqali drammalarni ham sahnalashtirish mumkinligini amalda ko'rsatib "Layli va Majnun" dan parcha qo'yishdi.

Hozirgi kunda Namangan shahrida faoliyat ko'rsatayotgan Navoiy nomli musiqali drama va komediya teatriga ana shunday asos solingan edi. A.Navoiy nomli Namangan viloyati musiqali drama va komediya teatri dastlabki teatrlardan biri bo'lib u 1931-yil 15-iyunda A.Sultonovning "Intilish" spektakli bilan ochildi. Ilk spektakilining nomidayoq yangilikka intiluvchi, yangilik izlanish yo'lida jipslashgan kishilarning jasorati, qat'iyatini aks ettiruvchi, hayotiy barqarorlik mujassamlashgan edi. Mazkur spektakl bilan O'zbekiston teatr yilnomasining yorqin sahifalaridan biriga aylangan teatrning ijodiy va mashaqatli hayot yo'li boshlandi.

Ommaviy tomoshabinlarning estetik ehtiyojlarini yanada to'laroq qondirish maqsadida Namangan shahrida 1931-yil boshlarida yirikroq havaskorlar jamoalarini bir truppaga birlashtirish hamda professional teatrning asosini R.Hamrayev va N.Roziqiylar rahbarligidagi mahalliy maktab va tehnikum o'qtuvchilaridan iborat dramatik to'garak tashkil etilgan. S.Otaxonov, B.Eminov, A.Toshboyev, A.To'raxonov, X.Sharipov, N.Ishoqov, keyinroq M.Azizova, T.Ja'farova, S.Rahmonov, M.Dadaboyev, T.Sodiqov va boshqa teatrning dastlabki ijodkorlaridir. [3]

1931-yil 25 iyunda truppaning ilk premyerasidan so'ng bir necha kun o'tiboq Maorif kollegiyasining Namangan bo'limi yig'ilishida Davlat drama teatrini tashkil etish haqidagi qaror qabul qilindi. Bu esa Namangan tarixida va madaniy muhitida yangi sahifa bo'ldi.

30-yillar teatr uchun sahna san'atini egallash yo'lidagi o'ziga xos maktab yillari bo'ldi. Bu davrda sahnalashtirilgan "Hujum"(V.Yan), "Malikai Turandot"(K.Gotssi), "Halima"(G'.Zafariy) kabi spektakllar badiiy yo'nalishiga ko'ra ko'proq tashviqot harakterida edi. Mazkur spektakllar tashviiy teatr uslubining aniqligi, siyosiy mushohadasining chuqurligi hamda sinfiy pozitsiyasining mustahkanligi bilan diqqatga sazovordir.

30-yillarning o'rtalarida jamoaning ijodiy faoliyatida ma'lum burilish ko'zga tashlandi teatr oldida realistik mahorat sirlarini o'zlashtirish va egallash vazifasi turardi. Chunki 30-yillarda o'zbek teatr san'ati rivojidan ancha orqada edi. Rejissorlar

A.Turdiyev, R.Hamroyevning aktyorlar: T.Jafarova, M.Azizova, A.Toshbayev, S.Rahmonov, M.Dadaboyevlar bilan ijodiy hamkorligi samarali natija berdi va K.Yashinning "Gulsara", "Tor-mor"(1935), "Nomus va muhabbat"(1938), U. Ismoilovning "Rustam"(1935), A. Majidiyning "Otsiz"(1936), A.Bobojonovning "Aziz va Sanam", F.Shillerning "Makr va muhabbat", Hamzaning "Boy ila xizmatchi"(1939) kabi spektakllardagi hamkorlik yaxshi natija berdi. Aktyorlar obraz yaratishda qolip va bir xillikni bartaraf etib, asta-sekin qahramonlar ichki dunyosini ochish san'ati, inson xususiyatlarini tasvirlash mahoratini egallab bordilar.

1936-yilda hukumat qaroriga asosan Namangan Davlat drama teatriga buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy nomi berildi va shu yil davlat arbobi Akmal Ikramov teatrning besh yilligi munosabati bilan quyidagilar aytib: "Sizlarning qisqa muddatda shuncha yutuqlarga erishuvingiz, chindan san'atni egallagan, ayniqsa, yosh kadrlar yetishtirishda ko'rgan muvaffaqiyatlaringiz taqdir yetarlik bir narsadir. Bundan so'ng ham hormasdan, charchamasdan o'zbek – san'ati uchun ishlamog'ingizni istab qolaman" deb telegramma junatadi.

30-yillarda teatr jamoasi samari faoliyat olib borishdi. Xususan bu yillarda juda ko'p asarlar sahna yuzisini ko'rib, ular: "Intilish", "Hujum", "Tuhmatchilar jazosi", "Arslon", "Malikai Turondot", "Uylanish", "Oydin", "Halima", "Ikki kommunist", "Ichkarida", "Layli va Majnun", "Farhod va Shirin", "Toxir va Zuhra", "Makr va Muhabbat", "Otsiz", "Nurxon", "Nomus va Muhabbat", "Ikki boyga bir malay", "Boy ila Hizmatchi", "Tor-mor", "Rustam", "Gulsara", "Arshin mol-olon" asarlari hisoblanadi. Barcha asarning o'ziga hos o'rni bo'lib har biri inson qalbida o'zgacha mehr muhabbatga sazovor bo'lgan edi.

Viloyat teatri nafaqat Namangan ahlini balkim boshqa viloyat ahlini ham o'zining repertuaridagi asarlari bilan tomoashabinlar qalbiga kirib hurmati va olqishiga sazovor bo'lib bordi. Ana shunday gastrollarnig birinchisi 1936-yil Toshkentga uyushtirildi. Toshkent ahli teatrimiz va uning hodimlarini ilq kutib olishdi. Teatr artistlari tomonidan sahnalashtirilgan "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Rustam", "Arshin mol-olon" kabi spektakllari poytaxt tomoshabinlari tomonidan

ijobiy baholandi va ularning olqishiga sazovor bo'lindi. Bu yaxshi natijalarga erishilgan gastrol safari keyingi gastrollar uchun muhim omil bo'lib hizmat qildi.

Sahna asarining muvoffaqqiyatli chiqishi va tomoshabinlarning ko'nglidan joy olishi uchun rejissorning mehnati beqiyos hisoblanadi. 30-yillarda samarali faoliyat olib borgan N.Roziqiy, V.Azimov, R.Xamrayev, Qosimov, B.Bahodirov, R.Pirmuhamedov, A.Turdiyev, Romanenko, M.P.Vitt va E.Bobojonovlar kabi iste'dodli rejissorlarimiz o'z postanofkalari bilan xalqimizning ma'naviy boyishiga o'z hissalarini qo'shdilar desak mubolag'a bo'lmaydi. Ularning mashaqqatli mehnati, aktoyrlarga nisbatan talabchanligi, har bir asar ustida alohida mehr bilan ishlashi va bu asarning maromiga yetmaguncha uzoq vaqt davomida qilingan mehnati tez orada o'z samarasini berib, teatrning obro'zini oshirishga va nodir durdona asarlarning dunyo yuzini ko'rishga sabab bo'ldi. Yuqorida qayd etilgan ustoz rejissorlarning faoliyati keying avlod rejissorlari uchun ulkan mahorat maktabi bo'lib hizmat qildi.

Teatrimizda ham 30-yillarda ana shunday istedadli rassomlar faoliyat yuritgan bo'lib, ular H.Sharipov, Q.Karimov, T.Abdullayev, Potemkin va Nikolayev (usta Mo'min) lar bo'lishgan. Ular bu teatr tashkil etilgandan boshlab, 30-yillarda teatrdagi rassom vazifasida faoliyat olib borib spektaklning muvoffaqqiyatli chiqishiga o'z hissasini qo'shgan san'at hodimlari hisoblanadi..

Teatrdagi nafaqat drammatik asarlar balki musiqali spektakllar ham sahnalashtirilgan. Bunda albatta eslab o'tishimiz joizki, o'zbek raqsi ustasi Ali Ardobus, ozarbayjonlik artist va rejissor Asqar afandi, rafiqasi Zuhrahonimlar musiqali sahna asarlarni qo'yishda birinchi ustoz bo'lib hizmat qilgan teatrimizga. Ularni tajribasidan foydalanib, keying yillarda juda ko'p musiqali spektakllar sahnalashtirilib tomoshabinlar ommasiga namoish etildi. Bunday musiqali spektakllar yaratishda drijorlarni ro'li beqiyos. Ular asarni jonli musiqiy ohangini yaratib berishadi va bu musiqiy spektaklni tomoshabinlar qalbiga jo bo'lishiga o'z hissasini qo'shishadi. Mana shunday drijorlar ham bizning teatrdagi ham 30-yillarda o'z faoliyatini olib borishgan bo'lib, ular Usta Ro'zmathon Isabayev va Burhonjon Yusupovlar edi. Ular ham teatrimizni keying taraqqiyotida muhim iz qoldirgan drijorlarimiz hisoblanadi.

Bizga ma'lumki, 40-yillarda butun dunyoni yana bir bor larzaga solgan II jahon urushi bo'lib o'tgan. Bu urush insoniyat tarixiga juda katta talofatlar olib kelgan. Lekin bunday daxshatli yillarda ham madaniyat maskani hisoblangan teatrlar o'z faoliyatini tuhtatmadi. Shu qatorida Navoiy teatri ham II jahon urushining dastlabki yillardayoq Namangan teatri qoshida otaliq konsert brigadalar tuzildi va ular o'z faoliyatlarini harbiy qismlar, frontga jo'nayotgan chaqiriluvchilarga faol xizmat ko'rsatishdan boshlaydilar. Shuningdek teatr o'z sahnasida qahramonlik-vatanparvarlik ruhidagi spektakllarni qo'yish borasida ham talay ishlarni amalga oshirdi.

II jahon urushi yillarida S.Abdulla va Chustiyning "Qurbon Umarov"(1941), G.Mdibaning "Front bo'ylab yangrar buyruq"(1942), I.Sultonning "Burgutning parvozi"(1944) kabi o'tkir siyosiy mushohadali, inson qudratini ulug'lovchi, Vatan ozodligi va mustaqilligi uchun kurashga chorlovchi spektakllar shular jumlasidandir. Urush yillarida Dnepropetrovskdagi Tural Shevchenko nomli Ukraina Davlat teatrining front brigadasi Namanganga ko'chirildi. Qardosh ukrain artistlari bilan o'zaro ijodiy munosabat teatrning qator ishlarida samarali natijalar berdi. Bu davrda ilk bor o'zbek sahnasida Gulak Atemovskiyning "Dunay ortidagi zaporojiyalik"(1944) komik opera yangradi. Mazkur spektakl ukrain va o'zbek xalqlari qardoshlarcha do'stlarining yorqin timsoli sifatida maydonga keldi.

Urushdan keyingi yillar teatr repertuari kengaydi. Ijodiy ko'tarinkilik, repertuar mustaqilligiga erishishga aktiyorlik mahoratini o'stirishga intilish sezildi. Ayniqsa 40-yillarda teatrda sahnalashtirilgan yirik spektakllarda: "Qurbon Umarov", "O'lim bosqinlarga", "Front bo'ylab yangrar bayroq", "Sotqinlar", "Professor Mamlyuk", "Farhodchillar", "Oftobxon", "Qizil konvart", "Asl farzand", "Sovg'a", "Maysaraning ishi", "Rus masalasi", "Tor-mor", "Hamza", "Burgutning parvozi", "Navbahor", "Navoiy" edi.

"Rejissorlik san'ati badiiy yaxlit sahna asari yaratish jarayonida teatrning barcha komponentlarini birlashtiradi va to'g'ri yo'lga yo'naltiradi". Ayni shunday spektaklni bir qolipga solib turuvchi shahs bu rejissorlardir. 40-yillarda ham shunday rejissorlar faoliyat olib borishgan bo'lib, ularga: R.Hamrayev, A.Turdiyev, Sh.Nizomiddinov,

M.Dadaboyev, S.Rahmonov, Q.Ho'jayev, Malinovskiy, N.Hasonovlar fikrimizning yorqin dalili.

“Stenografiya san'ati teatr sintetik san'atining komponentlaridan biri bo'lib, unda rassom faoliyati spektakl sahna voqealariga bo'ysindirilgan bo'lib, o'z tabiatida tasviriy vositalar orqali tomoshabinga ta'sir o'tkazuvchi badiiy obrazlar yaratishdek mas'uliyatni mujassam etgan”. Yuqorida takidlangaidek sahna dekoratsiyasi muhim ahamiyatga ega. 40-yillarda ham bu omil chetda qolmagan. Bu davrda ham teatrdan mahoratli rassomlar ishlagan. Nikolayev (Usta Mo'min), Q.Karimov, T.Abdullayev, Balakirov, M.Abbasov, B.Grofman kabi mahoratli rassomlar 40-yillarda teatrdan faoliyat olib borishgan.

40-yillarda ham teatrimizda musiqali pyessalarni salmog'i oshib bordi. Bunda albatta teatrdan faoliyat yuritgan drijorlar va musiqachilarning hizmati kattadir. Bu davrda ham mahoratli drijorlar Ro'zmatxon Isobayev va Karimjon Mansurov hisoblanadi

Spektaklning muvoffaqiyatli chiqishida nafaqat rejissor va aktiyorlarning mahorati bilan birgalikda sahna dekoratsiyasiga ham bog'liqdir. Chunki avvalo spektakl boshlanishidan oldin parda ko'tarilgandan so'ng tomoshabinlar e'tibori sahnaga tushishi va dekoratsiya mahoratini baholashi mumkin bo'ladi. Bunda sahna qay darajada asarga monand qilib bezatilgani ham katta ahamiyatga egadir. Teatr rassomi sahnada ko'rsatilgan har bir ko'rinish, joy, kiyim va boshqalarning eskizlarini yaratadi, shu eskizlar asosida dekoratsiya va liboslar tayyorlanadi. Rassom illuziya yordamida tomoshabinda turli ta'assurotlar tug'diradi, tarixiy davr, tarixiy sharoit to'g'risida to'g'ri tasavvurlar hosil qilishga erishadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch - T.:Manaviyat. 2008 – B. 43.

2. Alisher Navoiy nomidagi Namangan viloyat musiqali drama va komediya teatri arxiv fondidan.
3. Rasulov S. O'zbek stenografiyasi: shakllanish va taraqqiyot jarayoni – T.: Navro'z 2014.

ФИО авторов: *Mamasodiqov Sodiqjon Mahmudjon o'gli*

Sobirjonova Nigina G'afurjon qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Biologiya yo'nalishi 2-bosqich talabalari

Название публикации: «BO'YIMODARON O'SIMLIGINING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI VA UNI YETISHTIRISH ISTIQBOLLARI»

Annotatsiya: Bugungi kunda dunyo va yurtimizda farmasevtika sanoatida dorivor o'simliklardan olinadigan moddalarga bo'lgan talab ortmoqda. Respublikamiz hududida dorivor o'simliklarning plantatsiyalarini tashkil etish ishlari amalga oshirilmoqda. Ushbu maqolada Oddiy bo'yimodaronning zamonaviy sistematik o'rni, uning shifobaxsh xususiyatlari asosida qo'llanilishi va respublikamiz fermer xo'jaliklari hamda dorivor o'simliklar sifatida yetishtirish istiqbollari tavsif berilgan.

Kalit so'zlar: Oddiy bo'yimodaron, plantatsiya, kimyoviy tarkib, smola, alkaloidlar.

Аннотация: Сегодня в мире и в фармацевтической отрасли нашей страны растет спрос на вещества получаемые из лекарственных растений. В данной статье описывается системная роль боимодарона красителя, его применение исходя из его лечебных свойств и перспективы его выращивания как сельскохозяйственного и лекарственного растения республики.

Ключевые слова: Обикновенный боимадарон, плантации, химикаты, смолы, алкалоиды.

Abstract: Today, the world and our country's pharmaceutical industry is in growing demand for substances derived from medicinal plants. This article describes the bo'yimodaron systematic role of dye, its application on the basis of its medicinal properties and prospects for its cultivation as a farm and medicinal plant of the republic.

Key words: Simple bo'yimadaron, plantation, chemikals, resins, alkaloids.

Asosiy qism: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-apreldagi "Yovvoyi holda o'suvchi dorivor o'simliklarni muhofaza qilish, madaniy holda yetishtirish, qayta ishlash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-4670-sonli qaroriga asosan respublikada so'nggi yillarda dorivor o'simliklarni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, dorivor o'simliklar yetishtiriladigan plantatsiyalar tashkil etish va ularni qayta ishlash borasida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Mahalliy floramizga mansub 4,3 mingdan ortiq o'simliklarning 750 ta turi dorivor hisoblanib, ulardan 112 ta turi ilmiy tibbiyotda foydalanish uchun ro'yxatga olingan, shundan 70 ta turi farmatsevtika sanoatida faol qo'llanib kelinmoqda. Shu kabi o'simliklar ro'yxatida Oddiy bo'yimodaron o'simligi ham alohida o'rinni egallaydi. [1]

Oddiy bo'yimodaron (*Achillea Millefolium* L.) yuksak o'simliklar kenja dunyosining magnoliyatoifa (*Magnoliophyta*) bo'limi, magnoliyasimonlar (*Magnolipsida*) sinfi, Qoqio'tkabilar (*Asteridae*) kenja sinfi, Qoqio'tnamolar (*Asterales*) qabilasi, Qoqio'tdoshlar (*Asteraceae* Dumort.) oilasi, Bo'yimodaron (*Achillea* L.) turkumiga mansub [2, 31-32 b]. Oddiy bo'yimodaron (*Achillea millefolium*) Shimoliy yarim sharning Osiyo va Yevropa va Shimoliy Amerikadagi mo'tadil iqlimli hududlari va O'zbekistonning cho'l va tog'li hududlarida keng tarqalgan. Balandligi 0,2–1 m va bir tekisda o'sadigan ko'p yillik o'simlik, ko'p yillik o'simlik. Barglari poyasi bo'ylab bir tekisda ketma-ket taqsimlanib ikki karra patsimon tuzilgan bo'lib, uzunligi 5–20 sm deyarli tukli va tarkibida kaulin bo'lib, yopishish xususiyatiga ega. Gullari poyaning yuqori qismida katta, ixcham qalqonsimon to'pgulda joylashgan, har bir to'plam 1 yoki undan ortiq gul boshlaridan iborat. Gulpoyada 20-25 sarg'ish-oq (kamdan-kam pushti) nurli gullarga ega. Mevasi yassi, tuxumsimon, kulrang pistameva. Oddiy bo'yimodaron (*Achillea Millefolium* L.) ning Kimyoviy tarkibida biologik va kimyoviy faol moddalardan karotin, K va C vitaminlari, axillein va betonitsin alkaloidlari, 0,8% gacha efir moyi, matrikarin izomeri, millefin laktoni, 0,31% xolin, asparagin, smola, oshlovchi, achchiq

(proxamazulen-axillin) va boshqa moddalar bo'ladi. Efir moyi tarkibida 1-4% gacha xamazulen (asosiy qismi, efir moyini olish vaqtida proxamazulendan hosil bo'ladi), tuyon, kamfora, borneol, kariofillen, 10% gacha sineol, chumoli, sirka va valerian kislotalar bor [4]. O'simlikning mineral tarkibi esa quyidagi jadvalda batafsil berilgan

O'simlik tarkibida miqdor jihatidan kaliy, kalsiy, mis va magniy nisbatan yuqori hisoblanadi. Inson tanasida mineral elementlarning roli juda xilma-xildir. Ular organlar va to'qimalarning tarkibiy qismlari, hujayra va to'qima suyuqliklarining bir qismi, shuningdek fermentlar, mushaklarning qisqarishining molekulyar mexanizmda, asab impulslarining uzatilishida qatnashadi. Bo'ymodorondan tayyorlangan mahsulotlarning dorivor preparatlari me'daichak (me'da yarasi va gastrit hamda shilliq qavatining yallig'lanishi) kasalliklarini davolash, ishtaha ochish va qon to'xtatuvchi dori sifatida (ichakdan, bachadondan va gemmoroidal qon oqishi) hamda burun, milk va yaralar qonaganda uni to'xtatish uchun ishlatiladi. Ibn Sino bo'ymodaron yer ustki qismidan tayyorlangan qaynatmani shamollaganda, bosh og'rig'ida, bachadon yarasida, buyrak tosh va boshqa kasalliklarda tavsiya qilgan. Xalq tabobatida o'simlikning yer ustki qismidan tayyorlangan damlama yoki qaynatma turli qon oqishlarda (qon tupurish, qon aralash ich ketish, bavirus kasalliklarida) qon to'xtatuvchi hamda ishtaha ochuvchi dori sifatida ishlatiladi. Bu dorilardan yana bosh og'rig'ini qoldiruvchi, siydik haydovchi vosita sifatida hamda o'pka sili va meda-ichak kasalliklarini davolashda foydalaniladi. Bo'ymodaron gulining kukuni asalga qorib yeyilsa, gijjalar tushadi. Tibbiyotda bo'ymodaron o'simligining yer ustki qismidan tayyorlangan damlama vasuyuq ekstrakt me'da-ichak kasalliklarini davolashda hamda ishtaha ochuvchi, qon oqishini to'xtatuvchi dori sifatida ishlatiladi. Bo'ymodaron o'simligini o'stirish texnologiyasi ham juda oddiy uni mamlakatimizning barcha sug'oriladigan tuproqlarida (sho'r yerlardan tashqari) ekib o'stirish mumkin. Ayniqsa sug'oriladigan tipik bo'z tuproqlarda ekilsa yaxshi o'sadi va rivojlanadi. Undan mo'l hosil yig'ib olish mumkin bo'ladi. Ko'p yillik ilmiy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, yovvoyi holda o'sadigan bo'ymodaron o'simligiga nisbatan, ekib o'stiriladiganlari tarkibida biologik faol moddalar ko'proq

to'planadi va xomashyosini vaqtida yig'ib olinadi. Undan tashqari ularning ayrim noyob, kamayib ketayotgan turlarini ko'paytirish imkoniyati paydo bo'ladi. Bo'ymodaron ekiladigan yerlarni kuzda organik va mineral o'g'itlar bilan oziqlantirib, 25-27 sm chuqurlikda traktor bilan haydab qo'yiladi. Bo'yimodaron ko'p yillik o'simlik bo'lgani uchun uni kech kuzda va erta bahorda ham ekish mumkin. O'simlikni urug'idan va vegetativ yo'l bilan ham ko'paytiriladi. Ekish davrida eng saralangan urug'lardan foydalaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev. Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-apreldagi "Yovvoyi holda o'suvchi dorivor o'simliklarni muhofaza qilish, madaniy holda yetishtirish, qayta ishlash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-4670-sonli qarori.
2. Pratov.O'.P, Nabiyeu.M.M. O'zbekiston yuksak o'simliklarining zamonaviy tizimi. Toshkent . O'qituvchi- 2007. 31-32 b
3. Dorivor o'simliklar yetishtirish texnologiyasi va ekologiya. Toshkent. Tafakkur bo'stoni-2018. 192-196 b
- 4.Pratov O', Shamsuvaliyeva K, Sulaymonov E, Axunov X
K.Ibodov,V.Mahmudov."Morfologiya, Anatomiya, sistematika, geobotanika"234-bet.
- 5.Karimov V. Shomahmudov A. "Xalq tabobati va Zamonaviy ilmiy tibda qo'llaniladigan shifobaxsh o'simliklar" Toshkent, "Ibn Sino" NMB, 1993-yil.
6. Nabiyeu M. "Shifobaxsh ne'matlar" Toshkent. 1994-yil.
- 7.Xojimatov Q. Ollayorov K. "O,,zbekistonning shifobaxsh o'simliklari va ularnimuhofaza etish" Toshkent"Fan" 1990-yil.
- 8.Xolmatov X.X. Qosimov A.I. "Dorivor o,,simliklar" , "Ibn Sino" 1994-yil.
- 9.Yu.M.Murduxayev dok. dissertatsiya "O'zbekistonda dorivor o'simliklar introduksiyasi" Tosh.Fan. 1992 yil.
10. uzpharmagency.uz

ФИО автора: *Payg'amova Jamila Toshboy qizi*

TerDUPI maktabgacha ta'lim yo'nalishi

1-kurs magistranti

Название публикации: «МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ YOSHIDAGI BOLALARDA MA'NAVIY-AHLOQIY TARBIYALASHDA XORIJ TAJRIBALARIDAN FOYDALANISH»

Annotatsiya. Maqolada Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda ma'naviy-ahloqiy tarbiyalashda xorij tajribalaridan foydalanish doir ahamiyatli fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ma'naviy-axloqiy, shaxsiyatlik, ijtimoiy-emotsional, matematik, jismonan, ijodiy barkamollikka erishish, intellektual, axloqiy tarbiya, estetik hislar, jismoniy rivojlantirish.

Insonni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash xalqimizning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat, ma'naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o'rgatish, ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun-qoidalarini muttasil izlaganlar. Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim - tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori bilan tasdiqlangan «Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha 2017-2021 yillarga mo'ljallangan dastur»ning asosiy maqsadli vazifalari va yo'nalishlari qatorida ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish belgilangan. Qarorga ko'ra, maktabgacha ta'lim tizimini tanqidiy o'rganish va yanada takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish bo'yicha komissiya tashkil etilgan hamda uning asosiy vazifalari qatorida quyidagilar belgilangan: maktabgacha yoshdagi bolalarni uyg'un rivojlantirish sohasidagi ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda, sifatli maktabgacha ta'limni tashkil etishda davlat talablarini qayta ko'rib chiqish; mavjud amaliyot va ilg'or xorijiy tajribani o'rgangan holda, nodavlat maktabgacha ta'lim

tashkilotlari faoliyatini litsenziyalashning soddalashtirilgan tartibini joriy etish, ularning tashkiliy-huquqiy shakllarini takomillashtirish bo'yicha takliflar tayyorlash.

O'zbekiston Respublikasini rivojlangan mamlakatlar qatoridan joy egallashini ta'minlash, yosh avlodning komil inson bo'lib kamol topishiga bevosita bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev rahbarligida 2017 yil 16 avgust kuni bo'lib o'tgan yig'ilishda maktabgacha ta'lim tizimini tarkibiy jihatdan tubdan isloh qilish, mazkur muassasalarga bolalarni to'la qamrab olish bo'yicha muhim vazifalar qo'yildi. Bu boradagi tahlillar natijasida qisqa vaqtda uchta yirik hujjat O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 9 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3261-sonli Qarori, 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari"gi PF-5198-sonli Farmoni hamda "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi PQ-3305-sonli qarori qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi, uning hududiy bo'linmalarining asosiy vazifalari va faoliyati yo'nalishlari qatorida ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, ahloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish berish belgilandi.

Barcha mamlakatlarda pedagoglar faoliyati uchun maksimal qulay sharoitlarning yaratilgani, pedagogning ijodiy erkinligi, katta hajmdagi hisobotlarning yo'qligi, davlat bog'chalari pedagoglari ijtimoiy statusining yuqoriligi, bolalar o'zlarini namoyon qilishlari uchun yaratilgan ijodiy muhit, jumladan xonalarning hatto kichik detallarigacha qulay dizayni va jihozlangani, ular uchun boy adabiyotlar va rivojlantiruvchi o'yinlarning mavjudligi, erta bolalikdan jamiyatda o'zini tutish va shaxsiy gigiena ko'nikmalarini tarbiya qilish maktabgacha ta'lim tizimi muvaffaqiyatining asosini tashkil etadi. Barcha mamlakatlarda pedagoglar faoliyati uchun maksimal qulay sharoitlarning yaratilgani, pedagogning ijodiy erkinligi, katta hajmdagi hisobotlarning yo'qligi, davlat bog'chalari pedagoglari ijtimoiy statusining yuqoriligi, bolalar o'zlarini namoyon qilishlari uchun yaratilgan ijodiy muhit, jumladan xonalarning hatto kichik detallarigacha qulay dizayni va jihozlangani, ular uchun boy adabiyotlar va rivojlantiruvchi o'yinlarning mavjudligi, erta bolalikdan jamiyatda o'zini tutish va shaxsiy gigiena ko'nikmalarini tarbiya qilish maktabgacha ta'lim tizimi muvaffaqiyatining asosini tashkil etadi.

Quyida biz ba'zi bog'chalarning faoliyatiga nazar tashlaymiz.

Koreya bog'chalarda asosan musiqa, rasm, hisoblash mashg'ulotlari shaklda tashkil etiladi. Koreys bog'chalarida bolalarda mustaqillik, tashabbuskorlik, ijodkorlik

kabi ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga kata e'tib berilishi, ta'lim-tarbiya jarayonini uzviylikda olib borilishi, O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimida Koreya tajribasidan foydalanish imkoniyatlarini kengligini ko'rsatadi. Xitoy bog'chalarida bolalar tarbiyasi ko'rinishga ega ya'ni, jismoniy rivojlanish bilan uyg'unlikda olib boriladi, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni jismonan, aqlan, estetik rivojlanishlarida ko'mak beradi, bu bilan bolani eng kichik yoshidan barkamol shaxs bo'lib rivojlanishini ta'minlaydi. Bolalar bog'chasida tarbiyaning asosiy vositasi o'yin hisoblanadi, u yerda bolalarning rivojlanishi uchun butun sharoitlar yaratilgan, o'z qobiliyatlarini namoyon qilish imkoniyatlari ta'minlangan. Bolalar bog'chasida qat'iy tartib va intizom o'rnatiladi, bolalar erkaliklari ta'qiqlanadi. Tarbiyachilar bolaning shaxsiy hususiyatini yaxshi biladilar, lekin bu hususiyatlari tug'ma deb hisoblamaydilar. Bolalar bog'chasida o'zaro urushlar, erkaliklar, kattalar talabiga bo'ysunmaslikka yo'l qo'yilmaydi, yomon intizom ilk ko'rinishidayoq bartaraf etiladi, agar bola o'zini yomon tutsa, tarbiyachi uning yoniga kelib, bu holatini sezganini bildiradi, lekin gapirmaydi. Bola o'z aybini tushungachgina tarbiyachi uning nomini aytib chaqiradi. Urush, xonadan haydab chiqarish, umuman jazolash man etiladi. Intizomni yaxshi ushlab turishning samarali yo'li bu - taqqoslash va rag'batdir, deb hisoblashadi. Bolalarni yoshligidan boshlab o'z xulq-atvorlarini tahlil etishga o'rgatib boriladi. Bolalar diqqat bilan eshitadilar va to'g'ri hayotiy misollarni eslab qoladilar. Har bir tartibsizlikka tanbeh beriladi, aks holda bola bu tarbiyasizlikni to'g'ri hisoblab, o'ziga singdirib olishi mumkin deb hisoblanadi.

Yaponiyada maktabgacha ta'lim tizimi ham o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Yaponlar farzandlari bilan 5 yoshgacha shoh bilan gaplashgandek muomala qilishadi, 5 yoshdan 15 yoshgacha qul bilan gaplashgandek, 15 yoshdan keyin esa tengdoshi bilan gaplashgandek muomala qilishadi. 15 yoshli o'smir – o'zining majburiyatlarini yaxshi biladigan, va qoidalarga bo'ysinadigan yoshdagi katta odam deb hisoblanadi. Yaponlar bolaning erta voyaga yetishi tarafdoridirlar. Turli yoshlarda tarbiyaning turli muammolariga urg'u beradi. Masalan, 1 yoshda – o'ziga ishonch hissini uyg'otish. 2 yoshda - amaliy san'at qul mehnatini ko'rsatish. 3 yoshda - burch hissini tarbiyalash. 4 yoshda - yaxshilik va yovuzlikni farqlashga o'rgatish. 5 yoshda - liderlik hislatlarini tarbiyalash, mustaqillikka, reja tuzish va ulami bajarishga o'rgatish.

Yaponiyada maktabgacha tarbiya beshta yo'nalishni o'z ichiga qamrab olgan, bular:

- ijtimoiy munosabatlar;
- salomatlik, xavfsizlik;
- til;
- atrof muhit;

– his tuyg’ularini ifodalash. Bolalarga oilada va jamoatda muomala qilishni, o’ziga ishonishni, yangi ko’nikmalarni egallashga, xalq ertaklarini va kitoblarni o’qib tilga va madaniyatga o’rgatadilar. Yaponiyadagi maktabgacha tarbiya tamoyillari – sog’lom, mustaqil, har tamonlama rivojlangan, bilimga ega va o’z madaniyati hamda Vatanini sevuvchi jamiyat a’zosini yaratishga qaratilgan.

Yapon bolalari tabiatni juda sevadilar va chuqur his etadilar. Balkim, aynan shuning uchun ham Yaponiyada turli daraxtlar, tabiat hodisalariga bag’ishlangan milliy bayram va festivallar ko’p bo’lsa kerak. Yoshlikdan go’zallikni sevishni va tabiatni his etishni o’rgatilgan yapon bolalar bu tuyg’ular bilan umrbod yashaydilar.

Malayziya maktabgacha ta’lim tizimida 5 xil: ijtimoiy muloqatchanlik, intellektual salohiyat, jismoniy yetuklik, ruhiy tarbiya, mehnat ko’nikmalarini shakllantirish kabi yo’nalishlarda bolalarni rivojlantirib borilishi ham maktabgacha yoshdagi bolalar ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga integratsion yondashishni belgilaydi. Fransiyada maktabgacha talim tashkilotlarida mashg’ulotlar tonggi

soat 8:30 dan kechki 16:20 ga qadar olib boriladi. Chorshanba kunidan tashqari barcha kunlar mashg’ulot kunlari hisoblanadi. Chorshanba kunlari bolalar raqs, dyuzdo, futbol va shu kabi boshqa mashg’ulotlar bilan band bo’ladilar. Tashkilotlarda tabiatga doir mashg’ulotlar va rasm chizish ko’nikmalari shakllantiriladi. Shuningdek, chiroyli yozuvga alohida etibor qaratiladi.

“Escargot” deb ataluvchi metod bog’chalarda keng qo’llaniladi va ushbu metod bolalarda tabiatga bo’lgan muhabbatni va hayvonlarga bo’lgan mehrni oshirishga xizmat qiladi. Barcha bolalarning faoliyati tabiat quchog’ida tashkil etishga va tarbiyaviy sifatlarni tabiat bilan uyg’un holda rivojlantirishga, shaxsiyatlik, ijtimoiy-emotsional, kommunikativ, xabardorlik, matematik, jismonan, ijodiy kabi bolalar rivojlanishning olti yo’nalishiga ahamiyat berilishi talim-tarbiya jarayoniga bildiradi.

Xulosa. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni tarbiyalashdagi bunday ijobiy qarashlar bilan bir vaqtda, xulosa tariqasida aytish joizki xorijiy mamlakatlarning maktabgacha ta’lim tizimlarini o’rganish, ularning ilg’or tajribasini tahlil etish va respublikamiz sharoitiga moslashtirish bo’yicha aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqish mamlakatimiz maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirib zamonaviylashtirishga imkon yaratadi desak mubolag’a bo’lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi qarori
2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo’yiladigan davlat

talablari. T.:2018 y.

3. Г.и.хасанова “Таълим жараёнида дастурлаштирилган ўқитиш технологиясидан фойдаланишнинг афзалликлари” Жиззах: 2020. 420 бет. 223-225б

4. Хасанова, Г. (2021). Олий таълим муассасалари педагогларининг креатив қобилиятларини ривожлантиришнинг мазмуни. Academic Research in Educational Sciences, 2(1), 778-782.

5. Norquziyeva, M. (2020). Бўлажак ўқитувчиларнинг касбга муносабатини ўзгартириш-касбий барқарорликни таъминлаш гарови. Архив Научных Публикаций JSPI.

6. Manzura, N. (2021). Sustainable Activity in the Teaching Profession and Its Foundations. Psychology and Education Journal, 58(2), 1339-1345. No. 6, 2020

7. Maxfuza Usmanova, THE CONCEPT OF EDUCATIONAL PROFESSIONAL COMPETENCE AND ITS YIELD FACTORS , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №54

ФИО автора: Termiz davlat universitetining Pedagogika instituti tillar fakulteti o'zbek tili va adabiyot yo'nalishining 102-guruh 1-bosqich talabasi

Qudratova Manija Shohmansur qizi

Название публикации: «YANGI O'ZBEKISTON MA'RIFATLI JAMIYATINI YARATISHDA YOSHLARNING O'RNI»

Annotatsiya: ushbu maqolada yangi O'zbekiston ma'rifatli jamiyatini yaratishda yoshlarning o'rnining qanchalar ahamiyatga ega ekanligi va ular jamiyatimizning kelajagi ekanligi haqida so'z yuritildi.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, intellectual, obod yurt, jannatmakon o'lka, demokratik, orzu-havaslar, vatan.

O'zbekiston jannatmakon o'lka. Uning har bir qarich yeri biz uchun muqaddasdir. Mustaqil O'zbekiston kundan-kunga rivojlanib, mamlakatlar ichida birinchilar qatoriga chiqib kelmoqda. Vatanimizning gullab yashnashi, mustaqilligimizning davomligi, yoshlarning har sohada intellektualligi va o'z hissalarini qo'shib borayotganliklari hammamizga ma'lumdir.

Mening Vatanim - O'zbekiston. Men O'zbekistonda yashayman. Shunday obod yurtda yashayotganimdan juda faxrlanaman. Mening yurtim buyuk olimlar, donishmandlar yurti. Muhtaram birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tashabbusi bilan 1991-yil 31-avgustda O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligiga erishdi. Shu kundan boshlab har bir O'zbekiston fuqarosi o'z huquqlariga ega bo'ldi va mustaqil demokratik davlatning fuqarosiga aylandi. Mustaqillikdan keyin barcha hududlarda katta o'zgarishlar, yangilanish va keng miqyosda obodonlashtirish ishlari amalga oshirildi.

“Yangi O'zbekiston” g'oyasi zamirida ulug' ajdodlarimiz, umuman olganda, milliy tariximizda Birinchi va Ikkinchi uyg'onish davrlariga asos solgan alloma bobolarimizning orzu-intilishlari va armonlari ham mujassam, desak, adashmagan bo'lamiz. Insoniyat tarixi shundan dalolat beradiki, har qaysi xalq hayotidagi ma'naviy

uyg'onish jarayonlari milliy o'zlikni anglashga olib keladi hamda mamlakatning iqtisodiy, madaniy taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradi. Maqsad aniq bo'lsa biz qadam qo'ygan buyuk hamda ezgu niyatlar amalga oshadi va harakatlarimiz samarasi shunchaki javobsiz qolmaydi. Bugungi kunda O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanib bormoqda. Aynan mana shu jarayon biz uchun islohotlarimizning eng katta natijasidir. Chunki maqsadning aniqligi – harakatlar va intilishlar samarasini ta'minlaydigan eng muhim mezondir.

Yangi O'zbekistonni barpo etish, bu shunchaki insonlarning orzu-havaslari emas, balki maqsad qanchalik aniq qo'yilgan bo'lsa, unga erishish qancha qiyin bo'lgani bilan erishilgan natija ham shunga yarasha tengsiz baxtdek buyuk hisoblanadi. Qisqa vaqt ichida islohotlar tufayli erishilgan natijalarimiz barchamizni quvontirdi, albatta. Bu natijalardan ko'zlagan maqsad, asosan mustaqilligimizning abadiyligi, xalqimizning omonligi, osmonimizning musaffoligi, buyuk va qudratli jamiyat barpo etish, yuksalish, yaratish, doim maqsadlar tomonga intilish, shunchaki tomoshabin bo'lib turish emas, balki o'zimizning qudratimizni dunyolarga namoyon etishimiz kerak. Ana shundan keyingina mamlakatda yuksalish, ravnaq topish va yanada shiddatli o'sish kuchayadi.

Mustaqillikdan oldin ko'pgina muammolar yechimsiz qolganligi, tinch va osuda hayot kechirmaslik har bir insonning boshidan o'tganligi hech kimga sir emas, albatta. Bu muammolarga yechimni biz mustaqillikdan keyin aniq va izchil ravishda javob qaytardik. Ya'ni tinchligimiz, mustaqilligimiz har bir insonning o'z qo'lidaligi shubhasiz belgilandi. Ayniqsa, “inson huquq va erkinliklari” , “qonun ustuvorligi” , “ochiqlik va oshkoralik” , “so'z erkinligi”, “din va e'tiqod erkinligi”, “jamoatchilik nazorati”, “xususiy mulk daxlsizligi” yurtimiz bo'ylab yanada mustahkamlandi. Aholi o'rtasidagi muammo va noqulayliklar, bir so'z bilan aytganda mustaqillikdan keyin o'z yechimini topdi. Yuksalish va rivojlanish ana o'sha vaqtdan beri biz bilan, xalq bilan, Vatanimiz bilan doim birgadir. Mustaqillikdan keyin majburiy mehnat, xususan, bolalar mehnati, ishsizlik, kambag'allik, korrupsiya, aholini uy-joy bilan ta'minlash,

ta'lim va tibbiyot bilan bog'liq muammolar mavjudligini ochiq tan olib, ularni keng jamoatchiligimiz bilan birgalikda bartaraf etildi.

Bir haqiqatni ochiq tan olishimiz lozim : vaqt o'tishi bilan islohot jarayonlari tobora kengayib bormoqda, shiddatli zamon oldimizga yanada ulkan vazifalarni qo'ymoqda. Hayotning o'zi bizni ko'p narsaga o'rgatmoqda. Shu sababli biz doimiy izlanishdamiz. Izlanish bor joyda yutuqlar bilan birga kamchilik va nuqsonlar ham bo'lishi tabiiydir. Lekin biz O'zbekiston farzandi ekanmiz, oddiygina kamchilik va nuqsonlar bizning yuksalishimizga hech qanday ahamiyat bermaydi, ya'ni rivojlanishimizga hech narsa to'sqinlik qila olmaydi. Muhtaram Prezidentimiz aytganlaridek, „Yuksalish hech qachon oson bo'lmaydi“. Biz hech qachon yuksalishdan to'xtamaymiz, shiddat bilan doimo harakatdamiz.

Yangi O'zbekiston ma'rifatli jamiyatini yaratishda yoshlarning o'рни juda beqiyosdir. Bugun yoshlar uyg'onmoqda, jamiyatimiz uyg'onmoqda. Ma'naviy uyg'oq jamiyat bu, hech shubhasiz , qudratli kuchdir. Yangi O'zbekiston – bu , avvalo yangicha: iqtisodiy munosabatlar, yangicha iqtisodiy dunyoqarash demakdir. Ma'rifatli jamiyatni yaratishda shaxsan o'zimning qo'ygan hissalarimdan biri, 2020-2021- yillar davomida fan olimpiadasining tuman, viloyat bosqichida faxrli 1-o'rinni egallab respublika bosqichining ishtirokchisi bo'ldim. Ijodkor qiz sifatida esa, yozgan she'rlarim nashr qilinib, ilk marotaba „Maqsad sari ilk qadam“ nomli kitobim nashrdan chiqdi. Maktabni a'lo baholar bilan tugatib, oltin medal sohibasi va ustozlarimning menga bergan ishonchini oqlab „Talaba“ degan nomni ham qo'lga kiritdim. Mening bu yutuqlarim nafaqat o'zim uchun, balki Vatanim uchun qo'ygan ezgu maqsadlarim va intilishlarim natijasidir. Har bir avlod erishgan yutuqlar o'z Vatani oldida qaddini baland tutishi, o'z hissasini qo'shgan O'zbekiston farzandi deb o'ylayman. Yuksalish hech qachon oson bo'lmaganidek, yutuqlar sohibasi bo'lish ham oson bo'lmaydi. Mening do'stim kitob bolganligi uchun maqsadlarim va orzularimga erishib kelmoqdaman. Talaba sifatida o'qishimni davom ettirishim va oldimga qo'ygan maqsadlarimdan biri jurnalistika sohasining suxandonlik yo'nalishi bo'yicha yanada o'z ustimda ishlab Vatanimga

o'z hissamni qo'shishga harakat qilaman, maqsadlarimga erishaman va doim harakatdaman. Muhtaram Prezidentimiz so'zlaridan shuni anglash mumkinki, "Ochiq aytmoqchiman: mening tabiatim bunday soxta hayotni mutlaqo qabul qilolmaydi. Xalqimiz menga ishonch bildirdi, ana shu yuksak ishonchni oqlash, el-yurtimizga munosib hayot sharoitini yaratib berish – men uchun hayotimning ma'no-mazmunidir. Men millionlab insonlarning taqdiri uchun mas'uliyatni zimmamga olgan ekanman, islohotlar borasida boshqacha yo'l tutishim, hammasini avvalgidek qoldirishim mumkin emas". Demak, yurtboshimiz doim biz bilan birgalikda yuksalishga harakat qilmoqda, har doim o'z xalqini qo'llab - quvvatlamokda, xalqimizning tinchliga va osoyishtaligi yurtboshimiz uchun baxtdir. Biz O'zbekiston yoshlari yurtboshimiz bilan doim yelkama-yelka harakat qilamiz va Vatanimiz rivoji uchun o'z hissamizni qo'shamiz.

Xulosa qilib aytganda, biz O'zbekiston yoshlari ma'rifatli jamiyatini yaratishda o'zimizning beqiyos hissamizni qo'shishga albatta harakat qilamiz. Chunki ota bobolarimizning mislsiz azob-uqubatlarga chidab, ozodlik uchun kurashib bizga shu mustaqil diyorni qoldirgan ekanlar, biz ham avlodlarimizga yurtimizni yanada go'zalroq tarzda qoldirishimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Асроров, А. А., Ярикулов, Ш. Ш., & Турдиев, М. Р. (2017). Особенности встречаемости и повышение эффективности лечения семейного хронического тонзиллита у детей. Вестник Совета молодых учёных и специалистов Челябинской области, 3(2 (17)).
2. Aminjonova, C. (2021). Problems and methods of teaching the subject "Biology". Центр научных публикаций (buxdu. uz), 1(1).
3. Аминжонова, Ч. А., & Мавлянова, Д. А. (2020). Методика преподавания предмета "биология" в системе высшего медицинского образования. In методологические и организационные подходы в психологии и педагогике (pp. 8- 11).

4. Nazarova, F., & Hudaikulova, N. (2019). Healthy generation-the basis of a healthy family. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(7), 69-73.
5. Асроров, А. А., Гафарова, С. У., & Мухамеджанова, М. Х. (2016). Формирование хронического тонзиллита у детей в зависимости от клиникоиммуногенетических факторов. Педиатрический вестник Южного Урала, (2).
6. Akmalovna, A. S., & Olimovna, A. G. (2020). Methodology and problems of teaching the subject "Biology" in medical universities and secondary educational schools. Eurasian Medical Journal, (2), 6-8.
7. Худайкулова, Н. И., & Жумаева, Ш. Б. (2020). О стимуляции иммунитета на гиалуронидазу-фактор патогенности паразитов. In Университетская наука: взгляд в будущее (pp. 106-108).

ФИО авторов: Farg'rus Davlat Universiteti Filologiya fakulteti

Rus tili va adabiyoti o'zga tilli
guruhlar yo'nalishida 3-kurs talabasi

Mavludaxon Rustamova Alisher qizi

Farg'rus Davlat Universiteti Filologiya fakulteti

Rus tili va adabiyoti o'zga tilli
guruhlar yo'nalishida 3-kurs talabasi

Maftunabegim Musayeva Fahriddin qizi

Название публикации: «RUS TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA
ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH VA
MEDIATA'LIMNING AHAMIYATI»

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'limdagi innovatsion texnologiyalar va interfaol usullarni darslarida mediata'limning ahamiyati foydalanish yo'llari va uning samarasida haqida ma'lumotlar berilgan. XXI asr nanotexnologiyalari asosida o'quvchilarni turli interfaol metodlar bilan darsga qiziqtirish mumkin. Ushbu maqolada, rus tili darslarida zamoviy pedagogik texnologiyalari va interfaol usullarning qo'llanilishi, interfaol metod turlari haqida fikr- mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: mediata'lim, interfaol metodlar, fikrlarning tarmoqlanishi, zamonaviy pedogagik texnologiyalar, mustaqil fikrlash, bahs yuritish, rus tili darslari.

Bugungi shiddat bilan jadallashib borayotgan taraqqiyot davrida dunyo har daqiqada o'zgarmoqda, avlodlar. o'zgarmoqda va o'sib kelayotgan avlodning fikrlashi, dunyoqarashi turlicha va bu jarayon bugungi ta'lim tizimida o'qituvchining tinimsiz izlanishga, yangidan yangi g'oyalarni qo'llashga, ta'limda innovatsion texnologiyalardan, AKTdan foydalanish zaruratini tobora orttirmoqda.

Ma'lumki, «Rus tili » darslariga noan'anaviy darslarni olib kirish va uni ta'lim mazmuniga singdirish, dars o'tishning yangi-yangi usullarini topish Davlat ta'lim standartlari talablarini bajarishga zamin yaratadi. Inson shaxsini har tomonlama kamol

toptirish, o'sib kelayotgan yosh avlodda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini uyg'otishda, milliy tilga, o'z xalqining an'alariga iftixor hissini kamol toptirishda «Rus tili» darslarining o'rnini beqiyosdir. Shunday ekan, biz ham o'z darslarimizni tashkil etishda aynan shu maqsadlarni ko'zlagan holda ish olib boramiz.

Keyingi paytlarda ilg'or tajribali o'qituvchilar tomonidan darsning seminar -dars, bahs - dars, suhbat - dars, sinov - dars, konferensiya - dars, sayohat-dars kabi turlari o'tkazilmoqda. Bunday dars turlari o'quvchining dars paytidagi loqaydligiga barham berib, unda faollikni uyg'otadi, bolani o'ylashga, muhokamali fikr yuritishga, so'zlashga va izlanishga hamda mehnat qilishga o'rgatadi.

Buning uchun hamma vaqt o'qituvchi, o'z o'quvchilariga nisbatan ko'proq shug'ullanib, bilim va mahoratini tinmay oshirib borishi zarur. Shundagina u o'z nomiga munosib faoliyat kishisi bo'ladi. Mehnatning samarasi sifatida har bir darsi mazmunli, maroqli originalligi bilan farqli ekanligini, uning mashg'ulotlariga o'quvchilar tabora qiziqib borayotganliklarini, shogirdlarining dars jarayonida o'quv materiallarini, o'zaro ishtiyoq bilan o'rganishga kirishib faollik va uyushqoqlik ko'rsatayotganliklarini qalbdan his etadi. Bunday natijaga, shubhasiz dars jarayonida oqitish usullaridan har tomonlama foydalanish orqali erishish mumkin.

Bugungi rivojlanib borayotgan mustaqil O'zbekistonimizda o'quvchi-yoshlarni ta'limga to'g'ri yo'naltirish juda katta ahamiyatga ega. Zero, yurtimizning kelajagi yoshlarimiz qo'lida. Ma'lumki, o'quvchilarimizning ko'p vaqtlari maktabda o'tadi. Ularning ta'lim olishini to'g'ri tashkil etish esa, biz o'qituvchilarning zimmasidagi yuksak burchdir.

“Yomon o'qituvchi”- gapiradi. “Yaxshi o'qituvchi”- ko'rsatadi. Zamonaviy o'qituvchi esa dars jarayonlarida interfaol metodlardan samarali foydalangan holda o'quvchilar ongidagi bo'shliqni tezda anglab, chora topib, ilm- ma'rifat bilan to'ldiradi.

Xo'sh, interfaol metodlar ta'limda qanday samara beradi? Keling bu haqida to'xtalib o'tamiz. Interfaol metodlarning juda ko'p turlari mavjud. Masalan: Bahs-

munoza, Rolli o'yin, Muammoli vaziyatlar, Davra suhbat, Zanjir, Chala xat, Maktub, Assistent texnologiyasi, va boshqalar.

Bu metodlardan rus tili va adabiyot darslarda foydalanish o'qitish mazmunini yaxshi o'zlashtirishga olib keladi. O'z vaqtida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida samimiy aloqalar o'rnatiladi. O'qitish usullari ta'lim jarayonlarida turli xil ko'rinishlarda kechadi. (yakka, juft, guruh, katta guruhlarda) namoyon bo'ladi. O'quv jarayoni o'quv ehtiyojini qondirish bilan yuqori motivatsiyaga ega bo'ladi. Axborat berish, olish va qayta ishlash, o'zaro muloqatga kirish, fikr bildirish, fikr almashish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi.

Metodlarimiz o'quv jarayonida quyidagicha tashkil qilinadi:

“Chala xat” -metodidan o'qituvchilarimiz shoir va yozuvchilarimiz hayoti va ijodini, she'r va g'azallarini o'rganishda qo'llash mumkin. Sharti shuki, darsligimizda berilgan matn, g'azal va she'rlarning ba'zi joylarini tushurib qoldirasiz. Metodni qo'llashdan oldin esa mavzuni to'liq o'rganishni o'quvchilarga uy vazifa topshirig'i sifatida berasiz.

“Rolli o'yin”- metodidan adabiyot darslarida yozuvchilarimiz yozgan drammatik asarlarni dars jarayonida sahnalashtiriladi. Buning uchun o'quvchilardan asarni to'liq o'rganib chiqish talab qilinadi. Bu o'quvchilarda aktyorlik mahoratini shakllantiradigan metodlardan biridir.

“Venn diagramma”- bu solishtirma metod , Bu metod orqali yozuvchi va shoirlar hayoti, ular yozgan asarlar solishtiriladi. O'xshash va farqli jihatlari ko'rib chiqiladi. Metodning maqsadi o'quvchilarda topqirlikni , solishtirib o'qish , bilimlarni yanada oshirish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi.

“Zanjir”— metodi esa butun boshli sinf o'quvchilarini darsga jalb etishni ko'zda tutadi. Metodni qo'llashdan oldin indinga o'tiladigan mavzu uy vazifasi sifatida va mavzuda biror bir ma'lumot qolmagan holda o'quvchilarga tarqatma sifatida beriladi.

"Muammoli vaziyatlar"- metodining juda ko'p turlari mavjud. Yozuvchi yozgan asarlarning ibtidosi va intihosidagi muammoli vaziyatlarni o'qituvchi va o'quvchi hamkorligida o'rganib chiqiladi va xulosa tariqasida so'z o'quvchilarga beriladi. Bu esa o'quvchilar qalbidagi hayot atalmish buyuk bir jarayonga o'zining munosabatini bildirishga undaydi . To'g'ri va egri yo'l nima ekanini tushunishga yo'l ko'rsatadi .

"Assisment"— metodi o'quvchilarning olgan bilimlarini tez baholash imkonini beradi. Bunda shoir , yozuvchilarning asari yoki she'rlar bitta test , baytining ma'lum bir so'zlari tushirilgan yoki adiblarning bu yil tavalludining necha yilligi kabi savollar beriladi. Sanalib o'tilgan metodlarimiz ayniqsa, ta'lim jarayonida katta ahamiyatga ega .

Xulosa qilib aytganda, umumta'lim maktablarida rus tili fanini o'qitishda zamonaviy texnologiyalar o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqining o'sishida,shuningdek, mavzularni oson o'zlashtirishlari uchun, bilim va ko'nikmalarini yanada oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu metodlar bilan o'quvchilar nafaqat bilim oladi, balki olgan bilimlarini kelajakda qo'llay olish malakasini ham rivojlantiradi. Hayotga pozitiv nigoh bilan qarashni o'rganadi. Men o'ylaymanki, bu kabi ta'limiy metodlar umumiy o'rta ta'lim maktablarida , ta'lim jarayonlarida darsliklarda berilgan mavzular asosida metodga solinib kitobcha holatida darsliklar bilan birga o'quv jarayonida qo'llanilsa , ta'lim sifatini yanada oshishiga ishonch bildiramiz.

FOYDALANILGAN NADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Fuzailov S, Xudoyberganova M. Rus tili 3-sinf
2. Uchun darslik, 11- nashri.- Toshkent: O'qituvchi, 2010. –B.144.
3. Hamroyev A. Boshlang'ich sinflarda rus tili o'qitish usuliyoti. -Buxor: Buxoro davlat universiteti, 2007. -B.168.
4. Matjonov S, G'ulomova X, dolimov Z. 4-sinfda o'qish darslari. O'qituvchi kitobi. - Toshkent: "Yangiyul poligraf servis", 2007. - B.192.

5. Omilxonova M. Maktabda rus tili sintaksisini o'rgatish. - Toshkent: O'qituvchi, 1991. - B.192.
6. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Qarshi: Nasaf, 2000. -B. 98.

ФИО автора: *Yahyoyeva Odinaxon Nu`monjon qizi*

Название публикации: «TIL O`RGATISHDA KOMPETENSIYA VA IJRONI QO`LLASH»

Annotatsiya: Maqsad deganda, chet tili va uning sohibi madaniyatini o`rgatish va o`rganishning ongli tarzda rejalashtirilgan natijasi ko`zda tutiladi. O`qitish sharoitidan kelib chiqib, muayyan maqsad qo`yiladi. Sharoit tushunchasi qamroviga o`quv muassasasi turi (maktab), o`quvchining psixologik (yosh) xususiyati, til tajribasi, o`quv predmetiga ajratiladigan vaqt (dars soatlari) kiradi. Uzluksiz ta`lim tizimida tillarni o`rgatish - o`rganishga alohida e`tibor beriladi. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti va axborot texnologiyalari taraqqiyoti sharoitida chet til o`rganishga ehtiyoj kuchaydi. Madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida chet til o`rganish davr talabiga aylandi.

**Kalit so`zlar:** Kompetensiya, xorijiy til, ijro, qaror, metod, usul, ta`lim.

2012 yil 10 dekabrda O`zbekiston Respublikasi Prezidenti qabul qilgan "Chet tillarni o`rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida" PK-1875-sonli qarori qabul qilindi. Darhaqiqat, bugungi taraqqiyot har bir o`qituvchidan o`ziga xos ijodkorlik, malaka va tajribani taqazo etmoqda..

Qarori bu sohaning istiqbolini belgilovchi davlat hujjatidir. Qarorga ko`ra, chet tilni barcha umumiy o`rta ta`lim maktabining 1sinfidan boshlab ommaviy tarzda o`rganish joriy etildi. Chet tilida nutqiy faoliyat yuritish o`quvchi shaxsini shakllantirishga yo`naltiriladi, ya`ni o`rganilayotgan til sohibi yaratgan madaniy merosni o`zlashtirishga erishiladi. Tinglab tushunish, gapirish, o`qish, yozuv jarayonida o`quvchi oldin egallagan ijtimoiy, madaniy, lisoniy, emotsional tajribasini boyitadi. Muloqotdosh (kommunikant)larning bir-birini tushunishlari chet tilini bilishning asosiy mezonini hisoblanadi. Ta`lim tizimidagi boshqa fanlardan chet tilning farqi bir paytning o`zida, uning ham ta`lim maqsadi, ham ta`lim vositasi ekanligida namoyon bo`ladi. Chet tilda nutqiy malakalar (tinglab tushunish, gapirish,

o'qish, yozuv)ni egallash ta'limdan ko'zlanadigan maqsad bo'lishi bilan birga, o'rganilayotgan til yangi va foydali axborot (informatsiya) olish, yetkazish vositasi maqomini ham oladi.

O'quvchi (écolier) faqat muloqotdosh sifatida emas, balki axborot sohibi (kognizant) maqomida o'rganilayotgan tildan foydalanadi. Tilni o'rganish chog'ida o'quvchi lingvistik bilimlar to'plash bilan emas, balki nutqiy va madaniy malakalari (kompetensiyasi)ni oshirish bilan mashg'ul bo'ladi. Kommunikativ faoliyat ko'rsatish, shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyani egallashga mo'ljallangan integrativ yondashuv asosida chet til o'rgatiladi. Chet til ta'limida kommunikativ kumulyativ metod tatbiq etiladi. Xorijiy G'arb lingvodidaktikasi istilohida buni madaniyatlararo muloqot yo'nalishi nomi bilan yuritiladi. Kognitologiya, konseptologiya, lingvokulturologiya va boshqa zamonaviy fanlarning so'nggi yutuqlari asosida mazkur metodik nazariya shakllangan va keng ko'lamda

joriy etilmoqda. Chet tili va madaniyat yaxlit (integratsiyalashgan) holda o'rgatiladi. Madaniyat, bu o'rinda inson fikri va faoliyati hosilasi tushunchasini ifodalaydi. Chet tilida o'rganiladigan lisoniy (leksik, grammatik, talaffuzdagi) birlikda lingvomadaniy xususiyatlar tajassum topgan va nutqiy jarayon (diskurs)da ularga o'quvchi e'tibori qaratiladi. Mazkur metodik qoida doirasida chet til o'qitish maqsadi va mazmuni belgilanadi.

O'qitish mazmuni jahonda e'tirof etilgan didaktik ta'limotga binoan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z ichiga oladi. Chet tilini amaliy o'rganishda lingvistik nazariy bilimlar umuman bayon etilmaydi. Bilim til materialini bilish (ko'nikma) va uni o'zlashtirishda yuz beradigan qiyinchiliklarni oddiy so'zlar bilan sodda tilda tushuntirish, ya'ni xatolarning oldini olishga qaratilgan ko'rsatma ma'nosini bildiradi. Ko'nikma tarkibiga kiradigan amaliy qoida ona tili va chet tilda farqlanadigan yoki til ichki interferensiyasini keltirib chiqaradish chet til hodisalari bo'yicha beriladi (masalan: artikl (ona tilida yo'q), otning ko'plik shakli (birlik shakli leksik birlik hisoblanadi) yoki fransuz tilidagi otning ko'plik shakli, qaratqich kelishig

i, fe'ning sodda hozirgi zamondagi uchinchi shaxs birlik shakli (har uchulasi [z], [s], [iz] qabilida talaffuz etiladi va til ichki interferensiyasiga sabab bo'ladi).

O'qitish mazmuni komponentlaridan til materiali o'rganilmish chet til sistemasidan minimum sifatida tanlanadi (o'quvchi uchun u lisoniy maksimum hisoblanadi). Minimum til o'rgatish uchun zarur va yetarli bo'lmog'i kerak. Tanlangan minimumdagi lisoniy birliklarni o'zlashtirishda qiyinchilik tug'diradigan qismigina til materialining o'rgatish mazmunini tashkil etadi va o'quv dasturidan o'rin oladi.

Chet til o'qitish mazmuni uch tarkibli ta'limiy hodisadir:

- 1) nutq mavzulari;
- 2) ko'nikma va malakalarga qo'yiladigan talablar;
- 3) til materiali.

O'qitish mazmuni mavjud sharoitga ko'ra, jumladan, o'quv predmetiga ajratilgan vaqtga qarab tanlanadi. Boshlang'ich sinflarda chet til o'quv predmetiga ajratilgan soatlar miqdori:

I sinfda haftasiga 2 soat (o'quv yiliga 66 soat).

II sinfda haftasiga 2 soat (o'quv yiliga 68 soat).

Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi mul'timedia umumta'lim dasturlarini rivojlantirish markazida yaratilgan elektron manbalarni namoyish etganda, o'quvchilar yanada jonlanadi. Buning afzal tomoni shundaki, bola slayd orqali nafaqat buyum va narsani ko'rib, tasavvuri boyiydi, balki fransuzcha talaffuz ko'nikmasi ham hosil qilinadi. Til odamlarning bir birlari bilan muomilada bo'lishi uchun yordam beradigan eng muhim vosita hisoblanadi. Odamlar til vositasida o'z fikrlarini, his t uyg'ularini ifodalaydilar. Insoniyat jamiyatning shakllanishida tilning roli biqiyosdir. Til paydo bulgandan jamiyat tez rivojlana boshlagan. Tilsiz jamiyat, jamiyat siz til bo'lishi mumkin emas, shuning uchun til ijtimoiy hodisa hisoblanadi, ya'ni til yakka odamga emas, balki butun jasmiyatga daxldor bo'lib, shu jamiyat a'zolari yordamida shakllanib, rivojlanib boradi.

Chet tillarini samarali o'rganish, yangi lug'at boyligini yanada osonroq o'zlashtirish masalasi ko'pgina olimlar tomonidan tadqiq etilgan bo'lsada, doim dolzarb masala bo'lib hisoblanadi. Bugungi jahon glaballashuvi davrida zamon talabi bilan mazkur masalaga bunday yondashilishi albatta tabiiy holdir. Ko'pincha chet tilini o'rganishda bilingval ta'limni tashkil etilishi bir necha chet tillarini chuqurlashtirib o'rganishga imkon beradi. Ba'zan chet tillarini o'rganishga ajratilgan dars soatlari va maxsus darsliklar soni darsni o'zlashtirishga yetarli darajada bo'lmasligi muammolariga duch kelinadi. Mazkur muammolar yechimini topishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari(AKT) va Internet tarmog'idagi resurslar muhim o'rin tutadi. O'quvchi-yoshlarning darsga qiziqishini oshirishda AKT ⁴¹va Internet tarmog'idagi resurslar ta'lim samarasini va shu jumladan, til o'rganishga motivatsiyani oshiruvchi omil bo'la oladi. AKT vosi-tasida o'qituvchi o'z xususiy elektron ta'limiy resurslarini yaratib borishi imkoniyati mazkur soha rivojida muhim ahamiyatga molik.

Adabiyotlar

1. Mirolyubov A.A., Raxmanov I.V., Setlin V.S. Taxriri ostida. O'rta maktabda chet tillar o'qitishning umumiy metodikasi.-T O'qituvchi 2014
2. Jalolov J. Chet tili o'qitish metodikasi.-T. 2016
3. Tursunov I.Y. Xalq pedagogikasing dolzarb muammolari. – T.: “O'qituvchi”, 2010.
4. Oxford L.L. Language learning strategies: What Every Teacher should know. – N.Y. New Bury House Publishers 2012
5. Prodromou L. The good language teacher // English teaching Froum 1991
6. Wright T. Roles of teachers and learners. – Oxford; Oxford University Press 2017
7. www.dictionaty.com

⁴¹ AKT Axbarot kommunikativ texnologiyalari [I.Karimov., PQ-1875-son. 2012 yil10 dekabr, Toshkent sh.,.]

ФИО автора: *Xushnazarova Mohinur Xudoyberdi qizi*

Urganch davlat universiteti

Название публикации: «МАКТАBGACHA YOSHDAGI BOLALARNING O'YIN FAOLIYATI ORQALI HAR TOMONLAMA RIVOJLANISHI»

Annotatsiya: Maktabgacha tarbiya davri shaxsning voyaga yetish davri bo'lganligi uchun ham shunday muhim bir davrdir. Hayotning birinchi yili mobaynida bolaning tevarak -atrofdagi muhitga munosabati jiddiy ravishda o'zgaradi.

Kalit so'zlar: Tarbiya, o'yin, bola, pedagogika

Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z xulqini boshqarish ko'nikmalarni tarkib toptirishga bog'liq biror maqsadga yo'naltirilgan mashg'ulotga nisbatan, o'yinda xulq ko'nikmalarni oldinroq va osonroq egallash mumkin. Ayniqsa bu omil maktabgacha yoshdagi bolalarda yosh davrining xususiyati sifatida o'zining yorqin ifodasini topadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z xulqini o'zi boshqarish ko'nikmasi o'yin faoliyatida ham, boshqa sharoitlarda ham qarab ulg'ayadi. Ba'zan ular ayrim vaziyatlarda, masalan musoboqa paytida o'yindagiga qaraganda yuqoriroq ko'rsatkichga ham erishishlari mumkin. O'yin faoliyati bolada o'z xulqini boshqarish ko'nikmalarni shakllantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bolaning aqliy o'sishi to'g'risida fikr yuritilganda, oldingi bobda qayd qilinganidek, shuni ham aytish kerakki, narsalarni yangi nom bilan atashda yoki yangicha nomlash xolatidan kelib chiqib, subyekt o'yin paytida faol harakat qilishga urinadi. Chunki, u moddiy narsalarga asoslangan harakat rejasidan tasavvur qilinayotgan, fikr yuritiladigan jismlar mohiyatni aks ettiruvchi harakat rejasiga o'tadi⁴².

Bola jismlarni moddiy shaklidan birdaniga xayoliy ko'rinishga o'tishida unga tayanch nuqtasi bo'lishi kerak, vaxolanki, shunday tayanch nuqtasini vazifasini bajaruvchi narsalarning aksariyatidan o'yinda bevosita obyekt sifatida foydalaniladi. O'yin faoliyatida maskur jismlar qandaydir alomatlarni aks ettiruvchi sifatida emas,

⁴² Nishonova Z.T. «Bolalar psixologiyasi» o'quv qo'llanma. – T., 2006 y

balki ana shu tayanch narsalar to'g'risida fikrlash uchun xizmat qiladi. Shuningdek, tayanch nuqtasi harakatning yaqqol narsa bilan bog'liq jihatini aks ettiradi. Yuqorida aytilganidek, narsa bilan o'yin harakatlarning takomillashuvi harakat shakli, xususiyati, bosqichi kabilarni qisqartirish va umumlashuvi ularning aqliy ko'rinishdagi mantiqan izchil, yig'iq shaklga o'tishining asosini tashkil qiladi⁴³.

Darhaqiqat, o'yin faoliyatida bolalarda harakatning yangi ko'rinishi, ya'ni uning fikriy, aqliy jihatini namoyon bo'ladi va shuning uchun o'yin harakatlarini shakllantirish jarayonida bolada fikrlash faoliyatining dastlabki ko'rinishi vujudga keladi. Bolaning aqliy kamol topishida yoki uning umumiy kamolotida o'yinning muhim ahamiyat kasb etishi, xuddi mana shu dalil orqali o'z ifodasini topadi. Bola o'yin faoliyatida maktab ta'limiga tayyorlanib boradi, shu boisdan, unda aqliy harakatlarning yaqqol shakllari tarkib topa boshlaydi. Rolli o'yin faqat alohida olingan psixik jarayon uchun ahamiyatli emas, balki bolada shaxs xususiyat va fazilatlarini shakllantirishda ham zarurdir. Binobarin, katta yoshdagi odamlar rolini tanlab, uni bajarish bolaning his-tuygularini qo'zgatuvchilar bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Chunki, o'yin davomida bolada har xil xohish va istaklar tug'ila boradi, bular boshqa narsalarning tashqi alomatlari, o'ziga rom etishi sababli hamda bolaning ixtiyoridan tashqari, tengdoshlarining ta'siri ostida tug'iladi⁴⁴.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati bu o'yindir. Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yin faoliyati masalasi, asrlar davomida juda ko'p olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelmokda. Bog'cha yoshidagi bolalar o'zlarining o'yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan, olg'a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Bog'cha yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosabatda bo'lishga intiladi. Bu o'rinda shu narsa harakterliki, bola bilishga tashnaligidan atrofdagi o'zining haddi sig'adigan narsalari bilangina emas, balki kattalarga mansub

⁴³ «Bolajon» tayanch dasturi. Tuzuvchilar: S.Mirdjalilova, M.Rasuleva va boshqalar. –T: “Ma’rifat-madadkor”, 2010 y

⁴⁴ Davletshin M.G. va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik texnologiya. -T., 2004

bo'lgan o'zining kuchi ham yetmaydigan, xaddi sig'maydigan narsalar bilan ham amaliy munosabatda bo'lishga intiladi.

Shuni ham aytib o'tish kerakki, fan-texnika mislsiz rivojlangan bizning hozirgi zamonamizdagi yaratilayotgan, xayratda qoldiradigan narsalar bolalarga go'yo bir mo'jizadek ko'rinadi. Natijada, ular ham o'zlarining turli o'yinlari jarayonida o'xshatma qilib har xil hayoliy narsalarni o'ylab chiqaradilar (uchar ot, mashina odam, gapiradigan daraxt kabi). Bundan tashqari, bolalarning turli hayoliy narsalarni o'ylab chiqarishlari yana shuni bildiradiki, ular o'zlarining har turli o'yin faoliyatlarida faqat atroflaridagi bor narsalarni emas, balki ayni chog'da ehtiyojlari talab qilayotgan narsalarni ham aks ettiradilar. Bolalarning o'yin faoliyatlarida har xil hayoliy va afsonaviy obrazlarni yaratishlaridan shunday xulosa chiqarish mumkin: odamning (shu jumladan bolalarning ham) tashqi muhitdagi narsa va xodisalarni aks ettirish jarayonlari passiv jarayon emas, balki faol hamda ijodiy, yaratuvchan, o'zgartiruvchan jarayondir. Bolalar o'yin faoliyatlarining yana bir ajoyib g'ususiyati shundan iboratki, o'yin jarayonida bolaning qiladigan xatti-harakatlari va bajaradigan rollari ko'pincha umumiylik g'arakteriga ega bo'ladi. Bunda bola o'zining turli-tuman o'yinlarida faqat o'ziga tanish bo'lgan yolg'iz bir shofyorning, vrachning, militsionerning, tarbiyachining, uchuvchining xatti-harakatlarigina emas, balki umuman ushbu kasblarning xatti-harakatlarini aks ettiradi. Albatta, turmush tajribalari va faoliyatlari doirasi juda cheklangan kichik yoshdagi bolalar (bag'zan kichik guruh bolalari ham) o'zlarining o'yinlarida konkret odamlarni va ularning harakatlarini aks ettiradilar. (Masalan, oyisini, adasini, akasini, tarbiyachisini va shu kabi). O'rta, katta bog'cha yoshdagi bolalarning o'yinlarida esa bunday obrazlar umumiylik harakteriga ega bo'la boshlaydi.

Bog'cha yoshdagi bolalarning o'yinlari atrofdagi narsa va xodisalarni bilish quroli bo'lishi bilan birga, yuksak ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Boshqacharoq qilib aytganda, o'yin qudratli tarbiya qurolidir. Bolalarning o'yinlari orqali ularda ijtimoiy foydali, ya'ni yuksak insoniy hislatlarni tarbiyalash mumkin. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar odatda o'zlari yolg'iz o'ynaydilar. Predmetli va konstruktorlik

o`yinlar orqali bu yoshdagi bolalar o`zlarining idrok, xotira, tasavvur, tafakkur hamda, harakat layoqatlarini rivojlantiradilar. Syujetli, rolli o`yinlarda bolalar asosan o`zlari g`ar kuni ko`rayotgan va kuzatayotgan kattalarning xatti –harakatlarini aks ettiradilar. 4-5 yoshli bolalarning o`yini asta– sekinlik bilan jamoaviy harakterni ola boshlaydi.

Bolalarning individual hususiyatlarini, xususan ularning jamoaviy o`yinlari org`ali kuzatish qulaydir. Bu o`yinlarda bolalar kattalarning faqat predmetlarga munosabatini emas, balki ko`proq o`zaro munosabatlarini aks ettiradilar. Shuningdek, jamoaviy o`yinda bolalar bir guruh odamlarning murakkab hayotiy faoliyatlarini aks ettiradilar. Katta bog`cha yoshida syujetli-rolli o`yinlar rivojlanadi, lekin endi bu o`yinlar o`z mavzusining boyligi va xilma-xilligi bilan farqlanadi. Bu o`yinlar jarayonida bolalarda liderlik yuzaga kela boshlaydi, shuningdek, tashkilotchilik ko`nikma va malakalari rivojlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar shug`ullanadigan ijodiy faoliyatlar orasida tasviriy san`atning ham ahamiyati juda katta. Bolaning tasavvur etish xarakteriga qarab, uning atrof hayotni qanday idrok etishi, xotira, tasavvur va tafakkur hususiyatlariga baho berish mumkin. Katta bog`cha yoshidagi bolalar chizgan rasmlar ularning ichki kechinmalari, ruhiy xolatlari, orzu, umid va ehtiyojlarini ham aks ettiradi. Bog`cha yoshdagi bolalar rasm chizishga ham nihoyatda qizig`adilar. Rasm chizish bolalar uchun o`yin faoliyatining o`ziga xos bir shakli bo`lib hisoblanadi. Bola avvalo, ko`rayotgan narsalarini, keyinchalik esa o`zi biladigan, xotirasidagi va o`zi o`ylab topgan narsalarni chizadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun musobaqa juda katta ag`amiyatga ega bo`lib, aynan shunday o`yinlarda muvaffaqiyatga erishish shakllanadi va mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati:

1. «Bolajon» tayanch dasturi. Tuzuvchilar: S.Mirdjalilova, M.Rasuleva va boshqalar. –T: “Ma`rifat-madadkor”, 2010 y.
2. Davletshin M.G. va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik texnologiya. -T., 2004
3. Nishonova Z.T. «Bolalar psixologiyasi» o`quv qo`llanma. – T., 2006 y

4. G'aybullaeva M., D.Gaybullaeva, Bir yoshdan uch yoshgacha bo'lgan bolalar tarbiyasi. –T: Ilm-ziyo nashriyoti, 2006 yil.

ФИО автора: *Solijonov Yorqin G'ayratjon o'g'li*

Qo'qon Davlat pedagogika instituti

Ta'lim muassasalarining

boshqaruvi II-kurs magistranti

Название публикации: «OLIV TA'LIM SOHASINI INNOVATSION
JOZIBADORLIGINI OSHIRISHDA IT-TEKNOLOGIYALARIDAN
FOYDALANISH»

ANNOTATSIYA.

Ushbu maqolada so'ngi yillarda Oliy ta'lim sohasida qilinayotgan ishlar uning jozibadorligini oshirishda IT-texnologiyalaridan foydalanishning samadorlik usullari xususida to'xtalib o'tilgan.

KALIT SO'ZLAR.

it-texnologiyalari, ta'lim tizimi, oliy o'quv yurtlari, Interfaol, elektron kutubxonalar.

Yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash – XXI asrda zamonaviy jamiyat qurishning yagona to'g'ri yo'lidir. Ta'lim davlatning chinakam ijtimoiy ahamiyatga ega funktsiyasidir.

Ta'lim ham progressiv jarayonlar sodir bo'lmoqda: yangi fikrlashni shakllantirish, o'quv muhitini o'zgartirishni davrni o'zi taqozo etmoqda.

Ko'pgina oliy o'quv yurtlari kundalik hayotimizga, kasbiy amaliyotga innovatsion usullarni joriy etish zaruratiga bo'ysungan holda, talabalarni tayyorlash dasturlarini jiddiy qayta ko'rib chiqmoqda va o'qituvchilar va IT-mutaxassislar uchun qayta tayyorlash dasturlarini yaratmoqda. Interfaol va mobil ta'lim bilan bog'liq fanlar kiritilgan.

Axborot texnologiyalari (AT) bugungi kunda oliy ta'limni rivojlantirishni rejalashtirishning asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. XXI asrning boshida jahon internet-resurslaridan foydalanish hamda jamiyatning axborot mahsulotlari va xizmatlariga ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarini qondirishni ta'minlaydigan keng ko'lamli axborot makonining yaratilishi bilan ajralib turadi.

Ta'lim tizimidagi axborotlashtirish ko'plab tashkiliy, texnik, uslubiy, pedagogik, huquqiy muammolarga ta'sir qiladi, kompyuter texnologiyalari sohalarining doimiy ravishda kengayib borishi taqozo etadi. Bugungi kunda axborot-pedagogik, talabalarga

yo'naltirilgan va boshqa rivojlanayotgan ta'lim tizimlari axborot texnologiyalarini rivojlantirish va qo'llash, shuningdek, global axborot texnologiyalarini yaratish bilan bog'liq holda pedagogik faoliyatning mazmun mohiyati bo'yicha universitetlar oldiga yangi talablarni qo'yimoqda.

Ta'lim tizimi XXI asr chaqiriqlarini qabul qila olishi uchun zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish asosida muayyan o'zgarishlar zarur. Asosiy umidlar ochiq va masofaviy ta'lim uchun axborot-ta'lim muhitini yaratish va qo'llab-quvvatlashga, yangi axborot-pedagogik texnologiyalarni rivojlantirishga va o'quv materiallarining ma'lumotlar bazalarini yaratishga, shuningdek, an'anaviy texnologiyalarni rivojlantirishga qaratilmoqda.

Avtomatlashtirish, axborotlashtirish va aloqa bilan bog'liq texnologiyalar bizning hayotimizga tez kirib borayotgani hech kimga sir emas. Hatto mutaxassislar uchun ham ba'zida zamonaviy apparat va dasturiy ta'minotning eng so'nggi yangiliklaridan xabardor bo'lish qiyin. Va eng yangi texnologiyalarni qo'llash ko'lamining kengayishi bilan malakali IT-xodimlarga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda.

Kutubxona fondlarini elektron shaklga o'tkazish dasturi ta'lim sifati va qulayligini oshirishda jiddiy sakrash bo'ldi. Kitob haqiqatan ham har bir xonadonga kirib keldi, deyarli har qanday noyob adabiyotlar nafaqat elektron kutubxonalar yaratilgan muassasalar talabalari uchun, balki portallar yaratish orqali ham mavjud bo'lib, ilgari yopilgan bilimlar omborlariga kirish imkoniyati ta'minlanadi. Shaxsiy foydalanish uchun elektron darsliklar keng tarqalmoqda.

Axborot texnologiyalaridan foydalangan holda ta'limning tizimini tashkil etish. O'quv materiallarini tayyorlashda an'anaviy matnlardan tashqari vizual va ovoqli axborot manbalarini yaratish uchun turli xil zamonaviy texnologiyalar qo'llaniladi. Masofaviy veb-resurslar orqali mavjud shaklda o'quv filmlari, videolar, audio yozuvlardan foydalanilmoqda.

Oliy ta'lim bo'lajak bitiruvchilarining ta'lim sifatining bugungi holati murakkab va ko'p komponentli tuzilishga ega bo'lgan, o'rganilayotgan fanlarning xilma-xilligi bilan farq qiluvchi yangi zamonaviy axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga joriy etishni nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida» 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son hamda «2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini “Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida» 2020-yil 2-martdagi PF-5953-son farmonlarida belgilangan

vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida 31.12.2020-yildagi 824-sonli qarori⁴⁵ qabul qilindi. Mazkur qarorda 2020/2021 o'quv yilidan boshlab respublika oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazish tartibi joriy etilgan bo'lib. O'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etishning tashkiliy masalalariga oid ma'lumotlar, jumladan, ta'lim dasturi, fanlar katalogi, akademik mobillikni ta'minlash, kreditlarni tan olish va ko'chirib o'tkazishga taalluqli hujjatlar to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Covid 19 pandemiyasi davrida ta'lim tizimini to'g'ri tashkil qilish dars jarayonlarida o'quvchi, talabalarni dars jarayoni bilan to'liq qamrab olish uchun albatta AT texnologiyalari zarurligini davrni o'zi ko'rsatib qo'ydi. Shu jarayonlarda O'quv jarayonini samarali to'ldirish va diversifikatsiya qilish imkonini beruvchi kompyuter dasturlaridan foydalanish texnologiyasi. Multimedia dasturlari talabalarning ham auditoriya, ham mustaqil ishlari uchun mo'ljallangan bo'lib, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan. 2) axborotni izlash, tahlil qilish va qo'llash, xalqaro ilmiy loyihalarni ishlab chiqish, ilmiy tadqiqotlar olib borish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

“Zamonaviy ta'limning eng muhim muammolaridan biri – ta'lim sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish va uning sifatini oshirish jarayonidir”. Axborot texnologiyalari ta'lim sifati muammosini hal qilish uchun katta imkoniyatlarga ega.

So'nggi yillarda ko'plab ta'lim muassasalarida oliy ta'lim jarayoni sifatini ta'minlash tizimini yaratish boshlandi. Bunday tizim talabalar va bitiruvchilarning standart va jamiyat talablariga muvofiqligini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar, usul va vositalar majmuasini birlashtiradi.

Internetga kirish uchun axborot texnologiyalari va ularni keng miqyosda rivojlantirish talabalar uchun katta imkoniyatlar ochadi. Ammo shu bilan birga, kuchli axborot oqimi har doim ham sifatli va foydali ma'lumotlarni taqdim etavermaydi. Qanday qilib chalkashmaslik kerak? Internetda o'zini qanday tutish kerak? Qanday qilib ma'lumotlarni to'g'ri filtrlash va kerakli materialni topish mumkin? Mana, bugungi kunda yuzaga keladigan savollarning to'liq ro'yxatidan yiroq. Axborot sifati haqida ham o'ylash kerak. Hech kimga sir emaski, hozirda bir nechta referatlar, kurs ishlari

⁴⁵ <https://lex.uz/docs/5193564>

va boshqalar banklari mavjud, ammo u yerdagi ma'lumotlar haqiqatga to'g'ri kelmaydiganlari ham mavjud.

Axborot texnologiyalari nafaqat o'qituvchi va talabalar, balki talabalar o'rtasida ham ma'lumot almashish imkoniyatini beradi. Ushbu holat yuqori sifatli yangi ta'lim muhitini shakllantiradi, chunki materialni o'rganishda nafaqat o'qituvchilarga, balki o'rganilayotgan sohaning boshqa vakolatli mutaxassislariga ham savol berish mumkin bo'ladi. Ta'lim sifatini oshirish masalasini ko'rib chiqish ustuvor jihati – ta'lim va tarbiya jarayonlariga tegishli faoliyatga asoslangan “kutilayotgan kelajak komponentlarini” joriy etish, tegishli tajribani shakllantirish imkonini beradi.

Hozirgi vaqtda universitetda ta'lim muhitini rivojlantirishning istiqbolli tendentsiyalaridan biri uning zamonaviy axborot texnologiyalariga tayanishidir. Darhaqiqat, ta'lim jarayoni sifatini oshirishda innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish zarurati zamonaviy, ham yangi axborot, ham an'anaviy ta'lim texnologiyalarini integratsiyalashgan holda qo'llashni taqozo etadi. Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining imkoniyatlaridan foydalanish kognitiv faoliyat turlarini, talabalar tomonidan egallangan ko'nikma va ko'nikmalarni sezilarli darajada kengaytirishi mumkin. Hozirgi vaqtda ularning mustaqil ishlariga faol ta'lim shakllarini kiritish, bilim darajasini avtomatlashtirilgan nazorat qilish va o'z-o'zini nazorat qilish imkoniyati paydo bo'ldi. Bu oliy o'quv yurtlari uchun dolzarbdir, chunki bu erda talabalarning bilim olishining asosiy shakli mustaqil ishdir. Shu munosabat bilan keyingi yillarda oliy o'quv yurtlarida innovatsion ta'lim muhitini shakllantirish ta'lim tizimini rivojlantirishning belgilovchi tendentsiyalaridan biriga aylandi.⁴⁶

Ta'lim tizimi oldida turgan bir qator muammoli muammolarni hal qilish uchun eng ilg'or texnologiyalar va o'quv qo'llanmalariga asoslangan yondashuv taklif etiladi. Shu bilan birga, nafaqat kompyuterlar va boshqa texnik o'qitish vositalaridan foydalanish, balki ushbu texnologiyalardan foydalanishni pedagogik qo'llab-quvvatlashni rivojlantirish ustuvorligi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, ular nazariy va uslubiy asoslarga asoslangan bo'lishi kerak. an'anaviy ta'lim tizimi saqlanib qolgan. Biroq, universitetlarda o'qitish amaliyotining tahlili shuni ko'rsatadiki, axborot texnologiyalarini joriy etish jarayoni juda stixiyali, zamonaviy axborot texnologiyalarini tushunish va qo'llashning yagona metodologiyasi mavjud emas. Yuqorida aytilganlarning barchasi zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda yanada samarali usullar, sxemalar va modellarni izlash zarurligini ko'rsatadi.

⁴⁶ Ефимов П. П. Сущность инновационной образовательной среды вуза / П. П. Ефимов, В. Н. Костин // Молодой ученый. — 2014. — № 7. — С. 502–506.

Oliy ta'limda barcha jarayonlar va ish jarayonini rejalashtirish, boshqarish, hisobga olish va nazorat qilishni avtomatlashtirish tashkil etilgan. Aytish joizki, ayni paytda ta'lim muassasalari rahbariyati tomonidan o'quv jarayonini zamonaviy telekommunikatsiya texnologiyalari bilan ta'minlash bilan birga, universitetda elektron hujjat aylanishini ham yo'lga qo'yishga harakat qilinmoqda.

Zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanish darajasini hisobga olgan holda, ushbu tizimlarni joriy etish hozirgi vaqtda nihoyatda muhim ahamiyatga ega. G.F.Utrobin asarlari tahlili shuni ko'rsatadiki, "an'anaviy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligining pasayishi, shuningdek, fan va ishlab chiqarishning yetarli darajada integratsiya qilinmaganligi oliy ta'limning tubdan yangi tashkilotlarini yaratish zarurligini ko'rsatadi. Bugungi kunda an'anaviy ta'lim bilim olish tizimi sifatida zamonaviy fan va ishlab chiqarishning real ehtiyojlaridan orqada qolmoqda."⁴⁷

A. Malininaning ishida ta'kidlanganidek, "ikkinchi avlod Internet-resurslaridan foydalanish web 2.0 ning mavjudligi, foydalanish qulayligi, ijtimoiylashuvi, qo'shma faoliyatni tashkil etish va mashq qilish imkoniyati tufayli ko'plab zamonaviy o'qitish kontseptsiyalarini amalga oshirish imkonini beradi"⁴⁸.

Shunday qilib, shuni ta'kidlash kerakki, ta'lim tizimini yanada takomillashtirish yo'llarini o'rganishda innovatsion ta'lim muhitida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish yo'nalishlari katta ahamiyatga ega. Hal qilinadigan vazifalarning hajmi va xarakterini tahlil qilish zarur axborot va ta'lim resurslarining sezilarli darajada oshganligini ko'rsatadi, bu zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan yondashuvlarni amalga oshiradigan mutaxassislarni tayyorlash tizimiga jadal o'tish zarurligini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. <https://lex.uz/docs/5193564>
2. Ефимов П. П. Сущность инновационной образовательной среды вуза / П. П. Ефимов, В. Н. Костин // Молодой ученый. — 2014. — № 7. — С. 502–506.
3. Утробин Г. Ф. Организационный практикум. Учебное пособие. — М.: ВА РВСН, 2014. — 308 с.
4. Малинина И. А. Использование Интернет-ресурсов второго поколения Web 2.0 в обучении аудированию / И. А. Малинина // Молодой ученый. — 2012. — № 11. — С. 446–448.

⁴⁷ Утробин Г. Ф. Организационный практикум. Учебное пособие. — М.: ВА РВСН, 2014. — 308 с.

⁴⁸ Малинина И. А. Использование Интернет-ресурсов второго поколения Web 2.0 в обучении аудированию / И. А. Малинина // Молодой ученый. — 2012. — № 11. — С. 446–448.

ФИО авторов: Юлдашева Лола Кулдашевна, КарДУ

Усманова Феруза Самар кизи

КарДУ, студентка 4 курса отделения русского языка и литературы

Название публикации: «МОТИВЫ И ОБРАЗЫ ПОЭЗИИ А.ФАЙНБЕРГА»

Аннотация: В данной статье анализируется поэзия и творчество Александр Аркадьевич Файнберга (2.11.1939 — 14.10.2009) -народный поэт Узбекистана.

Ключевые слова: А.Файнберга, творчество, лирика, образ

А.Файнберг являлся автором пятнадцати книг стихотворений (включая посмертно вышедший двухтомник, составленный автором). Его перу принадлежат семь сценариев художественных фильмов, самые значительные - «У самого синего неба», «Дом под жарким солнцем», «Запаленные под Кандагаром», он также автор сценариев 18 мультипликационных фильмов. Им были переведены на русский язык стихотворения и поэмы Алишера Навои и многих современных узбекских поэтов. Его стихотворения печатались в журналах «Смена», «Юность», «Новый мир», «Звезда Востока», «Новая Волга» и в периодике зарубежных стран: США, Канады и Израиля.

На поэтическом небосводе Узбекистана Александр Файнберг, без преувеличения, одно из самых ярких светил. Его творчество необычайно многогранно. Большой интерес представляет его проза. Блестящий переводчик, Файнберг открыл русскоязычному читателю многие произведения известных узбекских поэтов. Примечательно, что и стихи самого поэта переведены на узбекский язык, изданы в сборнике «Чигирь». В 1965 году опубликовал первую книгу стихов – «Велотреки». Через два года стал членом Союза писателей Узбекистана. В 1967 и 1969 годах вышли «Этюд» и «Мгновение». А в 1971 году в газете «Комсомолец Узбекистана» появилась разгромная статья о нем: «...Но гражданином быть обязан», после чего публикация его стихов надолго оказалась

проблематичной. В 1977–1978 годах были изданы две маленькие книжки «Стихи» и «Далекие мосты».

Итогом 80-х годов явились уже четыре сборника: «Печать небосклона», «Короткая волна», «Невод», «Вольные сонеты». Следующая книга – «Не плачь, дорога» – состоялась лишь спустя десять лет, в 1997 году. Этот разрыв во времени сам Александр Файнберг с горькой иронией объясняет так: «Раньше передо мной был занавес запрещающей цензуры, ныне маячит золотой занавес». Издание книг стало дорогим удовольствием для любого автора. И всё же в 2000 году вышел в свет «Прииск», вобравший в себя стихи трех десятилетий творческой деятельности поэта.

Лозою черного чораса окружена моя терраса.

И астры тянутся из вазы, склоняясь к тому Навои.

Сквозной дымок стоит над садом.

Роняет золото прохлады.

Как в люстрах, в гроздьях винограда горят закатные огни .

Стихи А.Файнберга - о любви. О том, что лишь тот, кто впитал в себя и сделал частью себя красоту и чудо обычного окружающего мира - а мир этот не может быть вненациональным! - лишь тот может выйти и за пределы своего в распахнутый, беспредельный, ощущаемый сердцем, а не просто философски постигнутый огромный мир Прекрасного. Поэтому очень узко употребляемые лексемы типа черного чораса, соотнесенные с общевосточным зримо осязаемым образом виноградных гроздей здесь художественно-органично соотнесены с обязательным, по нашему мнению, образом духовной красоты, вне которой нет выхода за пределы национального мира, ибо лишь культурные ценности бессмертны и несут в себе символику непрерывности, связи, передачи красоты от поколения к поколению и от национального - к общечеловеческому. Другими словами, в таком произведении образ Навои (или подобный ему эмблематический образ) не мог не появиться: он идеологически и художественно

запрограммирован замыслом и внутренним движением всей структуры - Акварели.

Обратим внимание на то местоположение образа-имени, которое концентрирует внимание читателя именно на этой символической фигуре: оно поставлено в композиционный центр стихотворения (четвертая строка из восьми), на него падает и логическое, и ритмическое ударение (единственная мужская рифма в семи стихах). Именно после него следует ритмическая пауза-переход от замкнутого пространства террасы к разомкнутой системе сад-осень-солнце. Подчеркивая важный духовно-художественный смысл этого имени символа, еще раз упомянем и о значении окружающих его национально-конкретных предметно-пейзажных образов, составляющих как бы восточный воздух стихотворения. Попробуйте в структуру текста, обвитого-лозою черного чораса, включить образ западного поэта, например, срифмовать даже точнее, чем у Файнберга: —склоняясь к томику Парни - —горят закатные огни. Перечтите все стихотворение в таком измененном контексте: оно разрушится. Ибо образы пейзажа и образ поэта Востока сопряжены родны, а всякий иной будет инороден заданной первым стихом художественной целостности текста. И в то же время имя - символ Навои придает не просто законченность, но общую восточно-традиционную философскую глубину и сердечную мудрость —Акварели-стихам уже не об осеннем тихом вечере в узбекском дворике, а о вечности и чуде прекрасного бытия.

Узбекская среда для Александра Файнберга не отвлеченная, абстрактная данность, не некий мир со стороны, не пейзаж, который можно нарисовать на мольберте, а потом любоваться им на стене. Это собственный мир русского поэта, воздух, которым он дышит, субстанция, в которой он обитает и с которой соотносит свое человеческое и художественное сознание, свое мироощущение неотделимое от этой земли, гор, полей, луны, дувалов и садов. Читая Файнберга, ощущаешь некий сдвиг понятия человек Азии куда-то —внутри понятия —русский поэт. То, что когда-то разделялось по существу

национально-эстетическому признаку, исследовалось как миры, порой взаимодействующие, но все же изначально параллельные, сегодня не просто пересекается и влияет друг на друга, оживет друг в друге – и не как инонациональное, а как свое, словно текущее по жилам и артериям живого – в том числе и поэтического – организма. Здесь не нужно ни перевоплощения, ни иного, прежде необходимого художественного приема национальной трансформации: поэт просто живет среди того узбекского мира, который и есть среда его существования – не только как личности, но и как художника:

Восточный двор с кривою луною.

В саду чуть слышный разговор.

За садом ночь в долины зноя Прохладу льет с медовых гор.

Пьет поле, утоляя жажду, вздыхает, отходя ко сну.

Вот так, бог даст, и я однажды порой полуночной вздохну.

Пусть мало радостей бывало, зато светила мне всегда в проеме старого дувала моя – не чья-нибудь – звезда.

Омой же сердце мне, прохлада.

И я, что было не кляня, усну, как поле после дня. А что еще на свете надо?

Обретая ясные национально очерченные человеческие контуры, узбекская среда как бы сама заботливо включает в себя и мир поэта: обычный прием уподобления, расширяя эмблематический смысл образа поля, получает у Файнберга и известное обстоятельственно характерологическое наполнение. Из явления внешнего среда становится явлением внутренним.

Список использованной литературы:

1. А.А.Файнберг, Собрание сочинений в 2-х томах, Т., 2009
2. Малыхина Г. «Поэтический прииск Файнберга», Ташкент, 2014
3. Тартаковский П.И., Каганович С.Ф. «Русскоязычная поэзия на современном этапе», Ташкент, 1991

ФИО автора: Qashqadaryo viloyati Shahrizabz shahar

Shahrizabz tumani 10-maktabning

Ona tili va adabiyoti fani o`qituvchisi

Yulduz Norova Turayevna

Название публикации: «ONA TILI FANIDA GAP BO'LAKLARINING NAZARIY ASOSLARI»

Annotatsiya: mazkur maqolada ona tili fanida mavjud bo'lgan gap bo'laklari mavzusiga oid ma'lumotlar batafsil ba'yon etilgan bo'lib, unda gap bo'laklari mavzusida ilmiy izlangan olimlarning ko'rsatgan natijalari, fikr-mulohazalari haqida so`z yuritildi.

Kalit so'zlar: kommunikativ, gap bo'laklari, subyektiv, sintagmatik, predikativ, dativ, tilshunoslik, genetiv.

Tilshunoslikda gap nutq birligidir. Shuning uchun, uning sintaktik tahlili nutq lingvistikasi qonun – qoidalari bo'yicha amalga oshirilishi kerak bo'ladi. Nutq lingvistikasi qonun-qoidalari esa endigina ilmiy asoslana boshladi. Shu sababli ular orqali sintaktik tahlilda o'z aksini topishi lozim bo'lgan gapning struktur butunligini tashkil etayotgan bevosita ishtirokchi elementlarning tildan nutqqa ko'chirilishi va bu jarayonda ularning qay tarzda sintaktik faollik olishi, sintagmatik zanjirning voqelanishidagi ulushi masalalarini izohlab bo'lmaydi.

Gap bo'laklari nazariyasiga asoslanuvchi an'anaviy sintaktik tahlilning zaif tomonlari haqida ba'zi tilshunoslar o'z fikr va mulohazalarini bildirishgan bo'lishiga qaramay, bu sohada hali keskin o'zgarishlar sodir etilganicha yo'q. Rus tilshunosi Z.D.Popova mazkur masala bobida quyidagilarni yozadi: *«Традиционное учение о членах предложения содержало в себе такие противоречия, которые постоянно побуждали синтаксистов к его пересмотру»*. Tilshunoslikda gap nutq birligidir. Shuning uchun, uning sintaktik tahlili nutq lingvistikasi qonun – qoidalari bo'yicha amalga oshirilishi kerak bo'ladi.

Nutq lingvistikasi qonun-qoidolari esa endigina ilmiy asoslana boshladi. Shu sababli ular orqali sintaktik tahlilda o'z aksini topishi lozim bo'lgan gapning struktur butunligini tashkil etayotgan bevosita ishtirokchi elementlarning tildan nutqqa ko'chirilishi va bu jarayonda ularning qay tarzda sintaktik faollik olishi, sintagmatik zanjirning voqelanishidagi ulushi masalalarini izohlab bo'lmaydi. Z.D. Popova gap bo'laklari tushunchasiga yangicha yondashib, ularning gapda bajaradigan vazifalarini birmuncha mukammalroq va aniqroq izohlashga harakat qiladi. Olima G.A.Zolotova qo'llagan "subyektiv" va "predikativ" terminlaridan foydalanib, gap bo'laklarini ularning vazifalariga ko'ra quyidagicha tasnif etadi. Gapning struktur sxemasiga kiruvchi gap bo'laklari. Bunga subyektivlar (ega, dativ subyektiv, genitiv subyektiv, instrumentativ subyekt va h.k.lar); predikativlar (kesim, predikativ ravish, infinitiv va h.k.) kiradi. Gapning struktur sxemasiga kirmaydigan gap bo'laklari. Bu bo'laklar, o'z navbatida, ikkiga bo'linadi:

1. Gapning pozitsion sxemasiga kiruvchi ikkinchi darajali bo'laklar (to'ldiruvchi, hol).
2. Gapning pozitsion sxemasiga kirmaydigan ikkinchi darajali bo'laklar (aniqlovchi).

Tilshunoslarning gapning ikkinchi darajali bo'laklari haqida ham bildirishayotgan salbiy mulohazalarini kuzatamiz. Bu xususda gapirganda akademik

V. Vinogradov gapning ikkinchi darajali bo'laklari masalasini tubdan qayta ko'rib chiqish kerakligini, ular grammatik tamoyillarga izchil asoslanmaganligi tufayli gap strukturasida sodir bo'ladigan jonli sintaktik aloqalarni mutlaqo sun'iy ifodalashini alohida ta'kidlagan edi. Bunday fikr Ya. I. Rosloves tadqiqotlarida ham ko'zga tashlanadi. Uning «Вопросы языкознания» jurnalida e'lon qilingan maqolasida quyidagilarni o'qiymiz: «Традиционное учение о второстепенных членах предложения... переживает своеобразный и противоречивый кризис».

Olim masalaning bunday holatga kelib qolishining asosiy sababi mantiqiy va sintaktik kategoriyalarning, gap va hukmning, gap bo'laklari va mantiqiy hukm bo'laklarining bir-biridan keskin farqlanmayotganligida deb biladi. Tilshunoslik adabiyotlarida gap bo'laklari va ularning talabga javob bera olmayotgani haqida aytilgan fikr va mulohazalar anchagina bo'lishiga qaramay, hozirgacha bu xususda sof

lingvistik qonun-qoidalarga izchil asoslanuvchi biror bir konkret taklif kun tartibiga qo'yilgani yo'q. Bizningcha, buning amalga oshishi nutq lingvistikasining to'liq ilmiy asoslanishi bilan bevosita bog'liqdir. Boshqacha aytganda, gap nutq birligidir va shu bois uning sintaktik tahlili muammolarini ham nutqdan ayri holda hal etish mushkuldir. O'zbek tilida gap bo'laklarining tartibi, asosan, erkin. Ularning o'rnini almashtirish odatda grammatik holatni o'zgartirmaydi. Masalan: Oppoq bulutlar qishloq ustidan shoshilmay, toqqa qarab o'tib ketadi. (S.Ahmad). - Qishloq ustidan oppoq bulutlar shoshilmay o'tib ketadi toqqa qarab. - O'tib ketadi shoshilmay toqqa qarab oppoq bulutlar qishloq ustidan. - Shoshilmay o'tib ketadi qishloq ustidan toqqa qarab oppoq bulutlar. Mazkur gaplarda gap bo'laklarining o'rinlarini almashtirish grammatik holatni o'zgartirmagan, ammo gap mazmuniga ma'lum darajada ta'sir etgan, negaki har gal boshqa-boshqa gap bo'laklariga odatdagidan ko'proq ahamiyat berilgan. Lekin, shunga qaramay, gap bo'laklari ma'lum bir normativ tartibda joylashish xususiyatiga ega. O'zbek tilida ega, odatda, gap boshida, kesim gapning oxirida keladi. Ikkinchi darajali bo'laklar esa ega va kesim orasida joylashadi. Bunday tartib, asosan, darak gaplarda bo'lib, u to'g'ri yoki normativ tartib deyiladi.

Har bir gap bo'lagiga nisbatan tartib quyidagicha bo'ladi:

I. *Ega, odatda, gap boshida keladi: Kishilar mirishkor raisni qarsaklar bilan olqishladilar. (Y.Shukurov).*

II. *Kesim odatda gapning oxirida keladi: Bog'da etti-sakkiz tup mevali daraxt, ikki chinor, ikki tup mirzaterak o'sgan edi. (J.Abdullaxonov).*

III. *To'ldiruvchi odatda fe'l kesim oldida keladi. Masalan: Mashina shamoli brezentning uchini hilpiratib, chakmonning etaklarini tortqilaydi. (P.Qodirov).*

IV. *Hol ham asosan kesimdan keladi:*

Hol odatda, gap boshida, ba'zan egadan keyin, ayrim hollarda kesimdan oldin keladi. Masalan: Bugun yaxshiy tog'lar orasida u bilan yuzma-yuz keldi. (S.Ahmad).

V. *Aniqlovchi aniqlanmishdan oldin keladi.*

Agar bu tartib o'zgarsa, ularning grammatik holati ham o'zgaradi. Agar gap bo'laklarining normativ, to'g'ri tartibi o'zgarsa, inversiya hodisasi ro'y beradi.

Inversiya hodisasi ko`proq jonli tilda va she'riyatda kuzatiladi. Inversiyada odatda gap bo`laklarining grammatik holati o`zgarmaydi. Masalan: G`o`za umriga zavolku. (J.Abdullaxonov).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O`zbek tilining izohli lug`ati. 1- jild. Madvaliyev A. tahriri ostida. -T.: O`zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. 624-b.
2. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik –Toshkent Fan. 2007. - B. 255.
3. Rasulov R. (2020). Kelajak - til sohiblariniki. Til va adabiyot ta'limi,

ФИО автора: *Авезова Элеонора Парахатовна*

Магистрант факультета право государственного управления

Ташкентский государственный юридический университет

Название публикации: «ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВИДОВ И ФОРМ
КОРРУПЦИОННЫХ ПРОЯВЛЕНИЙ НА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ»

Avezova Eleonora Paraxatovna

Master student of the faculty of Public administration law

Tashkent State University of Law

THEORETICAL ANALYSIS OF TYPES AND FORMS OF CORRUPTION IN THE PUBLIC SERVICE

Аннотация: В статье исследуются различные формы и виды коррупции, получившие широкое распространение в современном мире. Автором предлагаются различные подходы к классификации коррупции в зависимости от субъектов коррупции, масштаба территориального охвата и степени участия должностных лиц.

Ключевые слова: коррупция, формы коррупции, виды коррупции, должностное лицо, государственный служащий.

Annotation: The article examines various types and forms of that are widespread in the modern world. The author proposes various approaches to the classification of corruption depending on the subjects of corruption, the scale of territorial coverage and the degree of participation of officials.

Keywords: corruption, forms of corruption, types of corruption, official, public servant.

Коррупция и все ее виды являются одним из самых основных препятствий на пути экономического развития страны, эффективного функционирования

системы государственного управления, способствующих нарушению верховенства закона, не соблюдения принципов справедливости. А также созданию условий для утраты доверия населения к государственным органам и организациям, увеличению роста преступности и теневой экономики и других подобных негативных явлений.

В современном мире существуют различные подходы к классификации коррупции. Однако, Н. А. Ахметова замечает, что разработанное учеными большинство классификационных схем носит однобокий характер, не исчерпывая основные формы и виды коррупционных явлений и ограничиваясь одним, либо двумя признаками исследуемого явления⁴⁹. Поэтому автором была предпринята попытка классифицировать коррупцию на основании наиболее существенных признаков, проявляющихся в обществе.

С научной позиции И.Ахмедова, в качестве главного основания для классификации коррупции, необходимо считать степень непосредственного и опосредованного участия должностных лиц при распределении полученных материальных ресурсов. В соответствии с этим основанием им выделяется прогрессивная коррупция, при которой государственные служащие опосредованно принимают участие в распределении предпринимателями и бизнесменами прибыли. Получая определенную долю прибыли от предпринимательской деятельности от своих близких знакомых, взамен сотрудники органов государственной власти предоставляют различные возможности для получения льгот и субсидий предпринимателям. Конечно же, для других участников предпринимательской деятельности создаются невидимые, непреодолимые препятствия и барьеры⁵⁰.

В свою очередь, следует остановиться на позиции А. Вербина, который предлагает делить коррупцию «цивилизованную» и «политическую». В качестве цивилизованной коррупции предполагается рассматривать разрешение

⁴⁹ Ахметова Н. А. Социальный механизм воспроизводства коррупции в условиях современного российского общества : моног. — Волгоград, 2008. С.45.

⁵⁰ Ахмедов И. Коррупционный беспредел // Монитор. 2003. № 14 (41).

государством коррупции с помощью официальных документов. Например, владелец крупной компании, желая заключить контракт с иностранными партнерами и инвесторами, на регулярной основе материально обеспечивает сотрудников государственных органов, тем самым гарантируя себе некое страхование, которое срабатывает при определенных условиях⁵¹. Что касается политической коррупции, ее участниками выступают уважаемые и известные чиновники, политические деятели.

Также интересна позиция различных авторов, в том числе С. М. Проява которые предлагают в зависимости от сферы выделять коррупцию в государственном управлении, в аппарате парламента, в частных предприятиях, коррупцию, происходящую во время выборов. Как нам известно, коррупция в государственном управлении тесно связана с полномочиями государственного служащего, создающего возможности для использования важных ресурсов и принятия решения, исходя из собственных мотивов. Коррупция в парламентском аппарате проявляется при различных формах продвижения интересов представителей определенных групп, предоставляя им различные привилегии и льготы. Очевиден факт возможной коррупции и в частных предприятиях, когда работники имеют возможности по своей воле распоряжаться не принадлежащими им ресурсами. В качестве отдельного вида коррупции учеными предлагается рассматривать коррупционные ситуации, складывающиеся при покупке голосов во время выборов. В таком случае заключается сделка, при которой избиратель получает определенную плату, а избираемый надеется приобрести властный ресурс⁵².

На наш взгляд, интересна научная позиция ученых различать коррупционные проявления на основании видов социально-экономических отношений, в результате которого выделяется западная и восточная коррупция. Так согласно точке зрения, В. И. Добренькова и Н. Р. Исправниковой,

⁵¹ Ахметова Н. А. Проблемы типологизации коррупции // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Юриспруденция. 2011. № 2 (15). С. 28.

⁵² Проява С. М. Экономизация коррупции. Механизм противодействия: моногр. — М., 2008. С. 32—33.

своеобразной отличительной чертой западной коррупции является вступление двух сторон в большинстве случаев разовые, а иногда систематические отношения купли-продажи. Что касается восточной, в ней система коррупционных связей формируется в течение определенного периода, связывая тесными узами, родственников, коллег и даже соседей⁵³.

В то же время нельзя не обойти без внимания, классификацию, предложенную Ю. Г. Наумовым, на основании определения целей деятельности субъектов коррупционных отношений. Исследователем выдвигается предложение делить коррупцию на экономическую, в которой действия должностного лица или чиновника направлены на использование и присвоение материальной собственности, которыми он вправе пользоваться и распоряжаться благодаря должностным полномочиям. В отличие от экономической коррупции, политическая преследует цель распределения властных полномочий между отдельными группами лиц⁵⁴.

С точки зрения автора вышеизложенная классификация коррупции, является хорошо проработанной и позволяет понять мотивы и цели субъектов коррупционных отношений, которое имеет важное значение при разработке механизмов противодействия коррупции на государственной службе. Не менее важным фактором при создании механизма противодействия коррупции на государственной службе является всестороннее понимание форм коррупции, поэтому продолжим изучение часто встречающихся на практике форм коррупционных правоотношений.

Одним из самых распространенных в мировой практике форм коррупционных отношений является взяточничество, при которой от взяткодателя исходит добровольное предложение, оказание материальных услуг, предоставление не материальных ценностей с целью оказания влияния на действия должностного лица в свою пользу. Основным признаком по мнению А.

⁵³ Добренков В. И., Исправникова Н. Р. Коррупция: современные подходы к исследованию. — М., 2009.

⁵⁴ Наумов Ю. Г. Коррупция и общество: теоретико-экономическое и прикладное исследование: моногр. — Владимир, С.44. 2007.

М. Яковлева является наличие в составе взяточничества обоюдной заинтересованности сторон в нарушении служебных обязанностей за счет принятия⁵⁵.

Одной из других форм проявления коррупции, которая характерна странам с переходной экономикой является лоббизм. А. П. Любимов считает, что в самом широком смысле под лоббизмом следует понимать стремление и желание граждан, предприятий и организаций, направленное на отстаивание и внедрение в общественность своих интересов⁵⁶. А под лоббизмом в «Британской энциклопедии» принято понимать попытку частных лиц, любыми способами оказывать влияние на решения правительства. Во многих источниках лоббизм охватывает в себя стремление и попытки влияния на законодательную власть, главным образом, в кулуарах законодательных органов власти. Конечно же, другие формы лоббизма остаются неизбежными в практике многих политических систем⁵⁷. На наш взгляд, важным смыслом лоббизма является функция посредничества и предоставление гражданам возможности косвенного участия в принятии правовых решений, поскольку не у всех граждан могут быть свои представители в законодательных органах⁵⁸.

Анализируя вышеизложенное, нельзя не выделить так называемый позитивный смысл лоббизма, так как лоббизм предоставляет возможность гражданам влиять на государственную власть, но негативными последствиями такого влияния являются факт коррупционного характера. Но все же стоит учитывать, уровень нормативно-правового разрешения лоббизма, при условии его официального разрешения навряд ли его можно будет считать коррупционным.

Как мы отмечали ранее, в модернизованном обществе часто встречаются фаворитизм и непотизм, как формы проявления коррупционных проявлений. Рассмотрим мнение А. Г. Безверхова, который полагает считать фаворитизмом

⁵⁵ Яковлев А. М. Социология экономической преступности. — М. : Наука, 1988.

⁵⁶ Любимов А. П. Лоббизм как конституционно-правовой институт. — М., С.18. 1998.

⁵⁷ Britannica.com. URL: <http://www.britannica.com/ebi/article-20399>.

⁵⁸ Бинецкий А. Э. Лоббизм в современном мире. — М., 2004. С.13

получение своего рода покровительства, незаконных привилегий от государственных служащих⁵⁹. Основной смысл этой коррупционной формы заключается в приближении руководителем своих подчиненных посредством делегирования разных полномочий, не соответствующих их статусу, особо выделившимся сотрудникам обеспечивая беспрепятственное и быстрое продвижение по карьерной лестнице. Одной из разновидностью фаворитизма, с которым сталкивается наше законодательство и ищет способы ужесточенной борьбы с ней является непотизм или другими словами кумовство. Непотизм, основываясь на родственных связях государственного служащего заключается в предоставлении и назначении на государственные должности своих родственников, оказывая им покровительство и попечительство⁶⁰.

На основании вышеприведенных определений, становится очевидным, что суть почти всех коррупционных форм заключается в предоставлении должностными лицами определенных льгот и привилегии, назначении на определенную должность и оказание всякого рода поддержки «избранным людям» для достижения своих корыстных целей.

Следующей формой коррупционных отношений выступает клиентализм, для определения которого мы обратились к трудам Б. Б. Токарева, который считает клиентализм своего рода некой практикой, основанной на неравных отношениях. При складывающемся типе отношений должностное лицо и клиент делегируют друг другу определенные права и обязанности. В свою очередь клиенты гарантируют должностному лицу свою поддержку и уважение, а от них требуется лишь подчинение⁶¹.

Обобщая все вышеизложенное можно сделать вывод о том, что перечень рассмотренных нами видов и форм коррупционных проявлений в условиях глобализации и модернизации не является исчерпывающим. Со стороны автора

⁵⁹ Безверхов А. Г. Понятие, причины и предупреждение коррупции // Гражданское общество в борьбе с коррупцией: история и современность: материалы Открытого регионального форума / под ред. С. А. Репинецкого, А. П. Аржанова. — Самара, 2007. С. 50.

⁶⁰ Епифанова Е. Исследование коррупции на основе методов экономической теории // Вопросы экономики. 2007. № 1. С. 34—35.

⁶¹ Токарев Б. Б. Социально-философское осмысление феномена коррупции : дис. ... канд. филос. наук. —М., С.101. 2011.

была предпринята попытка анализировать и показать своеобразие каждого из них, останавливаясь на различных признаках, которые помогли бы совершенствовать профилактику предупреждения коррупции.

В заключение хотелось бы отметить, чем больше государством устанавливается запретов для граждан, тем чаще и больше гражданам приходится сталкиваться с трудностями создаваемых административных искусственных барьеров и подкупать государственных служащих, что в итоге приводит укоренению коррупции как быстрого и легкого способа решения любых проблем.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ахметова Н. А. Социальный механизм воспроизводства коррупции в условиях современного российского общества : моног. — Волгоград, 2008. С.45.
2. Ахметова Н. А. Проблемы типологизации коррупции // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Юриспруденция. 2011. № 2 (15). С. 28.
3. Ахмедов И. Коррупционный беспредел // Монитор. 2003. № 14 (41).
4. Бинецкий А. Э. Лоббизм в современном мире. — М., 2004. С.13
5. Безверхов А. Г. Понятие, причины и предупреждение коррупции // Гражданское общество в борьбе с коррупцией: история и современность: материалы Открытого регионального форума / под ред. С. А. Репинецкого, А. П. Аржанова. — Самара, 2007. С. 50.
6. Добренев В. И., Исправникова Н. Р. Коррупция: современные подходы к исследованию. — М., 2009.
7. Епифанова Е. Исследование коррупции на основе методов экономической теории // Вопросы экономики. 2007. № 1. С. 34—35.
8. Любимов А. П. Лоббизм как конституционно-правовой институт. — М., С.18. 1998.
9. Наумов Ю. Г. Коррупция и общество: теоретико-экономическое и прикладное исследование: моногр. — Владимир, С.44. 2007.

10. Проява С. М. Экономизация коррупции. Механизм противодействия: моногр. — М., 2008. С. 32—33.
11. Токарев Б. Б. Социально-философское осмысление феномена коррупции : дис. ... канд. филос. наук. —М., С.101. 2011.
12. Яковлев А. М. Социология экономической преступности. — М. : Наука, 1988
13. Britannica.com. URL: <http://www.britannica.com/ebi/article-20399>.

ФИО автора: *Mamatova Yulduz Saidnazarovna*

Tashkent city, Yashnabad district

№ 282 general secondary school

English teacher

Название публикации: «USE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING»

Annotation. This article discusses the use of pedagogical technologies in foreign language teaching. The use of pedagogical technologies in language teaching to students is one of the most important issues today. The goals of teaching English are determined by the interests of society and the state, so the curriculum for teaching English must meet and meet the interests and requirements of society and the state.

Key words: foreign language, methodology, English, pedagogical technology, dictionary, vocabulary, linguistics, innovation.

The most important aspects of enhancing the potential of our independent Uzbekistan in the world are envisaged the potential of our country is another important priority that will play a key role in stimulating our economy - the modernization of these key sectors includes technical and technological renewal and the implementation of an active investment policy for the implementation of strategically important projects aimed at the development of infrastructure communications.

At a time when the role of our independent Republic in the world community is growing and international relations, tourism, trade and cultural and economic ties between the countries are developing, it is important to teach English to young people and discuss issues freely, teaching how to communicate orally and in writing in general is one of the most important tasks of today.

There is a lot of research on the use of pedagogical technologies in foreign languages. In the application of new research methods in foreign language teaching, the conditions are created for the direct participant to analyze the topic and cover the topic through examples using new pedagogical technologies.

Technology - a set of knowledge about the methods and means of implementation of processes, as well as the qualitative changes that occur at the facility. Let's look at the history of the emergence and development of the theory of "pedagogical technology".

There are specific aspects of the teaching process in the education system, and the guarantee of effective results is mainly based on pedagogical technologies. Analysis of the pedagogical literature shows that at the present time the concept of pedagogical technology has a strong place in the science of educational practice and theory.

In their time, Abu Nasr Farobi, Abu Rayhan Beruni, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoi, Yan Amos Comenius, Lev Tolstoy, Hamza Hakimzoda Niyazi, Abdullah Avloni and others wrote in their works about the teaching profession, its hardships, as well as By demonstrating their views on the qualities that should be reflected in the personality of the teacher, they have shown that they also have a pedagogical culture.

Consequently, a person who does not understand the essence of the pedagogical process, who does not have a deep respect for the child, will not have an idea that will ensure the effectiveness of education and human development. Their pedagogical culture is based on understanding the child, a humane attitude to him, a correct assessment of the situation, the timely resolution of possible conflicts, the right of pedagogical activity, the development of society and the pedagogical process, such as the belief that noble ideas are a powerful factor (means) in ensuring the existence of life.

The concept of technology came into being in the 1960s in connection with the reform of education in America and Western Europe. B.Blui, J.Koroll, P.Y.Galperin, N.A.Menchinskaya, Z.I.Kalmkova, L.I.Zankov technologies are popular. Technological approaches to the organization of training V.P.Bespalko, N.F.Talzina, L.M.Friedman, Y.N.Kulyutkina, G.S.Sukhobskoy, T.V.Kudryavtsev, A.M.Matyushkin belongs to most psychologists and didactic scientists, such as M.I.Mahmutov.

There have been different views in the history of the formation and development of the concept of pedagogical technology: it has been interpreted as a doctrine of

technical means and as a coherent and systematic organization of the teaching process by design. There are now several definitions of pedagogical technology.

In the theory and practice of pedagogy, there are many approaches in the educational process. The nature of pedagogical technology stems from this approach. Nevertheless, many pedagogical technologies are similar in their content, purpose, methods and tools. Depending on the similar characteristics of pedagogical technologies, they can be divided into several types.

Modern forms of teaching are important because they focus on free, creative thinking and work.

If students can think independently, work creatively, research, analyze, draw their own conclusions, evaluate themselves, the group and the group and the teacher can create opportunities and conditions for such activities, in our opinion, this is the basis of the teaching process. It is the democratic principles, modern forms of teaching aimed at the development of humanity and personal qualities that are the requirements of the time, in which it is important to create a technological map of the teaching process, to design the process in advance.

Each lesson, topic, subject has its own technology, that is, pedagogical technology in the learning process is an individual process, which is based on the needs of the student, not a goal is a pedagogical process aimed at delivering a pre-planned and guaranteed result.

At the same time it is necessary to design the teaching process in advance, taking into account the specifics of the subject, place and conditions and most importantly, the ability and needs of the student and the ability to organize collaborative activities only then can the desired guaranteed result be achieved. In short, it is necessary to bring the student to the center of education.

It is important for the teacher to be able to see each lesson as a whole and to design the future lesson process in order to visualize it. It is important for the teacher to create a technological map of the future lesson, because the technological map of the lesson is based on each topic, the subject taught for each lesson, the nature of the subject, the capabilities and needs of students.

Creating such a technological map is not easy because the teacher needs to be aware of pedagogy, psychology, private pedagogy, pedagogy and information technology, as well as many methods. It is necessary to know the methods. The color and fun of each lesson depends on a well-thought-out technological map of the lesson.

The appearance or form of the technological map of the lesson depends on the experience, goals and will of the teacher. Whatever the technological map, it should reflect the course process as a whole and clearly define the purpose, task and guaranteed result, the technology of organization of the course process. The structure of the technological map saves the teacher from writing an extended syllabus of the lesson, because such a map reflects all aspects of the lesson process.

Today, problem-based learning refers to the problem situations created by the teacher in the classroom and the active independent activity of students aimed at solving them. As a result, students gain professional knowledge, skills, competencies, and thinking skills.

Problem-based learning refers to the person-centered technologies of teaching, because here the person is seen as a subject, the purpose of problem situations is to arouse a specific interest in the pedagogical process. Problem-based learning is the most naturally effective method of teaching because the logic of scientific knowledge in itself demonstrates the logic of problem situations.

Problem situations are included, and traditional, narrative is the most appropriate content of the study material. The educator creates a problem situation, directs the student to solve it, organizes the search for a solution. Managing problem-based learning requires pedagogical skill because the emergence of a problem situation is an individual situation and requires a differentiated and individualized approach.

Problem-based learning requires the creative process to address non-standard scientific and educational issues in non-standard ways. While the questions given to the learners for the exercise serve to consolidate the acquired knowledge and build skills, the problematic issues are focused only on the search for new solutions.

The essence of problem-based presentation of learning material is that the teacher, instead of presenting knowledge in a ready way, poses problem-solving tasks to

students, encourages them to look for ways and means of solving them. The problem is that with new knowledge and ways of acting, it begins to take its course.

It should be strongly emphasized that here new knowledge is given not for information but for the solution of a problem or issues. In the traditional pedagogical method - from knowledge to problem - students are not able to develop independent research skills and competencies because they are provided with ready-made results to master. The solution to the problem requires creative thinking. Reproductive mental processes associated with the repetition of acquired knowledge patterns do not have any effect in problematic situations.

These modern methods or interactive methods, technological trainings that help to increase the effectiveness of teaching, help students to form logical, creative, critical, independent thinking, develop their abilities, become mature professionals and cultivate the professional qualities needed by the specialist.

In order to organize this learning process, it is not necessary to conduct the technological trainings provided in the same order, each teacher should create their own lesson technologies in the general form of these trainings, complete the given trainings or some of them one lines, can use the elements.

Another feature of pedagogical technology is that a well-designed pedagogical technology can be taught well by any teacher, even if they are not knowledgeable. As before, statements such as “the purpose of the lesson was not achieved due to objective reasons” or “the lesson was created due to unexpected factors” and so on have no place in pedagogical technology.

Based on the above-mentioned features of pedagogical technologies, it can be explained as follows: Pedagogical technology is a new approach to the educational process and pedagogy is an expression of social engineering consciousness. It is a social phenomenon associated with the development of an optimal lesson plan based on the technical capabilities of the pedagogical process and human technical thinking. This means that the role of pedagogical technologies in the teaching of social sciences and humanities is great. Without them, the goal can not be achieved.

The term technology is derived from production, in which thousands of technological processes are designed. They are the key to achieving the desired results. When these technologies are used, even if the region and their executors change, they will still produce the desired product. Pedagogical technology will be developed to achieve this in the educational process.

In pedagogical technology, as well as a special method, the method of development, research is used. In the upbringing of such people, the product of teaching typical actions and research methods that learn to find a way out of non-standard situations are compatible.

The main difference between pedagogical technology and traditional methods is that it is derived from the theory of complexes, which is subject to all the laws of this theory.

Today, in higher education, that is, in other areas of study, the teaching of foreign languages to students on the basis of modern pedagogical technologies, ie modern interactive methods, is becoming a topical issue. One of the main issues is the use of teaching skills in the process of teaching foreign languages, the effective organization of the teaching process, adaptation to educational standards, raising to world standards, the perfect formation of knowledge and skills of teaching foreign languages to students, is one of the important factors in the learning process. Modern technologies for interactive teaching of foreign languages are being developed and used effectively in the teaching process. The main difference between modern interactive methods and traditional methods is that students are free in the process of learning foreign languages, think independently, have the opportunity to express their opinions, engage in discussions, communicate freely with the teacher.

In the process of teaching foreign languages on the basis of modern interactive methods, the following is done:

- Students plan and actively participate in the lessons;

Students work independently and consolidate their knowledge according to a set curriculum.

- Students engage in a discussion on the topic during the lesson and all actively participate in it;

- Students participate in the selection and implementation of teaching methods as partners, express their views;

- Students will be able to describe their knowledge, that is, to share it with others;

Of course, in all of the above, students can achieve a step-by-step process of learning foreign languages through interactive methods.

Today, the following technologies of interactive methods are widely used in the study of foreign languages:

1. Interactive game mode.
2. Methods of active participation of students in pairs and in groups.
3. The method of mental observation.
4. Type of frontal training.
5. Aquarium method.
6. Brown movement method.
7. Incomplete speech method.
8. How to take your place.
9. Discussion and other similar methods.

An interactive method of teaching foreign languages As a result of classes based on the above-mentioned modern technologies, the student's knowledge and skills of independent thinking and speaking are perfectly formed. Their freedom is created during the lesson, which means that students set their own goals and objectives, discuss the chosen topic, discuss, and finally draw conclusions on the topic being studied.

In general, students play a leading role in the interactive teaching process, which is determined by their ability to speak a foreign language perfectly, to express themselves independently, that is, to speak fluently.

Nowadays, there is a growing interest in the use of interactive methods, innovative technologies, pedagogical technologies in the educational process, one of the reasons for which is that in education to date, students are taught only ready-made knowledge. Teaching modern technology, on the other hand, teaches them to think critically

independently, to find what they need, to analyze and draw conclusions. In this process, the teacher plays the role of management, guidance, education is focused on the students. Innovation - English innovation means the introduction of innovation, innovation. Innovative technologies are an innovation in the pedagogical process and in the activities of students, and it is possible to make full use of the main interactive methods for its implementation. Interactive methods mean thinking between student and student, student and the internet, student and student, that is, methods of pedagogical influence and are a key part of the education system.

References

1. Abdunazarov Sh. "Actual issues of education" Karshi 1991.
2. Azizxojayeva N.N. "Pedagogical technology and pedagogical skills" Tashkent 2003
3. Jalolov J. "Methods of teaching foreign languages", Tashkent "Teacher's Publishing House" 1996.
4. Tolipov O., Usmonboeva M. Pedagogical technology: theory and practice. T. 2005.
5. Mallaev O. New pedagogical technologies. T. 2000
6. Mirollyubov A.A., Rahmonov M.V., Seltin V.S. "General methods of teaching foreign languages in secondary schools. Tashkent "Teacher" 1974
7. Zaripova R.A. "Handbook of foreign language teaching methods", Tashkent "Teacher" 1986.
8. Shatilov S.F. "Methods of teaching German language in secondary school", L. Prosveshchenie 1977.
9. Eshmuhammedov R.J. "Ways to increase the effectiveness of education through innovative technologies" Tashkent 2004.
10. Saidakhmedov N. "The essence of new pedagogical technologies" "Journal of public education" 1999. Number 1.

ФИО авторов: Berdiyeva Fotima Rasulovna

Navoiy viloyati Uchquduq tumani -DMTT Psixologi

Shomurodova Maxfuza Shonazarovna

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 1-DMTT Tarbiyachisi

Janaxmetova Nursila Maratovna

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 10-DMTT Defektologi

Название публикации: «МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA BARQAROR DIQQATNI SHAKLLANTIRISH ORQALI MAKTABGA TAYYORLASH USULLARI»

Annotatsiya: *Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga to'g'ri tarbiya berish, ta'sir o'tkazish, ularning harakatlarini maqsadga muvofiq yo'naltirish orqali ularda mustaqil holda ovqatlanish, kiyinish, yuvinish, o'z o'rnini yig'ishtirish ko'nikmalarini tarkib toptirishga, ayrim topshiriq va vazifalarni puxta bajarish malakasini shakllantirishga erishish mumkin.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim jarayoni, axborot kommunikatsiya, animatsiyalar, internet ma'lumot, videofilm, multfilm, audio.*

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga to'g'ri tarbiya berish, ta'sir o'tkazish, ularning harakatlarini maqsadga muvofiq yo'naltirish orqali ularda mustaqil holda ovqatlanish, kiyinish, yuvinish, o'z o'rnini yig'ishtirish ko'nikmalarini tarkib toptirishga, ayrim topshiriq va vazifalarni puxta bajarish malakasini shakllantirishga erishish mumkin. Mazkur yosh xususiyatlarini tadqiq qilgan N.M.Shchelovanov, D.B.El'konin va boshqalarning fikricha, bolaning uch yoshgacha o'sishida erishgan yutuqlari uning xulq atvorini, bilish jarayonlarini sifat jihatdan ancha o'zgartirib boradi. Shunga qaramay, bolaning o'sishiga kattalarning ta'siri, yetakchiligicha qolaveradi, lekin asta-sekin o'sib borishi mustaqilroq bo'lishini ta'minlaydi. Ammo maktabgacha yoshdagi mustaqillik ko'pincha bolaning amaliy faoliyatida unda kuchli bo'lmagan shaxsiy imkoniyati doirasida kattalar yordamisiz harakat qilishida, nisbatan oz bo'lsa-da, tobelikdan qutilish tuyg'sida namoyon bo'ladi.

Bolaning mustaqilligi faqat uning jismoniy va aqliy imkoniyatida, kuchi etadigan jarayonga nisbatan o'z munosabatini kattalarning ko'magisiz amalga oshirishida emas, balki o'zining kuch-quvvati, qurbi yetmaydigan, muayyan amaliy ko'nikmalarini egallay olmagan turmush muammolarini hal etishida ham ko'rinadi. Mazkur psixologik holatning o'ziga xos jihatlari El'za Keller, N.A.Menchenskaya va V.S.Muxinalarning mamlakatimizda va chet ellarda mashhur asarlarida yoritilgan va batafsil tahlil qilingan.

Maktabgacha yoshga qadar bolalarning psixologik xususiyatlari yuzasidan mulohaza

yuritishda kimning ilmiy tadqiqoti va asari bo'lishida qat'i nazar, unda vujudga keladigan xohish, istak hamda niyatning qondirilishi individni parvarishlashga (tarbiyalashga) qaror qilgan kattalar tomonidan amalga oshiriladi va boshqariladi. Mana shu yosh davrida namoyon bo'ladigan tarbiya jarayonidagi ayrim qiyinchiliklarning tashqi va ichki alomatlari (belgilari) ham psixologik tadqiqotlarda va ilmiy-psixologik adabiyotlarda ko'p marta ta'kidlangan bo'lib, birinchi navbatda o'jarlik, negativizm, qaysarlik, injiqlik kattalarning bolalar nazarida obro'sizlanishi va qadsizlanishi kabi illatlar bilan bog'liqdir. Qator ilmiy-psixologik manbalarda aytilishicha, shu yoshdagi bolalarning his-tuyg'ulari va irodasida muhim o'zgarishlar sodir bo'ladi va bularning hammasi boladagi xudbinlik, o'ziga bino qo'yish, aksilijtimoiy mayl, urinish, qaysarlik rashk kabilarda yaqqol aks etadi.

N.A.Menchenskaya, V.S.Muxinalarning oqilona mulohazalariga qaraganda, bolalardagi injiqliklarning bosh omili atrofda odamlarning ular shaxsiga adolatsiz, noto'g'ri, mensimay munosabatda bo'lishidan iboratdir.

Kichik maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarini o'rgangan A.N.Golubevaning fikricha, noqulay sharoitda bolaga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish unda o'jarlikni paydo qiladi. Shuningdek, bu yoshdagi bolalarning o'jarligi doimiy bo'lmaydi, masalan, o'z tengdoshlariga nisbatan o'jarlik qilish ahyon-ahyondagina ro'y beradi, ular asosan katta yoshdagi odamlarga, shunda ham muayyan tarbiyachiga yoki oila a'zolarining birortasiga o'jarlik qiladilar. A.N.Golubeva bolalardagi o'jarlik barqaror emasligi sababli uning oldini olish mumkinligini uqtiradi. A.P.Larinning tadqiqotida esa noqulay tarbiyaviy shart-sharoitda qaysarlik juda erta, hatto uch yoshda ham namoyon bo'lishi ifodalangan. Dastlab o'jarlik ba'zi-ba'zida ro'y beradi, lekin u hech qachon barcha katta yoshdagi kishilarga qaragan bo'lmaydi, binobarin, uning ob'ekti alohida shaxs hisoblanadi. Bola xarakterining bu sifati muhitning noto'g'ri tarbiyaviy ta'siri oqibatida biror darajada barqarorlashsa, keyinchalik ko'pchilikka qaratilgan, umumlashgan shaklga kira boshlaydi. O'jarlik bir guruh odamlarga yo'nalganligini ham uchratish mumkin. A.P.Larin to'plagan ma'lumotlar o'jarlikning asosiy sabablari - bolaning mustaqilligini cheklab qo'yish, erkinlik tuyg'usi va tashabbusini sungdirish va uning ong xususiyatini (anglash sur'atini) kamsitishdan iboratligini ko'rsatadi. Bolaning psixikasida vujudga keladigan inqirozning sabablari:

- 1) kattalar bolaning jismoniy va aqliy imkoniyatini;
- 2) xohish va istagini mustaqil holda turmushda qaror toptirishga intilishini;
- 3) ayrim ko'zga tashlangan qiyinchiliklarni bartaraf qilishga urinishini;
- 4) o'z holicha ish tutishni cheklashlaridir.

Kattalar bolaning ra'yiga, mustaqilligiga qarshi turmasdan, mumkin qadar istagiga, intilishiga yordam bersalar, uning shaxsini shakllantirish jarayonidagi qiyinchilik o'z-o'zidan barham topadi, nizo yoki ixtilofning oldi olinadi.

Oila va bog'chada shaxslararo munosabatlar ilmiy asosga qurilib, oqilona qoidaga suyanilsa va pedagogik odob doirasidan chetga chiqilmasa, yuqorida aytilgan ziddiyatlar vujudga kelishi mumkin emas.

O'jarlik, qaysarlik, kattalarga itoatsizlikning vujudga kelishi-bolalarning kattalarga qaramlikdan qutilashga urinish va kichik maktabgacha yosh davridan maktabgacha davrga o'tishning tashqi ifodasidir. Mustaqillikka intilish mazkur yosh davridagi o'zgarishlar, yangilanishlar, ya'ni xatti-harakatlarni va «men o'zim»ni anglashning mahsuli tariqasida namoyon bo'ladi.

D. B. El'konin fikricha bolaning xohishi bilan bu xohishning harakatda ifodalanishi o'zaro mos tushmasligi, kattalar talabiga so'zsiz itoatkorlik uning istagini umumlashtirishga olib keladi, voyaga etganlar talabiga mos emasligi sababli shunchasi xohish qat'y shaxsiy xohish darajasiga o'sib o'tadi. Odatda «Men hohlayman» «O'zim bajaraman» kabi mustaqillikka intilish harakatlari xohishning kuchayishida o'z ifodasini topadi. Ana shu tariqa bola psixikasida xohishlarning o'zaro uzviy bog'lanishi, motivlar va ularning kurashi yuzaga kela boshlaydi.

K. M. Gurevich 3-4 yoshli bolalarda motivlarning birlamchi tobeligi va dastlabki irodaviy harakatning paydo bo'lishini tadqiq qilgan.

Tadqiqotchi bolalarning oldiga jimjimador o'yinchoqni olish uchun avval o'zi yoqtirmagan harakatni bajarish topshirig'ini qo'ygan. Buning uchun to'rt qismli tajriba ishi amalga oshirilgan olingan ma'lumotlardan ko'rinadiki:

- a) maktabgacha yosh davrida ezgu orzular asosida harakat qilish imkoniyati tug'iladi;
- b) mazkur orzularning sabablari o'zaro tobeligi (bog'liqligi) bevosita sabablarga qaraganda ertaroq paydo bo'ladi;
- z) bevosita idrok qilinadigan narsalarga aloqador xohishni bajarishga qaraganda, narsaning o'zaro aloqador xohishni bajarishni muayyan muddatga kechiktirish osonroqdir.

Shunday qilib, xohish – istakka tobe bo'lmaslik holatidan unga nisbatan dastlabki intilish, xayrihohlik tuyg'usining paydo bo'lishi aynan maktabgacha yoshga to'g'ri keladi. Buning zahirida bolaning mayli, niyati, orzusi, istagi tilagi va xohishining mazmuni hamda hususiyatidagi keskin o'zgarishlar yotadi.

D. B. El'koninning ta'kidlashicha, mazkur o'zgarishlar bevosita idrok qilinadigan buyumlarga qaratilgan xohishning mantiqan mavhumroq buyumlarga yo'naltirilgan xohishga aylanishidir. Buning asosiy sabablari, bir tomondan, bolada oddiy umumlashtirish uquvining paydo bo'lishi hisoblansa, ikkinchidan, unda nutq faoliyatining jad'al suratlar bilan rivojlanishidir. Shundan so'ng uning faoliyati jozibador, maftunkor, jimjimador, yaltiroq narsalarning tashqi alomatlariga va ularni bevosita egallashga aloqador bo'lmay, balki mazkur narsalarning timsoli, tasavvur obrazlari, kelgusida shularning hammasini o'zlashtirish istagi asosiga quriladi. Bolaning orzu-istagi doirasidagi hali foydalanilmagan yangi, yashirin, ammo ro'bga chiqadigan yangi imkoniyatlar uning kattalar

bilan munosabatida, muloqotida, o'zining shaxsiy faoliyatida, his tuyg'usining mazmuni va rivojlanishidagi keskin, muhim o'zgarishlar uchun zarur shart-sharoitlar sifatida xizmat qiladi. Undagi tasavvur bilan uzviy bog'liq his-tuyg'ular xohishni qondirishda oldindan taajjublanish jarayoniga keng istiqbollar yaratadi. Boladagi mavjud xohishni qondirishni bevosita aks ettirish bilan kifoyalanib qolmay, balki kelgusida amalga oshirish mo'ljallangan faoliyatning ahamiyatini ham o'zida mujassamlashtiradi. Shuning uchun bolaning quvonchi bilan qayg'usi daf'atan qanday maqsadni ko'zlashga(amalga oshirishga) yo'nalganida emas, balki qaysi faoliyatni (ishni) rejalashtirgani bilan uzviy bog'liqdir.

Bolaning xohish va istagidagi ayrim o'zgarishlar, ularning tasavvurlar bilan birlashuvi maktabgacha yoshdagi sub'ektlarda faoliyatning yangi ko'rinishlari (rolli o'yinlar, ijodiy, tasviriy va konstruktiv faoliyat, sodda mehnat faoliyati) keng ko'lamda rivojlanishiga qulay imkoniyat yaratuvchi shart-sharoit hisoblanadi. Bola o'zining faoliyatida tevarak-atrofdagi narsalar va hodisalar to'g'risidagi tasavvur obrazlaridan amaliy foydalanish bilan chegaralanib qolmay, ularga nisbatan o'zining shaxsiy emotsional munosabatini bildiradi, Bu hol ko'pincha ularning ijodiy o'yinlarida bolaning kattalar faoliyati haqidagi, ularning o'zaro munosabati to'g'risidagi tasavvuri aks etadi, u o'zining kattalar bilan birga harakat qilayotgandek his etadi, hatto voqelikning bevosita qatnashuvchisi vazifasini o'taydi.

Harakatga undovchi xohish istak bolaning tasavvuri bilan uzviy bog'lanib, shuningdek, bevosita idrok qilish bilan aloqaga kirishib, yangidan yangi xohish-istaklarni keltirib chiqaradi. Hatto, bolani o'zi uncha qiziqmaydigan faoliyatga ham undashi yoki tanish faoliyatga yangicha shakl va mazmun berib uni bajarishga yo'naltirishi mumkin. Psixologik manbalardan ma'lumki, mazkur yoshdagi bolalarni o'zlari xohlamaydigan zerikarli faoliyatga (chunonchi, yozishga, rasm chizishga, mehnatga, harakatli o'yinga) majbur qilish mumkin emas. Ular o'zlari xohlamagan mashg'ulotlarda juda tez charchaydilar. Shunday mashg'ulotlarga amaliy jihatdan yondashib, yaqqollik alomatlari kiritilsa, bolalar ishga astoydil, butun vujudlari bilan kirishib ketadi. Natijada ularda shu mashg'ulotga ijodiy munosabat vujudga keladi.

Mazkur yosh davridagi bolalarning kattalar bilan munosabatga kirishuvining eng muhim xususiyatlaridan biri-ularning xohish-istaklarini boshqarish imkoniyati mavjudligidir. Ularni kattalarning ezgu niyatiga ko'niktirish ota-onalarva murabbiyalar mayliga bo'ysundirish mumkinligidir. Ularning boshqa yosh davrlaridagi bolalardan farqi ularda nisbatan xotirjam, barqarorroq his tuyg'ular mavjudligi, ularning affektiv holatlaridan uzoqroqlik, nizolarga kam berilishidir. Bunday bolalarda affektiv (jazavali) holat yuz berishi mumkin, lekin u vaqtinchalik bo'lib, yaqqol harakat bilan emas, balki tasavvur obrazlari dinamikasi bilan bog'liq holda sodir bo'ladi.

Bevosita idrok qilinmaydigan holatlarga nisbatan his-tuyg‘u, murakkab ichki tug‘yon va kechinmalarning paydo bo‘lishi, keyinchalik emotsional o‘rish uchun eng qulay shart-sharoitlar yaratadi. L.S.Vigotskiyning ta’kidlashicha, bola o‘yin faoliyatida bemor singari yig‘laydi, o‘yinning ishtirokchisi sifatida quvnaydi. Shuning uchun uning kechinmalari bemor to‘g‘risidagi tasavvur obrazlarining majmuasi bilan, ularning nisbatan rang-barangligi bilan aniqlanadi. Bola tanlagan rol’ undagi mavjud kechinmalarning amaliy ifodasi kabi gavdalanadi. Ertaklar tinglashda bolada qahramonlar to‘g‘risidagi dastlabki kechinmalar paydo bo‘ladi, bolaga emotsional ta’sir etish imkoniyati tug‘iladi, kechinmalarni aks ettirish esa tasavvur doirasida vujudga keladi. Masalan doktor-davolaydi, shofyor-haydaydi, sotuvchi - mol sotadi, uchuvchi-samolyotni boshqaradi, o‘qituvchi-bolalarga bilim beradi va hokazolar.

D. B. El’konin, E. A. Arkin, A. V. Zaporozets va boshqalarning isbotlashicha, mazkur shart-sharoitlar bolada kattalar hayotida faol ishtirok etish tuyg‘usi va istagini vujudga keltiradi. Bu xolda bolaning faoliyati kattalar faoliyatidan farqlanadi, uning hayot sharoiti kengayadi, shaxslararo munosabat va shaxsiy munosabatlarning xususiyati oydinlashadi, unda kattalarning kundalik ishlarida faol qatnashish xohish istagi kuchayadi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlari. Uch yoshda harakatni muvofiqlashtirish jarayonining takomillashuvi bolaga yugurganida, bir joyda tik turganida muvozanatni saqlash imkonini yaratadi. Buning natijasida bola mustaqil holda turli harakatlarni amalga oshira boshlaydi. Jismoniy jihatdan mustaqillikka erishish bolada erkin, kattalarning nazoratisiz, o‘z holicha qandaydir ishlarni bajarish, umuman mikro va makro muhitda shaxs sifatida yashash istagini tug‘diradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Nishonova Z.T. Bolalar psixodiagnostikasi T.: 1998. 47 b.
2. Nishonova Z.T. Bolalarga psixik taraqqiyot muammolari bo‘yicha maslahatlar berish T.: 1997. 64 b.
3. Umumiy psixologiya A.V.Petrovskiy tahr. ostida 3-qayta ishlan. va to‘ldirilgan ruscha nashr tarjimasi.-T.: O‘qituvchi.1992-512 b.

ФИО автора: Жалолов Аббосхон Равшанхон ўгли

ТДИУ, “Тармоқлар иқтисодиёти”

кафедраси докторанти (PhD)

Название публикации: «ИҚТИСОДИЙ ИНТЕГРАЦИЯ ЖАРАЁНИДА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ САНОАТ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЎРНИ»

Аннотация. Саноат моддий ишлаб чиқаришнинг асосий ва етакчи тармоғидир. Саноатнинг вужудга келиши ва ривожланиши ишчилар сонининг ошиши ва унинг жамиятдаги мақомаининг кўтарилишига олиб келади. Мустақиллик даврида жамиятни тарихий жиҳатдан янгилашда ишчиларнинг авангардлик роли тўғрисида сўз юритилар экан, фақат ишчилар синфигина меҳнаткашлар оммасининг бирлашуви, жипслашуви ва истиқлолни ҳимоя қилиш, мустақамлаш ва уни узил-кесил таъминлашга ёрдам бера олади, дейиш мумкин. Ана шу фикрни Ўзбекистон воқеалиги кун сайин тасдиқламоқда.

Калит сўзлар. Саноат тараққиёти, рақобат, Янги Ўзбекистон, инвестиция форуми, юқори қўшилган қийматли маҳсулотлар

Саноат шундай тармоқки, барча мамлакатларнинг сиёсий, иқтисодий ва ташкилий интилишлари, уларнинг ҳўжалик жиҳатдан бирлашиши, яъни иқтисодий интеграция тавсифида ўз ифодасини топади. Натижада барча мамлакатларнинг табиий, меҳнат ва молиявий ресурсларидан, фан-техниканинг барча ютуқларидан оқилона фойдаланиш имкониятлари юзага келади.⁶²

Ижтимоий-иқтисодий тараққиётни жадаллаштиришни таъминловчи буюк ҳаракатлантирувчи куч — рақобат, яъни беллашув, рақиблар кураши ҳам саноат соҳасида ривож топади. Илғор техника ва технологиялардан фойдаланиш, материалларнинг янги турларини яратиш, меҳнат унумдорлигини ошириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини юқори даражага кўтариш, ишлаб чиқаришнинг бошқа бир қатор техник-иқтисодий

⁶² «Саноат иқтисодиёти» (Дарслик). - Абдурахим Ортиков. Т.: ТДИУ, 2014й., 236 бет.

кўрсаткичларини яхшилаш асосида унинг самарадорлигини кўтариш учун ҳаракат ва бошқа меҳнат анъаналари ҳам аввало, саноат соҳасида вужудга келган ва келмоқда.

Саноат, айниқса, оғир саноат бутун ижтимоий ишлаб чиқаришни индустриалаштириш муаммоларини ҳал этиш калитидир. Шу сабабли жамиятнинг моддий-техника асосини қайтадан қуриш ишини ўзбек халқи Президент раҳбарлигида умуман саноат, хусусан, унинг энг муҳим соҳаларини ривожлантиришдан бошлади. Чунки бу соҳалар Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий қудрати, халқ фаровонлигини янада оширишнинг пойдевори ҳисобланар эди, бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолаверади.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги **“2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”**ги ПФ-60-сон Фармонида мувофиқ, 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясининг **22-мақсади сифатида миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш ва ялпи ички маҳсулотда саноат улушини оширишга қаратилган саноат сиёсатини давом эттириб, саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажминини 1,4 бараварга оширишга эришиш** деб қабул қилинди.⁶³

Ишлаб чиқаришни диверсификациялаш ва қўшимча қиймат яратувчи саноат тармоқларини ривожлантиришга қаратилган иқтисодий стратегия республикага самарали натижалар келтириб чиқаради.

Хусусан, 2022 йил 24 март куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг биринчи Тошкент халқаро инвестиция форумининг очилиш маросимидаги нутқида қуйидагилар таъкидлаб ўтилди.

5 йил аввал биз Ҳаракатлар стратегиясини қабул қилиб, унинг доирасида кенг кўламли демократик ислохотларни амалга ошириш йўлини танладик. Ушбу ислохотлар дастури давлатимиз ва жамиятимизнинг барча соҳаларини қамраб олиб, қонун устуворлигини таъминлаш, рақобатни

⁶³ <https://lex.uz/docs/5841063>

ривожлантириш, коррупцияга қарши кескин кураш олиб бориш каби муҳим йўналишларни ўзида мужассам этган.

Биз, биринчи навбатда, илгари инвесторларнинг Ўзбекистон бозорига кириши ва эркин фаолият юритишига тўсқинлик қилган барча омилларни бартараф этиб, тадбиркорлик учун қулай шароитлар ярата бошладик.

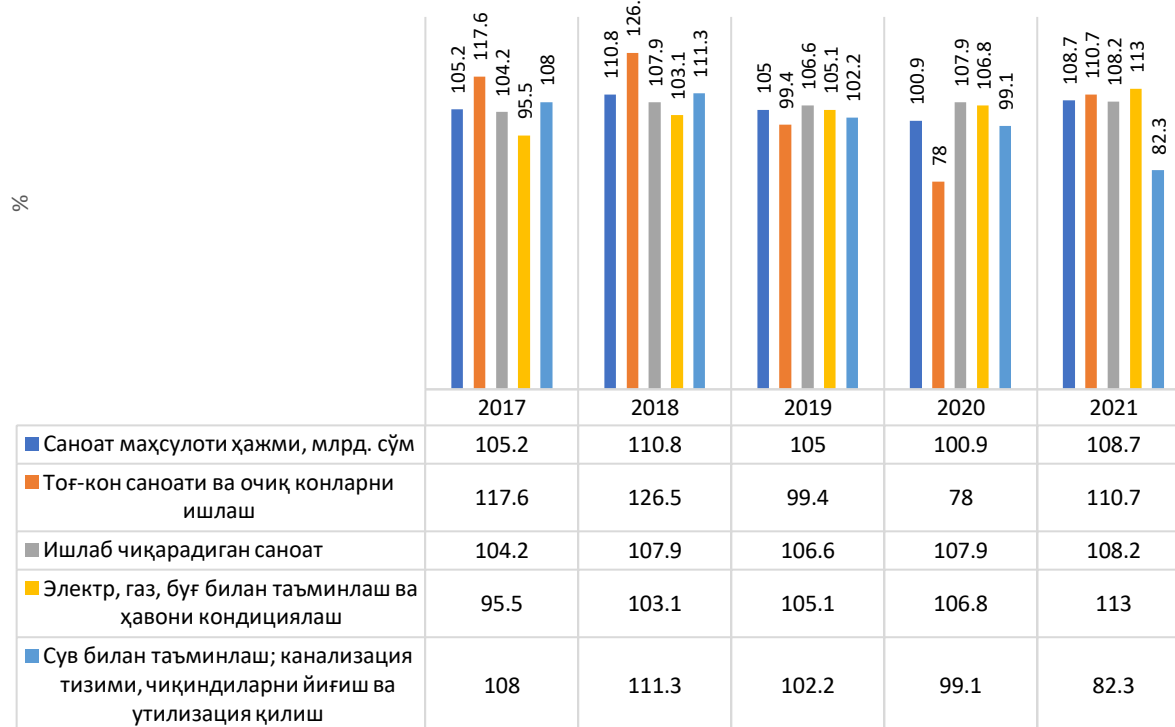
Шунингдек, **тўқимачилик, чарм-пойабзал, фармацевтика, электротехника, кимё ва нефть-кимё, қурилиш материаллари, озиқ-овқат саноатлари** ва бошқа кўплаб соҳалардаги қайта ишлаш даражасини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқишга ҳамда **экспортнинг йиллик ҳажмини салкам 20 миллиард долларга етказишга муваффақ бўлдик.**

Икки йил аввал мамлакатимиз тарихида биринчи марта камбағалликни бартараф этишни Ҳукумат сиёсатининг асосий мақсадларидан бирига айлантирдик.

Ушбу йўналишда алоҳида Стратегия қабул қилиниб, Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ташкил этилди. Натижада қисқа даврда ярим миллиондан ортиқ оилани муҳтожлар тоифасидан чиқаришга эришдик.

Умуман олганда, **5 йил давомидаги** ҳаракатларимиз ўзининг ижобий натижаларини бермоқда. Бу фикрни ислохотларимизнинг дастлабки йилларидаёқ **иқтисодиётимизнинг йиллик ўртача ўсиши – 5 фоизни, саноат соҳасида эса – 8 фоизни** ташкил этгани ҳам тасдиқлайди. (диаграмма)

ИҚТИСОДИЙ ФАОЛИЯТ ТУРИ БЎЙИЧА САНОАТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ ФИЗИК ҲАЖМИ ИНДЕКСИ

(диаграмма Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланди)⁶⁴

Ҳатто коронавирус пандемияси авж олган **2020 йилда ҳам мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотининг ўсишида ижобий динамика сақлаб қолингани, 2021 йилда эса унинг ўсиш суръати 7 фоиздан ошгани** ислохотлар йўлининг тўғри танланганидан далолат бўлиб, бизни янги амалий марраларга даъват этмоқда.

Яқинда биз келгуси **5 йилга мўлжалланган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясини** қабул қилдик. Ушбу Стратегия **“Инсон манфаатлари ҳамма нарсадан устун”** деган тамойил асосида ишлаб чиқилган бўлиб, мамлакатимизда эркин фуқаролик жамияти ва инсон капиталини ривожлантириш, тадбиркорлик фаолиятини янада рағбатлантириш, инвесторлар

⁶⁴ <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/industry-2>

ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, хусусий мулк дахлсизлиги ва гендер тенгликни таъминлаш каби муҳим вазифаларга қаратилган.

Тўртинчи йўналиш – иқтисодиётимизни **саноатлаштириш** доирасида бой хомашё захираларимизни чуқур қайта ишлаш орқали **юқори қўшилган қийматли маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш.**

Хабарингиз бор, Ўзбекистон кўплаб **фойдали қазилмалар захираси бўйича дунёнинг юқори ўринда турадиган 20 та давлати қаторига киради.** Жумладан, мамлакатимиз олтиннинг ресурс базаси бўйича дунёда – 2-ўринни, мис бўйича – 7, вольфрам бўйича – 8, кумуш бўйича – 9, уран бўйича 12-ўринни, табиий газ ишлаб чиқариш соҳасида эса 16-ўринни эгаллайди.

Ана шундай бой хомашё ресурсларини чуқур қайта ишлаган ҳолда, келгуси **5 йилда кимё ва газ-кимё, мисни қайта ишлаш, электроника, фармацевтика, тўқимачилик ва кўплаб бошқа соҳаларда 120 миллиард долларлик инвестицияларни жалб этиш бўйича аниқ лойиҳалар ишлаб чиқилган.**⁶⁵

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. «Саноат иқтисодиёти» (Дарслик). - Абдурахим Ортиқов. Т.: ТДИУ, 2014й., 236 бет.
2. <https://lex.uz/docs/5841063>
3. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/industry-2>
4. <https://president.uz/uz/lists/view/5077>

⁶⁵ <https://president.uz/uz/lists/view/5077>

ФИО авторов: *Xidirova Zuxraxon Ibroximovna*

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 12-DMTT Uslubchisi

Jabborova Gulnoza Jalol qizi

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 12-DMTT Uslubchisi

Baymenova Gulshat Yelubayevna

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 12-DMTT Tarbiyachisi

Название публикации: «МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ TASHKILOTLARIDA BOLALARNING ELEMENTAR MATEMATIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI»

Annotatsiya: *Maqolada metodik masalalarni qamrab olgan bo’lib, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilariga miqdor va sanoq, kattalik, geometrik figuralar, fazo va vaqt kabi tushunchalarni o’rgatishga oid ishlarni rejalashtirish, tashkil etish va o’tkazishga oid tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim jarayoni, axborot kommunikatsiya, animatsiyalar, internet ma'lumot, videofilm, multfilm, audio.*

Inson tafakkuri nihoyatda kuchli bo’lib, bu kuchning beqiyosligi yoshligidan bilimlarni qanday va qancha o’zlashtirishiga juda bog’liqdir. Pedagog va psixologlarimiz fikricha bola 7 yoshgacha insoniyat tajribasining 50-60% o’zlashtirar ekan, demak mana shu yoshgacha bolaga eng kerakli bilimlarni yoshiga mos ravishda berish bolaning kelajakda qanday inson bo’lishiga juda katta turtki bo’ladi.

Maktabgacha yoshdan bolalarda matematik bilimlarning yetarli bo’lishiga katta ahamiyat berish muhimdir. Chunki, inson hayoti davomida matematik hisob-kitoblarga tez- tez duch keladi, ya’ni matematik bilimlar har qadamda kerak bo’ladi. Agar biz maktabgacha yoshdan bolalarni matematika olamiga turli qiziqarli usullardan foydalangan holda olib kira olsak, matematik bilimlar bilan yetarli darajada qurollantirsak, ular maktabda a’lo baholarga o’qib, yuqori natijalarga erishadilar, hayoti davomida xalqimiz uchun foydali kasbni tanlash va chuqur egallashda qiynalmaydilar. Tushuncha— bu predmetlar va hodisalarni ba’zi bir muhitni alomatlariga ko’ra farqlash yoki umumiyashtirish natijasidir. Masalan, son, miqdor, kesma, to’g’ri chiziq va hokazo. Alomat (belgi) esa predmet yoki hodisalarning bir-biriga o’xshashligi, tengligi yoki farqlanishini bildiruvchi xossadir. Predmetlar deganda ob’ektlar nazarda tutiladi. Odatda, ob’ektlar ma’lum muhim va muhim bo’lmagan xossalarga ega. Muhim xossa faqat shu ob’ektga tegishli va bu xossasiz ob’ekt mavjud bo’la olmaydigan xossalarga aytiladi. Ob’ektning mavjudligiga ta’sir qilmaydigan xossalar muhim bo’lmagan xossalar hisoblanadi. Ob’ekt nimani anglatishini bilish uchun uning xossalari mavjud bo’lsa, u holda bu ob’ekt haqida tushuncha mavjud deyiladi. Tushuncha nomlanadi, shuningdek, mazmun va hajmga ega bo’ladi. Ob’ektning barcha muhim xossalari birgalikda tushunchaning mazmunini tashkil etadi. Bir xil muhim xossalarga ega bo’lgan ob’ektlar to’plami tushuncha hajmini tashkil etadi. Demak, tushuncha hajmi bitta tushuncha bilan nomlanishi mumkin bo’lgan ob’ektlar to’plami ham ekan. Matematik tushunchalar o’z navbatida insoniyat to’plagan katta tajribani umumlashtirish natijasida yuzaga keladi va moddiy dunyoning tub mohiyatini aks ettiradi, lekin real ob’ektlarning ko’pgina xossalaridan ko’z yumgan holda ularni ideallashtirishnatijasida hosil

bo'ladi. Matematik tushunchalarni shakllantirish maktabgacha yoshdagi bolalarni matematikani o'rgatishga tayyorlash maktabning zarur predmetlaridan biri sifatida tan olingan. Bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirish nazariyasi va metodikasining bosh masalasi bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirishning didaktik asoslarini ishlab chiqishdan iborat. Bu o'z navbatida dunyoni chuqur bilish, fikrlashni rivojlanishini yangi metodlarini o'rganish kabi vazifalarni bajarish orqali yechiladi. Bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirishning nazariy jihatlarini psixologik, pedagogik va boshqa fundamental fanlar asosida yaratiladi:

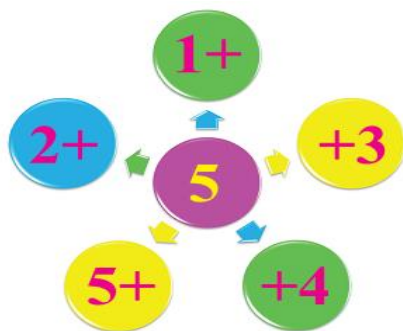

— ko'rgazmali dasturli hujjatlar (bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirish bo'yicha ko'rsatmalar va hokazo);

— metodik adabiyotlar (maxsus jurnallarda chop etilgan maqolalar, masalan, maktabgacha ta'lim to'g'risida o'quv qo'llanmalar, o'yinlar va hokazo);

— jamoa va yakka tartibda ish olib borish, ilg'or tajriba va olimlarning fikrlari.

Hozirgi kunda bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirish muammosi ilmiy asoslangan metodik tizimga ega. Ularning asosiy elementlari maqsad, mazmun, metodlar, ishni tashkil etish shakli va usullari bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Ular orasidagi asosiy maqsad tasavvurni shakllantirishga qaratiladi.

Matematik tushunchalarni shakllantirish — inson ijodiy faoliyatining butun maqsadli amalga oshiriladigan pedagogik jarayonidir.

Uning maqsadi-bolalarni faqat matematikani bilishdan emas, balki ularni hayotga tayyorlash, o'zlarining hayotdagi o'rinlarini topa olishlariga yordam berishdan iborat.

Bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirish fanining asosiy masalalari quyidagilardan iborat:

— bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirish darajasi nuqtai nazaridan ikkinchi kichik, o'rta, katta va maktabga tayyorlov guruhlar uchun shartlar rejasini asoslash;

— matematik tushunchalarni rivojlantirish maktab matematikasini o'rganishga tayyorlashni rejalash;

— matematik tushunchalarning rivojlantirish yo'llari va shartlarini ishlab chiqish;

— bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirishni ta'minlovchi metodik ko'rsatmalar berish.

Gnedenko o'z ishlarida matematik qobiliyatlarning ikki darajasini ajratib ko'rsatadi: "Oddiy o'rta qobiliyat" (ushbu qobiliyat boshlang'ich maktab kursini o'zlashtirish uchun zamin bo'lgan) va "o'rtadan yuqori bo'lgan qobiliyat", ya'ni matematik bilimlarni osonlikcha egallashda masalalarning aql yechimini topishda namoyon bo'ladigan qobiliyatdir.

Matematikani o'rgatishda u tarbiyaviy choralarga ushbu omillarni kiritadi:

- 1) bolalarda o'qishga bo'lgan qiziqish, bilim va ko'nikmalarni shakllantirish;
- 2) faoliyat jarayoniga bo'lgan mas'uliyatlilikni tushuntirish;
- 3) o'z kuchiga, qobiliyatiga bo'ladigan ishonchni tarbiyalash;
- 4) matematika keyingi bosqich uchun "zamin" ekanligiga ishonchlilikni tarbiyalash.

Matematik tushunchalarni shakllantirishda quyidagi komponentlarga ajratiladi:

- 1) keng qamrovli tasvirlashni rivojlantirish;

- 2) asosiyni tanlay bilish, abstrakt fikrlashni bilish;
- 3) aniq holatdan savolni matematik ifodalashga o'tishni bilish;
- 4) tahlil qilishni, aniq holatlarga bo'lishni bilish;
- 5) ilmiy xulosalarni aniq materialda ishlashni bilish;
- 6) matematik masalani yechishda toqat qilishni bilish, deduktivfikrlash ko'nikmalarini hosil qilish;
- 7) yangi savollarni berish (qo'yish)ni bilish.

Demak, ilk matematik qobiliyatlar shunday insoniy xususiyatlar orqali ifodalanadiki, ular matematika ilmida yuqori ijodiy faoliyat ko'rsatishga imkon yaratadi.

Bilim va ko'nikmalarni o'rganuvchilarning ko'pchiligi bilish bu matematik masalada qo'yilgan maqsadga muvaffaqiyatli erishtiruvchi bilim va ko'nikmalarga asoslangan insoniy qobiliyatdir.

“Bilish”ning ayni shunday ifodalanishi ushbu izlanishda ko'rilmogda. “Ko'nikma” bolaning masalani yechishdagi shaxsiy tajribasida ifodalanuvchi faoliyat deb ko'riladi. Bilimni o'zlashtirish va bilim hamda ko'nikmalarning shakllanishi o'rtasidagi bog'lanish bolalarning bilimlariga asoslangan bilim va ko'nikmalarni egallashda ko'riladi. Ushbu ko'nikma va bilimlar hisobida bolalarda yangi bilimlar, tushunchalar o'zlashtiriladi.

Geometrik tushunchalarni rivojlantirishda bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantiruvchi boshqa bilim va ko'nikmalarni shakllantirish muhimdir.

Bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirish bir qator shartlarga bog'liq:

Birinchidan, bola oldin egallagan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi muhimdir.

Ikkinchidan, matematik tushunchalarning mazmuni ketma-ketlikda bo'lishi shartdir.

Uchinchidan, bola matematik tushunchalarni o'zlashtirish jarayonini o'rganib, kelib chiqadigan xulosalarni bilishi shart.

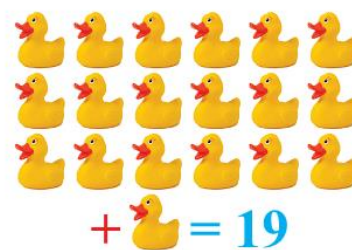
Ushbu vazifalarning bajarilishi bolaning bilim hajmi va aqlining rivojlanganlik darajasiga bog'liq. Shuning uchun birinchi bosqichda pedagog (tarbiyachi)ga aqliy kuch va tirishqoqlikni ko'p talab qilmaydigan masalalarni taklif etish kerak.

Bunda bola sodda matematik tushunchani o'zlashtirishi, keyin esa bora-bora bolaning o'zi mustaqil ishlash ko'nikmasini hosil qilgunicha matematik tushunchalarni rivojlantirib, murakkablashtirish kerak. Matematik tushunchani o'zlashtirish jarayonidan foydalanishning maqsadga muvofiqligi shu tushunchaning mazmuniga ham bog'liq. Har bir tushunchadagi ma'lumotlar matematik tushunchalar va g'oyalarning mantiqiy tugallangan doirasidir, bu esa tarbiyachi tomonidan faol o'zlashtirilgan, qaytadan ishlab chiqilib oxirigacha o'ylangan bo'lishi kerak. Bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirishda ta'limning didaktik tamoyillarini hisobga olish kerak.

Matematik tushunchalarni rivojlantirish va uni murakkablashtirish dialektikaning asosiy qonunlaridan biri bo'lgan inkorniinkor qonuni asosida qurilgan bo'lishi kerak. Bu qonunga ko'ra, bir muammoni boshqa bir muammoga almashtirish ular orasidagi aniq bog'lanishga asoslangan bo'lishi kerak. Keyingi va oldingi masalalar orasidagi qonuniy bog'lanish ularning ichki sifati birligidan kelib chiqadi. Bu sifatiy birlik har bir to'plam masalalarning qanday maqsad uchun tuzilish strukturasidan kelib chiqadi. Masalalar yechishda uddaburonlik bilan xulosalar chiqara olishi, paydo bo'lgan muammolarni yechishning yo'llarini topa bilishi ham zarur. Masalalar yechishda pedagog (tarbiyachi)larda shakllangan bilimdan to'liq foydalanishga imkoniyat beradigan eng qulay va sodda masalalarni yechishdan ishni boshlash kutilgan natijalarga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, bunday ishlarni amalga oshirish tanlangan masalalarning mazmuniga, ularning turli-tumanligiga, yechish usullariga, qolaversa, faoliyatning tashkil qilinishiga ham bog'liq bo'ladi.

Maktabgacha ta'limda har bir faoliyat tugallanadigan maqsadni o'zida mujassamlashtirgan bo'lishi kerak. Faoliyat yetarli darajada qoniqarli va muvaffaqiyatli o'tishligi uchun tarbiyachi faoliyatning umumiy ta'lim, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsad hamda vazifasini, uni amalga oshirish usullarini aniq tushungan va egallagan bo'lishi kerak. Faoliyatda masalalar yechish jarayonida har bir bola uning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga imkon beradigan matematik bilimlar tizimiga, maxsus va umumiy o'quv ko'nikma hamda malakalariga, rivojlanganlik va tarbiyalanganlik darajasiga erishgan bo'lishi kerak.

Faoliyatning har bir maqsadi aniq bo'lib, bilimda aniq bir sifat o'zgarishni ko'zda tutgan bo'lishi kerak. Bolada masalalar yechish uchun tegishli ko'nikma va malakalari, mantiqiy hamda ijodiy fikrlash faoliyati, qolaversa, unda axloqiy tarbiyasi ham to'la shakllangan bo'lishi kerak.

Tarbiyachi savol yordami bilan bolani rag'batlantirishi, faoliyatlarda uni, muammoli jarayonlar yaratish, erkin ijodiy faoliyatlar tashkil qilishi kerak. Bu ishlarni amalga oshirishda quyidagi qator shartlarga rioya qilishi kerak va zarur:

- tasodifiy “bo'shliqqa” yo'l qo'ymaydigan faoliyatning borish tezligini saqlab turmoq;
- ishning boshlanishiga qadar barcha tushuntirishlar, buyruq va ko'rsatmalar aniq qilingan bo'lishi zarur;

- pedagog (tarbiyachi) o'z tushuntirishlarida, bolalarning individual javoblari vaqtida bolalarning fikrlash faoliyatini doimiy ravishda faollashtirib borishi kerak;

- bolalarning barchasi ishlayotgan paytda ularni ortiqcha gaplar bilan chalg'itmaslik, xonada aylanib yurmaslik va ayrim guruh bolalariga beriladigan tanbehlar yuqori ovozda aytilmasligi kerak;

- ishning shakli va ko'rinishi har xil bo'lishi;
- muhokama qilinayotgan materialni tahlil

qilishda har xil strategik usullarni tashkil qilishdan foydalanish;

- maktabga tayyorlov guruhida ish tajribasi shuni tasdiqlaydiki, bir masalani turli usullar bilan og'zaki yechish bolalarning mantiqiy fikrlashini, uddaburonligini, tezda tiklay olishini, paydo bo'lgan bar xil muammolarni og'zaki bajarishning to'g'ri yo'lini topa bilishlik qobiliyatini yanada rivojlantiradi va shakllantiradi.

Bu esa guruhda bolalarni shartli ravishda ayrim guruhlariga bo'lish imkoniyatini beradi:

1. Masalani yechish uchun aniq ko'rsatmalarga muhtoj bo'lgan bolalar guruhi;
2. Masalani yechish uchun umumiy ko'rsatmalarga (mavzu, bo'lim, yechish usuli) muhtoj bo'lgan bolalar guruhi;
3. Masalani yechish uchun ko'rsatmalarga muhtoj bo'lmagan bolalar guruhi.

Bunday turkum masalalarni asta-sekin murakkablashtirib borib, pedagog (tarbiyachi)larda qator natijalarni tezroq olish qobiliyatini ishlab chiqish mumkin. Bunday mazmundagi ishlar tarbiyalanuvchilarda matematikaga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi, kasb-hunarga qiziqtiradi, ularda qiziqish javobgarliginita'minlaydi va hokazo.

Matematika faoliyatlarini o'tkazishga qo'yilgan talablar:

1. Matematika faoliyatlarida son — sanoq bo'limi bilan bir qatorda dasturning boshqa bo'limlarini ham rejalashtirish, son — sanoq bo'limidagi dastur vazifasi hamma faoliyatlarda ham asosiy o'rinni egallashi kerak.

2. Har bir faoliyatda ikki uch dastur vazifasi rejalashtiriladi. Birinchisi yangi, keyingilari takroriy.

3. Olti — sakkiz faoliyatdan keyin takroriy tipda faoliyatlarni o'tkazish tavsiya qilinadi.

4. Matematika faoliyatlarida eng asosiy o'rgatish usuli ko'rgazmali o'rgatish usulidir. O'rgatish usulida harakatli o'yin, didaktik o'yin usullari katta o'rin egallaydi.

5. Matematika faoliyatlarida dastur mazmuni ko'rgazmali materiallar asosida bolalarga tushuntirib boriladi.

6. Kichik va o'rta guruhda faoliyatlarni yakunlashda tarbiyachi dastur mazmunida bolalarga tushunarli so'zlar bilan umumlashtirib aytib beradi.

Katta va tayyorlov guruhda bolalar ishtirokida umumlashtiriladi.

Faoliyatlarni puxta o'tkazishda asosiy shart – sharoitlar:

1. Tarbiyachi bolalarni ilmiy psixologik pedagogik taraqqiyoti xususiyatlarining asoslarini qonuniyatlarini bilish.

2. Bolalarni matematik tasavvurlariga uning taraqqiyotidagi ilmiy sistemani bilish.

3. Har bir yosh guruhidagi elementar matematika tasavvurlarini o'rgatish dastursini ya'ni ish mazmunini bilish.

4. Bolalarni o'rgatish metodik usullarini egallash, ya'ni ishni qanday olib borish.

5. O'rgatish dastur materialini egallash faqat maxsus faoliyatdagina amalga oshirilishini bilish.

6. Har bir faoliyatda son-sanoq faoliyati bilan birgalikda boshqa matematik tushunchalari:

Kattalik, shakl, tevarak atrof, vaqt tushunchasini rejalashtirishni bilish.

7. Faoliyatlar didaktik printsip asosida tuzilishini bilish.

8. Faoliyatlarda turli analizatorlardan keng foydalanish.

9. Ko'rgazmali materiallardan keng foydalanish eng asosiy shart sharoitlardan biri ekanligini bilish.

10. Hap bir bolaning tarqatiluvchi material ishlashi va har bir faoliyatning asosiy sharti ekanligini bilish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. –T.: Ilm ziyo, 2006.

2. Jumayev M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasi va nazariyasi. – T., 2007.

ФИО автора: *Abdullayeva Sevara Yuldashevna* - Urganch davlat universiteti
“Maktabgacha ta’lim” mutaxassisligi 1- bosqich magistranti

Название публикации: «МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARGA
AXLOQIY TARBIYA BERISH USULLARI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga axloqiy tarbiya berish usullari haqida fikr yuritiladi.

Tayanch so'zlar: Shaxs, axloq, tarbiya, jamiyat, axloqiy tarbiya, ijtimoiy tarbiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются методы нравственного воспитания детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: Человек, этика, воспитание, общество, нравственное воспитание, социальное воспитание.

Annotation: This article discusses the methods of moral education of preschool children.

Key words: Man, ethics, education, society, moral education, social education.

O'zbekistonning buyuk kelajagini barpo etish asosan, bugungi yosh avlod zimmasiga tushadi. Shuning uchun yoshlarni chuqur bilimli, yuksak madaniyatli, mehnatsevar va tashabbuskor shaxslar etib shakllantirish oilada hayot tajribasiga ega, turmushning achchiq-chuchugini ko'rgan, qiyinchiliklarda azoblangan Yoshi ulug'larimiz, faxriylarimiz va ota-onalarning, shu bilan birga, mazkur ishga da'vat etilgan tarbiyachilar va jamoatchilikning asosiy vazifasidir.

Tarbiya inson dunyoga kelishidan boshlanib, kundalik munosabatlar va hayoti davomida davom etadi. Bu atama bilan biz jamiyat “axloqiy” deb ataydigan axloqiy tamoyillar, sifatlar, shuningdek, xulq-atvorni shakllantirishga qaratilgan shaxsga ta'sirlar tizimini tushunamiz.

Axloq tushunchasi xalqning madaniyatiga, diniga va ma'lum bir davrga bog'liqdir. Axloqiy tarbiya shaxsni rivojlantirishning asosidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni axloqiy tarbiyalashning asoslari muvaffaqiyat vaziyatlarini yaratish va bolalarni ularga javob berishga o'rgatish zarurligiga asoslanadi. Bolalar

maqto'v va tanqidni to'g'ri qabul qilishni o'rganishi juda muhimdir. Shaxsning axloqiy fazilatlari o'z oilasida tug'iladi va shakllanadi.

Axloqiy tarbiya shaxsni shakllantirishning ko'p qirrali jarayonining eng muhim jihatlaridan biri bo'lib, shaxsning axloqiy qadriyatlarini o'zlashtirishi, axloqiy fazilatlarni rivojlantirish, ideallikka e'tibor qaratish, axloqiy tamoyillari, me'yorlari, va qoidalariga muvofiq yashash qobiliyatidir. O'sib borayotgan shaxsni rivojlangan va komil inson sifatida tarbiyalash zamonaviy jamiyatning asosiy vazifasidan biridir. Jamiyatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida ma'naviy barkamol shaxsning shakllanishi o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi. Bu insonlardan harakat talab qiladi va bu harakatlar moddiy imkoniyatlarni, ob'ektiv ijtimoiy sharoitlarni yaratishga, shuningdek, har bir tarixiy bosqichda shaxsni ma'naviy-axloqiy yuksaltirish uchun ochiladigan yangi imkoniyatlarni ro'yobga chiqarishga qaratilgan. Insonning shaxs sifatida rivojlanishining aniq imkoniyati jamiyatning butun moddiy va ma'naviy resurslari bilan ta'minlanadi.

Axloqiy tarbiya elementlarini kundalik hayotning har bir daqiqasida kuzatish mumkin. Bolalar uchun axloqiy na'muna har doim ota-ona bo'ladi, u nima bo'lishidan qat'iy nazar. Shuning uchun yosh avlodga to'g'ri o'rnak bo'lish juda muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ahloqiy tarbiyalash muammolari shundaki, bola ikki hokimiyat o'rtasida o'zgarib boradi. Bir tomondan murabbiy-o'qituvchilar bo'lsa ikkinchi tomondan ota-onalardir.

Axloqiy tarbiyani shakllantirish uchun bir nechta yondashuvlar mavjud. Ular: o'yin, mehnat, ijodkorlik, adabiy asar (ertak, hikoya, she'r) lar, shaxsiy misollar orqali amalga oshiriladi. Bundan tashqari, axloqiy tarbiyaga har qanday yondashuv uning barcha shakllariga ta'sir qiladi. Keling shu yo'nalishlarni bir qanchasini sanab o'tamiz:

- vatanparvarlik tuyg'ulari;
- shaxsiy fazilatlar;
- jamoaviy munosabatlar;
- odob-axloq qoidalar
- kattalarga munosabat.....

Agar tarbiyachilar ushbu yo'nalishlarning har biri bilan kun davomida ishlasalar, demak ular allaqachon ajoyib bir bazani yaratmoqdalar.

Hozirgi davrda har qanday muammolarni ommaviy ravishda oshkor qilish jazo sifatida talqin qilinmoqda. Bugungi kunda ota-onalar tarbiyachilarning ish uslublari yoqmasa yoki qoniqmasalar shikoyat qilishlari mumkin. Ammo katta maktabgacha yoshdagi bolalar axloqiy va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda tarbiyachilarning obro'si katta ahamiyatga egadir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashning asosiy vositalari tarbiyachining kuzatuvlariga asoslanadi. U ma'lum bir davrda bolaning xatti-harakatlarini tahlil qilishi, ijobiy va salbiy tendentsiyalarni qayd etishi va bu haqda ota-onalarga xabar berishlari kerak.

Axloqiy tarbiya quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Axloqiy tuyg'ularni shakllantirish;
2. Shaxs madaniyatini va xulq-atvor madanyati;
3. Jamiyat bilan ongli aloqa;
4. Axloqiy tushunchalar (tamoyillar) ni yaratish;
5. Xulq-atvor normalarini shakllantirish.

Yuqoridagi fikrlarga asoslangan holda shunday xulosa qilamiz: Bolalarga ilk yoshidan boshlab axloqiy tarbiya berib boorish muhim ahamiyat kasb etadi. Axloqiy tarbiyaning vazifasi, mazmuni va tamoyillari, maktabgacha yoshdagi bolalarni ahloqiy jihatdan tarbiyalash vazifasi va mazmuni, bolalarning ma'naviy dunyosini, ularning ongini, axloqiy hislarini, shaxsiy sifatlari va xulqini tarbiyalash va rivojlantirishni taqozo etadi.

1. Bolalarni o'z tengdoshlariga va boshqa kishilarga nisbatan ijobiy hissiy munosabatlarni yuzaga keltiruvchi muhitni yaratish, bolalarni axloq me'yor va qoidalariga o'rgatish hamda shular asosida bola shaxsida ijobiy axloqiy his-tuyg'ularni tarbiyalash, jamoada barcha bolalar uchun teng sharoit yaratish va bolalar jamoasi o'rtasida to'g'ri munosabat o'rnatish.

2. Maktabgacha ta'lim tashkiloti bo'lining aloqasi va bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonida milliy qadriyatlardan foydalanish usullari bir qancha o'ziga xos shart-sharoitlarni taqazo etadi.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (O'RQ - 637, 23.09.2020)
2. 'Mirziyoyev Sh. M. Maktabgacha ta'lim- ertangi kunimizga zamin. O'ZA. 14.02.2018
3. Ilk va maktabgacha bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari. Toshkent. 2018.
4. Sodiqova Sh. Maktabgacha pedagogika. Toshkent "Tafakkur bo'stoni" 2013

ФИО авторов: D.N.Sultonova

Samarqand davlat arxitektura-qurilish instituti, arx.fan.dok., prof.

Z.F.Bahriddinova

Samarqand davlat arxitektura-qurilish institute, 201-dizayn magistranti

Название публикации: «SAMARQAND SHAHRIDAGI “ALMAZ” RESTORANI
INTERYERINING BADIY BEZAKLARI»

Anotatsiya: *Maqolada Samarqand shahrimizning go'zal restoranlaridan biri bo'lgan, "Almaz" restoranining inter'yer bezaklari, ya'ni devoriy suratlari, s ahna bezaklari, shift qismidagi bejirim bezaklari, mebellarni kompozitsiyon joylashuvi haqida ma'lumotlarni bilishingiz mumkin. Shuningdek, maqolada restoran inter'yeridagi devoriy suratlarni syujetlari haqida ma'lumotlarga ega bo'lasiz.*

Kalit so'zlari: *Samarqand, almaz, restoran, inter'yer, ikster'yer, bezak, devoriy surat, Nikolay Sultonov, Ozodbek Nigmatov, relief, kompozitsiya, syujet, klatsizim, renesans, Italiya, uyg'onish davri.*

Ro'yi zamin sayqali bo'lgan Samarqand shahrimizda devoriy suratlar ko'p yillik tarixga egadir. Qolaversa, turar-joy va jamoat binolarining inter'yer va ekster'yerlarini bezatishda tasviriy san'at namunasi bo'lmish suratlardan foydalanish keng tarraqqiy etmoqda, shu jumladan restoran inter'yerlarida keng miqyosda devorga surat chizish urf tusiga aylangan, shunday restoranlardan biri bu, Samarqand shahrida joylashgan "Almaz" restoranidir.

Samarqand shahri markaziy ko'chalaridan birida joylashgan "Almaz" restorani 2010-yilda barpo etilgan va shundan buyon o'z faoliyatini yuritadi. 2012-yilda restoran samarqandlik teatr rassomi Nikolay Sultonov tomonidan badiiy va tasviriy bezatilgan. "Almaz" restorani ikki qavatdan iborat bo'lib, birinchi qavat devorlari oddiy naqshsimon rim muhitidan kelib chiqqan kompozitsiyadan iborat bo'lib, ikkinchi qavatdagi asosiy zalning 4ta devor yuzalari asosan relefli, rangli devoriy suratlarda o'z aksini topgan. Buni 1-2-3- suratlarda ko'rishingiz mumkin.

1,2,3-rasm

Tasvir syujetlarida klassitsizm va renessans (neobarokko, man'erizm) san'at uslublarining zamonaviylik bilan qorishib ketganligini ko'rishingiz mumkin.

Restoran inter'yerining shiftlarini esa samarqandlik yosh rassom Ozodbek Negmatov ish olib borgan bo'lib, bu yerdagi tasvirlar Italiya o'yg'onish davri ruhidagi devoriy suratlar bilan uyg'un holda bo'lishiga alohida e'tibor bergan va butun interyer

muhitiga yaxlit bir kompozitsiya yaratilishini taminlaganlar. Buni 4-5-6-rasmlarda ko'rishingiz mumkin.

4-5-6-rasm

"Almaz" restoranidagi har bir devoriy kartina o'ziga xos ma'no mazmunga ega hisoblanadi. Masalan ushbu kartinani ko'rib chiqadigan bo'lsak, 7-rasm

7-rasm

bu yerda rassom bizga notanish bo'lgan muhitni tasvirlagan ya'ni Ispanya, Italiya, Rim kabi millatni yashash tarzini ko'rsatmoqchi bo'lgan ulardagi madaniyat, urf-odat, kiyinish, bir birida munosabatlarni ham ko'rishimiz mumkin bu suratlarda.

8-9-rasm

"Almaz" restorani zallarining shift va devorlari davriy va rang jihatidan xona ustunlarining bo'rtma naqshlari bilan ham o'zaro uyg'unlashib ketgan. Buni 10-rasmda ko'rishingiz mumkin.

10-rasm

Qo'li gul rassom usta hunarmand Nikolay Sultonov va Ozodbek Negmatov bugungi kunda "Olmos" tizimidagi yangi bunyod etilgan bazmgohlarning ichki interyerlarining shift va devorlarini badiiy bezatish ishlari bilan band.

"Almaz"restorani inter'yeri o'ziga xos milliy uslubda bo'lsada, uning interyerida qo'llanilgan kartinalar evropacha uslubda bajarilganligi uning badiiy yaxlitligiga putur etkazib turibdi. Restoran ichki hovlisining badiiy yechimi esa alohida bir muhokama uchun mavzudir.

Yuqorida nomi keltirilgan restoranni badiiy tahlil etish natijasida quyidagi xulosalarni aytish mumkin:

- restoranlarni loyihalashda va badiiy bezatishda uslublar yaxshi tanlangan, inter'yerdagi suratlar va interyer kompozitsiyasi bir-birini to'ldirib turibti;
- ko'p hollarda bazmgohlar tashqi va ichki bezatilishidagi me'moriy uslublar o'zaro me'yoriy uyg'unlashtirilmagan va bir paytda bir necha uslub nouyg'un qo'llanilgan ammo bu restoranda interyer va ikster'yer bir-biri bilan uyg'unlashgan;
- Bazmgohlarning me'moriy tarhi va joyi shaharning eski yoki yangi qismiga muvofiq bo'lishi lozim;
- Arxitektorlar, dizaynerlar, me'mor va rassomlar me'moriy uslublarni puxta o'rganishlari lozim, aks holda, achinarli nouyg'unlikka olib keladi;
- Binoning bezatilishida devoriy rangtasvir, amaliy san'at turlari yagona me'moriy tizimda yechilishi lozim. Almaz restorani bezatilishida ushbu qoidalarga amal qilingan.

Umid qilamizki, kelajakda badiiy jihatdan mukammal, tasviriy jihatdan go'zal, syujetlarga boy bo'lgan bu kabi bazmgohlar nafaqat son jihatidan, balki sifat jihatidan ham o'z taraqqiyotini topadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Sultonova D.N. The principles of the synthesis of murals in the architecture of Uzbekistan (ways of formation and development) Dissertation abstract of the doctor of philosophy (PhD) on architecture/18.00.01 – Theory and history of architecture. Restoration of architectural monuments. TACI.Tashkent, 2004. -P. 24. UDC: 721.011.8.75. (Diss-933/2005). (2 citations).

https://scholar.google.ru/scholar?hl=ru&as_

2. Sultonova D.N. Harmony Of Art In Architecture Of Uzbekistan / Гармония искусства в архитектуре Узбекистана The American Journal of Social Science and Education Innovations (ISSN – 2689-100x) Published: May 17, 2021 | Pages: 87-94

Doi: <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume03Issue05-16> IMPACT FACTOR 2021: 5. 857 OC LC - 1121105668 –Б. 87-94

3. Sultonova D.N. The American Journal of Social Science and Education Innovations (ISSN – 2689-100x) Published: May 17, 2021 | Pages: 87-94

Doi: <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume03Issue05-16> IMPACT FACTOR 2021: 5. 857 OC LC - 1121105668 –Б. 87-94 International scientific and practical conference "Architecture and architectural environment: issues of historical and modern development." Tyumen Industrial Univers. Institute of Architect. and design (TIU). (April 23-24). Tyumen 2021-P.

4. Sultonova D.N. Architecture of the Republic of Uzbekistan during the Year of Independence/«Young Scientist»USA. Chapter –Art. Lulu, 2016. –P. 79-85. (in English)

5. Sultonova D.N. <https://www.amazon.com/MUTUAL-HARMONIZATION-PICTORIAL-ARTISTIC-MEANS/dp/620399037X> ISBN: 978-620-3-93073-3 Publisher: LAP LAMBERT Academic Publishing is a trademark of the OmniScriptum S.R.L Publishing group 2021. -Б.102. 6.4 б.т

6. Sultonova D.N. The emergence and relationship of monumental painting in the traditional architecture of Central Asia Young scientist. (heading: art history, part 4). December # 12. - Kazan, 2013. ISSN 2072-0297. -P. 710-719. (18.00.00; Ulrichs Periodicals Directory, # 18) IF = 0.513.

<https://moluch.ru/archive/59/7976/>

7. Sultonova D.N. Solution of the artistic image of the building of the Academic Theater named after Alisher Navoi in Tashkent. Questions of the humanities, (rubric: Art history). Moscow-2015 # 2 (77) March. ISSN 1684-2618. -Б. 130-135. (18.00.00. Europe mamlakatlari nashrlari, no. 4) IF = 0.013.

Sultonova D.N. Ўзбекистон меъморчилигида деворий рангасвирнинг уйғунлаштириш тамойиллари (шаклланиш ва тараққиёт йўллари) / Принципы синтеза настенной росписи в архитектуре Узбекистана (пути формирования и развития) 18.00.01 – Архитектура назарияси тарихи, архитектуравий ёдгорликларни таъмирлаш. - Тошкент, 2004. -Б.24. УДК: 721.011.8.75.

(Дисс-933/2005).

https://scholar.google.ru/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=%D0%94.%D0%9D.+%D0%A1%D1%83%D0%BB%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0&btnG=

- 8.S.S.Bulatov, M.S.Soipov, “Badiiy tahlil tamoillari (Tasviriy,amaliyva memorchilik san’at asarlari misolida). (Minografiya) –T.; “Fan va texnologiya”, 2016, 260 bet.

9. [www.https://samcity.uzcatalog,item](https://samcity.uzcatalog,item).

10. [www.https://www.instagram.com/Almaz_zalotoy_dvoris](https://www.instagram.com/Almaz_zalotoy_dvoris).

11. [www.https://resto.uz.almaz-381](https://resto.uz.almaz-381).

12. [www. https://yandex.ru/Almaz](https://yandex.ru/Almaz).

ФИО автора: *Abdurahimov Fazliddin Xomidjon O'g'ili*

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy Universiteti geografiya va tabiiy resurslar fakulteti, geografiya(o'rganish obyektlari bo'yicha) yo'nalishi I kurs magistranti

Название публикации: «FARG'ONA VILOYATI SUV RESURSLARI VA ULARDAN OQILONA FOYDALANISHNING GEOGRAFIK JIHATLARI»

Annotatsiya:

Farg'ona vodiysi mamlakatimizning suv resurslari bilan eng yaxshi ta'minlangan hududlardan biri bo'lib, ayniqsa, bu o'rinda Farg'ona viloyati ajralib turadi. Farg'ona viloyati hududidan ko'plab yirik daryolar, kanal va soylar oqib o'tadi. Jumladan: Katta Farg'ona kanali, So'x daryosi, So'x-Shohimardon kanali, Katta Andijon kanali, Janubiy Farg'ona kanali, Achchiqsuv daryolarini shular jumlasidandir. Ushbu daryo va kanallardan qishloq xo'jaligida samarali foydalanish lozim. Garchand, suv resurslari tugaydigan tabiiy boyliklar sirasiga kiradi.

Kalit so'zlar: Farg'ona viloyati suv resurslari, suv tejovchi texnikalar, tomchilatib sug'orish usuli, 2-faza loyihasi, suvni tejash bo'yicha Yevropa Ittifoqi Granti, Markaziy Farg'ona suv ombori, tog' muzliklari, Yozyovon cho'li.

Hozirgi kunda butun dunyoda kuzatilayotgan global iqlim o'zgarishi bizning o'lkamiz tabiiy sharoitiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmayapdi. Tog'li o'lkalarda muzliklar maydonining keskin kamayib ketishi, ushbu vodiya oqib tushuvchi daryolar suv sathining kamayishiga sabab bo'lmoqda.

Farg'ona viloyati suv resurslarini tejash maqsadida O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan ko'plab loyihalar ishlab chiqarilmoqda. Jumladan; 2017-yil 30-iyunda Jahon banki Direktorlar kengashin" Farg'ona vodiysida suv resurslarini boshqarish. 2-faza" loyihasini amalga oshirish uchun Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasining imtiyozli resurslaridan O'zbekiston Respublikasiga 144,9 million AQSH dollari miqdorida besh yillik imtiyozli davrni qo'shib hisoblanganda 25 yil muddatda qaytarish sharti bilan kredit berilishini ma'qulladi:

Loyihaning umumiy qiymati 228,2 million AQSH dollarini tashkil etadi, shu jumladan O'zbekiston Respublikasining loyihani amalga oshirishga qo'shadigan hissasi-83,3 million AQSH dollari miqdorida bo'lib, shulardan 36,9 million AQSH dollari – taqdim etiladigan soliq va bojxona imtiyozlari holidadir;

Loyihani qo'shimcha moliyalashtirish uchun 16,4 million AQSH dollari miqdorida Yevropa Ittifoqining granti jalb etiladi;

Loyihani amalga oshirish davri 7 yil (2017 – 2024-yillar) mobaynida belgilangan;

Loyiha Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlarida amalga oshiriladi. Ushbu loyihaning amalga joriy qilinishi Farg'ona viloyatida katta miqdordagi suv miqdorini tejashga imkon beradi. Ayniqsa, Farg'ona viloyatida suv resurslarini tejash va ulardan qishloq xo'jaligida samarali foydalanishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2019-yil 17-iyundagi PF-5742-son Farmoniga binoan amalga oshirilayotgan 2019-2022-yillar davomida qishloq xo'jaligi yerlarida suv tejovchi texnologiyalarni joriy qilishning prognoz ko'rsatkichlari loyihasini aytib o'tish lozim.

Ushbu loyihaga binoan, Farg'ona viloyatida 2019-2022- yillarda jami 23 814 gektar maydonga yetkazish rejalashtirilgan. Bizga ma'lumki, Farg'ona viloyatida asosiy qishloq xo'jaligida yetishtiriladigan ekinlar paxta, bog'dorchilik, tokzorlar va boshqa ekinlar ekiladi.

Ekin turlari.	2019-yil	2020-yil	2021-yil	2022-yil
Paxta	331	1 204	2 968	5 639
bog'	2 182	2 618	3 273	4 419
Tok	194	233	291	393
boshqlar	12	14	18	24

1-jadval. Farg'ona viloyatida 2019-2022-yillar davomida qishloq xo'jaligi yerlarida suv tejovchi texnologiyalarni joriy qilishning prognoz ko'rsatkichlari. (hektar. hisobida).

1-jadvalda keltirilgan ma'lumotlarga asoslanadigan bo'lsak, Farg'ona viloyatida suv tejovchi texnologiyalarni yerlarga joriy qilish ko'lam yildan yilga ortmoqda. Ayniqsa, bu ko'rsatkich bo'yicha paxta maydonlarining salmog'i ortayotganini ko'rishimiz mumkin. Paxta maydonlarida suv tejovchi texnologiyalarni joriy qilish hajmi, 2019-yilga nisbatan, 2022- yilda 5 308 gektarga oshayotganligiga guvohi bo'lishimiz mumkin. Bog'dorchilik maydonlarida esa bu ko'rsatkich 2 237 gektarga, tokzorlar egallagan qishloq xo'jaligi yerlarida suv tejovchi texnologiyalar 199 gektarga oshmoqda.

Umumiy qilib aytganda barcha turdagi qishloq xo'jaligi yerlarida, suv tejovchi texnologiyalar salmog'i, 7 744 gektar maydonga ortayotganligini ko'rishimiz mumkin. Bu esa farg'ona vodiysida juda katta miqdordagi suvni tejab qolishga imkon beradi.

Farg'ona viloyatida suvni qishloq xo'jaligiga ishlatish jarayonida ko'plab suvlar isrof bo'lmoqda. Bunga sabab esa suvdan tejab tergap foydalanmaslikdir.

Farg'ona vodiysi suv resurslari bilan hududiy jihatdan juda notekis ta'minlangan. Farg'ona viloyatining janubiy qismlari tog'li hudud bo'lganligi tufayli suv resurslari bilan yaxshi ta'minlangan bu hududlarda suvni tejash tadbirlarini olib borish unchalik muhim emas deb o'ylashimiz mumkin, biroq, Farg'ona viloyatining janubiy va sharqiy qismidan oqib farg'ona vodiysining markaziy qismlariga oqib keluvchi daryolarni boshlangan qismidan boshlab tejash lozim.

Farg'ona viloyatining asosiy suv resurslari, Katta farg'ona kanali, Janubiy Farg'ona kanali, Katta Andijon kanali, So'x - Shohimardon kanali, Quvasoy, Isfayramsoy, Dehqonobod kanali, Markaziy Farg'ona suv ombori, Karkidon suv ombori, Qo'rg'ontepa suv omborlaridir. Ushbu suv obyektlari Farg'ona viloyatining 251 153 gektar maydonini sug'orishi, har yili ushbu qishloq xo'jaligi yerlarini suv bilan ta'minlashi shart. Biroq, yildan yilga tog' muzliklarining maydoni kamaymoqda Gidrolog olimlarning bergan ma'lumotlariga ko'ra, Farg'ona vodiysiga oqib tushuvchi daryolarning suv hajmi yildan – yilga kamayib bormoqda, bu ham o'z navbatida qishloq xo'jaligi yer maydonlarining kamayib ketishiga olib kelishi mumkin.

Farg'ona viloyati aholisi qadim zamonlardan buyon qishloq xo'jaligida yerdan dehqonchilik va chorvachilik maqsadida foydalanib kelishgan va aholi salmog'i ham har yili ortib bormoqda. Aholining asosiy iste'mol mahsulotining negizi bo'lgan qishloq xo'jaligi yerlarini suv bilan ta'minlash esa hozirgi vaqtdagi eng dolzarb masalalardan bo'lib kelmoqda.

Mamlakatimiz tomonidan Farg'ona viloyati suv resurslari va irrigatsiya – melioratsiya obyektlarini qurish, rekonstruksiya, qilish va ta'minlash – tiklash ishlari bo'yicha sarmoyalar kiritish rejalashtirilgan bo'lib bular quyidagilar.

- Farg'ona tumani “Yordon” MFY hududi Mashalang massividagi 100 ga yerning suv ta'minotini yaxshilash maqsadida 6,5 km uzunlikda $d=300$ mm bo'lgan quvurni tortish.
- So'x tumani “Hushyor – 4” sel yo'lini PKO+00 gacha 3,7 km qismini rekonstruksiya qilish.
- Qo'qon shahridagi “Oqtepasoy” kanalining shahar hududidan o'tgan 5,9 % km qismini rekonstruksiya qilish.
- Farg'ona viloyati Quva tumanida (2 dona), Oltiariq tumanida (2 dona) Qo'shtepa tumanida (1 dona), Toshloq tumanida (1 dona) va Beshariq tumanida (1 dona) jami 7 dona tik sug'orish quduqlari qurish.
- Yozyovon tumanidagi “X-86-2-1” kanalining 4,6 km PK 4+00 dan PK 50 + 00 gacha qismini rekonstruksiya qilish.

Yuqorida sanab o'tilgan loyihalar ham Farg'ona viloyatida katta miqdordagi suvni tejab qolishga va qishloq xo'jaligida suvdan samarali foydalanishga imkon yaratdi. Bundan tashqari, Farg'ona viloyatida suvdan oqilona foydalanish bo'yicha iyun oyining bir haftasida 92 ta nazorat tadbirlari o'tkazigan.

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan suv resurslaridan oqilona va samarali foydalanishni nazorat qilish sohasida Farg'ona viloyatida Inspeksiya tomonidan bir qator ishlar amalga oshirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 24 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasida suv resurslarini boshqarish va irrigatsiya sektorini rivojlantirishning 2021 – 2023 – yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida” gi PQ 5005 – sonli Qarorining 9 – bandida Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Agrosanoat majmui ustidan nazorat qilish inspeksiyasiga bir qator mas'ul tashkilot va idoralar bilan birgalikda suv tanqisligi sharoitida ekinlarni ko'llatib sug'orish va suvni zovurga tashlab qo'yishning har bir holatini “favqulotda holat” sifatida baholab, suvdan maqsadli va tejamli foydalanish, suv iste'moli tartibiga qat'iy rioya etilishi ustidan tizimli nazorat o'rnatish hamda suvdan foydalanish va suv iste'moli tartibini buzganlarga nisbatan keskin choralar ko'rib borish vazifasi yuklatilgan.

Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 23 fevraldagi “Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy etish bo'yicha xarajatlarning bir qismini qoplash chora – tadbirlari to'g'risidagi” gi 95 – sonli Qarorida Vazirlar Mahkamasi Huzuridagi Agrosanoat majmui ustidan nazorat qilish inspeksiyasi qishloq xo'jaligi ekinlarini yetishtirishda joriy etilgan suvni tejaydigan texnologiyalardan hamda suvdan foydalanish va suv iste'moli tartibi talablari bajarilishi bo'yicha doimiy nazorat o'tkazishga mas'ulligi belgilangan.

Yuqorilarga asosan, inspeksiyaning Farg'ona viloyati boshqarmasi va tuman bo'limlari tomonidan ushbu sohada tinimsiz nazorat tadbirlari o'tkazib kelinmoqda. Misol uchun iyun oyining birinchi haftasi mobaynida jami 92 ta nazorat tadbirlari o'tkazilib, shundan 67 ta holatda qonun buzilish holatlarining 33 tasida inspeksiyaning tuman bo'limlari tomonidan ma'muriy jarima choralari ko'rib, 47 ta holatda moliyaviy jarima choralari qo'llanildi.

Yuqorida aytib o'tilgan suv resurslarini tejash bo'yicha qilingan amaliy ishlar ham qishloq xo'jaligi uchun juda katta natija beradi.

Farg'ona viloyatida suv resurslarini tejash uchun yerlarni sug'orishda ko'llatib sug'orishdan voz kechish, uzoq masofaga suv yetkazib berish jarayonida suvni quvurlarda yoki lotoklarda yetkazib berish lozim, shuningdek, cho'l zonalariga suvsizlikga chidamli o'simliklar ekish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barayev F, A. Serikbayev B, S. Bazargov R, X. G'ulomov S, B. O'rinboyev S, N. Shaymanov N, O. Mamasoliyev A, B. "Suv resurslari va suvdan tejamli foydalanish". Toshkent-2014.
2. Asonov G, Nabixonov M, Safarov I "O'zbekiston Iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi". Toshkent 1994-yil.
3. Umurzoqov O', P. va b. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. T.: "Iqtisod-moliya", 2008-yil.
4. www.ziyo.net.uz.
5. www.referat.uz.
6. www.stat.uz.

ФИО автора: *Almanov Begali Mamatqulovich* – Jizzax davlat pedagogika instituti Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish metodikasi (Tarix) yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

Название публикации: «TURKISTONDA F.GIRS BOSHCHILIGADAGI TAFTISH ISHI KOMISSIYASINING FAOLIYATI»

Annotatsiya.

Ushbu maqolada O‘rta Osiyo va Turkiston general-gubernatorligini taftish qilish ishlarini olib borishga rahbar etib Ichki ishlar vazirligi kengashi a‘zosi, Dasht komissiyasining sobiq raisi, maxfiy maslahatchi Fyodor Karlovich Girs rahbarligida taftish qilinishi hamda taftish komissiyasi raisi sifatida to‘plagan ma’lumotlarni Podsho hukumatiga taqdim etilishi va O‘rta Osiyo va Turkiston general-gubernatorligi haqidagi statistik ma’lumotlari qisqacha bayon etilgan.

Kalit so‘zlar.

“Turkiston o‘lkasini boshqarish to‘g‘risidagi” Nizom, Aleksandr III, general-leytenant Chernyayev, imperatorning maxfiy maslahatchisi F.Girs, “O‘rta Osiyodagi mulklarni o‘zlashtirish bo‘yicha maxsus Qo‘mita”, Dasht komissiyasi, general-adyutant graf D.Milyutin, maxfiy maslahatchi graf D.Tolstoy.

1882-1884-yillarda o‘lkani tekshirgan imperatorning maxfiy maslahatchisi F.Girs Turkistonda 2404000 kishi yashashini va ulardan 1200000 kishi erkak ekanligini yozgan. Xuddi shu erkak aholiga harbiy xizmat majburiyatini yuklash masalasiga to‘xtalgan podsho amaldori (F. Girs) bu qaltis siyosiy tadbir ekanligiga ishora qilib, Turkiston aholisini armiyaga chaqirmaslik siyosatini yoqlab chiqdi. Podsho hukumati mahalliy aholini muntazam armiyada xizmat qilishidan, jangovar harbiy malakalarini oshirishidan, qo‘shinlarni yevropachasiga takomillashtirishga o‘rgatishdan va zamonaviy qurol-yarog‘lardan foydalanish mahoratini egallab olishlaridan cho‘chir edi. Shuning uchun mahalliy aholi qulay fursat kelganda ana shunday harbiy mahorat va zamonaviy qurollardan podsho hukumati o‘ziga qarshi

foydalanishidan hadiksirar edi. Mahalliy aholini qurolsizlantirish, unda qurolli kurash uchun har qanday umidni yo‘qotish, jangarilik unsurlarini bostirish va qadimiy jangovar an‘analarni tag-tomiri bilan tugatish – Turkiston o‘lkasidagi podsho hukumati harbiy siyosatining asosini tashkil etar edi.⁶⁶

F.Girs rahbarligidagi taftish-tekshirish ma‘lumotlariga binoan, 1868-1881-yillar mobaynida Turkiston o‘lkasi bo‘yicha kamomad, qarz 100 million so‘mni tashkil qilgan, 1881-1891-yillarda esa bu raqam go‘yoki yana 30 million so‘mga ko‘paygan. Shunday qilib, yuqoridagi ma‘lumotlarga ko‘ra, o‘lkamizning rus davlati oldidagi qarzi 130 million so‘mni tashkil qilgan ekan.⁶⁷

Turkiston general-gubematori etib tayinlangan general-leytenant M.G.Chernyayev (1882-1884) taklifi bilan 1882-yil 8-mayda imperatorning Turkiston general-gubernatorligini taftish qilish to‘g‘risidagi farmoni e‘lon qilindi. Taftish ishlarini olib borishga rahbar etib Ichki ishlar vazirligi kengashi a‘zosi, Dasht komissiyasining sobiq raisi, maxfiy maslahatchi F.K.Girs tayinlanadi. F.Girs 1883-yilda taftish ishlarini tugallab, imperatorga general-gubematorlik va unga qarashli tashkilotlarning ahvoli to‘g‘risidagi hisobotni, “O‘lkani boshqarish to‘g‘risida”gi nizom loyihasini tushuntirish xati bilan birga taqdim etdi. 1884-yil 21-yanvarda imperator Aleksandr III ning ko‘rsatmasi bilan Davlat Kengashi a‘zosi, general-adyutant, graf N.Ignatev raisligida “Turkiston o‘lkasini boshqarish to‘g‘risida”gi Nizomning qayta ishlangan so‘nggi loyihasini ishlab chiqish bo‘yicha komissiya tashkil etildi. Graf Ignatev komissiyasi tarkibiga F.Girs boshchiligidagi hay‘at a‘zolari, 1881-yilgi loyihani tuzganlar, Osiyo departamenti maxfiy maslahatchisi Kobeko, Bosh shtabning Osiyo bo‘limi boshlig‘i polkovnik Ivanov, general-mayor A.N.Kuropatkin (bo‘lajak harbiy vazir) va boshqa yuqori martabali shaxslar a‘zo bo‘ldilar. Komissiya kengashida general-leytenant Chernyayev o‘miga tayinlangan Turkiston general-gubernatori, general-adyutant N.O.Rozenbax (1884-1889) ham ishtirok etadi.

⁶⁶ Soyibjon Tillaboyev, Akbar Zamonov O‘zbekiston tarixi (XIX asrning ikkinchi yarmi –XX asr boshlari) Sharq. T.2019

⁶⁷ Razzoqov A. O‘zbekiston paxtachiligi tarixi. T.: O‘zbekiston,1994. B.44

Chorizmning oliy doiralari tomonidan tuzilgan komissiyaning asosiy vazifasi “O‘lkani Rossiyaga qat’iy qaram qilib qo‘yish maqsadlari va uni boshqarishda harajatlarni kamaytirish, daromadlarni esa oshirishga, shuning bilan birga, fuqarolarni boshqarish talablariga va joylarning shart-sharoitlariga to‘g‘ri keladigan nizom” tuzilishini amalga oshirishdan iborat edi. Komissiya o‘z ishiga F.Girs tomonidan ishlab chiqilgan Turkiston o‘lkasini boshqarish to‘g‘risidagi va general-leytenant Kolpakovskiy rahbarligidagi Toshkent komissiyasiga taqdim etilgan 1881-yilgi Nizom loyihasini hamda Turkiston ma’muriyatining oldingi barcha loyihalarining xulosalarini asos sifatida qabul qiladi. Graf Ignatev komissiyasining “Turkiston o‘lkasini boshqarish to‘g‘risidagi nizom loyihasi” o‘lkani boshqarish bo‘yicha tuzilgan oltinchi loyiha edi.⁶⁸

1882-1884-yillarda Turkiston o‘lkasidagi boshqaruvni atroflicha taftish qilgan markaz vakili - imperatorning maxfiy maslahatchisi F.Girs general-gubernatorning Rossiyadagi kasbdoshlaridan farqli o‘laroq, Turkistonda mustabid hokim ekanligi, imperiya qonunchiligiga mutlaqo rioya qilmay, o‘zicha qonunlar chiqargani va o‘z maylicha hukm yuritganini e’tirof qilgan edi. Harbiy gubernatorlar, sud palatasi raisi, prokuror, okrug shtabi boshlig‘i, general-gubernator yordamchisi, general-gubemator Kengashi o‘lka boshqaruvining muhim masalalarini o‘zlaricha hal qilgan.⁶⁹

Maxfiy maslahatchi aslzoda rus zodagonlari, harbiylari va mustamlaka apparatida ishlab boy tajriba orttirgan amaldorlardan iborat Dasht komissiyasiga (1865-1867) rahbarlik qilib, Turkiston o‘lkasida qanday mustamlaka tuzumini o‘rnatish haqida imperatorga o‘z mulohazalari bitilgan loyihani yo‘llagan va rus imperatori Aleksandr II (1856-1881) bu loyihani “O‘rta Osiyodagi mulklarni o‘zlashtirish bo‘yicha maxsus Qo‘mita” diqqatiga havola qilgan edi. Maxsus qo‘mitadagi mo‘tabar zotlar Dasht komissiyasining Turkiston xalqlariga bergan ta’rifiga to‘la-to‘kis qo‘shilib, uni qizg‘in qo‘llab-quvvatladilar. Dasht komissiyasi jahonga Xorazmiy, Farg‘oniy, Ibn Sino, Beruniy, Yassaviy, Buxoriy, Termiziy, Amir

⁶⁸ Hamdam Sodiqov, Narzulla Jo‘rayev “O‘zbekiston tarixi” Turkiston Chorizm mustamlakachiligi davrida (1- kitob) T.: 2011 232-b

⁶⁹ O‘sha asar. 238-b

Temur, Ulug‘bek, Navoiy, Bobur kabi jahon tan olgan buyuk siymolarni bergan ahli Turkistonni “juda quyi aqliy taraqqiyot bosqichida”, bu xalqlar “huquq, ma’muriyat, qonun nimaligini bilmaydi, uning zarariga xizmat qiladi”, degan xulosaga kelgan edilar.⁷⁰

Turkiston aholisining Rossiya bosqinidan keyingi nufuzi va umumiy soni haqida aniq ma’umotlar yo‘q. Imperator Aleksandr III ning topshirig‘iga ko‘ra Turkiston o‘lkasini taftish qilgan (1882-1884) F.Girsning aniqlashicha, Turkistonda hammasi (erkak va ayol) bo‘lib 2406000 kishi istiqomat qilgan va shundan erkaklar soni taxminan 1200000 kishini tashkil etgan. Manbalarning guvohlik berishicha, XX asr boshida o‘lkada 7464100 kishi, Buxoro amirligida 2236437, Xiva xonligida esa 640 mingdan ko‘proq kishi yashagan.⁷¹

“Umuman olganda, - deb yozgan edi Girs, - Turkiston o‘lkasining aholisi imperiyaning boshqa qismlarida istiqomat qiluvchi musulmon aholi singari rus hukumatiga nisbatan yaxshi munosabatda emasligini payqamaslikning iloji yo‘q. Shubha yo‘qki, o‘zining siyosiy mustaqilligini yo‘qotib qo‘ygan xalqda o‘tmishini eslash uning g‘olibga nisbatan bo‘lgan munosabatida yoqimsiz ta’sirini o‘tkazmay qolmaydi. Biroq hukumatimiz bu tuyg‘uni yumshatish uchun mag‘lub xalqning iqtisodiy ahvolini yaxshilash borasida ko‘p ishlarni amalga oshirdi”⁷². Imperiya Davlat kengashida Turkiston aholisining ruslar bilan birga ta’lim olishlariga yo‘l qo‘yish masalasi muhokama etilganda, Rossiya imperiyasi harbiy vaziri general-adyutant graf D.Milyutin ham, xalq maorifi vaziri, haqiqiy maxfiy maslahatchi graf D.Tolstoy ham Girsning yuqoridagi gaplariga hamohang fikrlar bildirishgan edi. Har ikki vazir ham mahalliy aholi, xususan, o‘zbeklardan tashkil topgan va savdo va dehqonchilik bilan shug‘ullanayotgan muloyim tabiati bilan ajralib turgan musulmon aholini yoppasiga

⁷⁰ O‘zRM DA, 1-jamg‘arma, 25-ro‘yxat, 89-ish, 156-varaq.

⁷¹ O‘zRM DA, 1-jamg‘arma, 25-ro‘yxat, 26-ish, 18-varaq.

⁷² O‘zRM DA, 1-jamg‘arma, 12-ro‘yxat, 923-ish, 8-varaq

mutaassib deb atash adolatdan bo'lmashligini qayd etishgan. Vazirlar "ularning ruslar bilan birga ta'lim olishlariga ruxsat berish" mumkinligini e'tirof etishgan.⁷³

1882-1884 yillarda o'lkada taftish o'tkazgan imperatorning haqiqiy maxfiy maslahatchisi F.Girs o'z hisoboti va podshohga taqdim etgan qonun loyihasida rus burjuaziyasi manfaatlarini ifodalagan edi. U Turkiston dehqonlari o'z yerlarining to'la xo'jayinlari bo'lgan holda imperiya sanoatiga xomashyo yetishtirish uchun shart-sharoitga ega bo'lishlarini yoqlab chiqdi. Girs tayyorlagan qonun loyihasida barcha yerlar, yaylovlar dehqonlarga, qishloq ahliga mavjud «odat bo'yicha har biriga alohida ravishda va to'la xususiy mulk sifatida biriktirilishi zarur»⁷⁴ ekanligini ta'kidladi.

Maxfiy maslahatchi F.Girs o'zining taftish yakunlarini ifodalagan taqdimnomasida yer-suv munosabatlariga to'xtalib, Turkiston o'lkasidagi har bir qishloq uchastkalarga bo'linadi, ularning egalari undan odat va meros yoki hujjatlarga ko'ra to'la xo'jayin sifatida foydalanadilar. Ana shu yerga egalik shaklidan xalq mamnun ekan, bu shaklni saqlab, uni qonunan tasdiqlash kerakligini ta'kidlab o'tgan.

⁷³ Hamdam Sodiqov, Narzulla Jo'rayev "O'zbekiston tarixi" (Turkiston chorizm mustamlakachiligi davrida), (1-kitob) Toshkent, 2011 276-bet

⁷⁴ O'zRM DA, 1-jamg'arma, 12-ro'yxat, 923-ish, 63-varaq.

ФИО автора: Begmatova Orzigul Axmatovna –Pastdarg’om tuman XTB ga qarashli
36-umumiy ta’lim maktabi matematika fani o’qituvchisi

Название публикации: «BERILGAN SONNING SONLARGA BO’LINISH
BELGILARI (ALOMATLARI)»

Annotatsiya: Ushbu maqola ko’p xonali sonlarni bo’lishda qulayliklar tug’dirib
bo’linish yoki bo’linmaslik haqida ma’lumot olishga yordam beradi.

Kalit so’zlar:7,8,9,...11,13,17,19,31,37 sonlariga bo’linish belgilari.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2020 yilni
mamlakatimizda ilm-fanni yanada ravnaq toptirish, yoshlarimizni chuqur
bilim,yuksak ma’naviyat va madaniyat egasi etib tarbiyalash, raqobatbardosh
iqtisodiyotni shakllantirish borasida boshlagan ishlarimizni jadal davom ettirish va
yangi, zamonaviy bosqichga ko’tarish maqsadida 2020 yilga “Ilm-ma’rifat va
raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”, deb nom berdilar. Shunday ekan
o’quvchilarimizga mustaxkam bilim bermog’imiz lozim.

*Bu bo’linish belgilarini kitoblarda deyarli uchratmaysiz. Oddiy maktab
darsliklarimizda 2, 3, 5, 9, 10 sonlariga bo’linish belgilari o’rgatiladi.*

*Ixtisoslashtirilgan maktab darsliklarida biroz ko’proq bo’linish belgilari ya’ni, 2, 3
va 9, 4 va 25, 5 va 10, 6, 8 va 125, 11, 12, 16, 18, 24...lar berilgan. 7, 13 va 17 ga
bo’linish belgilarini akademik litsey darsliklarida va qiziqarli kitoblarda, formula
daftarchalarida uchratganmiz. Bu darslikda yo’q bo’lgan 7, 13 va 17 bo’linish
belgilarini o’rgatganimizdan so’ng, u bo’linish belgilariga qiziqib qoladi va quyidagi
bo’linish belgilarini bizga olib keladi.*

1. 6 ga bo’linish belgisi : $6=2*3$ berilgan sonning oxirgi raqami juft son va raqamlar
yig’indisi 3 ga qoldiqsiz bo’linsa ushbu raqam 6mga qoldiqsiz bo’linadi: Misol
 $2562:2+5+6+2=15$ oxirgi raqami juft son

2.7 ga bo’linish belgisi Raqam oling. Biz uni har biri 3 ta raqamdan iborat bloklarga
ajratamiz (chap blokda bitta yoki 2 ta raqam bo’lishi mumkin) va navbat bilan ushbu
bloklarni qo’shish / o’chirish.Agar natija 7, 13 (yoki 11) ga bo’linsa, u holda sonning o’zi 7,
13 ga bo’linadi Bu usul bir qator matematik fokuslarga asoslanib, $7 \times 11 \times 13 \times 1001$ ni
tashkil etadi. Ammo uch xonali sonlar bilan nima yuz beradi, bunda bo’linish masalasi ham
bo’linishsiz yuz beradi.

Umumlashuvning universal belgisidan foydalanib, raqamni 7 ga va boshqa "noqulay"
raqamlarga bo’linishini aniqlash uchun nisbatan oddiy algoritmlar tuzish mumkin.

7 ga bo’linishning ilg’or belgisi

Raqam 7 ga bo’linganligini tekshirish uchun sondan sonni olib tashlab, natijadan bu
raqamni ikki marta chiqarishimiz kerak. Agar natija 7 ga bo’linsa, demak, sonning o’zi 7 ga
bo’linadi.

1-misol:

65835 raqamini 7 ga bo'ladimi?

$$6583-5-5 = 6573$$

$$657-3-3 = 651$$

$$65-1-1 = 63$$

63 ni 7 ga bo'linadi (agar biz buni sezmaganimizda, biz yana bir qadam tashlagan bo'lar edik: 6-3-3 \u00d0 0 va 0 albatta 7 ga bo'lingan). Demak, 65835 raqami ham 7 ga bo'linadi. Umumjahon bo'linish belgisiga asosanib, 4 va 8 ga bo'linish belgilarini yaxshilash mumkin

3. **"8" ga bo'linishi belgisi** Agar raqamning oxirgi uchta raqami nol bo'lsa yoki sonning oxirgi uchta raqamidan tashkil topgan raqam 8 ga bo'linsa, son 8 ga bo'linadi.;

4. **11 ga bo'linish belgisi** : Agar sonning juft o'rinda turgan raqamlar yig'indisi bilan toq o'rinda turgan raqamlar yig'indisining ayirmasi 11 ga bo'linsa, bunday sonlar 11 ga bo'linadi.

Misol uchun: 2456987125

Juft o'rindagi raqamlar yig'indisi: $4+6+8+1+5=24$

Toq o'rindagi raqamlar yig'indisi: $2+5+9+7+2=25$

$25-24=1$ ayirma 11 ga bo'linmagani uchun 2456987125 soni 11 ga bo'linmaydi.

5. **12 ga bo'linish belgisi** Bu 3 va 4 ga bo'linganlik belgilarining birlashmasi. Demak berilgan sonning raqamlar yig'indisi 3 ga va oxirgi ikki raqami 4 ga bo'linishi kerak

6. **13 ga bo'linish belgisi** : berilgan sonning birlar xonasidagi raqamning to'rtlanganini berilgan sondagi o'nliklar soniga qo'shganimizda, hosil bo'lgan son 13 ga qoldiqsiz bo'linsa, berilgan son 13 ga qoldiqsiz bo'linadi.

15, 18, 20, 21, 24, 26, 28 ga bo'linish belgilariva tub sonlar kuchiga kirmaydigan boshqa kompozit raqamlar 12 ga bo'linish belgilariga o'xshashdir. Biz bu sonlarning koprim omillari yordamida bo'linishni tekshiramiz.

14 uchun: 2 va 7 ga; 15 uchun: 3 va 5 ga; 18 uchun: 2 va 9 tomonidan; 21 uchun: 3 va 7 ga; 20 uchun: 4 va 5 raqamlari bilan (yoki boshqa yo'l bilan, oxirgi raqam nolga teng, va oxirgi raqam bir tekisda bo'lishi kerak); 24 uchun: 3dan 8gacha; 26-da: soat 2-da va 13-da; 28 uchun: 4 va 7 ga.

7. **17 ga bo'linish belgisi** : berilgan sonning birlar xonasidagi raqamning beshlanganini berilgan sondagi o'nliklar sonidan ayirganimizda, hosil bo'lgan son 17 ga qoldiqsiz bo'linsa, berilgan son 17 ga qoldiqsiz bo'linadi.

8 **19 ga bo'linish belgisi** : berilgan sonning birlar xonasidagi raqamning ikkilanganini berilgan sondagi o'nliklar soniga qo'shganimizda, hosil bo'lgan son 19 ga qoldiqsiz bo'linsa, berilgan son 19 ga qoldiqsiz bo'linadi.

9. 23 ga bo'linish belgisi : berilgan sonning birlar xonasidagi raqamning yettilanganini berilgan sondagi o'nliklar soniga qo'shganimizda, hosil bo'lgan son 23 ga qoldiqsiz bo'linsa, berilgan son

10.25 ga – oxirgi ikki raqami nollar bo'lgan yoki 25 ga bo'linadigan son hosil qiladigan sonlar (ya'ni 00, 25, 50 yoki 75 bilan tugaydigan sonlar);

masalan: 21356**25**, 7213**00**;

11. 31 ga bo'linish belgisi : berilgan sonning birlar xonasidagi raqamning uchlanganini berilgan sondagi o'nliklar sonidan ayirganimizda, hosil bo'lgan son 31 ga qoldiqsiz bo'linsa, berilgan son 31 ga qoldiqsiz bo'linadi.

Misol uchun: 14508 soniga qaraylik. Bu sonda birliklar xonasida 8 raqami turibdi.

O'nliklar soni esa 1450 ta. Qoida bo'yicha bajaramiz: $1450 - 3 \cdot 8 = 1426$

→ $142 - 3 \cdot 6 = 124 : 31$. 124 soni 31 ga qoldiqsiz bo'linadi. Demak 14508 soni 31 ga qoldiqsiz bo'linadi.

12.37 ga bo'linish belgisi Agar sonni o'nli yozuvida raqamlarni o'ngdan chapga qarab uchtdan qilib guruhlariga ajratsak va hosil qilingan sonlarni qo'shsak hosil bo'gan yig'indi 37 ga bo'linsa, u holda shu sonning o'zi ham 37 ga bo'linadi: (Bo'linish alomatlarini ko'rishning ushbu usuli anchagina og'ir bo'lib ko'p hisoblashlarni talab qiladi.

1-masala. 1 dan 106 gacha bo'lgan nechta son 2ga ham, 3ga ham bo'linmaydi?

Yechish:

2 ga bo'linadigan sonlar miqdori (har ikkinchisi - juft): $106 : 2 = 53$.

3 ga bo'linadigan sonlar miqdori (har uchinchisi): $106 : 3 = 35$.

Bu guruhdan barcha juftlarni olib tashlaymiz (har ikkinchisi), chunki ular allaqachon birinchi guruhga kirgan: $35 : 2 = 17$.

Natija: $106 - 53 - (35 - 17) = 106 - 53 - 18 = 35$ **Javob:** 35.

2-masala. Yangitdan olingan son 36 ga bo'linishi uchun 752 soniga qanday raqamni yozish kerak?

Yechish:

$$36 = 4 \times 9$$

752x – yangi son, uning oxirgi ikki raqami 4 ga bo'linadigan son hosil qilishi kerak. bular: 20, 24, 28 bo'lishi mumkin.

Binobarin, x yoki 0 ga, yo 4 ga, yohud 8 ga teng.

752x ham 9 ga bo'linishi kerak:

$7 + 5 + 2 + x = 14 + x$ 9 ga bo'linishi kerak. x ning o'rniga uning bo'lishi mumkin bo'lgan qiymatini (0, 4 yoki 8) qo'yib, shuni olamizki, faqat $x = 4$ to'g'ri keladi. Bunda yangi sonning raqamlari yig'indisi 18 ga teng va 9 ga bo'linadi. **Javob:** 4.

3-masala. Ikki xonali sonni boshlang'ich sonda raqamlar joyini almashtirish bilan olingan son bilan qo'shish natijasi albatta: A) 3; B) 11; C) 9; D) 4; E) 7 ga bo'linadi.

Yechish:

$$\overline{xy} + \overline{yx} = 10x + y + 10y + x = 11x + 11y = 11(x+y) - 11 \text{ ga bo'linadi}$$

($\overline{xy}$, $\overline{yx}$ – ikki xonali sonlar)

Javob: B)

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. 3. Davronov P. Z. “Yangi pedagogik texnologiyalar”. –Samarqand, 2008 y

M.A.Mirzaahmedov, Sh.N.Ismoilov, A.Q. Amanov “Matematika) 6-sinf darsligi. Toshkent – 2015.

Matematika I, II, III qismlar Oliy o‘quv yurtlariga kiruvchilar uchun uslubiy qo‘llanma. Toshkent “Turon-Iqbol” 2015y.

www.eduportal.uz – Multimedia markazi axborot ta’lim portali.

DTM-2019

ФИО автора: Fargʻona Politexnika Institut

M20-21QXMSDIT guruh magistri

Musayeva Irodaxon Sohibjon qiz

ФИО научного руководителя: *Nazirova Rahnamaxon Muxtorovna T.f.f.d dodsent*

Название публикации: «BOLALARNI OZIQLANISHI UCHUN YANGI TURDAGI MAHSULOTLAR ISHLAB CHIQARISH»

Annotatsiya: ushbu maqolada bolalarni oziqlanishi uchun yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarish texnologiyasi, ushbu jarayonda eʻtibor beriladigan asosiy vazifalar keng yoritilgan.

Kalit soʻzlar: fiziologik meʼyor, nutriyentlar, mikronutriyentlar, proporsiya, tibbiy va biologik talablar, foydali moddalar, vitaminlar.

Bolalar ovqatlanishining fiziologik meʼyorlari ulaming yoshlariga bogʻliq holda hisoblangan. Hozirgi vaqtda bolalarning sakkizta yosh guruhlari ajratiladi, ulaming ovqatlanishi esa quwativ qiymati va 25 ta nutriyentlar boʻyicha meʼyorlanadi. Qoʻshimcha ravishda olti yoshdagi oʻquvchilar guruhi ajratiladi, 11 yoshdan boshlab esa ovqatlanish meʼyorlarining jinsiy darajalanishi kiritiladi. Chaqaloqlar hayotining birinchi yilidagi ovqatlanish nisbatan kattaroq yoshdagi bolalar ovqatlanishidan mikronutriyentlar borasida salmoqli farq qiladi: 6 oygacha ratsiondagi asosiy ulushini yogʻlar tashkil etadi (ratsion quwativ qiymatining 79 - 45 %). Bola hayotining birinchi yili oxirlab qolgandagina oqsillar, yogʻlar va uglevodlar nisbati katta yoshli organizmning ehtiyojlariga nisbatan yaqinroq proporsiyaga keladi. Qoʻshimcha ovqatning kiritilishi nafaqat bolaning bir xil nutriyentlar (temir, vitaminlar)ga ehtiyoji oshganligi bilan bogliq boʻlgina qolmay, balki oʻsimlik komponentlari (oʻsimlik oqsillari, ovqat tolalari, yogʻlar, mikroelementlar)ning tushishi va ovqat hazm qilish tizimi, chaynov apparatini mashq qildirish va ichaklarning motor faolligini kuchaytirish zarurati bilan ham ifodalanadi. Bola ratsioniga turli mahsulotlarni kiritish chaqaloqning fiziologik-biokimyoviy oʻziga xosliklari bilan aniqlanadi (5.6-jadval). Chaqaloqlarning aralash va sunʼiy ovqatlantirilishi faqatgina gipogalaktika holatlarida,

ko'krak suti to'laqonli ishlab chiqarilishini tiklashning iloji bo'lmaganda yoki tibbiy sabablarga ko'ra (ona yoki bola kasalhgida) ko'krak suti bilan emizib boqishning iloji yo'q bo'lganidagina tayinlanadi. Bunday holatlarda 5 - 6 oylikkacha bo'lgan yoshdagi bolalarning ratsional sun'iy ovqatlantirishini sanoat miqyosida ishlab chiqariluvchi maxsus oziq-ovqatlar — ona sutini almashtiruvchilar (moslashtirilgan sut aralashmalari, ozuqa formulalari) tashkil etishi kerak.

Bolalar uchun oziq-ovqat mahsulotlari - bu 14 yoshgacha bo'lgan bolalarning ovqatlanishiga mo'ljallangan va bola tanasining tegishli fiziologik ehtiyojlarini qondirishga mo'ljallangan oziq-ovqat mahsulotlari. Bolalar uchun oziq-ovqat mahsulotlarining ozuqaviy qiymati uning yoshini hisobga olgan holda bola tanasining funktsional holatiga mos kelishi kerak. Bolalar ovqatlari bolaning sog'lig'i uchun xavfsiz bo'lishi kerak. Bolalar uchun oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish tibbiy va biologik talablarga muvofiq, zamonaviy etarli ovqatlanish kontseptsiyasiga asoslangan holda va bola tanasining fizik va biokimyoviy xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Bolalar uchun oziq-ovqat mahsulotlari maxsus retsept va texnologiya bo'yicha yuqori sifatli xomashyodan quyidagi asoslarda tayyorlanadi:

- sut mahsulotlari (sutli sut, sut, sut mahsulotlari, tvorog);
- yormalar (un, quruq sutli bo'tqa, makaron, tez pishiriladigan pechene); meva-sabzavot (konservalangan meva, berry, sabzavot va aralash sharbatlar va pyures);
- go'sht (mol go'shti, cho'chqa go'shti, ot go'shti asosida konservalar va parranda go'shti asosidagi konservalar va konservalar);
- baliq (baliq konservalari).

Bolalar ovqatlari va parhezli oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda ozuqa qo'shimchalari, hayvonlarning o'sish stimulyatorlari (shu jumladan gormonal preparatlar), ayrim turdagi dorilar, pestitsidlar, agrokimyoviy moddalar va inson salomatligi uchun xavfli bo'lgan boshqa moddalar va birikmalar yordamida tayyorlangan oziq-ovqat xom ashyosidan foydalanishga yo'l qo'yilmaydi. Bolalar uchun oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishning zamonaviy texnologiyasi

quyidagi mahsulotlar asosida aralashmalar va pyuresni ishlab chiqarishga imkon beradi:

- Sut. Ushbu aralashmalar quruq yoki tayyor eritma sifatida mavjud. Tarkibi bo'yicha ular yangi va fermentlangan sut mahsulotlariga bo'linadi. Ona suti o'rnini bosuvchi moddalar hayotning birinchi kunlaridan boshlab chaqaloqning ovqatlanishiga kiritiladi;
- Yormalar. Mahsulotlar uchun asos bug'doy uni, grechka va irmikdir. 5-6 oydan boshlab parhez tarkibida don tarkibida yormalar, bolalar makaronlari va shirinliklarini kiritish tavsiya etiladi;
- Meva va sabzavotlar. Qovoq, qovoq, smrodina, gilos, olma va sitrus mevalariga asoslangan sharbatlar, pyures va aralashmalar uch oylikdan boshlab bolalar ovqatining ajralmas qismidir;
- Go'sht va baliq. Ushbu mahsulotlar don va pyuresi ishlab chiqarish uchun donli baza bilan birgalikda ishlatiladi. Öğütme darajasiga ko'ra, aralashmalar bir hil (uch oydan), mayda (to'rt oydan besh oygacha) va qo'pol (olti oydan) maydalangan bo'linadi.

Bolalar ovqatini tayyorlash texnologiyasi foydali moddalar, vitaminlar va aminokislotalarning optimal kombinatsiyasini hisobga oladi. Har bir toifa uchun yosh chegarasi va aralashmalarning izchilligi aniqlanadi. Bolalar ovqatlari uchun sut mahsulotlarini ishlab chiqarish texnologiyasi sut kukuni aralashmalari, kaltsiy va vitaminlar qo'shilgan pasterizatsiyalangan bolalar suti, fermentlangan sut mahsulotlari, sutli bo'tqa, sirdagi va usiz tvorog va tvorog mahsulotlarni ishlab chiqarishga imkon beradi. Bolalar uchun oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun xom ashyo uchun konteynerlar, ajratgichlar, gomogenlash moslamalari, dozalash kameralari, mikser, nasoslar va mahsulotlarni to'ldirish va qadoqlash liniyasidan iborat ixtisoslashgan uskunalardan foydalaniladi. Quruq bolalar ovqatlari texnologiyasi bazalar va tarkibiy qismlar ishlab chiqarishni, dozalash, aralashtirish, qadoqlash va tayyor mahsulotni saqlashni o'z ichiga oladi. Sutga asoslangan quruq go'dak aralashmasi ishlab chiqarish texnologiyasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- ✓ xom ashyoni qabul qilish (sigir suti);
- ✓ sovutish va saqlash;
- ✓ oldindan belgilangan haroratgacha isitish;
- ✓ ajratish. Ushbu bosqichda sutni qaymoq ajratish yo'li bilan yog'sizlantiriladi;
- ✓ pasterizatsiya va sut va qaymoqni alohida sovutish;
- ✓ sutni normalizatsiya qilish jarayoni. Sutga asoslangan bolalar ovqatini tayyorlash texnologiyasi talabga muvofiq yog 'miqdorini oshirish uchun sutsiz sutga qaymoq qo'shishni nazarda tutadi;
- ✓ sut shakar va temir sulfat qo'shilishi;
- ✓ 105 daraja haroratda sutni isitish va tozalash;
- ✓ moddalarning massa ulushining 40-48% gacha bo'lgan sut kondensatsiyasi jarayoni;
- ✓ bosim ostida bir xillik;
- ✓ har xil harorat sharoitida uch kamerada kompozitsiyani quritish va sovutish;
- ✓ boshqa komponentlar bilan aralashtirish;
- ✓ qadoqlash va saqlash.

Yuqoridagi fikrlarni xulosa qilib aytganda, bolalar uchun oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishning zamonaviy texnologiyasi mahsulotlarni ishlab chiqarishning har bir bosqichida ko'p bosqichli nazorat qilishni, tabiiy tarkibini, ta'mi va hidini saqlashni kafolatlaydi. Mahsulotlarning har bir partiyasi laboratoriyalarda zararli mikroorganizmlar borligi va e'lon qilingan tarkibga muvofiqligi tekshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ovqatlanish gigiyenasi Professor G. Shayxova tahriri ostida Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan (Ta'lim sohasi — «Sog'liqni saqlash» — 572000), (Tibbiy profilaktika ishi» — 5720300) tibbiyot institutlari talabalari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan «TAFAKKUR-BO'STONI» TOSHKENT-2012.

2. Guruch yormasining sifati va xavfsizligini belgilovchi gigiyenik me'yorlar. SanQvaM № 0108-01.

3. Chet ellardan keltiriladigan (import) oziq-ovqat mahsulotlarining sifati va xavfsizligini kafolatlovchi sanitariya ko'rsatmalari va gigiyenik normativlari. SanQ va M № 0087-99.

ФИО авторов: M.S.Salayeva - Urganch davlat universiteti professori, pedagogika fanlari doktori.

Maqsuda Iskandarova - Urganch davlat universiteti “Maktabgacha ta’lim” mutaxassisligi 1- bosqich magistranti

Название публикации: «SHAXSNI HAR TOMONLAMA YETUK QILIB HAYOTGA TAYYORLASHDA AQLIY TARBIYANING MAZMUNI VA MOHIYATI»

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxsni har tomonlama yetuk qilib hayotga tayyorlashda aqliy tarbiyaning mazmuni va mohiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Aqliy rivojlanish, intellektual, kognitiv jarayonlar, muloqot, faoliyat, o'yin, ta'lim, mehnat, ishlab chiqarish, rasm chizish, modellashtirish.

Аннотация. В данной статье рассматривается содержание и сущность умственного воспитания в подготовке личности к жизни в качестве полноценного развитого человека.

Ключевые слова: Умственное развитие, интеллектуальные, познавательные процессы, общение, деятельность, игра, обучение, труд, производство, рисование, моделирования.

Annotation. This article discusses the content and essence of mental education in preparing a person for life as a full-fledged developed person.

Key words: Mental development, intellectual, cognitive processes, communication, activity, game, learning, labor, production, drawing, modeling.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son qaroriga 1-ilovasida O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasining 3-bobida Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishning maqsadlari va ustuvor yo‘nalishlari belgilangan bo‘lib, **u**shbu Konsepsiyaning maqsadi bola hayoti va faoliyatining barcha sohalarini rivojlantirishni ta’minlovchi muhim manba bo‘lgan sifatli maktabgacha ta’limdan foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iboratligi qayd etilgan.[1]

Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish vazifasi belgilangan.

Huddi shu dolzarb vazifaning nazariy asoslarini o'rganish zaruriyatidan kelib chiqqan holda maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy tarbiyasi mavzusini chuqurroq o'rganishni lozim topdik.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim jarayonining mazmuni aqliy tarbiyani ham o'z ichiga oladi. Aqliy tarbiya vazifalarini amalga oshirishga to'g'ri yondashish uchun bolaning aqliy rivojlanishi qonuniyatlarini chuqur bilish kerak.

Aqliy rivojlanish - bu bolaning aqliy faoliyatida yoshi, tajribasini boyitishi va tarbiyaviy ta'sirlar natijasida sodir bo'ladigan miqdoriy va sifat o'zgarishlar majmuidir. Maktabgacha yoshda bilimlarni to'plash jadal davom etadi, nutq shakllanadi, kognitiv jarayonlar yaxshilanadi, bola aqliy faoliyatning eng oddiy usullarini o'zlashtiradi. Maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy rivojlanishini ta'minlash uning kelajakdagi barcha faoliyati uchun katta ahamiyatga ega.

Bolaning aqliy rivojlanishi ijtimoiy muhit ta'siri ostida amalga oshiriladi. Boshqalar bilan muloqot qilish jarayonida u tilni va u bilan birga mavjud tushunchalar tizimini o'rganadi. Natijada, maktabgacha yoshdagi bola tilni shunchalik yaxshi o'zlashtiradiki, u muloqot vositasi sifatida undan erkin foydalanadi. Maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy rivojlanishi faoliyat jarayonida sodir bo'ladi: birinchi navbatda muloqotda, ob'ektiv faoliyatda, o'yinda, keyin esa ta'lim, mehnat, ishlab chiqarishda (chizish, modellashtirish, qo'llash, loyihalash)

Eng samarali aqliy rivojlanish ta'lim va tarbiya ta'sirida sodir bo'ladi. Zamonaviy pedagogika fani aqliy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichlari bilimlar tizimini o'zlashtirish, uning majmuini to'plash, ijodiy fikrlashni rivojlantirish va yangi bilimlarni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan bilish faoliyati usullarini egallash deb hisoblaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi ijtimoiy va biologik omillar majmuasiga bog'liq bo'lib, ular orasida aqliy tarbiya va unga rahbarlik, boyitish, tizimlashtirish rolini o'ynaydi.

Aqliy tarbiya - bu, birinchi navbatda, maktabgacha yoshdagi bolalarning faol aqliy faoliyatini rivojlantirishdan iborat bo'lib, aqliy tarbiya faqat pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan faoliyatda to'liq yuzaga keladi. Shunday qilib, aqliy tarbiya - bu kattalarning bolalar faol aqliy faoliyatini rivojlantirishga maqsadli ta'siridir. U

quyidagilarni o'z ichiga oladi: dunyo haqidagi mavjud bilimlarni yetkazish, ularni tizimlashtirish, kognitiv qiziqishlarni, intellektual qobiliyatlarni shakllantirishni, kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishni.

Aqliy tarbiya va aqliy rivojlanish bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Aqliy tarbiya ko'p jihatdan aqliy rivojlanishni belgilaydi, unga hissa qo'shadi. Biroq, bu hayotning birinchi yillarida bolalarning aqliy rivojlanishining qonuniyatlari va imkoniyatlari hisobga olingan taqdirdagina sodir bo'ladi. Aqliy tarbiyaning mazmuni intellektual qobiliyatlarni, tasavvurni, idrokni, xotirani, tafakkurni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Shuning uchun bolalarni maktabga tayyorlashda aqliy tarbiyaning roli ayniqsa katta bo'lib, bilimlar zaxirasini o'zlashtirish, aqliy faoliyat va mustaqillikni rivojlantirish, intellektual ko'nikmalarni egallash, maktabda muvaffaqiyatli o'qish va kelgusi mehnat faoliyatiga tayyorgarlik ko'rishning muhim shartidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy tarbiyasi bo'yicha quyidagi vazifalar belgilangan:

- atrofdagi hayotning eng oddiy hodisalari haqida to'g'ri tasavvurlarni shakllantirish;
- kognitiv psixik jarayonlarni rivojlantirish: his-tuyg'ular, xotira, tasavvur, fikrlash, nutqni rivojlantirish;
- qiziquvchanlik va aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish;
- aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish, aqliy faoliyatning eng oddiy usullarini shakllantirish.

Atrofdagi hayotning eng oddiy hodisalari haqida to'g'ri tasavvurlarni shakllantirishda maktabgacha yoshdagi bola har kuni u uchun yangi narsa va hodisalarga duch kelishini inobatga olamiz. Biroq, tegishli yo'l-yo'riqsiz bilim va tasavvurlarni to'plash tizimsizdir: ular yuzaki, ko'pincha noto'g'ri bo'lishi mumkin. Bola "bulut - paxta momig'i", "yulduzlar esa lampochka" deb o'ylaydi. Atrofdagi hayotni kuzatib, u mustaqil ravishda xulosalar chiqarishga harakat qiladi.

Tarbiyachining vazifasi bolalarda bilim zaxirasini izchil oshirish, ularni tartibga solish, aniqlashtirish va tizimlashtirishdir. Bola atrofdagi narsalar, ularning maqsadi, ba'zi sifatlarini (rangi, o'lchami, shakli) va xususiyatlari (urish, sinish, yirtish, quyish

va boshqalar), ular yaratilgan materiallar haqida aniq tasavvurga ega bo'lishi kerak. Shuningdek, u ba'zi tabiat hodisalari, ularning o'zaro bog'liqligi va qonuniyatlari (fasllarning o'ziga xos xususiyatlari o'rtasidagi munosabat, ba'zi hayvonlarning tipik belgilari va shu hayvonlarning turmush tarzi bilan bog'liqligi va boshqalar) haqida bilim oladi.

Jonsiz tabiat hodisalarini, o'simliklar, hasharotlar, hayvonlarning rivojlanishini kuzatish jarayonida tarbiyachi bolalarda dunyo haqidagi materialistik g'oyalarning asoslarini shakllantiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiy hodisalar va ular uchun mavjud bo'lgan voqealar bilan tanishadilar: xalqning mehnati, davlat bayramlari va boshqalar haqida ma'lumotlarni bilib oladilar. Kognitiv psixik jarayonlar - sezgilar, idrok etish, xotira, tasavvur, tafakkur hamda nutqni rivojlantirish aqliy tarbiyaning muhim vazifasidir.

Atrofdagi dunyoni bilish hissiyotlar va his-tuyg'ular bilan boshlanadi. Ularning rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, atrofdagi voqelikni bilish imkoniyatlari shunchalik boy bo'ladi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida sensorli ta'limga katta e'tibor beriladi.

Maktabgacha yoshda nutqni rivojlantirish alohida rol o'ynaydi. Inson o'z fikrini ifodalash va boshqalar aytganlarini tushunish uchun ona tilidan foydalanadi. Nutqni o'zlashtirish bolaga ob'ektlar yoki hodisalarni bevosita idrok etish orqali emas, balki bilvosita (hikoya, badiiy asar, tarbiyachining tushuntirishi va boshqalar orqali) voqelik haqida bilim olish imkoniyatini beradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida nutqni rivojlantirishning so'z boyligini boyitish, grammatik tizimni shakllantirish, izchil nutqni rivojlantirish kabi vazifalari hal qilinadi.

Maktabgacha yoshda bolalarda ongli ravishda yodlash qobiliyati shakllanadi, xotira miqdori ortadi va bunda vazifa ixtiyoriy xotirani mashq qilish, uni foydali bilimlar bilan boyitishdan iborat bo'ladi. Tasavvurni rivojlantirishga katta e'tibor berilib bu har qanday ijodiy faoliyat uchun zarurdir. Birinchi navbatda maktabgacha yoshda bu rekreativ tasavvur bo'lib, uning asosida hayotiy tajribani to'plash va fikrlashning rivojlanishi bilan ijodiy tasavvur shakllanadi. Kichik maktabgacha yoshdagi bola vizual-samarali va vizual-majoziy fikrlash bilan ajralib turadi. Shu

asosda og'zaki-mantiqiy, kontseptual tafakkur rivojlanadi. Pedagog bolalarda analitik-sintetik aqliy faoliyatni shakllantiradi, bu hodisalarni yaxshiroq tushunish, ularning muhim va zarur bo'lmagan tomonlarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Qiziqish va aqliy qobiliyatlarni rivojlantirishda qiziqish bolaga xos xususiyat ekanligini e'tiborga olish zarurdir. Bu atrofimizdagi dunyoga faol qiziqishda, hamma narsani tekshirish, teginish, harakatga keltirish istagida ifodalanadi. Boladagi ko'p savollar qiziquvchanlik mavjudligidan dalolat beradi.

Tarbiyachi kuzatishlarni tashkil qilishi, ularning savollariga o'z vaqtida javob berishga harakat qilishi, ularning fikrlarini mustaqil ravishda javob izlashga yo'naltirish orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning qiziqishini qo'llab-quvvatlaydi. Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalarda qiziquvchanlikni, ongning izlanuvchanligini rivojlantirish va ular asosida barqaror bilim qiziqishlarini shakllantirishdir. Maktabgacha ta'lim tashkiloti oldida bolaning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish vazifasi turibdi. Psixologiyada qobiliyatlar odatda ma'lum bir faoliyatni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadigan shaxsiy xususiyatlar deb ataladi.

Bolada qobiliyatlar tegishli faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi va rivojlanadi. Shaxsning aqliy qobiliyatlari ongning zukkolik (aqliy reaksiya tezligi), tanqidiylik (faktlarni, hodisalarni, mehnat natijalarini ob'ektiv baholash va ularni tahlil qilish, xatolarni sezish va boshqalar) kabi fazilatlari bilan tavsiflanishi mumkin. Qiziquvchanlik bu - to'g'ri javobni topish uchun turli usullardan foydalangan holda aqliy muammoning yechimini doimiy ravishda izlash qobiliyatidir. Pedagog shu tariqa bolalarning aqliy faoliyatini ana shu sifatlarning rivojlanishiga yordam berish maqsadida tashkil qiladi.

Iqtidorni rivojlantirish uchun u tezda javob berishingiz kerak bo'lgan o'yinlarni o'tkazadi ("Keyingi raqamni nomlang", "Qarama-qarshisini ayting", "Pashshalar - uchmaydi" va hokazo), oddiy muammolarni tez sur'atda hal qiling; ongning tanqidiyligini rivojlantirish, bolalarni bolalar ishini tahlil qilishga, javob berishga jalb qiladi; izlanuvchanlikni rivojlantirish uchun elementar tadqiqot faoliyatini tashkil

qiladi, boshqotirma topshiriqlarini taklif qiladi. Intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish, aqliy faoliyatning eng oddiy usullarini shakllantirishga harakat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy tarbiyalash vazifalaridan biri intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishdir, ya'ni. aqliy faoliyatning eng oddiy usullarini shakllantirish: ob'ektlarni tekshirish, ulardagi muhim va muhim bo'lmagan xususiyatlarni ajratib ko'rsatish, ularni boshqa ob'ektlar bilan taqqoslash va hokazolarni o'z ichiga oladi. Bu ko'nikma va qobiliyatlar kognitiv faoliyatning tarkibiy elementlari bo'lib, ular bolaga kelajakda bilimlarni muvaffaqiyatli egallashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son Qarori. (<https://lex.uz/ru/docs/-4327235>)
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 22.12.2020 yildagi 802-son qarori bilan "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti". (<https://lex.uz/ru/docs/-5179335>)
3. Выготский Л. С. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте // Л. С. Выготский. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. — М.: АСТ, Астрель, Люкс, 2005.
4. Венгер Л. А., Венгер А.Л. Домашняя школа. М.:Знание, 1994. 240 с.
5. Гуревич К. М. Психологическая диагностика. Учебное пособие. М., 1997
6. Эльконин Д.Б. Психическое развитие в детском возрасте // Избр. психологические труды, М., 1989.
7. Salayeva M.S. Umumiy pedagogika. Darslik. "Nodirabegim" nashriyoti. Toshkent - 2021-y., 598 bet.

ФИО авторов: *Asrorova Ruxsora Axmatovna*

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 10-DMTT Psixologi

Yodgorova Nilufar Xusanovna

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 10-DMTT Tarbiyachisi

Olimova Gulnoza Farxod qizi

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 10-DMTT Defektologi

Название публикации: «МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALAR UCHUN KORREKSION RIVOJLANTIRUVCHI HARAKATLI O‘YIN METODIKALARI»

Annotatsiya: *Maqolada bolaning diqqat, tasavvur, xotira, idrokini rivojlantirishga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim jarayoni, axborot kommunikatsiya, animatsiyalar, internet ma'lumot, videofilm, multfilm, audio.*

Hamimizga ma'lumki, avvalo bolani dunyoga keltirgan onaning o'zi ham har tomonlama sog'lom bo'lishi lozim.

Sog'lom avlodni kamolga yetkazish va tarbiyalashning turli yo'l-yo'riqlari, o'ziga xos usullari mavjud. Ayniqsa, bolani yoshligidan boshlab badan tarbiyasi va sport bilan shug'ullantirish ularni sog'lom va baquvvat bo'lishi bilan birgalikda ularning iroda sifatlarini ham tarkib toptirishga yordam beradi. Bu esa bolaning ilk yoshligidan boshlab o'yin orqali amalga oshiriladi.

O'yin bola hayotida juda muhim ahamiyat kasb etib turli o'yinlar orqali hayot haqidagi ma'lumotlarni o'rganib boradi. O'yin orqali bolaning barcha psixik jarayonlari va psixologik xususiyatlari rivojlanib takomillashib boradi.

Ayniqsa, harakatli o'yinlar bola tayanch harakat tizimining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatish bilan bir qatorda bolaning iroda sifatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Harakatli o'yin jarayonida bola chaqqonlik, tartiblilik, mustaqillik, qat'iyatlilik, sabr-toqat, chidamlilik kabi xususiyatlarini ko'rsatish bilan bir qatorda ularda o'yin qoialariga rioya qilish uchun mas'uliyatni his qilish, tartib-intizomli bo'lish, shuningdek, musobaqalarda orqada qolmaslik uchun shijoat, o'ziga ishonch, intiluvchanlik kabi sifatlarini namoyon eta olish xususiyatlari tarkib topib boradi. Binobarin, o'yinda ma'lum bir rollarni bajarishi bolaning his-tuyg'ulariga ham ta'sir ko'rsatadi. Chunki o'yin davomida bolada har xil xohish va istaklar tug'ila boshlaydi. Bu narsa kerakli vaqtda o'z xohishlarini jilovlashga, o'yin qoidalariga qat'iy amal qilishga o'rgatadi

Biz bilamizki, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning o'yinlarida kattalarning hatti-harakatlariga taqlid qilish kuchli bo'ladi va shu taqlid vositasida o'zini qurshab turgan olam haqida muayyan axborotga ega bo'lb boradi.

Harakatli o'yinlar orqali bolalarda harakat ko'nikmalari hosil bo'ladi va xayol hamda tasavvur tobora boyib boradi. O'yinlarda bolalarning nafaqat irodaviy sifatleri, balki, ularda aqliy, manaviy va

axloqiy sifatlar ham rivojlanib boradi. Bolalar jamoa bo‘lib o‘ynaladigan o‘yinlarda birgalashib harakat qilish, bir-biriga nisbatan xayrixoxlik, bir-birini qo‘llab-quvvatlash, maqsadga erishish uchun bir-biriga maslahat berish, ko‘maklashish, farosati va tadbirkorligini, qadriyatini ko‘rsatishi, jamoat oldida faqat o‘zining emas, balki o‘rtoqlarining hatti-harakatlari uchun ham javobgarlik hissini seza olishga o‘rganadilar. Bunday xususiyatlarning tarkib topa borishi bolani qiyinchiliklarni yengib o‘tishiga yordam beradi.

Harakatli o‘yinlarda bajariladigan turli hatti-harakatlar, yani, yurish, yugurish, sakrash, irg‘itish, uloqtirish, tirmashib chiqish kabi mashqlar bola harakatlarini rivojlantirish va takomillashtirishda katta ahamiyatga ega. Harakatlarning shakillanishi bilan birga ularning jismoniy qobiliyatlari ham rivojlanib boradi.

Harakatli o‘yinlar bolalarning jismoniy jihatdan unib -o‘sishlariga, salomatliklari yaxshilanishiga, chiniqishlariga, organizim va umumiy ish qobiliyatlarini yanada mustahkamlanishiga yordam beradi.

Botir bolalar

Bolalar Qo‘l ushlab, davra qurib turishadi va birgalikda:

Biz botir bolalarmiz,

Biz jasur bolalarmiz.

Mana qaranglar-a sizlar-

Suvda ham ochiq ko‘zlar. deyishadi.

Shunday deb bolalar Qo‘llarini pastga tushiradilar va hammalari ko‘zlarini yummasdan baravar suvga sho‘ng‘iydilar. O‘yin 3-4 marta takrorlanadi.

Ko‘rsatmalar. Mashqning to‘g‘ri bajarilganligining tekshirish uchun tarbiyachi suv ichiga qanday buyim qo‘yilganligini bolalardan so‘rash mumkin

Balandroq irg‘it

Bola Qo‘lidagi koptokni mumkin qadar balandroq irg‘itishga intiladi. Bunda u koptokni o‘z boshi ustidan yuqoriga tikka otib bva yana mumkin qadar balandroq otishga intiladi.

Bola koptokni ham bir Qo‘llab, ham ikki Qo‘llab irg‘itishi mumkin.

Koptokni ilib ol

Baland 1,5-2m narida katta kishi turadi. U koptokni bolaga irg‘itadi, u esa orqaga qaytaradi. Bu paytda katta kishi: ”Ilib ol, menga tashla, tushirib yuborma”, deydi. Har bir so‘zni aytganda bir martadan koptok irig‘tiladi. Kichkintoy koptokni bemalol ilib olishga va uni shoshilmasdan irg‘itishga ulgirishi uchun so‘zlarni shoshilmasdan, chozib aytish kerak.

Koptokni ilib olib va irg‘itish malakasini egallab olishga qarab bola bilan katta kishi orasidagi masofani uzaytirish mumkin. Agar ikkita bola o‘ynayotgan bo‘lsa, katta kishi ular koptokni yaxshiroq irg‘itishlarini va ilayotganda uni ko‘kraklariga bosib olmasliklarini kuzatib turadi.

O‘z juftingni top

Tarbiyachi bolalarga asosiy rangdagi bayroqchalardan bittadan tarqatib chiqadi. Ishora bo'yicha childirma ovozi chiqishi bilan yoki chapak chalinishi bilan bolalar bayroqchalarini boshlaridan yuqorida ko'tarilib, hilpiratib yugirib ketadilar. Keyingi ishora bo'yicha yani childirma bir necha zarb berib urilganda yoki ketma-ket chapak chalinganda yoki "o'z juftingni top" degan so'zlar aytilishi bilan bir xil rangdagi bayroqchali bolalar juft-juft bo'lib, o'zlariga sherik topib oladilar. Har bir juft erkin holda qandaydir shakini aks ettirib turadi. O'z juftini topolmay qolgan bolaga boshqa hamma bolalar baravariga shunday deb murojat qiladilar:

Ha, bo'l Ahmat anqayma,

Sherik tanla, lalayma.

Shundan keyin bolalar maydon bo'lib yana yugirib ketadilar. O'yin 5-6 marta takrorlanadi.

O'yinda o'yinchilar soni toq bo'lishi mumkin, bunday holda tarbiyachi ham o'yida ishtirok etadi.

O'yin qoidasi: Tarbiyachining Qo'lida hamma rangdagi bayroqchalardan bo'lishi kerak, O'yin takrorlangan vaqtda u bir necha bolaning bayroqjasini almashtirib beradi. O'yinda ishtirok etayotgan bolalar ishora bo'yicha o'zlariga har xil sheriklar tanlashlari kerak.

Quyonglar bilan bo'ri

Bolalar quyonglarni, ulardan biri bo'rini aks ettiradi. Maydonchani bir tomonida quyongchalar o'z uylarini belgilashadi.

Tarbiyachi quyondagi sherni aytadi:

O'tloqda quyongchalar,

Dikir- dikir o'ynashar.

Bori uyg'otmagin deya,

Asta qarab qo'yishar.

Qatnashchilar ana shu so'zlarga muvofiq harakat qilib, uycharidan sakrab-sakrabchiqadilar. Maydoncha bo'lib yugirib, goh ikki oyoqlab sakraydilar, goh cho'qayib o'tirib, o'zni yeydilar. Tarbiyachi "Bo'ri" so'zini aytishi bilan jarlikdan sakrab chiqadi va quyonglarni quvlab ketadi. Bo'ri ularni tutishga(Qo'lini tekizishga)harakat qiladi. Quyonglar o'z uylariga qochib ketadilar. Bu yerda endi bo'ri ularni tutishi mumkin emas. Tutilgan quyonglarni bo'ri o'zining iniga-jarlikga olib ketadi. O'yin qaytadan tiklanadi. Kelishib olinganiga muvofiq, bo'ri 2-3 quyongni tutgandan keyin uning vazifasiga boshqa o'yinchi tayinlanadi. O'yin 3-4 marta takrorlanadi.

Har bir quyong o'z inini egallaydi. Quyonglarning umumiy uychari ham bo'lishi mumkin. Dastlab bo'ri fazifasini tarbiyachi ifoda etishi ham mumkin.

Qopqon

O'yinchilar teng bo'lmagan ikki guruhga bo'linadilar. Kichik guruh bolalari qo'l ushlashib, doira hosil qiladilar. Ular qopqon vazifasini o'taydilar. Qolgan bolalar(sichqonlar)doiradan tashqariga bo'ladilar. Qopqon vazifasini bajarayotgan bolalar doira bo'ylab boradilar va:

Narsalarni kemirib,
Jonga tegdi sichqonlar.
Ehtiyot bo‘ling makkorlar,
Sizni quvib yetamiz
Hammangizni tutamiz....

Bolalar to‘xtab, darvoza hosil qilib bir-birlarining qo‘llarini ushlab olgan holda yuqoriga ko‘taradilar. Sichqonlar qopqon ichiga yugirib keladilar va undan yugurib chiqadilar. Tarbiyachi ”Qo‘lingizni tushiring” deyishi bilan doira bo‘lib turgan bolalar qo‘llarini tushiradilar, cho‘qayib o‘tirib qopqon atrofini berkitadilar. Doira(qopqon)ichidan yugirib chiqqan bolalar tutilgan hisoblanadilar. Ko‘pchilik bolalar tutilgach, bolalar vazifalarini almashtiradilar va o‘yin qaytadan boshlanadi.

Qopqon bekilgach, sichqonlar doira bo‘ylab turgan bolalarning qo‘llari tagidan chiqib ketishi yoki orani yorib chiqishi mumkin emas. Juda chaqon biror marta qopqonga tushmagan bolalarning nomlarini alohida takitlab, ularni rag‘batlantirish kerak

G‘ozlar

Maydonchanning bir tomonida- chiziq bilan ajratilgan joyda g‘ozlar yashaydi. Qarama-qarshi tomonda cho‘pon turadi. Maydoning chap tomonida bo‘rining uyi bo‘ladi. Qolgan joy o‘tloq. Bo‘ri va cho‘pon vazifasini bajaruvchi bolalarni tarbiyachi tayinlaydi, qolgan bolalar g‘oz bo‘ladilar. Cho‘pon g‘ozlarni o‘tloqqa olib chiqadi, ular o‘tloqda yurib, uchadilar

Cho‘pon:-G‘ozlar, g‘ozlar

(G‘ozlar to‘xtab, javob beradilar).

G‘ozlar:-g‘a,-g‘a-g‘a!

Cho‘pon:- don yeyapsizmi?

G‘ozlar:-Ha,-ha,-ha!

Cho‘pon:- Qani uchib kelinglar!

G‘ozlar:- Ucha olmaymiz!

Tog‘ ostidagi bo‘ri

Bizni uyga qo‘ymaydi.

Cho‘pon:- Qanotlaridan ajratmay,

Uyga tomon uchinglar!

G‘ozlar qanotlarini yozib (Qo‘llarini yon tomonga uzatib) o‘tloqdan uy tomon uchdilar, bo‘ri esa uyasidan chiqib, ularni tutishga(Qo‘l tekizishga) harakat qiladi.Tutilgan g‘ozlar bo‘rining uyasiga kiradilar. Bir necha marta yugurib o‘tgandan so‘ng (o‘yin tartibiga ko‘ra) tutilgan g‘ozlar sanab chiqiladi. So‘ngra yangi bo‘ri va cho‘pon tayinlanadi. O‘yin 3-4 marta takrorlanadi. O‘yinning boshida bo‘ri vazifasini tarbiyachi bajaradi.

Qiziqchilar

O'yinchilardan biri qiziqchi qilib tayinlanadi va u davra o'rtasida turadi. Qolgan bolalar qo'l ushlashib doira bo'ylab (tarbiyachi ko'rsatmasiga binoan o'nga va chapga) yuradilar va:

Doira bo'ylab,

Ketma-ket.

Boramiz qadam-baqadam,

Birgalikda hammamiz-

Mana... bunday qilamiz deyishadi.

Bolalar to'xtab, Qo'llarini tushiradilar. Qiziqchi biror harakatini qilib ko'rsatadi, qolgan hamma bolalar bu harakatni takrorlashlari kerak. O'yin 2-3 marta takrorlanadi, qiziqchi o'yinchilardan birini o'z o'rniga tayinlaydi, so'ngra o'yin yana davom ettiriladi. O'yin 2-3 marta takrorlanadi.

O'yin qoidasi. Qiziqchilar bir harakatni hadeb takrorlamay, xilma-xil harakatlarini ko'rsatishi kerak.

Ovoz chiqarmay yugurib o't

Bolalardan biri maydoncha o'rtasida o'tirib, ko'zini yumadi, qolgan bolalar maydonchaning bir tomoniga turadilar; ulardan 6-8 kishi maydonchaning ikkinchi tomonida o'rtadi o'tiradigan bolalarning yonidan yugurib o'tsalar, ularni ona boshi to'xtadmaydi. Agar u qadamlar tovushini eshitsa, to'xta deydi va ko'zini ochmay ovoz eshitilgan tomonni to'g'ri ko'rsatsa, bolalar o'z joylariga qaytib boradilar. So'ngra keyingi guruh bolalari yugurib o'tadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan Davlat talablari. Maktabgacha ta'lim jurnali. Toshkent.2000yil №1-9-12b.
2. N.U.Bekboeva, Z.I.Ibrohimova, H.I.Qosimova "Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish" Toshkent. O'qituvchi. 1995 yil.
3. Maktabgacha yoshda bo'lgan bolalar uchun rivojlantiruvchi o'yinlar (ota-onalar va pedagoglar uchun qo'llanma) 1997yil.

ФИО авторов: *Nurmatova Xosiyat Mamanazarovna*

Navoiy viloyati Karmana tumani 17-DMTT Direktori

Primova Maloxat Xodjiyeva

Navoiy viloyati Karmana tumani 4-DMTT Direktori

Baratova Maxsuda Maxmudovna

Navoiy viloyati Karmana tumani 17-DMTT Uslubchisi

Название публикации: «BOSHQARUV JARAYONIDA RAHBAR SHAXSIGA
XOS XUSUSIYATLAR»

Annotatsiya: *Bu maqolada boshqaruv jarayonida rahbar shaxsiga xos xususiyatlar haqida fikr yuritiladi*

Kalit so'zlar: *yetakchi, individual komillik, yuksak maqsadlar, liderlik qobiliyati, rahbar, boshqaruv.*

Boshqaruv ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarda va ta'lim tizimida ta'lim ishtirokchilari ustidan nazoratni amalga oshirishning omillari sifatida e'tirof etilib, har qanday jamiyatga xos bo'lgan, hayot va turmush zaruratidan kelib chiqadigan faoliyatdir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bu faoliyat mohiyati yanada takomillasha boradi. Boshqarishning asosiy maqsadi - mehnat ahlining moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun ishlab chiqarishni va shu asnoda barcha ijtimoiy munosabatlarni taraqqiy ettirishdan iborat. Boshqaruv - taraqqiyotning har qanday bosqichida jamiyatga xos bo'lgan ichki xususiyatdir. Bu xususiyat umumiy xarakterga ega. Bu xususiyat ijtimoiy jamoa mehnatida, turmush va mehnat jarayonida kishilarning o'zaro aloqada bo'lishi, o'z moddiy va ma'naviy faoliyatining mahsulotini almashtirish zaruriyatidan kelib chiqadi. Boshqaruv nazariyasi - nisbatan yangi fan tarmog'i bo'lib, ob'ektiv borliqni ilmiy bilishga asoslanadi. U o'z faoliyatini bir qator tabiiy va ijtimoiy fanlar zaminida ko'radi. Boshqaruv jarayonining mohiyati va qonunlarini aniqlash, bu jarayonda sodir bo'ladigan munosabatlarni ochib berish, uning tizimini ishlab chiqish va boshqaruv sub'ekting asosiy tamoyillarini ishlab chiqish boshqaruv nazariyasining vazifalaridir. Rahbar - menejer, u odamlar bilan ishlaydi, ularning kasbiy yutuqlari va xavfsizligi uchun javob beradi, vazifalarni bajarish uchun ular kuch-g'ayratini uyushtiradi va uyg'unlashtirishni amalga oshiradi. Ma'lumki, jamiyat iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy sohalarni o'z ichiga qamrab oladi. Shunga muvofiq tarzda boshqarishning ham uchta asosiy yo'nalishi mavjuddir. Eng asosiysi, iqtisodiy boshqaruvdir. Chunki, iqtisod – moddiy ishlab chiqarish jamiyat hayoti va taraqqiyotining negizini tashkil etadi. Respublikamiz mustaqillikka erishgan hozirgi davrda iqtisodni boshqarishga jiddiy e'tibor berilayotgani bejiz emas. Milliy tiklanish iqtisodni qayta qurishdan boshlanadi. Iqtisodiy jihatdan O'zbekistonning rivojlangan mamlakatlarga yetib olishi iqtisodiy boshqaruvni to'g'ri yo'lga qo'yilishi bilan chambarchas bog'liqdir. Ijtimoiy-siyosiy boshqaruv kishilarning turli jamoalari (ijtimoiy guruhlar, millatlar, jamoalar va b.) o'rtasidagi munosabatalarni boshqarishdir. Boshqaruvni bu turining asosiy mohiyati - turli guruhlar ittifoqini yanada mustahkamlash va taraqqiy ettirishdan iborat. Mehnat jamoalarining

ijtimoiy rivojlanishida boshqarish katta ahamiyat kasb etadi. Chunki, barcha ishimizning va rejalarimiz taqdiri ko'p jihatdan jamoa munosabatlarining takomillashuv darajasiga, "ijtimoiy mikroiklim"ning sog'lom bo'lishiga bog'liqdir. Shu jihatdan bu turdagi boshqaruvdan ko'zlangan maqsad davlat boshqaruvini takomillashtirib, ijtimoiy o'z-o'zini idora qilishga aylantirishdir. Jamiyatni va ayrim a'zolar ma'naviy rivojlanishini boshqaruv – boshqarishning yana bir asosiy turidir. Ilmiy texnika rivojlanish asrida ma'naviy ishlab chiqarish sohasini boshqarish g'oyat katta ahamiyat kasb etadi. Bu shakldagi boshqarish, o'quv muassasalari, xalq ta'lim organlari, fan, adabiyot, san'at, madaniyat sog'liqni saqlash kabi sohalarni boshqarishni o'z ichiga oladi. Boshqaruv inson miyasiga taqqoslanadi, bunda Shaxsning yaratuvchilik imkoniyatlari mujassamlangan, undan uning ijodiy qobiliyati namoyon etilishiga ko'rsatma beriladi. Insoniyat tomonidan fan-texnika, iqtisodiyot va ijtimoiy muvafaqqiyatlar tobora oshirilib borishiga ko'ra boshqaruv faoliyatining ilmga bo'lgan talabi ham to'xtovsiz o'sib boradi. Bunday ilmiy yondashish ehtiyojini quyidagi holatlar bilan izohlash mumkin: - Birinchidan, boshqaruvning nodir xususiyati: biror yo'qdan muayyan nimanidir qilish, tarqoq unsurlardan tizim tuzish. - Ikkinchidan, rahbar tasarrufida bo'lgan yoki u javobgar hisoblangan qadriyatlar ko'lamining jadal oshishi. - Uchinchidan, insonlar kuch-g'ayratiga asoslangan boshqaruvning yaratuvchilik samarasi rahbariyatdan har tomonlama ma'lumotlilik, o'z kasbini ustasi bo'lishlik va tizimli yondashishni talab qiladi. «Rahbarlik qilish» degan so'zga lug'atlarda boshqarish, maslahat berish, kuzatish, yo'naltirish, ko'rsatma berish degan turli izohlar berilgan. Hozirgi davrda rahbarlarga qo'yiladigan talablar juda ko'p. Jumladan, ma'naviy yetuklik, intizom va mehnatga bo'lgan munosabati, bilim darajasi, tashkilotchilik qobiliyati, boshqarish samaradorligini ta'minlay olishi va boshqalardan iborat. Savol tug'iladiki rahbarda qanday ijobiy xislatlar mujassamlashgan bo'lishi kerak? Rahbarning ijobiy xislatlarini belgilovchi mezonlar: dovyuraklik, yaxshi niyatlilik, sog'lom fikrlilik, kamtarinlik, samimiy xushmuomalalik, rahimdillik, qanoatliliklardan iborat desa to'g'ri bo'ladi. Yuqoridagilardan kelib chiqib Shuni ta'kidlash kerakki, rahbar o'z huquq va vakolatidan umumdavlat manfaatlarini jamoa va xodimlarning shaxsiy manfaatlari bilan uyg'un olib borishda mohirona foydalanishi zarur. Rahbar vazmin, har qanday vaziyatda ham o'zini tuta biladigan, odobli va xushmuomala bo'lishi zarur. Rahbarning faoliyati ko'p jihatdan pedagogik faoliyatdan iborat bo'lishi lozim. Chunki, rahbar bajaruvchilarga qat'iyat bilan o'z g'oyasini o'tkazadi va ularni amalga oshirishni o'rgatadi. Har bir rahbar psixologik bilimlar bilan bir qatorda xodimlarga ularni tarbiyalash va mukammallashishlariga ta'sir etuvchi Shakl hamda usullarning yanada samaraliligini topish mumkin.

Rahbar bir qator talablarga javob berishi kerak. "Rahbarlik qilish" degan so'zga izohli lug'atlarda boshqarish, maslahat berish, kuzatish, yo'naltirish, ko'rsatma berish degan turli ma'lumotlar berilgan.

Rahbarlik uslubidagi salbiy qusurlarni bartaraf etish degani- bu boshqarishning barcha unsurlariga e'tiborni kuchaytirish demakdir. Eng avvalo rahbar yuqoridagi nuqsonlardan xoli bo'lishi va ish uslubini quyidagi ijobiy fazilatlar zahirida tashkil qilishi lozim:

1.

Rahbar o'z huquq va vakolatidan umumdavlat manfaatlarini jamoa va xodimlarning shaxsiy manfaatlari bilan uyg'un olib borishda mohirona foydalanish zarur. Ammo davlat manfaatlariga putur etkazmasdan, shaxsiy manfaatlar umum manfaatlarga bo'ysinishi lozim.

2.

Ishlab chiqarishni faqat jamoada obro'-e'tiborga ega bo'lgan rahbargina yaxshi boshqaraoladi. Ayni paytda shuni unutmaslik kerakki, obro' faqat xizmat mavqei bilan emas, balki, avvalo, bilim, tajriba, ishga va xodimlarga munosabat bilan orttiriladi.

3.

Rahbar vazmin, har qanday vaziyatda hamo'zini tutabiladigan, odobli va xushmuomala bo'lishi zurur. O'z xatti- harakatini nazorat qila oladigan, kayfiyati va sezgilarini tiya biladigan, yurish turishida bo'ysinuvchilarga o'rnak ko'rsatadigan bo'lishga majburdir.

4.

Buyruq hammaga ham yoqavermaydi. Shu sababli bo'yinuvchi xodimlarga beriladigan farmoyish faqat bevosita buyruq shaklida bo'lmasdan, balki topshiriq va vazifa, maslahat tarzida ham bo'lishi kerak. Bu o'rinda quyidagi ibratli ish uslubini bilish foydadan xoli emas.

Yang biror tashkilotga xat yo'llash zarurati tug'ilib qolgan holda maktub matnini boshidan oxirigacha aytib turib yozdiradi-da, pirovardida xodimiga shunday savol bilan murojat qilardi: "Sizning xat matni xususidagi fikringiz qanday?" Agar xat matnini biror xodimi tayyorlagan bo'lsa, uni o'qib chiqqach, mabodo kamchiligi uchrasa yoki yoqmasa, buni xodimning yuziga solish o'rniga maslahat yo'sinida fikrlashadi: "Balki xat matnini biroz boshqacharoq qilib yozganimiz ma'qulmidi, siz nima deysiz?".

Yang o'z xodimlariga nima qilish kerakligi haqida hech qachon ko'rsatmalar bermaydi, zimmadagi vazifalarini mustaqil bajarishlari uchun imkon yaratadi. Mustaqil harakat qilishga, o'z xatolaridan tegishli xulosa chiqarish va boshqa takrorlamaslikni odat qilishga undaydi.

Haqiqatdan ham, bunday munosabat xodimlarni mustaqillikka o'rgatadi, xatolarni tez tuzatish va ishni oxirigacha pishiq-puxta bajarishga odatlantiradi. Qolaversa, bunday usul ishchi-xizmatchilarning izzat- nafsinu hech qachon kamsitmaydi va, ayniqsa, ularda o'z imkoniyatlari va mahoratlariga qat'iy ishonch, mehnatga ishtiyoq tug'diradi.

Demak, agar rahbar insonlarda o'ziga nisbatan iliqlik, izzat- hurmat hissini uyg'otmoqchi bo'lsa, u salbiy xislatlardan, ya'ni buyurish, ko'rsatma berish ohanglaridan voz kechib, maslahat solishi, ulardan fikr olishi kerak. Shunda uning umumiy ishga ko'proq nafi tegadi.

6.

Rahbar intizom va tartibga rioya qilishini qat'iy talab qilishi va bo'ysinuvchilarning biron nojo'ya harakatini e'tibordan chetda qoldirmasligi kerak. Talabchanlik tarbiyaning asosi va ongli intizomning eng mustahkam zaminidir.

Xullas, rahbardagi odamlarni boshqarish qobiliyati, odamlar haqida g'amxo'rliqi, tashabbuskorlik, qat'iyatlik, mustaqillik, talabchanlik, bo'ysinuvchi xodimlar bilan maslahatlasha bilish, o'z so'zini ustidan chiqish kabi ijobiy fazilatlar undagi salbiy qusurlardan qutulishga yordam beradi.

Rahbar salbiy qusurlar domiga tortilmaslikka intilishi kerak. U egallab turgan lavozimidan ketib qolmasligi uchun quyidagi o'nta qoidaga rioya qilmog'i lozim:

1. Iloji boricha qulog'ingizgachya ishga qo'miling. o'z kompaniyangiz mijozlarini ko'paytirish uchun barcha imkoniyatlaringizni ishga soling.

2. Kompyuterni o'rganing.

3. Chet tilini o'rganing.

4. O'z arxivangizni tashkil qiling.

Zarur tashkilotlar va kishilar adreslari, telefonlarini yozib boring. Ular favqulodda hollarda kerak bo'lib qoladi.

5. Har doim "ha" deng.

Hamma narsani bajarishga urining. Hattoki imkoniyatingiz, qobiliyatingiz etarli bo'lmasa ham oldin bajarmagan ishingizni bajarishga harakat qiling. Ishidan ketib qolishning eng qisqa yo'li: "Bu mening ishim emas" deb javob berish. Bunday so'zni aytishdan o'zingizni tiying.

6. Chiroyli imo, ishora qilishni biling.

Firma inqirozga uchragan vaqtda ham uni bunday holatdan chiqarish uchun vaqtingizni ayamasligingizga tayyor ekanligingizni bildiring.

7. Malakangizni muttasil oshirib boring.

8. Kishilar bilan bo'ladigan muomalada xushfel va iltifotli bo'ling.

Noyob, nazokatli, do'stona kayfiyat jamoadagi muhitni yaxshilaydi, o'zaro ishonchni mustahkamlaydi., kishilarni hamjihatlikka chorlaydi.

9. Boshqalar bilmaydigan va bajaraolmaydigan u yoki bu ishni bilish va bajara olishga urining. Bu nur ustiga a'lo nur bo'ladi.

10. Ish vaqti faqat "dan va gacha" bo'lmasin.

Agar Siz ertalab ish vaqtidan oldin yoki ish vaqti tugagandan so'ng ish joyida bo'lsangiz, bilingki bu ham e'tiborsiz qolmaydi.

Boshqaruv uslublari

Rahbarning ish uslubi - bu boshqaruv jarayonida u yoki bu masalalarni hal qilishda uning o'ziga xos yondashishidir. Rahbar qaror qabul qilganda, uning bajarilishini tashkil etganda va qo'l ostidagi kishilar ishini nazorat qilganda u o'z vazifalariga muvofiq ish ko'radi.

Biroq har bir rahbar bunda o'ziga xos ravishda, boshqaruv jarayonida o'zi uchun mos bo'lgan, o'z rahbarlik uslubini belgilaydigan usullar bilan xarakat qiladi. Mutlaqo bir xil ikki kishi

bo'lmaganidek, rahbarlikda ham mutlaqo bir xil uslub yo'q. Rahbarlik uslubi rahbarlarning o'z qo'l ostidagilari bilan aloqasida, ularning o'zaro munosabatlarida tarkib topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Boymurodov N. Rahbar psixologiyasi. - T: Yangi asr avlodi, 2005.- 152b.

3. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya.- T: TDIU.- 2012.-122b.

4. Mahmudov I. Boshqaruv psixologiyasi.- T: YUNAKS-PRINT MCHJ, 2006.232 b.

5. G'oziyev E.,Toshimov R. Menejment psixologiyasi.-T:O'zMU,2001.- 144 b.

ФИО авторов: *Umarova Janar*

Navoiy viloyati Konimex tumani 4 -DMTT Tarbiyachisi

Muratova Raya

Navoiy viloyati Konimex tumani 4-DMTT Tarbiyachisi

Karsakbayeva Tansulu

Navoiy viloyati Konimex tumani 4-DMTT Tarbiyachisi

Название публикации: «МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA TAFAKKURNI RIVOJLANISHI»

Annotatsiya: *Maqolada bolalar psixologiyasining muxim tomonlaridan biri – turli yoshdagi bolalarda sezgi, tafakkur, diqqat, xotira, nutq, tafakkur, hissiyot, hayol va iroda kabi psixik jarayonlarining namoyon bo'lishi, taraqqiy etishi hamda itakomillashuvining qonuniyatlarini o'rganish haqida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim jarayoni, axborot kommunikatsiya, animatsiyalar, internet ma'lumot, videofilm, multfilm, audio.*

Tafakkur bilish jarayonining eng yuksak shaklidir. U shaxsning obyektiv voqelikdagi narsa va hodisalarni, ularning muhim xususiyatlarini, bog'lanish hamda munosabatlarini bevosita umumlashgan holda aks ettirishdan iborat bo'lgan aqliy jarayonidir. Tafakkur amaliy faoliyat asosida hissiy bilishdan boshlanadi va hissiy bilish chegarasidan tashqariga chiqadi.

Inson dunyoga kelar ekan, asta-sekinlik bilan butun olamni tanib, ilg'ab boshlaydi. Uning tashqi ta'sirlarga javob reaksiyasi ham tobora kuchayib boradi. Bu jarayonlarning barchasi birdaniga sodir bo'lib qolmasdan, balki, turli xil omillar aralashuvi natijasida yuzaga keladi. Ya'ni, insonning bilish jarayonlari, hissiy-irodaviy sohasi, tashqio'zgarishlar jamlanib insonni olamga, olamni esa, insonga tanitib boshlaydi.

Ana shunday jarayonlar sodir bo'lar ekan, bunda albatta xotiraning o'rni bo'lakdir. Chunki, agar tashqi olamning bosh miya katta yarim sharlari qobig'ida hosil bo'ladigan obrazlari, timsollari va ularning izlari yo'qolib ketaversa, tajribaning saqlanishi, bilimlarning boyishi, murakkablashishi, muayyan tartibga kelishi, qaytadan jonlanishi mutlaqo mumkin bo'lmas edi.

Biz bilamizki, individning o'z tajribasini esda saqlashi, esda olib qolishi va keyinchalik uni yana qaytadan esiga tushirishi xotira deb ataladi. Xotira insonni kelajagini, tarixini, butun yashash jarayonini anglatib, eslatib turuvchi jarayondir.

Dunyoni bilish faoliyati ikki yo'ldan borishi mumkin. Bevosita yo'l bilan narsa va hodisalarning ayrim xossalarni sezgilar yordamida, idrok orqali narsa va hodisalarni yaxlitligicha,

shuningdek, ilgari sezib idrok qilgan narsalarni ko‘z oldimizda yaqqol tasavvur qilib bilib olamiz. Bu bevosita hissiy bilishdir.

Tafakkur deganda biz nimani tushunamiz. Kundalik hayotimizda tafakkur so'zi ostida so'z orqali fikr bildirish nazarda tutiladi. Psixologiya fanida esa bu chuqur va keng ma'noli tushunchadir. Psixologlar har qanday ruhiy jarayonni tafakkur atamasi ichiga kiritadilar, uning yordamida inson biron bir masalani yechimini izlaydi va hal etadi.

Maktabgacha davr bolaning o‘rish, rivojlanish, o‘zini namoyon etishga intilish, o‘rganish, bilishga ishtiyoqi kuchli bo‘lgan davridir. Aynan shu davrda bolaning insoniy sifatleri va aqliy salohiyati rivojlanishi uchun poydevor yaratiladi. Maktabgacha yoshdagi bola bilan ta‘lim-tarbiya qanchalik erta boshlansa, samarasi shunchalik barvaqt namoyon bo‘ladi va bolaning butun hayotiga ijobiy ta‘sir qiladi.

Shunday ekan, bolalar tafakkurini rivojlantirish asosiy vazifalardan biriga aylanadi. Buning uchun uning yirik va mayda qo‘l motorikasini rivojlantirish zarur. Chunki inson qo‘l va barmoqlarida nerv tolalari joylashgan. Barmoqlar orqali inson axborot oladi. Bolalarning mayda motorikasi uning nutqi, mantiqiy tafakkurini shakllantirishga ta‘sir etadi. Bolalarning qo‘l va bilak motorikasi to‘g‘ri rivojlantirilsa, miya faoliyati shunchalik yaxshi taraqqiy etadi.

Tasavvur etish, tafakkurning rivojlanishidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar mashg‘ulotlaridagi asosiy vazifalardan biri – bola miyasida buyum va hodisalar haqidagi axborotni tasavvur ettirish.

Masalan, rasm chizish, turli o‘yinlar, kubiklardan biron-bir narsa yasash orqali bola ana shu axborotni tafakkurida rivojlantiradi. Ushbu tafakkur turi boshqa tafakkur turlariga asos bo‘lib, so‘z boyligi, mantiqiy tafakkurning shakllanishi, kelajakdagi maktab darslarini a‘lo darajada o‘zlashtirishda ko‘maklashadi.

Tafakkur bilish jarayonining eng yuksak shaklidir. U shaxsning obyektiv voqelikdagi narsa va hodisalarni, ularning muhim xususiyatlarini, bog‘lanish hamda munosabatlarini bevosita umumlashgan holda aks ettirishdan iborat bo‘lgan aqliy jarayonidir. Tafakkur amaliy faoliyat asosida hissiy bilishdan boshlanadi va hissiy bilish chegarasidan tashqariga chiqadi.

Dunyoni bilish faoliyati ikki yo‘ldan borishi mumkin. Bevosita yo‘l bilan narsa va hodisalarning ayrim xossalarni sezgilar yordamida, tafakkur orqali narsa va hodisalarni yaxlitligicha, shuningdek, ilgari sezib tafakkur qilgan narsalarni ko‘z oldimizda yaqqol tasavvur qilib bilib olamiz. Bu bevosita hissiy bilishdir. Tafakkur deganda biz nimani tushunamiz. Kundalik hayotimizda tafakkur so'zi ostida so'z orqali fikr bildirish nazarda tutiladi.

Psixologiya fanida esa bu chuqur va keng ma'noli tushunchadir. Psixologlar har qanday ruhiy jarayonni tafakkur atamasi ichiga kiritadilar, uning yordamida inson biron bir masalani yechimini izlaydi va hal etadi.

Tafakkur turlari tafakkurning boshqa turlari ham mavjud, ular ham o'ziga yarasha masalalarga bog'lanadi. Notanish masalaga inson duch kelar ekan va uning yechimi noaniq bo'lsa, inson o'zining ijodiy tafakkurini ishga soladi. Odatda bu tafakkur turida mantiqiy va tasavvurli turlar birlashib ketadilar, lekin muhim rolni intuiciyaga bog'lashadi.

Ayrim hollarda tasavvur etib harakatlanish tafakkuridan foydalaniladi. Uning o'ziga xos tarafi esa amaliy harakatlarning kiritilishidadir. Bunday tafakkurga ega insonlar haqida odatda "Qo'li gul" deb ham atashadi. Odamlarning ehtiyojlari, hayotiy qiziqishlari va faoliyatlari juda xilma - xildir. Shu sababli, odamning tafakkuri ham turli hollarda har xil turda namoyon bo'ladi.

Bilish uchun kerak bo'lgan vazifalarni va har xil amaliy vazifalarni hal etishga to'g'ri kelib qolganida, shuningdek, boshqa odamlarning fikrlarini nutq orqali va amaliy muomalada bilib olishga, tushunib olishga to'g'ri kelinganida odam o'z fikrini ishlatadi. Mana shundan ijodiy tafakkur va tushunish deb ataladigan tafakkur kelib chiqadi.

Tafakkurning faolligi qay turda bo'lishiga qarab, u ixtiyoriy va ixtiyorsiz tafakkurga bo'linadi, tafakkurning umumiy lashganlik darajasiga qarab, u aniq va abstrakt tafakkurga, yo'nalishiga qarab, u nazariy va amaliy tafakkurga bo'linadi. Tafakkurning qaysi bir turi yaxshiroq? Keling bolaga shunday masala bersak: "Qiz bolada uch dona konfet bor edi, ona unga yana ikkita donani beradi. Qizaloqning endi nechta konfeti bor?" katta guruh bolasi ushbu misolni murakkab bo'lmagan fikr yuritish orqali yechishga harakat qiladi: "Uchga ikkini qo'shsa besh bo'ladi". Matematikani bilmagan bolakay esa ushbu masalani o'zga usul bilan hal qiladi. U o'sha uch dona konfetni avval tasavvur etadi (uchtasi qizaloqniki va onasi bergan ikkita qolganini), tasavvur etgan holda, ularni rasmda ko'rgani kabi sanab chiqadi. Javob bir xil besh bo'ladi, lekin bolakay uning yechimini qanday topganligini ayta olmaydi. Boladan qanday bilding degan savolga, u "topdim" yoki oddiygina "bilmayman" deb javob berishi mumkin.

Tafakkur turlari Agarda masala mantiqiy fikr yuritish orqali hal etilsa, u holda u inson mantiqiy tafakkurdan foydalanadi. Lekin bunday tafakkurning turi barcha holatlarga birdek to'g'ri kelavermaydi.

Masalan, xonada mebellarni qulay tarzda joylashtirishda bunday tafakkur turi yordam bermaydi. Bu yerda ko'z bilan chamalab, qayerda qaysi buyum qulayroq va to'g'riroq joylashtirilishi va bu boradagi turli variantlar ko'zlab chiqiladi. Bunday tafakkur turini ko'rib-tasavvur etilgan tafakkur turiga ajratishimiz mumkin. Tasavvurli tafakkur turi - ko'rgan narsalardan foydalangan holda muammo va masalalarni hal etishda foydalaniladi.

Tafakkur qilish jarayoni biror psixik elementlarning shunchaki bir-biri bilan almashinishi tarzida voqe bo'lmagan, balki alohida aqliy operatsiyalar – biz tafakkur qilayotgan yoki tasavvur qilayotgan narsalar (obyektlar) ustida, biz umumiydushgan va abstrakt tushunchalarga ega bo'lgan obyektlar ustida aqliy harakatlar qilish tarzida voqe bo'ladi.

Tafakkur qilish – operativ jarayondir. Taqqoslash, analiz va sintez, abstraksiya va umumiydushirish, aniqlashtirish, klassifikatsiya va sistemaga solish aqliy operatsiyalarning asosiy turlaridir. Bizda yangi hukmlar ana shu operatsiyalar jarayonida hosil bo'ladi, real olamdagi narsalar va hodisalar to'g'risidagi tushunchalar vujudga keladi.

Taqqoslash – shunday bir aqliy operatsiyadirki, bu operatsiya ayrim narsalar o'rtasida o'xshashlikni yoki tafovutni, tenglik yoki tengsizlik borligini, bir xillik yoki qarama-qarshilik borligini aniqlashda ifodalanadi.

Analiz – narsani (buyumlarni, hodisalarni, jarayonni) tarkibiy elementlarga, qismlarga yoki tarkibiy belgilarga bo'lish demakdir. Analiz jarayonida butunning uning qismlariga uning elementlariga bo'lgan munosabati aniqlanadi. Biror moddiy narsani uning moddiy elementlariga ajratib bo'lish eng oddiy shakldagi analizdir. Stolni ayrim qismlarga bo'lish – uning oyoqlarini, yashiklarini va boshqa shu kabilarni bir-biridan ajratib olish mumkin.

Sintez – analizning aksi yoki teskarisi bo'lgan tafakkur jarayonidir. Bu jarayon obyektning ayrim elementlarini, qismlarini, belgilarini bir butun qilib qo'shishdan iboratdir. Sintez jarayonida murakkab bir butun narsa, yoki hodisa tarkibiga kirgan elementlar, yoki qismlar tariqasida olingan buyum yoki hodisalarning shu murakkab bir butun narsa yoki hodisaga bo'lgan munosabati aniqlanadi. Sintez elementlarning, narsa va hodisalarning qismlarini bir butun qilib qo'shishdan iboratdir, amaliy analiz bo'lgani singari, sintez ham amaliy bo'lishi mumkin.

Chunonchi, mashinaning ayrim detallari bir-biriga tegishli tarzda biriktirilganda, ya'ni ular sintez qilinganda, yaxlit, butun mashina, masalan, odimlovchi ekskavator hosil bo'ladi.

Abstraksiya – shunday bir fikrlash jarayonidirki, bunda tafakkurda aks etilayotgan bir yoki bir necha obyektlarning biror belgisi (xususiyati, harakati, holati, munosabati) shu obyekt yoki obyektlardan fikran ajratib olinadi. Bu jarayonda obyektidan ajratilgan bir belgining o'zi tafakkurning mustaqil obyekti bo'lib qoladi.

Abstraksiya, odatda, analiz jarayonida yoki analiz natijasida sodir bo'ladi. Inson butun hayoti davomida turli masalalarga va muammolarga ro'baro' keladi va ularni yechimini izlashda u tafakkurning turli qirralaridan foydalanadi. Ba'zida esa biron bir holat, muammo yoki masalani bir necha xil yo'llar bilan hal etish mumkin. Bunday holatda ham inson o'z tafakkuriga tayanib o'ziga qulay yechimlardan birini tanlaydi.

Inson butun hayoti davomida turli masalalarga va muammolarga ro'baro' keladi va ularni yechimini izlashda u tafakkurning turli qirralaridan foydalanadi. Ba'zida esa biron bir holat, muammo yoki masalani bir necha xil yo'llar bilan hal etish mumkin.

Bunday holatda ham inson o'z tafakkuriga tayanib o'ziga qulay yechimlardan birini tanlaydi. Insonning masalalar yechimida qaysi yo'llardan foydalanishini o'rgangan holda, uning tafakkurining qay bir turi yaxshiroq rivojlanganligini aniqlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Vohidov. M “Bolalar psixologiyasi” T.,1982.
2. Davletshin.M va boshqalar” Ysh va pedagogik psixologiya “T., 2002
3. Nishonova.Z ,Alimova.G “Bolalar psixologiyasi va uni o`qitish metodikasi” T.,2006
- 4 .Norboshyeva.M.O “Bolalar psixologiyasi” T., 2002

ФИО авторов: *Ruzmatov Botir Shermatovich*

Katta o'qituvchi

Jizzax politexnika instituti

Qambarova Mag'zuna Sanjar qizi

314-18 guruh talabasi

Jizzax politexnika instituti

Название публикации: «QISHLOQ XO'JALIGIDA CHARM-POYABZAL SANOATI SOHASINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISH»

Annatsiya: Qishloq xojaligida charm-poyabzal sanoat sohasini rivojlantirish texnologiyalari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Jahon bozorida raqobatbardosh bo'ladigan mahsulotalarni ishlab chiqarish va eksport salohiyatini yanada oshirish. Charm-poyabzal uchun terilarning ahamiyati.

Kalit so'zlar: Charm-poyabzal, texnologiyalar, chorva mollari terilari, eksport mahsulotlari, xom ashyo bazasi.

Kirish. Mustaqil O'zbekistonimizda so'ngi yillarda olib borilayotgan isloholardan yana biri bu qishloq xo'jaligining barcha sohalarni rivojlantirishga qaratilgan e'tibor kuchayib bormoqda. Xususan prezidentimizning 2022-yil 24-yanvardagi yig'ilishida charm-poyabzal sanoatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari belgilab olindi. Yig'ilishda O'zbekistonda 2017-yil 760 milliard so'mlik char-poyabzal ishlab chiqarilgan, 2021-yilda bu kop'rsatkich 4 trillion 415 milliard so'mni tashkil etgan. Ya'ni ishlab chiqarish 6 barobarga eksport 4 barobarga o'sgan. Tayyor mahsulotlar ulushi ham 32 foizdan 78 foizga ko'tarilganligi takidlab o'tildi. Hududlar kesimida aytganda, Buxoro va Xorazmda yillik 2 million dona teri zaxirasi bo'sa-da, uni sanoat ysulida yig'ib olish va qayta ishlash yo'lga qo'yilmagan. Qashqadaryoda yiliga 1 million 800 ming, Navoiyda 700 ming va Toshkent viloyatida 500 ming dona mayda shoxli chorva terisi umuman qayta ishlanmaydi. Ko'p qushxonalar aholidan uzoqda joylashgani, mahallalar bilan bog'lanmagani sababli kam

quvvatda ishlamoqda. Yig'ilishda shu kabi muammolarni hal etib, sohani tizimli rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora tadbirlar belgilandi. Avvalo, mahallalarda chorva mollarini so'yish va terisini yig'ib olish bo'yicha kichik mobil xizmatlarini yo'lga qo'yish, buning uchun imtiyozli kreditlar ajratish zarurligi aytiladi. Qayd etilicha, bu yil charm-poyabzal maxsulotlari eksportini 500 million dollar, kelgusi 3 yilda 1 milliard 200 million dollarga yetkazish maqsad qilingan.

Charm-poyabzal texnologiyalari. Hozirgi kunda zamonaviy asbob uskunalardan foydalanish maqsadga muvofiq xisoblanadi. Shunday qurilmalardan biri: **China deliveriy** uskunasi, poyafzal ishlab chiqarish liniyasi har xil turdagi poyabzal va teriliklarni ishlab chiqarishda ishlatilishi mumkin bo'lgan asbobdir. Ushbu uskuna tarkibiga sanoat konveyerlari, kesma dastgohlar, dastgohlar, zımbalama presslar, orqa moshinalarni tushirish va yumshatish, kichkina presslash, charmning kichik qismlari uchun gilyotin va poyafzal ishlab chiqarishda muayyan operatsiyalarni bajaradigan boshqa turli mexanizm va qurilmalar kiradi. Poyafzal ishlab chiqaradigan xom ashyo katta ahamiyatga ega, chunki ular mahsulot sifatiga ta'sir qiladi. Poyafzal va boshqa poyafzal ishlab chiqaradigan korxona jiddiy texnologiya bo'lib, yaxshi sarmoya va to'g'ri jihozlarni talab qiladi. Vintning diametri: 65 mm Maksimal. Qabul qilish hajmi: 650 kub Isitish chizig'ining kuchi: 7 kVt Haroratni nazorat qilish: 4 ball Vintning aylanish tezligi: 0-200 ayl / min Maksimal. In'ektsiya zarbasi: 210 mm Siqish kuchi: 80 tonna Kalıp joy: 420x280x280mm (L * W * H) Mashina hajmi: 4200x3500x1650mm (L * W * H) O'rnatish o'lchamlari: 4600x3600x2300 mm (L * W * H) Mashinaning vazni: 5500 kg.

Charm-poyabzal uchun terilarning ahamiyati. Bugungi kunda terining ko'p qismi tikilgan, qoramol terilar, bu ishlab chiqarilgan terining taxminan 65 foizini tashkil qiladi. Qo'llaniladigan boshqa hayvonlar orasida qo'ylar (taxminan 13%), echkilar (taxminan 11%) va cho'chqalar (taxminan 10%) mavjud. Dunyo bo'ylab aniq raqamlarni olish, ayniqsa terini eyishi mumkin bo'lgan joylar (mamlakatlar) uchun qiyin. Quyida keltirilgan boshqa hayvonlar umumiy charm ishlab chiqarish foizining faqat bir qismini tashkil qiladi. Ot terilari ayniqsa bardoshli terilar tayyorlashda ishlatiladi. Shell kordovan - bu tashqi teridan emas, balki ostki qatlamdan yasalgan, faqat otlarning turlarida uchraydigan ot po'sti, qobiq. U oynaga o'xshash pardoz va ajinlarga qarshi xususiyatlari bilan qadrlanadi. Qo'zi va kiyik terisi qimmatroq kiyimda yumshoq teri uchun ishlatiladi. Deerskin ishchi qo'lqop va yopiq poyabzalda keng qo'llaniladi. Sudralib yuruvchilarning terilari timsoh, timsoh va ilon, ularning turlari ko'lamini aks ettiruvchi aniq naqshlari bilan qayd etilgan. Bu ushbu turlarning qisman terilari uchun ovlaniishi va etishtirilishiga olib keldi. Kenguru terisi kuchli va moslashuvchan bo'lishi kerak bo'lgan buyumlarni tayyorlash uchun ishlatiladi. Ayrim mototsiklchilar uchun kenguru terisini yoqimlidir chunki, mototsikl ehtiyot qismlari hamda o'rindiqlari qoplamalari uchun yengilligi, bardoshliligi tufayli ishlatiladi. Tuyaqushlarning dastlab patlari uchun XIX asrda boqilib parvarish qilingan bo'lsa, hozirgi vaqtda go'shti, charm uchun ham ko'proq yetishtiriladi. Tuyaqush terisidan turli xil jarayonlar, shu jumladan qoplamalar, poyabzal, avtomobilsozlik mahsulotlari, aksessuarlar va kiyim-kechaklarni ishlab chiqarada keng foydalaniladi. Yuqorida keltirilgan hayvonlar va qushlarning terilaridan bugungi kunda keng ko'lamda foydalanilmoqda. Qishloq xo'jaligida ayniqsa qoramol qo'y-echkilarning terilaridan unumli foydalanishni samarali yo'lga qo'yish zarur. Bu borada Prezidentimizning 2022-yil 24-yanvardagi yig'ilishida aholiga keng imkoniyatlar yaratib berish kam foizli kreditlar ajratish ularni ijtimoiy qo'llab quvvatlash kerakligini, sharst-sharoitlar yaratib berilishini alohida ta'kidladilar, hamda tegishli mas'ullarga topshiriq berdilar.

Xulosa. Bugungi kunda rivojlanib borayotgan O'zbekiston davlatida har bir sohada rivojlanish o'sish kuzatilmoqda. Xususan ilm fan sohasidagi o'zgarishlar, erishilayotgan yutuqlar bugungi kun yoshlariga keng imkoniyatlar yaratib bermoqda. Sanoat ishlab chiqarish sohasida, charm-poyabzal,ustki kiyimlar uchun tayyorlanayotgan teri mahsulotlarini biz yarim tayyor holda chetga eksport qilayabmiz. Chet eldan o'zimizga qimmat narxlarda tayyor xom-ashyolarni olib kelib kerakli shakl va bichimlarda mahsulotlar ishlab chiqarmoqdamiz. Prezidentimiz topshiriqlari bilan Nukus,Oltinko'l,Shaxrixon, Jondor, Namangan, Urgut, Samarqand, Angor,Ohongaron, Hazorasp, tumanlari, Marg'ilon, Qo`qon, Jizzax, Qarshi va Nurofshon shaharlarida shu tarmoqqa ixtisoslashgan 16 ta kichik sanoat zo`nasi tashkil etilishi belgilandi. Shu sababli Prezidentimiz tashabbuslari bilan ayrim Oliy ta'lim muassassalarining Yengil sanoat fakultetlarida, "charm va mo`yna" yo`nalishlari ham ochildi. Bu yo`nalishlarni ochishdan maqsad, kelajakda yuksak bilm salohiyatli kadrlar yetishtirish, hamda teridan tortib charmgacha bo`lgan barcha jaroyonlarni o'zimizda ishlab chiqarishni yo`lga qo`yish.

Adabiyotlar:

1. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 24-yanvar charm-poyabzal sanoatidagi ustuvor vazifalar muhokamasi yuzasidan o'tkazilgan yig'ilishdagi nutqi.
2. Charm va mo`yna texnologiyasi M.I.Temirova, S.S. Musayev, Buxoro muhandistlik-texnologiya instituti, Toshkent 2017-yil 198-bet.
3. Charm va mo`yna texnologiyasi M.Temirova, T.Qodirov, "Turon-Iqbol" 2005-yil.
4. <https://uz.wikisko.ru/wiki/leather>
5. https://arm.tdpushf.uz/kitoblar/fayl_1940_20210924.pdf

ФИО авторов: M.S.Salayeva - Urganch davlat universiteti professori,
pedagogika fanlari doktori.

Shaxlo Muxadova - Urganch davlat universiteti “Maktabgacha ta’lim” mutaxassisligi
1- bosqich magistranti

Название публикации: «МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ TASHKILOTII VA
BOSHLANG’ICH MAKTAB ISHIDAGI UZVIYLIK BOLALARNING MAKTAB
TA’LIMIGA TAYYOGARLIK SHARTI SIFATIDA»

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotii va boshlangich maktab ishidagi uzviylik bolalarning maktab ta’limiga tayyorgarlik sharti sifatida ekanligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: maktabgacha ta’lim yoshidagi bola, intellektual rivojlanitirish, erta aniqlash, o’qitish, tarbiyalash, fikrlash qobiliyati, oqilona bilim, intellektual qobiliyat, tabaqalashtirilgan idrok, analitik fikrlash

Аннотация. В данной статье рассматривается преемственности между детским садом и начальной школой как необходимым условием подготовки детей к школьному образованию.

Ключевые слова: дошкольник, интеллектуальное развитие, раннее выявление, обучение, воспитание, мыслительная способность, рациональное знание, интеллектуальная способность, дифференцированное восприятие, аналитическое мышление.

Annotation. This article discusses the continuity between kindergarten and primary school as a necessary condition for preparing children for school education.

Key words: preschooler, intellectual development, early detection, education, upbringing, mental ability, rational knowledge, intellectual ability, differentiated perception, analytical thinking.

Maktabgacha ta’limning asosiy vazifalari bolalarni xalqning boy milliy, madaniy, tarixiy me’rosi va ma’naviy-axloqiy an’analari ruhida tarbiyalash, bolalarda milliy vatanparvarlik hislarini shakllantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim olish ehtiyojini, o’qishga intilish moyilliklarini shakllantirib, ularni muntazam ravishda ta’lim jarayoniga tayyorlash, bolalarning tafakkurini rivojlantirish, o’zining fikrini mustaqil va erkin ifodalash malakalarini shakllantirish, bolalarning jismoniy va ruhiy sog’ligini ta’minlagan holda bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashdan iboratdir. Bu borada bugungi kunda mamlakatimizda maktabgacha ta’lim sohasida tub o’zgarishlar amalga oshirilmoqda.

Maktabgacha ta'lim sohasida Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev faol tashabbusi bilan Maktabgacha ta'lim vazirligining tashkil etilishi, "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2707-sonli Qaror (2016-yil, 29- dekabr), «Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida»gi PF-5198-sonli Farmon (2017-yil 30-sentabr), O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida" gi 528-sonli Qarori (2017-yil, 19-iyol), "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Kontsepsiyasi" kabi rasmiy hujjatlarning qabul qilinishi maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Ta'lim tashkilotlari o'rtasidagi uzluksizlikni ta'minlash natijasida yosh avlodning har tomonlama yetukligi amalga oshiriladi. Optimallashtirish doirasidagi maktabgacha ta'lim tashkiloti va boshlang'ich maktab o'rtasidagi uzluksizlik muammosi, ayniqsa, bolaning maktabga moslashishi va ota-onalarning malakasini rivojlantirish nuqtai nazaridan dolzarbdir.

Ushbu muammoni hal qilish uchun quyidagilarni qilishimiz kerak:

- qonunchilik bazasini o'rganish;
- ta'lim tashkilotini rivojlantirish dasturini ishlab chiqish;
- tuman maktablari bilan hamkorlik rejasini ishlab chiqish;
- ijtimoiy va madaniy aloqalarni o'rnatish.

O'quv yili boshlanishidan oldin biz o'quv yili uchun birgalikdagi tadbirlar uchun loyiha rejasini tuzamiz va o'zaro hamkorlik maqsadini, uzluksizlikni ta'minlash vositalarini belgilaymiz va birgalikdagi ish rejasini tasdiqlaymiz. Bundan tashqari, ushbu rejani tayyorlash o'quv yili oxirida amalga oshiriladi va unda rejalashtirilgan tadbirlar keyingi o'quv yili uchun ta'lim dasturiga kiritilgan. Barcha tadbirlar bolalarning xususiyatlarini hisobga olgan holda rejalashtirilgan bo'lib, ular bilan ITY (individual ta'lim yo'nalishi) orqali maktab tarbiyachilarini tanishtirish kerak.

O'quv yilining boshida quyidagi ishlarni bajarish tavsiya etiladi: maktabgacha ta'lim tashkiloti tayyorlov guruhlarini bitiruvchilari tahsil oladigan maktablarga

tarbiyachilar, ota-onalar va bolalar bilan o'zaro muloqot qilish va so'rov o'tkazish uchun maktabgacha ta'lim tashkiloti mutaxassislari (psixolog va logoped) tashrif buyurishadi; bunda bolaning moslashuv xususiyatlari, o'quv faoliyati uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantiriladi. Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish asosida maktabgacha ta'lim tashkiloti tayyorlov guruhlari ishini rejalashtirishga o'zgartirishlar kiritiladi. Shunday qilib, tayyorgarlik guruhlari bolalari bilan ishlash aniqlangan qiyinchiliklarni hisobga olgan holda olib boriladi.

Uzluksizlikni ta'minlash bo'yicha ishlar ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilariga: tarbiyachilar, bolalar va ota-onalarga qaratilgan bo'lishi kerak. Ota-onalar bilan hamkorlikning shakllaridan biri bu ta'lim tashkilotining veb-sayti orqali masofaviy aloqa bo'lib, u yerda "Ta'lim tashkiloti haqida sharhlar", "Rahbarga murojaat" bo'limlari mavjud bo'lib, unda har kim o'z xohish-istaklarini, ta'lim tashkilotining ishiga oid har qanday masalalar bo'yicha takliflarini qoldirishi mumkin.

Barcha mutaxassislar va maktabgacha ta'lim tashkiloti tayyorlov guruhlari tarbiyachilari ota-onalar bilan elektron pochta orqali muntazam muloqot qilishlari muhimdir. Bu tarbiyachilar va ota-onalarning vaqtini tejaydi, dolzarb muammolarni tezda hal qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, albatta, hech kim ota-onalar (qonuniy vakillar) bilan umumiy qabul qilingan o'zaro munosabatlarni inkor qilmaydi, masalan:

- ota-onalarning guruh yig'ilishlari. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ular umumiy muammolarni aniqlashtirishga, masalan, bolaning maktabga tayyorligini aniqlashning tashxis usullariga e'tibor berishga imkon beradi. Pedagoglar bolalar bilan ishlash natijalarini taqdim etadilar, bolalar asarlari ko'rgazmalari, kontsert dasturlari va boshqalarni tashkil etish orqali bolalarning yutuqlarini namoyish etadilar;

- mutaxassis va tarbiyachiarning maslahatlari (psixolog, logoped, ijtimoiy pedagog va boshqalar);

- ota-onalar tayyor "mahsulot" olishlari mumkin bo'lgan seminarlar;

- uzluksiz ta'lim faoliyatiga ochiq eshiklar, bunda ota-onalar farzandlari erishgan natijalarni real hayotda ko'rishadi;

- birgalikda dam olish va hordiq chiqarish.

Ota-onalarning malakasini oshirish vorislik muammosini hal qilishning muhim tarkibiy qismidir

Ota-onalarning malakasini quyidagi yo'llar bilan oshirish mumkin:

- real va masofaviy shakllarda yordamni tashkil etish. Ikkinchi holda, psixologning ishi juda samarali ahamiyat kasb etadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, barcha ota-onalar yuzaga keladigan muammolarni yuzma-yuz muhokama qila olmaydi va masofaviy shakl buning uchun ajoyib imkoniyatdir;

- muammolarni birgalikda, boshqa ota-onalar davrasida muhokama qilish;

- turli mavzular bo'yicha axborot beruvchi devoriy gazetalari orqali ma'lumot berish, shu jumladan ota-onalarni qiziqtirgan savollarga javob berish (so'rov natijalariga ko'ra);

- ota-onalar jamoasini maktabgacha ta'lim tashkiloti tayyorlov guruhlari hayotiga jalb qilish. "Turli kasb vakillari bilan uchrashish" loyihalari juda yaxshi natijalar berib, uni o'tkazish davomida ota-onalar bolalarni o'quv materiallari bilan tanishtiradilar, fikrlarini almashadilar (kasbi, sayohatlari va boshqalar). Bolalar bu uchrashuvlarni katta zavq bilan kutishadi. Bu ota-onalar va ta'lim tashkiloti o'rtasidagi yaqin hamkorlikka, o'quv jarayonining ishonch va ochiqqligiga olib keladi.

Hamkorlikdagi eng muhim nuqta oktyabr va aprel oylarida "Birinchi sinf bolalari haftaligi" aksiyasini tashkil etish va o'tkazishdir:

- 1-sinf o'qituvchilari tomonidan maktabgacha ta'lim tashkiloti tayyorlov guruhlari tarbiyalanuvchilari uchun ochiq darslar o'tkaziladi. Ota-onalarda farzandlarining ta'lim jarayonida, ularning darsdagi faolligini, ayniqsa o'quv materialini idrok etishini, xatti-harakatlarini ko'rish imkoniyati paydo bo'ladi;

- maktablarga ekskursiyalar tashkil etiladi. Bolalarda sport zaliga, oshxonaga, kutubxonaga tashrif buyurish katta qiziqish uyg'otadi, u yerda ular she'r o'qiydilar, tanish adabiy asarlarni eslashadi. Ekskursiya - bu maktabgacha ta'lim tashkiloti tayyorlov guruhlari borgan bolalar bilan muloqot qilish, ular bilan suhbatlashish, ularning maktab haqidagi hikoyalarini tinglash imkoniyatidir. Bunday uchrashuvlar maktabga moslashishni osonlashtiradi va kelajakda bolada ishonchni uyg'otadi;

- Masalan, 9-may arafasida maktablardan birining harbiy shon-shuhrat muzeyiga tashrif buyurish ma'naviy-axloqiy va vatanparvarlik tarbiyasi masalasiga yechimdir. Bolalar gidlarni juda diqqat bilan tinglashadi, ko'p savollar berishadi. Xuddi shu maktabgacha ta'lim tashkilotining sobiq bitiruvchilari ko'pincha gid sifatida qatnashadi. Bu bolalar uchun judayam yoqimli taasurotlarni beradi.

Har yili maktablarning pedagog-psixologlari, logopedlari va boshlang'ich sinf o'qituvchiarining ota-onalar bilan tanishish uchun ota-onalar to'garaklari yig'ilishlariga yoki maktabgacha ta'lim ta'lim tashkiloti tayyorlov guruhlarida davra suhbatlariga taklif qilinishi ijobiy natijalar beradi. O'qituvchilar ota-onalarning savollariga javob berishadi, maktab dasturlari, maktablarning xususiyatlari haqida gapiradilar. Ota-onalar o'zlarini qiziqtirgan masalalar bo'yicha maktab o'qituvchiaridan individual maslahat olishlari mumkin.

Natijada, bolaning rivojlanishining yagona yo'nalishi asosida qurilgan ota-onalar, bolalar, tarbiyachilar bilan muloqotning maxsus shakli yaratiladi. Bularning barchasi ota-onalarga farzandi hali maktabgacha ta'lim tayyorlov guruhida bo'lganida maktabni tanlash to'g'risida qaror qabul qilish imkonini beradi. Tayyorgarlik guruhida kelajakdagi birinchi sinf bolalarining ota-onalari orasida so'rov o'tkazish kerak. So'rovning maqsadi ota-onalarning maktabdan umidlarini aniqlash, farzandining imkoniyatlarini tushunishdir. Misol uchun, so'rovnomada quyidagi savol mavjud: "Maktabdan nima kutmoqdasiz?" va javoblar beriladi: "Mening bolam a'lo o'qiydi", "Yaxshi bola", "Umidsiz yutqazuvchi", "Yangi do'stlar top" va boshqalar.

Bu maktabgacha ta'lim guruhlari tarbiyachiariga o'z ishlarini to'g'rilash va kerak bo'lganda rejalashtirilgan voris tadbirlarining mazmuniga o'zgartirishlar kiritish imkonini beradi.

Xulosa o'rnida aytish lozimki, amaliyot shuni ko'rsatadiki, maktab tarbiyachiari, tarbiyachilar va maktabgacha ta'lim guruhlari mutaxassislari o'rtasida yaqin aloqalar o'rnatilgan, o'zaro tajriba almashish yo'lga qo'yilgan bolalarning maktabga va o'qishga moslashuvida ijobiy natijalar mavjud. "Maktab" aksiyasi juda samarali bo'lib, uning davomida katta guruh bolalari boshlang'ich sinf bolalariga istalgan mavzu bo'yicha o'z savollarini yozadilar. Biroz vaqt o'tgach, maktabdan konvertlar keladi, bolalar

ularni zavq bilan ochadilar va berilgan barcha savollarga javob oladilar. Bu bolalar uchun juda yoqimli taassurotlarni beradi.

Hamkorlikda nafaqat umumta'lim maktablari, balki qo'shimcha ta'lim tashkilotlari bilan ham sheriklik munosabatlari muhim o'rin tutadi. Masalan, tuman yoki shahar maktabgacha ta'lim bo'limining "Maktabgacha ta'lim tashkilotida mumtoz musiqa" loyihasi doirasida boshlang'ich sinf o'quvchilari va maktabgacha ta'lim tashkiloti tayyorlov guruhlari tarbiyalanuvchilari nafaqat bir-birlarining kontsert tadbirlarida qatnashishlari, balki ular bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo'lishlari mumkin. Bunda bolalar turli musiqa asboblari yordamida yangi taassurotlar olishi va musiqiy kontsertlarni ishlab chiqarilishini nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Alexandrova T.I. Maktabgacha ta'lim muassasalarining boshqa ijtimoiy muassasalar bilan o'zaro aloqasi // Maktabgacha ta'lim muassasasini boshqarish. - 2003. - № 4. - s. 29-32.
2. Andreeva N.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlash bo'yicha o'qituvchilar va ota-onalarning birgalikdagi ishlarini tashkil etish // A dan Z gacha bo'lgan bolalar bog'chasi - 2007. - № 5. - s. 139-142.
3. Anshukova E.Yu. Maktabgacha tarbiya muassasasi va o'rta maktab o'rtasidagi uzluksizlik bo'yicha ishlarni tashkil etish // Boshlang'ich maktab. - 2004. - № 10.
4. Asqarova Dilorom Qurbonovna. Bolalalarni maktab ta'limiga tayyorlash metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent. "Navro'z" nashriyoti. 2020 y. 138 bet.
5. Ярмухаметова И.А. Преемственность в работе дошкольного образовательного учреждения и начальной школы как условие успешной адаптации детей к школьному образованию // фундаментальные исследования. – 2014. – № 6-4. – с.837-840 ;url:<https://fundamental-search.ru/ru/>

ФИО авторов: *Karimova Madina Abduvaxidovna*

Toshkent shahar Shayxontoxur tumani 171-DMTT Ingliz tili o'qituvchisi

Muhammadiyeva Rohila Ahmadovna

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 5-DMTT Ingliz tili o'qituvchisi

Isroilova Jamila Erkinovna

Toshkent shahar Yunusobod tumani 498-DMTT Ingliz tili o'qituvchisi

Название публикации: «CHET TILLARNI O'QITISHDA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANIB INTERAKTIV MASHG'ULOTLAR TASHKIL ETISHNING AHAMIYATI»

Resume: *The article deals with implementation of interactive forms of teaching foreign language and efficiency of Foreign language lessons using interactive methods in educational institutions.*

Резюме: *В статье рассматриваются различные способы реализации интерактивных форм обучения в преподавании иностранного языка и повышения эффективности уроков иностранного языка с использованием интерактивных методов в учебных заведениях.*

Xabarimiz borki, shu yili prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirishga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishida 2021-yildan chet tili o'qituvchilariga milliy va xalqaro sertifikatga ega bo'lish talabi kiritilishi haqida takidlangandi. Bu esa biz chet tili o'qituvchilarining yelkasiga ulkan mas'uliyatni yuklaydi. Endi an'anaviy dars metodlari o'rniga yangi AKTDan foydalangan holda interfaol usullar asosida dars jarayonini tashkil qilishimiz lozim. Bu talim davr talabi ham bo'lib, o'qituvchini oz ustida yana ham ko'prok ishlashga to'g'ri keladi. Maqolada ham dars o'tishning yangi usullariga e'tibor qilar ekanmiz avvalo, bu usullarning turi va samarasiga e'tibor qaratish lozim

Shuni alohida takidlash kerakki, respublikamizda chet tilining o'qitilishi, chet tili o'qituvchilarining bilim va ko'nikmalarini baholashning umumevropa ramkalari tavsiyanomalari (CEFR) ga mos ravishda yangi usul va talablari ishlab chiqildi. Unga ko'ra umumta'lim maktablari va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun darsliklar yaratilmoqda. Ushbu talablarga mos ravishda o'quv xonalari stendlar va yangi axborot kommunikativ texnikalar bilan jihozlandi. Chet tili o'rganishga bo'lgan talab ham kundan kunga oshdi. Chet tili fani to'rt aspectga (o'qish, yoish, tinglab tushunish va gapirish) bo'linib, ularning har biri bo'yicha alohida tushuncha va ko'nikmalar berildi.

Chet tilini zamonaviy texnologiyalardan foydalanib o'rgatish va o'rganish eng samarador usullardan biridir. Bu jarayonda, jumladan:

- kompyuterlardan foydalanganda o'quvchi chet tilidagi video roliklarni, namoyishlarni, dialoglarni kino yoki multfilmlarni ham ko'rishi ham eshitishi mumkin;
- chet tilidagi radio eshittirishlar va televideniedagi dasturlarni eshitish va tomosha qilish mumkin;
- ancha an'anaviy usul hisoblanadigan magnitafon va kassetalardan foydalanish;

— CD pleyerlardan foydalanish mumkin. Bu texnik vositalardan foydalanish o'quvchilarning chet tilini o'rganishlari jarayonini qiziarliroq va samaraliroq bo'lishini ta'minlaydi.

Ilg'or metodlar chet tilini puxta o'zlashtirishda kompos vazifasini o'taydi.

Shunday metodlardan biri bu dars jarayonida rolli o'yinlardan foydalanishdir. Rolli o'yinlar bu real hayotimizdagi turli situasialarni chet tili o'rganish jarayonida qo'llashdir. Bu metod dars jarayonida til muhitini yaratishga yordam beradi.

Masalan: 1-holatda tasodifan eski dugonalar uchrashib qolishadi. 2-holat Yo'ldan o'tayotib yo'l qoidasiga rioya qilmagan bolani yani o'tish bo'lmagan yo'lni kesib o'tadi. 3-holat. Magazinda oziq ovqat olish uchun xaridor kiradi. 4 Ushbu situasialar bo'yicha sahna ko'rinishlari ijro etiladi. Bunday hayotiy rolli o'yinlar dars jarayonida til muhitini yaratadi, talabalarga oz fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyatini beradi. Rolli o'yinlarda ishtirok etish jarayonida talabalar fikrlashga o'rganadilar, o'z emosional holatlarini chet tilida erkin ifodalay olishga o'rganadilar. Rolli o'yinlarga tayorgarlik jarayonida bir-birining leksik, grammatik va talaffuzdagi xatolarini to'g'irlaydilar. Xato qilib va shu xatoni to'g'irlash ham tilni o'rganishga yordam beradi va talabalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatadi. Dars jarayonida rolli o'yinlardan foydalanish bir vaqtning ozida barcha talabalarni darsda aktiv ishtirok etishlarini taminlaydi. Bundan tashqari rolli o'yinlar talabalarning chet tilini o'rganishga qiziqishini oshiradi va dars jarayoniga jonli, quvnoq muhitni yaratadi. Bu esa chet tili darslarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Keyingi metod bu «Keys-stadi» bolib inglizcha, («case» — aniq vaziyat, hodisa, «study» — o'rganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni o'rganish, tahlil qilish asosida o'qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi.

Eng qiziqarli metodlardan biri - «Pantomimo» o'yinida 3 guruhga ajratiladi. Har bir guruhdan bittadan kishi doskaga chiqariladi. Ularga turli so'zlar ro'yxat asosida beriladi. Ular biror bir so'z aytmasdan imo-ishoralar, harakatlar orqali so'zlarni qolgan guruh a'zolariga tushuntirishlari kerak.

"Muammoli vaziyat yechimi" (Creative Problem Solving) bu usulni qo'llash uchun hikoyaning boshlanishi o'qib beriladi qanday yakun topishi o'quvchilar, talabalar hukmiga havola qilinadi; - "Quvnoq topishmoqlar" (Merry Riddles) o'quvchilarga topishmoqlar o'rgatish Ingliz tilini o'rgatishda muhim ahamiyatga ega, ular o'zlariga notanish bo'lgan so'zlarni o'rganadilar va o'ylab topishmoq javobini topadilar; - "Tezkor javob" (Quick answers) o'tilgan dars samaradorligini oshirishda yordam beradi; - "Chig'il yozdi" ("Warm-up exercises") o'quvchilarni darsga

qiziqtirish uchun sinfda har xil o'yinlardan foydalanish [3]; - "Pantomima" (pantomime) bu usul juda qiyin mavzular tushuntirilishi kerak bo'lgan darsda yoki yozma mashqlar bajarilib, talabalar charchagan paytda foydalanilsa bo'ladi; - "Hikoya zanjiri" (a chain story) usuli o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirishda yordam beradi; - "Rolli o'yinlar" (Acting characters) bu usul darsning barcha tiplarida qo'llanilishi mumkin. Hunarga o'rgatish uchun "Interpreter", "Translator", "Writer", "Poet" kabi kasbdagi kishilar darsda ishtirok etishib o'quvchilar bilan suhbatlashishlari mumkin; - "Allomalar yig'ini" (Thinkers meeting) U. Shekspir, A. Navoiy, R. Burns kabi shoirlar va yozuvchilarni "taklif qilish" mumkin. Bunday paytda ular aytib ketgan hikmatli so'zlardan darsda foydalanish yoshlarni komil inson bo'lib tarbiyalanishiga yordam beradi; - "Rasmlar so'zlaganda" (When pictures speak) usuli ancha qulay bo'lib, ingliz tilini o'rgatishda, talaba, o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishda yordam beradi, buning uchun mavzuga oid rasmlardan foydalanish lozim; - Kviz kartochkalari (quiz cards) o'quvchilarning soniga qarab kartochkalar tarqatiladi va hamma talabalar

bir vaqtda darsda ishtirok etish imkonini beradi bu esa vaqtni tejaydi. Ko'rib chiqqanimizdek, har bir innovatsion texnologiya o'ziga xos afzallik jihatlariga egadir. Bunday usullarning barchasida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik, o'quvchining ta'lim jarayonidagi faol harakati ko'zda tutiladi.

Xulosa qilib aytganda, Ingliz tili darslarida innovatsion usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, nutqi ravonlashadi, tez va to'g'ri javob berish malakasi shakllanadi. Bunday usullar o'quvchida bilimga ishtiyoq uyg'otadi. O'quvchi darslarga puxta hozirlik ko'rishga intiladi. Bu esa o'quvchilarni ta'lim jarayonining faol sub'yektlariga aylantiradi. Ta'lim tizimi o'z oldiga erkin fikrlovchi, barkamol, yetuk shaxsni tarbiyalashni vazifa qilib qo'yar ekan, kelgusida biz bo'lajak o'qituvchilar innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish yo'llarini yanada mukammalroq ishlab chiqshimiz bilan o'z xissamizni qo'shishimiz mumkin.

Ilm-fan sohasidagi har kuni, har soatda bo'layotgan yangiliklar, o'zgarishlar ilm ahlining oldiga yangidan-yangi vazifalarni qo'yadi. Chet tillarni o'qitishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanib yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish bilimli va iqtidorli mutaxassislarini talab qiladi. Bugungi kundagi zamon talabi - salohiyatli, shu bilan birga zamonaviy bilimlarni, computer texnikasini, multimedia vositalarini puxta o'zlashtirgan va chet tilini mukammal biluvchi farzandlarni tarbiyalashdir. Shu jihatdan chet tili o'qituvchisining metodik tayyorgarligi alohida ahamiyat kasb etadi. Fanni yaxshi bilish bilan birga, bugungi kunda ta'lim jarayoniga keng joriy qilinayotgan axborot texnologiyalarining imkoniyatlaridan to'la foydalanadigan o'qituvchi o'z faoliyatida yaxshi samaraga erisha oladi [1]. Bolalar bugun axborot vositalari orqali o'ta tarmoqlashgan muhitda ulg'aymoqdalar. Kechayotgan global jarayonlar va yangi axborot texnologiyalari bolalarda ham tilga bo'lgan munosabatning o'zgarishiga olib kelmoqda. Hattoki, kichkina bolalarning kundalik hayoti ham ko'p joylarda axborot vositalari hamda ko'p madaniyatlilik va ko'p tillilik ta'siri ostida kechmoqda. Biz yashayotgan dunyoning madaniy jihatdan ko'p qirraliligi va tillarining turli-tumanligi nafaqat bolalar bog'chalari va maktabda, balki undan ham oldin oila va bolaning bevosita atrof-muhitidagi munosabatlarida namoyon bo'ladi. Shundan kelib chiqib zamonaviy o'qituvchi o'z fanini chuqur bilish bilan birga ilg'or pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalardan xabardor bo'lishi, internetdan, kompyuter imkoniyatlaridan yo'qori darajada foydalana olishi lozim. Qolaversa har bir darsni multimedia vositalari, didaktik materiallar, ko'rgazmali qurollar orqali jonli, qiziqarli tashkil etish ta'lim samaradorligiga xizmat qiladi [2]. Jumladan: Sinfda o'qituvchi foydalanishi mumkin: - O'qituvchi-talabalar tomonidan yaratilgan taqdimotlar yoki veb-prezentatsiyalar. - Elektron ensiklopediyalar. - Elektron darsliklar. (Talabadan birinchi navbatda o'quv kursini kuzatish yoki olingan bilimlar asosida virtual eksperiment o'tkazish, so'ngra bilimlarni dasturiy ta'minotni boshqarish tizimidan o'tish taklif etiladi). - Interaktiv treninglar - O'qituvchiga topshiriqlarning savollarini o'zi shakllantirish va kompyuter tomonidan berilgan ballni jurnalga kiritish imkonini beruvchi test konstruktorlari. Axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha asosiy dars turlariga esa quyidagi samadorligi yuqori misollarni keltirish mumkin: - Kompyuterdan proyektor yordamida demo rejimida foydalaniladigan darslar / yoki interfaol doska yordamida dars. Multimedia yordamida hal qilinadigan vazifalarning asosiy guruhlari quyidagilardan iborat: - o'quvchilarning o'quv ishlarini qo'llab-quvvatlash; - ona tilida so'zlashuvchilar bilan haqiqiy muloqotni ta'minlash; - markazlashtirilgan axborot tizimlarida saqlanadigan jadal o'sib borayotgan axborot fondlaridan ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilariga kirishini ta'minlash; - o'qituvchilarning o'zaro hamkorligini ta'minlash, pedagogik tajriba va didaktik materiallar almashish. Jumladan, internet orqali chet tillarni o'rganish va o'rgatish

turli tillarda muloqot qiluvchi kishilarni uzviy aloqaga kirishuvidan tashqari, mamlakatlar, kishilarning turmush tarsi bilan ham yaqindan tanishish imkonini beradi. Bu o'rinda tili o'rganilayotgan mamlakat kishisi bilan muloqotga kirishish oquvchiga o'z nutqiy fikrlarini chet tilida ifoda eta bilishida, xatolarni to'g'rilashda hamda yangidan-yangi ma'lumotlarni o'zlashtirib olishda yordam beradi. Yo'qoridagilardan kelib chiqib shunday misol keltirib o'tishimiz mumkin. Aytaylik biz darsda o'quvchilarga xat yozish tartibini o'rgatyapmiz. O'quvchi shunchaki noma'lum kishiga xat yozgandan ko'ra tili o'rganilayotgan mamlakatdagi o'quvchilar bilan internet orqali aloqa qilib ma'lum mavzularda xat almashishsa, birinchidan, javobgarlikni ko'proq his qiladilar, ikkinchidan ko'proq mustaqil izlanishadilar va uchinchidan xato qilmaslikka va e'tibor qozonishga harakat qiladilar. Ayniqsa usha mamlakat kishisidan javob xati olishsalar ulardagi qiziqish yanada ortadi. O'z ustilarida yanada ko'proq ishlaydilar. Bu bulan ular nafaqat nutq ko'nikmalarini oshiradilar, balki mamlakatshunoslik sohasidagi bilimlarini oshirish uchun ham imkoniyatlar eshigini ochadilar. Zero ular o'z yashab turgan joylari haqida ma'lumotlar yuborib, tili o'rganilayotgan mamlakat, ularning urf odatlari, kishilari haqida ma'lumotga ham bo'la oladilar. Ayniqsa tili o'rganilayotgan mamlakat kishisi yoki o'zlariga o'xshab til o'rganayotgan boshqa mamlakatlar o'quvchilari bilan to'g'ridan - to'g'ri jonli muloqot ularga ta'sirli motivatsiya beradi. Ular bu vazifalarni o'qituvchilari va guruh a'zolari bilan birgalikda, dars jarayonida yoki darsdan tashqari vaqtda ham amalga oshirishlari mumkin [3]. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirilib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda bahs, munozara, aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, tadqiqot, rolli o'yinlar metodlarini qo'llash, ularga ko'proq mustaqil vazifalar berish, rang-barang qiziqtiruvchi misollarning keltirilishi, o'quvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash, rang-barang baholash usullaridan foydalanish, ta'lim vositalaridan joyida va vaqtida foydalanish talab etiladi. Zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanib dars o'tish yangi ta'lim standartiga aylanmoqda. Multimediali darsliklar yaratishda ishlanmalarni metodik ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Multimedia – darsliklar o'qitishning barcha bosqichlarini avtomatlashtirishga qaratilgan, ya'ni o'quv materialini tushuntirishdan boshlab to bu bilimni nazorat qilish va yakuniy baho qo'yishgacha. Bundan barcha asosiy o'quv materiali yorqin, qiziqarli, mazmunli o'yin shakliga keltirilgan, grafikadan, animatsiyadan, shuningdek interfaol, ovoz jo'rliigi, videolavhalar qo'shib keng foydalanilgan multimedia shaklida o'tkaziladi [4]. O'quvcilarda xorijiy tillarni o'rgatish jarayonida bolalarga rivojlanish uchun eng yaxshi imkoniyatlarni yaratish maqsadida barcha resurslardan to'la foydalaniladi, bola umumiy rivojlanishin ing emotsional, ijodiy, ijtimoiy, kognitiv va lingvistik o'lchov birliklari shular jumlasiga kiradi. Madaniyatlararo muloqot qilish kompetentsiyasi ham asosan bular qatoriga kiradi. Madaniyatlararo muloqot qilishga qiziqadigan va ochiqko'ngilli o'quvchi keyinchalik madaniyatlararo muloqotga qodir insonga aylanadi, zero bugungi kun chet tili mashg'ulotlarining e'tirof etilgan maqsadi ham shudir. O'quvchining xorijiy tillarni bilish kompetentsiyasi til sohiblarining ona tilini bilish kompetentsiyasi bilan o'lchanmay, aksincha madaniyatlararo muloqotning ko'p qirrali vazifalarini uddalay olish qobiliyati bilan ham belgilanmoqda. O'quvchilar madaniyatlararo muloqotga qodir insonga xos ochiqlik va bag'rikenglik ruhida shakllanish darajasida rag'batlantirilishi hamda barcha darajadagi va turli yoshdagi o'quvchilar uchun mo'ljallangan chet tili darslarida mazkur xususiyatlarni rivojlantira oladigan mazmundagi mavzular tavsia qilinishi lozim. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, bu usullar yordamida fikr almashiladi. Bu esa talabadagi nutq faoliyati va mustaqil fikr yuritishni rivojlantirishga samarali ta'sir qiladi.

Foydalanilgan Adaboyotlar Ro'yxati

1. Wahrig, Gerhard (1986): Deutsches Wörterbuch. München: Mosaik Verlag.
2. Engel, Ulrich (1988): Deutsche Grammatik. Heidelberg: Julius Groos Funk, Hermann u.a.
- (1994): sowieso, Arbeitsbuch 1. Berlin – München: Langenscheidt
3. Kleppin, Karin (1997) Fehler und Fehlerkorrektur, Fernstudienheit 19. Berlin - München: Langenscheidt
4. www.daf-netzwerk.org

REFERENCES

1. Jamol Jalolov chet til o'qitish metodikasi, o'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi toshkent - 2012
2. Bekmuratova U. B. "Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish" mavzusida referat. Toshkent — 2012 yil
3. Otaöoëba, M. P. Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning

ФИО авторов: *Qo`shshayeva Nodira O`ktamovna*

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 14-DMTT Tarbiyachisi

Saparova Madinabonu Mehridinovna

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 14-DMTT Tarbiyachisi

Yahyoyeva Tursunoy G`ani qizi

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 14-DMTT Tarbiyachisi

Название публикации: «МАКТАБГА TAYYORLOV GURUHI BOLALARIDA
HUQUQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH»

Annotatsiya: *Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda huquqiy tushunchalarni shakllantirishni takomillashtirish va unga oid tavsiyalar haqida so`z boradi*

Kalit so'zlar: *Ta'lim jarayoni, axborot kommunikatsiya, animatsiyalar, internet ma'lumot, videofilm, multfilm, audio.*

Maktabning tarixan taraqqiy etish davrida ta'limni tashkil qilish shakllari turlicha bo'lgan. Ta'limni tashkil etish shakllari ma'lum ijtimoiy tuzum va shu tuzumning manfaatlariga mos holda shakllangan. XVI asrning oxiri va XVII asrning boshlarida buyuk chex pedagogi Ya.A.Komenskiy (1592-1670) tarixda birinchi bo'lib maktab ta'limida sinf-dars tizimini yaratdi. Ya.A.Komenskiyning ta'limni tashkil qilish haqidagi qarashlari bir qator jiddiy qarashlarga uchragan bo'lsa ham g'arb mamlakatlariga juda tez tarqaldi va ta'limni tashkil qilishning birdan-bir shakli deb e'tirof etildi.

Yoshlarga huquqiy tarbiya byerishdan asosiy maqsad har bir yosh huquqiy madaniyatni o'zlashtirib olishiga erishishdan iboratdir. Huquqiy madaniyat shaxs, jamiyat va davlat rivojlanishining o'ziga xos xususiyatidir. Jamiyatga nisbatan huquqiy madaniyat yuridik qadriyatlar va mye'yorlar, huquqiy institutlar, huquqiy ong 32 va xulq-atvor birligining sifat xususiyatini ifodalaydi. Shaxsga nisbatan esa u atrof dunyoni idrok etadigan o'ziga xos "huquqiy qonun" bo'lib, u huquqiy mavqyelikni o'zlashtirishining myezoni sifatida gavdalanadi. Jamiyatning huquqiy madaniyati uchun quyidagi xususiyatlar xosdir:

- qonuniylik printsipiga rioya etish;
- qonunga itoatkorlik;
- dyemokratizm, shu jumladan jamoat tashkilotlarining huquq mye'yorlarini ishlab chiqish va ro'yobga chiqarishda, huquqning amal qilish myexanizmda kyeng ishtirok etishi;
- fuqarolarning qonun bilan mustahkamlab qo'yilgan huquqlarining kafolatlanganligi;
- bu huquqlar bilan jamiyat oldidagi majburiyatlarning birligi.

- Huquqiy madaniyat unga va umuman madaniyatga qonun hujjatlari ham, mansabdor shaxslar, muassasalar va fuqarolar xulq-atvori, faoliyati ham albatta mos kyelishini talab qiladi, o`z navbatida huquqiy madaniyat ko`p jihatdan huquqiy tizimning o`zi bilan, huquqning hamma tarmoqlari va mye'yorlari, huquqiy muassasalarning ishlash amaliyoti bilan byelgilanadi.

- Shaxs huquqiy madaniyatining o`ziga xos jihatlari:

- qonunga itoatkorlik;

- qonuniy va huquqiy institutlarni chuqur hurmat qilish;

- yuksak darajada ijtimoiy-huquqiy faollik;

- huquqni ijtimoiy o`zgarishlari va shaxs manfaatlarini himoya qilishning samarali vositalaridan biri sifatida baholash. Individlarning va odamlar turli birliklarining huquqiy madaniyati ularning huquq mye'yorlariga rioya etishlariga, shuningdyek ularning ijtimoiy-huquqiy faolliklari darajasiga hal qiluvchi ta'sir ko`rsatadi.

Yoshlarning huquqiy madaniyatini o`rganish jamiyatimizning kyelajakdagi huquqiy holatining istiqbollarini baholashga imkon byeradi. Chunki shaxs qaror topib borayotgan davrda uning qadriyatlarga munosabati shakllanadi, huquqqa ijobiy va salbiy munosabat vujudga kyeladi, faol yoki passiv ijtimoiy-huquqiy xulq-atvorga qaratilgan yo`l-yo`riqlar vujudga kyeladi. Nihoyat, huquqiy tarbiyaning samaradorligi tarbiya obyyektining ahvoli to`g`risidagi bilimlarning chuqurligiga va darajalanganligiga muvofiq kyeladi. Tarbiya obyyekti, shu o`rinda – yoshlarning ahvolini uning huquqiy madaniyati ko`rsatib byeradi. Odatda yoshlikda yigit-qizlar o`z myehnat yo`llarini boshlaydilar, shuningdyek oila quradilar. Ana shu hol ularning myehnat va oila huquqiga bo`lgan qiziqishida aks etadi. Yoshlar turli guruhlarining yosh xususiyatlari aniq namoyon bo`ladi. Ma'naviy va intyellyektual yyetuklik darajasi oshib borgan sari kriminal adabiyotga, shu tufayli jinoyat huquqiga ham bo`lgan qiziqish kamayadi, buning o`rniga myehnat, fuqarolik va uy-joy huquqiga bo`lgan qiziqish oshib boradi. Yoshlarning huquqqa bo`lgan qiziqishining darajasini ularning ommaviy axborot vositalari (radio, tyelyevyedyeniye, gazeta va jurnallar) tomonidan yoritilayotgan turli yuridik masalalarga qiziqishini o`rganish asosida aniqlash mumkin. Bu huquq haqidagi bilimlarni olish maqsadi va sabablari to`g`risida tasavvurga ega bo`lish imkonini byeradi. Yoshlarning huquqiy axborotni foydalanishdan ko`zlagan asosiy maqsadi o`zlarining huquq va majburiyatlari to`g`risidagi bilimlarini kyengaytirishdan iboratdir. Hozirgi vaqtda ijtimoiy ong nazariyasi bo`yicha olib borilayotgan tadqiqotlarning asosiy kamchiliklaridan biri shundaki, ijtimoiy ong ko`pincha subyyektga bog`lamasdan o`rganilmoqda. U yoki bu holda aynan kimning, aynan qanday ijtimoiy subyyektning ongi tadqiq qilinmoqda dyegan savolga muttasil e'tibor byerilmasligidadir. Bu fikr ijtimoiy huquqiy ongni tadqiq qilishga ham, huquqiy madaniyatga ham batamom taalluqlidir. Fikrimizcha, ma'naviy hayotga bag`ishlangan ko`pgina tadqiqotlarning “subyyektsizligi” ularning “bo`lishi kyerak narsaga” qaratilganligi bilan chambarchas bog`liqdir.

Aftidan, buning aksini aytish ham o`rinli bo`ladi: subbyekt muammosiga, uning ma'naviy dunyosiga murojaat qilishning o`ziyoq tadqiqotchining "mavjud narsaga" qiziqishini ko`rsatadi, bo`lishi kyarak bo`lgan narsa bilan mavjud narsa o`rtasidagi ixtilofni izlashga imkon byeradi. Subbyektning ichki to`zilishi ijtimoiy huquqiy on va madaniyatning eng kam tadqiq qilingan sohalaridan biridir. Yoshlar o`z huquqiy onglari va huquqiy madaniyatlarining subbyekti bo`lib, ayni vaqtda jamiyat huquqiy ongi va huquqiy madaniyatining subbyektlaridan biri hamdir. Jamiyat huquqiy ongi va huquqiy madaniyatining subbyekti sifatida ular ana shu huquqiy ong va huquqiy madaniyatning yaratuvchilaridan va ifodachilaridan biri vazifasini o`taydi. Individlal va ijtimoiy guruhlarining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatiga falsafiy ilmiy adabiyotda asosan tarbiyaviy ta'sir ko`rsatish va shakllantirish uchun obyyekt dyeb qaraladi. Biroq mutlaqo ravshanki, ijtimoiy munosabatlarning qatnashchilari hamma vaqt ham huquqiy ta'sir ko`rsatishning passiv obyyektlari bo`lavyermaydi. Huquqiy boshqarishni huquq mye'yorlarining individlal ongiga bir yoqlama ta'sir ko`rsatishi dyeb hisoblash noto`g`ri bo`lur edi. Huquqdan amaliyotda foydalanuvchi va uni qo`llovchi odamga faqat huquqiy ta'sir ko`rsatish obyyektigina dyeb qarash mumkin emas. U o`zining ehtiyojlariga (individual, ijtimoiy, profyessional ehtiyojlariga) qarab huquqiy boshqaruv tizimida amaldagi qonun hujjatlari bilan byerib qo`yilgan va ta'minlangan imkoniyatlariniro`yobga chiqarayotgan va ayni vaqtda o`z maqsadlari va manfaatlarini amalga oshirayotgan faol subbyekt bo`lib chiqadi. Kyeyingi yillarda sotsiologik (ijtimoiy) tadqiqotlarning jonlanishi, jamoatchilik fikrini o`rganishning faollashuvi yoshlar huquqiy ongi va huquqiy madaniyatining ahvoli muammosini chyetlab o`tmaydi. Yoshlarning huquqiy tasavvurlari bilan bog`liq masalalar kyeng ko`lamda o`tkazilgan so`rovlarning natijalarida umumiy aksini topdi. Bunda quyidagi printsipal ko`zatiladi. Birinchidan, to`g`ri tarbiya olgan yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati to`g`risidagi ma'lumotlarga qaraganda xulqi bo`zuq yoshlarning (huquqbuzarlar, jinoyatchilar, sodir qilgan jinoyatlari uchun sud byelgilagan jazoni o`tagan va o`tayotgan shaxslarning) huquqiy ongi va huquqiy madaniyati to`g`risida ma'lumotlar ancha ko`p to`plangan. Shu bilan birga, yaxshi xulqli yoshlarning huquqiy tasavvurlari, bilimlari, baholari ko`pincha ularning ankyetalardagi javoblari bilan solishtirish uchungina tadqiq qilinadi. Ilmiy qiziqishlari huquqbuzarliklarning oldini olish muammosidan tashqariga chiqadigan huquqiy ong tadqiqotchilarining soni, faolliigi va imkoniyatlari ancha kam. Ikkinchidan, ishlaydigan yoshlarga qaraganda o`quvchi yoshlarning (shu jumladan talabalarning ham) huquqiy ongini sotsiologik tadqiq qilish ancha tyez-tyez amalga oshirib turiladi. Uchinchidan, ryespondyent – tadqiqotchilarning asosiy ommasini voyaga yetganlar tashkil etadi. Yuqorida bayon etilganlardan huquqiyongi sotsiologik usullar bilan hammadan kamroq o`rganilayotgan yoshlar guruhlari haqida ham xulosalar chiqarish mumkin. Xususan, bu guruhlar quyidagilardaniborat: yosh bo`yicha – ulg`aygan yoshlar; mashg`ulot turi bo`yicha – ishlaydigan yoshlar; huquqiy xulq-atvori bo`yicha – to`g`ri xulqli yoshlar. Yoshlar huquqiy ongi va huquqiy madaniyati subbyektiga xos bo`lgan va shu

tariqa boshqa guruhlarning huquqiy ong subbyektlariga xos bo'lmagan narsa ana shu omillarga bog'liqdir. Bu omillar quyidagilardan iborat: — huquq mye'yorlari bilan tartibga solingan yoki bunday tartibga solishni talab qiladigan, yoshlarni o'z doirasiga tortgan ijtimoiy munosabatlar. Ana shu doira ichida inson hayotida yuridik ahamiyatga ega bo'lgan, aynan yoshlik davrida yuz beradigan quyidagi hodisalarni ko'rsatib o'tish mumkin: o'quv yurtlarini tamomlash, kasbga ega bo'lish, mehnat faoliyatini boshlash, qurolli kuchlar safida muddatli xizmatni o'tash, nikohdan o'tish, bolali bo'lish va h.k.; — yoshlarga xos bo'lgan umumiy ijtimoiy va ijtimoiy-huquqiy tajribaning hajmi; — yoshlarning ruhiy-jismoniy va ijtimoiy-ruhiy xususiyatlari. Yoshlar huquqiy ongi va huquqiy madaniyatining o'ziga xosligini aks ettiradigan omillarning ta'sirini faqat ularning shakllanishi byelgilab beradigan umumiy ijtimoiy omillar bilan bog'lab ko'rib chiqish mumkin. Ular orasida: iqtisodiyot va madaniyatning rivojlanish darajasi, demografik vaziyat, mamlakatdagi umumiy huquqiy vaziyat, tarbiyaviy ishning, xalq ta'limining, huquqni muhofaza qiduvchi organlar faoliyatining ahvoli va boshqalar. Yoshlar huquqiy ongi va huquqiy madaniyatining muayyan-tarixiy turi yoshlar yashayotgan va amal qilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy voqyelik orqali namoyon bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.R.Yodgorov, N.G'aybullayev, R.Mamatqulova "Pedagogika". Toshkent -2000.
- 2.Y.Hasanboyev, N Saribayeva, G.Niyozov "Pedagogika" O'quv qo'llanma. Toshkent "Fan" 2006-yil.
3. O.Karimova. "Huquqni o'qitish metodikasi" T.:2011 yil, 69-bet

ФИО автора: *Tirkasheva Nodira Mansurovna*

Fargʻona Politehnika Instituti

M20-21QXMSDIT guruh magistri

ФИО научного руководителя: *Botirov Mirzohid Ismonxoʻjayevich*

Q.x.f.f.d dotsent

Название публикации: «ПАХТА ХОМ-ASHYOSI SIFATINI UNING SAQLANUVCHANLIGIGA TA'SIRINI TADQIQ QILISI»

Annotatsiya: ushbu paxta xom-ashyosi sifatini oshirish va saqlashga oid ma'lumotlar keltirilgan. Bugungi kunda yurtimizda paxtachilikda qo'llanilayotgan ilg'or texnologiyalar haqida fikr yuritilgan.

Kalit soʻzlar: paxtachilik, qishloq xo'jaligi, ilg'or texnologiyalar, Xalqaro ISO tashkiloti, Subyektiv omillar, iqtisodiy omillar.

Mamlakatimiz iqtisodiyotida paxtachilik va paxta tozalash sanoatining salmog'i katta. Soha qanchalik rivojlansa xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlari ham rivojlanadi. Shu nuqtayi nazardan ham paxtachilikni yanada rivojlantirish respublikamizning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Ma'lumki, mamlakatimiz azaldan o'zining iqlimi, senmiun tuprog'i, yer osti va yer usti boyliklari bilan mashhur bo'lib kelgan. Bugungi kunda ham O'zbekistonda yetishtirilayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari jahon bozori peshtaxtalarida o'ziga xos o'rin egallaydi. Buni birgina paxtachiligimiz misolida ham ko'rishimiz mumkin. Hozirda mamlakatimizda har yili 3,0-3,2 million tonna paxta xomashyosi yetishtirilmoqda Bunday muvaffaqiyatga erishishning asosiy omili hukumatimiz tomonidan sohaga berilayotgan doimiy e'tibor va ayniqsa, iqtisodiy imtiyozlar, fan va texnika yutuqlari hamda ilg'or texnologiyalarni joriy etish, fermerlik harakatiga katta yo'l ochilishi hisoblanadi. Bosqichma-bosqich olib borilayotgan islohotlar tufayli fermer xo'jaliklarining moddiy texnika bazasi yildan-yilga mustahkamlanib bormoqda. Paxta va paxta mahsulotlarining sifat ko'rsatgichlarini hozirgi bozor iqtisodiyotining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Keyingi paytlarda iste'molchilarning paxta mahsulotlariga bo'lgan talabi kundan kunga ortib bormoqda. Chunki, hozirgi paytda Respublikamizning ichki bozorlari xorijdan keltirilayotgan sifatli mahsulotlarga bo'lgan talabi katta. Bizning asosiy maqsadimiz ichki bozorlarimizni o'zimizda ishlab chiqarilayotgan sifatli mahsulotlarni ko'paytirish va to'ldirish, hamda respublikamiz eksport salohiyatini oshirishdan iboratdir. Paxta mahsulotlarini tashqi va ichki bozorlarda raqobatlasha oladigan bo'lishi kerak. Mahsulot sifatini yaxshilash va uning raqobatbardoshligini oshirish va ta'minlash masalasi respublikamiz iqtisodiyotini yanada rivojlantirish uchun katta ahamiyatga egadir. Yuqori sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarish, ta'minlash va rejalashtirishda zamonaviy baholash uslublari va sifat ko'rsatkichlarining standartlarini yaxshi bilishlari lozim. Paxta mahsulotlarini sifatini yaxshilash uchun qator amaliy ishlar olib borilmoqda. Xalqaro ISO tashkilotiga 1992 yilda a'zo bo'lgan O'zbekiston Respublikasida metrologiya va standartlashtirish bo'yicha asosiy talablarni bajarish borasida «Sifat» tizimi joriy etildi. Mahsulot sifatini yaxshilash va uni oshirish muhim ahamiyatga egadir. Buning uchun muhandis texnik xodimlardan yangi turdagi texnologik mashinalar yaratish va foydalanish, mahsulot sifatini baholashda matematik usulda asoslashni bilishlarini talab etadi. Bulardan kutilayotgan asosiy maqsad nazariy va amaliy bilimlarni jamlab, paxta mahsulotlari sifatini baholash va standartlashtirish ishlarini amalga oshirishdir.

Paxta tozalash zavodlarida chigitli paxtadan 34—35 % tola, 60—62 % chigit, 2—2,5 % momiq (lint) va 1,0—1,5 % chiqitlar ajratib olinadi. Dunyo miqyosida to'qimachilik tolasi ishlab chiqarishda paxta ulushiga 50—60 % dan ko'prog'i to'g'ri keladi. Tolasidan, asosan, ip yigiriladi, to'qimachilik buyumlari, kiyim va gigroskopik paxta tayyorlanadi. Undan aviatsiya, avtomobil, elektr va boshqa sanoatlar keng foydalanadi. Toladan parashutlar, baquvvat iplar, kirza, shlanglar, qayish, kino — rasm plyonkalari, yozuv qog'ozlari kabi ko'plab mahsulotlar tayyorlanadi. Mahsulot sifatining shakllanishida unga juda ko'plab omillar ta'sir etadi va bu omillar shartli ravishda texnik, tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy omillarga bo'linadi. Bu omillar o'z navbatida obyektiv va subyektiv omillarga ajratiladi. Obyektiv omillarga ko'proq

texnik omillar kiradi: buyum konstruksiyasi, ishlab chiqarishni mexanizasiya va avtomatizasiyalashtirish, ishlab chiqarish bazasining texnik darajasi, nazoratning texnik vositalari, zamonaviy texnologiya va boshqalar.

Subyektiv omillarga inson faoliti bilan bog‘liq omillar kishilarning qobiliyati, ishlab chiqarish vazifalarini bajarishga munosabati kiradi. Texnik omillarga asbob – uskunalarning jihozlanishi, nazorat vositalari va texnik hujjatlarning holati, dastlabki materiallar hamda yarim fabrikatlarning sifati yangi texnik vositalarning mavjudligi dastlabki materiallar hamda yarim fabrikatlarning sifati va shunga o‘xshashlar kiradi. Tashkiliy omillar rejali va bir maromda ishlash, texnik xizmat va jihozlarni ta‘mirlash, materiallar, butlovchi buyumlar, jihozlarni texnologik hujjatlar va nazorat vositalari bilan ta‘minlanganligi, ishlab chiqarish madaniyati, mehnatni ilmiy asosda tashkil qilish kabi omillarni o‘z ichiga oladi.

Iqtisodiy omillar mehnatga xaq to‘lash shakllari, oylik maoshining miqdori, yuqori sifatli mahsulot va ishni rag‘batlantirish, mahsulot yaroqsizligi uchun ish xaqidan ushlab qolish, mahsulotning sifat darajasi, tannarxi va bahosi kabi omillardan tashkil topadi. Ijtimoiy omillarga kadrlarni tanlash, ularni joy- joyiga qo‘yish, malaka oshirishni tashkil qilish, ilmiy – texnik ijod, ijodkorlik va ixtirochilikni tashkil etish, jamoaning turmush sharoitlari, o‘zaro munosabatlar , jamoadagi psixologik muhit va tarbiyaviy ishlar kiradi. Bu omillar sifatga alohida yoki birgalikda ta‘sir etishi mumkin.

Keltirilgan fikrlarni xulosa qilib aytganda, Qadim zamonlardan to hozirgi kungacha paxta eng muhim texnik ekinlardan biri bo‘lgan va shunday bo‘lib qoladi. Bu o‘simlikdan qimmatbaho tola - paxta olinadi, undan keyin mato, trikotaj, ip va paxta ishlab chiqarish uchun foydalaniladi. Paxta juda termofil ekin bo‘lganligi sababli, uni etishtirish uchun faqat Rossiyaning eng janubiy hududlari mos keladi va hatto juda cheklangan miqyosda. Paxta o‘ziga xos ekin hisoblanadi. Uni muvaffaqiyatli etishtirish uchun ko‘p quyoshli va mo‘‘tadil yog‘ingarchilik bilan uzoq vaqt, sovuqsiz iliq davr kerak. Boshqacha aytganda, tropik va subtropik iqlim paxta uchun eng mos keladi. Mamlakatimiz hududida paxtani faqat Shimoliy Kavkazda va hatto bu iqlim zonasi uchun maxsus etishtirilgan navlardan foydalangan holda ko‘proq yoki kamroq

muvaffaqiyatli etishtirish mumkin. Paxta yetishtirishda uni almashlab ekishda beda bilan almashish tavsiya etiladi. Gap shundaki, g'o'za tuplari tuproqning sho'rlanishini sezilarli darajada oshirsa, beda, aksincha, kamaytiradi. Siz uni don va boshqa ekinlar bilan ham almashtirishingiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E.T.Shayxov va boshqalar. Paxtachilik. Darslik, Toshkent, «Mehnat», 1990.
2. M.Muxammadjonov, A.Zokirov. G'o'za agrotexnikasi, Toshkent, 1995.
3. A.I.Shleyxer Paxtachilik, Toshkent, 1958.
4. A.Shleyxer va boshqalar Paxtachilikdan laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar, Toshkent, «Mehnat», 1980.
5. R.Oripov, A.Sanaqulov, I.Islomov. Paxtachilikdan amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari. Toshkent, Tamannum, 2010.

ФИО авторов: M.S.Salayeva - Urganch davlat universiteti professori, pedagogika fanlari doktori.

Quvonch Jabberganova - Urganch davlat universiteti “Maktabgacha ta’lim” mutaxassisligi 1- bosqich magistranti

Название публикации: «ESTETIK TARBIYA VOSITASIDA BOLA SHAXSINI HAR TOMONLAMA RIVOJLANTIRISH»

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxsni har tomonlama yetuk qilib hayotga tayyorlashda estetik tarbiyaning mazmuni va mohiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Aqliy rivojlanish, intellektual, kognitiv jarayonlar, muloqot, faoliyat, o'yin, ta'lim, mehnat, ishlab chiqarish, rasm chizish, modellash.

Аннотация. В данной статье рассматривается содержание и сущность эстетического воспитания в подготовке личности к жизни в качестве полноценного развитого человека.

Ключевые слова: Умственное развитие, интеллектуальные, познавательные процессы, общение, деятельность, игра, обучение, труд, производство, рисование, моделирование.

Annotation. This article discusses the content and essence of aesthetic education in preparing a person for life as a full-fledged developed person.

Key words: Mental development, intellectual, cognitive processes, communication, activity, game, learning, labor, production, drawing, modeling.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son qaroriga 1-ilovasida O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasining 3-bobida Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishning maqsadlari va ustuvor yo‘nalishlari belgilangan bo‘lib, **u**shbu Konsepsiyaning maqsadi bola hayoti va faoliyatining barcha sohalarini rivojlantirishni ta’minlovchi muhim manba bo‘lgan sifatli maktabgacha ta’limdan foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iboratligi qayd etilgan.[1]

Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish vazifasi belgilangan. Yuqorida qayd etilgan dolzarb vazifaning nazariy asoslarini o‘rganish zaruriyatidan

kelib chiqqan holda maktabgacha yoshdagi bolalarning estetik tarbiyasi mavzusini chuqurroq o'rganishni lozim topdik.

Estetik qadriyatlar, ideallar, ommaviy madaniyat kabi masalalar keng jamoatchilik, olimlar, mutaxassislar tomonidan muhokama qilinayotganligini guvohi bo'lmoqdamiz. Jamiyat a'zolarining estetik madaniyati masalalari barcha davrlarda o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Demak, bugungi kunda ham yoshlarni estetik jihatdan tarbiyalash o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q.

Estetik tarbiya - shaxsni tabiat va jamiyatdagi go'zalliklarni ideal nuqtayi nazardan idrok etishga o'rgatadi. Estetik tarbiya - bolalarda estetik bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirishni hamda estetik his-tuyg'u, qiziqish, ehtiyoj, baho berish kabi xislatlarni tarbiyalash masalalarini o'z ichiga oladi. Estetik tarbiya mohiyati asosan quyidagilardan iborat:

- tabiat va voqelikdagi go'zalliklarni idrok etish va zavqlanish;
- san'at asarlarini to'g'ri tushuna bilish va baholash;
- o'zining qobiliyat va iste'dodlarini namoyon etishga intilish;
- hamma narsada, ya'ni tabiatda, munosabatda, mehnatda, go'zallik uchun kurashish;
- hunuklik va tartibsizlikka murosasiz bo'lish.

Shunday qilib, estetik tarbiya —bu san'at va hayotdagi go'zalliklarni tushunish va his eta olish qobiliyatlarini shakllantirish, san'at sohasidagi qobiliyatlarni rivojlantirish, estetik bilim va his-tuyg'uni shakllantirish jarayonidir. estetik tarbiyaning maqsadi shaxsda estetik madaniyatni shakllantirish hisoblanadi. Estetik tarbiyani tashkil etishda quyidagi vazifalar hal qilinadi:

- bolalarga ijtimoiy voqelik, tabiat va mehnat munosabatlari, turmush go'zalliklari, ularni anglash to'g'risidagi bilimlarni berish;
- bolalarni badiiy-estetik madaniyatini boyitish;
- bolalarda musiqiy, badiiy ziyraklikni, ijodiy tafakkurni rivojlantirish;
- bolalarda ijtimoiy voqelik, tabiat va mehnat munosabatlari, turmush go'zalligini anglash, his qilish qobiliyatini tarbiyalash;

- bolalarda mavjud go‘zalliklarni qadrlash hissi, estetik didni shakllantirish, go‘zallikka muhabbat uyg‘otish;

- bolalarda go‘zallikni yaratish ehtiyojini qaror toptirish, estetik qobiliyat va madaniyatni shakllantirish.

Estetik madaniyat elementlari quyidagi komponentlardan iborat:

- estetik qarash - estetik ongning g‘oyaviy negizi, tabiat, hayot, san‘at mohiyati haqidagi estetik fikr-mulohazalar va g‘oyalar tizimi;

- estetik idrok - ijtimoiy voqelik, buyum, hodisalarning go‘zalligini ongda yaxlit aks etishi bo‘lib, u go‘zallik his etilganda yuzaga keladi va aniq maqsadga yo‘naltiriladi;

- estetik ong - shaxsga nazariy tushunchalar berish asosida predmet, buyum, voqelik va hodisalar mohiyatini estetik baholay olish imkonini yaratadigan his-tuyg‘ular, sezgilar, tasavvur va qarashlar shakli;

- estetik ong - estetik his-tuyg‘u, estetik idrok, estetik bilim, estetik mulohaza, estetik baho, estetik did, estetik ideal kabilardan tarkib topadi.

Estetik faoliyat ko‘nikmalari deb estetik ehtiyojlarni qondirish yo‘lida muayyan xatti-harakatni amalga oshirishga imkon beradigan ko‘nikmalarga aytiladi.

Estetik madaniyat - go‘zallikni his etish, undan zavqlanish, mavjud go‘zalliklarni asrash va boyitish yo‘lida o‘zlashtirilgan bilim, amalga oshiriladigan estetik faoliyat sifat darajasini belgilovchi ko‘rsatkich.

Bolalarni estetik madaniyatligini quyidagi mezonlarga ko‘ra aniqlash mumkin:

- estetik bilimlarning tarkib topganligi;
- estetik madaniyatning tarbiyalanganligi;
- estetik va madaniy meros namunalaridan xabardor bo‘lish;
- estetik tuyg‘uning rivojlanganligi;
- ijtimoiy hayot, tabiat va mehnat go‘zalliklarini his etish;
- go‘zallikka intilish ehtiyojining rivojlanganligi;
- estetik idealning shakllanganligi;
- fikrlash, faoliyat, xatti-harakat va tashqi ko‘rinishda go‘zal bo‘lishga intilish.

Estetik tarbiyaning asosiy vositalarini tabiat, mehnat, madaniy-maishiy turmush shart-sharoitlari, insoniy munosabatlar va madaniyat (shu jumladan, san'at) tashkil etadi. Estetik tarbiya umumta'lim maktablarida ta'lim jarayonida, ya'ni adabiyot, rasm, musiqa darslarida amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish orqali ham estetik tarbiya ishlari olib borildi. Bularga konkurslar, konsertlar, festivallar tashkil etish, mo'zeylarga ekskursiyalar uyushtirish, tabiatga, tarixiy va badiiy yodgorliklarga sayohatlar tashkil etish orqali amalga oshiriladi. Estetik tarbiyaning asosiy vositalari mehnat, o'yin, tabiat, san'at, muloqot kabilar hisoblanadi. Estetik tarbiya asosan tushuntirish, suhbat, ma'ruza, namuna, mashq, rag'batlantirish metodlari orqali amalga oshiriladi. Tarbiyaviy faoliyatning shunday shakllari borki, ular shaxsning estetik voqelikka munosabatini rivojlantirishga xizmat qiladi, Tarbiyaviy faoliyatning bunday shakllari estetik tarbiya vositalari deb ataladi.

Estetik tarbiya vositalariga tabiat, mehnat va san'at kiradi. Mehnat takomillashgan sari, ayniqsa, jismoniy mehnat turlari texnikalashib borgani sari, ularning ko'ngilli va ijodiy tabiati ortib boradi. Shu tariqa mehnat estetik tarbiyaning eng muhim omili bo'lib qoladi. Qoloq ishlab chiqarish texnikasi va texnologiyasi sharoitida har qanday mehnat turi shaxsga estetik ta'sir ko'rsata olmaydi. Ishlab chiqarish jarayonida qatnashayotgan har bir shaxs o'z mehnatidan ko'proq moddiy va ma'naviy manfaatdor bo'lsagina, mehnat estetik tarbiya omili bo'la oladi.

Estetik tarbiyaning eng muhim omili - bu tabiatdir. Tabiat bilan doimiy ravishda munosabatda bo'lmay turib, estetik jihatdan rivojlanish, estetik tarbiyani uyushtirish mumkin emas. Boshqacha aytganda, tabiat hech narsa bilan almashtirib bo'lmaydigan go'zallik manbai. U estetik his-tuyg'u, kuzatuvchanlikni rivojlantirish uchun boy material beradi. Ayniqsa, tabiat badiiy obrazlar orqali ifodalansa, yanada o'zining estetik jihatini yaqqol namoyon etadi.

Estetik tarbiya vositalari orasida san'at muhim o'rin egallaydi. San'at voqelikka estetik munosabatning eng muhim shaklidir. Jamiyat estetik madaniyatining darajasi ko'p jihatdan san'at rivojining darajasi, uning ijtimoiy hayotda qanchalik ko'p ahamiyat kasb etishiga bog'liq,

San'at estetik tarbiya vositasi sifatida har bir shaxsga mo'ljallanganligi, dunyoga keng va ochiq ko'z bilan qarash tuyg'usini shakllantirish, nafosatni bevosita mushohada etish, yuksak orzu-umidlar yo'lida ijodkorlik qobiliyatini vujudga keltirishi bilan izohlanadi.

Estetik tarbiya vositalari tizimida estetik bilimlar asoslari hisoblangan estetik nazariya ham katta ahamiyat kasb etadi. Estetik nazariya estetik tuyg'u, estetik did, estetik orzu kabi estetik ong qismlariga ta'sir o'tkazadi. Estetik tuyg'u-estetik did, estetik orzu estetik nazariyaning ta'siri ostida quvvat oladi. Shaxs estetik qarashlari uning e'tiqodiga aylanib boradi, bilim doirasini kengaytiradi. Sanatdan bahramand bo'lish, undan lazzatlanish uchun muayyan darajada badiiy bilimlarga ham ega bo'lish lozim. San'atga intilib yashash, badiiy ijod mahsullarini idrok etish, zavq olish qobiliyati ko'p jihatdan insonning badiiy saviyasiga bog'lik. Estetik tarbiyada badiiy-nazariy bilimlar va badiiy ta'lim (estetik nazariya) bilan bir qatorda san'atshunoslikning ahamiyati ham katta. Sanatshunoslik bilimlari sanat aniq turlarining xususiyatlari va maxsus qonuniyatlari mohiyatini ochib berishga, badiiy ijodning ayrim sohalari tarixi bilan tanishishga, san'atning eng muhim yo'nalishlari va oqimlari to'g'risida tasavvur hosil qilishga yordam beradi. Estetik tarbiyaning muhim vositalarida yana biri adabiy-badiiy tanqid bo'lib, u g'oyat murakkab ijtimoiy maqomga ega. Adabiy-badiiy tanqid bir vaqtning o'zida fanga ham, san'atga ham xizmat qiladi. Adabiy-badiiy tanqidning oraliq — «chegaraviy» holati uni shaxs estetik kamolotining beqiyos vositasiga aylantiradi. U badiiy idrok madaniyatini shakllantirishda, sanat asarlarini ishonchli tarzda baholash qobiliyatini rivojlantirishga, ularning his-tuyg'uli va nazariy tomonlarini qo'shib in'ikos etishga xizmat qiladi. Estetik tarbiya tizimi oila va maktab, ishlab chiqarish jamoalari, mafkura muassasalari, ommaviy axborot vositalari, madaniy muassasalar. ijtimoiy-siyosiy va ommaviy tashkilotlar kabi bo'g'inlarda yaxlit holda amal qilgandagina kutilgan natijalarga olib keladi. Estetik tarbiyada oila, maktab va o'quv yurtlarning o'zaro hamkorligi ham yaxshi natijalar keltiradi. Estetik tarbiya ijtimoiy faol, har tomonlama va hamoxang rivojlangan shaxsni tarbiyalash maqsadiga yo'naltirilgan. Voqelikka estetik munosabatda bo'lishning mohiyati, mazmuni va asosiy yo'nalishlarni insonning

go`zallik haqidagi zohiriy va botiniy tushunchalari voqelikni estetik idrok etishi jarayonlari tabiati va mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Voqelikni estetik jihatdan inikos etish tabiatni anglashning ilmiy qoidasi mavjud: inson borliqni nafosat qonunlariga rioya qilgan holda anglaydi. Hayvonlar ham xuddi odamlarga o`xshash xatti-harakatda bo`ladilar; o`zlari mansub bo`lgan jonivor turining ehtiyojlari darajasida tabiiy mayl (instinkt) bilan tabiatga ta`sir ko`rsatadilar. Hayvonlar o`zlarining yashash jarayonlarida narsalar va ularning xossalari bilan emas, balki fakat o`zlarining anglamagan tabiiy ehtiyojlari amri bilan ish ko`radilar. Inson ongli mavjudot sifatida o`zini qurshab turgan voqelikka faol munosabatda bo`ladi, narsalarning xossalari ham inobatga oladi. Inson hayvonlardan farqli o`larok, har bir narsaga o`ziga xos mezon nuqtai nazaridan yondashadi. Agar inson mezon tuyg`usidan mahrum bo`lganda, voqea-xodisalar, narsalardagi go`zallikni idrok etish qobiliyatiga ega bo`lmaganda, uning faoliyati bunyodkorlik bilan birga vayronagarchilikka qaratilgan bo`lardi. Nafosat qonunlariga rioya qilish, ya`ni yaratish qobiliyati inson faoliyatining mohiyat va mazmunini tashkil etadi. Insonning har qanday faoliyatida estetik manba mavjud: inson o`z faoliyati davomida moddiyat bilan birga ma`naviyatga shodlik - sevinch, orzu-umid, erk-shodlik tuyg`ulariga suyanib yashaydi, moddiy samaralar bilan birga o`zi va boshqalar faoliyatining nafosat mezonlari bilan o`lchanadigan ijtimoiy baholanishiga harakat qiladi. Binobarin, inson o`zining bu mohiyatli xususiyatini yo`qotib qo`ysa, uning faoliyati o`zining insoniy tabiatidan ham mahrum bo`lib qoladi. Nafosat qonunlariga rioya qilgan holda voqelikni amaliy va ma`naviy o`zlashtirish jarayonida inson faoliyatining nisbatan mustaqil sohasi bo`lgan san`at muhim ahamiyat kasb etadi. Nafosat qonunlariga rioya kilib yaratilgan sanat eng toza poklangan ko`rinishda namoyon bo`ladi. Shu ma`noda sanat (badiiy faoliyat)ni voqelikni inson tomonidan estetik jihatdan idrok etilishining eng oliy ko`rinishidir, deymiz.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning estetik tarbiyasi uzoq muddatli jarayon bo`lib, uning maqsadi bolalarning atrofidagi dunyoni go`zalligini anglash qobiliyatini rivojlantirish, shuningdek tabiiy muhit sharoitida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishdir. Bu jarayon asosan bola tug`ilganidan boshlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning estetik tarbiyasi - juda keng tushunchadir. U tinchlik, hayot, tabiat, ish va ijtimoiy hayotga bo'lgan munosabatni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning estetik tarbiyasiga qaratilgan asosiy vazifa - bu bolaning shakllanishi va estetik nuqtai nazardan dunyoqarashni yanada rivojlantirishi bilan belgilanadi. Ularning bajarilishiga bolalarning xayolotini, tasavvurlarini, his-tuyg'ularini rivojlantirish orqali erishiladi, bu ularning ijodiy qobiliyatiga va uning shakllantirish jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. Shunday qilib, bugungi kunda bolalarni estetik tarbiyalashga katta e'tibor berilmoqda, bu shaxsning uyg'un shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, hatto o'z hayotining dastlabki kunlaridanoq ham, bola bexosdan yorqin, chiroyli, hatto uni tushunmasdan olishga harakat qiladi. Masalan, ajoyib, chiroyli o'yinchoqa u istamagan ravishda qo'llarini uzatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son Qarori. (<https://lex.uz/ru/docs/-4327235>)
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 22.12.2020 yildagi 802-son qarori bilan "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti". (<https://lex.uz/ru/docs/-5179335>)
3. Выготский Л. С. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте // Л. С. Выготский. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. — М.: АСТ, Астрель, Люкс, 2005.
4. Венгер Л. А., Венгер А.Л. Домашняя школа. М.:Знание, 1994. 240 с.
5. Гуревич К. М. Психологическая диагностика. Учебное пособие. М., 1997
6. Эльконин Д.Б. Психическое развитие в детском возрасте // Избр. психологические труды, М., 1989.
7. Salayeva M.S. Umumiy pedagogika. Darslik. "Nodirabegim" nashriyoti. Toshkent - 2021-y., 598 bet.

ФИО авторов: Qurbonova Saodat Abduraxmonovna

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 20-DMTT Tarbiyachisi

Mahmudova Sanobar Nasimovna

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 1-DMTT Tarbiyachisi

Akramova Huriyat Ibragimovna

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 1-DMTT Tarbiyachisi

Saidova Nodira Abdurahmonovna

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 1-DMTT Tarbiyachisi

Название публикации: «МАКТАBGACHA YOSHDAGI BOLALAR HIMOYA QILISHDA DAVLAT, МАКТАBGACHA TA'LIM VA OTA-ONANING MAJBURIYATLARI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti maktabgacha yoshdagi bolalarini huquqlarini himoya qilish masalalari bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolaning maktabgacha ta'limga qamrab olinganligi davlat va ota-onalarning bola oldidagi majburiyatlarining dolzarb masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Bolalar, huquqlarini, ota-onalarning, maktabgacha ta'limga, dolzarb, himoya.

Bolalar yoshligi, qabul qilish qobiliyati rivojlanishi, uning hali mustaqil hayotga tayyor emasligi tufayli ular har tomonlama g'amxo'rlik va himoyaga, shu bilan bir qatorda huquqiy himoyaga muhtoj. Bola bilim olish huquqiga ega. Bu huquq O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41-moddasida, «Ta'lim to'g'risida»gi va boshqa qonunlarda belgilangan. Yuqoridagi misollardan ota-onaning voyaga yetmagan farzandi oldidagi otaonalik mas'uliyati nafaqat oila qonunchiligi bilan, balki xalqaro shartnomalar orqali ham tartibga solinadi, degan xulosa kelib chiqadi. Ota-ona va farzandlar o'rtasida yuzaga keluvchi huquqiy munosabatlar tarkibida shaxsiy nomulkiy huquqiy munosabatlar ajralib turadi. Bola tarbiyasi ota-onaning shaxsiy huquqiy munosabatlarining asosiy ob'ektlaridan biridir. Darhaqiqat, O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga ko'ra, ota-onalik huquqi bolalar manfaatlariga zid tarzda amalga oshirilmaligi bayon etilgan. Ota-ona alohida yashayotgan bo'lsa, bolalarning qaerda yashashi ota-onaning kelishuviga binoan belgilanishi, agar kelishuv bo'lmasa, sud bolaning fikrini hisobga olgan holda hal etishi belgilangan. Ota-ona va bolaning huquq va majburiyatlari barcha rivojlangan mamlakatlarda belgilangan demokratik tamoyillarga asoslanadi. Otaonaning bolalarga ta'lim-tarbiya berishga oid huquq va majburiyatlari muhim ahamiyatga ega. Bolalarni voyaga yetgunlariga qadar tarbiyalash majburiyati O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 64-moddasida belgilangan. Bolaga tarbiya berish ota-onaning shaxsiy huquqi hisoblanib, bolaning kamol topishida o'z huquqlaridan foydalanish va zimmlariga yuklatilgan majburiyatlarni bajarishda teng mas'uliyatlidirlar. O'zbekiston xalqaro hamjamiyatning to'la huquqli sub'ekti bo'lib, jamiyatning ijtimoiy-huquqiy himoyaga muhtoj qatlami bo'lmish bolalar huquqlarini himoya qilish maqsadida Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya va boshqa umume'tirof etilgan xalqaro shartnomalarni tan oldi, ularga amal qilib kelmoqda. O'zbekiston Respublikasining 2008 yilning 7 yanvarida «Bola huquqlari

kafolatlari to'g'risida»gi Qonun qabul qilindi. Mazkur qonun bolaning yashash huquqi, individuallikka va uni saqlab qolishga bo'lgan huquqi, erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqini himoya qilishni, umuman, bolalarning hayoti, emin-erkin o'sib ulg'ayishi va yetuk kamolga yetishi bilan bog'liq manfaatlari muhofazasini ta'minlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Ma'lumki, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi huquqiy munosabatlar O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi IV bo'limi bilan tartibga solinib, XI-XIII boblarni o'z ichiga oladi. Mazkur kodeksning XIII bobida esa ota-ona va bolalar o'rtasidagi mulkiy huquq va majburiyatlari huquqiy tartibga solingan. Ota-onalik huquq va majburiyatlarining o'ziga xos xususiyatlari quyidagicha: Birinchidan, ota-ona o'z bolalariga nisbatan teng huquq va majburiyatlarga egadirlar. Ota-ona huquq va majburiyatlarining tengligi bolaning nikoh davomida yoki nikohsiz tug'ilishidan yoki er-xotinning alohida yashashidan, oiladagi moddiy majburiyatlaridan qat'i nazar, bir xil amalga oshiriladi. Ikkinchidan, ota-ona o'z bolalarini tarbiyalashda barcha shaxslarga nisbatan ustun huquqqa egaligi belgilangan. Uchinchidan, ota-onalik huquqi bolalarning manfaatlariga zid tarzda amalga oshirilishi mumkin emas. Ota-ona ota-onalik huquqini amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi va boshqa qonunchilikda, xalqaro shartnoma hamda konvensiyalarda belgilangan huquq va majburiyatlarga amal qilishlari shart. Bola huquqlarini himoya qilish va ta'minlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanishi shak-shubhasizdir. Shu bois ota-onaning huquq va majburiyatlarini amalga oshirish shakllari O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi, Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyada ko'rsatib o'tilgan. O'zbekiston Respublikasining «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi qonunining 11-moddasida bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish uning ota-onasi yoki o'rnini bosuvchi shaxslar tomonidan ta'minlanishi belgilangan. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 26-moddasida ham kichik yoshdagi bolalari uchun ota-onalar ta'lim turini tanlashda imtiyozli huquqqa egaligi qayd etilgan. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligining «Inson huquqlari va asosiy erkinliklari to'g'risida»gi konvensiyasida ham onalar va bolalarning ijtimoiy va iqtisodiy himoyaga bo'lgan huquqlari samarali amalga oshirilishini ta'minlash maqsadida Ahdlashuvchi Tomonlar bu yo'nalishda barcha lozim va zarur bo'lgan chora-tadbirlarni, shu jumladan tegishli tuzilmalar yoki xizmatlarni tashkil etish va ta'minlash choralari ko'rishlari belgilangan. Unga ko'ra hech kimga ta'lim olish huquqi rad etilishi mumkin emas. Ahdlashuvchi Tomon maorif va ta'lim berish sohasida o'z zimmasiga olgan har qanday vazifani amalga oshirishda ota-onaning o'z farzandlariga ularning o'z e'tiqodlari va milliy an'analariga mos ta'lim berilishini ta'minlash huquqini hurmat qilishi kerakligi aks etgan. «Bola huquqlari to'g'risida»gi BMT Konvensiyasining 18-moddasi 1-bandiga binoan ushbu majburiyat, ularning qaerda bo'lishidan qat'i nazar, ota-ona uchun umumiy va majburiydir. Shunga ko'ra, ota-ona voyaga yetmagan o'z bolalarining tarbiyasi va kelajagi uchun javobgar hisoblanib, sog'lig'i, axloqi, jismoniy va ruhiy kamoloti uchun g'amxo'rlik qilishi shart. Ota-onalar ota-onalik huquqlarini bolaning manfaatlariga zid tarzda amalga oshirsalar oilaviy-huquqiy, fuqarolik-huquqiy, ma'muriy va jinoiy javobgarlikka tortilishlari mumkin. Oilaviy-huquqiy javobgarlik ota-onalik huquqidan mahrum qilish yoki uni cheklash kabi oqibatlarga olib keladi. Bundan tashqari, mamlakatimiz bola huquqlarini ta'minlashda «Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida»gi hamda «Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risida»gi xalqaro paktlarda mustahkamlangan me'yorlarga tayanadi. Shu bilan birga, BMTning voyaga yetmagan bolalarga nisbatan odil sudlov yuritishga doir minimal standart qoidalari (Pekin qoidalari), BMTning voyaga yetmagan bolalar o'rtasida jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan dasturiy prinsiplari (Ar-Riyod dasturiy prinsiplari) va boshqa tavsiyaviy hujjatlari odil sudlov sohasida bola huquqlariga oid milliy qonunchilikni takomillashtirishda muhim o'rin tutadi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 11 fevraldagi «Yetim bolalar va ota-onasining

qaramogʻidan mahrum boʻlgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida»gi qarorida ijtimoiy yetimlikni yanada kamaytirish, yetim bolalar va ota-onasining qaramogʻidan mahrum boʻlgan bolalarni davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish, ularning jadal ijtimoiy moslashuvi uchun keng imkoniyatlar yaratish, tarbiya muassasalarining ish faoliyatini yaxshilash, shuningdek jismonan sogʻlom va maʼnan yetuk avlodni tarbiyalashda oilaning rolini mustahkamlash koʻzda tutilgan. Shu maqsadda «Oila» ilmiy-amaliy tadqiqot markazi, Oʻzbekiston Xotin-qizlar qoʻmitasi, Fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish boʻyicha respublika kengashi, Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazi bilan birgalikda 2019 yil 1 iyunga qadar muddatda Vazirlar Mahkamasiga bolalarni tarbiyalash uchun oilaga qabul qilayotgan (patronat) vasiy va homiylikka nomzodlarni, farzandlikka olayotganlar va oilaviy bolalar uylarining tarbiyalovchi ota-onalarini tanlash va kuzatib borish tizimini takomillashtirish va boshqa bir qator chora-tadbirlar belgilab berilgan. Shuningdek, joriy yilning 22 aprelida davlatimiz rahbarining «Bola huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirishga oid qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida»gi qarori qabul qilindi. Qarorga muvofiq quyidagilar belgilandi: -ota-ona qaramogʻisiz qolgan bolalarga munitsipal va aniq maqsadli kommunal uy-joy fondidagi oʻzlari yashab turgan turar joylarni ular Mehribonlik uylariga joylashtirilgan, vasiylikka yoki homiylikka oluvchi bilan birga yashayotgan butun vaqt mobaynida, oʻn sakkiz yoshga toʻlgunga qadar bronlashtirish huquqi beriladi; -bolalarning roʻyxatda turish joyi va fuqaroligidan qatʼi nazar, ularga barcha ijtimoiy xizmatlar koʻrsatiladi; -bolalarning davlat organlariga bevosita qilgan murojaatlarini toʻliq koʻrib chiqish kafolatlanadi va bola toʻliq muomala layoqatiga ega emasligi vajlari bilan bu turdagi murojaatlarni koʻrmasdan qoldirishga yoʻl qoʻyilmaydi; -14 yoshga toʻlgan bola oʻzining taʼminoti uchun bir vaqtning oʻzida otaonaning har ikkalasidan qonunda belgilangan miqdorda aliment undirish toʻgʻrisida daʼvo qoʻzgʻatishga haqli; -bolalarni himoya qilish maqsadida sudlarga ariza bilan murojaat qilgan daʼvogar davlat boji va boshqa toʻlovlarni toʻlashdan ozod qilinadi. Qarorga muvofiq Oliy Majlisning Inson huquqlari boʻyicha vakili (Ombudsman) oʻrinbosari – Bola huquqlari boʻyicha vakil lavozimi joriy etildi. 2019/2020 oʻquv yilidan boshlab oliy taʼlim muassasalariga abituriyentlarni qabul qilishning umumiy sonidan Mehribonlik uyi va Bolalar shaharchasining bitiruvchilari boʻlgan chin yetimlar uchun qoʻshimcha ravishda bir foizgacha davlat granti asosidagi qabul kvotalari ajratiladi. Bugungi kunda yurtimizda bolalarni ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, maʼnaviy jihatdan himoya qilish boʻyicha juda koʻplab amaliy ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada tegishli huquqiy baza shakllangan. Jumladan, Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Oila kodeksi, Fuqarolik kodeksi, Mehnat kodeksi, Jinoyat kodeksi va boshqa bir qator qonun hujjatlarida bolalar huquqlarini himoya qilishga oid normalarda oʻz ifodasini topgan. Bola huquqlari toʻgʻrisidagi Konvensiya inson huquqlari sohasidagi eng muhim hujjatlardan biridir. Hozirgi kunda bolalarni himoya qilish va ularning huquqlari toʻliq amalga oshirilishini taʼminlash butun dunyoda davlatlarning majburiyatlariga aylandi. Bola huquqlari toʻgʻrisidagi Konvensiya esa bunga toʻliq asos boʻla oladi. Maʼlumki, Bola huquqlari toʻgʻrisidagi Konvensiyani yaratish ehtiyoji 1959 yil Bola huquqlari haqidagi Deklaratsiya qabul qilingandan soʻng paydo boʻlgan. Biroq uni tayyorlash jarayoni koʻp vaqtni talab qildi. 1979 yil Xalqaro bolalar yilida jahonning turli mamlakatlari hukumatlari tomonidan tavsiya qilingan fikrlar boʻyicha faoliyat olib boruvchi muvofiqlashtiruvchi ishchi guruh tuzilib, ushbu ishchi guruh 10 yil davomida muzokaralar olib bordi. Nihoyat 1989 yil 20 noyabrda BMTning Bosh Assambleyasi Bola huquqlari toʻgʻrisidagi Konvensiyani qabul qildi. Ushbu sanadan eʼtiboran, bola huquqlari himoyasi kafolati butun dunyoda taʼminlandi, uni himoya qilish borasida xalqaro mexanizm vujudga keldi. Konvensiya mubolagʻasiz bola huquqlarini himoya qilishning kafolatlari mustahkamlangan birinchi xalqaro

huquqiy hujjat bo'lib, unda ishtirok etuvchi mamlakatlar uning qoidalarini qat'iy bajarishlari shartligi belgilandi. Konvensiya umumiy me'yorlarni joriy qilib, unda alohida davlatlarning madaniy, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy qirralari aks etgan. Har bir davlat bu me'yorlarning bajarilishiga o'ziga xos milliy xususiyatlarini nazarga olish huquq va imkoniyatiga ega.

Shuningdek, joriy yilning 22 aprelida davlatimiz rahbarining «Bola huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarori qabul qilindi. Qarorga muvofiq quyidagilar belgilandi: -ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarga munitsipal va aniq maqsadli kommunal uy-joy fondidagi o'zlari yashab turgan turar joylarni ular Mehribonlik uylariga joylashtirilgan, vasiylikka yoki homiylikka oluvchi bilan birga yashayotgan butun vaqt mobaynida, o'n sakkiz yoshga to'lgunga qadar bronlashtirish huquqi beriladi; -bolalarning ro'yxatda turish joyi va fuqaroligidan qat'i nazar, ularga barcha ijtimoiy xizmatlar ko'rsatiladi; -bolalarning davlat organlariga bevosita qilgan murojaatlarini to'liq ko'rib chiqish kafolatlanadi va bola to'liq muomala layoqatiga ega emasligi vajlari bilan bu turdagi murojaatlarni ko'rmasdan qoldirishga yo'l qo'yilmaydi; -14 yoshga to'lgan bola o'zining ta'minoti uchun bir vaqtning o'zida otaonaning har ikkalasidan qonunda belgilangan miqdorda aliment undirish to'g'risida da'vo qo'zg'atishga haqli; -bolalarni himoya qilish maqsadida sudlarga ariza bilan murojaat qilgan da'vogar davlat boji va boshqa to'lovlarni to'lashdan ozod qilinadi. Qarorga muvofiq Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) o'rinbosari – Bola huquqlari bo'yicha vakil lavozimi joriy etildi. 2019/2020 o'quv yilidan boshlab oliy ta'lim muassasalariga abituriyentlarni qabul qilishning umumiy sonidan Mehribonlik uyi va Bolalar shaharchasining bitiruvchilari bo'lgan chin yetimlar uchun qo'shimcha ravishda bir foizgacha davlat granti asosidagi qabul kvotalari ajratiladi. Bugungi kunda yurtimizda bolalarni ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy jihatdan himoya qilish bo'yicha juda ko'plab amaliy ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada tegishli huquqiy baza shakllangan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Oila kodeksi, Fuqarolik kodeksi, Mehnat kodeksi, Jinoyat kodeksi va boshqa bir qator qonun hujjatlarida bolalar huquqlarini himoya qilishga oid normalarda o'z ifodasini topgan. Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya inson huquqlari sohasidagi eng muhim hujjatlardan biridir. Hozirgi kunda bolalarni himoya qilish va ularning huquqlari to'liq amalga oshirilishini ta'minlash butun dunyoda davlatlarning majburiyatlariga aylandi. Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya esa bunga to'liq asos bo'la oladi. Ma'lumki, Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani yaratish ehtiyoji 1959 yil Bola huquqlari haqidagi Deklaratsiya qabul qilingandan so'ng paydo bo'lgan. Biroq uni tayyorlash jarayoni ko'p vaqtni talab qildi. 1979 yil Xalqaro bolalar yilida jahonning turli mamlakatlari hukumatlari tomonidan tavsiya qilingan fikrlar bo'yicha faoliyat olib boruvchi muvofiqlashtiruvchi ishchi guruh tuzilib, ushbu ishchi guruh 10 yil davomida muzokaralar olib bordi. Nihoyat 1989 yil 20 noyabrda BMTning Bosh Assambleyasi Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani qabul qildi. Ushbu sanadan e'tiboran, bola huquqlari himoyasi kafolati butun dunyoda ta'minlandi, uni himoya qilish borasida xalqaro mexanizm vujudga keldi. Konvensiya mubolag'asiz bola huquqlarini himoya qilishning kafolatlari mustahkamlangan birinchi xalqaro huquqiy hujjat bo'lib, unda ishtirok etuvchi mamlakatlar uning qoidalarini qat'iy bajarishlari shartligi belgilandi. Konvensiya umumiy me'yorlarni joriy qilib, unda alohida davlatlarning madaniy, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy qirralari aks etgan. Har bir davlat bu me'yorlarning bajarilishiga o'ziga xos milliy xususiyatlarini nazarga olish huquq va imkoniyatiga ega.

Ilgari bola haqida g'amxo'rlik u himoyaga muhtoj bo'lgan taqdirdagina amalga oshirilar edi. Konvensiya qabul qilinishi munosabati bilan mutlaqo yangi konsepsiya belgilandi. Unda ta'kidlanishicha, g'amxo'rlik va himoya bu — muruvvat masalasi emas, balki huquqdir. Konvensiya

kuchga kirishi bilan, u bolalar uchun asosiy ijtimoiy va huquqiy mezonlar, tartib va qoidalar qat'iy belgilangan majmuaga aylandi. Konvensiyada ilk bor bola tushunchasi ochib berildi, bolaning huquq va erkinlik doirasi kengaytirildi, hujjatda shafqatsiz qiynoq va qurolli to'qnashuvlar qurboni bo'lgan, shuningdek, qonunni buzgan va muomalaga layoqatsiz bolalarning yuridik himoyasi nazarda tutilgan. Unda bolalarni ba'zi bir salbiy hodisalar (giyohvandlik va ruhiy ta'sir etuvchi moddalarni noqonuniy iste'mol qilish, bolalarni sotish va g'ayriqonuniy maqsadlarga jalb etib, ulardan foydalanish) kabi ta'sirlardan himoya qilish masalalari ham alohida qayd etilgan. Konvensiyada shuningdek, bola yoki o'smir huquqlarini himoya qilishda kamsitmaslik tamoyili e'tirof etilgan. Mazkur xalqaro xujjat bola hayoti bilan bog'liq 54-moddani o'z ichiga olgan. Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani ratifikatsiya qilgan yoki unga qo'shilgan har bir mamlakat o'z milliy qonunchiligini uning qoidalariga muvofiq qayta ko'rib chiqishlari lozim. Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridanoq bola huquqlarini himoya qilish tizimini bosqichma bosqich isloh etish, bu sohadagi xalqaro me'yorlarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish va qonunchilikni takomillashtirishga jiddiy e'tibor qaratib kelinmoqda. 1992 yil 8 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi, O'zbekiston tomonidan —Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani ratifikatsiya qilinishi va ushbu xalqaro xujjatni milliy qonunchiligimizga moslashtirish yuzasidan 2008 yil 7 yanvarda —Bola huquqlari kafolatlari to'g'risidagi Qonunning qabul qilinishi yuqoridagi ezgu ishlarga qonuniy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Mazkur Konvensiya respublikamizda bolalar huquqlariga oid milliy qonunchilikning mustahkam bazasini yaratishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. R.G`.Qodirov(2005).Yosh davrlari va pedagogik psixologiya T.: (6-7).
2. G.R To'xtasinova, T.I. O'rmonova (2005). Bolalarbog'chasida intellectual psixologik o'yinlar T.:(4-5)
3. Bolalar iqtidorini erta aniqlashning psixologik-pedagogik metodikalari majmuasi (2010). 4. M. Atayev (2017). Islomda bolalar huquqlari.

ФИО автора: *Sarikulova Shahnoza Alisher qizi*

Jizzax davlat Pedagogika instituti Ta'lim muassasalarining boshqaruvi mutaxassisligi
1kurs magistri, Sharof Rashidov tumani 33-maktabi
boshlangich ta'lim o'qituvchisi

Название публикации: «HUDUDLARDA KADRLAR TAYYORLASH
TIZIMINI IQTISODIY VA TASHKILiy JIHATDAN BOSHQARISH»

Annotatsiya: Mazkur maqolada kadrlar tayyorlash va ularni boshqaruv mexanizmini takomillashtirish va rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari, vazifalari va tamoyillari yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqobatbardosh kadr, ta'lim xizmatlari, mehnat bozori, marketing

Raqobat muhitining kuchayib borishi ta'lim muassasalarining, boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilishda mas'uliyati va mustaqilligini oshiradi. Boshqaruv qarorlarning qanchalik samarali bo'lishi ko'p jihatdan muassasadagi boshqaruv jarayonini, uning natijalarini o'z vaqtida, har tomonlama ob'ektiv baholash bilan bog'liq. Buning uchun esa, zamon talablaridan kelib chiqib, ta'lim muassasalari boshqaruvi jarayoni, uning samaradorligini baholashda zamonaviy usul va uslublarni qo'llashni taqozo qiladi. Hozirgi vaqtda ta'lim muassasi ichki muhitida boshqaruvning turli bo'g'inlarida samaradorlikni baholashda sodda, qulay, egiluvchan uslublar yetarli bo'lmaganligi uchun ularga ehtiyoj mavjud.

Turli xarakterdagi muammolarni aniqlash, tahlil qilish va baholashga karatilgan va eng to'g'ri qarorga kelishni ta'minlaydigan ko'p mezonli kompleks tahlil qilish va baholash usullarini ta'lim muassasalari boshqaruvi jarayonida samarali qo'llash o'zining imkoniyatlari kengligi va istiqbolliligi bilan ajralib turadi. Ta'lim tizimida raqobatbardosh iqtisodchi kadrlar tayyorlashning ustuvor yo'nalishlarini belgilash va ta'lim muassasalari boshqaruv jarayoni samaradorligini baholash bozor sub'ektlarida qiziqish uyg'otadi va dolzarbligini yuqorida keltirilgan mulohazalar asosida ifodalaydi. Ta'lim tizimidagi tub islohotlar, yosh mutaxassis bitiruvchilarni ishga joylashtirish masalalari T.N.Rodenkova, A.A.Klimova, D.S.Raschetnovalarning ilmiy nashrlarida yoritilgan. O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar

Q.X.Abdurahmonov, Sh.R.Xolmo'minov, X.P.Abulqosimov, G.N. Axunova, M.Mirzakarimovalar mehnat bozorining demografik jarayonlar bilan bog'liqligi, ishsizlik muammosi, ta'lim tizimi, ta'lim xizmatlari bozori, ta'lim tizimi va mehnat bozori o'rtasidagi o'zaro integratsiya munosabatlari borasida ilmiy izlanishlar olib borganlar. Mamlakatimizda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi hamda oliy ta'lim tizimlari yo'nalishlari va ixtisosliklarining yangi klassifikatori hamda kichik mutaxassisleri va oliy ma'lumotli mutaxassislarga qo'yiladigan malakaviy talablar joriy etildi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi hamda oliy ta'lim muassasalari sohasidagi ta'lim xizmatlari bozorining davlat tomonidan tartibga solinishi ta'lim muassasalari o'rtasida raqobat muhitini shakllantirishga, davlat va nodavlat ta'lim muassasalarining rivojlanishini ta'minlashga, asosiy ta'lim dasturlarida ko'zda tutilmagan pullik maslahat va qo'shimcha xizmatlar tizimini rivojlantirishga asoslanadi.

Raqobat muhitining kuchayib borishi ta'lim muassasalarining, boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilishda mas'uliyati va mustaqilligini oshiradi. Boshqaruv qarorlarning qanchalik samarali bo'lishi ko'p jihatdan muassasadagi boshqaruv jarayonini, uning natijalarini o'z vaqtida, har tomonlama ob'ektiv baholash bilan bog'liq. Buning uchun esa, zamon talablaridan kelib chiqib, ta'lim muassasalari boshqaruvi jarayoni, uning samaradorligini baholashda zamonaviy usul va uslublarni qo'llashni taqozo qiladi. Hozirgi vaqtda ta'lim muassasi ichki muhitida boshqaruvning turli bo'g'inlarida samaradorlikni baholashda sodda, qulay, egiluvchan uslublar yetarli bo'lmaganligi uchun ularga ehtiyoj mavjud. Turli xarakterdagi muammolarni aniqlash, tahlil qilish va baholashga karatilgan va eng to'g'ri qarorga kelishni ta'minlaydigan ko'p mezonli kompleks tahlil qilish va baholash usullarini ta'lim muassasalari boshqaruvi jarayonida samarali qo'llash o'zining imkoniyatlari kengligi va istiqbolliligi bilan ajralib turadi.

Ta'lim tizimida raqobatbardosh iqtisodchi kadrlar tayyorlashning ustuvor yo'nalishlarini belgilash va ta'lim muassasalari boshqaruv jarayoni samaradorligini baholash bozor sub'ektlarida qiziqish uyg'otadi va dolzarbligini yuqorida keltirilgan mulohazalar asosida ifodalaydi. Ta'lim tizimidagi tub islohotlar, yosh mutaxassis

bitiruvchilarni ishga joylashtirish masalalari T.N.Rodenkova, A.A.Klimova, D.S.Raschetnovalarning ilmiy nashrlarida yoritilgan. O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar Q.X.Abdurahmonov, Sh.R.Xolmo'minov, X.P.Abulqosimov, G.N. Axunova, M.Mirzakarimovalar mehnat bozorining demografik jarayonlar bilan bog'liqligi, ishsizlik muammosi, ta'lim tizimi, ta'lim xizmatlari bozori, ta'lim tizimi va mehnat bozori o'rtasidagi o'zaro integratsiya munosabatlari borasida ilmiy izlanishlar olib borganlar. Mamlakatimizda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi hamda oliy ta'lim tizimlari yo'nalishlari va ixtisosliklarining yangi klassifikatori hamda kichik mutaxassislari va oliy ma'lumotli mutaxassislarga qo'yiladigan malakaviy talablar joriy etildi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi hamda oliy ta'lim muassasalari sohasidagi ta'lim xizmatlari bozorining davlat tomonidan tartibga solinishi ta'lim muassasalari o'rtasida raqobat muhitini shakllantirishga, davlat va nodavlat ta'lim muassasalarining rivojlanishini ta'minlashga, asosiy ta'lim dasturlarida ko'zda tutilmagan pullik maslahat va qo'shimcha xizmatlar tizimini rivojlantirishga asoslanadi: Uzlüksiz ta'lim har qanday, shu jumladan, iqtisodiy ta'lim tizimini tashkiliy jihatdan qayta ko'rishni nazarda tutadi; o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim uzluksiz ta'limning ajralmas qismi hisoblanadi; uzluksiz iqtisodiy ta'lim tizimining rivojlanishi mavjud ta'lim tizimi va uzluksiz ta'limning noinstitutSIONal elementlarining yagona majmuaga integratsiyalashish yo'nalishidan borishi kerak. Bundan tashqari, uzluksiz iqtisodiy ta'lim tizimini shakllantirishda va rivojlantirishda quyidagi qator ustuvor yo'nalishlar ketma-ketligi hisobga olinadi:

oliy ta'limning davlat ta'lim standartlari yagona talablariga asoslanishi; yagona ta'lim kengligini saqlash va mustahkamlash; mintaqalarning iqtisodiy va xizmatlar bozorida faol kasb faoliyatini amalga oshirishga qodir mutaxassislarga bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini hisobga olish; mutaxassisliklar va ta'lim xizmatlarining ro'yxatini kengaytirish; mintaqa iqtisodiyotining tijorat sohasi kadrlariga bo'lgan talabini muntazam tahlil qilish asosida mutaxassisliklar va ixtisosliklar yo'nalishlarini tezkorlik bilan o'zgartirib borish; iqtisodiy ta'limining mazmuni, tashkiliy shakllari va usullarini o'zgartirish, o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan modeliga o'tish.

Oliy ta'lim muassasalarida kadrlar siyosatini samarali yuritish bo'yicha kontsepsiya ishlab chiqish va uni amalda joriy etish kadrlar salohiyatini rivojlantirishning yagona tizimini yaratish imkonini beradi. Shuningdek, kadrlar siyosatini samarali yuritish bo'yicha kontsepsiyaning tarkibida uning ustuvor yo'nalishlari ham aks ettiriladi. Ushbu ustuvor yo'nalishlar quyidagilardan iborat: ta'lim muassasasidagi kadrlar siyosatining strategik yo'nalishi sifatida professor-o'qituvchilar tarkibining miqdoriy va sifatli holatini saqlab qolish va yangilash jarayonining optimal muvozanatini ta'minlash hamda muassasa barcha xodimlarining o'z faoliyati natijasiga qiziqishi va motivatsiyasini yuksaltirish; oliy ta'lim muassasasining korporativ madaniyatini, kadrlar zahirasi shakllantirish; ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tarkibini yangilash, sifatini yaxshilash tizimini yaratish, magistratura va doktorantura orqali o'qituvchilarni kasbga tayyorlash; kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlashning yangi usullari va tizimini joriy etish; mehnatga haq to'lash tizimini takomillashtirish, ishchilar mehnatining miqdori, intensivligi va sifatini moddiy va ma'naviy rag'batlantirish tizimini yaratish, ta'lim muassasasi xodimlarini maqsadli ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish; kadrlar siyosatini samarali boshqaruv tizimini shakllantirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президент Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 14 сентябрдаги ПҚ-3276-сон “Нодавлат таълим хизматлари кўрсатиш фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги “Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 343-сон қарори

ФИО автора: *Raximova Gulyorxon Baxtiyor qizi*

Urganch Davlat Universiteti Pedagogika fakulteti Boshlang'ich
ta'lim va sport tarbiyaviy ishi yo'nalishi 3-bosqich 197-guruh talabasi

Название публикации: «BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILAR NUTQINI
O'STIRISHDA SINTAKTIK ISHLAR»

Annotatsiya: Maqolada nutq o'stirish tushunchasi, o'quvchilar nutqini o'stirishning mavjud ahvoli, ona tili darslarida nutq o'stirishning shakl va vositalari, nutq o'stirishda noan'anaviy usullardan foydalanish haqida so'z yuritiladi

Kalit so'zlar: nutq, nutq o'stirish, so'z, bog'lanishli nutq, tarqatma, sintaktik ishlar

Dastlabki mashg'ulotlarda tagiga bo'g'in va so'zlar yozilgan turli rasmlari kartochkalardan foydalaniladi, bolalarning hali o'qish-yozishni bilmasliklarini hisobga olib, bunday rasmlari kartochkalarni guruhlariga bo'lib, konvertlarga solinadi va har bir konvert ustiga shu narsaning nomini yozib, rasmi yopishtiriladi. Bu konvertlar o'quvchilarga ulashiladi. Bolalar konvert ichidagi narsani konvert ustidagi rasimga qarab o'qish malakasini hosil qilgach esa konvert ustidagi yozuvni o'qish yo'li bilan ajratib, topshiriqni mustaqil bajaradilar. O'qituvchi o'quvchilarning shu rasmlarda tasvirlangan narsalar bilan tanish yoki tanish emasligini kuzatadi, ularga shu rasmlar haqida qisqa va tushunarli savollar beradi va savollariga javob oladi. Masalan, konvertlar ichidan uy hayvonlarining rasmlarini olish va tagidagi so'zni o'qish vazifasi topshiriladi. Bolalar o'qituvchining bu topshirig'ini bajaradilar: rasmlarni olib, so'zlarni o'qiydilar. Agar so'zning bosh harfi yoki bir bo'g'ini tushirilgan bo'lsa, nuqtalar o'rniga unga mos harf yoki bo'g'inni kesma alfavitdan topib to'ldiradilar.

Mustaqil ishlashda didaktik tarqatmalardan qancha ko'p foydalanilsa, o'zlashtirish shuncha yaxshi bo'ladi. Har bir narsa uchun juda ko'p andazalar tayyorlash va didaktik ishlar jarayonida ulardan o'rinli foydalanish o'quvchini ijodkorlikka undaydi. Didaktik materiallar maktabga turli tayyorgarlikda kelgan bolalar bilan bir vaqtda, xilma-xil usullardan foydalanilgan holda ishlashga ham katta yordam beradi. O'qituvchi vazifani tez bajarishga ulgurayotgan bolalarga didaktik materiallarning

murakkablaridan, uydan kelgan bolalarga esa soddaroqlaridan berib, unga mos vazifalar topshiradi. O'qituvchi o'quvchilarga qizil, sariq, ko'k rangdagi narsalarni ko'rsatib qanday narsalar: meva, sabzavot o'yinchoqlar shunday rangda bo'lishini so'raydi. SHundan keyin bolalar olcha, anor, kulupnay, pomidor, bayroq kabi bir qator narsalarning qizil rangdaligini eslab, aytadilar. Bunday mustaqil fikrlash bolalarning aktivligini oshiradi, xotirasini mustahkamlaydi, lug'atini boyitadi. Turli xildagi o'yinlar: cho'plardan turli shakllar; burchak, to'rtburchak, narvoncha va ayrim xarf shakllarini yasash boshqa ishlar bilan navbatlashtirib olib boriladi. Bu ishlar uchun dars orasida 7-8 minut vaqt ajratiladi. Didaktik materiallardan o'quvchilarning erkin ijodiy ishlarida ham foydalanish mumkin. Uqituvchininã ruxsati bilan o'quvchilar, rangli shakllardan foydalanib, turli qutichalar, gilamcha rasmlarini chizadilar. Bu mashgulotlardan bolalar burchak, tomon, o'ng, chap, ost, ust haqida konkret tasavvur hosil qiladilar, o'rtoqlari bilan hamjihat bo'lib ishlashga o'rganadilar. Bolalar nutqini o'stirishda turli xil didaktik o'yinlarni tez-tez tashkil etish yo'li bilan berilayotgan bilimni tez o'zlashtirish imkoni tug'iladi. Agar o'yin bolalarga dinamik tarzda o'rgatilsa, ular o'yinni o'rganib olganlarini sezmay qoladilar, o'yin jarayonida o'quv materiallarini puxta o'zlashtirishga aslî qiynalmaydilar. "O'yinlar bolalarning to'g'ri o'sishida juda muhim rol' o'ynaydi. Bola o'yinga butun borlig'i bilan kirishib ketadi. O'yin jarayonida uning nutqi tez rivojlanadi".

O'yinlar, xususan didaktik o'yinlar, bolalarning tabiiy ehtiyoji-harakatchanligiga juda mos keladi. Shuning uchun ham bolalar o'yinni juda sevadilar. Maktabgacha tarbiya va maktab yoshidagi kichik bolalarning nutqini o'stirishda o'yin muhim o'rin tutadi. Didaktik o'yinlarning qariyb hammasida, masalan, "Bo'g'inlarga ajrat", "Qaysi harfdan" kabi o'yinlarda harakat elementlari bolalarning jismoniy va aqliy o'sishlariga katta ta'sir etadi. Bolalarda sezgirlikni va eshitish, ko'rish, harakat qilish qobiliyatini rivojlantirishda, ayniqsa didaktik o'yinlarning ahamiyati katta. Masalan, "Jimjitlik", "Nimani taqirlatyapti?", "Tuk-tuk", "Kim nimani eshityapti?" va boshqa shu kabi o'yynlarda bolalarning xotira va eshitish qobiliyati, shuningdek, diqqati o'sadi. Ilmiy metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan didaktik o'yinlarni bolalarning zo'r quvonch bilan o'ynashi tajribada hamisha ko'zga yaqqol ko'rinib turadi. Har bir o'yin mobaynida

bolalarning diqqati, zehni taraqqiy etib boradi. O'qish paytida bolalar birbirlarining harakatlarini kuzatadilar, hech narsani ko'zdan qochirmaslikka, o'yin qoidalarini va berilgan vazifalarini esda saqlab qolishga tirishadilar. Bundan tashqari o'yin paytida o'quvchilar oldin o'rganilgan materiallarga asoslanib ish tutadilar, natijada bu material bolalar xotirasida yana ham mustahkam o'rnashib qoladi. Didaktik o'yinlar bolalarda har bir narsani bilishga intilish hissini uyg'otadi, ularning aqliy ish bilan aktiv shug'ullanishiga imkon beradi, kuzatuvchanlik, narsa va hodisalarni taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, aniqlash qobiliyati hamda nutqi o'sa boradi.

"Didaktik o'yinlar birinchi va ikkinchi signal sistemalari birligini, ko'rsatmalilik, so'z va harakat birligini mustahkamlaydi. Didaktik o'yinlarda o'quvchi o'qituvchining birorta gapini ham eshitmasdan qolmasligi kerak, aks holda, o'quvchi o'yin qoidasini yaxshi bilib ololmaydi, o'yin topshirig'ini o'z vaqtida bajara olmaydi, boshqalardan orqada qolib ketadi". Shu nuqtai nazardan bolaning xotirasini, diqqatini mustahkamlashda, so'z boyligi va nutqini normal o'stirishda didaktik o'yinlarning katta ahamiyati bor. Bolalar o'yin boshlanishini sabrsizlik bilan kutadilar, ularning ongida ertangi o'quv kunining quvonchli manzarasi gavdalanadi. "O'yin paytida bolalar psixikasining individual xususiyatlari, ularda shartli reflekslarning paydo bo'lish tezligi va ularning mustahkamligi yanada yaqqolroq namoyon bo'ladi. Bu esa o'qituvchiga o'quvchilar faoliyatiga individual munosabatda bo'lish imkonini beradi". Didaktik o'yinlarning eng soddalaridan biri "Davom ettir" o'yinidir. Bunda o'qituvchi bir so'zning boshlanishini, ya'ni birinchi yoki birinchi va ikkinchi bo'g'inini aytadi, o'quvchilar esa uni davom ettiradilar. Bu o'yinda ishlatiladigan so'zlar ikki-uch bo'g'indan oshmasligi kerak. Bunday so'zlarni bolalarning Gul-nor, Xol-mat, Jo'-ra, Nodi-ra, A-za-mat kabi ismlaridan boshlash maqsadga muvofiqdir. Keyin esa sha-mol, laylak, tul-ki, bo-la, uch-di, o'y-na-di kabi narsa va ish-harakat nomlari aytiladi. O'yin oxirida o'qituvchi bir-biriga o'xshash 3 - 4 so'z aytadi. Masalan: Nodira-Nazira, NormatXolmat, Non-don, suv-sut, choy-soy kabi. Keyin bolalarga shu singari so'zlarni o'ylab topishni aytadi. Didaktik o'yinlardan topishmoq, tez aytish kabi o'yinlar ham ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishi bilan birga, bolalarga ruhiy oziq beradi. Savod o'rgatishning so'nggi davrlarida o'qituvchi bolalarning kundalik hayoti, o'yinlari

aks ettirilgan rasmlar solingan konvertlarni o'quvchilarga ulashadi va konvert ichidagi rasmlarning mazmuni bo'yicha kichik hikoya aytib beradi. Masalan, "Yoz kunlarining birida bolalar cho'milgani ko'lga bordilar. Lola bilan Salim qayiqda suzdilar. Boshqa bolalar maza qilib cho'mildilar" hikoyachasini aytgach, bolalarga shu hikoyachaga taalluqli rasmni topish vazifasini topshiradi. O'quvchilar uni topib, parta ustiga qo'yadilar.

Shuni eslatib o'tish joizki, ona tili va o'qish darslarida qo'llash uchun tavsiya qilinayotgan didaktik o'yinlar foydalanishga qat'iy chegara mavjud bo'lmay, boshqa yuqori sinflarga ham moslashtirib foydalanish mumkin. O'zim tekshiraman: bunday o'yinlarni o'tkazishda o'qituvchi kichik hajmdagi diktantlarni tanlaydi. Boshlang'ich sinflarning har bir sinfida darsning boshlanishida qo'llash mumkin. O'qituvchi o'quvchilarga kichik hajmdagi diktant yozdiradi. Barcha diktantni yozib bo'lgach, o'qituvchi doskaga diktantni yozib ko'rsatadi. O'quvchilar esa o'qituvchining yozganiga qarab, o'zlari yozgan diktantni tekshiradilar. Diktant oldin doskada yozilib, usti yopib qo'yilgan bo'lsa, o'qituvchi pardani ochadi. Bunday diktantlarni alifbe davrida ham qo'llash mumkin bo'lib, o'qituvchi avval faqat harflardan so'ngra bo'g'inlardan iborat diktant yozdirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Azimov, Yunus, and Rustambek Qo'ldoshev. Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari. GlobeEdit, 2020
2. Bo'ri Ziyamammedov, Mamarajab Tojiyev. Pedagogik texnologiya zamonaviy o'zbek milliy modeli. Toshkent, 2009.
3. Azizxo'jayeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent, 2006

ФИО авторов: *Xolova Asila Otamurodovna*

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 26-DMTT Logopedi

Hamidova Xulisa Ramazonovna

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 24-DMTT Logopedi

Название публикации: «RAG'BATLANTIRUVCHI (STIMULYASIYALOVCHI) LOGOPEDIK MASSAJ METODIKASI»

Maqsadi: Rag'batlantiruvch (stimulyasiyalovchi) logopedik massaj metodikasini o'rganish

Vazifalari:- mavzu yuzasidan pedagogik, psixologik, metodik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish;

- maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirishning xususiyatlari va nazariyasini o'rganish;

- maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirishning logopedik massajning samarali yo'llarini o'rganish.

Artikulyatsiya organlarining massaji periferik qon va limfa tsirkulyatsiyasini tartibga solishga, mushaklarni oziqlantirishga yordam beradi, ularning elastikligi va qisqaruvchanligini yaxshilaydi, modda almashinuvini oshiradi.

Rag'batlantiruvch massaji.

1. Surtish, ya'ni peshonaning o'rta qismidan qovoqlar tomon yo'naltirilgan yarim doira yoki spiralsimon harakatlar.

2. Surtish, ya'ni ikki barmoq orqali – katta ko'rsatish barmoqlari orqali yoki to'xtalishli (to'xtab-to'xtab) qo'l bilan bosish harakatlarini amalga oshirish.

3. Tez sur'atlarda galma-galdan o'rta hamda ko'rsatish barmog'ining ichki qismi bilan to'xtab-to'xtab tebratish (silkitish) yoki punktirlash (taqillatish).

Ko'z sohasi massaji

Massaj ko'zning aylana mushaklariga hamda qoshni ajinlashtiruvchi mushaklarga ta'sir ko'rsatadi. Massaj ko'zlar yumiq holatda amalga oshiriladi. Ko'z chanog'i sohasidagi massaj harakatlari o'ta nafislik bilan amalga oshirilib, tana terisini qattiq bosmasdan va siqmasdan bajarilishi lozim.

1. Har ikki qo'l barmoqlari ichki qismi yordamida uqalash. Ko'zning chakka chuqurchasidan pastki chekkalari bo'ylab, so'ngra esa qosh sohasiga qadar, keyingi uqaolashlar esa ko'rsatish va orqa barmoq yordamida qosh sahasi bo'ylab chakka qismga qadar amalga oshirilib; bunda o'rta barmoq qosh sohasining pastki qismida, ko'rsatish barmog'i esa – qoshning yuqori qismida joylashgan holatda bo'ladi.

2. Ko'zning doirasimon mushaklarini uqalash. Bir vaqtning o'zida har ikkala qo'lning ichki tomoni yordamida chakka sohasidan pastki qovoq bo'ylab ko'zning ichki burchagi tomon uqalash harakatlari olib boriladi. So'ngra esa ohista yuqori qovoq sohasiga o'tilib, ko'z soqqasini bosib o'ta engillik bilan uqalash harakatlari amalga oshiriladi.

IYAK VA YANOQLAR SOHASI MASSAJI

Massaj yanoq, yuz, chaynov, iyak osti muskullariga, shuningdek lablar holatini o'zgartiruvchi muskullarga (og'iz burchagini ko'taruvchi muskullar, og'iz burchagini pasaytiruvchi mukullar, pastki labni pastga tushiruvchi muskullar) ta'sir etadi. CHaynash, qanotsimon hamda chakka muskullari, zero mazkur muskullar holatiga pastki jag', og'izning, tinch holatda bo'lishning, chaynash funktsiyasining holatlari bog'liqdir.

1. Yuz sohasidagi doirasimon uqalash pastki jag'ning chekka qismidan o'mrov suyagining chekka qismiga qadar bo'lgan yo'nalish bo'ylab to'rt barmoqning o'rta qatori chakka yuzalari bo'ylab amalga oshiriladi. SHuningdek 2 – 4 barmoqlarning ichki tomoni orqali harakatlarni amalga oshirish mumkin.

2. SHu tariqa doirasimon surtish harakatlari iyakning o'rta qismidan burunning yon tomonlariga qadar olib borilgan holda amalga oshirilishi mumkin.

3. CHaynash muskullari sohasida spiralsimon harakatlar va doirasimon uqalash harakatlarini amalga oshirgan holda surtish harakatlari olib borilishi mumkin.

4. Musht siqilgan holda o'rta qatorlarning tashqi yuzasi orqali ham bo'ylama, ham ko'ndalang yo'nalishlar bo'ylab yanoqlarni silkitish harakati amalga oshiriladi.

1 – 4 massaj harakatlari spiralsimon haraktlar orqali surtish uslubidan foydalangan holda olib boriladi.

5. Katta ko'rsatish barmoqlar orasida yanoqlar terisi burmalari ushlangan holatda ohasta siqib, so'ngra qo'yib yuboriladi.

6. Katta ko'rsatish barmoqlari orasida teri osti muskullari ilan birgalikda yanoqlar terisini ushlagan holda ko'ngdalang va bo'ylama hamda doirasimon yo'nalishlar bo'ylab harakatlar amalga oshiriladi.

7. Barmoqlar ko'magida (bosh barmoqdan tashqari) ezg'ilash harakatlari massaj chiziqlari bo'ylab har ikkala qo'l yordamida uzluksiz tarzda amalga oshiraldi.

Mushaklarni faollashtirish uchun massajning asosiy uslublarga qo'shimcha tarzda titratishning massajlovchi funktsiyasidan foydalanish mumkin. Massajchi harakatlaridan foydalanilgan holatdagi harakatlarni xuddi shu yo'nalishlar bo'ylab olib boriladi. Ta'sirning qo'shimcha vositalari sifatida shuningdek qovurg'asimon belkuraklar yuzasidan foydalanish mumkin (yoki taram-taram yuzadan iborat tish shyotkasi tutqichidan foydalanish mumkin). Ular orqali yanoqlar sohasi taqqillatish (turtish) harakati yoki quloqdan og'iz burchagi tomon yo'naltirilgan sekingina siqish harakatlari amalga oshirilishi mumkin.

Yanoqlarning yuqori ichki qismi massaji.

Yanoq, chakka, chaynash mushaklari massaji, ayniqsa qanotsimon mushaklar massaji logoped qo'llari bolaning og'iz bo'shlig'i ichkarisaga solingan holatda amalga oshirilishi mumkin. CHap yanoqni massaj qilishda logoped chap qo'l katta bosh barmog'ini og'izga solgan holatda, qolga boshqa barmoqlar esa tashqarida qoladi. Massaj harakatlari yanoqning ichki qismi bo'ylab katta barmoqlar bilan, qolgan barmoqlar bilan esa yanoqning tashqi yuzasi bo'ylab harakatlantirgan holatda amalga oshiriladi. CHap yanoqni massaj qilishda og'iz bo'shlig'iga ko'rsatish va o'rta barmoq tiqilib, katta bosh barmoq asosiy massaj harakatlarini amalga oshirgan holda yanoqning tashqi yuqori qismida joylashgan bo'ladi. Yanoqning ichki yuzasini massaj qilish og'izning turli holatlarida: ochiq hamda katta keng ochiq - berk jag'lar holatida amalga oshirilishi mumkin.asosiy uslublar tariqasida malham surkash va ezg'ilash harakatlari amalga oshirilishi mumkin.

1. Tashqi tomondan markaz tomon va aksincha holat bo'ylab doirasimon harakatlar.
2. Spiralsimon surtish hamda doira bo'ylab barmoqlarning ichki tomoni bilan ezg'ilash.
3. Aylanasimon harakatlar bilan ezg'ilash hamda harakati chaynash mushaklari sohasida ishqalash harakatlari olib boriladi.
4. Yanoq suyagidan og'iz uchi tomonga siljib boruvchi ezg'ilash harakatlari. Bunda barcha barmoqlar, katta barmoqdan tashqari, umrov suyagi chekkasida joylashgan bo'ladi. Bosh barmoq – yuzning ichki tomonidan joylashgan bo'ladi.
5. Spiralsimon surtish harakatlari. Katta bosh barmoqdan tashqari barcha barmoqlar quloqning solinchagi sohasida joylashgan bo'lib, og'iz uchi tomon sekin-asta siljib boradi.
6. CHakka pastki jag` sohasini spiralsimon tarzda uqalash. Og'iz ochiq holatda quloqning solinchagi oldida "kulgich"ni topish. O'rta va ko'rsatkich barmoqlar yordamida "kulgich"ni massaj qilish. Bosh barmoq yuzning ichki tarafidan tirgak vazifasini bajarish uchun xizmat qiladi. Og'iz holatini normallashtirish uchun qo'shimcha tarzda passiv gimnastikaning quyidagi uslublari qo'llash mumkin: Bolaning boshini ohista oldinga egishog'izning behosdan yopilishiga olib keladi; Boshni orqaga tisarish og'izni ochilishiga olib keladi. Bunda logoped o'z qo'li yordamida iyak sohasiga tekkan holda maskur harakatlar vjudga kelishiga ko'maklashishi mumkin. Og'izni ochishning faol harakatlariga titrash, so'ngra esa so'z konstruksiyasini imitatsiya qiluvchi noixtiyoriy "esnash" holatidan foydalanilganolatga o'tish mumkin. Spiralsimon hamda yarim doira ko'rinishida surtish harakatlari va silkitish hamda ishqalash ko'rinishlaridagi uslublardan foydalaniladi.

1. Ko'rsatish barmog'ining kaft yuzasi orqali labning o'rtasidan og'iz uchlariga qadar uqalash harakatlari amalga oshiriladi. Pastki lab sohasi bo'ylab ham xuddi shunday harakatlar bajariladi.

2. Har ikkala qo'lning bosh barmog'i yordamida yuqori lab o'rtasidan og'iz uchi tomon va ohista pastga tomon, so'ngra esa ko'rsatkich barmoqlar yordamida – pastki labning o'rtasidan og'iz uchlariga va yuqoriga tomon uqalash harakatlari bajariladi. Harakatlar galma-galiga bajariladi.

3. Lablar uchidan burunningyon tomonlariga siljib borgan holda burun-lab mushaklari uqalanadi.

4. Katta ko'rsatkich barmoqlar yordamida yuqori lab mushaklarini tutgan holda usha mushaklar *siqiladi va barmoqlar orasida yaxshilab ishqalanadi. Ushlash harakatlari labning markaziy qismida amalga oshiriladi. Lablarni birozgina ushlab harakatlari ham og'iz uchi va lablar orasida joylashgan qismlarida amalga oshirilishi mumkin. Xuddi usha uslubdan xuddi shu tarzda pastki lab sohasida ham foydalanish mumkin, shu asnoda burun-lab sohasi mushaklarini ham ishqalash mumkin.

5. Katta ko'rsatkich barmoqlar yordamida lablar atrofida ushlanib chimchilash uslublari amalga oshiriladi.

6. Intensiv tarzda ko'rsatkich va o'rta barmoq uchlarida labning atrofi mayingina turtkilanadi.

Massajning asosiy uslublari to'ldirib borgan holda massajchi titratish funksiyasidan foydalanishi mumkin.

Siqish va bosish harakatlari ko'rinishidagi shpatel harakatlari quyidagi yo'nalishlar yuo'ylab amalga oshirilishi mumkin:

- Burundan yuqori lab sohasi bo'ylab,
- Iyak qismidan pastki lab sohasi bo'ylab,
- Lablar atrofi bo'ylab soat strelka va unga teskari yo'nalish bo'yicha.

Bundan tashqari labni ichki tomondan ushlagan holda lablar sohsaining mushaklarini uqalash harakatlari olib borilishi mumkin. Buning uchun bosh barmoq labning ostki qismiga ichki silliq qavat tomondan kiritiladi. Ko'rsatkich barmoq yuqori tepa qismda joylashgan bo'ladi. Quyidagi harakatlar amalga oshiriladi.

1. Avvaliga yuqori, so'ngra esa pastki lab bo'ylab og'izning bir uchidan boshqa chekkasi tomon yo'nalishda katta ko'rsatkich barmoqlar yordamida amalga oshiriladigan artish harakatlari.

2. Avvaliga yuqori, keyin esa pastki lab bo'ylab katta ko'rsatkich barmoqlarda bajariladigan spiralsimon harakatlar.

3. Burunning uchidan lab tomon, shuningdek burunning chekka qismlaridan burun-lab mushaklari bo'ylab og'iz uchi tomon pastga qarab katta ko'rsatkich barmoqlar yordamida bajariladigan harakat, bunda katta bosh barmoq

4. YUqori labning ustki qismida joylashgan bo'ladi. Xuddi shu tariqa pastki lab ustida ham harakatlar amalga oshiriladi.

5. Lab-burun mushaklari (burmalari) sohasida spiralsimon uqalash harakatlari. katta barmoq suyagi burun-lab burmalari ostidagi og'iz bo'shlig'ida joylashgan bo'lsa, ko'rsatkich va o'rta barmoq tepa tomonda joylashgan bo'ladi.

6. bosh va ko'rsatkich barmoqlar orasida lablarni bosib ezg'ilash..

Massajdan so'ng harakat funktsiyalarida bo'zilish sodir bo'lganda quyidagi mashg'ulotlar (mashqlar) ko'rinishidagi passiv artikulyatsion gimnastika mashqlarini olib borish tavsiya etiladi.

7. Logoped o'zining ko'rsatkich barmoqlarini ikkala tomondan og'iz uchi hamda yuqori lab o'rtasi orasida joylashgan nuqtaga tiqadi. YUqori lab tepa qismdagi burmalarga yig'iladigan qilinib o'rta qismga yo'naltirilgan harakat amalga oshiriladi. Xuddi shunday harakat pastki lab ustida ham bajariladi.

8. Xuddi shunday harakat bir vaqtning o'zida yuqori va pastki lablar ustida ham olib boriladi. Bunda ko'rsatkich barmoqlar yuqori lablarga, o'rta barmoqlar esa – pastki labga joylashtiriladi. Barmoqlarning o'rtaga harakatlanishida dablar trubka shaklida yig'iladi.

9. ko'rsatkich barmoqlar xuddi avvalgi boshlang'ich holatida. Harakatlar yuqoriga yo'nalgan, bunda yuqori lab ko'tarilib, yuqorida joylashgan tishlar ochiladi. Xuddi shu tarzda pastki labning pastga tushirilishi harkati ham amalga oshiriladi.

10. Xuddi shu tariqa bir vaqtning o'zida yuqori lablarning ko'tarilishi hamda pastki lablarning tushirilishi amalga oshiriladi. Mazkur harakat sodir etilganda ko'rsatkich barmoqlar yuqori lablarga ko'chirilib, o'rta barmoqlar esa – pastki lab ustiga ko'chadi. SHunga teskari bo'lgan harakat

orqali lablarning birlashishi amalga oshirilib, bunda yopiq og'izning kinetik sezish holati vjudga keladi.

11. Mutaxassisning ko'rsatkich va o'rta barmoqlari og'iz uchi yaqinida joylashgan bo'lib, xuddi jilmayishdagi singari engil ochiladi; teskari harakat orqali lablar boshlang'ich holatga qaytadi. Harakatlar engil va bir maromda. Ushbu mashqlar og'izni ochgan va yopgan holatida amalga oshirilishi mumkin.

TIL MUSHAKLARI MASSAJI

Mushaklar harakatining bo'zilishi har doim katta ehtimol bilan til mushaklarida namoyon bo'ladi. Til mushaklarining yuqori darajadagi tonusi past darajadagi tonuslarga nisbatan ko'proq kuzatiladi. Til mushaklarida mushaklar tonusining bir maromda joylashmasligi holati ham kuzatilishi mumkin; masalan, tonus past darajada bo'lib, mushaklar toifasiga ajratilgan bo'lishi mumkin. Artikulyatsiya jarayonida nozik, aniq harakatlarini amalga oshiruvchi murakkab tuzilishga ega bo'lgan til mushaklari massaji anchayin murakkab jarayon sanaladi. Undan tashqari, odatda, til ustidagi massaj harakatlarini bajarish massaj olayotgan kishida noxush (yoqimsiz xissiyotlarni) holatlarni keltirib chiqaradi. Til kishi tanasining nisbatan intim xissini uyg'otuvchi qismi ekanligini ham inobatga olish lozim. Til mushaklari massaji logopeddan o'ta aniqlik bilan harakatlarni olib borishni, ehtiyotkorlikni hamda ma'lum bir qoidalarga amal qilishni talab etadi. Massajni amalga oshirishda quyidagi metodik ko'rsatmalar inobatga olingan bo'lishi lozim: Til mushaklarining differentsial massaji rezina qo'lqoplarda, yoki doka salfetka orqali, yoki sterillangan dastrumo yordamida amalga oshiriladi; Tilni massaj qilishda turli xil anjomlardan foydalanilishi mumkin: Zondlar, shpatellar, tish shyotkasi va hokazolar;

Odatda, massaj tilning og'izdan tashqariga chiqib turgan holatida mamalga oshirilishi lozim (shart emas). Buning uchun logoped tilni quyidagi tartibda chiqarib oladi: tilning uchidan tutib, katta bosh barmoq yuqori tomondan, ko'rsatkich va o'rta barmoq – pastdan joylashib, ohista til oldinga tortiladi. Tilni ushlash chap qo'l yordamida amalga oshiriladi, massaj harakatlari esa – o'ng qo'l orqali; Massaj harakatlari til mushaklariga mos ravishda joylashgan holda uch yo'nalish bo'ylab amalga oshirilishi lozim: gorizontal (yotiq), ko'ndalang, vertikal (tik); Agar tilning chekkaga og'ishi kuzatilsa, tilning oldinga chiqarilishi chog'ida massaj harakatlarini til og'ishgan qismida ko'proq massaj harakatlarini olib borish lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Ayupova M.Yu. Logopediya O'zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati Toshkent.: 2007 y.
2. Logopediya (L. Mo'minova, M. Ayupova). Tashkent. 1993 yil.
3. Ayupova M.Yu., Aripova Sh.D. To'g'ri talaffuz qilamiz va yozamiz. Metodik qo'llanma. – T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati, 2015. –236 b.

ФИО авторов: *Jumabayeva Balnur Musabay qizi*

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 6-DMTT Musiqqa yo`riqchisi

Abdurazoqova Gulshat Muxtor qizi

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 6-DMTT Tarbiyachisi

Abdusattorova Muxiba Muxammadovna

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 24-DMTT Tarbiyachisi

Название публикации: «TARBIYACHINING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH»

Annotatsiya: *Pedagogik kompetensiyalar-bilimlar, malaka va ko'nikmalar hamda o'zlashtirilgan qadriyatlar asosida mustaqil harakatlanishga bo'lgan motivatsiyaning uyg'unlashgan majmuini o'zida aks ettiradi.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim jarayoni, axborot kommunikatsiya, animatsiyalar, internet ma'lumot, videofilm, multfilm, audio.*

Bolaning maktabgacha ta'limni olganligi va qanday kompetensiyalarga ega bo'lishi "O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yilgan davlat talablari"da bolaning 5ta rivojlanish sohalari bo'yicha belgilangan. Bular:

jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzining shakllantirish;

ijtimoiy-hissiy rivojlanish;

nutq, muloqot, o'qish va yozish;

bilishga oid jarayonning rivojlanishi;

ijodiy rivojlanish.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim – "Ilq qadam" Davlat o'quv dasturi va Maktabgacha ta'limni 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida aks ettirilgan ta'lim va tarbiyaning asosiy tamoyilidir. Ushbu pedagogik konsepsiyamni yozishdan oldin men o'tgan davr mobaynida, o'zimning hamkasblarimning ish faoliyatini kuzatuvim hamda turli o'quv seminarlaridagi kuzatuvlarim asosida yozishga qaror qildim. Pedagogik konsepsiya eng avvalo o'zimning Pedagogik kompetensiyamni oshirishga xizmat qiladi, shu bilan birgalikda ushbu Konsepsiya orqali men tashkilotim va shahrimdagi tarbiyachilarning o'zlarini ustida ishlari uchun ozgina bo'lsa ham turtki, shu bilan birgalikda yo'l ko'rsatuvchi ish bo'ladi deb o'yladim. Ushbu konsepsiyani yozish vaqtida, konsepsiyadagi ko'rsatma va yo'nalishlarni hayotga to'liq tadbiq etishim uchun men doimiy o'z ustimda ishlashim kerakligi hamda kamida 2 yil davomida ta'lim-tarbiya jarayonimga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tadbiq etishim lozimligini tushundim. Aytib o'tish lozimki, bolalarga ularning individual ritmda rivojlanishlari va individual potensialini hamda qiziqishni oshirish uchun teng imkoniyatlarni taqdim etuvchi qulay muhitni ta'minlash uchun tarbiyachi shaxsi muayyan kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lishi kerak.

Pedagogik kompetensiyalar-bilimlar, malaka va ko'nikmalar hamda o'zlashtirilgan qadriyatlar asosida mustaqil harakatlanishga bo'lgan motivatsiyaning uyg'unlashgan majmuini o'zida aks ettiradi. Kompetentli kadr kasbiy vazifalarni samarali va sifatli bajarishi mumkin. Zamonaviy kompetensiya nafaqat malaka, bilim va ko'nikmalarni, balki qadriyatlar va axloqiy fazilatlarni ham o'z ichiga oladi. Har bir tarbiyachi shaxsi, temperamenti va tarbiyachiik uslubi boshqalarinikidan farqlanadi. Biroq bolaga, uning ta'limiga va rivojlanishiga yondashuv barcha tarbiyachilarda bir xil bo'lishi lozim. Shuning uchun ham kasbiy standart barcha tarbiyachilar uchun bir xil talabni qo'ydi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, zamonaviy bolalar bog'chasini yangi axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilish qiyin. AKTga egalik qilish ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishga, tarbiyachilarning kasbiy malakasini oshirishga yordam beradi.

Kasbiy mahoratning bir qismi sifatida tarbiyachining loyiha madaniyati ham katta o'rin tutadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining loyihaviy faoliyati - bu tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan (muammo "tug'dirish", ma'lumot to'plash va qayta ishlash, tajribalar o'tkazish, olingan natijalarni tahlil qilish) rivojlantiruvchi ta'lim va o'z-o'zini tarbiyalash usullaridan biridir. va mantiqiy fikrlash; maktabgacha ta'lim tashkilotining uslubiy faoliyati davomida va malaka oshirish kurslarida olgan bilimlarini birlashtiradi. Loyiha faoliyatining maqsadi - maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion faoliyat uchun sharoit yaratish, tarbiyachilar tomonidan kasbiy faoliyatda olingan bilim, ko'nikma va malakalardan foydalanish. Tarbiyachilar tomonidan loyihalarni ishlab chiqish uchun mavzular, mini-loyihalar faoliyatning ijodiy yo'nalishiga qarab mustaqil ravishda tanlanadi. Faoliyatning yakuniy bosqichida taqdimot o'tkaziladi.

TARBIYACHILARNING MALAKASINI RIVOJLANTIRISH

Tarbiyachilarning malakasini rivojlantirishning turli shakllari va usullari mavjud bo'lib ularni bosqichma-boqich amalga oshirish mumkin. Tarbiyachilar bilan ishlashda malakani rivojlantirishga qaratilgan ko'plab shakl va usullardan quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Seminar - ijodiy darslar ijodiy fikrlashni rivojlantirish va innovatsion loyihalarni yaratishga qaratilgan.
 2. O'yinlarni modellashtirish. Ishbilarmonlik va rol o'ynash o'yinlari haqiqiy jarayonni modellashtirishni o'z ichiga oladi, bu davrda sun'iy ravishda yaratilgan pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish asosida maqbul kasbiy qarorlar qabul qilinadi.
 3. Kollektiv muammolarni hal qilish, guruh muhokamasi yoki aqliy hujum; kasbiy mahoratni oshirish uchun kichik guruhlarda treninglar; o'z-o'zini tarbiyalash ishlarining usullari, maktabgacha ta'lim muassasasining innovatsion faoliyati natijalariga bag'ishlangan ilmiy va amaliy konferensiyalar.
 4. Pedagogik halqa - tarbiyachilarni psixologiya va pedagogika sohasidagi so'nggi tadqiqotlarni, uslubiy adabiyotlarni o'rganishga yo'naltiradi, pedagogik muammolarni hal qilishning turli xil yondashuvlarini aniqlashga yordam beradi, mantiqiy fikrlash va o'z pozitsiyalarini dalil qilish ko'nikmalarini yaxshilaydi, bayonlarning ixchamligi, aniqligi, to'g'riligini o'rgatadi. Ushbu shakl ishtirokchilarning javoblari, nutqlari va harakatlarini baholash mezonlarini taqdim etadi:
- umumiy bilim;
 - kasbiy bilim, qobiliyat, ko'nikma;

- qiyin vaziyatdan chiqish qobiliyati, tezkorlik.
1. Ishbilarmonlik o'yini nafaqat maktabgacha ta'lim muassasasi uchun dolzarb bo'lgan muammo bo'yicha nazariy seminar natijalariga asoslangan test darsi sifatida, balki yangi muammo echimlarini ishlab chiqishda ham qo'llanilishi mumkin. Masalan: "Maktabgacha yoshdagi bola bo'lish osonmi? «
 2. G'oyalar banki - bu bosqichda an'anaviy usullar yordamida hal qilib bo'lmaydigan muammolarni kollektiv ravishda hal qilishning oqilona usuli. Masalan: "O'yin ekologiyasi", "Pedagogik g'oyalar yarmarkasi", "Eng yaxshi rivojlantiruvchi o'yin".
 3. Master-klass. Uning asosiy maqsadi pedagogik tajriba, ish tizimi, mualliflik topilmalari va tarbiyachiga eng yaxshi natijalarga erishishda yordam bergan barcha narsalar bilan tanishishdir.

Uslubiy tadbirlar tizimi orqali o'qituvchilarning kasbiy vakolatlarini takomillashtirish tizim tahliliga asoslangan differentsial yondashuvga asoslanadi. Bu ishdagi asosiy qarama-qarshiliklarni aniqlashga, kelgusi faoliyatning asosiy maqsadi va vazifalarini belgilashga yordam beradi, bu esa o'qituvchilar faoliyatini yo'naltirilgan boshqarish va nazorat qilish bilan amalga oshiriladigan harakatlar rejasini ishlab chiqishga imkon beradi. Ushbu yondashuv pedagogik diagnostika bilan ta'minlanadi. Shu maqsadda kasbiy mahorat diagnostikasi kartalaridan foydalaniladi, bu erda kasbiy tayyorgarlik darajasi, kasbiy mahorat, pedagogik faoliyat natijalari, o'qituvchining shaxsiy fazilatlar va pedagogik tajribasi hisobga olinadi.

XULOSA

Ushbu pedagogik konsepsiyada keltirilgan fikr va mulohazalar, yo'nalish hamda takliflar bu eng avvalo ma'lum bir davr ichida o'zining ta'lim-tarbiya berish faoliyatining sifat samaradorligini oshirish uchun qilinadigan ishlar sifatida ko'rishimiz mumkin. Bugun tarbiyachining pedagogik kompetensiyalarini doimiy oshirib borishi, bu eng avvalo bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan, ahloqiy me'yor va qadriyatlarni o'zlashtirish, boshqa insonlar bilan muloqot qilish, "Men" obrazini qurish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat usullarini shakllantirishda asosiy omildir. Mazkur pedagogik konsepsiyada ko'rsatilgan vazifalar, yo'nalish va natijalarga erishish maqsadida men o'zim uchun bir o'quv yiliga rejalashtirilgan chora-tadbirlar rejamni ham tuzib chiqdim. Maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilishning zamonaviy sharoitida tarbiyachining maqomi tubdan o'zgarib bormoqda, uning ta'lim funksiyalari, shunga muvofiq, uning kasbiy va pedagogik kompetensiyasiga, uning kasbiy mahorat darajasi talablari o'zgaradi. Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolani tarbiyalash va rivojlantirishning zamonaviy tizimida o'zining shaxsiy salohiyatini safarbar qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qodir bo'lgan ijodkor, mahoratli tarbiyachi talab etiladi. Ijodiy va muammoli guruhlardagi o'qituvchilarning ishi. Bunday guruhlarga yuqori pedagogik qobiliyatga ega o'qituvchilar, yangi texnologiyalarning asosiy dirijyorlari kiradi. Ushbu guruhlarning asosiy faoliyati - bu innovatsiyalarni ishlab chiqish, yangi loyihalar va ijodiy natijalarni ishlab chiqish va amalga oshirish, shuningdek jamoa faoliyatidagi muammolarni aniqlash va hal etish.

Malaka oshirish kurslari o'qituvchilarining davomatlari. O'qituvchilarni tayyorlashning ushbu shakli ahamiyati haqida gapirish mantiqsiz. Malaka oshirish kurslarini tugatgan o'qituvchi o'z bilimlarini hamkasblari bilan baham ko'rishi muhimdir.

O'qituvchilarning shahar uslubiy birlashmalarida, seminarlarda va ilmiy-amaliy konferentsiyalarda ishtirok etishi. Bunday tadbirlarning asosiy yo'nalishlari ilg'or pedagogik tajribani aniqlash, o'rganish, umumlashtirish va tarqatish, shahar o'qituvchilari o'rtasida ijobiy ish tajribalarini almashishdir.

Konsalting. Konsultatsiyalar uslubiy ishlarning eng samarali shakllaridan biridir, chunki ular o'qituvchilar dunyoqarashini kengaytiradi, ishdagi qiyinchiliklarni engishga yordam beradi, innovatsion materiallar va adabiyotlarni kiritadi, ishlarni ijodiy qiladi.

Pedagogik o'qishlar. Pedagogik o'qishlarning asosiy faoliyati maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishda psixologik va pedagogik bilimlarni, maktabgacha pedagogika va bolalar psixologiyasidagi ilmiy va amaliy yangiliklarni o'zlashtirish va to'plashga qaratilgan. O'qituvchilar bilan ishlashning turli shakllari qo'llaniladi: ma'ruzalar, psixologik va pedagogik adabiyotlar bilan ishlash, me'yoriy hujjatlar.

Kasbga nisbatan qiymat munosabatini oshirishga, hamkasblar bilan uyg'un munosabatlarni shakllantirishga qaratilgan tadbirlar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Choriev R. Yangi pedagogik texnologiya-ta'lim tarbiya sifat va samaradoriligini oshirish omili. // Xalq ta'limi jurnali. 2004., 4 son. 12 bet.
2. Muslimov N. O'qituvchi shaxsini shakllantirishning nazariy- metodologik omillari.//Xalq ta'limi , 2004 3 son 73- bet.
3. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiya. Qarshi, 2000 y. 80 bet.
4. Muxammedov G'. Hamkorlik pedagogikasi va amaliyoti WWW, pedagog.uz., 2006.04.05.

ФИО авторов: *Nurmaxanova Ulbala Baqitovna*

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 3-DMTT Direktori

Jantureeva Ulbosin Amandiqovna

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 3-DMTT Tarbiyachisi

Shuxayeva Jazira Bakbergen qizi

Navoiy viloyati Konimex tumani 4-DMTT Uslubchisi

Название публикации: «МАКТАBGACHA YOSHDAGI BOLALARGA
PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ORQALI
EKOLOGIK TA'LIM – TARBIYA BERISH»

Annotatsiya: *Maqolada pedagoglarning hamkorlikdagi faoliyatini doimiy ravishda tashkil etishlari haqida soʻz boradi.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim jarayoni, axborot kommunikatsiya, animatsiyalar, internet ma'lumot, videofilm, multfilm, audio.*

Milliy dasturni amalga oshirishning boshlanishi yangi talablarga javob beruvchi zamonaviy maktabgacha ta'limdir. Tabiiyki, bunday islohlashgan maktabgacha ta'lim tashkilotning tarbiyachisi yuksak bilim va ma'naviy kasbiy faoliyatga ega bo'lishini talab etadi. Jahon hamda jamiyatda har bir ota – ona o'z farzandini eng bilimdon, yuksak odob egasi, mahoratli ijodkor, tadbirkor tarbiyachiga berishni istaydi. Maktabgacha ta'lim sohasi tarbiyachilarni talabalik davridan boshlab maktabgacha ta'limning asl mohiyati, bola va tarbiyachining hamkorlik faoliyati ekanligini o'rgatadi. Bola tarbiyachisining maqsadi, bolaning ruhiyatini rivojlanish qoidalariga amal qilishni talab etadi. O'z kasbini mohir ustasi bo'lish uchun tarbiyachi maktabgacha ta'lim pedagogika fanini chuqur bilishi lozim. Maktabgacha ta'lim o'quv tarbiya faoliyatini tashkil qilish vosita va usullarini, o'quv tarbiya jarayonida kelib chiqadigan muammolar va uni echishni to'g'ri hal qila bilish, innovatsion texnologiya usullaridan foydalanish, qiyinchiliklarni to'g'ri echimini topishga yo'naltiradi. Maktabgacha ta'lim eng muhim asosiy pedagogik munosabatlar sabablarini aniqlaydi, uni pedagogik jarayonda o'rganadi. Maktabgacha ta'lim bo'lajak tarbiyachilarni maktabgacha ta'lim tashkilotlariga tarbiyachilik faoliyatiga tayyorlaydi. Maktabgacha ta'limning nazariy asoslari: Inson kamolotiga qaratilgan, xalq yaratgan boy tajriba, ilmiy tadqiqotga doir nazariy va metodik manbalarga Markaziy Osiyo va jahon mutafakkir, ma'rifatparvar pedagog olimlarning asarlariga suyanan holda komil insonni tarbiyalashning qonun, qoida va tamoyillariga asoslanadi. Maktabgacha pedagogikaning milliy asoslari: Ta'lim - tarbiya masalalari, har bir millatning milliy merosiga, umumbashariy qadriyatlariga bog'langan holda bog'cha yoshidan boshlab o'zligini anglash, erkin fikrlash, g'urur tuyg'ularini shakllantirishga qaratiladi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol uslublar innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan- kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilganda pedagoglar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto

xulosalarni ham o`zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. Pedagog bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi. Shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo`naltiruvchi vazifasini bajaradi. Bunday o`quv jarayonida pedagog asosiy figuraga aylanadi.

Pedagog olimlarning yillar davomida ta`lim tizimida

Nega o`qitamiz?

Nimani o`qitamiz?

Qanday o`qitamiz? degan savollarga javob izlash bilan bir qatorda

Qanday qilib samarali va natijali o`qitish mumkin? degan savoliga javob beradilar. Bu esa olim va amaliyotchilarni o`quv jarayonini texnologiyalashtirishga, ya`ni «O`qitishni ishlab chiqarishga oid aniq kafolatlangan natija beradigan texnologik jarayonga aylantirishga urinib ko`rish mumkin» degan fikrga olib keladi. Bunday fikrning tug`ilishi pedagogika fanida yangi pedagogik texnologiya yo`nalishini yuzaga keltiradi. Bugungi kunda ta`lim muassalarining o`quv-tarbiyaviy jarayonda pedagogik texnologiyalardan foydalanishiga alohida e`tibor berilayotganligining asosiy sababi quyidagilardir:

Birinchidan: pedagogik texnologiyalarda shaxsni rivojlantiruvchi ta`limni amalga oshirish imkoniyatining kengligida. «Ta`lim to`g`risida»gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturida rivojlantiruvchi ta`limni amalga oshirish masalasiga alohida e`tibor qaratilgan.

Ikkinchidan: pedagogik texnologiyalar o`quv-tarbiya jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi.

Uchinchidan: pedagogik texnologiya pedagogni ta`lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan boshlab tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo`lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga undaydi.

To`rtinchidan: pedagogik texnologiya yangi vositalar va axborot usullarini qo`llashga asoslanganligi sababli, ularning qo`llanilishi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablarini amalga oshirishni ta`minlaydi.

O`quv- tarbiya jarayonida pedagogik jarayonni to`g`ri tashkil etilishi pedagogning bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa tinglovchilardan ko`p mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab qiladi.

Har qanday pedagogik texnologiyalarning o`quv- tarbiya jarayonida qo`llanilishi shaxsiy jihatdan kelib chiqqan holda tinglovchini kim o`qitayotganligi va pedagog kimni o`qitayotganiga bog`liq. Pedagogik texnologiya asosida o`tkazilgan mashg`ulotlar yoshlarning muhim hayotiy yutuq va muammolarga o`z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini—oshirib, ularni fikrlashga, o`z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi. Hozirgi davrda sodir bo`layotgan innovatsion jarayonlarda ta`lim tizimi oldidagi muammoarni hal etish uchun yangi axborotni o`zlashtirish va o`zlashtirgan bilimlarini o`zlari tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslarga aylanadi. Shuning uchun ham ta`lim tashkilotlarining o`quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o`qitish uslublari-interfaol uslublari, innovatsion texnologiyalarning o`rni va ahamiyati beqiyosdir. Pedagogik texnologiya va ularning ta`limda qo`llanilishiga oid bilimlar, tajriba talaba yoki o`quvchilarning bilimli va etuk malakaga egaligini ta`minlaydi. Innovatsiya (inglizcha innavation)—yangilik kiritish, yangilik demakdir. Innovatsion texnologiyalar

pedagogik jarayon hamda o`qituvchi va talaba yoki o`quvchi faoliyatiga yangilik, o`zgarishlar kiritish bo`lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol uslublardan foydalaniladi.

Interfaol («inter»- bu o`zaro, «akt»- harakat qilmoq)- o`zaro harakat qilmoq yoki kim bilandir suhbat, muloqot tartibida bo`lishni anglatadi. Boshqacha so`z bilan aytganda, o`qitishning interfaol uslubiyoatlari-bilish va kommunikativ faoliyatni tashkil qila bilishning maxsus shakli bo`lib, unda ta`lim oluvchilar bilish jarayoniga jalb qilinadilar, ular biladigan va o`ylayotgan narsalarni tushunish va fikrlash imkoniyatiga ega bo`ladilar. Interfaol darslarda pedagogning o`rni qisman tinglovchilarning faoliyatini dars maqsadlariga yo`naltirishga olib keladi. Bu uslublarning o`ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va tinglovchilar birgalikda faoliyat ko`rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o`ziga xos xususiyatlarga ega bo`lib, ularga:

- pedagoglarning jarayonga bo`lgan qiziqishlarining doimiyiligini ta`minlashi;
- mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirilishi;
- pedagoglarning hamkorlikdagi faoliyatini doimiy ravishda tashkil etishlari kiradi.

Ushbu paragrafning bayonini uzoq vaqtlarda aytilgan rivoyatdan boshlaymiz. Kunlardan bir kun ko`l bo`yida qorni och qolgan bir kishi baliq tutib turgan donishmandga duch kelibdi va unga murojaat qilib: «Men ochman, menga yordam ber!» debdi. Donishmand quyidagicha javob beribdi: «Men senga baliq berishim mumkin, sen tez to`yasan va biroz vaqt o`tgach, xuddi shunday yana och qolasan va mendan yana yordam so`raysan. Men senga qarmoq berishim mumkin, lekin u qachondir sinib qolishi mumkin, unda sen menga yana murojat qilishingga to`g`ri keladi, Yaxshisi, men senga qarmoq yasashni o`rgataman, bu uzoq va qiyin, lekin keyinchalik senga mening yordamimga muhtoj bo`lmaysan. O`z yo`lingni tanla.» Yuqorida keltirilgan rivoyatdan kelib chiqadigan xulosa shuki, yaxshi pedagog o`quvchilariga «qarmoq yasashni» o`rgatishi va aqlli o`quvchi esa uni o`rganishi lozim. O`quvchilar «qarmoq yasashni» qanchalik tez va mustahkam o`rganib olsalar, ular shunchalik birovlariga muhtoj bo`lmasdan o`z «ovlariga» ega bo`ladilar. Mana shunday vazifalarni amalga oshirishda yangi interfaol va noan`anaviy pedagogik texnologiyalar juda qo`l kelishini tadqiqotchilar tomonidan turli ta`lim tashkilotlarida o`tkazilayotgan ko`pgina pedagogik tajribalarning natijalari tasdiqlamoqda. Shuning uchun ham ta`lim tashkilotlarida faoliyat ko`rsatayotgan professor o`qituvchilar o`z sohalar bo`yicha olib borayotgan mashg`ulotlarida innovatsion texnologiyalarni o`z o`rnida qo`llashni bilishlari o`ta zarur. Pedagogika sohasining umumiy maqsadi jamiyatning eng umumiy maqsadi, ya`ni g`oyasidan kelib chiqib, ajralmas qismi hisoblanadi. Maorif sohasining umumiy maqsadi huquqiy demokratik davlat hamda odil fuqorolik jamiyati talablariga javob beruvchi kishini tarbiyalab berishdan iboratdir. O`zbekistonda mualliflar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko`rsatadiki, erkin, ma`rifatli va demokratik davlat fuqorolari quyidagi ijtimoiy sifatlarga ega bo`lishi kerak:

- aqliy, mustaqil fikr yurita oladigan;
- mehnatsevarlik, mehnat kishini ijtimoiy ehtiyojlariga aylanganligi;
- insonlarga nisbatan mehr-shafqatli, hurmat tuyg`ularini o`zida mujassam eta olishi;
- bilimli, diniy, dunyoviy va fazoviy bilimlarni ko`p va chuqur egallab olib, ularni hayotga qo`llay olishi;
- sog`lom- jismoniy, ruhiy va ijtimoiy salomat;

- milliy g'ururga ega ajdodlarimizning moddiy va ma'naviy me'roslarini egallab, ular bilan faxrlanuvchi va ularni boyitishga hissa qo'shuvchi;
- vatanparvar, vatan uchun, xalq uchun fidokorona mehnat qiluvchi, ularni muhofaza qila oluvchi va zarur bo'lsa ular uchun jonini qurbon qiluvchi;
- baynalminal-o'z millati qatorida boshqa millatlarni hurmat qiluvchi;
- insonparvar, inson zotiga faqat yaxshiliklar yo'llovchi va ular uchun ezgu ishlar qiluvchi;
- jasur va shijoatli - har bir ishiga mardona kirishib, uni shijoat bilan oxiriga etkazuvchi.

Bu o'nta ijtimoiy sifat jamiyat ehtiyojidan kelib chiqqan davlat buyurtmasi bo'lib, ta'lim sohasida faoliyat ko'rsatayotgan har bir inson ulardan umumiy metodologik asos sifatida foydalanishi kerak. Bu umumsohaviy metodologiyaning birinchi qismi hisoblanadi.

Umumiy metodologiyaning ikkinchi qismini o'qituvchi (pedagog) larga yaxshi tanish bo'lgan didaktika tamoyillari tashkil qiladi. Ularga: ta'lim-tarbiya jaryonida ta'lim oluvchi diqqatini berilayotgan bilimga qaratib, uni jarayon oxirigacha saqlab turish; har bir bilimni ilmiy asoslab berish; bilim berishda o'quvchi (talaba) ning imkoniyati va yosh xususiyatlaridan kelib chiqish; bilim berishda mumkin qadar ko'proq ko'rgazmali vositalardan foydalanish; bilim berishda muntazamlilik va davomiylilikni saqlash; o'quv jarayonini mehnat jarayoni bilan qo'shib olib borish; ta'lim va tarbiyaning tizimli, izchil bo'lishi va uning birligi tamoyillari kiradi. Har bir faoliyatning eng umumiy, umumiy metodologik asoslari bilan bir qatorda xususiy metodologiyasi ham mavjud. Bizning misolda, bu muayyan o'quv predmeti, muayyan mavzu va muayyan darslarni o'tishga kutilgan maqsad ko'rsatkichlari bilan pedagogik texnologiyaning besh tamoyillari hisoblanadi. Pedagogik jarayonda amal qilinishi shart bo'lgan uch turdagi metodologik asosni ko'rib chiqdik. O'quv jarayoni bilan shug'ullanuvchi har bir o'qituvchi (pedagog), tarbiyachi va boshqalar ushbu uch metodologik asosning hammasiga birday amal qilishi shart. Faqat shundagina ular kutilgan natijaga erishishi mumkin. Insonni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash, xalqimizning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat, ma'naviyat va madaniyat qanday qilib yosh avlodga o'rgatish – ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun-qoidalarini izlaganlar. Bu esa pedagogika fanini maydonga kelishiga sabab bulgan. Chunki insonni ma'rifatli va ma'naviy komillikka erishishi pedagogika fanining yetakchiligida amalga oshiriladi. Pedagogika - grekcha so'z bo'lib, «bola yetaklovchi» - manosini bildiradi. Insonlarni ma'rifiy va ma'naviy barkamollikka munosabatlarni uzgartirib borishi natijasida pedagogika fani xalq orasida o'z mavqeyiga ega bo'ldi. Shu tariqa insonni tarbiyalovchi fan sifatida pedagogika dunyoviy fanlar tizimi qatoridan alohida o'rin egallagan. Uning bosh masalasi tarbiyadir. Bola tug'ilgan kundan boshlab, uni maktabga borguniulgan davrda har tomonlama etuk barkamol etib tarbiyalash konuniyatlarini urganish maktabgacha ta'lim pedagogikasining muvzuidir. U maktabgacha ta'lim tashkilotlari va oilaning tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishi birligini, maktabgacha ta'lim tashkiloti va maktab ishidagi aloqadorlikni, bolalarni maktabda o'qishga tayyorlashni ta'sinlab, ijtimoiy maktabgacha tarbiya sharoitida tarbiya va ta'lim berish ishlarining vazifalarini, tamoyillarini, mazmunini, metodlarini, shakllarini va uni tashkil etishni ishlab chikdi. Maktabgacha ta'lim tizimida uning ajralmas kismi bulib shakllandi. Maktabgacha ta'limning nazariyasi va amaliyoti maktabgacha yoshdagi bolalarga har tomonlama tarbiya berishning maqsadi, bolaning imkoniyatlari va uni ilk yoshdan boshlab tarbiyalashning roli, maktabgacha tarbiyani hayot, zamon bilan bog'lab olib borishning zarurligi, bola shaxsining shakllanishida ijtimoiy muhitning hal kiluvchi ahamiyatiga ekaligiga asoslanadi.

Maktabgacha ta'lim ijtimoiy tarbiya tajribasini sinchkovlik bilan urgandi. Bu esa maktabgacha ta'lim tashkilotlari ishini takomillashtirishga yordam beradi. Maktabgacha ta'limning predmeti:

- Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim tarbiyasiga kuyiladigan davlat talablariga suyangon holda faoliyat yuritish;
- Maktabgacha ta'lim pedagogikasi bog'chalardagi ta'lim – tarbiya mazmunini takomillashtirish;
- Ta'lim – tarbiya jarayonida qo'llaniladigan metod va usullarni axborot texnologiyalari asosida tashkil kilish;
- Bolalarni jismoniy, aqliy, ruhiy sog'lig'ini ta'minlashda o'qituvchi – tarbiyachi mahorati;

Maktabgacha ta'lim nazariyasi va amaliyotining maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarga har tomonlama tarbiya berishga bolaning imkoniyatlari va uni ilk yoshdan boshlab tarbiyalashning roli maktabgacha tarbiyani hayot, zamon bilan olib bog'lab olib borishning zarurligi bola shaxsining shakllanishida ijtimoiy muhitning hal qiluvchi ahamiyatiga asoslanadi.

Maktabgacha ta'limning vazifalari:

- Maktabgacha ta'lim soxasidagi pedagogik muammolarni hal kilish;
- Maktabgacha yoshdagi bolalarda ta'lim olish ehtiyojini, ukishga kizikish, kitob ukish, maktabga borish hissiyotini shakllantirish;
- Bolalarda mustaqil va erkin fikrlashga o'rgatuvchi ilg'or metodlarni qo'llash;
- Bolalarga yuksak odob ma'naviy – ahloqiy tushunchalarni mentalitetimiz asosida o'rgatish.

Pedagogika fani tarbiyani pedagogik hodisa sifatida o'rganib, bir qator tushunchalarni o'z ichiga oladi. Pedagogikada tarbiya, ta'lim, ma'lumot asosiy tushunchalar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abrorov E. «Tabiat va ekologik tarbiya» «maktabgacha ta'lim» 1995y. № 3-4 (37 bet)
2. Alixonov B. «Markaziy Osiyo mutafakkirlari va tabiat» 1996y. № 3 (46 bet)
3. Alimova G.A., Rafig'ov A.A. «Ekologik xatolik sabog'lari» T., 1998y. (3-20 betlar)
4. «Atrof muhit va biz». Bolalar va onalar uchun ekologik alifbosi T., 2003y. (11 bet)

ФИО авторов: Faxriddinova Ruxsora Savriddinovna

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 3-DMTT Logopedi

Aminova Mahfuza Erkinovna

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 25-DMTT Logopedi

Название публикации: «NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIMNING O'RNI VA AHAMIYATI TO'G'RISIDA»

Annotatsiya: Maqolada nutq buzilishlari his-tuyg'u (emotsiya) va iroda sohasining buzilishiga olib keladi, nutq rivojlanishiga halakit beradi, maktabda o'qishga tayyorlashga ta'sir ko'rsatadi, savodxonlikni o'zlashtirishga to'sqinlik qiladi. SHu munosabat bilai nutq buzilishlari bor maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Ta'lim jarayoni, axborot kommunikatsiya, animatsiyalar, internet ma'lumot, videofilm, multfilm, audio.

Nutq buzilishlari his-tuyg'u (emotsiya) va iroda sohasining buzilishiga olib keladi, nutq rivojlanishiga halakit beradi, maktabda o'qishga tayyorlashga ta'sir ko'rsatadi, savodxonlikni o'zlashtirishga to'sqinlik qiladi. SHu munosabat bilai nutq buzilishlari bor maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Barcha nutq buzilishlari korrektsiyaga muhtoj, uni imkon qadar erta boshlash zarur. I.P.Pavlov qayd qilib o'tganidek, «hech narsa bir joyda qotib, ta'sirlarga berilmay qolmaydi, har doim yaxshi tomonga o'zgarishi mumkin, faqat tegishli shart-sharoitlar amalga oshirilsa bo'lgani».

Markaziy va periferik xarakterga ega bo'lgan patologiya sababli nutq buzilishi bo'lgan bolalarning nutqi ko'pincha normal rivojlanishdan ortda qoladi, bu uning intellektual qobiliyatlari va his-tuyg'ulari takomillashmasligiga olib keladi, bolalarni maktabda o'qishga tayyorlanishiga to'sqinlik qiladi. Yuqorida qayd qilinganlardan ko'rinib turibdiki, bolalarning nutqi rivojlanishi va uni to'g'rilashga bolalar bog'chalaridayoq alohida ahamiyat berish zarur.

Bu ko'prok maktabgacha yoshdagi katta bolalarga taalluqlidir, chunki, birinchidan, ularni maktabda o'qishga imkon qadar jiddiy tayyorlash zarur, chunki nutqning rivojlanganligi – bolalarning maktabda o'qishga tayyorligining muhim mezonidir; ikkinchidan, maktabgacha yoshdagi katta bolalar o'z nutqlaridagi kamchiliklarni tushuna boshlaydilar, bu esa ularning ruhiy va his-tuyg'ulari holatiga salbiy ta'sir etadi va aksariyat hollarda tengdoshlari va kattalar bilan muomalada mushkulliklarga olib keladi.

Demak, nutqning asosiy funktsiyalaridan biri – kommunikativlik buziladi, bu nutqning rivojlanishiga yanada ko'proq to'sqinlik qiladi.

Ruhiy rivojlanishni erta korrektsiyalash muammosining ilmiy-nazariy asoslarini ishlab chiqish va shu bilan birga maktabgacha yoshdagi bolalarning barcha toifalari uchun tabaqalashtirilgan maktabgacha tarbiya muassasalari tarmog'ini kengaytirish, bola hayotining dastlabki yillaridan boshlab o'qitish va tarbiyalashning korreksion tizimlarini yaratish maqsadlarida kompleks eksperimental tadqiqotlarni tashkil etish – bu defektologiyaning yangi yo'nalishlaridan biri bo'lib, anomal bolalar rivojlanishidagi kamchiliklarni bartaraf etish yo'llarini izlash jarayonida qonuniy tarzda shakllandi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun korrektsiya ishlari dasturi u yoki bu malakalarni va bilimlarnigina emas, balki bolaga zarur va u uchun yangi bo'lgan anglash, funktsiyaning zararliligini kamaytirish, anomaliya rivojlanishini to'g'rilash vositalarini shakllantirishga, ikkilamchi buzilishlarning oldini olish va bartaraf etishga yordam berishi zarur. Korrektsiya ishlari kelajakda to'laqonli shaxsni shakllantirish, uni jamiyatda mehnat qilishga tayyorlashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak (Vlasova T.A., Pevzner M.S. *Deti s vremennimi zaderjkami razvitiya*. - M.: Pedagogika.

Nutq buzilishlari – yosh bolalardagi nutq nuqsonining eng ko'p uchraydigan shakllaridan biridir, buni R.E.Levina birinchi bo'lib aniqlagan va batafsil o'rgangan.

Nutq buzilishlarida analizatorlar yoki intellektning nuqsonlari bilan bog'liq bo'lmagan butun nutq tizimining shakllanishi buziladi.

Nutq buzilishlarining shakl va turlari haqidagi ilmiy asoslangan tasavvurlar shu buzilishlarni bartaraf etishning samarali usullarini ishlab chiqish uchun dastlabki shart hisoblanadi. Tadqiqotchilar logopediya fani taraqqiyotining barcha tarixiy davrida ko'pgina turlarga ega bo'lgan nutq buzilishlarini tasniflashga harakat qildilar. Lekin hozirgi davrda ham tasniflash muammosi nafaqat logopediyaning, balki nutqiy faoliyat buzilishlarini o'rganadigan boshqa ilmiy fanlarning ham muhim muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.

Hozirgi davr mamlakat logopediyasida nutq buzilishlarining ikkita tasnifi o'rin olgan; bittasi-tibbiy pedagogik, ikkinchisi psixolog-pedagogik yoki pedagogik (R.E. Levina bo'yicha).

Qayd qilingan tasniflar nutq buzilishlari tipologiyasi guruhlarda farq bo'lgan holda bir xildagi holatlarni turli nuqtai nazardan o'rganadi, lekin ular bir-biriga qarshilik qilishdan ko'ra bir-birini ko'proq to'ldiradi. Zotan ular logopedik ta'sir etishning yagona, ammo ko'p tomonli jarayonidagi turli vazifalarni hal etishga qaratilgandir.

Tibbiy pedagogik tasnif logopediya fani uchun an'anaviy bo'lgan tibbiyot bilan hamkorlikka tayanadi, lekin tibbiy tasnifdan farqli o'laroq, unda ajraladigan nutq buzilishlarining turlari kasallik shakllariga bog'lanmaydi.

U asosan nutqiy nuqsonlarni tuzatishga, ularni bartaraf etishga alohida-alohida yondoshuvni ishlab chiqishga yo'naltirilgan hamda nutq buzilishlarining shakl va turlarini batafsil tekshirishga qaratilgan. SHu sababli u umumiydan xususiyga bo'lgan yondoshuvga asoslanadi.

Bunda nutq buzilishlarining material negizi bilan bog'lovchi sistemalararo munosabatlar hisobga olinadi. U qandaydir bir mezonga emas, balki psixologik-lingvistik va tibbiy (etnopatogenetik mezon bilan birlikda) mezonlarning majmuiga asoslanadi. Bunday ko'p tomonli yondoshuv nutq buzilishlari haqida bir yoqlama tasavvurga ega bo'lmaslik uchun imkon yaratadi, zero u umuman nutq buzilishlarni ochishga qaratilgandir.

Yuqoridagi tasniflashda psixologik-lingvistik mezon yetakchi muhim rol o'ynaydi. Ular orasida nutq buzilishi mohiyati atama va tushunchalar orqali bayon etiladi. Bu atama va tushunchalar logoped e'tiborini logopedik ta'sir etish ob'ekti sifatidagi holatlarga yo'naltiradi. SHu maqsadda, buzilishlarning asosiy guruhlarini ajratishga imkon beradigan mezonlar kiritiladi. Maqsad uning ichida buzilishlarning asosiy shakllarini, ularda esa buzilishning asosiy turlarini ajratishdir. Logopedik ta'sir etish talablaridan kelib chiqib, nutqda nima buzilganligini tasavvur etishga va shu asosda bir nutq buzilishini ikkinchisidan cheklanish belgilariga qarab ajratishga imkon beruvchi quyidagi mezonlar aniqlanadi: 1) nutq shakllarining (og'zaki yoki yozma) buzilishi; 2) buzilgan nutq faoliyati turini shakllardan har biriga qo'llangan holda; og'zaki nutq uchun so'zlash yoki eshitishdagi buzilish, yozma nutq uchun yozish yoki o'qish buzilishi; 3) nutq paydo bo'lishi yoki uni idrok etishning buzilgan bosqichi (bo'g'ini)ning buzilishi; nutqiy faoliyatning (og'zaki va yozma) unumli turlariga tatbiqan buzilishlarning fikr aytishni ichki va tashqi jihatdan ta'minlash bosqichlari bilan bog'liq holda chegaralanishi alohida ahamiyatli sanaladi; nutqiy faoliyatning (tinglash yoki o'qish) retseptiv turlariga muvofiq buzilishlarning sensor yoki retseptiv bosqichiga kiradigan chegaralanishlari muhim sanaladi; 4) nutqning paydo bo'lishi yoki uni idrok etishning u yoki bu bosqichida fikrni amalga oshiruvchi operatsiyalarning buzilishi; 5) fikr bildirishni tayyorlash vositalarining buzilishi: bunda nutq aytish va til birliklarining chegarlanishi muhim ahamiyat kasb etadi, chunki nutqning paydo bo'lishi yoki idrok etilishidagi har bosqichiga o'z birlik yig'indisi ahamiyatlidir, saralash va quramalash vazifasi ularga nisbatan amalga oshiriladi.

U yoki bu nutq buzilishlarini tasniflashda ajratilgan mezonlardan har biri tabaqalangan holda namoyon bo'lishi mumkin, bu nutq buzilishlarining alohida turlarida logopedik ta'sir etish uchun ahamiyatli bo'lgan quyi turlarni aniqlashga imkoniyat yaratadi.

Bunday tasniflashdagi tibbiy mezonga (etnopatogenetik mezon bilan birga) aniqlashtiruvchilik roli beriladi, ular nutq buzilishlaridagi pedagogik tasnifi uchun yetakchi bo'la olmaydi, vrach uchun esa ular tahlil vositasi hisoblanadi. Bu mezonlar nutq buzilishlarining o'zidan ko'ra ko'proq uning anatomik-fiziologik substraktini va kelib chiqish sabablarini tushunishga yo'naltirilgandir. Biror substraktning ma'lum sabablari ta'siri natijasida buzilishi paytida nutq buzilishlarining turli ko'rinishlarini kuzatish mumkin. Aynan bir xildagi buzilishlar esa turli sabablar ta'sirida paydo bo'lishi mumkin. Lekin bu mezonlar ularni tasniflashda katta yordam berishi mumkin. Psixologik-lingvistik mezonlar asosida ajralgan, logopedik ta'sir etishning pedagogik jarayoniga yo'naltirilgan

buzilishning u yoki bu ko'rinishini to'ldirganda, ular nuqsonlarning tashqi ko'rinishdagi o'xshashliklarini quyidagilar asosida navbatdagi tasniflashni amalga oshirish uchun imkon beradi: 1) nutqning buzilishi qaysi omillar (ijtimoiy yoki biologik) bilan bog'langani; 2) u qanday ko'rinishda rivojlanmoqda (organik yoki funktsional); 3) nutqiy funktsional tizimining qaysi bo'g'inida to'xtab qolmoqda (markaziy yoki tashqi); 4) markaziy yoki pereferik nutq apparatining buzilishi darajasi qandayligi; 5) uning boshlanish vaqti.

Bunday mezonlar asosida olingan ma'lumotlar logoped uchun muhimdir, chunki ular e'tiborni tuzatilishi lozim bo'lgan anatomik-fiziologik mexanizm (buzilish negizi) ga yo'naltiradi va shu bilan birga logopedik ta'sir etishning muddati va uning ehtimol tutilgan natijalarini oldindan aniqlash uchun zamin yaratadi. Bu ma'lumotlar logopedga, shuningdek logopedik ta'sir qaysi hollarda nutq buzilishlarini bartaraf etishi uchun yetarliligini, qaysi hollarda esa atroflicha tibbiy-pedagogik ta'sir etishni tashkil qilish lozimligini ko'rsatadi.

Buzilishlarning yuqoridagi tasniflashda ko'rib chiqilayotgan barcha turlarini psixolo-lingvistik mezonlar asosida nutqning qaysi turi buzilganiga qarab ikkita guruhga bo'lish mumkin: og'zaki va yozma.

Nutqning tezlashuvi agromatizmlar bilan birga sodir bo'lishi mumkin. Bunday holatlar ayrim paytlarda battarizm, parafraziya atamaları bilan ataluvchi mustaqil buzilishlar sifatida ajratiladi. Patologik tezlashgan nutqning asoslanmagan bo'linishlar, tutilish, to'xtab qolishlar bilan uchraydigan hollarda u poltern atamasi bilan ataladi. Bradilaliya va taxilaliya-nutq sur'atining buzilishi-nutq jarayonining ravonligi, nutqning ohang va melodik-intonatsion ifodaliligining buzilishi oqibati hisoblanadi.

- Duduqlanish-nutq apparati mushaklarining va ixtiyoriy pay tortishish natijasida sur'at-ohangning buzilishidir. Markaziy bog'langan bo'ladi, funktsional yoki organik ko'rinishga ega, ko'proq bola nutqining rivojlanishida paydo bo'ladi.
- Dislaliya-tovush talaffuz qilishning normal eshitish va nutq apparatining saqlangan innervatsiyasi paytida buzilishi. Ma'nodoshlari: tili chuchuklik (eskirgan), tovush talaffuzidagi nuqsonlar, fonetik nuqsonlar, fonemalarni talaffuz qilishdagi notekisliklar.
- Rinolaliya- tovush tembri va talaffuzining nutq apparatidagi anatomik-fiziologik nuqsonlar bilan bog'liq holdagi buzilishdir. Tovush tembrining patologik o'zgarishida namoyon bo'ladi. Bu holat chiqarilayotgan nafas oqimining barcha nutq so'zlarini talaffuz qilish paytida burun bo'shlig'iga o'tishi va unda aks-sado berishi oqibatidir. Rinolaliya paytida bundan tashqari barcha nutq tovushlarining (dislaliya holatidagi kabi alohida tovushlarni emas), buzib talaffuz etilishi kuzatiladi. Bunday nuqsonda prosodik buzilishlar ham tez-tez uchray turadi, rinolaliya paytidagi nutq kam tushunarsiz, (noaniq), bir ohangli bo'ladi.

- Dizartriya-nutq talaffuzi tomonining nutq apparati innervatsiyasidagi yetishmovchilik bilan bog'liq holdagi buzilishidir. Bunda fonatsion turlanishdagi bayonning murakkab mexanizmlari barcha bo'g'inlarning shakllanmagani kuzatiladi. Buning natijasida tovush nuqsonlari, prosodik va artikulyatsion-fonetik nuqsonlari paydo bo'ladi. Tovushli nutqni ishlab chiqishning imkoni bo'lmagan paytda paydo bo'ladigan anartriya dizartriyaning og'ir darajasi hisoblanadi. Yengil dizartriya paytida, qachonki nuqson ko'proq artikulyar, fonetik buzilishlarda namoyon bo'lganida, uning uncha bilinmaydigan shakli haqida so'z yuritiladi. Bunday holatlarni dislaliyadan ajratish lozimdir.

Dizartriya markaziy xarakterdagi organik buzilishlarning oqibati hisoblanadi. Markaziy asab tizimi buzilishini lokalizatsiyalashda dizartriyaning turli shakllari ajratib ko'rsatiladi. Buzilishning og'irligiga qarab esa, dizartriyaning paydo bo'lish darajalari farq qilinadi.

Bayon qilishning strukturali-simantik (ichki) turlanishidagi buzilishi ikki tur: alaliya va afaziya bilan ko'rsatiladi.

- Alaliya-bosh miya qobig'idagi nutq zonalarining bolaning ona qornidagi yoki ilk rivojlanish davrida organ shikastlanishi natijasida nutqning yo'q bo'lishi yoki rivojlanmay qolishi. Nutqning eng murakkab nuqsonlaridan biri, bunda nuqtiiy bayonning paydo bo'lishi va uni qabul qilishning barcha bosqichlaridagi tanlash va rejalashtirish operatsiyalari buzilgan bo'ladi. Uning natijasida bolaning nutqiy faoliyati rivojlanmay qoladi. Til vositalari tizimi (fonetik, grammatik, leksik) shakllanmaydi, nutq paydo bo'lishining xarakter-qo'zg'atuvchanlik darajasi xastalashadi. Qo'pol semantik nuqsonlar kuzatiladi. Nutq xarakterlarini boshqarish buziladi, bu tovush chiqarish va so'zning bo'g'in tarkibiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

- Afaziya-bosh miyaning muayyan joyi shikastlanishi bilan bog'liq holda nutqning to'liq yoki qisman yo'qolishi. Bola nutqining bosh miya jarohatlanishi, neyroinfektsiya yoki miya shishi natijasida yo'qolishi nutqning shakllanib bo'lganidan so'ng sodir bo'lsa, unda bolalar afaziyasi deb nomlanadi. Agar buzulish kattaroq yoshda yuz bergan bo'lsa, unda afaziya haqida fikr yuritiladi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Ayupova M.Yu. Logopediya O'zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati Toshkent.: 2007 y.
2. Logopediya (L. Mo'minova, M. Ayupova). Tashkent. 1993 yil.
3. Ayupova M.Yu., Aripova Sh.D. To'g'ri talaffuz qilamiz va yozamiz. Metodik qo'llanma. – T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati, 2015. –236 b.

ФИО автора: *Xursanov Omadbek Ulug'bek o'g'li*

NamDU Pedagogika va psixologiya fakulteti, pedagogika
tarixi va nazariyasi yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Название публикации: «O'QUVCHILARNI MAKTAB SHAROITIDA
IJODLIKKA O'RGATISHNING PEDOGOGIK MEXANIZMLARI»

Annotatsiya: Maqolada ijod, ijodkorlik, bugungi jamiyatda kichik maktab yoshidan boshlab bolalarning ijodiy faolligini rivojlantirishning dolzarbligi tahlil etildi.

Kalit so'zlar: ijodkorlik, ijodiy faoliyat, boshlang'ich ta'lim, o'quv jarayoni

Bugungi jamiyatda kichik maktab yoshidan boshlab bolalarning ijodiy faolligini rivojlantirish ta'lim tizimining dolzarb vazifasidir. Bizning vaqt - o'zgarishlar davri. Endi bizga nostandart qarorlar qabul qilishga qodir, ijodiy fikrlashga qodir insonlar kerak. Afsuski, zamonaviy maktab hali ham bilimlarni o'zlashtirishga ijodiy bo'lmagan yondashuvni saqlab qolmoqda. Xuddi shu harakatlarning monoton, stereotipli takrorlanishi o'rganishga bo'lgan qiziqishni o'ldiradi, bolalar kashfiyot quvonchidan mahrum bo'ladi. Zamonaviy maktab ta'limi asosan o'quvchining mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan. Ta'limga bunday yondashuv shaxsning ijodiy tomonining rivojlanishini sekinlashtirishi mumkin. Shuning uchun kichik maktab yoshidan boshlab o'quvchilarning ijodiy faoliyatni rivojlantirish muammosi har tomonlama dolzarb bo'lib qolmoqda. Ijod - bu ongning oliy darajasi, faoliyatning yuqori va ancha murakkab shakli bo'lib, u insonga hosdir. Ijod insonning barcha psixik jarayonlarni, barcha bilim, malaka, barcha hayotiy tajriba, ahloqiy, jismoniy kuchini mobilizatsiyasi natijasida original va tarixiy-ijtimoiy, betakror sifat yangiliklari bo'lib tug'iluvchi mo'jizadir.

Ta'limda ijodning natijasi yangi g'oyalar va rivojlanishga xizmat qiluvchi innovatsion tadqiqotlar hisoblanadi. - ijodkorlik - bu o'ziga xos qiymatga ega bo'lgan g'oyalarni yaratish jarayonidir. Bu bir kechada sodir bo'lgan voqea emas, balki jarayon. Asl g'oyalar kamdan-kam hollarda tasodifan yuzaga keladi. Qoidaga ko'ra, murakkab muammoni hal qilishdan oldin siz ko'p vaqt va kuch sarflashingiz kerak. Keyin bu qarorni amalga oshirish kerak va yakuniy natija asl g'oyadan juda farq qilishi mumkin:

ijodiy fikrlash asl fikrlashdir. Butun dunyo uchun yangi narsalarni o'ylab topish shart emas, fikr o'zingiz uchun va, ehtimol, sizning davrangiz uchun o'ziga xos bo'lishi kerak. Ba'zida odamlarning atrofdagi dunyoga bo'lgan qarashlarini butunlay o'zgartiradigan kashfiyotlar sodir bo'ladi, ammo bu ijodkorlik uchun zaruriy shart emas; har qanday ijodiy jarayonda "ideal"ga erishish uchun o'z ishimizga baho berib, tanqid qilishimiz kerak. Siz she'r yozyapsizmi, nutq so'zlayapsizmi yoki rejalashtiryapsizmi, o'z ishingizga qarab, "bu men o'ylaganimdan biroz boshqacha" yoki "Men yaxshi ish qilganimga ishonchim komil emas" kabi his qilish tabiiy. Biz doimo biror narsani baholaymiz, o'zgartiramiz, chunki ijodkorlik boshlanishi va oxiri bo'lgan o'z-o'zidan paydo bo'ladigan jarayon emas. Ko'pincha hamma narsa aqliy hujum, nazariyalar va farazlar bilan boshlanadi, keyin esa tinimsiz mehnat, hamma narsani to'g'ri qilishga qayta-qayta urinish.

Ijodkorlikni baholab bo'lmaydi, degan fikr bor. Biroq, ta'rifga qaytadigan bo'lsak, ijodkorlikning asosiy tushunchalari o'ziga xoslik va qiymatdir. Har qanday sohada o'ziga xoslik mezonlarini belgilash mumkin, shuningdek, qanday g'oyalarni qimmatli deb hisoblash, qanday g'oyalarning kreativ va noyob ekanligini tahlil qilish mumkin. Buning uchun o'qituvchining ta'lim - tarbiya jarayoniga akmeologik yondashuvi o'quvchilardagi kreativlikning rivojlanishiga yordam beradi. Kreativ shaxsni tayyorlash - ijodkorlikka o'rgatish va o'zini o'zi ijodiy namoyon etish jarayonida shaxsda barqaror kreativ sifatlarni shakllantirish va rivojlantirish mazmuni; Ijod - ijtimoiy sub'ektning yangiligi, ahamiyati va foydaliligi jamiyat yoki muayyan guruh tomonidan tan olingan faoliyati yoki faoliyati natijasi Pedagoglarda kreativ faoliyatni tashkil etishga imkon beradigan malakalar guruhlari: 1) bilishga oid (gnostik) malakalar; 2) loyihalash malakalari; 3) ijodiy-amaliy (konstruktiv) malakalar; 4) tadqiqotchilik malakalari; 5) muloqotga kiruvchanlik (kommunikativ) malakalari; 6) tashkilotchilik malakalari; 7) izchillikni ta'minlovchi (protsessual) malakalar; 8) texnik-texnologik malakalar.

Mehnat ijodning ichida boshqa faoliyatlar qatori faoliyat bo'lsada, unda ijodning natijalari yaqqol ko'rinadi. Boshlang'ich sinf o'quv jarayonlarida o'quvchilarini ijodkorlikka o'rgatishning o'ziga xos psixologik xususiyatlari mavjud

bo'lib, ular har bir bolada boshqacha bo'ladi. Psixologiyada shaxsiyatning xususiyatlari, o'zlarini muntazam ravishda namoyon etadigan asosiy xususiyatlarning barcha turlarini qamrab oladi. Masalan, har bir kishi tasodifiy kerakli ma'lumotlarni unutishi mumkin, ammo umuman olganda hammasi unutilmaydi. Yagona holatlar belgilar xususiyatining mavjudligini ko'rsatmaydi. Qarama-qarshilikka uchragan shaxslarning xarakteristikalarini odat va bezovtalik kabi xususiyatlarni o'z ichiga olishi mumkin, lekin bu boshqalarga g'azablanishga qodir bo'lgan har bir kishi ziddiyatli shaxs bo'lishini anglatmaydi. Shuni aytib o'tish joizki, inson hayot tajribasini yig'ib oladigan barcha fazilatlar oladi. Doimiy ravishda emas, balki umr bo'yi o'zgarishi mumkin. Qobiliyatlar, qiziqishlar va xarakterlar - bularning barchasi hayot tarzida o'zgarishi mumkin. Shaxs ekan, rivojlanadi va o'zgaradi. Shaxsiyatning hech qaysi belgisi tug'ma bo'lishi mumkin emas, deb ishoniladi - ularning barchasi hayot davomida qo'lga kiritilgan. Tug'ilganda, insonga his-tuyg'ular organlari, asab tizimi va miya ishlarini o'z ichiga olgan fiziologik xususiyatlar beriladi va ularning xususiyatlari xarakterning rivojlanishi hisoblanadi.

Xotira - xuddi hissiyot kabi badiiy ijodning reproduktiv kuchi hisoblanib, u o'z navbatida o'zida eng zaruriy psixik jarayonni - odamning o'tgan tajribasini namoyon etadi. Jumladan, yodga olish, yodda saqlash va so'ngra shunday narsa yaratiladiki, uni o'tmish tajriba mazmuni bilan bog'lamasdan hotiraning aralashuvisiz borliqni, jumladan, badiiylikni ham idroq etib bo'lmaydi. Xotira badiiylikni aks ettirishda xizmat qiladi. Inson hayotida va har qanday faoliyatida xotirani chetlab o'tolmay qoladi, xususan u o'sha taassurotlar bilangina yashab yuradi. U o'tgan, ko'rganlarini, anglaganlarini va taassurot materiallarini taxliliga ko'ra, tafakkurning natijalaridan foydalanishi zarur bo'ladi. O'tmish tajriba faqat hotira evazigagina saqlanib qolishi mumkin.

Iroda - ijod kuchining samarasini belgilovchi, ijod uchun eng zaruriy psixik jarayonlardan biri hisoblanadi. Iroda mehnat faoliyatining asosiy turi sifatida amalga oshsada, lekin mehnatning samarasi irodaviy xususiyatlarning namoyon bo'lishiga bog'liq. Irodasizlik ma'naviyatning kuchsizlanishiga olib kelishi, so'ngra jismoniy kuch va insonda dangasalik va xatto ongsizlikka olib kelishi mumkin. Bu holda

insonning biror ahamiyatli narsa yaratishi xaqida gap ham bo'lishi mumkin emas. Iroda psixologik nuqtai-nazaridan o'zida shaxsning ongli ravishda o'z xarakatlarini boshqaradigan psixik jarayon bo'lib, maqsadga erishish yo'lidagi qiyinchiliklarni bartaraf etish yo'lidagi ko'nikmasini egallashdagi urinishlarida namoyon bo'ladi. Iroda maqsadga yetish uchun aqliy va jismoniy kuch-quvvatini ongli ravishda boshqara olish yoki aksincha qandaydir voqeani amalga oshirmoqlikdir. U faqat insonga hosdir. Iroda oddiy va murakkab xarakatlar orqali amalga oshadi. Murakkab irodaviy xarakatlar avvalo, anglash va masalani qo'yish, masalani qo'yish va rejalashtirish, rejalashtirish va maqsadni amalga oshirishni nazarda tutadi.

Tafakkur - ijodiy faoliyatning mukammallashtiruvchi kuchlaridan biri bo'lib, borliq materiallari haqida fikrlashda, tahlil qilishda idrok, sezgi, hissiyot va esda qoldirishda asosiy rol o'ynaydi. Intuitsiya - sezgirlik, bu inson hayotida alohida fenomenal va murakkab faoliyat bo'lib, inson ruhiy faoliyatida - ya'ni ijodiy mehnatda, xususan badiiy ijodda katta rol o'ynaydi. Shu bilan birga, so'zsiz intuitsiya hotira, tafakkur va obrazli tasavvur bilan jips aloqada bo'ladi. Intuitsiya obyektiv borliqni aks ettiruvchi sifatida bo'lsada, uni rivojlantirish yo'llari ham bordir. Mana shu zaruriy jarayonda o'qituvchi o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini qulay muhitda to'la namoyon qilishlari uchun imkoniyat yaratib bera olsa, o'quvchilar birin-ketin muvaffaqiyatga erishib boradilar.

Foydalanilgan adabiyot ro'yhati:

1. Дилова Н.Г. Возможности организации учебного процесса на основе педагогического сотрудничества. Молодой ученый. Т. 46, № 11
2. Hennessey, B. and T. Amabile (2010), "Creativity", Annual Review of Psychology, Vol.61
3. Taylaqov N.I. Ta'lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalarini ijoriy etishning istiqbollari // Ta'lim va tarbiya –T: 2002

ФИО автора: *Xudoyberdiyeva Matluba Salaydin qizi*

Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani 19-maktab boshlang'ich talim fan o'qituvchisi,
JDPI talim muassasalarining boshqaruvi yo'nalishi 1 bosqich magistrant

Название публикации: «ТА'ЛИМ МУАССАСАЛАРИДА INNOVATION BOSHQARISHNING USLUBIY ASOSLARI (MAKTABGACHA TA'ЛИМ TASHKILOTLARI MISOLIDA)»

Annotatsiya: Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish va rejalashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan sanaladi. Maqolada boshqarishning yangi usullari to'g'risida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: boshqarish, rejalashtirish, tashkilot, faoliyat, imkoniyat, xususiy turkumlar, tashkil etish, rahbarlik qilish

Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish, rejalashtirish va tashkil qilish ishini bajarish tufayli ta'lim tashkiloti jamoasi a'zolarining kuch-g'ayratini samarali birlashtirish uchun zarur, ammo yetarli bo'lmagan shart-sharoit yaratiladi. Amaliyotdan shu narsa ma'lumki, odamlar real bajarayotgan ishlar ularga qo'yilayotgan rasmiy talablarga har doim ham mos kelavermaydi. Ijtimoiy tashkilotlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ularga kiruvchi odamlar o'z sabablariga ega bo'lgan holda, o'z oldilariga o'zlari maqsad qo'yishga qodirdirlar. Ular nimanidir qilishni xohlashlari va xohlamasliklari va shunga qarab ishlashlari mumkin. Odamlar tashkilotga kelgach, u o'zlarining manfaatlarini amalga oshirish imkonini berishini xohlashadi. Bu hol yuz bermasa, ular yo tashkilotdan ketadilar yoki salohiyatlari va iqtidorlarini ishga to'liq safarbar etmaydilar.

Birgalikdagi faoliyat yaxshi rejalashtirilgan va uyushtirilgan bo'lsa, ijrochilar bu jarayonga tuzatish kiritishni talab qiladigan qandaydir ichki va tashqi shart-sharoit o'zgarmagunga qadar nimani, qayerda va qay yo'sinda bajarishlarini bilishgandagina u muvaffaqiyatli kechadi. Bu o'zgarishlar rejalashtirilgan harakatlarni amalga oshirish uchun xavf tuxdirishi yoki, aksincha, qandaydir yangi imkoniyatlarni ochishi mumkin. Boshqaruv yuz berayotgan o'zgarishlarga o'z vaqtida munosabat bildirishi, buning uchun esa bu haqda axborotga ega bo'lishi lozim. Bunday axborotni olish va ishning

borishiga tuzatish kiritish zarurligini aniqlash uchun nazorat qilish deb ataladigan maxsus boshqaruv harakatini amalga oshirish zarur. Boshqaruv nazorat tufayli o'zi usiz faoliyat yuritmaydigan eng muhim tarkibiy qism qayta aloqaga ega bo'ladi.

Nazorat boshqaruvning «ko'zini ravshan» va o'zgarishlarga nisbatan ta'sirchan qiladi. Ushbu o'zgarishlarga munosabat esa rejalashtirish, tashkil etish va rahbarlik qilish orqali amalga oshiriladi. Natijada boshqaruv davrasi yopiq holga keladi. Rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik qilish va nazorat qilish murakkab tuzilmaga ega bo'lib, o'zi ham ko'plab boshqa ishlardan tashkil topadi. Masalan, u rejalashtirish, vaziyatni tahlil etish, prognozlash, maqsad qo'yish, samaradorlikni baholash, ish rejasining biron-bir variantini tanlash haqida qaror qabul qilish kabilarni o'z ichiga olishi mumkin. Rahbarlik qilish qo'l ostidagi xodimlarga topshiriqlar berish, jamoa ahvolini tahlil qilish, qo'l ostidagi xodimlarning ishini baholash, taqdirlash va jazolash haqida qarorlar qabul qilish, xodimlarni xabardor qilish, nizoli vaziyatlarni hal qilishni va h. k. ko'zda tutadi. Ta'lim tashkilotini boshqarishda bitta emas, balki ko'plab boshqaruv turkumlari amalga oshiriladi. Bu turkumlar ierarxik tuzilmaga ega xususiy turkumlar nisbatan umumiylari tarkibiga kiradi. Masalan, ta'lim tashkilotida o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishning umumiy turkumida boshlanQich va umumiy o'rta ta'limni rejalashtirish, tashkil etish, unga rahbarlik va uni nazorat etish turkumlari ajratib ko'rsatiladi.

Bu turkumlar ham, o'z navbatida, murakkab tuzilmaga ega. Masalan, boshlang'ich ta'limni boshqarish turkumi ichida va ayrim sinflar, predmetlarni o'rganishni rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik qilish, nazorat qilish turkumlari ajratiladi. Boshqaruv jarayonida, ayni paytda, turli boshqaruv turkumlari ishi amalga oshiriladi. Kimdir mashg'ulotlar jadvaliga tuzatishlar kiritishi, kimdir o'qituvchining ishini nazorat qilib borishi, yana kimdir pedagogika kengashining ish rejasini muhokama qilishi mumkin. Bu boshqaruv turkumlarini nafaqat bexabar kuzatuvchi uchun, balki aksariyat boshqaruv sub'ektlari uchun ham nooshkor holga keltiradi. Ammo boshqaruv faoliyatining yaxlitligi uchun javob beruvchi ta'lim tashkiloti rahbari ushbu turkumlarni tuzib, ularning har birini kuzatib borishi kerak.

Rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik va nazorat qilish hokimiyat munosabatlarini amalga oshirishi tufayli boshqaruv ishi deb hisoblanadi.

Samaradorlik tushunchasi, garchi ijtimoiy munosabatlar jarayonida ko'p qo'llanilsa-da, boshqaruv nazariyasida eng kam ishlangan tushunchalardan biridir. Samaradorlikning umumiy nazariyasi mavjud bo'lmaganligi bois ushbu yo'nalishdagi barcha urinishlar hozircha kutilgan natijaga olib kelmadi. Faoliyatning turli sohalarida samaradorlikning o'z xususiy ko'rsatkichlaridan foydalaniladi. Ammo ta'limda bugungi kunda bunday ko'rsatkichlar yo'q. Shunga qaramay, samaradorlik tushunchasi sifatga yo'naltirishda juda muhim va foydalidir. Vazifaning butun murakkabligini anglagan holda, boshqaruv samaradorligi nima ekanligini aniqlashga urinib ko'ramiz. Samaradorlik haqida gapirishdan oldin faoliyat unumdorligi tushunchasini kiritamiz. O'ar qanday faoliyat ozmi-ko'pmi unumli bo'ladi. Unumdorlik — bu qandaydir vaqt ichida olingan natijalarning foydaliligi va u bilan bog'liq xarajatlar o'rtasidagi nisbatni ko'rsatuvchi faoliyat xususiyati demakdir.

Unumdorlikdan ko'pincha boshqaruv samaradorligi ko'rsatkichi sifatida foydalaniladi. Garchi faoliyat unumdorligi bilan boshqaruv samaradorligi bir-biriga bog'liqligi shubhasiz bo'lsa-da, biroq ular bitta narsa emas. Ta'limning boshqa ta'lim tashkilotiga nisbatan yuqoriroq natijalari ushbu ta'lim tashkilotida boshqaruv sifati yuqori bo'lishidan har doim ham dalolat beravermaydi. Masalan, ta'lim tashkiloti ajoyib moddiy bazaga ega bo'lsa, moliyalashtirishning qo'shimcha manbalari hisobiga o'qituvchilarga boshqa ta'lim tashkilotlaridagiga nisbatan yuqoriroq ish haqi to'lay olsa, ushbu barcha ne'matlardan mahrum bo'lgan oddiy ta'lim tashkilotidagiga qaraganda ta'lim sifati yuqoriroq bo'lishini ta'minlashi mumkin. Lekin masala har bir ta'lim tashkiloti o'zida mavjud imkoniyatlardan nechog'li yaxshi foydalanayotganligidadir. Boshqaruv sifatini baholash aynan shu savolga beriladigan javobga bo'qliq. Boshqaruv o'z vazifasiga ko'ra foydali natija olish uchun imkoniyatlardan to'liq foydalanishni ta'minlashi kerak. Ushbu vazifani qanchalik yaxshi uddalasa, u shunchalik samarador bo'ladi.

Boshqaruv samaradorligi deganda erishilgan va erishish mumkin bo'lgan unumdorlik o'rtasidagi munosabatni aks ettiruvchi xususiyatni tushunamiz. Bunday

ta'rifni faoliyat ko'rsatishni boshqarishga nisbatan ham, rivojlanishni boshqarishga nisbatan ham ishlatga bo'ladi. Lekin bu holatlarning har birida turli natijalar va turli xarajatlar hisobga olinishi kerak. Ta'lim tashkiloti o'zi uchun ta'lim sifati iloji boricha yuqori darajada bo'lishini ta'minlay oladi (bu yuqori samaradorlik hamda faoliyat yuritishni boshqarishdan dalolat berishi mumkin), ammo ayni paytda u yangiliklarni o'zlashtirish va o'zining salohiyatini kuchaytirish uchun ob'ektiv tarzda ta'limning mavjud imkoniyatlaridan foydalanmasligi mumkin. Bu ta'lim tashkilotini rivojlantirishni boshqarish samaradorligi pastligidan dalolat beradi. Ta'lim sifati ta'lim oluvchi yoshlarning xabardorligini rivojlantirishni ta'minlaydigan ta'lim faoliyatining turli jihatlarini, o'qitish mazmuni, shakllari va metodlarini, moddiy-texnika bazasini, kadrlar tarkibini va h.k. tavsiflovchi ko'rsatkichlar yig'indisi bilan belgilanadi. «Bilimdonlik» («xabardorlik») termini menejmentda keng qo'llaniladi. Ammo uni ta'lim tizimida ishlatish u qadar ommalashmagan. O'quvchilar va talabalarga nimani berish maqsad qilib qo'yilganligini aniqlash uchun ko'pincha bilim, qadriyat yoki ishonch va e'tiqod tushunchalaridan foydalanib kelingan va hozir ham shulardan foydalanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Камилова Г. А., Курбанова Г. Р., Джаббарова С. З. Особенности формирования педагогических навыков у воспитателей дошкольно-образовательных учреждений //Academy. – 2020. – №. 5 (56)
2. Хамроева Н. А., Назарова Д. Ж. Особенности речевого развития детей старшего дошкольного возраста //Вестник магистратуры. – 2020. – №. 1-5
3. Xamidovna R. I. Play as a means of developing the creative abilities of Preschool Children //Middle European Scientific Bulletin. – 2021

ФИО автора: *Авазова Хулкар Ахматовна*

Соп с НИУБелГУ, КарГУ

Название публикации: «СЕМАНТИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ»

Аннотация: В статье представлено описание семантических групп прилагательных: прилагательные, называющие цвет; обозначающие морально-этические понятия; внешние качества человека; прилагательные, передающие вкусовые ощущения человека.

Ключевые слова: качественные прилагательные, прилагательные, художественные текст

Темой данной статьи является информация о значении прилагательного, которая должна быть включена в вычислительная лексика. Таким образом, мы концентрируемся на собственно значении прилагательного, а не на особенностях использования лексических статей для прилагательных при проведении компьютерно-семантического анализа. Последний тема будет частью доклада о семантическом анализе, включая семантический анализ прилагательных модификация как одно из множественных проявлений феномена модификации в языке. Практическая цель исследования заключалась в разработке метода описания семантики прилагательных, содержащихся в корпусе журналистских текстов на испанском и английском языках, в рамках более масштабных усилий по разработке вычислительного метода для определения и представления значения естественного языка. тексты.

Некоторые фундаментальные предпосылки этих общих усилий должны быть прояснены, прежде чем мы приступим к описанию прилагательных.

Первая посылка состоит в том, что текст означает:

- предполагает как языковое, так и мировоззренческое знание;
- необходим для продвинутых вычислительно-лингвистических приложений; а также

- извлекаема и формально представима.

Ряд компьютерно-лингвистических школ — корпусная лингвистика, коннекционистская лингвистика и те подходы, которые настаивают на примате синтаксиса — не разделяют эту предпосылку. Очевидно, что посылка может быть признана недействительной, а подход фальсифицирован, если можно показать, что в рамках альтернативного подхода возможен более качественный результат.

Список использованных литературы: Второй предпосылкой является включение суждений носителей языка в целях проверки. В отличие от знакомого механизма суждений о грамматичности, предложенного Хомским (1957, 1965) и повсеместно применяемого в теоретической лингвистике, предлагаемая нами процедура предполагает участие носителя языка. сравнивая входные и выходные данные нашей рабочей модели и оценивая, соответствует ли задача модели намерения выполнить было выполнено хорошо. В случае машинного перевода источник и целевые тексты будут сравниваться на основе любой из нескольких оценочных шкал. В других приложениях таких как, например, автоматические системы суммирования, другие показатели будут использоваться по мере необходимости.

Эта предпосылка удовлетворяет принципу проверяемости и фальсифицируемости (а-ля Поппер, 1972) нашего подхода.

Третья предпосылка — машинная обработка наших результатов. Таким образом, мы называем представление машинообрабатываемым, если существуют компьютерные программы, которые могут вывести его из текста и сгенерировать текст. от него. Во многих школах лингвистической, философской и даже вычислительно-лингвистической мысли это помещение не считается существенным. В некоторых других считается достаточным установление теоретической возможности управляемости машин. Четвертая и последняя посылка — это смещение обычного фокуса теоретической лингвистики на исключительные явления.

и пограничные явления как свидетельство за или против определенного правила в рамках определенной теории (например, LFG или минималистский подход) к крупномасштабному принципиальному описанию обычных случаев, которые теоретическая лингвистика часто считает их ясными и простыми и которые, как правило, остаются неописанными. Связанные исследования (Raskin 1990, Raskin et al 1994a,b) продемонстрировали, что и основополагающие работы по лингвистической семантике после 1960-х годов дали лишь несколько фактических семантических описания значений отдельных слов или предложений, и почти все они являются исключительными и пограничными случаями.

Предполагая, что стремление к монолитной теории языка бесполезно, мы подходим к задаче, разрабатывая общество микротеорий, ответственных за то, что мы считаем управляемыми компонентами языка.

вся задача. Эти компоненты могут быть описаны на основе различных подходов. Есть микротеории, посвященные языку в целом или отдельным языкам; части речи, синтаксические конструкции, семантические и прагматические явления или любые другие языковые категории; миру явления знания («онтологические»), лежащие в основе семантических описаний; и к любому из процессов, связанных с анализом и синтезом языка с помощью компьютера. Примеры микротеорий включают теории испанских предлогов, отрицания, пассива, аспекта, речевых актов, овеществления свойств, построения семантической зависимости и многие другие. Наша гипотеза состоит в том, что можно комбинировать все эти, иногда пересекающиеся, микротеории. в единую вычислительную систему, учитывающую совокупность языковых явлений, для которых он должен служить образцом. В этих терминах наша цель в этом исследовании состоит в том, чтобы разработать микротеорию значения прилагательного, а именно объяснить лексическую семантику прилагательных и для вычислительных механизмов его включения в общее описание значения текста.

Количество микротеорий, как описано выше, может быть, конечно, очень велико. На практике это необходимо определить, какое подмножество таких микротеорий является наиболее подходящим для конкретного задания. В настоящее время у нас нет для этого какого-либо формального механизма, и вместо этого мы полагаемся на такие простые эмпирические правила, как ограничение количества микротеорий и совпадений между ними до возможного предела. минимум. Подход микротеории облегчает включение плодотворных идей, найденных в лингвистике и вычислительно-лингвистическая литература по предмету каждой микротеории. Большинство лингвистических описаний имеют дело с фрагментами общего набора языковых явлений, подобно нашим микротеориям. Трудность объединения двух лингвистических описаний для формирования согласованного единого описания объекта. объединение явлений, охватываемых каждым отдельным описанием, хорошо известно и проистекает из различий в предпосылках, форматах и целях. Микротеоретический подход исправляет эту ситуацию. посредством следующей процедуры. Во-первых, мы собираем стипендии, относящиеся к области микротеории. Далее для каждого вклада мы устанавливаем его предпосылки и цель. Если они отличаются от посылок и цели нашего общего подхода, мы определяем, что осталось от описания после того, как эти помещения будут заменены нашими. Затем оставшийся материал переформулируется на метаязыке нашего подхода и включается в общую формулировку микротеории. Следующий, мы проверяем, покрывают ли в совокупности импортированные описания предполагаемый объем микротеории. Если нет, то для завершения микротеории предпринимаются оригинальные исследования.

Связь между нашей работой и лингвистической теорией, с одной стороны, и вычислительной лингвистикой, с другой, следует рассматривать, как мы полагаем, как основанную на понятии «теории практики».

(хотя и не в стиле Bourdieu 1977), или, точнее, теории применения результатов теоретической и описательной лингвистики к обработке естественного языка

(см.1987а,б; Раскин 1987а,б). Основанная на микротеоории методология для достижения этого, как описано выше, позволяет избежать двойной ловушки попытки перенести открытия лингвистики непосредственно в язык.

НЛП без учета различий в предпосылках и целях или, наоборот, игнорирование этих выводы и заниматься вместо этого расточительным повторным исследованием и повторным предположением лингвистических проблем и переописание языкового материала в неосведомленной и часто специальной манере. Структура данной статьи отражает описанный выше процесс развития микротеоории. В статье основное внимание уделяется лексической части микротеоории. В разделе 1 рассматривается область семантики прилагательных и определяются основные предпосылки и описательные результаты отдельных вкладов.

В разделе 2 кратко представлены предпосылки и основные концепции нашей модели, подхода «Микрокосмос», а также показано, как полезные результаты исследования включаются в микротеоорию. прилагательного значения. Таким образом, вопросы, импортированные и пересмотренные, включают:

- основная функция прилагательного,
- таксономия прилагательных,
- соотношение между синтаксисом и семантикой прилагательных,
- характер относительных (назывных) прилагательных,
- порядок прилагательных в многоприлагательных строках,
- использование прилагательных в качестве существительных и наоборот,
- характер шкал градации для прилагательных и степеней сравнения.

Раздел 3 рассматривает типологию прилагательных МикроКосмос и их репрезентации. Раздел 4 продолжается от подраздела разд. 2 в сторону методологии, или, точнее, теории реализации семантического представления и лексикографического описания прилагательное, опять-таки теория практики, так сказать. Он занимается вопросами:

- сокращение нескольких словарных значений статьи до нескольких,

- размер зерна представления значения и концепция семантики переменной глубины,
- улавливание значения прилагательного, т. е. эвристика семантической детерминации
- установление способа представления уловленного смысла онтологически и лексически, т.е.

эвристика вычислительной лексикографии. Этот раздел содержит всесторонний обзор работ по прилагательным, накопленных в теоретической литературе. и традиционное языкознание. В соответствии с микротеоретическим подходом мы рассматриваем эту совокупность

знание – «сырье» для включения в микротеорию значения прилагательного.

Это приходит из разнообразия теоретических предпосылок и предпосылок и, как правило, не поддается машинной обработке. В этом обзоре мы суммируем особенности, проблемы, таксономии и дихотомии, которые были поставлены четвертый в изучении прилагательных. Наша оценка этих вопросов оставлена в разделе 2.3. Вместо того, чтобы интерпретировать каждый элемент обзора в наших терминах, мы пытаемся изложить лингвистическую науку так, как она была представлены в оригинальном произведении. В этом разделе проводится подготовительная работа по микротеории. только в смысле группировки рассматриваемых работ по тематике и преодоления идиосинкразических терминологических различий --- если какие-то два подхода имеют дело с похожими вещами, часто не подозревая друг о друге и используя очень разные термины, мы пытаемся свести их вместе. Наши основные предпосылки и цели отличаются от теорий теоретической семантики, лексикографии, формальной семантики, структурной семантики, традиционной лексикологии и других рассматриваемых подходов. Тем не менее, любая развернутая критика этих подходов выходит за рамки данной статьи. Мы концентрируемся только на тех элементах, которые кажутся полезными для построения нашей микротеории. Благодаря этому процессу отбора, мы обнаруживаем, что важно в теоретико-лингвистических описаниях прилагательных и

то, что несущественно с точки зрения вычислительных приложений.

Список использованной литературы

1. Зырянова О.Н., Шмульская Л.С. Компетентностный подход в изучении дисциплины «Филологический анализ текста». – 2013. - №7
2. Сулеменко, Н.Е. Современный русский язык: К изучению семантики имен прилагательных: учеб.пособие / Н.Е.Сулеменко. – СПб. 2008

ФИО авторов: *Nazarova Maftuna Xusnetdinovna*

Navoiy viloyati Zarafshon shahar 1-DMTT Tarbiyachisi

Teshayeva Nargiza Po`latovna

Navoiy viloyati Zarafshon shahar 1-DMTT Tarbiyachisi

Muxammadiyevna Nozimaxon Sayfiddinovna

Navoiy viloyati Zarafshon shahar 1-DMTT Tarbiyachisi

Название публикации: «МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ ТИЗИМИ
RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI»

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadlari, vazifalari, ustuvor yo'nalishlari o'rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini takomillashtirish xususida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *go'zal axloq, tarbiya, maktabgacha ta'lim, ta'lim tizimi, konsepsiya, o'quv qo'llanmalar, o'quv metodik reja, trening, pedagog.*

Hamma zamonlarda, hamma o'lkalarda, yaxshi xulqli, oliyjanob, shirinso'z insonlar jamiyatning ko'rki, odamlarning a'losi bo'lib kelgan va bundan keyin ham butun insoniyatga namuna bo'ladi. Halol mehnat, muhtojlarga yordam, g'azab vaqtida yomon so'zlardan tilni va bировga ozor berishdan qo'lni tiyish, go'zal axloq sohibi bo'lish eng yaxshi saodatdir va bu ulug' yo'lda ustoz, murabbiylarga qo'yilgan talab juda katta chunki kelajak yoshlar qo'lidadir. Yoshlarni to'g'ri tarbiyalash, ularni komil inson jamiyatning faol a'zosi bo'lishga ko'maklashish ota-onalar bilan bir qatorda ustoz murabbiylarning say -harakatlariga bog'liq. Kelajak bugundan boshlanadi deyishganidek, bolalarni kichik yoshdan tarbiya masalasiga e'tibor berilmasa kelajak boy beriladi. Ta'lim tarbiyaning sifati albatta mamlakatning kuch qudratini bildiradi. Mustaqil O'zbekistonimiz kelajak avlodni to'g'ri tarbiyalash maqsadida eng avvalo kadrlar tayyorlash tizimini ilk bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimiga katta e'tibor qaratmoqda. Xususan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-may dagi O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish to'g'risidagi Prezident qarori-4312- sonli qarori qabul qilindi. Ushbu konsepsiya O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish ning maqsadlari, vazifalari, ustuvor yo'nalishlari o'rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida quydagilarni amalga oshirish belgilandi: Maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ huquqiy bazani yanada takomillashtirish. Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart sharoitlar yaratish. Bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, mazkur sohada davlat-xususiy sherikchiligini rivojlantirish. Maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogig va axborot telekommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish. Maktabgacha ta'limni boshqarish tizimini takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini moliyalashtirish shaffofligini va samaradorligini ta'minlash. Maktabgacha ta'lim tizimiga maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarini tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni jalb etish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning sog'lom va balanslashtirilgan ovqatlanishini, sifatli tibbiy parvarishini ta'minlash. Ushbu konsepsiyaning maqsadi bola hayoti va faoliyatini barcha sohalarini rivojlantirishni ta'minlovchi muhim manba bo'lgan sifatli maktabgacha ta'limdan foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqarishdan iborat. Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari quydagilar: Xalqaro talablarga javob beradigan ko'p darajali uzluksiz ta'limni yaratish va tarbiyani integrasiyalashtirilgan holda xalqaro ta'lim standartlari, o'quv metodik reja va dasturlar interaktiv va muammoli vaziyatli o'qitish usullari va treninglari ilg'or axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish. Maktabgacha ta'lim tizimi xodimlariga qo'yiladigan malaka talablarini yanada takomillashtirish, ularning faoliyati samaradorligini baxolash mezonlarini hamda pedagog xodimlarining kasbiy standartini ishlab chiqish va tasdiqlash. Ta'lim jarayonini xorijiy mutaxasislarni jalb qilish yo'li bilan maktabgacha ta'lim sohasida kadrlar malakasini oshirish tizimini takomillashtirish, shuningdek, maktabgacha ta'lim sohasida kadrlar malakasini oshirish tizimini tashkil qilish uchun shu jumladan mamlakat hududida ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotlari sonini oshirish. Maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarining xorijdagi yetakchi univesitetlarda, ilmiy markazlarda va boshqa ta'lim tashkilotlarida stajirovka o'tashini ta'minlash. Xorijiy mamlakatlarning yetakchi oliy ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotlari bilan uzoq muddatli munosabatlarini yanada rivojlantirish, maktabgacha ta'lim sohasida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun O'zbekiston Respublikasida ularning filliallarini ochish. Tajriba almashish, ta'lim-tarbiya jarayoni sifatini oshirish bo'yicha sayharakatlarni birlashtirish maqsadida pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish bilan shug'ullanuvchi ta'lim va ilmiy tadqiqot, shu jumladan xorijiy mamlakatlarning maktabgacha ta'lim tashkilotlari bilan samarali idoralar aro hamkorlikni chuqurlashtirishdan iborat. Maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin bilan birga bolalarga bilim ham berib borish kerak. Ya'ni ularni maktab ta'limiga tayyorlash, xorijiy tillarni, hamda bir qator boshlang'ich bilimlarni berib borishni tashkil qilish lozim. Maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzini shakllantirish lozim. Buning uchun kun tartibida jismoniy mashg'ulotlar uchun alohida vaqt ajratish va ushbu vazifaga mohir pedagoglarni jalb etish ta'lab qilinadi. Maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning birlamchi, eng asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Mutaxassis va pedagoglarning ilmiy xulosalariga ko'ra, inson o'z umri davomida oladigan barcha axborot va ma'lumotning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrda oladi. Ana shu dalilning o'zi bolalarimizning yetuk va barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishida bog'cha tarbiyasi qanchalik katta ahamiyatga ega ekanini yaqqol ko'rsatib turibdi.

Ilg'or xorijiy tajribalar asosida maktabgacha ta'lim tizimidagi pedagog kadrlar malakasini oshirish bo'yicha o'quv-reja va dasturlarni takomillashtirish, oliy ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotlari maxsus sirtqi bo'limlarining "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi bo'yicha 2018-2023-yillar uchun kvotalar ajratish masalasiga e'tibor qaratildi.

Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida "Bolalarni davlat maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim tashkiloti qabul qilish va navbatga qo'yish bo'yicha elektron dastur"ni joriy etish bo'yicha topshiriq berildi. Shuningdek, davlat maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotlarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari bilan ta'minlanganlik va internet tarmog'iga ulanganlik holati tanqidiy o'rganilib, ularni bosqichma-bosqich zamonaviy kompyuter texnikasi bilan ta'minlash va internet tarmog'iga ulash bo'yicha chora-tadbirlar dasturi ishlab chiqiladi.

Maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim tashkiloti shifokorlar ajratish, tibbiyot hamshiralarining malakasini oshirish, tez tibbiy yordam ko'rsatish uchun dori-darmon, sanitariya-gigiyena vositalari bilan to'liq ta'minlash, bolalarning ovqatlanishini belgilangan me'yorlar darajasida tashkil etish zarurligi ta'kidlandi.

Maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim tashkiloti mo'ljallangan o'quv-metodik va didaktik adabiyotlarni nashr etishga doir standartlarni qayta ko'rib chiqish va tasdiqlash masalasiga ham e'tibor qaratildi.

Bir so'z bilan aytganda, biz maktabgacha ta'lim sohasida har jihatdan zamonaviy tizim yaratishimiz kerak, dedi davlatimiz rahbari. Kelgusi 3-4 yilda 5-6 yoshdagi barcha bolalarni maktabgacha ta'limga to'liq qamrab olishga erishmog'imiz shart. Bu ertangi kunimizni hal qiladigan masala va biz buni albatta amalga oshiramiz.

Yig'ilishda soha oldida turgan dolzarb vazifalar belgilab berildi.

Bunga qo'shimcha isbot qidirib uzoqqa borishning hojati yo'q. Bog'cha tarbiyasini olgan bola bilan bog'chaga bormagan bolani solishtirganda, ularning fikrlash darajasi o'rtasida yer bilan osmoncha farq borligini sezish qiyin emas.

Shuning uchun ham biz maktabgacha ta'lim tizimini qayta ko'rib chiqish masalasini davlat siyosati darajasiga ko'tarib, bu borada katta ishlarni boshladik. Agar shu ishni har tomonlama puxta o'ylab amalga oshirmasak, butun ta'lim tizimida sifat o'zgarishiga erishishimiz, ta'limning uzluksizligini ta'minlashimiz qiyin bo'ladi, deya ta'kidladi Shavkat Mirziyoyev.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotilari tarmog'ini kengaytirish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, yangi bog'chalar qurish bo'yicha davlat dasturi qabul qilinib, amalga oshirilmoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasi hisobga olinib, nodavlat ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotilari, jumladan, nodavlat bog'chalar tarmog'ini kengaytirishga ham katta ahamiyat qaratilmoqda. Bu esa tizimda sog'lom raqobatni shakllantirish hamda ta'lim xizmatlari turini ko'paytirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'lim sohasiga ixtisoslashgan kadrlar tayyorlash masalasiga alohida e'tibor qaratildi. Biz qabul qilayotgan barcha-barcha qarorlarni amalga oshiradigan, farzandlarimizga bilim asoslarini, eng zarur hayotiy tushuncha va ko'nikmalarni o'rgatadiganlar yuqori malakali tarbiyachi va murabbiylardir, deya ta'kidlandi yig'ilishda.

Bu sohada zamonaviy talablarga javob beradigan ilg'or pedagogik usul va uslublarni ishlab chiqish, o'quv va o'quv-metodik adabiyotlarning yangi avlodini yaratish va nashr etish ham g'oyat dolzarb vazifadir.

Yana bir muhim masala – bu maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotilarida malakali tibbiy xizmatni tashkil etish, sanitariya me'yorlari va gigiyena qoidalariga to'la javob beradigan sog'lom ovqatlanish tizimini yo'lga qo'yish zarur.

Yig'ilishda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Maktabgacha ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi, Moliya vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari va boshqa tegishli idoralarga har bir masala yuzasidan aniq muddatlari ko'rsatilgan holda muhim topshiriq va vazifalar berildi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi, Toshkent shahar, viloyatlar maktabgacha ta'lim boshqarmalari hamda tumanlar (shaharlar) maktabgacha ta'lim bo'limlarini binolar va yuqori malakali kadrlar bilan ta'minlash zarurligi qayd etildi.

Bundan tashqari maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini sog'lom va xavfsiz ovqatlanishini tashkil qilish, ularning ovqat ratsionida vitamin minerallar, bolalarning salomatligiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi tabiiy mahsulotlar bo'lishi talab etiladi. Bundan tashqari bolalarni kun tartibini to'g'ri tashkil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotlarida xodimlar malakasini oshirish, ushbu sohaga oliy malumotli pedagog xodimlarni jalb qilish asosiy muammolardan biri bo'lib kelmoqda. Maktabgacha ta'lim tizimida manan mukammal va intellektual shaxsni tarbiyalash uchun xorijiy mamlakatlar ilg'or tajribasi hamda ilm-fan yutuqlari va zamonaviy informatsion kommunikativ texnologiyalarini inobatga olish lozim. Maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotlari bolalarni individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivohlanishiga qo'yilgan davlat talablari asosida hamda maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotlari davlat o'quv dasturiga muvofiq bolalarning har tomonlama yetuk va barkamol bo'lib rivojlanishi uchun qulay shart sharoitlar yaratish lozim. Bolalarning ilk rivojlanish masalalarida ota-onalar va jamiyatga tegishli bilimlar berishni tashkil etish va amalga oshirish lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalar qiziqishi iqtidori individual ruhiy va jismoniy xususiyatlari madaniyat ehtiyojlarini inobatga olgan holda hamda bolada ma'naviy meyorlarni shakllantirishni hayotiy va ijtimoiy tajriba egallashni ko'zda tutgan holda integratsion mashg'ulotlarni tashkil qilish lozim. Bundan tashqari maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotlari xodimlari ota-onalar bilan hamkorlikni ham tashkil qilishlari lozim. Ota-onalarning maktabgacha ta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotlari borasidagi fikrlarini hisobga olish ilk rivojlanish masalalarida ota-onalarga o'quv-tarbiyaviy jarayonda faol qatnashishga jalb qilish, ota-onalarni maktabgacha ta'lim tashkiloti hayotida ishtirok etish borasidagi tashabbuslarini qo'llab quvvatlash lozim. Agar biz asosiy e'tiborni bolalarga qaratsak kelajakda haqiqiy komil shaxsni tarbiyalash uchun ilk qadamni qo'ygan bo'lamiz.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: 1. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch – Toshkent —Ma'naviyat|| 2008. 2. Avliyakov N.X. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari. O'quv qo'llanma. – T.: 2001. 3. Boshlang'ich ta'lim Konsepsiyasi. Boshlang'ich ta'lim jurnali № 6-1998 y

ФИО автора: Buxoro viloyati Romitan tuman 41-IDUMning

boshlang'ich sinf o'qituvchisi *Jabborova Aziza*

Название публикации: «BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARNING FANGA BO'LGAN QIZIQISHINI ORTIRISH VA BO'SH O'ZLASHTIRUVCHI O'QUVCHILARNING FAOLLIGINI JADALLASHTIRISH»

Annotatsiya: Bugungi kunda dars samaradorligini oshirishda kompetensiyaviy yondashuvlar asosida harakatli ko'rgazmalar va muammoli vaziyatlarga tayangan holda qiziqarli darslarni tashkil etish va kundalik hayotga tatbiq etish ko'nikmalari shakllantirib borishga oid metodik xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ko'rgazma, kompetensiyaviy yondashuv, material, interfaol, individual yondashuv, darslik.

Maktabda bolalarga yangi pedagogik texnologiyalar asosida saboq berish jarayonida muammoli vaziyatlar yaratib, o'quvchilarning aynan shu yangi mavzu doirasida qanchalik bilimga ega ekanligini tezkor savol - javob metodlaridan, yoki qiziqarli kutilmagan tarqatmalar asosida dars samaradorligini kuzatish, tajribalarda sinlab kelinmoqda. Har bir o'quvchining individual xususiyatlardan kelib chiqib, yangi mavzuni mustahkamlashda, o'quvchilarning qiziqishini yanada oshirishga erishish mumkin. Didaktik tarqatmalar asosida, o'quvchining sinchkovlik bilan maqsadga erishish uchun bor diqqat e'tiborini o'zi bilmagan holda jamlashi, yangicha yondashuvlarga tayanib o'quvchilarning darsning o'zida faol qatnashishi, darsni to'liq o'zlashtirishi mumkinligi tajribalardan kuzatish mumkin.

O'qituvchi dars davomida harakatli didaktik ko'rgazmalardan samarali foydalanishi bolaning xotirasiga bir umrga muhrlanib qoladi. O'qituvchining bu boradagi tajribasi har bir o'quvchi

bilan dars davomida, darsdan tashqari ham individual shug‘ullanish metodi, o‘quvchining fanga bo‘lgan qiziqishini ortib borishiga, o‘zlashtirish darajasi yuqori bo‘lishiga olib keladi.

Darsni o‘zlashtirish darajasini yanada mustahkamlashda “Tezkor takrorlash” metodidan foydalanish o‘zlashtirishning eng qulay, oson usuli ekanligini barchamiz yaxshi bilamiz. O‘qituvchining har doim, har darsda bu metoddan foydalanishi samarali ekanligi va boshqa sinf o‘quvchilari bilan solishtirganda fanga oid sinflararo bellashuvlarda kutilgan natijaga berganligini ta’kidlashimiz lozim.

Interdaol usullardan foydalanish esa o‘z navbatida o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini ortiradi va faolligini yanada oshirish uchun xizmat qiladi. Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan shug‘ullanishda, o‘quvchiga psixologik-pedagogik yondashuvlar asosida individual yondashish, unga yuklatilgan topshiriqlarning osondan murakkablikka tomon bosqichma-bosqich amalga oshirish, bolaning tushunib yetish qobiliyatini shakllantiradi.

O‘z navbatida iqtidorli o‘quvchilar bilan shug‘ullanish, bir xillikdan qochish, eng samarali usul ekanini alohida e’tirof etish mumkin. Jahon standartlari darajasida yaratilgan topshiriqlar, mantiqiy testlarni yechish, bolaning bilim salohiyatini yanada ko‘tarishga xizmat qiladi. O‘qituvchi bu topshiriqlarning ayrimlarini milliy mentalitetimizga mos jihatlarini inobatga olib, pedagogdan ijodiy yondashuv talab qiladi. Yangi mavzu doirasidan kelib chiqib, har birimiz jahon standartlariga to‘liq javob beradigan topshiriqlarni yaratish, milliy mentalitetimizga xos bo‘lgan, tarbiyaviy jihatlarini inobatga olgan holda

berilayotgan topshiriqlar saviyasini va har tomonlama mukammal, Davlat ta'lim standartlari talabiga mos bo'lgan, bolaning yosh xususiyatidan kelib chiqqan holda yaratishimiz lozim.

O'quvchi berilgan topshiriqni har doim qiynalmay yecha olishi mavzuni to'liq o'lashtirib, yetarlicha bilimga ega bo'lsa, yoki topshiriqlar ko'lami sinflar kesimida uzviyligi bosqichma - bosqich amalga oshirilgan bo'lsa, kutilgan natijaga erishish mumkin. Bu esa har bir pedagogdan katta mas'uliyat talab etadi.

Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarini tashkil etishda berilgan matn yuzasidan borliqni tasavvur qilish, o'quvchi o'qiyotgan hikoyasini qayta so'zlab, undagi qahramoning kechinmalari haqida yozuvchi nima demoqchi ekanligini tushunib yetsa, yoki o'qituchi bahs-munozaralar asosida, muammoli vaziyatlar yaratib, har bir o'quvchining mustaqil fikrini tinglab, yangicha muhit yaratishi lozim. Matndagi milliylik nimadaligi va tarbiyaviy ahamiyatiga munosabati o'quvchi yoshiga mos tanlanishi lozim.

O'quvchi yoshiga mos rollar tarqatilib sahnalashtirilsa, sinfda eng orqada qolgan o'quvchi ham bu hikoyani to'liq anglab yetmasdan qolmaydi. Kerak bo'lsa, mustaqil hayotda nima yaxshi-yu, nima yomonligini tushunib, hayotga tatbiq eta oladi.

Darslarni fanlararo bog'lanishiga ham ko'proq e'tibor berish lozim. Bolaning har tomonlama teran fikrlashi yoki borliqni o'zicha tasavvur qilishi kuzatiladi. Masalan: O'qish darsi bilan tasviriyy san'at darsini bog'liqligi shundaki, o'qigan matnni rasmda tasvirlay oladi. Xuddi shunday matematika, ona

tili,tabiat,tarbiya musiqa,rasm darslarini bir-biri bilan bog‘lab o‘tilsa, kutilgan natijalarga erishish mumkin.

Tabiat darslarida esa bu metodlardan unumli foydalanish mumkin. O‘quvchi qachon tabiatni sevadi? -Qachonki tabiat bergan ne'matlarni birortasi bir oz muddatda yo‘qolib qolsa, ya'ni faraz qilish metodidan foydalanib, uning oqibatlari nimaga olib kelishini ko‘z oldiga keltira olsagina tabiat bergan ne'matlarni qadriga yeta oladi.

Darsda berilgan tabiatga oid matnlar har doim topshiriq ustida ishlash jarayonida tarbiyaviy jihatlariga alohida e'tibor qaratish lozim.Ona Vatanni sevish, tabiatni asrash va uning ne‘matlarini qadridga yetish tushunchalari shakllantirib har doim bola ongiga hayotiy tajribalar asosida singdirib borish kerakligini har bir pedagog unutmashligi kerak.

Bu kabi kompetensiyaviy yondashuvlar o‘quvchining har tomonlama fikr yuritishiga yordam beradi. Bir qolibga to‘xtab qolishini oldini oladi.

Yangi pedagogik texnologiyalarga tayanib, kompetensiyaviy yondashuvlar asosida tashkil etilgan darslar yoki to‘garak mashg‘ulotlar o‘quvchining har tomonlama komil shaxs sifatida shakllanib kamol topishining eng muhim poydevori hosoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O. Hasanboyeva .Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Toshkent. 2016.
2. Davlatova.N. Maktabgacha ta‘lim metodikasi. 2019.

3. N.Oripova.Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun tarbiyaviy ishlar metodikasi fanidan kompleks ish reja.

ФИО авторов: *Салаева М.С.* - доктор педагогических наук, профессор кафедры «Методика дошкольного образования» УрГУ

Азадова Махлия - магистрантка 1-курса кафедры «Методика дошкольного образования» УрГУ

Название публикации: «ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ НАВЫКОВ У ДОШКОЛЬНИКОВ»

Аннотация: в статье анализируется грамотный подход к трудовому воспитанию детей дошкольного возраста, которое закладывает основу их успешной трудовой деятельности во взрослой жизни и способствует их полноценному развитию.

Ключевые слова: трудовое воспитание, формирование, труд, дошкольник, развитие, принцип, навык.

Abstract: the article analyzes a competent approach to the labor education of preschool children, which lays the foundation for their successful work in adulthood and contributes to their full development.

Key words: labor education, formation, work, preschooler, development, principle, skill.

«Дайте детям радость, радость труда. Эту радость ему несут успех, осознание своей умелости и значимости выполняемой работы, возможность доставлять радость другим.»

«Нет и быть не может воспитания вне труда и без труда, потому что без труда во всей его сложности человека нельзя воспитывать.»

В. А. Сухомлинский

Отношение человека к труду начинает закладываться с самого раннего детства. В дошкольный период у детей формируются начальные представления о том, как устроена жизнь, о закономерностях её явлений, а также о том, как труд человека влияет на его жизнь. Активно знакомясь с окружающим миром, дошкольники наиболее склонны к формированию трудовых навыков, способствующих наилучшему усвоению знаний и развитию личности в целом. Ввиду этого, трудовое воспитание является одной из основных составляющих воспитания детей дошкольного возраста.

Концепция развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года разработана во исполнение постановления Президента Республики Узбекистан от 30 сентября 2018 года N ПП-3955 "О мерах по совершенствованию системы управления дошкольным образованием" и содержит комплексные меры по развитию системы дошкольного образования до 2030 года.[1.]

Концепция определяет цели, задачи, приоритеты и этапы развития дошкольного образования в Республике Узбекистан на среднесрочную и долгосрочную перспективу и является основанием для разработки программ и комплексов мер, направленных на развитие сферы дошкольного образования.

Целью настоящей Концепции является разработка механизмов доступности качественного дошкольного образования как важнейшего ресурса, обеспечивающего развитие всех сфер жизнедеятельности ребенка.

Один из приоритетных направлений развития системы дошкольного образования являются:

создание условий для всестороннего интеллектуального, нравственного, эстетического и физического развития детей дошкольного возраста; [2]

Главным принципом процесса приучения детей к труду является не делать за них то, что они способны сделать самостоятельно. Развитие навыков самообслуживания способствует формированию важных привычек и качеств. В ходе выполнения элементарных и более сложных для детей поручений у них развивается самостоятельность и ответственность, чувство долга. Необходимо постепенно заинтересовывать дошкольников трудом, вызывать их желание работать, обучая элементарным навыкам трудовой деятельности и развивая трудолюбие. Воспитатель должен помочь детям осознать общественное значение труда, привлекая их к общественно-полезному труду совместно с взрослыми. Важно подчёркивать объединяющее значение трудового процесса, требующего организованности, слаженности и чёткого распределения обязанностей, приводя жизненные примеры взаимопомощи и взаимной заботы, которые проявляются в ходе трудовой деятельности.

Основными задачами формирования трудовых навыков детей являются:

- развитие трудовых способностей;
- обогащение представлений об окружающей среде и устройстве жизни
- в ходе посильного участия в трудовой деятельности);
- формирование потребности работать в коллективе и готовности к коллективному труду;
- умственное развитие, в том числе развитие восприятия информации, представлений о происходящем, понимания значения действий, осознание значения и способов использования орудий труда, приобретение способностей планировать трудовой процесс и предвидеть результаты труда;
- нравственное и личностное развитие -приобретение уважения к труду других людей, стремления помогать им; развитие самостоятельности, активности; формирование коллективизма, взаимопомощи, готовности к общественно-полезной деятельности, умения завершить начатое;
- развитие речи -обогащение словарного запаса, совершенствование коммуникативных навыков);
- физическое развитие -развитие усидчивости, координации движений, мелкой моторики и т.д.);
- эстетическое развитие -приобретение желания и способности выполнять работу не только правильно и быстро, но и красиво).

Перед воспитателем стоит цель подвести детей к осознанию значимости знания своего дела, а также ценности труда, делая акцент на том, что труд приносит удовлетворение, его результат может доставить радость и удовольствие. При этом стоит помнить, что труд является естественной формой активности дошкольников.

Процесс трудового воспитания заключается в совершенствовании трудовых способностей, а также в расширении, углублении и обобщении представлений детей о труде взрослых, чему способствуют индивидуальные и групповые занятия, прогулки, экскурсии. Детям важно раскрыть значение труда, они должны осознать, что трудиться - означает заботиться о ком-то.

Дошкольников необходимо ознакомить с пятью компонентами трудового процесса, включающего:

- 1) замысел -что делать);
- 2) материалы труда -из чего делать);
- 3) инструменты труда -с помощью чего делать);
- 4) последовательность действий -как делать);
- 5) результат труда -который соответствует замыслу).

До начала работы детей знакомят с предметами, материалами и инструментами, необходимыми для её осуществления. Чтобы эмоционально вовлечь дошкольников в процесс, проводится чтение стихотворений или поучительных рассказов о труде.

Решение задач трудового воспитания осуществляется посредством:

- самообслуживания;
- вовлечения в хозяйственно-бытовую деятельность;
- работы в уголке природы;
- ручного труда;
- работы на природе.

Каждый из этих видов деятельности должен представлять интерес для детей, поскольку упущения в этом будет тяжело наверстать в будущем. В период младшего возраста дети особенно охотно выполняют поручения взрослых, нуждаясь в одобрении своих усилий. Помимо поручения, к методическим приёмам формирования навыков труда относятся: указание, объяснение, демонстрация, напоминание. Правильный подход способствует успешному приучению детей к самостоятельному наведению порядка и соблюдению чистоты, а также развитию трудолюбия, необходимого для дальнейшей жизни.

Детям младшего возраста в первую очередь важно привить культурно-гигиенические навыки и навыки самообслуживания. Помимо этого, следует приучать детей заботиться не только о себе, но и о других.

С этой целью можно применять следующие занятия:

1. «Чистота - залог здоровья» - формирование культурно-гигиенических навыков;
2. «Давайте познакомимся»- ознакомление с видами профессий;
3. «Наши помощники» - ознакомление с бытовой техникой;
4. «Зелёные друзья» - привлечение к уходу за растениями;
5. «Живой уголок» - знакомство с уходом за животными -рыбками и т.д.);
6. «Вкусная мастерская» - ознакомление с азами кулинарии, задействие в процессе приготовления простых блюд.

В ходе ежедневной работы воспитателя с детьми они постепенно приучаются самостоятельно выполнять гигиенические процедуры, надевать одежду и обувь, приводить в порядок содержимое тумбочек, шкафов, полочек с одеждой и игрушками.

В форме бесед и в игровой форме дошкольникам прививается здоровый образ жизни, потребность в чистоте и правильном уходе за телом. Детей важно задействовать в процессе регулярных и генеральных уборок в группе. Нужно позволять детям участвовать в разработке плана уборки и распределении задач, стимулируя выполнение элементарных трудовых заданий -убрать игрушки, привести в порядок книжные полки, помыть рабочий материал, протереть полочки и т.п.).

При благоприятных погодных условиях детей необходимо задействовать в уходе за растениями, клумбами; они с удовольствием будут рыхлить почву, поливать растения, а также собирать природные материалы для занятий по ручному труду. Во время прогулок детей учат посильными способами поддерживать порядок на улице, где они могут убирать мусор, подметать песок вокруг песочниц, расчищать лавочки от снега и т.д.

Стоит учитывать, что наилучшие результаты в процессе группового обучения труду достигаются при распределении обязанностей с учётом индивидуальных особенностей каждого ребёнка и взаимоотношений между детьми. Объединение в процессе совместного труда разных по характеру детей, к примеру, нерешительных с активными, способствует хорошим результатам.

Детей необходимо знакомить с работой воспитательного учреждения, профессиями, задействованными в его функционировании. Можно проводить экскурсии на кухню, в медицинский кабинет, прачечную; организовывать сюжетно-ролевые игры на тему различных профессиональных видов деятельности, к примеру, играть в больницу, стройку, магазин, салон красоты.

Своевременное и правильное приучение детей к труду играет важнейшую роль в их жизни. Грамотный подход к трудовому воспитанию детей дошкольного возраста закладывает основу их успешной трудовой деятельности во взрослой жизни и способствует их полноценному развитию.

Список литературы

1. Постановления Президента Республики Узбекистан от 30 сентября 2018 года N ПП-3955 "О мерах по совершенствованию системы управления дошкольным образованием" и содержит комплексные меры по развитию системы дошкольного образования до 2030 года. <https://lex.uz/ru/docs/3923112>

2. Концепция развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года (Приложение N 1 к Постановлению Президента РУз от 08.05.2019 г. N ПП-4312) <https://lex.uz/ru/docs/4327240>

3. Буре Р.С. Дошкольник и труд: теория и методика трудового воспитания // Учеб.- метод. пособие. СПб.: Детство-Пресс, 2004. 141 с.

4. Куцакова Л.В. Трудовое воспитание в детском саду: для работы с детьми 3-7 лет: Методическое пособие. М.: Мозаика-Синтез, 2007. 135 с. -Библиотека программы воспитания и обучения в детском саду).

5. Куцакова Л.В. Трудовое воспитание ребенка-дошкольника: Пособие для педагогов дошко. учреждений // Програм.-метод. пособие. М.: ВЛАДОС, 2003. 143 с.

6. Нравственное и трудовое воспитание дошкольников: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М. // Издательский центр «Академия», 2002.

ФИО авторов: M.S.Salayeva - Urganch davlat universiteti professori, pedagogika fanlari doktori.

Dildora Mo'minova - Urganch davlat universiteti "Maktabgacha ta'lim" mutaxassisligi 1- bosqich magistranti

Название публикации: «МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLANING HAR TOMOLAMA YETUK SHAXS SIFATIDA KAMOL TOPISHIDA AQLIY TARBIYANING O'RNI»

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolaning har tomolama yetuk shaxs sifatida kamol topishida aqliy tarbiyaning o'rni haqida fikr yuritiladi.

Kalit sozlar: aqliy tarbiya, davlat talablari, elementar bilim, ko'nikma, aqliy faoliyat usullari, kognitiv qobiliyat, aqliy rivojlanish, fikrlash.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль умственного воспитания в всестороннем развитии дошкольников

Ключевые слова: умственное воспитание, государственные требования, элементарные знания, умения, способы умственной деятельности, познавательные способности, умственное развитие, мышление.

Annotation. This article discusses the role of mental education in the comprehensive development of preschoolers

Key words: mental education, state requirements, elementary knowledge, skills, ways of mental activity, cognitive abilities, mental development, thinking.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 22.12.2020 yildagi 802-son qarori bilan "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti" tasdiqlanib unda "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari" o'z maqsadi va vazifalarini aks ettirgan.

Davlat talablarining maqsadi — mamlakatda o'tkazilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni, xorijiy mamlakatlar ilg'or tajribasi hamda ilm-fan yutuqlari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini inobatga olgan holda maktabgacha ta'lim tizimida ma'naviy barkamol va intellektual jihatdan rivojlangan shaxsni tarbiyalash.

Davlat talablarining asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi, ta'lim-tarbiyasi mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash;

milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida bolalarga ta'lim-tarbiya berish, rivojlantirishning samarali shakllari va usullarini joriy etish;

ta'lim-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish; [1.]

Yuqorida qayd etilgan me'yoriy hujjat asosida aytish joizki, maktabgacha yoshdagi bolaning har tomolama yetuk shaxs sifatida kamol topishida aqliy tarbiyaning o'rni katta ahamiyatga ega

Aqliy tarbiya shaxsda tabiat, jamiyat, inson tafakkuri haqidagi bilimlarni hosil qilish, bilish qobiliyati, tafakkur, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish jarayoni bo'lib, u yuksak ma'naviy va axloqiy sifatlarga ega shaxsni tarbiyalashda yetakchi o'rin tutadi. Shaxs tomonidan bilimlarning o'zlashtirilganligini, ma'lumotga ega bo'lganlikni, shuningdek, uning aqliy qobiliyati darajasini ifodalovchi sifatlarga aqliy sifatlar deyiladi. Shaxsda bilimdonlik, zukkolik, topqirlik, tezkor fikrlash, tasavvurning boyligi, ijodkorlik, geniallik, boy dunyoqarashga egalik kabi aqliy sifatlar namoyon bo'ladi. [7.]

. Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy tarbiyasi bu - elementar bilim va ko'nikmalar tizimini, aqliy faoliyat usullarini shakllantirishga va kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan maxsus tashkil etilgan pedagogik jarayondir.

Maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy tarbiyasi bolalarda tabiat va ijtimoiy hayotning eng oddiy hodisalari to'g'risida to'g'ri tasavvurlarni shakllantirishga, hissiyotlarni, idroklarni yaxshilashga, e'tiborni, fikrlashni va nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida aqliy tarbiya barcha tarbiyaviy ishlar jarayonida (ta'limiy faoliyatda, o'yinda, mehnatda) amalga oshiriladi. Tarbiyachi bolalarda mavjud bo'lgan tushunchalar bo'yicha intellektual ko'nikma va qobiliyatlarni shakllantiradi: ularni kuzatish, taqqoslash, ular orasidagi eng oddiy sabab-oqibat munosabatlarini tushunishga o'rgatadi: (masalan, harorat o'zgarishining suvning muzlashi va erishi qor, muzga ta'siri).

Tarbiyachi bolaning so'z boyligini to'ldiradi va faollashtiradi, uning to'g'ri talaffuzini shakllantiradi. Maktabgacha ta'limda olib borilgan tadqiqotlar maktabgacha

yoshdagi bolalarning nafaqat maktabgacha ta'lim tashkilotida, balki oilada ham aqliy faoliyatini shakllantirish uchun keng imkoniyatlar mavjudligini aniqlandi.

Bolalarning o'yinlariga, badiiy tarbiyaga va oila muhitiga to'g'ri munosabatda bo'lishi - bu tasavvur madaniyatining eng muhim yo'llari va shuning uchun bola ongini tarbiyalashga yordam beradi. Ota-onalar dalada, bog'larda, daryo bo'yida sayr qilish va ekskursiya qilish paytida, albatta, suhbatlashishlari kerak. Hayvonlarning odatlari, ko'chmanchi qushlar, uya qurishi va qolishlari haqida hayajonli va tushunarli shaklda gapirib berishlari kerak. Lekin shu bilan birga, o'lchovga rioya qilish va har tomonlama faktlarni to'plashdan qochish kerak. Biz bolani ko'p bilimga olib bormasligimiz kerak: ko'p bilim, deydi qadimiy maqol, o'rgatmaydi. Biz unda qiziqish uyg'otishga, hayotdagi qiziqarli narsalarni kuzatishga va qayd etishga intilishimiz kerak.

Bolaning aqliy rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'lgan diqqat va kuzatishning rivojlanishi nafaqat uning diqqati va kuzatuvchanligining doimiy ravishda tashqaridan jalb qilinishi va yo'naltirilishi natijasida kattalar qiziqarli va zarur deb hisoblagan narsalarga erishiladi. Nutqning rivojlanishi bolaning aqliy rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Nutq va fikr bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Bolaning oilada eshitadigan nutqi, ayniqsa, kattalarning shaxsan unga murojaat qilgan nutqi aniq va tushunarli, shaklan ifodali, mazmunan to'g'ri va tushunarli bo'lishi kerak.

Agar 3 yoshli bolaning nutqi hissiyot va istaklarni ifodalash vositasi bo'lib xizmat qilsa, 5-6 yoshli bolaning nutqi allaqachon muloqot qilish, taassurot va fikr almashish vositasidir. Shuning uchun biz kattalar bolaning hayotini shunday qurishimiz kerakki, unda nutqqa bo'lgan ehtiyoj tez-tez paydo bo'lishi lozim. Ehtiyoj qanchalik tez-tez paydo bo'lsa, uning hayoti shunchalik qiziqarli va rang-barang bo'ladi. Avvalo, nutq ifodali bo'lishi kerak. 5 yoshli bola allaqachon ifodali nutqqa qodir. Ota-onalar bu qobiliyatni yaxshilashlari kerak bo'ladi.

Ota-onalar bolaga biror narsani tushuntiradimi yoki maqtaydimi, uni qoralaydimi, aytadimi yoki o'qiydimi, ularning nutqi monoton, bir xilda bo'lmasligi kerak, lekin jonli, iliqlik, sevgi va hatto norozilik, g'azab hissi bilan uzatilishi lozim. Badiiy hikoyani, she'rni ifodali o'qish, alohida so'zlar va tasvirlarning go'zalligini yetkazish,

his-tuyg'u bilan aytiladigan qo'shiq, bola musiqasini tinglash - bularning barchasi ekspressivlikni rivojlantirish uchun ajoyib vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin. Nutqning mazmunini unutmaslik juda muhimdir. Farzandingiz so'z va iboralarni mohirona ishлата oladimi, bog'langan, izchil, aniq gapira oladimi shularga e'tiborli bo'lishingiz zarur bo'ladi.

Bolalar bilan o'zingiz bilgan odamlar, qahramonlar (urush) haqida hikoyalar, do'stona suhbatlar orqali ularning so'z boyligini kengaytiring va boyiting. Agar bolaga rasm ko'rsatayotganda, uni diqqat bilan, qiziqish bilan ko'rib chiqsangiz, bolaning taassurotlari va tushuntirishlarini tinglasangiz, uning savollariga javob bersangiz juda yaxshi natijalarni ko'rasiz. Keyin siz ertak tuziishni taklif qilishingiz mumkin, uni albatta tinglaysiz yoki yozib olasiz, keyin bolangizning hikoyasini o'qib, uning aqliy rivojlanish darajasini aniqlaysiz. Bola tomonidan ishlatiladigan turli xil nutq shakllari alohida e'tiborga loyiqdir.

Afsuski, oilada kattalarning bolalar muammolariga munosabati juda noto'g'ri. Ota-onalar bolalarning fikrlash harakatlarini rag'batlantirish o'rniga, ko'pincha ularga to'sqinlik qiladilar. Ba'zilar, zerikarli savollardan xalos bo'lish uchun: "Bema'ni gaplaringiz bilan bezovta qilmang", deyishadi, boshqalari esa bola uchun tushunarsiz kitob shaklida tushuntiradi. Shuni tan olish kerakki, bolaning savollariga javob berish oson ish emas. Bolaga biror narsani tushuntirish, u bilmagan narsani tajribadan bilgan narsasi bilan bog'lashni anglatadi. Uning aqliy rivojlanishi, hayotiy tajribasi bilan hisoblanish kerak. Siz bolaga haqiqatni va u nimani tushunishini anglagan holda aytishingiz kerak.

Agar bola javobdan qoniqmasa, unda biz to'liq tushunish uchun juda ko'p bilim kerak, deb aytishimiz mumkin, u maktabga borganida bilib oladi – deya chegaralanmaslik zarur. Siz ham shunday deb so'rashingiz mumkin: "Siz nima deb o'ylaysiz? Shu orqali bolani mustaqil fikrlashga unday olasizmi?"

Bolalarning topqirligini rivojlantiruvchi topishmoqlar va maqollar, diqqatni jalb qiluvchi va rivojlantiruvchi stol o'yinlari, tez harakat qilish qobiliyatini bolalarga berish aqliy rivojlanish uchun ham foydalidir. Ko'rgazmali qurollar yordamida hisoblashni mashq qilish ham mumkin bo'ladi.

Xulosa o'rnida aytish lozimki, hurmatli ota-onalar, tarbiyachilar bolaning mehnatini oqilona tashkil qiling, uning o'yin va ijodkorligi uchun qulay shart-sharoitlarni yarating, unda mustaqil fikrlarni tarbiyalang va rag'batlantiring, qiziquvchanlikni uyg'oting. Biz bolaning aqliy rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ta'limning asosiy jihatlariga e'tibor qaratdik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 22.12.2020 yildagi 802-son qarori bilan "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti". (<https://lex.uz/ru/docs/-5179335>)
2. Артемова Л. В. Театрализованные игры дошкольника: книга для воспитателя дет. Сада. М.: Просвещение, 1991. 127 с.
3. Венгер Л. А., Венгер А.Л. Домашняя школа. М.:Знание, 1994. 240 с.
4. Воспитание и труд/Под ред. Р.С.Буре. М., 2013. 182 с.
5. Аргайл М. Психология счастья: перевод с англ. М.; 2014. 260 с.
6. Давидчук А.М. Развитие дошкольников конструктивного творчества. М.; 2013. 207 с.
7. Salayeva M.S. Umumiy pedagogika. Darslik. "Nodirabegim" nashriyoti. Toshkent .- 2021-y., 598 bet.

ФИО автора: Сиддикова Шахноза Ахмедовна – преподаватель

Джизакского государственного педагогического института

Название публикации: «РАЗВИТИЕ И ОЦЕНКА ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ»

***Аннотация:** в статье рассматриваются развитие и оценка естественнонаучной грамотности учащихся особенности заданий по естественнонаучной грамотности (исследования PISA).*

***Ключевые слова:** естественнонаучная грамотность, PIRLS, PISA, TIMSS, компетентность, модель, контекст, когнитив.*

Система школьного образования Узбекистана выходит на новый курс своего развития. Обновлению содержания образовательных программ способствовал и опыт участия нашей страны в международных исследованиях образовательных достижений школьников.

Не каждый, кто понимает идею, может передать ее другим. Не все образованные люди могут применить свои знания в жизни. Только когда мы сможем применить наши знания в жизни, они будут оценены. Международные исследовательские программы по качеству образования оценивают способность учащихся применять свои знания на практике. Международные программы оценки PISA и PIRLS в 2021 году показать положительные результаты в исследованиях и исследованиях TIMSS

PIRLS, PISA грамотность чтения 4 класс, (3 классы в 2019-2020 учебном году), 15-летние учащиеся (8 классы в 2019-2020 учебном году)

PISA, TIMSS математическая грамотность, естественно-научная грамотность, 15-летние учащиеся (8 классы в 2019-2020 учебном году)

Что такое естественно –научная грамотность.

Грамотность в естественных науках - умение занимать активную гражданскую позицию и готовность изучать ее естественно-научные идеи. Грамотный в науке человек может участвовать в обсуждении вопросов науки и технологий на основе научных данных.

Компетенции грамотности в естественных науках

- + объяснение научных явления
- + разработка и оценка научных исследований.
- + научная интерпретация данных и доказательств

Способность объяснять события с научной точки зрения демонстрируются следующие компетенции

- + запоминание и использование соответствующих знаний из естественных наук
- + понимание, создание и интерпретация интерпретирующих моделей и изображений и использовать их
- + делать и обосновывать соответствующие прогнозы
- + предлагать пояснительные гипотезы
- + объяснять практическое значение научных знаний для общества

Компетентность в разработке и оценке исследований

- + оценка научной методики исследования данной проблемы
- + объективность данных и в обеспечении надежности используемых учебных описаний и оценка методов
- + учитывая проблему методов научного исследования предлагать

- ✚ в научном исследовании возможность различать вопросы
- ✚ в данном научном исследовании определить изучаемую проблему

Компетентность в научной интерпретации данных и доказательств

- ✚ выражение информации в некотором роде с другой точки зрения
- ✚ анализ и интерпретация данных, а также делать соответствующие выводы
- ✚ на основе научных данных отличать обратную связь от других взглядов
- ✚ обнаружение доказательства и выводов полученных текстах и предположениях из научной литературы
- ✚ оценивание различных научных мнений и доказательств

Модель заданий по оцениванию естественно- научной грамотности

- ✓ Рассматривается оценка компетенция
- ✓ Вид научных знаний
- ✓ Контекст
- ✓ Когнитивная степень

Тип научного знания

- ✚ Знание содержания науки (основные понятия, теории, законы в науке)
- ✚ Методологические знания (методы научных исследований и исследовательские процессы)
- ✚ Эпистемические знания (возможности научных методов исследования и важность исследования)

Контекст заданий PISA

- ✓ здоровье
- ✓ природные ресурсы
- ✓ окружающая среда
- ✓ опасность угроза
- ✓ новые знания в области науки и техники

Когнитивные уровни (уровень сложности задания, уровень знаний)

Когнитивные уровни различаются следующим образом

Нижняя. Выполнение одноэтапных шагов, таких как понимание фактов, терминов, принципов или концепций, и поиск единственной точки, содержащей информацию, представленную на графике или в таблице

Средняя. Уметь использовать и применять определенные знания при описании и объяснении событий, выбирать соответствующие действия, требующие двух или более этапов деятельности, интерпретировать или применять простой набор данных в виде графиков или таблиц

Высшее. Уметь анализировать сложные данные, обобщать или оценивать доказательства, обосновывать выводы на основе различных источников информации, разрабатывать план или последовательность действий для решения проблемы.

Проблемы:

- ✓ формирование жизненных навыков
- ✓ определение и оценка формирования жизненных навыков

Основные требования к задачам по оценке грамотности в естественных науках. Задания PISA сосредоточены на оценке компетенций, характеризующих грамотность в естественных науках, и основаны на реальных жизненных ситуациях.

Разница между естественно-научной грамотностью и традиционным подходом

Обычный вопрос

- ✚ Из каких частей состоит клетка?
- ❖ Опишите первый закон Ньютона
- Напишите формулу, связывающую скорость, период и длину звуковых волн.

Вопрос по естественно –научной грамотности

- ✚ На какую часть клетки воздействуют ученые, чтобы изменить генетические особенности организма?
- ❖ Почему во время вождения необходимо пристегивать ремень безопасности?

- Как и когда мы можем узнать о землетрясении за тысячи миль?

Все это позволяет сформировать систему более эффективного использования международной системы исследования для формирования информационной базы для образовательной политики в образовании нашей страны. И, следовательно, получать большее информации и расширить область применения международную систему исследования от описательных исследований к объясняющим, измеряющим эффективность, тех или иных вводимых изменений, или, наоборот, позволяющим сделать рекомендации о необходимых для улучшения системы образования в нашей стране

Литература

1. Siddikova Sh.A Pisa Program for Reading and Science Literacy Improvement in Biology Studies.// Annals of R.S.C.B., ISSN:1583-6258, Vol. 25, Issue 3, 2021, Pages. 3230 - 3238 / 16 February 2021; Accepted 08 March 2021.
2. Siddikova Sh.A Maxmurova D.D Xolbutaev Sh.Mirzaeva M. Preservation Of Medicinal Plants From The Negative Impact Of Environmental Problems.// Available online at: <http://euroasiapub.org> Vol. 10 Issue 11, Nvember- 2020 ISSN: "Journal of Natural Science" №4 2021 y. <http://natscience.jspi.uz> 26 2249-7382 | Impact Factor: 7.077| (An open access scholarly, peer-reviewed, interdisciplinary, monthly, and fully refereed journal.)
3. Siddikova Sh.A Pisa Program for Reading and Science Literacy Improvement in Biology Studies.// Annals of R.S.C.B., ISSN:1583-6258, Vol. 25, Issue 3, 2021, Pages. 3230 - 3238 / 16 February 2021; Accepted 08 March 2021.
4. Yakhshieva Z.Z.Siddikova Sh.A.Formation of teachers' competence in accordance with international programs.//Mental Enlightenment ScientificMethodological Journal Volume 2020 Issue 2 Article 1 12-30-2 020 Follow this and additional works at:<https://uzjournals.edu.uz/tziuj>.
5. Siddikova Sh.A. Formation Of Future Specialists In Teaching Natural Sciences//Publication Year: 2020 Solid State Technology Volume: Home /Archives/Vol 63N°6/2020/Artcles Indexedby Scopus
6. Yakhshieva Z.Z.Siddikova Sh.A Functional Literacy In Living Challenges (Pisa Study)//International Scientific and Current Research conferences^ Pedagogy and Modern Education: tradition, experience and innovation" conference date 05-02-2021 DOI <https://doi.org/10.37547/iscrc-intconf02> Indianapolis, Indiana USA6.

7. Siddikova Sh.A. Approche creative basee sur les tests PISA.//8International Journal of Aquatic Science ISSN: 2008-8019 Vol 12, Issue 02, 2021
8. Z.Z.Yaxshieva Sh.A.Siddiqova PISA savollariga asoslanib o'quvchilar bilimni baholash "Science and Education" Scientific Journal September 2021 / Volume 2 Issue 9
9. Сиддикова Ш.А. Шарипова Л. Почему тестирование PISA - это важный рубеж для системы образования Узбекистана Journal of Natural Science №5(2021) <http://natscience.jspi.uz>
10. Яхшиева З.З. Сиддикова Ш.А. Научный подход оценивания знаний на основе вопросов PISA. Journal of Natural Science №4 (2021) <http://natscience.jspi.uz>
11. Сиддикова Ш.А. Норпулатова Г.Т. Интеграция средних учебных заведений с вузами путь к повышению качества Journal of Natural Science №4 (2021) <http://natscience.jspi.uz>
12. Сиддикова Ш.А Особенности заданий международных исследований PISA и Timss. Academic Research in Educational Sciences VOLUME 3 | ISSUE 1 | 2022 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF): 5.723 Directory Indexing of International Research Journals-CiteFactor: 0.89 DOI: 10.24412/2181-1385-2022-1-837-847

ФИО автора: *Nargiza Xomidovna Raximova*

Namangan viloyati yuridek

texnikumi

Davlat huquqiy faoliyati yo'nalishi,

1-bosqich, 101 guruh talabasi

Название публикации: «KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISHGA
BARCHAMIZ MAS'ULMIZ»

Annotatsiya ushbu maqolada korrupsiya taraqqiyot kushandasi ekanligi, unga qarshi murosasiz kurashish, mamlakatimizda korrupsiyaga qarshi kurashish borasida amalga oshirilayotgan ishlar, qabul qilingan qonun va farmonlar mohiyati to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar korrupsiyaga oid huquqbuzarlik, qonun, jabrlanuvchi, guvoh, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, agentlik, ommaviy axborot vositalari.

Jamiyatda shunday illatlar borki, mazkur illatlar butun jamiyat taraqqiyotiga to'siq bo'ladi. Davlatni ichidan yemiradigan ana shunday illat – korrupsiyadir. Shu illat tufayli ko'plab davlatlarning inqirozga yuz tutgani ham tarixdan ma'lum.

Taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo'yayotgan O'zbekiston uchun korrupsiyaning har qanday shakldagi ko'rinishi islohotlar shiddatini susaytirishi bilan xavfli. Shuning uchun ham davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev o'z vakolatiga kirishishi bilan Prezident sifatida imzo chekkan muhim birinchi hujjat 2017 yil 3 yanvarda qabul qilingan “Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonuni bo'ldi.

Mazkur qonunning 7-moddasida Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi davlat organlari ko'rsatib o'tilgan bo'lib, Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni bevosita amalga oshiruvchi davlat organlari quyidagilardan iborat:

O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi;

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi;

O'zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati;

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi;

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi;

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti.

Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni qonunchilikka muvofiq boshqa davlat organlari ham amalga oshiradi.

Shuningdek, mazkur qonunning 28-moddasida Korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar to'g'risidagi axborotni xabar qiluvchi shaxslarni va ularning yaqin qarindoshlarini himoya qilish tartibi ko'rsatilgan. Unga muvofiq,

Korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar to'g'risidagi axborotni xabar qiluvchi shaxslar va ularning yaqin qarindoshlari davlat himoyasida bo'ladi.

Korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar to'g'risida xabar qiluvchi shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlar xizmat sirini tashkil etadi hamda faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va shaxsning o'zining, shuningdek korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi organ rahbarining yozma ruxsati asosida oshkor etiladi.

Korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar to'g'risida xabar qiluvchi shaxslarning hamda ularning yaqin qarindoshlarining hayotiga va sog'lig'iga haqiqiy tahdidni, ularga nisbatan zo'rlik ishlatilganligini, ularning mol-mulki yo'q qilinganligini yoki shikastlantirilganligini tasdiqlovchi yetarli asoslar mavjud bo'lgan taqdirda, korrupsiyaga qarshi kurashishni amalga oshiruvchi organlar «Jabrlanuvchilarni, guvohlarni va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq ularni himoya qilish bo'yicha zarur choralar ko'rishi shart.

Korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar to'g'risidagi axborotni xabar qiluvchi shaxslarning va ularning yaqin qarindoshlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar to'g'risida xabar qilganligi sababli tajovuz qilishga, shuningdek ish beruvchi tomonidan ularning mehnatga oid huquqlari buzilishiga yo'l qo'yilmaydi hamda bu qonunga ko'ra javobgarlikka sabab bo'ladi.

Korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar to'g'risida xabar qiluvchi shaxslarni rag'batlantirish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Ushbu moddaning qoidalari korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar to'g'risida bila turib yolg'on axborotni xabar qilgan shaxslarga nisbatan tatbiq etilmaydi, ular bunday huquqbuzarlik uchun qonunga muvofiq javobgar bo'ladi.

Mazkur qonun me'yorlarining ijrosini ta'minlash, jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlarni o'z vaqtida va sifatli amalga oshirish maqsadida Prezidentimiz tomonidan imzolangan 2019 yil 27 mayda imzolangan "O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmon ham muhim ahamiyatli hisoblanadi. Farmonning tub mohiyatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, korrupsiyaga qarshi nafaqat huquqni muhoza qiluvchi idoralar va davlat tashkilotlari, balki jamoatchilik nazorati instituti imkoniyatidan ham keng foydalanish belgilab qo'yilganini ko'rishimiz mumkin. Farmonda jamoatchilik nazoratini olib borishda muhim o'rin tutuvchi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari va siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish alohida belgilangan. Aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yanada oshirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni kuchaytirish, ushbu sohadagi qonunbuzilish holatlari yuzasidan xabar bergan shaxslarni himoya qilishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini joriy etish ta'kidlangan. Fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari faoliyatining chinakam erkinligini ta'minlash va ularni korrupsiyaga qarshi choralarni tayyorlash,

o'tkazishda va ijrosini monitoring qilishda ishtirok etishga jalb qilish nazarda tutiladi. Bundan tashqari, farmonda davlat xizmatchilarining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirib borish, ularda korrupsiya va boshqa huquqbuzarliklarga nisbatan murosasizlik munosabatini shakllantirish vazifasi belgilab berildi. Bu norma, albatta, har bir mansabdor shaxsdan xulosa chiqarishni talab etadi. Vaholanki, bugun har bir davlat xizmatchisi va huquqni muhofaza qiluvchi davlat organlari xodimlarining fe'l-atvoriga O'zbekiston Respublikasi qonunlariga bo'ysunish va ularni hurmat qilish odobini singdirib borish o'ta muhim vazifadir. Farmonda nazarda tutilganidek, jamiyatimizda korrupsiyaga qarshi murosasiz kurash olib borilayotgan hozirgi davrda mansabdor shaxslarning huquqiy bilimi va madaniyati darajasiga nisbatan alohida talablar ishlab chiqish, qonunlarga hurmatsizlik qilgan mansabdor shaxslar to'g'risida asoslantirilgan ko'rsatuvlar, eshittirishlar tashkil qilish, maqolalar chop etib borish, ularning qilmishi noto'g'ri ekanligini ta'sirchan vositalar orqali ko'rsatib berish, albatta, o'z samarasini beradi.

Shuningdek, davlatimiz rahbari tomonidan 2021 yil 6 iyuldagi "Korrupsiyaga qarshi murosasiz munosabatda bo'lish muhitini yaratish, davlat va jamiyat boshqaruvida korrupsiyaviy omillarni keskin kamaytirish va bunda jamoatchilik ishtirokini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni ham muhim hujjat hisoblanadi. Mazkur farmonni qabul qilishdan maqsad, Korrupsiyaga qarshi kurashish va korrupsiyaviy holatlarning barvaqt oldini olish tizimi samaradorligini oshirish, ushbu jarayonga jamoatchilikni keng jalb etish va korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatda bo'lish muhitini shakllantirishdan iboratdir.

Farmonga muvofiq quyidagilar belgilandi,

Jumladan, mamlakat rivojlanishining bugungi bosqichida korrupsiya O'zbekiston davlati va jamiyati taraqqiyoti uchun eng jiddiy xavf-xatarlardan biri ekanligi qayd etish;

Korrupsiya holatlarining har qanday ko'rinishlariga nisbatan murosasiz munosabatda bo'lish va unga qarshi ayovsiz kurashish barcha darajadagi davlat organlari rahbar va xodimlarining eng ustuvor vazifasi etib belgilash;

Bosh prokuratura, Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi (keyingi o'rinlarda — Agentlik), Davlat xavfsizlik xizmati va Ichki ishlar vazirligi korrupsiyaning har qanday ko'rinishlariga nisbatan javobgarlik muqarrarligini ta'minlash uchun barcha kuch va vositalarni safarbar etish.

Keng jamoatchilikning fikri va takliflarini inobatga olib, davlat boshqaruvini korrupsiyadan xoli sohaga aylantirish maqsadida Agentlik tomonidan «Korrupsiyaga oid jinoyatlarni sodir etishda aybdor deb topilgan shaxslarning ochiq elektron reestri» yuritilishi ta'minlash, reestrga kiritilgan shaxslarga, davlat xizmatiga kirish va davlat mukofotlari bilan taqdirlanishi;

saylanadigan va alohida tartibda tayinlanadigan lavozimlarga nomzodlarining ko'rsatilishi;

davlat organlari huzuridagi jamoatchilik kengashlari hamda idoralararo kollegial organlarning a'zosi bo'lish;

ular tomonidan ta'sis etilgan va (yoki) ular ishtirokchisi hisoblangan tadbirkorlik sub'ektlari davlat xaridlarida va davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi bitimda

ishtirokchi (ijrochi) sifatida qatnashish, shuningdek, davlat aktivlarini xususiylashtirish bilan bog'liq tender va tanlov savdolarida ishtirok etish;
davlat ulushi 50 foizdan yuqori bo'lgan tashkilotlar hamda davlat ta'lim muassasalarida rahbarlik lavozimlarida faoliyat yuritishi taqiqlandi.

Xulosa qilib aytganda, korrupsiya shunday illatki, uni bir yoki ikki idoraning sa'y-harakati bilan yo'q qilib bo'lmaydi. Qachonki, barcha fuqarolarimiz, jamiyat unga qarshi birgalikda kurashib, uning ildizlarini yo'q qilishga kirishilsagina ijobiy natijaga erishish mumkin. Korrupsiyaga qarshi barchamiz birgalikda kurashishimiz lozim. Jamiyatda korrupsiya degan illatning mavjudligi uning taraqqiyotiga to'siq bo'lishi mumkin. Shunday ekan har birimizdan mazkur illatga qarshi keskin va murosasiz kurashish talab etilishini yodimizdan chiqarmasligimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent. Adolat 2019 y.
2. O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonuni. O'RQ 419 son .www. Lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. www. Lex.uz.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 maydagi "O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 6 iyuldagi "Korrupsiyaga qarshi murosasiz munosabatda bo'lish muhitini yaratish, davlat va jamiyat boshqaruvida korrupsiyaviy omillarni keskin kamaytirish va bunda jamoatchilik ishtirokini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni

ФИО авторов: *Kojaxmetova Turdigul*

Navoiy viloyati Konimex tumani 4 -DMTT Tarbiyachisi

Artikova Feruza

Navoiy viloyati Konimex tumani 4-DMTT Tarbiyachisi

Aldamjarova Quralay

Navoiy viloyati Konimex tumani 4-DMTT Tarbiyachisi

Название публикации: «HARAKATLI O`YINLARNI TASHKIL ETISH VA O`TKAZISH YO`LLARI»

Annotatsiya: *Maqolada bolalarni jismoniy va aqliy rivojlanishining umumiy darajasi harakat ko'nikmalarining rivojlanishi, har bir bola sog'lig'ining ahvoli, o'ziga xos xususiyatlar, yil fasli, kun tartibi, o'yini o'tkazish o'rnini beradi.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim jarayoni, axborot kommunikatsiya, animatsiyalar, internet ma'lumot, videofilm, multfilm, audio.*

Tarbiyachining o'yin jarayoniga rahbarlik qilishi metodikasini egallagan bo'lishi o'yinlarni muvaffaqiyatli o'tkazishning asosiy sharti hisoblanadi. Harakatli o'yinlarni tanlash va rejalashtirish dasturga muvofiq amalga oshiriladi. Bunga har bir yosh guruhning ish sharoiti hisobga olinadi, chunonchi bolalarni jismoniy va aqliy rivojlanishining umumiy darajasi harakat ko'nikmalarining rivojlanishi, har bir bola sog'lig'ining ahvoli, o'ziga xos xususiyatlar, yil fasli, kun tartibi, uyini o'tkazish o'zni, shuningdek bolalar qiziqishlarini o'ziga xos xususiyatlari. Harakatli o'yinlar dastur talablariga muvofiq asta-sekin murakkablashtirib boriladi, bolalar ongini o'sishi, ular to'plagan harakat tajribasini, maktabga tayyorlash zaruriyatini hisobga olgan holda o'zgartirib turiladi.

Kichik guruhda mazmuni va qoidasiga ko'ra sodda bo'lgan mazmunli va mazmunsiz harakatli o'yinlar tashkil etiladi. Bu o'yinlarda barcha bolalar bir xil rol yoki harakat topshirig'ini tarbiyachining bevosita ishtirokida (barcha bolalar – qushchalar, tarbiyachi – ona qush bo'ladi...) bajaradilar.

3 yoshli bolalar asta-sekin yakka holda rollarni bajarishga o'rgatib boriladi (barcha bolalar qushlar, bitta yoki ikkita bola avtomobil bo'ladi).

O'rta guruhda eng oddiy musobaqa usulidagi o'yinlarni yakka tarzda ham, jamoa tarzda ham o'tkazish mumkin.

Katta guruhda bolalar uchun harakatli o'yinlar o'z mazmuni, qoidalari, rollarning miqdori, topshirishni jamoa musobaqasiga joriy etishga ko'ra murakkablashtiriladi.

Maktabga tayyorlov guruhi bolalari birmuncha murakkab harakatli o'yinlar, shuningdek jamoa musobaqalaridan iborat jamoa o'yinlarni, o'yin estafetasi, sport o'yinlarini o'ynaydilar. Bularning hammasi chaqqonlik, tezkorlik, chidamlilikni rivojlanishi, harakat ko'nikmalarining takomillashuviga, axloqiy-irodaviy sifatlarni tarbiyalashga yordam beradi.

Bolalarni yangi o'yin bilan tanishtirish. Uning mazmuni va qoidalarini tushuntirishi tarbiyachidan puxta tayyorgarligini talab etadi. Ayrim o'yinlarning mazmuni oldindan bo'ladigan

suhbatlar asosida bolalarni bilimlarini oydinlashtirish mumkin. Ularning tasavvurlari aniqlashadi, o'yin obrazlarga nisbatan munosabat tarkib topadi, asosiy xayol o'sadi.

O'yinlarni tushuntirish ularning turlariga ko'ra har-xil o'tishi mumkin, biroq bu tadbir doimo emosional jihatdan qizig'arli, bolalarni quvnoq o'yin faoliyatiga tayyorlaydigan, o'yinni tezroq boshlash istagina tug'diradigan va o'yin topshiriqlarini ishtiyoq bilan bajarishga undaydigan bo'lishi kerak.

Mazmunsiz o'yinni tushuntirish qisqa, aniq va ifodali ohangda bo'lishi lozim. Tarbiyachi o'yin harakat izchilligini tushuntiradi, bolalar va o'yin atributlarining joylashish o'rni (kichik va o'rta guruhda buyumlarni mo'ljallab, katta guruhlarda esa mo'ljalga olmay ko'rsatadi) fazo iborasidan foydalangan holda ko'rsatadi va qoidalarini aniqlashtiradi. Shundan so'ng tarbiyachi bolalarga bir necha savollar beradi.

O'yinni qoidasi bolalarga tushunarli bo'lsagina o'yin quvnoqlik va uyushqoqlik bilan bilan o'tadi.

Musobaqa elementlari mavjud o'yinlarni o'tkazishda tarbiyachi o'yinni tushuntirayotib qoidalarini, o'yin usullarini, musobaqa shartlarini aniqlashtiradi, bolalarni topshiriqlarni yaxshi bajarishga harakat qilishlar va yaxshi uddalashga ishonch bildirgan holda rag'batlantiradi. Tarbiyachi bolalarning jismoniy komoloti va yakka o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda musobaqalashayotgan kuchlari teng guruhlar – komandalarni birlashtiradi; o'ziga ishonchsiz, tortinchoq bolalarni faollashtirish maqsadida ularni jasur, faol bolalar bilan qo'shib qo'yadi.

Ba'zan o'yinga sport ko'rinishini berish uchun komanda sardorlari, hakam va uning yordamchilarini saylash mumkin.

Mazmunli o'yinlarni tushuntirish. Tarbiyachining vazifasi bolalar ko'zi o'ngida o'yin vaziyatining ko'rgazmali manzarasini gavdalandirishdan, o'yin obrazlarini yorqin tasvirlashdan, bolalar tasavvuri va hislariga ta'sir etishdan, ularning ijodiy tashabbusni faollashtirishdan iboratdir. Buning uchun kichik guruhlarda o'yinchoq va hikoyadan foydalanishi mumkin.

O'rta guruhlarda – tanish o'yinni taklif etib, qoidalarini eslatib o'tish bilan cheklanishi kifoya.

Katta guruhlarda o'yin mazmuni eslashni bolalarning o'zlariga taklif etish maqsadga muvofiqdir. Ulardan biri o'yin harakatlarining borishini bayon qiladi, ikkinchisi qoidalarini sanab beradi. Keyinchalik bolalar o'zlari tarbiyachining yordamisiz o'yinni tashkil eta boshlaydilar.

O'yinda rollarni taqsimlash. Tarbiyachi pedagogik vazifalarga amal qilib (yangi kelgan bolani rag'batlantirish yoki aksincha, faol bola misolida botir bo'lish qanchalik muhim ekanligini isbotlash yoki o'ziga ishongan bola iltimosini rad etib, bu rolni qo'rqib turgan tortinchoq bolaga topshirish) boshlovchi tayin etishi yoki bolalarni hursand qilgan holda o'yinga o'zi kirishib o'z zimmasiga boshlovchi yoki oddiy ishtirokchi rolini oladi.

Shuningdek boshlovchi saylashni bolalarni o'ziga xavola etishi va ulardan bu rolni mazkur bolaga nima uchun topshirganlarini tushuntirib berishlarini so'rashi mumkin.

Kichik guruhda boshlovchi rolini tarbiyachini o'zi bajaradi. O'yin jarayonida tarbiyachi bolalar harakati va o'zaro munosabatlar, qoidalarini bajarilishini kuzatib boradi, qisqacha ko'rsatmalar beradi, bolalarning hissiy holatlarini boshqarib boradi. Qoidaning ayrim bolalar tomonidan buzilishi haqida o'yinni qayta o'tkazishdan oldin gapiradi.

O'yinni yakunlash. Harakatli o'yin jismoniy yuklamani kamaytiradigan xolga keltiradigan umumiy yurish bilan tugallanadi. Yurishni ahamiyatiga k o'ra bir xil bo'lgan kam harakatli o'yin bilan almashtirish ham mumkin.

O'yin tugagan zahoti uni yakunini chiqarish kerak emas, bolaning tez harakatdan dam olishga asta-sekin o'tmasligi yurak faoliyatini va butun organizmiga noxush ta'sir etadi. Tarbiyachi o'yinni baholashida uning ijobiy tomonlarini ta'kidlaydi, o'z rollarini muvaffaqiyatli bajargan, jasurlik, chidamlilik, o'zaro o'rtoqlik yordami ko'rsatgan bolalar nomini aytadi va qoidalarining buzilishi hamda bolalarning shu bilan bog'liq harakatini kuyinib ko'rsatib o'tadi.

Tarbiyachining o'yin jarayoniga rahbarlik qilishi metodikasini egallagan bo'lishi o'yinlarni muvaffaqiyatli o'tkazishning asosiy sharti hisoblanadi.

Harakatli o'yinlarni tanlash va rejalashtirish dasturga muvofiq amalga oshiriladi. Bunga har bir yosh guruhning ish sharoiti hisobga olinadi, chunonchi bolalarni jismoniy va aqliy rivojlanishining umumiy darajasi harakat ko'nikmalarining rivojlanishi, har bir bola sog'lig'ining ahvoli, o'ziga xos xususiyatlar, yil fasli, kun tartibi, uyini o'tkazish o'rni, shuningdek bolalar qiziqishlarini o'ziga xos xususiyatlari. Harakatli o'yinlar dastur talablariga muvofiq asta-sekin murakkablashtirib boriladi, bolalar ongini o'sishi, ular to'plagan harakat tajribasini, maktabga tayyorlash zaruriyatini hisobga olgan holda o'zgartirib turiladi.

Kichik guruhda mazmuni va qoidasiga ko'ra sodda bo'lgan mazmunli va mazmunsiz harakatli o'yinlar tashkil etiladi. Bu o'yinlarda barcha bolalar bir xil rol yoki harakat topshirig'ini tarbiyachining bevosita ishtirokida (barcha bolalar – qushchalar, tarbiyachi – ona qush bo'ladi...) bajaradilar.

3 yoshli bolalar asta-sekin yakka holda rollarni bajarishga o'rgatib boriladi (barcha bolalar qushlar, bitta yoki ikkita bola avtomobil bo'ladi).

O'rta guruhda eng oddiy musobaqa usulidagi o'yinlarni yakka tarzda ham, jamoa tarzda ham o'tkazish mumkin.

Katta guruhda bolalar uchun harakatli o'yinlar o'z mazmuni, qoidalari, rollarning miqdori, topshirishni jamoa musobaqasiga joriy etishga ko'ra murakkablashtiriladi.

Maktabga tayyorlov guruhi bolalari birmuncha murakkab harakatli o'yinlar, shuningdek jamoa musobaqalaridan iborat jamoa o'yinlarni, o'yin estafetasi, sport o'yinlarini o'ynaydilar. Bularning hammasi chaqqonlik, tezkorlik, chidamlilikni rivojlanishi, harakat ko'nikmalarining takomillashuviga, axloqiy-irodaviy sifatlarni tarbiyalashga yordam beradi.

Bolalarni yangi o'yin bilan tanishtirish. Uning mazmuni va qoidalarini tushuntirishi tarbiyachidan puxta tayyorgarligini talab etadi. Ayrim o'yinlarning mazmuni oldindan bo'ladigan suhbatlar asosida bolalarni bilimlarini oydinlashtirish mumkin. Ularning tasavvurlari aniqlashadi, o'yin obrazlarga nisbatan munosabat tarkib topadi, asosiy xayol o'sadi.

O'yinlarni tushuntirish ularning turlariga ko'ra har-xil o'tishi mumkin, biroq bu tadbir doimo emosional jihatdan qizig'arli, bolalarni quvnoq o'yin faoliyatiga tayyorlaydigan, o'yinni tezroq boshlash istagina tug'diradigan va o'yin topshiriqlarini ishtiyoq bilan bajarishga undaydigan bo'lishi kerak.

Dastlab tarbiyachi sport o'yinlari va mashqlarida ishtirok etishga jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida mashqni yetarlicha o'zlashtirmagan bolalarni jalb etadi. Keyinroq esa hamma bolalarning faol bo'lishiga harakat qilishi kerak. Bolalar faqat sport o'yinlari elementini o'zlashtirib olishlari emas, balki ularning asosiy qoidalarini foydalanayotgan sport inventarlarining qismlari nomini, ularni asrab-avaylab saqlashni bilishlari lozim. Agar tarbiyachining o'zi sport o'yinlarida faol ishtirok etsa, bolalarning xatti-harakatiga rahbarlik qilsa, sport o'yinlariga o'rgatish ancha tezlashadi. Jismoniy tarbiya mazmuni ijtimoiy – tarixiy tajribaning shunday kismiki, u odam salomatligini sakrashni va mustahkamlashni shuningdek xarakat madaniyatini ta'minlovchi bilimlar, malakalar, kunikmalarni uz ichiga oladi.

Mazmun – sanitariya – gigiyena madaniyati va normalari va koidalarini (tana, ovkat yeyish, turar joy va h.k) bilishni va ularni bajara olishni uz ichiga oladi.

Harakat madaniyati turli harakatlarni ishlab chikilgan normativlarini egallashni va shu asosda muvofiklik, chakkonlik, tezlik, chidamlilik kabi sifatlarni rivojlantirishni nazarda tutadi.

Maktabgacha tarbiya pedagogikasida bola egallashi lozim bulgan madaniy - gigiyenik kunikmalarni kuyidagi guruhlar ajratiladi:

a) ovkat yeyish kunikmalari (ovkatni tartib bilan olish, yaxshilab chaynash, koshikdan, sanchikdan, salfetskadan foydalanish va h.k);

b) uz tanasini parvarish kilish kunikmalari (yuvinish, soch tarash va h.k);

v) xonada tartibga rioya etish, kiyimlardan foydalanish va unga karash kunikmalari (tez kiyinish va yechinish, kiyimlarni tartibli, ozoda saklash va h.k).

Bolalar harakat kunikmalari va malakalarini egallaydigan jismoniy mashklar xam belgilangan:

a) asosiy harakatlar (yurish, yugurish, sakrash, tirmashib chikish, uloktirish, muvozanatni saklash mashklari); umumiy rivojlantiruvchi mashklar, safga turish va kayta safga turish;

b) sport mashklari (suzish, changida yurish, konki uchi shva h.k).

Harakatli uyinlar (mazmunli, mazmunsiz sport tarkibiy kismolari bulgan uyinlar va boshqalar) ham kursatilgan, yozgi va qishki davrda uchastkadan tashqariga qilinadigan uzoq sayrlar kuzda tutilgan.

Jismoniy tarbiya ishining mazmunini belgilab beruvchi asosiy xujjat «Bolajon» takomillashtirilgan tayanch dasturidir. U bolalarni izchil harakat malakalari va kunikmalariga urgatish imkonini beradi, harakatlarning muvofiqliligini rivojlantiradi, jismoniy sifatlar (chaqqonlik, tezlik, chidamlilik)ni tarbiyalaydi.

Jismoniy tarbiya tizimidagi ishlar xilma-xil vositalar yordamida amalga oshiriladi: gigiyenik omillar (tug'ri rejim, maqsadga muvofiqovqatlanish, gigiyenik vaziyat, madaniy-gigiyenik ko'nikmalarni shakllantirish, mustahkamlash uchun), jismoniy mashqlar.

Bolalar hayotining rejimi (tartibi) – bu bedor yurish, uxlash, ovqatlanish, faoliyat xilma-xil turlarining har kuni muayyan izchilikda takrorlanib, oqilona almashinib turishidir. Tartib rivojlanish uchun qulay sharoit ta'minlashi kerak, shuning uchun u bolaning yoshi, uning salomatligi, kattalar mehnatining xususiyatlari, bola tarbiyalanayotgan oila turmushi va muassasaga bog'liq tarzda uzgaradi.

Muayyan vaqt ichida tartibning asosiy tarkibiy qismlari bir maromda va doimiy bulishi uning ajralmas xususiyatlaridir.

Tartibning bir maromdaligi tabiat hodisalarining maromi, organizm faoliyatining maromiga asoslanadi. Bu bedor yurish va uxlashning, tana haroratining o'zgarishi, nafas olish, yurak urishining qisqarish maromida, ovqat xazm qilish traktining ish maromida namoyon bo'ladi va hokazo. Oqilona tartib: 1) bedor yurish va uxlashning eng maqbul nisbati asosida quriladi, bu vaqtda boshmiya qobig'i uchastkalari o'rtasidagi vazifalar qayta taqsimlanadi, olingan axborot qayta ishlanadi; 2) aqliy va jismoniy ishlarning nisbati, ovqat hazm qilish maromini hisobga olish asosida quriladi. Tartibdan chetga chiqish darhol bolaning kayfiyatida, shu bilan birga uning xulq-atvorida namoyon bo'ladi.

Tartibni tuzishda quyidagilarni hisobga olish zarur:

1. Oliy asab faoliyatining yosh xususiyatlarini.
2. Ovqat xazm qilish sistemasi ishidagi yosh xususiyatlarini.
3. Alohida xususiyatlar: asabiy bolalar va asab tizimi zaif bo'lgan bolalar ko'proq uxlashlari kerak.

4. Harakatga bo'lgan yosh ehtiyojlari: bir kecha kunduzdagi harakat miqdori 3 yoshli bolalarda 10-19 ming qadamni, 7 yoshli bolalarda 14-25 ming qadamni tashkil qiladi.

5. Yil fasli, iqlim sharoitlarini bolalarni uyqusini tashkil etishda hisobga olish lozim.

To'g'ri tashkil etilgan ovqatlarni bolalarni to'laqonli jismoniy tarbiyalashning muhim jihati hisoblanadi. Ovqatlanish o'sib borayotgan organizm uchun g'oyat muhimdir, chunki u barcha to'qimalarning normal o'sishi va rivojlanishini ta'minlaydi.

Chiniqtirish deganda organizmning atrof-muhitdagi turli tabiiy ta'sirlar (harorat, namlik, quyosh nuri darajasining o'zgarishi)ga eng ko'p chidamliligi, moslashishini tarbiyalash tushuniladi.

XULOSA

Maktabgacha tarbiyani insonparvarlashtirish uni yangilash jarayonning asosi hisoblanadi. Olimlar, amaliyotchi mutaxassislarining tobora ko'proq qismi maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiyalash tizimi shaxsga majmuali, insoniy ta'sir o'tkazishi, har bir bolaning muntazam va imkon qadar to'la jismoniy rivojlanish huquqi amalga oshirilishini ta'minlashi kerak, degan xulosaga kelmoqdalar. Bolalarni o'rab turgan muhit o'zgarib bormoqda. Oddiy, sodda o'yinlar o'rniga kompyuter o'yinlari kirib keldi. Bolani aqliy, estetik rivojlantirish ustuvorlik kasb etmoqda. Ularni ahamiyatini inkor etmagan holda aytish kerakki, harakatli o'yinlar, sayrlar, tengdoshlari bilan muloqot qilishga bolaning vaqti tobora kamayib ketyapti. O'yin bilan bola faoliyatining boshqa turlari, o'yinlarning har xil turlari orasidagi muvozanatning buzilishi (harakatli va o'tirib o'ynaydigan, alohida va birgalikdagi) maktabgacha yoshdagi bolalar salomatligida ham, harakat qobiliyatlarining rivojlanish darajasida ham o'z salbiy aksini topadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy rivojlantirish muammolarini hal etishning yangi yo'llarini izlash, birinchidan, ko'rsatilgan ziddiyatlarni hal etish zarurati bilan, ikkinchidan, o'sib kelayotgan yosh avlodning jismoniy tayyorgarligi rivoji jarayonini takomillashtirish qonuniyatlarini, metodologik va usuliy sharoitlarini o'rganish zarurati bilan bog'liq. Ilk go'daklikning jiddiy xususiyati bolaning salomatligi, jismoniy rivojlanish holatining o'zaro aloqasi va bir-biriga bog'liqligidir. Shunga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalarni jismonan sog'lomlashtirish, bolaning harakat sohasini rivojlantirish, chaqqon, kuchli, jasur bo'lishdek hayotiy ehtiyojlar asosida harakatga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishning samarali vositalarini izlab topish va asoslab berish dolzarb masala hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tursunov U. "Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi" O'quv qo'llanma, 1992.
2. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi, darslik, tarjima, "O'qituvchi" 1967
3. Salomov R.S., Sharipov A.K. "Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi". Darslik II-jild. T. "JTA PRESS". 2015 y.

ФИО автора: *Xasanova Iroda Alimjonovna*

GulDu pedagogika va psixologiya 2 kurs magistranti

Название публикации: «MEDIA TA'LIM METODLARI ORQALI
O'QUVCHILARNI KREATIV FIKRLASHGA O'RGATISH
TEXNOLOGIYALARI»

Annotatsiya

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

Kalit so'z: ko'nikma, mashg'ulot, malaka

Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi.

Ulugʻdonishmandlardan biri «...kelajak tashvishi bilan yashasang, farzandlaringga yaxshi bilim ber, oʻqit», degan ekan. Yurtimizda ta'lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma'noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma'noda bir necha yuz yillarga tatiydigan oʻzgarish boʻldi, desak xato boʻlmaydi. Bu prezidentimizning kelajagimiz, kelajak avlodimiz haqida qaygʻurib, yurtimizning barcha farzandlari – mening farzandlarim, ular bizlardan koʻra kuchli, bilimli va albatta baxtli boʻlishlari kerak, degan gʻoyasi zamirida donishmandlarcha siyosat yotganini koʻrsatadi.

Ma'lumki, ta'limda ilgʻor pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish oʻquv mashgʻulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qoʻllash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini oʻquv jarayonida qoʻllashga boʻlgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday boʻlishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda oʻquvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga oʻrgatilgan boʻlsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini oʻzlari qidirib topish, mustaqil oʻrganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham oʻzlari keltirib chiqarishga oʻrgatadi. Oʻqituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yoʻnaltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Bugungi kunda ta'limda «Aqliy hujum», «Fikrlar hujumi», «Tarmoqlar» metodi, «Sinkveyn», «BBB», «Beshinchisi ortiqcha», «6x6x6», «Bahs-munozara», «Rolli oʻyin», FSMU, «Kichik guruhlarda ishlash», «Yumaloqlangan qor», «Zigzag», «Oxirgi soʻzni men aytay» kabi zamonaviy texnologiyalar qoʻllanmoqda.

Dars mashgʻulotlarida oʻyin-topshiriqlarni takrorlash yoki mustahkamlash darslarida foydalanilsa ijobiy natija beradi. Oʻyin-topshiriqning qaysi bir turini tanlash darsning turiga, sinf oʻquvchilarining oʻyin-topshiriqlarni bajarishga oʻrgatilganlik

darajasi, ularning bilim saviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari, o'rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada shakllanganiga ham bog'liq bo'lishi kerak.

Ta'limda o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgaralar fikrini anglash va shu fikrni og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon eta olishga o'rgatish masalasiga e'tibor qaratilgan bo'lib, mustaqil fikrlaydigan, nutq madaniyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish asosiy o'rin egallaydi. Millatning turmush tarzi, madaniy yaratuvchanligi uning boy tarixiy merosi asosida o'rganiladi.

Bugungi kun o'qituvchidan ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalaridan o'quv jarayonida foydalanishni talab etmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqib, tajribalarimiz asosida dars mashg'ulotlarida interfaol metodlarni qo'llash orqali ta'lim-tarbiya berish yo'llariga doir fikrlarimizni bayon etamiz. O'ylaymizki, u o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirishda hamkasblarimizga amaliy yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilarni o'z yo'nalishini tanlash va mustaqil hayotga tayyorgarlik ko'nikmalarini shakllantirishdek mas'uliyatli vazifani bajarishda ularning yaqin ko'makchilardan biriga aylanadi. Quyida sinflar kesimida ayrim mavzular asosida o'qitishning zamonaviy usullarini tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar beramiz. Siz undan ijodiy yondashgan holda foydalanasiz va birinchi prezidentimizning: «Har qarichi muqaddas bo'lgan ona yerimizga nisbatan farzandlarimizda g'urur va iftixor, sadoqat tuyg'ularini uyg'otish uchun biz bugun nima qilyapmiz, degan savolga javob izlab ko'raylik», - degan fikrlariga javoban ta'lim va tarbiya berishning zamonaviy usullarini tatbiq etish orqali ko'zlangan maqsadga erishishga o'z hissangizni qo'shasiz degan umiddamiz. «Videotopishmoq» metodi

Hozirgi kunda pedagogik faoliyatda turli axborot vositalari (kompyuter, televideniye, radio, nusxa ko'chiruvchi qurilma, slayd, video va audio magnitofonlar) yordamida ta'lim jarayoni tashkil etilishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'qituvchilar oldida ta'lim jarayonida turli axborot vositalaridan o'rinli va maqsadga muvofiq foydalanish vazifasi turibdi.

Videotopishmoq metodidan foydalanishda quyidagi harakatlar amalga oshiriladi: o'quvchilar e'tiboriga o'rganilayotgan mavzu mohiyatini tasviriy yoritishga yordam beruvchi izohlarsiz bir nechta videolavha namoyish etiladi; o'quvchilar har bir lavhada qanday jarayon aks ettirilganini izohlashadi; jarayonlarning mohiyatini daftarlariga qayd etishadi; o'qituvchi tomonidan berilgan savollarga javob qaytarishadi.

Mazkur metod asosida mavzuga doir kompyuter orqali videolavha namoyish etiladi. O'quvchilar videolavha mavzusi, unda ifodalangan mavzu haqida o'z fikr-mulohazalarini bildirishadi. Masalan, «Elektr jihozlari» (1-sinf), «Yil fasllari» (2-sinf) kabilar asosida o'quvchilarga milliy an'analarimiz, urf-odatlarimiz, iqtisodiy munosabatlar haqida tushunchalar beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Umida Mamadjonova Namangan shahar 48-umumiy o'rta ta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi.
2. www.ziyonet.uz

ФИО автора: Ташкентский институт текстильной и легкой промышленности
Каримова Райхона, студентка 14-20 групп, факультет полиграфических технологий

Название публикации: «ВОСПОМИНАЯ ВЕЛИКОГО МАСТЕРА
УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ»

Есть край, где зимой тихо шепчет весна,

Есть край, где и солнце тоскует по нём,

Есть край, где энергия бьётся огнём

И к счастью рвётся, и мощью ревёт.

Муса Ташмухаммад угли Айбек

Аннотация: В данной статье рассказывается об Ойбеке, поэте, писателе, литературоведе и общественном деятеле, народном писателе Узбекистана, академике Мусе Ташмухаммад оглы Ойбеке и его блестящем творчестве.

Ключевые слова: образ, литературное творчество, эстетическая ценность, художественные средства, фактураю

Яркий представитель Узбекской литературы XX века поэт, ученый и общественный деятель Муса Ташмухаммад оглы Айбек родился 10 января 1905 года в старой части города в небогатой семье кустаряткача. Его детство прошло довольно незабываемо с яркими впечатлениями для поэта. И еще он хорошо помнит первый день ученья. Его дедушка водил Айбека в одну из школ мечети старого города. После этого он ходил во второй класс советский школы. Закончив школу, он поступил в педагогический техникум, после этого он окончил Средне Азиатского государственного университета. В 1930 году он начал читать курс политэкономии и марксизма-ленинизма на экономическом факультете САГУ. У него было две профессии. Но он должен был выбрать один из двух. Как поэт сказал: "В 1935 году настал момент, я почувствовал необходимость выбирать между профессией ученого – экономиста и писателя, и понял, что истинное мое призвание – литература".

Его первый стихотворный сборник по названию "Чувство" вышел в 1926 году, второй - "Флейты сердца" - в 1929. В 1963 году на свет вышел автобиографический роман "Детские воспоминание", где поэт подробно рассказывает о своем жизненном пути. Айбек был не только писателем, общественным деятелем но и занимался переводами. Он перевел ряд глав из "Капитала" Карла Маркса, отрывки из "Фауста" Гете, "Божественной комедий" Данте, но главным в его работе переводчика он считал перевод пушкинского "Евгения Онегина".

"Многому я научился у великих русских писателей, и Пушкин останется навсегда самым близким мне и любимым".-сказал Айбек о Пушкине.Через много лет после первого знакомство с ним он писал в одном стихотворении:

Он мне по милости своей,
И сердца свет, и свет ума.
Как бы поэзия сама,
Дарил, как песню новых дней.

В 1942 году он закончил роман “Навои”, опубликованный впервые на родном языке в 1944 году, а в русском переводе – в 1945. В годы войны поэт начал работать над новым романом – “Солнце не померкнет”, где стремился показать узбеков на фронтах Великой Отечественной войны.

«Священная кровь» — это наикрутейший исторический роман выдающегося узбекского писателя — Айбека, который определенно напоминает роман М.Горького “Мать”. Действие в романе разворачивается сто лет тому назад, а именно, в период Первой Мировой Войны. Оба главных героя разных по стилю и сюжету романов вступают на путь классовой борьбы с угнетателями трудового народа, правда герой настоящего романа — Юлчи — погибает в конце от вражеской пули, проливая свою «священную кровь», кровь праведника, кровь джигита, который не прятался за спинами своих товарищей, а шел своей могучей грудью вперед на защиту интересов трудового народа — на защиту обездоленных. В романе два главных действующих персонажа: простой и прямолинейный бедняк Юлчи, оказавшийся волею судьбы в Ташкенте, и бай-богач Мирза...

Занимался много общественной работой, член Союза писателей Узбекистана, был награжден орденами и медалями СССР, в том числе двумя орденами Ленина. В 2001 году в соответствии с указом Президента страны Айбек был награжден орденом «Буюк хизматлари учун»

.Награды и премии

народный писатель УзССР (1965)

Сталинская премия первой степени (1946) — за роман «Навои» (1945)

Государственная премия УзССР имени Хамзы — за книгу «Детство» (1964)

два ордена Ленина

орден «Буюк хизматлари учун» (25 августа 2000 года) — посмертно

четыре других ордена и медали

В заключение я хочу сказать что, Айбек оставил неизгладимый след, как в истории узбекской литературы, так и сознании и сердце нашего народа. Айбек был истинным любителем литературы. Непрерывное обучение, чтение, исследования, творчество, чтение и перевод мировой литературы, изучение произведений Алишера Навои, Физули, Хазрата Бабур и многих других великих писателей, а также любящая жизнь с любящим сердцем. Он был отцом, который любил свою детей дорого и настоящий маяк для молодых людей, которые хотели учиться. Видно, что Айбек всегда жил большими намерениями. Айбек внес большой вклад в

узбекскую литературу, которую никто не знал, и вывел узбекскую литературу в ряды современной высокой литературы. Узбекская литература стала не меньше любой другой литературы в мире. Творческое наследие Айбека огромно. Полное собрание его сочинений в 20 томах содержит пять романов, четыре повести, восемнадцать поэм, более пятисот стихотворений, множество литературно-критических статей и переводов. Звезда первой величины в истории узбекской культуры, Айбек способствовал тому, чтобы узбекский литературный язык в XX веке обрёл былую славу и стал одним из красивейших языков мира.

Использованная литература

1. Большая Российская энциклопедия: В 30 т. / Председатель науч.-ред. совета Ю. С. Осипов. Отв. ред С. Л. Кравец. Т. 1. А — Анкетирование. — М.: Большая Российская энциклопедия.
2. Ш. Алядин. Я ваш царь и бог.
3. Указ первого Президента Республики Узбекистан от 25 августа 2000 года № УП-2702 «О награждении мастеров литературы и искусства, внесших огромный вклад в развитие узбекской национальной культуры».

ФИО автора: Каримжонова Мунаввар Ибрагимовна

Давлат божхона қўмитасининг Божхона институти “Иқтисодий ва ижтимоий фанлар” кафедраси профессори, PhD, божхона хизмати полковниги

Название публикации: «ЎЗБЕКИСТОН БОЖХОНА ТИЗИМИДА КИНОЛОГИЯ ХИЗМАТИНИНГ АҲАМИЯТИ»

Ўтмишдаги муваффақият келажакнинг кафолати эмас.

Жеймс Галлагер

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон божхона тизимида миллий кинологиянинг тарихи ва аҳамияти, мамлакатимиз иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда хизмат итларининг роли ва ўрни, кинология хизматини ривожлантириш ва такомиллаштиришда ҳамда кинологлар хизмат фаолияти самарадорлигини оширишда баҳолаш мезонларини ишлаб чиқишга оид, шунингдек, хизмат итларини бошқаришда янги инновацион технологияларни қўллаш бўйича таклиф ва тавсиялар ёритилган.

Таянч сўзлар: божхона фаолияти, кинология хизмати, кинология, кинология тарихи, хизмат итларини бошқариш, хизмат итларини ўргатишнинг усуллари, бюджет маблағлари, меъёрий харажатлар, фаолият самарадорлиги, кинологлар фаолиятини баҳолаш, кинологларни рағбатлантириш, кинология хизматида янги инновацион технологияларни қўллаш.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль национальной кинологии в таможенной системе Узбекистана, роль служебных собак в обеспечении безопасности экономики страны, разработка критериев оценки развития кинологических служб и эффективности служб кинологов, а также предложения и рекомендации по использованию новых инновационных технологий в управлении служебными собаками.

Ключевые слова: таможенная деятельность, кинологическая служба, кинология, история кинологии, служебное кинологическое хозяйство, методы подготовки служебных собак, бюджетные средства, нормативные затраты, эффективность работы, оценка деятельности кинологов, стимулирование кинологов, применение новых инновационных технологий в кинологической службе.

Annotation: This article discusses the history and importance of national cynology in the customs system of Uzbekistan, the role and place of service dogs in ensuring economic security of the country, the development of evaluation criteria for the development and improvement of cynology services and the effectiveness of

cynologists, as well as the use of new innovative technologies recommendations are highlighted.

Keywords: customs activities, kennel service, kennel, history of kennel, service dog management, methods of training service dogs budget funds, normative costs, performance efficiency, evaluation of kennel activity, encouragement of kennels, application of new innovative technologies in kennel service.

Кириш

Божхона институтининг шаклланиши, ривожланиши ва такомиллашуви кўп асрлик бой тарихга эга бўлиб, ушбу жараёнлар иқтисодий шарт-шароитлар, иқтисодий ва халқаро муносабатлар таъсирида амалга ошириб келингани жаҳон тараққиёти тажрибасидан маълум. Таъкидлаш жоизки, мустақиллик йилларида мамлакатимизда сифат жиҳатдан янги мустақил божхона тизимини яратишга алоҳида эътибор қаратилди ва бу борада қўйилган мақсадларга эришилиб келинмоқда.

Иқтисодий ислохотларни айниқса, Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясида белгиланган устувор йўналишлари - инсон қадрини юксалтириш ва эркин фуқоролик жамиятини янада ривожлантириш орқали халқпарвар давлат барпо этишда миллий иқтисодиётни ривожлантириш, унинг ўсиш суръатини замон талаблари даражасида таъминлашда божхона фаолияти муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Бу борада божхона омили мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишини ҳамда унинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда, ташқи иқтисодий фаолиятини эркинлаштириш ва ривожлантиришда ижобий таъсир кўрсатди.

Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясидаги белгиланган вазифаларни амалга оширишда божхона омилининг аҳамияти, айниқса, импорт ўрнини босувчи ва экспортга йўналтирилган замонавий ишлаб чиқаришларни иқтисодий дастаклар асосида рағбатлантириш, самарали ташқи иқтисодий фаолиятни ташкил этиш ва эркинлаштириш, давлат бюджети тушумлари яъни божхона тўловларини ўз вақтида ундирилишини таъминлаш, мамлакатимиз ички бозорини ҳар томонлама ҳимоялаш, мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш ва Ўзбекистоннинг халқаро нуфузини ошириш кабиларда намоён бўлади.

Бугунги кунда мамлакатимизда замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона хизмати органлари фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган изчил ислохотлар амалга оширилмоқда. Жаҳон савдо ташкилоти, Жаҳон божхона ташкилоти ва бошқа халқаро ташкилотларнинг стандартлари ва тавсияларини миллий қонунчиликка имплементация қилиш борасида амалга

оширилаётган ишлар божхона маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва божхона тартиб-таомилларини соддалаштиришни талаб этади.

Шунингдек, “қоғозсиз ва электрон божхона” лозим даражада ривожлантиришни, контрабанда, контрафакт маҳсулотларни олиб ўтиш, коррупция, ноқонуний валюта операциялари ва божхона тўловларини тўлашдан бўйин товлашга қарши курашиш усуллари божхона маъмуриятчилигининг замонавий ва синовдан ўтказилган усуллари қўллашни талаб этмоқда.

Шу боис, божхона органлари фаолиятида миллий кинологиянинг ўзига хос ўрни ва аҳамияти мавжуд бўлиб, ҳозирда ушбу йўналиш бўйича кинологларнинг хизмат фаолияти самарадорлигини ошириш, хизмат итларидан унумли фойдаланиш ҳамда уларнинг бошқариш жараёнида янги инновацион технологияларни қўллашни тақозо этади.

Илмий адабиётлар шарҳи.

Ўтган йилларга назар солиб англашимиз мумкинки, кенг кўламли ислохотларнинг гувоҳи бўлдик. Ҳар бир соҳадаги ўзгариш, татбиқ этилган замонавий амалиётлар, лойиҳалар, инсон фаровонлиги ва унинг кадр-қимматини оширишга қаратилган манзилли чора-тадбирларнинг барчаси амалга оширилганлигига амин бўлдик.

Дарҳақиқат ўтган 2017-2021 йилларда мамлакатни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифалар доирасида 300 га яқин қонун, 4 мингдан зиёд Президент фармони ва қарори қабул қилинди.

Халқ ҳокимиятини мустаҳкамлаш, парламентаризмни ривожлантириш ва давлат органлари ҳисобдорлигини таъминлашга қаратилган кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилди.

Сўнгги беш йилда мамлакатимиз иқтисодиёти 24 фоизга, саноат – 34 фоизга, экспорт ҳажми 1,5 баробарга, хорижий инвестициялар ҳажми эса 3 баробарга ўсгани мамлакатимизни қўлга киритган юқори натижалардан далолат беради.

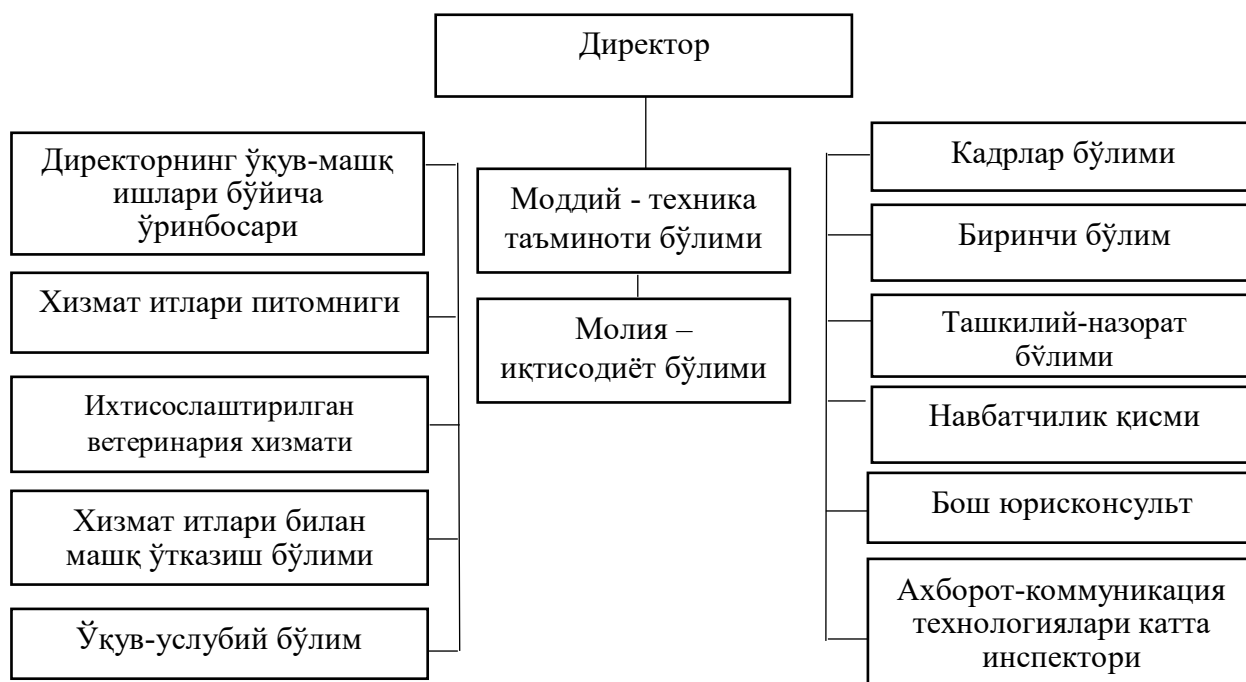
Божхона органлари тизимида ҳам бир қатор ислохотлар амалга оширилиб келинди. Ташқи иқтисодий фаолият соҳасида давлат хизматларининг шаффофлигини ва улардан эркин фойдаланиш имкониятини, мамлакатнинг иқтисодий манфаатларини ҳисобга олган ҳолда, экспорт-импорт операцияларининг мутаносиблигини таъминлаш тадбиркорлик фаолиятини жадал ривожлантириш, инвестиция ва экспорт салоҳиятини ошириш, аҳолининг турмуш шароити ва сифатини яхшилашнинг энг муҳим шартлари ҳисобланади. Шунингдек, божхона фаолияти самарадорлигини ошириш, миллий иқтисодиётни ҳимоя қилиш, контрабанда ва контрафакт маҳсулотларни олиб киришнинг олдини олиш вазифаларини самарали бажариш ҳамда қонун йўли

билан таъқиқланган товарларнинг яъни қурол-яроғ, портловчи, наркотик моддаларни ноқонуний равишда мамлакатимиз ҳудудига олиб кирилиши ва ундан олиб чиқилишининг олдини олиш борасида Давлат божхона органлари тизимида Миллий кинология хизмати катта ўрин тутди.

Шу ўринда кинология ўзи нима, унинг фаолияти қандай, у божхона тизимига нима беради? деган саволларга тўхталиб ўтамиз. Ҳозирги кунда Республикамиз ижтимоий ҳаётини ривожлантириш ва камчиликларни бартараф этиш мақсадида, барча соҳаларда туб ижобий ўзгаришлар олиб борилмоқда. Мана шундай соҳаларидан бири кинологиядир. Кинология қадимги юнон сўзи бўлиб, “kynos” – ит ва “logos” – илм, фан деган маънони англатади. Демак, кинология итларнинг пайдо бўлиш тарихи, зотлари, тузилиши, ҳатти-ҳаракатлари, олий нерв системаси, экстерьер-ташқи тузилиши, анатомияси, физиологияси ҳамда уларни тўғри парваришlash ва овқатлантиришни ўрганувчи фандир. Бошқа соҳалар ичида бу йўналиш нисбатан ёш бўлганлиги боис, ҳали ушбу соҳада бир қатор ишларни амалга оширилиши лозим бўлади.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 12 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона хизмати органлари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5414-сон Фармони қабул қилинди. Шунингдек, ушбу Фармон ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 18 декабрда “Ўзбекистон Республикаси давлат божхона қўмитасининг миллий кинология маркази фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1029-сон қарори қабул қилинган. Ушбу қарорнинг қабул қилиниши Миллий кинология марказининг моддий-техника таъминотини янада ривожлантирилиши билан бирга, балки бугунги тезкор даврда унга мос равишда ўқув ва машқ жараёнларини олиб бориш имконини бермоқда. Бу эса нафақат мамлакатимиз ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларида хизмат олиб бораётган кинологлар балки, бошқа давлатларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларида ҳам хизмат олиб бораётган кинологларни тайёрлашда муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Таъкидлаш жоизки, ушбу қарорга асосан Давлат божхона қўмитаси Миллий кинология марказининг ташкилий тузилмаси 65 кишидан иборат бўлган шахсий таркиби тасдиқланган (1-расм).

1-расм. Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси Миллий кинология марказининг ташкилий тузилмаси⁷⁵

Шунингдек, ушбу қарорга асосан Миллий кинология марказининг хизмат фаолиятини ҳар бир йўналишлари бўйича такомиллаштириш борасида қуйидаги вазифалар белгиланган ҳамда Ўзбекистон Республикасининг “Ветеринария тўғрисида” ги Қонунида белгиланган нормалар асосида мазкур қарорнинг 3-бандига Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 18 январдаги 21-сон қарори билан Миллий кинология марказида хизмат итларига базовий ҳисоблаш миқдоридан келиб чиққан ҳолда шартнома асосида пуллик хизматлар кўрсатиш бўйича қўшимча ва ўзгартиришлар киритилган (2-расм).

Таҳлил ва натижалар

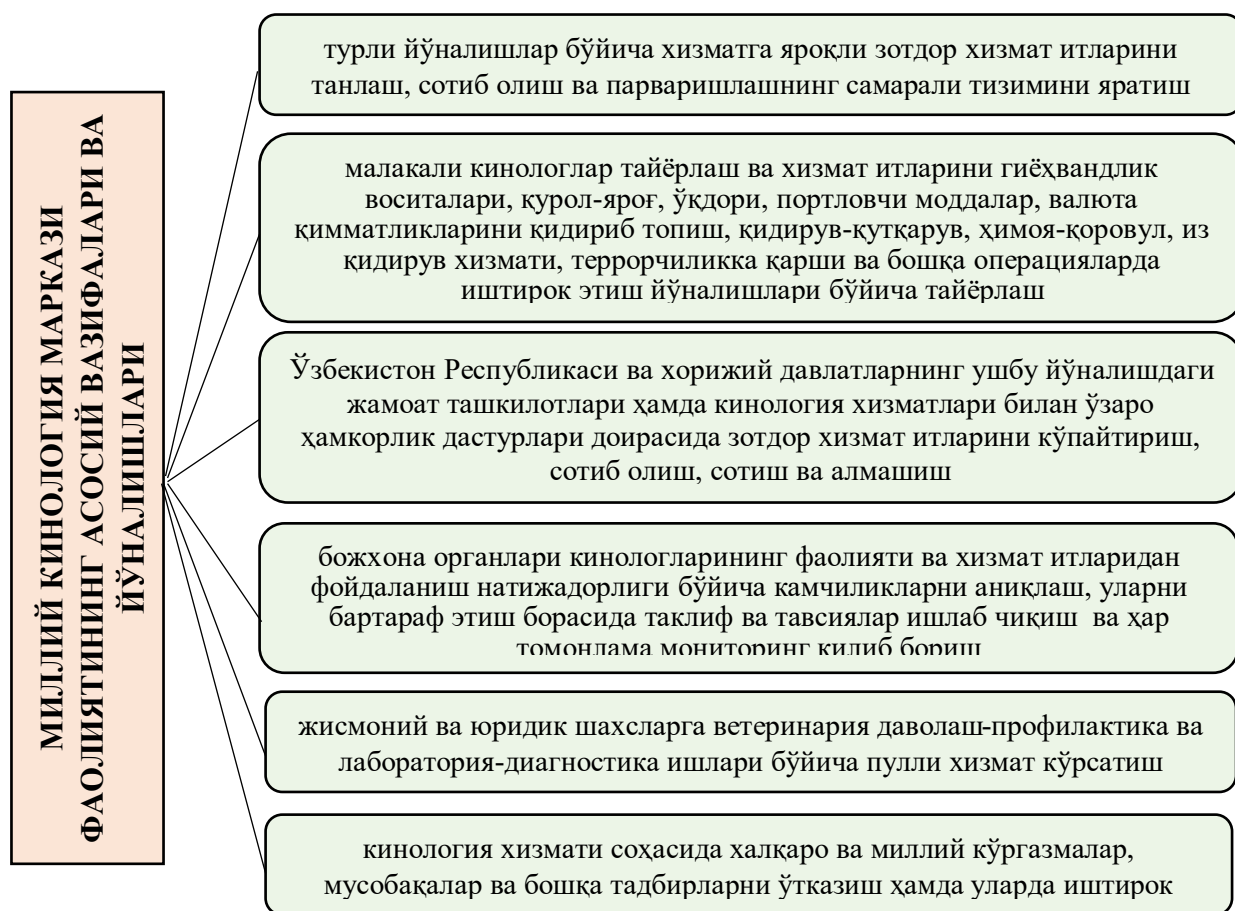
Ҳуқуқни муҳофаза қилиш, хизмат фаолияти самарадорлигини ошириш ва бир қатор жумладан, контрабандага қарши курашиш каби сабабларни эътиборга олган ҳолда, 1996 йилда Давлат божхона қўмитаси ҳузурида Миллий кинология маркази ташкил этилди.

⁷⁵ Маълумотлар асосида муаллиф ишланмаси.

Марказий Осиёда ягона бўлган Миллий кинология маркази ўтган 25 йил давомида биргина республикамызда эмас, бутун Марказий Осиё минтақасида инспектор-кинолог ва хизмат итларини тайёрловчи таянч ўқув марказига айланди. Унинг зиммасига нафақат Давлат божхона қўмитаси, балки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа идоралар учун малакали кинологлар ва хизмат итларини тайёрлаб бериш, мутахассисларни қайта тайёргарликдан ўтказиш, малакасини ошириш ва кинология соҳасида ўқув-услубий базани яратиш ва такомиллаштириш вазифалари юклатилган.

Миллий кинология марказида махсус курсларни ўташ учун барча шарт-шароитлар яратилган бўлиб, компьютер синфига, ҳар бир йўналиш бўйича махсус жиҳозланган ўқув хоналари, имитация хонаси ва кинология соҳасига оид ўқув адабиётлар билан таъминланган бой илмий оммабоп адабиётларга эга. Таъкидлаш жоизки, марказ фаолитида халқаро ҳамкорлик борасида бир қатор аҳамиятга мойил бўлган улкан ишлар амалга оширилган. Жумладан, 2002 йилдан бошлаб Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Гиёҳванд моддалар устидан назорат қилиш ва жиноятларнинг олдини олиш бошқармасининг Марказий Осиёдаги минтақавий ваколатхонаси ҳамда Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти билан фаол ҳамкорликлар йўлга қўйилган.

2-расм. Миллий кинология маркази фаолиятининг асосий вазифалари ва йўналишлари*

Манба: Маълумотлар асосида муаллиф ишланмаси.

Миллий кинология марказида кинологлар томонидан эгалланган кўникма ва билимлари бўйича амалий машғулотларни ўтказиш учун дала шароитини тўлатқис ўзида акс эттирувчи машқ майдонлари, мураккаб жиҳозлар билан таъминланган услубий хоналар мавжуд. Шунингдек, махсус анжомлар билан жиҳозланган машқ-ўргатув майдончаси, климатик ва ландшафт шароитларини ўзида акс эттирган зоналар мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси ДБК
Миллий кинологик марказнинг ўқув ва моддий-техник базаси халқаро талабларга мувофиқлиги боис, 2008 йилда Жаҳон божхона ташкилоти томонидан **“Жаҳон божхона ташкилотининг минтақавий кинология маркази”** мақоми берилган ва меморандуми имзоланган.

Кинолог курсантлар Миллий кинология марказининг ўқув курсларида қуйидаги йўналишлар бўйича тайёрланади (3-расм).

1	• Гиёвандлик воситаларини қидириш (3 ой)
2	• Қурол-яроқ, ўк-дори ва портловчи моддаларни қидириш (3 ой)
3	• Ҳимоя-қоровул хизмати (2 ой)
4	• Қидирув-қутқарув хизмати (3 ой)
5	• Валюта қимматликларини қидириш (3 ой)
6	• Мина қидирув (3 ой)
7	• Тамаки маҳсулотларини қидириш (3 ой)
8	• Из-қидирув (4 ой)
9	• Антитеррор (4 ой)
10	• Ўсимликлар уруғларини қидириш (3 ой)

3-расм. Миллий кинология марказида кинологларни ўқитиш ва хизмат итларини тайёрлаш бўйича мавжуд ўқув курслари⁷⁶

⁷⁶ Маълумотлар асосида муаллиф ишланмаси

Миллий кинология марказида 2021 йилда 341 нафар кинологларни ўқитиш режалаштирилган бўлиб, улардан нафақат божхона органининг кинологлари ушбу йўналишлар бўйича бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар кинологларини ҳам ўқитиш режалаштирилди ва ўқув курслари ушбу режа асосида ташкил этилди ва ўқитилди ҳамда кинологлар тайёрланди. Жумладан, божхона органлари кинологлари 180 нафар, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университетининг 78 нафар кинологлари, Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлигининг 10 нафар кинологлари, Ўзбекистон Республикаси Фавкулотда вазиятлар вазирлигининг 7 нафар кинологлари, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг 46 нафар кинологлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Ўсимлик ва карантини давлат инспекциясининг 20 нафар кинологлари ўқитилди ва юқорида келтириб ўтилган йўналишлар бўйича хизмат итлари тайёрланди.

Бизга маълумки, божхона органларини сақлаб туриш учун барча харажатлар давлат бюджети маблағлари ҳисобидан амалга оширилади. Жумладан, Миллий кинология марказининг хизмат фаолиятини яъни хизмат итларни тайёрлашда кинологларга ва хизмат итлари учун сарфланадиган маблағлар ҳам бевосита давлат бюджетидан ажратилган маблағлар ҳисобидан амалга оширилади.

Юқоридаги маълумотларга кўра бизнинг фикримизча, бу маблағларнинг қай даражада тежамли ва самарали ишлатилиши муҳим аҳамият касб этади. Шу боис, миллий кинология хизмати ва алоҳида олинган хизмат итларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш учун “меъёрий харажатлар” тамойилига асосланган ёндашувдан ҳар бир хизмат туридан унумли фойдаланиш ва ҳар бир ходимнинг (кинологлар) маъсулиятини кескин оширишга йўналтирилган “алоҳида харажат” ва “алоҳида натижа” тамойилига асосланган баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Шунингдек, бугунги кунда бир қатор ривожланган давлатларда хизмат итларини бошқаришнинг ўзига хос услублари мавжуд, аммо МДХ давлатларида ҳамда Ўзбекистон Республикасида кинологлар томонидан хизмат итларини белгиланган вазифаларни бажариш учун тайёрлаш ва бошқаришда *янги илгор инновацион технологияларни қўллаш асосида бошқариш услуги*

ўрганилмаганлиги боис, Миллий кинология марказида хизмат итларини масофадан янги АКТ қўллаган ҳолда бошқаришга ўргатиш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ветеринария тўғрисида” ги Қонуни. ЎРҚ-397-сон. 2015 йил 25 декабрь.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона хизмати органлари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5414-сон Фармони. 2018 йил 12 апрель.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Божхона маъмуриятчилигини ислоҳ этиш ва Ўзбекистон Республикаси давлат божхона хизмати органлари фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-6005-сон Фармони. 2020 йил 5 июнь.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси давлат божхона қўмитасининг миллий кинология маркази фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1029-сон қарори. 2018 йил 18 декабрь.

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг Миллий кинология маркази фаолиятини янада ривожлантириш ва такомиллаштириш тўғрисида”ги 21-сон қарори. 2021 йил 18 январь.

6. Ўзбекистон Республикаси “Божхона Ахборотномаси” иқтисодий, ҳуқуқий. Илмий-амалий журнал. 2019 йил 2-сон.

7. Н.Г.Комлев. Словарь иностранных слов. 2006 г.
<https://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/174604/%D0%9A%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3>

8. Е.Ю.Шлычкова. “Кане Корсо фотоальбом”.
<https://translate.academic.ru/%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3/it/xx/>

ФИО автора: Toshkent to'qimachilik va yengil sanoati instituti 14-20 guruh talabasi
Karimova Rayxona

Название публикации: «SANOAT TARMOQLARI
RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING OBYEKTIV ZARURIYATI»

Annotatsiya: Maqolada milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini ta'minlashda sanoatning ahamiyati va sanoat tarmoqlari raqobatbardoshligini oshirishning obyektiv zaruriyati haqida so'z yuritilgan. O'zbekiston iqtisodiyotida sanoat tarmog'ining rivojlanish dinamikasi tahlil qilingan. Sanoat tarmoqlari raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha ilmiy xulosa va takliflar keltirilgan.

Tayanch so'zlar: milliy iqtisodiyot, yetakchi tarmoqlar, diversifikatsiya, modernizatsiya, sanoat, raqobat, raqobatbardoshlik, sanoat mahsuloti.

Аннотация: В статье рассматриваются значение промышленности в обеспечении национальной конкурентоспособности и объективная необходимость повышения конкурентоспособности отраслей.

Проанализирована динамика развития промышленного сектора в экономике Узбекистана. Описываются научные выводы и рекомендации по повышению конкурентоспособности промышленности.

Ключевые слова: национальная экономика, диверсификация, модернизация, промышленность, конкуренция, конкурентоспособность, промышленные товары.

Annotation: The article deals with the importance industry in ensuring national competitiveness and the objective need for increasing the competitiveness of industries. The dynamics of industrial sector development in the economy of Uzbekistan is analyzed. There are scientific conclusions and recommendations for improving the competitiveness of industrial sectors.

Key words: national economy, leader sectors, diversification, modernization, industry, competition, competitiveness, industrial goods.

Bugungi kunda iqtisodiyotning tobora integratsiyalashuvi, mamlakatimiz iqtisodiyoti jahon iqtisodiyotining ajralmas qismiga aylanib borayotganligi hamda iqtisodiyotni yanada rivojlantirishga yo'naltirilgan islohot va dasturlarning amalga oshirilishi iqtisodiyot tarmoqlarini yanada rivojlantirish va raqobatbardoshligini ta'minlashni obyektiv zaruriyatga aylantirmoqda. Chunki milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi korxona va tarmoqlarning muvaffaqiyatli rivojlanib borishi

hisobiga shakllanadi. Real sektor tarmoqlari ichida sanoat milliy iqtisodiyotning yirik yetakchi sohasi bo'lib hisoblanadi. Mamlakatimizda sanoat korxonalarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, texnik-texnologik qayta jihozlash borasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli ishlar, hududlarda ishlab chiqarish hajmi va sifatini yuksaltirishga xizmat qilmoqda.

Bugungi globallashuv hamda jahon bozori konyunkturasining keskin o'zgarib borishi natijasida sanoat tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichida iqtisodiyotning "lokomotiv" i hisoblangan sanoat tarmog'ini yanada rivojlantirish masalasiga alohida ahamiyat berilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi uchinchi ustuvor yo'nalishining "Tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish" deb nomlangan bandida quyidagi vazifalar belgilab berilgan:

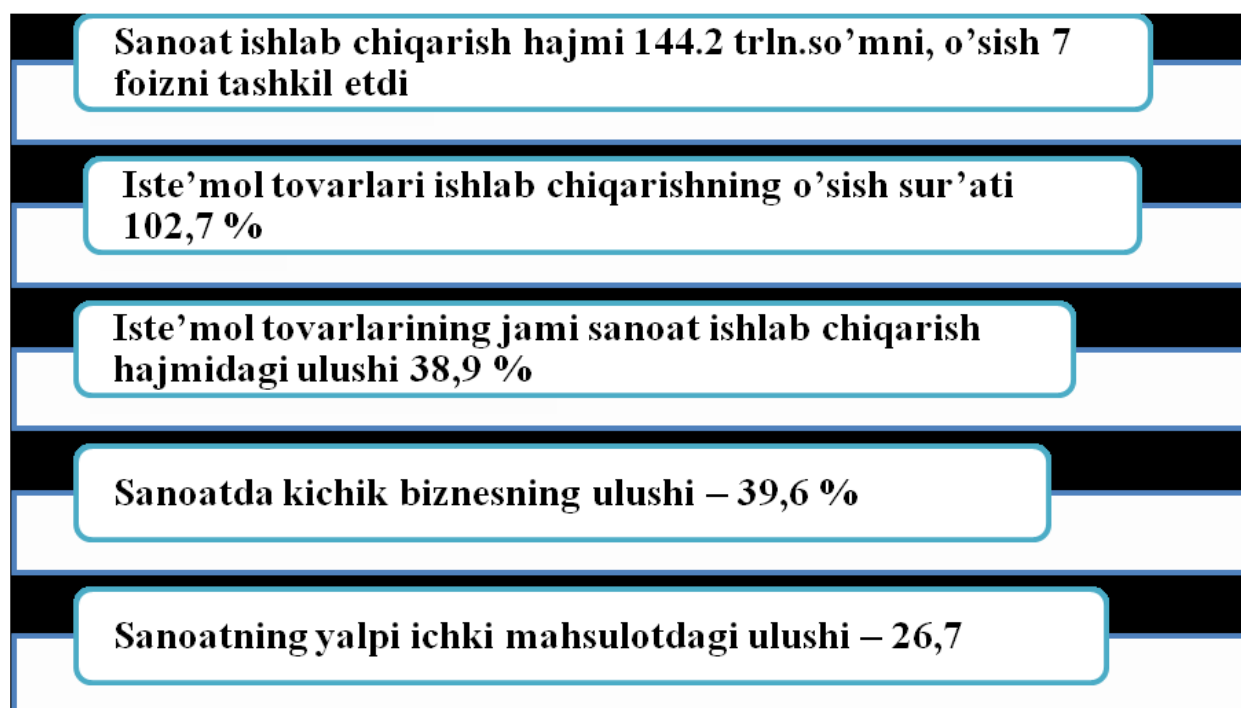
- yuqori texnologiyali qayta ishlash tarmoqlarini, eng avvalo, mahalliy xom ashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo'shimcha qiymatli tayyor mahsulot ishlab chiqarishni jadal rivojlantirishga qaratilgan sifat jihatidan yangi bosqichga o'tkazish orqali sanoatni yanada modernizatsiya va diversifikatsiya qilish;
- iqtisodiyot tarmoqlari uchun samarali raqobatbardosh muhitni shakllantirish hamda mahsulot va xizmatlar bozorida monopoliyani bosqichma-bosqich kamaytirish va boshqalar.

Iqtisodiyot va sanoat vazirligining asosiy vazifalaridan biri sifatida iqtisodiyotni boshqarishning bozor mexanizmlarini joriy va iqtisodiyotning real sektori holati, tashqi bozorlari konyunkturasi hamda global va mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish tendensiyalari bilan bog'liq holda iqtisodiyot asosiy sohalarini rivojlantirish strategiyasini shakllantirish etib belgilandi.

Xorijlik yetakchi olimlarning ilmiy ishlarida, mamlakatimiz iqtisodchi olimlarining ilmiy-tadqiqot ishlarida ham sanoat tarmoqlarida raqobatbardoshlik va uni oshirish masalalari atroflicha yoritilgan, tahlil qilingan hamda rivojlantirish yo'nalishlari bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Jumladan, Kresl va B.Singx raqobatbardoshlikning sanoat va chakana savdoda yalpi qo'shimcha qiymat hamda biznes xizmatlarning yalpi qiymati kabi jihatlariga e'tibor qaratganlar.

Iqtisodchi-marketolog olim M.Porter “Raqobatbardoshlik – tovar, xizmat va bozor munosabatlari subyektining bozorda mavjud bo’lgan o’xshash tovar, xizmatlar bilan va shuningdek bozor munosabatlarining raqobatlashuvchi subyektlari bilan baravar bozorga chiqish xususiyatidir, bu xususiyatni baholash esa yuqori, o’rta va past darajadagi raqobatbardoshliklarni alohida-alohida belgilab berish imkonini beradi”, - deb ta’rif bergan.

O’zbekistonlik iqtisodchi olimlardan Ortiqov A., Maxmudov E. va boshqalar o’z ilmiy ishlarida sanoat tarmog’ining milliy iqtisodiyotda tutgan o’rni, sanoat tarmoqlarini rivojlantirishning strategik yo’nalishlari haqida to’xtalib, ilmiy xulosalar hamda amaliy tavsiyalar keltirilgan. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, sanoat tarmog’ini diversifikatsiya va modernizatsiyalash bo’yicha amalga oshirilayotga chora tadbirlar natijasida sanoat tarmog’i yildan-yilga rivojlanib bormoqda.

1-rasm. 2021-yilda O'zbekiston Respublikasida sanoatning rivojlanish ko'rsatkichlari

Respublika sanoat ishlab chiqarish hajmi tarkibida Toshkent shahri (umumiy hajmning 19.6 % ulushini), Toshkent (14.6 %), Andijon (9.2 %), Qashqadaryo (7.5%) viloyatlari hissasiga to'g'ri kelmoqda. Sanoat ishlab chiqarish hajmi tarkibida eng kam ulush Surxondaryo, Jizzax, Sirdaryo, Namangan va Xorazm viloyatlariga to'g'ri kelmoqda. Aholi jon boshiga sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi Navoiy, Toshkent viloyatlari va Toshkent shahrida boshqa hududlarga nisbatan ancha yuqori. Respublikamizda 2017-yilda 10.2 mingta sanoat korxonalari tashkil etildi.

Ulardan 2.6 mingta korxona Toshkent shahriga, 1144 ta Farg'ona viloyatiga, Toshkent viloyatiga 1057 ta korxona va boshqa hududlarga to'g'ri kelmoqda.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar va dasturlarning bajarilishi natijasida milliy iqtisodiyotda sanoat tarmoqlari rivojlanib bormoqda. Sanoat tarmoqlarining rivojlanib borishi natijasida mamlakatda ishlab chiqarish hajmi va sanoat mahsulotlarini eksport qilishning ortishi, aholining ish bilan bandligini ta'minlashdagi ahamiyati hamda pirovard natijada aholining turmush darajasi va sifatining oshib borishiga xizmat qiladi.

Quyida keltirilayotgan takliflar mamlakat milliy iqtisodiyotida sanoatning ulushini ko'paytirib, uning raqobatbardoshligini oshirishga yordam berishi mumkin:

- Import mahsulotlari bilan raqobatlasha oladigan mahsulotlar ishlab chiqaradigan sanoat korxonalari faoliyatini yo'lga qo'yishni takomillashtirish;
- Sanoat tarmoqlarida iqtisodiyotning "drayveri" hisoblangan investitsiyalar kiritish hajmini yanada ko'paytirish hamda investitsion ishlab chiqarishni rivojlantirish;
- Sanoat tarmoqlarida samarali raqobat muhitini shakllantirish;
- Ishlab chiqarishni modernizatsiya va diversifikatsiyalash hisobiga sanoat tarmoqlarining xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini ta'minlash;
- Sanoatda ilm-fanning eng so'nggi yutuqlari – innovatsiyalarni joriy etish orqali milliy iqtisodiyotda uning ulushini yanada oshirish;
- Sanoatda kichik tadbirkorlik va xususiy sektorning ulushini yanada oshirish va bu orqali aholi turmush darajasi hamda farovonligini oshirish va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Xalq so'zi. 2018-yil 29-dekabr. № 271-272ю
2. Kresl P.K., Singh B. Competitiveness and the Urban Economy// Urban Studies. 1999. Vol. 36. № 5-6.
- 3.lex.uz

ФИО авторов: Toshkent to'qimachilik va yengil sanoati instituti "Korporativ boshqaruv" kafedrası kata o'qituvchisi *Olimov.A* ,14-20 guruh talabasi *Karimova Rayxona*

Название публикации: «PAXTA SANOATINI BARQAROR RIVOJLANTIRISH»

Annotatsiya: Ushbu maqolada paxta xomashyosini yetishtirishni ko'paytirish, paxta tolasini sotish va hisob-kitob mexanizmi hamda paxta sanoatini barqarorlashtirish haqida kerakli ma'lumotlar va qonunchilikda ko'rsatilgan farmon va ularning tadbiqu.

Tayanch so'zlar: klasster, imtiyozli kreditlar, paxtani eksporti va xarajatlarni moliyalashtirish, organik paxta tolasi.

Iqtisodiyot drayverlaridan biri hisoblangan va sezilarli o'sish salohiyatiga ega bo'lgan to'qimachilik sanoati uchun xom-ashyo sifatida paxtaning sifati bir qator o'zaro bog'liq tarmoqlarning rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu munosabat bilan, paxta yetishtirishning zamonaviy usullariga, jumladan, lazer yordamida rejalashtirish, suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy qilish va qishloq xo'jaligi tadbirlariga innovatsion yondashuvlardan foydalanishga jadal o'tish o'ta muhimdir. Keyingi paytda jahon bozorida organik paxtadan tayyorlangan to'qimachilik mahsulotlariga bo'lgan talab tobora ortib bormoqda. Shu bois dunyoning eng yirik xalqaro brendlari bosqichma-bosqich ekologik toza mahsulot ishlab chiqarish tizimiga o'tyapti. Xususan, "Adidas", "H&M", "Nike" brendlari 2025-yilgacha to'liq organik paxta tolasi asosida mahsulot yetkazib berishni rejalashtirgan. Biroq bugungi kunda dunyoda yetishtirilgan paxtaning atigi 8 foizi organik hisoblanadi.

Jahonda organik paxtaga o'sib borayotgan ehtiyoj O'zbekiston uchun qulay imkoniyatdir. Mamlakatimizda ushbu yangi bozorga kirish va uni o'z mahsulotlari bilan to'ldirish maqsadida amaliy ishlar boshlab yuborilgan. Darhaqiqat, 2021-yilda birinchilardan bo'lib Buxorodagi "BCT Cluster" va Toshkent viloyatidagi "TCT Cluster" klasterlarida organik paxta yetishtirish yo'lga qo'yildi. Ushbu loyiha Germaniya xalqaro hamkorlik jamiyatining mamlakatimizdagi vakolatxonasi va "CONTROL UNION" xalqaro sertifikatlash tashkilotlari bilan hamkorlikda amalga oshirildi.

Aytish joizki, organik paxta yetishtirishning mas'uliyati, o'ziga xos talablari bor. Chunki ekishda kimyoviy ishlov berilgan urug'lik chigitdan, g'o'za parvarishi jarayonida kimyoviy va sintetik o'g'itlardan foydalanish, hasharot va kasalliklarga

qarshi kurashda kimyoviy usullarni qo'llash taqiqlanadi. Hamma jarayon tabiiy bo'lishi shart. Ana shu talablar asosida 2021-yilgi mavsumda "BCT Cluster" klasterda 105 gektar, "TCT Cluster" klasterda 200 gektar maydonda organik paxta yetishtirildi. O'rtacha hosildorlik Buxoroda 35 sentnerni, poytaxt viloyatida 31,2 sentnerni tashkil etdi. Tashqi bozor talabidan kelib chiqib, kelgusi 2022-yilda organik paxta maydonlarimiz kengaytirilib, "BCT Cluster"da 500 gektar, "TCT Cluster"da 1000 gektarda ekologik toza xom ashyo yetishtirish rejalashtirilmoqda. O'zbekiston paxta-to'qimachilik klasterlari uyushmasi tizimidagi klaster tomonidan organik paxta yetishtirish hajmi yil sayin ortib borayotganini alohida ta'kidlash zarur. Xususan, 2021-yilda "Textile Technologies Group" ta'sischiligidagi klaster tomonidan Chinoz tumanida 194 gektar, "Art Soft Holding" MCHJ tomonidan Mingbuloq tumanida 18 gektar, "Parvoz Humo Ravnaq Trans" klasteri tomonidan Olot tumanida 930 gektar maydonda organik paxta yetishtirildi.

2023- yil hosilidan boshlab paxta-to'qimachilik klasterlari va Urug'chilikni rivojlantirish markazi tarkibidagi elita urug'chilik xo'jaliklarining paxta hosilini yetishtirish xarajatlarini moliyalashtirish tegishli hosil yili uchun oldingi yilning 1-oktabridan boshlanadi. Paxta xomashyosini yetishtirish maqsadida paxta-to'qimachilik klasterlariga ajratilgan imtiyozli kreditlar paxta xomashyosi yetishtirish bilan bog'liq agrotexnik tadbirlarni moliyalashtirish uchun fermer xo'jaliklariga yo'naltiriladi, bundan paxta-to'qimachilik klasterlariga ular tomonidan ijaraga olingan qishloq xo'jaligi yerlarida paxta xomashyosini yetishtirish uchun ajratilgan kreditlar mustasno. Hujjatga asosan, paxta-to'qimachilik klasterlari tomonidan fermer xo'jaliklariga paxta xomashyosi yetishtirish uchun oldindan to'lov pul shaklida amalga oshiriladi. Bunda, oldindan to'lovni natura shaklida amalga oshirishga yo'l qo'yilmaydi. Qarorga muvofiq, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchilar tomonidan mineral o'g'it, yoqilg'i-moylash mahsulotlari, texnika va texnika xizmatlariga (o'simliklarni kimyoviy himoya qilish vositalaridan tashqari) oid masalalar, shu jumladan, ularni import qilishni mustaqil hal qilinadi, bunga har qanday tarzda aralashish taqiqlanadi.

O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 10- noyabr kuni «Paxta xomashyosini yetishtirish va uning yig'im-terim xarajatlarini moliyalashtirish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorini imzoladi.

Hujjatga ko'ra, 2022 -yil hosilidan boshlab paxta xomashyosini yetishtirishni va paxta yig'im-terimini Qishloq xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash jamg'armasi mablag'laridan moliyalashtirish paxta-to'qimachilik klasterlari va urug'chilikni rivojlantirish markazi tarkibidagi elita urug'chilik xo'jaliklari orqali

amalga oshiriladi. Bundan tashqari, tijorat banklari tomonidan Jamg'arma resurslari hisobidan quyidagilar uchun imtiyozli kreditlar ajratiladi:

-paxta-to'qimachilik klasterlariga paxta yetishtirish uchun — paxta xomashyosi qiymatining 60 foizigacha miqdorda yillik 10 foiz (shundan, 2 foizi bank marjasi) stavkada 24 oyga, shu jumladan, 18 oylik imtiyozli davr va 19-oydan boshlab so'nggi 6 oy davomida teng ulushlarda qaytarish sharti bilan;

-Urug'chilikni rivojlantirish markazi tarkibidagi elita urug'chilik xo'jaliklariga paxta xomashyosi yetishtirish uchun — paxta xomashyosi qiymatining 60 foizigacha miqdorda yillik 10 foiz (shundan, 2 foizi bank marjasi) stavkada 14 oyga;

-paxta-to'qimachilik klasterlari va Urug'chilikni rivojlantirish markazi tarkibidagi elita urug'chilik xo'jaliklariga paxta yig'im-terimini moliyalashtirish uchun — paxta xomashyosi qiymatining 20 foizigacha miqdorda yillik 10 foiz (shundan, 2 foizi bank marjasi) stavkada 12 oyga, shu jumladan, 3 oylik imtiyozli davr bilan.

Paxta-to'qimachilik klasterlariga paxta xomashyosi xaridi bo'yicha yakuniy hisob-kitob uchun 12 oygacha muddatga milliy valyutada ajratiladigan tijorat kreditlari bo'yicha foiz stavkasining Markaziy bank asosiy stavkasidan oshadigan, lekin 10 foiz punktidan ko'p bo'lmagan qismini qoplash uchun Jamg'arma hisobidan kompensatsiya to'lanadi. Bunda, yakuniy hisob-kitob uchun ajratiladigan tijorat kreditlari bo'yicha kompensatsiya xarajatlari respublika budjetidan moliyalashtiriladi.

Paxta tolasini qayta ishlash quvvatiga ega bo'lgan paxta-to'qimachilik klasterlariga 2021- yil hosili uchun paxta xomashyosini yetishtirishga ajratilgan imtiyozli kreditlar 2022- yil sentabr oyidan boshlab 6 oy davomida teng ulushlarda qaytarilishi belgilandi. Bunda, Jamg'arma hisobidan ushbu maqsadlar uchun tijorat banklariga ajratilgan resurslarni qaytarish imtiyozli kreditlarni qaytarish muddatiga mutanosib ravishda uzaytiriladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, bularning bari O'zbekistonda ekologik toza mahsulot yetishtirish va ishlab chiqarish borasida jadal ishlar olib borilayotgani samarasidir. Xalqimizda "Sara urug' — hosil bo'liq" degan purma'no hikmat bor. Bundan anglashiladiki, yuqori hosildorlikka erishishning birlamchi sharti sifatli nav va urug'likka ega bo'lishdir. Shuning uchun O'zbekiston paxta-to'qimachilik klasterlari uyushmasi tizimidagi klasterlarda har bir hudud tuproq-iqlim sharoitiga mos, kasallik va hasharotlarga chidamli, ayni paytda ekstremal sharoitlarga moslashuvchan navlarni tanlab ekishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 16-noyabrda PF-14-son Farmoni.
2. Paxtani qayta ishlash atamaları va ta'riflari. O'zDST 581.2002.
3. Andijon "Paxta sanoat" hududiy aksiyadorlik birlashmasining haxta tozalash korxonalari qurilishi va ularning rekonstruksiya ishlaridagi tajribasi. –Toshkent 2000.; ToshDAU,
4. Yakubov.M.M. va boshqalar. Paxtani tayyorlash va saqlash texnologiyasi.

Internet saytlari:

1. [http://www. cotton technology](http://www.cotton technology) – texnologiya xlopka sirsa.
2. <http://www. cotton storage technology> –texnologiya xraneniya xkopka sirsa.
3. <http://www. O'zpaxta sanoat.uz>- O'zbekiston paxta sanoati sayti

ФИО автора: *G'oyibov Elyor Ilhomovich*

Mirzo Ulug'bek nomidagi

O'zbekiston Milliy Universiteti

Ijtimoiy Ish Kafedrası

2-kurs magistratura talabasi

ФИО научного руководителя: *Latipova Nodira Muxtorjonovna (Prof.)*

Название публикации: «YOSHLAR BILAN IJTIMOIIY ISHNI KOMPLEKS YONDASHUV ASOSIDA SAMARALI TASHKIL ETISH»

Annotatsiya. So'nggi yillarda O'zbekistonning turli xil sohalarida yoshlarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlash, o'z salohiyatini to'laqonli ro'yobga chiqarish uchun qulay imkoniyatlar yaratish, jamiyat va davlat ishida ishtirokini kengaytirish, ijtimoiy-iqtisodiy yangilanishlar davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari hisoblanadi.

Kalit so'zlari: Huquq, qonuniy manfaat, siyosat, jamiyat, ustuvor yo'nalishlar.

Аннотация. В последние годы приоритетом государственной политики стало обеспечение прав и законных интересов молодежи в различных сферах Узбекистана, создание благоприятных условий для полной реализации ее потенциала, расширение участия в жизни общества и государства, общественно-экономическая модернизация.

Ключевые слова: Право, законные интересы, политика, общество, приоритеты.

O'zbekistonda so'nggi yillarda yoshlar sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar yoshlarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlash, o'z salohiyatini to'laqonli ro'yobga chiqarish uchun qulay imkoniyatlar yaratish, jamiyat va davlat ishida ishtirokini kengaytirish, ijtimoiy-iqtisodiy yangilanishlar davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari hisoblanadi.

2020-yil 20-noyabr Prezident Shavkat Mirziyoyev Toshkentning Chilonzor tumanini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiy ettirish masalalari muhokamasi yuzasidan mahalla raislari, yoshlar, mutasaddilar ishtirokida yig'ilish o'tkazdi. Ushbu yig'ilishda davlatimiz rahbari tomonidan Toshkentda yoshlar bilan ishlash bo'yicha yangi tizim bo'ladi, Shahar yoshlari forumi o'tkaziladi. Toshkent yoshlari karvonboshi bo'lishi kerak degan fikrlari barcha barcha poytaxtlik yoshlarni to'liqlantirdi.

Poytaxt tumanlarida «loyihalar fabrikasi» tashkil etib, yoshlarning biznes tashabbuslarini amalga oshirishga ko'maklashish zarurligi qayd etildi. Ta'kidlandiki, eng asosiy vazifa qaror qabul qilish jarayonida yoshlarning ehtiyojlari, talab va istaklari, ularning taklif va tashabbuslari ustuvor ahamiyatga ega bo'lishi lozim. Bunday yondashuv esa muammolarni bevosita joylarga chiqib «mahallabay» kesimda o'rganishni va yoshlar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilishni taqozo etadi. Bu borada muhim jihatlardan biri sifatida qabul qilinayotgan chora-tadbirlarning manzilliligi, vazifalar va maqsadli ko'rsatkichlarning hamda ularni amalga oshiruvchi mas'ullarning aniq belgilab qo'yilishiga e'tibor qaratiladi. Vazifalar esa yoshlar bandligini ta'minlash, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil qilish, huquqbuzarliklar profilaktikasi, vatanparvarlik tuyg'usini mustahkamlashdan iborat bo'lib, ular har bir tuman, shahar kesimida amalga oshiriladi. Ayni vaqtda, mazkur vazifalarni amalga oshirish jarayonida parlament nazorati o'rnatilmoqda, davlat hokimiyati idoralarining jamoatchilik oldida hisobdorligi mexanizmlari belgilab qo'yilmoqda. Hokimlar har oyda xalq deputatlari Kengashida qilingan ishlar yuzasidan hisobot berishlari hamda OAV, shu jumladan ijtimoiy tarmoqlar orqali axborot berishlari talab etiladi. Bunday yondashuv o'z navbatida, yoshlar bilan ishlash sohasidagi ishlarning samaradorligini belgilab beradi.

Ma'lumki, davlat rahbari yoshlar bilan ishlash sohasida belgilangan vazifalarni aniq hisob-kitob va ilmga asoslangan noan'anaviy yondashuv asosida amalga oshirish lozimligini alohida ta'kidlagan. O'zbekiston Prezidenti tomonidan belgilab berilgan vazifalarni samarali hal qilishda davlat boshqaruvi idoralari, jamoat tashkilotlari, tadbirkorlik subyektlari, ziyolilar va olimlar bilan tizimli hamkorlikni kuchaytirish kerakligiga alohida to'xtaldi. O'z o'rnida bunday hamkorlik yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularning dolzarb muammolarini hal qilish, qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan jamiyat, davlat, tadbirkorlik va intellektual resurslarning barchasini birlashtirish va safarbar qilishga asoslangan bo'lishi lozimligi ta'kidlandi. Shu bilan birga, yoshlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan davlat dasturlari ijrosi ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish bu boradagi muhim vazifalardan hisoblanadi.[1].

Vatan ichra vatanli, ya'ni boshpanali bo'lish har bir yosh oilaning orzusi. Yangi turmush qurgan yigit-qiz yo'qki, farzandlarini o'zining uyida dunyoga keltirib, ulg'aytirishni istamasa. Barcha tuman va shaharlarda, jumladan, chekka hududlarda "Yoshlar uylari"ni qurish

bo'yicha to'rt yillik aniq reja ishlab chiqilgani yosh oilalarning mana shu orzusiga etishishi yo'lida umid mayog'i bo'ladi. So'nggi yillarda olib borilgan islohotlar samarasi o'laroq, mamlakatimizda yoshlarni qo'llab-quvvatlashning kompleks tizimi yaratildi. Bilimli, keng dunyoqarashga ega vatanparvar yigit-qizlarni tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri etib belgilandi. Yoshlarga muammo emas, rivojlanishning asosiy drayveri, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning faol ishtirokchisi, yangi g'oyalarning dadil tashabbuskori, xalqimizning tayanchi va suyanchi sifatida yondashilmoqda.

O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini yangi bosqichga olib chiqish, sohadagi muammolarga yechim topish, vakolatli organlar faoliyatini samarali tashkil etish va muvofiqlashtirish maqsadida 2020-yilda davlat organi — Yoshlar ishlari agentligi tashkil etildi.

Yoshlar bilan bog'liq soha va yo'nalishlardagi muammolarni hal etishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish maqsadida yaxlit infratuzilma yaratildi. Jumladan, Oliy Majlis Senatida Yoshlar, madaniyat va sport masalalari qo'mitasi tashkil etildi, Oliy Majlis Qonunchilik palatasida esa Yoshlar masalalari bo'yicha komissiya faoliyati yo'lga qo'yildi.

Innovatsion rivojlanish vazirligi qoshida Yoshlar akademiyasi tashkil etildi. Mamlakatda ilk bor ish boshlagan O'zbekiston volontyorlari assotsiatsiyasi respublika bo'ylab 70 dan ortiq volontyorlik guruhlarini birlashtirdi. Chet elda o'qiyotgan va mehnat qilayotgan yoshlarimiz bilan doimiy aloqalar o'rnatish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish hamda qo'llab-quvvatlash maqsadida O'zbekiston yoshlari umumjahon assotsiatsiyasi tashkil etildi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Yoshlar — 2030 kun tartibi" dasturiga ko'ra, yoshlarning sifatli bilim olishi uchun imkoniyat yaratish barcha davlatlarning zimmasidagi eng asosiy vazifalardandir. Mamlakatimizda ta'lim tizimida keng ko'lamli islohotlar natijasida Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablar tashkil etildi. Keyingi besh yilda oliy ta'lim muassasalari soni ikki barobar oshirilib, 2016-yildagi 77 tadan 141 taga yetdi, oliy ta'limga qabul kvotasi ham 3 barobar oshirilib, 28 foizga yetkazildi. Yosh ayol-qizlarning ta'lim olishi uchun qo'shimcha imkoniyat yaratilib, 3 ming nafardan ortiq qiz uchun alohida grantlar ajratilgani ham ta'kidlab o'tishga arzigulik dalil. Oliy ta'lim muassasalarida a'lo baholarga o'qiyotgan 3,5 ming talabaning shartnoma to'lovi uchun 10 milliard so'm mablag' ajratildi. Chin yetim, nogiron, Mehribonlik uyida tarbiyalangan va

boquvchisini yo‘qotgan 729 nafar talabani 2,1 milliard so‘mlik to‘lov shartnoma mablag‘lari “Yoshlar ta‘lim granti” loyihasi doirasida, 3,5 ming nafarga yaqin talabani 13 milliard so‘mlik to‘lov shartnoma mablag‘lari “Yoshlar daftari jamg‘arma”lari hisobidan qoplab berilgani ham bu boradagi islohotlar samarasidir. Yoshlar bilan ishlashda axborot-ma‘rifiy ishlar samaradorligini ta‘minlash, jumladan, yoshlarga oid davlat siyosatining va yoshlarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qabul qilinayotgan chora-tadbirlarning mazmun-mohiyatini tushuntirish, yoshlar bilan ishlash bo‘yicha ilg‘or amaliyotni ommalashtirish hamda mamlakat taraqqiyoti uchun muhim vazifalarni hal qilishda yoshlarning faol ishtirokini ta‘minlash kerak. Yoshlarga “O‘zbekiston uchun 100 g‘oya”, “Yoshlar: 1+1”, “Har bir tadbirkor – yoshlarga madadkor”, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari hamda, “Loyihalar fabrika” “Yoshlar kichik sanoat zonolari”si kabi loyihalarning ahamiyatini alohida tushuntirish kerak. Shuningdek Mamlakatimizda yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalash, ularning hayotga mustaqil qadam qo‘yishlari uchun barcha zarur sharoitlarni yaratishga qaratilgan tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Yoshlarni madaniyat, san‘at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularning axborot texnologiyalari bo‘yicha savodxonligini oshirish, yoshlar o‘rtasida kitobxonlikni targ‘ib qilish, xotin-qizlar bandligini ta‘minlash vazifalarini o‘z ichiga olgan beshta muhim tashabbus amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, yoshlarda zamonaviy tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish va yangi ish o‘rinlarini yaratish orqali ularning bandligini ta‘minlash, voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklar va jinoyatchilik profilaktikasini samarali tashkil etish, oilaviy ajrimlarning oldini olish, yosh avlodda mustahkam vatanparvarlik g‘oyasi hamda qat‘iy fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish borasida qator muammolar saqlanib qolmoqda.

Mamlakatimizda yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalash, ularning hayotga mustaqil qadam qo‘yishlari uchun barcha zarur sharoitlarni yaratishga qaratilgan tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

So‘nggi yillarda yoshlarga oid davlat siyosatining huquqiy asoslarini mustahkamlash maqsadida “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilindi .

O'zbekistonda 30-iyun –“Yoshlar kuni” deb e'lon qilindi. Turli sohalarda yuksak natija va yutuqlarga erishayotgan fidoyi yoshlarimizni rag'batlantirib borish maqsadida “Mard o'g'lon” davlat mukofoti va “Kelajak bunyodkori” medali ta'sis etildi.

Yoshlarni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularning axborot texnologiyalari bo'yicha savodxonligini oshirish, yoshlar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini ta'minlash vazifalarini o'z ichiga olgan beshta muhim tashabbus amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, yoshlarda zamonaviy tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish va yangi ish o'rinlarini yaratish orqali ularning bandligini ta'minlash, voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar va jinoyatchilik profilaktikasini samarali tashkil etish, oilaviy ajrimlarning oldini olish, yosh avlodda mustahkam vatanparvarlik g'oyasi hamda qat'iy fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish borasida qator muammolar saqlanib qolmoqda.

Yoshlarning qadr-qimmati-yoshlarning ijtimoiylashuvi, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy g'oyalarni rivojlantirish va yosh avlodga jamiyat tomonidan, uning tarkibiy ijtimoiy guruhlar va ijtimoiy stitutlari tomonidan qo'yiladigan o'zgarmas me'yoriy talablar mahsulotidir. Asosiy ijtimoiy manfaatlarning aksi sifatida, yoshlarning sub'ektiv ijtimoiy mavqeini, uning dunyoqarashini va muayyan axloqiy tamoyillarini ifodalaydi. Ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi, global dunyoda raqobatning ortishi sharoitida har bir davlat va jamiyatning bu jarayonda raqobatbardoshligi yoshlarning intellektual rivoji hamda ularning iste'dodi va qobiliyatlarini to'liq amalga oshirishga e'tibor berishga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun bu masala har doim davlatlarning uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan barcha strategiyalarda aks ettirilgan. O'zbekiston Respublikasining 2017-2021 yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar strategiyasi ham bu borada istisno bo'lmadi. Unda alohida bo'lim davlatning yoshlar siyosatini takomillashtirishga bag'ishlangan. U O'zbekistonning 10 million fuqarosi yoki mamlakat aholisining 31 foizini tashkil etuvchi yoshlarga nisbatan davlat siyosatining samaradorligini oshirishga qaratilgan bir qator ustuvor vazifalarni qamrab oladi. 2016-yil sentyabrda “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi qonunning 5-modda. Yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagilar belgilangan.

- Yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash;
- yoshlarning hayoti va sog'lig'ini saqlash;
- yoshlarning ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish;
- yoshlar uchun ochiq va sifatli ta'limni ta'minlash;
- yoshlarni ishga joylashtirish va ularning bandligi uchun shart-sharoitlar yaratish;

Yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash; yoshlarni axloqiy negizlarni buzishga olib keladigan xatti-harakatlardan, terrorizm va diniy ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zo'ravonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan himoya qilish; yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish; iqtidorli va iste'dodli yoshlarni qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish; yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish; yoshlarda sog'lom turmush tarziga intilishni shakllantirish, shuningdek yoshlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish va yoshlar sportini ommaviy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish; yosh oilalarni ma'naviy va moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ular uchun munosib uy-joy va ijtimoiy-maishiy sharoitlarni yaratish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar tizimini amalga oshirish; yoshlarning huquqlari va erkinliklarini ro'yobga chiqarish sohasida faoliyatni amalga oshiruvchi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish. Shuningdek, 2021-yil 18-yanvar kuni qabul qilingan "O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi qarorda Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosati sohasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. O'tgan vaqt ichida yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, shijoatli yoshlarni tarbiyalash borasida alohida tizim yaratildi.

O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi, Oliy Majlis palatalari huzurida Yoshlar parlamentlari, O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi qoshida Yoshlar akademiyasi tashkil qilindi. Hududlarda "Loyihalar fabrikasi" ish boshladi.

Yosh avlodning sogʻlom oʻsishi, sifatli taʼlim olishi va barkamol shaxs boʻlib voyaga yetishini taʼminlash, shuningdek, yoshlarning madaniyat, sanʼat, sport, axborot texnologiyalari va kitob oʻqishga boʻlgan qiziqishini har tomonlama qoʻllab-quvvatlashga qaratilgan “besh muhim tashabbus”ni joriy etish boʻyicha samarali ishlar amalga oshirilmoqda. Yurtimizda tashkil etilayotgan yangi davlat va nodavlat maktabgacha taʼlim tashkilotlari, umumtaʼlim maktablari, oliy oʻquv yurtlari, nufuzli xorijiy universitetlarning filiallari, zamonaviy IT-parklar, madaniyat muassasalari va sport inshootlari, mutlaqo yangi namunadagi taʼlim maskanlari–“Prezident maktablari”, “Temurbeklar maktabi”, “Ijod maktablari” bugungi globallashuv sharoitida raqobatga qodir boʻlgan yetuk kadrlarning yangi avlodini tarbiyalashga xizmat qilmoqda.

Yoshlarni qoʻllab-quvvatlash tizimini tubdan isloh qilish va yanada rivojlantirish maqsadida 2021-yil mamlakatimizda “Yoshlarni qoʻllab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili” deb eʼlon qilindi. Yoshlar sohasidagi muammolarga samarali yechimlar ishlab chiqish, shuningdek, mamlakatimizda 2020-yil dekabr oyida tashkil etilgan Oʻzbekiston yoshlari forumida hamda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga va xalqimizga Murojaatnomasida qayd etilgan yoshlarga oid davlat siyosatini yangi bosqichga olib chiqish bilan bogʻliq vazifalar ijrosini taʼminlash borasida alohida ishlar olib borish koʻrsatilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz–T: “Oʻzbekiston”, 2017. - 488 b.
2. Khaydarova Rano Anvarovna. (2021). THE PROCESS OF ADAPTATION OF YOUNG PROFESSIONALS IN PRESCHOOL EDUCATION. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR), 5(6), 10–11.
3. Шаюсупова А. А., Хайдарова Р. А. Формирование педагогической компетентности преподавателя языкового вуза в системе непрерывного образования //Бюллетень науки и практики. – 2019. – Т. 5. – №. 6.

ФИО автора: *Astanakulov Turob Maxammadievich*

Surxandaryo viloyati Sherabod tumani 63 umumiy o'rta ta'lim maktabi amalyotchi
psixologi

Название публикации: «XALQ PEDAGOGIKASIDA FARZAND
TARBIYASHIGA BO'LGAN MUNOSABAT»

O'zbek xalq poetik ijodida bolalarni oilada va bola yashab turgan muhitda insoniy fazilatlarni tarbiyalashning juda uzoq zamonlardan beri davom etib kelayotgan o'ziga xos xilma-xil metod va vositalari mavjud ekanligi ko'rinadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, xalq ijodi ham shu orqali xalq pedagogikasida qo'llaniladigan: tushuntirish, namuna ko'rsatish, odatlantirish (o'rganish, mashq qildirish), iltimos qilish, tilak-istak bildirish, yolvorish-iltijo qilish, maslahat berish, ko'ndirish, undash, ma'qullash, rahmat aytish, duo qilish, olqish (oq yo'l tilash), taqiq qilish, ta'na (gina, o'pka) qilish, masxara - mazax qilish, majbur qilish, tanbeh berish, koyish, qarg'ash, qo'rqitish, uzr so'rash, ont - qasam ichirish, la'natlash, so'kish, urish, kaltaklash metodlari bo'lsa-da, yoshlarning insoniy fazilatlarini tarbiyalashda asosan: o'git-nasihat, ibrat ko'rsatish, ma'qullash va maqtash, alqash, mukofotlash, qoralash - qarg'ish, jismoniy jazo berish kabi metodlardan foydalanilgani ko'zga tashlanadi. O'git va nasihat xalq og'zaki ijodida bolalarda insoniy-fazilatlarni tarbiyalab etishtirishda eng ko'p qo'llaniladigan metodlardan biridir. Avvalo kishilarni kishi tomonidan qadrlanishi, kishilik burchini anglash, halol va rostgo'y bo'lish, yaxshilik haqida teran fikr yuritilgan xalq maqollari asosan pand-nasihat shaklida tinglovchiga (ii shaxs) nisbatan maslahat, nasihat, istak va buyruq shaklida ishlatiladi. Masalan:

Qoramug'ning donasi bo'lguncha,

Bug'doyning somoni bo'l!

Yomonning yaxshisi bo'lguncha,

Yaxshining yomoni bo'l!

Yomon bilan yo'ldosh bo'lma,

Nodon bilan sirdosh bo'lma!

Birovga o`lim tilaguncha
Joy berganga joy ber,
Jon berganga — jon.
Qadrlasang qadring oshar,
Qadrsizdan hamma qochar.
Sen o`zingni maqtama,
Seni birovlar maqtasin.
O`zingga umr tila!

Kabi maqollar tinglovchilarga nisbatan o`git-nasihat shaklida aytilgandir. Bolalarni insoniylik ruhida tarbiyalashda qo`llaniladigan eng xarakterli shakllardan biri, xalq donishmandlarining axloq va odob yuzasidan aytiladigan hikmatli so`zlari - maqollarini u yoki bu ertak orqali hal qilinishi kerak bo`lgan muammo sifatida ishlatilishidir. Ya'ni axloq va odob masalalariga bag'ishlangan xalq maqollarining naqadar hayotiy haqiqat ekanligini ma'lum ertak mazmuni orqali ochib berilishidir. Masalan, «har kim etsa — o`ziga» ertagida bir kambag'al bo`zchi kampir bo`lib, u har doim «har kim etsa — o`ziga» deb yurar ekan. Undan qo`shnilari bezor bo`ladi va podshohga arz qilishadi. Podshoh zaharlangan osh edirib o`ldirishni maslahat beradi. Kampirning qo`shnilari bir laganda zaharlangan osh olib chiqishadi. Kampir oshni tokchaga olib qo`yadi-da, ishini davom ettira beradi.

"podshohning ikki o`g`li bo`lib, shu kampirga yaqin joyda yashaydigan domladan ta'lim olishar ekan. Ular har kuni o`qishdan keyin kampirnikiga kirib uning bo`z to`qishini tomosha qilishar ekanlar. Ular bugun ham kampirnikiga kirishadi, suv so`rab ichisha-di. Ularning tokchadagi oshga ko`zi tushadi va qattiq turib oshni so`rab olib eyishadi. Podshohning bolalari til tortmay o`lib qolibdi. Podshoh kampirning «har kim etsa — o`ziga» naqlining ma'nisiga tushunibdi. Biroq kampirga yomonlik qilgani uchun ikki bolasidan ajralibdi. Kampirning qo`shnilariga jazo beribdi, lekin foyda bermabdi. Donolarning: «yoqma pisharsan, qazima tusharsan» deganlarining ma'nisi ham shunda ekan».

Ana shunday voqeani «uch og`iz o`git» ertagida ham ko`ramiz. «...bir odamning takash degan o`g`li bor ekan. U odam o`g`lini cho`pon qilib, cho`llarda

mol boqishga qo`ygan ekan... Kunlardan bir kuni takashning oldiga bir chol kelibdida,

yigitga: «agar sen qo`ylaringni menga bersang, men senga uch og`iz o`git aytaman» - debdi. Yigit ko`nibdi. Shunda chol quyidagi uch og`iz o`gitni:

— azondagi oshni tashlab ketma;

— tuz ichgan erga yomonlik qilma;

Chap qo`ling urishsa, o`ng qo`ling aralashsin,— deb aytibdi.,

Yigitni otasi uydan haydab yuboribdi. U borib podshoning xizmatiga kiribdi.

Podshoning kichik xotini yigitni yo`ldan urish uchun ko`p urinibdi. Lekin yigit «tuz ichgan erga yomonlik qilma» o`gitiga qattiq amal qilibdi. Alamzoda bo`lgan podshoning xotini yigitni podshoga yomonlabdi. Podsho uni o`ldirmoqchi bo`lib, keng maydonga katta qozon qurdiribdi, suv qaynattirib shu suvga tashlatib o`ldiradigan bo`pti. Xiz-matchilarga erta ertalab kim birinchi bo`lib maydonga kelsa shuni qozonga tashlashni buyuribdi. Yigitni yoniga chaqirib ertasi erta bilan o`sha erdan egarloq turgan otni olib kelishini buyuradi.

Ertalab yigit maydonga jo`naydi. Podshoning xotini bu ishlardan xabardor ekan, u ham o`limi oldi-da bo`lsa ham yigitni yana bir ko`rish maqsadida uning izidan maydonga jo`naydi. Yo`lda bir kampir yigitni nonushta qilib ketishga qistaydi. Yigit oldin rad qiladi. So`ng «ertalabki oshni tashlab ketma» degan o`git esiga tushib ovqatlanishga o`tiradi. Shu zamon podshoning xotini ilgarilab maydonga etib boradi. Xizmatchilar uni tutib qozonga tashlashadi... Podsho yigitga katta in'om beradi. U uyga qaytadi. Qarasa, xotinining oldida bir yosh yigit yotgan emish. U xanjarini olib har ikkalasini o`ldirmoqchi bo`ladi. Shunda «chap qo`ling urishsa, o`ng qo`ling aralashsin» o`giti esiga tushib, ularni uyg`otadi, qarasa, xotini yonidagi o`z o`g`li bo`lib, u etti yil davomida katta bo`lib o`sib qolgan ekan.

«nurali boyvachcha» ertagida ham yuqoridagi ertakning mazmuni boshqacha shaklda beriladi. Shu bilan birga xalq donishmandlari tomonidan yaratilgan maqol shaklidagi o`git-nasihatlariga amal qilmaydigan qaysar, o`jar kishilarni xalq tajribalarini tan olishga, unga amal qilishga da'vat etadigan hamda shu orqali yoshlarga tarbiyaviy

ta'sir ko'rsatadigan ertaklar ham ko'plab uchraydi.

Jumladan «zolim podshoh» ertagida: «qari bilganin pari bilmas», «eshonim deb eshagimdan ayrildim» ertagida: «er-xotin qo'sh ho'kiz»; «maslahatli ish bitar, bemaslahat ish boshga etar» kabi maqollar o'git-nasihat yo'sinida uqtiriladi.

Demak, xalq og'zaki ijodida insoniylikni tarbiyalash haqidagi o'gitnasihatlarni maqollar orqali uqtirilishi bilan birga ayrim ertaklarda axloq va odob yuzasidan aytilgan maqollarning mazmunini obrazli bayon qilib berilishi orqali ham o'sha maqollarni naqadar hayotiy haqiqat ekanligi uqtiriladi. Shuningdek, maqollarning g'oyalari xalq donishmandlarining uzoq tarixiy davrlar davomida to'plangan va takror-takror sinovdan o'tgan turmush-tajribalari sifatida vujudga kelgan, yaratilganligi ilgari suriladi. Shu orqali yoshlarni ijobiy xatti-harakatlarga ega bo'lgan obrazlardan namuna olishga, unga erishishga targ'ib qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Inomova "Farzand nihol, ota-ona bog'bon"-T.: "Ozbekiston" 1993y
2. O.Musurmonova "Olia ma'naviyati milliy g'ururi" -T.: "Ozbekiston" 2000y
3. M.Murodov "O'zbek qadriyatlari"
4. O.Musurmonova "Ma'naviy qadriyat va yoshlar tarbiyasi".-T.: "Ozbekiston" 1996 y

ФИО автора: *A'zamova Sarvinoz Aftandil qizi*

BuxDU Psixologiya (faoliyat turlari bo'yich) ta'lim yo'nalishi

1-kurs magistranti

Название публикации: «XOTIRA VA UNING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI»

Annotatsiya

Ushbu maqolada xotira jarayoning o'rganilish tarixi va uning o'ziga xos xususiyatlari nazariy tahlil qilingan va uning inson hayotidagi ahamiyati yoritib o'tilgan

Аннотация

В данной статье проводится теоретический анализ истории изучения процесса памяти и его специфических особенностей, а также его значения в жизни человека.

Annotation

This article provides a theoretical analysis of the history of the study of the process of memory and its specific features, as well as its significance in human life.

Frantsuz klassik psixologiyasining vakili P'er Jane xotira jarayoni haqida shunday degan: "Xotira bu - yo'qlikni engishdir". Rus psixologi G. K. Sereda esa xotira jarayoni haqida quyidagi ta'rifni bergan: "Xotira - bu oldingi ishning mahsuli va kelgusi harakat (jarayon, tajriba) uchun shart bo'lgan aqliy jarayon." Inson borliqni, atrofidagi dunyoni sezish, idrok va tafakkur qilar ekan bu jarayon odatda izsiz yo'qolmaydi.

Xotira - miyaning xossasi bo'lib, u ma'lumotni eslab qolish, esda saqlash, esga tushurish va unutishni ta'minlaydigan jarayonlarga asoslanadi. Xotira tufayli inson ongi hozirgi kun bilan cheklanib qolmay, balki o'tmish tajribasi va bilimlarini o'z ichiga oladi. Yodlash tufayli odam his-tuyg'ular yordamida yoki boshqa kognitiv jarayonlarning (idrok, tasavvur, fikrlash, nutq) ishi natijasida olgan yangi ma'lumotlarni xotirasiga olib qoladi.

Xotirani o'rganish uni ilmiy tadqiq qilish ko'p asrlar oldin ma'lumotni eslab qolish va saqlashga qodirligini taxmin qilishgan. Shu bilan birga, xotira doimo o'rganish jarayoni (ya'ni, axborotni to'plash) bilan bog'liq bo'lgan va xotirani tushuntirishga urinishlar har doim ma'lum bir tarixiy davrda ma'lum bo'lgan ma'lumotlarni saqlash usullari bilan mos kelgan. Shunday qilib, qadimgi yunonlar, o'sha paytda qabul qilingan yozib olish

usuliga ko'ra, ba'zi moddiy zarralar ko'rinishidagi ma'lumotlar boshga kirib, miyaning yumshoq moddasida, masalan, loy yoki mumda iz qoldiradi, deb hisoblashgan.

Qadimgi yunon faylasufi Aristotel (miloddan avvalgi 4-asr) idrok etish jarayonida chiqarilgan jismdan chiqadigan moddiy zarrachalar miyaga kirib boradi va miya moddasida xuddi loy yoki mumda iz qoldirganidiki iz qoldiradi, deb taxmin qilgan.

Keyinchalik 19-20-asr boshlarida - telefon tarmog'i, elektron kompyuterlar, magnitafonlar va boshqa qurilmalar, xotira mexanizmlari kabi tizimlarning yaratilishi munosabati bilan xotira mexanizmlari ta'sir qilish mexanizmlari printsiplariga muvofiq talqin qilindi.

Xotirani o'rganish psixofiziologiya fanining birinchi sohalaridan biri bo'lib, unda eksperimental usul qo'llanilgan, o'rganilayotgan jarayonlarni o'lchash va ular bo'ysunadigan qonunlarni tavsiflashga urinishlar qilingan.

O'tgan asrning nemis psixologi G.Ebbinghaus texnikani taklif qildi, uning yordamida sof xotira qonuniyatlarini, boshqacha aytganda, tafakkurdan mustaqil ravishda izlarni bosib chiqarish jarayonlarini o'rganish mumkin edi. Hech qanday assotsiatsiyani keltirib chiqarmagan ma'nosiz bo'g'inlarni yodlashdan iborat bo'lgan bu usullar G.Ebbinghausga materialni o'rganish (esda saqlash)ning asosiy egri chiziqlarini olish, uning asosiy qonuniyatlarini tavsiflash, izlarning xotirada saqlanish muddatini o'rganish imkonini berdi.

G. Ebbinghausning klassik tadqiqotlarini nemis psixiatri E. Krepelening ushbu uslublarni ruhiy o'zgarishlarga uchragan bemorlarda yodlash jarayoni qanday borishini tahlil qilishda qo'llagan.

Hayvonlarning xulq-atvorini ob'ektiv o'rganishning rivojlanishi bilan, ayniqsa, oliy nerv faoliyat qonuniyatlarini o'rganishdagi dastlabki qadamlar bilan xotirani o'rganish sohasi sezilarli darajada kengaydi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida mashhur amerikalik psixolog E.Torndik birinchi marta hayvonda ko'nikmalarni shakllantirish jarayonini o'z tadqiqotining predmetiga aylantirdi, uning maqsadi hayvonning labirintda o'z yo'lini topishni qanday o'rganganligi va qanday qilib harakat qilganligi tahlil qilingan. O'zlashtirilgan ko'nikmalarni bosqichma-bosqich mustahkamlanishi isbotlangan.

XX asrning birinchi o'n yilligida bu jarayonlarni o'rganish yangi ilmiy shaklga ega bo'ldi.

Akademik I.P.Pavlov shartli reflekslarni o'rganish usulini taklif qildi, uning yordamida yangi aloqalarni shakllantirish va mustahkamlashning asosiy fiziologik mexanizmlarini kuzatish mumkin edi. Oliy nerv faoliyati haqidagi ta'limot va uning asosiy qonuniyatlari keyinchalik xotiraning fiziologik mexanizmlari haqidagi bilimlarimizning asosiy manbai bo'lib xizmat qildi.

Insonda xotiraning yuqori shakllarini birinchi marta tizimli o'rganish xizmati taniqli sovet psixologi L.S.Vigotskiyga tegishli bo'lib, u 1920-yillarning oxirida birinchi marta xotiraning yuqori shakllarini rivojlantirishni maxsus tadqiqot mavzusiga aylantirgan va shogirdlari A.N.Leontyev va L.V.Zankovlar bilan birgalikda xotiraning oliy shakllari aqliy faoliyatning murakkab shakli bo'lib, o'zining kelib chiqishiga ko'ra ijtimoiy va tuzilishiga ko'ra vositachi ekanligini ko'rsatdi va eng murakkab rivojlanishining asosiy bosqichlarini kuzatdi.

Xotira jarayonlari fikrlash jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan ixtiyoriy mnestik faoliyatning eng murakkab shakllarini o'rganish Sovet tadqiqotchilari tomonidan sezilarli darajada to'ldirildi. Ular ixtiyorsiz esda saqlash qonuniyatlariga e'tibor qaratdilar, ongli, mazmunli yodlash jarayonida yuzaga keladigan yodlangan materialni tashkil qilish shakllarini batafsil bayon qildilar. Sovet psixologlari A. Smirnov va P.I.Zinchenkoga tegishli bo'lgan bu tadqiqotlar insonning mazmunli faoliyati sifatida xotiraning yangi va muhim qonuniyatlarini ochib berdi, yodlashning vazifaga bog'liqligini yoritib berdi va asosiy usullarni bayon qildi.

Psixikaning eng muhim xususiyati shundan iboratki, individ tashqi ta'sirotlarning aks ettirilishidan o'zining keyingi hatti-harakatlarida doimo foydalanadi. Individual tajriba ortib borishi hisobiga xulq-atvor sekin-asta murakkablashdi. Agar tashqi dunyoning miya qobig'ida hosil bo'ladigan obrazlari beiz yo'qolib ketaversa, tajribaning shakllanishi mutlaqo mumkin bo'lmay qolar edi. Bu obrazlar bir-biri bilan o'zaro turli xil aloqalar bog'lagan holda mustahkamlanib, saqlanib qoladi hamda hayot va faoliyat talablariga muvofiq tarzda yana boshqatdan namoyon bo'ladi.

Individning o'z tajribasini esda olib qolishi, esda saqlashi va keyinchalik uni yana esga tushirishiga xotira deb ataladi.

Biz sezgan, idrok qilgan narsalar iz qoldirmasdan yo'qolib ketmaydi, balki ma'lum darajada esda saqlanib qoladi va qulay sharoitda yoki kerak bo'lganda esimizga tushadi. Kunlik tajribamiz shuni ko'rsatadi, esda qolgan narsalarning hammasi ham esimizga tushavermaydi, ularning bir qismi unutiladi. Unutish ham xotiraga oid hodisadir. Esda qolgan narsa xotira materialini, esda saqlanib turadigan va esga tushiriladigan narsa esa xotiraning mazmunini tashkil qiladi. Ongimiz aks ettirgan narsalarni mustahkamlash, saqlab qolish va keyinchalik tiklashdan iborat bo'lgan aqliy faoliyat xotiradir.

Xotira jarayonlarning har biri alohida mustaqil psixik xususiyat hisoblanmaydi. Ular faoliyat davomida shakllanadi va o'sha faoliyat bilan belgilanadi. Muayyan bir materialni esda olib qolish hayot faoliyati jarayonida individual tajriba orttirilishiga bog'liqdir. Esda olib qolingan narsani keyinchalik bo'ladigan faoliyatda qo'llash uchun uni esga tushirish taqozo etiladi. Muayyan bir materialning faoliyat doirasidan chiqib qolishi esa uning unitilishiga olib keladi. Materialni esda saqlash uning shaxs faoliyatidagi ishtirokiga bog'liq bo'ladi. Chunki har bir muayyan paytda kishining xulq-atvori uning butun hayotiy tajribasi bilan belgilanadi.

Xotira shaxs psixik hayotining eng muhim, belgilovchi xususiyati hisoblanadi. Xotiraning roli «O'tmishda yuz bergan» narsani aks ettirish bilangina cheklanib qolmaydi. Shuningdek, xotira barcha psixik jarayonlarning eng muhim xarakteristikasi bo'lishi bilan birga inson shaxsining birligi va yaxlitligini ta'minlaydi. Xotira faoliyati esda olib qolishdan boshlanadi. Biz hamisha biror narsa yoki hodisani idrok qilamiz, biror narsa yoki hodisani esda olib qolamiz. Esda olib qolish jarayoni eng avval miya po'stida idrok qilinayotgan narsalar - buyum, surat, so'z, fikr va hokazolarning «izlari» hosil bo'lishidan va ayni vaqtda esda olib qolinadigan material bilan kishida mavjud bilim va tajriba o'rtasida, esda qoladigan materialning ayrim qismlari yoki elementlari o'rtasida bog'lanish vujudga kelishidan iboratdir.

Esda olib qolishning ikki turi mavjud: assosiativ va mantiqan esda qoldirish. Bir vaqtda va bir joyda birin-ketin idrok qilingan ikki yoki bir qancha narsa va hodisalarning

obrazlari o'rtasida miyada hosil bo'ladigan bog'lanish assosiativ bog'lanish yoki assosiatsiya deyiladi. Masalan, birorta ashulani eshitib turib, ayni zamonda shu ashulani aytayotgan odamning o'zini ham ko'rsak, shu ashulani idrok qilish o'rtasida yondosh assosiatsiya hosil bo'ladi. Assosiatsiyaning yondoshlik assosiatsiyasidan tashqari o'xshashlik, qarama-qarshilik turlari ham mavjud.

Ma'nosiga tushunib yoki mantiqan esda olib qolish jarayonida asosiy o'rinda fikrlash jarayonlari turadi. Esda qoldirilayotgan materialning ayrim qismlari va elementlari o'rtasidagi ma'no va mantiqiy bog'lanishlarni fikr yuritish yo'li bilan ochiladi. Ma'no bog'lanishlarni ochish birorta narsaning obrazini oddiy esda olib qolish emas, balki narsa va xodisalarga xos bo'lgan eng muhim va zaruriy bog'lanishlarni ochish demakdir, bir guruh doirasiga kirgan narsa va hodisalarning umumiy va muhim belgilari, ular o'rtasidagi sabab va natija bog'lanishlarini aniqlash demakdir.

O'tmishda idrok qilingan narsalarning his-tuyg'u, fikr va ish harakatlarning ongimizga qaytadan tiklanishi esga tushirish deyiladi. Esga tushirishning nerv-fiziologik asosi bosh miya po'stida ilgari hosil bo'lgan nerv bog'lanishlarning qo'zg'alishidir.

Idrok qilingan narsalar miyamizda o'rnashib qolishi, esimizda turishi tufayli, ular turli usulda esimizga tushishi mumkin. Esda saqlash deyilganda ilgari tug'ilgan taasurot, fikr, his-tuyg'u va ish harakatlarning jonlanib, takrorlanib turishga moyillik paydo qilishi va mustahkamlanishini tushunamiz. Ana shunday moyillikning hosil bo'lishi va mustahkamlanib qolishi nerv sistemasining plastiklik deb ataluvchi alohida xususiyatga ega bo'lishi bilan bog'liq. SHuning uchun ham nerv sistemasi ilgari bo'lib o'tgan tassurotlarni takrorlashga tayyor turadi. Unutish-ilgarilari esda olib qolingan narsalarning ongimizdan tamomila yo'qolishi, ya'ni uni esda tutishga batamom qarama-qarshi jarayon deb tushunamiz. Bu xato fikrdir. Esdan chiqarish xotirani ko'pgina keraksiz detallardan holi qilish va eslab qolingani umumlashtirish, shu orqali uning saqlanib qolishiga yordam beradi. Esdan chiqarishning o'ziga xos xususiyati uning bir tekisda bo'lmasligidir. Esdan chiqarishning oldini olish uchun u materialni shunday, biroq o'z vaqtida takrorlash kifoyadir, chunki esdan chiqarilgan narsani qayta tiklash uchun anchagina mehnat talab qilinadi.

Xotira kishi hayoti va faoliyatining barcha jabhalarida ishtirok etishi sababli uning namoyon bo'lishi shakllari ham benihoya rang-barangdir. Xotiraning turlarga bo'linishi, eng avvalo, esda olib qolish va yana qayta esga tushirish jarayonlari o'rin olgan faoliyatning aynan o'ziga xos xususiyatlar bilan bog'liq bo'lishi kerak. Bu xotiraning u yoki bu turi kishida uning psixik tuzilishiga xos xususiyat sifatida gavdalanagan hollar uchun ham to'g'ridir. Muayyan psixik xususiyat faoliyatda gavdalanmasidan oldin unda shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Karimova V. M. «Psixologiya» T.Sharq 2002y
2. G'oziyev E. G'. «Umumiy psixologiya» 1-2 tom. Toshkent-2002 y
3. Ivanov P.I., Zufarova M. «Umumiy psixologiya» T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati, 2008 yil
4. Климов Е.А. «Общая психология». Реч, Москва-2001
5. Штерн А.С. «Введение в психологию» М.: Академия Спб 2002.

ФИО авторов: *Mansurova Gulsum Zainiddinovna* Assistant of the Department of Endocrinology

Ergashev Arslonbek Shukhratjonov, student, Samarkand State Medical Institute

Olimboboev Firuz Akhrorjonov student, Samarkand State Medical Institute

Bafoeva Malika Murodova student, Samarkand State Medical Institute

Название публикации: «DEFINITIONS OF QUALITY OF LIFE IN PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES»

keywords: Diabetes, effectiveness evaluation

Introduction: Type 2 diabetes mellitus (DM) is a chronic disease, the scale of which is comparable to an epidemic. Currently, about 463 million people in the world suffer from type 2 diabetes, while the incidence continues to grow steadily.

The goal of type 2 diabetes treatment is to prevent the occurrence and progression of micro- and macrovascular complications, as well as to achieve the quality and life expectancy of people without carbohydrate metabolism disorders.

In a number of randomized clinical trials, the importance of achieving glycemic control has been proven to prevent the development of late complications of diabetes mellitus.

In real clinical practice, the effectiveness of the treatment of patients with type 2 diabetes, as a rule, is determined by the physical state of health, including the dynamics of glycemic control and late complications of the disease. However, from the standpoint of long-term compensation for a chronic disease, satisfaction with treatment and quality of life (QoL) are no less important indicators of the effectiveness of therapy.

Diabetes mellitus has a negative impact on the quality of life, affecting many of its aspects, including psychosocial ones. This is due to the need to modify lifestyle, periods of carbohydrate metabolism decompensation, the development and progression of disease complications, and an increased risk of disability [6–8]. Lower quality of life is observed in patients receiving more complex treatment regimens, having complications of diabetes, comorbid diseases [9]. According to the results of a study by S.N. Slagter et al., QoL in individuals with type 2 diabetes and morbid obesity (MO) is significantly lower than in patients with type 2 diabetes and less severe obesity.

Over the past ten years, a lot of papers have been published on the assessment of QoL in patients with type 2 DM and MO after bariatric surgery. However, studies of treatment satisfaction and quality of life in patients with type 2 diabetes and MO who received different insulin regimens have not yet been conducted.

Aim:

The present study assessed the quality of life and satisfaction with treatment in patients with type 2 diabetes mellitus and morbid obesity treated with different insulin regimens.

Material and methods

Thirty-four patients were enrolled in a prospective, randomized, open-label, 24-week clinical trial, of which 30 completed the study protocol and were included in the subsequent analysis of the results. For randomization of patients, a block method was used using a table of random numbers. Study participants were divided into four treatment groups. The first group ($n = 17$) received basal-bolus insulin therapy and metformin (BBIT + M), the second group ($n = 17$) received ultrashort-acting insulin in the multiple prandial injections regimen and metformin 1

At baseline and after 24 weeks of treatment, QoL and patient satisfaction with the treatment were also studied. The Russian-language version of the validated questionnaire ADDQoL-19 (Audit of Diabetes-Dependent Quality of Life - 19) was used to assess QoL, and patient satisfaction with treatment - DTSQ (Diabetes Treatment Satisfaction Questionnaire). The use of the Russian-language versions of the ADDQoL-19 and DTSQ questionnaires in the study was approved by C. Bradley, and a license agreement dated September 26, 2016 No. SV 620 was signed.

The study included patients who met the inclusion criteria and signed a voluntary informed consent to participate in the study. The document was approved by the local ethics committee

Results and discussions:

After 24 weeks of treatment, there was no statistically significant difference in the achieved level of HbA1c between the groups ($p = 0.658$), which indicated the potential effectiveness of each of the studied regimens of insulin therapy in patients with type 2 DM and MO under strict medical control.

Six months later, in the first and second groups, the daily doses of insulin were significantly higher than in the third and fourth groups - 14 and 10 versus 12 and 16 IU, respectively. The largest number of insulin injections per day was also recorded in those who received BBIT + M and PI + M - 5 and 5, respectively, while in patients on BI + M + E and PI + M + E therapy, this indicator was 1 and 3. The highest weight loss after 24 weeks of treatment was achieved by patients in the BI + M + E and PI + M + E groups - -5 [-5.5; -2.0] and -4 [-6; -2] kg, while in the groups BBIT + M and PI + M there was an increase in weight by 2 [1; 4] and 3 [-0.75; 5.00] kg, respectively ($p = 0.029$).

A more detailed analysis of glycemic control indicators, anthropometric data, metabolic parameters in patients with type 2 DM and MO who received various insulin therapy regimens is presented in earlier publications.

The weighted mean QoL score in type 2 DM patients with MO, regardless of the insulin therapy regimens used, both at baseline and after 24 weeks of treatment, remained low and did not differ statistically significantly between the groups ($N_{in} = 2.086$, $p = 0.555$, $N_{after\ 24\ weeks} = 2.432$, $p = 0.488$). The dynamics of the weighted average QoL score in the studied groups is presented in.

When processing the answers to the questions of the ADDQoL-19 questionnaire, initially in all patients with type 2 DM and MO, a decrease in QoL was found in all 19 domains, however, to the greatest extent in such domains as leisure (1st domain), vacation (4th), relations with relatives (6th), appearance (10th), anxiety about the future (14th), financial situation (15th), dependence on others (17th), the ability to choose what and when to eat and drink (18th and 19th). Six months later, in the first group, there was a decrease in QoL in almost all domains, but more significantly in the domains "leisure", "professional activity", "travel", "vacation", "self-confidence". In patients of the third group, after 24 weeks of treatment, there was an improvement in QoL in the vast majority of domains.

In addition to QoL, the degree of satisfaction with the treatment was assessed. When analyzing the initial data obtained using the DTSQ, only one third of the patients in each group were satisfied with the prescribed therapy (from 30 to 36 points). Assessment of satisfaction with the treatment in all four groups at baseline and after 24 weeks is presented.

The results obtained indicated low satisfaction with treatment in all study groups. After 24 weeks in the groups BI + M + E ($W = -3.64$, $p = 0.001$), PI + M + E ($W = -2.645$, $p = 0.008$) and PI + M ($W = -2.866$, $p = 0.004$) there was a statistically significant increase in the degree of satisfaction with the treatment, while in the group BIT + M ($W = -0.261$, $p = 0.794$) it remained low. By the end of the observation period in the BI + M + E group, the number of patients satisfied with the treatment (30–36 points) increased by 30% (9 people) ($p = 0.012$), while in the second group it increased by 5% (2) ($p = 0.687$), in the fourth group - by 7% (3) ($p = 0.689$). In the BBIT + M group, on the contrary, a decrease in the proportion of patients with an acceptable value of the total score, reflecting satisfaction with the treatment, was recorded by 15% (6) ($p = 0.046$). The change in the distribution of patients depending on the degree of satisfaction with the treatment provided is shown in Fig. 9. After 24 weeks, the total score of satisfaction with the treatment provided was statistically significantly different between the groups ($H = 27.63$, $p = 0.001$). Thus, it was the highest in those who received BI + M + E, the lowest in patients on therapy with BBIT + M. The difference in indicators between the groups was as follows: $p_{1-2} = 0.04$, $p_{1-3} = 0.001$, $p_{1-4} = 0.001$, $p_{2-3} = 0.006$, $p_{2-4} = 0.566$, $p_{3-4} = 0.048$.

Thus, in patients with type 2 DM and MO who received empagliflozin in combination with both basal and prandial insulin, the degree of satisfaction with the treatment increased against the background of a decrease in body weight and HbA1c levels.

In the course of our work, a statistically significant but weak negative correlation was found between the level of HbA1c, glucose, and the average total DTSQ score, which indicates an increase in satisfaction with the treatment when individual indicators of glycemic control are achieved. However, in the works of other authors, a significant correlation between the HbA1c level and the total DTSQ score in patients with type 2 diabetes was either not detected at all or was insignificant. Thus, improvement in glycemic control is not always the same as patient satisfaction with treatment.

Conclusion

In patients with type 2 diabetes and MO, the administration of basal or prandial insulin in combination with empagliflozin and metformin improves quality of life and increases satisfaction with treatment. Such therapy is characterized by comparable efficacy, lower risk of hypoglycemia. In addition, it is accompanied by a decrease in body weight compared with the use of a basal-bolus regimen of insulin therapy and a regimen of multiple prandial insulin injections.

Literature:

1. Исламов Н. Х., Шадыев У. Х., Саламова Л. А. Применение «Бетаметазон-Дарница» в лечении микробной экземы //Тюменский медицинский журнал. – 2011. – №. 2. – С. 50-51.
2. Саттарова Х. Г. и др. Особенности использования имуноферментного анализа при диагностике эхинококкозов //Общество и инновации. – 2020. – Т. 1. – №. 1/S. – С. 598-603.
3. Salamova L. A., Baratova M. R., Islamov N. H. Does bacterial vaginosis cause pelvic inflammatory disease //ISJ Theoretical & Applied Science, 11 (91). – 2020. – С. 250-254.
4. Ахмедов Ш. К. и др. Эффективность влияния антиоксидантов и иммуностимуляторов на иммунологический статус больных сифилисом //Достижения науки и образования. – 2020. – №. 1 (55). – С. 111-114.
5. Сувонкулов У. Т. и др. Распространенность кожных лейшманиозов среди населения в эндемичных районах Узбекистана //Общество и инновации. – 2020. – Т. 1. – №. 1/S. – С. 592-597.
6. Абдуллаев Х. Д. и др. Определение цитокинового статуса у больных с псориазом на фоне стандартного лечения //Общество и инновации. – 2020. – Т. 1. – №. 1/S. – С. 625-629.

7. Нарзикулов Р. М. и др. КЛИНИКО-ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА БОЛЬНЫХ ГОНОРЕЕЙ ЖЕНЩИН В САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ //ВЕСТНИК ВРАЧА. – С. 92.
8. Саттарова Х. Г. и др. Особенности использования имуноферментного анализа при диагностике эхинококкозов //Общество и инновации. – 2020. – Т. 1. – №. 1/S. – С. 598-603.
9. Ачилова О. Д. и др. Эхинококкоз касаллигини иммуноташхислашда антигенларни қўллашнинг тамоиллари //Общество и инновации. – 2020. – Т. 1. – №. 1/s. – С. 598-603.
10. Salamova L. A., Baratova M. R., Islamov N. H. Does bacterial vaginosis cause pelvic inflammatory disease //ISJ Theoretical & Applied Science, 11 (91). – 2020. – С. 250-254.
11. Baratova M. R., Salamova L. A., Islamov N. H. Epidermal parasitic skin diseases as a neglected category of diseases related to poverty //ISJ Theoretical & Applied Science, 11 (91). – 2020. – С. 259-264.
12. Islamov N. H., Baratova M. R., Salamova L. A. Factors related to the efficiency of treatment by a doctor-dermatovenerologist and the recommended treatment of gonorrhea //ISJ Theoretical & Applied Science, 11 (91). – 2020. – С. 255-258.

ФИО автора: *Н.Б. Усмонова*

преподаватель -стажер УзГУМЯ

Ташкент, Республика Узбекистан

Название публикации: «ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ КАК УЧЕБНЫЙ МАТЕРИАЛ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА»

Аннотация. Статья посвящена изучению художественного текста как средство, или как цель обучения. В материале рассматривается художественный текст как феномен культуры. Автором было изучено формирование на основе материала художественного текста этнолингвокультурологической компетенции учащихся.

Abstract. The article is devoted to the study of literary text as a means, or as a goal of learning. The material considers the literary text as a cultural phenomenon. The author studied the formation of the ethnolinguocultural competence of students on the basis of the material of the literary text.

Ключевые слова: художественный текст, этнолингвокультурологическая компетенции, ментофакт, артефакт, художественная литература.

Key words: literary text, ethnolinguocultural competence, mentofact, artifact, fiction.

При обучении русскому языку следует помнить, что речь идет об изучении языка как культурно-исторической среды, о постижении миропонимания и мироотношения народа, язык которого они изучают. Средством предъявления национального языкового менталитета, в первую очередь, является художественный текст, созданный лучшими представителями русской национальной культуры.

Н.П. Асессорова утверждает, что художественный текст можно рассматривать или как средство, или как цель обучения. В первом случае он выступает

своеобразным упражнением, непосредственно обучающим каким-то языковым явлениям или видам речевой деятельности, в частности, чтению и аудированию. В большей степени здесь будет интересоваться содержание текста, закрепление лексического, грамматического либо фонетического материала. Такой подход к тексту как единице обучения приемлем, как правило, на начальном этапе. На продвинутом этапе обучения мы стремимся к более глубокому анализу текста, который бы позволил адекватно его понять, дал бы выход не только в языковую среду, но и в национальную культуру, авторское видение описываемого [1: 227].

Информация текста предстает перед читателем в такой «языковой упаковке», которая требует при решении адресатом когнитивной задачи определенных преобразований и трансформаций текста, целью которых является постижение общего смысла текста [2: 57].

Аспектом культуры является способность человека общаться посредством текстов (в широком значении этого термина – как ментофактов культуры) соответствующим их сущности образом: она не заложена в человеке от природы, а передается механизмами социальной наследственности. Вся «культурная» информация, так или иначе наблюдаемая в художественном тексте, подразделяется на два больших разряда. К первому из них приложима дефиниция «культура, описываемая языком», т.е. представление артефактов и ментофактов культуры в содержании текста (традиции, обычаи, обряды, ритуалы, бытовая культура); второй может быть квалифицирован как «культура в языке», т.е. «особая языковая картина мира» Между ними находится концептуальный уровень, который и позволяет соотносить особым образом язык и культуру.

Художественный текст является «тканью культуры», формирует ментальные структуры, представляет собой субъективный образ объективного мира и как таковой выступает в роли индивидуальной, опосредованной картины мира, выраженной языковыми средствами. Он взаимодействует с его когнитивной системой и способствует формированию вторичной этнокультурной идентификации. Это, безусловно, важно, так как умение

распознавать социокультурный компонент в системе языка может обеспечить успешность понимания текстов – носителей иной парадигмы.

Рассмотрение художественного текста как феномена культуры предполагает описание национально-культурного компонента единиц разных уровней: ментофактов, артефактов, лексических единиц, словообразовательных моделей, синтаксических конструкций, концептов и др. Формирование на основе этого материала этнолингвокультурологической компетенции учащихся – важный компонент содержания обучения русскому языку.

Богатство воспитательных и развивающих личность возможностей художественного текста неограниченно. Однако, на наш взгляд, более всего значимы три линии в использовании текста с целью обучения и воспитания обучающихся: это формирование внутреннего мира, ценностей и ценностных установок, формирование эмоционального интеллекта и развитие толерантного отношения к миру и людям посредством литературы и чтения.

Юношеский возраст – время формирования ценностных установок и построения иерархической системы ценностей, когда человек не просто отражает смыслы, а порождает их и принимает в качестве личностно значимых. Эти смыслы становятся основаниями для ценностных отношений, которые определяют выбор жизненных стратегий и поведения.

М.С. Каган считает, что суть воспитания не в информировании о ценностях и не в их навязывании: «воспитание есть способ превращения ценностей социума в ценности личности, а оно может происходить только в процессе ее приобщения к ценностному сознанию других людей» [3: 175], а такое приобщение может осуществляться только в ходе общения, в том числе и опосредованного, т.е. через книгу. При этом весьма условно процесс формирования ценностного отношения, или интериоризация ценностей, в процессе чтения может быть представлен в виде цепочки: первичное восприятие текстовой информации – эмоциональная оценка прочитанного – осознание прочитанного в ходе личных размышлений и диалога с другими читателями – соотнесение смысла текста с собственным опытом – оценка фактов, событий, поступков, идей, представленных в тексте, и отнесение их к

«хорошим», «нравственным», «полезным», «прекрасным» или к «плохим», «аморальным», «вредным», «безобразным» – выявление личностно значимого смысла – включение объекта в систему ценностей – выстраивание собственного поведения с учетом ценностного отношения к объектам, фактам, процессам, идеям, подобным описанным в тексте.

Художественный текст становится средством приобщения к ситуациям, с которыми читатель не сталкивается в реальности. Именно рождение новых смыслов, возможность проецировать на себя опыт, аккумулированный другим сознанием, постижение истории, культуры, внутреннего мира человека – вот что мотивирует опытного читателя к чтению книг. Чтобы таким читателем стал школьник, необходимо обеспечить широту читательского кругозора, знание основ литературного процесса и литературоведения. Однако трудно спорить с тем, что «знания, не превращенные усилиями педагогов в ценности и не освоенные учеником именно как ценности, легко забываются и никогда не становятся смыслообразующим фактором» [4: 204]. Следовательно, методологической основой процесса формирования текстовой деятельности во всех ее формах (текстовоспринимающей, текстообразующей, интерпретационной) является аксиологический подход.

Художественный текст имеет огромный учебно-воспитательный потенциал, так как его чтение сопряжено с вхождением читателя в мир, который не уместается в рамках одной человеческой жизни, поэтому читатель приобретает опыт осмысления и оценки фактов, с которыми не встречается в личной практике, а в результате учится видеть красоту в неприметном и обыденном, принимать вслед за героями решения, оценивать человеческие достоинства и пороки, видеть глубинные причины и мотивы поведения людей и социальных групп, сопереживать, осознавать причины взлета и падения цивилизаций и, в конечном итоге, усваивает гуманистические ценности и воспитывает в себе гражданскую позицию. Художественная литература «раскрывает дух нации, эпохи или великой личности», «воспитывает терпимость

и уважение к другим людям, даже к тем, кто очень непохож на нас и нам непонятен» [5: 67].

Литература

1. Асессорова Н.П. Язык СМИ: Учебное пособие для студентов. – ВлГУ, 2018. –С.227.
2. Каган М.С. Философская теория ценности. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. – С. 175.
3. Кулибина Н.В. Художественный дискурс как актуализация художественного текста в сознании читателя // Мир русского слова. – № 1. – 2001. – С. 57.
4. Маслов С.И., Маслова Т.А. Аксиологический подход в педагогике // Известия ТулГУ (гуманитарные науки), 2013, вып. 3, Ч.2: Тула: Изд-во ТулГУ, 2013. – С. 204.
5. Матюшкин А.В. Проблемы интерпретации литературного художественного текста. – Петрозаводск: Издательство КГПУ, 2007. – С. 67.

ФИО автора: Эшпулатов Шахобиддин Хамдам угли

магистрант Ташкентского государственного технического университета им. Ислама Каримова

Название публикации: «ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГАЗА И КОНДЕНСАТА НА МЕСТОРОЖДЕНИЯХ СЕВЕРНЫЙ СЮЗЬМА - ЧАККАКУМ»

***Аннотация.** В статье приведены уточнение положения уровня газоводяного контакта, значений пластовых давлений и температур, объема эффективных газонасыщенных толщин, коэффициента открытой пористости, газонасыщенности.*

***Ключевые слова:** месторождение, залежь, продуктивный горизонт, карбонатные, терригенные, газ, сера, пористость, газонасыщенность, запасы, категория, пластовая вода, минерализация, сейсморазведка, глубокое бурение, эффективность.*

Комплексные исследования углеводородной газожидкостной системы месторождения Сев. Сюзьма - Чаккакум, в период поисково-разведочных работ включали два взаимосвязанных этапа - промысловый и лабораторный.

Промысловые исследования.

Промысловые работы включали газоконденсатные исследования с отбором проб и определение содержания кислых компонентов в газе сепарации.

Промысловые исследования скважины на газоконденсатность выполнялись по методике и руководству по исследованию скважин, разработанными во ВНИИГазе [11], предписывающие разделение на фазы всего продуктивного потока газожидкостной смеси в сепараторе. Согласно этим документам весь поток газа пропусклся через сепарационное устройство ЛПГ-1М, в котором при различных режимах работы скважины и режимах сепарации осуществлялось отделение и замеры количества жидкой фазы (конденсата и воды), содержащейся в газовом потоке. Передвижная сепарационная установка обеспечивала первую ступень сепарации газоконденсатной смеси. Порядок проведения газоконденсатных исследований соответствовал положениям КН 39.0-23 [12].

Режимы работы скважины устанавливались при помощи штуцеров на устье, а режимы сепарации при помощи шайб после сепаратора. Дебиты газа определялись с помощью диафрагменного измерителя критического течения (ДИКТ). Выход конденсата замерялся в оттарированной емкости при помощи мерной линейки с укрепленной на ней стеклянной трубкой, позволяющей

фиксировать уровень раздела конденсата и воды. В ходе промысловых газоконденсатных исследований, отбирались пробы отсепарированного газа, нестабильного конденсата и стабильного конденсата для лабораторных анализов по ГОСТ 31370 [10].

Промысловые исследования в целях определения содержания сероводорода в природном газе проводились в соответствии с требованиями Действующих в Республике Узбекистан стандартов: ЯН 39.0.0-24, предписывающего порядок проведения исследований, ГОСТ22387.2, Устанавливающего аналитический метод определения содержания сероводорода (H_2S) в природных газах и ГОСТ 31370 [10], устанавливающего Метод отбора проб. Сепарирование газа, рекомендуемое указанными стандартами при наличии двухфазного потока (газ-конденсат), обеспечивалось комплексированием сероводородных исследований со стандартными газоконденсатными. Концентрация сероводорода определялась Газе сепарации первой ступени, отбираемом на выходе из сепаратора. Наряду с сероводородом в газе сепарации в промысловых условиях на единой поглотительной системе определялось содержание углекислого газа (CO_2). Концентрация CO_2 устанавливалась титрометрическим методом путём осаждения углекислого газа гидратом окиси бария и последующим титрованием избытка $Ba(OH)_2$ соляной кислотой.

Лабораторные исследования.

Лабораторные исследования проводились в лаборатории “Термодинамических исследований углеводородных газожидкостных систем”.

Исследования включали в себя следующие виды работ: разгазирование проб нестабильного конденсата, дебутанизация дегазированного конденсата, газоаналитические определения компонентного состава газов сепарации, дегазации и дебутанизации, определение физико-химических показателей стабильного конденсата.

Разгазирование проб нестабильного конденсата и дебутанизация дегазированного конденсата выполнялось по схемам согласно.

Компонентный состав газов сепарации, дегазации и дебутанизации определялся методом газоадсорбционной хроматографии по ГОСТ 31371.5 на приборе марки 7890 серии № CN 10821093 фирмы «Agilent Technologies Inc.».

На основе промысловых замеров выхода конденсата после сепарации газового потока, компонентного состава газов сепарации, дегазации, дебутанизации производился расчет состава пластового газа и потенциального содержания пентанов и вышекипящих на 1 м^3 пластового газа и на 1 м^3 сухого газа согласно РН 39.0-031.

Основные физико-химические показатели стабильного конденсата определялись в соответствии с действующими стандартами в Республике

Узбекистан: плотность - по ГОСТ 3900, молекулярная масса, фракционный состав по ГОСТ 2177, кинематическая вязкость по ГОСТ 31391, массовая концентрация общей серы по ГОСТ 1437, испытание на медной пластинке по ГОСТ 6321.

Промысловые газоконденсатные исследования.

Газоконденсатные исследования проведены только в одном горизонте терригенных отложений в интервале опробования 2541-2537 м (XVIII-1 горизонт) скважины №1 Чаккакум и из скважины №1 Сев.Сюзьма в интервале опробования 2223-2212 м (XVa горизонт). Полученные газы из исследуемых интервалов, были подвергнуты сепарации с помощью передвижной сепарационной установки ЛПП-1М, Газоконденсатные исследования проведены на трех режимах работы скважины и на пяти режимах сепарации. В процессе исследований на трех режимах работы скважины и трех режимах сепарации для лабораторных работ отобраны пробы газа сепарации, нестабильного и стабильного конденсатов.

Условия, при которых проводились газоконденсатные исследования и полученные результаты представлены в таблице 8.1. Как свидетельствуют данные таблицы 8.1, максимальный выход конденсата получен при работе скважины №1 Чаккакум на 12 мм штуцере на режиме сепарации $P_{\text{сеп}} = 6$ МПа и $t_{\text{сеп}} = 29^\circ\text{C}$ составивший $26,66 \text{ см}^3/\text{м}^3$ для газов терригенных отложений и максимальный выход конденсата получен при работе скважины №1 Северная Сюзьма на 13 мм штуцере на режиме сепарации $P_{\text{сеп}} = 7$ МПа и $t_{\text{сеп}} = 34^\circ\text{C}$ составивший $18 \text{ см}^3/\text{м}^3$ для газов карбонатных отложений.

Таблица 1

**Результаты промысловых исследований на газоконденсатность скважин №1 Чаккакум горизонт XVIII-1,
интервал 2541-2537 м и №1 Северная Сюзьма горизонт XVa, интервал 2223-2212 м
(первая ступень сепарации ЛПГ-1М)**

Устье скважины			Диаметр штуцера, на прувере	Дебит газа м³/сут	Р сеп., МПа	t _{сеп.} ,°С	Выход стабильного конденсата, см³/м³	Выход воды, см³/м³	Коэф- фициент усадки	Плотность конденсата *2, г/см³
Р _{гол.} .. МПа	Р _{затр.} .. МПа	Диаметр штуцера, мм								
Скв. №1 Чаккакум горизонт XVIII-1, газы терригенных отложений										
16,18	18,63	10	23	237 340	6*1	28	23,05	-	0,72	0,745
14,38	17,65	12	23	310 520	4	27	24,81	-	0,75	0,750
14,38	17,65	12	23	310 520	6*1	29	26,66	-	0,73	0,750
14,38	17,65	12	23	310 520	8	33	20,00	-	0,70	0,750
13,54	17,16	14	23	379 790	6*1	30	23,51	-	0,72	0,748
Скв. №1 Северная Сюзьма горизонт XVa, газы карбонатных отложений										
13,7	15	13		259	4	22	16	4	0,86	0,836
13,7	15	13		259	6*	29	14	4	0,84	
13,7	15	13		259	7	34	18	4	0,82	
13,7	15	13		259	8	36	16	4	0,8	

*1'Режимы сепарации, при которых отобраны пробы отсепарированного газа и стабильного конденсата;

*2Плотность конденсата определена ареометрическим способом в промысловых условиях.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Сариев Р.Х. Пересчёт запасов углеводородов месторождения Северная Сюзьма-Чаккакум. Отчёт опытно-методической партии (подсчета запасов) 2018 г.г. АО "Узбекгеофизика".
2. Каршиев О.А. «Оперативный подсчет и пересчет запасов i нефти, газа и конденсата по вновь открытым и находящимся в разведке месторождениям АК «Узгеобурнефтегаз», ведение балансов запасов нефти, газа и конденсата за период с 01.01.2015г. по 31.12.2015г.» АО «ИГИРНИГМ, 2016
3. Акрамова Н.М., Аллаяров Б.И., Закиров Р.Т., Закиров А.А. Мухутдинов Н.У., Халисматов И. Геохимия природных газов из отложений терригенных и карбонатных формаций Бухаро-Хивинского нефтегазоносного региона Узбекистана. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Volume 937, Papers., <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/937/4/042085>.
4. Дела скважин структуры «Чаккакум».
5. Муминджанова М.М. и др. «Прогноз качества нефтей и конденсата в разрезе осадочных толщ Бухаро-Хивинского (северо-западная часть Чарджоуской и Бухарской ступеней), Сурхандарьинского и Ферганского нефтегазоносных регионов». Фонды «ИГИРНИГМ», 2014.
6. Подсчет запасов месторождения Сев.Сюзьма Фонды АО «Узбекгеофизика».
7. Паспорт на структуру «Чаккакум», подготовленную к глубокому поисково-разведочному бурению. Яккабаг. 1995.
8. Турсунова Т.М. и др. Проект разведки газоконденсатного месторождения Чаккакум. 1995. АО «ИГИРНИГМ».
9. ГОСТЗ 1370-2008 Газ природный. Руководство по отбору проб.
10. Инструкция по комплексному исследованию газовых и газоконденсатных пластов и скважин. М., Недра, 1980.
11. КН 39.0-23:2009 Газоконденсатные исследования скважин на разведочных площадях. Порядок проведения.

ФИО автора: UrDU Filologiya fakulteti Lingvistika (o'zbek tili) 1-bosqich magistranti *N.Yodgorova*

ФИО научного руководителя: Filologiya fanlari Doktor *A.O'rozboyev*

Название публикации: «ESKI O'ZBEK TILIDA FORS TILIDAN O'ZLASHGAN SHAXS OTI YASOVCHI QO'SHIMCHALAR TAHLILI»

So'nggi yillarda hukumatimizning o'zbek tilini yanada rivojlanishi hamda takomillashishi borasida qator qonun hujjatlari ishlab chiqishi bu sohadagi izlanishlar ko'lamining kengayishi va tilshunoslik sohasida hal qilinishi lozim bo'lgan muhim muammolarni yechish masalasini ko'ndalang qilib qo'yadi. Ilmiy sohadagi yirik tadqiqotlar, hech shubhasiz, kichik odimlardan boshlanadi.

Til tarixi darsliklaridan bizga ma'lumki, XIV asr oxiri va XIX asrning ikkinchi yarmigacha bo'lgan davrdagi adabiy tilga nisbatan eski o'zbek tili atamasi qo'llaniladi. Ayni davr biz uchun muhim mumtoz materiallar, tarixiy matnlar qoldirgani sir emas. Eski o'zbek adabiy tili jonli tildan ancha uzoq bo'lib, unda arabcha, forsha unsurlar va ma'lum qolipga kirib qolgan uslubiy tomonlar mavjud. Bu alohida yaxlit o'zlashmalar tadqiqi so'z yasovchi qo'shimchalar asosida olib borilishiga ko'maklashsak benihoya shod bo'lamiz.

Turkiy tillardagi ot yasovchi affikslar va ularning etimologiyasi haqida juda ko'p ilmiy ishlar qilingan bo'lib, A. G'. G'ulomovning doktorlik dissertatsiyasi⁷⁷ ham o'zbek tilidagi ot yasovchi affikslar bilan bog'liq bo'lgan muammolarga bag'ishlangandir. Binobarin, mazkur maqolada har bir affiksning tafsilotiga to'xtab, o'quvchining vaqtini olmaslik uchun Eski o'zbek tili davrida mahsuldor hisobangan forsiy ot yasovchi affikslarni sanab o'tish bilan kifoyalanamiz. Ushbu davrning eng yorqin vakili Alisher Navoiy hazratlari ekanligini inobatga olib misollarimizni aksariyatini Navoiy ijodiyoti namunalaridan izladik.

⁷⁷ Гулямов А. Г. Проблемм исторического словообразования узбекского языка. Аффикация, часть первая. Словообразующие аффиксы имен. АДД, М., 1955.

Navoiy tilida **-iy** affiksi sifat yasashdan tashqari, nisbiy ot ham yasaydi. Navoiy asarlarida ishlatilgan *odamiy* (inson), *zindoni*y (mahbus), *roziy* kabi soʻzlar, *Navoiy*, *Lutfiyga* oʻxshash taxalluslar, *Sheroziy*, *Buxoriy* singari nisbatlar shu xilda yasalgan shaxs otlardir. Misollar:

shahsuvorimniq ayaqin oʻnkali roziy erur

oy-u kunning har-birisi bir teningu ornidash.⁷⁸;

-iy affiksining kelib chiqish tarixini tekshirsak, uning arab tilida ham, tojik tilida ham mavjudligini koʻramiz. Biroq arabcha **-iy** bilan tojikcha **-iy** shakl va maʼno jihatdan bir-biriga oʻxshasalar ham, tarixan oʻziga mustaqil affikslardir. Tojikcha **-iy** pahlaviy tilida **-ik** shaklida boʻlib, baʼzi hind-yevropa tillarida hozir ham shu formaga ega va «leksik», «fonetik» kabi soʻzlarning tarkibida oʻzbek tiliga ham kirgandir. Davr oʻtishi bilan pahlaviy tilidagi **-ik** affik- sidagi *k* tovushi *y* ga aylanib, arabcha yo-yi nisbat bilan bir xil shaklga ega boʻlib qolgan. Unli tovush bi- dan tugagan soʻzlarga **-iy** qoʻshilganda *v* ning paydo boʻlishi (masalan, maʼnaviy, samoviy kabi) arabcha yo-yi nisbatga xosdir. Bu xususiyat arab tilidan tojik tiliga ham, oʻzbek tiliga ham oʻtgan boʻlib, oʻzbek va tojik tillaridagi yo-yi nisbat, yaʼni **-iy** affiksining kelib chiqish nuqtayi nazaridan tojik-arab affiksi desak boʻladi.

-a affiksi. Navoiy tilida oʻzbekcha **-a** dan tashqari yana ot yasovchi **-a** affiksi bor boʻlib, tarixan ikki manbaga ega. Birinchi manba dariy tilidagi *banda* kabi soʻzidagi tojikcha **-a** affiksi boʻlsa, ikkinchisi *voqea*, *samara* kabi soʻzlardagi arabcha **-a** qoʻshimchasi boʻlib, avval bu qoʻshimcha arab tilida birlik bildirgan. Tojikcha **-a** oʻziga mustaqil boʻlib, qadimgi eron tillarida **-aka** shaklida boʻlgan. Bu affiks pahlaviy tiliga kelib **-ak** shaklini va dariyga kelib **-a** shaklini olib, arabcha birlik bildiruvchi **-a** qoʻshimchasi bilan aralashib **-a** yasovchisiga aylangan va shu formada oʻzbek tiliga ham oʻtgan:

agar sarfaraz, ar sarafkanda-siz,

⁷⁸ Borovkov A. K. Badoi al-lugʻat..., 53 b.

bari tengriga men kibi **banda**-siz

-var affiksi. *hunarvar-u san'atpardez, yalg'anlari ko'pdin ko'p-u chinlari azdin az; yalg'anni chindek aytquchi — suxanvar, kumushni altun bila ro'kash qilg'uchi — zargar; har peshavarg'a- kim, hunari ta'rifida mubolag'a voqe'dur, ul ta'rif filhaqi:qat o'z nafsig'a raji'dur*⁷⁹; *fosiq olim donishvaridur o'z nafsig'a zolim, g'aniy baxi:l nodonidur o'z ziyonig'a muxil*⁸⁰.

Keltirilgan misollarimizdagi *hunarvar*, *suxanvar*, *peshavar* va *denishvar* so'zlari *hunar*, *suxan* (so'z), *pesha* (kasb), *donish* (ilm) so'zlaridan **-var** affiksi bilan yasalgan shaxs otlaridir. Bu o'rinda **-var** affiksi- ning ma'nosi **-mand** affiksining ma'nosiga mos keladi.

-ur affiksi. Bu affiks ham egalik ma'nosini bildirib, otdan shaxs oti yasaydi:

ganja **ganjuri**-kim, chekib ko'p ranj,

qo'ymish erdi jahon-aro besh ganj.

Bu asardagi *muzdur*, *ranjur* va ushbu misoldagi *ganjur* so'zlari *muzd* (ish haqi), *ranj* va *ganj* so'zlaridan **-ur** affiksi qo'shish bilan yasalgandir.

-chi affiksi. Otdan shaxs oti yasovchi bu affiks Navoiy tilida ham hozirgi o'zbek tilidagidek mahsuldordir⁸¹: *indakchi*⁸², *bitigchi*, *oqchi* (Sanglox, 7 ch); *cherigchi* (Sanglox, 18 ch); *indak* (undash, chaqirish)— *indakchi*, *bitig* (yozuv, xat) — *bitigchi* (xattot), *oq* (yoy o'qi) — *oqchi* (o'q otuvchi), *cherig* (qo'shni) — *cherigchi* (askar), *qush*— *qushchi* (ovchi qushlarni boquvchi), *satqu* (sotuv) — *satquchi*. Mahdiyxon *cherigchi* so'zini va quyidagi baytdagi yilchilik va yilliq so'zlarini misolga keltirib, **-chi** «tazyin» (ziynat) uchun ishlatishi, ya'ni ortiqcha bo'lishi mumkin deydi. Bu qo'shimchaning unumli bo'lganligining asosiy sababi asos

⁷⁹ Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. Xulosa matni tayyorlandi. Kononov A.N. – Moskva: Leningrad, 1948. – B. 101.

⁸⁰ Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. Xulosa matni tayyorlandi. Kononov A.N. – Moskva: Leningrad, 1948. – B. 121.

⁸¹ Bu affiksning etimologiyasi va qo'llanishi haqida: Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. – Moskva: С. 160.

⁸² Mahdiyxon bu so'zni «kaseki mardumro ba mehmoniy talab kunad» (xalqni mehmondorchilikka chaqiruvchi kishi) deb tushuntiradi.

anglatgan narsa bilan shug‘ullanish hamda asos anglatgan narsani yaratish bilan shug‘ullanish va shaxsning biror belgi bilan ajralib turushini aks ettiradi.

-g‘un (-qun), -gun (-gun), -kun affiksi. Bu affiks fe‘ldan ot yasandi. Mahdiyxon «Maboniu-l-lug‘at» da bu affiksga Navoiydan quyidagi misollarni keltiradi:

surdilar kemani shitob-bila

yetti **qavg‘un**lari iztirob-bila.⁸³

-chaq/ -chak affiksi asosan ot so‘z turkumidagi so‘zlarga qo‘shilib kichraytirish va erkalash ma‘nosidagi lug‘aviy shakl yasovchi qo‘shimchasidir. Lekin ba‘zan o‘zlik nisbatdagi fe‘llardan manfiy ma‘nodagi shaxs oti yasashi ham mumkin:

Yasanchoq mardona bo‘lmas,

Kapalak parvona bo‘lmas.⁸⁴

Forsiy o‘zlashma qo‘shimchalar orqali yasalgan shaxs otlari doimiy so‘zlashuvda, xususan, badiiy matnlarda ham keng qo‘llaniladi. Ularning etimologiyasi ham ular shu qadar tadqiq qilinishga moyildir.

⁸³ Mahdiyxon qavg‘unni ta‘qib kunanda (quvuvchi) deb tarjima qilgan. Navoiy hozirgi quvmoq fe‘li qavmaq shaklida ishlatiladi.

⁸⁴ Alisher Navoiy. Mahbub ul- qulub. Toshkent, 2020. 189-b.

ФИО автора: Эхсонова Феруза Турдихужаевна

АДУ Умумий педагогика кафедраси

катта ўқитувчиси

Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Название публикации: «БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА
КРЕАТИВЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТ-
ШАРОИТЛАРИ»

Аннотация: Креативлик: шахснинг анъанавий фикрлашдан фарқли равишда маълум хатти-ҳаракат, фаолият ёки жараёни самарадорлиги таъминлашга хизмат қилувчи янги ғояларни яратиш, шунингдек, мавжуд муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган тайёргарлигини тавсифловчи қобилияти саналади.

Шахснинг креативлик потенциали унинг умумий хусусияти сифатида акс этади. У ижодий фаолиятнинг дастлабки шарти ва натижаси саналади. Мазкур сифат шахснинг ўз-ўзини намоён қилиш лаёқатига эгалликни ва тайёрликни ифодалайди. Қолаверса, креатив потенциал негизида ҳар бир шахснинг шахсий қобилиятлари, табиий ва ижтимоий қуввати яхлит ҳолда намоён бўлади.

Креатив потенциал билиш жараёнига йўналтирилган ижодкорлик билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, анъанавий тафаккур юритишдан фарқли равишда тафаккурнинг тезкорлиги ва эгилувчанлигида, янги ғояларни яратиш, қобилияти, шунингдек, шахс характериға хос жиҳатлар – бир қолипда фикрламасликда, ўзига хосликда, ташаббускорликда, ноаниқликка тоқат қилишда, заковатли бўлишда акс этади.

Калит сўзлар: Креативлик, анъанавий фикрлаш, ғояларни яратиш, креатив қобилият, креатив потенциал, креатив дарс.

Аннотация: Креативности: способности человека создавать новые идеи, которые служат эффективности определенного поведения, деятельности или процесса, в отличие от традиционного мышления, и описывать готовность человека решать существующие проблемы в позитивном ключе.

Творческий потенциал человека отражается как его общая черта. Это первое условие и результат его творческой деятельности. Это качество относится к способности и желанию человека выражать себя. Кроме того, на основе творческого потенциала отражаются индивидуальные способности, природные и социальные силы каждого человека в целом.

Творческий потенциал тесно связан с творчеством, ориентированным на процесс обучения, в отличие от традиционного мышления скоростью и гибкостью мышления, способностью создавать новые идеи, а также

личностными качествами- не думать одинаково, о. Это находит свое отражение в зигзаге, инициативе, терпимости к неуверенности, интеллекте.

Ключевые слова: творчество, традиционное мышление, создание идей, творческие способности, творческий потенциал, творческий урок.

КИРИШ: Креативлик: шахснинг анъанавий фикрлашдан фарқли равишда маълум хатти-ҳаракат, фаолият ёки жараёни самарадорлиги таъминлашга хизмат қилувчи янги ғояларни яратиш, шунингдек, мавжуд муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган тайёргарлигини тавсифловчи қобилияти саналади.

Одатда креативлик болаларнинг фаолиятида тез-тез кўзга ташлансада, бироқ, бу ҳолат болаларнинг келгусида ижодий ютуқларни қўлга киритишларини кафолатламайди. Фақатгина улар томонидан у ёки бу ижодий кўникма, малакаларни ўзлаштиришлари зарур деган эҳтимолни ифодалайди.

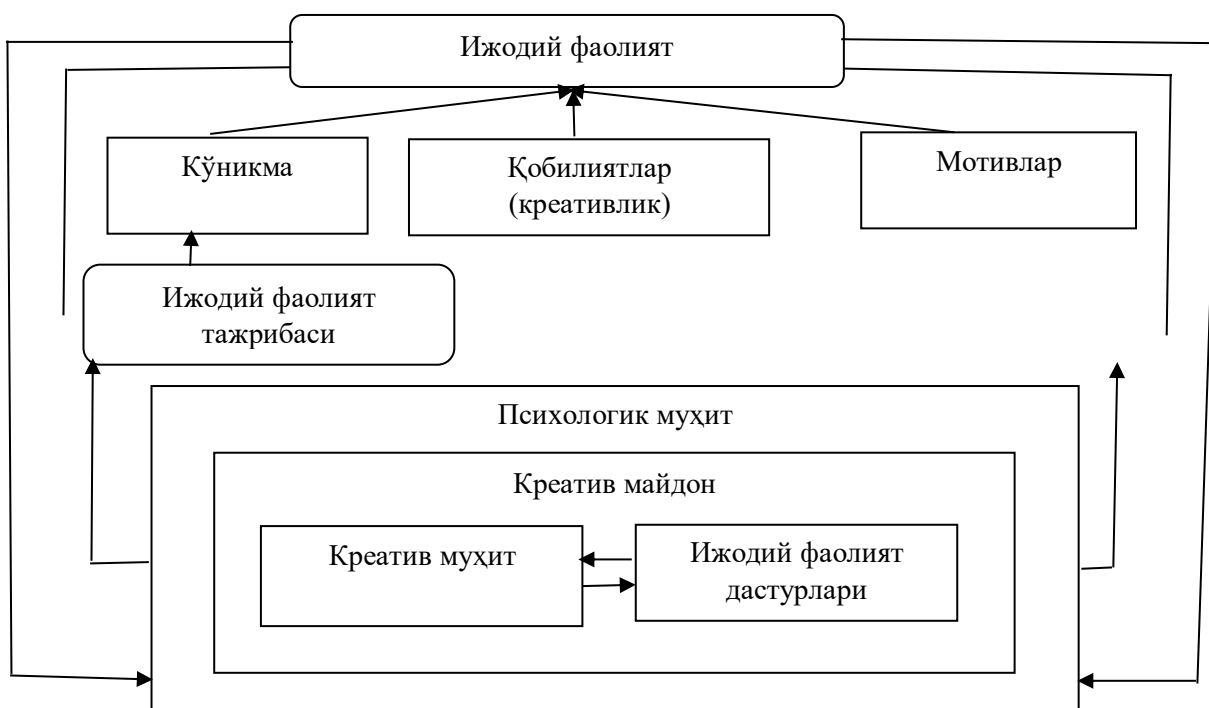
Креатив потенциал билиш жараёнига йўналтирилган ижодкорлик билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, анъанавий тафаккур юритишдан фарқли равишда тафаккурнинг тезкорлиги ва эгилувчанлигида, янги ғояларни яратиш, қобилияти, шунингдек, шахс характериға хос жиҳатлар – бир қилипда фикрламасликда, ўзига хосликда, ташаббускорликда, ноаниқликка тоқат қилишда, заковатли бўлишда акс этади.

Одатда ўқувчининг креативлик қобилиятиға эға бўлиши муайян муаммоларни ҳал қилишға интилиши, кичик илмий-тадқиқотларини амалға ошириши ва бу жараёна қизиқиш доираси бир хил бўлган тенгдошлар билан ўзаро ижодий ҳамкорликка эришиши муҳим аҳамиятға эға.

Ўқувчилар ўз-ўзидан ижодкор бўлиб қолмайди. Уларнинг ижодкорлик қобилиятлари маълум вақт ичида изчил ўқиб-ўрганиш, ўз устиларида ишлаш орқали шакллантирилади ва у аста-секин такомиллашиб, ривожланиб боради.

Ижодий билиш фаолиятини ташкил этишға бағишланган назарий манбаларни таҳлил этиш, шунингдек, умумий ўрта таълим муассасалари иш тажирбасини ўрганиш бошланғич синф ўқувчиларининг креатив фаолиятини ташкил этишнинг қуйидаги педагогик шарт-шароитларни аниқлаштириш имконини берди: кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ижодий билиш фаолиятини ривожлантиришнинг “Ижодий фикрлашни ўрганама” дастурини ишлаб чиқиш ва бошланғич синф ўқув жараёниға татбиқ этиш; “Педагогик калейдоскоп” дастури асосида дарс ва дарсдан ташқари фаолиятда кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ижодий билиш фаолиятини ривожлантириш соҳасиға доир педагогларнинг компетентлигини ривожлантириш; “Ота-оналар учун калейдоскоп” дастури асосида ота-оналарни болаларнинг ижодий билиш фаолиятини ривожлантиришға тайёрлаш.

Мазкур педагогик шарт-шароитларни аниқлаштириш учун ўқувчиларнинг креатив фаолиятини ташкил этишнинг қуйидаги механизми таклиф этилди (1-расмға қаранг).

1-расм. Бошланғич таълимда ўқувчиларнинг креатив фаолиятини ташкил этиш механизми

Мақсадга мувофиқ ёндашув деганда ўқув-билув жараёни ёки таълим мазмуни, метод ва шакллари тизимининг ижодий фаолиятни ривожлантиришга доир мақсадли йўналтирилган махсус ташкил этилган тузилмаси тушунилади.

Педагогиканинг асосий вазифаларидан бири барча болаларнинг креатив фаолияти ҳар томонлама ривожланишини таъминлайдиган шарт-шароитлар яратишдан иборат. Шу билан бир қаторда муайян соҳаларда чуқур қизиқишларини, интилиши ва қобилиятини намоён қилаётган ўқувчиларни аниқлаш, уларга бундан кейинги ривожланиши учун барча имкониятларни яратиб бериш лозим. Бунинг учун эса: бошланғич синф ўқувчиларнинг креатив фаолиятини ривожлантиришга доир шарт-шароитлар яратиш муҳим аҳамият касб этади. Бу борада:

1. Ўқувчилар креатив фаолиятини ривожлантиришга доир инновацион фаолиятга тайёрлаш.
2. Ўқитувчи ва ўқувчилар муносабатида ҳамкорлик фаолиятини вужудга келтириш.
3. Ижодий фаолиятни ривожлантиришда билишга доир инновацион технологиялардан фойдаланиш.

Буларнинг ҳар бири юзасидан тадқиқот давомида тайёргарликлар амалга оширилди:

-пайдо бўлган ҳар қандай муаммо бўйича ўзининг тушингани ёки тушунмаганини билдиришга қодирлик; ўзгалар нуқтаи назарини тушуниш ва баҳолай олиш, мазмунли диалог ёки мунозарали чиқишлар қилиш;

-ўрганилаётган соҳаларни тизимли кўра билиш; объектлар алоқалари, уларнинг сабаблари, улар билан боғлиқ муаммоларни излаб топиш; ҳар қандай объект ва ҳодиса (табиат, маданият, сиёсат ва ҳоказо) моҳиятини аниқлашга тўғри ёндаша билиш;

-объектлар орасидан асосийсини танлай билиш, улар орасидаги бир-бирига боғлиқликни излаш; танилган объектларнинг янги вазифалари ва алоқаларини кўра билиш; объектнинг келиб чиқиш сабабларини излашга қодирлик, объектнинг маъноси, унинг манбаини топишга қодирлик;

-ўрганилаётган фанлар бўйича маълумотга, таянч билимларга малака ва кўникмаларга эга бўлиш; ўрганилаётган билимнинг асосий муаммоларини мўлжалга олиш;

-таълим самараси ва синфдошларининг эришган натижаларни қиёслаб билиш, уларнинг ўхшаш ва фарқли томонларини ажратиш, шахсий таълими натижаларни қайта аниқлаш ёки қайта ишлаш;

-маданий-тарихий ўхшашликларнинг келиб чиқиш (намоён бўлиш) сабабларини излашга қодирлик, унинг тузилишини аниқлай билиш, ўхшаш идеал объектлар билан алоқаларни топиш, идеал объектлар тизимини тузиш, уларнинг шаклланган тамойиллар ва мезонлар асосида маданий- тарихий ўхшашликларнинг тегишли реал объектлар билан алоқалари тизимини англай билиш;

-маънавий, моддий ва фаолият шаклида эришилган билимларни руёбга чиқаришга қодирлик.

Ташкилий фаолият сифатлари:

- ўқувчи томонидан ўзининг индивидуал хусусиятларини, феъл-атворидаги белгиларини, ҳар бир ўқув фани ва таълим соҳасидаги машғулотларнинг мақбул шакллари билиш;

- мавзу ёки бошқа ўқув фанидан ўз машғулотининг мақсадини англаб олиш ва тушунтира билиш, нималарни бажараётганини аниқ тушуна билиш;

- янги ёки эришилмаган яхши мақсад, унга эришиш дастурининг мавжудлиги, ишни охиригача етказиш учун қатъият, мақсадга содиқлик; мақсадни қўя билиш, мақсадга интилувчанлик мақсадга эришиш учун қатъиятлилик;

- берилган билим соҳасига ёки фаолиятга ўқув мақсадини қўя билиш, унга эришиш режасини туза олиш; ўзининг индивидуал хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда белгиланган режани бажариш; ўз натижасини олиш ва англаш; уни синфдошларининг шунга ўхшаш натижалари билан қиёслаш;

- эгалланган малакада ифодаланадиган фаолият қоидалари, унинг қонунлари тизимини шакллантириш, фаолият натижаларини прогнозлаш ;

-ўз-ўзининг фаолиятини режалаштириш, ҳаракатни дастурлаш, фаолият босқичлари ва усулларини яхшилаш, ҳаракатнинг ўзгарувчанлиги режаларнинг бажарилиши; фаолиятга ёндашувнинг хилма-хиллиги, айти пайтда турли хил муқобилларини эсда сақлаш

- “ўзининг кейинги ўқиш режасини туза билиш; фаолияти маъно мазмунини аниқлаш, натижаларни мақсадлар билан бирлаштира олиш, ўз-ўзини кузатиш, ўз-ўзини таҳлил қилиш ва ўз-ўзини баҳолай билиш”;

- таълимнинг бошқа субъектлари билан ҳамда атроф-олам билан ўзаро ҳаракатга қодирлик; ўз ғояларини ҳимоя қила билиш, атрофдагиларнинг мулоҳазаларини тинглай олиш, “зарбага дош бериш”; мустақиллик, интилувчанлик, қатъиятлилиқ, қиримлиқ;

- “ўзгалар креатив фаолиятини ташкил этишга қодирлик, бошқа ўқувчилар билан биргаликда ғоялар яратиш, унда иштирок этиш; ғоялар, баҳс, мунозараларни қиёслаш ва чоғиштириш”.

Шундай қилиб эвристик таълим, кам деганда ўқувчининг урта интеграцион қобилияти; ижодий қобилияти билишга доир ва фаолиятга оид қобилиятига таянади. Демак, эвристик таълим дейилганда ўқувчининг таълим самарадорлигини таъминлашга қаратилган фаолият ва ҳаракатни амалга оширишдаги комплекс имкониятлари тушунилади

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 августдаги “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-3180-сон қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги “Халқ таълими тизимига бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чоратadbирлари тўғрисида”ги ПҚ-3931-сон Қарори.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.
4. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари: Пед.фан.док... дисс. – Бухоро, 2002. – 276 б.
5. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: “Fan va texnologiyalar” нашриёти, 2006. – 186 б.

6. Aljughaiman, A., & Mowrer-Reynolds, E. (2005). Teachers' conceptions of creativity and creative students. *Journal of Creative Behavior*, 39(1), 17-34.

Internet saytlari

<http://tdpu.uz>

<http://Ziyonet.uz>

<http://edu.uz>

www.natlib.uz (*A.Navoiy nomidagi O'z.MK*)

<http://teoriya.ru>

<http://uni-vologda.ac.ru>

<http://pedlib.ru>

ФИО авторов: *Барлыкбаева Саера Жеткербаевна*

Абдуллаева Нодира Қамараддин қизи

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза,
город Нукус, Ўзбекистан

Название публикации: «МЕТОДИЧЕСКИЕ СИСТЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ НЕПРЕРЫВНОСТИ ФУНКЦИИ»

В статье выявлены проблемы, проанализированы их причины, представлены методические подходы к изучению непрерывности функции, знание которых оказывают существенное влияние как на математическую, так и методическую подготовку будущих специалистов. Формирование наглядно-интуитивных представлений является первоочередной задачей для усвоения понятия непрерывности. Оценка уровня усвоения понятий должна проводиться, в основном, не по умению воспроизводить определения непрерывности функции в точке, а на уровне идентификации.

Ключевые слова: методические подходы, математический анализ, непрерывность функции, предел, график функции.

METHODICAL SYSTEM OF STUDYING OF CONTINUOUS FUNCTIONS

BARLIKBAEVA SAERA JETKERBAEVNA

Abdullayeva Nodira Qamaraddin qizi

Nukus state pedagogical Institute named after Azhiniyaz,

Nukus city, Uzbekistan

The article identifies the problems, analyzes their causes, presents methodological approaches to the study of the continuity of the function, knowledge of which has a significant impact on both the mathematical and methodological training of future specialists. The formation of intuitivevisual representations is a primary task for mastering the concept of continuity. Assessment of the level of mastering of concepts should be conducted, basically, not by the ability to reproduce the definitions of the continuity of a function at a point, but at the level of identification.

Keywords: methodological approaches, mathematical analysis, continuity of function, limit, graph of function.

Математика содержит в себе черты волевой деятельности, умозраительного рассуждения и стремления к эстетическому совершенству. Ее основные и взаимно противоположные элементы логика и интуиция, анализ и конструкция, общность и конкретность. Как бы ни были различны точки зрения, питаемые теми или иными традициями, только совместное действие этих полярных начал и борьба за их синтез обеспечивают жизненность, полезность и высокую ценность математической науки [1].

Одним из фундаментальных понятий математики является понятие непрерывности функции. Непрерывность – основное и достаточно сложное понятие, на котором строится математический анализ, а значит, и вся современная математика. С ним студенты сталкиваются уже на первом году обучения. Но студенты усваивают его очень формально: не понимают смысла определения и логики доказательств теорем, не могут привести примеров реально существующих процессов, которые описываются непрерывными функциями. Важно, чтобы они поняли основную идею, заложенную в этом понятии, – идею «малого» отклонения друг от друга значений функции, когда значения аргумента, которым отвечают эти значения функции достаточно «близки» [2,3,4,5,9,11,12].

Определение непрерывности функции основывается на понятии предела. Непрерывность функции в точке – одно из важнейших свойств, о которых студенты получают интуитивное представление, строя графики различных функций. Составляя таблицу значений аргумента и соответствующих значений функции, строя точки и соединяя точки сплошной линией, получают графики функций. Как нам известно, эта процедура выполнима, только в том случае, если исследуемая функция непрерывная (тогда график ее есть сплошная линия) или дифференцируемая (тогда ее график будет сплошной линией без угловых точек) [6,7,8,10,11,13].

Так как непрерывная функция является базовым материалом для дифференцирования и интегрирования, то понятие непрерывности сопровождает указанные операции на протяжении их изучения и поэтому при изучении соответствующих тем, относящихся к этим разделам, необходимо «проигрывать» указанные подходы к определению понятия непрерывности в соответствующей «оперативной» обстановке.

В данной работе рассматриваются практические примеры, разъясняющие понятие непрерывности функции. Они связаны с жизненным опытом студентов, их познаниями в других науках. В процессе анализа предлагаемых ситуаций студенты знакомятся с понятием непрерывности сначала на интуитивном уровне; затем, приходят к строгому определению нового понятия [12,13,14,15,16].

Итак, сформировав у студентов интуитивное представление о непрерывности, ставим перед ними следующую, качественно новую задачу: ввести подходящую терминологию, определение, сформулировать свойства непрерывных функций и доказать их.

Приступая к изучению функциональных зависимостей, мы должны, конечно, прежде всего, классификации внести хотя бы некоторый порядок в предстоящий нам многообразный мир. Первым таким классифицирующим и организующим принципом служит обычно (и с полным основанием) разделение всех функций на непрерывные и разрывные, причем математический анализ фактически имеет дело почти исключительно с непрерывными функциями, лишь в сравнительно редких случаях привлекая к рассмотрению и простейшие из разрывных. Непрерывные функции обладают целым рядом особых свойств, которых лишены, вообще говоря, функции разрывные; благодаря этим свойствам исследование и применение непрерывных функций весьма значительно облегчаются, так что изучение этих свойств становится для анализа чрезвычайно важным делом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Синкевич Г.И. Улисс Дини и понятие непрерывности // История науки и техники. – 2012. - №10. – С. 3–11.
2. Ильин В. А., Позняк Э. Г. Основы математического анализа: учеб. для вузов: в 2 ч. Ч. 1. – 7-е изд. стереотип. (Курс высшей математики и математической физики). – М.: Физматлит, 2005. – 648 с.
3. Ильин В. А., Садовничий В. А., Сендов Б. Х. Математический анализ: учеб. для бакалавров: в 2 ч. Ч. 1. – 4-е изд. – М.: Юрайт, 2013. – 660 с.
4. Марон И. А. Дифференциальное и интегральное исчисление в примерах и задачах. Функции одной переменной: учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., стереотип. – СПб.: Лань, 2008. – 399 с.
5. William F. Trench, (2013). Introduction to real analysis, San Antonio, Texas, USA, 586 p.
6. Andrew M. Bruckner, Judith B. Bruckner, Brian S. Thomson, (2008). Classical RealAnalysis. Second Edition com, xiv 656 pp.

ФИО автора: *Н.Б. Усмонова*

преподаватель -стажер УзГУМЯ

Ташкент, Республика Узбекистан

Название публикации: «ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ ПОНЯТИЙ «АДЕКВАТНОСТЬ» И «ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ» В ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ ПЕРЕВОДА, ОСОБЕННОСТЕЙ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА, ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ПЕРЕВОДА»

Аннотация. Статья посвящена проблеме перевода, которая тесно связана с вопросом сохранения национальных особенностей оригинального текста.

Annotation. The article is devoted to the problem of translation, which is closely related to the issue of preserving the national characteristics of the original text.

Ключевые слова: текст, художественный перевод, эквивалентность, адекватность, тождественность.

Key words: text, literary translation, equivalence, adequacy, identity.

При соприкосновении различных культур происходит процесс обмена информации на разных уровнях человеческой деятельности, в особенности на языковом уровне. Изучение языковой идентичности той или иной культуры – это мощный социальный и культурный механизм, который дает представление о мировоззрении и взглядах на жизнь людей, говорящих на других языках. Этнический колорит – неотъемлемая часть литературы. Таким образом, чем ярче передан этот колорит, тем больше возникает культурно-маркированная лексика, который является важным аспектом перевода художественного перевода.

Перевод обычно рассматривается с точки зрения верности, т.е. точности и целостности оригинального текста. Целевой аудиторией оригинального текста являются те, кто говорит на языке оригинального текста, а перевод ориентирован на получателя, который не говорит на языке исходного текста и нуждается в посредничестве перевода, с помощью которого он знакомится с оригиналом.

Очевидно, достижение полного соответствия перевода оригиналу невозможно. В процессе перевода, попытка сохранить большую часть оригинала, текст оказывается неоправданно громоздкой, даже малопонятной (1: 133)

В переводоведении понятия эквивалентности и адекватности часто рассматриваются как синонимичные и близкие по значению понятия. Однако другие ученые, например, В.Н. Комиссаров, определяет эквивалентный и адекватный перевод как не тождественные, хотя и тесно связанные понятия. По его мнению, адекватный перевод рассматривается в более широком смысле как синоним "хорошего" перевода, обеспечивающего необходимую межкультурную коммуникацию в определенном контексте, а эквивалентность рассматривается как семантическая общность лингвистических и фонологических единиц друг с другом (2: 116).

В.С. Виноградов считает, что эквивалентность перевода оригиналу является понятием условным. Уровень данной условности можно различать. В.С. Виноградов разделяет понятия «адекватность», «эквивалентность» и «тождественность». В широком плане эквивалентность рассматривается как нечто равноценное, равнозначное чему-либо, адекватность – как нечто, вполне равное, а тождество – как нечто обладающее полным совпадением, сходством с чем-либо. Эквивалентность в широком плане рассматривается как что-то равноценное, равное чему-то, адекватность – как что-то вполне равное, а тождество – как нечто обладающее полным совпадением, сходством с чем-либо.

Н. Комиссаров рассматривает три подхода к определению. Первый подход – эквивалентность как тождественность. «Сохранение неизменного плана содержания», оказывается не вполне верным, так как в процессе перевода всегда необходимо определенное изменение оригинала. В основном, это проявляется тогда, когда переводчик сознательно идет к определенным потерям, и перевод неизбежно утрачивает

некоторые особенности оригинала. (3: 27).

Второй подход состоит в выделении некой инвариантной части в содержании оригинала. Сохранить эту инвариантную часть является условием необходимым и достаточным, чтобы обеспечить эквивалентность перевода в целом. В большинстве случаев под инвариантной частью оригинала понимается или функция текста оригинала, или описанная в нем ситуация. Однако, опираясь на Комиссарова, такое определение степени эквивалентности перевода не отражает всего многообразия успешно обеспечивающих межкузыковую коммуникацию переводов. (3:41).

Третий подход к эквивалентности перевода – эмпирический подход. При этом подходе ученый не закрепляет эквивалентность априори за тем или иным видом сходства оригинала и перевода. Напрашивается вывод, что эквивалентность может проявляться на разных уровнях в разных текстах – на уровне сохранения цели коммуникации, уровне способа ее описания, уровне синтаксических структур и лексических единиц и, наконец, на уровне наибольшей близости к оригиналу, уровне дословного перевода (3: 70-71). Таким образом, В.Н. Комиссаров утверждает, что эквивалент – это постоянное равнозначное соответствие, как правило, не зависящее от контекста (3: 55).

Л.К. Латышев и А.Л. Семенов подчеркивают, что переводческая эквивалентность не идентична коммуникативно-функциональной эквивалентности, а отражает оптимальное выполнение ряда условий. Так, неэквивалентным может быть признан перевод, обладающий, в общем и целом потенциальным воздействием на адресата, аналогичным тому, который свойствен оригиналу, но содержащий ничем не мотивированные семантико-структурные отклонения от него. И наоборот, перевод, не обладающий воздействием, в достаточной мере аналогичным оригиналу, может быть признан в целом эквивалентным, если недостаточность коммуникативно-

функциональной эквивалентности обусловлена объективными причинами (4: 75).

Но, в любом случае, самым важным остается то, что на любом уровне эквивалентности перевод должен обеспечивать межъязыковую коммуникацию, что очень важно для перевода безэквивалентной лексики.

1. Тюленев С.В. Теория перевода. — М.: Гардарики, 2004. — С.133.

2. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. — М.: ЭТС, 2002. — С.116.

3. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. — М.: ЧеРо: Юрайт, 2000.

4. Латышев Л.К., Семенов А.Л. Перевод, теория, практика и методика преподавания. — М.: Академия, 2003. — С.75.

ФИО авторов: *Дадаханов Нурилла Каримович*

К.т.н., доцент, Наманганский инженерно-технологический институт,
г. Наманган, Республика Узбекистан.

Абдусаидов Ахатжон Абдугани угли

Магистрант, Наманганский инженерно-технологический институт,
г. Наманган, Республика Узбекистан.

Название публикации: «АНАЛИЗ КОНСТРУКЦИИ И РАБОТЫ РИФЛЕННОГО
ЦИЛИНДРА РЕЗИНОВЫМ ПОКРЫТИЕМ»

УДК 677.21.052.

Аннотация. В статье изучено конструкция рифленого цилиндра вытяжных приборов текстильных машин. Исследована поля сил трение рифленого цилиндра резиновым покрытием и нажимного валика. Изучены влияния поля сил трение конструкции на качества выпускаемой продукции.

Ключевые слова: вытяжной прибор, рифленой цилиндр, нажимной валик, поле сил трения, линия зажима, резиновые покрытия.

В существующих системах прядения при переработке натуральных, искусственных и синтетических волокон в пряжу основной задачей технологического процесса является получение равномерной по структуре и свойствам ленты, ровницы и пряжи путем сложения и вытягивания. Целью сложения является выравнивание продукта по толщине, цвету, составу волокон, целью вытягивания — утонение продукта, сопровождающееся распрямлением и параллелизацией волокон [1, 2, 3].

Все вытяжные пары приборов состоят из нижних стальных рифленых цилиндров и верхних накладных металлических валиков, с гладкой или рифленой поверхностью, или с упругим покрытием. Рифленые цилиндры располагают в цилиндрических стойках, устанавливаемых одна от другой на расстоянии, равном длине звена. Линии рифленых цилиндров вращаются в подшипниках качения.

Согласно ГОСТ 12188-66 на рифленые цилиндры прядильных, ровничных и ленточных машин хлопкопрядильного производства шаг рифлей принимается одинаковым и постоянным для цилиндров ровничных и прядильных машин. Одинаков и постоянен шаг для всех рифленых цилиндров ленточных машин. Переход на постоянный шаг рифлей открыл возможности для получения их методом холодного накатывания, что позволило резко повысить производительность этой трудоемкой операции и обеспечить высокий класс чистоты поверхности рифлей [4].

На машинах с большим числом рабочих мест (выпусков) линия рифленых цилиндров состоит из отдельных звеньев (ровничные и прядильные машины). Для одновыпускных ленточных машин линия рифленых цилиндров имеет один цилиндр (звено). В звено может входить одна или несколько рифленых тумбочек (выпусков), каждая из которых обеспечивает вытягивание проходящего по ней продукта. Длина звена цилиндра является одной из основных технических характеристик машины.

Расчет линии рифленых цилиндров на прочность и определение нагрузок на опоры. Так как размеры цилиндров гостированы, расчет их на прочность должен носить поверочный характер. Цилиндр в процессе работы находится в сложной напряженном состоянии под действием изгиба и кручения. Изгибающие усилия складываются из нагрузки на валики и сил тяжести валиков и цилиндров. С достаточной точностью можно считать нагрузку равномерно распределенной по длине цилиндров. Кроме этого, на цилиндры действует изгибающий момент от зубчатого зацепления привода линии.

Выше изложенного видно, что рифленого цилиндры работает на изгиб. При этом это можно увеличит сопротивление подшипниках, тем самым увеличивает крутящий момент рифленого цилиндра. При изгибе устойчивость нажимного валика ухудшается, тем самым неровнота выпускаемая продукции увеличивается, еще можно увеличить обрывности нити [5, 6, 7, 8, 9, 10, 11].

В работе [4, 5, 6, 7, 10, 11] изучен различный характер изменения напряжения поля сил трения для различных конструкций поля вытягивания.

Поле сил трения имеет определенную длину, ширину и напряжение, которые измеряются как сила трение, приходящаяся на 1 мм длины одного волокна, и действует в направлении протекания процесса. Сумма напряжений поля сил трения представляет собой поверхность, которая понижается вдоль продукта в ту и другую сторону от линии зажима, где его значение максимально, а также понижается от середины продукта к его краям, так как большинство продуктов прядения имеет круглое сечение и при зажиме их между цилиндром и валиком посередине оказывается больше число волокон.

Как показывают теоретические и экспериментальные исследования, наилучшим является такое движение, при котором все волокна (контролируемые и неконтролируемые) перемещаются со скоростью предыдущей пары до момента, когда их передние концы достигают линии зажима последующей пары. После этого волокна должны двигаться со скоростью последующей пары. Для обеспечения такого движения необходимо, чтобы последующая пара одновременно захватывала все передние концы волокон, достигших линии зажима. При этом основным условием правильности работы вытяжного прибора является устойчивость линии зажима, сохранение постоянства полей сил трения, обеспечение контроля неконтролируемых волокон [4, 10].

Линия зажима должна как можно ближе подходить к плоскости, проходящей через оси цилиндра и валика. Наиболее благоприятна для процесса вытягивания ситуация, когда напряжение поля сил трения равномерно, и пятно контакта имеет форму прямоугольника, а линия зажима при меньших диаметрах цилиндра и валика и большей жесткости эластичного покрытия наиболее устойчива.

Видно, что различными конструктивными изменениями вытяжного прибора добиваются приближения характера изменения напряжения поля сил трения и линия зажима к идеальному. В работе [3] предлагали новые конструкции вытяжного прибора с магнитом в вытяжной зоне и нажимного валика, в виде сдвоенным роликом. Установленные ролики в таком виде, по моему мнению, увеличивают угол обхвата волокнистых масс, а установление

магнита в вытяжной зоне, притягиваясь к нижней планке, прижимает ремешки друг - друга, тем самым обеспечивается улучшение поля сил трения.

В данной работе приведены полученные данные при исследовании поля сил трения новой конструкции рифленого цилиндра и нажимного валика. Эксперименты проведены на вытяжном приборе типа SKF по методике извлечения нитки между зажатых пар. Для этого между нажимными валиками и рифцилиндрами приложим нитку по движению волокна и ее прижимаем. Силы прижима равны $P_1 = 100 \text{ Н}$, $P_2 = 100 \text{ Н}$, $P_3 = 120 \text{ Н}$ и $P_m = 1 \text{ Н}$. Один конец нитки зацепляем динамометром и извлекаем его. При этом, когда нитка выходит из зажима каждого валика, засекаем показатель динамометра. По полученным данным построили график поля сил трения существующей /1 линия/ и новой конструкции нажимного валика /2 линия/ (рис.1).

Из графика видно, что в новой конструкции вытяжного прибора увеличивается поле сил трения в вытяжной зоне и выпускной паре, чем в существующей конструкции. Установление магнита в вытяжной зоне и выполнение нажимного валика в виде сдвоенного ролика увеличивает поле сил трения, тем самым улучшает контроль неконтролируемых волокон в процессе вытягивания вытяжного прибора.

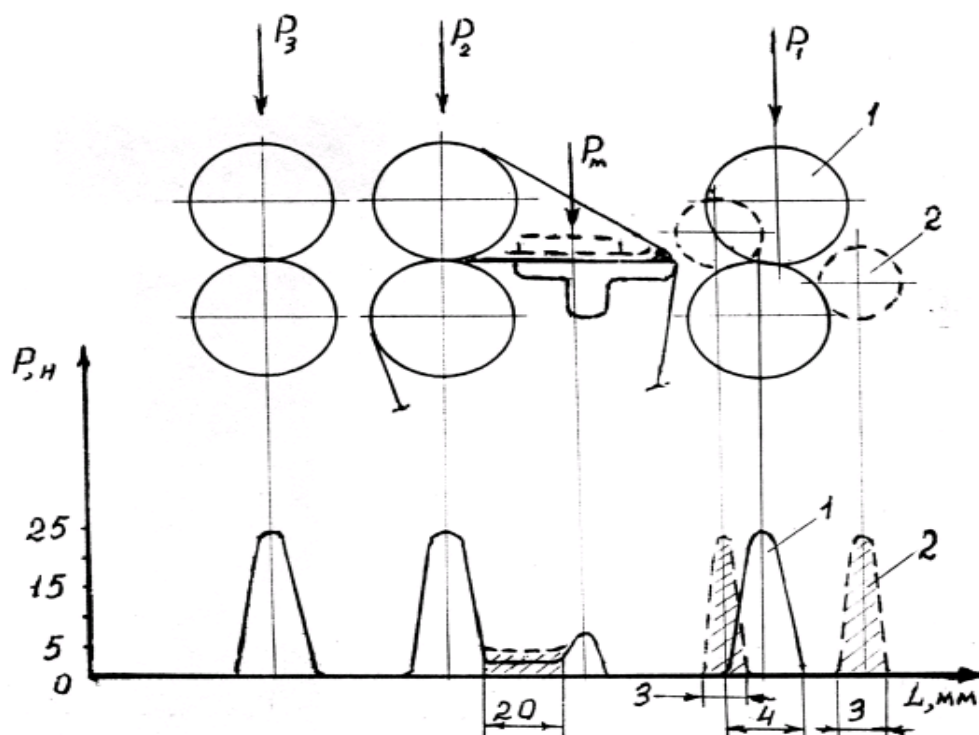

Рис. 1. График поля сил трения.

ЛИТЕРАТУРА.

1. Sayidmurodov M.M., Abduvakhidov M., Muradov A. Study of dynamics of the turning process in pneumechanical spinning in the presence of double false torsion. // The American journal of engineering and technology. July 2020. Page No: 58-64.
2. Сайидмуродов М.М и др. Анализ проблем пневмомеханического способа прядения и направления дальнейшего его развития. // "UNIVERSUM: Технические науки" -М. 2021 г. № 3 (84), 46-49 с.
3. Дадаханов Н.К., Турабоев Г.О. Разработка нового конструкция вытяжного прибора и исследование его работы. // "Экономика и социум" -Саратов. 2020 г. № 6 (73).
- 4.Макаров А.И. и др. Расчет и конструирование машин прядильного производства. –М.: «Машиностроение». 1981. с.211.
- 5.Дадаханов Н.К., Шукуров М. Анализ несоосностей осей нажимного валика и рифцилиндра. // «Известия ВУЗов. Технология текстильной промышленности» - Иваново, 1997. №1. с.116-117

6. Шукуров М.М., Дадаханов Н.К., Махкамов Р.Г. О несоосности нажимного валика и рифленого цилиндра вытяжного прибора кольцепрядильной машины // Доклады Академии наук Республики Узбекистан - 1997. - №1. - С. 26-28.
7. Дадаханов Н.К. Исследование контактной плоскости вытяжных пар с учетом перекоса осей нажимного валика и цилиндра. "Известия вузов. Технология текстильной промышленности" - Иваново, 2001 г. -№2, с. 104-106.
8. Dadakhanov N.K. Research and calculation of line parameters ring spinning machines. //Solid State Technology [Pennwell Corporation](#). Vol. 63, Issue 6, 2020. - p.9756-9762.
9. Dadakhanov N.K. Studying yarn incorpectiveness operated on the improved exhaust extractor.// ACADEMICIA. –Kurukshetra, Vol. 10, Issue 7, July 2020. -p.474-482.
10. Дадаханов Н.К. Разработка устройств для контроля волокон в процессе вытягивания в вытяжных приборах машин прядильного производства. Дис... канд. техн. наук. -Т.: ТИТЛП. 1997 г.
11. Дадаханов Н.К. Анализ конструкция и работы рифленого цилиндра. // “UNIVERSUM: Технические науки” -М. 2022 г. № 2 (95-4), 35-38 с.

ФИО автора: *Durdona Husanova*

Farg'ona viloyati

Oltiariq tumani

ЎзDJTU 1-kurs talabasi

Название публикации: «ЎЗBEK ADABIYOTIDA PORLAGAN RUS ADIBI»

Annotatsiya: Aleksandr Faynberg Arkadevich - rus shoiri, O'zbekiston xalq shoiri. O'zbekiston shoirlar osmonida Aleksandr Faynberg, shubhasiz, eng yorqin yulduzlardan biridir. Uning ijodi o'ta serqirraligi bilan ham boshqa ijodkorlardan ajralib turadi. U Toshkent, Moskva hamda Sankt Peterburg shaharlarida chop etilgan to'plamlar muallifidir. Uning qalamiga badiiy filmlarning ssenariylari asosida ko'plab filmlar ham sur'atga olingan. Rossiya Prezidentining farmoni bilan O'zbekiston shoiri Aleksandr Arkadevich Faynberg 2008 yil Pushkin medali bilan taqdirlangan. Ushbu maqolada, Aleksandr Faynber Arkadevich ijodi va hayot yo'li haqidagi ma'lumotlar yig'ilib tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Aleksandr Faynberg Arkadevich, rus she'riyati, o'zbek she'riyati, ijodi, faoliyati, hayot yo'li, she'rlari, sseneriyalari, tarjimalari.

Aleksandr Arkadevich Faynberg 1939 yil 2-noyabr kuni tug'ilgan. Yetti yillik maktabni tamomlagach, Aleksandr Faynberg Toshkent topografik texnikumiga o'qishga kiradi. Texnikumni tugatgach, Tojikistonga harbiy xizmatga ketadi. So'ngra, Toshkent universitetini (hozirgi Toshkent davlat milliy universitet) sirtqi filologiya fakultetining jurnalistika bo'limini tamomlaydi va talabalar ko'p adadida ishlaydi. U o'n beshta she'riy kitoblar muallifi hisoblanadi. Shuningdek, uning senariylari asosida to'rtta uzun metrajli badiiy filmlar va yigirmadan ortiq multiplikatsion filmlar suratga olingan. U Alisher Navoiyning dostonlarini va she'rlarini, shuningdek, boshqa zamonaviy o'zbek shoirlarining she'rlarini rus tiliga tarjima qilgan. Uning she'rlari "Smena", "Yunost" ("Yoshlik"), "Noviy mir" ("Yangi dunyo"), "Zvezda Vostoka" ("Sharq yulduzi"), "Novaya Volga" ("Yangi to'lqin") jurnallarida va AQSh, Kanada va Izroil kabi xorij mamlakatlari vaqtli matbuotlarida chop etilgan.

1999 yil “Paxtakor” futbol jamoasining fojiali aviahalokatdagi o‘limining 12 yilligi munosabati bilan uning senariysi asosida “Ularning to‘p maydoni osmonda” nomli film suratga olingan, filmda jaranglagan qo‘shiq matni 1979 yil yozilgan Aleksandr Faynberg qalamiga mansub edi. Bir necha yillar mobaynida A. A. Faynberg Toshkentdagi O‘zbekiston yosh yozuvchilar seminariga rahbarlik qilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a‘zosi hisoblangan.

2004 yil shoir A.A. Faynberg Rossiya Prezidenti farmoni bilan Pushkin medali bilan taqdirlangan. Ushbu yuqori mukofotga u Rossiya Federatsiyasi bilan madaniy aloqalarni rivojlantirish hamda rus tili va rus madaniyatini saqlab qolishdagi ulkan hissasi uchun sazovor bo‘lgan. O‘zbekistonning she‘riyat gumbazida Aleksandr Faynberg, shubhasiz, eng yorqin yulduzlardan biri. Uning ijodi serqirra. U Toshkent, Moskva va Sankt Peterburg shaharlarida chop etilgan o‘n uchta she‘riy to‘plam muallifi hamdir. Uning qalamiga yettita badiiy film senariysi mansub bo‘lib, ulardan eng diqqatga sazovorlari: “Eng ko‘m-ko‘k osmon ostida”, “Jazirama oftob tagidagi uy”, “Qandahorda toblanganlar”, u, shuningdek, 18 ta multiplikatsion filmlar muallifi hamdir. Uning nasri katta qiziqish uyg‘otadi. Ajoyib tarjimon Faynberg ruszabon kitobxonga taniqli o‘zbek shoirlarining ko‘plab asarlarini ochib bergan. Moskvada Erkin Vohidovning “Ruhlar isyoni” dostoni chop etilgan Toshkentda esa Abdulla Oripov va Xosiyat Rustamova, Sirojiddin Said va Omon Matchonlarning she‘rlari jamlangan “Oq qushlar galasi” to‘plami nashrdan chiqqan. Faynberg she‘rlarida uchqunli hajviya mavjud. “Ruboiy tori” dostonida u kulgu orqali o‘zbek choyxonasini o‘zgarmas oshini shunday tasvirlaganki, uni yuzda tabassumsiz o‘qib bo‘lmaydi. Aleksandr Arkadevich Faynberg 2009 yil 14 oktabr kuni Toshkentda vafot etgUning to‘plamlari: “Etyud” (1967), “She‘rlar” (1977), “Velotrekklar” (1965), “Olis ko‘priklar” (1978), “Osmon muhri” (1982), “Erkin sonetlar” (1990), “Yoyma to‘r” (1984), “Varaq” (2008) kabi she‘riy to‘plari nashr etilgan. Muallif tomonidan to‘plangan 2 tomlik asarlar to‘plami ijodkor vafotidan so‘ng nashr qilingan. O‘zbek shariyatini mukammal bilgan shoir Navoiy gazallari, Erkin Voqidov, Abdulla Oripov, Omon

Matchon va boshqa ozbek shoirlarining sher va dostonlarini rus tiliga tarjima qilgan. Faynberg ssenariysi asosida "Ozbekfilm" kino studiyasida "Mening akam", "Jazirama oftob tagida", "Qandahorda toblanganlar", "Tojikfilm" kinostudiyasida esa "Jinoyatchi va oqlovchilar" va boshqa filmlar suratga olingan. Faynberg ssenariysi asosida 20 ga yaqin multfilmlar yaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, Faynbergning she'riy ijodida o'tmish bilan hozirgi kun, G'arb bilan Sharq, milliylik bilan baynalmilallik o'zaro tutashib, o'ziga xos badiiy olamni vujudga keltiradi. Faynbergning lirik qahramoni tarixiy-ijtimoiy silsilalar asrida o'zining insoniy mohiyatini tola saqlab qolgan, o'zgaga mehr-shafqat va madad qo'lini uzatishga tayyor, ayni paytda yer kurrasida sodir bo'layotgan noxush voqea va hodisalardan iztirob chekuvchi jo'mard insondir. Faynbergning sheriy ijodida rus va Yevropa shoirlarining eng yaxshi badiiy tajribalari sintezlashgan. Sharq mumtoz sheriyati ananalari ham uning ijodiy uslubiga begona emas. Faynberg ijodining muhim qismini badiiy tarjima tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Faynberg Aleksandr Arkadevich. <https://arboblar.uz/uz/people/fajnberg-aleksandr-arkadevich>
2. Aleksandr Arkadevich Faynberg hayoti va ijodini o'rganish bo'yicha dastur va uslubiy qo'llanma. https://arm.samdhti.uz/library/book_view/692
3. Aleksandr Faynberg. Aleksandr Arkadyevich Faynberg - rus shoiri. Ozbekiston xalq shoiri. Toshkent Davlat Universitetning jurnalistika fakultetini tugatgan. <https://uz.freejournal.org/598414/1/aleksandr-faynberg.html>

ФИО автора: *Ro'ziqulov Diyorbek*

DTPI buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 1-kurs bakalavr

Название публикации: «INVESTITSİYALARNI KORXONA VA TASHKILOTLARDAGI ROLI VA AHAMIYATI»

anotatsiya: Mazkur maqola korxona va tashkilotlarda investitsiyalarni roli va ahamiyatiga bag'ishlangan

Kirish

Investitsiya — (nemischa „Investition“, lotincha „Investio“) so'zidan olingan bo'lib, asosan, ishlab chiqarishga uzoq muddatli qo'yilmalar sarfi, ya'ni xarajatlar yig'indisi deb talqin etilgan. Investitsiya — foyda (daromad) olish yoki ijtimoiy samaraga erishish maqsadida, davlat, xuquqiy va jismoniy shaxslar (investorlar) tomonidan cheklangan imkoniyatlardan samarali foydalanib, cheklanmagan ehtiyojni qondirish uchun iqtisodiyotning turli soxalariga ma'lum muddatga sarflangan barcha turdagi boyliklardir. Ko'pchilik iqtisodiyotni tushunmaydiganlar Investitsiyani qarz deb tushunadi. Davlat qarzi hisoblab chiqilganda Investitsiyalar hisobga olinmaydi.

Kalit so'zlar: investitsiya, xarajatlar, xorijiy investitsiyalar, chet el kapitali, investor, byudjet, tijorat, obligatsiyalar, iqtisodiy samaradorlik, aksiya, kapitqal quylmalar

Xorijiy investitsiyalar — chet el investorlari tomonidan yuqori darajada daromad olish, samaraga erishish maqsadida mutloq boshqa davlat iqtisodiyotining, tadbirkorlik va boshqa faoliyatlariga safarbar etadigan barcha mulkiy, moliyaviy, intellektual boyliklaridir. Chet el investitsiyalari ichki investitsiyalardan farqli holda tashqi moliyalashtirish manbaiga kiradi. Ular milliy iqtisodiyotga chetdan, ularning kelishini rag'batlantirgan holda jalb qilinadi. Lekin chet el kapitalini jalb qilishning hamma shakllari ha moliyalashtirishning tashqi manbai bulmasligi mumkin. Bu birinchi navbatda foiz to'lovlari bilan qaytarishni talab etadigan kreditlar va qarzlariga taaluqli. Chunki, chet el kreditlari va xalqaro moliya institutlari qarzlar ma'lum vaqt o'tgach asosiy qarz bilan birga belgilangan foizlarining qaytarilishini talab etadi. Chetdan jalb etiladigan xorijiy investitsiyalar bilan chet eldan kiritiladigan kreditlarning o'ziga xos farqlari mavjuddir. Bu borada xorijiy investitsiyalar risklar doirasi bilan chet el kreditlari risklari kengligi farqlanadi.

Investitsion samaradorlik turlari. Investitsiyalarning moliyaviy (tijorat), byudjet va iqtisodiy samaradorligi mavjud. Savdo - loyihaning investorlarning investitsion jozibadorligini va uning moliyaviy imkoniyatlarini tavsiflaydi. Byudjet - loyihaning

federal, mintaqaviy yoki mahalliy byudjetlar uchun moliyaviy ta'sirini ko'rsatadi. Iqtisodiy - investitsion loyiha ishtirokchilarining qiymat jihatidan ifodalanishi mumkin bo'lgan to'g'ridan-to'g'ri manfaatlaridan tashqaridagi barcha xarajatlar hisobga olinadi, xarajatlar hisobga olinadi va ularni natijalar bilan muvofiqlashtiradi. Investitsiyalar samaradorligini baholashda investitsiyalarning ijtimoiy va iqtisodiy samaradorligi, ya'ni loyihaning barcha iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlari, shuningdek, ijtimoiy faoliyat va atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyati bilan bog'liq barcha xarajatlar tekshiriladi. Natijalar va iqtisodiy ko'rsatkichlar hisob-kitob davrida baholanadi. Uning muddati ta'sisning yaratilishi va rivojlanishi, texnik jihozlarning hayoti, rejalashtirilgan foyda ko'rsatkichlariga erishish shartlari, shuningdek, investorlarning o'ziga xos talablariga bog'liq. Investitsiyalarning samaradorligi UNIDO metodologiyasi bo'yicha baholanadi. Rusiyadagi amaliyotda metodologik tavsiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, ular kelgusida moliyalashtirish uchun tanlov loyihalari samaradorligini baholash uchun ishlatiladi. Baholash usullari soddalashtirilgan bo'lib, dastlabki tanlov uchun qo'llaniladigan va vaqt ichida pul qiymatining o'zgarishini hisobga olgan holda qo'llaniladi.

Investitsion samaradorlik ko'rsatkichlari. Qaytish muddati (qaytarib berilishi) aniq investitsiyalar va investitsiya qarorlarini amalga oshirishdan olingan daromadlar o'rtasidagi munosabatni ifodalaydi. Oddiy daromad darajasi investitsiya rejalashtirishning bir oralig'i bo'yicha daromad shaklida qoplanadigan xarajatlarning bir qismini ifodalaydi. Qaytishning hisobga olish stavkasi investitsiyalarning dastlabki miqdoriga nisbatan pul mablag'larining ulushi sifatida samaradorligini ko'rsatadi. Hisobotni qaytarish omili o'rtacha yillik daromadni investitsiya mablag'larining o'rtacha qiymatiga bo'lish yo'li bilan hisoblab chiqiladi. Investitsiyalar samaradorligini baholash biznesni yuritishida katta ahamiyatga ega. Ushbu investitsiya fondlaridan suiiste'mol qilinishida kam daromadlar, ularning etishmasligi, amalga oshirilayotgan yoki rejalashtirilayotgan loyihalarni tahlil qilish uchun eng samarali usullarni tanlash zarurligi haqida o'ylash kerak.

Investitsiyalarning moliyaviy (tijorat), byudjet va iqtisodiy samaradorligi mavjud.

Savdo - loyihaning investorlarning investitsion jozibadorligini va uning moliyaviy imkoniyatlarini tavsiflaydi. Byudjet - loyihaning federal, mintaqaviy yoki mahalliy byudjetlar uchun moliyaviy ta'sirini ko'rsatadi. Iqtisodiy - investitsion loyiha ishtirokchilarining qiymat jihatidan ifodalanishi mumkin bo'lgan to'g'ridan-to'g'ri manfaatlaridan tashqaridagi barcha xarajatlar hisobga olinadi, xarajatlar hisobga olinadi va ularni natijalar bilan muvofiqlashtiradi.

Investitsiyalar samaradorligini baholashda investitsiyalarning ijtimoiy va iqtisodiy samaradorligi, ya'ni loyihaning barcha iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlari, shuningdek,

ijtimoiy faoliyat va atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyati bilan bog'liq barcha xarajatlar tekshiriladi .

Korxona va tashkilotlarda investitsiya qilishning afzalligi va uning boshqa tasniflashlardan farqi [shundaki](#), unda korxona o'z investitsiyalarini qanday maqsadlar uchun safarbar etishi to'g'risida real holat aks ettirilgan. Mohiyat jihatdan, ushbu tasniflash korxonaning investitsiya portfelini xarakterlaydi. Bunda korxona uchun ushbu portfel bo'yicha riskni minimallashtirish va iqtisodiy foydani oshirish eng muhim muammolardan biri sanaladi. Yuqoridagi rasmda tasvirlangan real investitsiyalar – bevosita investitsiyalar bo'lib, investorning investitsiya jarayonida bevosita ishtirok etishini anglatadi, ya'ni investor investitsiyalash ob'ektini, shuningdek, uni moliyalashtirishni tashkil etish va moliyalashtirish manbalarini bevosita o'zi aniqlaydi. Portfel investitsiyalar – bilvosita investitsiyalarni anlatib, bu investitsiya yoki moliyaviy vositachilar orqali investitsiyalashdir.

O'zbekiston Respublikasining “Investitsiya faoliyati to'g'risida”gi Qonunida investitsiya mo'ljallangan ob'ektiga ko'ra, “kapital, innovatsiya va ijtimoiy” investitsiyalarga bo'linadi (4- modda).

Ikkinchidan, investitsiyada qatnashish harakteriga ko'ra bevosita va portfel investitsiyalar farqlanadi. Bevosita investitsiyalar investorni o'z moliyaviy mablag'lag'larni joylashtirish ob'ektini tanlash imkoniyatini beradi. Portfel investitsiyalar tijorat banklari, investitsion kompaniyalar, fondlar va boshqalar yordamida amalga oshiriladi. Moliyaviy vositachilar to'plangan mablag'larni samarali, daromad keltiradigan qilib joylashtiradilar. Portfel investitsiyalar boshqa emitentlarning andarrayting yordamida qimmatli qog'ozlarga joylashtirish shaklida namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, investitsiyalash davriga qarab investitsiyalar qisqa muddatli (bir yilgacha bo'lgan muddatga beriladi) va uzoq muddatli (bir yilddan oshiq muddatga beriladi) bo'ladi. Masalan, oddiy aksiyalar umuman biror – bir muddat bilan cheklanmaydi. Masalan, depozit sertifikati olti oy muddatga beriladi – bu qisqa muddatli qo'yilmalar vositasidir, obligatsiyalar 20 yilgacha qaytarish muddati bilan uzoq muddatli qo'yilmalar vositasidir. Lekin, uzoq muddatli qimmatli qog'ozlarni sotib olish va qisqa muddatdan, masalan olti oy o'tgandan so'ng, investor uzoq muddatli qurolni qisqa muddatli maqsadlar uchun foydalanish mumkin. Ko'pincha investorlar ana shunday qurollarni tanlaydilar va o'z pullarini qisqa muddatlarga qo'yishni hohlaydilar. Masalan, yaqin olti oy mobaynida investorga kerak bo'lmaydigan summaga, u olti oylik muddatga ega bo'lgan depozit sertifikati sotib

olishi mumkin: qirq yoshga to'lgan investor pensiyaga chiqquncha pul yig'ish uchun biron-bir kompaniyani obligatsiyasini 20 yilga sotib olish mumkin. Odatda uzoq muddatli investitsiyalar kapital qo'yilmalar shaklida namoyon bo'ladi.

To'rtinchidan, mulk shakllaridan kelib chiqib investitsiyalar xususiy, davlat, qo'shma va xorijiy shakllarga ajratiladi. Xususiy investitsiyalar nodavlat yuridik shaxslarining va fuqarolarning mablag'larini tadbirkorlik faoliyati ob'ektlariga qo'yilishini anglatadi. Davlat investitsiyalari davlat byudjeti va davlat korxonalarining mablag'larini joylashtirish orqali namoyon bo'ladi.

Beshinchidan, hududiy joylashtirilish bo'yicha investitsiyalar ichki va tashqi investitsiyalarga bo'linadi.

Oltinchidan, investitsiyalar tavakkallik darajasi bo'yicha yuqori tavakkalli va past tavakkalli investitsiyalarga ajratiladi. Moliya sohasida tavakkallik deganda investitsiyalarga mutloq yoxud nisbiy miqdordagi foyda kutilganidan ancha kam bo'ladi, boshqacha aytganda «tavakkallik» atamasi kutilmagan natija olish imkoniyatini anglatadi.

Xulosa: korxona va tashkilotlarda investitsiyani qo'llashda dastlab o'sha korxona yoki tashkilotlarni moliyaviy ahvoli va kelajakda foyda olish qobiliyatini tekshirish maqadga muvofiq bo'ladi. To'g'ri jalb qilingan investitsiya korxona uchun ham investor uchun foydali bo'ladi bo'ladi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1) https://uz.wikipedia.org/wiki/Xorijiy_investitsiya
- 2) <http://genderi.org/ozbekiston-respublikasi-oliy-va-orta-maxsus-talim-vazirliginiz.html?page=5>
- 3) <https://fayllar.org/moliya-va-kredit-v2.html?page=2>
- 4) <https://awgm.ru/uz/pokazateli-ekonomicheskoi-effektivnosti-investicionnoi-deyatelnosti-predpriyatiya-ocenka-effektivnosti.html>
- 5) https://www.researchgate.net/publication/342561838_ERKIN_IQTISODIY_HUDUDLAR

ФИО автора: *Eshboyev Elyorbek*

Berdaq nomidagi QDU Yuridika Fakulteti 1-kurs talabasi

ФИО научного руководителя: *Benazir Qilicheva*

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti Yuridika fakulteti "Jinoiy-huquqiy va Fuqarolik-huquqiy fanlar" kafedrası assistent-o'qituvchisi

Название публикации: «KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISHDAGI ISLOHOTLAR O'TMISHDA VA HOZIRDA»

Annotatsiya. Ushbu maqolada korrupsiyaga qarshi kurashish borasidagi islohotlar va ularning natijasi haqida amalga oshirilayotgan huquqiy normalarga tayanilib o'rganilgan.

Kalit so'zlar: korrupsiya, mansabga sovuqqonlik bilan qarash, pora olish, pora berish, hokimiyat yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilish, xalqaro hamjamiyat qarashlari.

Bugungi davrda rivojlanib borayotgan, butun jahon hamjamiyati vakillarini tobora tashvishga solayotgan "korrupsiya" jamiyat xavfsizligi va barqarorligi, iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy-madaniy rivojlanishi va mamlakatning taraqqiyot rivojiga to'sqinlik qilayotgan illatlardan biridir. Korrupsiya bilan bog'liq muammolarning keng talqin qilinishi va huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatida korrupsiyaga qarshi kurashishga qaratilgan islohotlarning kuchaytirilishiga qaramay ushbu jinoyatni ildiz otib borishi, uning mohiyatini yanada chuqurroq tahlil qilish va kelib chiqish sabablarini yanada kengroq o'rganishga chorlaydi. Korrupsiyaga oid jinoyatlar hukumat vakillarining jamiyat oldidagi obro'siga putur yetkazibgina qolmay, siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy munosabatlarning izchil olib borilishida ham anchagina muammolarni tug'dirishi mumkin.

Azaldan mintaqamizda ushbu illatga qarshi kurashish nafaqat qonunlar va muayyan jazolar orqali balki, ma'naviy-axloqiy choralar ko'rish, jamiyatda poraxo'rlik va korrupsiyaga qarshi o'ziga xos "**ma'naviy va huquqiy immunitet**" ni shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratib kelingan.

Zardushtiylikning muqaddas kitobi Avestoda "haqqoniy hukm chiqarish, pora olmaslik, to'g'ri guvohlik berish va to'g'ri gapirish" ijobiy hislatlar sifatida ulug'lanib kelingan bo'lsa, aksincha, ko'rib turib adolatsizlik, nohaqlik qilgan amaldorlarning aytgan va qilgan yomon fikr, yomon kalom va yomon amallari" qattiq qoralangan.[1] Shuni qayd etish kerakki, zardushtiylikda doimo ezgulik yuksak qadrlangan va baholangan.

“Temur tuzuklari“ da Sohibqiron Amir Temur va temuriylar davridagi mulkni, xususan, davlat mulkini o’zlashtirganlik uchun javobgarlikni belgilashda o’ziga xos yondashib o’tilgan. O’sha davrda amaldorlar ishini tartibga solish maqsadida vaqti-vaqti bilan so’roq, tekshirish, taftish, tergov o’tkazib turilgan. O’z amalini suiiste’mol qilish og’ir gunoh hisoblangan va qattiq jazoga tortilgan. Amir Temurning o’g’li Mironshoh, nevaralari Pirmuhammad va Xalil Sulton ushbu me’yorlarni buzganliklari uchun xalq oldida jazolangan. Birovni haqqiga ziyon yetkazuvchilarni, o’g’ri va badnafslarni, yaramas ishlar bilan shug’ullanuvchi kishilarni mulkidan ayirib, shahardan badarg’a qilar edi.[2] Bu borada buyuk sohibqiron Amir Temur bobomizning: “Adolat har bir ishda hamrohimiz va dasturimiz bo’lsin!“ degan chuqur ma’noli so’zlari har birimiz uchun hayotiy e’tiqodga aylanishi zarur. Insoniyat, jumladan, bizning buyuk ajdodlarimiz ham, qadim zamonlardan beri poraxo’rlik va korrupsiyadan holi davlat va jamiyat qurish orzusi bilan yashab kelganlar.

Bugun xalqaro hamjamiyat korrupsiyaga qarshi kurashishning eng to’g’ri yo’li – **korrupsiyaning sodir etilishiga imkoniyat yaratayotgan sabab va omillarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish**, deb hisoblaydi. Korrupsiyaga qarshi kurashish nafaqat O’zbekistonning, balki butun dunyoning azaliy maqsadi hisoblanadi. Va bu borada yagona qonun yoki maxsus qoida yo’q. Ya’ni har bir davlat o’z mentaliteti, madaniyati, aholi turmush darajasi va boshqa prinsiplarga tayangan holda o’z tajribasini yaratmoqda. O’zbekiston Respublikasi uchun chet el mamlakatlarining tajribasini o’rganish va uni implementatsiya qilish jarayonini jadallashtirish juda muhim. Bugungi kunda korrupsiya hech bir davlatda butunlay yo’q deb ayta olmaymiz. Iqtisodchilar, olimlar va nazariyachilar bu borada faqatgina korrupsiyani kamaytira olish mumkin ekanligini ta’kidlashadi.

Har bir soha yoki jarayonning o’z darajasi va ko’rsatkichi bo’lganidek, korrupsiyaning ham ko’rsatkichi har yili e’lon qilinadi. [Bu borada 1995- yil tuzilgan “Transparency International“ (The Corruption Perceptions Index, CPI) yaqqol misol bo’lishi mumkin. 2019-yil Transparency International reytingida yuqori o’rinlarni Daniya, Yangi Zelandiya, Finlandiya, Singapur, Shvetsiya, Shvetsariya, Janubiy Koreya, Xitoy kabi davlatlar egalladi.[3] Qo’shimcha sifatida shuni ayta olamizki, yuqoridagi davlatlarda korrupsiyaning tomiriga bolta urish davlat siyosati va ustuvor islohotlarining eng muhim yo’nalishlardan biri sifatida belgilangan.

Singapurda mamlakat yetakchilarining siyosiy irodasi va korrupsiyaga qarshi qonunchilik tufayli dunyoning iqtisodiy rivojlangan yetakchilari qatoriga qo’shilishga va korrupsiyani yengishga muvaffaq bo’ldi. Buning uchun birinchi navbatda korrupsion holatlarni sodir etish ehtimoli qisqartirildi.

Singapurda davlat yetakchilari hatto o’z qarindoshlarini ham ayamagan. Ya’ni, Singapur davlati yetakchisi LI KUAN YUning korrupsiya ustidan g’alaba qozonishni istagan inson o’z qarindoshlari va yaqin do’stlarini ham qamashga tayyor bo’lishi

kerakligi haqidagi mashhur iborasi mamlakatda korrupsiyaga qarshi kurashish ayovsiz bo'lganidan isbotdir. Sezishimiz mumkinki, Singapur korrupsiyadan holi mamlakatlar reytingida yuqori pog'onada turadi.[4]

Korrupsiyaga qarshi kurashish organining samarali faoliyatida mahalliy bo'linmalarning ta'siri ham muhim ahamiyatga ega. Xususan, **Germaniya** va **Avstriya** tajribasi ham korrupsiyaga qarshi kurashishda mahalliy tuzilmalarning muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Germaniyaning davlat apparatida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimining asosiy bo'g'ini sifatida korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha maxsus bo'linmalardir. Avstriyada korrupsiyaga qarshi kurashish bilan maxsus prokuratura shug'ullanadi.

[Xitoy ancha yillardan beri korrupsiyaga qarshi kurashish borasida yetakchi davlatlardan hisoblanadi. Xitoyda korrupsiyaga qarshi kurashishga qattiq e'tibor berildi. Xitoy boshliqlarining o'zboshimchaligi davlatning gullab-yashnashiga eng ulkan xavf deb qaralardi. Xitoyda davlat amaldorlarining nizomsiz harakatalari oqibatida keltirilgan ziyon uchun jinoiy javobgarlik prinsipiga qat'iy amal etish ta'minlandi. Xitoyda korrupsiyaga qarshi kurashish siyosati korrupsiya jinoyatlarida aybli deb topilgan shaxslarga qarata juda qat'iy ravishda jinoiy javobgarlik belgilangan. [5]

Bunday intizomiy va tartibli qonunlar zahirida aynan korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi kurashish borasida davlat reestrini shakllantirish yotadi. [Dunyo mamlakatlari **Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH)**, **Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti (YXHT)**, **Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (SHHT)**, **Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (IHTT)** va boshqa tashkilotlar korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha hamkorlik olib bormoqda.[6] Korrupsiya haqida so'z borarkan, uning vujudga keltiruvchi omillar haqida aytish kerak.

Birinchidan. Xizmat mobaynida xodimga nisbatan birmuncha imkoniyatlarning yaratilmaganligi. Ya'ni, yetarli ish haqi, mansabdor shaxsning ijtimoiy tomondan yetarlicha ta'minlanmaganligi yoki ular uchun adolatli mehnat sharoitining yo'qligi.

Ikkinchidan. Halol va samarali nazoratchilar, yaxshi audit idoralariva axloqiy xulq-atvorga oid aniq qoidalar korrupsion faoliyatni to'xtashi yoki aniqlashi kerak. Yaxshi va shaffof tartib-qoidalar ushbu idoralar nazoratini amalga oshirishni osonlashtirishi kerak. Nazoratchilar o'z qo'l ostidagilarning faoliyatini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Ba'zilarida bu tekshiruv deyarli yo'q, shuning uchun korrupsiya, asosan, tasodifan yoki begonalar, shu jumladan, ommaviy axborot vositalarining xabarlar orqali yoki tashkilot murojaatchilari tomonidan aniqlanadi.

Uchinchidan. Ko'pgina mamlakatlarda qoidalar va jarayonlarda shaffoflikning yo'qligi korrupsiya uchun qulay zamin yaratadi. Qoidalar ko'pincha xalq uchun tushunarsiz va chalkash bo'lib, ularni ko'rsatadigan hujjat ommaga taqdim etilmaydi

va ba’zida qoidalar to’g’ri e’lon qilinmasdan o’zgartiriladi. Farmon, qaror, qonun, farmoyish bir til bilan aytganda, normativ-huquqiy hujjatlar faqat huquq sohasi vakillariga tushuna oladigan tarzda yoziladi va odatda konseptual jihatdan emas, balki muhim jihatlar haqida faqat lingvistik jihatdan noaniq bo’lib, turli talqinlarga asos qo’yadi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda hamon korrupsiyaning ildizi tomir otmoqda. [Statistika ma’lumotlariga qaraganda, 2020- yilda turli darajadagi amaldorlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar uchun **1723** shaxs jinoiy javobgarlikka tortilgan. Ular tomonidan yetkazilgan zarar **500 milliard** so’mni tashkil etgan. 2021- yilning besh oyida esa **1696** nafar mansabdor shaxslarga nisbatan jinoiy ish ochilgan. Yetkazilgan zarar **450 milliard** so’mni tashkil etmoqda.[7]

Mamlakatimiz rahbari Sh. Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: “Yangi O’zbekiston Strategiyasi korrupsiyadan holi mamlakat barpo etishni nazarda tutadi. Ushbu maqsad bugun butun jamiyatimizni jipslashtiruvchi omilga aylanmoqda“. Mamlakatimizda korrupsiyani yo’q qilish borasida samarali va izchil faoliyatlar amalga oshirilmoqda.

O’zbekiston Respublikasida Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo’nalishlari quyidagilardan iborat:

Aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish;

Davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlarni amalga oshirish;

Korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarni o’z vaqtida aniqlash, ularga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish, korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarni sodir etganlik uchun javobgarlikning muqarrarlighi prinsipini ta’minlash;[8]

Korrupsiyaga qarshi kurashish sistemasining samarasini oshirish, eng yuqori darajadagi qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish, maqsadida 2017-2021 yillarda O’zbekiston Respublikasining rivojlanishning besh holati bo’yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarga muvofiq, 2019- yilning 27-mayda O’zbekiston Respublikasida “ Korrupsiyaga qarshi kurashish sistemasining yanada jadallashtirish chora-tadbirlari haqida “gi PF-5279-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan 2019-2020-yillarda korrupsiyaga qarshi kurashish davlat qonun loyihasi qabul qilindi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020-yili Oliy Majlisga Murojaatnomasida “Halollik Vaksinasi“ va korrupsiyaga qarshi kurashish organligining tuzilishi kerakligi aytiladi. Jamiyat va mamlakat turmushining barcha jabhalarida korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi kurashishga qaratilgan siyosatning samarasini oshirish maqsadida O’zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga

qarshi kurashish agentligi tashkillashtirildi. Ushbu agentlik Prezidentga bo'ysunadi va Oliy Majlis palatalari oldida hisobot topshiradi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda korrupsiyaga qarshi kurashishda samarali natijaga erishish uchun jamiyatimizning quyi qatlamidan "korrupsiya-yomon illat" ekanligini, shu bilan birga "huquqiy ong va huquqiy madaniyat" tushunchasi to'g'risida yetarlicha ma'lumot berishimiz kerak. Biz bunda, albatta, hammamiz foydalanadigan ijtimoiy tarmoqlardan keng ravishda foydalanishimiz mumkin. Ortiqcha qonunlardan voz kechgan holda aholi bilan birgalikda korrupsiyaga qarshi kurashish tizimida yagona qonunchilik tizimini yaratishimiz kerak. Xulosani quyidagi Sh.Mirziyoyev aytgan gaplar bilan yakunlamoqchiman. Ya'ni "Jamiyatimizda korrupsiya turli jinoyatlarni sodir etish va boshqa huquqbuzarliklar holatlariga qarshi kurashish, ularga yo'l qo'ymaslik, jinoyatga jazo albatta muqarrar ekani to'g'risida qonun talablarini amalda ta'minlash bo'yicha qat'iy choralar ko'rishimiz kerak". Qo'shimcha tarzda quyidagi takliflarni keltirishimiz mumkin:

1. Korrupsiyaga qarshi kurashish borasidagi islohotlarning samaradorligini yanada oshirish, oliy davlat vakillik organlarining bu boradagi xalqaro andozalarga asoslangan holda mentalitetimizga mos bo'lgan qonunlarni implementatsiya qilish;
2. Pora olish, pora berish jinoyatlari uchun jinoiy javobgarlik miqdorini keskin ko'paytirish kerak;
3. Davlat xaridlarini nazorat qilish, qarz taqsimot masalalarini aniq nazorat va uning ustida amaliy ishlar olib borilishi kerak;
4. Davlat xizmatlarida, aholiga xizmat ko'rsatishda elektron tizimdan keng foydalanish va faol ravishda targ'ib qilish;

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.M.Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston Strategiyasi.-Toshkent.: "O'zbekiston" nashriyoti. 2021. 464-bet.[1], [6], [7]
2. Sh. Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi //SH.M.Mirziyoyev. – Toshkent: "O'zbekiston "NMIU, 2016. – 56 b.
3. O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish" to'g'risidagi O'RQ-419-sonli qonuni. (04.01.2017). <https://www.lex.uz> [8]
4. O'zbekiston Respublikasining " Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga Qarshi Konvensiyasiga (Nyu-York, 2003-yil 31-oktabr) O'zbekiston Respublikasining qo'shilishi to'g'risidagi 07.07.2008 yil, O'RQ-158-son Qonuni //O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 2008-yil, 7-son.
5. Temur Tuzuklari.-Toshkent.: " Ijod Press " nashriyoti,2019. [2].
6. Korrupsiya va uning oldini olish/o'quv qo'llanma – Toshkent: "Muharrir" nashriyoti, 2021- 110 b. [3], [4], [5].

ФИО автора: *Холматова Зарина Садыковна*

Педагогический институт Андижанского государственного университета, г. Андижан, Узбекистан

Название публикации: «ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕСТОИМЕННЫХ ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В УЧЕБНЫХ СИТУАЦИЯХ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ»

Xolmatova Zarina Sadikovna

Pedagogical Institute of Andijan State University, Andijan, Uzbekistan

**The use of pronominal interrogative sentences in educational situations
based on innovative teaching methods**

Abstract. The article examines the interrogative sentences in Russian language lessons using innovative teaching methods. The formation of an innovative educational environment in schools based on interactive technologies is becoming one of the defining trends in the development of the education system.

Keywords: interactive learning, emotional phrases, speech situations, advanced stage, predicted speech situation, experimental work.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросительные предложения на уроках русского языка с использованием инновационных методов обучения. Формирование инновационной образовательной среды в школах с опорой на интерактивные технологии становится одной из определяющих тенденций развития системы образования.

Ключевые слова: интерактивное обучение, эмоциональной фразы, речевые ситуации, продвинутом этапе, прогнозируемой речевой ситуации, экспериментальной работы.

Этот раздел посвящается рассмотрению вопросительных предложений на уроках русского языка с использованием инновационных методов обучения.

Формирование инновационной образовательной среды в школах с опорой на интерактивные технологии становится одной из определяющих тенденций развития системы образования. Термины «интерактивные методы», «интерактивное обучение» пришли к нам из английского языка («interactive»: «inter» означает «между», «меж»; «active» — от «act» - действовать, действие). Таким образом, термин «интерактивные методы» можно перевести как «методы, позволяющие учащимся взаимодействовать между собой», а термин «интерактивное обучение» - обучение, построенное на взаимодействии.

Это и есть сущность интерактивных методов: обучение происходит во взаимодействии всех обучающихся, включая педагога. Эти методы наиболее соответствуют личностно-ориентированному подходу в обучении. Следует отметить, что важной особенностью построения занятия с использованием интерактивных технологий является то, что «интерактивное обучение является обучением через практическую деятельность. ... Центральной частью интерактивного занятия является само упражнение (ролевая игра, дискуссия, обсуждение в малой группе и т. п.), но не менее значима, особенно при обучении практическим навыкам, заключительная часть занятия — подведение итогов, анализ, самооценка и комментирование действий участников».

Рассмотрим несколько примеров применения местоименных вопросительных предложений в интерактивных методах обучения для развития устной и письменной форм работ.

«Ромашка Блума». Из истории создания настоящего метода известно, что её автором был американский психолог и педагог Бенжамин Блум. Настоящий метод направлен на работу с текстом. Содержание текста рассматривается с шести позиций:

1. Простые вопросы. Отвечая на них, нужно узнать какие-то факты, вспомнить, воспроизвести соответствующую информацию: «Куда вы ходили?», «Кто был в театре?».

2. Уточняющие вопросы. Обычно они начинаются следующим образом: «То есть ты говоришь, что...?», «Если я правильно понял, что...?»
3. Объясняющие вопросы. Обычно начинаются с вопроса «Почему?» Они направлены на установление причинно-следственных связей: «Почему вы были в театре, а не в кино?», «Почему вы не взяли меня в театр?»
4. Творческие вопросы. Эти вопросы используются с частицей «бы», в формулировке есть элементы условности, предположения, фантазии, прогноза: «Что бы изменилось, если бы...?», «Как вы думаете, как будут развиваться события дальше?»
5. Оценочные вопросы. Эти вопросы направлены на выяснение критериев оценки тех или иных событий, явлений, фактов: «Почему что-то хорошо, а что-то плохо?», «Чем один герой отличается от другого?»
6. Практические вопросы. Они направлены на установление взаимосвязи между теорией и практикой: «Как бы вы поступили на моем месте?» Такая классификация помогает научить детей самостоятельно задавать вопросы к тексту. Отмечено, что детям нравится составлять вопросы к произведению, к текстам. Данную работу эффективнее проводить в парах и группах.

Интересно отметить, что шесть вопросов «Блума» - это не вопросный план к тексту. Это вопросы, которые раскрывают тонкости содержание текста, глубину идеи произведения. Рассмотрим применение «Ромашки Блума» на примере басни «Два товарища».

Шли по лесу два товарища, и вскочил на них медведь. Один бросился бежать, влез на дерево и спрятался, а другой остался на дороге. Делать ему нечего он упал наземь и притворился мёртвым. Медведь подошёл к нему и стал нюхать: он и дышать перестал. Медведь понюхал ему лицо, подумал, что мёртвый, и отошёл. Когда медведь ушёл, тот слез с дерева и смеётся.

— Ну что, - говорит, - медведь тебе на ухо говорил?

— А он сказал мне, что плохие люди те, которые в опасности от товарищей убегают.

Письменные работы учеников, как и весь учебно- воспитательный процесс, должны служить всестороннему развитию детей. Поэтому важно, чтобы эти работы носили разнообразный характер, и чтобы в них находили отражение разные стороны действительности, жизни и учебной деятельности учащихся.

Главное внимание следует уделить обучению самостоятельным видам письменных работ: изложениям разных видов, элементарным сочинениям по литературным произведениям, по картинам и творческим работам на свободную тему. В данной хочу остановиться на написании творческих сочинений. Ученик, работающий над творческим сочинением, имеет дело с самой жизнью, и задача его состоит в том, чтобы в доступных для него пределах разобраться во всем богатстве и разнообразии явлений действительности, относящихся к избранной теме, осмыслить их и выразить на письме.

Исходная главная задача учителя, обучающего творческим сочинениям независимо от их жанра (описание, повествование и др.) заключается в том, чтобы вызвать у ребят интерес. Если в жизненном опыте учащихся имеется соответствующий материал, иногда достаточно эмоциональной фразы, даже одного слова, чтобы вызвать у них множество ассоциаций. Поучительны в этом смысле слова А.М.Горького о Л.Андрееве: «Достаточно было одной фразы, а иногда только меткого слова, чтобы он, схватив ничтожно данное ему, тотчас же развил его в картину, анекдот, характер, рассказ» [31с.205]. Итак, при обучении сочинению можно применить метод «использование вопросов», попробуем показать этот метод на примере, в сочинении на тему: «Мой самый близкий друг». Здесь составляется таблица в два ряда: в первом ряду пишутся вопросы, а во втором- ключевые слова.

Учитель тщательно подбирает вопросы от простого к сложному. Ученик, используя таблицу вопросов, может написать сочинение. Следует сделать вывод, что использование вопросительных предложений помогает и устным, и письменным формам работы достичь желаемых результатов. Если в первом

случае развивает критическое мышление, устную речь учеников, то во втором случае обучает легко написать сочинение.

При обучении учащимся узбекской школы местоименным вопросительным предложениям русского языка необходимо учитывать, с одной стороны, синонимичность различных вопросов по отношению к одному и тому же слову как в русском, так и в узбекском языках, с другой, интерференционное влияние родного языка обучаемых на их русскую речь, что особенно проявляется при употреблении местоименных вопросов что, какой- который, чей-кого.

Состояние грамотности учащихся-узбеков по использованию МВП в письменной и устной речи в настоящее время не может считаться вполне удовлетворительным, что было выявлено в ходе экспериментальной работы.

В учебных пособиях по русскому языку для узбекской школы не учитываются те трудности, с которыми могут столкнуться учащиеся при употреблении МВК.

При формировании умений учащихся по использованию в речи МВП на любом этапе обучения важно соблюдать методические принципы доступности и преемственности. В этой связи на уроках русского языка на начальном этапе необходимо использовать упражнения, построенные на транспозиционной основе. На продвинутом этапе нужно использовать упражнения, которые позволяют на основе ранее полученных знаний, осознанно приобретать и совершенствовать новые знания и речевые умения.

Анализ учебных пособий, учебных ситуаций и речевых умений школьников позволил создать, апробировать и рекомендовать для национальной узбекской школы методические основы по использованию и активизации МВП русского языка в речи учащихся, состоящие из заданий

- 1) по поиску в словосочетаниях, предложениях, текстах вопросительных местоимений.
- 2) по поиску слов и предложений, отвечающих на местоименный вопрос.
- 3) по переводу и лексическому наполнению реальной или прогнозируемой речевой ситуации,

4) по выполнению поручений с речевым действием в учебной или естественной ситуации.

5) по описанию речевых ситуаций.

6) по описанию бесед, содержания картин, походов, кинофильмов.

7) по инсценировкам и играм.

В соответствии с основной задачей был произведен анализ семантики и грамматических признаков вопросительных конструкций и охарактеризованы основные типы ситуаций речевого общения на уроках русского языка.

При решении основной задачи необходимо было определить особенности употребления вопросительных предложений в условиях узбекско-русского билингвизма, выявить те трудности, которые испытывают узбекские учащиеся, применения в своей речи различные формы вопросов и отвечая на них. С этой целью производились необходимые сопоставления русских вопросительных конструкций с их эквивалентами в узбекском языке. Сопоставленные позволило решить проблемы прогнозирования возможных трудностей и ошибок, обусловленных влиянием родного языка учащихся.

Для реализации поставленных целей учебные ситуации были разделены на условные, речевые и языковые ситуации, которые описаны в работе в плане демонстрации условий функционирования той или иной группы вопросительных конструкций в каждой отдельной учебной ситуации, что в определенной степени способствует прогнозированию речевого наполнения учебных ситуаций.

В связи с тем, что в естественных речевых ситуациях часто используются однословные реплики (диалогические единства), в которых стимулом к ответу являются вопросительные местоимения, а ответом- соотносительные слова (Кто? – Он. Что? – Город. Какой? – Большой), в ходе исследования уделялось внимание выявления того, какие лексические единицы, учащиеся соотносят с вопросительными местоимениями в русском языке.

В каждом параграфе, представляющем описание определенной разновидности вопросительных конструкций, определялось содержание

соответствующих ситуаций. Это имеет большое практическое значение:

1) для создания речевых ситуаций на уроке с целью активизации связной речи учащихся.

2) для корректировки речи учащихся в естественных дидактических ситуациях.

3) для определения приемов дифференциации явлений языка с помощью вопросительных местоимений, которые в условно названных языковых ситуациях являются эквивалентами вопросительных конструкций.

Использование вопросительных предложений в инновационных методах обучения облегчает понимание проблем в изучении вопросительных предложений. Также вопросительные предложения в применении инновационных методов обучения эффективно используется при обучении написанию сочинений и анализе текстов, что развивает критическое мышление и речь обучающихся.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ.

1. Валгина Е.А. К определению экспрессивного специального вопросительного предложения// Синтаксис предложения и сверхразовое единство. Часть, 1,2,- Ростов-н/д., пединститут, 1977. –С.101.
2. Вопросительные реплики разговорной речи и их интонация// Структурные особенности разговорной речи и развитие разговорных навыков и умений.- Иркутск, 1964.- С.79.
3. Текучев А.В. Методика русского языка в средней школе. – М., 1980.- С. 210. См.стр.50
4. Чистякова А. О специфике вопросительных предложений // Русский язык в национальной школе. - 1962.- в1.- С.13-18

ФИО автора: *Igamberdiyeva Saodat*

Andijon shahar 15 – umum ta'lim maktabi

Jismoniy tarbiya fan o'qituvchisi

Название публикации: «GANDBOL O'YIN TEXNIKA VA TAKTIKASINING UMUMIY TUSHUNCHALARI»

Izoh: Maqolada gandbol keng tarqalgan sport turlaridan biri va yoshlarni jismoniy rivojlantirish, ularning salomatligini mustahkamlashning eng ommabop, binobarin, eng qulay vositalaridan biridir deb belgilangan. Bu kattalar uchun ham, o'smir-yoshlar uchun ham birdek ma'qul bo'lgan chinakam xalqchil o'yin hisoblanadi.

Kalit so'zlar: taraqqiyotimiz, texnikasi, tavsifi, gavda, harakat.

O'yin texnikasi gandbol o'yinida to'p bilan va to'psiz usullar bajariladi. Qo'yilgan maqsadga erishmoq uchun o'yinda qo'llaniladigan xilma-xil maxsus usullar yig'indisi qo'l to'pi texnikasini tashkil etadi.

Texnik usullar - bu qo'l to'pi o'yinini vujudga keltirish vositasi demakdir. Yuksak sport natijalariga erishish ko'p jihatdan gandbolchilarning ana shu xilma-xil vositalarni qanchalik to'liq bilishiga, raqib jamoa o'yinchilari qarshilik ko'rsatayotgan, ko'pincha esa charchoq orta borayotgan sharoitda o'yin jarayonidagi turli holatlarda ularni qanchalik mohirlik bilan, samarali qo'llashiga bog'liq. Qo'l to'pi texnikasini yaxshi bilish gandbolchining har tomonlama tayyorgarligi va har jihatdan kamol topishining ajralmas qismidir.

O'yin taraqqiyotining yuz yildan ortiq tarixi mobaynida gandbol texnikasida muayyan o'zgarishlar ro'y berdi. Bu taraqqiyotning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: avval keng tarqalgan 11x11 o'yin o'rniga hozirgi kunda shiddatli, doimiy yuqori tezlikda harakat qiluvchi o'yinchilar vujudga keldi.

O'yin texnikasida hujum va himoya bir-biridan farq qiladi. To'pni ilish, uzatish, olib yurish va darvozaga otish hujum texnikasiga tegishlidir. To'p yo'lini to'sish, uni tutib olish, urib qaytarish va darvozabon o'yin texnikasi himoyasida qo'llaniladi.

Maydonda hujumchi va himoyachi sifatida harakat qilish hamda aldamchi

harakatlar usuli o'yin texnikasining asosini tashkil etadi. Dastlabki holat - turish, tayyorgarlik va harakat qilishni belgilaydi. Baland va past holatda turish har xil, qaysi holatda turishni vaziyat belgilaydi. Zamonaviy gandbolda ko'pincha baland holatda turish (oyoqlar ozgina bukilib), oralig'i elka kengligida, gavda sal oldinga egilib, qo'llar bukilgan holatda tutiladi.

Qaysi o'yinchi maydonda tez va tejamli harakat qilsa, o'sha o'yinchi ko'proq foyda keltiradi. SHuning uchun har bir o'yinchi tez start olishni, yugurayotib yo'nalishni o'zgartirishni, to'xtash va sakrashni, orqa bilan erkin oldinga yurishni, yon tomon bilan yurishlarni bilishi shart.

Qo'l to'pi o'yinining tasnifi texnik usullarni umumiy maxsus belgilarga qarab guruhlariga bo'lishdan iborat. O'yin faoliyati tavsifiga qarab gandbol texnikasida ikkita yirik bo'lim ajratiladi:

1. Maydon o'yinchisi texnikasi.
2. Darvozabon texnikasi.

Har qaysi bo'lim harakatlanish texnikasi va to'pni boshqarish texnikasi bo'limchalariga ajratiladi. Kichik bo'limlar turli usullarda ijro etiladigan aniq texnik usullardan - harakatlanish texnikasi uslublari va usullaridan iborat. Bulardan maydon o'yinchilari va darvozabon foydalanadi. Usul va turlarda harakatning asosiy mexanizmi umumiy bo'lib, detallari bilangina farqlanadi. Har xil usulni ijro etish shartlari gandbol texnikasini yanada turli-tuman qiladi.

O'rganilayotgan materialni surunkalashtirish usul turlarini tuzukroq tushunishga, ularni to'g'ri tahlil qilishga, talim va olingan bilimlarni takomillashtirish vazifalarini muvaffaqiyatli hal qilishga yordam beradi.

Hujum o'yini texnikasi to'pni egallagan hujumchi butun vujudi bilan raqiblar darvozasiga to'p kiritishga intiladi. Raqiblarning qarama-qarshiligini faqat maxsus usullar yordamida engishi mumkin. O'yin texnikasining bu qismiga to'pni ilish, ushlash, to'pni erga urib olib yurish va egallab olish, chalg'itish (fint) va to'siq (zaslon) qo'yish usullari kiradi.

To'pni ilish. Bu to'pni egallashga imkon beruvchi usul. To'pni bir va ikki qo'llab ilish mumkin. To'pni ikki qo'llab ilishda qo'llarning panjalari bir-biriga

yaqinlashtirilib voronkasimon chuqurlik hosil qilinadi, barmoqlar to'pga tekkanidan so'ng, uchib kelgan to'p tezligini pasaytirish uchun qo'llar bukiladi.

To'pni bir qo'lda ilish juda murakkab. Ilish va keyingi qo'lni silkitish ko'pincha bunday holatda tutash harakatni tashkil etadi. To'p bilan muvaffaqiyatli harakat qilish uchun uni to'g'ri ushlash lozim. Agar o'yinchi uni ikki qo'llab ushlasa to'p yaxshi nazorat qilinadi. Lekin to'pni bir qo'llab yuqoridan yoki ochiq kaft bilan ham ushlash mumkin. Faqat bu holda to'pni qattiq siqib ushlamaslik lozim, chunki bu qo'lning panja bo'g'imlari qotishiga olib keladi.

To'pni uzatish asosiy texnik usul hisoblanadi. To'p uzatish ko'p usullar yordamida, ayniqsa, boshqalarga qaraganda ko'proq yuqoridan va qo'l panjalari yordamida bajariladi. Uzatish texnikasining bajarilishi to'p otish usulida ham farq qiladi.

Qo'llarni tirsak qismida bukkan holda yuqoridan to'pni uzatish - qo'l to'pida to'p uzatishning asosiy usulidir. Keyingi vaqtlarda yashirin holda - orqadan, bosh ortidan, oyoqlar orasidan to'p uzatish ko'proq ahamiyatga ega bo'lmoqda. To'p uzatish panjalarning faol ishlashi natijasida bajariladi. Qo'l panjalari yordamida uzatilgan to'p aniqlik va tezlikdan yutadi.

To'pni erga urib olib yurish. Bu usul bir joyda turganda, ko'proq yurganda, yugurganda bajarilib, qo'l to'pi o'yinchisining harakat qilishda qo'llaniladigan asosiy usullaridan hisoblanadi. To'pni erdan har-xil: yuqoriroq va pastroq sapchitib turib yurish mumkin. Bu usulda qo'l to'pi o'yinchisi maydondan sapchib ketayotgan to'pni pastga tushirib va keng yoyilgan barmoqlari bilan kutib oladi. U qo'lni bukib, to'pni biroz yuqoriga uzatadi, so'ng uni yana maydonga malum burchak bo'yicha keskin itaradi. Bunda oyoqlar bukilgan, gavda biroz egilgan, bosh to'g'ri tutilgan bo'lishi kerak.

To'pni erga urib olib yurish to'g'ri chiziq, yoysimon chiziq va doira bo'ylab har xil yo'nalishlarda bajarilishi mumkin. Yo'nalishni, tezlikni, sapchish balandligini o'zgartirib hamda to'pga qaramasdan erga urib olib yurishlar hozirgi zamon qo'l to'pi o'yinida katta ahamiyatga ega bo'lmoqda. To'pni otish. Otish natijasi bir qator sharoitlarga bog'liq, shular orasida muhimi raqiblarga kutilmagan vaziyatda otish

yoʻnalishini va usulini oʻzgartirishdir.

Toʻpni koʻzlagan joyga yoʻnaltirishda, ayniqsa, tezlik muhim rol oʻynaydi uning kuchi tezligiga bogʻliq. Toʻp otish texnikasini bajarishda uning inersiyasi va vaznini hisobga olish zarur, toʻp otayotgan qoʻlning keng amplitudadagi harakati mushaklar qisqarishiga va gavdadagi barcha mushaklarning qisqarishiga qulay sharoit yaratadi.

Lekin oʻyinda bir necha qadamdan soʻng, keng amplitudada qoʻlni silkitib toʻp otishni qoʻllash anchagina mushkul. SHuning uchun oʻyinchilar va murabbiylarning ijodiy izlanishdan maqsadi tez otish texnikasini (harakatni tezlashtirib, toʻp ilgandan soʻng darrov sakrab va hokazo) yaratishga qaratilgan.

Darvozaga toʻp otish joydan, yurib kelib, sakrab va tayangan holatda bajariladi. Eng koʻp tarqalgan usul - harakatda yuqoridan qoʻlni bukib toʻp otishdir. Qoʻllarni silkitish natijasida toʻpni otish holati oʻzgaradi. Toʻp otish boshning orqa tomonidan, elka ustidan yoki yon tomondan boʻlishi mumkin. Bu vujudga kelgan holat va texnikani bajarish xususiyatiga qarab aniqlanadi.

Harakatda qoʻlni yuqorida bukib toʻp otish uch xil vaziyatda bajariladi: chalishtirma qadamlardan (skrest qadamlar) soʻng otish, chalishtirma qadamlarsiz otish va toʻxtab otish.

Chalishtirma qadamlardan soʻng oʻyinchi yugurib kelib sakrab toʻp otishi yoki ruxsat etilgan uch qadam qoidasidan foydalanishi mumkin. Agar oʻyinchi toʻpni oʻng qoʻli bilan otmoqchi boʻlsa, birinchi qadamni chap oyoq bilan boshlaydi, bu holda ikkinchi qadamini qoʻyishda shu oyoq kaftining ichki tomonini yugura boshlagan tarafiga qarab qoʻyadi. Shu holda toʻp ushlagan qoʻl toʻgʻrilanib, boshning orqa tomoniga oʻtkaziladi va gavdaning yon tomoni darvozaga qaratiladi. Toʻp bilan boʻlgan qoʻlga qarama-qarshi oyoqqa tayanilgandan soʻng toʻp otish harakati boshlanadi; bu holda gavdaning ogʻirligi oldinga oʻtkazilib, darvoza tomon buriladi va toʻp ushlagan qoʻl bukilib oldinga qarab tezlanish harakatini boshlaydi.

Shuni hisobga olish kerakki, qoʻl harakati davomida tirsak panjalaridan oldinda boʻlmogʻi kerak. Toʻpni qoʻldan chiqarishda vujudga keladigan kaft va bilak silkitilishi, keyinchalik gavdaning yuqori qismlariga nisbatan pastki qismlarini toʻxtatishga olib keladi.

Yuqoridan qo'lni bukib to'p otish qo'lni tez siltash yordamida bajariladi. Birinchi oldinga qo'yilgan oyoqqa qarama-qarshi qo'l to'p bilan orqaga suriladi va keyingi qadamda gavdaning yuqori qismi bilan birga siltanadigan qo'l oxirgi chegarasigacha orqa tarafga burilishi kerak. Keyingi qadamni qo'yishda gavda darvoza tomon burilib tezlik bilan oldinga egiladi va to'pni qo'ldan chiqaradi. Bu usulning farqi shundaki, to'p otish bir oyoqqa tayangan holda bajariladi.

Yuqoridan qo'lni bukib to'xtab to'p otish - bu eng tez otish usulidir. Bu erda dastlabki zaruriyat to'pni sakrab ilish hisoblanadi, bunda to'p otayotgan o'yinchi qo'lni siltashni boshlashi mumkin. Bu holda o'yinchi avval o'ng oyog'ini, so'ng chap oyog'ini bosadi, tovon esa harakatning to'xtashini tamin etish uchun xizmat qiladi.

To'p otayotgan o'yinchi qadam qo'yishda gavdaning og'irligini darhol oldingi oyoqqa o'tkazadi va gavdani darvoza tomon burib, qo'l tirsagini bukkani holda to'pni keskin oldinga yuboradi.

Qo'lni yuqorida bukib, sakrab (yuqoriga) to'p otish uzoq masofadan (1012 m) darvozaga hujum qilishda qo'llaniladi. Qo'lni siltash va to'pni qo'ldan chiqarish havoda bajariladi. Depsinish keyinchalik oyoqda bajarilishi kerak. To'p otayotgan o'yinchi to'p ushlagan qo'lni orqa tomonga yuborib, to'psiz qo'lni oldinga chiqaradi, gavdaning yuqori qismini otayotgan tomonga burib, depsinishdan bo'sh oyog'ini bukishi lozim

To'pni darvozaga otish o'yinchining sakragandan keyingi parvozining eng yuqori nuqtasida, ko'krak darvoza tomon burilib, oyoqlarning orasi keng ochilib bajariladi. Bazan qo'lning aylanma harakatini (oldinga, pastga, orqaga) sekinlantirgan va ularni ikki tomonga yozgan holatida himoyachilar tomonidan qo'yilgan to'siq yonidan to'p otishga ijozat beriladi.

O'yinda yiqilib otish zaruriyati tez-tez vujudga keladi. Bu to'p otayotgan o'yinchiga himoyachilardan qutulish, yo bo'lmasa o'zi bilan darvoza orasidagi masofani yaqinlashtirish imkonini beradi. To'pni tayangan holda yiqilib darvozaga otish sakrab-yiqilib darvozaga to'p otishdan farq qiladi. Birinchisi bekik vaziyatdan hujum boshlashda qo'llanilib, ikkinchisi olti metrlik chiziqdan hujum qilishda ishlatiladi.

Darvozaga bunday xilma-xil usulda to'p otish muvozanat saqlash munosabatida anchagina murakkabdir, chunki o'yinchi to'pni muvozanatini yo'qotgan holda darvozaga otadi. Boz ustiga, o'yinchi yiqilishining yo'nalishi har xil - oldinga va yon taraflarga bo'lishi mumkin.

Yuqorida qo'lni bukkani holda yon tarafga egilib va yiqilib to'p otish bekik vaziyatda hujum qilishga imkon beradi. Yon tomonga egilib to'p otish bir yoki ikki oyoqqa tayangan holda bajariladi. Himoyachi qo'llari bilan yon tomonidan qo'ygan to'siqdan qutulish uchun hujumchi to'p otishni bajarishda gavdasini to'psiz qo'li tomonga egib, to'pni boshi ustidan va himoyachilar qo'llari yonidan darvozaga yo'naltiradi.

Yon tarafga yiqilib to'p otish. Bu usulni o'yinchi to'p otish vaqtida himoyachidan uzoqroq ketish imkoniyatini yaratish uchun qo'llaydi. Bunga «yolg'on» to'p otishda qo'llaniladigan fintlar yordam beradi. Hujumchi chalg'itishdan so'ng oldinga bir qadam qo'yib, tayanch oyoqlarini himoyachi oyog'ini darvozaga to'p otayotgan tomonga yaqinroq qo'yishi kerak.

Dastlabki holatda to'g'ri turish himoya harakati tayyorgarligiga zamin yaratadi. O'yinchi oyoqlarini bukib, gavda og'irligini oyoq kaftlarining oldingi qismiga baravar taqsimlab, qo'llarini bukkan holda (burchagi taxminan 90%) bir oz ikki tomonga yoyib, qo'l kaftlarini oldinga qaratib turishi kerak. Yon tomonga erkin yura olish va orqa bilan yugura bilish himoyachi harakati texnikasining eng muhim usullaridir.

To'pni olib qo'yish. Bu muhim usul yordamida jamoaning qarshi hujumga o'tishi taminlanadi. Himoyadagi o'yinchi to'p uzatilgan vaqtda uni olib qo'yish maqsadida o'zi to'sib turgan xujumchining oldidan to'pga qarshi chiqish uchun joyidan keskin qo'zg'alishi lozim.

To'pni urib chiqarish. Bu harakat to'p olib yurgan hujumchi bilan kurashda bajariladi. Himoyachi qulay payt poylab hujumchiga yaqinlashadi, to'pni urib chiqaradi va uni egallashga harakat qiladi.

To'pni urib chiqarish uni otish uchun qo'lni orqaga uzatib, siltash harakatini

bajarishda ham qo'llaniladi. Himoyachi bunday holatda hujumchining to'pni otmoqchi bo'lgan qo'lini orqaga uzatishini kutadi va shu payt qo'l kafti bilan to'pni tushiradi.

Yuqoridan, o'rta va pastdan kelayotgan to'pni bir va ikki qo'l bilan to'sish mumkin. To'sishni bajarayotgan himoyachi qanchalik hujumchiga yaqin bo'lsa, to'p yo'nalishini aniqlash shunchalik oson bo'ladi. SHuning uchun himoyachi to'pni ushlashga tayyorlanishda diqqat bilan hujumchini, shuningdek, to'pni kuzatishi va o'z vaqtida to'p otayotgan o'yinchini to'xtatish uchun chiqishi lozim. Hujumchi to'p otishidan oldin himoyachi bevosita qo'llarini yuqoriga ko'tarib, kaftlarini oldinga qaratib bir-biriga yaqinlashtiradi va to'pni to'sishda qo'l barmoqlarini jarohatdan saqlash uchun mushaklarini taranglashtiradi.

Shundan so'ng gavda og'irligi oldingi egilgan oyoqqa o'tkaziladi. Gavda yon tomoni bilan darvoza tarafiga buriladi, to'p bilan bo'lgan qo'l esa to'p otishning oxirgi holatiga ko'tariladi. O'yinchi tayanch bo'lmagan bo'sh oyog'ini oldinga ko'tarib, bo'sh qo'l tomon egiladi va himoyachi belidan sirpanganga o'xshab yiqiladi. U gorizontal holatga yaqinlashganda, darvoza tomonga ko'kragini qaratib, to'pni boshining orqasidan darvozaning ko'zlangan joyiga yuboradi, so'ng bo'sh qo'lini erga tekkizib yiqiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Akramov J.A, Gandbol: JTI uchun darslik, T. 2
2. Ignateva V.YA. Gandbol: Uchebnik dlya IFK, M.- FiS, 1982. - 380s.
3. Pavlov SH.K, Abduraxmanov F.A, Raxmanova M.M. "Gandbol"- o'quv qo'llanma, 2010y, 32-45b.
4. Pavlov SH.K, Azizova R.I, Gandbol - BO'SMlar uchun dastur. 2009 y
5. Pavlov SH.K, Abduraxmanov F.A, Podgotovka gandbolistov - UzGIFK T.: 2006y, 299s.
6. Pavlov SH.K, Abduraxmanov F.A, Akramov J.A, Gandbol: JTI uchun darslik, 2005 y, 80-91 b.

ФИО автора: *Mirkomilova Nodira Anvarjin qizi*

Andijon tuman 53 – umum ta'lim maktabi

Ingliz tili fan o'qituvchisi

Название публикации: «MODERN APPROACHES AND METHODS IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE»

Annotation: Basically, Teaching must include two major components sending and receiving information. Ultimately, a teacher tries his best to impart knowledge as the way he understood it. The use of innovative methods in educational institutions has the potential not only to improve education, but also to empower people, strengthen governance and galvanize the effort to achieve the human development goal for the country. with a number of educational options available before the present generation learners,

Keywords: Methods, Approach, New devices, ICT, pedagogy, learning process, Cooperative learning, Suggestopedia.

Communication is the groundwork based on which any idea can progress and develop into a fully fledged one. Without that, sustenance in any field is impossible. During the last decade, various crucial factors have combined to affect the current ideologies of teaching of English such as the ineffective methodologies, unsuitable materials, and integration of contextualized teaching, over emphasis on multi language skills etc. Teachers who practiced Grammar Translation method during the previous decade solely relied on black board as the apt tool to impart communication skills and the nuances of English language.

Later on, over head projectors, acted as another medium for the teacher dominated class room. Such teachers believed in the dictum of drill and practice. Researchers had given more emphasis on authentic and meaningful contextualized discourse. Then they focused on a successful adult second language learning as a parallel process to a child's first language acquisition.

With the advent of e- communication, it has been made possible for the English language teachers to enrich their profession. Basically, the teacher controls the instructional process, the content is delivered to the entire class and the teacher tends to emphasize factual knowledge. In other words, the teachers deliver the lecture content and the students listen to the lecture. Thus, the learning mode trends to be passive and the learners play little part in their learning process. It has been found in most universities by many teachers and students that the conventional lecture approach in classroom is of limited effectiveness in both teaching and learning.

This method had stayed in practice for a good period of time due to its focus on the functional use of English. But, still this method was marred with setbacks like there were many issues with this method. It needed a lot of time, good budget and a small class size. And even in some situations, it was not very useful. These issues led to another Method that is called Audio-Lingual Method.

The direct method is natural method of teaching foreign language its makes use of Audio-Visual Aids. The direct method originated in France in 1801. The direct method develops as a reaction against GTM. Its basic principle is that pupils should think directly in foreign language. DM is to teach language directly at aims to create direct bond between the word and meaning, thought and expression. It's also improving the pupil's pronunciation.

In 21st Century there is rise of communicative methodology. Which emphasize real meaning communication method than activity, topic and situations which are artificial and remote from pupil's lies.

The process of English communication learning will be more student-centered but less time consuming. Therefore, it promises that the teaching quality will be improved and students' applied English communication can be effectively cultivated, meaning that students' communicative competence will be further developed.

Language in education would ideally and ordinarily build on such naturally acquired language ability, enriching it through the development of literacy into an instrument for abstract thought and the acquisition of academic knowledge. Teachers use a range of local texts or English translation of literature in the classroom.

The use of language as well as the use of a variety of accents in listening activities or tests is encouraged in the English language classroom. With the proliferation of tablets and smart phones, it is believed that textbooks will disappear in a few years. Furthermore, the access to knowledge in terms of flexibility and mobility has changed drastically. Teaching in English language classes focuses on fostering the students thinking as well as language content, outcomes and learning activities.

There are significant and complex student-teacher interactions inside and outside the classroom. In a knowledge based society and to remain competitive and employable, teachers are expected to engage in a continuous professional development or the professional learning activities from the beginning to the end of their careers. As with any other profession, teachers are also expected to assume a greater responsibility for their own professional learning, continually developing their knowledge and skills.

Having realized the need of the hour: the English teachers convene different types of conferences and seminars to create a platform and to get to know the upcoming ideologies in the ELT and also to upgrade themselves professionally. It is the fifth skills of language that enables the efficiency to use grammatical structures with accuracy. Academic qualification alone may not help teachers to grow professionally, on the other hand, they need to be equipped themselves with the current practices.

The teaching materials that are being used in our country are almost made available all over the world. There had been too many methodologies of teaching English language. The third dimension of globalization which is inseparable from English teaching is an advancement of Information and Communication Technology. New trends in English language teaching like interactive approach of teaching English is develop as a result of sustain research by the central board of secondary education (CBSE New Delhi).

This approach also recommended by the Indian Council of School Education (ICSE New Delhi). To interact means to communicate which each other during interaction. Its means give the information, thoughts unknown to receiver. “Interacting Approach it related to the actual use of language”. So interactive teaching styles are Brain Storming, Think pair and share, Buzz session, incident process, Q and A session.

In Interactive approach some ideas are follow the leader, Total Physical Response (TPR), One word, Opposite Arguments, Test Tournaments, YouTube Videos Quizzes, Electronic Role Playing, Puzzle pieces.

Communicative language teaching (CLT) emphasize on the process of communication rather than the mastery of language. Some time the term functional approach is use for communicative approach or communicative method. Communicative approach based on the concept of 'communicative competence' which originally introduced H D Hymes. In is article on communicative competence published in, "New origins in Linguistics" in 1971.

The communicative approach emphasizes real meaningful communication rather than the activity, topic and situation which are artificial and remote from student's lives. According to geeta Nagraj, "The Development of Language Learning from based to meaning based approach". Communicative approach in was three principle 1. Which involve real communication 2. Which involves various activities. 3. Which emphasize that language is meaningful to the learners.

Web based learning is one of the fastest developing areas. There are thousands of English web based classes that offer trainings for a variety of basic language skills such as Learning, Speaking, Reading and Writing and are made interactive in a variety of ways. Some of the common technologies a available for promotion of education are as follows: The students can correspond with native speakers of the target language using a email by creating a personal email account (g-mail, yahoo, hotmail, etc) which is free.

This year, the consumer Electronics Show (CES) which was held at Las Vegas, gave a glimpse of ground breaking devices purely meant for students. These showpieces ranged from 3D printers to smart watches. The youth's requirements are matched by a new age device, be it studies or social media, travel or portability. The media streaming devices like the Google chrome cast and the Roku make group studies become interactive and presentations surprisingly fulfilled one. One has to stream the media on to a smart TV using dongle. Another blessing is the e-reader for

the on-the-move generation. The all new-kindle paper white is a boon. Students can just tuck in the ereader for easy reference.

The portable document scanner like the Doxie Flip Cordless Flatbed Photo and notebook scanner are used to get notes sorted. Other devices like copy and Olympus which have come with voice recorders can be utilized to record all the English lectures and be played as and when time permits. A Common Frame Work of Reference for Languages aims to provide a common basis for the elaboration of language syllabuses, curriculum, what learners have to learn skills they have to develop so as to be able to act effectively.

A clear description of the content in terms of linguistic competency, sociolinguistic competency and pragmatic competency constitutes a language. Using descriptor scales, learner's proficiency is measured. Descriptors consist of a series of can do statements which received a great deal of attention. The learner's involvement and teacher's empowerment are stressed during the teaching and learning processes. The conventional method of teaching wherein the teacher enjoys the monopoly of teaching sometimes even obliterates the pressure of the learners.

The students can mail their home work to the teachers concerned and get it corrected in turn. The teacher can also provide revisions, feedback, suggestions for the betterment of every work and send them back. A blog is a personal or professional journal frequently updated for public consumption. The blogs enable uploading and linking the files which is very much suited to serve as on line personal journals for students. Blogging becomes communicative and interactive when participants assume multiple roles in the writing process, as readers/reviewers who respond to other writer's posts, and as writers-readers who, returning to their own posts, react to criticism of their own posts. The readers in turn can comment on what they read, although blogs can be placed in secured environments as well. Every internet service has audio functions, and technological instruments like laptops with cameras.

The students could communicate with their teachers and friends who are far away. Likewise, they could very well communicate with the speakers of native language and get their pronunciation checked so as to improve their speaking. Learners

can search for new words using dictionary option in the mobile phones and enrich their vocabulary.

They may verify the spelling pronunciations and usage of the specific word they searched for. Moreover, they can use Short Message Service (SMS) to send queries to their instructors and get their doubts cleared. iPods', one of the multimedia devices, enhance to users to generate, deliver, exchange texts, image, audio and video scripts as per the requirement. The teachers send text messages and the students can read and answer to them.

Researchers defined the term role as technical term which originally comes from sociology and refers to the shared expectation of how an individual should behave. Several methodologies have evolved different roles for a language teacher. Richards and Rodgers conceive a teacher's role as a part of design, component of a method. Little Wood conceptualized the role of the teacher as a facilitator of learning, an overseer, a classroom manager, a consultant or adviser and at times a co-communicator with the learners. To Harmer, a teacher plays the role of controller, organizer, assessor, promoter, participant, resource, tutor and observer.

Task Based Language Teaching is the current paradigm is basically an off shoot of Communicative Language Teaching. Experimental learning or learning by doing as the main conceptual basis for the TBLT. The TBLT breaks down the barriers of the traditional classroom, because in the TBLT, the role of the learner is significantly altered. The teacher becomes a true facilitator or learning for the language learners, purely by means of dialogic communication. The teacher's role is not shunned altogether but is restricted: the teacher is expected to be guide by the side.

The role of teachers how will describe as follows:

1. Facilitator
2. Independent participant
3. Needs analyst
4. Counselor
5. Group processing manager

Across the world, information technology is dramatically altering the way student; faculty and staff learn and work. As the demand for technology continues to rise, colleges GHD and universities are moving all sorts of student services, from laundry monitoring to snack delivery online. Technology is also changing the classroom experience. In addition, tablet PCs, compact computer that allow you to write notes directly onto the screen with a special pen, replace the archaic projector. With the tablet technology allow professor to make notes on charts and spreadsheets and send them directly to their student's PCs.

The traditional method lays more emphasis on a teacher himself and is teacher centered. Repetitive practice, mechanical drills and memorization are the hallmarks of the traditional methods. Role of the teacher is to pertain to the long cherished traditional notion that pedagogic principles depend on how articulately a teacher teaches. It is imperative to understand the current trends and evaluative methods of the ELT.

The researchers believe that the ore objective of teaching is passing on the information or knowledge to the minds of the students. Any method using computers or modifying the existing conventional chalk-talk method are innovative if they ultimately serve the attainment of core objective of teaching.

LIST OF USED LITERATURE

1. Almekhlafi, A. (2006). The effect of Computer -Assisted Language Learning (CALL) on United Arab Emirates EFL School students' achievement and attitude. *Journal of Interactive Learning Research*, 17(2), 121-142.
2. Current Trends in ELT by Yong Kim *Journal of English Teaching*. A Triannual Publication on the Study of English Language Teaching. Vol.1 Feb 2011.
3. Damon, W. and E. Phelps (1989). Critical distinctions among three approaches to peer Education, *International Journal of Educational Research*, 13(1), 9-19.
4. Elley, Warwick. 2001. Conclusion: What have we Learned? *International Journal of Educational Research* 35, pp.237-246.
5. Krashen, Stephen. 1989. We acquire vocabulary and spelling by reading: Additional evidence for the input hypothesis. *Modern Language Journal* 73:4, pp.440-64.

ФИО автора: *Akramova Farangiz*

Uzbekistan State World Languages University

Master Department Student

Название публикации: «SOCIAL NETWORKS USAGE AS A MEANS TO DEVELOP PLURILINGUAL COMPETENCIES»

Annotation

This article discusses the social network Facebook and its role and importance in learning foreign languages and becoming multilingual. The article consists of an annotation, keywords, introduction, main part, conclusion and a list of references, as required.

Keywords: Facebook, foreign languages, multilingualism, plurilingualism, communication, influence, mastery, language diversity

Аннотация В этой статье обсуждается социальная сеть Facebook и ее роль и значение в изучении иностранных языков и становлении многоязычным. Статья состоит из аннотации, ключевых слов, введения, основной части, заключения и списка литературы по мере необходимости.

Ключевые слова: Facebook, иностранные языки, многоязычие, плюрилингвизм, коммуникация, влияние, владение, языковое разнообразие.

Information technologies have come to play a very powerful role in society, influencing the way people communicate, work, entertain and learn. The Internet and social networking are a part of our students' lives, for better or worse.

There are some uses of technology and social media that have not been implemented, which can be incorporated in the curriculum to enhance students' English learning, and for that reason, teachers must help students to interact in the new virtual communities by using the appropriate discourse (Warschauer, 2004, p. 24). As the use of technology has discretely made its way into daily practice, it cannot only improve a teaching style, but it also aids student learning by attending to their needs and way of life. Innovative and pedagogically effective ways to improve language learning include instructional uses, students' perceived learning gains, instructors' use of the technology, social impact and economic viability for use by the students.

In Uzbekistan and in the world, the most successful social networking site is Facebook. Facebook statistics for Uzbekistan shows 6,224 800 users to February 2022, which accounted for 18,4% of its entire population.

The majority of them were men- 67.2 %. People aged 25 to 34 were the largest user group (1 993 400). The highest difference between men and women occurs within people aged 25 to 34, where men lead by 806 000 (www.napaleoncat.com).

The increasing appeal of Facebook may be explained in the strong communities that are formed in this network where interaction is constant. As stated in a study by Wu and Hsu (2011), “special and meaningful feedback from others plays an important role of the participants’ motivation and engagement to ward the [Facebook page] (as cited by Simpson, n.d). In general, Facebook may be used as an additional pedagogical resource to ensure higher levels of learner motivation and success in an EFL classroom.

In foreign language teaching there are many elements that influence the performance of both teachers and learners. The main goal of this study is to explore more about the different ways of social networks, and especially Facebook, can benefit student learning. First, it presents the results from previous studies done in Asia and

Australia. Secondly, it discusses the findings of a research study conducted at Universidad Nacional among three different groups that used Facebook as a parallel tool to reinforce the course contents. Since in Costa Rica there is very little research on this particular field, this paper may be helpful for language teachers and students to make their classes and learning more appealing and meaningful. This study explains the reasons why these social networks should be used in the English courses effectively and for several purposes.

Using Facebook in the ESL classroom: Studies done in Asia and Australia

Some studies carried out in Asian countries and Australia sustain that the use of social networks for educational purposes has more advantages than disadvantages. In Malaysia, Ab Manan et al (2012) found that Malaysian teenagers spend a lot of time outside of class using social networks.

Since English is the language commonly used in these websites, researchers found that there are potential benefits when using a Facebook group in teaching ESL contexts. The reason that justifies this position is that “researchers believe that the features offered by a ‘Facebook group’, with careful manipulation, can be used as a

powerful pedagogical tool”. The authors conclude that “blending conventional face-to-face instruction with online learning activities does not only solve teachers’ problem of inadequate class time but will make learning more appealing to the techno savvy younger generation learners” (ibid, p. 1).

In addition, Chenzi et al (2012) made a study where they integrated Facebook and other social networks into an ESL writing course. They found the different advantages when Facebook and other social networks are used in the ESL lessons. Some of the advantages mentioned are

The electronic communication tools allow students to write to the teacher and to each other in ways that will open up teaching and learning opportunities for everyone involved. Using

Facebook affects learner motivation and strengthens students’ social networking practices. Facebook assists the teachers to connect with their students outside of the classroom and discuss about the assignments, classroom events and useful links. People can share interests, post, upload a variety of media to social networking services so that their friends could find useful information. Students will take responsibility for their works because they have a larger audience when they use social networks; this may empower them and their work and leads to self -directed learning.

On the other hand, using social networks like Facebook in the ESL class can bring about some downsides if the teacher does not make a good use of them. The study by Chenzi et al (2012) mentions some shortcomings of the use of a Facebook group. The relationship between teacher and students can somehow be tricky. It takes time to design, edit and modify digital learning materials for teachers; sometimes it is time-consuming and frustrating to search for the materials online. All the learners must have access to computer and internet. Some learners find it so difficult to read the materials online because they are accustomed to the traditional book-centered approach. (p. 44)

Finally, Clark (2010) carried out a study in Australia about the use of social networks in language classes, and she concludes that teachers need to develop a vast improvement in the integration of pedagogy with technology and consider the learners' needs and preferences to create a successful learning environment when using the social networks.

Using Facebook in the ESL classroom:

A survey study done at UNA Background information and methodology. After being exposed to the use of a private Facebook group for approximately ten weeks, students were asked

To conclude with the completion of this research shed light into the importance for EFL professors to find new ways of incorporating social networks into their lessons. Incredibly over 90% of the students have liked the idea of using

Facebook as a way to review the course contents. However, the students who use this tool more are generally those who are more motivated to learn the language or the ones who have more difficulties understanding the class contents. On the teachers' side, it is clear that most of the UNA English professors have not integrated the use of social networks into their lessons mainly because of the lack of information about the topic or the fear of implementing this practice.

Nevertheless, most of the instructors have used different websites to obtain authentic materials for their classes. In general terms, the use of social networks in the English courses is quite beneficial and motivational for learners as long as the instructors manage and use these web-sites properly.

This research shows evidence that Uzbek students use technology and social networks in more ways than the professors might think. In fact, students feel very motivated to use Facebook for learning purposes and most of them have accessed the information posted in the Facebook groups.

This practice has been so meaningful for certain learners that somehow their perception about the teacher has changed, and occasionally they have even requested the professor to use Facebook for class tasks more often.

However, based on our experience the use of social networks requires a very careful management on the teacher's side; otherwise, Facebook can change the goal and course of the lessons. For this reason, we recommend that Facebook and other social networks be used as optional learning tools where students can practice and review the contents studied in class. This means that all topics and assignments should be covered in class before posting anything on the group; otherwise, students may get used to the idea of just working with the group posts and will decrease their interest in the class. Before starting to use Facebook or other social networks rules related to their usage should be established.

Bibliography

1. Ab Manan, N. A., Ashaari Alias, A.& Pandian, A. (2012) Utilizing a Social Networking Website as an ESL Pedagogical Tool in a Blended Learning Environment: An Exploratory Study. *International Journal of Social Sciences*, 2 (1), 2-9
2. Ann, S. (n.d). Beyond Facebook: How to Use Social Networking Productively in Your ESL Classroom. Retrieved September 20, 2014, from <http://busyteacher.org/9194-esl-classroom-facebook-social-networks.html>
3. Brown, H.D. (2000). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy*. (2nd Edition). New York: Longman. Bury, M. (2009). Social networking for EFL/ESL. Matbury.com. Retrieved September 3, 2014, from <http://blog.matbury.com/2009/10/20/social-networking-for-efl-esl/>
4. www.NapoleonCat.com: the Statistics of Facebook Users in Uzbekistan in 2022

ФИО автора: *Jo'rayeva SHahzodaxon Mahamadjonovna*

Namangan davlat Universiteti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi magistranti

Название публикации: «МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI INTELLEKTUAL-AXLOQIY TARBIYALASHDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISH»

Аннотация

В данной статье рассматривается использование национальных и общечеловеческих ценностей в интеллектуально-нравственном воспитании дошкольников. Статья содержит аннотацию по требованию, ключевые слова, введение, основную часть, заключение и список литературы.

Ключевые слова: интеллект, нравственность, воспитание, духовность, национальность, человечество, ценности

Annotation

This article discusses the use of national and universal values in the intellectual and moral upbringing of preschool children. The article contains an on-demand annotation, keywords, introduction, main part, conclusion and list of references.

Keywords: intellect, morality, education, spirituality, nationality, humanity, values

Barchamizga ma'lumki, yosh avlod ma'naviyatini boyitish, tarbiyaviy ishlar mazmunini takomillashtirish, g'oyavi-mafkuraviy bo'shliq paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik-mustaqillikni mustaxkamlashning strategik vazifalardan biridir. Bu xaqda Prezident I.A.Karimov maxsus to'xtalib, «..Mafkuraviy tortishuvlar to'xtagani yo'q. Ochiq aytish kerakki bu tortishuvlardan ko'zlangan asosiy maqsad-inson, avvalambor, yoshlar qalbini egallash, muayyan mamlakat yoki mintaqadagi biror millat yoki xalqning ongiga, uning sezgi- tuyg'ulariga ta'sir o'tkazish, uni o'z

dunyoqarashiga bo'ysundirish, ma'naviy jihatdan zaif va tobe qilish. fikr qaramligi va tafakkur qulligi esa, har qanday iktisodiy va siyosiy qaramlikdan ham ko'ra daxshatlidir» degan edi.

Ko'rinib turganidek, bu fikrlar avvalo, ijtimoiy maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilari tomonidan tezda anglanib, tabaqalashtirilib tarbiyaviy ishlar rejalariga kiritilmog'i zarur. Buning uchun maktabgacha ta'lim muassasasi nafaqat mashg'ulot jarayonlarida, balki guruhdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarda ham maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchisidan tortib, katta yoshdagi odamlargacha tarbiyaviy ta'sir o'tkazish taqozo qilinadi.

Ijtimoiy maktabgacha ta'lim muassasasida o'tkazilayotgan tarbiyaviy tadbirlar, maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ruxida tarbiyalashda ta'lim-tarbiya tizimining muhim omilidir. «Bolajon» dasturida maktabgacha ta'lim muassasasida guruxdan tashqari mashg'ulotlar ishlari ko'ngillilik faoliyati turini tanlashda mustaqillik, o'zaro hurmat va hamkorlik printsiplari asosida ota-ona istagi, bolalarning qizikishi, intilishi va qobiliyatlarini hisobga olgan xolda o'tkazilishi belgilab qo'yilgan. Aynan mana shu printsiplar ta'lim-tarbiyaning davomi sifatida turli mavzudagi ma'ruzalar, savol-javoblar, suxbatlarda qatnashish orqali maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchiga an'anaviy saviyasini boyitadi, ta'lim-tarbiya jarayonida berilgan ma'naviy tushunchalar, ko'nikmalarni mustahkamlaydi, qo'shimcha ma'lumotlar bilan boyitadi, ma'naviy qadriyatlarga qiziqishini oshiradi.

Ijtimoiy maktabgacha ta'lim muassasasida tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishda qator izlanishlar olib borildi. Jumladan A.Raxmatullaev bu masalaga o'quvchilarda mehnatsevarlik fazilatlarini tarbiyalash, A.Tilegegov - sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarda «Alpomish» dostonlaridan foydalanish, A.Bozorova - axloqiy tarbiya nuqtai nazaridan yondashishgan. Biroq biz masalaning hali ko'p o'rganilmagan qirrasi ya'ni ijtimoiy maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyaviy tadbirlarda milliy-ma'naviy qadriyatlardan foydalanishga qaratamiz.

Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilari bilan olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar amaliyotini o'rganish guruhdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarning boy tizimi mavjudligini ko'rsatdi. Bu tizim tanlovlar, jismoniy tarbiya musobaqalari, sahna ko'rinishlari, suhbat, aytishuvlar, o'yinlar badiiy kechalar shuningdek, eng aziz, eng ulug` Mustaqillik bayrami, 8 dekabr - Konstitutsiya kuni, 1 oktyabr – O'qituvchi va murabbiylar kuni, 8 mart - Xalqaro xotin kizlar bayrami, umumxalk Navruz bayrami, Yangi yil bayrami, 9 may - xotira va qadrlash kuni, xosil bayram va boshqa qator tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Mazkur tadbirlar guruh tarbiyachilari, maktabgacha ta'lim muassasasi musiqa o'qituvchisining yillik tarbiyaviy ishlar rejalarida aks ettirilmoqda. Har ish rejasi – bo'lajak faoliyatning dasturi, modeli ekanligidan kelib chiqadi. Quyida biz shunday rejalarining birini misol keltirishni joiz deb topdik: Toshkent shahar Shayxontoxur tumanidagi №567 sonli MTM da faoliyat yuritib kelayotgan musiqa o'qituvchisi Xolikova Dildoraning bir yillik tarbiyaviy ishlar rejasi quyidagicha o'z ifodasini topgan:

- Tarbiyalanuvchilarning hayot mazmunini tushunib olishlarida ko'maklashish; ularda o'z-o'zini idora va nazorat qila bilishni shakllantirish.
- Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni umuminsoniylik va Vatanimiz qadriyatlari, boy milliy madaniyatimiz bilan oshno qilish, millatimizga xos madaniy va diniy tariximizga nisbatan g'urur va muxabbatni tarbiyalash.
- Maktabgacha yoshdagi bolalar ijodkorligini, iqtidorini yuzaga chiqarish uchun shart-sharoit hozirlash.
- Insonparvarlik va muomala odobini, haqiqiy baynalmilallik ko'nikmalarini shakllantirish.
- Mustaqil Respublikamiz ravnaqi va taraqqiiyoti uchun xizmat qiluvchi komil insonni tarbiyalash.
- O'zbekiston Respublikasi Bayrog'i, Gerbi, Madhiyasi, Konstitutsiyasi va Prezidentiga sadoqat ruhida tarbiyalash va boshqalar.

Xulosa qilib aytganda, har bir O`zbekistonlikning o`z ajdodlari yashagan va yashayotgan xudud tarixi va tavsifi bilan tanish bo`lishi kata ma`naviy-ma`rifiy ahamiyat kasb etadi. Kindik qoni to`kilgan va ulg`ayib voyaga yetgan joy manzilu-maskan tarixini bilmagan, unga nisbatan mexru-muxabbat qo`ymagan kishining O`zbekiston atalmish Vatanni sevish va ardoqlash, uning buyuk kelajagini ta`minlashga o`z ulushini qo`shishiga ishonish qiyin. Bu ma`naviy yangilanishning o`ziga xos pedagogik ko`rinishidir. Yosh avlodni yuksak milliy ma`naviy-ma`rifiy ruhda tarbiyalashning asosiy yo`nalishlaridan biri, ularni barcha hududlaridagi aholi istiqomat qiladigan manzillarining tarixiy nomlari bilan tanishtirishdan iborat. Shunday qilib, ma`naviy qadriyatlardan guruhdan tashqari ham tarbiyaviy tadbirlarda foydalanish, nafaqat yodgorliklar qishlok va shaharlar haqida, balki eng muhimi - insonlar millat haqida yaxlit tasavvurga ega bo`ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati:

1. Mustaqillik: izohli ilmiy-ommabop lug'at (A.Jalolova,K.Xonazarov umumiy taxriri). - T.: Shark. 2000. 230-b..
2. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maksadimiz - T.: Uzbekiston, 2000. - 528 b
3. Ma`naviyat tuΦrilikdan boshlanadi. Ibroxim Xakkul va Murtazo Kdrshiboy suxbati. // Ma`naviyat va komillik. Respublika «Ma`naviyat va ma`rifat» jamoatchilik markazi. - T.: 1997. 42-b.
4. Nishonova S. Vospitaniye sovershennogo cheloveka razvitii pedagogicheskoy mysli epoxi vozrojdeniya Vostoka: - Avtoref. diss.. doktora ped. nauk. - T.: 1998. - 38 s.
5. Kuronov M. Nauchno-pedagogicheskiye osnovy natsionalnogo vospitaniya v obsheobrazovatelnyx shkolax Uzbekistana: - Avtoref. diss...doktora ped. nauk. - T.: 1998 - 40 s.

ФИО авторов: *Абдурахманов Бехзод Абдурасул угли*

старший преподаватель Ташкентского государственного технического университета им. Ислама Каримова

Кунгратбаев Жавлон Алишерович

магистрант Ташкентского государственного технического университета им. Ислама Каримова

Название публикации: «ОБЪЕМ И РЕЗУЛЬТАТЫ ПОЛЕВЫХ ГЕОЛОГИЧЕСКИХ И ГЕОФИЗИЧЕСКИХ РАБОТ НА МЕСТОРОЖДЕНИЯ КУАНЫШ-КОСКАЛИНСКОГО ВАЛА»

***Аннотация.** В статье приведены изучение глубинного геологического строения Куаныш-Коскалинского вала, проведенных геофизические исследования разной модификации, включающие в себя магниторазведку, гравиразведку, электроразведку и сейсморазведку.*

***Ключевые слова:** Куаныш-Коскальской вал, геологическая съемка, электроразведка, магниторазведка, гравиразведка и сейсморазведка, газоконденсат, Акчалак, коллектор, нефть, газ, нефтегазаносность, Урга, Дали, Арал, Аралык, прогиб, поднятие, вал, структура, тектоника, осадочный чехол, скважина, разрез, отложения, порода, песчаный горизонты, келловей-оксфорда*

Объем и результаты полевых геологических и геофизических работ

Планомерное исследование геологического строения Куаныш-Коскалинского вала тесно связано с историей изучения всего плато Устюрт. Изучение геологического строения Куаныш-Коскалинского вала началось ещё в тридцатые годы прошлого столетия. В результате этих работ была выявлена высокая перспективность региона, где в последующем было открыто большое количество месторождений нефти и газа.

Месторождение Тиллали расположено в районе, где выполнен значительный объем региональных и поисково-детальных геолого-геофизических исследований (геологическая съемка, электро-, магнито-, грави- и сейсморазведка), структурное и глубокое бурение. Результаты этих исследований приведены в соответствующих отчетах и проектах на параметрическое и поисковое бурение. В связи с этим, в данном проекте на разведку месторождения

Тиллали, мы проводим краткую характеристику изученности месторождения геолого-геофизическими исследованиями.

К настоящему времени вся территория Устьюртской нефтегазоносной области покрыта комплексной геологической съемкой масштаба 1:200000. Поэтому в этом разделе основное внимание уделяется геолого-геофизическим работам, имеющим наибольшее значение для изучения данного района.

В 1932 году Смолко А.И. проводит исследования в юго-западном Приаралье, в восточной части Устьюрта и прилегающей равнине. В результате им дано геологическое описание исследованной территории, составлена карта 1:1000000 масштаба всей площади и карта масштаба 1:200000 впадины Барсакельмес.

В 1934 году Смолко А.И. впервые излагает взгляды на перспективы нефтегазоносности области Устьюрта, Каракумов, побережья Арала и Кызылкумов.

Он считает, что первоначальным источником битуминозности являются юрские отложения, основываясь на близости Урало-Эмбенского нефтегазоносного района. Он же дает карту прогноза нефтегазоносности, где Устьюрт выделяется как перспективный район.

В 1954 году Б.З.Урецким по результатам проводимой им геологической съемки листа К-40-X, К-40-XI, К-40-XVII, составлены геологическая, геоморфологическая карты масштаба 1:200000 и тектоническая схема масштаба 1:500000.

Более подробные данные конкретно о строении проектируемой площади были получены после выполнения здесь в 1953-59 годы силами экспедиции № II ВАГТа геолого-съемочных работ масштаба 1:200000 (В.В.Ишутиным и В.А.Кравчуком и др.) на территории, охватывающей листы К-40-XVI, К-40-XXII и восточную часть листа К-40-XI, сопровождавшихся картировочным и структурным бурением.

В результате этих работ получены новые данные по стратиграфии и тектонике района, уточнен и дополнен геологический разрез, впервые дана детальная тектоническая схема.

С 1961 по 1972 год проводится поисково-структурное бурение в пределах Барсакельмесского прогиба.

В результате этих работ выявлен ряд положительных структур, изучено геологическое строение неогеновых, палеогеновых и верхней части верхнемеловых отложений.

В результате поисковых работ открыто Куанышское газоконденсатное месторождение, получен промышленный приток газа на Западно-Барсакельмесской площади, непромышленные приток нефти из палеозойских

известняков на Каракудукской площади, газа на площади Центральный Кушкаир.

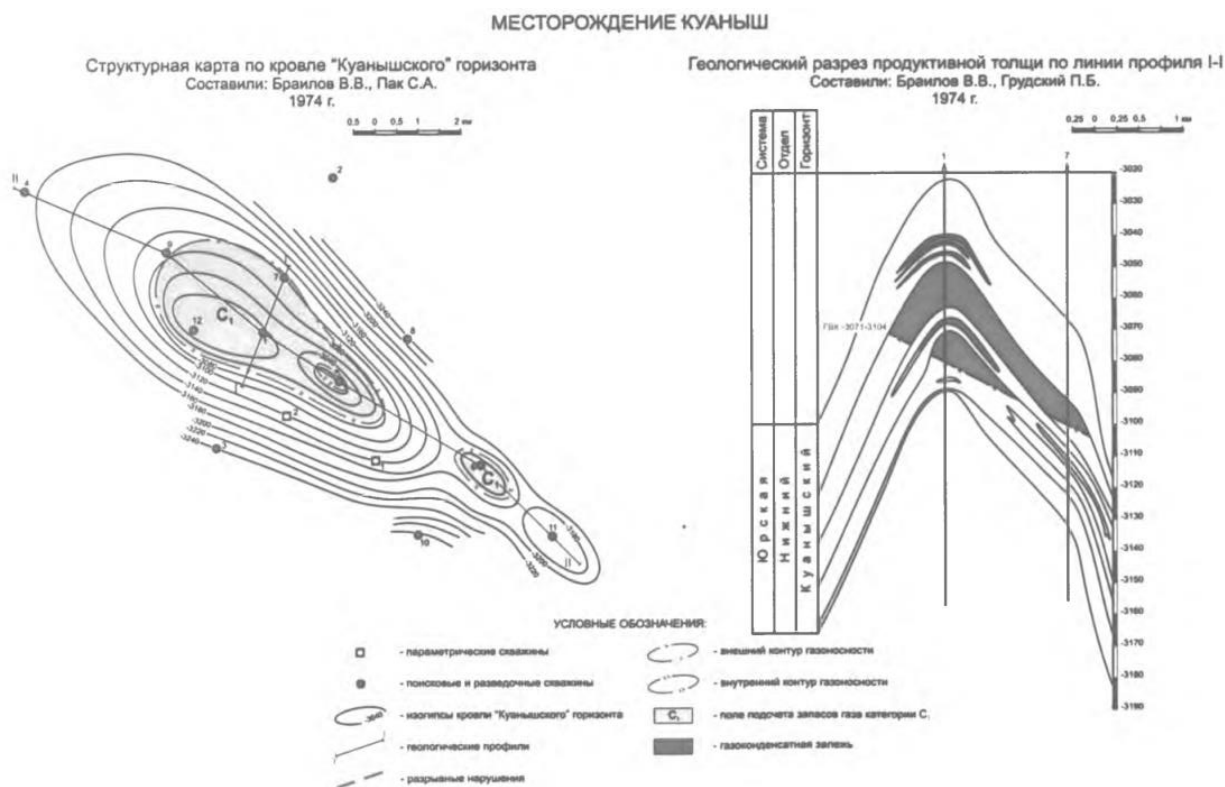

Рис.1. Куанышское газоконденсатное месторождение

Поисковое бурение на Акчалакской площади было начато в 1965 году.

В 1967 году после завершения строительства скважины №1 они были прекращены и возобновились лишь в 1979 г, а в 1982 г. при опробовании скважины №3 были получены промышленные притоки газа из среднеюрских отложений. Этот год и является годом открытия Акчалакского месторождения

В 1988 году геологоразведочные работы на месторождении завершены. В ходе этих работ выявлено и разведано 7 газоконденсатных залежей, приуроченных к проницаемым пластам (Куанышского, Акчалакского и Надачалакского горизонтов). Получены необходимые данные для построения геологической модели месторождения обоснования подсчетных параметров и подсчета запасов газа, конденсата и сопутствующих компонентов.

Всего на Акчалакском месторождении пробурено 17 скважин: 3- поисковые и 14 разведочных.

На месторождении Акчалак притоки газа получены в широком диапазоне глубин (от-2588 м, скв. №8, до-3241м, №6). Не исключены возможные газопроявления и вблизи кровли верхней юры (песчаники келловей-оксфорда), а также из известняков палеозойского возраста.

Систематическое изучение территории глубоким бурением в широких масштабах стало производиться после открытия таких газоконденсатных месторождений как Акчалак, Кокчалак, Карачалак и др.

С целью изучения глубинного геологического строения плато Устюрт в разные годы на этой территории были проведены геофизические исследования разной модификации, включающие в себя магниторазведку, гравиразведку, электроразведку и сейсморазведку. Перечисленные исследования позволили познать геологическое строение региона, составить схему тектоники, на которой, в частности выделен Барсакельмесский прогиб.

По результатам проведенных в значительный объем электроразведочных работ была построена схема строения палеозойского фундамента масштаба 1:200000.

Начиная с 1960 г. на описываемой территории проводятся сейсморазведочные работы. В пределах Барсакельмесского прогиба поисково-детальные исследования МОВ начаты в 1962г (Л.Г.Черкашина). В результате этих работ по отражающему горизонту, приуроченному к кровле юрских отложений, выявлены, подтверждены и подготовлены ряд структур, в том числе и Акчалакская, в сводовой части, которой в 1965 г. была начата бурением поисковая скважина №1.

Работами КМПВ, проведенными в 1962 г. (Г.А.Федотова) в восточной части плато Устюрт, было установлено ступенчатое погружение южного, северного и восточного бортов Барсакельмесского прогиба. Установлено блоковое строение поверхности допермских отложений восточной части Барсакельмесского прогиба, которое нивелируется пермо-триасовыми отложениями.

В 1967 г. П.Д.Богдановичем были проведены сейсморазведочные работы МОВ на Коскалинском выступе и южном борту Косбулакского прогиба. Эти работы позволили изучить геологическое строение отдельных участков, в основном, по поверхности верхнеюрских образований. В пределах южного борта Косбулакского прогиба выявлена Альмамбетская тектоническая ступень, осложненная двумя локальными поднятиями – Восточный и центральный Альмамбет. На Коскалинском выступе детализировано строение Приозерной складки.

В 1977-79 гг. (В.И.Кораблина) были проведены сейсморазведочные работы КМПВ масштаба 1:200000, позволившие выявить структурный план Самского и Косбулакского прогибов, уточнить восточное замыкание Барсакельмесского прогиба и геологическое строение Аламбек-Каракудукского вала и Акчалак-Кибирского грабена.

Начиная с 1970 г. в практику полевых геофизических исследований внедряется метод общей глубинной точки, впервые опробованный на Куанышской площади.

В 1971-1974 гг. исследования МОГТ были продолжены на площадях Куаныш, Каракудук, Кибир, Аджибай, Акманказган и др. Этими работами уточнено положение ранее выявленных Каракудукского и Куанышского поднятий по нижнесреднеюрским и доюрским отложениям; выявлены новые локальные поднятия Зап.Барсакельмес, Аджибай, Кибир, Кушкаир.

В 1976-1979 гг. (У.А.Алибаев и др.) в юго-восточной части Барсакельмесского прогиба были проведены поисковые сейсморазведочные работы МОГТ масштаба 1:100000.

В результате проведенных работ было изучено глубинное геологическое строение Куаныш-Коскалинского вала, установлено двухкупольное строение Аламбекской складки по нижнесреднеюрским отложениям, оконтурена и подготовлена под глубокое бурение Акчалакская структура, выявлено Северо-Караумбетское антиклинальное поднятие.

В 1977-1979 гг. поисковые сейсморазведочные работы МОГТ масштаба 1:50000 были проведены (С.У.Умаров и др) на западном борту Судочьего прогиба. В этот же период были проведены опытно-методические работы (Рак Е.О. и др.). Выполненные работы позволили изучить глубинное геологическое строение северной части Аламбек-Коскалинского выступа; была подготовлена к глубокому бурению Акчалакская структура; выявлены Чибеллинская, Тиллалинская складки.

По результатам вышеуказанных сейсморазведочных работ 1976-79 гг. структура Акчалак в 1978 г. была включена в фонд подготовленных к глубокому бурению по среднеюрскому опорному отражающему горизонту T_{IV}^{II} , по которому она имеет двухкупольное строение. На основе этой карты были запроектированы поисковые скважины №№2,3, первая из которых была начата бурением в 1979 г. Параллельно с глубоким поисковым бурением продолжалось изучение описываемой территории сейсморазведкой.

В 1978-1982 гг. В.И.Кораблиной и Д.Р. Хегай были выполнены тематические исследования по обобщению результатов поисковых геофизических работ по районам Восточного Устюрта. Эти работы позволили более детально изучить глубинное геологическое строение Куаныш-Коскалинского вала и сопредельных территорий, где выявлены 21 и подтверждены 5 локальных структур. Построена карта перспектив развития геофизических работ с выделением зон распространения палеозойских известняков, отмечен характер изменения мощностей юрского и промежуточного комплексов отложений. На Западно-Барсакельмесской,

Акчалакской и Аламбекской площадях в разрезе юрских отложений установлены линзовидные тела, с которыми связаны залежи нефти и газа.

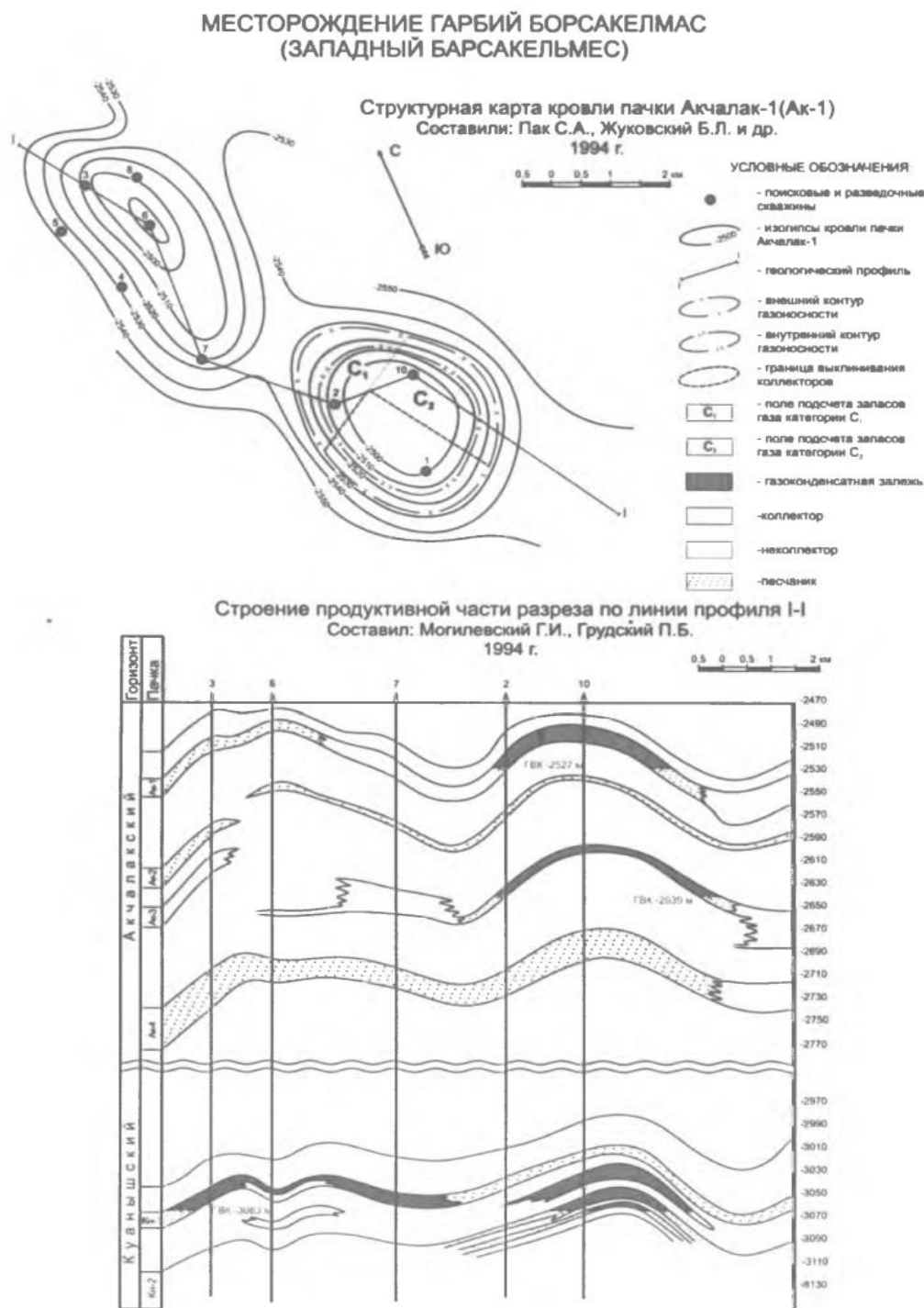

Рис.

В 1982-1985 гг. (Р.З.Ченборисова и др.) были проведены сейсморазведочные работы МОГТ в Судочьем прогибе и на сопредельных территориях, позволившие уточнить глубинное строение по отражающим горизонтам в отложениях юрского возраста на участках Вос.Аламбек, Чинк, Акчалак, Кызыл-

Каир. В пойменной части Судочьего прогиба впервые изучено глубинное строение по региональным направлениям профилей.

Сейсморазведочные работы МОГТ проведенные в 1984-1987 гг. (Л.П.Бондаренко и др.) в Куаныш-Коскалинской тектонической зоне и сопредельной зоне Судочьего прогиба, позволили подготовить и передать в глубокое бурение по нижнесреднеюрскому горизонту Кырк-Кызскую структуру. По результатам этих работ была также построена карта перспектив нефтегазоносности южной части Куаныш-Коскалинской тектонической зоны; уточнено геологическое строение Южно-Приозерной зоны.

В этот период Хегай Д.Р. выполнила опытно-методические работы по переинтерпретации и обобщению полевых геофизических материалов (сейсморазведка МОГТ и ВСП), включая промыслово-геофизические, по территории Вост.Устюрта (Куаныш-Коскалинский вал, южный борт Судочьего и Барсакельмесского прогибов).

В результате выполненных исследований решен широкий круг геологических задач. В частности, построены сводные структурные карты по отражающим горизонтам юры, пермо-триаса и палеозоя, на основании которых выделены 18 перспективных объектов. По методике прямых поисков выявлен целый ряд аномалий, связанных с залежами углеводородов, в южных частях Куаныш-Коскалинской тектонической зоны и Аланской синклинали. Часть из выделенных аномалий совпадают с газоносными полями Акчалакского месторождения.

В 2006-2012 г. (Девятов Р.Р.) были проведены поисково-разведочные и детализационные сейсморазведочные работы ОГТ-3Д в пределах Куаныш-Коскалинского вала с целью уточнения геологического строения и оптимизации заложения скважин глубокого поискового-разведочного бурения на месторождениях и нефтегазоперспективных площадях Карачалак, Кокчалак, Зап.Барсакельмес, Цент.Кушкаир, Каракудук, Чибины, Приозерная и др.

В результате сейсморазведочных исследований получены дополнительные сведения о строении Куаныш-Коскалинского вала и построены структурные карты по поверхности верхней юры, по отложениям вблизи кровли средней юры, по поверхности нижней юры и по поверхности доюрских отложений.

Структура Тиллали была выявлена в результате проведения поисковых сейсморазведочных работ МОГТ-2Д, в объеме 92,5 пог.км. Плотность сети профилей МОГТ-2Д 1,02км на 1кв.км.

2005-2008 годах были проведены региональные сейсморазведочные работы, в результате интерпретации которых была подтверждена структура Тиллали.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Муминов А.С., Шарафутдинова Л.П., Джалилов Г.Г. К проблеме применения глино-кислотных обработок среднеюрских терригенных коллекторов Устюртского нефтегазоносного региона. // Сборник тезисов международной конференции «Науки о Земле». -Ташкент, 2018. -С.166-171.
2. Окнова Н.С. Неантиклинальные ловушки и их примеры в нефтегазоносных провинциях. // Нефтегазовая геология. Теория и практика. Санкт-Петербург, 2012. №1. - http://www.ngtp.ru/rub/10/10_2011.pdf.
3. Абдурахмонов Б.А. Литолого-стратиграфические особенности юрских отложений Судочьего прогиба. // Theory and practice of modern science International Scientific and Theoretical Conference , 04.2021, Volume 1. Krakow, Poland. pp.126-131. Krakow, republic of Poland 04.2021.
4. Абдурахманов Б.А., Бекманов Н.У. Specific Features Of Material Composition Of Jurassic “Sandy” Horizons Of Sudochy Deflection And Their Oil And Gas Potential.// The American journal of Engineering And technology (TAJET) SJIF-5.705 DOI-10.37547/tajet Volume 3 Issue 02. Америка 2021.
5. Абдурахманов Б.А., Аллаяров Б.И. Перспективные площади и локальные структуры с высокой вероятностью аккумуляции залежей углеводородов.// Журнал ЎзМУ хабарлари. Тошкент. Журнал ЎзМУ хабарлари, 3/2 2021 147-150 бет.
6. Абдурахманов Б.А., Features of the geological structure and petroleum potential of jurassic deposits of the sudoch trough.// ACADEMICA An International Multidisciplinary Research Journal ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 2, February 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492 2.02.2021.
7. Khalismatov I., Zakirov R.T, Zakirov A.A, Ganikhanova M.B. Features of the operation of watering gas wells in the Shimoliy Berdakh field. // International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology, Vol. 7, Issue 12, December 2020, C. 15932- 15936.
8. Закиров Р., Халисмаев И., Закиров А. Типы коллекторов терригенных и карбонатных отложений доюрского комплекса Устюрта по данным исследования керна. // Сб. матер. Междун. науч. интер.-конф. «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации», Вып. 77, Переяслав, 2021, С. 21-24.

ФИО авторов: *Ismonov Xurshidbek Baxtiyoroich*

AnDU, Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrası katta o'qituvchisi

Kirgizbayev Oybek Odiljon o'g'li

Jakbaraliyev Murodillo Abdulxamid o'g'li

AnDU, Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi ta'lim yo'nalishi talabasi

Название публикации: «AVTODESK AUTOCAD DASTURIDA TEZKOR TUGMALAR BIAN ISHLASHNING MAQBUL USULLARI. (INGLIZ TILIDAGI VERSIYASI MISOLIDA)»

Annotatsiya: Ko'pchilik Oliy ta'lim muassasalarida talabalarga AutoCad dasturining interfeysi rus tilida o'rnatiladi va shu o'rgatilib boriladi. Xozirgi kunda jahon miqyosida yangiliklar bilan hamnafas harakatlanish uchun ingliz tilini bilish barchamiz uchun zarur xisoblanmoqda. Shuningdek kompyuter texnologiyalaridan foydalanib amaliy ishlarni bajarish ham kelajakdagi rivojlanish darajamizni yanada oshishiga sabab bo'la oladi.

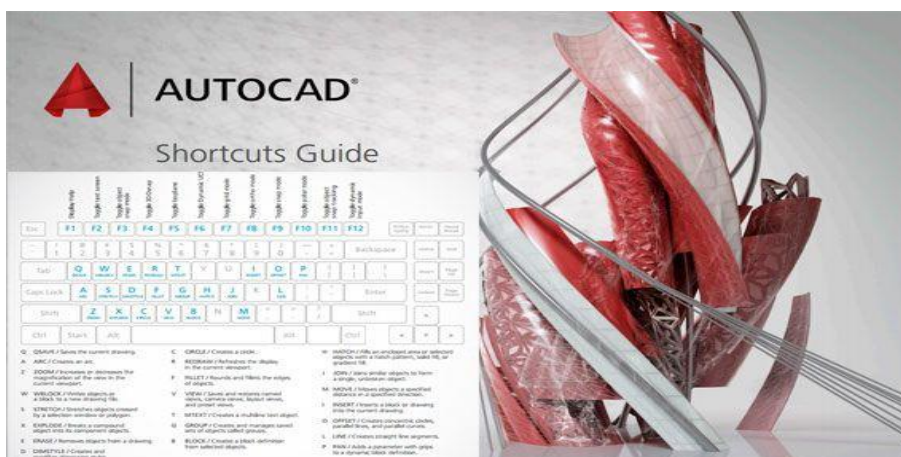
Maqolada AutoCad dasturining ingliz tilidagi interfeysidan foydalanib amaliy ishlarni bajarilish va undagi qulayliklar hamda tezkor tugmalar haqida keng ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: AutoCad, tezkor tugma (*hotkeys*), AutoCad buyruqlari, Autodesk, Ctrl, Shift, Tab, ARC, REC, POL, CAL, VPORTS, EATTEDIT, QSELECT, PAGESETUP, HYPERLINKS, RENAME, STANDARTS AND CHECKSTANDARTS, EATEXT, APPLOAD, DIMRADIUS, OOPS, LIGHT

Avtodesk AvtoCad dasturining tezkor tugma (*hotkeys*) lari deyarli barcha foydalanuvchilar uchun vaqtni tejash va natijaga tezroq erishish uchun kerakli xisoblanadi. Misol uchun: To'g'ri chiziq kesmasini tasvirlash kerak bo'lsin, bu holatda AutoCad dasturining rus tilidagi interfeysida “*черчение*” panelidan “*омрезок (с линиями)*” komandasini tanlash orqali ishga tushirilsa, ingliz tilidagi interfeysda esa, yuqorida korsatilgandek “drawing” panelidan “line” komandasini tanlash bilan amlaga

oshirishdan ko'ra, kompyuterning klaviaturasidan tezkor tugma (**line**) ni yozish orqali vaqtni ancha tejash imkoni bo'ladi.

AutoCad buyruqlariga kirish. AutoCad - bu Amerikaning ko'p millatli autodesk kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan dasturiy ta'minot bo'lib, loyihalash va loyihalashtirish uchun qulay hisoblanadi. AutoCad **windows, macos, ios**, android kabi operatsion tizimlarda ishlaydi. U 13 xil tildagi interfeyslari mavjud bo'lib bular: *Ingliz, Nemis, Frantsuz, Italyan, Ispan, Koreys, Xitoy, Braziliyalik Portugal, Rus, Chex, Polyak, Venger* tillaridir. AutoCad ga tegishli texnik xususiyatlarni, uning buyruqlarini, dasturlarini va boshqalarni muhokama qilishdan oldin keling AutoCad-dan oldin va undan keyin dunyo qanday bo'lganligini yanada aniqroq tushunib olaylik. Quyidagi rasmlar har qanday oddiy odamga AutoCad nima ekanligini va dizayn sohaslarida qanday inqilob qilganligini tushuntirishi mumkin.

Oddiy qilib aytganda, AutoCad dizayn va avtomatlashtirish zarur bo'lgan har qanday sohada ishlatilishi mumkin. AutoCad avtomobilsozlik, moda sanoatida grafik dizaynerlar, qurilish muhandislari va boshqalar tomonidan qo'llaniladi. Hozirgacha AutoCad nima ekanligini va uning turli sohalarda qanday ishlatilishini tushunib oldik. AutoCad dasturidan qanday foydalanish mumkinligi, uning buyruqlari va undan foydalanish uchun qanday usullardan foydalanishni ko'rib chiqamiz. Dasturiy ta'minotni tushunib olishni u darajada murakkablashtirib yubormaslik uchun avval asosiy buyruqlar, keyin o'rta darajadagi so'ngra mruakkab buyruqlarga o'tamiz.

AutoCadning Asosiy buyruqlari:

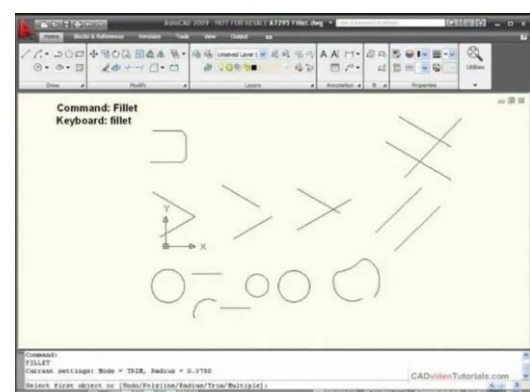
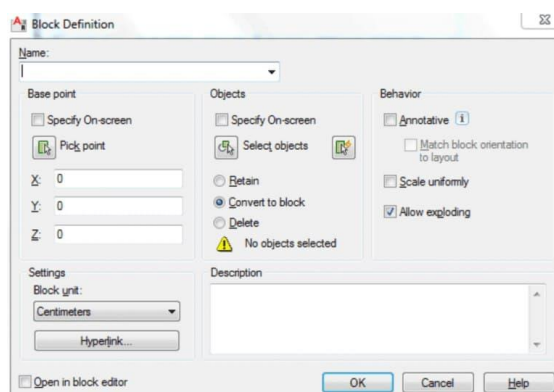
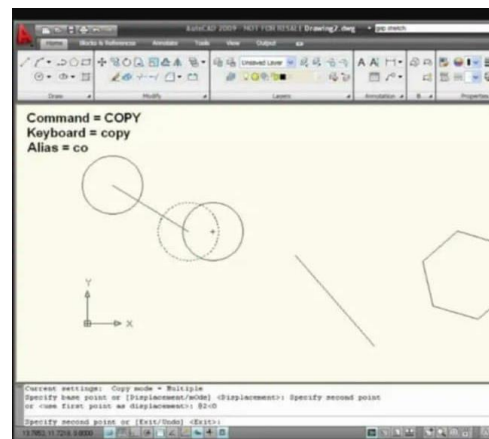
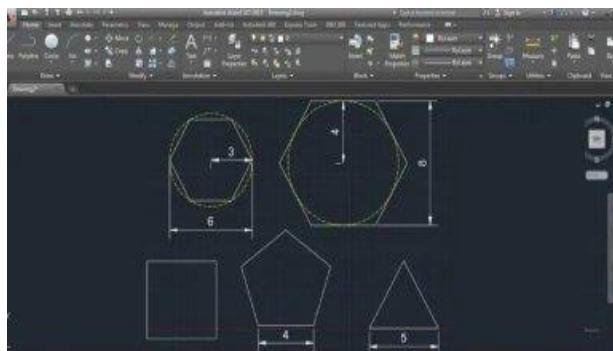
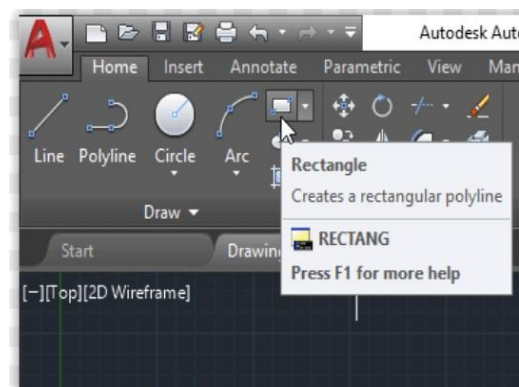
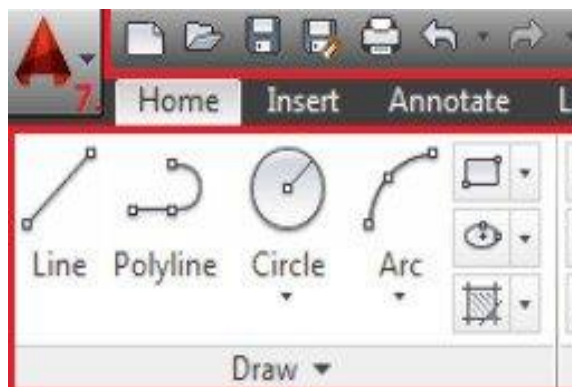
L - line chiziqni anglatadi, chiziq chizish uchun asosiy buyruq.

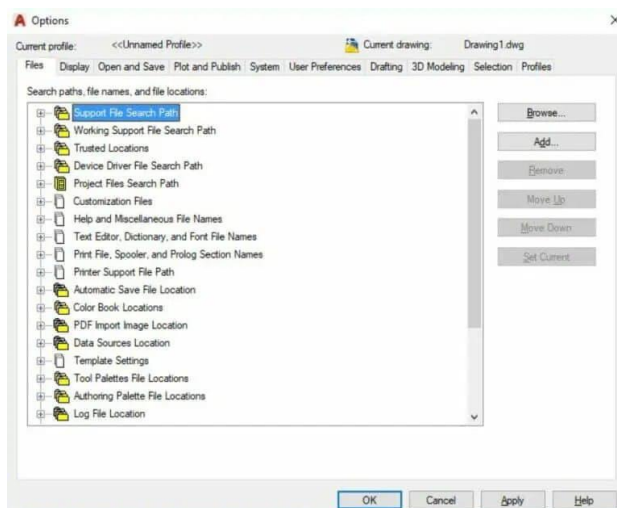
C - *circle* aylanalar va tutashmalr chizish uchun foydalaniladi.

ARC - bu buyruq AutoCad-da yoyni yaratish uchun ishlatiladi.

REC- *rectangle* to'rtburchak uchun; ushbu parametr yordamida AutoCad-da to'rtburchak chizishingiz mumkin.

POL - *polygon* nomidan ko'rinib turibdiki, bu AutoCad ish maydonida ko'pburchak chizishdir. Ushbu parametr yordamida siz 3 dan 1024 gacha shaklni chizishingiz mumkin.

CO- copy bu buyruq ish joyiga chizilgan har qanday shaklni nusxalaydi.

B-block bu buyruq AutoCad da blok yaratish uchun ishlatiladi. Blokning hususiyatini blok oynasida aniqlash mumkin.

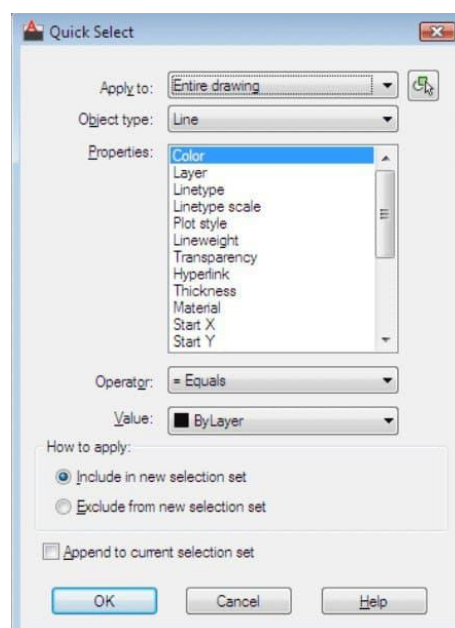
F-fillet bu buyruq avtoca da shakllarning o'tkir va o'tmas burchaklarini silliqlash yoki qirralarini yumaloqlash kabi funksiyalarni bajarishda qo'l keladi.

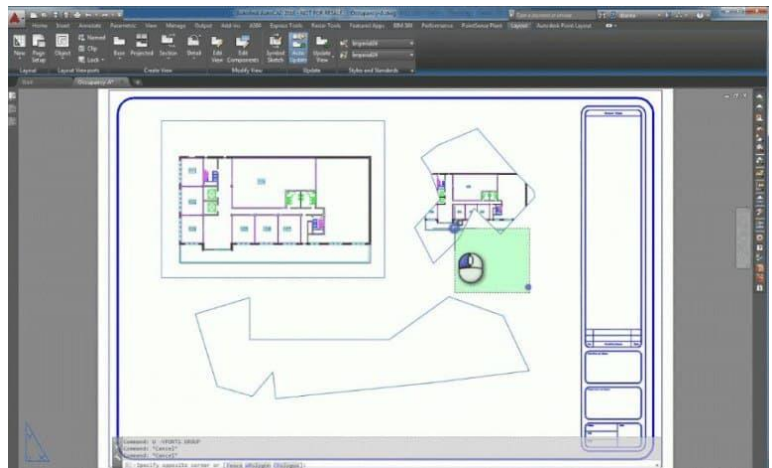
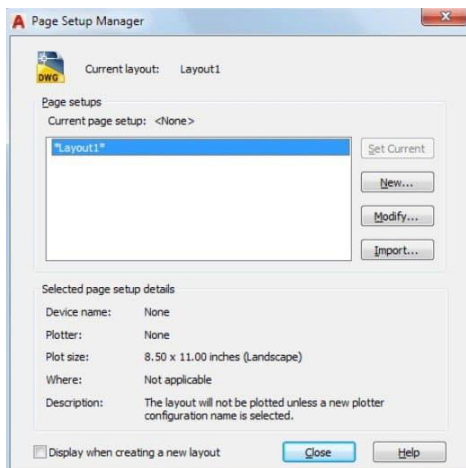
OP-options ushbu buyruq AutoCadning asosiy sozlamalar paneli mavjud bo'lgan oynani ochish uchun ishlatiladi.

GR-group obyektlar to'plamini yaxliit birlikka keltirish uchun ushbu buyruqdan foydalanishingiz mumkin.

CAL-calculator ushbu buyruq avtoca dasturida mavjud bo'lgan haqiqiy va integral qiymatli, tenglamalarni ifodalaydigan online kalkulyator.

Geometry	
Center X	22.0533
Center Y	12.1255
Center Z	0.0000
Radius	=4.372+3.925
Diameter	2.9847
Circumference	9.3767
Area	6.9966
Normal X	0.0000
Normal Y	0.0000
Normal Z	1.0000

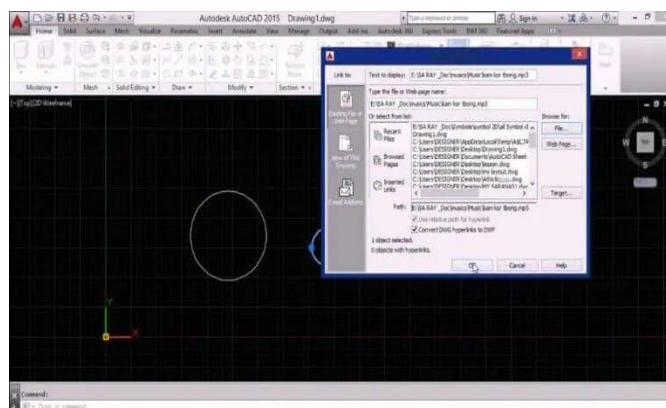
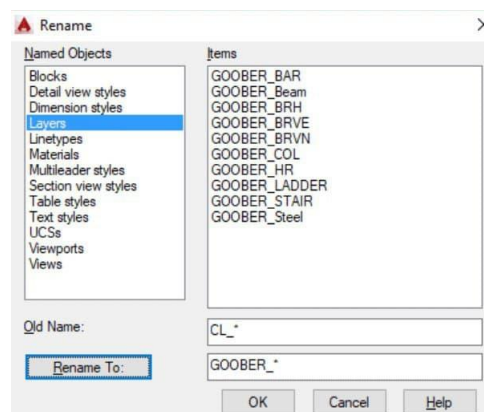
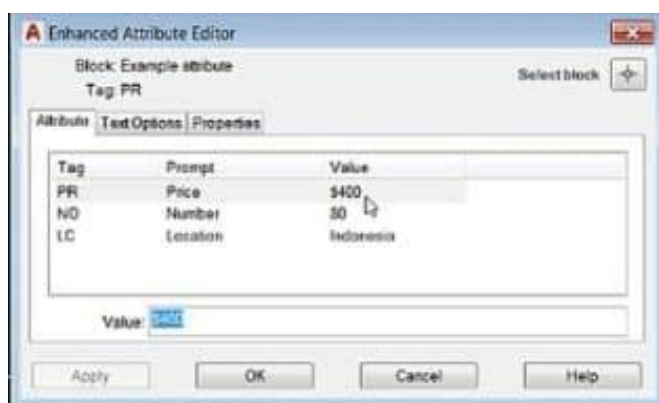

VPORTS-*view ports* AutoCad dagi vports buyrug'i model bo'limida bir nechta ko'rinish yaratishda qo'l keladi.

EATTEDIT-AutoCad da kengaytirilgan atributlar muharriri degan ma'noni anglatadi. Ushbu buyruq oldin yaratilgan atributlarni tahrirlash uchun ishlatiladi. Bu tahrirlovchi buyruqni olish uchun modify+object orqali ham kirish mumkin. Uni olishning eng oson usuli bu blokka sichqonchaning o'ng tugmasini bosish orqali bajariladi.

QSELECT - *quick select* ushbu buyruq AvtoCad grafik dasturida spetsifikatsiya vositasi bo'lib xizmat qiladi. Nomidan ko'rinib turibdiki, siz ushbu bo'lim orqali aniq toifaga kiradigan obyektlarni tanlashingiz mumkin.

PAGESETUP- (*ya'ni sahifani o'rnatish*) ushbu buyruq sahifani gorizantal yoki vertikal holatga o'zgartirish uchun ishlatiladi.

HYPERLINKS- ushbu buyruqni avtocaddagi ko'priklar desa ham bo'ladi. Ushbu buyruq foydali lekin ko'pincha ishlatilmaydi. Avtocad dagi har qanday obyekt, chiziq yoki aylana yoki blok bo'lsin, uning xususiyatlarini o'rganganimizda ko'prik deb nomlangan fayl mavjud.

RENAME - qayta nomlash buyrug'i nomidan ko'rinib turibdiki, ushbu buyruq orqali siz tanlangan obyektning nomini mos ravishda o'zgartirishingiz mumkin.

STANDARTS AND CHECKSTANDARTS (standartlar va tekshiruvlar)- cad standartlari foydalanuvchi uchun turli xil qatlamlardan, ranglardan, chiziq turlaridan foydalanish uchun to'g'ri yo'nalish qoidalari to'plamidir. Siz ushbu joyda o'zingizning standart fayllaringizni yaratishingiz va saqlashingiz mumkin.

EATEXT-bu har qanday obyektidan ma'lumotlarni tashqi faylga chiqarish buyrug'i.

Kengaytirilgan AutoCad buyruqlari:

1. APPLOAD: ushbu AutoCad buyrug'i AutoCadni ishga tushirish vaqtida dasturlarni aniqlash uchun ishlatiladi.

2. **DIMRADIUS:** ushbu buyruq doiralar va yoylarning o'lchamlarini qo'yish uchun ishlatiladi.

3. **LIGHT:** ushbu yorug'lik buyrug'i foydalanuvchining hohishiga qarab 3d modellarda yorug'lik effektini boshqaradi.

4. **OOPS:** bu avtocaddagi juda foydali buyruq bo'lib, u yaqinda o'chirilgan moslamalarni tiklaydi.

AutoCad buyruqlaridan foydalanish bo'yicha maslahatlar: AutoCad juda ko'p funksiyali dasturiy ta'minot, undan sonli buyruqlar, yorliqlar va ko'rsatmalardan foydalanish standartlari mavjud. Yangi foydalanuvchilar uchun AutoCad bilan muloqot qilish birmuncha qiyin bo'lishi mumkin. Lekin bu dasturni o'rganish sizning qo'lingizdan kelmaydi degani emas. Barchasi uchun astoydil harakat qilib, natijaga erishish kerak bo'ladi.

1. **Avtomatik tuzatish:** AutoCad dasturiga buyruq notog'ri kiritilganda, dastur eng mos buyruqni avtomatik tuzatilgan variantini taqdim etadi.

2. **Boshlash yorlig'i:** har safar AutoCad ish maydoni ochilsa, boshlang'ich yorlig'ida foydalanuvchiga yordam beruvchi maslahatlar va videodarsliklarni taklif etadi.

3. **Fayl navigatsiyasi dialog oynasi:** odatda ushbu oynadan fayllarni ochish, saqlash va biriktirishda foydalaniladi. Endigi versiyalarda oldingi tartibni eslab qolish funksiyasi ham majud.

4. **Standart o'lchovlar qatlami:** endi biz o'lchamlar qatlami bilan standart o'lchamdagi qatlamni o'rnatamiz; ushbu parametr yordamida ancha vaqtni tejab qolish mumkin.

AutoCad bu avtomatlashtirish va dizaynni keyingi bosqichga ko'targan inqilobiy dasturiy ta'minotdir. Uning dunyoning o'n uch tildagi versiyalari mavjudligi dasturning global sohalarga qanchalik chuqur kirib kelganligini isboti bo'la oladi. AutoCadni o'rganish bu- muhandislik sohasda eng yaxshi ilmiy va amaliy ish qilish uchun imkoniyatlardan biri desak mubolag'a bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. www.thesuorcecad.com/autocad-commands/
2. www.autodesk.com/autocad-hotkeys/
3. T.Rixsiboev va b., Kompyuter grafikasi “Tafakkur qanoti” , T.2012y.
4. X.Shodimetov, F.Alimov, A.Ibragimov. Kompyuter grafikasi va asoslari .
5. “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” ., T.,2012.
6. Verstak.V.A. 3d max 8.Sekrety masterstva V.A.Verstak. –SPb.: Piter,2006.
7. F.Alimov va boshqalar “Muhandislik grafikasi va o‘qitish metodikasi”, Toshkent 2009
8. Stirenko A.S. 3d max 2009 3d max Design 2009. Samouchitel.-M.:DMK Press, 2008

ФИО автора: *Dilshoda Mamatova*

Samarqand davlat chet tillari instituti, Yaqin sharq tillari kafedrası o'qituvchisi

Название публикации: «TALABALARGA XITOY TILI HSK 5 (C1) DARAJADA QO'LLANILADIGAN SINONIMLARNI O'QITISH METODIKASI

(悄悄, 偷偷, 暗暗sinonimlari misolida) »

Annotatsiya: maqolada hozirgi kunda xitoy tili o'rganuvchilar soni yildan-yilga o'sib borayotganini hisobga olgan holda, og'zaki va yozma nutqda sinonimlarni qo'llash bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina muammolar kuzatilayotganligi sababli bu mavzuga atroflicha to'xtalib o'tilmoqda. Mazkur ishda xitoy tili o'rganuvchilari uchun muammo tug'diradigan 悄悄, 偷偷, 暗暗 sinonimlari tahlili olib boriladi. Bu sinonimik qator ma'noviy jihatdan bir-birga juda yaqin bo'lgan har uchala ravishning, boshqa so'zlar bilan ham ma'nodoshlik hosil qila olishini, ularning o'zaro farqlari misollar bilan yoritib berigan. Shuningdek, maqolada sinonimik qatorni hosil qiluvchi so'zlar qaysi so'zlar bilan birikmalar hosil qila olishi ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: 悄悄, 偷偷, 暗暗, 杨雪梅, xitoy tilida sinonimlar, “yashirincha”, his-tuyg'u fe'llari

Sinonimlar va ularni qo'llash bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina muammolar har bir til o'rganuvchining qochib bo'lmaydigan, o'qitishda ham bir talay qiyinchiliklar keltirib chiqarganligi bois, quyida bir sinonimik qatorga xos bo'lgan 悄悄, 偷偷, 暗暗 ravishlari tahlil qilindi. Xitoylik olim杨雪梅 (Yángxuěméi) o'zining “汉语近义词辨析” (“Xitoy tili sinonimlari tahlili”) kitobida keltirishicha, 悄悄, 偷偷, 暗暗 so'zlari ravish so'z turkumiga oid bo'lib, umumiy o'xshashligi “boshqa bir shaxsga bildirmaslik, yashirincha” dan iborat. Farqlari:

“暗暗”- ko'proq his-tuyg'ular harakati yoki xatti-harakatning amalga oshish jarayonini yashirish uchun qo'llanilib, undan keyin hissiy fe'llar ko'proq qo'llaniladi:

他当时表现出的冷静让我暗暗吃惊。

没有计划地学习，效果不明显，我在心里暗暗地着急。

我们都暗暗为父亲的健康担心。

“悄悄” – boshqa shaxsga ta'sir o'tkazmaslik uchungina harakatning sekin bajarilishini yoki past ovozda gapirishni anglatadi:

病房的门被悄悄推开，来的人又悄悄关上门。
 在我不知不觉中，时间悄悄而来，匆匆而去。
 有时候他们会说一句悄悄话，然后俩人就笑上半天。[3，37]
 他悄悄地来，又悄悄地走了。
 老师悄悄地推开门走进来。
 他悄悄地送给她一个礼物。
 他找了个座位悄悄坐下了。
 你悄悄地跟着他，别让他发现了。[2,472]

“偷偷” - ko'proq qo'rqish, boshqa bir odam sezib qolmaslikni uchun boshqa shaxsning orqa tomonidan harakat olib boorish ma'nosini beradi. “悄悄” dan so'ng “的” qo'shilib qo'llanilishi ham mumkin:

他为了躲避警察，偷偷地从后门跑掉了。
 他独自一个人，在一天夜里，偷偷地离开了家，到天津站上了火车奔向上海。

“Yashirincha” so'zi doirasida sinonimik qator hosil qiluvchi ushbu guruhdagi ravishlar quyidagi jadvalda keltirilgan so'zlar bilan ko'proq birikma hosil qiladi:

暗暗	~吃惊，~高兴，~喜欢，~佩服，~后悔，~ 思念，~怀疑，~得意，~着急，~伤心，~发誓，~嫉妒，~羡慕，~埋怨，~担心
悄悄	~地进来，~走了，~起床，~地离开，~地关上门，~话
偷偷	~地笑，~地哭，~地藏起来，~溜走了

Sinonimlarni o'zaro farqlash uchun misollar:

那年她听说北京电影学院要招生，心里就暗暗下定决心，积极做着准备。
 这些歌当时都属于禁歌，因此他们只能偷偷地唱。
 我是背着家人偷偷出走的，现在无论如何不能见到他们。
 我心里暗暗发誓：一定要让母亲 成为世界上最幸福的老人。
 电影已经开演了，我们在后排找了个座位悄悄坐下。
 听了他的话，我不由得暗暗佩服。

背地里，他开始**偷偷**地吸食海洛因。

他已经从内心**暗暗**喜欢上了这个孩子。

深夜11点，警察**悄悄**包围了她的家。

他在门外**偷偷**地看了一眼在房间里的父亲。

刘畅（Liúchàng），鲁江（Lǔ jiāng） larning “标准教程HSK 5 ” kitobida “悄悄” va “偷偷” quyidagicha ta’riflangan: “悄悄” va “偷偷” ravishlari ish-harakatning bajarilishi boshqa birovga bildirmasdan bajarishni anglatadi: 她悄悄/偷偷地走了出去。

“悄悄” ravishi ovozning pastligiga ko’proq ishora qiladi:

父亲悄悄把我拉到一边说话。

“偷偷” ravishi boshqa shaxsga bildirishni istamaslikni ifodalaydi:

他谁也没告诉，偷偷去旅行了。

“悄悄” va “偷偷” ning qo’llanishidagi farqlarni quyidagi gaplarda ko’rib chiqamiz:

1. 晚饭前姑姑就一个人悄悄/偷偷地走了。
2. 考试已经开始了、他才悄悄走进来。
3. 孩子睡着了，爸爸在妈妈耳朵悄悄说了几句话。
4. 别人都不知道，他只是偷偷地把这件事告诉了我. [1.13]

Xitoyning sinonimlar bo’yicha uzoq yillar davomida tadqiqot o’tkazgan olimlar 杨寄洲（Yángjìzhōu），要永芬（Yào yǒng fēn） larning “1700对近义词语用法对比”（“1700 juft sinonimlarning qo’llanilishini qiyoslash”） kitobida keltirilishicha, “悄悄” ravishi “偷偷” bilan, “偷偷” ravishi “暗暗” bilan, “悄悄” ravishi “默默” bilan sinonimik juftlik bo’lishi ta’kidlab o’tadi. [4, 868]

“暗暗” – “yashirin yoki maxfiy, oshkor etib bo’lmaydigan, ichida biladi va his qiladigan, ammo ayta olmaydigan” degan ma’nolarda qo’llanib, odatda, hissiy fe’llar bilan sayqallanadi.

“偷偷” - “ish-harakat boshqa odam tomonidan sezib qolmaslikni; e’tiborsizlikdan foydalanib” degan ma’nolarni beradi hamda harakat fe’llari bilan sayqallanadi.

Quyidagi so’zlar bilan birikmalar hosil qila oladi:

	~伤心	~流泪	~高兴	~走了	~进来	~告诉我

暗暗	√	√	√	×	×	×
偷偷		√	√	√	√	√

收到女朋友同意跟我结婚的电子邮件，心里暗暗/偷偷地高兴。 Mazkur gapda 暗暗 va 偷偷 ravishlarini har ikkisini ham qo'llash mumkin.

他趁大家不注意，偷偷地走了。

听到爷爷去世的消息，她暗暗伤心。 Gaplarida 暗暗 va 偷偷 ravishlarini almashinib qo'llash mumkin emas.

“悄悄”- “ovozsiz yoki ovozning juda past ekanligi, sassiz” ma'nolarida qo'llaniladi.

“偷偷” – “xatti-harakat boshqa shaxs tomonidan payqalmaslik” ma'nosida qo'llaniladi.

Har ikkisi ham ravish so'z turkumiga oid bo'lib, gapda ravish vazifasini bajaradi, ammo ma'nosi turlicha. “偷偷” xatti-harakat boshqa shaxs tomonidan payqalmasligiga umid qilish ma'nosini anglatadi; “悄悄” yuqori ovoz chiqarmaslik, boshqa odamlarga eshittirmaslik yoki boshqalarga ta'sir o'tkazishdan qo'rqish ma'nolarini anglatadi.

Quyidagi so'zlar bilan birikmalar hosil qila oladi:

	~地离开	~地走了	~溜出去了	说~话	~地告诉我
悄悄	√	√	√	√	√
偷偷	√	√	×	×	√

他看老师转过身体去在黑板上写字，就偷偷/偷偷地走出去了教室。

他悄悄/偷偷地告诉我，他结婚了。

我怕惊醒他，就悄悄地出来了。 Mazkur gapda 偷偷 grammatik jihatdan qo'llanishi mumkin bo'lsa ham, biroq ma'no va mazmun jihatidan to'g'ri kelmaydi.

我没有告诉爸爸妈妈，就偷偷地跑出来了。 Bu gapda faqat 偷偷 ravishi ma'no jihatdan to'g'ri keladi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, “悄悄” ravishi “默默” (gapirmaslik, ovoz chiqarmaslik) so'zi bilan ham sinonimiya hosil qiladi. Bu o'rinda “默默” so'zlovchining bir og'iz ham gapirmasligi bildirib, insonning munosabati yoki ruhiy holatini ko'rsatadi. “悄悄” bu o'rinda nafaqat ovoz chiqarmaslik, balki shaxsning xatti-harakatini ham anglatadi hamda juda kam hollarda almashinilib qo'llaniladi (“~地” va “~离开” bilan har ikkisi ham birikma hosil qila oladi).

听到这个消息，他默默无语，眼泪却不住地流了下来。“悄悄” ravishi 无言 so'zi bilan birikma hosil qila olmaydi.

So'z qo'llash va aynan shu sinonimlarni o'qitish metodikada murakkab jarayon hisoblanib, sinonimlarni o'qitish jarayonida turli sxemalar yordamida jadvashtirilgan misollar, birikmalar bilan talabalarga o'qitish o'quv jarayonini hamda talabalarni mavzuni o'zlashtirishi osonlashishi olib keladi. Sinonim so'zlarni o'qitish metodikasida “Klasster”, “G'oyaviy charxpalak” ped texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. “刘畅，鲁江”标准教程HSK 5，北京语言大学出版社，183 页。
2. 李禄兴 “新HSK 5000 词分级词典（四-五级）”，北京语言大学出版社，2014. 662 页。
3. 杨雪梅 “汉语近义词辨析”，北京语言大学出版社，2011. 291 页。
4. 杨寄洲， 要永芬 “1700对近义词语用法对比”，北京语言大学出版社，2009. 1641 页。
5. Sul'tonova L.A. “Xitoy tili leksikologiyasi”, T-2015., 170 b.
6. Gorelov V.I. Leksikologiya sovremennogo kitayskogo yazika- M.,1984.- C.122
7. <https://baxtiyor.uz/oqituvchilar-uchun-barcha-fanlardan-metodlar-toplami/>

ФИО автора: Зиёдуллаева Г.Э.

Старший преподаватель

Ташкентский университет информационных технологий

имени Мухаммада аль-Хоразмий

Название публикации: «ФОРМИРОВАНИЕ АВТОРИТЕТНЫХ ФАЙЛОВ ИЗВЕСТНЫХ ЛИЧНОСТЕЙ УЗБЕКИСТАНА ДЛЯ БИБЛИОТЕЧНЫХ СИСТЕМ»

Аннотация: Статья написана в условиях стремительного увеличения объема информации, возрастания сложности обработки информационных запросов, развития сетевых технологий, приведших к необходимости создания электронных каталогов в книгохранилищах. Создание и дальнейшая работа над авторитетными/нормативными файлами и проведение авторитетного контроля помогают решить эти проблемы. Для успешной эффективной работы системы автоматизации библиотеки (АБС), обеспечивающей высокую избирательность поиска записи документа в базе данных, специалисты стремятся максимально использовать все технологические возможности программы, в частности ее способность создавать собственные электронные ресурсы.

Ключевые слова: автоматизации библиотек, источник данных, авторитетных баз данных, автоматизированных поисковых систем, электронные ресурсы, авторитетного контроля.

Annotation: The article is written with a rapid increase in the amount information, increasing the complexity of processing information requests, the development of network technologies have led to the need to create electronic catalogs in book depositories. The creation and further work on authoritative/- regulatory files and conduct of authoritative control helps to solve these problems. For successful efficient operation of the library automation system (SAB) to ensure high selectivity of searching for a document record in the database, specialists strive to maximize the use of all technological features of the program, in particular it's ability to create it's own electronic resources.

Keywords: library automation, data source, authoritative databases, automated search engines, data source, electronic resources, authoritative control.

В библиотеках, музеях и архивах каталог представляет собой набор организованных данных, описывающих информацию, обрабатываемую организацией. Авторитетные данные предоставляют контролируемые точки доступа и другую информацию, которую организации используют для расстановки произведений по конкретному лицу, роду/семье или организации, а также по различным вариантам редакции заглавия. Контролируемые точки доступа включают официально принятые формы или варианты формы имени, выбранные каталогизаторами для идентификации некоторого объекта.

И сегодня во многих библиотеках издание биобиблиографических указателей – важная составляющая библиографической и просветительской работы, причем результат этого труда востребован читателями.

Структура биобиблиографического указателя, как правило, включает в себя биографическую справку, очерк деятельности, указатель трудов (может быть упорядочен по различным признакам), вспомогательные указатели и др. Создание подобных информационных продуктов требует больших трудовых и временных затрат, издаются они как в печатном, так и в электронном виде. Но зачастую «электронный вид» – это текстовый файл с гиперссылками, который, в отличие от баз данных, не позволяет свободно оперировать данными, содержащимися в указателе.

Многие библиотеки также издают справочники, где, кроме биографических данных, присутствуют сведения о публикациях персон, включенных в справочник. Кроме того, библиотеки (очень часто вузовские) размещают на собственных сайтах информацию о своих руководителях / сотрудниках, имеющих значительные заслуги, где тоже содержатся сведения о публикациях. Многие организации создают на своих сайтах справочники персоналий, включающие не только биографии и ссылки на публикации в традиционных

источниках (книги, статьи), но и презентации, видео, аудиофайлы, записи в блогах и т.п.

В Википедии существует отдельный портал «Персоналии», где «собрана информация о людях – учёных, политиках, писателях и других личностях, известных своими достижениями или влиянием на ход истории». Особенностью представления информации является не только детальная биографическая справка, включающая описание внешности, фотографии, полную информацию о деятельности / творчестве, но и публикации о личности и перечень произведений автора, а также интернет-ссылки на материалы о персоналии.

Кроме того, в современном мире информация об учёных и их публикациях содержится в библиометрических, наукометрических базах данных, многие ученые имеют профили не только в социальных сетях, но и на других специализированных платформах (Mendeley, LinkedIn и т.п.). Очень часто портфолио/профили учёных служат косвенным инструментом оценки уровня профессионализма и публикационной активности. В результате авторы вынуждены создавать/отслеживать/контролировать множество своих профилей/портфолио в разных системах, что они делают далеко не всегда (особенно ученые в зрелом возрасте):

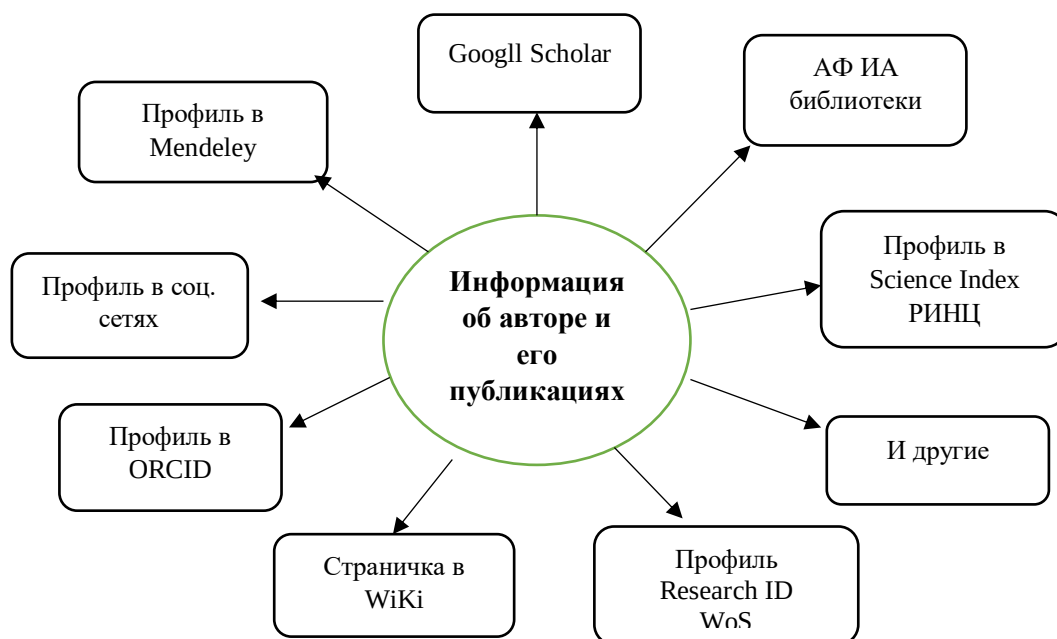

Рис. 1 - Возможные варианты хранения данных об авторе и его публикациях в виртуальном пространстве

В настоящее время различные системы учета публикаций, например, Scopus, Web of Science, SCIENCE INDEX (на базе РИНЦ) используют различные идентификационные коды авторов. При этом один автор может упоминаться в различных базах с разными кодами. Таким образом, является актуальной задача связывания этих кодов между собой, а также их привязки к базам авторитетных записей имен лиц, которые используются в библиотеках. Развитие данного подхода способно улучшить качество наукометрических показателей за счет учета публикаций автора, учтенных в различных базах данных.

Системы идентификаторов авторов нужны для: С помощью идентификаторов решается одна из важнейших проблем в оценке и управлении наукой-надежная связь автора и его произведений. Идентификаторы позволяют установить однозначное соответствие между автором и результатами его работы, а также активностями, которое невозможно установить по ФИО из-за проблем с однофамильцами, сменой фамилии при браке, неполным указанием имен в публикациях, различными транслитерациями и т.д.

Системы идентификаторов авторов:

- лучшее представление научных результатов ученых, университета в целом в международных ИЦ;
- ученые могут отслеживать свои публикации, работу своих коллег, соавторов с помощью авторский профилей;
- руководитель может отслеживать публикации работников своей организации.

Единой мировой базы публикаций пока нет, поэтому идентификаторов несколько; в перспективе все они будут сведены к единому номеру ORCID.

В то же время, при создании электронных каталогов библиотеки используют авторитетный контроль записей, который позволяет упростить работу каталогизатора и обеспечить однозначный поиск нужной пользователю библиографической информации. В авторитетных файлах индивидуальных авторов (АФ ИА), помимо разночтений, псевдонимов, перекрестных ссылок, библиотекари часто указывают и краткие биографические данные. Некоторые

библиотеки представляют авторитетные записи в виде отдельных баз данных с возможностью поиска по различным поисковым элементам, что облегчает пользователям доступ к информации. Используя информацию из авторитетного файла индивидуальных авторов и электронного каталога, сегодня можно получить аналог информации, которая раньше аккумулировалась в биобиблиографических указателях.

Вместе с тем, к сожалению, в настоящее время далеко не все библиотеки используют авторитетные файлы при создании электронных каталогов, еще меньшее количество предоставляют их в формате отдельного ресурса для читателей. Часто формат представления этих данных для пользователей проигрывает другим источникам подобной информации – интернет-порталам, электронным справочникам и базам данных.

В настоящее время вопрос корректности данных, поставляемых в ИАС цитирования, важен не только для специалистов по работе с наукометрией, но и конечным пользователям – ученым, руководителям научных подразделений и организаций, лицам, участвующим в процессе принятия решений в сфере управления наукой.

В настоящее время существуют различные АБИС, такие как «АРМАТ++», «ИРБИС», «БУКИ», «Руслан» и др. Большинство из них позволяет осуществлять авторитетный контроль электронного библиотечного каталога. При этом под авторитетным контролем понимается процесс поддержания единообразия форм авторитетных заголовков, определяющих одно и то же лицо, и так далее в библиографическом файле, контроль за адекватностью присвоения предметных рубрик и индексов библиотечно-библиографических классификаций документам, а также контроль за последовательным соблюдением принципов, методик, инструкций и правил по представлению поисковых признаков.

Сам процесс установления связи между авторитетными и библиографическими записями в рамках существующих АБИС выполняется каталогизатором. С одной стороны, эксперт может устанавливать достаточно надежные связи между записями, за счет привлечения дополнительной

информации, не содержащейся в самих записях. С другой стороны, такой подход предполагает большой объем ручного труда, сложность ретроспективного анализа и множество «упущенных» связей между записями.

В Узбекистане важно создать авторитетный файл представителей узбекской литературы в автоматизированных информационно-библиотечных системах, действовавших с VII по XXI век. Потому что, если мы посмотрим на хронологию истории узбекской литературы, то творческая деятельность древнейшей классической литературы начинается в VIII веке. В узбекской литературе XIV века пользователи смогут использовать ИБС и Интернет одновременно, создав авторитетную файловую базу известных личностей классической литературы и современной узбекской литературы.

Узбекская литература – бессмертное создание творческого гения узбекского народа, художественная история его жизни, ярчайшее воплощение его свободолюбивых стремлений и чаяний, любви к родине. Под “узбекской литературой” мы понимаем литературу узбекского народа, написанную, в первую очередь, на узбекском языке. Однако на протяжении длительного времени литература тюркских народов, населявших Центральную Азию, была единой и написанной на так называемом языке тюрки, или, как принято считать в отечественном науке, на чагатайском (староузбекском) языке.

Всю историю узбекской письменной литературы можно условно разделить на несколько этапов. В делении на этапы, хотя и существуют несколько точек зрения, мы придерживаемся, точки зрения Ф.Хамраева, который историю узбекской литературы схематически делит на следующие этапы:

Таблица 1

Этапы	Описание
Первый этап:	Это был этап расцвета романтико-философской и нравственно-просветительской литературы. Исторически он охватывает период до XVI века. Этот этап в свою очередь делится на исторических два периода:

1.	С древнейших времен до начала XIV века.	В этот период начала формироваться узбекская письменная литература, наиболее яркими представителями, которой являются Юсуф Хас Хаджиб Баласагуни и Махмуд Кашгари. Именно их произведения сыграли решающую роль в формировании светской литературы последующего периода. Кроме того, для этого периода характерен расцвет так называемой религиозно-мистической литературы, получившей мировую известность и признание.
2.	Литература XIV-XV вв.	Этот период характеризуется наивысшим подъемом узбекской светской литературы. Творчество Махмуда Пахлавана, Дурбека, Лутфи, Юсуфа Амири, Гадои и других показатели возросшего мастерства, оригинальности поэтического мышления, жанрового обогащения узбекской литературы. Именно в это время жил и творил гениальный поэт и мыслитель Алишер Навои.
Второй этап:		Этот этап характеризуется переходом к реалистической литературе. Для него характерно прежде всего, более правдивое и целостное отражение картин действительности. Этот этап можно разделить на три периода:
1.	Литература XVI – начала XVII вв.	Среди наиболее ярких представителей этого периода можно назвать Захириддина Мухаммада Бабура, Мухаммада Салиха и Бабарахима Машраба. Именно они впервые изображали реалистические картины того времени, что в значительной мере способствовало развитию реалистических тенденций в последующей классической узбекской литературе.
2.	Литература XVIII - первой половины XIX вв.	Этот период примечателен появлением замечательных поэтесс Увайси, Надиры и Махзуны. Они наравне с поэтами-мужчинами стали активно развивать реалистические тенденции в узбекской литературе. Вместе с тем, впервые появилась женская любовная лирика. Наиболее заметными поэтами того времени были Мухаммад Шариф Гульхани, Махмур, Мунис Хорезми, Агахи.

3.	Литература второй половины XIX в. - начала XX в.	В этот период творили замечательные узбекские писатели, наиболее яркими из которых были Муками, Фуркат, Завки, Мухаммаднийаз Камил, Аваз Отар-оглы. Они сыграла исключительную роль в становлении всей последующей узбекской литературы новейшего периода. Их произведения были во многом новаторскими и послужили основой для формирования нового демократического направления отечественной литературы. Они впервые создали остросатирические и юмористические произведения, пользовавшиеся популярностью, и не потерявшие своей актуальности и по сей день.
Третий этап:		история узбекской литературы нового времени. Она охватывает практически весь XX век. Для данного этапа характерны взлеты и падения, творческие поиски и зарождение новых жанров узбекской литературы. В этом этапе также можно выделить три исторических периода:
1.	Литература 20-50-х годов XX в.	Наиболее крупными представителями этого периода являются Абдурауф Фитрат, Хамза, Абдулла Кадыри, Гафур Гулям, Айбек, Хамид Алимжан. Именно их творчество стало связующим звеном между классической узбекской литературой и нового времени. Они сумели не только создать достойные произведения, отвечающие требованиям нового времени, но и не растеряли того лучшего, что было достигнуто ранее в отечественной литературе. Именно их произведения заложило основу узбекской литературы нового времени.
2.	Литература 60-90-х годов XX в.	Этот исторический период явился ключевым в истории узбекской литературы. Он был не менее сложным и ответственным, чем предыдущий. При этом заметно возросло мастерство писателей, которые стали создавать произведения, отвечающие всем требованиям современного литературного процесса. Узбекская литература не затерялась в мощном потоке развития мировой литературы, скорее наоборот: неповторимость

		и своеобразие ее стало очевидным. Саид Ахмад, Аскад Мухтар, Адыл Якубов, Примкул Кадыров, Эркин Вахидов, Абдулла Арипов и многие другие обрели не только широкую известность и признание, но создали произведения, достойные современной эпохи.
3.	Литература независимого Узбекистана	Для настоящего периода развития литературы характерно как жанровое, так и тематическое разнообразие. Однако современность еще не нашла должного воплощения в отечественной литературе. Рождение новых писателей и достойных произведений еще ждет своего часа. Рассматривать узбекскую литературу мы стремились не в отрыве от общего мирового литературного процесса, а в связи с ним. Особенно такие вопросы, как взаимосвязь и взаимовлияние литератур и жанровое обогащение.

Таким образом, авторитетный файл индивидуальных авторов может выступать единой «точкой доступа» к портфолио ученого и всем его публикациям, поскольку может содержать: биографические данные, включая все разночтения; прямые переходы к трудам автора не только в электронном каталоге библиотеки-создателя АФ ИА, но и в других системах; прямые переходы к публикациям о нём; сведения о наградах, другую дополнительную информацию; фото, видео, аудио, любые другие материалы; ссылки на профили в наукометрических системах, социальных сетях и т.п.

Безусловно, ведение авторитетного файла ИА в подобном формате требует приложения значительных усилий сотрудников библиотеки, но в то же время дает внушительный эффект в виде:

авторитетного контроля ввода информации об авторах в любую базу данных библиотеки (не только в электронный каталог);

«автоматического» ведения биобиблиографических указателей (формат базы данных позволяет получить при необходимости актуальный печатный вариант указателя в любое время);

предоставления пользователям полной, достоверной информации об авторе в максимально комфортном, современном формате;

сокращения временных и трудовых затрат ученого на ведение собственного портфолио в различных системах;

сокращения временных затрат на ведение справочника персоналий в масштабах вуза (особенно при наличии удалённых филиалов – файл АФ ИА единый);

повышения престижа и востребованности услуг и фонда библиотеки; продвижения ученых вуза в интернет-пространстве;

стимулирования ученых к использованию и проверке корректности данных в информационно-аналитических системах;

устранения погрешностей в данных, поставляемых в наукометрические системы.

Определяется необходимостью исследования проблем создания и ведения авторитетного файла и авторитетного контроля в связи с переводом этих процессов в автоматизированный режим, что открывает новые возможности для единообразного выбора поисковых признаков при создании и поиске библиографических записей в библиографическом файле электронного каталога. Исследование данных проблем имеет практическую направленность, так как результаты предполагается внедрить в создаваемую систему авторитетных файлов в национальной библиотеке.

В перспективе мы планируем использовать АФ «ИА» для создания полнотекстовых баз данных работ преподавателей, информационных списков новых поступлений литературы конкретно по факультетам, кафедрам и отдельным авторам-преподавателям университета, биобиблиографических

указателей (к юбилейным и памятным датам), указателей авторских работ сотрудников, а также архива сведений о формировании и изменении преподавательского состава и организационной структуры университета.

Список литературы

1. Масхулия Т. Л. Заголовок, содержащий наименование организации / Т. А. Масхулия // Библиотека. - 2004. - № 9. - С. 31-32.
2. Масхулия Т. Л. Проблемы создания и ведения национальных авторитетных файлов / Т. Л. Масхулия, Ю. Г. Селиванова // Библиотечные компьютерные сети: Россия и Запад. - М. : Либерия, 2003. - Вып. 2. - С. 47-53.
3. Национальный авторитетный файл : руководство по созданию, ведению и использованию. Вып. 1. Наименование организации. Предметные рубрики 2006 Масхулия Т.Л., Селиванова Ю.Г., Стегаева М.В. и др.-С. 184
4. 14. Меркулова А.Ш. 2005 Функции как критерий выбора лингвистических средств библиотечной технологии [Электронный ресурс] Меркулова Альмира Шевкетовна Вып. 3. Режим доступа: <http://www.kemrsl.ru/documents/founds/vip3/vip3.2.htm> .
5. Division procedures for electing members to IFLA review groups [Electronic resource] // IFLANET. Activities & Services. IV. Division of Bibliographic Control. – IFLA, 2005. – Режим доступа: <http://archive.ifla.org/VII/s13/elect-RGmember.htm> (дата обращения 25.04.2016). – Latest revision: 12 December 2005.
6. Коршунов О.П. 2009 Библиографоведение: основы теории и методологии О.П. Коршунов, Т.Ф. Лиховид, Т.А. Новоженева.-С. 336.

ФИО автора: *Jo'raqulova Maqsad Ibrogim qizi*

BuxDU filologiya fakulteti lingvistika (o'zbek tili) yo'nalishi

2-bosqich magistranti

Название публикации: «“IKKI ESHIK ORASI” ROMANIDA DEHQONCHILIKKA OID TERMINLAR»

Annotatsiya: Maqolada o'zbek tili terminologiyaning guruhi hisoblanuvchi kasb hunarga doir terminlar, xususan, romanda ajratib olingan dehqonchilik kasbiga doir atamalar xususida bir qancha fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Poliz, paykal, ketmon, palak, chopiq, shiypon, sakkizinchi brigada, bug'doy, o'roq, kartoshka, hosil, makka, karam, suv taramoq, suv bog'lamoq, kolxoz, qovun lavlagi, "sharbat", o'qariq, "tillaxona", "madaniy", "Qizil dehqon" kolxosi, gektar, savat zambil, ho'kiz arava, ombor, panshaxa, ketmonchi, suvchi, MTS, xirmon, don, mashoq, boshhoqlar, bug'doy poya, lalmi donlar, o'roqchilar, bug'doy poyasi, tabelchi.

Hozirgacha termin tushunchasi tilshunoslikda turlicha talqin qilinmoqda. Ba'zi tilshunoslar termning ilm va texnikaga oid so'z va iboralarnigina emas, barcha uy-ro'zg'or asboblari nomlarini, ishlab chiqarishning hozirgi darajasidagi qurollarnigina emas, balki o'tmishdagi ibtidoiy qurollarning barcha nomlarini, shuningdek kustarchilik kasb-hunariga oid so'zlarni ham kiritadilar. Agar masala shu tahlitda qo'yiladigan bo'lsa, har bir aniq predmet nomini termin deb atash lozim bo'lar edi. Gap terminning aniq ma'noni ifodalashida emas, bu jihatdan qaraladigan bo'lsa, kasb-hunar leksikasining ilmiy-texnikaviy terminlardan deyarli hech farqi yo'q. Terminologiya lug'at tarkibining alohida bir guruhidir. U aniq bir chegaraga ega bo'lgan ilmiy (falsafiy, ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-texnikaviy, kimyoviy, tibbiyot kabi) xarakterdagi so'zlar sistemasidir. Shuning uchun bu sistema so'zlarning mexanistik yig'indisidan iborat bo'lmay, balki ma'no jihatdan o'zaro bog'langan, biri ikkinchisini taqozo qiladigan so'zlar yig'indisidir. Bu xususiyat fan va texnika qurollari, vositalari, elementlarining o'zaro bog'langanligidan kelib chiqadi. Shunga ko'ra,

terminologiyani taraqqiyoti fan va texnikaning taraqqiyoti bilan birga boradi. Shunday qilib, termin har qanday tushunchaning aniq atamasi sifatidagina emas, balki ilmiy tushunchani ifodalovchi vosita sifatida asosan yozma shaklda maydonga keladi. Kasb-hunar leksikasi bir qancha xususiyatlari bilan terminologik leksikadan ajralib turadi. Terminlar fan va texnika, sanoat, qishloq xo'jaligi kabi ma'lum sohaga doir rasmiy tushuncha nomidir. Kasb-hunar leksikasi esa ma'lum kasb-hunar kishilari orasidagina qo'llaniladigan so'zlardir. Terminlarni mutaxassislar va maxsus davlat ilmiy terminologik qo'mitalari nazorat qilib turadi. Kasb-hunar leksikasi esa muayyan kasb-kor kishilari tomonidan asrlar davomida yaratiladi. Masalan, hozirgi artellarning kulolchilik sexlarida ishlovchi kulollar nutqidagi leksik boyliklarning katta bir qismi kulollar leksikasida qadimdan davom etib kelayotgan, qo'llanilayotgan so'zlardir. Termin har qanday aniq tushunchaning atamasi sifatidagina emas, balki ilmiy tushunchani ifodalovchi vosita sifatida asosan yozma shaklda maydonga keladi. Kasb-hunar leksikasi esa ko'pincha ma'lum kasb-hunar kishilari orasida og'zaki nutq (so'zlashuv) jarayonida paydo bo'ladi. Masalan, kulollar leksikasida *devol* (devor) kosa, lagan kabilarning yon atrofi, *sapol* (sopol), *piyala* (piyola), *sarg'ich* (sarg'ish), *bur* (bug'), *lav* (lab) kabi.

Terminlarning fan va texnikaning umumjahon, umumdavlat miqyosidagi rivojlanishiga bog'liq holda keng mazmunga ega bo'lsa, kasb-hunarga oid so'zlar ma'lum mahalliy chegarada va birgina kasb-hunarga mansub bo'lgan aholining kichik guruhi, jamoadagina qo'llaniladi. Shuning uchun ham kasb-hunar leksikasining dialektal variantlari ham mavjud. Masalan, o'zbek qurollari loyni tozalash protessini Andijonda *tarash* desalar, Namanganda esa *volash* deydilar. Andijonda *qabza ochish*, Namanganda esa *zulma ochish* deyiladi. Shu jihatdan kasb-hunar leksikasi o'zida ham ijtimoiy, ham mahalliy-hududiy dialekt xarakterini mujassamlashtiradi. Kasb-hunar leksikasi ma'lum sohadagi kasb-hunarga oid so'zlar bo'lishi bilan terminlarga yaqin tursa, o'zida dialektal farqni aks ettirishi bilan ma'lum darajada dialektal leksikaga o'xshab ketadi. Shu xususiyatiga ko'ra, kasb-hunar leksikasini ikki katta guruhga ajratish mumkin:

1) hozirgi zamon fan, texnika, sanoat taraqqiyoti imkoniyatlari oldida yo‘qolib borayotgan o‘tmishning tarqoq va kuchsiz, qoloq ishlab chiqarish qurollari, ishlab chiqarish protesslarining nomlaridan iborat bo‘lgan kasb-hunar leksikasi;

2) ilg‘or zamonaviy ishlab chiqarish tarmoqlari, fan-texnika yangiliklari bilan bog‘liq bo‘lgan kasb-hunar leksikasi.

O‘tmishning qoloq, tarqoq, mahalliy kustar (qo‘l mehnati bilan bo‘ladigan ishlab chiqarish) korxonalari bilan bog‘liq kasb-hunar leksikasi ba’zi dialektal so‘zlar kabi unutilib, istorizmga aylanmoqda. Gazlamalarni qo‘lda to‘qish bilan bog‘langan leksika, aravaszlik, taqachilik, egarchilik leksikasi kabi kasb-hunar leksikasiga oid so‘zlar ana shular jumlasiga kiradi. Lekin ayrim so‘zlar esa yangicha ishlab chiqarish imkoniyatlari, nomlarini ifodalashga moslashib, tilda saqlanib qolmoqda. Masalan, *dastgoh* hozirgi mashinalashgan industrial sanoatdagi “stanok” ma’nosida qo‘llaniladi.

Kasb-hunar leksikasining ikkinchi guruhi esa sanoat va ishlab chiqarishdagi mazkur sohalarining kengayishi bilan tilda qo‘llanishda davom etadi. Masalan, kiyim-kechak, kashtachilik, chevarchilik, pillachilik kabi kasb-hunar leksikalari o‘z sohalarida keng qo‘llaniladi. Kasb-hunar leksikasining ham bir qismi faqat tor ixtisos doirasidagina qo‘llanib, chegaralanmagan leksika leksika tarkibida qo‘llanilmaydi. Masalan, *daska* – qurollarning xom idishlar labini va ichini dasmollashda suv quyib ishlatiladigan sopol idishlari, *volash* – loyni ochib-yorib tozalash, *kaj* – devor suvog‘ining hali yetarli tekislanmagan, egri- bugri joyi, g‘avak – qurilgan tandirning yuzida paydo bo‘lgan yoriq, teshiklar, *dug‘ov* – kattaligi kosa bilan lagancha o‘rtasidagi sopol idish, *jo‘sha* – tog‘dan olinadigan qizil tusli kesak.

Chegaralanmagan leksika tarkibidagi so‘zlar tor doiradagi kasb-hunar sohasidagi tushunchani ifodalashda ham qo‘llaniladi: *pazanda* – idish pishiruvchi kulol, *gulchi* – idishga gul soluvchi, *guldon* – gul solib qo‘yish, o‘stirish uchun yasalgan sopol yoki chinni idish, *xat* – sopol idishlarga bo‘yoq bilan solinadigan to‘g‘ri chiziq.

Ijtimoiy-siyosiy terminologiyada asosan morfematik variantdorlik hodisasi ko‘p kuzatiladi. Ya’ni, bir yasaliş asosiga turli xil yasovchi affikslarni qo‘shish bilan variant terminlar hosil qilingan. Masalan, aynan bir ma’no va vazifada qo‘llanishi

mumkin bo'lgan shunday terminlardan *siyosatdon*, *siyosatchi* hamda *siyosatshunos* terminlarini variantlar deb hisoblash mumkin. Ular “siyosat” (arabcha) so‘ziga –*don* (forscha), –*chi* (o‘zb), –*shunos* (forscha) affikslarining qo‘llanishidan hosil bo‘lgan. Har uchala terminlarda ham “siyosat sohasini biluvchi shaxs” ma’nosini ifodalashi bilan o‘zaro bog‘langan. *Siyosatchi*, *siyosatshunos*, *siyosatdon* terminlari ayrim ma’nolari bilan ma’nodosh (variant) bo‘lsalar-da, lekin mutlaq (absolyut) sinonimlar emas. Yo. Tojiyev affikslar sinonimiyasiga bag‘ishlangan ishida –*chi* hamda –*shunos* affikslarining o‘zaro sinonimligini qayd etib, ularning farqli xususiyatlarga ega ekanligini tilchi-tilshunos, adabiyotchi-adabiyotshunos misollarida tahlil etadi. Ya’ni –*chi* va –*shunos* affikslari o‘zaro ma’no hajmi bo‘yicha, shuningdek, tushunchani ifodalash aniqligi darajasiga ko‘ra farqlanadi. U –*chi* va –*shunos* affikslari tadqiqotchi (исследователь) ma’nosini ifodalanganda sinonim hisoblanishini, olim (учёный) ma’nosini esa –*shunos* yaqqol ifodalab, –*chi* affiksida bu ma’no kuzatilmasligini yozadi.

Ko‘rinadiki, “siyosatchi” terminining “siyosat arbobi” ma’nosi uni “siyosatdon” hamda “siyosatshunos” terminlari bilan aynan bir ma’noli deb berilishiga, ular bilan bir lug‘at maqolasida izohlanishiga monelik qilgan. Terminologiyadagi bu kabi variantdorlik, ayniqsa, affikslar variantdorligi ijtimoiy-siyosiy sohada ham ijobiy hodisa bo‘lmay, turli chalkashliklar va tushunmovchiliklarga sabab bo‘ladi.

Ushbu qismda biz soha leksikasi tarkibiga kiruvchi dehqonchilikka oid terminlarni birma-bir ko‘rib, ulardan ba’zilarining izohini keltirish orqali bobdan kelib chiquvchi yakuniy xulosani chiqarib olishni lozim topamiz. Mazkur ish uchun asosiy manba bo‘lib xizmat qilayotgan O‘tkir Hoshimovning “Ikki eshik orasi” romanida yuqorida berib o‘tilgan terminlarning ayrimlari haqida batafsil va aniq dalillar asosida ma’lumotlar berildi. Asarda dehqonchilikka oid qo‘llangan terminlarni ko‘rib chiqamiz.

Poliz, paykal, ketmon, palak, chopiq, shiypon, sakkizinchi brigada, bug‘doy, o‘roq, kartoshka, hosil, makka, karam, suv taramoq, suv bog‘lamoq, kolxoz, qovun lavlagi, “sharbat”, o‘qariq, “tillaxona”, “madaniy”, “Qizil dehqon” kolxozi, gektar,

savat zambil, ho'kiz arava, ombor, panshaxa, ketmonchi, suvchi, MTS, xirmon, don, mashoq, boshoglar, bug'doy poya, lalmi donlar, o'roqchilar, bug'doy poyasi, tabelchi.

Paykal [t. hissa, bo'lak, ulush+ f. chuqur, xandaq] q.x. marza, ariq, yo'l kabilar bilan ajratilgan katta ekin maydoni, pol, chek.

...Cholim bilan Parcha lavlagi qazir, bizlar savat zambilga ortib, paykal boshida turgan ho'kiz aravaga tashiyotgan edik. Aytdim-ku, lavlagi jonivor shunaqangi bo'lib berganki, kattaroq ketmon bilan qazimasangiz, bo'lmaydi: kesilib, yarmi yerda qoladi (O'sha asar, 328-bet)

Tabelchi - 1. Korxona va muassasalarda ishga kelish-ketishni hisobga olib boruvchi tabel yurituvchi xodim; 2. Tar. Kolxoz va sovxozlarda ishchi va kolxozchilarning ishga chiqqan-chiqmaganligini va qancha, qanday ish bajarganligini qayd qilib va hisobga olib borish uchun tayinlangan shaxs.

Umar akaning rangi bir o'zgardi-yu, Oqsoqolga javob qilishni lozim topmadi shekilli, alamini mendan oldi:

- *Barakalla, o'rtoq tabelchi! O'zim bosh bo'lib, ikki soat abed qildik, deng. Qani, marsh, hammang – dalaga! (O'sha asar, 248-bet)*

Pushta 1. [f. bog', bog'lam; tepacha, do'ngcha; tuproq devor, g'ov, marza] q.x. Yonma-yon jo'yaklar orasidagi, odatda qator qilib ekin ekiladigan uzun yer bo'lagi, ekin palak otishi uchun qoldirilgan bo'sh joy. 2. Ikki tol qatori orasidagi yoki ishkomb o'rtasidagi bo'sh joy.

Zakunchi ot jilovini qo'yib yubordi. Ot dumini gajak qilib shataloq otdi.

– *Qo'y-vorrr! – Zakunchi qamchi dastasini qo'shqo'llab changallagan ko'yi kuchi boricha orqaga siltagan edi, Parcha kaftini yozib yubordi. Zakunchi orqasiga tisarilib ketdi. Uch-to'rt qadam gandaraklab bordi-yu, o'qariq pushtasiga qoqilib "tillaxona"ga chalqancha yiqildi (O'sha asar, 331-bet).*

O'qariq – paykal chetlariga yoki umuman paykalga shoxariqdan suv olib taratish uchun xizmat qiladigan muvaqqat ariq.

Lavlagi kavlashga tushganimizga bir haftadan oshdi. Cholim rostdan ham hammayoqni "sharbat"ga to'ldirib yuborgan ekan. Qaysi paykalga kirmang, o'qariq boshidagi "tillaxona"ga ko'zingiz tushadi (O'sha asar, 327-bet).

Shiypon [xit. – tosh uy] 1. Atrofi odatda har tomonidan ochiq, usti yopiq yozlik yengil qurilma. 2. Dalada ishlovchilarning dam olishi va ovqatlanishi uchun maxsus qurilgan yozlik bino yoki ayvon.

Peshingacha “yaxshi bola” bo‘lib o‘tirsam bas: “Darang-darang, darang-darang”, deb zang chalinadi. Dadam daladan chiqib kelib, meni shiyponga – obshi qozonga olib boradi (o‘sha asar, 34-bet).

Poliz [f.] Qovun, bodring kabi palak otib o‘sadigan ekinlar ekiladigan maydon, paykal.

Nihoyat kartoshka polizga yetib keldik. Dadam shoshgancha bor ekan. Olisda, paykal ichida erkak-xotinlar yuribdi (O‘sha asar,34-bet)

Palak I.[f. to‘garak maydon < a. – samo, osmon] qovun, bodring kabi o‘simliklarning yerda yoyilib o‘sadigan tana, shox va barglari. II. [a. – samo, osmon] Osmon gumbaziga o‘xshash doira shaklidagi gulnaqshlar bilan qoplangan, odatda, uy devorlariga bezak uchun osib qo‘yiladigan kashtachilik buyumi.

Izohi berib o‘tilgan ushbu termini biz sohaviy terminlarning variantdorligi sifatida qabul qilishimiz maqsadga muvofiqdir. Buni asarda keltirilgan parcha asosida ham dalillash mumkin, negaki, aynan asarda qo‘llangan bu terminning qishloq xo‘jaligi sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan kishilar, ya‘ni dehqonchilik bilan shug‘ullanuvchi kishilar nutqida uning dastlabki ma‘nosida ishlatilganligiga guvoh bo‘lsak, ikkinchi ma‘nosini esa marosim termini sifatida qo‘llanganligini ko‘rishimiz mumkin.

Kuz erta tushdi. Qovun palagi qurimasidan havoda mezon uchdi. Kechalari osmonda turnalarning horg‘in nolasi eshitildi. Bu yil qish qattiq keladiganga o‘xshaydi. Teraklar bargini erta to‘kdi (O‘sha asar, 327-bet).

Childirma battar avjiga chiqdi. Surnay entikib-entikib nola qildi. Kelinni aravadan tushirishgan zahoti hammayoq do‘pir-do‘pir bo‘lib ketdi. Bir to‘da xotin palakning to‘rt burchidan ushlagancha kelinning boshi ustida tutib hovlimiz tomon yurdi (O‘sha asar, 122-bet).

Asar tarkibida qo‘llangan boshqa terminlarni ham izohini berib o‘tishni maqsadga muvofiq deb bildim. Tibbiyot sohasiga oid bir qancha terminlarni misol

tariqasida keltirib o‘taman. Masalan, *barbituratlar* – barbitur kislota hosilalari markaziy nerv sistemasining funksiyasini susytirib, tirishishga qarshi va narkotik ta’sir etadigan, uxlatadigan dori moddalar. Organizmda o‘zgarishi va undan chiqib ketishi xususiyatlariga qarab uzoq va qisqa vaqt ta’sir etadi. Uyqusizlikning xiliga qarab uzoq ta’sir etadigan (barbital, fenobarbital, barbital-natriy), o‘rtacha ta’sir etadigan (siklobarbital, barbamil, etaminal-natriy) va qisqa vaqt ta’sir etadigan (geksobarbital) preparatlar uxlatadigan yoki markaziy nerv sistemasini tinchlantiradigan miqdorda buyuriladi.

– *Uxlatuvchi preparatlar orasida eng ta’sirli dorilar, - Sadir Fuzaylovich ovozi balandroq ko‘tardi, - barbituratlar hisoblanadi. Bular orasida hozirgi kunda eng kuchlisi fenobarbital hisoblanadi. Bu preparat uxlatuvchi, shuningdek talvasani, epilepsiya – tutqanoqni tinchlantiruvchi dori sifatida poroshok yoki tabletka holida 0,1-0,2 grammdan ichiladi (O‘sha asar, 581-bet).*

Amputatsiya [lot. amputation – kes-moq]. Qo‘l-oyoqning nosog‘ qismini jarrohlik yo‘li bilan kesib tashlash. Qo‘l-oyoqning periferik qismini yoki biror a‘zoni masalan, sut bezi, to‘g‘ri ichak, bachadonni batamom yoki qisman kesib tashlash operatsiyasi, gangrene, og‘ir shikastlanish va b. hollarda qo‘llaniladi. Amputatsiya qadimdan ma‘lum. Hozirgi zamon tibbiyoti jarohatning yiringlanib yallig‘lanishiga yo‘l qo‘ymaydigan bir qancha choralarni ko‘radi. Amputatsiya keng tarqalgan usuldir. Amputatsiyada qo‘l-oyoqning kesmay qoldirilgan bo‘lagi qimirlamaydigan va protezlanadigan (yasama qo‘l yoki oyoq qo‘yiladigan) bo‘lishi nazarda tutiladi.

Bilsam, meni Vilnyusga olib kelishgan ekan. Bu yerda, harbiy gospi talda tag‘in ikkita narsani bilib oldim. Birinchisi – o‘zimizning o‘zbekka o‘xshagan qoraqosh, qorako‘z, muloyim qo‘mondonimiz Chernyaxovskiy Kenisberg yaqinida halok bo‘libdi. Ikkinchisi – “amputatsiya” degan gapning ma‘nosini angladim. Bu – kesib tashlash degani ekan. Yonimdagi koykada yotgan, ikki oyog‘i kesilgan yigit tushuntirdi: “Amputatsiyaga rozi bo‘lma!” (O‘sha asar, 410-bet)

Terapevt [yun. Therapeutus – (kasalga) qarovchi, g‘amxo‘rlik qiluvchi]. Ichki a‘zolar kasalliklarini aniqlash, oldini olish va davolash bilan shug‘ullanadigan mutaxassis vrach.

Uzel boshlig'i bir lahza jim qoldi. chamasi qo'lidagi abonent daftarini varaqladi shekilli, aniq-ravshan javob berdi.

– Usmonov Yo'ldoshxon! Rayon poliklinikasining zam glavvrachi. Terapevt. Kvatira telefoni 24-19. Qoidaga binoan uch yarim yil ilgari uyiga telefon tushirilgan. Vrachning uyida telefon bo'lishi shart. Ekstren holatlar uchun (O'sha asar, 552-bet).

Asar tarkibida qo'llangan ba'zi terminlarga diqqat qaratadigan bo'lsak, bitta terminning o'zi ya'ni, "chilla" termini dehqonchilik bilan shug'ullanuvchilar nutqida boshqa ma'noda, marosim termini sifatida ma'lum bir hududda istiqomat qiluvchi kishilar nutqida esa uning boshqa ma'nosi reallashadi. Bu kabi terminlarni bugungi kunda variantdor terminlarning yorqin namunasi sifatida qabul qilish mumkin. Masalan, chilla [forscha – qirq kun] 1. Yilning eng issiq yoki eng sovuq qirq kuni. 2. Etn. Bola tuqqan yoki tug'ilgandan, qiz turmushga chiqqandan, yigit uylangandan, marhum ko'milgan kundan keying qirq kunlik davr: turmushdagi ba'zi hodisa-holatlarning eng og'ir, xatarli yoki mas'uliyatli davri.

O'zimni bosib, jilovni tordim.

– Kelin, - dedim iloji boricha sovuqqon ohangda. –Men Shomurodni yaxshi bilaman. O'zimizning yigit. Mayli, xohlagan smenada ishlayvesin. Ammo kolxozda yashagandan keyin hech bo'lmasa, bittangiz dala yumushlariga qarashib turganingiz ma'qulmikin?..

– Voy! – Kelin ko'zimga hayrat aralash istig'no bilan qaradi. –Menam fabrikada ishlayman-ku!

Bu gapni shunaqa shirin ishonch bilan aytdiki, tag'in esankirab qoldim.

–Mayli, chillangiz chiqsin, keyin bir gap bo'lar, - dedimda, otimga qamchi urib choptirib ketdim (O'sha asar, 273-bet).

Xulosa sifatida shuni aytib o'tish kerakki, Harbiy va dehqonchilikka oid terminlar bilan bir qatorda marosim terminlari, uy-ro'zg'or terminlari, umumiy o'rta va oliy ta'lim muassasalari, tibbiyotga oid terminlar, qurilish sohasiga oid terminlardan ham asar tarkibida yozuvchi tomonidan juda mohirona foydalanilganligini ko'rish mumkin. Bundan tashqari, sohaviy leksikaga oid ayrim birliklar, ularning tarixiy

tarkibi, o'xshatish modeli asosida hosil qilingan kasb-hunar terminlari to'g'risida ham qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin. Umuman olganda, bugungi rivojlanib borayotgan bir davrda qaysi bir soha bo'lmasin, albatta, siyosiy-iqtisodiy munosabatlar natijasida shu sohadagi o'zgarishlar yangi terminlarning kirib kelishi bilan izohlanadi va tabiiyki, bu yangi-yangi terminlarning ortib borishiga olib keladi. Terminlarni qo'llash jarayonida biz ma'lum bir kamchiliklarga yo'l qo'ymoqdamiz. Ayniqsa, bu kabi nojo'ya holatlar so'zlashuv uslubida, ya'ni og'zaki nutqimizda terminlardan o'z o'rnida foydalana olmasligimiz natijasida yaqqol namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, kasb-hunar terminlari leksikamizning kattagina qismini tashkil etadi. Chunki atamalar ham tilimizning lug'at boyligi bo'lib, undan unumli va o'rinli foydalanish zarur.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. –Toshkent . “Universitet”, 2006.
2. Yo'ldoshev I, Sharipova O . Tilshunoslik asoslari . –Toshkent , “Iqtisod-moliya”, 2007.
3. Sayfullayeva R va boshq. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –Toshkent , 2010.
4. O'.Hoshimov. Ikki eshik orasi. Toshkent. Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2016.

ФИО авторов: Рўзиева Дилобар Исомжоновна,

Доцент., ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

Аминова Амина Сами кизи

Магистр., ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

Название публикации: «АҲОЛИ БАНДЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ОРҚАЛИ
БАРҚАРОР ДАРОМАД МАНБАЛАРИНИ ЯРАТИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ
АСОСЛАРИ»

Аннотация

Ушбу мақолада аҳоли бандлиги таъминлаш ҳолати таҳлил қилинган. Хорижий мамлакатларнинг меҳнат бозори ва бандлик ҳолати, моделлари ўрганилган. Мамлакат иқтисодиётида ишсизлик, уни қисқартириш ва бандлигини кўпайтириш бўйича яратилган имкониятлар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: бандлик, ишсизлик, меҳнат ресурслари, меҳнат бозори, бандликни тартибга солиш моделлари.

Аннотация

В данной статье анализируется положение с занятостью населения. Изучаются рынок труда и ситуация с занятостью, модели зарубежных стран. Проанализированы возможности, созданные для снижения безработицы и увеличения занятости в экономике страны.

Ключевая слова: занятость, безработица, трудовые ресурсы, рынок труда, модели регулирования занятости.

Abstract

This article analyzes the employment situation in the regions. Labor market and employment situation, models of foreign countries are studied. Opportunities created to reduce unemployment and increase employment in the country's economy were analyzed.

Key words: employment, unemployment, labor resources, labor market, employment regulation models.

Мамлакатда аҳоли бандлигини таъминлаш орқали макроиқтисодий барқарорликка эришиш мумкин. Бу борада юртимизда ҳар йили бўш иш ўринларини яратиш, аҳолини ишга жойлаштириш механизмларини янада такомиллаштириш, ўзини ўзи банд қилишнинг самарали механизмларини ривожлантириш борасида қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида аҳолининг ишчанлик фаоллигини ва тадбиркорлик ташаббусларини рағбатлантиришга, ижтимоий заиф қатламлар бандлигини таъминлашга, аҳоли бандлигини таъминлаш бўйича

давлат хизматларидан фойдаланиш имконияти, сифати ва тезкорлигини оширишга қаратилган бир қатор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган.

Шунга қарамай, ҳудудлардаги меҳнат бозорида ҳали-ҳамон юқори даражада кескинлик сақланиб қолмоқда, доимий иш ўринларини ташкил этиш, ёшлар, хотин-қизлар, кам таъминланган оилалар аъзолари бандлигини, айниқса, қишлоқ жойларда таъминлаш, шунингдек, ташқи меҳнат миграцияси жараёнларини тартибга солиш масалалари бугунги куннинг энг долзарб масаласига айланиб қолмоқда.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 2022 йил 28 январдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60 сонли фармонида “Фуқароларнинг ижтимоий ҳимоясини кучайтириш ва камбағалликни қисқартириш давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгиланиб, аҳолини янги иш ўринлари ва кафолатли даромад манбаи, малакали тиббий ва таълим хизматлари, муносиб яшаш шароитлари билан таъминлаш сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилди”⁸⁵ деб таъкидлаб ўтди.

Бу борада иқтисодчи олимларнинг фикрлари қуйидаги жадвалда келтирилган.

Жадвал № 1

Академик Қ.Х.Абдурахмонов ⁸⁶	“Иш билан бандлик – фуқароларнинг қонун ҳужжатларига зид келмайдиган ўз шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларини қондириш билан боғлиқ бўлган, уларга иш ҳақи ва даромад келтирадиган фаолиятидир”
Д.А.Ортиқова ⁸⁷	меҳнат бозорининг ташкил этилиши ва фаолият юритишини бозор иқтисодиёти шароитида бандликни таъминлаш ва уни қўллаб-қувватлашнинг муҳим ҳалқаси сифатида қарайди
А.Ўлмасов ва А.Ваҳобов ⁸⁸	“Бандлик меҳнат қобилятига эга бўлган ва меҳнат қилишга иштиёқи бор кишиларни ишга жойлашиб, фойдали меҳнат билан машғул бўлишларидир”
А.Г.Грязнов ⁸⁹	бандликни иш жой билан таъминлаш ва хўжалик фаолиятида иштироки билан боғлиқ бўлган иқтисодий муносабатлар тўплами
В.А. Пивленков ⁹⁰	аҳоли бандлиги – бу қонунда белгиланган ёшга етган ва ҳозирги пайтда моддий ёки пул шаклида даромадлар олиб келадиган фаолият билан шуғулланувчи фуқаролардир

⁸⁵Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармони. 2022 йил 28 январь. ПФ-60 сон.

⁸⁶ Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти (дарслик). -Т.: Меҳнат. - 2009. -512 б.

⁸⁷ Артыкова Д.А. Формирование занятости населения в Республике Узбекистан. – Т.: Фан, 2005. - 56-59 с.

⁸⁸ Olmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi.Darslik. – Т.:Iqtisod-moliya, 2014.- 424 б.

⁸⁹ Шуваева Е. В. Занятость как важнейший элемент трудовых отношений // Актуальные вопросы экономических наук : Материалы междунаро. науч. конф. — Уфа : Лето, 2011.

⁹⁰ Павленков В.А. Рынок труда. Занятость. Безработица. М.: МГУ, 2004.- 584 с.

Дарҳақиқат, аҳоли бандлиги - ижтимоий ишлаб чиқаришнинг муҳим таркибий қисми сифатида юзага келади ва аҳолини иш жойи билан, унинг яшаши учун зарурий маблағ билан таъминловчи ижтимоий муносабатлар деб қараш мумкин.

Бизга маълумки, АҚШнинг замонавий бандлик сиёсатидаги асосий йўналишларга: иш ҳақи даражасини ошириш жиҳатидан иш жойлари сифатини ошириш, келажакда касбий улғайишни таъминлаш, иш жойларини сақлаш ва уларни кўпайтириш киради. АҚШ сиёсати, энг аввало, бандлик ўсишини рағбатлантириш ва иш жойларини кўпайтириш, ишчиларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, ёлланма ишчи кучига кўмаклашишга қаратилган. Швецияда иқтисодий сиёсат компаниялар фойдаси ҳаддан ташқари ортиб кетишини чегаралашга қаратилган бўлиб, мамлакатда ишсизлар учун ҳам, иш билан банд ходимлар учун ҳам касб тайёргарлиги ва қайта тайёрлашнинг ривожланган тизими амал қилади. Швециянинг меҳнат бозорида иш ўринларини яратишни рағбатлантириш ва иқтисодий юксалиш элементларига таяниб иш олиб боради ва ишсизлик даражасини минимумга келтирган давлатнинг бандлик соҳасидаги фаол сиёсати билан характерланади.

Швецияда бандлик соҳасидаги сиёсатни амалга ошириш билан боғлиқ тадбирларга тахминан ЯИМнинг 3% ва бюджетнинг 7 % сарф этилади. Бу мамлакатнинг меҳнат бозорида бандлик сиёсати масалалари сифатида яна қуйидагиларни келтириш мумкин:

- иш ва компетенция стратегиясини илгари суриш;
- меҳнат бозорида самарадорлик ва эгилувчанликни таъминлаш;
- махсус мутахассисликлар бўйича эҳтиёжга инсонлар ишларида дискриминация ҳолатларига йўл қўймаслик;
- меҳнат бозорида аёл ва эркеклар ўртасидаги тенг ҳуқуқлилиikka эришиш бўйича фаолият.

Бунда аҳоли бандлигини оширишни рағбатлантириш, иш кучи таклифига таъсир этиш, ногиронларни қўллаб-қувватлаш ва ишсизликда пул маблағлари билан ёрдам кўрсатиш каби дастурлардан фойдаланилади. Бунда яқка тартибда субсидиялар бериш дастури, ўз ишини бошлаш учун субсидия бериш дастури, 20 ёшдаги ёшлар учун туман дастурлари, компьютер устахоналари ва марказларини, катта ёшлилар учун вақтинчалик иш жой яратиш дастурлари, ресурсли ишлар бўйича дастурлар асосида жараён ташкиллаштирилади. Швецияда имконияти чегараланган инсонларни қўллаб-қувватлаб, уларга иш жойи шароитларини яратиш билан боғлиқ харажатларини қоплашлари учун компенсациялар ажратиш кўзда тутилган.

Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш шароитида аҳоли иш билан бандлигини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий механизмлари бўйича хорижий амалиётлар тажрибасини илмий тадқиқ ва таҳлил этиш мазкур давлатлар тажрибасининг илғор, республикамиз учун қулай бўлган жиҳатларидан фойдаланган ҳолда, аҳоли иш билан бандлик даражасини оширишнинг

самарали, истиқболли йўналишларини аниқлаш ва амалиётда қўллаш имконини беради.

Республикада иш билан бандлик даражасини ошириш ва меҳнат бозорини бошқаришдаги устувор йўналишлар даставвал олдиндан чуқур ўйланган аниқ вазифаларни бажаришга қаратилган бўлиши лозим. Бу вазифалар қуйидагилар:

- иш билан бандлик даражасини, биринчи навбатда, қишлоқ аҳолисининг, шунингдек, меҳнат бозорида паст рақобатга эга аҳоли қатламларининг иш билан бандлик даражасини ошириш;

- иш билан бандликнинг тармоқ ва ҳудудий таркибини такомиллаштириш;

- меҳнат бозорида ишчи кучига бўлган талаб ва таклифнинг миқдор ва сифат (касб-малака) кўрсаткичлари бўйича уйғунлигини таъминлаш;

- ишчи кучининг сифати, маҳорати ва ҳудудлараро мобиллигини ошириш.

Ушбу масалаларни амалга оширишда ҳукуматнинг асосий вазифаси меҳнат соҳасида етарли шароитларни яратиш ҳамда ишчи кучига талаб ва таклифнинг уйғунлигини таъминлашдир. Янги иш ўринларини яратиш бевосита хўжалик юритувчи субъектларнинг ваколати ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги Қонуни. (янги таҳрирда). –Т., 1998. 4-10 б.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги “Бандлик соҳасида давлат сиёсатини янада такомиллаштириш ва меҳнат органлари фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2017 й., 21(781)-сон.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармони. 2022 йил 28 январь. ПФ-60 сон.

4. Мирзиёев Ш.М. 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақида Олий Мажлисга Мурожаатнома. 2018 йил 28-декабрь. <http://www.gov.uz>

5. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти (дарслик). -Т.: Меҳнат. - 2009. - 512 б.

6. Артыкова Д.А. Формирование занятости населения в Республике Узбекистан. – Т.: Фан, 2005. - 56-59 с.

7. Olmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi.Darslik. – Т.:Iqtisod-moliya, 2014.- 424 б.

ФИО авторов: *Ч.М. Шайманов* – ассистент кафедры физики ТашГАУ

М.А. Алиев – старший преподаватель ТашГАУ

Н.Н. Назаров – студент ТУИТ

Название публикации: «ДЕЙСТВИЕ МЕТЕРОЛОГИЧЕСКИХ СОБЫТИЙ НА ФАЗУ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР»

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена как метеорологические события, то есть влажность, температура. Температура, суммарная температура, действует на количество и урожайность сельхоз продуктов, а также на фазу развития растений и о проблемах данных метеорологических постов во время их использования.

Annotation

The article deals with both meteorological events. Those. humidity, temperature, total temperature affects the quality and productivity of agricultural products, as well as the phase of plant development and the problems of these meteorological posts during their use.

Ключевые слова: влажность, процесс, температура, суммарная температура, энергия, вещества, растения, зерно, события, пост.

Key words: humidity, process, temperature, total temperature, energy, substances, plants, grain, events, post.

В развитии сельского хозяйства количество продуктов, качество и степень урожайности имеет большое значение. Основным источником сельхоз продуктов является сельхозугодия и животноводство. В эти дни сотрудники сельского хозяйства для подготовки земли, т.е. её орошение, питание. Обеспечить восход семян, сеять широко применяют агротехнические мероприятия, есть такие мнения что в году можно получать 2-3 урожая. Это только в парниках, создавая искусственные условия, а в естественных условиях это невозможно. Значит метеорологические события, дождь, сырость,

температура, яркость, атмосферное давление, для каждого региона действие климата, разное самое главное степень повышения над уровнем моря и углы падающего света должны учитываться. Я не хотел бы сейчас говорить своё мнение об агротехнических мероприятиях, а, чтобы эти мероприятия насколько имеют значения для сельхозпродуктов. Скажем влажность — это метеорологический случай и физический случай. Влажность-это количество воды в веществах в процентах. Значит живая и мертвая природа имеют какое-то количество влажности. Растение в мёртвой природе питается и развивается, это зависит от степени влажности. Потому что витамины, все вещи, которые находятся в почве, в воде растворяются. В итоге между сменами и почвой происходит обмен, процесс развития усиливается. Для этого влажность в почве должна быть нормальной. Полный нормальный процесс создать нельзя, поэтому надо создать интервал 60-70%.

Температура тоже, имеет важную роль. Особенно в живых организмах, изменение температуры приводит к отрицательным и положительным процессам. Для всех живых организмов нужна температура, как и растениям, она бывает 3 видов: Биологический — минимальный, биологический оптимальный, биологический максимальный.

Но эти температуры для всех видов растений не одинаковы так и должно быть.

Температура биологического. минимума, это есть температура почвы в яме, где сажают зерно. Когда температура почвы, достигнет степень биологического минимума между зерном и почвой происходит обмен энергии. В итоге 1-закону Термодинамики в открытой термодинамической системе (живая природа) между зерном и почвой происходит обмен энергией, происходит- за счёт повышения количества вещества, зерно выполняет работу против силы почвенного давления.

$$\partial Q = dU + A$$

δQ - Количество тепла, полученное из почвы

dU - изменение внутренней энергии, источник развития зерна.

А - работа зерна против силы давления почвы.

Восход зерна из почвы это 1-фаза. Температура этой фазы — это температура почвы.

При каждом развитии фазы растений надо собрать суммированную температуру. В период развития каждой фазы растений зависит от каждодневного изменения температуры.

Расчет суммарной температуры производится следующим образом

Например: температура биологического минимума хлопчатника 12-16 С

t^0 - биологическая минимальная температура

Суточная

$$< t^0 > = \frac{t_1^0 + t_2^0 + t_3^0 + t_4^0}{4}$$

Утром.

t_1^0 - температура во время восхода солнца

t_2^0 - температура во время обеда

t_3^0 - температура во время захода солнца

t_4^0 - температура утром перед восходом солнца.

Пусть $t_1^0 = 15^0\text{C}$, $t_2^0 = 20^0\text{C}$, $t_3^0 = 12^0\text{C}$, $t_4^0 =$

$$< t^0 > = \frac{t_1^0 + t_2^0 + t_3^0 + t_4^0}{4} = \frac{15^0\text{C} + 20^0\text{C} + 12^0\text{C} + 8^0\text{C}}{4} = 13,75^0\text{C}$$

$$t_{\text{с.т}} = < t^0 > - t^0$$

$$t_{\text{с.т}} = < t^0 > - t^0 = 13,75^0\text{C} - 12^0\text{C} = 1,75^0\text{C}$$

Значение семян хлопчатника после сеяния до восхода в первой фазе суммарной температуре, т.е. $40^0\text{C} - 50^0\text{C}$ температуру за сколько дней собирают, и после этого начинает вырастать. Оптимальная биологическая температура для хлопчатника вокруг $25^0\text{C} - 35^0\text{C}$. Такая температура на местах, т.е. с точки зрения географической ширины областей и районов зависит от степени высоты над уровнем моря. Поэтому обратим внимания процессам связанные с

температурой. Когда говорят о погоде в сфере массовой информации имея в виду близкие климаты: Каракалпакия и Хорезм, Бухара и Навои, Сурхандарья и Кашкадарья, Самарканд и Джизак, Сырдарья, Андижан, Фергана и Наманган, Ташкентская область и г. Ташкента передают прогноз погоды.

Город Ташкент передает прогноз погоды. Под биологической максимальной температурой понимаем отрицательное действие температуры на растении.

К примеру: Имеется температура 40°C – 45°C. Чтобы уменьшить высокую температуру в максимальной степени надо внедрять агротехнические мероприятия. Потому что в растениях ослабевает процесс фотосинтеза и затрудняется дыхание. Один из важных факторов понизить температуру, это глубокая культивация и полив, т.е. повышение влажности.

ВЫВОД

Сделав вывод, можем сказать, что мы не в состоянии управлять природой. Агро мероприятия применяемая к растениям, указывает на то, что изменение:

- Влажности почвы и воздуха
- Температуру почвы и воздуху должны учитываться в ежедневном процессе.

В настоящее время в Германии устанавливаются метеорологические посты малого радиуса. Эти посты сообщают все метеорологические данные фермерам, агрономам и сотрудникам сельского хозяйства. По этим данным они принимают меры. К сожалению, в ТашГАУ предмет Агromетеорологию убрали, она давала полную информацию о метеорологических событиях. Агрономы, селекционеры, лесники и другие специалисты которые не имеют полную информацию о метеорологических событиях, а также данные метеорологических постов либо положительный, либо отрицательный, как эти специалисты будут реагировать на это, если нет информации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Чирков Ю.И. «Агрометеорология» Ленинград Гидрометеиздат 1989г.
2. Павлова М.Д. «Практикум по агрометеорологии» Ленинград Гидрометеиздат 1990г.
3. Руднев Г.В. метеорология на службе сельского хозяйства Ленинград Гидрометеиздат 1989г.
4. Муминов Ф.А. Об-хаво ва гузанинг ривожланиши Т.Фан 1991 йил.

ФИО авторов: *Salayeva Muborak Saburovna* – psixologiya f.n., dotsent, Nizomiy nomidagi TDPU, Toshkent, O'zbekiston

Shoyunusova Feruza Saxidovna – Nizomiy nomidagi TDPU, 1-boschiq talabasi, Toshkent, O'zbekiston

Название публикации: «BOLA SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA OTA-ONALARNING O'RNI»

Annotatsiya: maqolada sog'lom avlodni shakllantirishda ota-onalarning roli yoritilgan.

Аннотация. В статье рассматривается роль родителей в формировании здорового поколения.

Tayanch so'zlar: oila, ota-ona, bola, tarbiya, muhit, homila, irsiy, jinsiy, tug'ilish, rivojlanish.

Ключевые слова: семья, родитель, ребенок, воспитание, среда, плод, наследственный, половой, рождение, развитие.

Ma'lumki, mamlakatimizda onalar va bolalarga g'amxo'rlik qilish masalasi davlat ahamiyatiga molik bo'lgan dolzarb muammolardan biridir. Jumladan, keyingi yillarda kelajak avlodlarimiz, qolaversa, butun millatimiz, xalqimiz taqdiri sifatida oila, onalik va bolalikni muhofaza qilish, ayollar manfaatlarini himoya qilish, sog'lom bolani tarbiyalashda ularning rolini oshirishga e'tiborning qaratilayotganligini davlat siyosati darajasiga ro'tarilganligini ko'rishimiz mumkin. Ayniqsa, so'nggi yillarda mazkur masala yuzasidan davlatimiz rahbari tomonidan qabul qilingan Farmon va Qarorlar fikrimizning dalilidir.

Bilamizki, bola maktab ostonasiga kelgunga qadar va maktabda o'qish davrida ham, asosan, oilada tarbiyalanadi. Demak, oila jamiyatning asosiy negizi sifatida bolalarning dunyoqarashi, xulqi va didining shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy mezon hisoblanadi. Shu o'rinda oila a'zolarining ma'naviy birligi, yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlashi ularni kamol toptirishdagi dastlabki urinishlaridan biridir. Chunki, bola tarbiyani oilada va shu oila a'zolaridan formula asosida o'zlashtirib oladi.

Jamiyatning jadal rivojlanishida hamda uning poydevorini mustahkamlashda oila va maktab hamkorligini ta'minlashga e'tibor qaratish lozim. Buning uchun oilada ota-onalarning, maktab sharoitida pedagoglarning bu boradagi bilimi, dunyoqarashlarini rivojlantirish talab etiladi. Eng avvalo, ular oilada tarkib topuvchi did, aql, farosat, odob va emotsional madaniyatni rivojlantirishga so'ngra o'quv jarayonda estetik, axloqiy va ma'naviy tarbiyalashga e'tibor qaratishlari lozim. Tabiiyki, mana shunday hamkorlik va bir-birini to'ldiruvchi xatti-harakatlar besamar ketmaydi. Ana shu nuqtai nazardan ularning birligi va o'zaro hamkorliklariga asoslansakkina, biz barkamol inson tarbiyasida muvaffaqiyatlarga erishish mumkin.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, oilaviy tarbiya pedagogika fani tarkibida juda katta hajmda o'rganiladigan murakkab muammolardan biridir. Uning murakkabligi shundaki, har bir oila o'ziga xos ijtimoiy ahamiyatga ega guruh bo'lib, tarbiyada faqat mazkur xususiyatlarga asoslanadi.

Ta'kidlaganimizdek, oila jamiyatimizning muhim bo'g'ini hisoblangani boyis, biz avvalo oilaning katta avlod vakillariga, ya'ni ota-onalarga e'tibor qaratishimiz lozim. Yosh avlodni dunyoga kelturgunga qadar va tug'ilganidan keyingi davrdagi oila muhiti va undagi tarbiya bola shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy bio-tibbiy sohasidagi ilmiy tadqiqotlar natijalariga ko'ra, sog'lom insonlar genomida 46 ta xromosoma mavjud bo'lib, shundan 23 tasi otadan va 23 ta onadan irsiy xususiyatlarni olib yurar ekan. Shuningdek, genomda jinsni aniqlaydigan 22 ta autosoma va bir juft jinsiy (ayollarda XX va erkaklarda XY) xromosoma mavjud bo'lib, har bir xromosoma tana hujayralari ko'rinishi va faoliyati haqidagi barcha genetik ma'lumotlarni o'z ichiga olar ekan.

Shu sababli oilalarda yosh kelinchaklar, yani bo'lajak onalarga farzandli bo'lishlaridan oldin mana shunday muhim ma'lumotlarni berib, ularning tibbiy va psixologik bilimlarini oshirib borish maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, 34 yoshdan keyin tug'ishni istaydigan ayollar uchun esa implantatsiyadan oldingi genetik diagnostika o'tkazish lozimligi haqidagi ma'lumotlarni berish tavsiya etiladi. Sababi bu yoshda, homiladorlikning tabiiy boshlanishi bilan genetik anomaliyalari bo'lgan bola tug'ilishi xavfi kuzatiladi. Yani, inson etuklik yoshiga

qadam bosishi bilan undagi urug'lar asta-sekin qariy boshlaydi. Shu sababli u hayot davomida turli xil salbiy omillarga duchor bo'ladi. Jumladan:

- onaning yomon odatlari (chekishi, spirtli ichimliklarni iste'mol qilishi);
- surunkali kasallanishi;
- dori-darmonlar bilan davolanishi;
- zararli mehnat sharoitlari (kimyoviy reagentlar, yuqori harorat ko'rinishidagi fizik omillar, tebranish, ionlashtiruvchi nurlanish, elektromagnit maydonlar);
- yomon ekologiya.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, ilk bor inson qalbining tug'ilishdan oldingi rivojlanish holatini o'rgangan avstraliyalik psixolog olim Z.Freyd ham o'z tadqiqotlari orqali buni tasdiqlagan.

Biroq Z.Freyd shogirdlaridan biri - neofreydizm asoschisi, avstriyalik psixolog va psixoterapevt Otto Ranka (1880-1939) yangi tug'ilish jarayonini psixologik tahlilini o'tkazish jarayonida, ya'ni "Tug'ilish jarohati" (1924) asarida ushbu psixologik konsepsiyani ilgari suradi. Yani, bunda insonning hayot davomida rivojlanishini hal qiluvchi omil sifatida uning tug'ilish jarayonida olgan jarohatlaridan kelib chiqadigan qo'rquv bilan bog'laydi. Shu bilan birga, u tashqaridagi vaziyat, shovqin-suron, homilador ayol ruhiy holatidagi surunkali o'zgarishlar, ya'ni ona haroratining o'zgarishi va bezovtaligi homila ozuqlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishiga sabab bo'lishligini ham ta'kidlaydi.

Demak, O.Rank tadqiqot natijalariga asoslanib, aytishimiz mumkinki, perinatal davrda inson keyingi hayoti davomida o'zini namoyon qiladigan xatti-harakatlarida ko'rinadigan chuqur ruhiy xususiyatlar shakllanar ekan.

Bundan kelib chiqadiki, tevarak-atrofdagi barcha hodisalar sog'lom nasl yaratilishiga ta'sir ko'satar ekan. Shu nuqtai nazardan ko'plab olimlar kelajakda homiladorlikni rejalashtirayotgan ota-onalarga o'zlarining turmush tarzini sog'lom muhitga o'zgartirishlarini qat'iy tavsiya qiladilar.

Umuman olganda, to'g'ri yo'nalishdagi har qanday kichik qadam ham davomli xursandchiliklarni olib kelishi tabiiydir.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-sonli Farmoni.
2. Munavvarov A.K. Oila pedagogikasi. T.: 1994.
3. To‘rayeva O. Oylaviy hayot etikasi va psixologiyasi. – T.: 1998.
4. Ранк Отто «Травма рождения и ее значение для психоанализа» Издательство: "Когито-Центр". 2009. - 239 стр.

ФИО автора: *Tursunov Mirzohid Ikromjon o'g'li*

Amaliy tilshunoslik, Pragmalingvistika. O'zbekiston Milliy universiteti

Название публикации: «“QUTADG‘U BILIG” ASARINING LINVOKULTUROLOGIK TAHLILI»

Annotatsiya

Ushbu maqolada Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida keltirilgan lingvistik va poetik materiallarning badiiy matnga lingvopedagogik, kulturologik jihatdan yondashuviga alohida e’tibor qaratilgan. Badiiy mantda milliy ma’naviyat, madaniyat, ta’lim va tarbiya, milliy ruhning ifodalanishi personajlar nutqini tahlil qilish orqali yoritilgan. Badiiy matnda o‘zbek millatining lingvopedagogik va psixolingvistik qarashlari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Yusuf Xos Hojib, tahlil, pedagogika, tilshunoslik, tarjima, til, lingvokulturologiya, leksik tahlil, din, matn, ma’rifiy-irfoniyy.

Jahon tilshunosligida til tarixi, uning taraqqiyot bosqichlari, qadimgi yozma yodgorliklardagi qarashlarning ijtimoiy va ma’naviy qiymatini o‘rganish, buyuk ajdodlarimiz tafakkuri mahsuli bo‘lgan manbalarni chuqur tahlil qilish muhim ilmiy yo‘nalishni tashkil etmoqda. Mumtoz manbalarni o‘rganish yuzasidan xalqaro doiralarda bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Ma’naviyma’rifiy merosni qadrlashga, undan amaliy ravishda foydalanishga oid qarorlar qabul qilinmoqda. YUNESKO tomonidan “Qutadg‘u bilig”ning 950 yilligi munosabati bilan 2019-yilning “Qutadg‘u bilig” yili deb e’lon qilinishi millatimiz tarixida ulkan voqea bo‘ldi. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari turkiy tilda bitilgan ilk badiiy dostonidir. Muallif asar uchun yozgan so‘zboshida quyidagilarni aytadi: “Bu kitabni oqiyli bu bajitlarini ma’lum qiliyli kitabdin yaxshi ‘azizraq turur”, ya’ni “bu kitobni o‘qigan, bu baytlarni hammaga ma’lum qilgan — bu kitobdan ham yaxshiroq, azizroqdir”⁹¹.

⁹¹ Badiiy asarlarni sharhlab o‘rganish: tarix, tajriba va texnologiya mavzusidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari. T.: Bayoz, 2014. 80–84- betlar.

“Qutadg‘u bilig” timsollari tasviri ayrim madaniy taraqqiyot elementlarining Sharqdan boshlanganiga dalil bo‘la oladi. Karabuk universiteti olimasi L. G. Kaya san‘at tarixi borasida fikr yuritib, XI asrdagi ijtimoiy-siyosiy hayot, hukmdorlar va a‘yonlar munosabatlari haqida ma‘lumotlar beradi. Unda aytilishicha, XI asrda hukmdorlar maxsus qubba (mehrob) shaklidagi taxtda o‘tirishgan. Ko‘plab haykallar, rasmlar va miniatyuralarda hukmdorlar qo‘lida hukmronlik ramzi hisoblangan oltin jom bilan tasvirlangan. Mana shu xususiyat keyinchalik G‘arb madaniyatining shakllanishiga ham ta‘sir qilgan⁹²

Tilshunoslikda ko‘pincha "til madaniyati" va "nutq madaniyati" tushunchalari farqlanadi, ammo ba‘zan har ikkisi o‘rnida birgina yo “til madaniyati”, yo "nutq madaniyati" termini qo‘llanadi. Hamonki, til va nutq hodisalarini farqlash zarur ekan, ular chindan ham alohida-alohida hodisalar ekan, albatta, til madaniyati va nutq madaniyatini ham farqlash maqsadga muvofiq. Til va nutq, tushunchalarining mohiyatidan kelib chiqadigan bo‘lsak, til madaniyati tilning "madaniylashganlik", adabiylashganlik, normalashganlik darajasini, lug‘at tarkibi, grammatik, semantik, stilistik jihatlaridan rivojlanganlik, boylik darajasini, potensial ifoda imkoniyatlarining ko‘lamdorligini ifoda etadi.⁹³

Ushbu mavzuda tahlillarni olib borish jarayonida turli ilmiy ishlarni tadqiq qilish va mavjud masalani yoritish ehtiyoji tug‘ildi. Masalan, Zohid Sodiqov “Yusuf Xos Hojib “Qutadg‘u bilig” asari olmoncha va inglizcha tarjimalarining qiyosiy tahlili” mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasi asosiy maqsadi “qadimgi turkiy obida bo‘lmish “Qutadg‘u bilig” asarining hozirgi olmon va ingliz tillariga tarjimalarini asliyat bilan qiyosiy tahlil qilishdan iborat”, deb belgilangan.

Holbuki, bugungi jahon tarjimashunoslik ilmida lingvokulturologik, lingvopoetik va lingvopragmatik tahlil metodlari keng qo‘llanilmoqda. Bu ilmiy ishda esa, asosan, o‘tgan asrning 70-80 yillaridagi nazariy fikrlar ustuvor bo‘lib, so‘nggi 10-15 yil ichida g‘arblik

⁹² Винокур Г.О.О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии.//Труды МИФЛИ. Т.

⁹³ Begmatov E. Nutq madaniyati tushunchasi haqida // O‘zbek tili va adabiëti, 1975, N 5, 50-58-betlar

va sharqlik olimlarning tarjima nazariyasi borasidagi tadqiqotlari muallifning diqqat markazidan chetda qolgan.

Asarning yozilishi va asl mazmuni haqida gapirganda shuni aytish lozim:

“Qutadg‘u bilig” asarini 1070-yilda yozib tugatgan Yusuf o‘zi haqida asar muqaddimasida shunday ma’lumot beradi: “Bu kitobni tartib beruvchi Balasog‘unda tug‘ilgan, sabr-qanoatli kishidir. Ammo bu kitobni Koshg‘arda tugal qilib, Mashriq maliki Tavg‘achxon dargohiga keltiribdir. Malik uni yorlaqab, ulug‘lab, o‘z saroyida Xos Hojiblik lavozimini beribdi. Shuning uchun Yusuf Ulug‘ Xos Hojib deb mashhur nomi tarqalibdi”. Kitobda nomi tilga olingan xoqon Nasriddin Tavg‘ach ulug‘ Bug‘ro Qoraxon Abu Ali Hasan Xorunxon binni Arslonxon bo‘lib, 1070–1103 yillar davomida Qoraxoniylar davlatini boshqargan⁹⁴.

Asosiy qism mazmuni va mundarijasiga ko‘ra “Qutadg‘u bilig” dostoni mintaqada adabiyotining birinchi bosqichida yaratilgan turkiy tildagi islom ma’naviyatining badiiy-falsafiy, ijtimoiy-axloqiy qomusi deb baralla ta’riflasak arziydi. Yusuf Xos Hojib jamiyatni tubdan o‘zgartirishni emas, muvofiqlashtirish, uyg‘unlashtirish, takomil baxsh etishni maqsad qilib qo‘yadi.

Ushbu asarning qadim turk tilidan Emin Usmon tilidan qilingan tarjimasini qisqacha boblar kesimida lingvokulturologik va leksik tahlil qilishga urinamiz:

Birinchi bobda shunday so‘zlar bilan muallif o‘z mustahkam etiqodi va islomiy aqidasi bayon etadi:

Olloh, nomi birla boshladim so‘zim,⁹⁵

Yaratgan, ulg‘aytgan, kechirgan o‘zi.

Beadad madh ila tuman ming sano,

Kodir xudoga xos, unga yo‘q fano.

Bo‘z tuproq, zangori ko‘k va oyu tun,

Yaratdi zamon, vaqt, mahluk birla kun

⁹⁴ Badiiy asarlarni sharhlab o‘rganish: tarix, tajriba va texnologiya mavzusidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari. –T.: Bayoz, 2014. 47–52- betlar.

⁹⁵ kh-davron.uz/kutubxona/jahon/turk/yusuf-xos-hojib-qutadgu-bilik-emin-usmon-tarjimasi.html

Tahlil: Avvalo, Allohni madh etib, uning beqiyos qudrat manbayi va kechirimli ekanligi, Unga teng va monand, U kabi tanho va boqiy qoluvchi yo‘qligi, kecha-kunduz, makon va zamon yaratuvchisi ekanligini mohirona she’riy misralarga jamlaydi. Yuksak islomiy qarashlar va iymoning madaniy-diniy namunasini asar avvalidanoq o‘qib zavqlash mumkin.

Payg‘ambar sahobalari rizvonollohi alayhlarning fazilatlari bayoni

Uning to‘rt hamrohi quvonchi edi,
Har ishda kengashchi, suyanchi edi.
Ikkisi qaynota, kuyov ikkovlon,
Insonlar sarasi edi to‘rtovlon.

Tahlil: Keyingi o‘rinda payg‘ambarning yonida hamroh bo‘lgan u kishidan keyingi eng dono va avfzal kibor sahobalar, islom ummatining Roshid xulafolari Abubakr, Usmon, Umar va Ali roziyallohu anhaularni madh etib, naqadar buyuk martaba va o‘ziga xos vatanparvarlik, jasurlik va sodiqlik sifatlariga ega ekanliklarini qisqa misralarda yuqori mahorat ila bayon etadi. Albatta, Islom tarixi va madaniyatidan boxabar kishining personajlarga yo‘naltirilgan maqtovlarni anglashi va lingvokulturologik jihatdan makon va zamonaning xos madaniyati va ma’naviyatini his qilishi ayni haqiqat..

...Beshinchi bob yetti sayyora va o‘n ikki burj bayoni

...Olamni yaratdi maylicha o‘zi,
Oyu kun-la yoritdi jahon yuzin.
Falakni yaratdi charx urar giryon,
Hayot ham aylanar misli tegirmon.
Yashil ko‘kda yaratdi yulduzlarni,
Yaratdi qora tun-la kunduzlarni.

Tahlil: Yuqoridagi asarning beshinchi bobida bayon qilingan misralarda Qur‘on va sunnatning aniq bayonoti bilan osmonlar-u yerning, kun va tunning, jamiki charx urib aylanayotgan olamning yagona yaratuvchisi va falak tegirmonning gardishiga sababchi Zot Allohning ushbu biz urg‘u berishga uringan sifatlarini yana bir bora takrorlaydi

Oltinchi bob inson ilm tufayli qudrat topishi bayoni

Yaratdi, ulg‘aytdi odamni tanlab,

Aqlu hush, bilimu fazlni jamlab.
Unga zabon berdi, hamda berdi til,
Berdi hayo, go‘zal xulq hamda xush fe‘l.
Bilim berdi, inson yuksaldi bu kun,
Aql-idrok berdi, yechildi tugun.

Tahlil: ushbu bobda insonning aql-u zakovati va komillikning yagona vositasi bo‘lgan ilmning xossalari haqida fikr yuritilib, unga berilgan ilm aynan jamlangan va tanlangan ekanligini, xususan, shaxsiyatga xos ilm berganligini alohida ta’kidlaydi va nutq bilan xulq, yaxshi axloq ham O‘zi tomonidan ato etilganligi haqida xabar beradi. Albatta, ilm insonni ulug‘laydi va barcha savollar, masalalarning yechimini u orqali topa olamiz. Bu ham madaniyat va ilmga bo‘lgan ezgu da’vat namunasidir.

Yettinchi bob tilning fazilati, foyda-zarari bayoni

Aql-zakovatga tilmochdir bu til,
Tildir ro‘shnolikka yetkazguvch, bil.
Qadrli qilar til, baxt topar kishi,
Til xor qilar erni yo ketar boshi.

Tahlil: Yettinchi bobda muallif muloqot vositasi bo‘lgan til haqida so‘z yuritib, tilning aql va zakovat vositasi ekanligi, muloqotning g‘aflatdan yorug‘likga olib chiquvchi fazilatli kuch sifatida qo‘llanishi zarurligi va yaxshi so‘z xush muomila baxt kaliti, yomon kalima va badzabonlik boshga keluvchi oftatlar sababchisi ekanligini belgilab o‘tadi. Bu bobning yaqqol ta’lim-tarbiya va axloqiy mazmunga ega ekanligi bugungi kun hayotida ham o‘z tasdig‘ini topmoqda.

Yuqoridagi tahlillar va fikrlarni jamlagan holatda ushbu uslubdagi, umuman olganda, turli asarni lingvopedagogik madaniyat jihatidan tahlil qilganda davr holati va asarning dunyoga kelishiga bog‘liq tashqi omillar e’tiboridan quyidagicha fikr bildirish mumkin:

Birinchidan, bu davrda ilm-fan va yozma badiiy adabiyot, asosan, turli hukmdorlar saroyi qoshida, ular homiyligida rivoj olib, gullab-yashnadi. Agar Abbosiy xalifalar saroyida arab tilidagi she’riyat, Somoniy va G‘aznaviylar huzurida fors tilidagi adabiyot panoh topgan bo‘lsa, Qoraxoniylar dargohida turkiy she’riyatning buyuk namunasi dunyoga keldi.

Ikkinchidan, bu adabiyotning o'ziga xos tomoni ma'rifatchilik edi. Nafaqat adabiyot, balki bu davrning butun ma'naviyatida yetakchi ruhni aqlga tayanish, bilimga chorlash, ijtimoiy adolat, marg'ub axloqni aql, zakovat kuchi bilan o'rnatishga ishonch tashkil qilar edi. Bu adabiyot birinchi navbatda hukmdor tabaqaga, beklar, zodagonlarga mo'ljallangan va o'shalarga to'g'ri yo'lni ko'rsatishni maqsad qilgan edi.

Mavzuning mazmunidan va tadqiqot turidan kelib chiqib lingvokulturologiyaning tahlil va mazmuniy asoslashda tutgan o'rni har bir asarning ma'naviy qiymati va badiiy uslubiy qiymatini belgilab beradi.

Jumladan bu borada tilshunos D.Xudoyberganova shunday yozadi: "Lingvokulturologiyaning bevosita matn bilan bog'liq jihatiga kelsak, shuni aytish mumkinki, matn ham boshqa til birliklari qatorida bu sohaning tadqiq ob'ektlardan biri hisoblanadi."⁹⁶

Xulosa qilib aytish mumkinki, har bir inson muloqot jarayonida ijtimoiy tajriba, ta'lim va tarbiya, turli munosabatlar, axloqiy me'yorlar, g'oya va mafkura omillari ta'sirida yashab ijtimoiylashadi va kamolotga yetadi. Shu o'rinda ushbu asarning ham ma'daniy qadri va ham badiiy-ilmiy va ma'rifiy saviyasini tahlil qilish barchamizga katta ma'naviy ozuqa beradi. Shu bilan birga badiiy matnda yozuvchi personajlar tilidan insonning milliy tafakkuri, ma'naviyati, odob va axloqi, ta'lim va tarbiyasi, urf-odatlariga bo'lgan cheksiz hurmatini ifoda eta olganligiga alohida baho berish lozim. Zero ushbu asarning masnaviy tarzida yozilganligi va ma'rifiy-ilmiy tahlil orqali o'quvchiga asl ma'noni soddda va tushunarli holatda keltirishga bo'lgan arzirli urinidh ekanligini munosib qabul qilish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Кузькин Н.П. К вопросу о сущности термина//Вестник ЛГУ, №20.Серия истории, языка и литературы, Вып.4.-Л.,2002.–С. 145.
2. Винокур Г.О.О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии.//Труды МИФЛИ. Т.

⁹⁶ Xudayberganova D. Matning antropotsentrik tadqiqi. – T.,Fan, 2013. 34-bet.

3. Badiiy asarlarni sharhlab o'rganish: tarix, tajriba va texnologiya mavzusidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari. –T.: Bayoz, 2014. 80–84- betlar.
4. Badiiy asarlarni sharhlab o'rganish: tarix, tajriba va texnologiya mavzusidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari. –T.: Bayoz, 2014. 47–52- betlar.
5. Qo'ldoshev N.A. Ekolingvistika: O'zbek tilida til va nutq sofligining lingvokulturologik tadqiqi fil.fan.falasafa.dok. (PhD).diss.avtoreferat. Fag'ona. 2021.
6. Тер-Минасова С.Г.Язык и межкультурная коммуникация. Учеб.пособие //С.Г.Тер-Минасова, М.: Слово. 2000.–С.159.
7. Стеринин И.А.,Стеринина М.А .Очерк американского коммуникативного поведения // Науч.ред.: И.А.Стеринин, М.А.Стернина. Воронеж: Истоки, 2001.

ФИО авторов: *Аллаяров Бекзод Исмоилович¹*

Норов Азизбек Камолиддинович²

¹доцент Ташкентского государственного технического университета им. Ислама Каримова

²магистрант Ташкентского государственного технического университета им. Ислама Каримова

Название публикации: «ХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ ГАЗОВ, КОНДЕНСАТОВ И НЕФТЕЙ ЧАРДЖОУСКОЙ СТУПЕНИ БУХАРО-ХИВИНСКОГО РЕГИОНА»

Аннотация

Рассмотрены результаты анализ фактических данных по составу газов, нефтей и конденсатов, выявлены закономерности геохимических показателей в региональном плане, определены и использованы информативные геохимические критерии для оценки фазового типа залежи и качественного состава нефтей и конденсатов месторождений Чарджоуской ступени Южного Узбекистана

Ключевые слова: *карбонат, углеводород, горизонт, структура, месторождения, терриген, метан, горизонт, купола, ступень, газ, газоконденсат, скважина.*

В настоящее время северо-восточная часть Чарджоуской ступени Бухаро-Хивинского региона является объектом интенсивных поисков новых месторождений нефти и газа. Промышленно продуктивными здесь являются карбонатные отложения верхней юры, а также терригенные отложения нижней и средней юры.

В пределах этой тектонической зоны, выявленные газоконденсатные месторождения, в основном, залегают в отложениях карбонатной юры. Нефтепроявления отмечались только на Алатской структуре в нижнем мелу и карбонатной юре. Газы XIV горизонта нижнего мела газоконденсатного месторождения Алат содержат 92,1-92,7% метана, 4,0-5,0 % гомологов метана и

характеризуются низким содержанием конденсата (4,3-7,2 г/см³). Газы XV-1 и XV-2 горизонтов карбонатной юры несколько обеднены гомологами метана ($C_{2+высшие}$ —1,3-1,9%) и жидкими УВ ($C_{5+высшие}$ —0,05-0,06%) по сравнению с газами XIV горизонта (рис.1, табл.3.1).

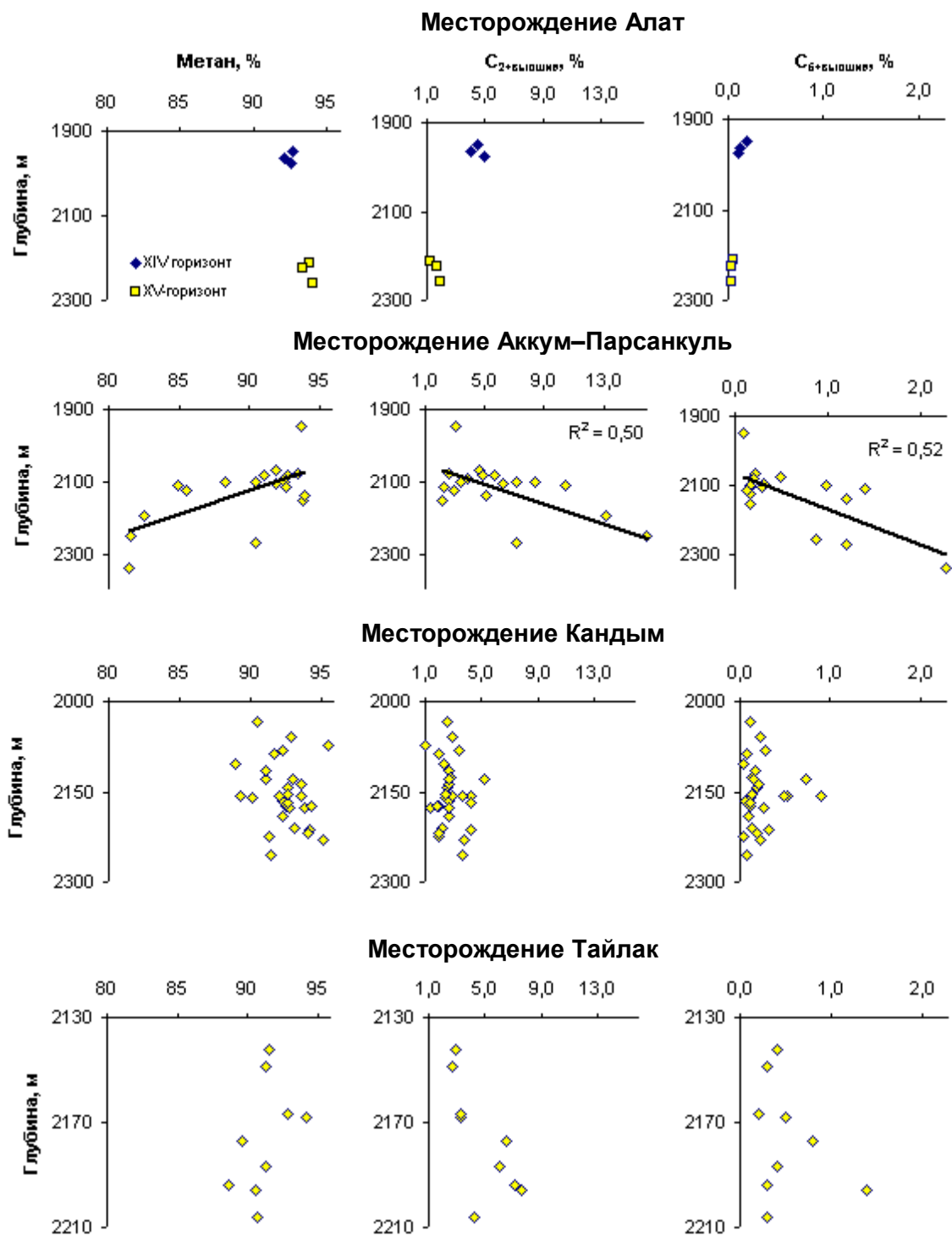

Рис. 1. Изменение с глубиной содержания метана и гомологов метана ($C_{2+высшие}$) и жидких углеводородов ($C_{5+высшие}$) в газах отдельных месторождений Кандымского поднятия.

В Аккум-Парсанкульском трехкупольном газоконденсатном месторождении газы XV-1 горизонта скв.1, 3, 4, 5, 6 и 10 по содержанию метана (90,5-93,8%) близки между собой. Несколько обеднены метаном (85,0-88,3%) газы скв.9. Газы скв.6 и 8 из XV-2 горизонта близки к газам XV-1. Низкими концентрациями метана (82,6-85,6%) характеризуются газы из скв.1 и 3. Причем, газ скв. 1 из интервала 2193-2205м значительно обогащен гомологами метана ($C_{2+высшие}-13,2\%$). Газ XVIII горизонта западного свода (скв.1), в отличие от газов из вышележащих XV-1, XV-2 и XV-3 горизонтов, обеднен метаном (80%) и обогащен тяжелыми УВ ($C_{2+высшие}-15,3\%$). В целом, в пределах Аккум-Парсанкульского месторождения с нарастанием глубины наблюдается уменьшение концентрации метана и увеличение тяжелых УВ.

Газы XV-1 горизонта газоконденсатных месторождений Ходжи (скв.2, 3) и Западный Ходжи (скв.1, 2, 3, 6, 7, 12) по составу близки между собой и содержат 91,3-98,5% метана. Газы XV-2 горизонта скв.6 и 13 Западного Ходжи характеризуются меньшим содержанием метана (80,5-85,7%). Газ скв.13, расположенный в зоне с ухудшенными коллекторскими свойствами, еще больше обеднен метаном (80,5%) и обогащен углекислым газом (9,8%).

В Западном Ходжи по простиранию XV-1 горизонта рост содержания метана (94,2-98,5%) прослеживается от юго-западной присводовой части (скв.3) в северо-восточном направлении (скв.1), а в зоне с ухудшенными коллекторскими свойствами (скв.7) отмечается снижение количества метана (91,7%) и увеличение тяжелых УВ (рис.2).

Газы XV-1 и XV-2 горизонтов четырехкупольного Кандымского газоконденсатного месторождения по составу приближаются к газам Ходжи и Западного Ходжи. Метан составляет 89,1-96,6%, гомологи метана – 1,0-4,26%. По простиранию XV горизонта состав газа изменяется незначительно (метан 91,0-92,7%). Некоторое снижение метана (до 89,0%) происходит от восточного купола к ближней части северной периклинали (скв.4). В газах XV-1 и XV-2 горизонтов наиболее высокие концентрации метана фиксируются в одних и тех же скважинах.

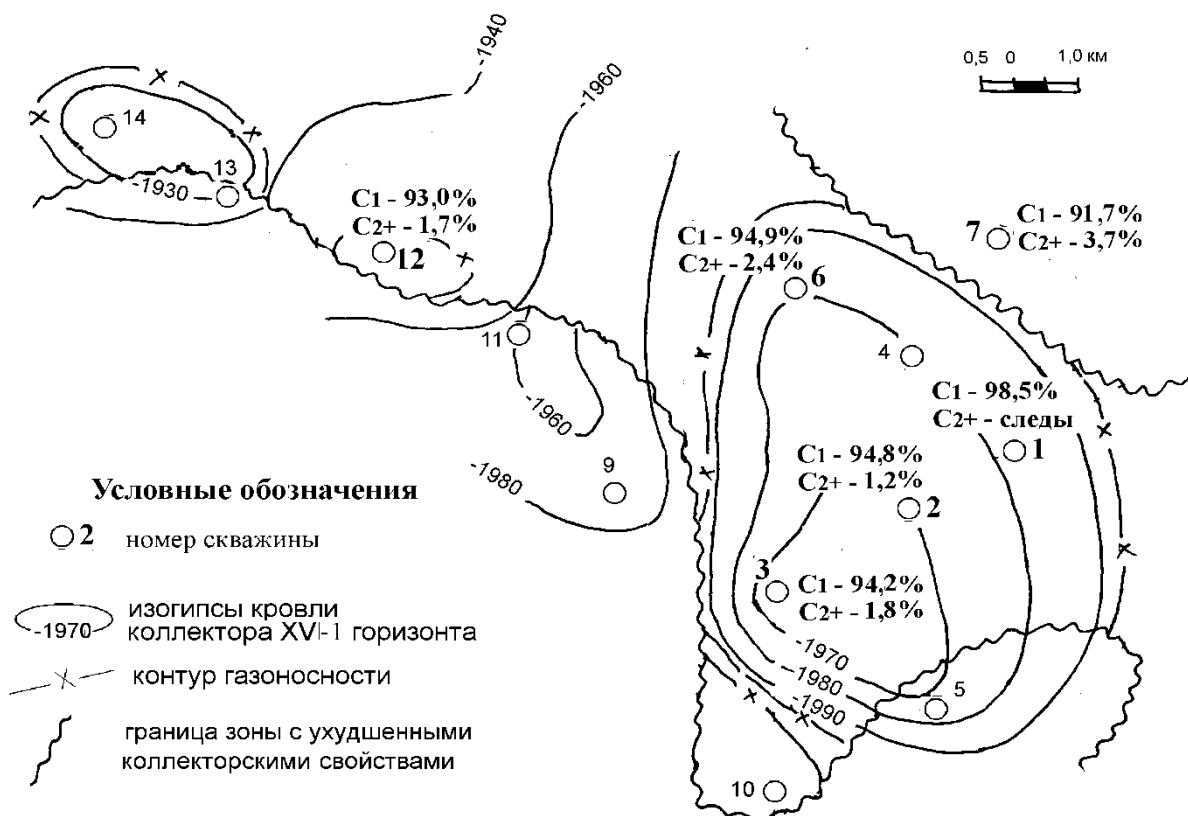

Рис.2. Распределение содержания метана (C1) и гомологов метана (C2+) в газах XV-1 горизонта месторождения Западный Ходжи.

Газы скв. 1 из XV-1 и XV-2 горизонтов газоконденсатного месторождения Кушимча отличаются от Кандымских бóльшим содержанием гомологов метана (6,2-6,3%).

На газоконденсатном месторождении Тайлак газы XV-1 горизонта из скв.2, 4, 6 по содержанию метана (91,3-94,2%) и его гомологов ($C_{2+высшие}$ — 2,7-3,3%) подобны газам Кандыма. По простиранию XV-1 горизонта, от присводовой (скв.6) части в северо-западном направлении (скв.2), количество метана возрастает от 91,4 до 94,2% (рис.3). Газы скв.1,2,5 и 7 XV-2 горизонта отличаются от газов XV-1 горизонта бóльшим содержанием гомологов метана ($C_{2+высшие}$ —4,2-7,6%).

Газы скв.1,7,8,9 и 11 из XV-1 горизонта газового месторождения Кумли по составу близки к газам из одноименного горизонта месторождения Тайлак.

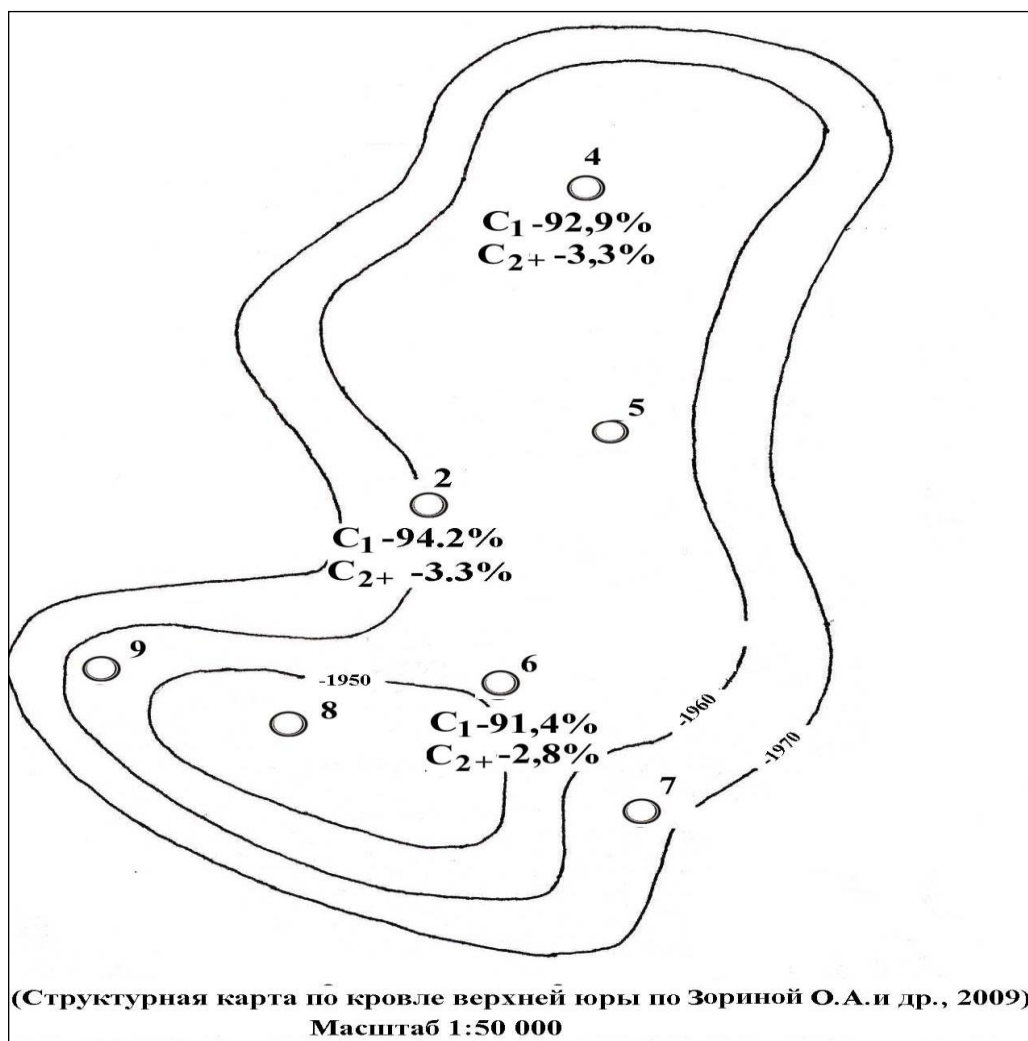

Рис.3. Распределение содержания метана (C_1) и гомологов метана (C_{2+}) в газах XV-1 горизонта месторождения Тайлак.

Для газов Кандымского поднятия коэффициент жирности, в основном, составляет 1,1-9,2, этановый и бутановый показатели – 1,95-6,7 и 0,6-2,3, соответственно.

В юго-восточной и северо-западной части Кандымского поднятия распространены в основном тяжелые (0,801-0,820 г/см³), низкосернистые (0,07-0,09%) и сернистые (0,14-0,40%, искл. Зап. Ходжи скв. 8-0,69% и Кувачи скв. 1-0,54%), низкобензиновые (27,44 - 49,0%), бензиновые (50-68%) **конденсаты** месторождений Парсанкуль, Зап. Ходжи, Алат, Кандым, Тайлак, Кумли, Кушимча (рис.4). В этой же части поднятия выявлены и высокобензиновые конденсаты на Кандыме (скв. 2) -93% и Кувачи (скв.1)- 83,88%. Наименьшее распространение имеют среднетяжелые (0,778-0,790 г/см³), низкосернистые (0,02-0,1%), сернистые (0,26-0,54%), бензиновые (62-74,8%) и

высокобензиновые (до 83%) конденсаты месторождений Аккум, Парсанкуль, Кумли (скв. 9), Кандым (скв. 8), Кувачи. С увеличением глубины залегания продуктивного пласта, приуроченного к юрским карбонатным отложениям, происходит утяжеление плотности, увеличение содержания серы и уменьшение выхода бензиновых фракций. Свойства конденсатов XV-1 и XV-3 горизонтов месторождений Аккум, Зап. Ходжи, Кандым, Кумли, Тайлак, Алат, Кувачи изменяются вниз по разрезу, при этом наблюдается уменьшение плотности, содержания серы и значительное увеличение содержания бензина. В конденсатах XV-2 горизонта месторождений Парсанкуль, Кандым, Аккум, Кушимча, Тайлак вниз по разрезу отмечается иная тенденция: увеличение плотности, содержания серы и уменьшение бензина.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акрамова Н.М., Рамазанов С. и др. Выявление геохимических критериев прогноза типа залежей и перспектив нефтегазоносности по составу газов Бухаро-Хивинского региона. ОАО «ИГИРНИГМ». Отчет по теме № ПД 35-09 НХК. Ташкент, 2010. Кн. 1
2. Муминджанова М.М. (отв.исп.), Парпиев М.В. и др. Прогноз качества нефтей и конденсатов центральной части Чарджоуской ступени на основе изучения их геохимических характеристик. ОАО «ИГИРНИГМ». Отчет по теме № 9-11. Ташкент, 2012. Кн.1.
3. Сиражидинов Д. (отв.исп.) Опытные методические работы по совершенствованию поиска и разведки скоплений тяжелых гомологов углеводородов в верхнеюрской карбонатной толще Чарджоуской ступени. ИГИРНИГМ. Отчет по теме № 023. Ташкент 1989. Кн. 1 и 2. 133 с.
4. Акрамова Н.М., Аллаяров Б.И., Закиров Р.Т., Закиров А.А. Мухутдинов Н.У., Халисматов И. Геохимия природных газов из отложений терригенных и карбонатных формаций Бухаро-Хивинского нефтегазоносного региона Узбекистана. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Volume 937, Papers., <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/937/4/042085>.
5. Хайитов О.Г., Умирзоков А.А. Анализ геолого-геофизический изученности юго-восточной части Бухаро-Хивинского региона// Specialized and multidisciplinary scientific researches: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 6).

ФИО авторов: *Рустамов Абдуллох Атхам ўғли* - Ислом Каримов номидаги

Тошкент давлат техника университети магистранти

Гулмаматов Отабек Исмадулла ўғли - Ислом Каримов номидаги

Тошкент давлат техника университети магистранти

Название публикации: «ШИМОЛИЙ ОҚНАЗАР КОНИДАГИ МАҲСУЛДОР ҚАТЛАМНИНГ КЕРН БЎЙИЧА ФИЗИК-ЛИТОЛОГИК ТАВСИФЛАНИШИ»

***Аннотация.** Мақолада Шимолий Акназар конидаги маҳсулдор қатламлар, бурғиланган қудуқлар, қудуқлардан олинган кернларнинг физик-литолгик тавсифланиши ҳақида маълумот берилиб, кернларнинг петрографик ва коллекторлик хусусияти ҳақида тўхталиб ўтилган.*

***Калит сўзлар:** горизонт, керн, Култак, Бешкент, Қамаш, Чоржўй погонаси, Култак дўнглиги, ғоваклик, қатлам суви.*

Оқназар ва Шимолий Оқназар майдонларида 8 та қудуқ бурғиланди: Оқназар майдонида – 6 та ва Шимолий Оқназар майдонида – 2 та. № 2, 3 ва 4 – Оқназар қудуқлари ва № 2 Шимолий Оқназар қудуқлари керн материаллари билан ифодаланган. Колонкали бурғилаш учта қудуқда 138 пог.м. ни, № 2 – Шимолий Оқназар қудуғида – 34 пог.м. ни ташкил этади. Иккала майдонда керннинг чизиқли чиқиш узунлиги тегишли равишда 48,2 ва 13,6 пог.м. ни ташкил этган бўлиб, колонкали бурғилашнинг 34,9 ва 40% га тенгдир. Маълумотлар таҳлили шуни кўрсатдики, Оқназар майдонида гарчанд 6 та қудуқ бурғиланган бўлса ҳам, улардан фақатгина битта № 2 – қудуқ керн билан тасвирланган, № 3 – қудуқдан олинган керн бўйича “ИГИРНИГМ” лабораторияси ҳаммаси бўлиб учта оҳактош намунаси текширилган (намуналарнинг фақатгина ғоваклиги ва зичлиги аниқланган).

ХVa-1 горизонти № 2 – Оқназар ва 2-Шим. Оқназар, қисман эса № 3 – Оқназар (3 намуна) қудуқларидан олинган керн намуналари бўйича ўрганилган. Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, № 4 – Оқназар қудуғидан гарчи керн кўтарилган бўлса ҳам (чизиқли чиқариш узунлиги 2 пог.м), аммо у бирорта ҳам

лабораторияда ўрганилмаган. № 2 ва № 3 – Оқназар қудуқлари бўйича жамланган колонкали ўтиш 69 пог.м ни, креннинг чизиқли чиқариш узунлиги эса – 18,4 пог.м ни ташкил этди, бу колонкали ўтишнинг 27 % ига ёки иккала қудуқдаги жамланган 190 м қалинлигининг 9,7 % ига тўғри келади. № 2 Шим. Оқназар қудуғи бўйича 19 пог. м ли колонкали ўтиш давомида 8,1 пог. м узунликдаги (42,6%) керн кўтарилган. Ушбу қудуқ бўйича кўтарилган креннинг чизиқли чиқариш узунлиги, горизонт қалинлигининг 9,8% ига тўғри келади. Санаб ўтилган учта қудуқ бўйича 113 та намуна ўрганилган. Намуналар олинишининг такрорланиш даражаси (частотаси) ўртача олганда, колонкали ўтишнинг ҳар 0,82 метрига ёки кўтарилган керннинг ҳар 0,25 м. ига биттадан намуна тўғри келади. Олинган 113 намуналардан 18 таси ўтказувчанлик хусусиятига эга эканлиги аниқланди, уларнинг миқдорий тақсимланиши 4.3. жадвалда келтирилган.

XVa-2 горизонти. Ушбу горизонтда учта қудуқлар кесимлари бўйича жами колонкали ўтиш 43 пог.м ни ташкил этади. Керннинг чизиқли чиқариш узунлиги 13,3 пог.м г тенг, яъни колонкали ўтишнинг 30,9% ига ва ушбу учта қудуқда очилган горизонт жами қалинлигининг 9,6%ига тўғри келади. Фақатгина № 2 – Оқназар ва № 2 – Шим. Оқназар қудуқларидан олинган намуналар лаборатория таҳлилидан ўтди. Ҳаммаси бўлиб 38 та намуна текширилди. Намуналар олиш частотаси колонкали ўтишнинг ҳар 1,1 м га ёки чиқарилган керннинг ҳар 0,35 метрига ўртача битта намунани ташкил этади.

Керн намуналарининг лаборатория таҳлили натижаларига кўра, асосий ҳисобланадиган параметрларнинг чегаравий қийматлари асосланди, ҳамда ГИС (ҚГТ) маълумотларини миқдорий интерпретацияси учун петрографик боғланишлари аниқланди ва маҳсулдор горизонтларнинг литологик-петрографик хусусиятлари тавсифланди.

Тадқиқотлар мажмуаси, ҳажми ва методикаси

Барча тадқиқотларнинг методикаси ҳамма томондан (умумий) қабул қилинган, стандартларга мувофиқдир. Барча таҳлиллар жорий методик қўлланмаларга биноан бажарилган. Жумладан, намуналарнинг очиқ ғоваклиги

жинсларни керосин билан тўйинтириш ёки қатлам суви модели методлари ёрдамида аниқланди. Умумий ғоваклик қийматлари эса – ҳажмли ва минералогик зичликларни аниқлаш маълумотлари бўйича бажарилган ҳисоблар орқали аниқланди. Мутлоқ ўтказувчанлик газ бўйича ГК-5 асбобида, қолдиқ сувга тўйинганлик хоссалари эса – центрифугалаш методи билан аниқланди ва ш.к.

Маҳсулдор горизонтнинг литологик-петрографик тавсифи

Ўрганилаётган майдонларда юқори юра маҳсулдор горизонтлар жинсларининг литологик-петрографик тавсифлари умуман олганда, Оқназар ва Шим. Оқназар майдонларида бурғиланган учта кудук, ҳамда уларга қўшни бўлган Култак, Бешкент, Қамаш конларидаги керн намуналарининг макротавсифларига асосланган.

XVa-1 горизонти. Ушбу горизонтнинг қалинлиги 71 м дан (№ 4 – Оқназар кудуғи) то 112 м гача (№ 2 – Оқназар кудуғи) ўзгариб туради. № 2 Шим Оқназар кудуғида у 82,8 м ни ташкил этган. Учта кудук керни бўйича 113 та намуна ўрганилган. Горизонт асосан оҳактошлардан, камроқ мергеллардан ва онда-сонда учраб турувчи алевролитлар юпқа қатларидан (№ 2 – Шим. Оқназар куд.) тузилган. Оҳактошлар кулранг, тўқ кулранг, оар-сира деярли қора рангларда, массив, майда кристалланган структураларга, гилли, алевроитли, баъзи жойларда доломитлашган таркибга, қаттиқ, зич, дарзлилиқ каби хусусиятларга эгадир. Уларда баъзан иккиламчи кальцит кристаллари учраб туради. Жинслар паст даражадаги (2 % гача) ғовакликка эга, айрим ҳолларда уларнинг очик ғоваклиги 8-10% гача боради, аммо бу ғовакликлар (ковакчалар) кўмир-гилли моддалар билан тўлгандир. Оҳактошларда эримайдиган қолдиқ моддалар миқдори 5 дан то 45% гача ўзгариб туради. Шу билан бирга, № 2, 3 – Оқназар кудуклари кесимларидаги оҳактошлар аяна “тоза”, яъни уларда эримайдиган аралашмалар 20% дан ошмайди, айна вақтда 2-Шим. Оқназар кудуғи кесимида уларнинг миқдори 46% га етади. № 2-Шим. Оқназар кудуғидаги оҳактошларнинг очик ғоваклиги 3% дан ошмайди, № 2, 3 Оқназар кудукларида эса уларнинг очик ғоваклиги айрим ҳолларда 10% гача етади. Текширилган намуналарнинг

ўтказувчанлиги миллидорсининг ўндан ва юздан бир улушларини ташкил этган, гарчанд айрим ҳолларда жинсларнинг дарзли хилларида бу қиймат 2-3 миллидарсига етган бўлса ҳам. Мергеллар асосан 2-Шим. Оқназар кесимида учрайди. Улар тўқ кулранг, деярли қора, массив, майда заррали, алевроитли, кучсиз дарзлилик, қаттиқ, зич каби хусусиятга эга бўлган ҳолда, уларда қайта кристалланган кальцит ва майда заррали пирит қўшилмалари учраб туради. Бу жинсларнинг очиқ ғоваклиги 2% дан, ўтказувчанлиги эса – миллидарси улушларидан ошмайди.

Алевритлар № 2 – Шим. Оқназар қудуғида ҳам учратилган. Улар тўқ кулранг, зич, қаттиқ, кучли оҳаклашган, кучсиз дарзли, гилли, паст даражадаги (2% гача) ғовакликка ва кучсиз (паст) ўтказувчанликка (миллидарси улушлари) эга.

XVa-2 горизонти. № 2 – Оқназар ва № 2 – Шим. Оқназар қудуқларидан олинган керн материаллари бўйича ўрганишланган бўлиб, бу қудуқларда горизонт қалинлиги тегишли равишда 47 ва 48 м ни ташкил этади. Текширилган 38 та намунадан фақатгина 6 тасида ўтказувчанлик хусусияти борлиги аниқланди. Горизонт асосан тўқ кулранг, камроқ кулранг, массив қатламли, дағал плиткасимон, қаттиқ, зич, дарзли, нисбатан кучсиз доломитлашган, қайта кристалланган кальцит қўшилмаларига эга бўлган оҳактошлар билан тасвирланган. Улардаги эримайдиган қолдиқ моддаларнинг миқдори 1х17% ни ташкил қилади. Уларда доломитнинг миқдори 0 дан то 10% чегараларида ўзгариб туради. Оҳактошларнинг очиқ ғоваклиги 1,3 дан то 8,9% гача ўзгариб туради. Уларнинг мутлоқ ўтказувчанлиги, гарчанд асосан МД нинг юздан ва мингли улушларини ташкил қилсада, айрим ҳолларда эса, жинсларнинг дарзли хилларида 14,7 миллидарсига етиши мумкин.

Юқорида баён қилинган фикрлардан кўринадики, XV, ҳам XVa горизонтлар кесимларида асосан оҳактошлар коллекторлик хусусиятларига эга бўлиб, улар ўрта, ҳамда пасайган ҳажмга ваўтказувчанликка мойил, ғовакли ташкил қилувчилари устун бўлган коллекторларнинг дарзли-ғовакли турига киради.

Маҳсулдор горизонтлар жинсларининг коллекторлик хусусиятлари

Юқорида кўрсатиб ўтилганидек, иккала ўрганилаётган горизонт кесимлари асосан оҳактошлардан тузилган бўлиб, уларнинг коллекторлик хусусиятлари № 2, 3 - Оқназар ва 2 – Шим. Оқназар, ҳамда № 3,5,6,7 – Бешкент, № 5,6,8,10,11,19-Култак кудуқларидан кўтарилган керн намуналарининг мажмуавий лаборатория таҳлиллари натижаларига кўра ўрганилган. XVa-1, XVa-2 горизонтлар кесимларида коллекторларнинг асосан бир-дарзли-ғовак тури ривожланган. Иккила горизонт жинсларига очиқ ғоваклик, ўтказувчанлик ва қолдиқ-сувга тўйинганлик қийматларининг кўпчилигига деярли бир хил ўзгарувчан чегаралари хосдир. Масалан, Оқназар майдонларидаги ўрганилаётган горизонтлар жинсларининг очиқ ғоваклиги учун бу қийматлар 1-9% ни, мутлоқ ўтказувчанлик учун – бирнинг улушларидан то 10 МД гача, қолдиқ-сувга тўйинганлик учун эса – 47-87% ни ташкил этган. Коллектор жинсларнинг очиқ ғоваклик а қолдиқ-сувга тўйинганликнинг чегаравий қийматларини аниқлаш учун $K_p = f(K_n)$ ва $K_{ОВ} = f(K_{пр})$ боғлиқлик графикларидан фойдаланилди. Бунда ўтган йиллар тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда, газга тўйинган карбонатли жинслар коллекторлари учун мутлоқ ўтказувчанликнинг чегаравий қиймати 0,1 МД, нефтга тўйинган хиллари учун – 1 МД деб қабул қилинган. Шунини кўрсатиб ўтиш жоизки, изланган боғланишларни тузиш учун мавжуд материаллар миқдорининг чегараланганлиги туфайли, Култак конида бурғиланган излаш-қидирув кудуқлари бўйича олинган керн намуналарининг лабораторич таҳлиллари натижаларидан фойдаланилди.

Маълумотлардан кўринадики, газга тўйинган оҳактошларнинг очиқ ғоваклик чегаравий қиймати 4,3% ни, нефтга тўйинганлариники эса – 8% ни ташкил қилади. Санаб ўтилган коллекторли жинсларнинг қолдиқ-сувга тўйинганлик коэффициентларининг чегаравий қийматлари тегишли равишда 87 ва 60% ни ташкил этади.

Шундай қилиб, маҳсулдор XVa-1, XVa-2 горизонтлар жинслари учун қуйидаги чегаравий қийматлар қабул қилинади:

Параметрлар	XVa-1 + XVa-2	
	Газга тўйинган	Нефтга тўйинган
Ўтказувчанлик, МД	0,1	1
Очиқ ғоваклилик	4,3	8
Қолдиқ-сுவга тўйинганлик	87	60

Умуман XVa-1 ва XVa-2 горизонтлар кесимлари бўйича очиқ ғоваклилик 151 намунада аниқланди, улардан 24 намуна коллекторни, қолганлари – коллектор бўлмаган жинсларни тавсифлайди (1-жадвал). Ушбу горизонтлар жинсларининг очиқ ғоваклик коэффициентининг қийматлари 0,3 дан то 10% гача ўзгариб туради. Шу билан бирга, газга тўйинган коллекторлар учун улар 4,3-10% ни, нефтга тўйинган коллекторлар учун эса 8-10% ни ташкил этадилар. Мавжуд материаллар фақат газга тўйинган коллекторли жинсларнинг хусусиятларини тавсифлашга имкон беради. Уларнинг очиқ ғоваклик ўртача арифметик қиймати 6,4% га тенг (34 та намуна бўйича). Ушбу жинлар қолиқ-сувга тўйинганлик коэффициентининг 33 дан то 92% гача ўзгаради ва 75 намуна бўйича ўртача 69% ни ташкил қилади. Кесимнинг газга тўйинган қисмидаги жинсларнинг ўтказувчанлиги 76 намунада ўрганилган бўлиб, унинг қиймати МД нинг юзли улушларидан то 14,7 МД гача ўзгаради. Унинг чегаравий қиймати 0,1 МД ҳолида XVa-1 ва XVa-2 горизонтлар кесимларининг газлилик қисми бўйича ўртача 2,2 МД ни ташкил этади.

Петрофизик боғланишлар

Ўрганилаган майдонлардаги XVa-1 ва XVa-2 горизонтлар жинсларининг литологик-физик хоссаларини мажмуавий тадқиқотлари натижаларига кўра, $P_n=f(K_H)$ и $P_n=f(K_B)$ петрофизик боғланишлари ўрганилди, улардан фойдаланиш ГИС (ҚГТ) материалларининг миқдорий интерпретациясини етарлича ишончли даражада амалга оширишга имкон берди.

Ғоваклилик параметрининг P_n очиқ ғоваклиликка K_H боғлиқлиги XVa-1 ва XVa-2 горизонтлар жинслари учун тегишли равишда шундай кўринишга эга:

$$P_n=507D_2/K_n^{0,82} \text{ ва } P_n=591,6/K_n^{0,65}$$

Тўйиниш параметрининг (P_n) сувга тўйинганлик коэффициентига боғликлиги қуйидаги тенгламалар билан ифодаланади:

$$P_n=363,48/K_v^{1,17} \text{ ва } P_n=765,7/K_v^{1,31}$$

АДАБИЁТЛАР

1.Акрамова Н.М., Аллаяров Б.И., Закиров Р.Т., Закиров А.А. Мухутдинов Н.У., Халисматов И. Геохимия природных газов из отложений терригенных и карбонатных формаций Бухаро-Хивинского нефтегазоносного региона Узбекистана. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Volume 937, Papers., <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/937/4/042085>.

2.Тиллабоев М.Р.. Подсчет запасов нефти и газа месторождения Шимолий Акнаар в Республике Узбекистан. 2016.

3.Акрамова Н.М., Аллаяров Б.И., Абдурахманов Б.А., Кобилов Н.М..Геохимические особенности природных газов Бухара-Хивинского региона. Международной научной интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации» (вып. 65), 27 ноября 2020 г. (Украина).

4.Холисматов И., Закиров Р.Т., Махмудов Н. Нефтегазоносные комплексы: литология и природные резервуары (часть: природные резервуары). “Фан ва технологиялар” нашриёти, методик қўлланма. Тошкент. 2015й. 142 бет.

5. Газоконденсатные исследования разведочных скважин месторождения Шимолий Акназар. ОАО «УзЛИТИнефтьгаз», Ташкент, 2002

6. Инструкция по комплексному исследованию газовых и газоконденсатных пластов и скважин. М., Недра, 1980.

7. Методические рекомендации по комплексированию и этапности выполнения геофизических, гидродинамических и геохимических исследований нефтяных и нефтегазовых месторождений, РД 153 - 39.0 - 109 - 01, Москва, 2002.

8. Мусаев Х.Н., Муминджанов Т.И., Худойбердиев Х.Ф. Закономерности распространения микрокомпонентов в пластовых водах, сопутствующих нефтяным и газовым месторождениям Бухаро-Хивинского региона, Ташкент, Жур.Нефти и газа №2,2008

9.Ташходжаев Х.А. Методические руководства по гидродинамическим исследованиям и нефтяных объектов скважин, вскрывших продуктивные

отложения на нефть и газ в Республике Узбекистан, Ташкент, ОАО «Узбекгеофизика», 2002.

10.49. Пак С.А. Подсчет запасов нефти и газа месторождения Шода и Маржон в Республике Узбекистан. 2001.

ФИО авторов: *Кадилов Фарход Жуманазар угли* - магистрант Ташкентского государственного технического университета им. Ислама Каримова

Бахромов Абубакр Шокир угли - магистрант Ташкентского государственного технического университета им. Ислама Каримова

Название публикации: «О НЕФТЕГАЗОНОСНОСТИ НА ГАЗОКОНДЕНСАТНОЕ МЕСТОРОЖДЕНИЕ МУРОДТЕПА-АТАМУРАД»

Аннотация. В данной статье приведены расположения месторождения, формирование и скопление залежей, фильтрационно-емкостных и петрофизических свойствах пород-коллекторов терригенных горизонтов месторождения Муродтепа-Атамурад и выдачи объективных заключений для обоснования подсчетных параметров.

Ключевые слова: Чарджоуский ступень, Кандымский поднятия, залеж, резервуар, надсолевой комплекс, ГРП, пластовой воды, газонасыщенность, интервал, углеводород, терриген, газоконденсат, месторождения, горизонт.

В нефтегазогеологическом отношении газоконденсатное месторождение Муродтепа-Атамурад расположено в северо-западной части Чарджоуской ступени Кандымского поднятия Бухаро-Хивинской нефтегазоносной области (Нугманов А.Х.).

В прилегающих к исследуемому месторождению на площадях разведаны промышленные залежи углеводородов - Хаккуль, Северная Сюзьма и др.

Регионально продуктивной толщей Кандымского поднятия Бухаро-Хивинской нефтегазоносной области, являются отложения карбонатной и терригенной формации юры, к которой приурочены отмеченные выше промышленные залежи газа.

Формирование и скопление промышленных залежей углеводородов Кандымского поднятия обусловлено структурно-литологическими, тектоническими, фильтрационно-емкостными особенностями резервуара, соотношением коллекторов и перекрывающих их слабопроницаемых пород-покрышек, а также положением границ флюидоразделов.

Во вскрытых бурением надсолевых-мел-палеогеновых отложениях исследуемой территории, как и в юрской терригенной толще, наличие структурных ловушек, нефтегазонасыщенных коллекторов, а также промышленных нефтегазопроявлений не выявлено.

По данным бурения, надсолевой комплекс пород Кандым-ского поднятия, подстилается слабопроницаемой соляно-ангидритовой крышкой. Она выражена переслаиванием пачек ангидритов и солей, препятствующих скоплению вторичных залежей углеводородов из продуктивных горизонтов карбонатной формации юры, промышленные притоки углеводородов при бурении скважин в надсолевых отложениях не выявлены.

На площади Муродтепа-Атамурад геологоразведочными работами (данные комплекса ГИС и опробования) выявлена промышленная газоносность коллекторов XIX горизонта нижних терригенных отложений юры. Имеющийся объем кернового материала достаточен для получения достоверной информации о фильтрационно-емкостных и петрофизических свойствах пород-коллекторов терригенных горизонтов месторождения Муродтепа-Атамурад и выдачи объективных заключений для обоснования подсчетных параметров.

По имеющимся геологоразведочным данным до 1990 года месторождение Атамурад выделено как сложное геологическое линзообразное тело с литологическим замещением и составлен контур подсчета запасов УВ по данным ГРП. После 1990 года были проведены несколько ГРП региональных и локальных а также были пробурены 4 скважины Муродтепа, при интерпретации ГИС выяснилось, что неглубокий прогиб с северо-восточной стороны разделяющий месторождения Муродтепа и Атамурад отсутствует и месторождение Муродтепа представляет два купола одной структуры. Кроме этого ГИС данные скважины № 1 месторождения Атамурад и литолого-петрофизические свойства по керновым материалам подтверждают аналогичность этих двух месторождений, которые являются литолого-ограниченными, полу- линзообразными, сложными геологическими телами. В 2018 году по протольному решению ЦКЗ месторождения Муродтепа, Атамурад объединены и даны указания по подсчету запасов единого месторождения Муродтепа-Атамурад.

Первооткрывательницей месторождения является поисковая скважина №1 Атамурад, пробуренная в сводовой части купола структуры.

Испытано 5 объектов (6 интервалов) с XVIII горизонта получен приток газа с различными дебитами, опробован интервал 2794-2789 м (абс.отм. -2608-2603 м) дебит газа составил: $Q_{г-3,0}$ тыс.м³/сут, в интервале 2777- 2771 м (абс.отм. -2591-2585 м) дебит газа составил: $Q_{г^7}=28,7$ тыс.м³/сут, а в ($Q_{г^{10}}=48,1$ тыс.м³/сут, в интервале 2750-2737 м (абс.отм. -2564-2551 м) дебит газа составил: $Q_{г}=2,0$ тыс.м³/сут.

В скважине №2 Атамурад испытано 11 объектов (15 интервалов) с XVIII получен газ из интервала 2580-2747 м (абс.отм. -2276-2443 м) дебит газа составил: $Q_{г^9}=22,5$ тыс.м³/сут с пластовой водой.

В скважине №3 Атамурад, опробовано 2 объекта (2 интервала) в 1 интервале приток не получен, а во втором интервале получена смесь технической и пластовой воды с неопределенным дебитом. Видимо, неполучение притоков УВ связано с расположением скважины в синклинали литолого-фациального замещения.

В скважине №1 Муродтепа, опробовано 7 объектов (10 интервалов) в XV-2, XV-1a - горизонтах получены притоки газа не поддающиеся замеру. С XIX горизонта получен приток газа с различными дебитами, опробован интервал 2795-2790 м (абс.отм. - 2608-2603 м) дебит газа составил: $Q_{г}^{14}=102,0$ тыс.м³/сут, в интервале 2777-2772 м (абс.отм. -2590-2585 м) дебит газа составил: $Q_{г}^8=5,0$ тыс.м³/сут.

В скважине №2 Муродтепа, опробовано 6 объектов (8 интервалов) в 2 интервалах приток не получен, в остальных горизонтах получены техническая и пластовая вода с неопределенным дебитом. Видимо, неполучение притоков УВ связано с расположением скважины в синклинали литолого-фациального замещения,

В скважине №3 Муродтепа испытано 9 объектов (18 интервалов) с XV-1a получен газ из интервала 2139-2153 м (абс.отм. - 1955-1969 м.) дебит газа составил: $Q_{г}^6=5,2$ тыс.м³/сут с пластовой водой.

В скважине № 4 Муродтепа, опробовано 10 объектов (20 интервалов) в XV-3, XV-2, XV-1a - горизонтах получены притоки газа не поддающиеся замеру. С XIX - горизонта в интервале 2813-2806 м, (абс.отм. -2634-2627 м) получен приток газа дебитом: $Q_{г}^{11}=19,2$ тыс.м³/сут.

Стратиграфический диапазон газоносности месторождений Кандымского газонефтеносного района широк. Залежи УВ встречаются, начиная с XV до XIX горизонта. По своему типу залежи УВ относятся к пластово-сводовым.

Газонасыщенными в пределах залежи являются коллекторы в основном межгранулярного типа, с преобладающей поровой емкостью. Они размещены в средней терригенной юры в XVIII-5, XVIII-6, XIX-1, XIX-2 горизонтах.

Эффективные газонасыщенные толщины, коэффициенты газонасыщенности и пористости коллектора XVIII-5 горизонта составляют от 1,2 м; $K_{г}-0,71$; $K_{п}-0,111$ (скважина №1 Муродтепа) до 8,0 м; $K_{г}-0,68$; $K_{п}-0,163$ (скважина №2 Атамурад).

Эффективные газонасыщенные толщины, коэффициенты газонасыщенности и пористости коллектора XVIII-6 горизонта составляют от 2,0 м; $K_{г}-0,62$; $K_{п}-0,12$ (скважина №1 Муродтепа) до 10,4 м; $K_{г}-0,65$; $K_{п}-0,155$ (скважина №1 Атамурад).

Эффективные газонасыщенные толщины, коэффициенты газонасыщенности и пористости коллектора XIX-1 горизонта составляют от 1,8 м; $K_{г}-$

0,69; К_П-0,1 (скважина №1 Муродтепа) до 3,6 м; К_Г-0,76; К_П-0,172 (скважина №1 Атамурад).

Эффективные газонасыщенные толщины, коэффициенты газонасыщенности и пористости коллектора XIX-2 горизонта составляют от 2,6 м; К_Г-0,7062; К_П-0,132 (скважина №1 Атамурад) до 10,4 м; К_Г-0,7379; К_П-0,127 (скважина №1 Муродтепа).

Положение газоводяного контакта (ГВК) по горизонту терригенной юры подробно описаны в 5 разделе и для XVIII-5 горизонта принято на абсолютной отметке минус 2542 м, для XVIII-6 горизонта минус 2562 м, для XIX-I горизонта минус 2631 м, для XIX-2 горизонта минус 2618 м.

В целом положение ГВК не противоречит полученным притокам по XVIII-5, XVIII-6, XIX-1, XIX-2 горизонтам скважин №№ 1, 4 Муродтепа и №№ 1,2 Атамурад.

Размер газовых залежей по подсчётному плану равны:

- по XVIII-5 горизонту- длина 6,2 км, ширина 2,7 км, высота - 12,5 м;
- по XVIII-6 горизонту- длина 4,2 км, ширина 2,1 км, высота - 11,2 м;
- по XIX-1 горизонту- длина 4,3 км, ширина 3,8 км, высота - 46 м;
- по XIX-2 горизонту- длина 2,5 км, ширина 2,6 км, высота - 15 м.

По фазовому состоянию и основному составу углеводородных соединений месторождение газоконденсатное, по сложности строения сложное, по запасам мелкое, по генетическому типу залежи пластово- сводовое, литологически ограниченное.

Основная характеристика газоконденсатных залежей исследуемого месторождения приведены в текстовой таблице 3 и таблице 6.1.

Таблица 6.1

Характеристика залежи УВ месторождения Муродтепа-Атамурад

Горизонт	УВ	Глубина залегания залежи УВ, (абс.отм) м	Отметка ГВК, м	Размеры залежи			Предельные средние величины эффективной мощности, м	Литологическое замещение к общей структуре, %	Тип залежи
				Длина, км	Ширина, км	Высота, км			
XVIII-5	Газ	2542-2529,5	-2542	6,2	2,7	12,5	$\frac{1,6-6,2}{3,16}$	0	Пластово-сводовый, литологический ограниченный
XVIII-6	Газ	2562-2550,8	-2562	4,2	2,1	11,2	$\frac{1,6-6,2}{3,16}$	25	Пластово-сводовый, литологический ограниченный
XIX-1	Газ	2631-2586	-2631	4,3	3,8	45	$\frac{1,6-6,2}{3,16}$	60	Пластово-сводовый, литологический ограниченный
XIX-2	Газ	2618-2603	-2618	2,5	2,6	15	$\frac{1,6-6,2}{3,16}$	70	Пластово-сводовый, литологический ограниченный

ЛИТЕРАТУРА

1. Турсунова Т.М. Проекта поисков месторождений (залежей) нефти и газа на площади Муродтепа. ИГИРНИГМ.2015 г.
2. Технология автоматизированной обработки и интерпретации данных ГИС. GeoOffice Solver. М., 2004.
3. Подсчет запасов месторождения Муродтепа-Атамурад «ФондыАО «Узбекгеофизика».2019 г.
4. Акрамова Н.М., Аллаяров Б.И., Закиров Р.Т., Закиров А.А. Мухутдинов Н.У., Халисматов И. Геохимия природных газов из отложений терригенных и карбонатных формаций Бухаро-Хивинского нефтегазоносного региона Узбекистана. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Volume 937, Papers., <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/937/4/042085>.
5. Геофизические материалы к паспорту на структуру Муродтепа г.Бухара.2013 г.
6. Стасеиков В.В., Гутман И.С., Амелин И.Д., Бадьянов В.А. и др. «Подсчет запасов нефти, газа, конденсата и содержащихся в них компонентов». Справочник, М., Недра, 1989.

ФИО авторов: *Асатов Алишер Уктамович* - магистрант Ташкентского государственного технического университета им. Ислама Каримова

Назаров Сарвар Хусан угли - магистрант Ташкентского государственного технического университета им. Ислама Каримова

Название публикации: «РЕЗУЛЬТАТЫ ОБРАБОТКИ И ОБОБЩЕНИЯ ПРОМЫСЛОВО-ГЕОФИЗИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА МЕСТОРОЖДЕНИИ КИРККУЛОЧ»

Аннотация. *В статье приведены материалы по поисково-разведочным скважинам №№1-4 Кирккулоч, условия проведения комплекса ГИС, и о проведения комплексная обработка и интерпретация материалов ГИС.*

Ключевые слова: *МКЗ, БМК, газонасыщенности, удельный вес, ПС, ДС, ГК, GeoOffice Solver, коэффициента глинистости, интервал.*

Скважинные исследования в масштабе глубин 1:500 проводились по всему стволу скважин для решения геологических и геолого-технических задач.

Исследования в масштабе глубин 1:200 проводились в продуктивных отложениях верхней юры и были использованы для стратиграфического и литологического расчленения разрезов скважин, оценки глинистости пород, для определения основных подсчётных параметров коллекторов: коэффициентов пористости, газонасыщенности, эффективных толщин коллекторов, характера флюидонасыщения.

Промыслово-геофизические исследования проводились эталонированной и стандартизированной аппаратурой, согласно «Технической инструкции», а также инструкциям по эксплуатации каждого типа аппаратуры.

Исследования проводились в скважинах, заполненных глинистым буровым раствором со следующими параметрами: удельными сопротивлениями 0,025-0,1 омм; удельным весом 1,6-1,78 г/см³; вязкостью 60-75 сек.; водоотдачей 6-12 см³/30 мин.

Программой работ в глубоких параметрических, поисковых и разведочных скважинах предусмотрен следующий комплекс ГИС:

- в масштабе глубин 1:500 по всему стволу скважин: стандартный электрический каротаж, ПС, ДС, ГК, профилометрия, цементометрия, инклинометрия, термометрия;

- в интервале залегания целевых горизонтов в масштабе глубин 1:200: стандартный электрический каротаж, ПС, ДС, БК, ИК, ГК, НТК, АК, МКЗ, БМК, БКЗ.

По техническим причинам не выполнены следующие методы:

- МКЗ, БМК - в скважинах №№1-4;

- АК - в скважине №4.

Сведения о полноте комплексов ГИС приведены в таблице 1.

Таблица 1

Комплекс ГИС выполненный в глубоких поисково-разведочных скважинах

№ № п/п	Вид исследования	В масштабе глубин 1:500			В масштабе глубин 1:200			
		общий метраж	№№ скважин	выпол- ненный метраж	общий метраж	№№ скважин	выпол- ненный метраж	коэфф. выпол- нения
1	2	3	4	5	6	7	8	9
В необсаженном стволе								
1	Стандартный каротаж	16017	1,3,4	8610	466	1,2,3,4	356	0,76
2	Метод собственной поляризации (ПС)	16017	1,3,4	7677	466	4	116	0,25
3	Кавернометрия	16017	1,3,4	8610	466	1,2,3,4	432	0,93
4	Инклинометрия с шагом 25м	16017	3,4	7186	-	-	-	-
5	Боковой каротаж (БК)	16017	3,4	1910	466	1,2,3,4	432	0,93
6	Нейтронный гамма каротаж (НТК)	16017	1,3,4	7062	466	1,2,3,4	432	0,93
7	Метод естественного гамма-излучения (ГК)	16017	1,3,4	7062	466	1,2,3,4	432	0,93
8	Акустический каротаж (АК)	-	1	1344	466	1	80	ОД
9	Индукционный каротаж (ИК)	-	-	-	466	1	80	од
10	Термометрия с комплексом ГИС	-	-	-	466	4	116	0,25
11	Профилиметрия	16017	3,4	7400	-	-	-	-
12	Контроль качества цементажа (АКЦ)	16017	2,3,4	7480	-	-	-	-
13	Термометрия (ОЦК)	16017	3	747	-	-	-	-
14	Прихватометрия	16017	2	1400				-
15	Боковое каротажное Зондирование (БКЗ)	-	-	-	466	4	112	0,24

Качество и информативность первичных материалов определялись согласно технической инструкции [57], а также с помощью методических приемов, приведенных в текстовом приложении 7.

Глубины исходных кривых корректировались по башмаку технической колонны.

Неинформативными для карбонатных отложений являются следующие кривые:

- ПС по всем скважинам из-за слабой дифференциации кривых, техническая инструкция [57, глава I, §1];

- БКЗ из-за неоднородности и недостаточной мощности пластов - коллекторов для построения законченных кривых зондирования [57, глава II, §9].

Низким качеством оценены следующие методы:

- ИК в скважинах №1-4 Кирккулоч из-за неправильной установки «о» записи использовался только на качественном уровне;

- АК в скважинах №№2, 3 Кирккулоч из-за срывов кривой, не связанных с литологией разреза.

Комплексная обработка и интерпретация материалов ГИС проводилась в автоматическом варианте с использованием программного обеспечения системы GeoOffice Solver.

Определение удельных сопротивлений пород производилось по данным БК.

При обработке были использованы палетки:

$$Lg \rho_k / \rho_c = f[Lg(\rho_k / \rho_c), dc],$$

где ρ_k - кажущееся замеренное сопротивление;

ρ_c - сопротивление бурового раствора по данным резистивиметрии;

dc - фактический диаметр скважины.

Определение коэффициента глинистости пород осуществлялось по Данным ГК, при этом были использованы зависимости:

$$K_{г\Gamma 0,6} = i; \quad i = \frac{J_i - J_{min}}{J_{max} - J_{min}},$$

где J_i - замеренная величина естественной гамма-активности;

J_{min} - фоновое значение кривой естественной гамма-активности для чистых, неглинистых известняков;

J_{max} - показания ГК в глинах, из опыта работ $J_{max} \sim J_{min} + 12$ мкР/час в глинах терригенной юры.

Определение пористости по НГК осуществлялось с корректировкой за инерционность аппаратуры, просчет импульсов, фон естественной радиоактивности пород, фактический диаметр скважины.

Программой использовались палетки для показаний в условных единицах:

$$YE = f(Lg K_{общ}, dc).$$

Масштабы кривых контролировались по опорному пласту нижних ангидритов, являющихся региональным репером со стабильными нейтронными характеристиками (для прибора СП-62: $JHГК=5,55$ УЕ при номинальном диаметре $d_H=0,19$ м).

Значения $K_{\text{побщ.}}$ исправлялись за содержание глинистого материала по зависимости: $K_{\text{пНГК}} = K_{\text{побщ.}} - \omega_{\text{огл}} \times K_{\text{гл}}$, где $\omega_{\text{огл}} = 0,3$ - среднестатистическая величина водородосодержания глин, по скважинам, вскрывшим отложения терригенной юры в данном регионе.

Оценка коэффициента пористости по акустическому каротажу, с поправкой за глинистость пород, производилась по формуле «среднего времени»:

$$K_{\text{п}} = \frac{\Delta T - \Delta T_{\text{ск}} - (\Delta T_{\text{гл}} - \Delta T_{\text{ск}}) \cdot K_{\text{гл}}}{\Delta T_{\text{ж}} - \Delta T_{\text{ск}}},$$

где $\Delta T_{\text{ск}}$ (известняков) = 150 мкс/м;

$\Delta T_{\text{гл}} = 300$ мкс/м, среднестатистическая величина для глин терригенной юры;

$\Delta T_{\text{ж}} = 600$ мкс/м.

Масштабы кривых АК корректировались по пласту ангидритов ($\Delta T=163-167$ мкс/м), а также по показаниям в свободной колонне ($\Delta T=183$ мкс/м).

При определении коэффициента газонасыщенности были использованы петрофизические зависимости, построенные по лабораторным анализам керна:

$$R_{\text{п}} = K_{\text{п}}^{\frac{1}{1,73}} \quad R_{\text{н}} = K_{\text{п}}^{\frac{1}{1}}.$$

Удельное сопротивление пластовых вод принято по данным химических анализов $\rho_{\text{в}}=0,021$ омм.

В продуктивных отложениях XV, XV-ПР горизонтов выделяются порово-трещинные коллекторы с преобладанием поровой составляющей.

Выделение эффективных толщин коллекторов осуществлялось по следующим критериям:

сужению диаметра скважины, относительно плотных, непроницаемых пород;

отрицательным аномалиям на кривых сопротивлений;

минимальным показаниям на кривых ГК;

граничным значениям открытой пористости по данным керна для газонасыщенных коллекторов $K_{пгр} \geq 0,05$.

Результаты обработки и интерпретации данных ГИС. Оценка коэффициента глинистости пород осуществлялась по кривым ГК.

Определение коэффициентов пористости производилось по данным НТК и АК в скважине №1 Кирккулоч, по данным НГК в скважинах №№2-4 Кирккулоч, газонасыщенности по БК.

Положение газоводяного контакта (ГВК) принято по результатам обработки данных ГИС и испытания скважин.

Положение ГВК принято по скважинам №№2, 4 Кирккулоч по подошве последних газонасыщенных коллекторов на глубине 3881 м и 3882 м, соответственно (абсолютная отметка - 3566 м), что не противоречит результатам опробования в скважине №1 Кирккулоч в интервале 3841-3837м, где получен приток газа дебитом 156,4 тыс.м³/сут, в скважине № 2 Кирккулоч в интервалах 3866-3860 м и 3853-3847 м (совместно), где получен приток газа дебитом 5,0 тыс.м³/сут и в скважине №4 Кирккулоч в интервале 3787-3825 м, где получен приток газа дебитом 29,75 тыс.м³/сут.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Рахманов У.Р. Подсчет запасов углеводородов месторождения Кирккулоч. Отчёт опытно-методической партии (подсчета запасов) 2017 г.г. АО "Узбекгеофизика".

2.Турсунова Т.М. и др. Проект разведки газоконденсатного месторождения Кирккулоч. 1995. АО «ИГИРНИГМ».

3.Паспорт на структуру «Кирккулоч», подготовленную к глубокому поисково-разведочному бурению. Яккабаг. 1995.

4.Турсунова Т.М. и др. Проект разведки газоконденсатного месторождения Кирккулоч. 1995. АО «ИГИРНИГМ».

5. Каршиев О.А. «Оперативный подсчет и пересчет запасов нефти, газа и конденсата по вновь открытым и находящимся в разведке месторождениям АК

«Узгеобурнефтегаз», ведение балансов запасов нефти, газа и конденсата за период с 01.01.2015г. по 31.12.2015г.» АО «ИГИРНИГМ, 2016

6. Акрамова Н.М., Аллаяров Б.И., Закиров Р.Т., Закиров А.А. Мухутдинов Н.У., Халисматов И. Геохимия природных газов из отложений терригенных и карбонатных формаций Бухаро-Хивинского нефтегазоносного региона Узбекистана. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Volume 937, Papers., <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/937/4/042085>.

7. Хайитов О.Г., Умирзоков А.А. Анализ геолого-геофизический изученности юго-восточной части Бухаро-Хивинского региона// S pecialized and multidisciplinary scientific researches:Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 6).

ФИО автора: *Сарсенбаева Айжамал Тимуровна*- ученица 11-класса

Специализированная школа-интернат изобразительного и прикладного искусства г.Нукус, Узбекистан

Название публикации: «НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОСТЮМ ЭТО БЕСЦЕННОЕ НЕОТЪЕМЛЕМОЕ ДОСТОЯНИЕ КУЛЬТУРЫ НАРОДА, НАКОПЛЕННОЕ ВЕКАМИ»

Национальное искусство всегда имело огромное значение в течение всего исторического прошлого. В нем всегда отражалось история, культура народа. С обретением независимости Республики начался процесс возрождения традиционного национального искусства из таких видов как вышивка, ковроткачество и т.д.

Внимание к культурному наследию наших предков развивалось в конце XVIII – начало XIX веков. Если мы посмотрим на наше национальное наследие, мы увидим наше прошлое как отражение образа жизни наших предков. Одним из таких наследий являются национальные костюмы каракалпаков.

Национальный костюм, в котором с наибольшей полнотой воплотились богатейшие традиции каракалпакского декоративно – прикладного искусства, является выразителем эстетических представлений народа, обеспечивает передачу из поколения в поколение духовного исторического опыта. Каракалпакский костюм имеет самобытные и неповторимые черты. С тем же началом каракалпакская женская одежда пользуется популярностью, благодаря богатой цветной гамме вышивки. С вышивкой связан огромный мир орнаментальных образов, веками складывавшийся художественный и эстетический опыт народа. Поэтому в настоящее время существует потребность в возрождении и развитии искусства вышивки с применением народных традиций.

Каракалпакская национальная одежда сохранила в себе архаические черты. Она передает специфику каракалпакского народа, отражает культуру, духовность и историю. Каракалпакские национальные костюмы очень яркие, красивые, удобные, неповторимые и являются частью богатых культурных традиций и образа жизни народа. В городах уже редко можно встретить людей в национальной одежде, сегодня ее надевают на традиционные праздничные мероприятия, но в сельской местности она все еще служит частью как повседневного, так и выходного наряда.

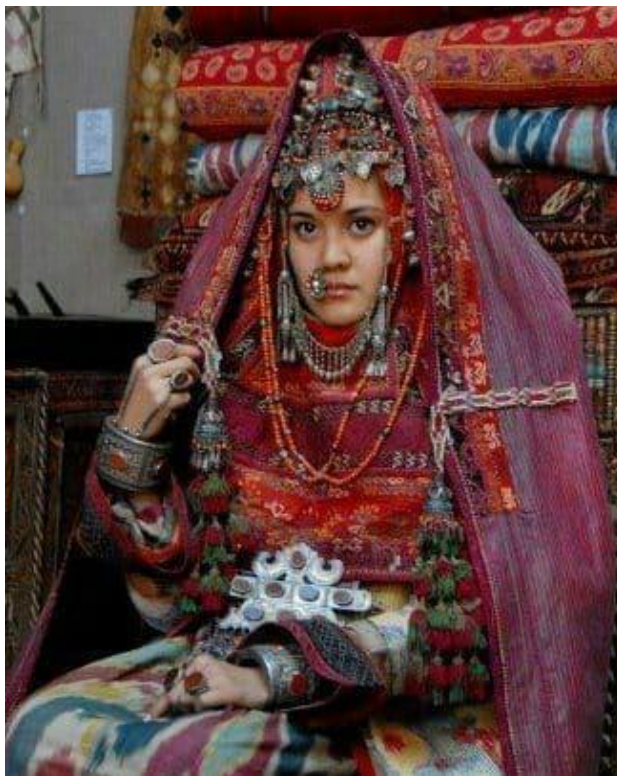
Каракалпакская женская одежда: рубаха-платье (койлек), камзол, безрукавка (женсиз), халат, головные уборы (киймешек, саукеле, тюбетейка,). Правилами кройки и шитья владели все каракалпачки. Наиболее богат и красочен был костюм молодых женщин, которые предпочитали красные ткани. Пожилые женщины носили одежду из белых и темных тканей. Весь ансамбль женского костюма отличался спокойствием и сдержанной красотой. Традиционный женский костюм сливался с человеком, идеально соответствуя его душевному складу, характеру, занятиям и жизненному пространству. Сложный комплекс традиционного костюма соединял в себе пользу, красоту и духовное начало.

Удивительной красотой и совершенством обладает старинное платье **Кок Койлек** (халкалы койлек, кестели койлек) со сплошной богатой орнаментацией на груди. Шился кок койлек из синей домотканой материи. Покрой свободный, прямой, без швов в плечах. Боковины с небольшими разрезами внизу воротник высокий, стоячий, на груди вертикальный разрез для ворот. Рукава широкие и длинные с ластовицами. Перед платья почти сплошь вышит разноцветными шелковыми нитками. Узор геометрический, расположен косыми рядами и составлен из ромбов с роговидными отростками на вертикальных углах. Ниже расположены “ свешивающийся ” стилизованные изображения, которые носят название *сырга нагыс* _напоминают серьги. Орнаментация кок койлека носит общее название **сауыт нагыс** – узор кольчуги. Это дает основание предполагать, что в украшении кок койлека нашли отклик традиции наряда воительниц сако-массагетских племен, воспетых в каракалпакском народном эпосе “Кырк кыз”. Ряды орнаментальных полос из ромбовидных фигур на груди отдаленно напоминают панцирь, кольчугу. К тому же **кок койлек не** имеет аналогии у других родственных народов.

Смысловым и эстетическим центром женского костюма был нарядный головной убор **саукеле** с разнообразной орнаментацией. Каракалпакский **саукеле** представляет собой мягкую круглую шапочку-ушанку из войлока, покрытую красным сукном и разнообразно украшенную кораллами и другими камнями. Ряды коралловых бус сплошь закрывали отдельные участки убора. Сзади головной убор имел спускающуюся на шею лопасть, из под которой ниспадала ниже талии, а иногда до колен узкая вышитая полоса ткани *халака*. Наушники украшены кораллами, нанизанными на шелковые нити, вшитые густыми рядами на две узкие фигурные полосы из красного сукна, расположенные параллельно друг-другу (одна-по краю наушников, вторая - чуть отступая от него). Между кораллами нашиты разнообразной формы небольшие

металлические бляшки, украшенные кораллом и другими камнями (по бокам *кыраны*, на лобной части *жыга* и др).

Изучая традиционную одежду, мы изучаем нашу древнюю историю. Одежда указывала на социальный статус женщины. В женской одежде ярко выражена национальная особенность и драгоценное наследие народа. И нам надо сохранить нашу драгоценную традицию и усовершенствовать национальную одежду каракалпаков и изменив их дизайн внести как современную одежду повседневной жизни, чтобы национальную одежду могли носить не только по праздникам и повседневной жизни. Таким образом нам надо внести новшество в развитие дизайна и моды в одежде

Литературы: «Каракалпакская народная вышивка» автор А.Алламуратов Издательство «Каракалпакстан»Нукус -1977 г.

Журнал «Мирас» Издательство «Каракалпакстан» Нукус-2000г

ФИО автора: *Jo'rayev Jamol,*

JDPI magistranti. Jizzax, Uzbekiston

Название публикации: «MA'NAVIY RIVOJLANISH QONUNLARI VA AKSIOLOGIK XUSUSIYATLARI»

Аннотация.

В данной статье проводится системный анализ закономерностей духовного развития и его аксиологических особенностей. При этом предпринята попытка раскрыть сущность предмета на примере различных ценностей и мировоззрений в жизни общества.

Ключевые слова.

Духовность, право, образование, ценность, мировоззрение, духовный рост, образование, цивилизация.

Annotation.

This article provides a systematic analysis of the laws of spiritual development and its axiological features. At the same time, an attempt has been made to reveal the essence of the subject through the example of different values and ideologies in the life of society.

Keywords.

Spirituality, law, education, value, ideology, spiritual growth, education, civilization.

Falsafada qadriyatlarning jamiyat hayoti va taraqqiyotida tutgan o'rni masalasida ontologiya, gnoseologiya va etika nuqtai nazaridan qarab o'rganishga urinishlar bo'lgan. Qadimgi hind falsafasida, ayniqsa «Veda»larda inson qadriyatiga alohida e'tibor qaratilganini ko'ramiz. Qadimgi dunyo falsafiy merosida bunday misollar ko'p. Chunonchi qadriyatlarning jamiyatni boshqarishdagi o'rni «Avesto»da ham alohida takidlangan. Unda ezgu amal, ezgu so'z va ezgu fikr inson qadriyatining asosini tashkil etadi deyilgan. Darhaqiqat, har qanday jamiyat taraqqiyoti ham inqirozi ham ma'naviy qadriyatlarga munosabatga bog'liq.

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab bag'rikenglik va insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, millatlararo va konfessiyalararo hamjihatlikni, jamiyatda fuqarolar totuvligini mustahkamlash, barcha fuqarolarga millati va diniy e'tiqodidan qat'i nazar, teng huquq va imkoniyatlar yaratish, yosh avlodni vatanparvarlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash

O'zbekistonda davlat siyosatining muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan[1.101].

Dunyoda ma'naviy va ma'rifiy omillar rivoji asrlar davomida ijtimoiy ongni shakllantirish, xalq dunyoqarashini takomillashtirish, davlat taraqqiyoti, jamiyatda tinchlik va barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynab kelgan tadrijiy jarayon hisoblanadi. Ma'naviyatsiz va ma'rifatsiz jamiyat o'z ma'no-mohiyatini yo'qotadi, taraqqiyot yo'lini topa olmaydi. Faqat ma'naviyati yuksak, ijtimoiy ongi yuqori, milliy g'oyasiga ishonchi mustahkam bo'lgan jamiyatgina yetuklik kasb etib, rivojlanish sari qadam tashlaydi. Butun dunyo mamlakatlarining aksariyatida ushbu jabhadagi o'zgarish va yangilanishlarga urg'u berilayotgani, bu borada ko'plab ilmiy ishlar olib borilayotganining asl sababi ham ana shunda. Jahonda ma'naviy va ma'rifiy sohalarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarga muhim ahamiyat qaratilmoqda. Zero jamiyat a'zolarining ijtimoiy ongi, tafakkuri, ma'naviyati o'z-o'zidan takomil topmaydi va u amalga oshiriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlar samarasi, jamiyat a'zolari ongida yaxlit milliy g'oyaning, manfaatlar uyg'unligining shakllanishi tufayli sodir bo'ladi. Shu jihatdan ham mazkur sohadagi ilmiy tadqiqotlarda inson ongi va axloqi, uning ma'naviy qiyofasini boyitish, shaxs va jamiyat uyg'unligining davlat va jamiyat barqarorligi bilan uzviy bog'liqligi masalalariga ustuvor darajada e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasida mustaqillikning dastlabki kunlardan oq, ayniqsa, Yangi O'zbekistonni barpo etish jarayonida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni azaliy milliy qadriyatlarimiz, boy ma'naviy-ma'rifiy boyligimiz, dunyo tamadduniga ulkan hissa qo'shgan tariximiz, milliy o'zligimiz va zamonaviylikni mujassamlashtirish asosida amalga oshirishga bu jarayonda yoshlar tarbiyasi va ma'naviy-ma'rifiy sohadagi ishlarni yangi bosqichga ko'tarishga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Albatta, biz mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash bo'yicha katta ishlarni amalga oshirmoqdamiz. Ammo xolisona tan olib aytadigan bo'lsak, bugungi kunda butun dunyoda aholining, birinchi navbatda, yoshlarning ongi va qalbini egallash uchun qanday keskin kurash borayotganini, diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, «ommaviy madaniyat» kabi tahdidlar kuchayayotganini hisobga oladigan bo'lsak, farzandlarimiz tarbiyasi, ma'naviy-ma'rifiy sohadagi ishlarimizni bir zum ham susaytirmasdan, aksincha, ularni yangi bosqichga ko'tarishimiz zarur"[2.15] .

Aytish mumkinki, ma'naviyat nafaqat mamlakatimizning ko'p ming yillik tarixi, ijtimoiy taraqqiyotning barcha jabhalariga bevosita ta'sir ko'rsatgan, ayni chog'da xalqimiz mentaliteti ham ma'naviy qadriyatlar asosida shakllangan va sharq stivilizastiyasi bevosita ma'naviyat ilm-fan, axloq, ruhiy poklik asosida yuzaga kelgan. Xuddi shu jihatdan ham Sharq insoniyat taraqqiyotiga jahon stivilizastiyasiga o'ziga xos madaniyat va ma'rifat olib kirgan. Qadriyatlar muayyan millat va xalqlarning shohli va musibatli o'tmish, tarixiy- madaniy

tajribalari, saboqlari, surur va baxtiyor damlarning ifodasi sifatida namoyon bo'lsa, urf- odatlar, rasm- rusumlar va marosimlar turmush tarzining shakliy ko'rinishlari sifatida xalq hayotining ma'naviy-axloqiy negizlarini tashkil etadi. Qadriyatlar hamisha muayyan faoliyatlar tarzida namoyon bo'lib, kishilarning voqelikka bo'lgan munosabatlari mazmunini ifoda etadi hamda ularning fe'l-atvorlari, sa'yi-harakatlari yo'nalishlarini belgilaydi.

O'z navbatida, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning – “Mamlakatimizda yashovchi turli millat va elatlar vakillarining o'ziga xos milliy an'analari, urf-odatlar va rasm-rusumlarini asrab-avaylash va rivojlantirishga ko'maklashish; xorijiy mamlakatlarda davlatimizning tinchliksevar siyosati, demokratik huquqiy davlat, kuchli fuqarolik jamiyati qurish borasida O'zbekistonning maqsad va vazifalarini, shuningdek, bugungi kunda mamlakat hayotining barcha sohalarida erishilayotgan muvaffaqiyatlarni keng targ'ib qilish; millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini yanada rivojlantirish va uyg'unlashtirishga bag'ishlangan ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil qilishda ko'maklashish va bevosita qatnashish”[3.101] kabi pragmatik vazifalar yanada takomillashtirilib, aniq siyosiy vazifalar belgilab berildi.

Afsuski, hali oramizda milliy g'oyaning, ma'naviyatning mohiyatini to'liq anglab yetmaganlar, ma'naviyat kerakmi-yo'qmi deb yurganlar ham yo'q emas. Milliy g'oya deganda eski sovet mafkurasini tasavvur qilib, labiga uchiq toshayotganlar ham yo'q emas. Bu ham haqiqat. Lekin agar mafkura odamiy bo'lsa, insonning huquq va erkinliklarini, uning qadr-qimmatini ulug'lashga xizmat qilsa, nima uchun undan qo'rqishimiz kerak?

Hamma harakatlarimizning asosi – xalqimizni rozi qilish. Shu munosabat bilan ta'kidlab aytmogchiman, biz yaratayotgan Yangi O'zbekistonning mafkurasini – ezgulik, odamiylik, gumanizm g'oyasi bo'ladi.

Biz mafkura deganda avvalo fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Albatta, bu yuksak g'oyalar osmondan tushmagan. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan»[4.20], – dedi Shavkat Mirziyoyev 2021 yil 19 yanvar kungi selektorda.

Ma'naviy yuksalishga jamiyat rivojlanishining umumiy qonunlari ta'sir ko'rsatadi, ma'naviyatda ular o'ziga xos tarzda voqye bo'ladi. Jamiyat rivojlanishidan avvalo universal, dialektik qonunlar asosida kechadi. Bular qarama-qarshiliklar birligi va kurashi, miqdor o'zgarishlarning sifat o'zgarishlariga o'tishi va inkorni inkor qonunlaridir. Ular jamiyat hayotida, jumladan ma'naviy hayotda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Masalan, jamiyatda savodli, o'qimishli kishilarning ko'payishi, aholi tarkibida sezilarli miqdorni tashkil etish ijtimoiy ishlab chiqarishni, yangi texnologiyalar bilan boyitib, xalq turmush tarzi, dunyoqarashi va ma'naviy madaniyati, ilm-fani, adabiyoti va san'ati rivojlanishini yangi sifat bosqichiga ko'taradi. Aholining yoppa savodxon bo'lishi yana yangi sifatga olib keladi. XIX asr boshlariga nisbatan

XX asr boshlarida o'zbeklar orasida savodli va o'qimishli kishilar soni sezilarli ko'paydi. Natijada jadid ma'rifatparvarligi shakllandi, milliy matbuot, teatr adabiyotda dramaturgiya, roman, qissa janrlari va h.k. shakllandi. Jadidchilik harakatining vujudga kelishiga sabab mustamlakachilikdan qutilishga urinish bo'lsa, uning ma'naviy-intellektual negizi va harakatlantiruvchi kuchi xalqning o'zligini anglashi, savodxonligining yuqoriligi edi. Milliy ma'naviyatimiz XX asr boshlarida yangi sifat kasb etdi. XXI boshlarida mustaqillik va xalqimizning yalpi savodxonligi sharoitida milliy o'zlikni anglash darajasi milliy va ma'naviyatimiz yana yangi sifatlarga ko'tarildi.

Dialektikaning boshqa qonunlari bo'yicha ham tarli-tuman misollar keltirish mumkin. Masalan, sovet davrida milliy ma'naviyatlardan diniy qarashlar va diniy madaniyatni siqib chiqarishga ko'p urinildi. Diniy qadriyalar inkor qilindi. Sovet davrigacha milliy ma'naviyatda diniy qadriyatlar katta o'rin tutgan edi. Mustaqillik tufayli endi sovet davri ma'naviyati inkor inkorni inkor qilindi. Lekin sovet davrigacha va sovet davridagi milliy ma'naviyatimizning yaxshi jihatlari sintez qilindi. Bu diniy bag'rikenglikda ham o'z ifodasini topdi. Taraqqitning dialektik qonunlaridan tashqari boshqa universal qonunlari ham bor. Narsa, predmet, hodisa va jarayonlarning oddiylikdan (soddalikdan) murakkablikka qarab rivoojlanishi, vorisiylik qonuni va h.k. ular ham o'ziga xos tarzda jamiyat va ma'naviyat rivojlanishida yuzaga chiqadi. Masalan, ibtidoiy jamiyat va uning ma'naviyati quldorlik jamiyati va uning ma'naviyatiga nisbatan tuzilmasi va mazmuniga ko'ra ancha qashshoq, oddiy, sodda va jo'n. O'z navbatida quldorlik jamiyati va ma'naviyati feodal jamiyat va uning ma'naviyatiga nisbatan xuddi shunday. Jamiyat rivojlangani sayin uning tuzilmalari, institutlari, madaniyati, ma'naviyati rang-baranglashib, murakkablashib boyib borgan.

Vorisiylik qonuni umumtaraqqiyot qonunidir. Aslida uni yuqorida qayd etilgan dialektika qonunlarining o'ziga xos tarzda ko'rinishlaridir, deya talqin qilish mumkin. Jonli organizmlarda irsiyat belgilarining saqlanishi, materiya va energiyaning yo'q bo'lib ketmasdan, bir turdan (shakldan) ikkinchi turga aylanishi tabiatdagi vorisiylik bo'lsa, avlodlarning bir biridan o'rganishi, har bir avlodning insoniyat shu paytgacha erishgan barcha yutuqlarni tayyor holda qabul qilib olishi, qaytadan g'ildirakni kashf etmasligi, mavjud yutuqlarni boyitishga o'z hissasini qo'shishi vorisiylik qonunining jamiyat hayotida va ma'naviyatida yuzaga chiqishidir.

Yuqoridagilardan tashqari, jamiyatning faqat o'ziga xos iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy va boshqa qonunlari bor. Ular ham ma'naviyatda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Masalan, iqtisodiy raqobat odamlarning ongiga tafakkuriga, kayfiyatiga, jamiyatga munosabatida, o'zaro aloqalarga kuchli ta'sir ko'rsatadi, turli g'oyalarni, ular o'rtasida bahs va kurashlarni, o'zaro munosabatlarni tartibga soluvchi me'yorlarni shakllantiradi. Jamiyat a'zolari iqtisodiy, siyosiy, boshqa ijtimoiy manfaatlaridan kelib chiqib turli partiyalar, uyushmalar, tashkilotlar tuzadi va h.k.

Albatta, jamiyat taraqqiyotining umumiy qonunlaridan tashqari, ma'naviyatning faqat o'ziga xos bo'lgan qonunlar ham bor. Biz ma'naviy yuksalishning xususiyatlarini hisobga olib uning quyidagi qonunlarini alohida ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

1. Jamiyat taraqqiyoti jarayonida ma'naviy ehtiyojlarning muttasil o'sib borish qonuni;

2. Ma'naviyat rivojlanishining umumtamadduniy (sivilizatsion) taraqqiyot darajasiga bog'liqlik qonuni;

3. Ma'naviyat rivojlanishining ilmiy-falsafiy, diniy, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, estetik, axloqiy ong va munosabatlar rivojlanish darajasiga bog'liqlik qonuni.

Insonning birlamchi moddiy ehtiyojlarining qondirilishi unda ruhoniylar, ma'naviy ehtiyojlarni o'yg'otadi. Qorni to'q, xavf-xatardan xoli inson qo'shiq aytgisi, raqsga tushgisi, xursandchilik qilgisi, biror narsa o'ylab topgisi, yaratgisi keladi. O'z navbatida mazkur ehtiyojlarning qondirilishi, ularning yanada sifatliroq, yanada mukammalroq, yanada mazmunliroq bo'lishiga nisbatan yangi ehtiyoj tug'diradi. Inson ehtiyojlari, jumladan ma'naviy ehtiyojlari uzluksiz yuksaladigan mavjudotdir. Bu ijtimoiy taraqqiyot, jumladan ma'naviyat rivojlanishi qonunidir. Hayvonot olamida biologik ehtiyojlardan tashqari ehtiyojlar deyarli yo'q. Ayrim qushlar va hayvonlarning «ishqiy» o'yinlari, juft bo'lib yashashini biologik ehtiyoj doirasidan chiqadi, deyishga asos yo'q. Hayvonot olamida ehtiyojlar yuksalmaydi, faqat o'zgaradi, natijada biologik organizm tabiatga moslashadi, xolos. Birinchi mavzuda ta'kidlanganidek, insonda esa ehtiyojlar muttasil yuksaladi: moddiylari ham, ma'naviylari ham. Insonda bir ehtiyojning qondirilishi undan yuksakroq bo'lgan yangi ehtiyojlarni tug'diradi,

Yanada mukammalroq, yaxshiroq, go'zalroq buyumni yoki san'at asarini yaratishga intilish, yanada chuqurroq va kengroq, aniqroq bilimni egallashga, yanada mukammalroq texnik asbob-uskunalarni, kompyuterlarni, mashinalar, mexanizmlar va texnologiyalarni ixtiro etishga harakat, turmush darajasini yanada ko'tarish va farovon qilishga urinish insonning asl insoniy xususiyatidir, ob'ektiv ravishda tug'iladigan ijtimoiy ehtiyojdir. Inson harch bir vaqt o'zining holati bilan qoniqmaydi (gap alohida shaxsning maishiy ahvoli, mansabi va sh.k. haqida emas, insoniyatning tarixiy jarayondagi ahvoli haqida ketmoqda), u doimo o'z mavjudlik holatini takomillashtirishga harakat qiladi. Hayvonda takomillashish mo'ljali yo'q. U o'z mavjudlik holatini anglay olmaydi, uni takomillashtirishga harakat qilmaydi.

Ijtimoiy taraqqiyot asosida mavjud holat bilan qoniqmaslik yotadi. Vujudga kelgan qiyinchiliklarni yengish, yangi kuch, g'ayrat to'plash uchun, rivojlanish zaminini tayyorlash uchun insonga iroda - ongli tanlash, chidam, sabr-toqat kerak. Sabru toqatni o'z ijtimoiy holatidan qoniqish bilan chalkashtirmaslik kerak. Sabru toqat rivojlanish jarayonining diskret va vaqtinchalik shakli, mukammallikka intilish, ehtiyojlar yuksalishi esa doimiy holatidir.

O‘z ijtimoiy holati, erishgan darajasi bilan qoniqmaslik tufayli yangi ehtiyojlarning tug‘ilishi ijtimoiy taraqqiyotning, shu jumladan ma'naviy rivojlanishning asosida yotadi. O‘z holati va erishgan darajasi bilan qoniqish yangi, yanada yuksakroq ehtiyojlarni vujudga keltirmaydi, natijada ma'naviyatda turg‘unlikni keltirib chiqaradi. Sog‘lom moddiy ehtiyojlar yuksalmas ekan, oqibatda ma'naviy ehtiyojlar ham yuksalmaydi. Insonning erkinlikka, adolatga, mehr-muhabbatga, go‘zallikka, kamolotga intilishi, o‘z qobiliyatlarini voqye qilishga, ijod qilishga urinishlari uning ma'naviy ehtiyojlaridir.

Lekin ehtiyojlarni mavhum baholash yaramaydi. Ehtiyojlar sog‘lom yoki nosog‘lom bo‘lishi mumkin. Insonning erkin kamolotiga xizmat qiladigan, undagi ijobiy qobiliyatlarni, fazilatlarni boyitadigan, rivojlantiradigan ehtiyojlar sog‘lom ehtiyojlardir. Aksincha, nafsning kuchayishiga, molparastlikka, shahvatparastlikka, mansabparastlikka, insondagi salbiy qobiliyatlarning kuchayishiga xizmat qiladigan ehtiyojlar nosog‘lom ehtiyojlardir. Ular inson ma'naviyatining qashshoqlanishiga, uning o‘z nafs va hirsining quliga aylanib, shaxsning yemirilishiga olib keladi. Insonda sog‘lom ehtiyojlarning shakllanishiga, o‘z shaxsi bilan ixtilofga bordirmasdan, uning asl insoniy mavjudligini ta'minlashga xizmat qiladigan aqliy va hissiy muhit, falsafiy, axloqiy, ilmiy, diniy, badiiy va boshqa madaniy qadriyatlar, me'yorlar, ideallar hamda ijodiy faoliyatning o‘zaro mushtarakligi – shaxs ma'naviyatidir.

Адабиётлар.

1. “Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni // “Xalq so‘zi”, 2017 yil 23 may. 101 (6795)
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent. O‘zbekiston. 2018. – B.15.
3. “Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 19 may, PF-5046-son Farmoni // “Xalq so‘zi”, 2017 yil 23 may. 101 (6795)
4. <https://kun.uz/news/2021/01/20/prezident-manaviyat-kerakmi-yoqmi-debyurganlar-ham-yoq-emas>

ФИО автора: *Bayniyazova Perida*

Хо`jayli tumani 32-sonli umumta`lim maktabi tarix fani o`qituvchisi

Название публикации: «TARIX FANINI O'QITISHDA INNOVATION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada interfaol metodlar orqali tarix darslarini tashkil etishda fanlararo aloqadorlikni yo`lga qo'yish, o'quvchilar dunyoqarashi hamda ularning muayyan ko'nikma va malakalarini shakllantirishda o'yinlardan unumli foydalanish tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik mahorat, komil inson, fanlararo aloqadorlik.

Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, iqtidorli, qobiliyatli o'quvchilarni tarbiyalash, ularni bilim va ko'nikmalarini shakllantirish biz o'qituvchilar oldida turgan eng muhim vazifa hisoblanadi. Maktab ta'limida fanlararo aloqadorlikni yo`lga qo'yish fan va jamiyat hayotida bugungi kunda sodir bo'layotgan integratsion jarayonlarning yorqin ifodasidir. Ushbu aloqadorlik o'quvchilarning bilimlarni ongli o'zlashtirishi, dunyo haqidagi yaxlit tasavvurlarini rivojlantirish va amaliy va ilmiy-metodik tayyorgarligini oshirishda muhim o'rin egallaydi. Bunday tayyorgarlik umumiy o'rta ta'lim bitiruvchilarini darsda va darsdan tashqari mashg'ulotlarda, ishlab chiqarishda va umuman har qanday faoliyatda o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini erkin qo'llash imkoniyatini beradi.

O'quv fanlararo aloqadorlikni ta'minlash bo'yicha o'qituvchilar tajribalarini umumlashtirib, fanlararo aloqadorlikda tashkil etiladigan darslarni uch guruhga bo'lish mumkin:

1. Ko'rgazmalilik asosida tashkil etiladigan darsda o'rganilayotgan mavzu yuzasidan alohida topshiriqlarni bajarish uchun qo'llaniladigan o'quv fanlararo aloqador elementlarning turli jadval va modellarda ifodalanganligi asosida. Chunonchi, tarix darslarida O'zbekiston tarixi va Jahon tarixi darslarida mazmunan o'xshash bo'lgan "Osiyo mamlakatlari madaniyati", "Yevropada o'rta asr shaharlari", "Osiyo mamlakatlarining o'rta asr shaharlari" kabi mavzularni o'rganish bo'yicha.

2. Mavzularning bir-biriga o'xshashligi: o'quv jarayonining uzviy tarkibiy qismida o'quv fanlararo aloqadorlikdan foydalanish asosida darsning samaradorligini oshirish.

3. Umumlashtirish – o'quv fanlarining umumiy qonuniyatlari va tamoyillarini mukammal o'rgatish maqsadida turli o'quv fanlari bo'yicha maxsus tashkil etiladigan takrorlash-umumlashtirish darslarida o'quvchilarning egallagan bilimlarini takrorlashga imkon yaratish.

Agarda, dars jarayonida quyidagi didaktik shartlarga amal qilinsa, ta'lim samaradorligi oshadi:

1) o'rganilayotgan o'quv fanlari bo'yicha mavzularni mazmunan uyg'unlashtirish orqali o'quv rejalariga fanlararo aloqadorlik asosida tashkil topgan dars soatlarini kiritish;

2) o'quv fanlararo aloqadorlik asosida tashkil etilgan darslarning ta'lim sifatini ta'minlash va uning tarbiyaviy jihatlarini kuchaytirish;

3) darslarda mazmunan bir-biriga yaqin yoki aralash o'quv fanlari tarkibidagi tushunchalar yordamida o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi hamda muayyan ko'nikma va malakalarini shakllantirish;

4) O'quv fanlararo aloqadorlikni ta'minlashda o'quvchilar idrok etish faoliyatlarini jadallashtirishning turli vositalaridan unumli foydalanish. Chunonchi, aralash o'quv kurslari bo'yicha, muammolilik, ko'rgazmalilik, mustaqil ishlar, individual topshiriqlar tashkil etish yordamida bunday maqsadga erishish mumkin.

5) O'quv fanlariaro aloqadorlik asosida o'rganilayotgan dars materiallarini o'quvchilarga chuqurroq singdirishda boshqa dars materiallaridan foydalanish, mazkur materiallarning mazmun jihatidan o'zaro aloqador bo'lishi. Bunda, takrorlovchi, umumlashtiruvchi, yangi materialni o'rganish, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash va nazorat darslari ham bo'lishi mumkin.

Fanlararo aloqadorlik o'quv jarayonining ushbu ziddiyatlarini yanada boyitadi, ular asosida yangi qarama-qarshiliklar yuzaga keladi. Bu o'quv predmetidan o'rganilayotgan bilimlarni o'zlashtirish va o'quv fanlararo aloqadorlik asosida masalalarni yechish va boshqa turli fanlardan bilimlarni o'zlashtirishda ularni

qo'llashni bilish o'rtasidagi qarama-qarshiliklardir. O'quvchilarning bilish faoliyatlari va o'quv fanining uyg'unlashtirilgan mazmuni o'rtasidagi qarama-qarshiliklar asosida muammoli vaziyat yuzaga keladi.

O'quv fanlararo aloqadorlik asosida o'tiladigan darslarga quyidagi didaktik talablar qo'yiladi:

1. Fanlararo aloqadorlik asosida o'rganilayotgan darsda yangi mavzuni o'zlashtirish uchun boshqa fanlardan olgan bilimlarni jalb etilishi hamda ularni tatbiq qilish malakalariga ega bo'lish.

2. Fanlararo aloqadorlik asosida o'rganilayotgan darsda boshqa fanlardan bilimlarni qo'llash bo'yicha o'quvchilarning bilish faoliyatlari samaradorligini ta'minlash. O'qituvchi dars o'tayotganda boshqa o'quv fanining materialini takrorlamasligi lozim. Fanlararo aloqadorlikni ta'minlashdan ko'zlangan maqsad o'quvchilarda yangi savollar va masalalarni yechishda turli fanlardan olgan bilimlarini mustaqil qo'llash ko'nikmasini hosil qilishdan iborat bo'ladi. Buning uchun dars boshida yoki yangi materialni tushuntirish jarayonida, birinchidan, boshqa o'quv fanlari mazmuniga kiritilgan bilimlarni aniqlab beruvchi takrorlash suhbatlari o'tkaziladi, muammoli vaziyatlar yaratiladi, bunda bir-biriga yaqin fanlardan o'zlashtirilgan bilimlarni qo'llash talab etiladi; ikkinchidan, o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash uchun esa muntazam uy vazifalari beriladi; uchinchidan, guruhda jamoali o'quv ishlari bilan birga yakka holda topshiriqlar (qiziqishi yuzasidan, tanlab olish, majburiy) berilishi ta'minlanadi.

3. Dars jarayonida fanlararo aloqadorlikni ta'minlash asosida o'rganilayotgan hodisalarning mohiyati, sabab-oqibatli bog'liqliklarini tushuntirishga qaratilgan bo'lishi.

4. Fanlararo aloqadorlik asosida o'rganilayotgan dars mavzulari turli fanlardan bilimlarning bog'liqligiga tayanuvchi dunyoqarash, umumlashtirilgan xususiyatga ega bo'lgan xulosalardan tashkil topishi lozim. O'quvchilar bunday xulosalarning obyektivligini faqat o'zaro yaqin fanlardan bilimlarni jalb etish zarurligiga ishonch hosil qilgandagina anglashlari mumkin.

5. O'quv fanlararo aloqadorlikni qo'llash asosida o'tilgan dars o'quvchilarda ijobiy taassurotlar uyg'otishi, ularda turli fanlardan olgan bilimlari o'rtasidagi tafovutlar, bog'liqliklarni bilib olishga qiziqish hosil qilishi lozim.

6. Fanlararo aloqadorlik asosida o'rganilayotgan o'quv materiallari umumlashtirilishi lozim. Shuning uchun, o'quv fanlararo aloqadorlikning vazifalarini umumlashtirishni ta'minlovchi ta'limning turli shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir: mujassamlashtirilgan uy vazifalari, umumlashtiruvchi takrorlash darslari, sayohat darslar va boshqalar.

Integratsiyalashgan darslarni tashkil etishda shaxsga moslangan yo'nalish faqatgina sinf yoki guruhga emas, har bir bolaga ahamiyat berishni nazarda tutadi. Bunda uning shaxsiy fazilatlarini, qobiliyatlari alohida ko'rsatiladi, uning qiziqishlari hisobga olinadi. Shu maqsadda "Atamalar izohi", "Juftini top", "Aql charxpalagi" kabi o'yinlardan foydalanish mumkin. O'yin davomida diqqat- e'tibor birgina bolaga qaratiladi. (Masalan, har bir bola o'z ismining bosh harfiga atab biror bir atamani aytadi).

"Juftini top" o'yinida o'quvchilarga savollar va ularning javoblari yozilgan tarqatmalardan 5 tadan tarqatiladi. 10 nafar o'quvchi tarqatmalar asosida savollarning to'g'ri javoblari bilan juftlashishlari kerak. Bilim olish, badiiy hayotiy masalalarni hal qilishda o'ziga xoslikni, uddaburonlikni, epchillikni rag'batlantirish nazarda tutiladi. Shu munosabat bilan bolalarning mustaqil fikrlashi, o'z ustida ishlashi va turli davrlarni qiyoslash qobiliyatini shakllantirish lozim. Shunday ekan ta'lim integratsiyasi hozirgi zamon talabi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. K Hamidova; Tarix o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2015.
2. Xoshimova M.K. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. (Ma'ruzalar matni). T.:TDIU.- 2017.
3. Ishmuhammedov R. Ta'limda innovatsiya. – Toshkent: «Fan», 2010.

ФИО автора: *Анорбоев Амириддин Улужбек ўғли*

Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги юридик бўлим бош юрисконсулти

Название публикации: «КИБЕРҲУРУЖЛАРНИНГ ДАСТУРИЙ МАҲСУЛОТ МУАЛЛИФЛАРИГА КЕЛТИРАЁТГАН ЗАРАРИНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ»

Аннотация

Ушбу мақола муаллифнинг кибержиноятларга қаша курашиш ва киберхавфсизликни таъминлаш бўйича олиб бораётган илмий ишларининг мантикий давоми ҳисобланади. Мазкур мақолада муаллиф дастурий маҳсулотларнинг бугунги кундаги ўрни ва унга бўлаётган киберхужумлар натижасида дастурий маҳсулот муаллифларига келтираётган зарар хусусида сўз юритган. Мақолада муаллиф дастурий маҳсулотлар муаллифларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришни таклиф қилган.

Калит сўзлар: дастурий маҳсулот, кибержиноят, киберхуруж, зарар, муаллиф, муаллифлик ҳуқуқи, зарарнинг олдини олиш.

Сўнгги йилларда мамлакатда иқтисодиёт тармоқларига инновацион технологияларни, айниқса, ахборот технологияларини кенг жорий қилиш, уларнинг рақобатбардошлиги ва самарадорлигини ошириш, аҳолини қийнаётган муаммоларни бартараф қилиш, интеллектуал мулкнинг ишончли ҳуқуқий ҳимоясини таъминлаш борасида изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Шу билан бирга аслида ёвуз мақсадларни кўзлаган шахсларнинг кенг қўламли киберхужумлари ушбу ислохотларнинг кейинги ривожига салбий таъсир ўтказмоқда. Киберхужум дастурий маҳсулот эгасининг мулки бўлган ахборот технологиясига зарар келтириши оқибатида нафақат мулкка зиён келтирмоқда, балки мулккий ҳуқуқларга ҳам путур етказмоқда.

Ҳозирги вақтда киберхужумларнинг сони ва тури кундан-кунга ошиши натижасида шахснинг мулкдорлик ҳуқуқига, айниқса, муаллифлик ҳуқуқига жиддий путур етмоқда. Биргина 2019 йилда оладиган бўлсак, Cyber Security Report 2020 ҳисоботида асосан, 2019 йилда 2018 йилга нисбатан шахсларнинг бот-тармоқларига киберхужумларнинг сони 50 фоизга ошган, асосий хужумлар эса шахсларнинг электрон почтаси ва бошқа алоқа манзиллари орқали кибертовламачилик сифатида содир этилган.

2019 йил 17 декабрь куни CenturyLink (AQSh) томонидан ўтказилган тадқиқотга асосан Компьютер ҳодисаларини мувофиқлаштириш миллий маркази АҚШ, Хитой, Ҳиндистон, Россия ва Ветнамни 2019 йилнинг I-II чорагида барча хужумларнинг асосий манбаси деб топган бўлса, фишинг

хужумлари бўйича етакчи давлатлар сифатида АҚШ, Германия, Франция, Россия каби давлатларни эътироф этган.

2019 йил 20 сентябрь куни Accenture компанияси 2019 йилда киберхавфсизликни таъминлаш борасидаги ислохотлар рақамли иқтисодиётга ўхшаб жадал суръатлар билан ривожланаётганлигини, 2021 йилга келиб глобал ахборот хавфсизлиги бозори ҳажми 66 фоизга ошишини ва 202 млрд. доллар ни ташкил қилишини, киберхужумлар келтирган зарар эса, 39 фоизга ошиб, натижада дунё иқтисодиёти 2,1 млрд. доллар миқдорида зарар кўришини таъкидлаб ўтди⁹⁷.

Республикамизда ҳам давлат органлари ахборот тизимларига 2018 йил ва 2019 йилнинг биринчи чораги учун ахборот хавфсизлиги ҳодисалари мониторингида 54.953.759 та ахборот хавфсизлиги ҳодисалари аниқланиб, улардан 2,502,353 та ҳодисалар юқори даражадаги хавфни келтириб чиқаришини инобатга олсак, мулкдорларнинг, шу жумладан, давлатнинг мулкдорлик ҳуқуқларига путур етиши, давлат органлари томонидан фойдаланаётган ахборот технологияларининг ишдан чиқиши оқибатида дастурий маҳсулотлар қанчалик хавф остида қолаётганлигига яна бир бор гувоҳ бўлишимиз мумкин⁹⁸.

Шу жиҳатдан ҳам Ўзбекистон киберхужумга учраётган давлатлар рейтингида 68 ўринни, Осиё давлатларида эса, 3 ўринни эгаллайди⁹⁹.

Маълумки, шахснинг ишчанлик обрўси, номга бўлган ҳуқуқи, тасвирга бўлган ҳуқуқи, муаллифлик ҳуқуқи, бошқа шахсий номулкый ҳуқуқлар ҳамда туғилганидан бошлаб ёки қонунга мувофиқ фуқарога тегишли бўлган бошқа номоддий неъматлар тортиб олинмайди ва ўзга усул билан бошқа шахсга берилмайди. Шунингдек, мулкдор бўлиш, мерос олиш ҳуқуқи шахс туғилмасидан олдин она қорнидаёқ пайдо бўлиши мумкин, аммо туғилганидан бошлаб ҳуқуқ лаёқатига эга бўлади¹⁰⁰.

Ушбу хужумлар туб замирида туғилганидан бошлаб вужудга келадиган хусусий мулкдорларнинг ҳуқуқларини поймол қилган ҳолда, уларнинг мулкларига эгалик қилиш ёки эгалик қилиш учун шароит яратиб беришга қаратилган бўлиб, ушбу мулклар орасида дастурий маҳсулотларга нисбатан муаллифлик ҳуқуқига келтирилаётган зарарлар ва уларни бартараф қилиш борасида муаммоларни келтириб чиқармоқда.

⁹⁷ Интернет сайтидан: Хроника событий 2019. Кибератаки Magecart с целью кражи платежных данных клиентов стали эпидемией. <http://zdrav.expert/index.php> <http://zdrav.expert/index.php/Статья:Кибератаки>.

⁹⁸ Интернетдан сайтидан: <https://uzcert.uz/blog/saidakbar/kiberbezopasnost-uzbekistana-v-tsifrakh-itogi-2018-goda/>.

⁹⁹ Интернет сайтидан. <https://cybermap.kaspersky.com/ru/stats/>.

¹⁰⁰ Ўзбекистон Республикасининг 1995 йил 21 декабрда қабул қилинган 163-И-сонли ва 1996 йил 29 августда қабул қилинган 256-И-сонли қонунлари билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. 23- ва 182-моддалар // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 йил, 2-сонга илова, № 11-12; 1997 йил, № 2, 56-модда, № 9, 241-модда; 1998 йил, № 5-6, 102-модда; 1999 йил, № 1, 20-модда, № 9, 229-модда; 2001 йил, № 1-2, 23-модда, № 9-10, 182-модда; 2002 йил, № 1, 20-модда, № 9, 165-модда; 2003 йил, № 1, 8-модда, № 5, 67-модда; 2004 йил, № 1-2, 18-модда, № 5, 90-модда, № 9, 171-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2006 йил, № 4, 154-модда, № 9, 494, 498-моддалар; 2007 йил, № 1, 3, 5-моддалар, № 4, 156, 164-моддалар, № 8, 367-модда, № 9, 416-модда, № 12, 598, 608-моддалар; 2008 йил, № 4, 192-модда, № 12, 640-модда; 2009 йил, № 9, 337-модда; 2010 йил, № 9, 335, 337, 340-моддалар; 2011 йил, № 12/2, 363, 364, 365-моддалар; 2012 йил, № 4, 106, 109-моддалар, № 12, 336-модда; 2013 йил, № 10, 263-модда; 2014 йил, № 5, 130-модда, № 12, 343-модда; 2015 йил, № 8, 310, 312-моддалар; 2016 йил, № 4, 125-модда; 2017 йил, № 4, 137-модда, № 9, 510-модда; 2018 йил, № 1, 4-модда, № 4, 224-модда, № 7, 433-модда, № 10, 673-модда.

Глобаллашиб бораётган замонда аста-секин одимлаб бораётган Ўзбекистонда дастурий маҳсулотларнинг муаллифлари киберхужум натижасида келтирилган зарарни бартараф қилиш борасида бир қатор муаммолар мавжуд. Хусусан,

киберхужумга учраган дастурий маҳсулот муаллифини аниқлаштириш борасидаги муаммолар;

киберхужум натижасида дастурий маҳсулот эгасига келтирилган зарарни ҳисоблаш борасидаги масалалар, бу борадаги хусусий турга хос аломатлари билан ажралиб турадиган дастурий маҳсулотларни муаллиф томонидан белгиланган зарар ва ҳақиқий зарарни аниқлаш борасидаги муаммолар;

келтирилган зарарни қай тариқа бартараф қилиш механизми мавжуд эмаслиги борасидаги муаммолар;

киберхужумга учраган дастурий маҳсулотни рўйхатдан ўтказиш ва уни ихтиро деб топиш мумкин ёки мумкин эмаслигига оид муаммолар;

Республика ҳудудидан ташқарида яратилган, аммо Республикада киберхужумга учраган дастурий маҳсулотларга нисбатан муаллифлик ҳуқуқини белгилаш борасидаги муаммолар;

киберхужумга учраган дастурий маҳсулотларга етказилган зарарни ҳисоблаш борасидаги муаммолар;

ЭҲМ учун яратилмаган, аммо унга кўмаклашувчи ёки умуман унга алоқаси бўлмаган, ахборот технологиясига кирувчи дастурий маҳсулотларга нисбатан муаллифлар ҳуқуқини эътироф этиш борасидаги муаммолар.

Шу ўринда табиий савол туғилади, бу хавфни қай тариқа баратараф этиш мумкин? Мулкдорлик, айниқса, муаллифлик ҳуқуқини сақлаб қолиш борасида қандай ислохотларни амалга оширганимиз маъқул.

Аввало, муаллифлик ҳуқуқи, айниқса дастурий маҳсулотларга нисбатан муаллифлик ҳуқуқини сақлаш бўйича қонун ҳужжатларини қайтадан кўриб чиқишимиз керак.

Маълумки, агар ихтиро техника тараққиёти даражасидан маълум бўлмаса, у янги деб ҳисобланади, аммо қонунчилигимиз бўйича электрон ҳисоблаш машиналари учун алгоритмлар ва дастурлар, интеграл микросхемаларнинг топологиялари ихтиро сифатида эътироф этилмайди¹⁰¹.

ЭҲМ учун дастурлар ёки маълумотлар базаларига нисбатан муаллифлик ҳуқуқи улар яратилгач юзага келади¹⁰².

Шунга кўра, муаллифлик ҳуқуқига путур етса, у ҳолда қай тариқа масала ҳал этилиши мумкин?

¹⁰¹ Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 6 майда қабул қилинган “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида”ги 1062-ХП-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 29 августда қабул қилинган 397-П-сонли Қонуни таҳририда // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 йил, № 9, 158-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2008 йил, № 7, 355-модда; 2011 йил, №12/2, 364-модда; 2017 йил, № 6, 300-модда.

¹⁰² Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 6 майда қабул қилинган «Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида»ги 1060-ХП-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1994 йил, № 5, 136-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 йил, № 4-5, 74-модда, № 9, 165-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2011 йил, № 12/2, 364-модда.

ЭҲМ учун яратилган дастур ёки маълумотлар базасининг муаллифи ва ўзга ҳуқуқ эгалари амалдаги қонунчиликка асосан:

ҳуқуқлари тан олиншини;

ҳуқуқ бузилишига қадар мавжуд бўлган ҳолат тикланишини ва ҳуқуқни бузаётган ёки унинг бузилиши хавфини туғдираётган хатти-ҳаракатлар тўхтатилишини;

етказилган зарар унинг миқдорига ҳуқуқбузар томонидан ғайриқонуний олинган даромад суммасини қўшган ҳолда қопланишини;

фойда кўрган ҳуқуқбузардан етказилган зарар қопланиши ўрнига базавий ҳисоблаш миқдорининг тегишли суд қарори билан белгиланадиган йигирма баробаридан минг баробаригача бўлган миқдорда тоvon тўланишини;

уларнинг ҳуқуқлари муҳофаза қилиниши билан боғлиқ қонунларда назарда тутилган ўзга чоралар кўрилишини талаб қилишга ҳақлидир.

ЭҲМ учун яратилган дастур ёки маълумотлар базаси муаллифи ва ўзга ҳуқуқ эгалари ўз ҳуқуқлари муҳофаза қилинишини сўраб тегишли судга мурожаат этишлари мумкин.

Суд ЭҲМ учун яратилган дастурлар ёки маълумотлар базаларининг муаллифлик ҳуқуқи бузилган ҳолда тайёрланган нусхаларини мусодара этиш ва уларни йўқ қилиб юбориш тўғрисида қарор чиқариши мумкин. ЭҲМ учун яратилган дастур ёки маълумотлар базасидан бундай нусхалар олишда фойдаланиладиган материаллар ва ускуналар суднинг қарори билан бюджет даромадига ўтказилиши ёхуд даъвогарнинг илтимосига биноан зарарларни қоплаш ҳисобига берилиши мумкин¹⁰³.

Кўриб турганимиздек, амалдаги қонунчилигимизда юқорида биз таъкидлаб ўтган масалалар етарлича тартибга солинмаганлиги, айниқса, ЭҲМ учун яратилмаган ёки унга кўмаклашувчи, аммо ЭҲМ учун яратилмаган дастурий маҳсулотларга нисбатан муаллифлик ҳуқуқини белгилаш, шунингдек, ЭҲМ учун яратилган бўлса-да, юқорида биз таъкидлаб ўтган муаммолар ечими бўлган тўғридан-тўғри амал қилувчи қонунларни қабул қилишнинг самарали механизмлари¹⁰⁴ жорий этилмаганлиги бу борада жиддий ишларни амалга ошириш зарур эканлигини кўрсатади.

Шу жиҳатдан Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида” 1994 йил 6 майдаги 1060–XII-сон Қонуни танқидий жиҳатдан кўриб чиқиб, халқаро ва хорижий тажрибани ўрганган ҳолда юқоридаги ва амалий тизимли муаммоларни бартараф қилиш юзасидан дастурий маҳсулотларнинг муаллифлик ҳуқуқини белгилаш борасидаги муносабатларни тартибга солувчи қонунни қабул қилиш мақсадга мувофиқ.

¹⁰³ Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 6 майда қабул қилинган “Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида”ги 1060-XII-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1994 йил, № 5, 136-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 йил, № 4-5, 74-модда, № 9, 165-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2011 йил, № 12/2, 364-модда.

¹⁰⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Норма ижодкорлиги фаолиятини такомиллаштириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” 2018 йил 8 августдаги ПФ-5505-сон Фармони, Манба: ҚҲММБ, 09.08.2018 й., 06/18/5505/1639-сон

Шунингдек, муаллифлик ҳуқуқига келтирилган зарарни аниқлаш борасида ягона услубиятнинг мавжуд эмаслиги мулкдор ҳуқуқларига нечоғлик зарар келтирилганлиги борасида бир қатор муаммоларни вужудга келтирмоқда, шу жиҳатдан ҳам бу борада ягона услубиёт ва уни ҳисоблаш йўриқномаси ишлаб чиқиши ва амалиётга жорий қилиниши мақсадга мувофиқ.

Мазкур масалаларни амалга ошириш учун муаллифлик ҳуқуқи борасидаги зарарлар ва уларни аниқлаш борасидаги ваколатли органни белгилаш ҳамда мазкур ваколатли органга келтирилган зарарни қай тариқа бартараф этиш бўйича тавсия тақдим этиш ваколати берилиши мақсадга мувофиқ.

Юқоридаги масалаларни кўриб чиқиш асносида Жиноят ва маъмурий қонунчилигимизни ҳам қайтадан кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Ушбу масалалар бўйича хорижий тажрибага назар ташласак, қуйидагиларга гувоҳ бўламиз:

Россия қонунчилигида, дастурий маҳсулотларга нисбатан муаллифлик ҳуқуқини сақлаш борасида бир қатор тавсиялар ишлаб чиқилган, хусусан, корхоналарда лицензияланган дастурий таъминотдан фойдаланиш, корхонада ишлатиладиган дастурий таъминот аудитини ўтказиш ва буни амалга ошириш учун уни тизим маъмурларига эмас, балки бу соҳада ихтисослашган учинчи томон ташкилотларга ишониб топшириш, сотиб олинаётган дастур сотувчиси билан ёзишмаларни сақлаш, олинган дастурий таъминотни рўйхатдан ўтказиш, бирон бир корхона филиали ёки бўлинмасидан сотиб олинаётган дастурий маҳсулотга тегишли ҳужжатлар нотариал тасдиқланиши, дастурий таъминотдан фойдаланиш қоидалари чет тилида бўлса, уни фойдаланувчи фойдаланадиган тилга расмий таржима қилиниб, у нотариал тасдиқланиши зарур¹⁰⁵.

Шу жиҳатдан ҳам Россия ўзининг қонунчилигида, жумладан, фуқаролик қонунчилигида интеллектуал фаолият натижаларидан ноқонуний фойдаланганлик натижасида зарар келтирганлик учун фуқаровий жавобгарлик¹⁰⁶, даромад олиш мақсадида интеллектуал мулк натижаларидан фойдаланиш, ижарага бериш, сотиш ва бошқа шаклда фойдаланганлик учун сохта дастурий маҳсулотлар мусодара этилган ҳолда, маъмурий жавобгарлик¹⁰⁷, шунингдек, лицензиясиз дастурлардан фойдаланиш, муаллифлик ва турдош ҳуқуқлар объектларидан ноқонуний фойдаланиш, уларнинг қалбаки нусхаларини яратиш, маркетинг мақсадлари учун сотиб олиш, сақлаш, ташиш учун жиноий жавобгарлик¹⁰⁸ белгиланган.

¹⁰⁵ Интернет сайтидан: Пиратское ПО в России и мире нелицензионное ПО. [http://zdrav.expert/index.php/Статья:Пиратское_ПО_в_России_и_мире_\(Нелицензионное_ПО\)](http://zdrav.expert/index.php/Статья:Пиратское_ПО_в_России_и_мире_(Нелицензионное_ПО)).

¹⁰⁶ Гражданский кодекс Российской Федерации. ст.1252 и 1301. // Собрание законодательства Российской Федерации, 2006, №52, ст. 5496; 2008, №27, ст. 3122; №45, ст. 5147; 2010, №8, ст. 777; №9, ст. 899; №41, ст. 5188; 2011, №50, ст. 7364; 2013, №30, ст. 4055; 2014, №11, ст. 1100; 2017, №27, ст. 3944; 2018, №22, ст. 3040.

¹⁰⁷ Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях (Собрание законодательства Российской Федерации, ст.7.12. // 2002, №1, ст. 1; 1821; №22, ст. 2669; №25, ст. 3161; №29, ст. 3847; №30, ст. 4121, 4125, 4131; №42, ст. 5803; №49, ст. 6964; Официальный интернет-портал правовой информации (www.pravo.gov.ru), 16 декабря 2019 года, №0001201912160081; №0001201912160064; №0001201912160072.

¹⁰⁸ Уголовный кодекс Российской Федерации. ст.146. // Собрание законодательства Российской Федерации, 1996, №25, ст. 2954; 2003, №50, ст. 4848; 2010, №19, ст. 2289; 2011, №50, ст. 7362; 2015, №24, ст. 3367; 2016, №27, ст. 4258; 2017, №31, ст. 4799; 2018, №9, ст. 1292; №53, ст. 8459; 2019, №22, ст. 2668.

Мазкур масалалар билан эса, “Тезкор-қидирув фаолият тўғрисида”ги Қонунга асосан, ички ишлар органларининг тегишли бўлинмаси шуғуланишади¹⁰⁹.

Шу жихатдан бўлса керак, муаллифлик ҳуқуқига келтираётган зарари сабабли Д.Вентре киберхужумларнинг замонавий шакли бу агрессия бўлиб, агрессия натижасида бутун бир компьютерлашган тизим зарар кўришини ва бу билан бир қаторда ушбу мулкка бўлган, айниқса, муаллифлик ҳуқуқига бўлган тажовуз кучайганлигини таъкидлаб ўтади¹¹⁰.

Ҳозирги кунда амалга оширилаётган киберхужумлар ўзининг кенг қамровлиги ва жуда катта зарарни келтириб чиқариши билан характерли бўлиб, ушбу зарар ичида муаллифлик ҳуқуқига путур етган ҳолатларнинг жуда кўплиги, олимларнинг йиллар давомида яратган дастурий маҳсулоти бир киберхужум натижасида йўқ қилиниши жуда ачинарли ҳолатдир. Шу жихатдан ҳам Республикамизда яратилаётган инновацияларга нисбатан муаллифлик ҳуқуқини сақлаш борасида туб ислохотларни амалга оширмасак, яқин ўн йиллик давомида эришган ютуқларимиз натижасида ҳеч бўлмаса олишимиз мумкин бўлган фойдамиз бой берилиши ва натижада қанчадан-қанча олимларнинг умри бекор кетишига сабаб бўлиши мумкин. Юқорида таъкидлаб ўтган, таклифлар асносида дастурий маҳсулотлар хавфсизлигини таъминлаш борасидаги ислохотлар янги поғонага кўтарилади, деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Интернет сайтидан: Хроника событий 2019. Кибератаки Magecart с целью кражи платежных данных клиентов стали эпидемией. <http://zdrav.expert/index.php> <http://zdrav.expert/index.php/Статья:Кибератаки>.

2. Интернетдан сайтидан: <https://uzcert.uz/blog/saidakbar/kiberbezopasnost-uzbekistana-v-tsifrakh-itogi-2018-goda/>.

3. Интернет сайтидан. <https://cybermap.kaspersky.com/ru/stats/>.

4. Ўзбекистон Республикасининг 1995 йил 21 декабрда қабул қилинган 163-I-сонли ва 1996 йил 29 августда қабул қилинган 256-I-сонли қонунлари билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. 23- ва 182-моддалар // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 йил, 2-сонга илова, № 11-12; 1997 йил, № 2, 56-модда, № 9, 241-модда; 1998 йил, № 5-6, 102-модда; 1999 йил, № 1, 20-модда, № 9, 229-модда; 2001 йил, № 1-2, 23-модда, № 9-10, 182-модда; 2002 йил, № 1, 20-модда, № 9, 165-модда; 2003 йил, № 1, 8-модда, № 5, 67-модда; 2004 йил, № 1-2, 18-модда, № 5, 90-модда, № 9, 171-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2006 йил, № 4, 154-модда, № 9, 494, 498-моддалар; 2007 йил, №

¹⁰⁹ Федеральный закон от 12 августа 1995 года №144-ФЗ “Об оперативно-розыскной деятельности” // Собрание законодательства Российской Федерации, 1995, №33, ст. 3349.

¹¹⁰ Ventre D. Cyberespace et acteurs du cyber conflict. Hermes-Lavoisier, 2011 y.

1, 3, 5-моддалар, № 4, 156, 164-моддалар, № 8, 367-модда, № 9, 416-модда, № 12, 598, 608-моддалар; 2008 йил, № 4, 192-модда, № 12, 640-модда; 2009 йил, № 9, 337-модда; 2010 йил, № 9, 335, 337, 340-моддалар; 2011 йил, № 12/2, 363, 364, 365-моддалар; 2012 йил, № 4, 106, 109-моддалар, № 12, 336-модда; 2013 йил, № 10, 263-модда; 2014 йил, № 5, 130-модда, № 12, 343-модда; 2015 йил, № 8, 310, 312-моддалар; 2016 йил, № 4, 125-модда; 2017 йил, № 4, 137-модда, № 9, 510-модда; 2018 йил, № 1, 4-модда, № 4, 224-модда, № 7, 433-модда, № 10, 673-модда.

5. Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 6 майда қабул қилинган “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида”ги 1062-ХП-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 29 августда қабул қилинган 397-П-сонли Қонуни таҳририда // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 йил, № 9, 158-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2008 йил, № 7, 355-модда; 2011 йил, №12/2, 364-модда; 2017 йил, № 6, 300-модда.

6. Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 6 майда қабул қилинган “Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида”ги 1060-ХП-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1994 йил, № 5, 136-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 йил, № 4-5, 74-модда, № 9, 165-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2011 йил, № 12/2, 364-модда.

7. Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 6 майда қабул қилинган “Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида”ги 1060-ХП-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1994 йил, № 5, 136-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 йил, № 4-5, 74-модда, № 9, 165-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2011 йил, № 12/2, 364-модда.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Норма ижодкорлиги фаолиятини такомиллаштириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” 2018 йил 8 августдаги ПФ–5505-сон Фармони, Манба: ҚХММБ, 09.08.2018 й., 06/18/5505/1639-сон

9. Интернет сайтидан: Пиратское ПО в России и мире нелицензионное ПО. [http://zdrav.expert/index.php/Статья:Пиратское_ПО_в_России_и_мире_\(Нелицензионное_ПО\)](http://zdrav.expert/index.php/Статья:Пиратское_ПО_в_России_и_мире_(Нелицензионное_ПО)).

10. Гражданский кодекс Российской Федерации. ст.1252 и 1301. // Собрание законодательства Российской Федерации, 2006, №52, ст. 5496; 2008, №27, ст. 3122; №45, ст. 5147; 2010, №8, ст. 777; №9, ст. 899; №41, ст. 5188; 2011, №50, ст. 7364; 2013, №30, ст. 4055; 2014, №11, ст. 1100; 2017, №27, ст. 3944; 2018, №22, ст. 3040.

11. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях (Собрание законодательства Российской Федерации, ст.7.12. // 2002, №1, ст. 1; 1821; №22, ст. 2669; №25, ст. 3161; №29, ст. 3847; №30, ст. 4121, 4125, 4131; №42, ст. 5803; №49, ст. 6964; Официальный интернет-портал

правовой информации (www.pravo.gov.ru), 16 декабря 2019 года, №0001201912160081; №0001201912160064; №0001201912160072.

12. Уголовный кодекс Российской Федерации. ст.146. // Собрание законодательства Российской Федерации, 1996, №25, ст. 2954; 2003, №50, ст. 4848; 2010, №19, ст. 2289; 2011, №50, ст. 7362; 2015, №24, ст. 3367; 2016, №27, ст. 4258; 2017, №31, ст. 4799; 2018, №9, ст. 1292; №53, ст. 8459; 2019, №22, ст. 2668.

13. Федеральный закон от 12 августа 1995 года №144-ФЗ “Об оперативно-розыскной деятельности” // Собрание законодательства Российской Федерации, 1995, №33, ст. 3349.

14. Ventre D. Cyberspace et acteurs du cyber conflict. Hermes-Lavoisier, 2011 у.

ФИО автора: *Анорбоев Амириддин Улужбек ўғли*

Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги юридик бўлим бош юрисконсулти

Название публикации: «КИБЕРЖИНОЯТНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ ТАРИХИ ВА БУГУНГИ КУНИ»

Аннотация

Ушбу мақолада кибержиноятлар тарихи, ушбу соҳадаги миқдор ва хорижий қонунчилик, шунингдек, статистик маълумотлар асосида кибержиноятларнинг ҳозирги ҳолати муҳофаза қилинади.

Калит сўзлар: жиноятчилик, ахборот технологиялари, кибержиноятчилик, киберхавфсизлик, зарарли дастурлар, жиноят қонунчилиги, жиноий ҳуқуқ, тарих, криминология.

Дунё яралибдики, ундаги жамияти мавжудот бир-бирлари билан ўзаро мулоқот қилади. Айнан ушбу мулоқот қилишда одамзот бошқа жонзотларга нисбатан ўзининг интеллектуал фаолияти ва ушбу фаолият натижасида вужудга келган ўзига хос тараққиёти билан алоҳида ажралиб туради, у томонидан яратилган технологиялар бугунги кунда уларнинг оғирини енгил қилмоқда. Аммо, ушбу технологиялардан ҳар ким турлича мақсадларда фойдаланиши бугунги кунга технология ҳам инсониятнинг дўсти, ҳам душмани даражасига айланиб улгурди. Экспертларнинг фикрича, ҳозирги кунда айнан кибержиноят натижасида ҳар йили камида 200 млрд. доллар дунё ҳамжамияти зарар кўрмоқда, оддийгина банк ўғрилари 10 минг долларни олиш учун ўз ҳаётини хавф остига қўйиш орқали 1 млн. доллар миқдоридаги фойда кўришни кўзлаши¹¹¹, биргина тўлов карталари кирибгарлиги жинояти амалга оширилиши натижасида 2018 йилда дунё аҳолиси 24,26 млрд. долларга зарар кўрганлиги, мутахассисларнинг таъкидлашича, бу рақамлар 2025 йилга келиб 44 млрд. долларга етилиши¹¹² тахмин қилинаётганлиги орқали билиш мумкинки, одамзот ўзининг келажаги учун бўладиган хавфларнинг олдини олиши ва шу сабабдан ҳам бу борада жиддий ислохотлар ўтказиш жуда муҳим аҳамиятга эга. Ушбу душман турли замонларда турлича номланган, жумладан, “ахборот хуружи”, “электрон ҳисоблаш машиналарининг ҳужуми”, “роботлар таҳдиди”, “компьютер жиноятчилиги”, “ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар”, “киберҳужум”, “кибержиноят”, “киберҳодиса”, “киберҳуқуқбузарлик”, “киберзаравонлик”, “киберкураш”, “киберуруш” ва бошқалар. Бироқ, уларнинг барчаси ахборот технологиялари ва коммуникациялари орқали содир этилиши билан характерланади. Ахборот технологиялари замон зайли билан

¹¹¹ История появления и развитие преступлений в сфере высоких информационных технологий. https://studwood.ru/1595418/informatika/istoriya_poyavleniya_razvitie_prestupleniy_sfere_vysokih_informatsionnyh_tehnologiy.

¹¹² <https://vc.ru/services/101050-istoriya-odnogo-ogrableniya-ili-kak-zashchitit-startap-ot-kiberprestupnikov>.

ривожлангани сайин унинг тарихи ҳам шунга монанд равишда ривож топиб келган. Умуман олганда, кибержиноятчилик тушунчаси ўтган асрнинг 60 йилларида Интернет тармоғининг яратилиши билан боғлиқ бўлиб, 1962 йилда профессор Жон Ликлайдер ўзининг “Galactic Network” компьютер тармоғи орқали Интернет тармоғини яратиш концепциясига асос солган. Шундай қилиб Интернет тармоғи яратилиши билан биринчи Интернет жиноятчиси вужудга келган ва у Жон Драпер (John Draper) исмли шахс бўлиб, Жон Драпер 1970 йилларда шаҳарлараро ва халқаро кўнғироқлар орқали телефон тармоқларини бузиш билан шуғулланиши оқибатида дастлабки кибержиноятлар содир этилган. СССРда ахборот технологиялари соҳасидаги илк юқори даражадаги жиноят эса, 1979 йилда Вильнюс шаҳрида қайд этилган ва бу ҳолат ўша пайтда давлатга 80 минг рубль зарар етказилишига сабабчи бўлган бўлиб, бу ўша пайтда машҳур автомашина бўлган “Volga” русумидаги 8 та автомашинанинг пули деган гап эди¹¹³ ва у Интерпол халқаро ташкилоти томонидан дастлабки рўйхатга олинган кибержиноят сифатида эътироф этилган¹¹⁴. Белоруссия Республикасида эса, юқори технологиялар орқали содир этилган илк жиноят 1998 йил 20 ноябрь куни рўйхатга олинган бўлиб, кибержиноятчилар Белоруссиянинг энг йирик метрополитен провайдери мижозлари орасидан Интернет фойдаланувчилари тармоқ маълумотларига рухсатсиз киришни амалга оширишган¹¹⁵. Интернет тармоғини ривож топиши оқибатида Интернет хаккерлиги деган ахборот технологиялари соҳасида алоҳида тармоқ вужудга келган. Илк компьютер хаккерлари 1960 йилларда Массачусетс технология институтида пайдо бўлган, дастлабки Интернет хаккерлиги эса, ўзларини “414 гуруҳи” (банда-414) деб номланган вояга етмаган ўспиринлар томонидан содир этилган бўлиб, улар 9 кун ичида 60 дан ортиқ шахсий компьютерларни, АҚШдаги Лос-Аламос Давлат ядро қуролини ўрганиш лабораторияси компьютерларини бузиб ташлашган. 1983 йилда эса, ушбу дастлабки кибертеррористлар гуруҳи ушланган. Шу орқали 1983 йилда “Военные игры” (“WarGames”) номли дастлабки хаккерлар тўғрисидаги фильм яратилган. 1983 йилда Парижда Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотининг экспертлар гуруҳи компьютерлар жиноятларининг криминалогик таърифини беришган ва уларнинг фикрича, компьютерлар жиноятлари автоматлаштирилган ишлов бериш ва (ёки) маълумотларни узатиш билан боғлиқ ҳар қандай ноқонуний, ахлоқий ёки рухсатсиз хатти-ҳаракатлар ҳисобланади¹¹⁶. 1984 йилдан бошлаб “2600” илк хаккерлар тўғрисидаги журнал мунтазам равишда чоп этила бошлаган. 1988 йилда Червь Моррис томонидан дастлабки зарарли вирус яратилган, бунинг оқибатида АҚШ Ҳукумати ва университетларидаги 6000 га

¹¹³ Россия Федерацияси Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Тергов қўмитасининг Назорат-услугий бошқармаси Иқтисодиёт ва компьютер маълумотлари соҳасидаги жиноятлар тўғрисидаги ишлар бўйича бўлим бошлиғи Г.Егоров хотираларидан. <https://sites.google.com/site/komputernyeprestuplenia/home/istoria-komputernyh-prestuplenij>.

¹¹⁴ https://71.xn--b1aew.xn--p1ai/Dejatelnost/Borba_s_kiberprestupnostju.

¹¹⁵ <https://www.mvd.gov.by/ru/page/upravlenie-po-raskrytiyu-prestuplenij-v-sfere-vysokih-tehnologij-upravlenie-k/istoriya-urpsvt>.

¹¹⁶ Волеводз А.Г. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 496 с.

якин компьютерлар ушбу зарарли вирус қурбони бўлишган. Натижада шу каби зарарли фаолиятга қарши курашиш мақсадида АҚШда CERT Интернет хавфсизлигини таъминлаш маркази ташкил қилинган ва у томонидан 1988 йилда 6 та, 1989 йилда 132 та, 1990 йилда эса, 252 та киберходиса аниқланган¹¹⁷. 1990 йилда АҚШда “Sundevil” операцияси уюштирилиб, АҚШнинг 14 шахридаги хаккерларга нисбатан мисли кўрилмаган ов уюштирилган. Бунинг оқибатида, 1993 йилда Лас-Вегасда хаккерларнинг биринчи ҳар йили ўтказиладиган йиғилиши бўлиб ўтган¹¹⁸. Кибержиноятчилик турли замонларда турлича номлангани сабабли унинг ривожланиш тарихи ҳам жой ва маконга қисман боғлиқ бўлган, хусусан, АҚШда кибержиноятчилик ва унга қарши курашиш ўзгача ривожланган бўлса, Россияда бошқача ривож топган. Ушбу ҳолатни оддийроқ тушунтиришга ҳаракат қилсак, ихтирочи ёки кашфиётчи бирон бир ихтиросини ёки кашфиётини яратганидан кейин фойда кўриши мумкин, бунга эса ғаразғўйлик мақсадларда қарувчи шахслар барча замонларда ва жамиятда топилмай қолмаган, натижада хаккерлар ушбу кашфиёт ортидан келаётган бойликка кўз олайтириши натижасида кашфиётчи ўзининг маҳсулотини химоя қилиш чораларини кўради, давлатдан ёрдам кўради, давлат ҳам хаккерлар ҳужуми ушбу технологияга нисбатан қай тариқа амалга оширишига қараб ўз сиёсатини юритади, бунда кибержиноятчиликка қарши курашувчи технологиялар ҳам турлича бўлади. Оддийгина мисол, “Telegram”, “WhatsApp”, “Одноклассники”, “Facebook” каби ижтимоий тармоқлар аслида ўзаро мулоқот учун зарур бўлса-да, аммо уларнинг қулайлиги ва хавфсизлиги турличадир. Фойдаланувчилар ҳам ушбу қулайликларга қараб мазкур тармоқлардан фойдаланадилар. Кибержиноятчилик жой ва маконга қараб ривожини ўрганиш мақсадида хориж тажрибасига назар ташласак, куйидагиларга гувоҳ бўламиз, хусусан, Россияда компьютер технологияларидан фойдаланган дастлабки жиноят 1991 йилда СССР ташқи иқтисодиёт банкидан 125,5 минг доллар микдоридаги пул маблағларини ўғирлаш билан боғлиқдир. Россияда 1997 йилда бу каби шундай жиноятлардан 7 та, 1999 йилда 294 та, 2000 йилда 800 та, 2003 йилда 1602 та, 2004 йилда 8739 та¹¹⁹, 2011 йилда 5396 та, 2012 йилда 5725 та, 2013 йилда 6423 та, 2014 йилда 4403 та, 2015 йилда 5329 та, 2016 йилда 3762 та, 2017 йил январь-июнь ойларида 3994 та, 2018 йил январь-июнь ойларида 3207 та¹²⁰, 2019 йилда 180 153 та¹²¹ аниқланган. Шу ўринда Натан Ротшильднинг ахборотга эга бўлган

¹¹⁷ Зверьянская Л. П. Исторический анализ этапов развития киберпреступности и особенности современных киберпреступлений // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 15. – С. 881–885. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/96090.htm>.

¹¹⁸ А.Николаева, М.Тумбинская. Киберпреступность: история развития, проблемы практики расследования. Казанский национальный исследовательский технический университет им. А.Н.Туполева-КАИ Казань, Россия. Материалы международной конференции Sorucom 2014 // 13-17 октября 2014. <https://computer-museum.ru/articles/materialy-mezhdunarodnoy-konferentsii-sorucom-2014/629/>.

¹¹⁹ <https://sites.google.com/site/komputernyeprestuplenia/home/istoria-komputernyh-prestuplenij>.

¹²⁰ Е.Зубова. Киберпреступлений становится все больше, однако их раскрываемость уменьшается. <https://www.advgazeta.ru/novosti/kiberprestupleniy-stanovitsya-vse-bolshe-odnako-ikh-raskryvaemost-umenshaetsya/>.

¹²¹ https://safe.cnews.ru/news/top/2019-09-27_kiberprestupnost_v_rossii.

киши, дунёга ҳукмронлик қилади¹²², деган сўзлари ёдимизга келади, беихтиёр. Сабаби оддий, юқорида кўриб ўтганимиздек, Россия тарихида 1997 йилда 7 та рўйхатга олинган компьютер соҳасидаги жиноятчилик 2019 йилда 180 153 тага кўпайган бўлиб, бу рақамлар 1997 йилга нисбатан, қарийб 22 йилда 25736 баробар кўпайгани орқали айтишимиз жоизки, бу соҳадаги зарарлар, айниқча аҳоли кўрадиган зарарлар миқдори йилдан йилга кўпайиб бормоқда. Айнан ушбу зарарлар ахборот технологияси орқали амалга оширилаётганлигидан ва бу ахборотни тўплаш, сақлаш, излаш, унга ишлов бериш ва уни тарқатиш учун фойдаланиладиган жами услублар, қурилмалар, усуллар ва жараёнлар¹²³ эканлигидан ҳам билишимиз мумкинки, ахборотга эга бўлган инсон дунёга ҳукмронлик қилади, дунёни бошқаради.

“Ахборот” тушунчаси эса, фанга америкалик муҳандис, криптоктаҳлилчи, математик олим Клод Элвуд Шеннон томонидан 1948 йилда “бит”-маълумот бирлигини ихтиро қилиш орқали киритилган¹²⁴. Кибержиноят ривож топиши билан унинг тармоқлари ҳам ривож топган. Экспертларнинг фикрича, фишинг орқали маълумотларни ўғирлаш, махфий мақсадга эга мобиль иловалар орқали электрон қурилмаларга кириб бориш ва алоқанинг ҳимоя қилинмаган каналларини томоша қилиш орқали бугун кўпчилик интернет фойдаланувчилари кибер жиноятларнинг қурбонига айланмоқда¹²⁵. Ушбу тармоқ ичида ўзининг салбий оқибатлари улканлиги билан кибертерроризм ажралиб туради. Аслида, кибертерроризм 1970 йилларда бошланган бўлиб, уни фанга В.Колин 1980 йилларда олиб кирган¹²⁶. Кибертерроризм ўзининг жуда катта зарарли салбий оқибатларга олиб келиши билан характерланади, хусусан, 1993 йил Лондонда кибертеррористлар брокерлик фирмалари, банклар ва бошқа фирмалардан 10 млн. фунт стерлингдан 12 млн. фунт стерлинггача бўлган пул маблағларини талаб қилишган. 1994 йилда “Владимир Левин иши” бутун дунёда “компьютер жиноятларининг трансмиллий тармоғи мақомини олган. Ушбу жиноят россиялик кибержиноятчилар томонидан 12 кишидан иборат халқаро уюшган гуруҳ томонидан АҚШ, Финландия, Исроил, Швейцария, Германия, Россия, Голландиядаги банклардан 10 млн. 700 минг 952 АҚШ доллари миқдоридаги 40 та пул ўтказмаларига нисбатан амалга оширилган кибержиноят бўлиб, кибержиноятчилар 400 минг АҚШ доллари миқдоридаги пул маблағларини ўзлаштириш вақтида қўлга туширилган иш эди¹²⁷.

¹²² <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%82%D1%88%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B4,%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D0%B5%D1%80>.

¹²³ Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 11 декабрда қабул қилинган “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги 560-П-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2004 йил, № 1-2, 10-модда.

¹²⁴ <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%BD,%D0%9A%D0%BB%D0%BE%D0%B4>.

¹²⁵ Кибер хавфсизлик бўйича халқаро форум (Cyber Security Forum-2017) материалларидан. Энг оммалашган 3 турдаги кибер жиноят маълум бўлди. 07.02.2017 йил. <https://sof.uz/post/eng-ommalashgan-3-turdagi-kiber-jinoyat-ma-lum-bo-ldi>.

¹²⁶ <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D1%8C%D1%8E%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B9%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%80%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC>.

¹²⁷ МСЭ публикует данные по ИКТ за 2015 год Революция в ИКТ последних 15 лет подтверждается статистическими данными. URL:http://www.itu.int/net/pressoffice/press_releases/2015/pdf/17-ru.pdf.

Кибертерроризм аҳолига ҳам, давлатга ҳам, юридик шахсларга ҳам, хатто алоҳида дахлсизлик ҳуқуқига эга бўлган шахсларга нисбатан ҳам амалга оширилиши билан ўзига хос аҳамиятга эга бўлиб, шундай жиноятлардан бири 1996 йилда “Тамил-Илама йўлбарсларини озод қилиш” террористик уюшма Шри-Ланка дипломатик вакилининг телекоммуникация тармоқларига нисбатан амалга оширилган. 1997 йил сентябр ойида эса, кибертеррористлар НАСА ва “Атлантис” космик кемасига кибертеррористик хужум уюштиришган. Натижада, 1998 йилнинг ўзидаёқ АҚШда 30 га яқин террористлар кибертеррорист сифатида рўйхатга олинган. 2004 йилда эса, Жанубий Кореянинг мудофаа вазирлигига нисбатан киберхужум уюштирилган ва ўнлаб вазирлик компьютерлари ишламай қолган¹²⁸. Энг ачинарлиси, кибержиноят ёки кибертерроризм субъекти ёш танламайди, мисол учун, 1998 йилда 12 ёшли бола АҚШнинг Аризона шаҳридаги тўғонни бошқарадиган компьютер тизимига ноқонуний кириши оқибатида кибертерроризм атамаси бутун дунёга тарқалиб кетган¹²⁹. Кибержиноятчиликнинг кейинги ривожини 1999 йил январь ойида “Хеппи-99” номли Интернет тармоғидаги дастлабки вируснинг ихтиро қилингани бўлди. Натижада, 1999 йил август ойида Хитой ва Тайвандаги компаниялар бир-бирига нисбатан ўзаро жуда кенг миқёсдаги киберхужумлар уюштиришди. 2000 йил 1 май куни Манила шаҳрида “Мен сени севаман” номли Интернет тармоғида компьютер вируси топилди. Тўғри, давлатлар ҳам кибержиноятчиликка қараб туришмаган, хусусан, давлатда киберхавфсизликни таъминлаш мақсадида совуқ уруш иштирокчиси АҚШда, CERT Интернет хавфсизлигини таъминлаш маркази ташкил қилинган бўлса, 1986 йилдаёқ СССР Ички ишлар вазирлиги тизимида Электрон урушларга қарши курашиш бошқармаси ташкил этилган бўлиб, у “Р” бошқармаси номи билан қисқача аталган. 1997 йилда Россия Федерацияси жиноят кодексига 28-боб компьютер маълумотлари соҳасидаги жиноятлар киритилган ва ушбу соҳадаги жиноятларга нисбатан суриштирув ҳаракатларини олиб бориш мақсадида “Р” бошқармасига тезкор-қидирув бўлинмаси киритилган. 1998 йил 7 октябрь куни эса, “Р” бошқармаси юқори технологиялар соҳасидаги жиноятларга қарши курашиш бошқармаси этиб қайта номланган ва унинг Компьютер маълумотлари соҳасидаги жиноятчиликка қарши курашиш бўлими, Телекоммуникация соҳасидаги жиноятчиликка қарши курашиш бўлими, Радиоэлектрон воситалар ноқонуний савдосига қарши курашиш ва махсус техник воситалар бўлимлари мавжуд бўлган. 1999 йилгача РФнинг 81 та таъсис тузилмаларида Ички ишлар вазирлиги, Ички ишлар бошқармаси ва Ички ишлар бўлимлари даражасига тенглаштирилган махсус таркибий тузилмалар ташкил қилинган. 2000 йилдан бошлаб ушбу бўлимларга юридик мутахассисликдаги ходимларнинг ҳам ишга қабул қилиниши натижасида РФда мазкур соҳадаги жиноятчиликка қарши курашишнинг самарали усуллари яратилди. Шунингдек, юқоридаги бошқарма ҳам Ички ишлар вазирлиги таркибига ўтказилди¹³⁰.

¹²⁸ <http://www.myshared.ru/slide/439133/>.

¹²⁹ Дремлюга, Р.И. Интернет–преступность: моногр. / Р.И. Дремлюга. –Владивосток, 2008. –240 с.

¹³⁰ https://71.xn--b1aew.xn--p1ai/Dejatelnost/Borba_s_kiberprestupnostju.

Кибержиноятчилик турли даврларда турлича ривож топган каби унинг доктринал ва расмий таърифлари турличадир. Хусусан, Европа Кенгашининг 2001 йилдаги “Кибержиноят ҳақида”ги Конвенциясига асосан кибержиноят кибермуҳитда содир этиладиган ҳар қандай жиноятдир¹³¹. М.Gurckенинг фикрича, компьютер тизими, тармоғи, уларга уланадиган бошқа воситалар орқали ёки уларнинг ёрдамида компьютер тизими, тармоғи ёки компьютер ахборотига қарши кибермуҳитда содир этиладиган жиноятлар мажмуидир¹³². Наздимизча, ушбу фикрларга қисман қўшилсак бўлади, бироқ кибержиноят ҳар доим ҳам компьютер технологиялари ёрдамида содир этилмайди. Мисол учун, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 168-моддаси 2-қисми “в”-бандига асосан, компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб фирибгарлик жиноятини содир этганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган. Бироқ, телекоммуникация тармоғи ёки айтайлик “Telegram” тармоғи орқали жиноятчи фойдаланувчини алдаш ёки ишончини суиистеъмол қилиш йўли билан, янада аниқроқ айтганда жиноятчи кимдирнинг ногиронлигидан фойдаланиб, унинг расмини қўйган ҳолда, ўзининг пластик картасини “Telegram” тармоғига жойлаштириб, фойдаланувчилардан инсонийлик юзасидан ногиронлиги бор шахсга ёрдам беришни сўраш орқали уларнинг ёки ногиронлиги бор шахснинг мулкани ёки мулкка бўлган ҳуқуқини қўлга киритиши мумкин. Мазкур қилмишни, компьютер техникаси ёрдамида содир этилган деб бўлмайди. Сабаби компьютер техникаси тушунчаси ЖКнинг 4, 10, 14, 16-моддаларидан келиб чиқиб, Жиноят кодексининг VIII бўлимида белгилаб қўйилмаган, қолаверса, Ўзбекистон қонунчилигида ушбу тушунчанинг моҳияти кўрсатиб берилмаган, шунингдек, техник томондан компьютер техникаси тушунчаси “Telegram” тармоғига ўхшаш ахборот-коммуникация технологияларини ўзида тўлиқ қамраб ололмайди, ўзининг техник имкониятлари ва фанда қўлланилиши бўйича у бошқа аборот-коммуникация технологиясига ўхшаш функцияларни тўлиқ бажара олмайди. Шунга кўра, фикримизча, юқоридагиларга асосан, кибержиноят тушунчасининг доктринал ҳолати қайта кўриб чиқилиши мақсадга мувофиқ. Дунё тамаддудининг ривож топиши натижасида ахборот-коммуникация технологиялари орқали содир этиладиган жиноятлар турлича номлангани ҳамда турли давлатларда унга қарши турли йўсинларда кураш олиб борилаётганлиги учун ҳам ҳозирги кунда ахборотни муҳофаза қилиш, ахборотни ошкор қилганлик, компьютер жиноятчилиги юзасидан 500 дан зиёд қонун ҳужжатлари мавжуд¹³³. Фикримизни янада соддароқ тушунтирадиган бўлсак, кибержиноятларга бўлган таъриф доимо мазкур таъриф берилаётган пайтдаги давлатдаги мавжуд ахборот технологияларнинг ривожи билан боғлиқ бўлган. Шу сабабдан ҳам К.Е.Зинченко, Л.Ю.Исмаилова, А.Н.Караханьян, Б.В.Киселев, В.В.Крылов, Я.М.Мастинский. Н.С.Полевой, Ю.Н.Соловьев, В.В.Хургин, С.И.Цветков олимларнинг фикрича, бу каби жиноятлар электрон ҳисоблаш

¹³¹ ЕС от 23.11.2001 года «Конвенцию о компьютерных преступлениях». Будапешт, Серии европейских договоров - № 185. <https://rm.coe.int/1680081580>.

¹³² M.Gurcke. Understanding Cybercrime: A Guide for Developing Countries. ITU. 2009.

¹³³ M.Kabay. Studies and Surveys of Computer Crime. – Northfield, 2001. – P.2.

машиналари орқали содир этилган жиноятдир¹³⁴. Мазкур тушунча 1994 йилда берилаётганлиги орқали таъкидлашимиз жоизки, Ўзбекистон тарихи нуқтаи назаридан Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида” 1994 йил 6 майдаги 1060–XII-сон Қонуни¹³⁵ айнан 1994 йилда қабул қилинганлиги сабабли ҳам мазкур тушунчалар вақт нуқтаи назаридан тўғри талқин қилинган. Кибержиноятлар тушунчасининг вақтга нисбатан ўзаро боғлиқлигини яна 1979 йилда Даллас адвокатлар ассоциациясининг конференцияси томонидан дастлаб компьютер жиноятларининг асосий белгилари ўша пайтдаги мавжуд ахборот-коммуникация технологияларининг техник имкониятлари юзасидан белгиланганлиги орқали таъкидлашимиз мумкин¹³⁶. Умуман олганда, кибермуҳит ёки кибермакон тушунчалари биринчи марта 1982 йилда Канадалик фантастик ёзувчи У.Гибсон томонидан “Burning Chrome” новелласида ишлатилган бўлиб, ушбу тушунча “Neuromancer” романи орқали оммалашиб кетган¹³⁷ лигидан ҳам айтиб ўтишимиз жоизки, кибермуҳит бўлмас экан, кибержиноят ҳам унинг бошқа синоними бўлган жиноят ҳам содир этилмайди. Юқоридагилар орқали кибержиноятлар тушунчасининг доктринал ва расмий ҳолати хусусида хулосага келадиган бўлсак, ушбу тушунча биз хоҳлаймизми йўқми макон ва замон танлайди, ижтимоий муносабатлар ривожланган сари уларнинг номи ва уларнинг имкониятлари кенгайиб бораверади. Шу сабабдан ҳам наздимизча, ҳозирги кунда ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида содир этиладиган ва ахборот орқали содир этиладиган жиноятларни алоҳида қисмларга бўлиш ҳамда бунда ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида содир этиладиган, ўзида техник имкониятлар орқали содир этиш имконини берадиган жиноятларни кибержиноятлар, ахборот соҳаси (оммавий-ахборот воситалари орқали)даги жиноятларни ахборот хавфсизлиги соҳасидаги жиноятлар деб икки гуруҳга ажратиш, шунингдек, жиноят қонунчилигимизни ушбу тушунчадан келиб чиқиб, қайта кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Миллий қонунчилигимизда кибержиноятчилик ва киберхавфсизлик тушунчаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ–4947-сонли Фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон

¹³⁴ К.Е.Зинченко, Л.Ю.Исмаилова, А.Н.Караханьян, Б.В.Киселев, В.В.Крылов, Я.М.Мастинский. Н.С.Полевой, Ю.Н.Соловьев, В.В.Хургин, С.И.Цветков. Компьютерные технологии в юридической деятельности. Учебное и практическое пособие. –М.: издательство “БЕК”. 1994 г., –с. 304,

¹³⁵ Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида” 1994 йил 6 майдаги 1060–XII-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1994 й., 5-сон, 136-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 й., 4-5-сон, 74-модда, 9-сон, 165-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011 й., 52-сон, 555-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.12.2019 й., 03/19/586/4106-сон; 07.01.2020 й., 03/20/600/0023-сон.

¹³⁶ В.А.Широков, Е.В.Беспалова. Киберпреступность: история уголовно-правового противодействия. – М.: “Информационное право”, 2006, № 4. <http://center-bereg.ru/h1846.html>.

¹³⁷ Абдуджалилов Абдуджабар. Теоретические проблемы гражданских правоотношений в Интернете. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Душанбе - 2015. 2015. <https://lawbook.online/kniga-grajdanskoe-pravo-rossii/ponyatie-suschnost-virtualnogo-prostranstva-79174.html>.

манфаатлари йили”да амалга оширишга оид давлат дастурининг 297-бандида илк бора расмий норматив-ҳуқуқий ҳужжатда ишлатилган бўлиб¹³⁸, кейинги ривож қуйидаги кетма-кетлик бўйича ривож топган, яъни тармоқлар, дастурий маҳсулотлар, ахборот тизимлари ва ресурсларининг киберхавфсизлигини таъминлаш ва уларни ҳимоя қилишнинг замонавий технологияларини жорий этиш соҳасида Ўзбекистон Республикаси киберхавфсизлигини таъминлаш, бу борада ягона давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, Ўзбекистон Республикаси ахборот маконидаги рухсатсиз киришга уринишлар ва компьютер вирус ҳужумлари тўғрисида ўз вақтида хабардор қилиш ва жавоб қайтариш методлари ва воситаларидан фойдаланиб, бутунжаҳон Интернет ахборот тармоғининг миллий сегментидаги веб-сайтларнинг ахборот хавфсизлигини таъминлаш механизмини амалга ошириш, телекоммуникациялар, электрон ҳукумат, почта алоқаси, ахборотлаштириш ва радиочастоталар спектри соҳасидаги ҳуқуқбузарликларнинг мониторингини ўтказиш, уларни аниқлаш ва тўхтатиш қисмида ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ўзаро ишлаш, ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлиги таҳдидларини аниқлаш ва уларга қарши курашиш, ахборот-коммуникация технологияларидан жиноий, разведка ва террористик мақсадларда фойдаланиш билан курашишнинг самарали механизмларини шакллантириш ва жорий қилиш йўли билан ушбу мақсадларда фойдаланиш ҳолатларини тўхтатиш, ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик таҳдидлари тўғрисидаги ахборотларни йиғиш ва таҳлил қилиш, ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизликни таъминлаш соҳасида илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик, лойиҳа, қидирув ва технологик ишланмаларни ташкил қилиш ва ўтказиш Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг асосий вазифаларидин бири сифатида белгилаб қўйилди¹³⁹, давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг виртуал маконда иштирокини фаоллаштириш концепцияси тасдиқланди¹⁴⁰, хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик бўйича техник ва технологик талаблар бажарилишини назорат қилади, ўрганади ва текшириш Ўзбекистон Республикаси Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат бўйича давлат инспекцияси ваколатига берилди¹⁴¹, ахборот технологиялари ва киберхавфсизлик йўналишларида юқори малакали мутахассисларни халқаро стандартлар даражасида тайёрлашни таъминловчи Ўзбекистонда Шарда

¹³⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид давлат дастури. Манба: “Халқ сўзи”, 2017 й., 28 (6722)-сон; ЎР ҚХТ, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

¹³⁹ Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 1 майдаги 318-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги тўғрисида”ги низом // Ўзбекистон Республикаси ҚТ, 2018 йил, 5-сон, 98-модда.

¹⁴⁰ Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 7 августдаги 622-сон қарори билан тасдиқланган Давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг виртуал маконда иштирокини фаоллаштириш концепцияси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.08.2018 й., 09/18/622/1637-сон.

¹⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 ноябрдаги ПК-4024-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат бўйича давлат инспекцияси тўғрисида”ги Низом // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.11.2018 й., 07/18/4024/2200-сон.

университети ташкил этилди¹⁴², киберхавфсизликни тартибга солиш соҳасида ваколатли орган этиб Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати белгилаб қўйилди¹⁴³, Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги билан тарқатилиши тақиқланган ахборот мавжуд бўлган Интернет тармоғи веб-сайтидан ва (ёки) веб-сайт саҳифаларидан фойдаланишни чеклаш тартиби ишлаб чиқилди¹⁴⁴, жиноят қонунчилигимизда эса, 1994 йилда Жиноят кодекси қабул қилинган вақтда ахборотлаштириш қоидаларини бузиш жинояти, яъни ахборот тармоғидан рухсатсиз фойдаланиш ёки фойдаланишга рухсати бўлгани ҳолда тегишли ҳимоя чораларини кўрмаслик ёки ахборотлар тармоғидан қонунга ҳилоф равишда ахборотлар олиш, шунингдек, ахборотлаштириш тизимидан фойдаланишга рухсати бўлган ҳолда ундаги маълумотларни қасддан ўзгартириш, йўқотиш, олиб ташлаш ёки йўқ қилиб юбориш анча миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлгани учун, компьютер тизимларида сақланаётган маълумотлар ёки дастурларни ўзгартириш мақсадида тегишли рухсатсиз компьютер вируслари ёки дастурларини ишлаб чиқиш ва тарқатиш, шунингдек, рухсати бўлмагани ҳолда ахборот тизимидан фойдаланиш маълумотларнинг бузилиши, олиб ташланиши, йўқ қилиб юборилиши ёки бу тизимнинг ишдан чиқишига сабаб бўлгани учун жиноий жавобгарлик ЖКнинг 174-моддасида белгилаб қўйилган эди, аммо ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга ҳилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг мазкур моддаси чиқарилиб, “ХХ¹ боб. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар” боби Жиноят кодексига киритилди ва ушбу бобда ахборотлаштириш қоидаларини бузиш, компьютер ахборотидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш, компьютер тизимидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш, компьютер ахборотини модификациялаштириш, компьютер саботаж, зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш учун жиноий жавобгарлик киритилди¹⁴⁵. Бироқ, ушбу жиноятлар умумий ном остида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар деб номланган ҳолда, 2001 йилда компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкани ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилганлик учун ЖКнинг 167-

¹⁴² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистонда Шарда университетини ташкил этиш тўғрисида” 2019 йил 10 апрелдаги ПҚ–4278-сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.04.2019 й., 07/19/4278/2920-сон.

¹⁴³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ–4452-сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 16.09.2019 й., 07/19/4452/4207-сон.

¹⁴⁴ Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори // Ўзбекистон Республикаси ҚТ, 2018 йил, 9-сон, 223-модда.

¹⁴⁵ Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга ҳилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2007 йил 25 декабрдаги ЎРҚ-137-сон Қонуни // Ўзбекистон қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 52-сон, 532-модда.

моддасининг 3-қисми “г”-банди, фирибгарлик, яъни алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкини ёки ўзганинг мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритганлик учун ЖКнинг 168-моддаси 2-қисми “г”-банди, ўғрилик, яъни ўзганинг мол-мулкини яширин равишда талон-торож қилганлик учун ЖКнинг 168-моддаси 3-қисми “б”-банди¹⁴⁶, 2007 йилда қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ёки ўтказиш учун телекоммуникация тармоқларида, шу жумладан Интернет жаҳон ахборот тармоғи провайдерлари томонидан хизматлар кўрсатиш, тегишли дастурий таъминотдан нусха кўпайтириш, уни кўпайтириш, тарқатиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этганлик учун, яъни Интернет жаҳон ахборот тармоғи провайдерлари орқали қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказганлик учун ЖКнинг 278-моддаси 2-қисми¹⁴⁷, 2016 йилда мулкий манфаат бериш бўйича зиммага мажбурият олиш йўли билан жисмоний ва юридик шахсларнинг пул маблағларини ва (ёки) бошқа мол-мулкини жалб этишга доир ноқонуний фаолиятни амалга ошириш ва бунда илгари олинган мажбуриятни жисмоний ва юридик шахсларнинг янги жалб этилган пул маблағлари ва (ёки) бошқа мол-мулки ҳисобидан бажариш, шунингдек бундай фаолиятга раҳбарлик қилиш ҳамда шундай фаолият кўрсатилишини таъминлаш, худди шунингдек мазкур фаолиятда иштирок этишга жалб қилиш мақсадида ушбу фаолиятни реклама қилиш, шу жумладан оммавий ахборот воситаларидан ёхуд телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланган ҳолда реклама қилиш ҳамда мулкий манфаат бериш бўйича зиммага мажбурият олиш йўли билан жисмоний ва юридик шахсларнинг пул маблағларини ва (ёки) бошқа мол-мулкини жалб этишга доир ноқонуний фаолиятни амалга ошириш ва бунда илгари олинган мажбуриятни жисмоний ва юридик шахсларнинг янги жалб этилган пул маблағлари ва (ёки) бошқа мол-мулки ҳисобидан бажариш, шунингдек бундай фаолиятга раҳбарлик қилиш ва шундай фаолият кўрсатилишини таъминлаш пул маблағларини ва (ёки) бошқа мол-мулкни жалб этишга доир ноқонуний фаолият деб номланган ҳолда, Жиноят кодекси 188¹-модда¹⁴⁸, телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима

¹⁴⁶ Ўзбекистон Республикасининг “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексида ўзгаришлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида” 2001 йил 29 августдаги 254-П-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 9-10-сон, 165-модда.

¹⁴⁷ Ўзбекистон Республикасининг “Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказишни тартибга солиш муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгариш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2007 йил 14 сентябрдаги ЎРҚ–109-сон // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 37-38-сон, 377-модда, 52-сон, 533-модда.

¹⁴⁸ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгариш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2016 йил 23 сентябрдаги ЎРҚ–411-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 39-сон, 457-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.01.2018 й., 03/18/463/0634-сон; 18.01.2019 й., 03/19/517/2497-сон; 08.01.2020 й., 03/20/601/0025-сон.

чиқаришга қаратилган материалларни тайёрлаш ёки уларни тарқатиш мақсадида сақлаш, шунингдек диний-экстремистик, террорчилик ташкилотларининг атрибутларини ёки рамзий белгиларини тарқатиш ёхуд намоёиш этиш мақсадида тайёрлаш, сақлаш ҳамда диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган маълумотлар ва материалларни ҳар қандай шаклда тарқатиш, худди шунингдек фуқаролар тотувлигини бузиш, туҳматона, вазиятни беқарорлаштирувчи уйдирмалар тарқатиш ҳамда жамиятда қарор топган хулқ-атвор қоидаларига ва жамоат хавфсизлигига қарши қаратилган бошқа қилмишларни содир этиш мақсадида диндан фойдаланиш, шунингдек диний-экстремистик, террорчилик ташкилотларининг атрибутларини ёки рамзий белгиларини тарқатиш ёхуд намоёиш этиш учун, яъни жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намоёиш этиш учун ЖКнинг 244¹-моддаси 3-қисми “г”-банди¹⁴⁹, 2017 йилда телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет бутунжаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш учун ЖКнинг 103-моддаси 2-қисми “г” банди ва ўзини ўзи ўлдиришга ундаш учун ЖКнинг 103¹-модда 2-қисми “в”-банди¹⁵⁰ билан жиноий жавобгарлик белгилаб қўйилди. Кўриб турганимиздек, қонунчилигимизда “Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар” деб аталган алоҳида боб бўлган ҳолда, унга оид жиноятлар Жиноят кодексининг турли моддаларида турлича кўринишларда баён қилинган, бу эса, мазмунан жиноят қонунчилигимиз жиддий таҳрирга муҳтож эканлигини кўрсатади. Бироқ, бунда жиноят қонунчилигимиздаги моддалар жиноят объектига нисбатан кетма-кетликда баён қилинганини ҳам инобатга олишимиз даркор. Бундан ташқари, шу кунга қадар жиноят қонунчилигимизда кибержиноятчилик учун жавобгарлик назарда тутилмаганлиги, технологик тараққиёт, жумладан кибержиноят билан боғлиқ жиноят турларининг кенгайганлигини ҳисобга олган ҳолда ахборот технологиялари соҳасида жавобгарликни назарда тутувчи нормаларни қайта кўриб чиқиш зарурлигини кўрсатади¹⁵¹.

Хулоса ўрнида таъкидлаб ўтишимиз жоизки, кибержиноятлар доктринал тараққиёти, техник ривож, ҳуқуқий аҳамияти, тарихий тараққиёти жиҳатидан кундан-кунга ўзининг инсониятга келтираётган кулфати билан ривож топиб борар экан, уни қайси даврда қандай номлаш эмас, балки унинг олдини олиш, бу борадаги жиноятларни бартараф қилиш, жиноятчиликка курашишнинг самарали

¹⁴⁹ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2016 йил 25 апрелдаги ЎРҚ–405-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 17-сон, 173-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.11.2019 й., 03/19/581/4004-сон; 08.01.2020 й., 03/20/601/0025-сон.

¹⁵⁰ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш, шунингдек айрим қонун ҳужжатларини ўз кучини йўқотган деб топиш тўғрисида” 2017 йил 13 июндаги ЎРҚ–436-сон Қонуни // Ўзбекистон қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 24-сон, 487-модда.

¹⁵¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги ПҚ–3723-сон қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.05.2018 й., 07/18/3723/1225-сон, 01.10.2018 й., 06/18/5547/1975-сон.

усулларини ишлаб чиқиш ва уни амалиётга тадбиқ қилиш жуда муҳим аҳамиятга эга. Зеро, халқ давлатдан рози бўлиш учун, давлат халқнинг келажагига раҳна солувчи кулфатларни олдиндан прогноз қилиши ва бу каби салбий ҳолатларнинг олдини олиш юзасидан зарур чоралар кўрмоғи даркор. Шундай экан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги ПҚ–3723-сон қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси жиддий қайта кўриб чиқиши, жиноят қонунчилигида кибержиноятчилик тушунчаси, турлари, уларни аниқлаш мезонлари, жавобгарлик чоралари белгилаб қўйилиши мақсадга мувофиқ. Зеро, қонунийлик таъминланмас экан, бу каби жиноятлар сони кўпаяверади ва Жиноят кодексидаги қонунийлик, одиллик, инсонпарварлик принциплари бузилаверади. “Telegram” ижтимоий тармоғи орқали 1 000 000 сўм миқдоридаги пул маблағини яширин равишда ўғрилаганлик учун ЖКнинг 169-моддаси 1-қисми билан жа борса судланувчи узоғи билан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланса-ю, компьютер тизимига рухсатсиз кириб яширин равишда 100 000 сўм пул маблағини ўғрилаганлик учун ЖКнинг 169-моддасининг 3-қисми “б”-банди билан судланувчига камида 5 йил озодликдан маҳрум қилиш билан жазоси қўланилиши фикримизча, одиллик ва қонунийлик мезонларига умуман тўғри келмайди. Шу сабабдан ҳам биз жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги ва амалдаги “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонунларни ҳамда бошқа шу каби қонун ҳужжатларини жиддий қайта кўриб чиқиш орқали қонунийлик, одиллик, инсонпарварлик принципларини амалда белгилаб қўйишимиз биз учун ҳам фарз ҳам қарзидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. История появления и развитие преступлений в сфере высоких информационных технологий.
https://studwood.ru/1595418/informatika/istoriya_poyavleniya_razvitie_prestupleniy_sfere_vysokih_informatsionnyh_tehnologiy.
2. <https://vc.ru/services/101050-istoriya-odnogo-ogrableniya-ili-kak-zashchitit-startap-ot-kiberprestupnikov>.
3. Россия Федерацияси Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Тергов қўмитасининг Назорат-услубий бошқармаси Иқтисодиёт ва компьютер маълумотлари соҳасидаги жиноятлар тўғрисидаги ишлар бўйича бўлим бошлиғи Г.Егоров хотираларидан.
<https://sites.google.com/site/komputernyeprestuplenia/home/istoria-komputernyh-prestuplenij>.
4. https://71.xn--b1aew.xn--p1ai/Dejatelnost/Borba_s_kiberprestupnostju.
5. <https://www.mvd.gov.by/ru/page/upravlenie-po-raskrytiyu-prestuplenij-v-sfere-vysokih-tehnologij-upravlenie-k/istoriya-urpsvt>.

6. А.Г.Волеводз. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 496 с.
7. Л.П.Зверьянская. Исторический анализ этапов развития киберпреступности и особенности современных киберпреступлений // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 15. – С. 881–885. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/96090.htm>.
8. А.Николаева, М.Тумбинская. Киберпреступность: история развития, проблемы практики расследования. Казанский национальный исследовательский технический университет им. А.Н.Туполева-КАИ Казань, Россия. Материалы международной конференции Sorucom 2014 // 13-17 октября 2014. <https://computer-museum.ru/articles/materialy-mezhdunarodnoy-konferentsii-sorucom-2014/629/>.
9. <https://sites.google.com/site/komputernyeprestuplenia/home/istoria-komputernyh-prestuplenij>.
10. Е.Зубова. Киберпреступлений становится все больше, однако их раскрываемость уменьшается. <https://www.advgazeta.ru/novosti/kiberprestupleniy-stanovitsya-vse-bolshe-odnako-ikh-raskryvaemost-umenshaetsya/>.
11. https://safe.cnews.ru/news/top/2019-09-27_kiberprestupnost_v_rossii.
12. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%82%D1%88%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B4,%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D0%B5%D1%80>
13. Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 11 декабрда қабул қилинган “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги 560-П-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2004 йил, № 1-2, 10-модда.
14. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%BD,%D0%9A%D0%BB%D0%BE%D0%B4>.
15. Кибер хавфсизлик бўйича халқаро форум (Cyber Security Forum-2017) материалларидан. Энг оммалашган 3 турдаги кибер жиноят маълум бўлди. 07.02.2017 йил. <https://sof.uz/post/eng-ommalashgan-3-turdagi-kiber-jinoyat-mal-lum-bo-ldi>.
16. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D1%8C%D1%8E%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%80%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC.
17. МСЭ публикует данные по ИКТ за 2015 год Революция в ИКТ последних 15 лет подтверждается статистическими данными. URL:http://www.itu.int/net/pressoffice/press_releases/2015/pdf/17-ru.pdf[Дата обращения 12.01.2016].
18. Дремлюга, Р.И. Интернет–преступность: моногр. / Р.И. Дремлюга. – Владивосток, 2008. – 240 с.
19. <http://www.myshared.ru/slide/439133/>.
20. https://71.xn--b1aew.xn--p1ai/Dejatelnost/Borba_s_kiberprestupnostju.

21. Распоряжение Правительства Российской Федерации № 1701-р от 22.10.99 г. «Об усилении борьбы с преступлениями в сфере высоких технологий и реализации международных договоренностей и обязательств Российской Федерации» // СЗ РФ. – 1999. - № 44. – ст.5335.
22. Н.А.Морозов. Борьба с компьютерной преступностью в Японии // Общество и право. 2014. № 2(48). – с. 144.
23. А.В.Федоров. Информационная безопасность в мировом политическом процессе: учеб, пособие. М.: 2006. – с.111.
24. Украина жиноят кодексининг 16-боби, 361-3631-моддаларидан. <https://meget.kiev.ua/kodeks/ugolovniy-kodeks/razdel-1-16/>.
25. ЕС от 23.11.2001 года «Конвенцию о компьютерных преступлениях». Будапешт, Серии европейских договоров - № 185. <https://rm.coe.int/1680081580>.
26. M.Gurcke. Understanding Cybercrime: A Guide for Developing Countries. ITU. 2009.
27. M.Kabay. Studies and Surveys of Computer Crime. – Northfield, 2001. – P.2.
28. К.Е.Зинченко, Л.Ю.Исмаилова, А.Н.Караханьян, Б.В.Киселев, В.В.Крылов, Я.М.Мастинский. Н.С.Полевой, Ю.Н.Соловьев, В.В.Хургин, С.И.Цветков. Компьютерные технологии в юридической деятельности. Учебное и практическое пособие. –М.: издательство “БЕК”. 1994 г., – с. 304.
29. Н.С.Салаев, Р.Н.Рўзиев. Кибержиноятчиликка қарши курашишга оид миллий ва халқаро стандартлар. Монография., – Т.: ТДЮУ, 2018, 139-б.
30. <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185>.
31. В.А.Широков, Е.В.Беспалова. Киберпреступность: история уголовно-правового противодействия. – М.: “Информационное право”, 2006, № 4. <http://center-bereg.ru/h1846.html>.
32. Абдуджалилов Абдуджабар. Теоретические проблемы гражданских правоотношений в Интернете. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Душанбе - 2015. 2015. <https://lawbook.online/kniga-grajdanskoe-pravo-rossii/ponyatie-suschnost-virtualnogo-prostranstva-79174.html>.
33. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ–4947-сонли Фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид давлат дастури. Манба: “Халқ сўзи”, 2017 й., 28 (6722)-сон; ЎР ҚХТ, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
34. Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 1 майдаги 318-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги тўғрисида”ги низом // Ўзбекистон Республикаси ҚТ, 2018 йил, 5-сон, 98-модда.
35. Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 7 августдаги 622-сон қарори билан тасдиқланган Давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг виртуал

маконда иштирокини фаоллаштириш концепцияси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.08.2018 й., 09/18/622/1637-сон.

36. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 ноябрдаги ПҚ-4024-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат бўйича давлат инспекцияси тўғрисида”ги Низом // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.11.2018 й., 07/18/4024/2200-сон.

37. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистонда Шарда университетини ташкил этиш тўғрисида” 2019 йил 10 апрелдаги ПҚ-4278-сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.04.2019 й., 07/19/4278/2920-сон.

38. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ-4452-сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 16.09.2019 й., 07/19/4452/4207-сон.

39. Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори // Ўзбекистон Республикаси ҚТ, 2018 йил, 9-сон, 223-модда.

40. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга ҳилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2007 йил 25 декабрдаги ЎРҚ-137-сон Қонуни // Ўзбекистон қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 52-сон, 532-модда.

41. Ўзбекистон Республикасининг “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида” 2001 йил 29 августдаги 254-II-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 9-10-сон, 165-модда.

42. Ўзбекистон Республикасининг “Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказишни тартибга солиш муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2007 йил 14 сентябрдаги ЎРҚ-109-сон // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 37-38-сон, 377-модда, 52-сон, 533-модда.

43. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2016 йил 23 сентябрдаги ЎРҚ-411-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 39-сон, 457-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.01.2018 й., 03/18/463/0634-сон; 18.01.2019 й., 03/19/517/2497-сон; 08.01.2020 й., 03/20/601/0025-сон.

44. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2016 йил 25 апрелдаги ЎРҚ–405-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 17-сон, 173-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.11.2019 й., 03/19/581/4004-сон; 08.01.2020 й., 03/20/601/0025-сон.

45. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш, шунингдек айрим қонун ҳужжатларини ўз кучини йўқотган деб топиш тўғрисида” 2017 йил 13 июндаги ЎРҚ-436-сон Қонуни // Ўзбекистон қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 24-сон, 487-модда.

46. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги ПҚ–3723-сон қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.05.2018 й., 07/18/3723/1225-сон, 01.10.2018 й., 06/18/5547/1975-сон.

ФИО авторов: Усмонов Махсуд Тулқин ўғли

Ташкентский университет информационных технологий

Каршинский филиал студент 4 курса

Ҳамраев Умиджон Музаффар ўғли

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети талабаси

Название публикации: «ПОКАЗАТЕЛЬНОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ
ВЕРОЯТНОСТЕЙ»

АННОТАЦИЯ: Полученными формулами можно пользоваться и на практике, но с оглядкой. Будьте готовы к тому, что вас попросят привести подробные выкладки.

Дополнительных примеров с показательным распределением совсем немного. Впрочем, мы только что охватили все возможные случаи. Вот она, мощь одного параметра.

Да, в сводном справочнике по теории вероятностей, конечно, приведены все частные формулы, но очень важно, чтобы вы умели получать их самостоятельно, исходя из общих определений. Это один из основополагающих принципов изучения математики, который красной нитью проходит через все её разделы.

Ну а сейчас пришло время зажечь новые огни и перейти к кульминационной статье под названием Нормальное распределение вероятностей.

Большим достоинством показательного распределения является тот факт, что оно определяется всего лишь одним параметром.

Как-то так получилось, что во всех примерах статьи о равномерном распределении мы начинали с функции $f(x)$, и поэтому для разнообразия зайдём в лес с другой стороны:

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Показательным или экспоненциальным называют распределение, которое характеризуется следующей функцией плотности, Показательное распределение вероятностей.

Продолжаем изучать особые виды распределений непрерывной случайной величины. Показательным или экспоненциальным называют распределение,

которое характеризуется следующей функцией плотности:

$$f(x) = \begin{cases} 0, & \text{если } x < 0 \\ \lambda e^{-\lambda x}, & \text{если } x \geq 0 \end{cases}, \text{ где } \lambda > 0$$

Убедимся в том, что перед нами не «подделка».

Поскольку $f(x) \geq 0$ и несобственный интеграл:

$$\int_{-\infty}^{+\infty} f(x) dx = \int_{-\infty}^0 0 dx + \lambda \int_0^{+\infty} e^{-\lambda x} dx = 0 - \int_0^{+\infty} e^{-\lambda x} d(-\lambda x) = - \lim_{\delta \rightarrow +\infty} (e^{-\lambda x}) \Big|_0^\delta = - \lim_{\delta \rightarrow +\infty} (e^{-\lambda \delta} - e^0) = -(0 - 1) = 1,$$

то функция $f(x)$ действительно задаёт закон распределения НСВ.

Большим достоинством показательного распределения является тот факт, что оно определяется всего лишь одним параметром. Всего лишь одним, Карл! ...нет, лучше, конечно, вообще отсутствие параметров, но дальше их количество будет только возрастать.

Как-то так получилось, что во всех примерах статьи о равномерном распределении мы начинали с функции $f(x)$, и поэтому для разнообразия зайдём в лес с другой стороны:

Задача

Непрерывная случайная величина X задана своей функцией распределения:

$$F(x) = \begin{cases} 0, & x < 0 \\ 1 + A e^{-x}, & x \geq 0 \end{cases}$$

Требуется:

- 1) определить коэффициент A ;
- 2) найти плотность распределения вероятностей $f(x)$;
- 3) схематично построить графики функций $F(x)$ и $f(x)$;
- 4) вычислить математическое ожидание и дисперсию X ;
- 5) определить вероятность того, что X примет значение из интервала $(2; +\infty)$.

Решаем:

1) В силу непрерывности функции распределения:

$$F(0) = 1 + A \cdot e^0 = 1 + A = 0 \Rightarrow A = -1 \text{ — при этом и только при этом}$$

значении предложенная функция задаёт закон распределения непрерывной

случайной величины:

$$F(x) = \begin{cases} 0, & x < 0 \\ 1 - e^{-x}, & x \geq 0 \end{cases}$$

2) Найдём функцию плотности распределения:

$$f(x) = F'(x) = \begin{cases} 0, & x < 0 \\ e^{-x}, & x \geq 0 \end{cases}$$

$$(1 - e^{-x})' = 0 - e^{-x} \cdot (-x)' = e^{-x}.$$

$$f(x) = \begin{cases} 0, & \text{если } x < 0 \\ \lambda e^{-\lambda x}, & \text{если } x \geq 0 \end{cases}$$

Поскольку данная функция имеет вид $f(x) = \begin{cases} 0, & \text{если } x < 0 \\ \lambda e^{-\lambda x}, & \text{если } x \geq 0 \end{cases}$, то случайная величина X распределена показательно. Даже образцово-показательно, т.к. значение $\lambda = 1$ наиболее приятно.

3) Условие допускает схематическое построение графиков. Даже при их ручном построении не составляет никакого труда найти пару дополнительных точек и проявить маломальскую аккуратность.

Вычислим пару значений $F(1) = 1 - e^{-1} \approx 1 - 0,37 = 0,63$, $F(2) = 1 - e^{-2} \approx 1 - 0,14 = 0,86$ и

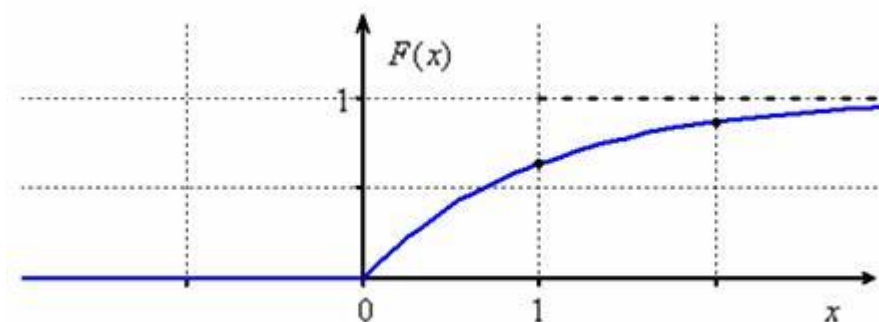
простенький предел $\lim_{x \rightarrow +\infty} F(x) = \lim_{x \rightarrow +\infty} (1 - e^{-x} \rightarrow 0) = 1$.

Таким

образом, прямая $y = 1$ является горизонтальной

асимптотой для

графика $F(x)$ при $x \rightarrow +\infty$:

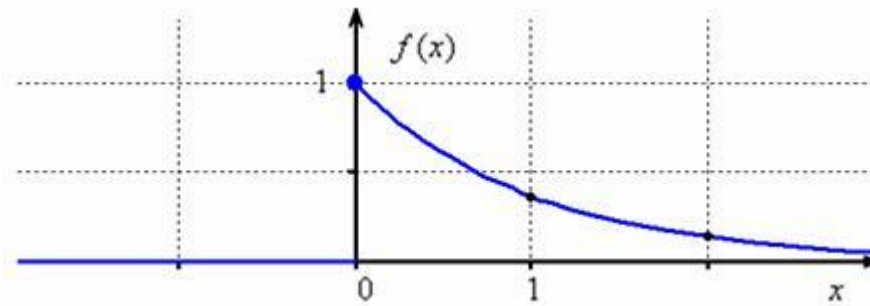

Показательное распределение нашло широкое применение в прикладных задачах, и пока чертёж «не уехал вверх» я приведу конкретный пример. Пусть переменная «икс» обозначает время и в момент времени $x = 0$ начинает эксплуатироваться некий прибор, например, обычная лампочка. Случайная величина X — время работы лампочки до перегорания. Тогда функция $F(x) = P(X < x)$ описывает вероятность того, что лампочка проработает МЕНЬШЕ, чем прошедшее время x . И по понятным причинам при увеличении x эта вероятность стремится к единице, что хорошо иллюстрирует вышеприведённый график.

Кстати, о чём идёт речь в 5-м пункте условия? В контексте рассматриваемого примера, нам нужно найти $P(2 < X < +\infty)$ – вероятность того, что лампочка проработает более 2 тыс. часов (значения, естественно, условные). Давайте сразу и вычислим эту вероятность:

$$P(2 < X < +\infty) = F(+\infty) - F(2) = 1 - (1 - e^{-2}) = 1 - 1 + e^{-2} = e^{-2} \approx 0,14$$

Ситуацию наглядно иллюстрирует чертёж ПЛОТНОСТИ распределения вероятностей:

Площадь между графиком $f(x)$ и осью абсцисс равна единице (проверено в начале статьи), и значительная часть этой площади (а именно, $\approx 0,86$) сосредоточена на промежутке от 0 до 2.

Применительно к «электрическому» примеру, определённый

интеграл $\int_0^k f(x) dx$ равен вероятности того, что лампочка проработает от 0 до k тыс. часов. В частности, как раз:

$$\int_0^2 e^{-x} dx = -\int_0^2 e^{-x} d(-x) = -(e^{-x}) \Big|_0^2 = -(e^{-2} - e^0) = -(e^{-2} - 1) = 1 - e^{-2} \approx 0,86$$

Несобственный интеграл $\int_k^{+\infty} f(x) dx$ – есть вероятность того, что лампочка проработает более k тыс. часов, и Пункт 5 можно решить вторым способом:

$$P(2 < X < +\infty) = \int_2^{+\infty} e^{-x} dx = -\int_2^{+\infty} e^{-x} d(-x) = -\lim_{\delta \rightarrow +\infty} (e^{-x}) \Big|_2^\delta = -\lim_{\delta \rightarrow +\infty} (e^{-\delta} - e^{-2}) = -(0 - e^{-2}) = e^{-2} \approx 0,14$$

4) Вычислим математическое ожидание и дисперсию.

Здесь есть короткий путь, и есть универсальный. Начнём с общей формулы математического ожидания, которая приводит нас к следующему несобственному интегралу:

$$M(X) = \int_{-\infty}^{+\infty} x f(x) dx = \int_0^{+\infty} x e^{-x} dx$$

Сначала удобно найти неопределенный интеграл:

$$\int x e^{-x} dx = (*)$$

Вспоминаем интегрирование по частям:

$$u = x \Rightarrow du = dx$$

$$dv = e^{-x} dx \Rightarrow v = -e^{-x}$$

$$\int u dv = uv - \int v du$$

$$(*) = -x e^{-x} + \int e^{-x} dx = -x e^{-x} - e^{-x} = -(x+1) e^{-x} = -\frac{(x+1)}{e^x}, \text{ произвольную константу}$$

приплюсовывать не надо, т.к. она всё равно сократится:

$$M(X) = \int_0^{+\infty} x e^{-x} dx = -\lim_{b \rightarrow +\infty} \left(\frac{x+1}{e^x} \right) \Big|_0^b = -\lim_{b \rightarrow +\infty} \left(\frac{b+1}{e^b} - 1 \right) = -(0-1) = 1$$

$$\frac{b+1}{e^b} \rightarrow 0$$

Дробь по той причине, что знаменатель более высокого порядка роста, чем числитель.

Дисперсию вычислим по формуле:

$$D(X) = \int_{-\infty}^{+\infty} x^2 f(x) dx - (M(X))^2$$

$$\int_{-\infty}^{+\infty} x^2 f(x) dx = \int_0^{+\infty} x^2 e^{-x} dx$$

Как и в случае с матожиданием, сначала проясним первообразную:

$$\int x^2 e^{-x} dx = (*)$$

Решение облегчается тем, что после 1-го применения

формулы $\int u dv = uv - \int v du$ сталкиваемся с только что решённым интегралом:

$$u = x^2 \Rightarrow du = 2x dx$$

$$dv = e^{-x} dx \Rightarrow v = -e^{-x}$$

$$(*) = -x^2 e^{-x} + 2 \int x e^{-x} dx = -x^2 e^{-x} - 2(x+1) e^{-x} = -(x^2 + 2x + 2) e^{-x}$$

Таким образом, несобственный интеграл:

$$\int_0^{+\infty} x^2 e^{-x} dx = -\lim_{b \rightarrow +\infty} \left(\frac{(x^2 + 2x + 2)}{e^x} \right) \Big|_0^b = -\lim_{b \rightarrow +\infty} \left(\frac{(b^2 + 2b + 2)}{e^b} - 2 \right) = -(0-2) = 2$$

Здесь $\frac{b^2 + 2b + 2}{e^b} \rightarrow 0$ по той же самой причине – порядок роста.

И, наконец, дисперсия:

$$D(X) = 2 - 1^2 = 2 - 1 = 1$$

«Наконец», потому что Пункт 5) уже разобран.

Пункты решения можно переставлять, т.к. они бывают расположены неудобно, а иногда и совершенно несуразно.

Готово.

Показательное распределение нашло широкое применение в теории надёжности, и этой теме даже посвящены отдельные главы учебного пособия В.Е. Гмурмана. Помимо лампочек и более грустных примеров существуют и другие приложения. Так, например, в простейшем потоке событий, время ожидания каждого последующего события распределено по экспоненциальному закону. Проанализируйте работу диспетчера такси самостоятельно.

И для самостоятельного решения я предлагаю вам не только интересное, но ещё и крайне полезное Задание:

1) Дать определение показательного распределения вторым способом, с помощью функции распределения.

В начале статьи приведена формулировка через

плотность $f(x) = \begin{cases} 0, & \text{если } x < 0 \\ \lambda e^{-\lambda x}, & \text{если } x \geq 0 \end{cases} \quad (\lambda > 0)$, и теперь нужно найти функцию $F(x)$.

2) Вывести формулы математического ожидания и дисперсии.

Фактически тут нужно решить задачу в общем виде.

3) Записать закон распределения для $\lambda = 2$ и вычислить $M(X)$ и $D(X)$.

Полученными формулами можно пользоваться и на практике, но с оглядкой. Будьте готовы к тому, что вас попросят привести подробные выкладки.

Дополнительных примеров с показательным распределением совсем немного. Впрочем, мы только что охватили все возможные случаи.

Да, в сводном справочнике по теории вероятностей, конечно, приведены все частные формулы, но очень важно, чтобы вы умели получать их самостоятельно,

исходя из общих определений. Это один из основополагающих принципов изучения математики, который красной нитью проходит через все её разделы.

Решение задания:

$$F(x) = \int_{-\infty}^x f(x) dx$$

1) Составим функцию :

– На интервале $(-\infty, 0)$ $f(x) = 0$ и $F(x) = \int_{-\infty}^x 0 dx$.

– На промежутке $[0; +\infty)$ $f(x) = \lambda e^{-\lambda x}$, следовательно:

$$F(x) = \int_{-\infty}^0 0 dx + \lambda \int_0^x e^{-\lambda x} dx = 0 + \lambda \cdot \left(-\frac{1}{\lambda} \right) \int_0^x e^{-\lambda x} d(-\lambda x) = -(e^{-\lambda x}) \Big|_0^x = -(e^{-\lambda x} - e^0) = 1 - e^{-\lambda x}$$

Показательным называют распределение, которое характеризуется функцией:

$$F(x) = P(X < x) = \begin{cases} 0, & \text{если } x < 0 \\ 1 - e^{-\lambda x}, & \text{если } x \geq 0 \end{cases}, \text{ где } \lambda > 0$$

2) Вычислим математическое ожидание:

$$M(X) = \int_{-\infty}^{+\infty} x f(x) dx = \lambda \int_0^{+\infty} x e^{-\lambda x} dx$$

Сначала найдём неопределённый интеграл:

$$\lambda \int x e^{-\lambda x} dx = (*)$$

Интегрируем по частям:

$$u = x \Rightarrow du = dx$$

$$dv = \lambda e^{-\lambda x} dx \Rightarrow v = -e^{-\lambda x}$$

$$\int u dv = uv - \int v du$$

$$(*) = -x e^{-\lambda x} + \int e^{-\lambda x} dx = -x e^{-\lambda x} - \frac{1}{\lambda} \int e^{-\lambda x} d(-\lambda x) = -x e^{-\lambda x} - \frac{1}{\lambda} e^{-\lambda x} = -\left(x + \frac{1}{\lambda}\right) e^{-\lambda x}$$

Таким образом:

$$M(X) = \lambda \int_0^{+\infty} x e^{-\lambda x} dx = -\lim_{b \rightarrow +\infty} \left(\left(x + \frac{1}{\lambda} \right) e^{-\lambda x} \right) \Big|_0^b = -\lim_{b \rightarrow +\infty} \left(\left(b + \frac{1}{\lambda} \right) e^{-\lambda b} - \left(0 + \frac{1}{\lambda} \right) e^0 \right) = -\left(0 - \frac{1}{\lambda} \right) = \frac{1}{\lambda}$$

Дисперсию вычислим по формуле:

$$D(X) = \int_{-\infty}^{+\infty} x^2 f(x) dx - (M(X))^2$$

В данном случае:

$$\int_{-\infty}^{+\infty} x^2 f(x) dx = \lambda \int_0^{+\infty} x^2 e^{-\lambda x} dx$$

Сначала найдём неопределенный интеграл:

$$\lambda \int x^2 e^{-\lambda x} dx = (*)$$

Интегрируем по частям:

$$u = x^2 \Rightarrow du = 2x dx$$

$$dv = \lambda e^{-\lambda x} dx \Rightarrow v = -e^{-\lambda x}$$

$$\int u dv = uv - \int v du$$

$$(*) = -x^2 e^{-\lambda x} + 2 \int x e^{-\lambda x} dx = (**)$$

чтобы воспользоваться уже известным интегралом, умножим и разделим на «лямбда»:

$$(*) = -x^2 e^{-\lambda x} + 2 \cdot \frac{1}{\lambda} \cdot \lambda \int x e^{-\lambda x} dx = -x^2 e^{-\lambda x} - \frac{2}{\lambda} \left(x + \frac{1}{\lambda} \right) e^{-\lambda x} = - \left(x^2 + \frac{2x}{\lambda} + \frac{2}{\lambda^2} \right) e^{-\lambda x}$$

Несобственный интеграл:

$$\begin{aligned} \lambda \int_0^{+\infty} x^2 e^{-\lambda x} dx &= - \lim_{b \rightarrow +\infty} \left(\left(x^2 + \frac{2x}{\lambda} + \frac{2}{\lambda^2} \right) e^{-\lambda x} \right) \Big|_0^b = \\ &= - \lim_{b \rightarrow +\infty} \left(\left(b^2 + \frac{2b}{\lambda} + \frac{2}{\lambda^2} \right) e^{-\lambda b} \right) + \left(0 + 0 + \frac{2}{\lambda^2} \right) e^0 = - \left(0 - \frac{2}{\lambda^2} \right) = \frac{2}{\lambda^2} \end{aligned}$$

Таким образом, дисперсия:

$$D(X) = \frac{2}{\lambda^2} - \left(\frac{1}{\lambda} \right)^2 = \frac{2}{\lambda^2} - \frac{1}{\lambda^2} = \frac{1}{\lambda^2}$$

3) Запишем показательный закон для $\lambda = 2$:

$$F(x) = \begin{cases} 0, & \text{если } x < 0 \\ 1 - e^{-2x}, & \text{если } x \geq 0 \end{cases}$$

Вычислим математическое ожидание и дисперсию:

$$M(X) = \frac{1}{\lambda} = \frac{1}{2}, \quad D(X) = \frac{1}{\lambda^2} = \frac{1}{2^2} = \frac{1}{4}$$

ЛИТЕРАТУРА

1. Киселёв, Андрей Петрович // *Большая советская энциклопедия* : [в 30 т.] / гл. ред. *А. М. Прохоров*. — 3-е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1969—1978.
2. Андронов И. К., А. П. Киселев. [Некролог], «Математика в школе», 1941, № 2
3. Маргулис А. Я., Андрей Петрович Киселев, «Математика в школе», 1948, № 4
4. Депман И. Я., История арифметики, М., 1959.
5. Моргулис А. Я., Тростников В. Законодатель школьной математики // Наука и жизнь. 1968. № 1
6. Пыльнев-Рогачёв, Лунёва М. И. Служитель «царицы-наук» // Кольцовский сквер. 2002. №

ФИО автора: *Abdullaeva Gulchexra Merdjalilovna*

Senior teacher, Yeoju Technical Institute in Tashkent

Название публикации: «MAIN PECULIARITIES OF PROJECT-BASED LEARNING IN ENCOURAGING LANGUAGE SKILLS PERFORMANCE»

Annotation: Meaningful learning should bring learners to meet their entire goals-both an achievement in academic skills and everyday life skills. This current article focused on the implementation of project-based learning (PBL) in language learning classroom. The investigation aimed at the development of students' performance in learned language. The study also found that PBL played the role in the enhancement of language learning skills improvement. Majority of participants mentioned that project-based activity engaged them to develop collaboration and teamwork skills, flexibility and adaptability skills and increased the better level of responsibility in learning.

Key words: project based learning, language, skills, performance, classroom.

Today's world has changed continuously in every dimension of living, which affects directly the global population who needs to adjust themselves and to accommodate the living styles in this 21st century. The fast-moving world of technology and information has made an extreme alteration to society. To meet the needs of living styles today, citizens of the 21st century commonly demand the following skills: critical thinking, collaboration, digital literacies, leadership, creativity, and imagination to accompany the ways of living in the globalization era. Consequently, it is important to make significant modifications to serve the needs of people in parallel with the rapid advancement of digital technologies.

Owing to the infinity of learning in the 21st century, learners might start learning from their most interesting topic. Then they themselves search for information and approve it. Therefore, it is important for the teachers to realize that the learning styles of the 21st century learners are totally different from those in the former generations. The goals of teaching in the 21st century are to support students to learn how to think, inquire, question, solve problem and apply these skills in new situations with new

information. An up-to-date conceptual depth in teaching, meaningful contextual scope and challenged teaching methodology are required from those teachers in order to construct the classroom that responds to the need and nature of learners, then brings learners to accomplish the entire goal of learning.

PBL is an active student-centered form of instruction which is characterized by a student's autonomy, constructive investigation, goal-setting, collaboration, communication and reflection within real-world practices by presenting learners with problems or a certain situation and motivating learners to identify and carry out the solutions. It provides opportunities for students to carry out learning activities by working on collaborative projects. Besides, project work encourages students to gather more in-depth knowledge and sharpen their skills in research. Moreover, students can develop creativity by doing projects and solving problems.

Fundamentally, PBL puts an emphasis on having the students experience real-life situations or current issues. Then, students acquire their knowledge by developing questions about the situations and issues they have confronted and then research for the best answer under the teacher's supervision. Significant steps of implementing PBL in a classroom as:

- 1) introduction and team planning;
- 2) initial research phase in terms of gathering information;
- 3) project creation and development and initial evaluation of presentation;
- 4) second research phase;
- 5) final presentation development; and
- 6) publication of products or artifacts.

A teacher would introduce these steps to students and allow them to work on projects, together with teacher's facilitation.

A number of studies have shown the positive effectiveness of an adoption of PBL in a classroom. PBL actually covers three stages: beginning in the classroom, moving out into the real world, and returning back to the classroom. In a PBL classroom, students have an opportunity to achieve both academic content and life skills through the project process, which usually starts with identifying questions. Then

they are driven to study with their team using a variety of tasks in order to find out the most effective solutions to address those questions..

In a PBL classroom, real-world topics are used to stimulate students to experience authentic tasks with the implementation of integrated skills and real-life information. Since PBL allows students to work in groups, they will be able to experience the benefits of engaging in problem solving and team building situations. As PBL puts the emphasis on group learning, group collaboration and taking on social responsibility are practiced to bring about the goal accomplishment. Moreover, it also improves their problem-solving skills, critical and creative skills, communication skills, ability to adapt to changes, and self-evaluation.

Similarly, the implementation of PBL in a language classroom promotes a meaningful learning process for the learners. Students do not perceive only the academic content or theory from a textbook, but they also experience authentic communication skills in real-life situations. For instance, students have an opportunity to practice communication skills, group participation, leadership skills, time management and presentation skills. PBL does not only enhance students learning quality in terms of enthusiasm, confidence, creativity self-directed and collaborative learning ability, but it also encourages motivation and satisfaction in teaching for teachers. The utilization of project work in class helps to reinforce social relationships among team members and promotes active involvement of cooperation among learners. Learners are more active in the class with PBL.

The list of used literature

1. Akindele, D. O. (2012). Enhancing Teamwork and Communication Skills among First Year Students at the University of Botswana. *TESOL Journal*, 6, 2-15.
2. Bender, W. N. (2012). *Project-Based Learning: Differentiating Instruction for the 21st Century*. California: Corwin.
3. Hamurcu, H. (2003). Project-Based Approach to Teaching Science in Preschool Education. *Eurasian Journal of Education Researcher*, 13, 66-72.

ФИО автора: Андижанский государственный университет

докторант кафедры общей психологии

Арибжоновна Умида Арибжанова

Название публикации: «ПОДРОСТКОВАЯ ПСИХОЛОГИЯ -
ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКА И ВОПРОСЫ ЕГО
ПСИХИЧЕСКОЙ ЗРЕЛОСТИ»

УДК152.26

Аннотация: Изучение системы самооценки в подростковом возрасте обогащает область социальной психологии, педагогики и психологии юношества научными открытиями, помогает установить принципы бытия.

Ключевые слова: Подростковая психика, кризис, характер, психология, особенности, поведение, развитие, акселерация, теория гетерозиса, межличностные отношения.

**ADOLESCENT PSYCHOLOGY - THE FORMATION OF THE
PERSONALITY OF A TEENAGER AND QUESTIONS OF HIS MENTAL
MATURITY.**

Andijan State University
Doctoral student of the Department of General Psychology
Aribjonova Umida Abdurashitovna

Anatation The study of the self-esteem system in adolescence enriches the field of social psychology, pedagogy and psychology of youth with scientific discoveries, helps to establish the principles of being.

Keywords Adolescent psyche, crisis, character, psychological, characteristics, behavior, development, acceleration, heterosis theory, interpersonal relationships.

**O'SMIR PSIXOLOGIYASI - O'SMIR SHAXSINING SHAKLLANISHI VA
UNING AQLIY ETUKLIGI MASALALARI.**

Andijon Davlat Universiteti
Umumiy psixologiya kafedrasi doktoranti
Aribjonova Umida Abdurashitovna

Anatatsiya O'smirlik davrida o'zini o'zi qadrlash tizimini o'rganish ijtimoiy psixologiya, pedagogika va yoshlar psixologiyasi sohalarini ilmiy kashfiyotlar bilan boyitadi, borliq tamoyillarini qaror toptirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar O'smir psixikasi, inqirozi, xarakteri, psixologik, xususiyatlari, xulq-atvori, rivojlanishi, akseleratsiyasi, geterozis nazariyasi, shaxslararo munosabatlar.

Авторизоваться Следует отметить, что использование учебной деятельности в воспитании подростков с учетом их особенностей не приводит к недопониманию в межличностных отношениях, костномозговой формирует психологический климат.

Несоответствие слов и дел в годы застоя, допущенные ошибки в нравственном воспитании отрицательно сказались на духовном мире подростков. В наше время, когда началось движение за коренное переустройство духовного мира человека и гуманизацию образования, очень остро встал вопрос о судьбе подростков. Подражание в подростковом возрасте характеризуется несформированностью важной точки зрения, чуткостью, смелостью,

таким. Поэтому необходимо уделять особое внимание мальчикам и девочкам-подросткам, которые подвержены внешним воздействиям..

Основными причинами необходимости большего внимания к проблеме подростков являются: 1) изменение социально-экономических условий культуры, искусства и литературы в результате развития науки и техники;

2) повышение уровня информированности подростков за счет расширения средств массовой информации;

3) адекватная информированность юношей и девушек о событиях окружающего мира, законах природы и общества;

4) ускорение их физической и умственной зрелости;

5) необходимость разделения идейно-политического патриотизма и межнационального воспитания в работе с подростками;

6) глубоко укоренившиеся в общественной жизни проблемы открытой социальной справедливости и демократии;

7) Студенты имеют широкий спектр возможностей для самостоятельного обучения, творческого мышления, самоуправления, понимания, оценки и контроля.

В подростковом возрасте процесс происходит от детства к взрослой жизни. В подростковом возрасте резко изменяются психические процессы, а также ощущаются связи в психической деятельности. Поэтому в межличностных отношениях ученика и учителя происходят кардинальные изменения проблемы взрослых и подростков. Трудности возникают в процессе этих изменений. Они возникают, прежде всего, в учебном процессе: новая информация, стиль и способы подачи информации не смущают подростка. То, что учитель подробно объясняет новую тему, занятия проводятся в форме лекций, утомляет учащихся, они равнодушны к чтению. Подростки, которые раньше запоминали материал, не понимая его смысла, теперь пытаются совмещать нужные места на основе логической памяти и мышления. Подросток, вежливо реагирующий на требования взрослых, будет относиться к ним критически. По его мнению, требования и указания взрослых должны быть логически краткими, доказательными, достаточно объективными и субъективными. По мере того, как у подростка вырабатывается личная точка зрения, он пытается донести свою точку зрения, несмотря на недовольство взрослого учителя. Его восприятие ценности своего лица начинает отдаляться от разума и отношения к вещам и событиям, он становится неохотно объяснять ту или иную информацию. Повседневное поведение Серзальды стало неотъемлемой частью движения. Такие изменения в поведении подростка могут вызвать у неопытного учителя или родителя сильную тревогу, тревогу и изменение отношения к подростку. В результате возникают разногласия, непонимание. Некоторые воспитатели с горечью отзываются о подростковом возрасте, критикуют отдельные пороки, стремятся найти их социально-психологические корни. На самом деле подростки страдают методологическими недостатками. Меры по предупреждению этих расстройств не вырабатывают системы. Некоторые исследования показали, что лучше говорить о кризисе подросткового возраста со взрослыми, чем думать о кризисе подросткового возраста.

Что является движущей силой умственного развития хорошего подростка? Движущей силой психического роста подростка является проявление системы противоречий между новыми потребностями, порождающими его деятельность, и возможностью их удовлетворения. Именно эти диалектические противоречия имеют место между формами представления стереотипного внешнего мира, который стабилизируется растущими физическими, психическими и нравственными возможностями. Возникающие противоречия и противоречия можно постепенно устранять путем прогнозирования психологической зрелости, усложнения видов деятельности с составом новых психологических качеств в

личности подростка Этот период завершается восхождением зрелости человека на более высокий уровень. Совершенство требует обобщения и суждения, абстрагирования, установления внутренних отношений между предметами, понимания важных законов, закономерностей, свойств, свойств, механизмов и понятий, интеллекта, настойчивого любопытства, осознанных мотивов, логической памяти. Все это создает систему знаний в науках, формирует практические навыки, включает в себя такие черты, как самоконтроль, оценка, понимание.

Когда в школе и школе появляются широкие возможности для самостоятельной семейной деятельности, школьник приступает к выполнению определенных задач и поручений. В результате повышается социальный статус подростка, улучшается его активность, всесторонне развивается его психика.

Сегодняшние подростки имеют некоторые физические, умственные и политические преимущества перед своими предшественниками. По этой причине мальчики и девочки в возрасте от 10-11 до 14-15 лет считаются подростками.

Венский психолог З. Фрейд и его ученики важнейшим основанием считают бессознательное стремление определить положение лица первым признаком уже существовавшей склонности в оценке подросткового возраста Потребности и склонности являются признаками активности человека . Психологи утверждали, что теория Фрейда совершенно необоснованна и что для нее характерна тенденция к проявлению несоответствия между возможностью и спросом в подростковом возрасте, тенденция интересоваться своим внутренним миром.

Некоторые психологи особое внимание уделяют биологическим факторам биогенного роста, т. е. половой зрелости. По их мнению, субъективные внутренние переживания раба, приводящие к психической депрессии, влекут юношей и девушек к психологии одиночества. Объясняется, что такие характеристики подросткового возраста, как протест, доминирование, упрямство, жестокость, агрессия, обидчивость, агрессия, новые ощущения половой зрелости, склонности, эмоции, доминируют в поведении подростка и контролируют его поведение.

Общеизвестно, что возможность психологического состояния подросткового возраста не зависит ни от одного чисто биологического фактора.

Американский психолог Р. Кулен резко критикует биогенетическую теорию подросткового возраста, утверждая, что подростковый возраст является социальной нравственной категорией. но с ошибочной точки зрения он считает подростковый возраст выпадающим из биологических и психологических категорий. По мнению Р. Кулле, в подростковом возрасте у мастера формируются основные социально-нравственные принципы, которыми являются раскрепощение (ожидание влияния взрослых) и достижение самостоятельности, принятие необходимых социальных и нравственных норм для серьезного подхода к жизни и выбор карьеры. По его мнению, если ребенок не обращает внимания на вышеперечисленные проблемы, сколько бы он ни провел в подростковом возрасте, он останется ребенком.

По мнению психологов, подростков нельзя считать продуктом реальных социальных условий и личной деятельности, потому что мы не имеем права отрицать биологические и психологические законы роста. Также отсутствует определенная черта и характеристика подросткового возраста. Себе среди подростков. специфические типологические различия можно объяснить особенностями условий обучения и воспитания, зная влияние социальных факторов.

В то же время выделяют особенности физического роста подростков, климатические и национально-этнографические факторы половой зрелости.

Подростковый возраст — это период полового созревания, период полового созревания со своими особенностями, который по своей природе резко отличается от других этапов зрелости. В результате биологических изменений, происходящих в подростковом возрасте, в его психическом мире происходит коренной перелом. К подростковому возрасту относятся девочки и мальчики в возрасте 11 (12)-15 лет. На этой стадии зрелости происходит физический рост и половое созревание.

В возрасте 11-12 лет рост ребенка может вырасти до 6-7 см и даже до 10 см. Но на этом этапе девочки растут быстрее мальчиков. К 13-14 годам у подростка рост шеи у представителей обоих полов практически одинаков. Когда мужке исполняется пять лет, мальчики оставляют девочек позади. После этого в росте до конца жизни преобладают мальчики. Дети забиты до смерти. У подростков объем сердца увеличивается на 25 процентов в сигмовидной мышце выживания. При быстром росте и увеличении веса увеличивается и концентрация руды и кислорода, что оценивается за счет расширения объема и функциональности индикатора. Общая глубина этого узкого тела составляет 7-8 мин, толщина горного провода 110-115 мм. Частота сердечных сокращений несколько замедляется, например, в возрасте 1 года она бьется 85-90 раз в минуту, в возрасте 14-15 лет снижается до 70 раз.

Наряду с расширением сердца при перестройке сосудистой системы нарушается и система кровообращения вегетативной нервной системы, а в подростковом возрасте иногда повышается нагрузка на половые, такие как мечты, желания, нежные чувства, тоска, боль. Происходят переживания.

Подростки делятся с родителями 17 процентами секретов полового созревания. 9% из них получают информацию от учителей, 4% от школьных врачей и других с улиц, друзей и знакомых. Неожиданные ситуации и информация сбивают с толку их поведение, они начинают поддаваться миру одиночества, в их поведении появляются некоторые изъязны. Среди подростков могут быть случаи моральной деградации, и желательно избавить их от такого поведения, нечистых групп и идиотов.

Источников, приводящих к возникновению вредных привычек в общественной жизни, множество: во-первых, недопустимость показа фильмов, не подходящих для подростков, в кинотеатрах и на телевидении, во-вторых, неадекватное поведение взрослых в общественных местах и на улицах, в-третьих, недостаточные знания о биологическом росте в образовании, в-четвертых, отсутствие обширной работы врачей в этой области, в-пятых, отсутствие физиологических и психологических знаний у родителей, в-шестых, отсутствие материалов для мальчиков и девочек-подростков и т.д.

Подростковый возраст играет особую роль в развитии личности человека. Это важный этап взросления человека. В подростковом возрасте происходят психологические изменения, которые имеют большое значение. под влиянием воспитания, необходимого для дальнейшего развития ребенка в определенных условиях общественной жизни, проявляются устойчивые, прочные следы положительных качеств. Последовательно происходящие психические изменения, формирование качеств и рост личности, прежде всего, непосредственно связаны с характером деятельности мальчиков и девочек этого возраста (ведущая и вспомогательная деятельность: чтение, трудовая и игровая). Подростки обладают уникальными особенностями, отличающими их от других возрастных групп, которые выражаются в эмоционально-волевых качествах. Подростковая малая школа выплаты В отличие от пловца большой впервые начинает участвовать в активном научном познании как личность, прежде всего будучи способной понимать не только некоторые симптомы вещей и явлений, но их общие и предметные закономерности.

Коктейльная деятельность оказывает значительное влияние на общее, гармоничное развитие личности. Трудовая деятельность подростков в классе и на школьном участке осложняется тем, что они дают необходимую информацию и данные, прибавляют им сил, энтузиазма, плодов труда. Начинает формироваться чувство удовольствия от продукта.

Даже в подростковом возрасте игровая деятельность сохраняет свое значение в развитии личности в течение определенного периода времени. Командные игры и их разносторонний характер служат облегчению трудностей, возникающих в переходный период. Игровая деятельность формирует у подростка высокие нравственные чувства, создает благоприятные условия для формирования таких качеств, как настойчивость, смелость. Эта деятельность стимулирует подростка умственно расти, мыслить, контролировать свои эмоции, развиваться физически. Вовлечение во все виды игр приучает подростка понимать, запоминать, планировать что-то, прежде чем что-то делать, и распределять внимание на несколько объектов. Сюда же входят такие важные качества, как смекалка, ловкость, сообразительность.

По мере взросления подростка в его психическом мире начинают проявляться новые качества и признаки, в его психике происходит резкая перестройка. Изменения предъявляют к нему новые требования, что, в свою очередь, требует предоставления прав и свобод, принятия максимально «самостоятельного принятия решений и принятия его поведения как приемлемого». рассчитывается устойчивость.

До сих пор не существует единой научной теории об ускорении полового созревания и половой зрелости. Поэтому не было разработано никакой конкретной теории ускорения роста или акселерации. Именно по этой причине возник ряд научно обоснованных, по-разному оспариваемых теорий. Ниже мы познакомимся с подходами к проблеме ускорения.

Гелиогенная теория. Эта теория была разработана зарубежными учеными в 1936 году, и ее основная суть заключается в представлении о том, что явление ускорения происходит под непосредственным воздействием солнечных лучей. Сторонники этой идеи считают, что дети чаще подвергаются воздействию солнца, что ускоряет их рост. То есть происходит ускорение, потому что солнечный свет обеспечивает организм необходимыми элементами, веществами, питательными веществами. Однако в настоящее время явление ускорения происходит как в южных (залитых солнцем) странах, так и в странах северных широт. С другой стороны, девочки и мальчики в городской среде, как правило, растут быстрее, чем сельские дети, хотя сельские жители, как правило, больше подвержены воздействию солнечного света. Следовательно, теория гелиогена в настоящее время вызывает споры.

Вообще, говорить о том, что загар — это один из важных аспектов процесса акселерации, некорректно.

Теория гетерозиса. Резкие изменения в общественной жизни с конца девятнадцатого века и начала двадцатого века привели к уменьшению социальных и национально-расовых различий между людьми. Пример тому Сркин, когда в смешанные браки стали вступать люди разных национальностей. Религиозные верования, расовые различия, стереотипы и национальные особенности, характер, обряды, обычаи, обряды, обряды и т. д. не могли быть преградой для перекрестного брака. Особенности жизни народов разных стран не мешали смешанным бракам. Растет доступ к смешанным бракам. Согласно этому взгляду, переустройство психического мира привело к резкому изменению наследственных признаков, в результате чего появились явления роста, ускорения, ускорения детского роста. Однако перечисленных выше факторов недостаточно для комплексного научного обоснования данной проблемы. Тем не менее теория гетерозиса имеет особое значение в создании процесса ускорения биологического роста.

Теория урбанизации. На этой теории основана возрастающая роль узких мест развития в обществе. С середины XIX века и далее приток сельского населения в город (в виде обета)

усилился. Произошла миграция или урбанизация местного населения. Образ жизни города, его особенности, широта информационных сетей, уровень культуры, науки и техники. Такие факторы, как транспорт и бытовые услуги, создали необходимые условия для раннего умственного, нравственного и сексуального роста детей. Сближение условий жизни и быта городского населения с сельским оказало положительное влияние на процесс ускорения. но этот фактор сам по себе не может быть причиной ускорения.

Теория питания. Суть этого гона в том, что ускорение роста (акселерация) происходит за счет улучшения питания человека, увеличения количества лекарств в потребляемой пище. По мнению сторонников этой идеи, В-6. Потребление В-12 и фолиевой кислоты людьми является основной причиной этого состояния.

Естественно, что лекарства могут оказывать положительное влияние на ускорение роста человека, но сами по себе эти факторы не являются важным и единственным основанием для ускорения. Поэтому медицинские работники, гигиенисты, биологи, физиологи и некоторые психологи поддерживают эту идею.

По мнению представителей теории радиации, распространение на Земле рентгеновских приборов приводит к значительному повышению уровня излучения радиоактивных веществ в организме человека в результате взрыва атомарно-водородной и нейтронной бомб. При рассеянии зарядов на поверхности Земли усиление излучения тела человека усиливается, т. е. происходит процесс ускорения. Поэтому сторонники этой теории утверждают, что рассеяние тематического воздействия излучения, обладающего различными свойствами, на аргонизм может привести к ускорению физического роста человека, если только рассеяние не вызовет упадка сил. По мнению представителей теории радиации, распространение на Земле рентгеновских приборов приводит к значительному повышению уровня излучения радиоактивных веществ в организме человека в результате взрыва атомарно-водородной и нейтронной бомб. При рассеянии зарядов на поверхности Земли усиление излучения тела человека усиливается, т. е. происходит процесс ускорения. Поэтому сторонники этой теории утверждают, что рассеяние тематического воздействия излучения, обладающего различными свойствами, на аргонизм может привести к ускорению физического роста человека, если только рассеяние не вызовет упадка сил.

Теория улучшения социальных условий.

Исследователи ряда стран считают, что такие факторы, как улучшение жилищных условий, улучшение санитарно-гигиенических условий, улучшение питания, плавный переход от родителя к ребенку, ускоряют процесс акселерации. Создание своей талькины, быта, удобств может подготовить естественную почву для реализации различных возможностей. Однако эта теория требует полного, всестороннего представления практической информации. Поэтому эта теория — палка о двух концах. Если социальная ситуация глубоко и научно освещена, ее влияние может быть еще больше усилено.

Теория социального ускорения. Одним из основоположников этой научной теории является великий физиолог А. А. Маркоин. Он определяет процесс роста детей, сравнивая объем знаний современных людей с объемом знаний в середине XX века, что называется социальной акселерацией. Причиной акселерации у детей является, во-первых, повышение общего уровня родителей, реализация общего среднего образования, во-вторых, расширение сети социальных медиа, т.е. радио. телевидение, театр, кино, концертные залы, дома культуры, дворцы и дома пловцов, станции юных техников и натуралистов, увеличение числа участников в них, в-третьих, книги, журналы. изменение масштабов и качества местной прессы и т.д.

На наш взгляд, к этим факторам целесообразно добавить корректность межличностных отношений, приучение людей к рациональному, честному общению, создание положительной

психологической обстановки в сообществах и коллективах, снижение нервозности и растерянности.

Если рассматривать приведенные выше теории ускорения по отдельности, то возможности объяснения этого процесса сужаются. Поэтому, выделив их положительные стороны, можно построить конкретную систему и, используя эту целостную систему, объяснить сущность акселерации и факторы, ее вызывающие.

Хорошо изучить тему

Подростковый возраст – это период формирования дупераш, тикод точки зрения, принципа, понимания сна и т.д. Когда маленький ребенок школьного возраста действует по указанию взрослого или по своим случайным произвольным желаниям, подросток начинает организовывать свою деятельность на основе определенных принципов, этикета и личных позиций.

Нравственность и особое сознание играют важную роль в формировании личности подростка. Важную роль в этом играет то, что пловцы усваивают нравственные понятия и применяют их в жизни. Процесс формирования общечеловеческих качеств сталкивается с противоречиями убеждения, убеждения и точки зрения у пловца. В формировании личности подростка необходимо учитывать его отношение к окружающей среде, общественным событиям, людям. Потому что в подростковом возрасте формируется отношение к некоторым вещам. Наблюдение за общественной жизнью, приобретение в ней необходимых человеку навыков дает возможность анализировать поведение взрослых.

Способность оценивать прошлую роль и стиль поведения пожилых людей в эффективных чрезвычайных ситуациях начинает обретать форму. При оценке поведения подростка читатель-циник анализирует настойчивость, принципиальность раздражителя или взрослого и повторно проверяет правильность или неправильность предпринятого действия.

Поэтому методы поощрения и наказания разумны. следует применять своевременно Психологическая литература предполагает, что наказание коктейлем может коренным образом изменить психологию подростков. Хорошо известно, что все пловцы страдают от механического героизма и творческого использования концентрации.

Исследования психологов показывают, что подростки многие правильно понимают манию, такое нравственное понятие, как кагы глик, смирение, гордость, искренность, доброта, сострадание, логика. В результате освоения основ науки в жизненном опыте они формируют устойчивую этико-научную структуру дункари.

Идеалы подростков основаны на орто, максале и планах их воплощения. Есть склонность и интерес к определенной профессии.

Сны резко отличаются друг от друга своим разнообразием. А. И. Малиопанов делит подростков на четыре группы: 1) подростки, действующие на основе положительных правил поведения, понимающие слово; 2) Подростки, соответствующие правилам морали; 3) подростки, поведение которых характеризуется знанием нравственных норм, которые не действуют в соответствии с этим знанием; 4) Подростки, не понимающие связи повседневного поведения с известными им нравственными требованиями.

Исследования показали, что подростки, которые неправильно понимают определенные нравы и понятия, неправильно оценивают определенные черты личности, стремятся к независимости и пытаются продемонстрировать свою волю, имеют в себе отрицательные качества. показана попытка обобщения. Они даже пытаются утратить сформировавшиеся в них положительные качества. Основная задача педагогов и родителей – развенчать их заблуждения и не допустить вовлечения подростков. Самосознание имеет важное значение в развитии подростка. Потому что в процессе самореализации возникает склонность к

самоуважению и стремление сравнивать себя с другими людьми, сжигать себя. Это отношение подростка к ментальному миру, мыслительной деятельности, окружающей среде.

Развитие самосознания у подростков начинается с понимания поведения личности и заканчивается пониманием нравственных качеств, характера, возможностей, способностей.

Класс и семья для развития самосознания с подростками

Деятельность его членов имеет большое значение. Его поведение, социальные установки, достойные его сил, наклонностей, возраста, стремление найти свое место в той или иной среде способствуют совершенствованию самосознания.

По мере того, как самосознание подростков поднимается на новый уровень, они выбирают определенный нравственный образец. Учащийся сравнивает свое поведение с поведением человека, который является для него образцом для подражания, и осознает его положительные или отрицательные стороны. В результате он приобретает еще одно важное качество самодисциплины. В самовоспитании подросток берет пример с книжных героев и киноактеров, иногда подражает им, использует всю силу воли и черты характера, стремится приобрести разные качества, преодолевая на своем пути препятствия и трудности.

Важнейшей психологически значимой чертой подросткового возраста является появление чувства взрослости или зрелости. Чувство величия выражается в социально-нравственной сфере, в мыслительной деятельности, в любознательности, в общении, в процессе развлечения, во внешних формах поведения. Подростки начинают осознавать, что увеличивается их сила и выносливость, расширяется уровень их знаний. Все это развивает в нем чувство величия. В ней от руководства, которое задевает запил, от неподобающего покровительства, есть желание быть свободным от честолюбивого контроля, от скучной заботы. Этот процесс, в свою очередь, приводит к неприятным отношениям со взрослыми и общению. Изменение отношений между классовым сообществом и семейным пространством происходит только со взрослыми.

Непонимание среди подростков теряет почву под ногами. Их самостоятельность, активность в общении с подростками.

Инициатива с учетом самоуправления, амуниция спонсорство дает положительные результаты без заботы.

Д.Б., изучавший особенности подросткового возраста. По мнению Эльконина и Т.В. Драгунова, стремление мальчиков и девочек к общению со сверстниками в этом возрасте способствует жизни их сверстников.

След хорошо виден. И. В. Страхов, изучавший взаимосвязь чувств дружбы подростков, делит их отношения на три формы: вежливость, товарищество и дружба. Дает психологическую характеристику каждой высокой эмоции и описывает их развитие, подчеркивает, что скорость формирования и устойчивость высоких эмоций человека несколько различается у мальчиков и девочек.

По мнению В. А. Крутецкого и Н. С. Луки, настоящая дружба и настоящая дружба — это мужественная дружба и требовательная дружба. Такой дружба и товарищество помогают практиковать и исправлять ошибки супруга. дружественный и открытый танк требует сделать. Огромное значение имеет стремление подростка активно участвовать в жизни классного сообщества. Взаимная поддержка, сплоченность членов коллектива класса, развиваются смирение, привычка к послушанию, личные и общественные интересы. Физический рост подростков и задержка полового развития вызывают кардинальные изменения в их психике. Распространение академических дисциплин, расширение информационной сети ускоряет их мышление. У детей младшего школьного возрос новый интеллект, достигший стадии развития, в дальнейшем приобретается в подростковом возрасте. Процесс их нахождения

заключается в анализе материалов в них, решении задачи с помощью сурыгов. с данными ректального прикрепления

Известно, что переход к арифметике основан на обобщении закона. Следовательно, этот переворот снова и снова обобщает вещи и события, и возникают чистые, монументальные, общие понятия.

Основы науки, которую изучают учителя-подростки, помогают развивать их абстрактное мышление. Одной из особенностей его мыслительной деятельности является развитие абстрактного мышления.

Под влиянием школьного воспитания и самостоятельной учебной деятельности у Подростка начинают развиваться прозвища. Поэтому причина и следствие его становятся сильнее. Студенческий материал стремится уловить важные характеры и свести их к общему смыслу. В процессе отбора мы изучили понятия майлум, например, в математике - путка, чик, равенство, в физике - сила, сравнение. техник, ампер, географ, полюс. широта, долгота, пояс. плато, история, личная собственность, богатство, эксплуатация и так далее.

В подростковом возрасте нередко бывает недостаточно развита платочно-синтетическая деятельность и несовершенны способы мышления. Поэтому способ доказательства методом геометрической выборки не показан, тогда арнугал.

Одной из особенностей мышления подростков является то, что оно играет важную роль в структуре двойственного образного, поучительного мышления. Они являются составной частью однообразного мышления с ростом абстрактного мышления.

Часть вовсе не исчезает, а сохраняется и развивается, играет важную роль в общей структуре мышления. Еще одна из важнейших черт подростка – независимое мышление. критичность ума – быстрое развитие. Это, в отличие от маленького пловца школьного возраста, знаменует собой начало новой эры в мыслительной деятельности подростка. При непосредственном влиянии школьного образования в подростковом возрасте начинает развиваться процесс самосознания. Он старается иметь собственное мнение, свое собственное мнение, свое мнение по какому-то вопросу. Поэтому учитель критически смотрит на то, что говорит родитель, на книги и учебники. Многие склонны спорить, спорить и спорить по отдельным моментам своими словами, стремясь найти ошибки и недочеты в суждениях учителя, учебника.

Критичность ума иногда порождает гору непонимания между учителем и учеником. Критика ума – одна из основных характеристик подростка, направленная на устранение чужого мнения по разным причинам.

Независимость мышления имеет большое значение для человека. Это качество учитель должен всячески поддерживать в ходе урока и во время уроков, в любой сложной ситуации, создавать возможности для его развития. Не следует забывать, что в начальный период совершенно нельзя очернять точку зрения подростка, его ошибки, неудачи, неудачи, оскорблять его, оскорблять, высмеивать. В противном случае

Прекрасное качество ума подростка разрушается, и он становится человеком, равнодушным к законам общества и природы.

Педагог должен в полной мере использовать все возможности для развития интеллекта учащегося: 1) учить подростков анализировать, сравнивать, обобщать и обобщать правильное описание; 2) Объясните им, как правильно, бегло и понятно продавать свои идеи. Использование различных форм гнева, таких как самостоятельное суждение и рассуждение, повышает навыки и способности мыслительной деятельности у подростков, в результате чего наступает период бурного развития.

Для выполнения вышеперечисленных заданий, в первую очередь, подросткам следует ставить задачу самостоятельно сравнивать разные предметы, находить в них сходство и различие. Для этого целесообразно сосредоточиться на ответах на следующие вопросы. Что общего у них в

этом случае? Каковы характеристики и особенности этих вещей? В чем сходство этих событий? и так далее.

На занятиях по ботанике полезно предложить учащимся сравнить корень водорослевого гриба со мхом (мхом) и определить, чем отличается стебель от корня, спора от семени. Для того чтобы подростки развивали свой интеллект, необходимо постоянно обучать их приемам логического мышления. В то же время исправление логических ошибок ни в коем случае нельзя выносить за пределы Эд. Роль учителя родного языка и литературы очень важна в развитии логического мышления в подростковом возрасте. Он всегда учит студентов составлять предложения, бегло мыслить, думать и писать.

Глава 1 Выводы

Таким образом, подростковый возраст совпадает с периодом обучения в школе и других учебных заведениях. Ведущей деятельностью в этот период является учебная деятельность, в которой ребенок участвует в обучении. Помимо приобретения навыков и умений, он также претерпевает существенные изменения как личность.

Подростковый возраст – самый сложный и в то же время важный этап развития. К раннему подростковому возрасту относится 11-13-летний подростковый возраст - 14-15 лет. Важнейшей особенностью этого периода является то, что это период перехода от детства к юности, к взрослой жизни, от юности к зрелости.

Подростковый возраст характеризуется интенсивностью и неравномерностью развития организма, в течение которого происходит интенсивное развитие организма в формировании костей. Также отмечается неравномерность деятельности сердца и сосудов, что приводит к изменчивым, динамичным, а иногда и неудобствам и неудобствам поведения ребенка. Они также поражают нервную систему, вызывая у ребенка раздражительность и депрессию на долгое время.

возможный.

Основным фактором, определяющим физическое развитие подростков, является половое созревание, определяющее не только психическую, но и деятельность внутренних органов. При этом сознательные половые влечения и в связи с этим неприятные ощущения - переживания. возникают мысли, что ребенок даже не может понять их первопричину. Особенность психического развития состоит в том, что оно постоянно развивается, но это развитие сопряжено со многими противоречиями. Поскольку это развитие происходит в процессе обучения, грамотно организованная учебная деятельность создает основу для психики ребенка и его отвлечения от разных мыслей. В частности, развиваются процессы внимания, памяти, мышления. Именно в этот период ребенок склонен мыслить самостоятельно. Потому что в этот период он стремится медитировать в мире своих мыслей, познавать вселенную и ее тайны, приумножать теоретические знания. Причиной этого является переход к одному размеру, и у ребенка развивается чувство «величия», которое также выражается в его речи и мышлении. Поэтому самостоятельность и правильно организованная учебная среда в школе, атмосфера искренности могут открыть в ней большие возможности для самостоятельного мышления и развития творческого мышления. Таким образом, подросток создает свою философию, свою политику, свою формулу счастья и любви. Обучение логическому мышлению заставляет его самостоятельно совершать мыслительные операции, действовать в мире понятий и формул. Это характерно для формирования подросткового эгоцентризма - вся вселенная и его законы приводят к мысли, что ему нужно подчиняться. Вот почему именно в подростковом возрасте дети начинают спорить со своими родителями. Даже если он не может прийти к определенному выводу, ему все равно нравится необходимость высказать свое мнение.

Тем не менее подростковый возраст, как отмечалось выше, является периодом сопротивления. Некоторые ученые называют это «кризисами». период закатов >> так и называется. Причина в том, что кризисов в психике ребенка так много, что он, с одной стороны, хочет разрешить этот кризис, а с другой стороны, у него нет возможности и сил для его разрешения. Например, одним из факторов, угнетающих «чувство величия», является их финансовая зависимость от родителей. Каким бы большим ни был Рухан, подросток просит денег у матери или отца на учебу, а они относятся к ребенку как к ребенку. Иккиноан хочет быть похожим на каталонцев, но мальчик из Болона не хочет носить одежду своего отца. Другими словами, появление несовершенств – несоответствий, неприятных высыпаний на коже и теле – вызывает у него отрицательные эмоции. Другими словами, этот возраст можно назвать дарогато си хам, потому что, когда он вырастает, он невелик, а ребенок — нет. Все это приводит к душевным терзаниям в подростковом возрасте. Тем не менее ребенок, вольно или невольно, стремится к развитию своих умственных способностей, жаждет вдумчивого мышления, и в этом состоит важнейшая перемена в его психическом развитии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. М.1984
2. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. М. 1990
3. Андреева Г. Социальная психология. М. 1998 г.
4. Берн Э. Игры, в которме играют люди. М. 1998 г.5
5. Бернс Р Развитие <<Я>> концепции и воспитание. М. 1986 7. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте.М.1988
6. Виготский Л.С. Собрание сочинений в 4-х томах. М. 1982-1984 г.
7. Грановская Р.М. Элементы практической психологии. СПб. 10. Кон И.С.Психология ранней юности. М. 1990 г.1997 й.
8. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. М. 1970 г. 12. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М. 1988 г.
9. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. М.2002 г.
10. Крайг Г. Психология развития. М 2000 г. Куница В.Н. Восприятие подростками других людей и себя.л.1972 й.
11. Майерс Д. Социальная психология. С-Пб. 2000 г.
- 12.Обозов Н. Психология межличностных отношений. М. 1990 г.
13. Настольная книга практического психолога в образовании. Под
14. Прикладная социальная психология. Д.Фельдштейн тахрири ред. Рогова. М. 1990 г.остида. М. 1998
15. Райгородский Р. Практическая психодиагностика. М. 1998 г.
16. Реан А.А. Психология человека от рождения до смерти. Серия Психологическая энциклопедия. Санкт-Петербург. 2002, 656 б.
17. Реан А.А. Социальная педагогическая психологии. М. 2000 й. 23. Ремшмидт Х. Подростковш юношеский возраст. Проблемыстановления личности. М.- Мир, 1994.
18. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. М. 1990 1-2-том. 25. 1998 г. Социологическая психология. Собрание сочинений И.С.Кона. М.
19. Столин В.В. Самосознание личности. М. 1983.
- 20.Фельдштейн Д.И. Психология современного подростка. М. 1988.-1146.
21. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе. М. 1989 II. 24. Хорни К. Самосознание личности. М. 1983 г.
22. Хухлаева О.Н. Основы! психологического нсультирования и коррекции. М. 2002 г.
23. Ярцев Д.В. Особенности формирования самооценки подростков високим уровнем умственных способностей. Ж. Прикладная психология, 1999, № 4

ФИО автора: *Eshmuminov Elbek Uktamovich*

Uzbekistan World Languages University Postgraduate student

Название публикации: «THE IMAGE OF AN OLD MAN AND A BOY IN THE NOVEL “THE OLD MAN AND THE SEA” BY E. HEMINGWAY»

Annotation: The article illustrates the importance of the formation of socio-cultural competence of future teachers of English literature. In last years, globalization processes have become increasingly evident resulting in significant changes in the goals and content of education. Besides that, getting know the outstanding writers, poets and the world literature is urgent for every young generation in order to improve their outlook and critical thinking. This article is formulated as a research of the novel of Hemingway from the point of structural parameters and their informational significance in the World Literature.

One of the most famous American novelist, short-story writer and essayist, whose deceptively simple prose style has influenced wide range of writers. Hemingway was awarded the 1954 Nobel Prize for Literature. He is well known all over the world. His works have been translated into many languages.¹⁵²

“The Iceberg Theory” or “theory of omission” is the writing style of American writer Ernest Hemingway. As a young journalist, Hemingway had to focus his newspaper reports on immediate events, with very little context or interpretation. When he became a writer of short stories, he retained this minimalistic style, focusing on surface elements without explicitly discussing underlying themes. Hemingway believed the deeper meaning of a story should not be evident on the surface, but should shine through implicitly. Critics such as Jackson Benson claim that the iceberg theory, along with his distinctive clarity of style, functioned to distance himself from the characters he created.

¹⁵²Chunfang, Z. (2001) On Language Features of *Cat in the Rain* by Hemingway. *Si Chuan Foreign Languages Studies University Journal*.(7). p. 86-89.

The Old Man and the Sea is undoubtedly Hemingway's masterpiece. It is a simple story about a fisherman Santiago and his battle with a great marlin. For 84 days Santiago does not catch a single fish but he does not feel discouraged. He goes far out into the sea and hooks a giant marlin. A desperate struggle ensues in which Santiago manages to kill the fish and tie it to his boat, only to find that on the way home he has to fight a more desperate struggle with some dangerous giant sharks, which eat up the marlin, leaving only a skeleton.

Hemingway creates a very powerful, poignant relationship between the old man, Santiago, and the young boy, Manolin. At the onset of the novel, even though the entire town has turned against Santiago, because he is *salao*, *truly unlucky*, the boy still cares and believes in Santiago. The young boy can no longer fish with the old man; his parents forbid it. However, by the end of the novel, boy makes his own decision to fish with Santiago. Santiago undergoes the trial with the marlin, nearly losing himself, his soul, when the fish is torn apart by sharks for no reason at all. He cares for Santiago upon his return to the village. Santiago sees youth in Manolin, a young boy who is not scarred by the world as he is; the boy is the hope for a new day, necessary to the Hemingway code hero.

Among many great American writers, Hemingway is famous for his objective and terse prose style. As all the novels Hemingway published in his life, The Old Man and the Sea typically reflects his unique writing style. The language is simple and natural on the surface, but actually deliberate and artificial. Hemingway's style is related to his experience as a journalist. The influence of his style is great all over the world. Themes in the novella are the honor in struggle, defeat, and death; pride as the source of greatness and determination. Major Conflict is for three days, Santiago struggles against the greatest fish of his long career. The title illustrates the old man's central purpose in life—his battle, sometimes winning, sometimes losing, against nature, the sea, and its inhabitants. The Sea as its title suggests, the sea is a central character in the novella. Most of the story takes place on the sea, and Santiago is constantly identified with it and its creatures; his sea-colored eyes reflect both the sea's

tranquility and power, and its inhabitants are his brothers. This article is devoted to the study of Earnest Hemingway's novel "The old man and the sea" and realism expressed in the novel. Hemingway's writing includes themes of love, war, travel, wilderness, and loss. Hemingway's work, nature is a place for rebirth and rest; and it is where the hunter or fisherman might experience a moment of transcendence at the moment they kill their prey. Nature is where men exist without women: men fish; men hunt; men find redemption in nature. Hemingway's language in *The Old Man and the Sea* is simple and natural on the surface, but actually deliberate and artificial. "The language is rarely emotional. Rather, it controls emotions: it holds them in." It is unique. Now "Hemingway style" is widely used to refer to the kind of prose writing which is characterized by simplicity, directness, clarity, freshness and naturalness.

List of Used Literature:

1. Ernest Hemingway. (1998). *The Old Man and the Sea*. Beijing: World Publishing Corporation.
2. Hu, quansheng. (1998). *20century English and American Selected Readings-Modernism volume*. Shanghai Jiaotong University Press.
3. Chunfang, Z. (2001) On Language Features of *Cat in the Rain* by Hemingway. *Si Chuan Foreign Languages Studies University Journal*.(7). p. 86-89.

ФИО автора: *Ashurova Umida Aliyarovna*

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti

Magistratura bo'limi, MKLT yo'nalishi, 2-bosqich magistranti

Название публикации: «WAYS OF USING INTERCULTURAL COMMUNICATION IN SOCIETY»

Annotation: Intercultural communication is a special form of communication between two or more representatives of different cultures, during which information and cultural values of interacting cultures are exchanged. In this article, we will talk about how intercultural communication is used in our society.

Key words: communication, language, cultural awareness, society, cultural intelligence.

The anthropological grounding of this paradigm is different from the psychological basis of socio-cultural theory, but both see the relationship between novices and experts as a key to learning development. During this process, the novices are socialized into practices of their group with the help of more experienced members. This happens mainly through language. There seems to be a general agreement that people learn cultural perceptions, rules, and behaviors from a large variety of sources without being aware of it, and the essential message of culture gets reinforced and repeated. However, awareness may rise when one meets someone from a different culture and faces misunderstanding or conflict. “Cultural distance” is created by different languages, social background or different lifestyles (Triandis, 2003, p.18). How people manage to communicate in intercultural encounters is often related to the concepts of intercultural competence, (inter)cultural intelligence (CQ)¹⁵³ and cultural awareness. The “components of intercultural competence are knowledge, skills, and attitudes, complemented by the values one holds because of one’s belonging to a number of social groups, values which are part of one’s belonging to a given society” (Byram, Nichols & Stevens, 2001, p. 5). Skills refer to comparison, interpretation of

¹⁵³ CQ stands for cultural quotient.

the situation and generally to the “ability to acquire new knowledge of a culture” and its “cultural practices” (Byram et al. 2001, p. 5). Attitudes involve curiosity, openness, and avoiding the assumption that one’s own values and behaviours are the only appropriate ones (Byram et al., 2001; Byram et al., 2002). Being aware of differences is a necessary but insufficient condition for understanding a culture. Cultural relativism states that there is no good or bad, higher level or lower level culture, rather that cultures are just different and unique (Herskovits 1973; Falkné, 2008; Hidasi, 2004). However, familiarizing ourselves with world views, beliefs, traditions, and customs differencing from our own culture as a reference point, does not necessarily lead to acceptance. It cannot ensure objective observation, least of all understanding, because as Sumner (1940) points out: “Ethnocentrism leads people to see their own culture’s ways of doing things as ‘right’ and all others as ‘wrong’” (as cited in Gudykunst & Kim, 1984, p. 5).¹⁵⁴ Bakhtin (1986), in his “dialogue of cultures” perspective provides an approach to understanding other cultures leading to a deeper knowledge of our own culture. With Geertz (1973), he argues that while we need to interpret a foreign culture from the perspective of that culture, this will give only a one-sided interpretation. It is also essential to take an ‘outsider’ position, and examine the culture from our own perspective. This will enable us to see aspects not evident to those in or of the culture. In this way cultures enter into a dialogue, and this process promotes each culture to have a deeper understanding of ‘itself’ and ‘others’ (Bakhtin, 1986, p. 7). Cultural awareness generally involves a process whereby the exploration of other cultures, in which knowledge of another culture will eventually be modified and developed based on experience and information (Jones, 1995), results in an ability “to evaluate critically and on the basis of explicit criteria perspectives, practices and products in one’s own and other cultures and countries” (Byram, 1997, p. 53). Tomlinson and Mashuhara (2004) differentiate cultural knowledge from cultural awareness claiming that the

¹⁵⁴The roots of cultural relativism go back to Herder’s work “Ideas for the Philosophy of History of Humanity” (1784-91). The anthropologist, Franz Boas developed Herder’s ideas when he worked out the basic methodology that underlies modern anthropological research (Nguyen, 2003). Boas claimed that “one could only begin to understand a culture by taking on a complete survey of its mythology, religion, social taboos, marriage customs, physical appearance, diet, handicrafts” etc. (as cited in Lowie, 1947).

former is often equated with a stereotypical and static view of a culture's characteristics, while cultural awareness involves "perceptions of our own and other people's cultures" (p. 6). They argue that due to changing experiences and perceptions, cultural awareness is dynamic and variable. Byram and his colleagues (2001) claim that knowledge is not comprised only of primary knowledge about a culture, but "knowledge of how social groups and identities function" (p. 5), how they construe their social world, and the same kind of knowledge about one's own culture. In the process of developing intercultural competence, one can achieve (as the term quotient implies) a certain level of intercultural or cultural intelligence (CQ), which can be further developed by reflective communication practice. This is a relatively new concept in the field of intercultural communication (though it shares a lot of common features with intercultural competence) which includes the ability to interact successfully across cultures (Thomas & Inkson, 2004). CQ can be achieved through continuous learning about other cultures in interactions, the result of which is a skilled and flexible communicator (Thomas & Inkson, 2004). Like intercultural competence, the concept CQ involves attitude, but the emphasis is rather on attitude change: "reshaping your thinking to be more sympathetic to the culture and your behavior to be more skilled and appropriate when interacting with others from the culture" (Thomas & Inkson, 2004, p. 15). Thomas and Inkson (2004) argue that efficiency in multicultural "environments is based on three components: "the knowledge to understand cross-cultural phenomena", the "mindfulness to observe and interpret particular situations", and "the skill of adapting behavior to act appropriately and successfully in a range of situations" (p. 20). Mindfulness means "switching off one's cultural cruise control" (Thomas & Inkson, 2004, p. 14) which, as Thomas and Inkson (2004) argue, would be necessary as there is a tendency of most humans to follow cultural norms and "scripts" that may not be helpful to rely on when interacting with people from another culture. Thus the practice of mindfulness is the ability "to pay attention in a reflective and creative way to cues" in the intercultural situation (Thomas & Inkson, 2004, p. 15). Behavioural skills are developed by going through a cycle of constant repetitions in which each situation presents a new challenge on which the

participant can build until cultural intelligence is ultimately achieved (Thomas & Inkson, 2004). The actions each situation involves are: studying, observing, reflecting and experimenting (see Figure 2.1.).

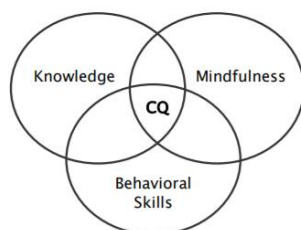

Figure 2.1. Components of Cultural Intelligence (CQ) (Thomas & Inkson, 2004, p. 16)

There are different educational approaches to the handling of issues of cultural diversity and especially the schooling of ethnic minorities in Europe. Minority education programmes or schools that target cultural and language diversity can be found in all EU Member States, but “school legislation and practices concerning minority rights and their implementation in education frequently differ” to a great extent (Luciak, 2006, p. 74). The reasons for these differences are influenced by the relationship between the minority and majority groups and their relative status. “While the ethnic composition in the new Member States has remained more stable”, the old Member States have long been countries of immigration (labour migration, refugees, family members that followed etc.) (Luciak, 2006, p. 74). Increasingly multiethnic societies have put intercultural education on the agenda. The school as an institution, and teachers specifically are expected to ensure social development “in an environment where traditional values and cultures are challenged on a daily basis” (Le Roux, 2001, p.42). However, the issues “confronting education systems in the twenty-first century are far deeper than the political elites from dominant and majority populations tend to project. These are not problems and issues emanating from immigrant minorities, but are issues for all groups in society” (Gundara&Portera, 2008, p. 465). To understand and actually live with cultural diversity has thus become a crucial issue in education. Education is generally considered to be the key source of eliminating social inequalities, prejudice and discrimination. If the role of education is to ensure a socially

just and equal society, which grants opportunities for learning and provides “access to available resources for all its citizens”, (Le Roux, 2001, p. 42) then the school as an arena of intercultural encounters could play a vital role in empowering students to meet the challenges and requirements of diverse societies. However, as will be shown, there are many questions concerning the practical fulfilment of this task, which hitherto remain unanswered. This article examines how effective intercultural education (ICE) can contribute to creating equal education opportunities for all learners, and identify factors undermining successful implementation of intercultural education practice. Finally, it will be argued that intercultural communication research can contribute to a field where effective schooling is largely dependent upon successful classroom practices and most importantly, on effective communication practices between teachers, parents and their children.

Used Literature:

1. Lustig & Koester, Intercultural competence . Bonton 2007. P. 345.
2. Gudykunst & Kim, Ideas for the Philosophy of History of Humanity, 1984, p. 5
3. Thomas & Inkson, Cultural intelligence: People skills for a global workplace, 2004
4. [researchgate.net/publication/288635642_Cultural_intelligence_People_skills_for_a_global_workplace](https://www.researchgate.net/publication/288635642_Cultural_intelligence_People_skills_for_a_global_workplace)
5. https://www.researchgate.net/publication/240532470_Minority_schooling_and_intercultural_education_a_comparison_of_recent_developments_in_the_old_and_new_EU_member_states

ФИО авторов: *Akbarov Asliddin* is a 3rd year student at
Samarkand State Medical University

Umarov Mirzohidjon is a 3rd year student of the
Tashkent Pediatric Medical Institute

ФИО научного руководителя: *Boymurodov Eson Suyunovich*
Samarkand State Medical University
Assistant of the Department of Pharmacology and
Pharmaceutical Technology

Название публикации: «SYMPTOMS OF DISEASES CAUSED BY THE LACK OF CARBOHYDRATES, FATS, AND AMINO ACIDS METABOLISM, VITAMINS IN THE BODY, CLINIC, PATHOGENESIS AND TREATMENT OF THE DISEASE BY THE METHOD OF FOLK MEDICINE»

Annotation: A person consumes different vitamins in his life, it contain different substances and vitamins. Among them, a number of diseases are caused by a lack of vitamins that are important for the human body. Vitamins are biologically active substances involved in the body's metabolism. The synthesis of vitamins in the human body occurs as a result of the direct involvement of food. The science that studies vitamins is called “vitaminology”.

Keywords: Avitaminosis, hypovitaminosis, hypervitaminosis, colitis, provitamin, sterols, polyneuritis “since” “pellagra”, flepharitis.

Introduction: Vitamins are derived from the Latin word “vita” meaning “amine” - a group of drugs. Vitamins enter the body mainly through food and are synthesized in plants. Animals feed on plants and store vitamins in their tissues and organs. The source of vitamins for humans is plant and animal products.

Vitamins enhance chemical reactions in the body, affect the body's absorption of nutrients, promote the normal growth and development of cells, and enzyme components that support their normal function. When a vitamin is deficient or absent, the metabolism is disrupted. Vitamin deficiencies are not only caused by a lack of

vitamins in the diet, but also by a violation of their absorption, delivery to the tissues and their transformation into a biologically active form. Disruption of the normal cycle of vitamin changes in the body leads to vitamin deficiency and various diseases. When a vitamin is completely lost in the body, “avitaminosis”, when the amount is reduced, “hypovitaminosis” is exceeded, “hypervitaminosis” is manifested, and different clinical syndromes appear.

Gastric or peptic ulcer: It is the most common type of gastric ulcer. In addition to vitamins, provitamins are also known to be substances that are converted into vitamins by various changes in the body. Provitamins include carotene (provitamin a) and some sterols (ergosterol 7 dehydrocholesterol) that are converted to vitamin d. Factors that increase the body's need for vitamins include, for example, mental and physical fatigue, mental distress, high or low temperatures, lack of oxygen, and vitamin deficiencies during pregnancy and lactation symptoms appear. Partial vitamin deficiency can lead to hypovitaminosis, which is a more serious form of vitamin deficiency if not treated in time. Symptoms of hypovitaminosis do not appear at the beginning of the disease, the patient's condition changes, he relaxes, gets tired quickly, becomes irritable, sleep is disturbed, the ability to work is reduced, and appetite is lost. At the onset of the disease, the amount of vitamin in the patient's blood and urine is checked in the laboratory. In avitaminosis, on the contrary, the clinical symptoms of the disease are obvious.

Vitamins, in turn, are divided into 2 groups:

Water soluble: **B1, B2, B3, B6, B9, B12, B15, PP, H, P, F, C, U.**

Oil soluble: **A, D, E, K.**

Thiamine (vitamin B1) is of primary importance in the metabolism of carbohydrates in the body. Lack of thiamine can lead to polyneuritis, and lack of it can lead to severe nervous system disorders. The daily dose of vitamin B1 is 1.3-2.5 mg in adults and 0.3-1.7 mg in children. Vitamin B1 is found in yeast, especially in dry brewer's yeast, bread quartz, whole grains and legumes, and some animal products.

Riboflavin (vitamin B2) is involved in growth and growth, and is involved in the metabolism of proteins, fats and carbohydrates. The horn of the eye It affects the metabolism of the cornea, the retina, the gem, the perception of light, the separation of colors, and the growth and development of children's bodies. Lack of vitamin B2 can lead to cracked lips, hair loss, conjunctivitis and phlepharitis. The daily requirement of vitamin B2 is in adults. 1.5-3.0 mg. It is found mainly in animal products, eggs, cheese, milk, meat, grains and legumes, peanuts, soy, green peas, pears, peaches, tomatoes, carrots, beets, cauliflower and spinach.

Nicotinic acid (vitamin PP or vitamin B3) is involved in cellular respiration, protein metabolism. Normalizes the secretory and motility functions of the stomach, improves the secretion and secretion of the pancreas. Pellagra occurs when a healthy adult does not get enough of this vitamin for 1 day.

Pyridoxine (vitamin B6) promotes normal digestion of protein and fat and plays an important role in nitrogen metabolism. Lack of pridoxin in children leads to stunted growth, gastrointestinal disorders, inflammation of the scalp, irritability, and insomnia. 1 daily requirement of vitamin B6 in adults. 1.5-3.0 mg in children and 0.4-2 mg in children. Pridoxin is found in many plant and animal products, such as dry beer, fermented bran, millet, corn, peas, potatoes, carrots, beets, beef and chicken, beef liver, roasted and mutton, and eggs.

Folic acid (vitamin B9) is involved in the metabolism and synthesis of some amino acids, as well as in the synthesis of nucleic acids, enhances the blood-forming function of the bone marrow, and promotes the absorption of vitamin B12. Lack of folic acid in the body leads to severe deficiency, impaired sensitivity of gastrointestinal function. An older person had vitamin B9. Daily requirement is 0.2 mg. Folic acid is found in plant and animal products, especially in the liver, kidneys, and green leaves.

Cyanocobalamin (vitamin B12) is a highly biologically active substance, methionine is involved in the synthesis of nucleic acids and in the formation of the vagina, and vitamin B12 deficiency can lead to anemia. The daily requirement of this

vitamin in a healthy adult is 3.0 mcg, in children 0.3 - 3.0 mcg. Beef liver is rich in cyanocobalamin, which the body needs for food.

Diabetes mellitus is caused by a violation of the insulin regulation of cell functions in the body. Acute complications of diabetes are coma due to acidosis and water-salt metabolism disorders. Late complications of diabetes include microangiopathy (nephropathy, retinopathy) and macroangiopathy, which can lead to disability. In diabetes, the insulin / glucagon index decreases. This is due not only to a decrease in insulin secretion, but also to an increase in glucagon secretion (insulin inhibits glucagon secretion). Hyperglycemia is characterized by a decrease in glucose tolerance for all types of diabetes, ie hyperglycemia observed after meals and even at lunch.

Microangiopathy Diabetic nephropathy is a form of microangiopathy that is one of the leading causes of death and disability due to diabetes. The main symptoms of end-stage diabetic nephropathy are glomerulosclerosis and nephrosclerosis, leading to death due to the development of chronic renal failure and uremia. Patients with diabetes develop clinical signs of nephropathy within 10–15 years, and the disease progresses over several years until symptoms of uremia appear.

REFERENCES:

- 1) D. Sohibov Vitamins and their importance for life - Tashkent 1991
- 2) F. F. Nazirov., A. G. Gadoev., G. S. Oripov Patient care at home and in hospital. National Encyclopedia of Uzbekistan - 2018.
- 3) David Werner., Carol Tuman., Jane Maxwell., Donald Elsvord Universal Medical Manual - Tashkent 2016.
- 4) G ' . O. Haydarov., Sh.Kh. Irmatov Textbook of Internal Medicine - Tashkent 2005.
- 5) Hoji Mengnazar Rustam oglu Dard borki, darmon bor - Tashkent 2016.

- 6) Safar Muhammad “Be Healthy Series” Digestive system: a problem and solutions
- Tashkent 2007.
- 7) Sabirova R. A., Yuldashev N. M. Biochemistry - Tashkent 2020.

ФИО авторов: *Xudayberganova O'g'iljon*

Urganch Davlat Universiteti O'qtuvchisi, Dotsent

Kamilova Sarobibi

Urganch Davlat Universiteti Tabiiy Fanlar Fakulteti Talabasi

Durdiyeva Latofat

Urganch Davlat Universiteti Tabiiy Fanlar Fakulteti Talabasi

Название публикации: «ATMOSFERA HAVOSINING TABIIY VA SUNIY IFLOSLANISHI»

Annotatsiya. Maqolada Atmosfera havosining tabiiy va suniy ifloslanishi buning oqibatida iqlim o'zgarishi, o'simlik va hayvonot dunyosiga zarar berishi kabi jarayonlar ko'zda tutilgan. Atrof muhitga tarqalyotgan chang miqdori va me'yorlari aytilgan.

Kalit so'z: Atmosfer, Tropasfera, Ionosfera, chang miqdori, karbonat angidrid.

XX asrning ikkinchi yarmida atmosferaning ifloslanishi to'g'risidagi masala dolzarb global masalalardan biriga aylandi. "Atmosferaning ifloslanishi" tushunchasiga berilgan ko'plab ta'riflarni umumlashtirgan holda unga quyidagicha ta'rif berish mumkin: atmosferaning ifloslanishi- atmosferaning quyi qatlamlarida kishilarning salomatligi, o'simlik va hayvonot dunyosi uchun xavfli bo'lgan, tabiiy muhitning inson hayotiy va ishlab chiqarish faoliyati uchun nomaqbo'l yo'nalishlarda o'zgarishiga olib keladigan miqdordagi zararli moddalarning to'planishidir. Atmosferaning tarkibi tabiiy va inson faoliyati bilan bog'liq bo'lgan (antropogen) omillar ta'sirida o'zgaradi. Tabiiy o'zgarishlar litosfera, gidrosfera va biosferadagi o'zgarishlar bilan bog'liq. Masalan, vulkanlarning faoliyati, cho'llarda qumlarning to'zishi va uchirilishi, o'simliklarning gulchaglari, okeanlarning har xil tuz zarrachalari va boshqa chang zarrachalari atmosferada mavjud bo'lgan changlarning tabiiy manbalaridir. Yerda odamning paydo bo'lishi bilan bog'liq holda atmosferada antropogen o'zgarishlar va havoning ifloslanishi sodir bo'la boshladi. Atmosferaning mahalliy miqyoslarda ifloslanishini anchadan buyon ma'lum

bo'lsada, XX asrda umumbashariy miqyosdagi dolzarb muammoga aylandi. Kosmik tadqiqotlar atmosferaning 20 km va undan ham balandroq qismlari, ya'ni butun troposfera va stratosferaning quyi qismlari ifloslanganligini ko'rsatdi. Troposferaning quyi qatlamlari ayniqsa sezilarli ifloslangan. Atmosferaning ifloslanishi antropogen manbalardan chiqarilayotgan gazlar (90% gacha) va aerozollar (10%) tufayli sodir bo'lmoqda. Gazdan va undagi muallaq erkin zarrachalardan, qattiq jismlarning zarrachalaridan va suyuqlik tomchlaridan tashkil topgan birikmaga aerosol (yunoncha air- havo; nemischa sol- erituvchi) deyiladi. Atmosferaga chiqariladigan gazlar va aerozollar tarkibida 160 ga yaqin zararli moddalar borligi aniqlangan. Sanoatda va aholiga xizmat ko'rsatish doirasida foydalaniladigan ko'pgina moddalar zaharli bo'lganligi tufayli ularni atmosferaga chiqarish jahon mamlakatlarining katta qismida ta'qiqlangan. O'zbekistonda ham havoda zaharli moddalarning miqdori maxsus sanitariya me'yorlari bilan tartibga solib turiladi. Ildizmanat asosiy moddalar ko'rsatilgan. Transport, sanoat, issiqlik stansiyalari va shuningdek, aholi manzilgohlari, harbiy harakatlar, sinov maqsadlarida o'tkaziladigan yadroviy portlatuvlar atmosfera ifloslanishining asosiy antropogen manbalaridir. Transport (lot. transportara eltish, tashish, harakatlanish) – atmosfera ifloslanishining asosiy antropogen manbasidir. Jahon avtomobil parkida hozirgi paytda 400 mln. ga yaqin avtomobillar bor. Motorlarining ish quvvati o'rtacha qilib olinganda har bir avtomobil havoga 0,2 t karbonat angidrid (CO_2) va is (CO) gazini yil davomida atmosferaga chiqaradi. Bundan tashqari avtomobil (yun. autos o'zi; lot. mobilis harakatlanadigan, qo'zg'aladigan), motoridan (lot. motor harakatlanadigan) chiqadigan gazlarda azot oksidi, aldegidlar, oltingugrt gazi, ayrim og'ir metallar va aerozollar aralashmasi mavjud. Taqribiy hisoblarga ko'ra avtomobillar har yili atmosferaga 350-400 mln. t miqdoridagi gaz va aerozollarni chiqaradi. Temir yo'l, dengiz, daryo va aviatsiya transporti ham atmosferani ifloslovchi manbalardir. Masalan, 1 ta reaktiv motorli uchg'ich 1000km masofaga uchishda bir odam bir yilda iste'mol qiladigan kislorodni sarflagan holda atmosferani ham ifloslaydi. Sanoat korxonalari ham atmosferani ifloslovchi ulkan manbalardir. Ayniqsa qora va rangli metallurgiya, sement sanoati, koks ishlab chiqarish va tog'-kon sanoati, neft va kimyo sanoatining ulushi atmosferani

ifloslashda juda katta. Sanoat korxonalari atmosferaga chiqindilar bilan birgalikda turli kimyoviy tarkibga ega bo'lgan changlarni, tutun, oltingugurt angidridi, uglerod birikmasi, fluor, azot, xlor va boshqa zararli moddalarni chiqaradi. Issiqlik elektr markazlari ham atmosferani ifloslaydigan katta miqdordagi zararli moddalarni ajratadi. Yoqilg'ining to'liq yonmasligi sababli atmosferaga chala yongan yonilg'ining juda katta miqdordagi qattiq zarrachalari, kul, zararli gazlar (uglerod, oltingugurt azot birikmalari, qorakuya, tutun, chang va b.) chiqariladi. Is gazi (CO) va oltingugurt (SO_2) gazi atmosferani ifloslovchi asosiy gazlardir. Is gazi atmosferaga tushadigan gazlarning $\frac{1}{3}$ qismini, oltingugurt gazi esa $\frac{1}{8}$ qismini tashkil etadi. Atmosferaga tushadigan gazlar va aerozollarning miqdori unga tabiiy manbalardan tushadigan miqdorga teng yoki ko'proqdir. Keyingi 30-40 yil davomida atmosferaga chiqarilgan zararli gazlarning miqdori 3,5-4 baravar oshdi. Atmosferaga tashlanadigan is gazining $\frac{1}{3}$ qismi tabiiy manbalarga va qolgan qismi esa antropogen manbalar bilan bog'liq. Antropogen manbalardan atmosferaga tushadigan is gazining 80% i avtotransport vositalarining mahsulatidir. Chunki avtomobillar chiqaradigan gazlar tarkibida is gazining ulushi 5-6% ni tashkil etadi. Is gazi va uning atmosferadagi fotokimyoviy o'zgarishlarining mahsulotlari juda zaharlidir. Hisoblarga qaraganda atmosferaga har yili antropogen manbalardan 19-20 mlrd. t karbonat angidrid gazi, 350-400 mln. t is gazi, 1-2 mlrd. t aerozollar tushadi. Havoda oltingugurt gazining bo'lishi sanoatda va turmushda tarkibida oltingugurt bo'lgan yonilg'ilarni yoqish bilan bog'liq. Bundan tashqari metallurgiya sanoatida oltingugurt kislotasi va sulfatlar olishda, oltingugurtli dezinfeksiya (fran..des. dan, infikere buzish, yuqtirish) va dezinseksiya (lot.. insektum hashorat) mahsulotlarini ishlatishda, refrejeratorlarda (lotincha refrigerare- sovitmoq), neft mahsulotlarini tozalashda, rezina tayyorlashda, turli xil o'g'itlar ishlab chiqarishda, domenna, koks yoritgich gazlarini olishda va boshqa sanoat jarayonlari tufayli ham havo oltingugurt gazi bilan ifloslanadi. Oltingugurt gazi bilan birgalikda oltingugurt angidridi (SO_3) ham tushadi. Havoda oltingugurt angidridi tezda oltingugurt kislotasining juda mayda tomchilariga aylanadi. Oltingugurt angidridining asosiy manbai mineral yonilg'ilarni yoqish hisoblanadi. Oltingugurtning atmosferani ifloslovchi boshqabirikmalari orasida oltingugurt uglerodi, oltingugurt vodorodi,

merkantanlar (tiospirtlar) bor. Atmosferani ifloslovchi moddalar jumlasiga, shuningdek, erkin xlor, azot oksidlari, ammiak, uglevodorodlar, aerrozollar va tutun kiradi. Xususan, sement ishlab chiqarishning hozirgi texnologiyasida uning 1/5 qismi (har yili 110 mln.t dan ortiqroq) atmosferaga tushadi. Sanoat korxonalaridan atmosferaga chiqariladigan tutun va changlar tarkibida oltingugurt gazi vat emir oksididan tashqari surma, qo'rg'oshin, mishyak (margumush), simob bug'lari (qora metallurgiya), mis, rux (rangli metallurgiya) kabi zaharli og'ir metallar ham bo'ladi. Atmosferaga tushadigan vanadiyning 85% i, nikelning 77% i, kobal'tning 98% i, surmaning 80% i, selenning 50 % i yonilg'ining yoqilish manbalaridan chiqariladi. Avtomobillar chiqaradigan gazlar bilan birgalikda atmosferaga 250-380 ming. t qo'rg'oshin chiqadi. Qo'rg'oshin 1924 yildan buyon benzina tetraetil qo'rg'oshin ko'rinishida qo'shiladi va u antidetanator xizmatini o'taydi. Atmosfera – Yer yuzini o'rab olgan havo qatlamidan iborat bo'lib, uning og'irligi Yer shari og'irligining milliondan bir bo'lagiga teng. Boshqacha qilib aytganda, atmosfera havosining umumiy massasi 5000 trillion tonnadan ko'proq bo'lib, u yer yuzasining 1 kvG`sm. ga 1,32 kg. dan to'g'ri keladi. Ana shu miqdoridagi havoning yarmi 6 km. balandlikkacha bo'lgan qavatda, 99% 30 km. balandlikkacha bo'lgan qavatda, qolgan 1% esa uning 30-3000 km. oralig'idagi qavatida joylashgan. Atmosferaning yuqori chegarasi qilib shartli ravishda 3000 km. balandlik qabul qilingan, chunki bu balandlikda atmosfera havosining zichligi sayyoralararo bo'shliq havosi zichligiga tenglashadi. Yerdan baland ko'tarilgan sari havoning zichligi ya'ni uning bosimi kamaya boshlaydi, buni inson organizmi yaqqol sezadi. Yerdan 5 km. baland ko'tarilganda kishining boshi aylanib, ko'ngli aynaydi, unda «tog` kasalligi» paydo bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sanoat ekologiyasi, chiqindilar ekologiyasi,
umumiy ekologiya T.Ergashev.
2. ziyo.net

ФИО авторов: *Normurodov Bakhrom Khayrullayevich*

Student of Termez State University, Faculty of Foreign Philology

Amonov Sayfiddin Abdujabborovich

Student of Termez State University, Faculty of Foreign Philology

(Termez, Uzbekistan)

Название публикации: «INNOVATIVE TRENDS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY»

Abstract. This article is devoted to the study of modern trends in the methodology of teaching a foreign language and their influence on the formation and development of the student's personality. The article discusses the principle of active communication, the principle of individualization in a communicative technique, the principle of personality-oriented thinking in an intensive technique, through which the ultimate goal is achieved: to teach students not only to participate in communication in a foreign language, but also to introduce them to a foreign culture.

Key words: methodology, teaching, foreign language, communication, skills.

Currently, the global goal of teaching a foreign language can be formulated as follows: to teach students to communicate in a foreign language. But with such a formulation of the goal, it becomes an end in itself. The goal of education is much wider than the acquisition of certain skills and abilities, and the potential of the subject "foreign language" is much wider. Therefore, the goal of teaching a foreign language in modern conditions can be formulated as follows: to teach students not only to participate in communication in a foreign language, but also to actively participate in the formation and development of the student's personality, while introducing him to a foreign language culture. Successful achievement of the set goal is possible only through the equivalence and interconnectedness of all aspects of education. Adhering to such an attitude, the teacher is directly involved in the formation of the personality of the student, which is undoubtedly a positive side of the learning process. Based on this, most of the modern methods of teaching a foreign language are based on the principle of active communication (communicative method, project method, distance method). Communication involves building learning as a model of the communication process. In order to give learning the main features of the communication process, firstly, it is necessary to switch to personal communication with students (the principle of individualization in

the communicative method, the principle of personality-oriented thinking in the intensive method), which creates a favorable psychological climate in working with the audience. Secondly, to solve this problem, it is necessary to use all methods of communication - interactive, when there is interaction between the teacher and students on the basis of any activity other than educational, perceptual, when there is a perception of each other as individuals, bypassing the status of teacher and student, informational when the student and the teacher exchange thoughts, feelings, and not words and grammatical structures. The manifestation of students' interest in the topic being studied, the productive assimilation of new material is associated not only with the teacher's ability to use new technologies and modern didactic techniques in teaching, but also to establish psychological contact with the team, find an approach to each student. The effectiveness of the lesson depends on a benevolent atmosphere in the classroom, when the personality of each individual student is not suppressed, but a favorable environment is created where the goals and objectives of the teacher satisfy the needs of students in obtaining knowledge in a particular subject area. And the third necessary condition is the creation of communicative motivation - a need that encourages students to participate in communication in order to change the relationship with the interlocutor.

“Communication should be built in such a way that there is a gradual mastery of speech material” [1]. Communication can be motivated by a variety of stimuli. When working with a project methodology, this is work on joint projects. The same stimulus is used in both distance learning and intensive methods. Often the situations used in the course of training are of a problematic nature, since they should contribute to the formation of different opinions among trainees and not give an unambiguous solution. Discussion of such situations allows considering different opinions, causes the need to defend one's point of view, i.e. there is a need to communicate in a foreign language. The use of problem situations also has another positive side, as it makes it possible to solve educational problems, since it is possible to educate an active personality only when discussing situations based on genuine values. It is also important to note that situationality should permeate all stages of the assimilation of speech material at all stages of learning. In addition, collective joint activity is widely used in almost all methods. The tendency to replace individual work with group work has been developing for a long time. Teamwork is very energizing. The formation of skills and abilities takes place in a system of collective actions that contribute to the internal mobilization of the capabilities of each student. Forms of collective interaction are easily implemented in the classroom. This is work in pairs, threesomes, in small groups and in full groups. It should also be noted that role-playing communication, constantly interacting with personal communication, is its prerequisite and condition. Situations of role-playing

communication, in which the skills and abilities of foreign language communication are formed, provide a transition to a higher level of communication. And yet, collective work in all methods is implemented in different ways. In the communicative technique, this is the creation of situations similar to real ones, the formulation of problematic issues and their discussion. When working with an interactive technique, these are role-playing games, which, however, also allow personal manifestation. When working with role-playing games, there is never a contradiction between "I am a mask" and "I am a learner". This is natural, since the behavior of students is set in situations of educational dialogues, and the personal attitudes and values of the characters do not contradict the worldview of the students. In distance learning, collaborative learning is widely used, and so that the cognitive activity of the students does not become passive, the communication of the student is not limited to communication with the teacher, for this, joint group work on various joint projects is provided. But first of all, where possible, international projects with native speakers are used. Progress and fundamental changes in the methods of language learning are undoubtedly associated with innovations in the field of personality and group psychology. Now there are noticeable changes in the minds of people and the development of new thinking: there is a need proclaimed by A. Maslow for self-actualization and self-realization. "The psychological factor of learning foreign languages is moving to a leading position. The authenticity of communication, balanced demands and claims, mutual benefit, respect for the freedom of other people - this is a set of unwritten rules for building constructive relationships in the "teacher-student" system" [2]. Sh.A. Amonashvili writes that "pupils should be given the opportunity, communicating with the teacher, to feel like his equal associates, to feel that the teacher needs them, that without them it is difficult for the teacher. Therefore, the task of the teacher is to believe himself and "make" the students believe that everything that happens in the lesson is true. If I want the children sitting at their desks, looking into my eyes, expecting something important from me, to really enjoy every school day, to be educated and educated, without thinking that they are being educated and educated, I must take care of so that the thread of our business relationship is continuous and strong... I must muster up the courage and play the unique role of an educator-actor. And the essence of this role lies in the fact that business relations between me and the children should not lose their truthfulness for them, deprive them of a sense of free choice, a sense of exclusivity of their participation in the activities in the lesson. "At the present stage of development of teaching foreign languages, when choosing a teaching method, it is necessary to proceed from the characteristics of the team in which it will be used, it is necessary to take into account the personal characteristics of the students, their age, interests, level of

training, the period during which the training will take place, as well as the technical equipment of the educational institution” [4]. The next characteristic found in all methods is cognitive independence. It should be taken into account the fact that in the current situation, teaching a foreign language should be built on a fundamentally new basis, which shifts the emphasis from transferring ready-made knowledge to students to obtaining them in the process of active educational and cognitive activity, due to which an active personality with creative thinking is formed. This principle is widely used in the activity methodology, since it is designed primarily for people with established logical thinking. In addition, it allows you to consciously master language tools and use them meaningfully, and it also ensures the formation of solid knowledge and skills. At the center of the learning process according to the method of distance learning is the independent cognitive activity of the student. The specificity of this area is the independent activity of students in mastering different types of speech activity and the formation of the necessary skills and abilities. At the same time, the distance learning system does not have a rigid schedule of classes, i.e. gives the opportunity to study at a convenient time for the student. The features of an intensive teaching methodology, for example, the performance of polyfunctional exercises, are becoming increasingly widespread in the methods of teaching foreign languages. However, it must be remembered that polyfunctionality should be characteristic of all types of speech activity in the study practice under consideration, since several types of activity are involved in this process: listening, speaking and certain grammatical knowledge. The same is the case with conditional speech exercises, which were once a characteristic feature of the communicative methodology. Now they are also used in the interactive technique. There is another idea that is found in almost all methods, with only slight variations. This is the principle of managing the educational process based on its quantization and programming in a communicative concept. In this case, everything is subjected to quantization, starting with goals and ending with the material, the educational process is divided into certain cycles. In the project methodology, such a phenomenon is called the principle of systematicity”, which manifests itself not only in dividing the material into topics and subtopics, but also in the cyclical organization of the educational process. The educational process in distance learning is subject to structuring; the structure of the course is modular so that the trainee can clearly understand his progress from module to module or choose a module depending on the level of his training. Such a systematization of training is used to more specifically set the goals of training courses; moreover, the material grouped by topic is more convenient for memorization, use and consolidation.

REFERENCES

1. Колкер Я.М., Устинова Е.С. Практическая методика обучения иностранному языку. – М.: Академия, 2004. – 259 с.
2. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2001. – 624 с.
3. Амонашвили Ш.А. Педагогическая симфония: [трилогия]. – М.: Международный Центр Рерихов: Мастер-Банк, 2002. – 664 с.
4. Ганшина К.А. Методика преподавания иностранных языков. – М.: Русский язык, 1999. – 335 с.
5. Аслонов, Ш. Ш. (2020). КОМПЬЮТЕРНАЯ ЛИНГВИСТИКА И ФИЛОЛОГИЯ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ. Гуманитарный трактат, (84), 17-19.
6. Ахмеджанова, Н., & Аслонов, Ш. (2020). Семантические типы предикатов и фазовая членимость глагольного действия. Интернаука, (12-1), 27-29.
7. Sherzodovich, A. S. (2020). The role of online teaching and innovative methods. Science and education, 1(3), 524-528.

ФИО автора: Andijon davlat Universiteti

Umumiy psixologiya kafedrası o'qituvchisi

To'raxonova Barnoxon Tursunboy qizi

Название публикации: «BO'LAJAK PEDAGOG-PSIXOLOGLARNI
PEDAGOGIK FAOLIYATIDA TARBIYAVIY JARAYONLARNI
TAKOMILLASHTIRISH»

Anatatsiya

Ushbu maqolada bo'lajak pedagog-psixologlarni pedagogik faoliyatida tarbiyaviy jarayonlarni takomillashtirish, shaxsga nisbatan insonparvarlik xissini oshirish, madaniy-ta'limiy sharoitda o'qish individualligi va mustaqil harakat qila olish imkoniyati shakllanishi, ta'limni texnologiyalashtirish, ta'lim jarayoniga texnologik yondashuv asosida ta'lim maqsadlariga samarali erishishning optimal yo'llari va vositalari xaqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Tamoyil, jamiyat, struktura, yondashuv, pedagogik jarayon, ta'lim-tarbiya, o'qituvchi, millat.

Davlatimiz rahbari Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari bo'yicha o'qituvchi va murabbiylar kuni munosabati bilan soha vakillariga yo'llagan tabrik nutqida ta'kidlaganidek, "taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir" deb bejiz aytilmagan.

Darxaqiqat, mustaqil O'zbekiston o'zining bosh maqsadi "Huquqiy, demokratik tamoyillarga asoslangan, fuqarolik jamiyati" asoslarini yaratish yo'lida islohotlarni jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy strukturasini tubdan yangilashga qaratdi. Hozirgi davrda ushbu amallar o'z navbatida buyuk kelajakning asosi bo'lgan ta'lim-tarbiya tizimida ham chuqur va maqsadli islohotlarni amalga oshirishni zaruratga aylantirdi. Shuningdek, ta'limni insonparvarlashtirish va ta'lim mazmunining mohiyatini shaxsga yo'naltirilgan yondashuvini maydonga olib chiqdi. Bu yondashuv markazida shaxs turadi. Bunday yondashuv ta'lim mazmunini erkin tanlash imkoniyatini beradi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish jarayonida shaxsning ta'limiy, ma'naviy, madaniy va hayotiy talablari qondiriladi. Eng muhimi, shaxsga nisbatan insonparvarlik munosabati namoyon bo'ladi, madaniy-ta'limiy sharoitda o'qish individualligi va mustaqil harakat qila olish imkoniyati shakllanadi. Ta'limni texnologiyalashtirish - bu pedagogika fanining yo'nalishi hisoblanib, tadqiqot qiluvchi va qonuniyatlarni ochib beruvchi, ta'lim jarayoniga texnologik yondashuv asosida ta'lim maqsadlariga samarali erishishning optimal yo'llari va vositalaridir. Pedagogika nazariyasi va amaliyotida ta'lim-tarbiya jarayonida ko'plab yondashuvlar mavjud.

Pedagogik jarayon - bu ma'lum maqsadga erishishga qaratilgan va vaziyatni oldindan rejalashtirilgan o'zgarishlarga, o'qiyotganlarning xususiyatlari va fazilatlarini o'zgartirishga olib keladigan tarbiyachilar va bolalarning rivojlanayotgan o'zaro ta'siri. tarbiya - bu o'ziga hos mazmunga ega bo'lgan bola shaxsiga ijtimoiy belgilangan va maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatishga asoslanadi. Bunday tarbiya ma'lum shakllarda yakka turda, jamoada, guruxlarda ma'lum metodlar asosida amalga oshiriladi. Bu yondashish biz ilgari keltirib chiqargan ijtimoiylashtirish kategoriyasi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq, bunda biz tarixiy ishlab chiqilgan ijtimoiy qoidalarni, qadriyatlar, munosabatlar, ma'naviy va moddiy madaniyat bilan munosabat usullarini, inson tomonidan o'zlashtirilishi jarayonini tushunamiz.

Insonparvarlik tarbiyaviy tizimi aniq tizim hisoblanadi. Tarbiyaviy tizimlar ikki turini ya'ni ta'lim tizimi va insonparvarlik tarbiya tizimi, ularning predmeti mazmunida ham farq qiladi. Birinchisi, dunyoning ijtimoiy ko'rinishini o'rganadi. Ikkinchi tizim, o'zi-o'zini o'rganish usulini o'rganadi. Ma'lum ijtimoiy qoidalarni, qadriyatlarni, munosabatlarni etkazib ta'sir ko'rsatish tarbiya tizimi, bolalarda o'zini anglashga qobiliyatni rivojlantirish masalasi - bu uning predmeti hisoblanmaydi.

Insonparvarlik tarbiyaviy tizimi-bu boshqa gap. Inson tanlab olish sub'ekti sifatida ishtirok etar ekan, u bu tanlovni o'ziga nisbatan amalga oshirishi ko'zda tutiladi, demak o'zini anglash jarayonisiz, bu tizimni amalga oshirish mumkin emas. SHuning uchun turli insonparvarlik tarbiyaviy tizimlar, hozirgi kunda, aynan mana shu yo'nalishda rivojlanmoqda.

Pedagogik yordam erkinlik, ijodkorlik, kattalar va bola o'rtasida haqiqiy demokratiya va insonparvarlikda yuzaga keladigan tarbiya xisoblanadi. Tarbiya maqsadini pedagogik yordam sifatida tarbiya tizimini falsafiy jihatdan qaralganda, innovatsiya hisoblanadi. Bu esa maqsadga mos yangi tarbiya texnologiyasini ishlab chiqishga olib keladi.

"Tizim" - tizimli yondashuv texnologiyasining asosiy tushunchasi bo'lib, u aloqa, munosabatlar, integratsiya, yaxlitlik, tashkil etuvchi qismlar kabi tushunchalar orqali ifodalanadi. Tizimning bir-biri bilan bog'liq bo'lgan, o'zaro ta'sir etuvchi komponentlarining majmui yaxlit obyektning tashkil etadi. Avval ham ta'kidlanganidek, pedagogikada "tizim" tushunchasi juda keng qo'llaniladi, masalan, ta'lim tizimi, tarbiya tizimi, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish shakllari va metodlari tizimi va hokazo. Ijtimoiy tizimning turlaridan biri hisoblangan pedagogik tizim - insonlarga va yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish, ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqarish maqsadlariga xizmat qiluvchi turli strukturaviy va funksional bog'liq bo'lgan tarkibiy qismlar majmuidan iborat bo'ladi.

Uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik jarayonlarni tashkil etishda ijobiy natijalarga erishish uchun pedagog xodimlar va rahbarlarning asosiy vazifasi jamoada zaruriy shartsharoitlarni yaratish, raqobatbardosh kichik mutaxassislar tayyorlash uchun pedagogik jarayonlarni yaxlit tizim sifatida rivojlantirish hisoblanadi. Uzluksiz ta'lim tizimidagi pedagogik jarayonlarni o'zaro bog'liq holda yaxlit tizim deb hisoblasak, ularni tashkil etish va boshqarish ham tizimli xususiyatga ega bo'lishi kerak.

Uzluksiz ta'lim tizimidagi pedagogik jarayonlar samaradorligi, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayonlari natijaviyligi subyektlarning shaxsiy rivojlanishi va tayyorgarligining davlat ta'lim standartlari talablariga muvofiqlik darajasini hamda uzluksiz ta'lim tizimi faoliyatida vujudga kelayotgan pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish yo'nalishidagi muammolarning ko'pchirraliligi va murakkabligi, nafaqat pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishni sifat jihatdan o'zgartirishni nazarda tutadi, balki uning mazmunini takomillashtirish zaruriyatini ham belgilaydi. Ta'lim muassasalaridagi mavjud muammolarni hal qilish yo'nalishidagi yondashuv texnologiyalari, an'analar, taomillar, belgilangan tartib va me'yorlarni o'z ichiga

oluvchi ta'lim muassasasi madaniyati pedagogik tizimning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ta'lim muassasasi jamoasi - bu murakkab tizim bo'lib, o'quv va mehnat faoliyatini qoniqarli tashkil etish, shuningdek, ta'lim muassasasi faoliyatining natijalariga o'z ta'sirini ko'rsatuvchi rasmiy va norasmiy, gorizontal va vertikal, shaxslararo va mehnat faoliyatiga oid aloqalar hamda munosabatlarni qamrab oladi.

Pedagogik jarayonlarda subyektlar faoliyatini muvofiqlashtirishda ularning mustaqil va samarali fikrlashining muhim mexanizmi sifatida refleksiv yondashuv texnologiyasi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda shaxs-faoliyat yondashuv texnologiyasi ham zarur hisoblanib, pedagogik jarayonlarda subyektlar faolligini ta'minlash va aniq maqsadlarga ko'ra belgilangan vazifalarni bajarishga subyektlarni motivlashtirish yo'nalishi sifatida vujudga keladi. Shaxs-faoliyat yondashuv texnologiyasida shaxsning va faoliyatning komponentlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda o'rganiladi, chunki bu yondashuv texnologiyasi asosida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarda o'quvchi-o'quvchilar subyekt sifatida faoliyat ko'rsatadi va o'z navbatida, o'quvchi-o'quvchi shaxsining subyekt sifatida rivojlanishi uning faolligi, mustaqil, erkin, tanqidiy, tahliliy va samarali fikrlashining rivojlanishi orqali aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxo'jaeva N.N. O'qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. - Toshkent: TDPU, 2000. - 52 b.

1. Андреева Г.М. Социальная психология. - М.: МГУ, 1988. - 415 с. 14. Ahlidinov R.Sh., Nosirova F.A., Rajabova M.R. Maktab boshqaruvida ichki nazorat. - Toshkent: Sharq, 1996. - 15-17-b.

3. Ahlidinov R.Sh. O'zbekiston Respublikasida maktab ta'limi tizimini boshqarish xususiyatlari (nazariy-metodologik jihatlar). - Toshkent: O'zPFITI, 1997. - 25-26-b. 4.

Ахидинов Р.Ш. Социально-педагогические основы управления качеством общего среднего образования.: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. - Ташкент, 2002.

- 44 с. 17. Безрукова В.С. Педагогика. Проективная педагогика. - Екатеринбург: Деловая книга, 1996. - 344 с.
5. Березуцкая Ю.П. Подготовка организаторов образования к анализу управленческой деятельности на основе системы мотивационного программно-целевого управления.: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Барнаул, 1999.- 18 с.
6. Гришина Е.А. Процесс формирования коммуникативных умений специалиста-менеджера.: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Волгоград, 1999. - 21 с. 108 23.
- Гузеев В.В. Образовательная технология: от приема до философии. - М.: Наука, 1996. - 112 с.
7. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. - Toshkent: O'qituvchi, 1999. - 29 b. 25. Давыденко Т.М. Теоретические основы рефлексивного управления школой.: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. - М., 1996. - 35 с. 26. Dexkanova M.U. Kasb-hunar ta'limi rahbar xodimlarining malakasini oshirish jarayoniga tizimli yondashuv.: Ped. f.n. ... diss. avtoref. - Toshkent, 2005. –b.
8. Djurayev R.X., Turg'unov S.T. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarini boshqarishda menejmentning asosiy tushunchalari. - Toshkent: Fan, 2006. - 50 b.
9. Djurayev R.X., Turg'unov S.T. Ta'lim menejmenti: O'quv qo'llanma. - Toshkent: Voris, 2006. - 264 b.
10. . Kornilov N., Begmatov A., Quronov M. Rahbar va xodim. - Toshkent: Akademiya, 1998. - 170 b.
11. Karimova M.O. Kasb-hunar kollejlarda uslubiy ishiami tashkillashtirishning ilmiy-pedagogik asoslari.: Ped. f.n.... diss. avtoref. - Toshkent, 2008. - 24 b.

ФИО авторов: *Baykasimova Fotima Tulkunovna*

Master's of the Uzbek State University of World Languages

Reymov Bekkenbauer Hojametovich

Associate Professor of Theoretical Discipline of the English Language Faculty of Philology (English Language) USUWL

Название публикации: «REFLECTION OF THE EMOTIONAL WORLD OF A PERSON IN ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS»

Annotation: This article discusses phraseological units in foreign languages. Human phraseological units also provide information on the reflection of a person's emotional world.

Keywords: foreign languages, phraseological unit, personality, emotional world, education system, linguistics, Phraseological units.

After gaining independence, the Republic of Uzbekistan has had the opportunity to take a fresh look at the history of our literature, culture, art and spirituality of our people, and to carefully study it. Now we can not only rediscover and understand our spiritual riches, but also to observe and analyze trends in foreign literature. "In this regard, distance learning is a key tool in foreign language learning and foreign language teaching. In today's world of globalization and information technology, distance learning plays an important role and is effective. However, the relevance of the topic is also determined by the following factors. Learning the vocabulary of any language is always an interesting learning process. Learning English vocabulary can be boring or interesting. Just take the words from the dictionary and teach them how a poem alone can be a boring thing, but if you will, learn words in a group with friends, this process will seem very interesting and not very difficult occupation, process.

In the context of interactive learning, knowledge takes on different forms. On the one hand, they represent certain information about the world around them. The peculiarity of this information is that the student receives it not in the form of a ready-made system from the teacher, but in the process of their own activity. The teacher

must create situations in which the student is active, in which he asks, acts. Research on the issues of correspondence between societies what's more, people groups is getting increasingly escalated. In this way, language, being a significant methods of concentrating data about the world, simultaneously goes about as the main sign of a specific group. It is in language that the attitude of individuals, their brain research, customs and mores are most obviously communicated. It is a methods for making public writing, the principle archive of data about a specific group. The public mindset is showed in the impression of the characteristics of life, customs, history and culture, basically phraseological units. One of the highlights of sayings is to give individuals an appraisal of the target marvels of the real world, consequently communicating the perspective. In the phraseological units is communicated the particular outlook, a method of judgment, the element sees; they show the life and life, soul and temper, habits and customs, convictions and strange notions. Etymological and social examination of phraseological units is married to outside factors: the set of experiences of the country, its way of life, regular daily existence, and so forth the Study of phraseological units in the etymological furthermore, social perspective assists with explaining, and at times to set up extra semantic shades with public and social semantics.

In the idiomatics of the language, that is, in the layer that is, by definition, nationally specific, the system of values, public morality, attitude to the world, to people, to other peoples is displayed. Phraseological units most clearly illustrate the way of life, geographical location, history, and traditions of a particular community United by a single culture. Issues of translating phraseological units from English into Uzbek, considering their etymological and social attributes, is viewed as quite possibly the most troublesome sorts of interpretation changes. The object of interpretation isn't a language framework as a deliberation, be that as it may, a particular discourse work in another dialect (the first content), based on which another discourse work in another dialect (the interpretation text) is made. The reason for the interpretation is to familiarize the peruser (or audience) who doesn't have the foggiest idea about the first

language as intently as conceivable with this content (or the substance of oral discourse).

Problems of phraseology are extremely important both for practice and for translation theory; they often present great practical difficulties and arouse great theoretical interest, since they are related to the difference in semantic and stylistic functions performed in different languages by words of the same real meaning, and to the difference in combinations that such words enter into in different languages. This paper discusses only some of the many problems of translating phraseological units. It is usually accepted to indicate the equivalent of a phraseological unit to a word. However, the theory of complete equivalence is becoming obsolete. This does not mean that phraseological units and words have nothing in common, which is considered by the theory of correlation of certain types of phraseological units and words, which, however, is based on slightly different principles. The most characteristic for phraseological turns of stable combinations of words are in principle equal in meaning to a single word, differing from it, as a rule, by a certain expressive and stylistic coloring. Some idioms are translated with the help of partial (relative) equivalence. According to E.F.Arsentyeva, such idiomatic expressions are characterized by the minor differences in terms of phraseological expression of the identical semantics that can have a componential or morphological character (Arsentyeva, 1989: 100) The classification of phraseological units also contains the necessary theoretical knowledge for the translator, with which we can identify the phraseological units in the text, then analyze it and, based on the analysis, give the most accurate translation in this context. The most legitimate approach is to consider phraseological units in three aspects: semantic, structural grammatical, and component. Taking into account the marked levels, the following types are distinguished:

- 1) phraseological equivalents (full and partial) - phraseological units with identical semantics, structural and grammatical organization and with identical component composition;

Red book - Qizil kitob; The black prince - Qora shahzoda; Black list - Qora ro'yxat; Black diamonds - Qora oltin; Keep quiet - Sir saqlamoq; Make conversation - Manosiz suhbatlashmoq; Milk cow - Sog'in sigir; First think, then speak - Avval o'yla, keyin so'yla; The dog bark, but caravan goes on - It hurar, karvon o'tar; Step by step - Qadam ba qadam.

2) phraseological analogs (full and partial) - phraseological units that express the same or similar meaning, but are characterized by a complete difference in the approximate similarity of the internal form;

A black hen lays a white egg - Qora sigir oq sut berar. Cut the melon - foydanib olmoq. Put smb/smt to the test - tekshirib ko'rmoq; Red meat - Qo'y go'shti; Take a fancy to smb - Maftun bo'lmoq; Talk turkey - Ochiqdan-ochiq gapirmoq.

3) non-equivalent phraseological units - phraseological units that do not have correspondences in the phraseological system of another language.

To throw up one's cap - do'ppisini osmonga otmoq . Come Yorkshire over smb - Aldamoq, nonni tuya qilmoq Betweenhawk and buzzard - Oila a'zolarini va xizmatkorlar o'rtasidagi o'rinni egallagan inson; Green room - Teatrda artistlarning kiyinadigan, yasanadigan xonasi; Harley Street - Shifokorlar, tibbiyot dunyosi (Lo'ndondagi ko'pgina mashhur doktorlar yashaydigan ko'cha); Gretna Green marriage - Uydan qochgan sevimli insonlar o'rtasidagi turmush;

Since phraseology stands out for its functions in language and speech, it requires a special approach in the translation process. The main difficulty is that no dictionary can provide for all the false uses of phraseology in the context. Phraseological units, similar in internal form in different languages, are not always identical in meaning as a result of their reinterpretation, so you can not rely on the similarity of the figurative basis. But when an expression still retains its connection with the sphere in which it was born, the translator has to look for such a phraseological units in the Uzbek language. Techniques for translating phraseological units vary from complete replacement of imagery to complete preservation of the image in translation. And yet, what is common and characteristic of all is the preservation of imagery in translation.

But at the same time, the standard and traditional in the original must be transferred to the standard and traditional in the translation. When translating, it is important to observe the stylistic uniformity of the original text. Along with the absence of a corresponding phraseological units in the Uzbek language, it may seem that an Uzbek phraseological units that has the same semantic content does not correspond to English. Of course, ideally, you should strive for full equivalence of the means used, but in practice, you often have to sacrifice functional and stylistic correspondence to preserve expressiveness. It is very important that phraseological substitutions in translation convey the national flavor of the original language. The original, which is full of phraseological phrases, must retain its phraseological richness and quality.

The aim of the is to research ways of translating idiomatic and stable expressions denoting feelings, moods and states of a person in the English a language, taking into account different criteria, compare and contrast the results of investigation in order to discover stylistic peculiarities and usage. To research linguistic and extra linguistic characteristics, human emotions and phraseological-semantic fields. To work on How human emotions are reflected in language.

The methods of research are: the overall selection (used in gathering the research material), componential analysis (used in considering the semantic nature of researched units). The primary research methodology includes the methods of descriptive analysis, which consists in collecting and systematizing the collected facts, in their logical comprehension and identification of specific patterns. Comparative method linguistic and extralinguistic characteristics, human emotions and pphraseological-semantic fields.

Actuality: The importance of our research is phraseologisms expressing the emotional state of a person. It analyses general semantic feature of a group of phraseological units, various emotional states, linguistic and extralinguistic characteristics, human emotions and pphraseological-semantic fields. It is noticeable that a special place in semantic studies of recent times is occupied by the problems of

emotional semantics, closely related to the so-called emotional aspect of the human factor in the language. Human emotions are reflected in language.

References:

1. Zuparova, S., Shegay, A., & Orazova, F. (2020). Approaches to Learning English as the Source of All. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(5).
2. Zuparova, S., Shegay, A. (2021). Methods of Teaching Foreign Languages. *Eastern European Scientific Journal*, 1(7), 141-143.
3. Djurayeva, Y., Ayatov, R., & Shegay, A. (2020). Current Problems and Resolutions of Teaching English Grammar. *Academic research in educational sciences*, 1(3).
4. Ўлжаев, Ў. Б., & Бердиев, Ш. Х. (2021). Углерод нанотрубкасида олтин кластери ва углеводородли молекулаларнинг ўзаро таъсирини моделлаштириш. *Academic Research in Educational Sciences*, 2(5), 1189-1195.
5. Tursunov, I. G., Berdiyev, S. X., & Usmonov, M. M. (2021). Fizikani o'qitishda pedagogik ta'lim klasteri metodidan foydalanishga doir tavsiyalar. *Academic research in educational sciences*, 2(5), 1129-1136.
6. Djurayeva, Y., Ayatov, R., & Shegay, A. (2020). Current Problems and Resolutions of Teaching English Grammar. *Academic research in educational sciences*, 1(3).

ФИО автора: Baynazarova Dilnoza Djamoliddinovna

A.Avloniy nomidagi Xalq ta'limi muammolarini o'rganish va
istiqbollarini belgilash ilmiy tadqiqot instituti

Ta'lim menejmenti yo'nalishi magistranti

Название публикации: «O'QUVCHILARDA TANQIDIY MULOHAZA VA
KREATIV FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING
MEXANIZMLARI»

Annotatsiya: Kreativ yondashuv va yutuqlar dunyo bo'ylab fan va texnologiyadan tortib, falsafa, san'at va ijtimoiy fanlar kabi turli sohalarda insoniyat tamaddunini ilgari surgan. Kreativ fikrlash shunchaki tasodifiy g'oyalar berishdan kattaroq narsadir. Maqolada o'quvchilarda kreativ fikrlashni shakllantirish mazmuni va tanqidiy mulohazalarni rivojlantirish mexanizmlat bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy jamiyat, intellektual qobiliyat, mantiqiy fikrlash, umumiy madaniy, shaxsiy va kreativ fikrlash ko'nikmalari.

Аннотация: Творческие подходы и достижения способствовали развитию человеческой цивилизации во всем мире в самых разных областях, от науки и техники до философии, искусства и социальных наук. Креативное мышление — это больше, чем просто генерация случайных идей. В статье представлена информация о содержании формирования творческого мышления у учащихся и механизме развития критического мышления.

Ключевые слова: современное общество, интеллектуальные способности, логическое мышление, общекультурные, личностно-творческие навыки мышления.

Annotation: Creative approaches and achievements have promoted human civilization around the world in a variety of fields, from science and technology to philosophy, art, and the social sciences. Creative thinking is more than just giving

random ideas. The article provides information on the content of the formation of creative thinking in students and the mechanism for the development of critical thinking.

Key words: *modern society, intellectual ability, logical thinking, general cultural, personal and creative thinking skills.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyatning ijtimoiy tartibi yosh avlodga nafaqat ta'lim faoliyatida, balki kundalik hayotda ham zarur bo'lgan mantiqiy fikrlash va fazilatlarga ega bo'lishi kerakligini taklif qiladi. Ushbu texnologiyaning asosiy mezonlaridan biri bu tanqidiy mulohazalardir. O'z-o'zidan ma'lumotni ongli ravishda o'tkazgan va tushungan holda chiziq chizish, aniq, to'g'ri va ko'pincha ijodiy (hozir odat bo'lganidek - ijodiy) qaror qabul qilish qobiliyati - bularning barchasi XXI-asrning muvaffaqiyatli o'quvchini yaxshi tavsiflaydi. Tanqidiy mulohaza texnologiyasi o'qituvchi rahbarligida ta'lim maydonida mustaqil ravishda yo'naltirilgan ijodiy rivojlangan shaxsni shakllantirishga yordam beradi. Shunday qilib, tanqidiy mulohaza texnologiyasi Davlat ta'lim standartiga muvofiq zamonaviy ta'lim maqsadlariga javob beradi.[1]

O'quvchilarning umumiy madaniy, shaxsiy va kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlanishini, o'rganishga, o'rgatish va o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvni amaliy amalga oshirishni ta'minlaydi. Zamonaviy pedagogika uchun tanqidiy mulohazani rivojlantirish texnologiyasi yangi, garchi uning ko'pgina elementlari juda uzoq vaqt davomida ishlatilgan bo'lsa-da, bu tushunchalarning ko'pchiligi boshqacha nomga ega edi.

O'quvchilarda kreativ fikrlash bizga muammolarni hal qilishda noodatiy yechim topishga yordam beradi. Biroq biz uni tanqidiy mulohaza bilan adashtirib

yubormasligimiz, aksincha bizga imkonsiz muammolarni hal qilishda bir-birini to'ldirib turuvchi yechimlarni topishda yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mustaqil hamdo'stlik davlatlari olimlaridan L.Vigotskiy, A.Leontev, D.Elkonin, O.Vasilchenko, E.Melkumova, V.Miretskaya, M.Suxomlinova, E.Emmanuel kabilarining ilmiy ishlarida shaxs ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari o'rganilgan. E.P.Torrance, N. Rogers, J.Purnell, P.Roberts, A.M.Galligan, Sh.Tatsuno kabi xorijiy olimlarning ishlarida shaxsning individual qobiliyatlari, ijodiy salohiyatini namoyon etish masalalari ochib berilgan.[4]

Xorijiy va mahalliy tadqiqotlar tahlili asosida o'quvchilarda tanqidiy fikrlash kontseptsiasining asosiy tarkibiy qismlarini, shuningdek, uni yoshlar auditoriyasiga nisbatan qo'llash maqsadga muvofiqligini aniqlashga harakat qildi. O'quvchilar bilan ishlash uchun axloqiy munosabatlarni rivojlantirishni ta'minlaydigan va tanqidiy mulohazaning asosiy darajasi bo'lgan axborotga tanqidiy munosabat tushunchasidan foydalanish taklif etiladi. G'arb va mahalliy metodologiya g'oyalarini sintez qilish asosida filologiya yo'nalishi o'quvchilarida ko'rib chiqilgan sifatni shakllantirish metodologiasining qisqacha tavsifi berilgan. Axborotga tanqidiy munosabatni rivojlantirish bo'yicha eksperiment natijalari keltirilgan.[2]

Zamonaviy sharoitda o'qitishning maqsadi mavjud ma'lumotlarni oddiy uzatish emas, balki shaxsning individual qobiliyatlarini ochish, uning aqliy faoliyatini rivojlantirishdir. Vazifa insonni bir umrga o'rgatish emas, balki uni bir umr o'rganishga o'rgatishdir. Ushbu muammoni hal qilishda o'qish va yozish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi (RCCHP) kabi yangi zamonaviy texnologiyadan foydalanish muvaffaqiyatli yordam berishi mumkin. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi birinchi marta Shimoliy Ayova universiteti va Xobard va Uilyam Smit kollejlarning Xalqaro o'qish assotsiatsiyasi tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ushbu dastur mualliflari C. Temple, D. Steele, C. Meredith. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

texnologiyasi ilm-fan, ta'lim va faoliyat sohalarida foydalanish uchun mo'ljallangan ochiq strategiyalar va metodik usullar tizimi sifatida tavsiflanadi.[3]

MUHOKAMA

Kreativ fikrlash o'quvchilarning bilim olish va muammolarni hal qilish qobiliyatidir. Aniqroq aytganda, kreativ fikrlashni o'rganish qobiliyati, shuningdek, diqqat, nutq qobiliyatlari, mulohaza yuritish, fikrlash va ijodkorlik kabi intellektual qobiliyatlarning dinamikasi va barqarorligi bilan tavsiflanadi. Fikrlash jarayonlarining tabiati yoshga qarab o'zgaradi. Dars shakllari an'anaviy o'qitishdagi darslardan farq qiladi. O'quvchilar o'qituvchini tinglab passiv o'tirmaydilar, balki darsning qahramoniga aylanadilar. Ular o'zlarini o'ylaydilar va eslaydilar, bir-birlari bilan fikr almashadilar, o'qiydilar, yozadilar, o'qiganlarini muhokama qiladilar. Tanqidiy mulohazaning turli usullari o'quvchilarning sinfdagi imkoniyatlarini ochib beradi.[5]

Zamonaviy darslarni va o'qitishni AKTdan foydalanmasdan amalga oshirish mumkin emas. AKTdan foydalanish menga berilgan mavzu bo'yicha kerakli ma'lumotlardan ishonchli foydalanish, ushbu fan bo'yicha fan yutuqlaridan foydalanish, topshiriqlar mavzusiga mos keladigan onlayn materiallardan foydalanish imkonini beradi. AKT menga o'qitishda yordam beradigan, tushuntirishni osonlashtiradigan, o'quvchilarga tushunchalarni tushunishga, ko'rinishga ega bo'lishga, qiziqish uyg'otishga, motivatsion fon yaratishga yordam beradigan muhim vositadir.

O'quvchining qiziquvchanligi ta'lim jarayonida qo'l keladi, ijodiy fikrlash shu tariqa o'zaro kelishuvchanlik vositasiga aylanadi, hattoki avvaldan belgilangan ta'lim maqsadlari kontekstida ham bu samara beradi. Maktabda o'quvchining motivatsiyasi va qiziqishini oshirish uchun, barcha o'quvchilarning ijodiy salohiyati va shijoatini hisobga oluvchi ta'limning yangi shakllari yo'lga qo'yilishi zarur. Bu ayniqsa ta'lim jarayoniga unchalik qiziqish bildirmayotgan o'quvchilarga yordam berishi mumkin va ular o'z fikrini ayta olishiga, salohiyatini ochishiga xizmat qiladi.

NATIJALAR

Kreativ fikrlash ta'siri butun jamiyatga sezilarli innovatsiya turlarining ortida turishi rost, lekin u ayni damda universal va tenglashtiruvchi xususiyatga ega fenomen hamdir, ya'ni har qanday shaxs, u yoki bu darajada, kreativ fikrlash qobiliyatiga ega. [6] Darhaqiqat, ta'lim sohasidagi mutaxassislarning fikriga ko'ra, ijodiy faoliyat bilan bog'liq fikrlash jarayonlarida mashg'ul bo'lish deb tushunilgan kreativ fikrlash bir qator boshqa shaxsiy ko'nikmalarning ham rivojlani shiga olib keladi. Shular jumlasiga tanqidiy mulohaza, insonlar bilan muomala qilish va shaxsning o'zini yaxshiroq anglash ko'nikmalari, muammoni hal etish ko'nikmalari kiradi.

XULOSA

Darsda tanqidiy fikrlash texnologiyalarini qo'llagan holda shunday xulosaga keldimki, bunday ko'p qirrali ish o'quvchilarda taqdim etilgan ma'lumotlarni har tomonlama tushunishni shakllantiradi, o'quvchilar tomonidan olingan bilimlarni mustahkamlash va eng muhimi, faollashtirishga yordam beradi. Xotiradan ishlaganda, odatda aytilgan narsa olinadi: "Men buni bilganimni bilmasdim". Ishning bunday turi mavjud ma'lumotlarni qayta ko'rib chiqish, muammoga boshqa tomondan qarash, bilimlardagi bo'shliqlarni to'ldirish imkonini beradi. Axir, odatda o'quvchilardan tahlil qilish, asosiy narsani tanlash, xulosa chiqarish talab qilinadi va bularning barchasi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning ajralmas qismidir. Ijodiy faoliyat fanga qiziqish paydo bo'lganda paydo bo'ladi. Tanqidiy mulohazani rivojlantirish uchun men o'quvchilarning faolligini faollashtiraman, bolalarda o'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojni rivojlantiraman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Трубинова, Е. А. Технология развития критического мышления в учебно-воспитательном процессе / Е. А. Трубинова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 23 (103). — С. 946-948.

2. Габидулин, Т. К. Технология развития критического мышления как средство развития умственных способностей студентов колледжа / Т. К. Габидулин. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 21.1 (155.1). — С. 20-22.
3. <https://moluch.ru/archive/155/43970/>
4. Nellya Midxatovna Zakirova "O'QUVCHILARDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI VA USULLARI" ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 1 | ISSUE 3 | 2020 ISSN: 2181-1385
5. Алтаева, Ш. К. Критическое мышление как средство развития творческих способностей учащихся на уроках химии / Ш. К. Алтаева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 26.1 (130.1). — С. 11-14.
6. Creative Thinking Strategic Advisory Group Report, Organisation for Economic Co-Operation and Development, [https://one.oecd.org/document/EDU/PISA/GB\(2017\)19/en/pdf](https://one.oecd.org/document/EDU/PISA/GB(2017)19/en/pdf) (accessed on 26 March 2018).

ФИО автора: Baynazarova Dilnoza Djamoliddinovna

A.Avloniy nomidagi Xalq ta'limi muammolarini o'rganish va
istiqbollari belgilash ilmiy tadqiqot instituti

Ta'lim menejmenti yo'nalishi magistranti

Название публикации: «O'QUVCHILARDA TANQIDIY MULOHAZA VA
KREATIV FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING
MEXANIZMLARI»

Аннотация: *O'quvchilarning umumiy madaniy, shaxsiy va kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlanishini, o'rganishga, o'rgatish va o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvni amaliy amalga oshirishni ta'minlaydi. Zamonaviy pedagogika uchun tanqidiy mulohazani rivojlantirish texnologiyasi yangi, garchi uning ko'pgina elementlari juda uzoq vaqt davomida ishlatilgan bo'lsa-da, bu tushunchalarning ko'pchiligi boshqacha nomga ega edi.*

Калит so'zlar: *zamonaviy ta'lim, shaxsiy ko'nikmalar, kreativ fikrlash, davlat ta'lim standarti, aqliy kompetensiya, tanqidiy mulohaza.*

Аннотация: *Обеспечивает учащимся развитие общекультурных, личностных и творческих навыков мышления, а также практическую реализацию подхода к обучению, преподаванию и личностно-ориентированному подходу. Технология развития критического мышления для современной педагогики является новой, хотя многие ее элементы используются уже очень давно, а многие из этих понятий имеют разные названия.*

Ключевые слова: *современное образование, личностные качества, творческое мышление, государственный образовательный стандарт, интеллектуальная компетентность, критическое мышление.*

Annotation: *Provides students with the development of general cultural, personal, and creative thinking skills, and the practical implementation of a learning, teaching, and student-centered approach. The technology of developing critical thinking for modern pedagogy is new, although many of its elements have been used for a very long time, and many of these concepts have had different names.*

Key words: *modern education, personal skills, creative thinking, state education standard, intellectual competence, critical thinking.*

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimida jiddiy o'zgarishlar ro'y bermoqda ular, birinchi navbatda, yangi davlat ta'lim standartlarining paydo bo'lishi bilan bog'liq. Yangi ta'lim standartlari konsepsiyasi mualliflari "XXI asr boshlarida. Dunyo sivilizatsiya miqyosida global o'zgarishlarga olib kelmoqda.[1] Maktab o'quvchilarida kreativ fikrlash bizga muammolarni hal qilishda noodatiy yechim topishga yordam beradi. Biroq biz uni tanqidiy mulohaza bilan adashtirib yubormasligimiz, aksincha bizga imkonsiz muammolarni hal qilishda bir-birini to'ldirib turuvchi yechimlarni topishda yordam beradi.

Kreativ fikrlashni rivojlantirish texnologiyasining maqsadi o'quvchilarning keyingi hayotida zarur bo'lgan aqliy ko'nikmalarni rivojlantirishdir: ongli qarorlar qabul qilish, ma'lumotlar bilan ishlash, asosiy va ikkinchi darajali narsalarni ajratib ko'rsatish, hodisalarning turli tomonlarini tahlil qilish. Kreativ fikrlashni rivojlantirish usullaridan foydalanish darsda o'quvchilar bilan samarali ishlash, ularning qiziqishlari va fikrlarini hisobga olish, buning natijasida ta'lim-tarbiya ishlariga bo'lgan rag'batni oshirish, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalari sifatini oshirishni nazarda tutadi.[4]

Shunday qilib, sinfda kreativ fikrlashni rivojlantirish usullaridan foydalanish quyidagi ko'nikmalarni shakllantirishga imkon beradi degan xulosaga kelishimiz mumkin:

- boshqalarga nisbatan o'z fikrlarini (og'zaki va yozma) aniq, ishonchli va to'g'ri ifodalash; o'z nuqtai nazaringizni bahslashing va boshqalarning nuqtai nazarini hisobga oling;
- ortib borayotgan va doimiy yangilanib turadigan axborot oqimi bilan ishlash;
- axborotni birlashtirishning turli usullaridan foydalanish;
- savollar berish, mustaqil gipoteza tuzish, muammolarni hal qilish;
- turli tajribalar va g'oyalarni tushunish asosida o'z fikrini ishlab chiqish;
- mustaqil ta'lim (akademik harakatchanlik);
- mas'uliyatni o'z zimmasiga olish va birgalikda qarorlar qabul qilishda ishtirok etish;
- boshqa odamlar bilan konstruktiv munosabatlarni o'rnatish, hamkorlik qilish va guruhda ishlash qobiliyati va boshqalar.[2]

Tanqidiy mulohaza - bu ma'lumotni mantiqiy nuqtai nazardan tahlil qilish, asosli mulohazalar, qarorlar qabul qilish va olingan natijalarni standart va nostandart vaziyatlar, savollar va muammolarga qo'llash qobiliyatini anglatadi. Tanqidiy mulohaza salbiy va tanqidni anglatmaydi, balki asosli mulohazalar va qarorlar qabul qilish uchun turli yondashuvlarni oqilona ko'rib chiqishdir.[3]

O'quvchilarning tanqidiy mulohazasini shakllantirishdan asosiy maqsad oliy ta'limning ilmiy-amaliy muammolarini samarali hal etish uchun ularning aqliy kompetensiyalarini kengaytirishdan iborat.[5] Tanqidiy mulohazani rivojlantirish texnologiyasini yaratishning quyidagi tamoyillari mavjud:

- aniq faktlar, manbalar, ma'lumotlarga asoslangan dalillar, dalillar yoki raddiyalardan foydalanish uchun o'quv va amaliy materialning ma'lumotlar bilan to'yinganligi;
- anglash predmetining ijtimoiy shartlilikligi;

- muammoni tushunish va uni muhokama qilish jarayonida, bu individual va mustaqil fikrlash ekanligini hisobga olgan holda, nizolar, muhokamalar, muhokamalar va ommaviy nutqda namoyon bo'lishini hisobga olgan holda muloqot qilish;
- bilimga bo'lgan motivatsiyalar va ehtiyojlar, ya'ni o'quvchining tan olish, tushunish, haqiqatni aniqlash, ijobiy natija olish motivatsiyasi;
- ilmiy xususiyat, axborotning ishonchliligi va mavjudligi - tanqidiy mulohazani shakllantirish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarning qiymatini aniqlash qobiliyati kiradi.

Tanqidiy mulohazani rivojlantirish - bu o'qitish va tarbiyalash jarayoni bo'lib, buning natijasida insonning bag'rikenglik, qiziquvchanlik, sezgirlik, o'ziga ishonch, mustaqillik, boshqalarni tinglash qobiliyati, xushmuomalalik, so'z erkinligi kabi tabiiy fazilatlari shakllanadi. Tanqidiy mulohazani shakllantirish va o'quvchilarga o'rgatish qobiliyati o'quvchilarni kreativ fikrlash yo'nalishiga yo'naltiruvchi o'qituvchining kasbiy malakasi darajasini belgilaydi. O'quvchilarning unumdorligi va o'quv jarayonining o'zi samaradorligi o'qituvchining o'quvchilarni tanqidiy mulohaza va kreativ fikrlashga o'rgatishi, idrok etish, yodlash, tushunish, va boshqa fikrlash jarayonlarini ta'minlashga ma'suldir.[5]

Shunday qilib, o'quvchilarda kreativ fikrlash va tanqidiy mulohaza uslublarini rivojlantirish - bu jarayon bo'lib, uning natijasida qiziquvchanlik, sezgirlik, o'ziga ishonch, mustaqillik, xushmuomalalik, fikr erkinligi (bo'shlik), jasorat kabi shaxsiy xususiyatlar shakllanadi. Kreativ fikrlash orqali g'oyalar amalga oshiriladi, rivojlanadi hamda ijtimoiy, ilmiy va amaliy muammolarni samarali hal qilish uchun aqliy kompetensiyalarni kengaytirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vinogradova A.V. Katta sinflarda geometriya bo'yicha og'zaki ish paytida maktab o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish / A.V. Vinogradova // Rossiya pedagogik ta'lim. - 2015. - No 4.
2. Габидулин, Т. К. Технология развития критического мышления как средство развития умственных способностей студентов колледжа / Т. К. Габидулин. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 21.1 (155.1).
3. Zair-Bek S. I. Sinfda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: ta'lim muassasalari o'qituvchilari uchun qo'llanma / S. I. Zair-Bek, I. V. Mushtavinskaya. - 2-nashr, - M.: Ta'lim, 2011.
4. <https://moluch.ru/archive/155/43970/>
5. <https://infourok.ru/metodicheskoe-posobie-ispolzovanie-priemov-razvitiya-kriticheskogo-mishleniya-kak-sredstvo-formirovaniya-obschih-kompetencyi-zna-1462755.html>

ФИО автора: Begmatova Qunduzxon Orzimamatovna

Namangan viloyati Chust shaxar

35-maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachi

Название публикации: «МАКТАBGACHA TA'LIM JARAYONIDA XORIJIY TILLARNI O'QITISHNING ZAMONAVIY METODIKASI»

Ushbu maqolada O'zbekistondagi MTMLarda ta'lim sifatini oshirish maqsadida chet el, xususan, Xitoy tajribasiga asoslangan zamonaviy metodik usullar haqida so'z yuritiladi.

Kalis so'zlar: maktabgacha ta'lim, yangi metodika, xorijiy tajriba

Qishloq joylardagi boshlang'ich maktab o'quvchilari odatda ingliz tili muhitidan ancha uzoq bo'lgan sharoitda o'sishadi va bolalarning fikrlashi mavhum shaklda qolaveradi, bolalarning yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayoni doimo hissiyotlarga tayangan holda kechadi. Shuning uchun, bog'cha yoshidagi bolalarga ingliz tili o'qituvchilari o'qitishda oson metodikalar orqali, o'quvchilar atrofidagi buyumlardan, kartochkalardan va boshqa o'quv qo'llanmalaridan to'liq foydalanishadi. "Banana" va "apple" kabi so'zlarni o'qitishda o'qituvchilar banan va olma kabi mevalarni ko'rsatib birdaniga rangni bildiruvchi yangi so'zlarni ham o'rgatib ketishlari mumkin. Bolalar o'quv mashg'ulotlarini tashkil qilish uchun sinfdagi narsalar orqali ularni chet tilida qo'llanilishini o'rgatib borishadi.

Albatta, o'qitish mobaynida buyumlardan foydalanishda o'qituvchilarning metodikasi katta ro'l o'ynaydi. Misol uchun, tegishli so'zlarni o'rgatayotganda, siz avvalo buyumni bolaga ko'rsatib uni gapirishga undaysiz, o'quvchilar so'zlarni talaffuz qiladi va ular talaffuz qilgan so'zni mustahkamlash uchun kartochkalardagi rasmlardan foydalanib yana bir bor yangi so'zni takror talaffuz qildiriladi. So'zlarni o'qitishda o'qituvchilar matn mazmunini belgilab olishlari va o'quvchilar e'tiborini jalb qilish uchun tarbiyachi ular bilan birgalikda so'zlarni talaffuz qilib doskaga suratini chizish orqali ularning e'tiborini tortishlari mumkin bo'ladi.

Shuning uchun hozirda Xitoyda tarbiyachidan rasm chizish mahoratiga ega bo'lish talab qilinadi. Bu nafaqat o'qitishning qiyinchiliklarini qisqartiribgina qolmay, balki o'quvchilarni o'rgangan bilimlarni asta-sekin mustahkamlashga yordam beradi. O'quvchilar ingliz tilini o'rganish jarayonida o'zlaridagi yutuqlarni his etishlari uchun har bir o'quv mashg'ulotiga mukammal yondashish kerak. Ana shundagina bolalarda o'rganishga motivatsiya uyg'onadi. Hozirgi kunda Xitoylik bog'cha yoshidagi bolalar yangi bilimni qabul qilish imkoniyatlari juda ilgarilab ketganligi sababli bog'chalardagi o'qitish dasturlari shunga mos ravishda intensivlashtirilgan. Bolani yoshlik chog'idan boshlab ingliz tiliga bo'lgan qiziqishlarini oshirish borish kerak, uni xato bo'lsada gapirishga majbur qilish kerak, ana shundagina tarbiyalanayotgan bola o'z oldidagi to'siqlarni yengib o'tib, qo'rqmasdan gapira oladi. Agarda biz chet tili darsini dars emas, balki o'yin shakliga keltirsak kichik yoshdagi bolalarni qiziqishini yanada oshiradi. Shu bilan birgalikda ularning aktivlik darajasi ham o'sib boradi. O'yining turlari juda ko'p misol uchun tarbiyachi "qopda nima bor degan" o'yini bolalar bilan o'ynashi mumkin. Xonadagi kichik buyumlarni xaltachaga solib, bolalarga birma bir olishriga ruhsat beradi va bolalar bu buyumlar nomini ingliz tilida aytib berishadi. "Is it a banana(an apple ` an orange)?" tarbiyachi baholashga kirishadi, va eng ko'p bal to'plagan guruhni taqdirlaydi. Shu bilan bolalar yanada chet tiliga bo'lgan qiziqishlari o'sib boradi.

Bolalar o'rtasida musobaqalar judayam muhim, sababi bolalarda yoshligidan raqobat tuyg'usini shakllantirib borish kerak bo'ladi. Ana shudagina har bir bolada motivatsiya tilga bo'lgan qiziqish uyg'onadi. Xitoyliklar Insoning barcha qiziqishlari raqobat orqali keladi deb fikr yuritishadi. Buni bolalar timsolida ham korishimiz mumkin, ularda bu yo'l orqali jamlikni, raqobat orqali raqibini bilishni atrofni o'rganishni o'rgatadi.

Tarbiyachida bolalarga savol-javobni to'g'ri qo'yilmasligi. Juda ko'p bog'cha yoshidagi bolalar kam gap, tabiatan yoqtirmagan narsasi uchun juda e'tiborsizlik bilan munosabat bildiradi. Buni yengib o'tish tarbiyachidan katta mashaqqatni talab etadi, uning berayotgan savollari tarbiyachining donoligini va bu mavzuni o'zi juda muhim egallaganini bildirib turishi kerak. Biz bolalar bilan ishlagan chog'imizda shuni bildiki bolalarning sezgi o'rganlari biznikidan ya'ni katta yoshdagilardan

ancha yuqori. Ular buni ifoda eta olmasalarda lekin his qilib turishadi, va o'zlarining hatti harakatlari bilan namoyish qilishadi. Odatda savol-javobni biz bir necha qisimga bolamiz:

i. Tarbiyalanuvchi va tarbiyachi o'rtasidagi to'siqlarning olib tashlash, tarbiyalanuvchi bu yo'l orqali bollar qalbiga yo'l topa oladi. Ularga muloyimlikni sezdirib savol-javobga kirishishi kerak bo'ladi.

ii. Barcha tarbiyachi bolalarning psixologiyasiga asoslanib savollarni bera olishi kerak, bu undan bolaning til darajasiga asoslanib savol tayyorlashni talab qiladi. Biz bog'cha yoshidagi bolalarga qay yo'l bilan o'rgatmaylik baribir bolalar orasida biroz bo'lsada tildagi tafovutni sezishimiz mumkin, ularning qabul qilish darjasi har xil bo'ladi.

iii. O'tilgan mavzulardan ko'proq so'rash, bu uladagi hayajoni yoqatadi, ulada yangi mavzuga ko'nikma hosil bo'lgunga qadar, biroz bo'lsada yangi mavzuga nisbatan hayajon saqlanib turadi, buni yengib o'tishga tarbiyachi kuchli yondashishi kerak.

Shu o'rinda mavzuyimizga hulosa yasab bir qancha tavsiyalarni berib o'tamiz.

a. Xitoyda yangi ommaviy multimedia vositalari ta'lim sohasida keng qo'llanilmoqda. Bugungi kunda o'quv vositalari sifatida, Internet va multimedia texnologiyalari bolalar bog'chalarida samarali qo'llanilib, kichik yoshdagi bolalarning ta'limiga yangi ko'nikmalarni olib kelmoqda. O'zbekistonda bolalar bog'chasida yangi multimedia texnologiyalari dasturni rivojlantirish hozirgi kunda eng muhim mavzudir. Raqamli texnologiyalar maktabgacha ta'limning asosiy modelidir, bolalikdan boshlab sifatli ta'lim asosida bolalarni tarbiyalash va o'qitish zarur. O'zbekistonda yangi ommaviy multimedia vositalarini bog'chalarga tadbiq qilish, bu kelajak avlod chet tilini o'rganishga katta hissa qo'shadi.

b. Bolalik davrida insonning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun eng yaxshi vaqt deb hisoblash mumkin. Shu sababli, maktabgacha ta'lim muassasalarining o'qituvchilari bolalarning ehtiyojlariga(qiziqishlariga) asoslanib fanni qo'llashlari kerak. fikrlash mashqlari va aqliy rivojlantirishni yangi multimedia texnologiyalari yordamida, eshitish, rang bilish , shakl tanlash qobiliyatini shakllantirib borish zarur. Bolalarning tashqi axborotni qabul qilish qobiliyatini oshirish va ko'p qirrali fikrlashini rivojlantirishga ko'maklashish juda zarur.

c. Biz maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolalarda chet tilida eshitish qobiliyatining oqsoqligini ko'p uchratishimiz mumkin, bu bolalarning yetarli darajada eshitish darslarini egallamagini bildiradi. Real hayotda bolalarimiz televizor ostida animatsion multfilmni jimgina tomosha qilishlarini ko'rishimiz mumkin. Bugungi kunda bog'chalarning yuqori texnologiyalar bilan taminlash vaqti yetib keldi. Ularga doimiy chet tillaridagi multfilm darslari eshiritish lozim, bolaning bo'g'cha davridan chet tili qobiliyatini rivojlantirish uning keyingi bosqichda barcha bilimlarni yengil qabul qilishiga yordam beradi.

d. Bog'cha yoshidagi bosqichda til qobiliyatining rivojlanishi asosan doimiy taqlid orqali shakllantiriladi va ko'pgina ro'llar ko'pincha multfilmlarda taqlid orqali paydo bo'ladi, Shuning uchun, multfilmni tomosha qilayotganda, bolalarning harakatlardagi o'zgarishlarni ko'rishimiz mumkin. Shu sababli, multfilmni samarali ta'lim vositasi sifatida qo'llashimiz mumkin, bu esa bolalarning ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi. Hozirgi kunda ba'zi ota-onalar bolalarning multfilmga bo'lgan qiziqishidan juda tashvishga tushishadi, ammo aslida, yosh bolalarning rivojlanishidagi ularning fantaziya dunyo qarashini shakllanishining asosiy omili bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun, o'qitishda biz Amerika Qo'shma Shtatlarining masofadan boshqarish usuli ya'ni, multfilmlarni bolalarning til taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatish usuliga aylantirishimiz mumkin. Barchamiz bilamizki, bu bosqichda yosh bolalar o'zlarining fikrlash qobiliyatlari va tilni qo'llash qobiliyatini haqiqiy hayot tajribasidan o'rganib boradilar, ayniqsa bu bosqichdagi yosh bolalar uchun multfilmlar bilan muloqot qilish, Masofadagi

masovaviy hissiy jihatini kengaytirib, bolalarning til bilimi darajasini oshirish uchun hizmat qiladi.

Aslida chet tilini o'rganishni bolaning juda ham yosh davirlardan boshlagan ma'qul hisoblanadi. Kichik yoshdagi bolalarning miyya faoliyati to'xtovsiz o'sish rivojlanishda davom etayotgani uchun ular miyya faoliyati to'liq shakllanib bo'lgan, katta shaxslarga nisbatan yangi ma'lumotni ancha tezroq qabul qilish qobiliyatiga egadirlar. Ushbu o'ziga xosliklarni inobatga olgan holda darsni rejalashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Masalan, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga chet tilini o'qitishda asosan o'yin, rasmlar, qo'shiq va she'rlardan, multfillardan foydalanish samarali usul hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. David A. J, Eggen, P Kauchak. Methods for Teaching: Promoting student learning [M] 2002.
2. Liu wang. ertong xinglixue kaocha[J]. 2017-18.
3. Feng Wang · Applying Technology to Inquiry-Based Learning in Early Childhood Education [J] · Early Childhood Educ

ФИО автора: *Mahamadjonova Odinaxon Xamidullo qizi*

Andijon davlat universiteti doktoranti

Название публикации: «“BEKINMACHOQ” O’YINI GENEZISIGA DOIR»

Annotatsiya: Mazkur maqola Andijon viloyati hududida istiqomat qiluvchi bolalar repertuaridagi “Berkinmachoq” o’yini tavsifiga qaratilgan. O’yinning paydo bo’lish tarixi va genezisiga doir ilmiy qarashlar o’z ifodasini topgan. O’yinning boshqa viloyatlardagi turli xil ko’rinishlari haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’zlar: “Berkinmachoq”, “Yashirinmachoq”, “Qarag’uni”, “Qora ko’rdim”, “Almoyi”, qoida, tartib, chegara, hudud.

Annotation: This article describes the game "Berkinmachoq" in the repertoire of children living in Andijan region. Scientific views on the history and genesis of the game are reflected. There is information about different versions of the game in other regions.

Keywords: "Berkinmachoq", "Yashirinmachoq", "Qaraguni", "Qora ko'rdim",

Аннотация: В данной статье описывается игра «Беркинмачок» в репертуаре детей, проживающих в Андижанской области. Отражены научные взгляды на историю и генезис игры. Есть информация о разных версиях игры в других регионах.

Ключевые слова: «Беркинмачок», «Яширинмачок», «Карагуни», «Коркордым», «Алмои», правление, порядок, граница, территория. "Almoyi", rule, order, border, territory.

Ko’plab bolalarga xos o’yinlarning tarixiga nazar solinsa, ularning barchasi ibtidoiy jamoa vaqtiga borib taqaladi. Ularning aksariyati harbiy mahoratni egallashga

qaratilgan harakatlarga taqlidan paydo bo'lgan. O'yinning nomlanishida ham uning mohiyatiga ishora bor. Yashirinish, berkinish kabi harakatlar asosiga qurilgan bo'lib mohiyatan bu harakatlarga hamohanglik ko'zga tashlanadi. O'yin davomida bolalardan chaqqonlik, epchillik talab qilinadi. U tevarak atrofdagi yashirinish mumkin bo'lgan joylarni darhol aniqlab, o'zini pana joyga oladi. Endi uni qidirayotgan odamdan mohirlik bilan yashirinishi kerak. O'yin davomida uning xushyorligi ortadi, zehni o'tkirlashadi.

“Devoni lug'otit-turk” da bolalar o'ynaydigan o'yinlardan biri bo'lgan “qarag'uni” haqida ma'lumot beriladi ¹⁵⁵. Hozirgi kunda “Qora ko'rdim” degan nom bilan mashhur bolalar o'yinining tarixi Mahmud Qoshg'ariy o'z asarida aytib o'tgan o'yin bilan mohiyatan yaqinlik kasb etadi. Ushbu o'yin “Bekinmachoq” o'yini bilan bir xil. Ishtirokchilarning yashirinishi, ularni qidirib topish jarayonlari “Berkinmachoq” o'yinini eslatadi. Farqli tomoni shundaki, bu o'yin qorong'uda o'ynaladi. Yashiringan do'stlarini qidirayotgan odam, biror sharpani ko'rsa, “qora ko'rdim” deydi.

Surxondaryoliklardan ushbu o'yin haqida ma'lumotlar yig'gan Habibulla G'ofur ushbu o'yinni qorong'uda o'ynalishi haqida ma'lumot beradi. Bolalar yashiringan do'stini topib olsa, yelkasiga do'ppisi bilan uradi. “Bekinmachoq” o'yini ko'pincha qorong'u tushgach o'ynaladi, chunki qorong'ulikda o'yin ishtirokchilari uchun yashirinadigan joylar ko'p bo'ladi. Ammo “Bekinmachoq”ni kunduz kuni ham o'ynash mumkinligini inkor etib bo'lmaydi. Shunisi borki, u kunduzi o'ynalganda qorong'uda o'ynalganchalik qizimaydi. Shu vajdan bo'lsa kerak, o'yin ko'proq qorong'uda o'ynashga xoslanib qolgan. Hatto ba'zan qish-qirovli kunlarda uni uy ichida ham o'ynaydilar. Bunda ko'pincha navbatchi (qidiruvchi) bola yashirinuvchilar berkinib olgunlariga qadar tashqariga yoki boshqa xonaga chiqib turadi. Yashirinuvchi ishtirokchilar sharoitdan kelib chiqib, uy ichidagi ovloq joylarga yashirinishga harakat qiladilar. Ular ko'pincha o'zbek uylarida ko'p uchraydigan parda tutilgan tokchalar orqasiga, taxmondagi ko'rpa-to'shaklar orasiga, osib qo'yilgan to'n va boshqa kiyimlar

¹⁵⁵ Mahmud Qoshg'ariy “Devoni lug'otit turk” T.3. Toshkent, 1963.

orqasiga, jussasi kichikroqlari javon ichiga ham yashirinadilar. O'yin maydoni biroz torroq bo'lsa-da, bolalar o'yinni imkon qadar qizdirishga urinadilar.¹⁵⁶

Aslida "Yashinmachoq" o'yini qadimda kattalarning o'zini dushmandan yoki yovvoyi, yirtqich hayvonlardan himoyalashdan iborat mudofaa taktikasi negizida qurilgan. Ov qilish jarayonida ibtidoiy inson bekinib turib, o'ljani tez va qulay ovlagan. Ana shunda ibtidoiy inson bekinish, o'zini ko'zdan panaga olish hayotiy ehtiyoj ekanligini anglab yetgan va yosh avlodga yashirinish malakalarini, sirlarini, zaruriyatini asta-sekin tushuntirib, o'rgatib borgan. Biroq hayotni hali jiddiy qabul qilmaydigan o'yinqaroq bolalar uchun bunaqa himoya usuli asta-sekin o'yin tarzida o'rgatila borilgan. Keyinchalik himoyalaniishning murakkabroq ko'rinishlaridan foydalana boshlangach, bu faoliyat batamom o'yin tusini olib, bolalar repertuariga o'ta borgan. "Yashinmachoq" o'yini bekorchilikdan kelib chiqmagan. U yoshiga xos fikrlash manbai, epchillik garovi, hayotiy ehtiyoj samarasidir.¹⁵⁷

Melnikov “ O'z zamonasida ,ko'chmanchilarning sanoqsiz ur-yiqitlari davrida , yaqinlashayotgan ofatning birinchi signali bilan dushman topa olmaydigan pana-pastqamga yashirib jon saqlash - shunchaki hazilkashlik bo'lmay, balki chinakamiga yashash huquqini ta'minlashga teng mashg'ulot” ekanligi va “yosh avlodga yashirina bilish mahoratini maxsus o'rgatish”¹⁵⁸ ehtiyoji tufayli yashinmachoq o'yini paydo bo'lganligi ta'kidlayd

Yoz faslida bolalar uchun eng sevimli mashg'ulot suvda cho'milish hisoblanadi. Bolalar suvda cho'milish jarayonida ham turli xil o'yinlar o'ynaydilar. “Berkinmachoq” o'yini nafaqat quruqlikda balki uni suvda ham tashkillashtirish mumkin. O.Safarov “Berkinmachoq” o'yinining suvda qanday holatda o'ynalishi haqida ma'lumot beradi. «Almoyi» nomi bilan mashhur bu o'yin Buxoroda keng tarqalgan. O'yinda ikki- to'rt bola qatnashgan. Shunisi qiziqki, bu o'yinni tashkil etish

¹⁵⁶ Sh.Turg'unov. Namangan bolalar folklorining janrlari tarkibi va lokal xususiyatlari.Diss. T.:2019

¹⁵⁷ N.Safarova.O'zbek bolalar o'yin folklorining janriy tarkibi,genezisi va badiiy xususiyatlari.

¹⁵⁸ Мельников М.Н.Русский детский фольклор Сибири.-Новосибирск, 1970

uchun maxsus kelishuvga zaruriyat yo‘q. Shunchaki, o‘ynash istagi kimda tug‘ilsa, o‘sha:

-Almoyi,-desa yetarli. Cho‘milayotgan bolalardan boshqa biri unga:

-Aljoyi,-deb javob qaytargan. O‘yin shu tarzda boshlanib ketgan.”Aljoyi” «Qaerda yashirinsang mayli» degan ma’noda ishlatiladi. So‘ngra yana o‘sha birinchi bola:

-Men qochdim,-deya suv ostiga sho‘ng‘iydi.

-Men tutdim,-deb uning ketidan suvga tashlanadi ikkinchi cho‘miluvchi bola. U qochganlarning birortasi boshiga suv ostida kaftini tekkizishi shart. Shunda u yutgan bo‘ladi. Boshiga qo‘l tekkan bola tutag‘onga aylanadi. Shu zaylda o‘yin galma-gal davom etaveradi. ¹⁵⁹

Bu o‘yin deyarli barcha xalqlarda mavjud bo‘lib, Andijon bolalari orasida ham keng tarqalgan o‘yinlardan biri sanaladi. O‘yinni o‘ynash uchun yosh va vaqt chegarasi belgilanmagan. O‘yin dunyoning barcha xalqlar folkorida mavjud. Ushbu o‘yin amaliy harakatlarga tayangan qiziqarli o‘yin bo‘lib ,harakatli o‘yinlar sirasiga kiradi.

Andijon hududida yashovchi bolalar ham ushbu o‘yinni maroq bilan o‘ynaydilar. O‘yin makon ,vaqt tanlamaydi. Kunduzi ham ,qorong‘uda ham , uyda ham ,tashqarida ham o‘ynasa bo‘ladigan o‘yinlar sirasiga kiradi. Bolalar asosan bu o‘yinni bahor faslidan boshlab to kech kuzgacha o‘ynaydilar. Asosan kunduzi o‘ynaladigan o‘yinlar sirasiga kiradi. Qish kunlari esa uy ichida ham bu o‘yinni tashkil qilishga urinadilar va uddasidan chiqadilar. O‘yin Andijon bolalari orasida asosan navbatchilik asosida o‘tkaziladi. Navbatchilik qilayotgan bola birinchi kimni topib olsa, keyingi o‘yinda navbatchilik qiluvchi ishtirokchi aniq bo‘ladi va qolgan ishtirokchilar yashiringan joylaridan chiqib kelaveradilar. Ishtirokchilar soni ham chegaralanmagan. Bu o‘yinda o‘g‘il bolalar ham qiz bolalar ham ishtirok etishlari mumkin.

¹⁵⁹ ¹⁵⁹Oxunjon Safarov.O‘zbek bolalar folklori.2007

I.Tashkiliy qism:

Bu o'yinni o'ynash uchun hech qanday predmet talab etilmaydi. Berkinish uchun joylar tanlab olinadi, har bir ishtirokchi o'zi ko'zlab, mo'ljallab qo'yadi. O'yin qayerda tashkil qilinayotganiga bog'liq. Masalan o'yin maydoni uy ichi, hovli yoki ko'cha bo'lishi mumkin. Yashirinish hududi chegarasi aniq bo'lishi shart. Uy ichida o'yin jarayoni tashkil etilsa, belgilangan xonadan chiqmaslik, hovlida tashkil etilsa uy ichiga kirib olmaslik, ko'chada tashkil etilsa ko'chadagi qaysidir xonadon dabozasidan narisiga o'tmaslik kabi shartlar qo'yiladi. Chegara belgilanib olinmasa, o'yin davomiyligi cho'zilib, zerikarli tus olishi mumkin.

II.O'yinning borishi:

O'yinni boshlash oldidan ishtirokchilar kelishgan holda bir ishtirokchini "onaboshi" sifatida tanlab oladilar. U navbatchi o'yinchini saylaydi. Tanlab olingan ishtirokchini devorga qarab ko'zlarini berkitib qo'yadilar va unga (masalan 100 gacha sana deb aytadilar) sanab turishini, sanash qaysidir miqdorga yetganida, berkinganlarni qidirishni boshlashini aytadilar. Navbatchilik uchun tanlab olingan ishtirokchi turgan joy "pakka" deyiladi. Ular yashirinish uchun ketayotganlarida, navbatchilikda qolgan bola g'irromlik qilmasligi uchun, "Qaraganni ko'ziga oq tushsin" deb ketishadi. Bola ko'ziga oq tushmasligini chin dildan xohlaydi va qaramaydi. Sanab bo'lganidan so'ng u asta qidirishga tushadi. Qidirgani ketayotganini baqirib "Men istash (izlash)ni boshladim" deb ma'lum qilib qo'yadi. Yashiringan bolalardan birini topib olsa, topgan zahoti barchaga ma'lum qiladi. Endi ular "pakka" qilgani yuguradilar. Dastlab sanoq sanalgan joy "pakka" ga yugurib kelib, qo'lini qo'yib "pakka" deyishadi. Yashiringan joyidan topilgan ishtirokchi bilan uni topgan ishtirokchi o'rtasida o'ziga xos kichik poyga boshlanadi. Qaysi biri orqada qolib ketsa, o'yinni keyingi bosqichida o'sha qidiruvchi rolini bajaradi. Bu kichik poyga tugagach, qolgan ishtirokchilar yashiringan joylaridan chiqishadi.

"Yashinmachoq" o'yinida halollik va to'g'rilik motivlari yetakchilik qiladi. O'yin davomida yashirinishga ketgan bolalarni topish uchun navbatga turgan bola

o'yinda g'irromlik qilishi mumkin. Yashirinayotgan bolalarni poylashi, yoki ularni yashiringan joyini ko'rib olishi mumkin. O'yinda kamdan kam holatlarda bunday vaziyatlar uchrab tursa-da, lekin sodir bo'ladi. Shuning uchun o'yinda halol bo'lish qat'iy talab qilinadi. O'yin o'ynash davomida bolalarda huquqiy ong shakllanadi. Chunki bola o'yin o'ynash davomida o'zini boshqarishni o'rganadi va unda ichki intizom shakllanadi. O'yinni o'zi istagan paytda tashlab chiqib keta olmaydi. O'yin tugamasdan o'yindan chiqib ketsa, o'yin qoidasini buzgan hisoblanadi. O'yin o'sha ishtirokchi sababli bemavrid tarqalib ketishi mumkin. Bola mas'uliyatni his qiladi va o'yinni oxirigacha har qanday holatda o'ynaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Mahmud Qoshg'ariy "Devoni lug'otit turk" T.3.Toshkent, 1963
- 2.Sh.Turg'unov. Namangan bolalar folklorining janrlari tarkibi va lokal xususiyatlari.Diss. T.:2019
- 3.N.Safarova.O'zbek bolalar o'yin folklorining janriy tarkibi,genezisi va badiiy xususiyatlari.
- 4.Мельников М.Н.Русский детский фольклоре Сибири.-Новосибирск, 1970
Oxunjon Safarov.O'zbek bolalar folklori.2007
- 5.Sh .Galiyev.O'zbek bolalar o'yin folklori.Toshkent. O'zbekiston fanlar akademiyasi "Fan " nashriyoti.1998.

ФИО автора: *Bektemirova Xonigul*,

TDPU O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi

2-bosqich talabasi

ФИО научного руководителя: *Omonova Mubora*

TDPU, katta o‘qituvchi

Название публикации: «O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA
LEKSIKOGRAFIYANING O‘RNI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilning paydo bo‘lishi, rivojlanishi, tarixiy bosqichlari, o‘zbek tilshunosligida leksikografiyaning o‘rni, lug‘atchilik turlari, leksikografiyaning asoschilari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Til, jamiyat, taraqqiyot, “Qutadg‘u bilig”, “Muqaddimat ul-adab”, tarixiy bosqich, leksikografiya, lug‘at.

Аннотация: В данной статье рассматриваются возникновение и развитие языка, его исторические этапы, роль лексикографии в узбекском языкознании, виды лексикографии, основоположники лексикографии

Ключевые слова: Язык, общество, разработка, “Кутадгу билиг”, “Мукаддимат ул-адаб”, лексикография, исторический этап, словарь.

Annotation: This article discusses the origin, development, historical stages of the language, the role of lexicography in Uzbek linguistics, types of lexicography, the founders of lexicography.

Key words: Language, society, development, “Qutadg‘u bilig”, “Muqaddimat ul-adab”, historical stage, lexicography, dictionary

O‘z tilini bilish, unga hurmat ehtirom ko‘rsatishning o‘zi yetarli bo‘lmaydi, balki, ona tiliga bo‘lgan muhabbat, ehtiromni amalda ko‘rsatish zarur. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida “til ardami” (til odobi)ga oid hikmatlar keltirilgan: “Aql ko‘rki so‘zdir va til ko‘rki –so‘z”.¹⁶⁰ Bu hikmatning ma‘nosi shuki, hamma nutq odobi va madaniyatiga rioya qilishi zarur. Eng avvalo, til o‘zi nima? Hayotimizda

¹⁶⁰ Ona-tili. 7-sinf o‘quv darsligi. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2017. 144 -bet

qanday ahamiyat kasb etadi? Shuni anglab yetishimiz lozim. Til ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Til orqali inson o'z ichki kechinmalarini, fikrlarini bayon qiladi. Til aloqa materialidir. Til va jamiyat bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Til jamiyatni, jamiyat tilni barpo qiladi. Har bir millatning tilida o'zligi aks etadi, shuning uchun til milliy iftixor, g'urur hisoblanadi. Shuningdek, til axborat berish materiali sifatida ham qaraladi. Ferdinand de Sossuyur: "Til g'oyalarni ifodalovchi belgilar sistemasidir"¹⁶¹, – degan g'oyani ilgari suradi. Har bir tilning taraqqiyoti haqida gapirishdan oldin tilning tarixini bilish, o'rganish zarur. Til qachon va kim tomonidan topilganligi haqida ba'zi qarashlar bor, ammo hammasi ham o'rinli emas. Har bir tilning taraqqiyoti bosqichlari bo'lganidek, tarixiy bosqichlari ham bor. Bundan hozirgi o'zbek adabiy tili ham mustasno emas.

Hozirgi o'zbek adabiy tilining tarixiy bosqichlari quyidagilar:

1. Eng qadimgi turkiy til – VII asrgacha bo'lgan davr.
2. Qadimgi turkiy til – VII-XI asrlar.
3. Eski turkiy til – XI-XIII asrlar.
4. Eski o'zbek adabiy til- XIV-XIX asrlar.
5. Yangi o'zbek adabiy tili – XIX asrning oxiri XX asrning boshlari.¹⁶²

O'zbek adabiy tilining tarixi o'tmish asrlarga borib taqaladi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asari fikrimizning yorqin dalilidir. Shuni ta'kidlashimiz joziki, tilning taraqqiyotida lingvistik (lisoniy) va ekstralingvistik (nolisoniy) omillar muhim ahamiyat kasb etadi.

1. Lingvistik (lisoniy) omillar – bularga muayyan tilning strukturaviy sistemaviy xususiyatlari – fonemalar tizimi, lug'at boyligi, so'z yasash modellari, grammatik qurilishi, leksik, grammatik, birliklarining semantik va funksional xususiyatlari, ular o'rtasidagi aloqa va munosabatlarni belgilovchi qonun-qoidalar kiradi.

¹⁶¹ Karimov S.A. Tilshunoslik nazariyasi . – Samarqand , 2012. 1-3 betlar.

¹⁶² Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005. 9- 227-betlar.

2. Ekstralingvistik (nolisoniy) omillar – bularga tildan tashqari mavjud bo‘lgan faktorlar kiradi: Ijtimoiy tuzum formalari, tarixiy jarayonlar, xalqlar, millatlar o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma’rifiy aloqalar fan rivoji, ishlab chiqarish, texnika taraqqiyoti, ijtimoiy tafakkur, inson ruhiyati, his-tuyg‘ulari, til va yozuvga oid qonun qoidalar farmonlar shular jumlasidandir.¹⁶³

Tilning rivojlanishida lug‘at boyligi muhim ahamiyat kasb etadi, hattoki, lug‘atshunoslik qadim asrlardan rivojlanib o‘z tasirini til taraqqiyotida shu kungacha ko‘rsatib kelmoqda. Hozirgi o‘zbek adabiy tilining taraqqiyotida lug‘atchilikning ahamiyati katta ekanligidan, tilshunoslik sohasida leksikografiya degan alohida bir bo‘lim paydo bo‘ldi. Leksikografiya – (grekcha “lexicon” –”lug‘at” va “grapho” – yozaman) degan ma’noni anglatadi. Leksikografiya lug‘at, lug‘at tuzish bilan shug‘ullanadi. Lug‘atchilik bilan shug‘ullanadigan kishilarni leksikograflar deyiladi.

Lug‘at tuzish tamoyillari va metodikasi ishlab chiqish, lug‘at tuzish uchun asos bo‘ladigan kartotekalar tuzish, ularni sistemalashtirish va saqlash leksikografiyaning vazifasidir¹⁶⁴. Bu sohaning rivojlanishiga asos Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asari va Mahmud az Zamaxshariyning “Muqaddimat ul adab” asari va Abu Hayyon al Andalusiyning “Kitob al idrok li lisonal atrok” asarlaridir.

“Devonu lug‘otit turk” asari 2 qismdan iborat. Asar muqaddima va lug‘at qismidan iborat. Muqaddima qismida asarni yaratilishi undagi turkiy so‘zlar izohi, uslublar haqida bayon qiladi. Lug‘at qismida 7500 so‘z sakkiz bo‘limda izohlanadi. Lug‘at qismida u iste’molda mavjud bo‘lgan so‘zlarni izohlashga urunadi va o‘zi ushbu fikrlarni asarida keltirib o‘tadi: “Men devonda ishni ixchamlashtirishda tilda qo‘llanib turuvchi so‘zlarnigina berdim, iste’molda yo‘q so‘zlarni qoldirdim”¹⁶⁵. Yana shuni ta’kidlash joizki, Mahmud Koshg‘ariy birinchi bo‘lib qiyosiy usuldan foydalanadi va qiyosiy usul metodi asoschisi hisoblanadi.

Mahmud az-Zamaxshariyning “Muqaddimat ul-adab” asari Xorazmshoh Alouddin Abulmuzaffar Otsizga bag‘ishlangan bo‘lib, leksikografiya sohasida ahamiyati kattadir.

¹⁶³ O‘sha manba.

¹⁶⁴ <https://hozir.org/reja-leksikografiya.html>

¹⁶⁵ Mahmud Qoshg‘ariy “Devonu lug‘otit turk”. Toshkent: 1960.

Asar arab tilidan yozilgan bo‘lib, o‘zi yashagan davridagi barcha so‘zlarni, iboralarni izohlab yoritgan. Asar besh katta qismdan iborat bo‘lib, asar arab tili an‘anasiga ko‘ra yozilgan. Asarda otlar, fe‘llar, bog‘lovchilar, ot o‘zgarishlari va fe‘l o‘zgarishlari haqida bahs yuritiladi. Asar 1137 yillari yozib tugallangan.¹⁶⁶

O‘zbek tilshunosligi ham XX asrning 20-30-yillaridan shakllandi. Asrlar o‘tib, o‘zbek tilshunosligi ham alohida bir fan sifatida takomillashib ajralib chiqdi. O‘zbek tilshunosligining shunday yutuqlarga erishishi natijasida leksikografiya sohasi alohida rivojlandi.

Lisoniy lug‘atlar – barcha soha kishilari keng foydalanuvchilari ommasiga mo‘ljallangan izohli orfoepik, tarjima lug‘at shular jumlasidandir.¹⁶⁷ Chappa lug‘atlar oxirgi harfiga qarab, alifbo tartibida so‘zlarni joylashtirilishidir. Terminologik lug‘atlarda ma‘lum bir sohaga oid so‘zlar beriladi. Etimologik lug‘atlar esa so‘zlarning kelib chiqishi haqidagi lug‘at hisoblanadi. Dialektologik lug‘atlarda shevalarga xos so‘zlar izohlanadi. Orfografik lug‘atlar bu so‘zlarning to‘g‘ri yozilishi haqidagi lug‘at hisoblanadi.

O‘zbek tili leksikografiyasi ham shu o‘rinda katta yutuqlarga erishdi. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”, “ O‘zbek tili terminologiyasi, frazeologiyasi kasb-hunar leksikasi” , “O‘zbek tilining morfem lug‘ati” kabi lug‘atlar paydo bo‘ldi. So‘nggi yillarda leksikografiya sohasida ilmiy ishlar tadqiqotlar amalga oshirildiki, bir tilli lug‘atlar, ikki tilli lug‘atlar, izohli lug‘atlar, terminlar lug‘ati, etimologik lug‘atlar, chappa lug‘atlar va har xil sohaga oid lug‘atlar paydo bo‘ldi. Qomusiy lug‘atlar-alifbo tartibida bo‘lib, narsa, tarixiy voqea, tabiiy va ijtimoiy hodisalar, shaxslar va geografik joylar haqida ma‘lumot beruvchi ommabop lug‘at hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ona-tili. 7-sinf o‘quv darsligi. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2017. 144 -bet.
2. Karimov S.A. Tilshunoslik nazariyasi . – Samarqand , 2012. 1-3 betlar.

¹⁶⁶ <https://shosh.uz/mutafakkirlar-mahmud-zamahshariy-1075-1144/>

¹⁶⁷ Sayfullayeva R. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: 2007. 19-22-134-136 betlar

3. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005. 9-227-betlar.
4. Mahmud Koshg'ariy. "Devonu lug'otit turk" . – Toshkent: O'zFA, 1960. – 498 bet
5. Sayfullayeva R. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: 2007. 19-22-134-136 betlar
6. <https://hozir.org/reja-leksikografiya.html>
7. <https://shosh.uz/mutafakkirlar-mahmud-zamahshariy-1075-1144/>.

ФИО авторов: *Dehqanova Mamura Ulmasovna*

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti

Toshkent, Uzbekiston

Tosheva Nafisa Izzatillayevna

TDPU, BT 4-bosqich talabasi

Saidova Sohiba Ma'rufjon qizi

Toshkent shahar Yangiheyot tumani

330-umumiy o'rta ta'lim maktabi, boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Название публикации: «BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA DARSIDA SAMARADORLIKKA ERISHISH SHARTLARI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda matematika fani, uning o'rgatilishi, ilk bosqichlarda o'qitish metodikasi shuningdek darslarni to'g'ri tashkil qilish haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: matematika, to'garak, metodika, matematik ro'znoma, ekskursiya, boshlang'ich ta'lim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga matematikani muvaffiqiyat bilan o'qitish uchun mehnat faoliyatini boshlovchi o'qituvchi matematika o'qitishning ishlab chiqilgan tizimini, ya'ni boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasini egallagan bo'lishi va shu asosda mustaqil ravishda ijodiy ishga kirishishi kerak. «Metodika» grekcha so'z bo'lib, «metod» degani yo'l demakdir. Matematika metodikasi pedagogika fanlari tizimsiga kiruvchi pedagogika fanining tarmog'i bo'lib, jamiyat tomonidan qo'yilgan o'qitish maqsadlariga muvofiq matematika qonuniyatlarini matematika rivojining ma'lum bosqichida tadqiq qiladi.¹⁶⁸ Matematika boshlang'ich ta'lim metodikasining predmeti quyidagilardan iborat: 1. Matematika o'qitishdan ko'zda tutilgan maqsadlarni asoslash. (nima uchun o'qitiladi).

2. Matematika o'qitish mazmunini ilmiy ishlab chiqish (ya'ni matematikadan qaysi

¹⁶⁸ Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standartlari. Boshlang'ich ta'lim —Ta'lim taraqqiyotil jurnali, Toshkent —Sharq, 2019, 7 - soni

material boshlangich sinflarda o'rganilishi, nima uchun aynan shu material tanlanishi, boshlangich sinflarda kursning har qaysi ayrim masalasi umumlashtirishning qanday darajasida o'rganilishi, mavzular qanday tartibda o'rganilsa, eng ratsional bo'lishi ko'rsatiladi).

3. O'qitish metodlarini ilmiy ishlab chiqish. (qanday o'qitish kerak, ya'ni oquvchilar hozirgi kunda zarur bo'lgan bilim, malaka, ko'nikmalarni va aqliy qobiliyatlarini egallab oladigan bolishlari uchun oquv ishlari metodikasi qanday bo'lishi kerak? Masalan, 10 ichida sonlarni qo'shish va ayirishni qanday o'rganish kerak, jumladan, bu mavzuda qo'shishning o'rin almashtirish xossasini qanday ochib berish kerak?).

Boshqa har qanday o'quv predmeti kabi matematika boshlang'ich kursi matematika O'qitishning maqsadi quyidagi uch omil bilan belgilanadi:

1. Matematikao'qitishning umumta'limiy maqsadi.
2. Matematika o'qitishning tarbiyaviy maqsadi.
3. Matematika o'qitishning amaliy maqsadi. Matematika o'qitishning umumta'limiy maqsadi o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi: a) O'quvchilarga ma'lum bir dastur asosida matematik bilimlar berish. Bu bilimlar matematika fani to'g'risida o'quvchilarga yetarli darajada ma'lumot berishi, ularni matematika fanining yuqori bo'limlarini o'rganishga tayyorlashi kerak. Bundan tashqari, dastur asosida o'quvchilaro'qish jarayonida olgan bilimlarning ishonchli ekanligini tekshira bilishga o'rganishlari, nazorat qilishning asosiy metodlarini egallashlari lozim. b) O'quvchilarning og'zaki va yozma matematik bilimlarni tarkib toptirish lozim bo'ladi. Matematikani o'rganish o'quvchilarning o'z ona tillarida nutq madaniyatini to'g'rishakllantirish, o'z fikrini aniq, ravshan va lo'nda qilib bayon eta bilish malakalarini o'zlashtirishlariga yordam berishi kerak. d) O'quvchilarni matematik qonuniyatlar asosida real haqiqatlarni bilishga o'rgatish. Bunday bilimlar berish orqali esa o'quvchilarning fazoviy tasavvur qilish xususiyatlari shakllanadi hamda mantiqiy tafakkur qilishlari yanada rivojlanadi.

Boshlang'ich matematika o'qitishning tarbiyaviy maqsadi o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

- a. O'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.

b. O'quvchilarda matematikani o'rganishga bo'lgan qiziqishlarni tarbiyalash Boshlang'ich sinf o'qituvchisining vazifasi o'quvchilarda mustaqil mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish bilan birga ularda matematikaning qonuniyatlarini o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini tarbiyalashdan iboratdir.

d. O'quvchilarda matematik tafakkurni va matematik madaniyatni shakllantirish. Matematika darslarida o'rganiladigan ibora, amal belgilari, tushuncha va ular orasidagi qonuniyatlar o'quvchilarni atroflicha fikrlashga o'rgatadi.¹⁶⁹

Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishning amaliy maqsadi o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi: a. O'quvchilar matematika darsida olgan bilimlarini kundalik hayotda uchraydigan elementar masalalarni yechishga tatbiq qila olishga o'rgatish, o'quvchilarda arifmetik amallar bajarish malakalarini shakllantirish va ularni mustahkamlash uchun maxsus tuzilgan amaliy masalalarni hal qilishga o'rgatish, b. matematika o'qitishda texnik vosita va ko'rgazmali qurollardan foydalanish malakalarini shakllantirish. Bunda asosiy e'tibor o'quvchilarning jadvallar va hisoblash vositalaridan foydalana olish malakalarini tarkib toptirishga qaratilgan. d. O'quvchilarni mustaqil ravishda matematik bilimlarni egallashga o'rgatish.¹⁷⁰

Matematika o'qitish metodikasida "o'quv materialini o'zlashtirish darajasi" tushunchasining mazmuni to'la ochib berilmagan. O'qituvchilar uchun qo'llanmalarda didaktik materialning u yoki bu topshirig'i qaysi darajaga mos kelishini aniqlashga imkon beradigan mezonlar aniq emas. Amaliyotda o'qituvchilar ko'pincha biror topshiriqning usullarini biri boshqalaridan soddaroq yoki murakkabroq deb aytadilar. Bolalarni o'qitishga tayyorlashda asosiy ish metodi tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, tabaqalashtirish kabi aqliy operatsiyalarni bajarish malakalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bunday ishlar o'quvchilarnig og'zaki va yozma nutqlarini rivojlantirishga katta yordam beradi, matematik bilimlarni o'zlashtirishga qiziqishi kuchaya boradi.

¹⁶⁹ Levenberg L.Sh. va boshqlar. —Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi Toshkent —O'qituvchi

¹⁷⁰ Bikbaeva N.U. va boshqlar. —Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi Toshkent —O'qituvchi 2016 yil.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standartlari. Boshlang'ich ta'lim —Ta'lim taraqqiyoti jurnali, Toshkent —Sharq, 2019, 7 - soni
2. Levenberg L.Sh. va boshqalar. —Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi Toshkent —O'qituvchi
3. Bikbaeva N.U. va boshqalar. —Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi Toshkent —O'qituvchi 2016 yil.
4. Skatkina A.A. —Metodika prepodaveniya matematiki v sredney shkole. Moskva —Prosveshenie.
5. "Inequalities. Theorems, Techniques and Selected problems" (Zdravko Cvetkovski).

ФИО автора: *Mamadjonova Zilolaxon Baxtiyorjon qizi – QDPI magistri*

Название публикации: «BOSHQARUV ILMINI O'QITISH JARAYONIDA "MENEJMENT TARIXI" FANINING O'RNI»

Annotatsiya: *Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimini rivojlantirish, xususan, boshqaruvchilik sohasini takomillashtirish borasida menejment tarixi ilmini keng joriy etish masalasi atroflicha tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *Menejment, rivojlantirish, boshqaruv, maktab, oliy ta'lim*

Аннотация: *В данной статье проводится комплексный анализ развития системы высшего образования, в частности, широкого внедрения науки "история менеджмента" в совершенствование государственного управления.*

Ключевые слова: *Менеджмент, развитие, управление, школа, высшее образование.*

Annotation: *This article provides a comprehensive analysis of the development of the higher education system, in particular, the widespread introduction of the science of the history of management in the improvement of public administration.*

Key words: *Management, development, management, school, higher education.*

Mustaqillik nashidasi ila, biz asta- sekinlik bilan rivojlanish bosqichiga yuzlandik. Ayniqsa, biz yosh avlod uchun berilayotgan imkoniyatlarning benihoyat cheksiz ekanligi yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlarda namoyon bo'lib kelmoqda. Bejizga birinchi prezidentimiz Islom Karimov: "Bizning farzandlarimiz, bizdan ko'ra kuchli, bilimli, dono va albatta, bahtli bo'lishlari shart"¹⁷¹ deb ta'kidlamaganlar. Ayni paytda ta'limni takomillashtirish borasidagi masalalar eng dolzarb jarayonlarga aylanib bormoqda. Xususan, prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning " O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha

rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida "gi farmonni imzoladi. Unda oliy ta'lim muassasalari faoliyati samaradorligini baholash va takomillashtirish bo'yicha xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish asosida ularni respublika oliy ta'lim muassasalari sharoitida qo'llash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish va ko'plab jarayonlar ko'rib chiqildi. Xorijda "menejment " sohasi yetakchi o'rinlarni egallab kelmoqda. Aynan ushbu soha oliy ta'lim tizimimizga kirib kela boshladi. Menejment egalari boshqaruvchalik qobiliyatlarini va bilimlarining sir-sinoatlarini puxta o'rgangan holda ta'lim muassasalarining boshqaruv tizimida faoliyat yuritishida imkon beradi.

Bir so'z bilan aytganda, maktab rahbari ma'lum bir fan o'qituvchisi tomonidan emas balki, o'zining mutaxassisi bo'lmish "menejer" tomonidan boshqarishi ko'zda tutilmoqda. Bu albatta ilm borasidagi yutuqlarni jamlaydigan omildir. Vaholanki birgina oliy ta'lim muassasalarida emas, balki umumiy o'rta ta'lim tizimini barqarorlashtirish bo'yicha bir qator ishlar olib borilmoqda. Ya'ni, menejment fani umumiy o'rta ta'lim hamda oliy ta'lim tizimida ma'lum bir bosqichida tashkil etilishi, o'z navbatida, ham talab ham taklif misolida yuqoridagi fikrimizni asoslab beruvchi manba hisolanadi. Shu orqali uning poydevorini yarata olgan bo'lar edik.

Menejment nazariyasini tarixi fanining olib borilishi natijasida bevosita o'quvchi va talaba sohaning o'tmishi hamda kelajagini uzviy bog'lagan holda puxta o'rganishiga zamin yaratadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarinig yuqori sinf doirasida menejment tarixidan ta'lim berilishi ijobiy natijalarini yuzaga keltiradi. Ba'zilarining nazdida boshqaruv ya'ni menejmentni zamonaviy tushuncha deb sanaydilar. Lekin uning tarixga borib taqalishi va zarur ma'lumotlarni mavjudligini bilib olishimiz mumkin. To'g'ri, tarixiy faktlarda asosan, yurtning boshqaruvi aks ettirilgan. Biroq shunday bo'lsa-da, kerakli tomonlarini egallash foydadan holi bo'lmaydi.

Menejment (ingilizcha *management*) — boshqarish, tashkil etish) — maxsus boshqarish faoliyati; boshqarish to'g'risidagi fan. Menejmentning holati ishlab chiqarish samaradorligiga, texnika va texnologiya darajasi hamda ishchi kuchining sifatiga ta'sir ko'rsatadi. Menejment fanining mazmuni boshqaruv tizimi va boshqaruv ob'yekti orasidagi o'zaro munosabat bo'lib, uning asosiy vazifasi boshqaruvning

zamonaviy usullarini, rahbarlik san'ati sirlarini o'rganishdan iborat.¹⁷² Boshqaruv — tanlov, qaror qabul qilish va uning bajarilishini nazorat etish jarayonidir. Uning asosiy maqsadi bozor munosabatlari sharoitida barcha bo'g'inlarda ishlay oladigan yuqori malakali boshqaruvchilarni tayyorlashdan iborat. Menejment ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-huquqiy, kibernetika va boshqa fanlar bilan aloqadordir. Menejment dastavval iqtisodiy nazariya fani bilan yaqindan bog'liq. U iqtisodiy qonunlarni bilib olishga va ularga mos ravishda boshqarish jarayonida iqtisodiy usullarni qo'llashga, har bir xodimga va jamoaga ta'sir ko'rsatishga asoslanadi. Bir qancha iqtisodiy fanlar: makroiqtisodiyot, mikroiqtisodiyot, statistika, mehnat iqtisodiyoti kabilar ham Menejment fani bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbekistonda Menejmentning nazariy asoslari va uning asosiy tamoyillari 14—15-asrlarda Amir Temur davrida shakllana boshlagan. Buyuk sarkarda "Temur tuzuklari" asarida davlat, qo'shin va boshqalarni boshqarish san'ati to'g'risida o'z qarashlarini bayon etib, izohlab bergan. Menejment fanining nazariy asosini bir necha yuz yillar davomida to'plangan amaliy tajriba natijalari tashkil etadi, ularni nazariy jihatdan asoslab turli xil konsepsiyalar, nazariy g'oyalar, ish prinsiplari va uslublari ishlab chiqilgan. Ammo alohida fan sohasi sifatida Menejment 19-asrga kelib shakllana boshladi. Boshqarish fanining asoschisi — amerikalik muhandis va tadqiqotchi F. Teylor hisoblanadi. Boshqarish tamoyillarini Teylorning zamondoshi fransuz olimi Anri Fayol ishlab chiqdi. Korxonada amalga oshirilayotgan barcha operatsiyalarni u olti guruh (texnika, tijorat, moliya, mol-mulk va shaxslarni qo'riqlash, hisobkitob, ma'muriy)ga bo'lib, boshqarishni 6-guruhga kiritadi.¹⁷³ Menejment yoki boshqarishning ob'yekti korxona faoliyati, uning sub'yekti esa boshqarish ishini bajaruvchi idoralar va ularning xodimlaridir. Menejment bilan maxsus tayyorgarlik ko'rgan, boshqarishning qonun-qoidalarini chuqur biladigan malakali mutaxassislar — yollanma boshqaruvchilar — menejerlar shug'ullanadilar. Ular aholining alohida ijtimoiy qatlamini tashkil qiladi. Menejmentning yuqori (firma strategiyasini ishlab chiqish), o'rta (ishlab chiqarish, sotish, narx belgilash, mehnatni tashkil qilish), quyi (sex, bo'lim doirasida ishni tashkil qilish, kunlik, haftalik, oylik ish

¹⁷² N.Q.Yo'ldoshev, O.S.Qozoqov Menejment / T, "Fan" 2004

¹⁷³ А И Кравченко, История Менежмента Управление персоналом Ф. Тейлора стр/113

topshiriqlari bajarilishini boshqarish) bo'g'inlari bor. Shunga muvofiq holda menejerlar oliy martabali, o'rta toifadagi va quyi toifadagi menejerlarga bo'linadi.

Ayrim tadqiqolar Menejment kishilardan naflari samaralar olish san'ati, deb hisoblaydilar. Mukammal Menejmentning xos belgilari: faoliyatga, izlanishga tarafdorlik; oddiy tuzilma va kamsonli xodimlar; iste'molchiga yaqinlik; unumdorlikni ta'minlashda insonning hal qiluvchi o'rni; tadbirkorlikni rag'batlantiruvchi mustaqil idora qilish huquqi; asosiy faoliyat turiga birlamchi e'tibor; hammadan ko'ra yaxshiroq tanish bo'lgan sohaga kirishish; erkinlik va kuchli nazoratni birgalikda qo'llash.

Firmalarning Menejment tizimi, umumiy Menejment, funksional Menejment, moliyaviy Menejment, hodimlar ishini boshqarish, ishlab chiqarish Menejment, ilmiy-texnika ishlarini boshqarish va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Menejment nazariyasi va amaliyoti evolyusiyasi turli xil qarashlarda o'z ifodasini topdi. Masalan, 20-asrning 50—60 yillarida asosiy e'tibor boshqarishning tashkiliy tuzilishiga qaratilgan bo'lsa, 60—70-yillarda strategik rejalashtirishdan strategik boshqarishga o'tish davri bo'ldi.

20-asrning o'rtalariga kelib M. O'zbekistonda tez sur'atlar bilan rivojlandi. 1966-yilda O'zR FA Kibernetika institutining tashkil qilinishi, akademik V. K. Qobulov boshchiligidagi olib borilgan nazariy, uslubiy, amaliy ilmiy tadqiqot ishlari respublikada Menejment fanining rivojlanishiga asos bo'ldi.

20-asr oxiri — 21-asr boshlarida Menejment O'zbekistonda maxsus fan sifatida oliy o'quv yurtlarida o'qitila boshladi, Menejmentga doir tadqiqotlar yo'lga qo'yildi, darsliklar yozildi.

Qo'shimcha sifatida, shuni aytadigan bo'lsak, Yaponiya va Amerikaning boqaruv modeli o'ziga xosligi bilan ajalib turadi.

Yaponiyaning boshqaruv modeli	Amerika boshqaruv modeli
1. Boshqaruv qarorlari jamoaviy ravishda bir ovozdan qabul qilinadi	1. Shaxsiy qarorlarni qabul qilish
2. Jamoa javobgarligi	2. Shaxsiy javobgarlik
	3. Qattiq rasmiylashtirilgan boshqaruv tuzilishi

3. Nostandart, moslashuvchan boshqaruv tuzilishi 4. Nazoratning norasmiy tashkil etilishi 5. Jamoa nazorati 6. Xodimlarning ish faoliyatini sekinlashtirish va martaba o'sishi 7. Liderning asosiy sifati - bu mahorat muvofiglashtirish va boshqarish 8. Boshqaruvni guruhga yo'naltirish 9. Jamoa ichida va jamoaviy natijada uyg'unlikka erishish uchun boshqaruvni baholash 10. Quyidagilar bilan shaxsiy norasmiy munosabatlar Ish staji va ish stajiga qarab ko'tarilish 12. universal turdagi menejerlarni tayyorlash 13. Guruhning ishlashi, ish staji va boshqalar bo'yicha ish haqi. 14. Uzoq muddatli ish bilan ta'minlash	4. Nazoratning aniq rasmiylashtirilgan tartibi 5. Shaxsiy nazorat bosh 6. Mehnat natijalarini tezkor baholash, tezlashtirilgan reklama 7. Liderning asosiy sifati bu professionallik 8. Menejment shaxsga qaratilgan 9. Shaxsiy natija bo'yicha boshqaruvni baholash 10. Quyidagilar bilan rasmiy munosabatlar Shaxsiy natijalarga asoslangan biznes karerasi 12. Yuqori ixtisoslashgan menejerlarni tayyorlash 13. Shaxsiy yutuqlar uchun mukofot 14. Qisqa muddatga yollash ¹⁷⁴

Xulosa qilib aytganda, bizning O'zbekistonimiz ham barqaror rivojlanayotgan davlatlar qatoridan munosib o'rin egallayotganligi faxrli holatdir. Yoshlari aql-u-zakovatga, ilm va ma'rifatga ega bo'lgan yurtning kelajagi buyukdir. Bog'bon biror-bir

¹⁷⁴ Radjabova G. MENEJMENT TARIXI FANIDAN O'QUV-USLUBIY MAJMUA 90 bet. Qoqon 2020 yil

niholni o'stirib, parvarishlar ekan, uning mevasini baham ko'rish maqsadida o'zining mehnatini singdiradi. Yoshlarning ta'lim-tarbiyasi shundaydir. Ularning barkamol, sog'lom fikrli farzand bo'lib yetishishlari, mustaqil hayotga qadam qo'ygan paytlarida ham yetuk mutaxassis, bir so'z bilan aytganda komil inson bo'lib tarbiyalanishlari uchun oila, mahalla va ta'lim dargohlari mas'uldirlar. Albatta, oliy ta'limni takomillashtirish jarayonidan avval uning negizi ya'ni poydevorini ham mustahkamlash joizdir. Har bir ilmning o'z o'rni bo'lgani kabi menejmetning bizga ma'lum bo'lmagan ma'lumotlari, sir-asrorlari bordir. Uning foydali jihati ta'lim muasasalaridagi rahbarlar faoliyatining aniq, tizimli, maqsadli amalga oshirilishini ta'minlashga yordam beradi.

Xullas, so'z yakunida shuni aytadigan bo'lsak, istiqboli buyuk davlat hech ham taraqqiyotdan ortda qolmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. I. A. Karimov "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" 2008 yil
2. N. Q. Yo'ldoshev, O. S. Qozoqov Menejment / T, "Fan" 2004
3. Kravchenko A. I. Istoriya menedjmenta: Uchebnoe posobie dlya vuzov. – 7-e izd. – M.: Akademicheskii Proekt; Alma Mater, 2008.
4. Radjabova G. U. Menejment tarixi fanidan o'quv -uslubiy majmua // Qo'qon 2020.

ФИО автора: *G.B. Ataeva*, Tashkent State Transport University,
Assistant, Faculty of Economics,
Foreign languages department

Название публикации: «BUSINESS ENGLISH AS A TOOL FOR BUSINESS»

Annotation: An important factor in solving the problems of developing foreign economic relations by specialists of various professions is the ability to use a foreign language. In the modern world, teaching business English is of unprecedented importance, which helps specialists to establish the necessary business contacts with foreign colleagues. Students who speak business English at a high level are able to build a successful career abroad in the future or effectively cooperate with foreign firms and permanent business contacts with foreign partners require the ability to compose a stylistically, grammatically and lexically correct business letter, to adequately understand the content of documents and export-import contracts in English, as well as to possess the skills of conducting business negotiations, the ability to act as an interpreter, performing two-way translation of the conversation of the contracting parties sides.

Keywords: foreign language, international business, business relations, global, EF English Proficiency

In the modern world, with the intensive development of trade, economic and political relations between countries, the method of communication between partners and colleagues is becoming increasingly important. A foreign language is a vital means of establishing relationships between entrepreneurs, professionals and employees of international companies. Due to the high level of communication, the image and professionalism of business partners are determined. The growing trend in the English language has given rise to a new type of business that involves the provision of consumer educational services in different age categories.

If a person is counting on a well-paid job, he studied a foreign language and tried to get into an organization that requires knowledge of English in one form or another. It is likely that you needed to fill out a resume or establish contact with an employer in English. Personal experience does not count, because we all learn by doing, but professionalism is not achieved overnight. A highly professional approach and a reasonable look at life values will always be appreciated. Learning English is directly related to changes in the language picture of the world and human thinking. Understanding a representative of a foreign language at a conversational level, it is necessary to take into account the cultural and religious characteristics that we study and accept along with grammar and vocabulary throughout the entire course of the English language. And, perhaps, having a basic level of spoken English is enough to say hello, book a hotel room, dine in a restaurant ... [2, p. 3]

But if you have a business partner in front of you?

Business English is not just about interviews and resume writing. When you enter a business, you need to make presentations, negotiate, answer phone calls, write

business letters and conduct business correspondence, sign contracts, and much, much more. Something interesting? For sure. And that's not all. The list is always open and you will be able to apply your knowledge and skills in these areas. International business, business relations with foreign partners are rapidly gaining momentum, and being just a good specialist in the trade and business field is not enough today, because the difference between the monthly income of a manager in a company whose resume indicates knowledge of one or more foreign languages and a professional manager with experience work is obvious.

There is a growing demand for interpreter services and many people spend time and money to find an interpreter for business meetings, contracts with foreign companies. Today, English is an international language, it is English that is necessarily studied as a second language all over the world. English became the main language of business in the late 20th century for various reasons.

With the growth of international business, it became necessary to use a common language. English was an ideal candidate because it was already spoken as a first or second language by many people around the world (partly as a result of British colonialism). It is currently spoken by over 500 million people in many territories including the United Kingdom, Canada, the United States, Australia, India and South Africa. Thus, Business English is the primary language for people who want to work in any field of business, aviation, computing, etc. As the economy becomes more global, the importance of Business English continues to grow. At any level of interaction between people in business, there are designations and terms. It is impossible to take into account all the subtleties of business English without studying the specifics of a particular industry. A financial manager's business vocabulary can be completely different from a marketer's terminology. Moreover, the same term can mean completely different concepts in different industries. Industry-specific learners of business English should take this into account. It is impossible to create a single course for all specialties. [3, p.3]

Another specific feature of the business language is the professional level of knowledge, when you need not only to know the name of the term, but also to be able to understand and use it correctly. To avoid misinterpretation of concepts, business English should be studied directly at work or during study, referring to a narrow specialization. A simple example of a situation with the use of concepts is the accounting term "intangible assets". A financier, economist or accountant will understand the meaning of this phrase. It remains only to correctly translate the meaning of the term into English business language - "integrated assets". A specialist who is not related to the accounting chart of accounts or budgeting will not say anything in this definition. First, we will need to understand the meaning of the accounting term "intangible assets" in order to interpret it correctly.

When concluding contracts, trade and legal vocabulary is used. Without understanding the necessary documentation, it is impossible to reliably translate the necessary information. Surely, when reading the word "product", the first association with the adjective "good" will arise - "good", and it may seem strange to write the end "C", but any manager understands the meaning of the word "product" - which in any business

correspondence or contract means “product”. A huge role in business communication is played by vocabulary, the ability to use common phrases and expressions, as well as general contractual communication skills. It doesn't matter what industry or business the dialogue is in. For the correct interpretation of English speech, it is necessary to understand the vocabulary of the language, to be able to correctly build phrases and sentences, avoiding inaccuracies or misinterpretation of words. Discussion of work and business issues with colleagues or business partners sooner or later turns into the usual traditional communication between people. In order to feel comfortable and confident in society, you need to have the skills of ordinary speech, as well as the ability to maintain a free topic of conversation on any topic. As for foreign languages, even taking into account the intensive development of economic and political ties, Russia is extremely provincial. According to a survey of English proficiency conducted by EF English Proficiency Index A Ranking of 112 Countries, Russia was in 52nd place, well behind China, India and Brazil. Only 17% of Russians speak any foreign language, while only 20% have ever been abroad (including neighboring countries and mostly Russian-speaking resorts in Turkey and Egypt). Uzbekistan has been included in the group of countries where the English language proficiency is “very low.” Uzbekistan took 88th place and was included in the group of countries in which the level of knowledge of the English language is assessed as “very low”. It is noted that this is the “average for the region.” 87th place went to Albania, and 89th to Syria. Kazakhstan is in 96th place, Kyrgyzstan – 101 and Tajikistan - 103. In all these countries, knowledge of the English language is also at a “very low” level. There is no Turkmenistan in the rating. Russia took 51st place and there the level of proficiency is “moderate”. [5, p.44]

According to FMS statistics, only 15% have passports, while hardly half of them regularly use them. It is almost impossible to hear a foreign language from the screens of cinema and television: all films and programs are dubbed, the best actors and pop stars are invited to voice acting, and their names on posters are sometimes written larger than the names of the director and actors. Films in the original are only available in specialized cinemas, and it is not every day that you meet a foreigner in public transport. Therefore, intensive practice of independent work or special courses, where free communication in a foreign language in a group is very effective. Various words pass into everyday speech from foreign slang - words-names of imported products, which, for example, often used in the restaurant menu. It is unlikely that the seller in the store will explain to you what kind of new product it is, and until you read the translation on the back label, you will not get the slightest idea about the product. Today, going to the website of any recruitment agency and looking at a job, it becomes clear that knowledge of English is one of the main requirements in more than 60% of cases, and this figure continues to grow. In addition, most HR specialists agree that knowledge of English is a good salary increase. The growth is about 15-35%. And in our time, there are more and more professions in which knowledge of English is a prerequisite for the successful performance of official duties. [7, p. 14–20.] Let's take a look at some of these jobs.

1. IT sphere. Employees in this field cannot do without knowledge of the English language, since almost all new software appears first in English. Wait for the

translation into Russian for a long time, but you may not have to wait. And yet, reviews and news about technical innovations are published mainly in English.

2. Sales manager. Currently, most organizations, one way or another, cooperate with foreign partners or suppliers, not to mention customers. So, in addition to learning the art of selling, you will have to learn a foreign language.

3. Individual entrepreneur. Cooperation with foreign partners is a normal practice, and he often has to communicate with them in English. And it is better to do it yourself to avoid mistakes and misunderstandings. You can, of course, turn to translators, but this is expensive and not practical.

4. Spheres of tourism and hotel business. Doing business with tour operators, communicating with partners and clients often has to be done in English. Without knowledge of the language, working in this area is much more difficult.

5. Medical worker. For professional growth in this area, it is necessary to study foreign literature and attend international conferences where knowledge of English is realized in the medical field.

6. Sphere of economy and law. When working with important documents, such as legal acts, important transactions, excellent command of the English language is required, as the success of your work depends on it. Time does not stand still and the day will soon come when asking a person about knowledge of the English language will be as immodest as asking if he knows how to use a computer. On the other hand, the general level of English among our population remains quite low even in the capital.

Thus, an important component of success in almost any field of activity in modern conditions is the knowledge of foreign languages, in particular English, since most communicators from different countries communicate in the language of foggy Albion. [9, p. 90–97]

The ability to communicate in English is a mandatory requirement in a globalized economy. It should also be noted that in the conditions of the crisis, competition in the labor market has become very aggravated. Proficiency in English will be an undoubted bonus in employment and will give great prospects for career advancement.

Used literature:

1. Dennis R. Presto, Roger W. Shay. 1996 Varieties of American English. Washington, D.C. U.S. information agency.
2. Crystal, D. 1997. English as a global language. Cambridge University Press. p.3
3. Business English: textbook. / Andreeva N.A. (and etc.); resp. ed. L.S. Pichkov. M.: TK Velby, Publishing House Prospekt, 2005. p.3
4. Bakanova I. G. (2008). Professional and personal development of students - future economists by means of a foreign language // Bulletin of SamGU, No. 5/1 (64), p. 106–110.
5. EF EPI EF English Proficiency Index: A Ranking of 112 Countries and Regions by English opyright © 2021 EF Education First Ltd.
6. Gur'e L. I. (2009). Training of university teachers for innovative professional and pedagogical activities / L. I. Gur'e, L. L. Markina // Higher education in Russia, no. 2, p. 91-95.

7. Winter I. A. (2005). General culture and socio-professional competence of a person // Higher education today, No. 11, p. 14–20.
8. Mensh E. A. (2013). Innovative Modeling as a Means of Forming Professional Foreign Language Competence // Higher Education in Russia, no. 10, p. 90–97.

ФИО авторов: *Dehqanova Mamura Ulmasovna*

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti, Toshkent, O'zbekiston.

Tuymuradova Shaxnoza Batirbekovna

TDPU, BT 4-bosqich talabasi

Axmedova Ziyoda Ne'matjon qizi

Zangiota tumani Xalq ta'lim bo'limiga qarashli

35-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi

boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Название публикации: «BOSHLANG'ICH SINFLARDA MASHG'ULOTLAR JARAYONIDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANGAN HOLDA TAFAKKUR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinlar tashkillashtirish zaruriyati, bu orqali bolalar tafakkur faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlari, usullari, o'ziga xos tomonlari borasida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, didaktik o'yin, tafakkur, metod, mashg'ulot.

Bola hayotida bog'chadan so'ng maktabning dastlabki davrlari muhim o'rin tutadi. Shu bois boshlang'ich ta'lim davri ta'lim jarayonidagi eng mas'uliyatli davrdir. Bu paytda bolaning savodi chiqishi bilan birga, uning dunyoqarashi shakllanadi, tafakkur qilish malakasi rivojlanadi.

Bolaning o'quv faoliyatini rivojlantirishda turli o'yinlardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Bolalar o'yin orqali o'z bilimlarini mukammallashtiradilar va uni chuqur o'zlashtiradilar. Shu jihatdan qaraganda, ta'lim jarayonida qo'llanadigan didaktik o'yinlarning ro'li beqiyosdir. Didaktik o'yinlar ta'lim jarayoni samaradorligini oshiradi, ta'lim jarayonida o'quvchilar faolligini, o'qish motivlarini rivojlantiradi. O'qish motivlari ta'lim jarayonini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishda ham muhim o'rin tutadi.

Didaktik o'yinlar boshlang'ich sinflarda ta'limning samarali bo'lishiga o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini muvaffaqiyatli boshqarishga ham katta yordam beradi, ya'ni didaktik o'yinlar vositasida nazariy bilimlar oson egallanadi, o'quvchilarning bilim olishga qiziqishlari ortadi.

Didaktik o'yinlar nafaqat boshlang'ich sinflarda, balki ta'limning keyingi bosqichlarida ham o'quvchilarning bilimiga bo'lgan ishtiyoqlari rivojiga katta turtki bo'lishi mumkin. Ayniqsa qiyin o'zlashtiruvchi o'quvchilarning bilish imkoniyatlarini oshirishga bunday o'yinlar samarali ta'sir ko'rsatadi¹⁷⁵.

«Hammamizga juda yaxshi malumki, boshlang'ich sinflardagi barcha fanlar bola qalbining oppoq daftari» ga yani bosh miya yarim sharlar po'stlog'iga o'chmas iz bo'lib yozilib qoladi» (O'tkir Hoshimov.).

Mustaqil O'zbekistonning kelajagi ko'p jihatdan barkamol, intellektual salohiyatli avlod va unga talim –tarbiya berish sifatiga bog'liq. O'zbekiston Respublikasida yosh avlodning bilish faoliyatini shakllantirish va uzluksiz rivojlantirib borishning maqsad-vazifalari, mazmuni va metodlarini o'rganib borish, ilmiy pedagogik asoslarga tayangan holda olib borilishi, muammoning yeshilishi, o'quvchilarning ijodiy fikrlashi, ularda bilimni egallash faolligi, mustaqil bilish faoliyatini shakllantirish masalalariga bog'liq. Bunda kichik yoshdagi maktab o'quvchilari bilan ularning bilish faoliyatini rivojlantirib borish, amaliy ko'nikma hosil etish vazifalari bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning bilish faoliyatini shakllantirib, rivojlantirib borishda o'qituvchilarimiz ta'limning innovatsion texnologiyalaridan foydalanib, o'z darslarini qiziqarli etib tashkillashtirib o'tishlari zarur. Yosh avlodning shakllanish jarayonini ularning aqliy rivojlanishi, tarbiyalanganlik darajasi va tafakkur qobiliyatini bilmasdan turib, ta'lim- tarbiya jarayonini samarali tashkil etish mushkul.

«Abdulla Avloniy» Agar pedagogika insonni har tomonlama tarbiyalashni hohlar ekan, unda insonni har tomonlama o'rganishi zarur» - deb bejiz aytmagan.

¹⁷⁵ Yakhshieva, Z. (2020). Talabalarning mustaqil ta'lim olishida interfaol metodlarning roli. JSPI Scientific Publications Archive.

O'yinlar bolaning his-tuyg'usiga ta'sir etib, unda o'qishga ijobiy munosabat va qiziqish xislatini tarkib toptiradi. Bolalar o'yinni zo'r mamnuniyat bilan ijro etadi. O'yin boshlanishini esa sabrsizlik bilan kutadilar, ularning ongida beixtiyor ertangi o'quv kunining quvonchli manzarasi gavdalanadi¹⁷⁶.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, didaktik o'yinlar hamjihatlik va intizomlilikni tarbiyalashga yordam beradi, chunki har bir o'yin g'alaba qozonishga intilish bilan bog'liq bo'lib, o'yin shartlari va qoidalariga qat'iy va izchil rioya qilishni talab etadi. «Kim aniqroq va tezroq», «Bo'sh kelma», «Eng yaxshi hisobchi», «Ko'rganni eslab qolish diktanti» singari o'yinlarni o'tkazish paytida o'quvchilar sinf xonasida jimjitlik bo'lishiga o'quvchilarning o'zlarini tuta bilishlariga, partadan tovush chiqarmay turib, oyoq uchida doskaga chiqa olishlariga, joylariga osoyishtalik bilan qaytib kelib o'tirishlariga, tovushlarni diqqat bilan tinglashlariga, raqamlarga zehn bilan qarashlariga erishadilar.

«Qo'shningni top» o'yinida birinchi sinf o'quvchilari «O'nlik» mavzusidagi bir xonali sonlar ketma - ketligida har bir (1 va undan boshqa) sonning har ikkala qo'shnisini topish bo'yicha amaliy ishlarni bajaradilar.

«Do'konda» o'yini ikkinchi sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, ularning «100 lik» ichida hisoblash ko'nikma va malakalarini mustahkamlash ta'limiy va iqtisodiy tarbiyasini amalga oshirishga mo'ljallangan didaktik o'yindir.

«O'xshashlarini nomma-nom ayt», degan o'yinda to'rtinchi sinf o'quvchilari tekis geometrik figuralar ichida o'xshashlarini ajratib, ularning nomlarini aytish orqali geometrik figuralar haqidagi bilimlarning qanchalik to'g'ri va mustahkam ekanligini ko'rsatadilar. Masalan, stol ustidagi uchburchaklar, to'rtburchaklar, doiralar, yarim doira aylanalar (yarim aylana), fazoviy figuralar va boshqa figuralar.

Adabiyotlar

1. Boltayev B. Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa tarbiyasi.- "SamDU" nashriyoti .(o'quv qo'llanma) -2019 y. [1, 24-b]
2. Yaxshiyeva, Z. Z., Axmadjonova, Y. T., & Axmadjonova, U. T. (2021). Evaluation of the quality of education is studied on the basis of foreign

¹⁷⁶ Kulboyev, Z. Kh. (2020). Superconducting fullers and their application in biophysics. Enigma, (23), 155-159.

- experience. Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal, 383- 385.
3. Yakhshieva, Z. (2020). Talabalarning mustaqil ta'lim olishida interfaol metodlarning roli. JSPI Scientific Publications Archive.
 4. Kulboyev, Z. Kh. (2020). Superconducting fullers and their application in biophysics. Enigma, (23), 155-159.
 5. www.ziyonet.uz

ФИО автора: *Shodiyeva Kuxinur Rustam qizi*

Termiz davlat universiteti Xorijiy filologiya fakulteti Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi
2-kurs 227-guruh talabasi

Название публикации: «CHET TILINI O'QITISHDA MULTIMEDIYAVIY VOSITALARDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI»

Annotatsiya: Maqolada chet tilini o'qitishda multimediyaviy o'quv manbalardan foydalanishning pedagogik afzalliklari ilmiy manbalarga asoslangan fikrlar bilan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: til, chet tili, multimediyaviy manba, multimediyaviy prezentatsiya, ta'lim.

Xalqning boy zamonaviy madaniyati, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiya sohasidagi yutuqlari asosida mutaxassislar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir.

Bugungi kunda xorijiy tilni bilish o'ta muhim ahamyat kasb etayotganligi bois chet tili o'qitish tizimini ham isloh etish, ta'lim jarayonlarida zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishni ilg'or usullarini chet tili o'qitish amaliyotida qo'llashni ta'lim tizimidagi dolzarb masalalardan biriga aylandi. Shuningdek mustaqil respublikamizning jahon hamjamiyatida tutgan o'rni tobora o'sib, xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy aloqalar keng quloq yozayotganligi kelajagimiz bo'lgan yosh avloddan chet tilini mukammal bilish zaruriyatini tobora oshirmoqda.

Bugungi kunda faoliyatning barcha turlarida axborot texnologiyalarining qizg'in kirib kelish jarayoni kuzatilmoqda. Natijada ijtimoiy munosabatlarda hamda ma'naviy va moddiy ishlab chiqarishda turli ko'rinishdagi siljish holati vujudga kelmoqda. Ulardan biri bu ma'rifiy siljish hisoblanadi. Ma'rifiy siljish holati, ma'lumotlarni tez sur'atlar bilan iste'molchiga (talabaga) uzatish, uning sharhini amalga oshirish va saqlash, mustaqil tarzda savodxonlikni oshirish, ishlab chiqarish jarayoniga ijodiy yondashishni ta'minlash, kasbiy munosabatlarni madaniylashganligi kabilarda ifodalanadi. Chet tilini o'qitish (o'rganish) ham bundan mustasno emas.

Har qanday ta'lim, aniq madaniy muhit doirasida kechib, bunda madaniyatning asosiy belgisi tabiiy til muhim rol o'ynaydi. Negaki, "Dunyoning til manzarasi reallikni, dunyoning madaniy manzarasi orqali in'ikos etadi. Til, insonning dunyo haqidagi bilimni yaratuvchi va mavjudligini ta'minlovchi muhim vosita hisoblanib, faoliyati jarayonida obyektiv dunyoni in'ikos etib, bilishni so'zlar orqali tasvirlab beradi. Bularning majmuasi "dunyoning til manzarasi"ni tashkil etadi". Har bir tabiiy til (masalan, o'zbek tili, qoraqalpoq tili, qirg'iz tili, tojik tili va b.) ma'lum belgilovchi majmuaviy yaxlitlikni (konseptualizatsiya) in'ikos etadi. Unda ifodalanadigan ma'no esa, yaxlit qarashlarni ifodalab beradi. Unda, jamoaviy, aniqrog'i milliy falsafa ifodilangan bo'ladiki, o'sha tilning tashuvchisi uchun shart hisoblanadi. Shu tariqa, dunyoning til manzarasi, murakkab strukturaga ega bo'lib, uning kognitiv vazifasi real dunyoni, atrof-muhitni, insonlar orasidagi o'zaro aloqadorlikning holatini belgilab beradi. Uni, madaniyatlararo muloqot deb ko'rsatish ham mumkin.

Chet til o'qitishda texnika vositalaridan foydalanishdan asosiy maqsad:

Ko'rgazmalilikni kuchaytrish;

- Problemali ta'limni amalga oshirish;
- O'quvchilarni turli kishilar nutqini eshitishga va tushunishga o'rgatish;
- Og'zaki nutq tezligini o'strish;
- O'rganilayotgan til materyallarini hayotga bog'lash;
- O'quvchilarni g'oyaviy syosiy va ahloqiy tarbyalash;
- O'quvchilarni mustaqil ishlashga o'rgatishdan iborat.

Bugungi kunda yangi elektron darsliklar, o'quv va o'quv-uslubiy qo'llanmalar yaratilmoqda. Ular talabalar savodxonligini oshirish, nutqini o'stirish aqliy qobiliyatini o'stirish, aqliy qobiliyatini rivojlantirish, mantiqiy fikrni takomillashtirish, ijodiy fikrlay olish hamda ta'lim tizimlari orasidagi uzviylikni taminlashga qaratilmoqda. Ma'lumki ta'lim jarayonini kompyuterlashtirish nafaqat ta'limiy axborotlarni yaxshilash balki, yangi axborot texnologiyalari elementlarini ham o'zlashtirishga yordam beradi. Ayniqsa chet tillarini o'rganishda kompyuterlar o'qituvchining mehnatini onsonlashtirib, dars jarayoni samaradorligini oshirishini alohida takidlash zarur. Yaxshi multimediyali dasturlarni to'g'ri maqsadga

yo'naltirilishi zarur, chunki o'quv materiali aniq bir mavzuni yoritib olishi, dastur o'quv jarayonining barcha komponentlarini qamrab olishi shart.

Multimedia texnologiyasi bir vaqtning o'zida ma'lumot taqdim etishning bir necha usullaridan foydalanishga imkon beradi: matn, grafika, animatsiya, videotasvir va ovoz. Multimediali texnologiyaning eng muhim xususiyati interfaollik – axborot muhiti ishlashida foydalanuvchiga ta'sir o'tkaza olishga qodirligi hisoblanadi.

Multimediya vositalar tarkibiga quyidagilar kiradi:

- Ma'lumotnomalarni audio (nutqli) va video kiritish va chiqarish qurilmalari:
- Yuqori sifatli tovushli (sound) va video (video) platalar, video qamrash platalar (video grabber), ular magnitafondan yoki videokameradan tasvirni o'ladi va uni kompyuterga kiritadi:

- Yuqori sifatli kuchaytirgichli , tovush kalonkali, katta videoekranli akustik va video qabul qiladigan tizimlar:

- Skanerlar (kompyuterga matnlarni va rasmlarni avtomatik kiritish imkoniyatini beruvchi vosita):

- Yuqori sifatli printer va platterlar:

- Multimediya vositalariga yuqori darajada bo'lgan ko'pincha tovushli va video ma'lumotlarni yozish uchun ishlatiladigan optik va raqamli videodisklardagi katta sig'imli tashqi eslab qolish qurilmalari ham kiradi.

Juda yuqori darajali raqamli videoproektorlardan foydalanib mashg'ulot o'tkazish an'anaviy mashg'ulot o'tkazish texnologiyasidan tubdan farq qiladi.

Axborotni elektron ko'rinishida ifodalashning yangi, juda kuchli vositasi bo'lgan multimedia tizimi orqali mashg'ulot o'tkazishda avvalo dasturlar to'plami imkoniyatidan foydalanib o'qituvchiga berilgan vaqtdan unumli foydalangan holda mashg'ulot loyihasini ishlab chiqish zarurdir materialni qanday ko'rinishida va qaysi tartibda olib borishni o'zi tanlaydi.

Mashg'ulotlar taqdimoti ko'rinishida ifodalanadi, taqdimotlar esa slaydlardan iborat bo'lib, maxsus dasturlar orqali barcha multimedia tizimidan foydalangan holda tashkil etiladi, ya'ni axborotni turli formalarda: matn, grafika, rasm, animatsiya, video-ifoda etish bilan mashg'ulot o'tkaziladi.

Fikrimizcha, multimediyaviy manbalardan chet tilini o'qitishda foydalanish, ovoz, tasvir hamda matnning kombinatsiyaviy tarzda ifodalanishi, o'qitish samaradorligini ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Тарасов Е.Ф. К построению теории межкультурного общения // Языковое сознание: формирование и функционирование.—М., 2014. — С. 42.

2. Клевцова Н.И. Мультимедийная учебная презентация - программа справочно-информационной поддержки по страноведению // Педагогический поиск: региональный научно-педагогический журнал. - Курск: Учитель, 2017. № 1-2. - С. 28-37.,

3. Клевцова Н.И. Методико-дидактические принципы создания и использования мультимедийных учебных презентаций в обучении иностранному языку //, 2018. — С.3.

ФИО авторов: *Ollanova Shakhnoza Sirliboevna*

Department of Neurology, Assistant

Abdullaeva Nargiza Nurmamatovna

Professor of the Department of Neurology, Doctor of Medical Sciences.

Muxtarova Maftuna Alisherovna,

3rd year medical student, Samarkand State Medical Institute

Название публикации: «CLINICAL FEATURES AND RELATIONSHIPS BETWEEN CHRONIC PAIN AND DEPRESSION IN PARKINSON'S DISEASE»

Summary. It should be borne in mind that non-motor symptoms such as depression, constipation, hyposmia often precede the onset of the classic motor symptoms of PD. In this case, at the early, "prodromal" stage, division into motor subtypes is impossible, and the name of the stage is difficult to define as "premotor". Observing non-motor PD symptoms, we want to stop them and avoid the appearance of motor symptoms, to hold the patient at a stage that should be called "non-motor". On this subject, an urgent task is to create a classification of PD phenotypes based solely on non-motor phenomena.

Key words: non-motor types, premotor types, Parkinson's disease, depression.

Резюме. Айтиб утиш керакки, депрессия, кабзият, гипосмия каби номотор симптомлар купинча классик мотор симптомлардан аввалроқ намоён булади. Эрта «продромал» даврида мотор подтипоарга ажратишни иложи йук, ушбу боскични «премотор» деб номлаш кийинчилик тугдиради. Паркинсон касаллигининг номотор симптомларини кузатиш натижасида, мотор симптомларни пайдо булишидан кочиш мумкин булиб, беморни «немотор» боскичда ушлаб туришимиз мумкин. Шунинг билан ПК таснифида фенотипларни аниклаш мухим вазифа були келмокда.

Калит сузлар: номотор, премотор, Паркинсон касаллиги, депрессия.

Резюме. Резюме. Необходимо учитывать, что такие немоторные симптомы, как депрессия, запоры, гипосмия, нередко предшествуют появлению классических моторных симптомов БП. В этом случае на ранней, «продромальной», стадии разделение на моторные подтипы невозможно, да и название стадии трудно

определить как «премораторная». Наблюдая немоторные симптомы БП, мы хотим купировать их и избежать появления моторных симптомов, задержать пациента на стадии, которую скорее стоит назвать «немоторной». В этой связи актуальной задачей является создание классификации фенотипов БП, основанной сугубо на немоторных феноменах.

Ключевые слова: немоторные, премоторная, болезнь Паркинсона, депрессия.

Chronic pain in the clinical syndromology of Parkinson's disease (PD) occurs much more often than depression (69–84% of patients) [5, 7, 25]. Person with PD shows a clear connection between pain and depression (pain can cause depression, and vice versa), while patients with PD and depression are 2 times more likely to suffer from pain than those who do not have depression. But despite higher levels of chronic pain and depression, people with PD are less likely to take pain relievers than those with chronic pain without Parkinson's and even less often receive antidepressants. According to R. Baron et al., From 23 to 33% of patients with PD and depression do not receive the necessary treatment, and 50% of those who need it take drugs in subtherapeutic doses [26]. The frequency of chronic pain in PD patients (based on data from different authors) ranges from 40 to 70%, exceeding in the general population - from 10 to 40% [27, 28]. Thus, examination of 140 patients with early and advanced stages of Parkinson's disease revealed chronic pain syndrome in 52% of cases [6]. In about 10% of patients, pain is the initial symptom of PD preceding movement disorders, and most often it occurs on the side of future motor symptoms [18, 29].

O.S. Levin and S.O. Makhnev identified four types of chronic pain syndrome in Parkinson's disease [2]:

1. Nociceptive pain (musculoskeletal pain associated with rigidity, cramps and dyskinesias). This pain syndrome can be caused by the main symptoms of parkinsonism, such as muscle rigidity, dystonia, dyskinesia, and cramps [2]. Muscle rigidity, depriving the muscle of physiological relaxation, leads to morphological changes in myofibrils, disruption of ion exchange in the cell and, as a result, to the phenomena of aseptic inflammation and edema, causing microtraumatization of

muscles, ligamentous apparatus and joint capsules. As a result, the habitual biomechanics of movement changes, the relationship between the state of muscle agonists and antagonists changes, which, in turn, can cause the onset of muscle pain associated with tonic disorders in the muscle [11]. An important role in the formation of pain in Parkinson's disease is played by peripheral deafferentation, which is involved in the pathogenesis of sensitive (sensory) dysfunction [14].

2. Neuropathic (radicular (pseudo-radicular) pain, primary or central pain, pain associated with akathisia). Reflects dysfunction of the basal ganglia, which, th As a result of imbalance between the nociceptive and antinociceptive systems against the background of neurotransmitter disorders, the activity of the latter decreases with a preserved ascending nociceptive flow, as a result of which the pain threshold decreases [15].

3. Psychogenic pain (associated with affective disorders).

4. Combined pain. rough connections with cortical and stem structures, participate in the modulation of sensory, including nociceptive, afferentation [11].

In addition, these authors identified three groups of pain syndromes depending on dopaminergic stimulation. In the formation of this type of pain in Parkinson's disease, a certain role belongs to changes in the central dopaminergic mechanisms that are involved in the processing of pain information. Pain in patients with Parkinson's disease can occur against the background of both hypodopaminergic and hyperdopaminergic states [16]:

1. Pain associated with hypodopaminergic state. It occurs in the "off" phase, against the background of cancellation or insufficient dose of dopaminergic drugs. In patients with a confirmed diagnosis of Parkinson's disease, pain associated with a hypodopaminergic state often occurs in the morning before taking levodopa drugs and is localized on the side of the most pronounced symptoms of parkinsonism. Most likely, the hypodopaminergic state also explains the occurrence of pain in the shoulder joint at the onset of Parkinson's disease [2, 17].

2. Pain associated with a hyperdopaminergic state. It occurs against the background of excessive dopaminergic stimulation, mainly with dystonia and dyskinesia at the “peak”

of the action of levodopa drugs, more often in the presence of concomitant degenerative-dystrophic pathology of the spine and joints. This type of pain can have a wide variety of localization [2].

3. Pain that has no connection with the intake of dopaminergic drugs or is caused by other causes. It can have both generalized and local character (headache, abdominal pain, etc.).

According to the NMS Quest study, pain was noted in 29% (158 of 545) of patients [15]. The recent DOPAMIP (Douleur et maladie de Parkinson en Midi-Pyrenees) study in southeastern France examined the prevalence of chronic pain in 450 PD patients and compared the data with age- and sex-matched patients with other chronic conditions. It turned out that 62% of PD patients had at least one type of chronic pain syndrome [16]. The intensity of pain in PD patients averaged 60 out of 100 mm on a visual analogue scale (VAS), which was twice as strong as in patients from the control group (after adjusting for comorbidity). Similar figures were obtained in a recent study carried out in Italy using the case-control method, the results of which indicate that, in general, 70% of people in the studied population have pain syndrome [17].

In the clinical syndromology of PD, chronic pain occurs more often than depression (69-84% of patients) [5, 7, 25]. In PD patients, there is a clear link between pain and depression (pain can cause depression and vice versa); at the same time, PD patients with depression are 2 times more likely to suffer from pain than PD patients who do not have depression. Despite higher levels of chronic pain and depression, patients with PD are less likely to take pain relievers than patients with chronic pain without PD, and even less frequently receive antidepressants. According to Baron et al. [26], from 23 to 33% of patients with PD and depression do not receive the necessary treatment, and 50% of patients who need it take drugs in subtherapeutic doses. The frequency of chronic pain in PD patients, according to different authors, ranges from 40 to 70% and exceeds that in the general population (from 10 to 40%) [27, 28]. Thus, examination of 130 patients with early and advanced stages of PD revealed chronic pain syndrome in 52% of cases [6]

CONCLUSION. Several features are characteristic of the localization of pain in PD. First, pain in the extremities is more common than the average in the population. Moreover, pain at an early stage of PD is often localized in the proximal parts of the upper extremities, in contrast to the symptoms of parkinsonism, which in PD are initially most noticeable in the distal parts of the extremities. At the onset of PD, pain and soreness of the muscles in the shoulder-scapular region, especially the biceps brachii, are especially common [30]. This phenomenon was mentioned by D. Parkinson.

Secondly, pain was more often detected or significantly predominated on the side of more pronounced motor manifestations.

Third, the incidence of chronic back pain and, in particular, in the lumbar region, is not significantly higher than that in the general population, but patients with PD may have an increased frequency of other variants of axial pain, for example, pain in the oral cavity or perineum (although in the population of persons with PD, their frequency is generally not very high).

REFERENCES

1. Calligaris R., Banica M., Roncaglia P. et al. Blood transcriptomics of drug-naive sporadic Parkinson's disease patients. *BMC Genomics*. 2015; 16: 876.
2. Chaudhuri K.R., Sauerbier A., Rojo J.M. et al. The burden of non-motor symptoms in Parkinson's disease using a self-completed non-motor questionnaire: A simple grading system. *Parkinsonism Relat. Disord.* 2015; 21: 287-291
3. Dallochio C., Marangi A., Tinazzi M. Functional or psychogenic movement disorders: an endless enigmatic tale. *Front. Neurol.* 2015; 6: 37
4. De Celis Alonso B., Hidalgo-Tobon S.S., Menendez-Gonzalez M. et al. Magnetic resonance techniques applied to the diagnosis and treatment of Parkinson's disease. *Front. Neurol.* 2015; 6: 146
5. Deleidi M., Gasser T. The role of inflammation in sporadic and familial Parkinson's disease. *Cell Mol. Life Sci.* 2013; 70: 4259-4273

6. . Emelyanov A., Andoskin P., Yakimovskii A. et al. SNCA, LRRK2, MAPT polymorphisms and Parkinson's disease in Russia. *Parkinsonism Relat. Disord.* 2013; 19: 1064-1065
7. . Espay A.J., LeWitt P.A., Kaufmann H. Norepinephrine deficiency in Parkinson's disease: the case for noradrenergic enhancement. *Mov. Disord.* 2014; 29: 1710-1719.
8. Fernandez H., Standaert D., Hauser R.A. et al. Levodopa-carbidopa intestinal gel in advanced Parkinson's disease: Final 12-month, open-label results. *MovDisord.* 2015; 30: 500-508
9. Friedman B., Lahad A., Dresner Y., Vinker S. Long-term statin use and the risk of Parkinson's disease. *Am. J. Managed Care.* 2013; 19: 626-632
10. Gardai S.J., Mao W., Schule B. et al. Elevated alpha-synuclein impairs innate immune cell function and provides a potential peripheral biomarker for Parkinson's disease. *PLoS One.* 2013; 8(8): e71634
11. Gustafsson H., Nordstrom P., Strahle S., Nordstrom A., Parkinson's disease: a population-based investigation of life satisfaction and employment. *J.Rehabil. Med.* 2015; 47: 45-5
12. Kim Y.E., Jeon B.S., Paek S.H. et al. Rapid eye movement sleep behavior disorder after bilateral subthalamic stimulation in Parkinson's disease. *J. Clin.Neurosci.* 2015; 22: 315-319
13. Klingelhoefer L., Reichmann H. Pathogenesis of Parkinson disease – the gut-brain axis and environmental factors. *Nature Rev. Neurol.* 2015; 11: 625–636
14. Lebedeva O.S., Lagar'kova M.A., Kiselev S.L. et al. The morphofunctional properties of induced pluripotent stem cells derived from human skin fibroblasts and differentiated to dopaminergic neurons. *Neurochemical Journal.* 2013; 7(3): 207–214
15. Liu Y. Meta-analysis comparing deep brain stimulation of the globus pallidus and subthalamic nucleus to treat advanced Parkinson disease. *J. Neurosurg.* 2014; 121: 709-718

ФИО автора: Senior teacher, Uzbek State World Languages University

Daliev M.X.

Название публикации: «CONTEXTUAL FLUCTUATION OF POLYSEMANTIC TERMS OF ENGLISH LANGUAGE»

Abstract: The article reveals some features of the polysemy of English terms, which, by definition, unambiguous. The phenomenon of polysemy can be found in any living language. It gives vividness and flexibility to speech and allows one to express all the subtle shades of thought. But the situation is different in the style of the language of science and technology. It abounds in special terminology. The main requirement it should meet is an extreme accuracy of thought expression, without a possibility of different interpretations.

Key words: term, polysemantic words, terminology, context, semantic structure, denotational, connotational.

An important feature of the modern stage of scientific and technical progress is in the mutual penetration of special terminology from one sphere of knowledge into others. That is why great attention is paid to the controversial problem of polysemy in English terminology which the present research deals with.

One of the most important —drawbacks‖ of polysemantic words is that there is sometimes a chance of misunderstanding when a word is used in a certain meaning but accepted by a listener or a reader in another. Generally speaking, it is common knowledge that context is a powerful preventative against any misunderstanding of meanings‖. Each individual meaning of the word can be determined by a context, the minimal stretch of speech. This is not to imply that polysemantic words have meanings only in context. The semantic structure of the word has an objective existence as a dialectical entity, which embodies dialectical permanency and variability. Context individualizes the meanings, brings them out. The meaning or meanings representative of the semantic structure of the word and least dependent on context are usually described as free or denominative meanings. The meaning or meanings of polysemantic words observed only in certain contexts may be viewed as determined

either by linguistic (or verbal) contexts or extra - linguistic (non-verbal) contexts. The two more or less universally recognized main types of linguistic contexts, which serve to determine individual meanings of words are the lexical context and the grammatical context. These types are differentiated depending on whether the lexical or the grammatical aspect is predominant in determining the meaning. Dealing with verbal contexts linguists consider only linguistic factors: lexical groups of words, syntactic structure of the context and so on. The texts contain a great number of terms. It is quite easy to find Russian equivalents for the terms that are monosemantic. They convey only one concept. But these texts also contain many polysemantic terms. Seventy polysemantic terms were selected from these texts to study such a phenomenon as polysemy in terminology. On the average, each of these terms has four or five meanings. Their meanings refer to different spheres of science, technology and knowledge.

For example, the term “**plug**” has such meanings reflected in different Russian equivalents:

- вилка электрического соединителя, штепсель (telecommunications); - заглушка, штырь (polytechnic term);
- пробка, тампон (medicine);
- свеча зажигания, клеммная колодка (motor-car construction).

These meanings of the term are different. They refer to different specialties denoting different objects peculiar to a particular sphere. However, it should be mentioned that all the meanings of the term have something in common. It is the core of the semantic structure that unites them. In this case, they fulfill the common function. Other examples are:

- the term - **gear** that has the following meaning: механизм (motor-car construction); шасси (aircraft); редуктор (chemistry); распределительный щит (power engineering); прибор (medicine); аппаратура (microelectronics);

The meanings of the term - **elbow** are of great interest because they developed from each other and began to represent quite different notions: локоть (basic vocabulary); коленчатый патрубок (motor-car construction); колено (chemistry);

отвод (metallurgy); изгиб (sea term); прямоугольное колено (Oil and Gas); подлокотник (polytechnic term). All these meanings denote objects that are similar only in their shapes. It should also be mentioned that the selected polysemantic terms are both simple and compound words. Nevertheless, the number of compound words is smaller than the number of simple ones. Among the seventy terms, compounds constitute only nine per cent of the whole number. It proves that the simpler word is the more meanings it has. Compound terms are set expressions and have strict spheres of usage. They have a constant distribution in texts. For example, the compound term - **locking pin** has such meanings: шплинт (aircraft); фиксатор (building); стопорный штифт (metallurgy). Another example is the term —rolling bearing‖: подшипник качения (chemistry); роликподшипник (mechanical engineering). Practically every term has one meaning in the basic vocabulary.

Other frequently occurring spheres of the use of terms under consideration include: - chemistry – 27 terms: fin – ребро, needle – игольчатый кристалл, hole – пора, seal – затвор, wafer – пластинка, etc.;

- power engineering (27): vent – вентиляционное отверстие, lapping – соединение в нахлестку, box – кожух, etc.;

- motor-car construction (25): torsion – кручение, plug – свеча зажигания, etc.;

A great number of meanings of the selected terms belong to different fields of science and technology. Forty spheres of knowledge in which these terms have their meanings have been pointed out. Many terms has one meaning in the basic vocabulary. Therefore, it is known that a term should not depend on context. However, in fact it depends on broad linguistic context and extra-linguistic context.

The list of used literature:

1. Лату М. Н. Вербализация процессуальности и ситуативности в терминологии // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2012. № 6 (17). С. 74-77.
2. Матвеева Т. В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика. М.: Флинта: Наука, 2003. 432 с.
3. Терских Н. В. On Structure of Technical Terminology // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2012. № 6 (17). С. 187-190.

ФИО автора: Senior teacher, Uzbek State World Languages University

Dalieva M.X.

Название публикации: «PROCUREMENT OF NOUN POLYSEMANTIC WORDS IN ENGLISH LANGUAGE»

Abstract: This article investigates, in an ex-post facto design, the acquisition of noun polysemy in English by language learners. For the language learner aiming to gain native-like or near native-like proficiency in English, acquiring English vocabulary is a gigantic task as there are many thousands of words to learn. This task is further magnified several times by the fact that many of these words have multiple meanings. Multiple meanings are even more widespread among high frequency vocabulary which is generally seen as more important to learn in a foreign language.

Key words: vocabulary learning, noun polysemy, multiple meaning, meaning, polysemous.

Multiple meanings might also become a major challenge in reading authentic text. A distinction is often made between two types of multiple meanings: polysemy vs homonymy. In polysemy, meanings are related in varying degrees while in homonymy they are distinct. For example, the meaning of the word *leg* in the sense of '*a part of human body*' and '*a part of a table*' are polysemous since the two meanings are related by the fact that both refer to vertical structures similar in their function of supporting the entities they are a part of. On the other hand, post in the sense of 'correspondence' and post in the sense 'duty' are not semantically related and thus homonymous. Of the two, polysemy presents a tougher challenge to language learners in receptive use for two reasons. First, polysemy is more common in the lexicon than homonymy and learners will have to deal with related meanings more often than unrelated meanings. Second, contextual clues will signal a different meaning from the one known to the learner more strongly in the case of homonymous meanings and facilitate both their correct interpretation in and learning from context. On the other hand, ambiguity resulting from a previously unfamiliar polysemous meaning is likely to pass

unresolved as the similarity of the new meaning to the known meaning will make the word look ‘treacherously familiar’. Several studies with language learners have shown that this might lead to serious misinterpretation of the text. Therefore, the present study will be concerned with polysemy. Polysemous words often have a large number of meanings (4 to 5 meanings on average in the high frequency vocabulary, and language courses cannot be reasonably expected to teach each and every one of these. Learners must learn them on their own incidentally.

Of all the senses a polysemous word might have, one sense usually stands out as more important. That meaning is often the most frequent meaning of the word as well as being the default meaning out of context. Several studies in first language acquisition and second language acquisition indicate the greater salience of one of the senses.

Previous research has largely established the centrality of the core sense within polysemous words and for the acquisition process, but has not yet addressed the issue of the development of extended senses. Are there predictable patterns for the acquisition of non-core senses? In the present study, a distinction is drawn between metonymical and metaphorical senses in polysemous nouns, which may affect their acquisition differently.

Metonymical senses extend the core sense to an entity, which is contiguous to the entity denoted, by the core sense. In the first of the examples below, the word bottle refers to the ‘container’, which is its core sense, and in the second sentence it is extended to the ‘liquid’ in the bottle. The container and its contents are physically related as they are found together in the real world. As a result, the extended sense remains in the same semantic domain as the core sense.

Metonymical meanings follow regular patterns like ***container for contents, container for quantity, animal for meat***, material for product, etc. and are generalizable across words and across languages.

There were empty bottles everywhere after the party. (container)

She poured the bottle down the sink. (contents)

Metaphorical senses extend the core sense to a different domain which it is not normally related to on the basis of similarity. In the following examples, the ‘human body’ sense is the core sense of the word skin and this sense is extended to ‘potatoes’ on the basis of a ‘perceived’ similarity between the covering function of body skins and potato skins.

Sunlight can be very harmful to your skin.

Cook the potatoes with their skins on.

These theoretical differences between the two types of extended senses suggest that metaphorical senses are less core than metonymical senses as they extend the sense to a domain which is semantically more distant. Consequently, they should be more difficult to learn for L2 learners. Regularities in metonymical senses will also render them easier as generalization to other words as well as generalization from the L1 is possible.

The list of used literature:

1. Лату М. Н. Вербализация процессуальности и ситуативности в терминологии // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2012. № 6 (17). С. 74-77.
2. Матвеева Т. В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика. М.: Флинта: Наука, 2013. 432 с.
3. Терских Н. В. On Structure of Technical Terminology // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2012. № 6 (17). С. 187-190.

ФИО автора: *Davurova Gulhayo Ibrokhim Qizi*

Student at master degree

Uzbekistan State World Languages University

Название публикации: «FUNCTIONAL AND PRAGMATIC PECULIARITIES OF ENGLISH APHORISMS»

Annotation: this article is devoted to the study of English aphorism as part of text (discourse), as well as its pragmatic and functional features. The use of complex methods allowed to reveal that from the point of view of pragmatics, an English aphorism combines the realization of textual norms and norms of "live" speech act.

Key words: aphoristic text, context, analysis, discourse, aspect, cognitive.

The relevance of the study is due to the growing scientific interest in the pragmatic and cognitive aspects of the text against the background of close attention to human speech activity directly related to the processes of meaning formation, including aphorisms. "Aphorism is a witty verbal miniature, a statement, sometimes paradoxical and always wise, apt and revealing the unusual side of the ordinary".

Thus, aphorism is considered as a kind of a linguistic sign of the highest complexity possessing the semiotic and communicative status that allows to consider the aphorism both as type of the small-format text, and as type of the statement. The corpus of the study was collected aphorisms in printed publications, as well as some electronic collections of aphorisms on the Internet.

Having analyzed the scientific works on the theory of intertextuality, theory of discourse, theory of hidden meaning, theory of comic, pragma linguistics of the statement, theory of frames, it became clear that the themes of English aphorisms are very diverse (religious, household, etc.). The realization of the category of intertextuality in the English aphorism has a radical influence on meaning formation, due to the fact that the intertext, functioning in the aphorism as a secondary nominate, implicates various features of the prototext, and the actualization of its dialogical connections in a special way involves all kinds of discursive information.

Thus, the specificity of intertextual interaction lies in the fact that in its overwhelming majority (in 286 aphorisms, which is 84% of the corpus) the elements of text interaction represent the original text in the aphorism in a compressed form. Intertextual inclusion is formed as a result of semantic compression of the precedent text on the principle of metonymic transfer from the whole (prototext) to the particular (allusion, quotation or reminiscence).

The analysis of the corpus showed that due to the actualization of dialogical connections of an aphorism with a particular prototext at the level of textual information, asymmetry between syntagmatic and paradigmatic connections in the following semiotic layers of an aphoristic text is manifested:

1. At the stylistic level – in the form of rhetorical contrast, understood as a sharp transition from the high style of narrative to the low one.
2. At the lexical and semantic level – in the form of an ironic rethinking of the precedent phenomenon.
3. At the logical-semantic level – in the form of a logical contradiction between the dictum and the mode.

Violations of the principle of communicative cooperation become a feature of pragmatic information in the aspect of actualization of intertextual connections of the aphorism. The category of intertextuality of the English aphorism is significant both in terms of a comprehensive impact on the nature of the discursive process, and in terms of generalization of the addressee of discursive information into a semantic whole. The study allowed us to conclude that the increment of the meaning of the considered English aphorisms is modeled as a set of disjunctive relations in the structure of discourse.

The study of pragmatic features of English aphorisms in the aspect of meaning formation allowed to draw the following conclusions:

1. Cognitive structure of an English aphorism is defined as a “frame structure”, which is based on a set of non-free, predictable associations. Pragmatic features of the “frame structure” are: reference, stability and hierarchical organization.

2. The restructuring of the “frame-structure” becomes possible when, masquerading as a lower frame on the surface-semantic and surface-syntactic levels, the “viral frame” fills one of the slots of the “frame structure” allowing creative interpretation of the statement.

3. From the point of view of pragmatics, aphorism combines realization of text norms with realization of norms of the “live” speech act. Shifts in the ordering of system relations at the stylistic, lexical, logical, semantic and cognitive levels of discourse flow correlate with violations of one or another postulate of speech cooperation.

4. The exploitation of the maxim on the paradigm axis of the aphoristic text leads to the emergence of the ambiguity of the aphoristic text.

The list used literature:

1. Grays P. Pragmalinguistics of the Message. Dallas: UTC, 2016.
2. Kristeva Yu. Intertexts. Ithaca: Cornell University, 2009.
3. Van Deyk T.A. Discourse Strategies. Ithaca: Cornell University, 2009

ФИО автора: *Davurova Gulhayo Ibrokhim Qizi*

Student at master degree

Uzbekistan State World Languages University

Название публикации: «APHORISM AS AN OBJECT OF LINGUISTIC RESEARCH»

Annotation: This article discusses aphorism as an object of linguistic research. The interest in the aphorism has greatly increased over the past years. This interest can be explained by the fact that aphorisms, sayings and sayings, as it is impossible, better correspond to the atmosphere of our time, which requires a special laconicism and formulation of ideas.

Key words: aphorisms, linguistic, concept, literary genre, express.

Elements of aphoristic thinking make it possible to single out something extremely significant in a large amount of information for the purpose of cognition, to find and determine your personal position. The aphoristic expression generalizes and typifies various manifestations of individual and social existence and firmly exists in communication as its organic part, as a capacious and co-centered model of the figurative display of reality and expression of the attitude of the language to it.

Aphorisms have always attracted the attention of people, but at the present time, in the era of scientific and technological progress, their importance in particular has increased; it is no coincidence that at present in a number of countries aphoristics is actively developing, and in some places, it has reached its peak. Against the background of an almost absolute absence of literary works in the past, a number of substantive theoretical articles on aphorisms have recently been published; there are also works of a linguistic nature. Problems of aphoristics are considered at literary congresses, and numerous researches are devoted to them.

It is not by chance that there are still supporters of the theory that aphorisms belong not to literature, but to science abroad, in particular to philosophy, and there is a debate on this issue. Aphorisms, of course, should be considered a literary genre, but

they are close to science, and this contributes to their popularity in our time, characterized by the flourishing of science.

The importance of aphorisms, their ancient origins and widespread use can not be denied. However, despite the fact that a large number of literary people are devoted to the genre of aphorisms, ideas about it are very vague, do not have clear outlines. There are a number of problems that remain unsolved: the word “aphorism” itself has no generally accepted concept; not established genre boundaries and specific features of aphorisms; there is no generally accepted classification of aphoristic statements, their functions in various types of texts.

An aphorism is a concise, terse, laconic, or memorable expression of a general truth or principle they are often handed down by tradition from generation to generation.

The concept is generally distinct from those of an adage, chiasmus, epigram, maxim (legal or philosophical), principle, proverb, and saying; although some of these concepts may be construed as types of aphorism.

First, it is necessary to understand the etymology of the word aphoristics. Aphoristics - (“from the Greek. Aphorismos - definition. Short dictum” (from Greek aphorismos, denoting ‘delimitation’, ‘distinction’, and ‘definition’) (7. 42). In the Greek language there was a word aphorismos - that is, a short dictum, definition. The main concept on which it relies and operates aphorism, is the concept of aphorism. The distinctive features of an aphorism are usually described by comparing it with phenomena and concepts that are close or contiguous in some way.

In encyclopedias, reference books and other scientific literature, you can find many different definitions of this phenomenon, which differ not only in specific features, but also in basic characteristics. Let us consider the most indicative definitions for comparison.

Aphorism:

- 1) A short expressive dictum containing a generalizing conclusion; catch phrase;
- 2) Generalized, complete and profound thought of a certain author. Expressed in a laconic, polished form, distinguished by a mark of expressiveness and a clear surprise

of judgment. Like the proverb, the aphorism does not prove, does not argue, but affects the consciousness with the original formulation of thought;

3) A judgment of a general nature, expressed in a laconic artistic form and), as a rule, belonging to a certain author;

4) A short saying, a complete thought, expressed in a concise, precise form. These are Russian folk proverbs.

Comparing the following definitions from sources in English, with the definitions of the word 'aphorism' in Russian, the following differences can be distinguished: firstly, in English dictionaries, an aphorism is simply a briefly expressed and easily remembered principle or truth, while in Russian language sources a characteristic for aphorisms, originality, well-aimed levelness and obvious unexpectedness of judgments. Secondly, foreign sources do not mention at all that proverbs and sayings belong to the aphorism; in some Russian dictionaries, aphorisms are identified with proverbs. It should also be noted that an aphorism can be a summary of a scientific principle, according to the information in the Oxford Dictionary, but this is not mentioned in Russian -language sources.

The list used literature:

1. Antipova A.P. To the question definition of aphorisms / Antipova A.P. // Linguistics. Collection of articles , issue 2.-Smolensk,2001,/,- p.135.
2. Ivanov E.E. Aphorism as an object of linguistics the Main properties// Vestnik of Russia University. Theory of languages. Semiotics. Semantics. 2020. T. p.659-706.
3. examples.yourdictionary.com

ФИО автора: *Davurboyeva Dilfuza Davron qizi*

Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika instituti Magistratura bo'limi,
Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi tarix mutaxassisligi

2-kurs magistranti

Название публикации: «QOVUNCHI MADANIYATI VA UNING O'ZBEK XALQI SHAKLLANISHIDAGI O'RNI»

Annotasiya: Maqolada “Qovunchi madaniyati”ning shakllanishi hamda uning o'zbek xalqining shakllanishidagi tutgan o'rni, Toshkent vohasi Qovunchi madaniyati shakllanishining asosiy markazi bo'lganligi hamda qovunchiliklarning mashg'ulotlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Tayanch so'zlar: “Qovunchi madaniyati, Qovunchi II, Qovunchi II, Qovunchi III, Jetiasar madaniyati, Burg'uluk madaniyati, Qovunchitepa.

O'rta Osiyo xalqlarining etnik shakllanishida bu hududga ko'chib kelgan turli elat va qabilalar ham ma'lum ma'noda ishtirok etganlar. Yuechjilar, xioniylar, kidariylar, eftaliylar shular jumlasidandir. O'rta Osiyo ikki daryo oralig'i tipi Sirdaryoning o'rta havzasida aniq antropologik tip bo'lib shakllangan davrda bu hududlarda “Qovunchi madaniyati” shakllanadi. So'nggi arxeologik tadqiqotlar natijalariga ko'ra milodiy II-III asrlardan boshlab Farg'ona vodiysi, Samarqand hududlari, IV-V asrda esa Buxoro vohasi, Qashqadaryo va Surxon vohalarida Qovunchi madaniyatining ta'siri seziladi.

Qovunchi madaniyati - mil. av II-asr — milodiy VI-asrga oid arxeologik madaniyat. o'rganilgan joy dastlab qovunchitepa xarobasi bo'lgani uchun nomi shundan olingan. Qovunchi madaniyati Toshkent vohasi, Sirdaryoning o'rta oqimi va Farg'onaning shimoliy-g'arbiy qismida tarqalgan. arxeolog G.V.Grigoryev 1934—37 yillarda Qovunchi madaniyati majmualarida qazish ishlari olib borgan. Shoshtepani o'rganish natijasida 1-marta madaniy qatlamlarning aniq stratigrafiyasi belgilandi. Bu esa Qovunchi madaniyatining aniq davrini (Qovunchi I miloddan avvalgi II—I-asrlar:

Qovunchi II 2 bosqichga bo'linib, uning 1-bosqichi milodiy I-IV-asrlarlar, 2-bosqichi V-VI-asrlar) belgilashga asos bo'lgan.

Qovunchi madaniyati Toshkent vohasidagi qadimgi dehqonchilik bilan shug'ullangan tub aholi madaniyati asosida "xalqlarning buyuk ko'chishi" davrida Toshkent vohasiga kirib kelgan sarmatlar, xunnlar va boshqa xalqlarning etnik madaniyati ta'sirida rivojlangan. Toshkent vohasi Qovunchi madaniyati shakllanishining asosiy markazi bo'lgan. Majmualarda me'morlik maktabining mahalliy an'analariga asoslangan, yuksak mudofaa inshootlariga ega bo'lgan shaharsozlik, sopol idishlar va haykalchalar shaklining o'ziga xos xususiyatlari tarkib topgan.

Qovunchiliklar dehqonchilik va yaylov chorvachiligi bilan shug'ullanishgan. Ular dehqonchilik ma'budalari, olov va ajdodlarga sig'inishgan. Milodning dastlabki asrlarida Qovunchi madaniyati janubga tomon tarqalib, Sug'd, Qashqadaryo hududidagi mahalliy madaniy majmualarga ta'sir eta boshlagan. VI-asrga kelib, O'rta Osiyoning markazidagi vohalar bilan iqtisodiy va savdo aloqalarining kuchayishi hamda umumsug'd madaniyati ta'sirida Toshkent vohasida Qovunchi madaniyati o'ziga xos alomatlarini yo'qotgan, sekin-asta butun Movarounnahrda xos yagona madaniyat vujudga kela boshlagan.[A. Muhammadjonov]

Milod boshlarida qang'uy qabilalari Qovunchi madaniyati soxiblari zomorf tutqichli sopol idishlardan ko'p foydalanishgan. Qovunchitepada olib borilgan arxeologik qazishmalar Qang' davlati aholisining turmush tarzini o'rganishda muhim o'rin tutadi. Qovunchi manzilgochi qatlamlaridan me'morchilik qoldiqlari, suyak va metallardan yasalgan buyumlar va ish qurollari (o'roq, pichoq, motiga), kamon o'qlarining uchlari, matolarning bir necha xil namunalari, shuningdek, turli hajmdagi sopol idishlar (ko'za, xum, xurmacha, kosa, tog'ora, qo'ra va boshqalar) topilgan[Литвинский Б.А].

Ustrushona yodgorliklarida o'rganilgan kulolchilik buyumlarining asosiy qismini o'troq aholi va ko'chmanchilar dashtlarida uchraydigan, qo'lda yasalgan sopol idishlar tashkil etadi. Sopol idishlar kulolchilik charxida, toza mayin tuproq loyidan yasalgan va sirtiga sarg'ish-qizil angob berilgan. Qolganlari tarkibida ko'plab

aralashmalar mavjud bo'lib, bo'z tuproq loyidan qo'lda yasalgan. Deyarli barcha sopol idishlar sirti jigarrang, oq, oq sarg'ish, sariq va qizil rangdagi suyuq angob bilan bo'yalgan [Toshboyev F.E.].

Uning tag va ust qismlari proporsionalligi, zoomorf tutqichli ekanligi kabilarga asoslanib, ko'chmanchilarning o'z ustalari tomonidan yasalganligini ta'kidlash mumkin. Ehtimol, ushbu ko'za endi o'troqlasha boshlagan ko'chmanchilarning o'z ustalari yoki ularning buyurtmasi asosida, o'troq aholi hunarmandlari tomonidan yasalgan. Ushbu sopol idishlar Qovunchi madaniyati dastlabki bosqichlariga oid bo'lib, bu kulolchilik idishlariga akademik A.A. Asqarov shunday ta'rif berganlar, "...yupqa devorli, hajmi kichikroq, asosan kulolsozlikning sekin aylanuvchi charxda ishlangan. Bu davr keramikasida – xum va xumchalar hamda xurmachalar sirtida to'q jigarrang oqizma rang taramlarini paydo bo'lishi bilan xarakterlanadi. Xumcha va xurmachalarning aksariyati qo'shquloqli, krujkalar dastasi hayvon figuralari ko'rinishida ishlangan. Ko'za va xurmachalar orasida qator nov shaklli chizgilar bilan bezatilgan Jetiasar madaniyatiga xos idishlar, xayvon dastali, jo'mrakli ko'zalar uchraydi" [S. Axmedov].

L.M. Levina xunn qabilalar ittifoqining parchalanishi munosabati bilan Sirdaryoning o'rta va quyi xavzalarida milodiy eraning boshlaridan etnik jixatdan birlariga yaqin uchta yirik tarixiy-madaniy xo'jalik markazlari va ularga xos arxeologik madaniyatlar shakllanganligini e'tirof etadi. Bo'lar Jetiasar, O'tror-Qoratov va Qovunchi madaniyatlari bo'lib, ayniqsa ularning so'nggi ikkitasi xar jixatdan birlariga juda yaqindir. Qovunchi madaniyatining birinchi bosqichida o'rta Sirdaryo xavzasi qabilalarining (Qovunchi va O'tror-Qoratov) quyi Sirdaryo (Jetiasar) qabilalariga madaniy-xo'jalik ta'siri ko'zga tashlanadi. Qovunchi madaniyatining Qovunchi II bosqichida uning aksi yuz beradi, ya'ni Toshkent voxasida Jetiasar elementlarining faollashganligini kuzatish mumkin. Qovunchi madaniyatining uchinchi bosqichida (Qovunchi III) bu arxeologik madaniyatlarning birinchidan, o'z xududlari doirasida etnomadaniy lokalizatsiyasi kuzatilsa, ikkinchidan, O'tror va Toshkent voxasi madaniyatlari orasida etnomadaniy genetik birlik kuchli ekanligi ko'zga tashlanadi. Darxaqiqat, ilk o'rta asrlardan e'tiboran, O'tror Choch malikligi

tarkibida, uning shimoliy chegara hududi hisoblangan. Sirdaryo o'rta xavzasining shimoliy hududlari Turkistondan to Yangikentgacha Qovunchi va Jetiasar madaniyatlarining kontakt zonasi rolini o'ynagan. Bu xaqda Maslaxatgepa, Shuryuktepa, Suyaktepa, Turkiston Okgepasi, Sodikat va O'rdakettepa materiallari guvohlik beradi. Ta'kidlash joizki, qadimgi Toshkent voxasida turkiy etnik qatlam aynan Qovunchi madaniyatidan boshlab jonlana boshlaydi, uning aks sadosi sifatida turkiy etnosning sezilarli izlari Qovunchi madaniyati yodgorliklarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Buning boisi, birinchidan, axolisi ikki xil til soxiblari bo'lgan Qang davlatining markazi, yadrosi Sirdaryoning o'rta xavzasi bo'lsa, ikkinchidan, bu mintaka qadimdan sug'diy va turkiy tilli qabilalarning muntazam aloqa xududi bo'lib kelgan; uchinchidan, yunon mualliflari e'tirof etganlaridek, Sirdaryoning quyi xavzalari ikki til soxiblarinng chegara rayoni edi. Bularning barchasi Kangkiya davlati tarkib topgach, o'z mevasini bera boshladi, ya'ni turkiy etnosning tobora ortib borishiga olib keldi. Yangi etnik guruxlarning maxalliy axoli bilan aralashib ketishi natijasida Sirdaryoning o'rta va quyi xavzasi xududlarida turkiy tilning jonli xalq tiliga aylanib borishi kuzatiladi. Elshunos K.Shoniyozov ta'biri bilan aytganda, Kangkiya davlati doirasida sug'diy va turkiy tilli etnik birliklar asosida yangi etnos-qang'ar elati tarkib topadi [A.Asqarov].

M.I. Filanovichning ta'kidlashicha, Shoshtepani Burg'uluk madaniyati soxiblari tashlab ketgach, uning xarobalarida chorvadorlarga xos o'zga etnik guruhlarning qabrlari paydo bo'ladi. Qabr komplekslari sarmatlarning Proxorov madaniyatiga tegishli bo'lib, bu madaniyatning tarixiy ildizlari Quyi Sirdaryoning Chirikrabort, Jetiasar va sarmat qabilalari madaniyatiga borib taqaladi. Mil. avv. III asrdan boshlab ularning bir qismi Sirdaryoning quyi xavzalaridan uning yuqori oqimi tomon, Aris va Toshkent voxasi ichki xududlarigacha kirib keladilar. Shoshtepa qabrlarining stratigrafiyasiga ko'ra, Shoshtepa xarobalari Burguluk bosqichidan so'ng, kamida 50-60 yil o'zga etnik guruxlarning qabristoni bo'lgan. O'zga etnik guruxlar Chochning maxalliy axolisi bilan iqtisodiy va etnomadaniy aloqada Qovunchi madaniyatini shakllanishida faol ishtirok etganlar. M.I.Filanovichning ta'kidlashicha, Shoshtepa markazida xoch shaklidagi monumental binoning qad kutarishi aynan Quyi Sirdaryo

xavzalaridan kirib kelgan sarmat va jetiasar qabilalari me'morchiligi bilan bog'liq bo'lib, bu Qovunchi madaniyatini boshlanishidan dalolat berar edi [A.Asqarov].

O'zga etnik guruxdarning ko'chmanchi daxlarga aloqador parf qabilalari mil. avv. III asrda O'rta Osiyoning janubiy viloyatlarigacha kirib borib, mintakaning janubi-g'arbida Arshak boshliq Parfiya davlatini tashkil etadilar. Bu yuechjilargacha, O'rta Osiyo etnik xaritasida, yozma manbalarda aks etgan migrasion jarayonlar bo'lib, Yunon-Baqtriya davlatining inqirozi mana shu ilk etnik to'liqlar bilan bog'liq edi, deyishga asos beradi. Miloddan avvalgi III—II asrlarda Sirdaryoning quyi-Janadaryo va Kuvondaryo tarmoqlarida suv zaxiralarining keskin kamayishi tufayli Jetiasar madaniyati axolisining katta qismi Sirdaryo bo'ylab, uning o'rta xavzalari tomon—Aris, Keles, Chirchiq va Oxangaron daryolari xavzalariga kirib keladilar. Sirdaryo o'rta havzalarida shakllangan tabiiy landshaftlarni o'zlashtirishiga qarab, ularni uch zonaga, ya'ni tog'lik zonalar, tog'oldi zonalar va tekisliklarga bo'lish mumkin. Mintaqaning tog'lik va tog'oldi zonolari asosan chorvachilik xo'jaliklari uchun qulay imkoniyatlarga ega bo'lsa, uning suv ta'minotiga boy tekislik zonolari sug'orma dehqonchilik xo'jaligiga asoslangan o'troq axoli madaniyat markazlariga aylangan. Shu bois, bu joylarda mudofaa inshootli shaxarmonand qishloqlar va qadimgi shaxarlar qad kutargan. Ana shunday sug'orma dehqonchilik markazlari Toshkent va O'tror voxalari bo'lib, antik davrida bu maskanlar yagona madaniy-xo'jalik va bir butun etnik makonni tashkil etgan.

Endi an'anaviy, sirti tiniq qizil angobli, yupka va nafis sopollar o'rnini, nisbatan qalin devorli dag'al va qupol, sirti oqizma rang taramlari bilan qoplangan sopol idishlar egallaydi. Kulolchilik maxsuloti kompleksida dastasi turli xil xayvon tumshuqli qadaxdar paydo bo'ladi. Sopol qozonlarning tag kursisini xayvon figuralari bilan rasmiylashtirish an'anaga aylanadi. Qovunchi madaniyatining muxim xarakterli xususiyatlaridan biri, urug' jamoalar kultining kulolchilik maxsulotlarini tayyorlashda ramziy qo'llanishidir. Bu xolat oshxona ro'zg'or buyumlari tarkibida sopol qozon tagkursilarini yasashda keng qo'llanilgan. Qozon tagkursisi odam oyoqlari va shoxdor qo'chqor boshli shaklida yasalib, mazkur urug'ning kelib chiqishi (totemi) shoxdor qo'chqor kulti bilan bog'liq ekanligiga ramziy ishoradir. Qovunchi madaniyati

kulolchiligida turli xil xayvonlarning, birinchi navbatda, mayda shoxli xayvon suratlarini krujkalar, bug'zi tor kuza va xurmachalarning dastalarida aks etishida xam ramziy ma'no yotadi, ya'ni krujka va xurmachalar mazkur madaniyat axolisi tarkibida turkiy etnik qatlamning jamiyatda nufuzli mavqeiga ega ekanligiga ishora qiladi. Chunki, kulolchilikda, chilangarlikda, ayniqsa xarbiy qurol-aslahalarni yasashda, ularga chizilgan xayvon suratlarini keng qo'llanishi qadim-qadim zamonlardan prototurkiy etnik jamoalar san'atida xayvoniy uslubda san'at asarlari yaratish, ayniqsa ilk temir davrida o'zining yuksak cho'qqisiga ko'tarilgan. Xayvon kultini ishlab chiqarishning kulolchilik va metallurgiya xunarmandchiligida keng ko'lamda qo'llash an'anasi Qovunchi madaniyatining ilk bosqichlariga (Qovunchi I, Qovunchi II) xos bo'lib, keyingi bosqichlarda qo'chqor kulti kulolchilikda deyarli uchramaydi. Chunki, antik davrning so'nggi bosqichlari va ilk o'rta asrlarga kelganda, Qovunchi madaniyati axolisining tarkibidagi uning ilk bosqichlariga xos xo'jalik xarakteri tubdan o'zgarib, ikki til va ikki xil xo'jalik soxiblarining o'zaro qorishuvi asosida tarkib topgan qang'ar elati vujudga keladi. Unga xos yagona xududiy, iqtisodiy xujalik, etnomadaniy, xatto antropologik tip shakllanadi. Aslida, Qovunchi madaniyatiga xos belgilar Burg'uluk madaniyatining so'nggi bosqichi arxeologik komplekslarida namoyon bo'la boshlaydi. Masalan, Qovunchitepa, Quloqchintepa, Shoshtepadagi Burguluk komplekslari keramikasi standartlashadi, ularni variantlarga ajratish imkoniyati tug'iladi, sopol idishlarga gul solish keskin qisqaradi, yassi tubli miskalar, tovalar paydo bo'ladi, yarimsferik kosalar trubasimon shaklni oladi, idishlar sirtiga berilgan angob och qizillashib, ular yuzasida oqizma rang taramlari paydo bo'ladi. Bularning barchasi Qovunchi madaniyatiga xos jixatlar bo'lib, ular Burg'uluk madaniyatining yakunlovchi bosqichi bag'rida nish ura boshlagan edi [A.Asqarov].

Bugungi kunda Toshkent voxasida Qovunchi madaniyatiga tegishli 100 dan ortiq yodgorliklar o'rganilgan. Ular Yu.F. Buryakovning "Toshkent voxasida shaxar madaniyatining rivojlanish bosqichlari va genezisi" nomli monografiyasida o'zining arxeologik tavsifini, tizimli analizini, xronologik ketma-ketlikda davriy klassifikasiyasi va chuqur ilmiy taxlilini topgan. Qovunchi madaniyatini ochgan G.V.Grigorevdan keyingi tadqiqotlarda yangi obyektlar asosida uning xronologik

davriy sanasiga aniqliklar kiritildi va moddiy madaniyat materiallari chuqurroq taxlil etildi. Nixoyat, Qovunchi madaniyati tarkibida Qovunchi III bosqichi real tarixiy haqiqat ekanligi tugʻrisida izlanishlar olib borildi. Ammo, uning etnik asoslari, genezisi va tarkib topgan markaziy yadrosi haqidagi masalalarda ilmiy baxslar davom etmoqda. Arxeologik komplekslar taxliliga koʻra, Qovunchi madaniyatining migrasiya yoʻnalishi Sirdaryoning oʻrta xavzalaridan shimol va shimoli-sharqqa tomon qaratilgan boʻlib, uning oqibati ularoq, Jetiasar madaniyatida oʻrta Sirdaryo madaniyatlarining elementlari kuzatiladi. Qovunchi II davrida esa uni aksi yuz beradi, yaʼni Jetiasar madaniyatining taʼsiri yaqqol koʻzga tashlanadi. Qovunchi madaniyatining uchinchi bosqichida, uning taʼsir doirasi dastlabki etnomadaniy maydon doirasidan chiqib, maxalliy madaniyatlar lokalizatsiyasi yuz beradi, yaʼni Toshkent voxasida Jun madaniyati, Aris vodiysida Oʻtror-Qoratov, shimoli-gʻarbiy Buxoro voxasida Qizil-qir madaniyatlari shakllanadi. Ammo, ular etnik jihatidan Qovunchi madaniyati bilan aloqador boʻlib, Qovunchi etnomadaniy jamiyat asosini tashkil etadi. Qovunchi I davri sopollari yupqa devorli, xajmi kichikroq, asosan kulolsozlikning sekin aylanuvchi charxda ishlangan. Bu davr keramikasi-xum va xumchalar xamda xurmachalar sirtida toʻq jigarrang oqizma rang taramlarini paydo boʻlishi bilan xarakterlanadi. Xumcha va xurmachalarning aksariyati qushquloqdi, krujkalar dastasi xayvon figuralari kurinishida ishlangan. Koʻza va xurmachalar orasida qator nov shaklli chizgilar bilan bezatilgan Jetiasar madaniyatiga xos idishlar, xayvon dastali, jumrakli koʻzalar uchraydi. Qovunchi I keramika kompleksi uchun qoʻchqor boshli tagkursilar, sopol qopqoqlar, tova va flyagalar xam xarakterlidir. Bularning barchasi Qovunchi I bosqichi yil sanasini mil. avv. II milodiy II asr boshlari bilan belgilashni taqozo etadi. Qovunchi II keramika kompleksida Jetiasar II keramikasi uchun xarakterli idishlar keng tarqalgan. Ular jumrakli, gardishli xumcha va xurmachalardan iborat boʻlib, ularning quloqlari xayvon figuralari yoki burama arqon koʻrinishida yasalgan. Idishlar orasida ogʻzi keng, bugʻzi qator nov shaklli taramchalar bilan bezatilgan xurmachalar koʻp boʻlib, ular aynan jetiasarliklar taʼsiri Qovunchi madaniyatiga kuchli boʻlganidan guvohlik beradi. Qovunchi II, Qovunchi I davriga nisbatan sopol qopqoqlar koʻpayadi, biroq, ular soddaroq ishlangan. Qovunchi madaniyatiga Jetiasar taʼsirli idishlar figurali va aram-

taram novli jumraklarni paydo bo'lishi bilan xarakterlanadi. Bunday idishlar milodiy IV-V asrlarga tegishli. Shunday idishlar Farg'onaning Toshkent voxasi bilan chegaradosh xududlarida uchraydi. Qovunchi madaniyatiga xos vergulsimon naqshlar, Qadimgi Farg'onaning Fayrattepa keramikasida xam uchraydi. Uning qora va to'q jigarrang angobli ilgaksimon dastalarini B.A. Litvinskiy milodiy II-III asrlar uchun xarakterli ekanligini ta'kidlaydi. Bularni barchasi Qovunchi II davrini milodiy II-IV asrlar bilan belgilashni taqozo etadi. Qovunchi madaniyatining yakunlovchi bosqichi - Qovunchi III davrida qizilga bo'yalgan, qisman qoraytirilgan kulrang pardozli sopol idishlar, jumladan, yumaloq tubli, ilgak quloqli xurmachalar, disk oyoqli, chekma naqshli chiroqdonlar sopol qopqoqdar terrakota xaykalchalar paydo bo'ladi. Qushquloqli, taram-taram novcha naqshli Jetiasar xumchalarini yasash davom etadi, qo'chqor boshli tagkursilar o'rnini xo'kiz boshli tagkursilar egallaydi. Mozor qurilishi amaliyotida yer yuzasida qad kutargan sag'analar paydo bo'ladi. Aynan shu davrda Toshkent voxasida murdalarni ostadonlarga solib kumish odati boshlanadi. Yuqorida keltarilgan fikr muloxazalardan kelib chiqib, ta'kidlash joizki, Qovunchi-I keramikasini shakllanishida bir tomondan, Proxorov madaniyati sarmatlarining ta'siri bo'lsa, ikkinchi tomondan, Sirdaryo quyi xavzalarining Jetiasar madaniyati ta'siri katta bo'lgan. Bu tarixiy xaqiqat O'tror-Qoratov madaniyatining Oktepa-21 va Shoshtepa-42 komplekslarida yaxshi kuzatiladi. Shu bois, Qovunchi-I davrining quyi chegarasini mil. avv. II asr, yuqori chegarasini esa milodiy II asr boshlari bilan belgilash maqsadga muvofiqdir. Qovunchi-II davrida qorni keng, quloqdi sopol qozonlar, Jetiasar madaniyatining milodiy III—IV asrlarga xarakterli keramika kompleksi keng yoyiladi. Shularni xisobga olib, Qovunchi-II bosqichini milodiy II—IV asrlar bilan belgilash mumkin. Qovunchi madaniyati yodgorliklarining Qovunchi-III gorizonta uning yakunlovchi bosqichi bo'lib, uning davriy sanasini milodiy IV—VI asrning birinchi yarmi bilan belgilash mumkin. Qovunchi-II va Qovunchi-III yodgorliklari Qovunchi-I davriga nisbatan juda keng tarqalgan. Ilk o'rta asrlarga kelganda Sirdaryoning o'rta xavzalaridagi axoli maskanlari turkiy tilning mavqei yuqori bo'lgan. [A.Asqarov].

Sirdaryoning quyi va o'rta xavzalarida yuz berdi. Ularning natijasiularos, Sirdaryoning quyi xavzalarida Jetiasar, o'rta xavzalarida esa Qovunchi madaniyatlari

tarkib topdi. Qovunchi madaniyatining ta'sir doirasi kengayib, dastlab Aris vodiysida O'tror-Qoratov madaniyati shakllanadi. Turkiy qavmlarning moddiy madaniyati (Jetiasar, Qovunchi va Qizilqir madaniyatlari) o'troq sug'diy va xorazmiylar madaniyatidan keskin farq qilib, mintaqada turk etnosining keng tarqalayotganidan guvohlik beradi. Demak, o'zbek xalqi etnik komponentining asosiy o'zagi xisoblangan turk etnosi uning ikkinchi etnik qatlami – sug'd, boxtar, xorazmiylar singari, bu zaminda qadimiydir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muhammadjonov A. Qovunchi madaniyati.
<https://uz.info-about.net/627212/1/qovunchi-madaniyati.html>
2. Toshboyev F.E. Ustrushona chorvadorlarining antic davrdagi madaniyati. Toshkent, 2014. B. 89.
3. S. Axmedov. Qadimgi Ustrushona tarixi va madaniyati. tarix o'qitish metodikasi ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavr darajasini olish uchun bajarilgan bitiruv malakaviy ishi. Jizzax. 2020. 65 bet. 3, 31, 37, 38 betlar.
4. A. Asqarov. O'zbek xalqining etnogezi va etnik tarixi. T.: "Universitet".2007.
5. A. Asqarov. O'zbek xalqining kelib chiqish tarixi. T.: "O'zbekiston".2015.

ФИО автора: *Barotaliyeva Muyassar Murodaliyevna*

The first-year student of Termez State University, a faculty of foreign philology

Название публикации: «DEVELOPING SPEAKING SKILL AMONG YOUNG PEOPLE»

Annotation: This article discusses the development of speaking skills among young people and what methods to use for this. How to learn it easily and quickly exactly young people. Furthermore, it suggests about the secrets of natural speech and what aspects we need to pay attention for speaking without any mistakes.

Keywords: grammar, communication, fluency, pronunciation, body language, interview, activities, free speaking, vocabulary, dialogues.

In today's fast-paced world, much attention is paid to the study of foreign languages. The number of language courses is also increasing, knowing foreign languages gives us many opportunities and opens a wide way for our future as well. For this reason, in order to speak in a foreign language, that is, to speak exactly naturally and fluently, we will consider one by one what we need:

***FLUENCY.** Fluency is about how comfortable and confident you are speaking in English. If you can speak for an extended period of time, that is an indicator of strong fluency. It is also about showing a clear connection between each point that you are trying to make. This skill means that the listener can follow what you are saying and does not get lost.

***VOCABULARY.** Of course, if you don't have the words to say, what you want to say, then you can not say it. Although you have a great idea. Being a good speaker demands constantly growing of your vocabulary. If you know the more interesting words, they can do stronger your speaking skill. The best way to grow your vocabulary is to read in English and make a note of any new words that you encounter in a vocabulary notebook.

***GRAMMAR.** Grammar does matter and the fewer mistakes you make, the better

Your speaking skill will be. However, do not worry about making mistakes either. A good speaker does not have to use perfect grammar. Certainly, it is a good idea to make sure that you have mastered the major tenses. But again one thing, grammatical mistakes can sometimes change the meaning of a sentence so we need to pay attention to this aspect as well. Being a semantic mistake is one of the most gross mistakes.

***PRONUNCIATION.** Pronunciation is a complex area, with a lot of sub skills that can be practiced. The basic rule of thumb is that an average speaker can speak and be understood. A skilled speaker can use the sub skills of pronunciation to emphasis and make the communicative effect of their speech more impactful. The sub skills of pronunciation include: word and sentence stress, intonation, rhythm and the use of individual sound of a language. A good way to practice your pronunciation is to copy! Simply listen to how someone with good pronunciation speaks and try to imitate them as closely as possible.

It is a common desire to speak a second language well. To do this we need to know what skills are required to become a good speaker. The above were four important skills for helping you that develop your speaking.

Speaking skills, especially effective public speaking skills are as important as listening skills and they form an integral part of interpersonal communication. It also plays a role in increasing social and emotional learning. You may not be a professional speaker but having these skills will always come handy in various situations. Being in a class presentation, a toast at your friend's wedding, an important presentation or even an interview, public speaking skills always help you get through these situations with ease. Overall these skills boost your confidence, win people's hearts and communicate effectively.

One does not simply become a better speaker in a day. It takes a lot of experience, patience and hardwork to master the art of public speaking. However, you can kick-start your practice to become an effective speaker by taking help from the following tips.

***CONFIDENCE.** When put in front of a crowd it is natural to be nervous. Confidence is the key when speaking in public. Before you step on the stage, remind yourself that you are prepared and you can do this. Calm yourself down if you see yourself

sweating or shivering. You can try some breathing exercise to boost your confidence.

***AUTHENTICITY.** Be authentic to who you are practice your speech but don't mug it up. Out of nervousness you might fumble with a memorized speech, the audience quickly grasp that you have mugged it up. It also makes you sound more mechanical. However, when you speak with your heart, it becomes more engaging and the audience can gauge that you are passionate about what you speak. However you can prepare with some pointers beforehand to make sure you don't forget important points.

***VOICE MODULATIONS.** If you don't want to sound boring pay attention to the way you speak when you talk in a monotonous tone it may sound robotic and mechanical. You want your audience to be engaged, so try different techniques of voice modulation. Voice modulations mean creating vocal differences as you speak, some techniques you can use are:

- *changing the pace/speed with which you speak it should neither be too fast nor too slow.

- *take pauses before conveying an important point and after it.

- *change the pitch of your voice as and when required.

- *change the volume of your voice occasionally to create emphasis.

***CONNECT WITH YOUR AUDIENCE.** When you interact with the audience you feel they are wish you and it makes you feel less isolated. You can also ensure that the audience pays attention to you by interacting with them. One way to interact with the audience is to ask questions.

Asking such questions keeps she audience engaged and in turn gives you confidence as you speak.

***WORK ON YOUR BODY LANGUAGE.** You might not realize but the audience can gauge if you are confident or not, just by noticing your body language. So the first thing you can do is to work on your body language to show that you are ready and confident. The basic signs of confidence include:

- *Standing upright

- *Arms relaxed on the sides

*Maintaining eye contact with the audience

Try avoiding leaning on one leg or doing unusual gestures and you are good to go!

*WATCH RECORDINGS OF YOUR SPEECH. As we know, practice makes a man perfect. You may not mug up your speech but try practicing the speech alone in an informal setting and record it. Listen to your recorded speech and try to look at it from the audience's perspective. It will answer a lot of questions which you have. You will realize yourself where you need to work and it is a great way to give you more insights about voice modulation.

Speaking is a fundamental language skill. It is the primary way in which we communicate information. When we ask how well we can function in a second language, we ask the question "how well do you speak...?" So it is the ability to speak well which best represents our proficiency in another language.

As teachers, however we must be mindful that speaking involves more than simply using words to articulate what we are thinking and there is more at play than simply asking students to say the words that they know.

We can also develop speaking skills through a variety of activities. And here some of them:

*Brainstorming. On a given topic, students can produce ideas in a limited time. Depending on the context, either individual or group brainstorming is effective and learners generate ideas quickly and freely. The good characteristic of brainstorming is that the students are not criticized for their ideas so students will be open to sharing new ideas.

*Picture describing. Another way to make use of pictures in a speaking activity is to give students just one picture and having them describe what it is in the picture. For this activity students can form groups and each group is given a different picture. Students discuss the picture with their groups, then a spoke person for each group describes the picture to the whole class. This activity fosters the creativity and imagination of the learners as well as their public speaking skills.

*Find the difference. For this activity students can work in pairs and each couple is given two different pictures, for example, picture of boys playing football and another picture of girls playing tennis. Students in pairs discuss the similarities and differences in the pictures.

*Interviews. Students can conduct interviews on selected topics with various people. It is a good idea that the teacher provides a rubric to students so that they know what type of question they can ask, but students should prepare their own interview questions. Conducting interviews with people gives students a chance to practice their speaking ability not only in class but also outside and helps them becoming socialized. After interviews, each student can present his or her study to the class. Moreover, students can interview each other and “introduce” his or her partner to the class.

*Story completion. This is a very enjoyable, whole-class, free-speaking activity for students who sit in a circle. For this activity, a teacher starts to tell a story, but after a few sentences he or she stops narrating. Then, each student starts to narrate from the point where the previous one stopped. Each student is supposed to add from four to ten sentences. Students can add new characters, events, descriptions and so on.

Developing the range of competencies that make “a good speaker” takes focus on the ways that we speak to different people and the ways we construct what we are saying. This is independent from the grammar and vocabulary we use in real life, so should be kept separate from pure language input in the language classroom.

REFERENCES:

1. <https://www.telflhongkong.com>
2. <https://www.twinkl.com>
3. Elaine Tarone and George Yule., “Focus on Language Learner.”; Oxford univ., 1991
4. <https://www.english.binus.ac.id.com>

ФИО автора: Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti Gumanitar fanlar fakulteti Milliy g'oya ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi 2-bosqich talabasi

Uroqboyeva Dildora Alisher qizi

ФИО научного руководителя: *Adambayev U.*

Название публикации: «INSON HUQUQLARI BARCHA INSONLARNING UMUMBASHARIY VA AJRALMAS HUQUQIDIR»

ANOTATSIYA

Ushbu maqolada insonning asosiy huquqlari ,shaxsning qadr qimmati va bugungi kunda mamlakatimizda qabul qilingan inson huquq va erkinliklari bilan bog'liq huquqiy normalar, qonunlar ,kodekslar haqida mulohaza qilamiz.

Kalitso'zlar: Inson, erkinlik, konstitutsiya, huquq, qadrqimmat, ombudsman, deklaratsiya, demokratiya, prinsip.

„Inson huquqlari” bu yaqindagina paydo bo'lgan tushuncha emas albatta u bir necha ming yillik tarixga ega.Ko'p asrlik tariximizga nazar tashlasak qadimda insonlarning sha'ni, erki va qadr-qimmati bugungi kundagidek oliy qadriyat darajasida bo'lmaganligiga guvoh bo'lamiz hatto ular qadimdagi bosqinchiliklar tufayli toptalganligini ham ko'rishimiz mumkin.Insonlarga zulm o'tkazilishi ,asirlarning o'g'ir qiynoqlarga solinishi,ayollarning sha'ni,or nomusi toptalishi achinarli holat albatta ammo bu o'sha davrda odatiy holat hisoblangan huquqlari. Ammo tariximizda insonlarga nisbatan adolat bilan ish yuritgan ajdodlarimiz ham talaygina.Sohibqiron bobomiz Amir Temur davrida davlat va huquq borasida qo'llanilgan adolatli tamoyillar bugungi kunda mustaqilligimizga ham xizmat qilib,shaxsning yuksak siyosiy,axloqiy va huquqiy madaniyatini shakllantirishda ko'maklashmoqda,bu tamoyillar Amir Temurning „Temur Tuzuklari,, asarida qat'iy belgilab qo'yilgan.

Tarixiy manbalarda qayd etilishicha Qadimgi sharqda 3 mingyillikning boshlarida Lagash davlat-shaharining xudojo'y hukumdori Urukagina hukmronligini qo'lga

olishi bilan fuqarolar erkinligini tiklaganligini, ochko'z,xalqni talagan amaldorlarni jazolab,adolat o'rnatganx[1],bu ham o'rnak olsa arziydigan voqea albatta.

Inson- bu dunyoning azizu mukarram xilqati,mavjudotlar ichida sarvaridir,aqillilik,manaviyat insonga hos eng muhim hususiyatlar bo'lib ular insonning tarixiy mohiyatidan kelib chiqadi.

Mustaqillikka erishganimizdan so'ng davlatimizning eng ulug' maqsadi bo'lgan xalqimizga farovon hayot yaratish,insonning huquq va erkinligini oliy qadriyat darajasiga ko'tarish bo'yicha qator islohotlar bosqichma bosqich amalga oshirilib kelinmoqda. Bu jihatlarni konstitutsiyamizda ham yaqqol ko'rishimiz mumkin.Bosh qomusimizning 2-bob 7-moddasida „Xalq davlat xokimiyatining birdan bir manbaidir.

O'zbekiston Respublikasida davlat xokimiyati xalq manfa'atlarini ko'zlab va O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi xamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidangina amalga oshiriladi...’’

2-bob 13-moddasida „O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi ,ularga ko'ra insonning hayoti,erkinligi,sha'ni,qadr-qimmat va boshqa daxlsiz huquqlari oily qadriyat xisoblanadi.

Demokratik huquq va erkinliklar konstitutsiya va qonunlar bilan ximoya qilinadi,,

2-bob 14-moddasida „Davlat o'z faoliyatini inson va jamiyat farovonligini ko'zlab ,ijtimoiy adolat va qonuniylik prinsiplari asosida amalga oshiradi „,deyilgan[2].Asosiy qomusimizning 30 dan ortiq moddalari bevosita inson huquqlari va erkinliklariga bag'ishlangandir,bu bejizga emas albatta.

Erkinlik- kishining o'z istagi bo'yicha ish tutishi,insonning siyosiy,ma'naviy ta'qibdan ,tazixlardan,zo'ravonlikdan himoyalanganligini anglatadi.axususan qonun erkinligini ta'minlash orqali fuqarolarni shaxsiy manfaatlarini Davlat tomonidan himoyalanishi,uning daxlsizligiga hech kim qonunga asoslanmagan xolda taxdid qilolmasligiga yaqqol misol bo'ladi.

1996-yil 31-oktabrda inson huquq va erkinliklari borasida amalga oshirilayotgan ishlarga hamohang tarzda „Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy Markazining tuzilishi bu sohada yana bir qadam odimlashimizning yorqin misoli bo'ldi desam adashmagan bo'laman.O'tgan davr mobaynida mazkur markaz o'z oldiga

Konstitutsiyamiz, qonunlar va inson huquqlari sohasidagi umume'tirof etilgan xalqaro huquq me'yorlari qoidalarini amalga oshirish strategiyasini ishlab chiqish, inson huquqlari sohasida O'zbekiston respublikasining xalqaro va milliy tashkilotlar bilan hamkorligini rivojlantirish, mamlakatimizda inson huquqlariga rioya qilinishi va bu huquqlarning muhofaza qilinishi yuzasidan milliy mar'uzalar tayyorlash, davlat hokimiyati va boshqaruv organlariga, shuningdek, inson huquqlari bo'yicha jamoat birlashmalariga maslahatlar berish, inson huquqlarini rag'batlantirish kabi vazifalarni muvaffaqiyatli ado etib kelmoqda[3]

Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisining 1997-yil 24-aprelda bo'lib o'tgan sakkizinchi sessiyasida „Oliy majlisning inson huquqlari bo'yicha vakili [Ombudsman] to'g'risidagi qonunning MDH davlatlaridan birinchi bo'lib O'zbekistonda qabul qilinishi ham unitilmas voqea. Bu tashkilotlarning harakati, izlanishlari o'laroq, yurtimizda inson huquqlari muhofazasi yo'lida mustahkam qonunchilik tizimi barpo etildi Istiqlol yillarida insonning asosiy huquq va erkinliklarini taminlashga doir konstitutsiyaviy qonunlar, kodekslar va boshqa normativ huquqiy hujjatlar tatbiq etib kelinmoqda, hususan „Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida''gi, „Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida''gi, „O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida''gi, „Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida''gi, „Axborot olish erkinligi va kafolatlari to'g'risida''gi va boshqa qonunlarning qabul qilinishi inson huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirmoqda. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov „Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch'' asarida bejizga „Xar qanday islohotning pirovard natijasi avvalo uning zaruratini axolining keng qatlamlari qay darajada tushunishi va qo'llab quvvatlashi, bu o'zgarishlarning inson hayotiga, uning farovonligini oshirishga ko'rsatadigan amaliy tasiri bilan o'lchanadi ''[4] deb ta'kidlamaganlar. Bu islohotlar va say harakatlarning negizida avvalo inson qadr qimmatini yotadi.

Ombudsman [biron kishi manfaatlarining vakili]-O'zbekiston Respublikasida davlat organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslar

tomonidan inson huquqlari to'g'risidagi amaldagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi.

1948-yil 10-dekabrda Birlashgan millatlar tashkiloti Bosh Assambleyasining ko'rsatmasi orqali „Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi“ qabul qilindi. Bu orqali Birlashgan millatlar tashkiloti unga a'zo barcha davlatlarda inson huquqlarini himoya qilish, uning sha'ni qadr qimmati toptalmasligi, har qanday amaldagi inson erkinliklarini cheklanishini oldini olish va amaldagi huquqlaridan to'laqonli foydalanishi uchun tamal toshini qo'ydi desam adashmagan bo'laman. Bosh qomusimiz ham undagi qoidalarini o'zida mujassamlashtirgan. Endi ozgina bu deklaratsiga to'xtalib o'tsak, ushbu huquqiy normaning 2-moddasida shunday so'z yuritiladi „Har bir inson irqi, tana rangi, jinsi, tili, dini, siyosiy va boshqa e'tiqodlaridan qat'iy nazar ushbu Deklaratsiyada e'lon qilingan barcha huquq va barcha erkinliklarga ega bo'lishi zarur.

Bundan tashqari, inson mansub bo'lgan mamalakat yoki hududning siyosiy, huquqiy yoki xalqaro maqomidan, ushbu hudud mustaqilmi, vasiymi o'z-o'zini idora qiladimi yoki boshqacha tarzda cheklanganligidan qat'iy nazar biror bir ayirmachilik bo'lmasligi kerak“ [5]. Hammamizga malumki tarixda qora tanlilarga uzoq vaqt irqiy tensizlikdan aziyat chekishgan, va uzoq vaqt bundan qutulish uchun kurashlar olib borishgan. Ularga nisbatan adolatsiz muomalada bo'lishgan, masalan qora tanlilar oq tanlilar egalik qiluvchi mulkka, ularning ruxsatisiz oyoq qo'ya olmas hatto oq tanlilar bor aftobusga qora tanlilar chiqiqshi mumkin emas, ularning maktablari ham alohida bo'lgan, vaholangki ular ham inson faqat rangi qora bo'lganligi uchun shuncha ho'rlashlarga duchor qilinishi adolatsizlikdir. Bu modda kim qaysi din vakili, qaysi davlat fuqarosi bo'lishi va millati irqi, tilidan qat'iy nazar insonlarga berilgan barcha huquq va erkinliklarga ega bo'lishga haqliligini yoritib beradi.

3-moddasida „Har bir inson yashash, erkin bo'lish va shaxsiy daxlsizlik xuquqlariga egadir. 9-moddasida „Hech kim asossiz qamalishi ushlanishi yoki quvg'in qilinishi mumkin emas“ ligi takidlab qo'yilgan. Qisqa qilib aytganda bu deklaratsiyada insonlarga tegishli barcha huquq va erkinliklar belgilab berilgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda kuchli demokratik huquqiy davlat tuzish yo'lida ketayotga O'zbekistonimiz biz uchun shunday huquq va sharoitlar yaratib qo'ygan bir davrda biz bundan unumli foydalanishimiz kerak. Axir biz daraxt emasmiz hech qayerga siljiy olmaydigan, suv berilmasa tashnalikdan qurib qoladigan, har qanday tabiat hodisasiga chidab tashqarida turadigan, ko'zimiz yetgan joyga bora olmaydigan, biz hoxlaganimizcha harakat qilaolamiz, bizda cheksiz imkoniyatlar bor. Biz endi bu imkoniyatlardan foydalanish uchun xalqimizning huquqiy savodhonligini yanada oshirishimiz, davlatimizning bundanda gullab yashnashiga hissa qo'shishimiz lozim. Bazi bir xollarda fuqarolarning o'z huquqlarini bilmaganligi tufayli ko'p sarson bo'lishi va kamsitilishiga guvoh bo'lamiz, masalan kundalik hollarda foydalanadigan bakomatdan kechasi foydalanayotganimizda kartadan pul yechildi ammo bazi texnik sabablarga ko'ra pul chiqarib berilmadi bunday holatda nima qilishni bilmay boshimiz qotadi vaholanki bizda bankamatni tepasidagi nomerdan xohlagan payti qo'ng'iroq qilib shu bilan bog'liq masalalarni hal qilish huquqi bor va ular bizga bu masalani tezda hal qilib berishadi. Bunga o'xshash holatlar xayotimizda talaygina. Maktablarimizda ham insonning shaxsiy huquqlari haqida fan qo'yilsa maqsadga muvofiq bo'lardi memnimcha, chunki o'z huquqlarini to'la bilgan shaxs xayotda o'z yo'lini topishga qiynalmaydi va atrofdagilarga ham to'g'ri maslahat bera oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdulla sher „Axloqshunoslik’’-2010
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 1992-yil 8-dekabr
3. <http://www.insonhuquqlari.uz>
4. I.A.Karimov „Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch’’.2008-yil
5. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi.1948-yil 10-dekabr.

5. Адамбаев, У. Х. (2022). ИШОНЧ-ЭЪТИҚОДНИШАКЛЛАНТИРИШДААРГУМЕНТЛАШНИНГЎРНИ. Academic Research in Educational Sciences, 3(1), 898-905.

6. Адамбаев, У. Х., & Джораев, Д. Ё. (2022). ЭКОЛОГИКМАДАНИЙТВАУНИШАКЛЛАНТИРИШ. Academic Research in Educational Sciences, 3(2), 125-134.
7. Adambayev, U. X., & Rahimberdiyev, S. U. (2022). NAVRO‘Z BAYRAMI VA UNING ETNOMADANIY AHAMIYATI. Academic Research in Educational Sciences, 3(2), 175-177.
8. УмидбекХайтбаевичАдамбаев, (2022). Ишонч – эътиқоднишакллантиришдаурф-одатваанъаналарнингтаъсири, SCIENTIFIC PROGRESS (pp. 348-351).
9. Adambayev Umidbek Xaitbayevich, (2022). Ancient myths and legends.“International scientific research conference”. (20th February, 2022) – BELARUS, MINSK: “CESS”, 2022. Part 1 – 4 p.
10. Umidbek Adambayev. (2021). FAITH – THE CONCEPTION OF BELIEF AND STEPS TO DEVELOP IT / ACTUAL PROBLEMS OF MODERN SCIENCE, EDUCATION AND TRAINING. – pp. 96-100.
11. U. Adambaev. (2021). CONFIDENCE-NONVERBAL METHODS OF ARGUMENTATION IN THE FORMATION OF THE VERB /Экономикаисоциум.– С.18-21.
12. Umid Adambayev. (2021). MILLIY O‘ZLIKNI ANGLASH MILLAT TARAQIYOTINING POYDEVORI / Scientific progress. – pp. 1858-1862.

ФИО автора: *Duskobilova Xilola Ochilovna*

Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani 45-umumiy o'rta ta'lim maktabining ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

Название публикации: «NAVOIYNING O'RGANILISHI»

Annotasiya: Mir Alisher Navoiy jahon adabiyoti xazinasini o'zining hassos she'riyati, buyuk "Xamsa"si, fan sohalarining turli tarmoqlariga bag'ishlangan boy ilmiy merosi bilan boyitgan so'z san'atkoridir. Ushbu maqolada Alisher Navoiy hayot va ijodi keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: Mir Alisher Navoiy, Turkiy, hayoti va ijod, asrda, alloma.

Аннотация: Мир Алишер Навои – художник слова, обогативший сокровищницу мировой литературы своей чуткой поэзией, великой «Хамсой», богатым научным наследием в различных областях науки. В данной статье рассказывается о жизни и творчестве Алишера Навои.

Ключевые слова: Мир Алишер Навои, тюрк, жизнь и деятельность, век, ученый.

Annotation: Mir Alisher Navoi is an artist of the word, who enriched the treasury of world literature with his sensitive poetry, the great "Khamisa", a rich scientific heritage in various fields of science. This article tells about the life and work of Alisher Navoi.

Key words: Mir Alisher Navoi, Turk, life and work, age, scientist.

Turkiy xalqlarning "shamsu-l-millat"i bo'lgan Nizomiddin Mir Alisher Navoiy o'z ijodiy merosida 26 mingdan ortiq lug'at boyligidan foydalangan bu buyuk daho mana besh asrdan oshibdiki, asarlaridagi chuqur falsafiy mushohadakorlik, ma'nomohiyatning keng ko'lamligi va nazmiy merosidagi fasohat dengizining bepoyonligi bilan jahon ahlini hayratga solib keladi.

Dunyoda Alisher Navoiy kabi asarlari keng tarqalgan, jahonning deyarli har bir chekkasida kitoblarining nusxalari saqlanayotgan boshqa bir ijodkorni topish qiyin.

Hazrat Navoiy hayotining so‘nggi yillaridayoq uning asarlari tiliga lug‘at ishlanganligi biz hozir navoiyshunoslik deb atayotgan sohaning ancha qadimiy ekanligini ko‘rsatadi.

Shu ma’noda aytish mumkinki, Alisher Navoiyning faoliyati va merosining o‘rganilish tarixi shoirning o‘z davridan, zamondoshlari asarlaridan boshlanadi. Navoiyshunoslikning tadrijiy taraqqiyotini shartli ravishda quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

1. Navoiyning o‘z asarlaridagi ma’lumotlar.

Alisher Navoiyning hayoti va ijodi haqida ilk ma’lumot beruvchi manba bu shubhasiz ulug‘ shoirning o‘z asarlaridir. Shoir garchi o‘z tarjimai holini maxsus yozib qoldirmagan bo‘lsa-da, lekin Navoiyning deyarli barcha asarlarida uning shaxsiyati, ijodiy va ijtimoiy faoliyati haqida muayyan fikrlar keltiriladi. Xususan, “Vaqfiya”, “Munshaot” asarlarida ulug‘ shoirning ijtimoiy faoliyati aks etsa, “Majolisu-n-nafois”, “Xamsa”, “Munojot”, “Xazoyinu-l-maoniy” kabi asarlarida shaxsiy hayoti, “Muhokamatu-l-lug‘atayn”, “Xamsatu-l-mutahayyirin”, “Holoti Sayyid Hasan Ardasher” kabi asarlarida shoir qalamiga mansub ba’zi asarlarning yozilish tarixi bilan bog‘liq ma’lumotlarni uchratish mumkin. Navoiyshunos olim Sh.Sirojiddinov bu ma’lumotlarni quyidagi guruhlariga ajratishni tavsiya qiladi:

1. Yoshlik davri.

2. Murabbiylari.

3. Tutingan farzandlari.

4. Suhbatdoshlari.

5. Navoiy va Jomiy hamkorligi.

6. Navoiy va saroy.

7. Zamondoshlarining asarlarida keltirilgan ma’lumotlar. Abdurazzoq Samarqandiyning “Matla’i sa’dayn va majmai bahrayn” (“Ikki baxtli sayyoralarning kelib chiqishi va daryolarning qo‘shilishi”) asari shoir haqida ma’lumot beruvchi ilk

manbadir. Bu asar 1467-1470 yillar oralig'ida yaratilgan va bevosita hazrat Navoiyning nazorati ostida yakunlangan. Bu asardagi ma'lumotlar keyinchalik boshqa tarixiy asarlarda aynan takrorlanadi. O'sha davrning yana bir tarixchisi Muhammad ibn Xovandshoh Mirxondning "Ravzatu-s-safo" ("Soflik bog'i") asarida ham Alisher Navoiy hayoti va faoliyatiga doir qimmatli ma'lumotlar keltirilgan. Asar 7 jilddan iborat bo'lib, Navoiyning bevosita topshirig'i va homiyligida yaratilgan. "Ravzatu-s-safo" O'rta Sharq va Osiyo tarixiga bag'ishlangan bo'lib, Navoiy haqidagi ma'lumotlar asarning asosan 7-qismida – Sulton Husayn Boyqaro saltanati davri tavsifida uchraydi.

Davlatshoh Samarqandiyning "Tazkiratu-sh-shuaro" ("Shoirlar tazkirasi") asari Alisher Navoiy nomi zikr etilgan ilk tazkiradir. Tazkirada besh asr davomida yashab faoliyat yuritgan 150 ga yaqin ijodkor haqida ma'lumot keltiriladi. Asar 1486 yilda yaratilgan bo'lib, muqaddima, 7 qism va xotimadan iborat. Hazrat Navoiy hayoti va faoliyatiga doir ma'lumot asarning xotima – muallifga zamondosh shoirlar haqidagi qismida keltirilgan.

Mu'iniddin Muhammad al-Zamjiy al-Isfizoriyning "Ravzatu-l-jinnot" ("Jannat bog'i", 1492) asarida hazrat Navoiyning Bodgis viloyatining Chihil duxtaron qasabasida rabot qurdirgani, Farididdin Attor mozori ustida ravoqli imorat solgani haqidagi ma'lumot keltiriladi.

Abdurahmon Jomiyning "Bahoriston", "Haft avrang" ("Yetti taxt"), "Nafahotu-l-uns" ("Do'stlik tarovati") asarlarida ham Alisher Navoiy hayoti va ijodiy faoliyati bilan bog'liq ko'plab ma'lumotlar keltiriladi. Xususan, Sa'diy SHeroziyning "Guliston" i ta'sirida yaratilgan "Bahoriston" asari 8 ravza (bob)dan iborat bo'lib, 7-ravzada 39 shoirdan biri sifatida Alisher Navoiyga to'xtalib o'tiladi va uning komil axloqi ijodidan ham yuksakroq ekanligi ta'kidlanadi.

Husayn Boyqaroning "Risola"sida ham hazrat Navoiyning turkiy tildagi ijodi, xususan, she'riyati hamda "Xamsa" asariga yuksak baho berilib, buyuk shoir "so'z mulkining kishvaristoni, sohibqironi" deb ulug'lanadi.

G'iyosiddin Humomiddin Xondamirning "Xulosatu-l-axbor" ("Xabarlar xulosasi", 1498-1499) va "Habibu-s-siyar" ("Do'stlar siyrati", 1515-1523) asarlarida Husayn Boyqaroning Xuroson taxtiga o'tirishi va Alisher Navoiyning Hirotga qaytishidan boshlab, ulug' shoirning vafot etishigacha bo'lgan davr oraliqidagi voqealar bayon qilinadi. Tarixchining "Makorimu-l-axloq" asari esa Navoiyning yuksak axloqiga bag'ishlangan maxsus risola bo'lib, shoir tarjimai holiga doir muhim faktik ma'lumotlarning keltirilganligi bilan ahamiyatlidir.

Zayniddin Vosifiy qalamiga mansub "Badoye'u-l-vaqoye'" ("Go'zal voqealar") xotiralar to'plamining to'rt bobi (XIV-XVII) Alisher Navoiy shaxsiyatiga bag'ishlangan. Unda hazratning fe'li-sajiyasi, zamondoshlari bilan ijodiy muloqotlari, Navoiy bilan bog'liq turli qiziqarli voqealar haqida so'z boradi.

Shuningdek, Abdulloh Hotifiyning "Layli va Majnun", Husayn Voiz Koshifiyning "Javohiru-t-tafsir" ("Tafsir javohirotlari", 1493-1494), Atoulloh Asiliyning "Ravzatu-l-ahbob" ("Do'stlik bog'i"), Atoulloh Mahmud Husayniyning "Badoye'u-s-sanoye'" ("Badiiy san'atlar"), Shamsiddin Muhammad Badaxshiyning "Risolai muammo", Husayn bin Muhammad Husayniyning "Risolai muammo" (1499), Ahliy SHeroziyning "Kulliyoti Ahliy SHeroziy"dagi muvashshah-qasidai masnu'si va boshqa ko'plab asarlarda ham Alisher Navoiyning hayoti, ijodi va ijtimoiy faoliyati haqida muhim ma'lumotlar keltirilgan.

3. XVI-XIX asrlardagi tazkira, lug'at, tarixiy va badiiy asarlar.

Alisher Navoiy haqidagi ma'lumotlar XV asrdan keyingi tazkira, tarixiy va badiiy asarlarda ham keltirib o'tiladi. Xususan, Hasanxoja Nisoriyning "Muzakkiri ahbob" tazkirasi Navoiyning "Majolisu-n-nafois" tazkirasi asosida yaratilgan bo'lib, tazkiraning birinchi bob, to'rtinchi faslida "Amir Haydar Alisherning muqaddas yodi" sarlavhasi ostida buyuk shoirning "Xamsa"si va turkiy g'azallarining umumiy hajmi, forsiy tildagi she'rlaridan parcha keltiriladi.

Faxriy Hirotiyning "Latoifnoma" asari Alisher Navoiyning forsiy xalqlar orasida mashhur bo'lishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, mazkur asar aslida "Majolisu-n-

nafois”ning fors tiliga qilingan tarjimasidir. Asarning muallif tomonidan qo‘shimcha tarzda kiritilgan 9-majlisi bevosita hazrat Navoiyning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan. “Latoifnoma”da buyuk shoirning ota-bobolari, Sulton Husayn Boyqaro bilan bolalikdan davom etib kelgan do‘stlik rishtalari, Navoiyning Samarqanddagi hayoti, davlat arbobi sifatidagi faoliyati, mol-davlati hajmi, vafoti tafsilotlari bilan bog‘liq muhim ma’lumotlar keltirilgan. Faxriy buyuk shoir asarlaridan 14 tasi nomini ham sanab o‘tadi.

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari Alisher Navoiy shaxsiyati va uning ijodiga berilgan bahoning o‘zgachaligi bilan alohida ajralib turadi. Asarda Navoiyning sulton Husayn Boyqaro bilan hammaktab ekanligi, Sulton Abu Sa’id Mirzo tomonidan surgun qilinganligi, Samarqandda Ahmad Hojibek homiyliги ostida yashaganligi, tab’i nozikligi, olti masnaviy (“Xamsa” va “Lisonu-t-tayr”), to‘rt devon (“Xazoyinu-l-maoniy”) tartib berganligi, “Munshaot”ni tuzganligi haqida ma’lumotlar keltirilishi asnosida shoirning “Mezonu-l-avzon” va “Devoni Foni” asarlari xususida ba’zi tanqidiy fikrlar ham bildiriladi.

Mirzo Haydar Do‘g‘lotning “Tarixi Rashidiy” asari ikki jildidan iborat bo‘lib, asosan 1541-1545 yillar oralig‘ida yozib tugallangan. Asarda hazrat Navoiyning Sulton Husayn bilan bolalikdan do‘st ekanligi, keyinchalik uning saroyida xizmat qilganligi, fazlu hunar ahliga homiylik qilganligi, ko‘plab imoratu binolar, masjidlar qurganligi, tab’i nozikligi bilan bog‘liq fikrlar boshqa tarixiy manbalardagi ma’lumotlarga mos kelgani holda shoirning otasi uyg‘ur baxshi(kotib)laridan ekanligi va oddiy odam bo‘lganligi haqidagi qarashlar tarixiy asosga ega emas deb aytish mumkin.

Lutf Alibek Ozarning “Otashkada” Ozariy”, Som Mirzo Safaviyning “Tuhfai Somiy”, Rizoqulixon Hidoyatning “Majmu’au-l-fusaho” (“Go‘zal so‘z egalarining to‘plami”) kabi asarlarida ham hazrat Navoiy hayoti va ijodiy faoliyati bilan bog‘liq fikrlar muayyan darajada bayon qilib berilgan.

Bu davrda Alisher Navoiy asarlarini chuqurroq o‘rganish uchun maxsus lug‘atlar ham tuzila boshlaydi. Navoiy hayotining so‘nggi yillarida uning asarlari asosida

“Badoye’u-l-lug‘at” (tuzuvchi Tole’ al-Iymoniy al-Haraviy), bir oz keyinroq “Lug‘ati Navoiy” yaratiladi. 1560 yilda Aloyi binni Muhibiy “Al lug‘atu-n-Navoiyat va-l-istishhodatu-l-chig‘atoyat” (“Navoiy lug‘ati va chig‘atoy tili dalillari”) lug‘atini tuzadi. Shuningdek, bu davrda Navoiy asarlaridagi ko‘pgina so‘zlarni usmonli turk tilida tushuntirish maqsadida “Abushqa” lug‘ati ham yaratiladi. XVIII asrda Mirzo Maxdiyxon tuzgan “Mabonu-l-lug‘at” (“Lug‘at poydevori”), XIX asrda Fath Ali Kojariyning “Lug‘oti atrokiya” (“Turklar lug‘ati”), Muhammad Xoksor tomonidan 1798 yilda tuzilgan “Muntaxabu-l-lug‘at” (“Tanlangan lug‘atlar”) hamda Shayx Sulaymon Buxoriyning “Lug‘ati chig‘atoyi va turki usmoniy” kabi asarlarida ham Alisher Navoiy ijodidan olingan parchalarga keng o‘rin ajratiladi.

4. Navoiy ijodining ilmiy mezonlar asosida o‘rganilishi.

O‘tgan asrning 20-30 yillaridan boshlab yurtimizda Alisher Navoiy ijodini chinakam ilmiy mezonlar asosida o‘rganishga kirishildi. Bu sohadagi dastlabki qadam sifatida Abdurauf Fitratning “Navoiyning forsiy shoirlig‘i ham uning forsiy devoni to‘g‘risida” (“Maorif va o‘qitg‘uchi” jurn., 1925) va “Farhodu Shirin” dostoni to‘g‘risida” (“Alanga” jurn., 1930) maqolalarini ko‘rsatish mumkin.

Butun sobiq Sho‘rolar Ittifoqi miqyosida Navoiy tavalludining 500 yilligini keng nishonlash haqida qaror qabul qilinishi munosabati bilan “Xamsa”ning qisqartirilgan varianti (Sadridin Ayniy, 1939), “Chor devon”, “Muhokamatu-l-lug‘atayn”, “Mahbubu-l-qulub” asarlari nashr qilindi, turli tadqiqot va monografiyalar yaratildi, shoir asarlari rus, ukrain, tojik, ozarbayjon va boshqa ko‘plab tillarga tarjima qilindi. Olim Sharafiddinov (“Alisher Navoiy”, 1939), M.Shayxzoda (“Genial shoir”, 1940), V.Abdullayev (“Navoiyning Samarqanddagi hayoti va faoliyati haqida”, 1940) kabi olimlarning tadqiqotlari yaratildi; A.Borovkov, YE.E.Bertels, H.Olimjon, X.Zarif, O.Usmonov, M.Shayxzoda hamda boshqa ijodkor va olimlarning ilmiy maqolalarini o‘z ichiga olgan “Rodonachalnik uzbekskoy literaturi” (“O‘zbek adabiyotining asoschisi”, 1940) to‘plami e‘lon qilindi.

Sobiq Ittifoq hududida 1941 yilda II jahon urushi boshlanganligi sababli Alisher Navoiy yubileyi 1948 yil may oyida nishonlandi va shu munosabat bilan YE.E.Bertels (“Navoi. Opit tvorcheskoy biografii”), O.Sharafiddinov (“Alisher Navoiy. Hayoti va ijodiyoti”), S.Ayniy (“Alisher Navoiy”)larning ilmiy risolalari e’lon qilindi.

XX asrning 60-yillaridan boshlab navoiyshunoslik yanada sermahsul ishlarni amalga oshirdi. “Xamsa”ning mukammal nashri (Porso Shamsiyev, 1960), “Xazoyinu-l-maoniy”ning akademik nashri (Hamid Sulaymonov, 1959-60) va Alisher Navoiy “Asarlar”i 15 tomligining e’lon qilinishi navoiyshunoslikdagi muhim voqealardan bo’ldi. O’tgan asrning 90-yillarigacha Navoiy hayoti va ijodiy faoliyatiga bag’ishlangan tadqiqotlar ro’yxatining o’zi alohida bir kitobni tashkil qiladi (Alisher Navoiy:1441-1501 yil. Adabiyotlar ko’rsatkichi, 1991). 1987-2003 yillar davomida O’zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti hamda H.S.Sulaymonov nomidagi Qo’lyozmalar instituti tomonidan Alisher Navoiyning 20 jildlik “Mukammal asarlar to’plami” e’lon qilindi . P.Shamsiyev, N.Mallayev, V.Zohidov, I.Sulton, H.Sulaymonov, A.Qayumov, S.G’aniyeva, A.Rustamov, A.Hayitmetov, A.Abdug’afurov, S.Erkinov, B.Valixo’jayev, Y.Ishoqov, N.Komilov, R.Vohidov, M.Hakimov, L.Zohidov kabi olimlar navoiyshunoslik taraqqiyotiga alohida hissa qo’shdilar.

Mustaqillik yillaridan boshlab Alisher Navoiy ijodini yangicha tamoyillar asosida o’rganish boshlandi. I.Haqqulovning “Tasavvuf va she’riyat” (1991), “Navoiyga qaytish” (2007), S.Hasanovning “Navoiyning yetti tuhfası” (1991), M.Muhiddinovning “Ikki olam yog’dusi” (1991), H.Qudratullayevning “Alisher Navoiyning adabiy-estetik qarashlari” (1991), A.Hayitmetovning “Navoiyxonlik suhbatlari” (1993), “Temuriylar davri o’zbek adabiyoti” (1996), A.Abdug’afurovning “Buyuk beshlik saboqlari” (1995), R.Vohidovning “Alisher Navoiyning ijod maktabi” (1994), “Alisher Navoiy va ilohiyot” (1994), N.Komilovning “Tasavvuf” (1996-1999; 2009), S.Olimovning “Ishq, oshiq va ma’shuq” (1992), “Naqshband va Navoiy” (1996), N.Jumayevning “Satrlar silsilasidagi sehr” (1996), A.Hojiahmedovning “Navoiy aruzi nafosati” (2006), A.Qayumovning o’n ikki jildlik “Asarlar” (2010),

“Dilkusho takrorlar va ruhafzo ash’orlar” (2011), Alibek Rustamovning “Hazrati Navoiyning e’tiqodi”, (2010), Sh.Sirojiddinovning “Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy tipologik, tekstologik tahlili” (2011), N.Komilovning “Ma’nolar olamiga safar” (Alisher Navoiy g‘azallariga sharhlar, 2012) kabi tadqiqotlari; M.Hamidovanning “Alisher Navoiy “Saddi Iskandariy” dostonining ilmiy-tanqidiy matni va matniy tadqiqi” (1994), M.Muhiddinovning “Alisher Navoiy va uning salaflari ijodida inson konsepsiyasi”(“Xamsa”larning birinchi dostoni asosida, 1995), Q.Ergashevning “O‘zbek nasrida insho” (Navoiyning “Munshaot”i misolida, 1996), M.Akbarovanning “Alisher Navoiy g‘azallarida qofiya” (1997), Sh.Sirojiddinovning “Alisher Navoiy hayoti va faoliyatiga oid XV-XIX asrlarda yaratilgan fors-tojik manbalari” (qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlil, 1998), A.Erkinovning “Alisher Navoiy “Xamsa”si talqinining XV-XX asr manbalari” (1998), K.Mullaxo‘jayevaning “Alisher Navoiy g‘azaliyotida tasavvufiy timsol va badiiy san’atlar uyg‘unligi: (“Badoye’ ul-bidoya” devoni misolida, 2005), S.O‘tanovanning “Alisher Navoiy g‘azaliyotida rang simvolikasi” (2007), Z.Mamadaliyevaning “Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostonidagi ramziy obrazlar tizimi” (2011) kabi dissertatsion ishlari shular jumlasidandir.

Alisher Navoiy “Xamsa”si tarkibiga kiruvchi besh doston 2006 yilda asl matni va mukammal nasriy bayoni bilan G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi tomonidan lotin yozuvida nashr etildi.

Alisher Navoiy tavalludining 570 yilligi munosabati bilan shoir asarlarining 10 jildligi e’lon qilindi . Shuningdek, “Xazoyinu-l-maoniy” kulliyoti tarkibiga kiruvchi 4 devon ham nashrdan chiqdi.

5. Navoiy ijodining G‘arbda o‘rganilishi. Navoiy asarlari XVI asrlardayoq Yevropada ma’lum edi. 1557 yilda italyan tilida Venetsiyada nashr etilgan tabrizlik arman yozuvchisi Xristofor Tabriziyning “Sarandib shohining uch yosh o‘g‘loni ziyorati” asarining ikkinchi qismida Navoiyning “Sab’ai sayyor” dostonidan olingan Bahrom va Dilorom sarguzashti bayon qilinadi. Shuningdek, XVII asr gruzin shoiri Sitsishvili

Navoiyning “Sab’al sayyor” dostonini ijodiy tarjima qilib, “Yetti go’zal” dostonini yaratadi.

1697- yilda fransuz olimi Artolome d’Yerbelo “Sharq kutubxonasi” nomli ensiklopediyada Navoiy tarjimai holi va asarlari nomini keltirsa, sharqshunos Silvestre de Sasi (1758-1838) o’z tadqiqotlarida Alisher Navoiyning shoir va davlat arbobi sifatidagi faoliyatiga to’xtalib o’tadi.

XIX asrga kelib, Yevropada Alisher Navoiy asarlari va uning asarlari asosida tuzilgan lug’atlarni nashr etish ishlari boshlanadi. Fransuz sharqshunosi Katrmer 1841 yilda Parijda Navoiyning “Muhokamatu-l-lug’atayn” va “Tarixi muluki ajam” asarlarini nashr ettiradi. Rus olimi I.N.Beryozin o’zining “Turk xrestomatiyasi” nomli kitobiga shoir asarlaridan parchalar kiritadi.

Rus sharqshunosi V.V.Velyaminov 1868 yilda Aloyi binni Muhibiyning “Al lug’atun-Navoiyat va-l-istishhodatu-l-chig’atoiyat” (“Navoiy lug’ati va chig’atoy tili dalillari”) lug’atini Sankt-Peterburgda nashr ettiradi. Fransuz sharqshunosi Pave de Kurteyl esa Navoiy asarlaridan foydalanib, lug’at tuzadi.

G’arbda Alisher Navoiyning hayoti va ijodiy faoliyatini ilmiy aspektda o’rganish XIX asrdan boshlangan deb aytish mumkin. 1818 yilda nemis olimi X.Purgstall “Navoiyga oid bitiklar” asarini yaratib, unda Alisher Navoiyning nasl-nasabi, shoirlik, davlat arbobi va bunyodkorlik ishlariga to’xtalib o’tadi. Rus sharqshunosi P.Savelyev 1835 yilda shoir ijodiga bag’ishlab maxsus “Alisher Navoiy” nomli maqola yozadi.

1856- yilda M.Nikitskiyning “Emir’ Nizam-Ed-Din’-Ali Shir’. Gosudarstvennom i literaturnom yego znachenii” (“Amir Nizomiddin Alisher: davlat arbobi va shoir sifatida”) nomli shoir ijodiga bag’ishlangan ilk magistrlik dissertatsiyasi vujudga keladi. M.Nikitskiy Navoiyning hayoti va faoliyatini ancha to’liq o’rgangani, uning shoir, olim va davlat arbobi sifatidagi faoliyatiga yuqori baho bergani holda Sharq mumtoz adabiyotidagi ijodiy an’analarni anglab yetmagani uchun Alisher Navoiyni “fors-tojik adabiyotining tarjimoni” deb e’lon qiladi.

Aynan shu tarzda g'ayriilmiy qarashlar fransuz sharqshunoslari M.Belen ("Alisher Navoiy", 1868), E.Bloshe "Milliy kutubxonada saqlanayotgan turkiy qo'lyozmalar katalogi", L.Buva ("Temuriylar davri sivilizatsiyasidan lavhalar", 1926; "Mo'g'ul imperiyasi", 1927), ingliz sharqshunosi E.Braun ("Tatar xonliklari davridagi fors adabiyoti tarixi", 1920), rus sharqshunosi V.Bartoldlarning tadqiqot va ilmiy maqolalarida davom ettirildi. Xususan, V.Bartold o'zining "Mir-Ali-Shir i politicheskaya jizn" ("Mir Ali Sher va siyosiy hayot") maqolasida Navoiyning davlat arbobi sifatidagi faoliyatiga ijobiy baho beradi, lekin uning adabiy merosi mohiyatini anglab yetmaydi. Olim mazkur maqolada: "Alisher Navoiy o'zining devonlarida va boshqa ko'plab badiiy asarlarida faqatgina forsiy shoirlarning taqlidchisi sifatida namoyon bo'ladi", – deb yozar ekan, masalaga adabiyotshunos emas, balki tarixchining nigohi bilan yondashadi va har bir detalda aniqlik, mantiq, reallik va konkret voqelikni ko'rmoqchi bo'ladi.

Aslida esa Musulmon Sharqida ijodkorning salohiyati G'arb adabiyotidagidan farqli ravishda yangi syujet yaratishiga qarab emas, balki an'anaviy voqelik, mavzu, qahramonlar doirasida yangi fikr ayta olish iqtidoriga qarab belgilangan. Aynan mana shu an'anaviylikni anglay olmaslik yuqoridagi olimlarning Alisher Navoiy ijodiga noxolis baho berishlariga olib kelgan.

Nihoyat sharqshunos olim YE.E.Bertels Alisher Navoiy va Farididdin Attor dostonlarini qiyosiy o'rganish orqali ("Navoi i Attar") hazrat Navoiyning original shoir ekanligini isbotlaydi. Shu tariqa Alisher Navoiy ijodini xorijda keng ilmiy aspektda xolis o'rganish ishlari boshlab yuboriladi.

Nemis olimi A.Kurellaning "Buyuk shoirning qayta kashf qilinishi" nomli tadqiqoti g'arb navoiyshunosligida yangi bosqichni boshlab berdi. Ushbu tadqiqotdan so'ng G'arbda Navoiy shaxsiyati endi ikki yo'nalishda: ham buyuk ijodkor, ham davlat arbobi sifatida tadqiq qilina boshlandi. Inglizabon olimlardan M.Sabtelni, V.Feldmen, D.Genchturk, D.Devin, K.Adaxl, G.Dikning ilmiy izlanishlari va tarjima borasidagi faoliyatlari, Berlin shahrida Alisher Navoiy ijodiga bag'ishlangan simpoziumning tashkil qilinishi va unda navoiyshunos olimlar va shoir asarlari tarjimonlari

B.Haynkele, K.Shuning, Y.Paul, M.Kirhner, Z.Klaynmihel, E.Taube va boshqalarning turli mavzulardagi ma'ruzalari g'arb navoiyshunosligining tobora rivojlanib borayotganligidan dalolatdir . Bularning barchasi bugungi globallashuv jarayonida Alisher Navoiy ijodi va shaxsiga butun dunyoda qiziqish va ehtiyojning ortib borayotganini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B.Jalilov va boshqalar. O'zbek adabiyoti. T-2006
2. B.Qosimov va boshqalar. O'zbek adabiyoti. 10-sinf uchun darslik. T.-2001
3. N.Mallayev. O'zbek adabiyoti tarixi. "O'qituvchi" T.-1965
4. Q.Yo'ldashev va boshqalar. Adabiyot. 7-sinf uchun darslik. T.-2003

ФИО авторов: *Dehqanova Mamura Ulmasovna*

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti

Toshkent, O'zbekiston

Ergasheva Dilnoza Qoldiboyevna

Toshkent viloyati Oqqo'rg'on tumani 6-maktab

boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Nosirova Zarina Akbarali qizi

TDPU, BT 4-bosqich talabasi

Название публикации: «BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI»

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinflarda xalq og'zaki ijodi asarlarini nazariy va uslubiy jihatdan o'rganish asoslari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Xalq og'zaki ijodi, boshlang'ich sinf, kitob, folklor, ta'lim, ertak,

Xalq tomonidan yaratilgan og'zaki badiiy adabiyotga folklor deyiladi. "Folklor" asli inglizcha so'z bo'lib, "Folk"-xalq, "Lore"-donolik so'zlaridan yasalgan bo'lib, "Xalq donoligi", "Xalq donishmandligi" ma'nolarini an- glatadi. O'zbek xalq og'zaki ijodi xilma-xil janrlardan tarkib topgan og'zaki so'z san'ati bo'lib, o'bek xalqining dunyoqarashi, badiiy zavqi ijodiy salohiyati, orzu va intilishlarini aks ettiradi. Xalq og'zaki ijodi ertak, doston afsona, rivoyat, qo'shiq, lapar, masal, maqol, topishmoq, latifa va naqlarni o'z ichiga oladi. Xalq og'zaki ijodi materiallarida ijtimoiy hodisalar, kurashlar vatanni dushmandan mudofaa qilish, xalqning orzu-umidlari, urf- odatlari, rasm-rusmlari, marosimlari va boshqa turmush hodisalari ifodalanadi¹⁷⁷. Boshlang'ich sinf o'quv dasturlari o'qish darslari oldiga o'quvchilarni yaxshi o'qish sifatlariga ega etishdek murakkab vazifani qo'yadi. Bunday va- zifalarni to'laroq amalga oshirishda xalq og'zaki ijodi materiallari katta ahamiyatga ega. O'quvchilar tabiatan maqol,

¹⁷⁷ Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti va folklor. - Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. 38-b.

topishmoq va ertaklarni sevadilar, ularni zo'r qiziqish bilan o'qib o'rganadilar. Bundan tashqari xalq og'zaki ijodi qadimdan tarbiya manbai hisoblangan. Boshlang'ich sinf o'quvchilari eng avvalo ertaklar bilan tanishadilar. Ma'lumki, ertaklar xalq og'zaki ijodiyotining eng qadimiy ommaviy va keng tarqalgan janrlardan biri - dir. Ertaklar xalq og'zaki ijodining epik turiga kiradi. Uning o'ziga xos xususiyati-voqeabandligi, biron voqeani mukammal hikoya tarzida bayon qilinishidir. Ertaklar turmush voqeligini ajoyib va g'aroyib, jozibali qilib aks ettiradi. Ertak folklor asari. Shuning uchun ham xalq og'zaki ijodiga xos ijodiy maxsul bo'lib, ko'pchilik tomondan aytilishi, og'zaki yo'l bilan tarqalishi, an'anaviylik, ijodchisining noma'lumligi-anonimlik, bir syujetning xalq orasida bir qancha variantlarda ijro etilishi-ertaklarga xosdir.

Boshlang'ich sinflarda o'qitilayotgan adabiy o'qish darslari o'zbek tili fanining tarkibiy qismi hisoblanadi. Dasturlarning o'qish va nutq o'stirish bo'limida o'tkaziladigan mashg'ulotlar mazmuniga; o'quvchilarni to'g'ri, ravon, ma'lum darajadagi tezlik bilan ifodali o'qishga o'rgatish; o'quvchining ona - Vatan, uning tabiati kishilar mehnatidagi qahramonlik, jasurlik, milliy istiqlool g'oyalarini ular ongiga singdirish kabi bilimlarni boyitish orqali o'quvchilarning bilim, ko'nikma malakalari kengaytiriladi, shakllanadi va mustahkamlanadi.

O'zbek xalq ertakchilari repertuarlarida hayvonlar haqidagi ertaklar anchagina o'rinni tashkil etadi. Hayvonlar haqidagi ertaklar qadim zamonlarda vujudga kelgan bo'lib unda ibtidoiy tuzum davridagi insonning hayoti, mehnati, dunyoqarashi, tabiat haqidagi tushunchalar ifodalangan. O'zbek xalq ertakchiligi repertuarida sehrli ertaklar ham katta o'rin egallaydi. Bu xildagi ertaklar sehrli, fantastik uydirmalar asosida qurilganligi bilan ajralib turadi. Sehrli ertaklarning yuzaga kelishi qadimiy tarixga ega bo'lib, ildizi boshlang'ich jamiyatga borib yetadi. Sehrli ertaklarning xatti-harakatlari-sehr, jodu, mo'jiza hayoliy obrazlar bilan bog'lanadi. Ertaklarda qahramonning aniq xarakteristikasi berilmaydi. Faqat an'anaga aylangan belgilargina ko'rsatiladi¹⁷⁸. "Qiz o'n to'rt kunlik oydek to'lishgan", u nihoyatda go'zal, hayoli, iboli, mehnatsevar,

¹⁷⁸ Maratov Temur Gayrat ugli (2019) Scientific theoretical problems of perfect human category in the psychology. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 7(8). 16-22.

yuksak an'ana namunalari jam bo'lgan, idrokli, tadbirkor, oqila qizdir. Har kuni o'tin yorar, osh pishirar, qozon yuvar, uy tozalar ekan. Mazkur sifatlar sarguzasht davomida yana ham oydinlashadi. Ertakda mavjud tilsim nohaqlik, ayyorlik, qonxo'rlik kabi yaramas illatlarni fosh etib, adolat, mehnatsevarlik, ma'naviy go'zallikni ma'qullaydi. Botirlar obrazida odob va muomalaning yuksak namunasi, odamiylik, mehnatsevarlik, bonishmandlik, jasurlik va sezgirlik kabi sifatlar barq urib tursa, zolim tekinxo'r kishilar qiyofasida mol-mulk yo'lida har qanday iflos ishlardan qaytmaslik kabi xususiyatlar namoyon bo'ladi. Ko'rinadiki, ertaklar o'ziga xos xususiyatlari bilan boshqa xalq og'zaki ijodi janrlaridan ajralib turadi. Ertaklar olamiga kishi bolalik chog'laridayoq sayohat qiladi, u dastlab hayvonlar haqidagi ertaklarni eshitib, har xil toifa xarakterdagi aqlli va ahmoq, saxiy va qizg'anchiq, zolim va odil odamlar dunyosi bilan tanishadi. Ertaklarda xalq hayoti, uning adolat, haqiqat yo'lidagi orzu-umidlari, yovuz kuchlarga nisbatan qahr-g'azabi, yaxshilarga bo'lgan mehr-muhabbati tasvirlanadi. O'quvchilar xalq ertaklarini o'qib chiqqach, o'rtoqlari, aka-ukanva opasingillariga aytib beradi, muhimi o'quvchi o'zi sevib qolgan ijobiy qahramonlaridan o'rnak olishga, halollikda, to'g'ri so'zlikda, mehnatsevarlikda ularga o'xshashga harakat qiladi. Salbiy qahramonlardan esa, nafratlanib, o'xshamaslikka harakat qiladi¹⁷⁹. Demak, o'quvchilarning ham bilimga qiziqishini oshirishda, ham komil inson qilib tarbiyalashda xalq ertaklaridan foydalanish ijobiy natija beradi. Boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan xalq og'zaki ijodi janrlaridan biri maqollardir. Maqollar xalq og'zaki ijodining eng ko'p tarqalgan janridir. Maqollar xalqning hayoti, aql-farosati, turmush tajribasi, kurasi, mehnatining badiiy ifodasi sifatida yaratilgan, maqollar yengil, ravon va jonli tilda yaratilgan bo'lib, ularda xalqning turmush tajribasida tasdiqlangan chuqur ma'noli fikrlar ixcham obrazli qilib beriladi. Shuning uchun ham maqol bir aytishdayoq yodda qoladi. Xalq og'zaki ijodi asarlarining yoshlarimizni ma'naviy yetuk, komil inson qilib tarbiyalashdagi o'rni be-qiyos. O'qituvchi xalq og'zaki ijodi materiallarining o'ziga xos xususiyatlarini yaxshi bilsa,

¹⁷⁹ Портожи Жумаевич Эшнаев. (2021). Маънавий-ахлоқий муаммоларни илмий тадқиқ этишининг ўзига хос жиҳатлари. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES. Vol.2, no. 2. p. 364-369.

nazariy-ulmiy jihatdan bilimni oshirib borsagina xalq og'zaki ijodi namunalarini ta'lim tarbiya bilan bog'lay oladi.

Xulosa qilib aytganda, Xalq og'zaki ijodi – insoniyatga tengdosh eng qadimiy san'at. O'zbek xalqi ming yillar davomida yaratgan milliy xazinamizning nodir merosi bo'lgan og'zaki badiiy ijodi hamisha inson kamoloti, yurt farovonligi, jamiyat yetukligi borasida ma'naviy ozuqa bo'lib xizmat qiladi. Yillar to'zonidan omon-eson o'tib, avlod-ajdodlardan meros qolgan folklor janrlari ijtimoiy-siyosiy, ta'limiytarbiyaviy sohalarda maktab, ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishda yo'l boshlovchi vazifasini o'taydi. Xalqning turmush tajribalari, kundalik kuzatishlari natijasida yuzaga kelib, o'z isbotini topgan maqollar, naqlarni hayot maktabi darsligi desak mubolag'a bo'lmaydi. Mustaqil O'zbekistonda milliy qadriyatlar tiklanayotgan hozirgi davrda xalq yaratgan merosini yosh avlod ongi shuurida tasavvur hosil qilish, umuminsoniy qadriyatlarni har tomonlama o'rgatish va tatbiq etish davr talabi.

Adabiyotlar

1. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti va folklor. - Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
2. Gafforova T., Nurullayeva Sh., Haydarova O. (2004). Boshlang'ich sinflar uchun o'zbek tili va o'qishdan didaktik materiallar. –Toshkent: Ilm ziyo.
3. Maratov Temur Gayrat ugli (2019) Scientific theoretical problems of perfect human category in the psychology. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 7(8). 16-22.
4. Usarov Jabbor Eshbekovich, Eshnayev Nortoji Jumayevich, and Haydarova Surayyo Abdusalomovna. . (2020) "Defects in scientific research of the problems of spiritual and moral crisis and its solution", IEJRD - International Multidisciplinary Journal, vol. 5, no. 8, p. 6.
5. Нортожи Жумаевич Эшнаев. (2021). Маънавий-ахлоқий муаммоларни илмий тадқиқ этишининг ўзига хос жиҳатлари. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES. Vol.2, no. 2. p. 364-369.
6. www.ziyounet.uz

ФИО автора: *Egamberdiyeva Shahlo Ravshan qizi*

Termiz Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumi “Hamshiralik ishi”
bo‘limi 20-11 guruhi talabasi

Название публикации: «QANDLI DIABET KASALLIGIGA E'TIBORSIZLIK
BILAN YONDASHISH TO'G'RIMI...?»

Annotatsiya: Qandli diabet xalq orasida (Saxir) deb ham ataladi. Diabet so‘zi «yorib o‘tish» ma’nosini anglatadi. Bu kasallikni Sels degan olim birinchi marta aniqlagan. Rus shifokori A.S. Sobolev 1901-yilda me’daosti bezi Langergans orolchalaridan ishlanib chiqadigan moddaning qondagi qand miqdorini idora etishda juda muhim ahamiyat kasb etishi hamda o‘sha orolchalarning yemirilishi qandli diabet paydo bo‘lishiga olib kelishini ko‘rsatib o‘tgan. Jumladan Kanadalik olimlardan Banting bilan Best 1921-yili diabetga qarshi modda - insulinni kashf etib, hayvonlarning me’daosti bezidan shu moddani ajratib olishadi. Ushbu kasallik ko‘proq 40-60 yoshdagi kishilarda uchraydi. Yosh bolalar ham kasallanadi. Sitatistik ma’lumotlarga qaraganda Osiyo mamlakatlari aholi orasida qandli diabetning tarqalgani bo‘yicha birinchi o‘rinni egallaydi: roppa rossa 56 foiz! Bu esa yaxshi emasligidan dalolat beradi. Lekin ushbu kasallikni oldini olish va davolashga qaratilgan chora tadbirlar ham yo‘q emas. O‘zbekistonda ham ushbu kasallik bilan bog‘liq muammolar va uni davolash masalalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Bemor, Diabet, glukoz, insulin, semizlik, och ko‘zlik.

Qiziqarli ma’lumotlar: Kasallik 100 yashar keksalarda hamda endi tug‘ilgan chaqaloqda ham aniqlangan, Olimlarni fikricha qandli deabet aslida 5 ta turli kasallikdan iborat ekan, qisqa ta’sirli insulin qora mollardan va chuchqalardan olinadi (Aktrapid insulini), Diabetik koma hamda uning turlari ham mavjud, bu kasallikda jinsiy faoliyat ham suslashadi, xomiladorlikning 3-oyida xomiladorlar diabeti ko‘zatilishi nisbatan ko‘proq bo‘ladi shu kabi qizqarli ma’lumotlarni ma’qolani o‘qish davopmida bilib olasiz.

Etiologiyasi. Qator omillar: irsiyat, semizlik, haddan tashqari ko‘p ovqat yeyish, ruhiy va jismoniy zo‘riqish, oshqozonosti bezining o‘smasi, zahm, sil va yana bir qancha omillar ahamiyatga ega. Qandli diabet me‘daosti bezi gormoni insulinning yetarlicha ishlanib chiqmasligiga aloqador kasallikdir. Bunda organizmning glukozani to‘plash va yondirish xususiyati yo‘qoladi. Shu tufayli, foydalanilmagan qand qonda yig‘ilib, giperglikemiya yuz beradi.

So‘ngra qand qondan siydikka tushib, glikozuriya ro‘y beradi. Sog‘lom holda inson organizmida 40 TB insulin bo‘lishi kerak, shundagina 400 g uglevod, 110 g yog‘, 105 g oqsil singdirishni ta‘minlaydi. Hozirgi vaqtda har bir 100 kishidan 1-2 tasi bemor hisoblanadi.

Patogenezi. Diabetning hamma alomatlari organizmda insulin yetishmovchiligi bilan bog‘langan. Insulin yetishmovchiligi birlamchi yoki ikkilamchi bo‘lishi mumkin. Pankreatik yetishmovchilikda oshqozon osti bezining B hujayralarida insulin sekretsiyasi va sintezi buziladi. Pankreasdan tashqari yetishmovchilikda insulin me‘yordagi miqdorda ishlab chiqariladi va sintez qlinadi, lekin uning faoliyati pasayadi. Diabetda semirish muhim o‘rin tutadi, chunki bunda yog‘ kislotalarining miqdori ortadi, ular insulin faolligini pasaytiradi jigarni yog‘ bosishga olib keladi. Ko‘p miqdorda yog‘ kislotalari parchalanishi natijasida keton tanachalari paydo bo‘ladi. Keton tanachalar markaziy nerv sistemasiga tonik ta‘sir ko‘rsatadi, kislota ishqor muvozanati asidoz tomonga o‘zgaradi. Natijada natriy, kaliy, magniy ionlarining organizmdan chiqib ketishiga imkon yaratiladi, bu esa muskul to‘qimasining, shu jumladan, miokardning holatiga ta‘sir etadi. Insulin tanqisligida oqsillar sintezi buziladi, shu jumladan, antitanalar ham kamayadi, bu organizm reaktivligi pasayishiga imkon yaratadi, yaralar sekin bitadi. Qandli diabetda oqsillar sintezining buzilishi qon-tomir yetishmovchiligiga sabab bo‘ladi.

Etiologiyasi. Me‘daosti bezining yallig‘lanishi (pankreatit), me‘daosti bezining jarohati, asab-ruhiy buzilish ko‘p muddatli stres, irsiy moyillik, ham jismonan ham ruhan shikastlanish, me‘daosti bezi o‘smasi, me‘daosti bezi aterosklerozi, zaxm, sil kasalligi, keragidan ko‘p ovqat yeyish, ayniqsa, uzoq vaqtgacha qandni ko‘p miqdorda iste‘mol qilish, ya‘ni ko‘p miqdorda shirinlik yeyish, ortiqcha semirish, yuqumli

kasalliklardan so'ng vujudga keladi. Yuqoridagi ta'sirotlar tufayli, organizmda insulin yetishmaganda, jigar va muskullar organizmga kirgan qandni glikogenga aylantira olmaydi, to'qimalar qandni oksidlash, to'plash, yondirish, singdirish va uning energiyasidan foydalanish qobiliyatini yo'qotadi, natijada, qonda qand ko'payib ketadi - giperglikemiya ro'y beradi. Erkakalarda qandli diabet odam tanasida tuzatib bo'lmaydigan o'zgarishlar bo'lgan davrda o'zini namoyon qiladi. Erkakalarda diabetning aniq sabablarini aniqlashning iloji yo'q. Ayollardan farqli o'laroq kuchli yarmi doimiy gormonal kasalliklarga duch kelmaydi. Erkaklarda kasallik rivojlanishining sabablari orasida quyidagilar ajralib turadi. Irsiy omillar bilan bog'liq bo'lgan turli xil gormonal kasalliklar, Oshqozon osti beziga ta'sir qiladigan o'tmishdagi kasalliklar, Kimyoviy vositalardan, dori-darmonlardan uzoq muddatli foydalanish Tanadagi retseptorlar va insulin normalarining o'zgarishi, Asab tizimidagi nomutanosiblikka olib keladigan stress, Bemorning yoshi. Hayotning har 10 yili uchun 5% diabet xavfi qo'shiladi deb tahmin qilingan.

Glyukoza darajasi har qanday yoshda sakrashi mumkin. Shuning uchun ham normasini bilish zarar qilmaydi shunday emasmi:

Bir oygacha	2,8-4,4
14 yoshgacha	3,2-5,5
14-60yoshda	3,2-5,5
60-90 yoshda	4,6-6,4
90 va undan kattalarda	4,2-6,7 bo'lishi kerak ekan.

Klinikasi. Odatda, qattiq tashnalik, tananing suvsizlanishi, suga bo'lgan ehtiyojni ortishi, (polidipsiya), bunday bemorlar haddan tashqari ko'p suyuqlik ichadilar, ammo doimiy, og'izlari qurib turadi. Ko'p miqdorda siydik ajratishadi, sutkasiga 10-15 litr (poliuriya), yeb to'yaslikka olib keladigan doimiy ochlik sezish, bunda bemorlar juda ko'p ovqat yeyishlariga qaramay, semirish uyoqda tursin, hatto ozib ketishadi. Holdan toyish, badanning qichishishi, ko'p hollarda ayollar jinsiy organlarining qichishidan noliydilar. Terida yiringli kasalliklar paydo bo'ladi, jinsiy funksiyaning buzilishi

kuzatiladi. Bemorni ko‘zdan kechirganda, terisi quruq, turgorligi, elastikligi yo‘qolgan va uni infeksiyalarga ko‘rsatadigan qarshiligi keskin pasayib ketgani bilish mumkin. Bu terida yiringli kasalliklar furunkuloz, karbunkullarga olib keladi. Qo‘l va oyoq kaftlari o‘ziga xos sap-sariq tusga kiradi («ozg‘inlar diabeti»).deb ataladi.Bundan tashqari, qichishish izlari, ekzemalar, dermatozlar, epidermofiliya, soch mikozlari, tirnoqlarning trofik yarasi kuzatilishi mumkin hazm organlari sistemasida, ko‘pincha til shilliq pardasi atrofida yallig‘lanish glossit ko‘riladi, til jigarrang karash bilan qoplangan bo‘ladi. Qandli diabet kasalligining 70 % belgilari yurak-qon tomirlar sistemasiga to‘g‘ri keladi. Bundan 48,6 % ini yurak tomirlari atero sklerozi tashkil etadi. Tomirlardagi o‘zgarishlar faqat ateroskleroz kasalligi bilan emas, balki boshqa kasalliklar oqibatida ham kelib chiqadi. Og‘ir hollarda, oyoqlarda gangrena paydo bo‘ladi.Nerv sistemasida bosh og‘rig‘i, bosh aylanishi, uyquning buzilishi, tez charchash, ish qobiliyatining buzilishidan noliydigan turli ko‘rinishdagi og‘riqlar paydo bo‘ladi, polinevrit rivojlanadi. Paresteziya, gipesteziya, muskullar parezi va falajlar vujudga keladi.

Kasallikka xos belgilardan yana biri ozib ketish yoki semirish hisoblanadi.Poliuriya. Bunda siydik miqdor me‘yoriga nisbatan ko‘payib, 2,5-3,0 litrdan 5-10 litrgacha yetadi. Agar bemor bunga ahamiyat bermagan bo‘lsa, undan necha marta hojatga borgani va har gal qancha siydik ajralgani, uning miqdori va rangi so‘raladi.Polifagiya Doimiy yuqori ishtahada bo‘ladi. Bunday bemorlarni ovqatni sevuvchilar", „o‘z ovqatni boshqalar bilan ulshmaydiganlar", deb atashadi. Moddalar almashinuvi buzilishi natijasida kelib chiqadigan keyingi guruh belgilar: adinamiya, lanjlik, asteniya hisoblanadi. Bu belgilar ko‘pincha bemorlarni bezovta qiladi va ular doimo shifokorga shikoyat qilib turadilar. Adinamiya (quvvatsizlik) asta-sekin, boshqa belgilar qatori zimdan rivojlanadi.Ozgina jismoniy harakat qilganda yengil charchash paydo bo‘ladi.Dam olgandan so‘ng ahvol yaxshilanadi. Muskel charchashi og‘riq xurujlari va oyoq-qo‘llarining sal-pal titrashi bilan namoyon bo‘ladi.Yurak-qontomir sistemasida turli o‘zgarishlar: atero sklerozning xilma-xil joylashishi, yurak sanchig‘i, miokard infarkti, qo‘l-oyoq tomirlari shikastlanishi (oyoq-qo‘llarning uvushishi, achishishi, oyoqning sovqotishi va boshqalar) belgilari kuzatiladi.Asab sistemasi

tomonidan nevrirlar, polinevrirlar kelib chiqadi. Ko‘rish, jinsiy a‘zolar ishi buziladi. Bemorning hayot tarzini so‘rab-surishtirish vaqtida kasallik rivojlanishidagi o‘z garishlar sog‘lig‘idagi chetga chiqishlarni so‘rab-surishtirish kerak, chunki ular diabetdan oldin yoki u bilan birga kechadi. Atrof-muhit sharoiti: kasallik ko‘pincha moddiy jihatdan yaxshita‘minlanmagan oiladagi odamlar orasida, ko‘proq shahar aholisi o‘rtasida rivojlanadi. So‘rashda ovqatlanish xususiyati, yeydigan ovqatning miqdori, uning kaloriyasi, bemorning turmush tarzi, ixtisosi, o‘tkir yoki surunkali ruhiy shikastlanishlar bilan bog‘liqligiga ahamiyat berish kerak. Irsiy omil 10-50% hollarda ta‘sir etadi. Otasi va onasi kasal bo‘lsa, kasallanish xavfli bo‘ladi, ulardan biri yoki boshqa qarindoshlari kasal bo‘lsa, xavf kamroq bo‘ladi. Qandli diabet alomatlari qanchalik namoyon bo‘lmasin kasallikka tashxis qo‘yishda, albatta, qondagi qand miqdorini aniqlash katta ahamiyatga egadir. Glukoza miqdorini nahorda yoki kunning istalgan vaqtida aniqlash mumkin.

Kasallikning yashirin davri I turdagi diabetda juda qisqa, II turdagi diabetda ancha davomli bo‘lib, bir necha yillarga cho‘zilishi mumkin. Yashirin diabet organizmning glukozaga turg‘unligini aniqlash orqali topiladi. Buning uchun tekshirilayotgan odam 10-14 soat ovqat yemasdan, ertalab och qoringa glukoza miqdorini aniqlash uchun barmog‘idan qon topshiradi, so‘ngra 250-330 ml suvda eritilgan 75 gr glukozani 5-15 minut davomida ichadi. Glukoza ichganidan 2 soat o‘tgach, qondagi glukoza miqdori yana qaytadan aniqlanadi. Yashirin diabetda och qoringa tekshirilgan glukoza miqdori 6,7 mmol/l (120 mg%) dan kam bo‘ladi. Glukoza qabul qilingandan 2 soat o‘tgach, tekshirilgandagi glukoza miqdori 7,8 mmol/l (140 mg%) ga teng yoki undan yuqori, ammo 11 mmol/l (200 mg%) dan oshmaydi.

Laboratoriya tahlilida tekshirilganda; siydikning solishtirma og‘irligi yuqori, aksari hollarda 1030-1050 atrofida o‘zgarib turadi. Siydikda qand 8-10 % gacha topiladi. Bir sutka ichida bir necha yuz garmm qand siydik bilan ajralib turadi. Siydikda qon paydo bo‘lishi, oqsil ajralishi, keton tanachalarining ajralishi kuzatiladi. Qonda qand miqdori 200 mg % gacha ko‘tariladi (me‘yorda 80-120 mg % yoki 5-6 %). Qandli diabeti og‘irlashgan bemorlarda qonda keton tanachalari (yog‘larning noto‘liq

parchalanishi mahsulotlari - aseton, asetosirka kislota va betaoksimoy kislotalar) miqdori oshadi.

Jahon tajribasiga nazar soladigan bo'lsak, o'tgan asrning ikkinchi yarmida G'arb mamlakatlari aholisida yoppasiga semirish kuzatilgan. Bu holatni bartaraf etish uchun turli tadqiqotlar o'tkazilgan, jumladan, jarrohlik yo'li ham sinab ko'rilgan. Jarrohlik amaliyotidan so'ng bemorlarda qondagi qand (glyukoza) miqdorining ham me'yorlashgani kuzatiladi, natijada, bu diabetni xirurgik yo'l bilan davolashga asos bo'ldi. O'zbekistonga bu amaliyotni Toshkent tibbiyot akademiyasi xirurgik kasalliklar kafedrasi assistenti, jarroh Umid Ro'ziyev olib kirdi. Janubiy Koreyada bu usulni o'rgangan, Malayziya, Rossiya, Qozog'iston davlatlarida malakasini oshirgan jarrohning aytishicha, endi diabetdan aziyat chekuvchilar davo qidirib, chet elga borishlariga hojat yo'q, o'zimizda ham bemalol davolanish mumkin. Qandli diabetning ikki tipi mavjud. Birinchi tip kam uchraydi va organizmda insulin ishlab chiqarilmasligi bilan kechadi. Ikkinchi tip esa ko'proq yoshi kattalar orasida kuzatiladi hamda organizmda ishlab chiqarilayotgan insulinga nisbatan sezuvchanlikning yo'qolishi bilan bog'liq. Bu tur semizlik, oshqozon osti bezi kasalliklari, alkohol iste'moli kabilar negizida rivojlanadi. Taqdim qilinayotgan davo usuli ham aynan ikkinchi turni davolashga mo'ljallangan. Operatsiyaning maqsadi ortiqcha massani yo'qotishga qaratilgan, chunki diabetning asosiy sababchisi — semizlik. 9 noyabr kuni sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish mavzusidagi Prezident raisligida o'tkazilgan videoselektorda ham aholining 46 foizida qonda xolesterin miqdorining ko'pligi, 31 foizida yuqori qon bosimi borligi ta'kidlandi. O'zbekiston aholisining o'lim sabablari tahlil qilib chiqilganda bularning aksariyati infarkt, insult, qandli diabet ta'sirida bo'layotganini ko'rish mumkin. Bunga esa semizlik aybdor. Qandli diabet shunisi bilan xavfli, unda kechadigan buzilishlar organizmning hamma nuqtalariga zararini ko'rsatadi. Miya, buyrak, o'pka, yurak, boringki, oyoqlarda ham uning asoratlari rivojlanib boradi. «Operatsiya davomida oshqozon osti beziga mutlaqo tegilmaydi. Chunki muammo bezda emas, balki undan ajralayotgan insulinning ta'sir etish jarayonidagi buzilishdadir. Bir so'z bilan tushuntiradigan bo'lsam, oshqozon-ichak tizimi “qayta quriladi”. Bemor holatining alohida ko'rsatkichlaridan kelib chiqqan

holda oshqozon, ichakning ba'zi qismlari qisqartirilishi mumkin (tibbiy tilda: gastroshuntirovaniye), ammo oshqozon olib tashlanarmish, faqat to'g'ri ichak qolarmish singari farazlar mutlaqo noto'g'ri. Amaliyot umumiy anesteziya ostida o'tadi. Butun jarayon endokrinolog mutaxassis bilan maslahatlashgan holda olib boriladi», — deydi Umid Ro'ziyev. Meni ham ushbu ma'qolamni yozishdan maqsad insonlarni sog'ligiga yanada e'tiborli bo'lishlari hamda o'zlari ham davo choralari ko'ra olishlariga qaratilgan chora tadbirla yig'indisidan iborat.

Davosi: Diyetoterapiya - 9-parhez. Bemor ovqatidan qand va qandga boy boshqa uglevodlar chiqariladi, shu tufayli, insular apparatning ishi yengillashib, uning funksiyasi tiklanadi. Ovqat kaloriyasi 2500 kkal atrofida bo'lishi kerak. Kaloriyaning qariyb 20 % i oq sillardan iborat bo'lishi lozim. Taom vitaminlarga, ayniqsa, C va B guruh vitaminlariga boy bo'lishi darkor. Ovqatni bo'lib-bo'lib, kuniga oz miqdordan, 5 marta yeyish kerak. Nonushtaga bir sutkalik kaloriyaning 25 %, ikkinchi nonushtaga 10 %, tushlik ovqatga 35 %, ikkinchi tushlikka 10 % va kechki ovqatga 20 % i to'g'ri kelishi lozim. Qandli diabet bilan og'rigan bemorlarga tarkibida yengil hazm bo'ladigan uglevodlar tutmagan maxsus oziq-ovqat mahsulotlari: sorbit yoki ksilitli konfetlar, dia betik nonlar, pecheniy, kolbasalar (maxsus) beriladi. Endokrinolog ko'rsatmasiga binoan, insulin va insulin qatori preparatlari beriladi. Insulin berishdan oldin, qondagi qand miqdori tekshiriladi. 1 TB insulin 4-5 gr qandni parchalaydi. Insulin flakon larda 1 ml, 5 ml, 10 ml.li qilib chiqariladi. 1 ml insulin 40 TBga, 5 ml insulin 200 TBga to'g'ri 1 ml.li shprislar ishlatiladi.

Insulin va insulin qatori preparatlarning ta'sir doirasi

Tr	Periparat insulin	Analogi, chiqarish joyi	Ta'sir doirasi (Soat bo'yicha)		
			Baholash vaqti va davomi	Maksimum	Davom etish
	Qisqa ta'siri				
1	Oddiy insulin	MDH Vengriya	15-30 min	2-3	6-7
2	Suinsulin	Aktrapid Daniya	15-20 min	2	6-7
3	Monosuinsulin	MDH	15-20 min	2	6-7
	O'rtacha ta'siri				

4	Suspinziya-rux-insulin-amorf IRSA	Insulin semulenta Daniya	1-1 ¹¹	4-6	12-14
5	Suspenziya-insulin semipong	Daniya	1-1 ¹²	4-6	12-14
6	Insulin B	GFR	1-2	4-8	10-18
	Kengroq ta'sir doirasi				
7	Protamin-rux-insulin PRI		6-8	14-20	24-36
8	Suspenziya-insulin-rux-insulin-IRS	Insulin lenta Hindiston, Daniya	1 ¹¹ -2	10-16	24
9	Suspenziya-insulin long		1 ¹² -2	10-16	24
10	Suspenziya-rux-insulin-kristali IRSK	Insulin ultralenta	6-8	12-18	30-36
11	Suspenziya insulin - ultralong		6-8	12-18	30-36

Insulin, ovqatdan 30-40 minut oldin teri ostiga yoki muskullar orasiga yuboriladi. Dozalari har bir kasalning ahvoli hamda siydigidagi qand miqdoriga qarab, alohida-alohida belgilanadi. Odatda, insulinni uch muddatda yuboriladi, bunda uning maksimal dozasi tushki ovqatdan oldin, kamroq qismi nonush tadan oldin va eng kam dozasi kechki ovqatdan oldin yuboriladi. Keyinchalik insulin dozasi birinchi va ikkinchi inyeksiyalar o'rtasida, ikkinchi inyeksiya va kech kirishi va tun bo'yi o'tgan davrda yig'ilgan siydikning bo'lingan porsiyalardagi qand miqdorini aniqlashga asoslanib o'zgartirish lozim. Insulin yuborilgandan keyin, uning samarasi 2-4 soatdan keyin, ta'sir kuchi 6 soat davom etadi. Shular orasida ikkinchi marta yuborish mumkin emas. Sulfanilamid preparatlari bilan davo qilishda, insulindagi kabi, parhez asta-sekin kengaytirib boriladi. Kasallikning oldini olish maqsadida me'daosti bezi yallig'lanishi, shikastlanishi, asab-ruhiy ta'sirotlar, yuqumli kasalliklardan saqlanish kerak. Qand va tarkibida qand bo'lgan mahsulotlarni chek lash lozim bo'ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak xozirgi kunda ushbu kasallik ko'pgina mamlakat fuqorolariga aziyat yetkazmoqda. Ushbu kasallikni davolashda nafaqat shifokorlar balki bemorlarning ham roli katta ahamiyat kasb etadi. Bu kasallik xavfi ko'proq bo'lgan odamlarga asosan ota onasi ham shu kasallik bilan og'rikan bemorlar kiradi.

Ming afsuski, bizda hech kim qandli diabet kalligiga jiddiy kasallik sifatida yondashmaydi. Ortiqcha vazn negizida rivojlanuvchi yurak-qon tomir kasalliklari, qon bosimi oshishi, umurtqa churrasi, osteoxondroz, bo'g'im xastaliklari, kabi salbiy ta'sirga ega ushbu kasallik haqida bosh qotirishmaydi. Vaholangki bu kasallikdan aziyat chekmaguncha unga e'tibor berishmaydi. Shularni o'ylagan xolda men ushbu ma'qolamni yozishga qaror qildim bu ma'qola orqali siz ozgina bo'lsada ma'lumot olib hech bo'lmaganda bo'ldi endi qand va qandli mahsulotlar istimol qilmiman yoki miqdorini kamaytiraman degan bo'lsangiz demak men qisman bo'lsada maqsadimga erishibman.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M. Ziyayeva Terapiya (Ichki kasalliklar). Toshkent Ilm Ziyo. 2007.
2. Sharopov. Ichki kasalliklar. Tibbiyot o'quv adabiyoti.
3. Arslonov. Ichki kasalliklar. Toshkent Ilm Ziyo. 2013.
4. S. Bobojonov. Ichki kasalliklar. Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti Toshkent. 2008.
5. Sh.M. Rahimov ichki kasalliklar. Xalq tabobati fanidan.
6. www.ziyo.net.uz

ФИО автора: *Eltiyeva Munira*

Nizomiy nomidagi T.D.P.U.Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

202-guruh talabasi

Название публикации: «KASBIY KOMPETENTLIGINI OSHIRISHDA MASOFAVIY TA'LIMNI O'RNI»

Annotatsiya: ushbu maqolada kasbiy kompetentligini oshirishda, talaba o'quvchilarning bilim olishida masofaviy ta'lim o'rni haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kompetentlik, masofaviy ta'lim, ta'lim-tarbiya, usul, metodlar.

O'zbekistonda ta'lim tizimini kompleks rivojlantirish, masofaviy ta'limni rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlash maqsadlariga katta kuch va mablag'lar yo'naltirilmoqda. Maktabgacha ta'lim, maktab va oliy ta'lim tizimlari, ilmiy-tadqiqot muassasalari faoliyatida sifat o'zgarishlari amalga oshiriladi..."

Shavkat Mirziyoyev

O'zbekiston Respublikasi Ta'lim To'g'risidagi qonunining 16-moddasida masofaviy ta'lim haqida quyidagi fikrlar keltirib o'tilgan.

Masofaviy ta'lim o'quv rejaları va o'quv dasturlariga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan hamda Internet jahon axborot tarmog'idan foydalangan holda masofadan turib bilim olishga qaratilgan. Masofaviy ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. Masofaviy ta'lim-bu zamonaviy axborot-telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan, o'qituvchi va talaba o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqa qilmasdan masofadan turib ta'lim olish imkonini beradigan o'quv jarayonini tashkil etish usuli. Masofaviy ta'lim texnologiyasi shundan iboratki, o'rganish va materialni o'zlashtirishni nazorat qilish Internetning kompyuter tarmog'i yordamida, on-line va off-line texnologiyalaridan foydalangan holda amalga oshirilad. Bunday o'qitish uslubiga bo'lgan ehtiyoj turli omillar bilan bog'liq, ular orasida:

-talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi interfaol aloqaga bo'lgan ehtiyoj;

-nogiron yoki tez-tez kasal bolalar bilan ishlash;

-sirtqi (ekster) o'qish shakli bilan;

-loyihalar va tadqiqot ishlarini amalga oshirish;

-iqtidorli bolalar bilan ishlash (yuqori darajadagi individual qo'shimcha vazifalar);

-takrorlash uchun qiziqarli vazifalar (krossvordlar, boshqotirmalar va boshqalar).

-Masofaviy ta'lim texnologiyalari bir qator muhim pedagogik muammolarni hal qilishga imkon beradi:

-ta'lim maydonini yaratish;

-talabalarning kognitiv mustaqilligi va faolligini shakllantirish;

-tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, bag'rikenglik, turli nuqtai nazarlarni konstruktiv muhokama qilishga tayyorlikdir. Mamlakatimiz ta'lim tizimida sezilarli o'zgarishlar ro'y berayotganligi kun sayin yaqqol ko'rinib bormoqda. Turli ta'lim shakllari qatori ayniqsa, masofadan o'qitish (MO') keng qo'llanilayotgatliligi ham quvonchli hol.

Pedagog olim U. Begimqulov masofaviy ta'lim olishning pedagogik asoslarini quyidagicha tadqiq qiladi: O'quv jarayonining markazida o'quvchining mustaqil bilim olish faoliyati (o'qish, o'qitish emas) turadi. O'quvchi bilimlarini mustaqil egallash, turli axborot manbalari bilan ishlash va ulardan foydalanish malakasiga ega bo'lishi muhim hisoblanadi.

Bilimlarni mustaqil egallash passiv xarakterga ega bo'lmasligi, aksicha o'quvchi faol bilim faoliyatiga jalb qilinishi kerak. O'quvchilarni kom'yuter tarmoqlari orqali o'qitish yangi pedagogik texnologiyalarni talab etadi. Bunday pedagogik texnologiyalarga hamkorlikda o'qish, loyihalar metodi, muammoli o'qitish metodlarini

keltirish mumkin. Masofaviy o'qitish o'quvchining o'qituvchi bilan faol muloqotidan tashqari, boshqa o'quvchilar bilan ham muloqotini nazarda tutadi. O'qitish usullari juda ko'p va bir nechta xususiyatlarga ega, ular bir nechta asoslar bo'yicha tasniflanadi:

§ talabalar va o'qituvchilarning ta'lim axborot muhiti va o'zaro munosabatlari usullari (faol va interaktiv);

§ o'quv va kognitiv faoliyatni tashkil etish va amalga oshirish usullari, o'quv materiallarini efirga uzatish usullari (keys texnologiyasi, televidenie texnologiyasi, tarmoq texnologiyasi);

§ o'quv faoliyatini rag'batlantirish usullari (rivojlanish usullari qiziqish va mas'uliyatni rivojlantirish usullari);

§ nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish usullari (individual va guruh, reproduktiv va ijodiy, sinxron va asinxron) masofali ta'limni tashkil etish quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

Mustaqil ta'lim;

Tyutorlik;

Yozma ishlar;

Maslahatlar;

O'quv adabiyotlar;

Masofali ta'lim. Masofaviy ta'lim bilan an'anaviy ma'ruzalar o'qituvchilar va talabalarning uzoqligi, o'quv guruhlarining taqsimlanganligi va boshqalar tufayli mumkin emas. Shu bilan birga, ma'ruzaning asosiy maqsadi - o'rganishning nazariy asoslarini ta'minlash, o'quv faoliyati va muayyan o'quv faniga qiziqishni rivojlantirish, talabalarda kurs bo'yicha mustaqil ishlash bo'yicha uslubiy ko'rsatmalarni shakllantirish - masofaviy o'qitish jarayoni uchun dolzarbligicha qolmoqda. Shu sababli masofaviy ta'lim uchun ma'ruzalar o'tkazish zarurati tug'iladi. Shu bilan birga, an'anaviy ma'ruzaning asosiy xususiyatlarini imkon qadar ko'roq saqlashga alohida

e'tibor berish kerak: ma'ruzachining tinglovchilarga hissiy ta'siri; ong, his, iroda, sezgi, o'qituvchining tinglovchining ichki dunyosi bilan tizimli aloqasi (shaxsiy yashirin bilimlarni uzatish). Masofaviy ta'limda videoma'ruzalar, multimedia ma'ruzalari amaliyotga tatbiq etiladi. Kasbiy kom'itentligda masofaviy ta'lim ta'limning yangi shakli va shunga mos ravishda ta'limning yangi shakli sifatida mamlakatimizda faol rivojlanib, rivojlanib bormoqda. Uning maqsadi o'quvchilarga o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashish, jahon va milliy madaniyatlar tizimiga muvaffaqiyatli integratsiyalashish imkonini beradigan universal ta'lim elementlarini berishdan iborat. Bunday trening zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan bo'lib, talabanning o'zgaruvchan ehtiyojlarini tez va moslashuvchan muvofiqlashtirish imkonini beradi. Masofaviy ta'lim - zamonaviy axborot texnologiyalari va elektron pochta, televidenie va internet kabi telekommunikatsiya tizimlaridan foydalangan holda ta'lim muassasasiga bormasdan ta'lim xizmatlarini olishdir. Masofaviy ta'limdan o'qituvchilarning malakasini oshirish va qayta tayyorlash uchun ham foydalanish mumkin. O'qituvchining o'z faoliyatida masofaviy ta'limdan foydalanishi zamonaviydir, chunki u vaqt talab qiladi, chunki u talabalarning o'zaro bog'langan kommunikativ, ijtimoiy-madaniy va shaxsiy rivojlanishi omili va nihoyat, oqilona, chunki o'quvchilarning ijtimoiy to'g'langan tajribasini o'zlashtirishlari uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratadi. o'qitish mazmuniga qamalgan. Ammo o'quvchilarning tarmoq faoliyatini tashkil qilishda Internetdan foydalanish ko'nikmalarini qanday rivojlantirish, ularni (va o'zlarini ham) "talabalarning tarmoqdagi maxsus tashkil etilgan qo'shma ishlariga" tayyorlash uchun? Bunda o'qituvchiga fan bo'yicha masofaviy ta'lim loyihalarini o'tkazish tajribasi yordam beradi, deb o'ylayman.

1. Loyiha ishini tugatgan barcha talabalar yaxshi o'rgana boshlaydilar, ularda o'z imkoniyatlarini to'g'riroq baholash qobiliyati rivojlanadi, ya'ni o'zini o'zi qadrlashi oshadi; bilimlarni mustaqil egallash, tashabbuskorlik, maqsadga muvofiqlik, axborotni tahlil qilish va "filtrlash" qobiliyati shakllanadi.

2. Taklif etilayotgan loyihalarni amalga oshirishdan hamma manfaatdor:

talaba fandan bir necha baho olish istiqboli bilan mehnat va ijodiy salohiyatini rivojlantirish (yangi vaziyatlarda bilimlarni qo'llash) bilan band;

o'qituvchi o'quvchilarning bilim va zehni oshirishdan, ularni ijodkorlik bilan band etishdan manfaatdor;

ota-onalar - farzandining muvaffaqiyatli rivojlanishida, uzoq muddatda aqlli boshli, shuningdek, "oltin" qo'llar bilan bolani tarbiyalash.

3. Maktabning uslubiy bazasi turli darslarda keng qo'llaniladigan ko''lab multimedia ilovalari bilan to'ldiriladi.

Shubhasiz, masofaviy ta'limning asosiy maqsadi talabalarni oliy o'quv yurtiga yoki boshqa kasb-hunar ta'lim muassasasiga kirishga va muvaffaqiyatli o'qishga yuqori sifatli tayyorlash yoki qisqa vaqt ichida va o'rta ta'limni tugatgandan so'ng darhol o'z kasbini egallashdir. Albatta, an'anaviy (kunduzgi) ta'lim oldida ham xuddi shunday vazifalar turibdi. Ammo ular doimo hal qilinadimi va ular qanchalik muvaffaqiyatli? Bilimlarni chuqurlashtirish, kengaytirish va ixtisoslashtirish maktablarida turli yo'nalishdagi ixtisoslashtirilgan, oldindan profil va tanlov kurslari tashkil etiladi, universitetlar shu maqsadda tayyorlov kurslarini taklif qiladi. Agar tanlangan ta'lim muassasasi talaba turar joyida joylashgan bo'lsa va tanlangan kasb maktab 'rofili ('rofildan oldingi va ixtiyoriy) kurslar yo'nalishiga to'g'ri kelsa, bu juda yaxshi.

Tarmoq texnologiyalari yordamida o'rganish bugungi mehnat bozorida juda zarur bo'lgan yangi bilim va ko'nikmalarni egallashning mashhur usuliga aylanib bormoqda. Hozirgi vaqtda maktablarda o'quvchilarning ma'lum bir guruhini va katta yoshli aholini qamrab oluvchi virtual ta'lim shakllarining tarqalishi kuchayib bormoqda. Bola psixologiyasida ko'pchilik pedagogi A.S.Makarenko "Bola o'yinda qanday bo'lsa, o'sib ulg'aygach xam ko'pincha, ko'p jixatdan shunday bo'ladi"- deb aytgan. O'yin bolalar yashayotgan va o'zgartirishi lozim bo'lgan dunyoni bilish yo'lidir. SHuning uchun xozir rivojlangan davrda yashar ekanmiz, ularning turli xil milliy, urf-odatlar, an'analarimiz aks etgan

O'qituvchining o'z faoliyatida masofaviy ta'limdan foydalanishi zamonaviydir, chunki u vaqt talab qiladi, chunki u talabalarning o'zaro bog'langan kommunikativ, ijtimoiy-madaniy va shaxsiy rivojlanishi omili va nihoyat, oqilona, chunki o'quvchilarning ijtimoiy to'plangan tajribasini o'zlashtirishlari uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratadi. o'qitish mazmuniga qamalgan. Ammo o'quvchilarning tarmoq faoliyatini tashkil qilishda Internetdan foydalanish ko'nikmalarini qanday rivojlantirish, ularni (va o'zlarini ham) "talabalarning tarmoqdagi maxsus tashkil etilgan qo'shma ishlariga" tayyorlash uchun. Bunda o'qituvchiga fan bo'yicha masofaviy ta'lim loyihalarini o'tkazish tajribasi yordam beradi, deb o'ylayman. Loyiha ishini tugatgan barcha talabalar yaxshi o'rgana boshlaydilar, ularda o'z imkoniyatlarini to'g'riroq baholash qobiliyati rivojlanadi, ya'ni o'zini o'zi qadrlashi oshadi; bilimlarni mustaqil egallash, tashabbuskorlik, maqsadga muvofiqlik, axborotni tahlil qilish va "filtrlash" qobiliyati shakllanadi.

2. Taklif etilayotgan loyihalarni amalga oshirishdan hamma manfaatdor:

talaba fandan bir necha baho olish istiqboli bilan mehnat va ijodiy salohiyatini rivojlantirish (yangi vaziyatlarda bilimlarni qo'llash) bilan band;

o'qituvchi o'quvchilarning bilim va zehni oshirishdan, ularni ijodkorlik bilan band etishdan manfaatdor;

ota-onalar - farzandining muvaffaqiyatli rivojlanishida, uzoq muddatda aqlli boshli, shuningdek, "oltin" qo'llar bilan bolani tarbiyalash.

3. Maktabning uslubiy bazasi turli darslarda keng qo'llaniladigan ko'p multimedia ilovalari bilan to'ldiriladi.

Shubhasiz, masofaviy ta'limning asosiy maqsadi talabalarni oliy o'quv yurtiga yoki boshqa kasb-hunar ta'lim muassasasiga kirishga va muvaffaqiyatli o'qishga yuqori sifatli tayyorlash yoki qisqa vaqt ichida va o'rta ta'limni tugatgandan so'ng darhol o'z kasbini egallashdir. Albatta, an'anaviy (kunduzgi) ta'lim oldida ham xuddi shunday vazifalar turibdi. Ammo ular doimo hal qilinadimi va ular qanchalik muvaffaqiyatli? Bilimlarni chuqurlashtirish, kengaytirish va ixtisoslashtirish maktablarida turli

yoʻnalishdagi ixtisoslashtirilgan, oldindan oʻrofil va tanlov kurslari tashkil etiladi, universitetlar shu maqsadda tayyorlov kurslarini taklif qiladi. Agar tanlangan ta'lim muassasasi talaba turar joyida joylashgan boʻlsa va tanlangan kasb maktab profili (profildan oldingi va ixtiyoriy) kurslar yoʻnalishiga toʻgʻri kelsa, bu juda yaxshi,

Tarmoq texnologiyalari yordamida oʻrganish bugungi mehnat bozorida juda zarur boʻlgan yangi bilim va koʻnikmalarni egallashning mashhur usuliga aylanib bormoqda. Hozirgi vaqtda maktablarda oʻquvchilarning ma'lum bir guruhini va katta yoshli aholini qamrab oluvchi virtual ta'lim shakllarining tarqalishi kuchayib bormoqda.

ADABIYOTLAR VA INTERNET RESURSLARI:

1.Oʻzbekiston Respublikasining Qonuni Ta'lim Toʻgʻrisidagi

Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda maʼqullangan sonidan.

2.Oʻzbekistonda ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari muhokamasi bo'yicha videoselektordan .
Shavkat Mirziyoyev.M. 30 Oktabr 2020

3.Masofaviy Ta'lim Texnologiyasi fanidan oʻquv uslubiy qoʻllanma.
Qoʻchqorova S.S. NDPI, "Informatika oʻqitish metodikasi" kafedrası katta oʻqituvchisi. Norbekov
A.O.- ND'I, "Informatika oʻqitish metodikasi" kafedrası oʻqituvchisi.

4. M.E. Virtual ta'lim muhitida oʻdagogika: oʻquvchi. M.: MGOU, 2006 .-- 167 b.

5.Gusev D.A. Masofadan boshqarish pultining afzalliklari haqida eslatmalar.<http://e-college.ru/elearning/analytics/a0004/>

6.Oliy Kasbiy Ta'lim "Moskva Davlat Iqtisodiyot, Statistika va Informatika Universiteti (MESI)" ma'lumotlari..

ФИО авторов: Eshchanov Erkabay Uskinovich

UrDU “Kimyo” kafedrası mudiri p.f.n

Qodamboyev Pirnazar Qodamboyevich

UrDU “Kimyo” kafedrası 2-bosqich magistranti

Название публикации: «UMUMIY O’RTA TA’LIM MAKTABLARI MISOLIDA
“UGLEVODORODLAR” BO’LIMINI O’QITISHNI AXBORAT
KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA
TAKOMILLASHTIRISH»

Annotatsiya. *Ta’limda innovatsion hamda pedagogik texnologiyalarni birgalikda qo’llaganda o’quvchi eshitish, ko’rish, ko’rganlari asosida mustaqil tasavvur qilish imkoniyatiga ega bo’ladi. Shularni hisobga olgan holda ushbu maqolada umumiy o’rta ta’lim maktablari misolida “Uglevodorodlar” bo’limini o’qitishni axborat kommunikatsion texnologiyalar yordamida takomillashtirish haqida ma’lumotlar yoritilgan.*

Annotation. *When innovative and pedagogical technologies are used together in education, students have the opportunity to hear, see, and independently imagine based on what they see. With this in mind, this article provides information on how to improve the teaching of “Hydrocarbons” in general secondary schools with the help of information and communication technologies.*

Kalit so’zlar: *gibridlanish, innovatsiya, innovatsion texnologiya, pedagogic texnologiya.*

Keywords: *hybridization, innovation, innovative technology, pedagogical technology.*

Hozirgi kunda faqat pedagogning mehnati va mahoratiga asoslanib tashkil etilgan ta’lim yaxshi samara bermasligi hech kimga sir emas. Endi pedagogning asosiy vazifasi o’quvchilarga tayyor bilim berish emas, balki bilimlarni mustaqil egallashlariga ko’maklashishdan iborat. Buning uchun esa o’quvchilarning o’z qobiliyati va imkoniyatlarini to’la-to’kis namoyon etishlari va butun kuch-g’ayratlarini

bilim olishga sarflashlari uchun imkon beradigan darajada ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish zarur.

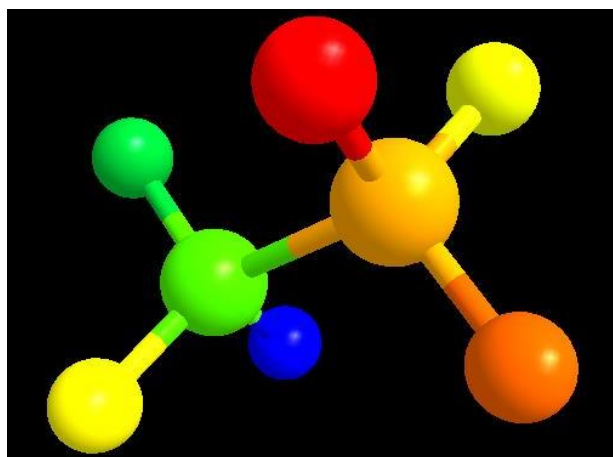
O'qituvchi o'quvchilar o'quv materialini o'zlashtirish jarayonini tashkil qilishning ma'lum bo'lgan barcha imkoniyatlardan foydalanishi kerak. Bu aktiv eslab qolish jarayoni bo'lishi mumkin, bunda yangi materialni idrok qilish, uni tushunish tashkil qilinadi. Eslab qolishning egallangan bilimlarni mustahkamlashning samarali usullari qo'llaniladi [1].

O'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish va ularda o'quv ko'nikmalarni hosil qilish usullari turlicha bo'lib, ular ichida algoritmik yondashuv alohida o'rin tutadi. Kimyo kursining mazmuni axborat kommunikatsion texnologiyalardan kengroq foydalanishga imkon beradi va har bir o'quvchining kimyoviy bilimlarni o'zlashtirishiga imkoniyat yaratadi.

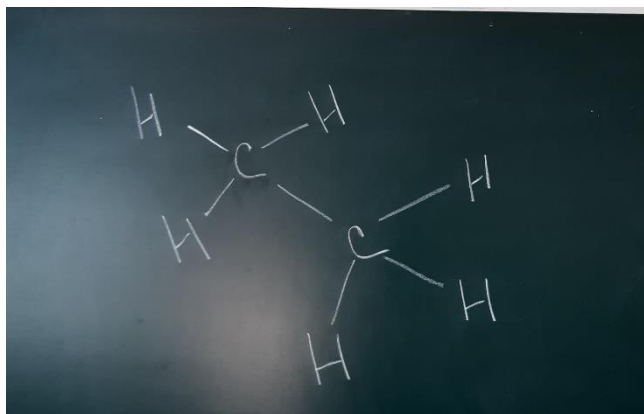
Kimyo fanidan umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilardagi Uglerod uglerod (C-C), uglerod vodorod (C-H), bog'lari va ular orasidagi masafolar haqidagi bilimlar, uglevodorodlar sinflarining har bir vakilining tuzilishi ularning har bir molekulasining gibridlanishi fazoviy tuzilishi haqida axborat faqat doskada berilishi buning asosiy sabablaridan biri, elektron dasturlarda ehtimoliy-statistik tasavvurlarning yo'qligidir. Amalda maktab kimyo kursi bo'yicha Uglevodorodlar sinflarini o'rganishda dinamik tasavvurlar nafaqat boshlang'ich, balki asosiy o'rinni egallaydi va o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishda, molekulada sodir bo'ladigan hodisalarni, ko'z bilan ilg'ab bo'lmaydigan jarayonlarni kuzatish va tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shunga qaramay kimyo fanini o'qitishda yangi dasturiy innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish yuqorida ta'kidlangan muammoni ma'lum darajada hal qilish imkonini beradi. Ayni vaqtda chet – el ta'lim tizimida iqtidorli yoshlar va tadqiqotchi olimlar tomonidan tayyorlangan va ishlab chiqilgan fanlar doirasidagi mavzularga bog'liq yangi turdagi "VR", "AR", "MR" dasturiy ta'minotlar yaratilib o'qitish tizimiga tadbiq etilmoqda. Ammo bizning o'quv jarayonida esa faqatgina elektron qo'llanmalardan yoki slayd, multimediya va animatsiyalardangina foydalanilmoqda. Bu esa ta'lim tizimini rivojlanishida ko'zda tutilgan samaradorlikka erishish darajasi yuqori daraja emasligini ko'rsatadi [2].

Biz faqatgina o'quv jarayonida slayd, multimediya, video va animatsiyalarni foydalanish bilan cheklanib qolmasdan endilikda yangi "VR" (virtually reality), "AR"(augmented reality) ,"MR" (mixed reality) texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarda Uglevodorodlar sinflar haqida dinamik tasavvurlarga ega bo'lish, kimyodan ko'z bilan kuzatish imkoniyatiga ega bo'lmagan (mikrozarrachalar harakati) jarayonlarni o'rganish orqali mustaqil fikrlash darajasiga ega bo'lishi, bundan tashqari dasturiy ta'minotlarini yaratish hamda qo'llash orqali o'qitish jarayonini rivojlantirishga, chet el pedagoglari hamda malakali mutaxassis olimlar bilan hamkorlik aloqalari o'rnatishga, malaka almashishga erishishimiz mumkin. Ta'limda innovatsion hamda pedagogik texnologiyalarni birgalikda qo'llaganda o'quvchi eshitish, ko'rish, ko'rganlari asosida mustaqil tasavvur qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Misol uchun C_2H_6 alkanlar sinfiga kiruvchi etan molekulasini tuzilishini doskada chizib tushintirib bo'lmaydi bu o'quvchida kimyo fani qiyin va zerikarli degan fikrni yo'qatish uchun Uglevodorodlar sinfining birinchi vakili alkanlar mavzusidan xar bir molekulani o'z ko'zi bilan vizual ko'rib tasavvur qilish kerak buning uchun bizga Chem3D Ultira dasturi yordamga keladi etan (C_2H_6) molekulasini uch o'lchamli tuzilishini o'quvchiga ko'rsatsak o'quvchilarda kimyo fani zerikarli emasligini ularning ongiga singdira olsak o'quvchilarni fanga qiziqishlari ortardi.

Chem3D Ultra dasturida etanning tuzilishi

Bu esa oddiy doskada etanning tuzilishi

Bundan korinadiki albatta o'quvchiga rangli hamda molekulani xarakatlantira oladigan dastur kerak bo'ladi bu albatta o'quvchini mavzularni qiynalmasdan o'zlashtirishiga va fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi. O'quvchilar fani o'zlashtirishi uchun har bir ma'lumotni o'zi mustaqil analiz qilib shu ma'lumotni ko'z o'ngida ko'rgani bir tomonlama, ya'ni faqat o'qituvchi tomonidan ko'rsatilganidan juda katta farq qiladi [3].

Yuqori darajada o'zlashtiruvchi o'quvchilarni odatda "kuchli" o'quvchilar deb nomlanadi. Ular boshqalardan nafaqat yaxshi xotirasi bilan farqlanadi, balki o'ziga xos egiluvchanligi, faol fikrlashi va tez ilib olishi bilan farqlanadilar. Bu sifat ko'rsatkichlar o'rganiladigan materialda asosini ajratib olish, uning komponentlari orasida bog'liqligini mantiqiy topish, turlicha tarkib elementlari orasida analogiyalarni topish, o'rganiladigan materialni analiz qilish uchun yordam beradilar.

Xulosa qilib aytganda, o'rta maktab tizimini sifat darajasini shunday yuqori bosqichga ko'tarish davr talabi sifatida namoyon bo'lmoqda. Mamlakatimizning ertangi istiqboli, jamiyatimiz taraqqiyoti bevosita bugun unib-o'sib kelayotgan yosh avlodlarga bog'liqdir. Katta hayotga umid bilan tayyorgarlik ko'rayotgan yosh avlodaga bog'liqdir. Katta hayotga umid bilan kirib kelayotgan o'quvchilarni o'z qobiliyat va iste'dodlarini ro'yobga chiqarishlari uchun shart-sharoitlar yaratish, ular orasidan iqtidorli o'quvchi yoshlarni maqsadli tayyorlash tizimini takomillashtirib borishda axborot kommunikatsion texnologiyalarni o'rni va ahamiyati katta.

Adabiyotlar:

1. Rahmatullayev N.G‘., Omonov H.T., Mirkomolov Sh.M. Kimyo o‘qitish metodikasi. Oliy o‘quv yurtlarining kimyo ixtisosligi o‘quvchiri uchun darslik. -Тошкент: Iqtisod-moliya, 2013.-320 b.
2. Эшчанов Э.У. Кимёвий кубиклар// Халқ таълими.-2004.№1.135-137 б.
3. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.- Toshkent: 2006.-160 b.

ФИО автора: *Sultanova Maftuna Baxtiyorovna*

Masters' Department, UzSWLU

Название публикации: «THE IMPORTANCE OF CRITICAL THINKING IN LEARNING LANGUAGES»

*I myself would be hard-pressed
if I had to decide who had written
what I wrote. (Benito P. G.)*

Annotation: In this article discusses about the importance of critical thinking in learning languages and given some important information

Keywords: learning languages, “krisis”, EFL, immanent integration, critical thinking

The word “critical” is derived from the Greek word “krisis” which means “to separate.” When life presents us with turning points, when we are faced with situations that require decisive action, when we need plans that will yield positive consequences, then we also need critical thinking. Such thinking allows us to separate ourselves from the crisis that can suck us into disaster and permits us, instead, to forge new pathways to success. Critical thinking is the ability to look a situation carefully and make thoughtful decisions on that analysis. Critical thinking supplies to deeper understanding and demanding accepted perception with strong arguments, and allows for more completely developed thoughts. Students who developed critical thinking skills are more able to achieve high marks, become less dependent on teachers and course books and have their own views on society where they are growing up. As Dewey (1915) observed, “There is all the difference in the world between having something to say and having to say something” (p. 39). Students of critical thinking will not lack for “something to say” and will not be reduced to discussing trivial topics.

Neil Browne & Stuart Keeley considers critical thinking as followings (2007, p.4):

- Awareness of a set of interrelated critical questions;
- Ability to ask and answer critical questions at appropriate times;

- Desire to actively use the critical questions;

They also wrote that everyone who improves one's critical ability can enhance self-confidence for oneself by increasing sense of intellectual independence (2007). In recent years, interest has been renewed by educators for teaching and analysing critical thinking. However, traces of critical thinking goes back to ancient times when Socratic questioning developed as a Western philosophical way. Mulnix (2012) eases some of the confusion around defining critical thinking when she states that "critical thinking has little to do with what we are thinking, but everything to do with how we think" (p. 3). Facione tried to standardize a definition for critical thinking by asking 46 experts on critical thinking in order to come to a consensus on what critical thinking is. The panel of experts agreed that critical thinking is "purposeful, self-regulatory judgment which results in interpretation, analysis, evaluation, and inference, as well as explanation of the evidential, conceptual, methodological, criteriological, or contextual considerations upon which that judgment is based" (Facione, 1990, p. 2). While this definition is one that the majority of experts asked by Facione were able to agree with, most of the language used in the definition would be difficult for intermediate learners of English as a Foreign Language (EFL) to understand.

Cooper (1995, p. 8) set forth that putting students in group learning situations is the best way to foster critical thinking. Cooper (1995) clarified "In properly structured cooperative learning environments, students perform more of the active, critical thinking with continuous support and feedback from other students and the teacher." Some theorists in this field agree that critical thinking skills need to be taught within the context of a discipline, not as an isolated discipline. The others believe that critical thinking cannot be taught as a separate subject. Gilster and Gilster (1997) view critical thinking as the most important skill when using the Internet, because the Internet is full of false, incomplete, obsolete, etc. information. So, including that the Internet contains an immense range of information that is posted by individuals and organizations, and the difficulty of ensuring the quality of this information. Students need to learn critical evaluation skills which enable them to identify information that meets their needs.

Therefore, critical thinking should be the goal of most college courses, and online discussions should be utilized to encourage the use of critical thinking.

Allen Matthew expressed the word critical thinking as smart thinking and listed the following which can assist students to be more critical. They are

- Working out where and how to look for the information you need;
- Understanding that information in relation to your own work;
- Deciding which information is relevant to your topic and which is not;
- Identifying when you need to find out more information to make sense of a problem;

He also wrote that, to think smart one must use reasoning. Reasoning is the of much our thinking. It is described as the process of thinking through and communicating our reasons for holding certain views or conclusions. Reasoning is, however, better defined as a process of understanding and exploring the relationships between the many events, objects, and ideas in our world.

Critical thinking is the soul of analyzes critically adapting to new situations. Paul and Elder (2008) asserted that critical thinking provides a vehicle for educating the mind (p. 88). Within three years of compulsory secondary specialised educational system and four years of higher education, it is impossible to explore and analyze classroom setting and one's own problems which they encounter in life. Moreover, it is difficult to teach students what to think but we can teach them how to think. Instead of teaching students to merely memorize facts easily found on the internet, we should instead - teach them how to think: clearly, accurately, precisely, relevantly, deeply, broadly, logically, significantly, fairly (Paul & Elder, 2008, p. 88). Mendelman (2007) warned - in a day and age in which more and more children grow up engaged with primarily passive activities like television, video games, and the internet, teaching critical reading and writing are the most important and most difficult burdens of the classroom (p. 300).

For critical thinking skills to develop, teachers need to teach critical thinking while students take responsibility for their own learning. Students need 21st century skills that allow them to own their learning; students need to be able to locate, analyze,

and evaluate new information while at the same time organize and plan what to do with that new information (Coughlin, 2010, p. 50). Critical thinking involves ways of thinking about the written and spoken word that go beyond the surface meaning in order to discern the deeper meaning, ideology, and bias expressed therein (Pescatore, 2007, p. 330). Thinking in a disciplined, critical manner does not automatically evolve on its own; educators are critical to helping students take command, and self-assess their learning and thinking. In this regard, Coughlin (2010) concluded that research on 21st century skills reveals that student success is more related to critical thinking than traditional core subject matter (p. 50).

Nowadays educators often come across with students who have great difficulties to support their ideas or viewpoints. In most cases students try to copy the information from others, sometimes they use irrelevant verifications or inadequate reasons at proving their claims. The problem probably comes for the result of spoon-feeding method and this method as Stapleton mentions (2002) mostly in use of English learners of Asian countries. The immanent integration of Asian Economical Communities requires critical thinking skills even more apparent. Stapleton tried to overcome this difficulty through supporting and developing critical thinking in academic sphere as well as our globalising world requires being more critical in all fields. Paul and Elder (2006) suggest that developing critical thinkers is necessary and should be the central goal of all educational institutions. Paul and Elder (2006) think that instructors can play an important role in the development of Internet based students' critical thinking skills through the use of effective strategies. Moore (2004) views that developing critical thinkers is fundamental to good education and those critical thinking skills are necessary in order to function as engaged and active citizens of our world.

The list of used literature:

1. Dewey, J. (1915). *The school and society*. University of Chicago Press.
2. Facione, P. A. (1990). *Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction*. Research findings and recommendations. Retrieved From ERIC database. (ED315423)

3. Facione, P., & Facione, N. (1994). Holistic Critical Thinking Scoring Rubric. Santa Clara University.
4. Mendelman, L. (2007). Critical thinking and reading. *Journal of Adolescent and Adult Literacy*, 51(4), 300-304.
5. Moore, T. (2004). The Critical Thinking Debate: How General are General Thinking Skills? *Higher Education Research & Development*, 23(1), 3-18.
6. Mulnix, J. W. (2012). Thinking critically about critical thinking. *Educational Philosophy and Theory*, 44(5), 464–479.
7. Neil Browne & Stuart Keeley (2007) *Asking the Right Questions, A Guide to Critical Thinking* Upper Saddle River, New Jersey 07458,
8. Pescatore, C. (2007). Current events as empowering literacy: For English and social studies teachers. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 51(4), 326-339.
9. Stapleton, P. (2002). Critical thinking in Japanese L2 writing: rethinking tired constructs. *ELT Journal* 56/3: 250-257.

ФИО автора: *Barno Saidivalieva*, Tashkent State Transport University

Teacher of English, the Faculty of Economics

Foreign languages department

Название публикации: «SMART ONLINE TRANSLATORS WITH AN ARTIFICIAL INTELLIGENCE»

Annotation: Today, a new concept is being born - "digital translation", which defines a new type of translation technology, a system of network interaction between a translator and digital information and communication tools, artificial intelligence (AI), designed to improve the efficiency of translation art and the quality of translation products. Translation in the digital age is a complex system of contradictory relationships in the binomial "man - smart machine".

Keywords: translator programs, artificial intelligence technology, Google and PROMT, intellectual task

Before the advent of the era of computers, the word "translator" was unequivocally associated with a person. Who else can translate a text from one language into another, if not a person? However, computers have changed this stereotype - now they can also translate with the help of translator programs. Text translation is an intellectual task, so skepticism about the possibility of using a computer for translation is quite natural. However, the developers managed, as they say, to endow their developments with intelligence, and now machine translation is classified as an artificial intelligence technology. Today, there are two approaches to building machine translation technology in the world: traditional, which involves building a translation system based on linguistic rules (rule-based machine translation), and statistical (statistical-based machine translation), which relies on mathematical models when processing text. In this article, we will discuss the possibilities of these technologies and, using specific examples, we will compare the quality of the translation provided by different translators. [1, p.7] The translator's craft has always been considered a humanitarian field, since professional translation requires not only knowledge of a foreign language, but also the ability to express thoughts well in one's native language. However, the growth of computer power has made it possible to look at this issue from a different point of view. The developers of the statistical model of translation took a risk and decomposed the sacrament of translation into dry mathematical formulas. As a result, when performing a translation, the computer does not operate with linguistic algorithms, but calculates the probability of using a particular word or expression. The word or sequence of words that has the optimal probability is considered to be the most appropriate translation of the source text and is substituted by the computer into the resulting text. Undoubtedly, the whole powerful mathematical apparatus is powerless without the initial data - the database of parallel texts. Analyzing parallel texts (in these databases, phrases and expressions in the source language and their translations are stored in pairs) based on certain algorithms, the

computer calculates the most probable sequences of words in the output language. As a result, for the statistical system to work, it is necessary to have large and very large databases of parallel texts that would contain phrases from various areas of human activity. Moreover, these parallel texts should be translated into electronic form and be easily accessible, which is also important. Obviously, all these requirements are met on the Internet, where the amount of multilingual information is increasing every day.

An important advantage of statistical technology can be considered its versatility. In fact, a single mathematical apparatus is used to translate from one language to another, and the direction of translation can be changed by connecting databases of parallel texts for different languages to the system. On the one hand, the absence of a binding of the translation system to the language reduces the cost of its development, but on the other hand, the translator program depends entirely on the volume of the connected database of parallel texts and the quality of the translations contained in it. It should also be noted that ignoring the grammatical rules of both the input and output languages by the developers of statistical translation in many cases leads to the appearance of completely inconsistent sentences with a destroyed structure at the output of the program. The traditional technology of machine translation is also based on the use of algorithms in which linguistic rules are programmed. This technology has existed for more than half a century and therefore has every right to be called traditional. It should be noted here that at the dawn of the computer era, there were simply no physical databases of parallel texts in electronic form. And the capabilities of the first computers were not so great as to quickly analyze large arrays of texts. Linguistic translation technology is used in systems from manufacturers such as Systran, PROMT, Linguatrec and many other developers. For testing, we need an English-Russian translation system, so we will take the most accessible of them – PROMT 8.0, developed by the Russian company PROMT. [2, p.3] Schematically, the principle of operation of linguistic technology can be described as follows. First, the system analyzes the source text, that is, it conducts a morphological analysis of the words in the sentence: for each word, its gender, number, person, and other morphological characteristics are determined. Then syntactic analysis is performed: the system determines the members of the sentence (subject, predicate, object, circumstances). At the final stage, the synthesis of sentences in the translated text is performed. Obviously, with this approach, it is necessary to develop a separate set of algorithms for each language, which requires considerable resources of the developer company. At the same time, the quality of translation does not depend on the bases of parallel texts, and in addition, the system has a number of opportunities to improve the quality of translation (for example, connecting specialized dictionaries). To test the quality of PROMT and Google translations, texts on various topics obtained from the Internet were used. The testing process was divided into three stages: “first acquaintance” (Table 1), “complicating the task” (Table 2) and “testing skills”.

To begin with, two English texts were taken: the first is a fragment from the news on the lawsuit, the second is an excerpt from the official clarification on the rules for obtaining a loan.

The result of PROMT's work can be assessed as a very good machine translation: the meaning of the source text is accurately conveyed; all sentences have a coherent structure and are easy to read. Of course, there were a couple of unsuccessful wordings («за судебные издержки», «чтобы собраться на примечании»), but this does not prevent the text from being easily perceived.

Google translation contains quite a lot of language constructs, the meaning of which is completely incomprehensible. For example, «Положение на адвоката гонорар», «суд даст стороной», etc. Thus, in some sentences, the meaning of the source text can only be guessed, but even this will require re-reading the resulting translation several times.

Table 1. First acquaintance

When translating the second English-language text (application for a loan), PROMT and Google adequately coped with their task. Google even distinguished itself and translated the expression “at no charge” stylistically more accurately: «на безвозмездной основе»

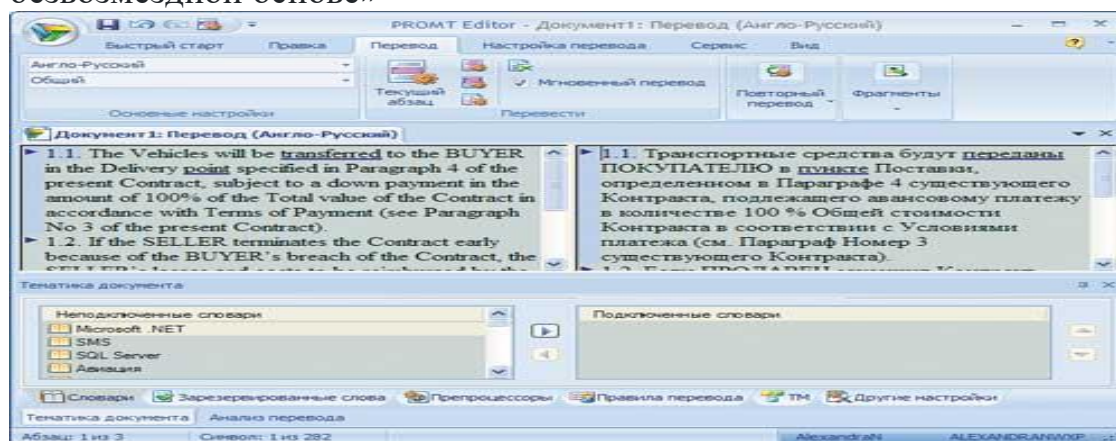

Table 2. Complicating the task

It is also worth noting the possibility of interactive interaction with Google developers. In the translation window there is a link "Submit a better translation", which allows you to send an improved version of the translation to the developers. [3, p 16] As our observations have shown, Google periodically updates its system (possibly due to user feedback). So, in table. Figure 1 shows two Google translations received in December 2007 and February 2008. Changes are evident, although not always for the better (this is especially noticeable when translating the first fragment).

However, the very fact of constant work on improving the quality of translation can only be welcomed.

At the second stage of testing, the number of topics were expanded and tested translators on short texts (see Table 2): technology, finance, and jurisprudence.

Translation made by PROMT was more accurate. The meaning in all texts is conveyed correctly, the sentences of the output text have the correct structure. As a disadvantage, it can be noted that in some cases PROMT chose not quite correct translation of terms (for example, “rate” is translated exactly as “курс” in the second passage, and “enclosure” is more correctly translated as “приложение”). Unfortunately, one word from the source text - "dues" (in this context translated into Russian as " «сборы, пошлины» ") - PROMT generally "forgot" to translate. It is possible that the system did not recognize that this is the plural of the word "due".

However, such flaws do not interfere with quickly capturing the essence of the text, and for high-quality translation of thematic texts, developers recommend connecting specialized dictionaries (in this case, the Finance dictionary would be suitable).[4, p.132]

The translation obtained with the help of Google produces an ambivalent impression. On the one hand, when translating a technical text, the system produced an incoherent set of words, which would be more correctly called an interlinear (“В зонда также изучает ли фирма «незаконно отрезаны от конкурентов, каналов распределения”). On the other hand, when translating the text on financial topics and an excerpt from the text of the contract, Google produced an almost perfect machine translation (“The parties acknowledge that the general conditions, Appendix No. 2, are an integral part of this Agreement.”). It is possible that this result is due to the too small size of the database of technical texts used by Google.

At the final stage of testing, the task was complicated and selected more complex texts for the test (containing vocabulary from different areas), and also increased their volume so that random errors were less noticeable.

PROMT remained true to itself: at the output, the system produced a well-read translation, which allows you to immediately understand the meaning of the source text. The translation, of course, needs stylistic correction (for example, the phrase “в количестве 100 % Общей стоимости Контракта” would be more correct to change to “в размере 100% от полной стоимости контракта”). However, such text is easy to work with and a small amount of editing will allow you to bring it to the final version.

The moment of truth has arrived for Google. Despite a very successful translation of phrases from the contract in the second stage, the contract for the supply of cars turned out to be a more difficult task for Google. In the very first phrase, Google gave out a frankly distorted translation (the phrase “The Vehicles will be transferred” unambiguously translates as “Транспортные средства будут переданы”). Then, in the second paragraph, instead of a coherent translation, it turned out to be a hodgepodge of words (“Если ПРОДАВЕЦ прекращает действие контракта в начале из-за ПОКУПАТЕЛЬ в нарушение контракта, ПРОДАВЦА потери и расходы, которые будут возмещены ПОКУПАТЕЛЯ составляет по меньшей мере, взносов платежей...”).

At the same time, it should be noted that some expressions in this text (for example, “если таковые будут получены, в рамках этого контракта”) are translated absolutely correctly and do not require any editing at all.

The reason for such instability in the quality of Google's translation obviously lies in the peculiarities of statistical translation. Perfectly translated phrases and expressions are ready-made translations that the system simply substituted from the database. Judging by our results, Google has the most complete database containing parallel texts on financial and legal topics (contracts, sample applications, etc.). But even the slightest deviation of the source text from the fragment in the database leads to the fact that Google starts to get confused and gives out a subscript. [5, p.336]

On the contrary, the quality of PROMT translation does not depend on the subject matter (we did not use any settings on purpose for the purity of the test). All translations are readable, although sometimes they require stylistic corrections. Thus, PROMT can be confidently used as an assistant that allows you to quickly understand the meaning of any text. Although the volume of editorial changes is not so great as to bring the translation to the final state.

References:

1. Deryugina O. Artificial intelligence and contemporary art. – Access mode: <http://www.colta.ru/articles/art/14931>
2. IDC: In 2017, the global market for artificial intelligence systems will grow by more than one and a half times. – Access mode: <https://www.computerworld.ru/news/IDC-v-2017-godu-mirovoy-rynok-sistem-iskusstvennogo-intellekta-vyrastetbolee-chem-v-poltora-raza>
3. news/IDC-v-2017-godu-mirovoy-rynok-sistem-iskusstvennogo-intellekta-vyrastetbolee-chem-v-poltora-raza
4. Bessmertny I.A. Artificial intelligence - St. Petersburg: St. Petersburg State University ITMO, 2010. -132 p.
5. Brink H., Richards D., Feverolf M. Machine learning. - St. Petersburg: Peter, 2017. - 336 p.: ill. – (Series "Programmer's Library").
6. Denisova D. S. Modern systems of machine translation. Static machine translation // Synergy of Sciences. - 2018. - No. 19. - S. 1425-1434.
7. Ivakhnikova A. S. Comparative analysis of online translations of technical texts // Language of science and technology in the modern world: materials of the VI International Scientific and Practical Conference. - Omsk, 2017. - S. 117-120.

ФИО авторов: *Sariboyeva G.U. (magistrant), Fundukchiyev S.E.*
biologiya fanlari nomzodi, dotsent
Samarqand davlat universiteti

Название публикации: «GOV KAPTARNING (COLUMBA PALUMBUS L .)
SAMARQAND VILOYATIDAGI BIOLOGIYASI»

Annotatsiya: Hozirgi kunda kaptarsimonlar tez va keng ko'lamda tarqalayotgan qushlardan hisoblanadi. Yer sharining anchagina qismini egallagan ayniqsa Yevropa va Osiyoda keng tarqalgan. O'zbekiston hududida ham kaptarsimonlar ancha keng tarqalgan qushlardan hisoblanadi. Gov kaptar asosan tog'li zonalarda yashagan va uya qurgan. Hozirgi kunga kelib ushbu turni Samarqand viloyatining shahar va qishloqlarida ham uchratishimiz mumkin. Ushbu turning asta –sekin urbanizatsiyalanish darajasi ortib bormoqda.

Gov kaptar boshqa kaptarsimonlardan ancha yirikligi bilan farq qiladi. Uyasini faqat daraxtlarga quyadi. Uya qurish uchun har qanday daraxtni ham tanlayvermaydi. Tekisliklardagi daryolar bo'yidagi to'qayzorlarga uya qurmaydi.

Kalit so'zlar: Gov kaptar, Samarqand viloyati, Columba polumbus L, urbanizatsiya, uchib ketuvchi qush, polapon, sevka, to'qayzor, fauna.

Muammoni shakllantirish. Qushlarning ko'payishi, biologiyasi biosferaning tirik resurslarini qayta qurish, oqilona foydalanish va muhofaza qilish muammolarini hal qilish bilan chambarchas bog'liq bo'lgan dolzarb muammolardan biridir. Bu erda tabiiy populyatsiyalar sonini tartibga solish va ularning zaxira fondini sun'iy sharoitda to'ldirishga faol ta'sir ko'rsatish uchun tabiiy ilmiy asoslarni yaratadigan tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega. Kaptarlarning keng tarqalishi va juda ko'pligi bu qushlarning tabiiy biotsenozlarda muhim rol o'ynashiga olib keladi. Ular asosan donxo'r bo'lib, mamlakatning ayrim hududlarida qishloq xo'jaligiga katta zarar etkazadi. Shahar va qishloqlarda yashovchi ayrim turlar hayvonlar va odamlarning yuqumli kasalliklarini tashuvchisi bo'lishi mumkin.

Adabiyot tahlili. Kabutarlar biologiyasini o'rganish amaliy va nazariy jihatdan katta qiziqish uyg'otadi, ammo ushbu guruh qushlarining ekologiyasi bo'yicha mahalliy adabiyotlar etarli darajada emas.

Ushbu ishda tadqiqot ob'ekti sifatida gov kaptar (*Columba polumbus* l) tanlangan. XIX - XX asr boshlarida asarlar mualliflari orasida mahalliy olimlar N.A.Zarudniy(1923), S.K.Dal(1936) ni ta'kidlash kerak. Keyingi ishlardan A.N.Bogdanov (1956), R.N.Meklenburtsev (1956, 1990) va boshqalarning tadqiqotlari alohida ajralib turadi, lekin ulardagi ma'lumotlar umumiy ekologik va faunistik xususiyatga ega. Hozirgi vaqtda gov kaptar yetishtirishning ekologiyasi bo'yicha deyarli hech qanday tadqiqotlar yo'q.

Maqolaning maqsadi. Ishning asosiy maqsadi gov kaptarning biotopik tarqalishi, ko'pligi va naslchilik biologiyasini o'rganish edi. Ushbu tadqiqot ishlarimiz uchun materiallar 2020-2022 yillar davomida Samarqand viloyatining Bulung'ur va Jomboy tumanlarida to'pladik. Ushbu tumanlardagi gov kaptarning shahar va qishloqlarida kuzatish ishlarini bajardik.

Gov kaptar O'zbekistonda uchib kelib –ketuvchi, uya quruvchi tur hisoblanadi. O'lchami jihatidan ko'k kaptar va xonaki kaptarlardan ancha yirik. Ushbu kaptar turi asosiy tog'larda tarqalgan bo'lib keyinchalik shaharlarga tushib kela boshlagan.

O'zbekistonda gov kaptarning *Columba palumbus casiotis* kenja turi uchraydi. Uning tarqalish areali Evropa, Afrikaning shimoliy qismi va G'arbiy Osiyoni o'z ichiga oladi. O'rta Osiyoda gov kaptar faqat tog'li hududlarda tarqalgan. [11, 61] Hozirgi kunda gov kaptarni tog'li hududlardan tashqari O'rta Osiyoning shahar va qishloqlarida ham uchratamiz. Kundan –kunga ushbu tur areali kengayib bormoqda.

Gov kaptar Chotqol tizmasining janubi-g'arbiy yonbag'irlarida - Chirchiq va Angren oralig'ida, Besh Qizilsoy va Shovos soy vodiylarida D.F. Jeleznyakov (1950) tomonidan topilgan[2, 398]. Zarkent va Shaukat soyda Meklenburtsev (1990) tomonidan topilgan.

Tabiatda gov kaptar bizning boshqa kaptarlarimiz va kaptarlarimizdan o'zining katta o'lchami va o'ziga xos patlarining rangi bilan osongina ajralib turadi. Yaqin masofada kaptarning bo'ynida va qanotlarida oq dog'lar aniq ko'rinadi, ular bizning

faunamizning barcha boshqa kaptarlarida yo'q. Parvoz paytida qanotlarda oq dog'lar ayniqsa gov kaptarda aniq ko'rinadi. Bundan tashqari, parvoz paytida boshqa kaptarlardan farq qiladigan tana nisbatlari aniq ko'rinadi: uzun o'ziga xos rangli quyruq va nisbatan qisqa qanotlar[1, 249].

Gov kaptar odatiy o'rmon kaptari bo'lib, urbanizatsiya jarayonida juda kam ishtirok etadi. Biroq, uning diapazonining markazida - G'arbiy Evropa mamlakatlarida u maksimal darajaga yetdi, gov kaptar uzoq vaqtdan beri urbanizatsiyalangan turga aylandi. Tabiiy biotoplarda o'rnashib olgan gov kaptar o'zini juda ehtiyotkorlik bilan tutadi, ko'payish davrida u bargli yoki ignabargli daraxtlarning zich tojlarida yashirinadi. Ko'payish davridan tashqari, bu jim qush, lekin juftlashish davrida erkaklarning qichqirig'i doimo eshitiladi.

O'zbekistonda govkaptar o'rmonli tog' tizmalarida uya quradi. Chotqol tizmasida Ugom (Zarudniy, 1923) Pskem vodiylarida, Xodjikent va Toshkent oralig'ida Chirchiqqa quyiladigan daryolarning yuqori oqimida tez-tez yashaydi. Topilmalar Turkiston tizmasidan ham ma'lum. V.F. Russov Uryuklisoyda uya qo'ygani haqida ma'lum qilgan. R.N. Meklenburtsev (1956) Zomin va Qoramazordan, Vishist qishlog'idan A.N. Bogdanov (1956), ko'p joylardan (Tuyatashsoy, Guralashsoy va b.) namunalar keltirgan.

Nurotada gov kaptarlar kam. Omonqutan topilmalari Zarafshon tizmasi bilan mashhur [5, 88]. Hisor tizmasida govkaptar Boysun atrofida va Surxondaryoning o'ng irmoqlarining yuqori oqimida topilgan. Kabutar uchun suvning yaqinligi kerak, chunki u har kuni suv omborlariga tashrif buyuradi va buning uchun juda uzoqqa uchmaydi. U archa o'rmonlarida, archa o'rmonlarida va turli xil bargli plantatsiyalarda yashaydi, lekin juda quruq o'rmonlardan qochadi.

A.N. Bogdanov (1956) 20- aprelda Samarqand viloyatida parvozni ko'rgan. Biroz vaqt o'tgach, gov kaptarlar I.A. Abdusalyamov tomonidan (1964) Penjikentning janubidagi Zarafshonda va Paldorak qishlog'i yaqinida qayd etilgan.

Samarqand yaqinida 22- mayda A.N. Bogdanov (1956) tomonidan eski uylari qayd etilgan. S.K. Dal (1936) iyun oyi boshida Zaravshon tizmasidan kattalar jo'jalari bilan uya topdi. V.F. Russov 16 va 17- iyun kunlari Zomin qishlog'i yaqinidagi

Turkiston tizmasining shimoliy yonbagʻridagi archa oʻrmonlarida toʻliq boʻlmagan va toʻliq uyalarini topdi. Xuddi shu hududda, Shahriston dovoni yaqinida I.A.Abdusalyamov (1964-yil) 8-iyul kuni yangi uyasini topgan. Uyadagi tuxumlarning soʻnggi topilmalari 26-avgustga toʻgʻri keladi (Bogdanov, 1956). Jizzax viloyatining Baxmal tumanida may oyining ikkinchi oʻn kunligida uya qoʻyish boshlanadi, chunki 3- iyun kuni biz ikkita 5-6 kunlik joʻjalar boʻlgan uyani topdik. Biz tomonimizdan topilgan oxirgi uy 22- iyulga toʻgʻri keladi.

Oʻzbekistonda bahorgi migratsiya vaqtining koʻrsatkichlari yetarli emas. Z.L.Sataeva (1937) Toshkentda 20-mart sanasida bitta qushni kurdi. N.A Zarudniy (1923) bir misolni eslatib otadiki; Toshkent viloyatidagi Parkent qishlogʻida 24-aprelda topilgan.

Kuzgi migratsiya R.N. Meklenbursev (1956) qayd qilgan boʻlib Chirchiq vodiysidan 20-25 km yuqorida 8- sentyabrda bitta qush topilgan. 21-oktyabrda Parkentda 25 talar atrofida qushlar uchratildi. I.A.Dolgushin (1962) Qoratovdagi bahorgi migratsiyani 14- aprelda belgiladi. Kuzgi migratsiya sentyabrda boshlanadi va noyabr oyining boshigacha davom etadi.

Avgust oyining ikkinchi yarmidan boshlab kaptar uchadi. Avgust-sentyabr oylarida Turkiston tizmasidan 20-25 boshdan iborat suruvlar topilgan (Popov, 1959). Qushlarning asosiy qismi sentyabr oyining ikkinchi yarmida uchib ketishadi, yolgʻiz qushlar esa noyabr oyining boshigacha qoladi.

Faunamizdagi eng katta kaptar. Ushbu qush respublikaning butun hududida mos biotoplarda uchraydi. Gov kaptar keng tarqalgan, koʻp joylarda koʻpayadigan, uchib ketuvchi va qishlab qoluvchi qush. Bu haqiqiy oʻrmon kaptari. Chirchiq –Angren suv havzasining togʻlarida bu tur archa oʻrmonlarida yashaydi, ular bu erda kichik guruhlar va alohida daraxtlar, asosan nisbatan kichik oʻlchamlarda joylashgan. Turkiston, Zarafshon va Hisor tizmalarida gov kaptar, asosan, archa oʻrmonlariga yopishadi, alohida orollarda oʻsadigan yongʻoq, terak va aralash toʻqaylarda ham uchraydi. Shuningdek, u meva turlarining sunʼiy plantatsiyalari (yongʻoq, tut, oʻrik va boshqalar) boʻlgan tashlandiq bogʻlarga joylashadi.

Gov kaptar kelganidan ko'p o'tmay, juftlarga bo'linib, uya biotoplarini egallaydi va ko'paya boshlaydi. Juftlar hosil bo'lganda va uya qurilganda, erkaklarning qichqirig'i kunning istalgan vaqtida eshitiladi, lekin ko'pincha ertalab va kechqurun. Bizning barcha kaptarlarimiz orasida kaptar eng ko'p yog'ochli o'simliklar bilan bog'liq. Yer ustidagi uyalarning balandligi juda katta farq qiladi: 2m dan 11 m gacha (o'rtacha 6,8 m). Eng ko'p uyalar 2 dan 6 m gacha balandlikda joylashgan (1-jadval).

1-jadval.

Govkaptar uyasini joylashishi

	Balandlik, m		
	n	Lim	M
Akatsiya (<i>Robinia pseudoacacia</i>)	2	10-11,0	10.5
Yong'oq (<i>Juglans regia</i>)	1	7.4	7.4
Oddiy O'rik. (<i>Armeniaca vulgaris</i>)	1	5,6	5.6
Tol (<i>salix</i>)	1	5,2	5.2
Terak (<i>Populus pruinosa</i>)	1	4.5	4,5
Oq tut. (<i>Morus alba</i>)	1	3,0	3,0
Archa (<i>Juniperus turkestanica</i>)	1	2,5	2,5

Bahorgi migratsiya mart-may oylarida sodir bo'ladi. Kelganidan ko'p o'tmay, uya qura boshlaydi. May oyining boshida butun suruvlar hali ham topilgan bo'lsa-da, bu vaqtda ko'plab qushlar allaqachon tuxum qo'ymoqda. Ehtimol, naslchilikni birinchi bo'lib boshlaganlar, o'tgan yilgi juftlarni saqlab qolgan qushlardir. Boshqa kaptarlarda bo'lgani kabi, ikkala sherik ham uyani qurishda ishtirok etadilar. Uyalarni turli xil daraxtlarda, lekin ko'pincha o'simliklar tarkibida dominant turlarda kuzatish mumkin. Ular turli balandliklarda joylashgan, lekin erdan 2-3 m dan past bo'lmagan. Asosiy magistralning vilkalari va qalin lateral shoxlari uya uchun joy bo'lib xizmat qiladi. Uya magistralga yaqin yoki undan uzoqroqda biriktirilgan. Yer ustidagi uyalarning balandligi juda katta farq qiladi: 2 m dan 11 m gacha . Eng ko'p uyalar 2 dan 6 m gacha balandlikda joylashgan.

Qushlar ko'pincha yangi uya quradilar, lekin ko'pincha eskilariga uylaydilar. Ikkala sherikning uyalarini quring va bu jarayon odatda aprel oyining ikkinchi o'n kunligidan boshlanadi. Qurilish materialini izlashda erkak 100-200 m dan uzoqroqqa uchmaydi, lekin uni ko'pincha uyaning yonida to'playdi. Uya 2-3 kun ichida quriladi. Bizning ma'lumotlarimizga ko'ra 4-5 kun.

Uya qurish materiali, asosan, turli xil daraxt turlarining quruq shoxlaridan iborat bo'lib, uya poydevori qalinroq novdalardan, tovoq esa ingichka novdalar va ildizlardan hosil bo'ladi. Uya sayoz kosaga o'xshaydi.

O'lchangan uyalarining o'lchamlari gov kaptarda uyasining ichki diametri va chuqurligi eng o'zgaruvchan ekanligini ko'rsatdi. (2-jadval).

2-jadval.

Govkaptar uyasining o'lchamlari (sm)

Ko'rsatkichlar	N	Lim	M±m	δ	CV,%
Diametri	8	16-26	23,9±1,29	4,28	17,9
Tashqi diametri	8	5-15	8,3±1,34	4,45	53,6
Ichki diametri	8	1-5	4,0±0,5	1,48	37,0
Balandligi	8	2-15	10,2±1,08	3,58	35,2

Gov kaptarlarni to'liq qo'yishda 2 ta sof oq tuxum bor, kamroq tez-tez 1 yoki 3 ta. Odatda, birinchi juftlarini yo'qotgan urg'ochilar takroriy tuxumlarda bitta tuxumga ega. Birinchi va ikkinchi tuxum qo'yish oralig'i 2 sutka. Bizning sharoitimizda barcha uyalarda ikkita tuxum bor edi. Tuxum o'lchamlari: 38,9-42,2 x 27,8-31,0 mm (o'rtacha 40,4 x 29,6 mm). Eng o'zgaruvchan tuxum hajmi, eng kami esa shakl indeksidir (3-jadval).

3-jadval.

Gov kaptar tuxumining olchamlari

Ko'rsatkichlar	N	Lim	M±m	δ	CV, %
Uzunligi , mm	12	37.2-43,3	40,4±0,51	1,92	4.75
Kengligi , mm	12	26,7-31,0	29,6±0,25	0,95	3,21

Massasi, gr	12	14,7-22.4	17,7±0,47	1,49	8,43
Hajmi , sm	12	15,4-20,68	18,1±0,43	1,62	8,97
Shakl indeksi, %	12	69,1-76,0	73,4±0,55	2,06	2,81

Gov kaptar O‘zbekistonda, shuningdek, qatorning boshqa hududlarida (Abdusalyamov, 1971; Yanushevich va boshqalar, 1959) yozda ikki marta ko‘payadi. Uchinchida individual juftliklar juda muvaffaqiyatli bo‘lishi mumkin (Meklenburtsev, 1990). Birinchi naslchilik davri may-iyun oylarida, ikkinchisi esa iyul-avgust oylarida sodir bo‘ladi. Inkubatsiya birinchi tuxum qo‘ygandan keyin darhol boshlanadi. Inkubatsiya davri 16-17 kun. Boshqa mualliflarning fikriga ko‘ra, bu muddat 14-19 kun va hatto 12 kun bo‘lishi mumkin. Erkak va urg‘ochi inkubatsiya jarayonida ishtirok etadilar, lekin urg‘ochi ko‘pincha inkubatsiya qiladi. Erkak faqat vaqti-vaqti bilan, ovqatlanish va dam olish davrida urg‘ochini almashtiradi. Inkubatsiyaning dastlabki 2-3 kunida gov kaptarlar erkin o‘tirishadi, xavf tug‘ilganda ular darhol uchib ketishadi va 10-15 daqiqada qaytib kelishadi. Inkubatsiyaning so‘nggi kunlarida qushlar ancha zichroq o‘tirishadi. Biz inkubatsiya davrining boshida va oxirida inkubatsiya dinamikasini kuzatdik. Kuzatuvlar 14 soat davomida (soat 5 dan kechki 7 gacha) o‘tkazildi. Inkubatsiya boshlanishida urg‘ochi uyada bo‘lgan vaqtning 64,3%, va oxirgi kunlarda, jo‘jalar chiqqunga qadar, urg‘ochining uyada o‘tkazgan vaqti 78,6% ni tashkil etdi. Erkaklarda inkubatsiya zichligi 13,1-15,7% ni tashkil qiladi.

Jo‘jalarning embrion rivojlanishi davrida tuxum massasi sezilarli darajada kamayadi. Bizning tizimli tortishimiz shuni ko‘rsatdiki, inkubatsiya davrida tuxumlarning vazni dastlabki vazndan 9,7% ga kamayadi. Agar inkubatsiya boshida tuxumlarning og‘irligi 17,6 g bo‘lsa, jo‘jalar chiqqach, ularning vazni 15,9 g bo‘lgan. Jo‘jalar tuxum qo‘yish ketma-ketligiga ko‘ra chiqadi. Tuxumdan chiqqandan so‘ng, qobiq bir muddat uyada qoladi va keyin ota-onalar tomonidan chiqariladi yoki oddiygina to‘qnashadi. Birinchi jo‘jalar, erta uyasi bo‘lgan yillarda, iyun oyining birinchi va ikkinchi o‘n kunliklarida paydo bo‘ladi. Jo‘jalar ko‘r bo‘lib chiqadi, lekin ularning eshitish yo‘llari qoplangan va tanasi sarg‘ish rangga ega bo‘lgan noyob embrion paxmoq bilan qoplangan. Jo‘jalar juda tez rivojlanadi, 4-kuni allaqachon

bo'lajak patlar joylarida qorong'u pigmentli joylar aniq ko'rinadi, qanotlarida esa birlamchi va ikkilamchi uchuvchi patlarning dumlari va biroz ochilgan ko'zlar biroz ko'rinadi.

Ettinchi kuni ko'zlar ochiladi va quloq kanallari yaxshi aniqlanadi. Sakkizinchisida quyruq patlarining dumlari aniq ko'rinadi va o'ninchi kuni kontur patlari paydo bo'ladi. Jo'jalarning gov kaptarning uyasida qolish muddati 20-22 kun. Uyadan chiqqandan keyin jo'jalar bir muddat yaqin atrofdagi daraxtlarda qoladilar. Ota-onalar, bu vaqt davomida ular oziqlangan va himoyalangan.

a

b

3-rasm. Gov kaptar uyasidagi (a) voyaga yetgan polaponi va uchishni o'rganayotgan polaponi (b)

O'zbekiston sharoitida gov kaptarlarning oziqlanishiga oid materiallar nihoyatda kam. K.Dalning (1936) ta'kidlashicha, gov kaptar tut mevalarini yeydi. Tutilgan qushlarning jig'ildonlari va oshqozonlarini aniqlash orqali yog'och kaptarning ovqatlanishini o'rgandik. O'simlik urug'lari, rezavorlar, mevalar va yovvoyi va ma'daniy o'simlik barglari bilan oziqlanadilar.

Yozda N.A. Seversov govkaptar jigildonidan rezavorlar va malina mevalarini topdi. A. I. Ivanov (1969)– zirk, qora smrodina, tut mevalari, na'matak mevalarini topdi. Kaptar bizning kaptarlarimiz orasida nafaqat yerga oziq-ovqat teribgina qolmay, balki daraxt va buta shoxlaridan meva, rezavorlar, gullab-yashnagan kurtaklarni tera oladigan yagona kaptardir. Asosiy oziq-ovqat ekinlari va turli yovvoyi o'simliklar,

ayniqsa, don va dukkaklilar urugʻlari hisoblanadi. Shuningdek, u turli xil rezavorlar - malina, tog 'kuli, smorodina, yovvoyi atirgul, tut va boshqalarni iste'mol qiladi, eman daraxti bo'lgan joyda u bajonidil ovqatlanadi.

Kuzda, oziqlanish uchun, u yig'ib olingan g'alla maydonlariga (bug'doy, suli) uchib ketadi. Voyaga etgan qushlarning ovqati faqat sabzavotli, ammo boshqa kaptarlardan farqli o'laroq, kaptar nafaqat urug'larni, balki ko'pincha rezavor mevalarni ham iste'mol qiladi. Yovvoyi don va dukkakli o'simliklarning urugʻlari g'alla ozuqasi bo'lib xizmat qiladi, rezavorlardan ryabina, smorodina, togʻ, yovvoyi gul, tut va boshqalar ishlatiladi. Ma'daniy o'simliklardan gov kaptarlar o'rim-yig'imdan keyin dalalarda bug'doyni terib yeydilar. Biroq, ular zarar keltirmaydi, chunki faqat tushgan donlar yig'iladi [12, 125].

Bizning kuzatishlarimizga ko'ra gov kaptar yoz oylarida rezavor mevalar, yovvoyi va ma'daniy o'simlik barglari, tut mevasi va g'alla ekinlari bilan oziqlanadi. Boshqa turdagi kaptarlar singari, kaptarlar ertalab va kechqurun ovqatlanadilar va kunni uyalarida o'tkazadilar. Kaptar boshqa kaptarlarga qaraganda ko'proq turli xil rezavor mevalarni iste'mol qiladi, shuningdek, begona o'tlar, don ekinlari urug'larini yeydi.

Evropaning janubida va O'rta Yer dengizi orollarida qishda keng tarqalgan, Qrimda, Kavkazda va Turkmanistonning janubida (Amudaryoning o'rta oqimigacha) kamroq qishlaydi. O'zbekistonda gov kaptar kamdan-kam hollarda qishlaydi. Angren vodiysidagi Kanjigala yaqinida topilgan. Bundan tashqari, Amudaryo yuqorisidagi Termiz viloyatida ham kaptarning qishlashini ta'kidlaydi [8,48].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Абдусалямов И.А. Птицы горного Зеравшана. Душанбе, 1964. 249 с.
2. Абдусалямов И.А. Фауна Таджикской ССР. Птицы. Душанбе: Дониш, 1971. Т.19. Ч.1. 398 с.
3. Богданов А.Н. Птицы бассейна реки Заравшан //Тр. Ин-та зоол. И паразит. АН УзССР. Ташкент, 1956. Т.5. Ч.1. С 107-163.
4. Даль С.К. К изучению фауны наземных позвоночных Зеравшанского и Туркестанского хребтов //Труды УзГУ. Самарканд, 1936. Т.7. С. 85-133.

5. Долгушин И.А. Отряд Голуби //Птицы Казахстана, т.2, Алма-Ата, 1962. С.328-370
6. Железняков Д.Ф. Материалы к орнитофауне Чирчик-Ангренского водораздела // Тр. САГУ, 1950, вып. 13. С.25-51.
7. Железняков Д.Ф., Колесников И.И. Фауна позвоночных Горно-лесного заповедника // Тр. Горно-лесного заповедн., вып.1. Ташкент, 1958. С. 94-117
8. Зарудный Н.А. Заметка о вяхирях (*Palumbus*) Туркестанского края //Изв. Турк. Отд. Русск. Геогр. о-ва, 1923. Т.16. С. 48-51
9. Иванов А.И. Птицы Памиро-Алая. М.- Л.:Наука, 1969. 437 с.
10. Гаврилов Э.И., Иванчев В.П., Котов А.А. Отряд Рябкообразные, Голубеобразные, Кукушкообразные, Сргообразные Птицы России и сопредельных регионов. М.: Наука, 1993. 400 с.
11. Мамашукуров А.У., Жабборов А.Р., Фундукчиев С.Э. Гов каптар *Columbaralumbus* L.нинг уя экологияси //Хайвонлар экологияси ва морфологияси: Илмий маколалар туплами. Самарканд, 2010. С. 61-63
12. Мекленбурцев Р.Н. Отряд Голуби //Фауна Уз ССР. Птицы. Т.2, вып.2. Ташкент, 1956. С.123-157
13. Мекленбурцев Р.Н. Отряд Голубеобразные //Птицы Узбекистана. Ташкент, 1990. Т.2. С.182-209.
14. Попов А.В. Птицы Гиссаро-Каратегина. Сталинабад, 1959. 181 с.
15. Сатаева З. Смена сезонных аспектов авифауны по Ташкенту и его окрестностям //Тр. Среднеаз. гос. ун-та, VIII-а, зоол. Ташкент, 1937, вып. 29. С. 1-74.
16. Янушевич А.И., Тюрин П.С., Яковлева И.Д. Птицы Киргизии. Фрунзе. 1959. Том 1. С.206-208.

ФИО автора: *O'rozboyeva Gulshanoy Ixtiyor qizi*

Urganch Davlat Universiteti Psixologiya (f.t.b) yo'nalishi magistranti

Название публикации: «KICHIK MAKTAB YOSHIDA TA'LIM
MOTIVATSIYASI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK ASOSLARI»

Annotatsiya:

Maqolada o'quv motivatsiya va kichik maktab yoshi o'quvchilarining ta'limga motivatsiyasi haqida so'z borgan. O'quv sistemasining boshlang'ich bosqichi kichik maktab yoshi davrida egallanishi izohlangan

Kalitso'zlar: Kichik maktab yoshi, motiv, ta'lim- tarbiya, o'quv faoliyati, o'quv materiallari

Abstract:

The article discusses academic motivation and the motivation of primary school students in education. It is explained that the initial stage of the educational system is acquired at an early school age

Keywords: Primary school age, motive, education, learning activities, learning materials

Аннотация:

В статье рассматривается академическая мотивация и мотивация младших школьников в обучении. Объясняется, что начальный этап системы образования усваивается в раннем школьном возрасте.

Ключевые слова: младший школьный возраст, мотив, воспитание, учебная деятельность, учебные материалы.

KIRISH Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev 2019-yilning 29-aprel kuni "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonni imzoladi. Farmon bilan Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi va uni amalga oshirish uchun yo'l xaritasi tasdiqlandi. Kansepsiyada maktab o'quvchining bilim darajasini oshirish masalalari ko'rib chiqilgan bo'lib, ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha bir qancha yo'nalishlar belgilab berilgan. Buning uchun maktab yoshidan bolalarning ta'limga qiziqishini oshirib borish lozim. O'quv jarayonida pedagogika va ta'lim psixologiyasining markaziy muammolaridan biri bo'lgan ta'lim motivatsiyasi ayniqsa muhim rol

o'ynaydi.(3)Maktabga borish bolaning hayotidagi burilish nuqtasidir. O'qitish talabaning etakchi faoliyatiga aylanadi, yangi munosabatlar tizimi, yangi burch va huquqlar paydo bo'ladi [7].Ta'lim faoliyati, har qanday boshqa kabi, har doim motivlar bilan tavsiflanadi. O'quv faoliyati motivi deganda o'quv faoliyatining namoyon bo'lishini belgilovchi barcha omillar tushuniladi: ehtiyojlar, maqsadlar, munosabatlar, burch hissi, qiziqishlar va boshqalar [3]..Ta'limning boshlang'ich bosqichida motivatsiya masalasi alohida ahamiyatga ega, chunki bolalarning o'rganishga qodir bo'lishi va ishtiyoqi uchun asoslar boshlang'ich maktab yoshida qo'yilgan.Psixologik va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish boshlang'ich maktab yoshidagi ta'lim motivatsiyasining aniqlash imkonini berdi. Bolaning o'quv faoliyati bir motiv bilan emas balki bir biri bilan bog'langan,bir –birini to'ldiradigan va bir-biri bilan ma'lum munosabatda bo'lgan turli xil motivlarning butun tizimi bilan rag'batlantiradi. O'quv faoliyatiga barcha motivlar bir xil ta'sir ko'rsatmaydi.O'quv jarayonini optimal tashkil etish uchun, birinchi navbatda, o'quv faoliyatining motivatsiyasi va uni shakllantirish yo'llari kabi ta'limning bir tomonini chuqur bilish va tushunish muhimdir. Bolalarda ta'lim motivatsiyasi muammosiga bag'ishlangan tadqiqotlarning mazmunli tahlili o'quv jarayonining samaradorligiga ta'sir qiluvchi turli xil motivlarni ochib beradi, bu asosan o'quv faoliyatining o'ta murakkabligi, uni tashkil etish darajasi, talabaning yosh xususiyatlari va uning tashqi dunyo bilan munosabatlarining butun tizimi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o'qish hisoblanadi. Bu davrda maktab ta'limiga motivatsiya bolada uydagilar orqali shakllanadi. O'quv motivatsiyasining rivojlanishi ko'p jihtdan baholarga bog'liq. O'quvchilarning o'z- o'zini past baholashi ham uziga ishonchni yo'qolishiga, bu esa ta'lim jarayonida o'quv motivatsiyasining yo'qolishiga sabab bo'ladi Agar o'quvchi ta'limga motivatsiya bo'lmasa buning sabablari, akademik muvaffaqiyatsizlik, intellektual passivlik va xatti harakatlardagi og'ishliklar bo'lishi mumkun. Birinchi sinf o'quvchilarida kattalar muhiti bilan bog'liq motivlar ustunlik qiladi. O'rganishni rag'batlantiradigan sabablar haqidagi savollarga quyidagi javoblar ustunlik qiladi: "Men o'qituvchini yoqtirganim uchun o'qiyman", "O'qiyman, chunki men ota-onamni xursand qilishni xohlayman". Dastlab, bunday motivatsiya o'rganishga vijdonli, mas'uliyatli munosabatni belgilaydi. 1 va 2-sinflarda u nafaqat saqlanishda davom etadi, balki kuchayadi va rivojlanadi. Bolaning maktabga borishi, uning psixologik rivojlanishi va xulq-atvoridagi o'rni nihoyatda kattaO'qish faoliyati kichik maktab davridagi bolalar psixikasi rivojidagi o'zgarishlarni belgilab beradi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning ta'lim motivatsiyasini samarali rivojlantirish uchun ta'limni tashkil etishning turli shakllaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bular faoliyat (individual, juftlik, jamoaviy, guruh) va ularning almashinish. Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, kollektiv va guruh darsdagi faoliyat shakllari eng yaxshi motivatsiyani yaratadi, chunki yosh talabalarning muloqotga bo'lgan katta ehtiyojini

qondiradi. Kichik maktab o'quvchilarining o'quv faoliyatini rag'batlantiradigan motivlar tizimida, deb yozadi L. I. Bojovich, ijtimoiy motivlar eng muhim o'rinlardan birini egallaydi. Maktabga kelgan bolaning ongi uchun o'z-o'zini takomillashtirish (madaniyatli bo'lish, rivojlanish) va o'zini o'zi belgilash motivlari (maktabdan keyin o'qishni davom ettirish, ishlash) kabi keng ijtimoiy motivlar eng muhim hisoblanadi.). Binobarin, bola o'rganishning ijtimoiy ahamiyatini tushunadi [3]. Boshlang'ich maktab yoshidagi ta'lim faoliyati motivatsiyasining xususiyatlarini ko'rib chiqilsa, birinchi sinfda bolalarning yarmidan ko'pi o'quv ishlariga ijobiy munosabatda bo'lsa, uchinchi sinfda ularning soni 40% gacha kamayadi. (4) Birinchi sinf o'quvchilarida kattalar muhiti bilan bog'liq motivlar ustunlik qiladi. O'rganishni rag'batlantiradigan sabablar haqidagi savollarga quyidagi javoblar ustunlik qiladi: "Men o'qituvchini yoqtirganim uchun o'qiyman", "O'qiyman, chunki men ota-onamni xursand qilishni xohlayman". Dastlab, bunday motivatsiya o'rganishga vijdonli, mas'uliyatli munosabatni belgilaydi. 1 va 2-sinflarda u nafaqat saqlanishda davom etadi, balki kuchayadi va rivojlanadi. Agar sinfda o'rganishga sog'lom munosabat mavjud bo'lsa, unda zaif o'quvchilar, faol o'quvchilarga ergashadilar, yaxshiroq o'qishni boshlaydilar. 3-4-sinflarda maktab o'quvchilarining alohida fanlarga bo'lgan tanlab munosabati paydo bo'la boshlaydi, buning natijasida o'rganishning umumiy motivi tobora tabaqalanib boradi: qiziqishga qarab o'quv jarayoniga ijobiy va salbiy motivatsiya paydo bo'ladi. Qiziqishlar ma'lum bir vaziyatda, ko'pincha darsning bevosita ta'sirida paydo bo'ladi va deyarli har doim dars tugashi bilanoq yo'qoladi. (1) Bundan tashqari, boshlang'ich maktab yoshida qanday motivlar ustunligini. O'quv faoliyati uchun ijobiy barqaror motivatsiyani shakllantirishga ta'sir qiluvchi asosiy omillar quyidagilardir:

- o'quv materialining mazmuni;
- tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish;
- ta'lim faoliyatining jamoaviy shakllari;
- o'quv faoliyatini baholash;
- o'qituvchining pedagogik faoliyati uslubi. (1)

XULOSA qilib aytish mumkinki, yosh o'quvchilarda uzoq vaqt davomida ularning o'quv ishlarini qo'llab-quvvatlamaydigan va asta-sekin o'z ahamiyatini yo'qotadigan juda ko'p turli xil motivlarga ega ekanligini aniqlandi. Shuning uchun o'quvchilarda o'quv jarayoniga ijobiy munosabatni shakllantirish uchun o'qituvchi sinfda bolalarning e'tiborini nima jalb qilishi mumkinligi, ular qanday xatti-harakatlarni yoqtirishini, ijobiy va salbiy his-tuyg'ularga nima sabab bo'lishini, aniqlashi muhim ahamiyatga ega. Psixik faoliyatning oliy shakli singari ixtiyoriy xatti-harakatlar ularning shakllanishini asosiy qonuniga bo'ysunadi. Unga ko'ra yangi xatti-harakatlar avvalo kattalar bilan bo'lgan umumiy faoliyatda yuzaga kelib, bola shunday xatti-harakatlarni tashkil etish imkoniyatlarini o'rganadi va shundan keyingina u bolaning individual xatti-harakat usuliga aylana

di. Kattalar bolalarni amaliy jihatdan o'z vaqtlarini to'g'ri taqsimlash borasida yaxshi o'qish, o'ynash, sayr qilish va boshqa narsalar bilan shug'ullanish qoidalariga o'rgatadilar. Demak, oilada bola u bilan hisoblashadigan, maslahatlashadigan yangi bir o'rinni egallaydi. Kichik maktab davri bu ijobiy o'zgarishlar va yangilanishlar davridir. Shuning uchun ham rivojlanishning shu bosqichida har bir bola erishgan muvaffaqiyatlar darajasi nihoyatda muhim hisoblanadi. Yuqorida ko'rsatib o'tilganlar kichik maktab davridagi o'quvchilarning motivatsion sohasi o'zgarib borishini, maktabgacha davrda bo'lgan umumiy bilish va motivlarning ijtimoiy yo'nalganligi aniqlashib, "o'quvchi mavqei"ni egallashiga, ya'ni maktabga borishga intilish, bu pozitsiya qondirilganidan so'ng esa yangi munosabatlarning o'quv motivlari va bir qadar murakkab shaklda bo'lgan ijtimoiy motivlarning yuzaga kelishidan dalolat beradi. Kichik maktab davri ning oxirlariga kelib o'quvchilarda o'quv bilish motivlari, ya'ni faqat yangi bilimlarnigina emas, hatto umumiy qonuniyatlarni emas, balki yangi bilimlarni topishning aynan biron bir yo'llarini egallashga qiziqish shakllantirilgan bo'lishi lozim. Ushbu motivlarning shakllantirilishi kichik maktab Yoshidagi bolalarning o'rta maktabga tayyorgarligining zaruriy jihati hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ilyin E.P. Motivatsiya va motivlar / E.P.Ilyin - Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg, 2006 yil. - 507s.
2. Fridman L.M. Bolalar va o'smirlar psixologiyasi / L.M.Fridman - M.: Psixiatriya instituti nashriyoti, 2004 yil. - 478s.
3. Bojovich L.I. Shaxs va uning bolalik davrida shakllanishi / L.I.Bozhovich - M.: Ta'lim, 1968. - 464 b.
4. Fridman L.M. Bolalar va o'smirlar psixologiyasi / L.M.Fridman - M.: Psixiatriya instituti nashriyoti, 2004 yil. - 478s.

ФИО автора: Bobojonov Hamid Hayitbayevich

UrDU akademik litseyi o'qituvchisi

Название публикации: «HOSILANING EKSTREMAL MASALALARNI YECHISHGA QO'LLANILISHI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada hosila haqida, hosilaning masalalar yechishda qo'llanishi haqida so'z boradi. Hosila haqida so'z yuritsak, differensial hisobning asosiy tushunchasi. U funksiya o'zgarishi tezligini ifodalaydi. x_0 nuqtaning atrofida berilgan $f(x)$ nuqta uchun mavjud bo'lsa, u funksiyaning x_0 nuqtadagi hosilasi deyiladi. Va $f'(x_0)$ kabi belgilanadi. Ushbu miqdorlar funksiyaning x_0 nuqtadagi o'ng va chap hosilalari deyiladi va $f'(x+0)$, $f'(x-0)$ kabi belgilanadi.

Kalit so'zlar: hosila, differensial, murakkab masalalar, funksiya, teorema, isbot.

Kirish. Hosilasi elementar matematikada bir qator masalalarni yechishda keng qo'llaniladi. Bunday masalalarning butun doirasi ichidan Lagranj teoremasi va uning natijalarini yechishda foydalaniladigan masalalarni ajratib ko'rsatamiz. Ayniliklarni, tengsizliklarni isbotlash, trigonometriya formulalarini chiqarish, algebraik ifodalarni faktoringlash, tenglamalarni, tengsizliklarni, tenglamalar tizimini, parametrli tenglamalarni yechish masalalari shular jumlasidandir. Bunday holda, siz hal qilishning umumiy usullarini va ba'zi bir maxsus texnikani ko'rsatishingiz mumkin.

Lagrange teoremasi. f funksiya segmentda uzluksiz va shu segmentning ichki nuqtalarida differentsial bo'lsin. Keyin bu segmentdan shunday bir ichki nuqta bor. Xulosa 1 (doimiylik holati). Agar f funksiya segmentda uzluksiz bo'lsa va uning hosilasi ushbu segment ichida nolga teng bo'lsa, f funksiya doimiy bo'ladi. Xulosa 2. Agar va funksiyalari segmentda uzluksiz bo'lsa va bu segment ichida bir xil hosilalarga ega bo'lsa, ular faqat doimiy hadda farqlanadi. Funksiyaning monotonlik sharti ham Lagranj teoremasining natijasidir. Maktab darsligida teorema shaklida alohida o'rnatiladi. Xulosa 3 (monotonlik holati). Agar f funksiya I oraliqda uzluksiz bo'lsa va

uning hosilasi bu oraliqning ichki nuqtalarida musbat (mos ravishda manfiy) bo'lsa, u holda f funksiya I da ortadi (mos ravishda kamayadi). Lagrange teoremasi qo'llanilishi mumkin: Tengsizliklarni, xususan, sonli tengsizliklarni isbotlashda; Ko'phad yoki tenglamaning ildizlari haqidagi savolni o'rganayotganda; Tenglamalarni yechishda. Bunday masalalarni yechish jarayonida Lagrange formulasi yoziladigan Lagranj teoremasining shartlarini qanoatlantiradigan oraliqda $f(x)$ funksiya kiritiladi. <Рисунок1>, $c(a; b)$ va $f'(c)$ baholanadi va shuning uchun ifoda, bu ko'rib chiqilayotgan tengsizlikni isbotlash yoki polinom tenglamaning ildizlari haqidagi savolni hal qilish imkonini beradi. Monotonlik sharti yordamida masalalarni yechish funktsiyaning ma'lum oraliqdagi hosila belgisi bilan ortishi yoki kamayishi o'rtasidagi bog'lanishga asoslanadi. Bunday holda, ko'rib chiqilayotgan monotonik funktsiyaning ushbu oralig'idan argumentning turli qiymatlarini taqqoslab, ushbu funktsiyaning tegishli qiymatlari haqida xulosa chiqariladi. Lagrange teoremasining qolgan natijalarini qo'llash mumkin: Shaxslarni isbotlashda, xususan, elementar matematika formulalarini chiqarishda; Ifodalarni soddalashtirishda; Algebraik ifodalarni faktorlarga ajratishda.

Asosiy qism. Bir qator shunday masalalarni ma'lum oraliqda yechishda yoki bitta $f(x)$ funksiya shunday ko'rib chiqiladiki, uning hosilasi $f'(x) = 0$ va demak, funksiya doimiy bo'ladi, ya'ni. $f(x) = c$ ko'rinishga ega yoki $f(x)$ va $g(x)$ $f'(x) = g'(x)$ kabi ikkita funktsiyaga ega va $f(x) = g(x) + c$ (c - doimiy) degan xulosaga keladi. Bu doimiy x ni qandaydir x_1 qiymatiga tenglashtirib topiladi. $y=f(x)$ funksiya (a,b) intervalda aniqlangan bo'lsin, (a,b) intervalga tegishli x_0 va x_0+ nuqtalarni olamiz. Argument biror (musbat yoki manfiy - bari bir) orttirmasini olsin, u vaqtda y funksiya biror orttirmani oladi.

Shunday qilib argumentning x_0 qiymatida $y_0=f(x_0)$ ga, argumentning x_0+ qiymatdaga ega bo'lamiz. Funksiya orttirmasi ni topamiz Funksiya orttirmasini argument orttirmasiga nisbatini tuzamiz. Bu – nisbatning 0 dagi limitini topamiz. Agar

bu limit mavjud bo'lsa, u berilgan $f(x)$ funksiyaning x_0 nuqtadagi hosilasi deyiladi va bilan belgilanadi. Berilgan $y=f(x)$ funksiyaning argument x bo'yicha hosilasi deb, argument orttirmasi ixtiyoriy ravishda nolga intilganda funksiya orttirmasi ning argument orttirmasi ga nisbatining limitiga aytiladi. Umumiy holda x ning har bir qiymati uchun hosila ma'lum qiymatga ega, ya'ni hosila ham x ning funksiyasi bo'lishini qayd qilamiz. Hosilada belgi bilan birga boshqacha belgilar ham ishlatiladi.

Hosilaning $x=a$ dagi konkret qiymati yoki bilan belgilanadi. $y=f(x)$ funksiya (a,b) intervalda aniqlangan bo'lsin, (a,b) intervalga tegishli x_0 va x_0+ nuqtalarni olamiz. Argument biror (musbat yoki manfiy - bari bir) orttirmasini olsin, u vaqtda y funksiya biror orttirmani oladi. Shunday qilib argumentning x_0 qiymatida $y_0=f(x_0)$ ga, argumentning x_0+ qiymatdaga ega bo'lamiz. Funksiya orttirmasi ni topamiz. Funksiya orttirmasini argument orttirmasiga nisbatini tuzamiz. Bu – nisbatning 0 dagi limitini topamiz. Agar bu limit mavjud bo'lsa, u berilgan $f(x)$ funksiyaning x_0 nuqtadagi hosilasi deyiladi va bilan belgilanadi. Berilgan $y=f(x)$ funksiyaning argument x bo'yicha hosilasi deb, argument orttirmasi ixtiyoriy ravishda nolga intilganda funksiya orttirmasi ning argument orttirmasi ga nisbatining limitiga aytiladi. Umumiy holda x ning har bir qiymati uchun hosila ma'lum qiymatga ega, ya'ni hosila ham x ning funksiyasi bo'lishini qayd qilamiz. Hosilada belgi bilan birga boshqacha belgilar ham ishlatiladi. Hosilaning $x=a$ dagi konkret qiymati yoki bilan belgilanadi.

Xulosa. Agar $y = f(u)$, $u = \phi(x)$ lar o'z argumentlarining differensiallanuvchi funksiyalari bo'lsa, $y = f(\phi(x))$ murakkab funksiya x bo'yicha hosilaga ega bo'lib, u formula yordamida topiladi. Bu holda u ni oraliq argument deyiladi. Isbot. $y = f(u)$, $u = \phi(x)$ differensiallanuvchi funksiyar bo'lgani uchun. Demak, murakkab funksiyaning hosilasi funksiyaning oraliq argument bo'yicha olingan hosilasi bilan oraliq argumentdan erkli o'zgaruvchi bo'yicha olingan hosilaning ko'paytmasiga teng. Ayrim hollarda formula ko'rinishda ham yoziladi.

1-misol. Agar $g(t) = t^n$, $t = f(x)$ bo'lsa, $g'(t) = (t^n)' = nt^{n-1} \cdot t' = n(f(x))^{n-1} \cdot f'(x)$ bo'ladi.

2-misol. $\cos(x^3 - x^2 - 2)$ funksiyaning hosilasini topamiz.

$t = x^3 - x^2 - 2$, $g(t) = \cos t$ bo'lsin. U holda: $g'(t) = -\sin t$, $f'(x) = 3x^2 - 2x$. U holda $(\cos(x^3 - x^2 - 2))' = -\sin(x^3 - x^2 - 2) \cdot (3x^2 - 2x)$.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azlarov T. Mansurov. X Matematik analiz 2 t 1995-436b

2. Sh. R. Xurramov. Oliy matematika. misol va masalalar, nazorat topshiriqlari. 1- qism. Toshkent, "Fan va texnologiya", 2015.282-286-betlar.

3. Toshmetov O', Turg'unboyev R.M, Saydmatov E.M, Madirimov M, Matematik analiz. 1-qism.

ФИО автора: Andijon davlat universiteti

Umumiy psixologiya kafedrası

tayanch doktoranti

O.K.Ibragimova

Название публикации: «МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI IJTIMOIIY MOSLASHTIRISH MASALALARI»

Annotatsiya: ushbu maqolada bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotiga bolalarni ijtimoiy moslashtirish masalalari haqida so'z borib, avvalo ijtimoiylashuv jarayoni, ijtimoiy adabtatsiya terminlariga to'xtaladi. Qolaversa bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotiga moslashishida avvalo tarbiyachining, ota-onaning hamda bolani tengdoshlarining ta'siri masalalariga alohida to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: ishtimoiy moslashuv, jamoa, ijtimoiylashtirish, motivatsion, ko'nikma.

Ijtimoiylashuv masalasi ko'plab fanlar muammosi hisoblanadi. Sotsiologiya, falsafa, psixologiya va pedagogika fanlari o'z nazariy metodologik asoslari yordamida talqin qiladilar. "Ijtimoiylashtirish" atamasi lotin tilidan tarjima qilingan "ijtimoiy" so'zidan kelib chiqadi. Ya'ni, "ijtimoiylashuv" insonni dunyoda va jamiyatda hayot sharoitlariga adabtatsiya ma'nosini bildiradi. Bunday shaxs jamiyatda rioya etadigan normalar va qadriyatlardan xabardor bo'lib, ularga steriotib bo'yicha moslashib boradi. Bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotida, maktabda va keyinchalik oliy ta'limlarda o'qib tahsil oladilar.

Ijtimoiylashuv jarayonining o'ziga ta'rif beradigan bo'lsak, ijtimoiylashuv bu - ijtimoiy va ruhiy jarayonlarning majmuasidir, buning natijasida insonni jamiyatning to'liq a'zosi sifatida belgilaydigan bilim, me'yor va qadriyatlarni to'liq egallashi va amalda qo'llashi shakllanadi. Shuningdek ijtimoiylashuv, doimiy jarayon va shaxsning maqbul hayotiy faoliyati uchun zarur shartlardan biri bo'lib, insonning tug'ilishi bilan boshlanadi va hayotining oxirigacha davom etadigan jarayondir.

Adaptatsiya-bu insonlarning yangi sharoitlarga va yangi muhitga bo'lgan moslashishi, demakdir. Adaptatsiya bolaning psixofiziologik va shaxsiy xususiyatlariga, oilaviy munosabatlarga, maktabgacha ta'lim muassasasida qolish sharoitlariga bog'liq bo'lgan turli xil individual reaksiyalarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun, turli bolalarda moslashuv darajasi turlicha bo'ladi.

Bolalar bog'chasida tarbilanayotgan bolalarda turli o'zgarishlar sodir bo'ladi. Uning butun hayoti, harakatlari, tengdoshlari va kattalar bilan bo'lgan munosabati endi me'yorlar, ahloq, vazifalar, me'yoriy tartiblardan kelib chiqadi. Ijtimoiylashtirish jarayonida bola dunyoning muayyan modelini, ijtimoiy g'oyalar tizimini va umumlashtirilgan tasvirlarni, masalan, Vatan qiyofasini, yaxshi oila qiyofasini, baxtli hayot tarzini rivojlantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'z tengdoshlar bilan muloqot qilish, xarakterni shakllantirish, shaxsni shakllantirish uchun ta'lim muassasalari juda muhimdir. Inson shakllanishi va uning ijtimoiylashuvi murakkab jarayon bo'lib, u bola hayotining dastlabki yillarida odamlar (kattalar va tengdoshlar) dunyosiga, maktabgacha ta'lim muassasalarida qanday moslashishi, hayotda o'z o'rnini topishi va o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi mumkinligiga bog'liq bo'ladi. Ko'pincha yangi jamoaga kelganda, odamlar uchun moslashishga ma'lum vaqt kerak bo'ladi. Bolalar nafaqat moslashishga, balki jamoada yashashni o'rganishlari kerak, shuningdek, ijtimoiy muhit (bolalar jamoasi ,kattalar) ham bolaning o'ziga xos xususiyatlariga moslashishi kerak, ya'ni ijtimoiy moslashuv-bu shaxsning, atrof-muhitning, tengdoshlarning va ota-onalarning murakkab munosabatlari tizimida shakllanadigan jarayondir.

Tarbiyachilar bolalardan ijtimoiy munosabatlarga kirishish uchun alohida e'tibor talab qiladilar, chunki bu yoshda bolaning butun kelajak hayotini asosiy yo'nalishi, shaxsning ma'naviy va axloqiy asoslari belgilanadi, jamiyat bilan o'zaro munosabatlarning birinchi bebaho tajribasi shakllanadi. Maktabgacha yosh davri eng muhim aqliy tuzilishlarning shakllanishi va rivojlanishi uchun asosiy bo'lgan yoshdir. Maktabgacha yoshdagi bolaning barcha motivatsion va emotsional sohasi qayta

tiklanadi. Bu davrdagi ayrim olib borilgan ta'limda xatolar va noto'g'ri munosabatlar bolaning shaxsiga tuzatib bo'lmaydigan zarar etkazishi mumkin. Maktabgacha yosh davrida ijtimoiy moslashuv muammosi bolaning o'rab turgan ijtimoiy muhit ta'siri va ijtimoiy munosabatlardagi o'z-o'zini anglashi, ijtimoiy faolligi va muloqatchanligi muhim rol o'ynaydi.

Ijtimoiy moslashuv - bu bolaning tengdoshlar guruhiga kirishi, jamiyatda mavjud bo'lgan me'yorlar, xatti-harakatlar qoidalarini qabul qilish, o'z-o'zini anglash va boshqarish, o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyati, o'z-o'ziga xizmat qilish, boshqalar bilan munosabatga kirishish, umuman olganda yashash sharoitlariga moslashishdir.

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy tarbiyalash uchun davlat hamda nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qamrab olish imkoniyatlari mavjud. Bolalar bog'chasi jamoasining faoliyati bu yerga kelgan bolalarni (pedagogik va psixologik) jihatdan tayyorlashga qaratilgan. Asosiy maqsad bolaning o'ziga xosligini rivojlantirish, uning psixologik holatini tashkil etish, muloqot bilan bog'liq muammolarni bartaraf etishda yordam berish va jamiyatda yashashga layoqatli shaxsni tarbiyalashdir. Bolalarni ijtimoiylashtirish jarayonida ta'lim tashkilotlari asosiy rol o'ynaydi. Darhaqiqat, bir tomondan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar o'z tengdoshlari bilan faol munosabatda ijtimoiylashuv jarayonini boshdan kechiradilar. Boshqa tomondan, har qanday jamoa kabi, ular o'z a'zolariga kuchli ta'sir ko'rsatadi va ba'zan ijtimoiy ta'lim jarayonida ajratilgan umumiy qadriyatlar va me'yorlar bilan farq qilishi mumkin.

Bog'cha tarbiyachisiga nisbatan bolalar bog'chasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- * bolani ijtimoiylashuvini shakllantirish usullarini bilishi;
- * bolaning jamiyat madaniyatiga jalb qilish;
- * bolaning ma'naviy axloqiy rivojlanishi uchun sharoit yaratish;
- * bolalarni guruhlarga yoshiga qarab ajratish;

Bolalar bog'chasida bolalar qulay va maxsus yaratilgan sharoitda o'sishi va rivojlanishi uchun imkoniyat bo'lib, bu esa bunday tashkilotlarning asosiy xususiyati hisoblanadi.

Bolalarni ijtimoiy tarbiyalash usullarini qo'llaydigan avtonom va ayni paytda umumlashtirilgan jamoalarni shakllantirish orqali bolalar bog'chasida shaxsni tarbiyalash uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar o'zlarini kundalik hayotda ota-onalarisiz ham mustaqil insonlar deb bilish imkoniga ega bo'ladi. Guruhda bolalar tarbiyachisi va uning yordamchisi tomonidan qo'llab-quvvatlanadi, va ma'lum faoliyatlarga o'rgatiladi, o'qitiladi. Bolalarni guruhda oson moslashishi, tengdoshlari bilan o'z-o'zini hurmat qilish va o'z-o'zini rivojlantirishni yangi darajasiga ko'tarilishi uchun kerak bo'lgan muhitni yaratish muhimdir. Bolalar bog'chasi tarbiyachilari barcha bolalarni va har birini alohida-alohida kuzatishlari, ularni cheklab qo'ymasligi, ma'lum faoliyatlarda yordam berishlari, tashabbus ko'rsatish, shaxsiy fikr bildirishlari uchun erkinlik berilishi kerak. Bog'chaning bolaga ijobiy ta'sir ko'rsatishi uchun ularni yosh xususiyatlarini xisobga olgan holda guruhlashtirish zarur. Bolalar bog'chasida tarbiyachi bola uchun u ishonadigan va har jihatdan mukammal timsol sanaladi. Bolalar o'sib ulg'aygani sari, tarbiyachi hamda ota onalar ham ularning fikrlari bilan ham o'rtoqlasha boshlaydi. Bolalarni ijtimoiylashuvining asosini jamoaviy faoliyatlar tashkil etadi. Boshqa bolalar bilan birgalikda ular jamoaviy o'yinlar o'ynaydi va mehnat qilishga o'rgatiladi. Jamoa a'zolarining qoidalari va an'analari bu vaqtda bolalarga katta ta'sir ko'rsatadi. Tarbiyachilar bolalar bilan qanchalik to'g'ri munosabat o'rnatishi, bolalarga ta'siri darajasi qarab yangi ijtimoiy muhitga ko'nikishiga osonlashib boradi.

Shunday qilib, shuni ta'kidlash joizki, ushbu kontekstda ijtimoiylashuv ma'lum bir muhitda rivojlanishga imkon beradigan qadriyatlar, bilim va rollarning o'rnatilgan tizimining shaxsini tanib olish va assimilyatsiya qilish jarayonidan boshqa narsa emas. Bolalarda ijtimoiylashuv faqat muloqot orqali amalga oshirilishi mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilar uchun ijtimoiylashuv jarayoni juda muhimdir, chunki ularning yordamida bolalar ijtimoiy munosabatlarga asoslangan dunyoda yashash, o'rganish va ishlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Агафонова, И.Н. Психологическая готовность к школе в контексте проблемы адаптации //Дошкольное воспитание. 2009. № 1.1. С.61-63.
2. Акопян, А.А. Преемственность на этапах детский сад и начальная школа // Управление ДОУ. 2003. № 2. С. 92-95.
3. lex.uz/ news/ Prezident – 2030 – yilgacha – maktabgacha ta’lim – tizimini rivojlantirish boyicha 3326-sonli qo’shma qarori.
4. lex.uz/ news/ Prezident – 2030 – yilgacha – maktabgacha ta’lim – tizimini rivojlantirish boyicha 3326-sonli qo’shma qarori.

ФИО автора: *Duskobilova Zilola Ochilovna*

Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani

74 -umumiy o'rta ta'lim maktabining geografiya fani o'qituvchisi

Название публикации: «IQLIM O'ZGARISHLARI»

Annotasiya: *Ushbu maqola iqlim o'zgarishlari haqida bo'lib, unda iqlimning injiqliklari, tabiatdagi o'zgarishlar, insoniyatga qay darajada ta'sir ko'rsatishi mumkinligi, issiq va o'ta sovuq iqlim sharoyitlari haqida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Iqlim, issiq, sovuq, global, toshqin, sabab, ekalogiya, tadqiqot.*

Аннотация: *Эта статья об изменении климата, в которой обсуждаются капризы климата, изменения в природе, степень, в которой они могут повлиять на человечество, а также жаркие и очень холодные климатические условия.*

Ключевые слова: *климат, жаркий, холодный, глобальный, наводнение, причина, экология, исследование.*

Abstract: *This article is about climate change, which discusses the vagaries of climate, changes in nature, the extent to which they can affect humanity, and hot and very cold climates.*

Key words: *climate, hot, cold, global, flood, cause, ecology, research.*

Sayyoramizdagi havoning global isishi oqibatida keying o'n yillikda 250 ming odam yashash joyini tashlab ketishga majbur bo'ldi. Global isishdan va ekologik halokatlardaneng avvalo bolalar azyat chekmoqda. Hattoki rivojlangan mamlakatlarda ham globalisishdan aholining eng muhtoj va zaif qatlami zarar ko'radi. Bu haqida Bryusselda bo'lib o'tgan ekologik konferensiyada ham ma'lum qilindi.

Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, ushbu yuz yillik so'ngida suv bilan ta'minlovchi Alp muzliklarining 75%i va Tibet cho'qqilari eriydi. Tinch okeanidagi riflar, yo'lbarslar, katta toshbaqalar, Amazonka, Ganga oqib o'tadigan Sundarbans milliy bog'idagi

mango o'rmonlari, Maldiv orollari tillog'ochlari—bularning barchasi suv ostida qoladi deb taxmin qilinmoqda. Lekin BMT mutaxassislarinig fikricha, bir qancha mamlakatlarda iqlim yaxshilanadi. Bular Rossiya, Kanada va Skandinaviya mamlakatlaridir. Gap bir qator o'zgarishlar haqida aynan qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish keskin ko'tarishi bo'yicha ketmoqda. Bu xulosalarga qarshi chiqish qiyin, chunki xulosalar 29 mingdan ortiq ilmiy axborotlar tekshirilgandan so'ng bayon qilingan. Bu axborotlarning 2/3 qismi esa sayyoramiz tobora isib borayotganligini ko'rsatmoqda.

Hukumatlararo ekspertlar guruhi Yer ilgari hisob-kitob qilinganidan ko'ra tezroq isib borayotganini ma'lum qilishmoqda. Dunyo bo'yicha o'rtacha harorat 1,1 darajaga ko'tarilgan. Bu esa 2040 yilga borib o'rtacha harorat 1,5 darajaga oshishini bildiradi.

Issiq to'lqinlar, kuchli shamollar, qurg'oqchilik, suv toshqinlari va yong'inlar yanada ko'proq sodir bo'la boshladi, muzliklar erishi yanada kuchaydi. Ayniqsa, joriy yilda bu jarayon judayam tezlashganini kuzatishimiz mumkin.

O'rmon yong'inlari

Fransiya janubi, Ispaniya va Italiyaning Sardiniya orolida keng miqyosdagi o'rmon yong'inlari natijasida minglab gektar maydonlardagi o'rmon va qishloq xo'jalik yerlariga ziyon yetdi.

13 iyul kuni Kaliforniya shimolida boshlangan va Diksi nomini olgan keng ko'lamli yong'inlar natijasida 200 ming gektardan ziyod maydonlar zararlandi.

Shimoliy Makedoniya hukumati yirik o'rmon yong'inlari sababli bir oyga inqirozli vaziyat rejimini joriy etdi.

Anomal issiq tufayli Turkiya g'arbi va janubida ham dahshatli yong'inlar yuz berishi natijasida sayyohlik tadbirlari, ekskursiyalar butunlay to'xtatildi. Qishloq xo'jalik maydonlari, fermalar yong'in ichida qolib, chorva mollari nobud bo'ldi.

Gretsiyada ham bir necha kundan buyon kuchli o'rmon yong'inlari davom etmoqda. Ofat bir haftadan ortiq vaqt mobaynida havo harorati 40 darajadan yuqori bo'lishi oqibatida sodir bo'lgan. Ayrim hududlarda havo harorati 47 darajagacha ko'tarilgan.

Rossiya sharqidagi Yoqutiston Respublikasida o'rmon yong'inlari, rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 6 mln gektar hududni qamrab olgan — bu Belgiya hududidan ikki barobar katta.

Jazoiridagi kuchli yong'inlar oqibatida halok bo'lganlar uchun mamlakatda 3 kunlik motam e'lon qilindi.

Suv toshqinlari

Tabiiy ofatlarning yana bir dahshatlisi suv toshqinlaridir. Afg'oniston sharqida joylashgan Nuriston viloyatida yuz bergan toshqinlarda kamida 150 kishi halok bo'ldi.

Xitoyning Jyengjou shahrida kuchli yomg'ir yog'ishi natijasida suv toshqinlari sodir bo'ldi va bir qancha insonlarning hayotiga nuqta qo'yildi.

Hindistonning Goa va Maharashtra shtatlarida ro'y bergan keng ko'lamli suv toshqinlaridan keyin minglab binolar vayron bo'ldi.

Belgiyada 14–16 iyul kunlari yuz bergan toshqinlar 10 mlrd yevrodan ko'proq zarar yetkazgan.

G'arbiy Germaniyada minglab odamlar suv toshqinlari sabab uylarini tark etdi, 100 mingdan ortiq kishi elektr ta'minotisiz qoldi.

Anomal issiq

3–7 iyun kunlari Toshkentda uch asrning maksimum harorati kuzatilgani qayd etilgandi. Poytaxtda 5, 7 va 8 iyul kunlari yana rekord darajadagi issiq harorat takrorlandi.

Fransiyaning ijtimoiy masalalar va sog‘liqni saqlash vaziri Anes Byuzen yozda kuzatilgan anomal issiqlik 1,5 ming kishining o‘limiga sabab bo‘lganini ma’lum qildi.

Kanadaning Britan Kolumbiyasi provinsiyasida anomal issiq havo sababli deyarli 500 kishi vafot etgan. Provinsiyada havo harorati rekord ko‘rsatkich — 49,6 darajaga yetgan. Bungacha Kanadada harorat 45 darajadan oshmagan.

Yaponiyada sakkiz mingdan ortiq odam kasalxonalarga yotqizilgan. Bunga jazirama tufayli issiqlik urishi sabab sifatida ko‘rsatilgan.

Bu hodisalarning har biridan iqlim o‘zgarishi insoniyatga qanchalik xavf tug‘dira boshlaganini ko‘rishimiz mumkin.

Mutaxassislar asrlar davomida dengiz sathining ko‘tarilishini bashorat qilmoqdalar, ilgari «asr toshqini» deb hisoblangan narsa 80 yil ichida har yili sodir bo‘ladigan hodisaga aylanishi mumkin.

«Cloud to Street» kompaniyasi mutaxassislari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko‘ra, XXI asr boshidan buyon suv toshqinidan jabr ko‘rgan odamlar soni 24 foizga ortgan. Bu ko‘rsatkich olimlarning prognozidan 10 barobar ko‘p.

Olimlarning hisob-kitobicha, 2000 yildan 2018 yilgacha toshqinlar sayyoramizning 2,23 mln kvadrat kilometrlik hududiga zarar keltirgan, toshqinlardan 290 millionga yaqin kishi jabr ko‘rgan.

Suv toshqinlarining qariyb 90 foizi Janubiy va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlariga, ayniqsa Hind, Ganga-Braxmaputra va Mekong daryolari mintaqasiga to‘g‘ri kelmoqda.

Bundan tashqari, sun‘iy yo‘ldosh ma’lumotlari Lotin Amerikasining janubiy qismi, Yaqin Sharq va Afrika mamlakatlarida ham suv toshqinlari ko‘payganini ko‘rsatadi.

Iqlim va demografik o‘zgarishlar tufayli 2030 yilga borib suv toshqinlari yana 25ta mamlakatda yuz bera boshlashi prognoz qilinmoqda.

Greenpeace Australia Pacific tadqiqotlar bo'limi boshlig'i Nikola Kazulening ta'kidlashicha, global isish oqibatida Tinch okeanidagi ayrim orol davlatlar yo'q bo'lib ketishi mumkin. «Dunyo okeani sathining ko'tarilishi Kiribati, Vanuatu va Sulaymon orollarini yashash uchun yaroqsiz holga keltiradi», deydi mutaxassis.

Ma'lumot berilishicha, 1900 yildan buyon dunyo okeani sathi 20 santimetrga ko'tarilgan.

Iqlim o'zgarishining asosiy sababi nimada?

Mutaxassislar iqlim o'zgarishining asosiy omili issiqxona effekti ekanligini ta'kidlashadi. Quyoshdan kelgan issiqlikning Yer sathida jamlanib, dimlanib qolishi issiqxona effekti deyiladi. Ya'ni quyoshdan kelgan nurni Yer ham o'z navbatida atmosfera orqali koinotga qaytaradi. Ushbu nurlarning bir qismi koinotga chiqib ketish o'rniga odamlardan chiqarilgan turli gazlarga yutiladi. Uning koinotga qaytib chiqib ketmasligi oqibatida Yer yuzi me'yoridan ortiq qiziydi va iqlimga ta'sir ko'rsatadigan issiqxona qatlami hosil bo'ladi.

Natijada sutka mobaynida eng yuqori va eng past harorat orasida kam farq bo'ladi. Ya'ni odamlar va tabiat tunda ham kunduzgi kabi issiq va dim havo ta'sirida qoladi. Bunday sutkalik issiqlik esa keskin isish hodisasini keltirib chiqaradi.

Issiqxona effektini hosil qiluvchi asosiy gaz bu – karbonat angidrid. U atmosferaga ham tabiiy, ham sun'iy yo'l bilan qo'shiladi. Metan, azot oksidi kabi boshqa iflos gazlar havoga inson omili tufayli chiqarilib, bular bir butun issiqxona effekti darajasini belgilaydi.

Issiqxona effektini hosil qiluvchi gaz konsentratsiyalarining ortishi, sayyorada tabiiy issiqlik balansini buzadi va antropogen issiqxona effektini keltirib chiqaradi.

Hisob-kitoblarga ko'ra, 2100 yilga borib issiqxona effekti oqibatida global yalpi ichki mahsulot 20 foizdan ortiqqa pasayishi mumkin.

Shuningdek, hozirgi kunda asosiy muammolar sifatida antropogen omillar ta'siri va qurg'oqchilik natijasida uglerod gazini yutuvchi o'rmon maydonlari keskin qisqarib ketishi, ozon qatlamining yemirilishi, yovvoyi tabiat maydonlarining qisqarib borayotganini ham keltirib o'tish mumkin.

Iqlim o'zgarishi O'zbekistonda ham qator salbiy oqibatlarga olib kelyapti:

7. Harorat ko'tarilishi natijasida suvning bug'lanish koeffitsiyenti oshishi hududlarda suv resurslari kamayishiga, tanqisligiga ta'sir etmoqda;
8. Ekologik tanglik oqibatida yil davomida umuman yog'ingarchilik bo'lmagan kunlar soni ko'paymoqda;
9. Tuproqning namligi kamayishi hisobiga takroriy qurg'oqchilik xavfi ortmoqda va hosildorlik ko'rsatkichlari tushib ketmoqda;
10. Orol dengiziga quyiladigan suv hajmining kamayishi daryo deltasining cho'lga aylanishi va qurigan dengiz tubida yangi cho'l maydonlari paydo bo'lishini tezlashtiryapti;
11. Atmosfera havosida katta maydonlarda changlanish ortmoqda;
12. Isish va sovish kabi anomal hodisalarning o'zgarishi qishloq xo'jaligi mahsulotlari va mevalarning nobud bo'lishiga olib kelmoqda.

Mutaxassislar iqlim o'zgarishining oldini olish uchun bir qancha tavsiyalar berishgan:

- qazib olinadigan yoqilg'idan foydalanishni kamaytirish va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish;
- energiya samaradorligini oshirish va sohalarni energiya tejavchi texnologiyalar bilan modernizatsiya qilish;

- tabiatda yashillikni ko‘paytirish, o‘rmon yong‘inlarining oldini olish, daraxtzorlarni ko‘paytirish;
- ekologik toza qishloq xo‘jaligiga o‘tish;
- tuproq tarkibidagi organik moddalarni saqlab qolish (chunki ularning yo‘qolishi to‘g‘ridan to‘g‘ri issiqxona effektiga ta'sir qiladi);
- ekologik tejamkor transport turlariga o‘tish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Internet resurslar:

3. <https://uz.dualjuridik.org/>
4. <https://fvv.uz/uz/>
5. <http://geografiya.for.uz/>
6. <https://uzhurriyat.uz/>

ФИО автора: *Ismatillayev Ilhomjon Shamsiddin o'g'li*

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti Gumanitar fanlar fakulteti
O'zbek tili va adabiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi

ФИО научного руководителя: *Muydinova Arofat Urinovna*. Chirchiq davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Название публикации: «BUXORO TUMAN SHEVALARIDAGI AYRIM UYADOSH SO'ZLAR GURUHINING ETIMOLOGIYASI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro tumanida yashovchi aholining kundalik turmushda qo'llaydigan ba'zi so'zlar tasnif etilgan. Ularning etimologiyasiga e'tibor qaratilgan, so'zlarning kelib chiqish asosi yoritilgan. So'zlarning kelib chiqishida fors-tojik tilidagi sōz va iboralarning o'rni beqiyosligi ko'rsatilgan.

"Adabiy tilning rivojida sheva va lahjalar ōzining munosib ōrniga ega. Shevalar vositasida adabiy til boyiydi hamda taraqqiy etadi. Xalq tilidagi qayd etilgan "sheva, lahja, dialekt, xususan, adabiy til, milliy til" kabi tushunchalarning o'ziga xos jihatlari o'zaro munosabatlari, farqli tomonlari, shakllanish davrlari va ta'riflari anchagina o'rganilgan va ular ustida tadqiqotlar bir talay. Ammo sheva bu ulkan xazina." [1]. Uni o'rganganimiz sari ko'plab bilim va yangiliklarga ega bo'lamiz. Shu sababli quyidagi sheva materiallarini etimologik, leksik hamda etnografik, folklorshunoslik nuqtayi nazaridan izohlab ōrganamiz.

Buxoro hududidagi xalq shevalarini tahlil etar ekanmiz, bir qancha qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lamiz. Avvalo, bu yerdagi marosim nomlariga e'tibor qaratsak:

Gavorabandon- yangi tug'ilgan chaqaloqni beshikka belash, unga turli sovg'a-salomlar olib kelish bilan bog'liq marosim. Bu marosim yurtimizning ko'plab hududlarida "Beshik to'yi" nomi bilan yuritiladi. Gavorabandon sōzi etimologiyasiga qaraydigan bo'lsak, fors-tojikchada gavora- beshik, bandon- bog'lash degani, ya'ni "beshikka belash "

Beshkecha- chaqaloq tug'ilganligi munosabati bilan ziyofat beriladigan, faqat toq kunlarda o'tkaziladigan marosim. Uning nomiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, besh va kecha o'z qatlamga mansub sof o'zbekcha so'z.

Chillagurezon- fors-tojik tilida chilla -qirq kun, gurezon-qochirmoq, ketkizmoq; chaqaloq qirq kunlik bo'lganida "chillagurezon" qilib, ya'ni chillani qochirib uni ko'chaga, aniqrog'i ona buvisining uyiga olib chiqish marosimi. Chillagurezonning varianti sifatida **Chilyakrōzon** (qirq bir kunlik) nomi ham ba'zi joylarda ishlatiladi.

Joyg'undoron - joy- ko'rpacha ma'nosida; g'undoron - fors-tojikchada yig'moq so'zlaridan olingan bo'lib, nikoh to'yida o'tkaziladigan marosim.

Sarshuyon- fors-tojik tilida "sar"-bosh, "shuyon"-yuvmoq so'zlaridan olingan. Nikoh to'yidan yetti yoki o'n kun o'tib kuyovning uyida bo'lib o'tuvchi marosim.

Raxzanon- zanon- fors-tojik tilida urmoq, rax esa ko'rpacha, so'zana va shu kabilarning umumiy nomi bo'lib, xatna to'yi, nikoh to'yi birdek o'tkaziladigan, "rax" o'sishi bilan bog'liq marosim.

Oshbiyon-"biyon"-tojikchada kelmoq ma'nosini anglatib, "osh biyon" taomga kelmoqlik, taomga chaqirmoqlik degani bo'lib, faqat ayollar ishtirokida bo'lib o'tuvchi, qur'on tilovat qilinadigan diniy marosim.

Padaroshi- "padar " fors-tojikchada ota ma'nosini anglatib, nikoh to'yida kuyovning uyida erta saharda osh berish marosimi.

Jomapo'shon- fors-tojikcha " joma"- chopon, "po'shon"-kiydirmoq bo'lib, o'z nomi bilan kuvovga zarbof chopon kiydiriladigan, "padaroshi" tarkibida o'tkaziladigan marosim.

"Sallabandon – “salla”-salla, "bandon" tojikchada bog'lamoq bo'lib, voyaga yetgan qizlar, ayollarga ota-onasining zimmasidagi vazifa sifatida salla o'rash marosimi."[2].

Ko'rdi - sof o'zbekcha so'z bo'lib, "ko'rdi"ning ma'nosi to'ydan bir necha kun o'tib yangi tushgan kelinni ko'rib unga sovg'a-salom berishdir." Ko'rdi" fe'l so'z turkumidan otga ko'chgan.

Buxoro shevasidagi taom nomlari ham e'tiborga sazovor. Quyida ularning ba'zilarini ko'rib chiqamiz.

Shōrbo- adabiy tildagi shōrva. Uning etimologiyasiga qaraydigan bo'lsak, fors-tojikcha "sho'r oba" , ya'ni tuzli, sho'r suv va undan tayyorlanadigan suyuq taom.

Piyoba- piyoz hamda "ob" ya'ni suvdan tayyorlanadigan suyuq taom bōlib, ilgari "piyozoba" deb atalib, sōng fonetik hodisaga uchrab piyoba shakliga kelib qolgan.

Moshoba - mosh va "ob" (suv) sōzlaridan kelib chiqqan taom.

Qurutoba- qurut, suv, gōsht va sabzavotlardan tayyorlanadigan yaxna taom.

Birinjoba - "birinj"- guruch va suvdan tayyorlanadigan suyuq taom.

Obiro'g'an- "ob"-suv, "ro'g'an"-yog' deganidir. Obiro'g'an palovning guruch solingungacha bo'lgan jarayoni, ya'ni yog', go'sht, piyoz, sabzi solingan qismi, adabiy tildagi "zirvak" so'zining aynan o'zidir.

Ko'rinib turibdiki, yuqorida "ob" so'zi yordamida tarkib topgan taom nomlari anchaginani tashkil etadi. Ovqat nomidan tashqari ba'zi suyuqlik nomlari ham "ob" so'zi bilan yasalgan.

Masalan: objo'sh- "jo'sh"-tojikcha qaynamoq degani bo'lib, obi jo'sh so'zidan kelib chiqib, qaynagan suv deganidir;

G'o'lingob- "g'o'ling"- ōrikning turshagi bōlib, turshak va suv qo'shib tayyorlanadigan ichimlik nomi;

Shirbirinj - tojikcha "shir"-sut, "birinj"- guruch so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, sut va guruchdan tayyorlaniluvchi quyuq taom.

Sho'rtoppa – lag'monga o'xshash xamirli taom. Tuzli suvda qaynatilib, to'p-to'p qilib laganga solingani uchun "sho'rto'ppa" nomini olgan.

Maydaosh- chuchvara shu nom bilan ataladi. Mayda-mayda tugilgani bois "mayda osh" nomini olgan.

Meva va o'simliklar nomlari

Zardoli - tojikcha "zard"-sariq, oli- danakli ho'l meva, ya'ni sariq oli degani bo'lib, aynan o'rik mevasidir.

G'o'ling- o'rikning qoqisi, adabiy tildagi turshak.

Qaroli- qora+ oli bo'lgan va vaqt o'tib fonetik hodisaga uchragan, tublashib "qaroli" shakliga kelib qolgan.

Javpazak- "javzo"- yulduzlar burjidagi oy nomi, "pazak" - fors-tojikchada pishmoq. Javzo oyida pishadigan olma navi. Avvalboshda "javzopazak" bo'lib, vaqt o'tishi bilan "javpazak" ko'rinishiga kelgan.

Hazorispan- fors-tojikcha "hazor"-ming, "asp"- ot so'zidan kelib chiqqan bo'lib, mingta ot va ularni ochlikdan saqlab qolgan o'simlik (isiriq) bilan bog'liq rivoyat mavjud. "Hazor asp" vaqt o'tib hazorispan ko'rinishiga kelgan.

Siyodona - aynan sedana bo'lib, "siyo"- qora va dona so'zidan kelib chiqqan, qora dona demakdir.

Zomicha - aynan handalak.

Birinj- fors tilida guruch deganidir.

Uy-ro'zg'or anjomlari

Jōrob- joy va fors-tojikchada ro'btan- supurmoq so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "joy ro'b" - joyni supuruvchi deganidir. Vaqt o'tib joyro'b tublashib jo'rob shakliga kelgan.

Kafgir- kaft va forsha "gir" -olmoq so'zidan kelib chiqqan bo'lib, kapgiri odam qo'li va kaftiga o'xshashligi asos qilib shu nom qo'yilgan.

Choygardon- ovqatni suzib olish anjomi. Choy va tojikcha "gardon"- ag'darmoq so'zidan olingan.

Obigardon- fors-tojikchadan olingan, katta doshqozonda osh pishirishda foydalaniladigan asbob.

Choydōsh- "do'sh" asli jo'sh bo'lib qaynamoq degan ma'noni anglatadi. Choyjo'sh, ya'ni choy qaynatiladigan anjom.

Yuqorida Buxoro shevalarining ba'zi guruh so'zlarini ko'rib chiqdik. Ularda fors-tojik tilining ta'sirini yaqqol sezish, so'zlarning etimologiyasini bir qancha izohlar yordamida aniqlash mumkin ekan. Yuqoridagi izlanishlar tilshunoslikning dialektologiya, etimologiya, semasiologiya, so'z yasalishi, til tarixi kabi bo'limlariga yangilik olib kiradi va rivojlanishi uchun munosib hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <http://ziyonet.uz>
2. Xalq orasida izlanishlar natijasida hosil bo'lgan.

ФИО автора: *Ismatillayev Ilhomjon Shamsiddin o'g'li*

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti Gumanitar fanlar fakulteti
O'zbek tili va adabiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi

ФИО научного руководителя: *Muydinova Arofat Urinovna*. Chirchiq davlat
pedagogika instituti o'qituvchisi

Название публикации: «RAVISH SO'Z TURKUMI»

Anotatsiya. Ushbu maqolada ravishning affiksatsiya bilan yasalishini ko'rib
chiqilgan

"Ravish-Harakatning belgisini anglatadigan ravish leksemalar turkumi deyiladi. Ravish leksemaga shakl o'zgarishi xos emas, shunga ko'rafe'l leksemaga (o'rni bilan ot leksemaga) to'g'ridan to'g'ri bog'lanadi: tezyur, sekin gapir, astoydil ranji, ko'p so'z- kabi. Adabiyotlarda ravish yasovchi affiks yo'qligi ta'kidlanadi. Haqiqatda, faqat butunlay(in), tiriklay(in) ravish leksemalari tarkibidagi -lay(in) affiksini sifat leksemadan ravish leksema yasovchi affiks deyish mumkin. O'zbek tiliga tojik tilidan o'zlashgan birodarona, do'stona, kamtarona kabi leksemalar, ojizona, oqilona, xolisona kabi arabcha leksemalardan yasalishlar tarkibidagi -ona qismi asli leksema yasovchi bo'lib, faqat o'zlashganleksemalar tarkibida qatnashadi, shunga ko'ra bunday qismni o'zbek tili nuqtayi nazaridan leksema yasovchi affiks deb ajratish to'g'ri bo'lmaydi"[1].

Turli turkum leksemalari har xil shakl hosil qiluvchi affikslarni olgan holda ravishga aylanadi:

1. Oldin, keyin (ketin), kechin, ertan, kechqurun, ostin-ustun kabi leksemalar oxiridagi -n (-in, -un) qismi asli qadimgi turkiy tilda mavjud bo'lgan instrumental kelishigining qo'shimchasi bo'lib, hozirgi o'zbek tiliga yuqoridagi bir necha ravish leksema tarkibida yetib kelgan. Bu affiks hozirgi o'zbek tilida kelishik qo'shimchasi deb qaralmaydi, shunga ko'ra oldin kabi leksemalar tarkibidagi bu qism affiks sifatida ajratilmaydi, bunday birliklar bir butun holda ravish leksemaga teng deb qaraladi.

2. Hozirgi o'zbek tiliga o'zlashgan majburan, taxminan, qisman, tasodifan, vijdonan, ruhan, haqiqatan, qat'iyan kabi arabcha leksema shakllar oxiridagi -an qismi asli tushum kelishigi qo'shimchasi bo'lib, o'zbek tilida bunday qism affiks sifatida ajratilmaydi, bunday birlik bir butun holda ravish deb qaraladi (Arab tilida turlanish sifat leksemaga ham xos, qat'iyan misolida shuholat aks etgan Ot turkumi bayonida shakl yasovchi deb talqin qilingan -day (-dek) affiksoidi adabiyotlarda ravish yasovchisi deb ham keltiriladi. Bu yerda ham -day asli shakl yasovchi vazifasini bajaradi, o'xshatish ma'nosini ifodalaydi:

a) ot leksemaga qo'shib keladi: chamanday, yashinday, qushday, toshday, Lo'qdek kabi;

b) sifat leksemaga qo'shib keladi: boyagiday, avvalgiday, bekorchiday, farqsizdek kabi;

d) yo'q leksemasiga qo'shib keladi: yo'qday;

e) olmoshga qo'shib keladi: sizday, bunday kabi (Olmoshga bundaqa, shunaqa shaklida ham qo'shiladi);

f) hatto -gan sifatdosh shakliga ham qo'shiladi: achingandek, cho'chigandek kabi.

Bu affiksoidning bayramdagidek kabi -dagi shakl yasovchisidan keyin qo'shilishi uning ravish leksema yasovchisi emasligini qat'iy tasdiqlaydi. Demak, -day affiksoidi turli turkum leksemalariga qo'shib, o'xshatish ma'nosini ifodalashga xizmat qiladi; bu affiksoid bilan leksema yasalmaydi. Serunum ravish yasovchi deb -lab affiksi ko'rsatiladi. Bu affiks og'irlik o'lchovi otlariga (yuz tonnalab, botmonlab kabi), vaqt o'lchovi otlariga (haftalab, oylab, yillab kabi), payt otlariga (kechalab, saharlab, azonlab kabi), harf, bo'g'in kabi otlarga (harflab, bo'g'inlab) seriya sifatida qo'shiladi, demak, bu affiks – tom ma'noda leksema yasovchi emas, balki shakl yasovchi. Faqat ataylab, dastlab kabi ayrim ravish leksemalarda-gina bu affiks o'zi qo'shilgan asosdan ajratilmaydigan holga kelgan. Xuddi shunday holat ma'no taraqqiyoti yo'li bilan ertalab- leksemasida ham voqe bo'lgan: Bu leksema payt otiga aylangan, shunga ko'ra ertalabdan kabi kelishik qo'shimchasini olib ham ishlatiladi.

Bu yerda tasvirlangan -lab affiksi bilan -lab chama son yasovchisi orasida o'xshashlik kuchli: o'nlab bir necha o'n, haftalab bir necha hafta. Lekin donalab, harflab, bo'g'inlab kabi leksemalarda asos anglatadigan leksik ma'noga bog'liq holda bu affiks bilan boshqacha har birini alohida kabi ma'no ifodalanadi. Dastlab ravishi hozirgi o'zbek tilida ma'noli qismlarga ajralmaydi.

Adabiyotlarda -cha affiksi ham ravish yasovchi deyiladi. Avvalo bu affiksning millat, xalq nomiga qo'shib ishlatilishini ajratib baholash kerak: o'zbekcha, inglizcha kabi. Istagan millat, xalq nomiga qo'shib ishlatilaveradigan bu affiks shu millatga, xalqqa mansub ma'nosini ifodalaydigan shakl yasovchi deb baholanishi lozim. -cha affiksi ko'pincha, o'g'rincha kabi leksemalarning doimiy tarkibiy qismiga aylangan: Hozirgi o'zbek tilida ko'pin, o'g'rin mustaqil ishlatilmaydi.

Boshqa birliklarda -cha affiksi ajratiladi va o'zi qo'shilgan leksemaning ma'nosiga bog'liq holda bir necha ma'noni ifodalashga xizmat qiladi:

a) holat ma'nosi ifodalanadi; bunda -cha affiksi sifat leksemaga, fe'l leksemaning -gan sifatdosh shakliga qo'shiladi: yashirinch, yangicha, atroflich, avvalgich; shoshilganch, istaganch, yugurganch kabi;

b) biroz ma'nosi ifodalanadi; bunda -cha affiksi ravish leksemaga qo'shiladi: keyinch, hozirch kabi.

d) bilan ma'nosi ifodalanadi: yaxshilikch kabi;

e) qadar ma'nosi ifodalanadi; bunda -cha affiksi olmoshga qo'shiladi: sizch, shunch kabi. Yuqorida tasvirlangan holatlarning deyarli barchasida -cha affiksi asli leksema yasovchi deb emas, balki shakl yasovchi deb baholanishi to'g'ri. Bu fikrni bizningch, o'zich kabi misollar qat'iy tasdiqlaydi: Leksema yasovchi turlovchidan, nisbatlovchidan keyin qo'shilmaydi.

1. Ravish yasovchi -larch ko'rsatkichi ham keltiriladi: qahramonlarch, aybdorlarch, yaxshiylarch, mardlarch kabi. Bu yerda o'xshash ma'nosini ifodalaydigan -cha affiksi -lar ko'plik shakli yasovchisidan keyin qo'shiladi;

-dek shakl yasovchisiga sinonim bu affiks (qahramonlarch qahramonlardek kabi) shakl yasovchiga teng.

2. Ochiqchasiga, o'jarchasiga, harbiychasiga kabi misollarda ravish yasovchi deb -chasiga ko'rsatkichi ajratiladi; aslida esa bu ko'rsatkich tarkibidagi -cha qismi – shakl yasovchi, -si, -ga qismlari esa – shakl o'zgartiruvchi affikslar. Demak, bu ko'rsatkichni ham leksema yasovchi deb bo'lmaydi.

3. Ilgarilari, avvallari, kechqurunlari kabi misollar tarkibidagi -lari ko'rsatkichi -lar ko'plik affiksi va -i nisbatlovchisidan iborat; demak, bu yerda ham leksema yasovchi haqida gapirib bo'lmaydi.

Alohida guruhni makon kelishigi affiksi bilan shakllangan ravishlar tashkil qiladi:

1) Jo'nalish kelishigi affiksi: a) payt ravishi leksemasiga qo'shiladi: ertaga, indinga kabi;

b) sifat leksemaga qo'shiladi: to'g'riga, bekorga kabi. Yuqoridagi misollarda kelishik affiksi aniq ajraladi, lekin olg'a, zo'rg'a, jo'rttaga misollarida kelishik affiksi hozirgi o'zbek tilida ajralmaydi.

2) Chiqish kelishigi affiksi: a) ravish leksemaga qo'shiladi: hozirdan, tezdan kabi;

b) sifat leksemaga qo'shiladi: yangidan, chindan, yolg'ondan kabi;

d) ot leksemaga qo'shiladi: tubdan, yoddan kabi;

e) bir soniga qo'shiladi: birdan. Yuqoridagi misollarda kelishik affiksi aniq ajraladi, lekin to'satdan, qo'qqisdan misollarida kelishik affiksi hozirgi o'zbek tilida ajralmaydi.

3) O'rin kelishigi affiksi tezda misolida ravish leksemaga, kunda misolida ot leksemaga, boshda misolida belgi ma'nosi bilan ishlatilgan ot leksemaga qo'shilgan. Yuqoridagi misollardan uzoqda, orqada kabilarni farqlash kerak: Bu yerda asli uzoq yerda kabi birikmashaklning ikkinchi a'zosi bo'lib keladigan yer(joy) ot leksemasi ellipslanadi, natijada kelishik affiksi birinchi a'zo vazifasida kelgan sifat leksemaga qo'shiladi. Ayrim hollarda ikki ravish leksema ayni bir asosga boshqa-boshqa kelishik ko'rsatkichini qo'shish bilan shakllanadi: birga, birdan; tezda, tezdan kabi. Bunday hodisani ayni bir asosning uch makon kelishigida turlanishi hodisasidan ajratish kerak: o'ngga, o'ngdan, o'ngda kabilar uch ravish leksema emas, balki o'rin otining uch

kelishik shaklida ishlatilishiga teng; bunday o‘rin oti, masalan, o‘ngni kabi boshqa kelishik shaklida ham ishlatilaveradi.

Xullas, ravish leksema asosan biror turkum leksema shaklining, shuningdek biror birikma shaklning ma'no taraqqiyoti yo‘li bilan ravishga aylanishi ko'rib chiqdik. Bugungi maqolamizda ravishning ma'no turlari va yasalishini ko'rib chiqdik.

Foydanilgan adabiyotlar.

1. Shavkat Rahmatullayev. "Hozirgi adabiy tili"

2. <http://ziyonet.uz>.

ФИО автора: *Istamova Madina O'zDJTU Tarjimonlik fakulteti talabasi*

ФИО научного руководителя: *Yunusova Sohiba Abdusattarovna O'zDJTU,*
“Tarjimonlik nazariyasi va amaliyoti” kafedrası o'qituvchisi

Название публикации: «FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI REKLAMA
MATNLARINING GENDER HUSUSIYATLARI»

"Innovation means future. If we start building our great future from today, we ought to begin it precisely based on innovative point of views, innovative methods during the forthcoming years".

Shavkat Mirziyoyev

Abstract

Gender research conducted in the last decades of the twentieth century and the first decade of the twenty-first century is one of the new fields of linguistics. In this article, we have tried to make a comparative analysis of advertising texts in French and Uzbek magazines in terms of reflecting the impact of the gender factor on them. In this article, in addition to gender characteristics, we have also touched on a number of linguistic categories because they are closely related to each other.

On the one hand, linguistic research methods allow to determine the gender strategy of text composition, on the other hand, the study of the gender factor in language helps to understand different linguistic units - grammar, lexicon, word formation, syntax.

Key words: *advertising text, gender characteristics, gender factor, lexical units.*

"Innovatsiya - bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, biz uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak".

Shavkat Mirziyoyev

XX asrning oxirgi o'n yilliklarida va XXI asrning birinchi o'n yilligida o'tkazilgan gender tadqiqotlari tilshunoslikning yangi sohalaridan biridir. Ushbu maqolada biz fransuz va o'zbek jurnallaridagi reklama matnlarini va ulardagi gender omilining ta'sirini aks ettirish nuqtai nazaridan qiyosiy tahlil qilishga urindik. Bu maqolada gender xususiyatlaridan tashqari bir qator lingvistik toifalarga ham to'xtalib o'tganmiz, chunki ular bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir.

Bir tomondan, lingvistik tadqiqot usullari matn tuzishning gender strategiyasini aniqlashga imkon bersa, boshqa tomondan, tildagi gender omilini o'rganish turli xil lingvistik birliklar - grammatik, leksik, so'z yasalishi, sintaktikasini tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: *reklama matni, gender xususiyatlari , gender omili, leksik birliklar.*

Gender tadqiqotlari - bu gender tushunchasini ilmiy foydalanishga kiritish bilan bog'liq fanlararo tadqiqot yo'nalishidir. Ular filologiya bilan bir qatorda falsafa, tarix, sotsiologiya, antropologiya, iqtisodiyot, psixologiya va boshqa bir qator fanlar kabi ilmiy sohalarda ham faol rivojlanmoqda.

Gender atamasi ijtimoiy jins deb ta'riflanishi mumkin bo'lgan narsaga ishora qilish uchun ishlatiladi va erkak yoki ayol bo'lish nafaqat biologik, balki ijtimoiy xususiyat ekanligini anglatadi. Zamonaviy terminologiyada gender omili deb ataluvchi omilning ta'siri bilan bog'liq savollar grammatik jins toifasini odamlarning ikki jinsga biologik bo'linishi nuqtai nazaridan tushunishda antik davrda qo'yilgan.

Gender turli xil fanlararo, shu jumladan lingvistik tadqiqotlar markazida bo'lib, ona tilida so'zlashuvchilarning ongida mustahkamlangan gender stereotiplarini aniqlashga imkon beradi. Biroq, gender tilshunosligi mustaqil bilim sohasi sifatida shakllanish bosqichida bo'lgan va lingvistik ilmiy makonda asta-sekin o'z o'rnini egallab borayotgan yosh ilmiy fandır. U ko'rib chiqadigan masalalar turli vaqtlarda turli xil ilmiy soha olimlari tomonidan ko'tarilgan bo'lsada, tilshunoslikka jins kategoriyasining ilmiy asos bilan kiritilishi munosabati bilan so'ngi yillarda tizimli

tadqiqotlar amalga oshirildi. Gender masalalarini o'rganish sotsiolingvistika, psixolingvistika, pragmalingvistika, madaniyatlararo muloqot kabi sohalardan ma'lumotlarni jalb qilishni o'z ichiga oladi. Gender munosabatlari inson faoliyatining aksariyat sohalarini qamrab oladi. Gender xususiyatlari va stereotiplari tilda turli yo'llar bilan qayd etiladi: fonetik xususiyatlar, grammatik, so'z yasalishi, leksik kategoriyalar, nutq xatti-harakatlari xususiyatlari kabi shaklida.

Bir tomondan, til hodisalarini ulardagi gender omilining namoyon bo'lishi nuqtai nazaridan tahlil qilish tilga gender stereotiplarini ifodalash vositasi sifatida yangicha nuqtai nazardan qarashga imkon bersa, boshqa bir tomondan, ularni shakllantirish usuli bo'lib xizmat qiladi. Gender pozitsiyalaridan kelib chiqib tushuntirilishi mumkin bo'lgan ko'plab farqlarni o'rganish ushbu fundamental biologik, ijtimoiy, psixologik xususiyatlarini tilda qanday aks etishini; qarama-qarshilik, odamlarning erkaklik va ayollik stereotiplarini ta'kidlash uchun tildan qanday foydalanishi, tilning gender xususiyatlarining rivojlanishi va o'zgarishini qanday qurishi va qo'llab-quvvatlashini ko'rish imkonini beradi. Gender tilshunosligi doirasida ikkita fundamental tadqiqot predmeti mavjud. Bir tomondan, gender omili ta'sirining namoyon bo'lishi turli darajadagi lingvistik vositalar (grammatik xususiyatlar, nominativ tizimning gender tabaqalanishi va boshqalar) bilan ifodalanadigan gender-ahamiyatli qarama-qarshiliklarni o'rganishga asoslanadi. Shu bilan birga, ikki jinsning mavjudligi tilda qanday aks etishi, erkaklar va ayollarga qanday baholar berilishi va ular qaysi semantik sohalarda umumiy ekanligini tasvirlash va tushuntirish muhimdir. Boshqa tomondan, nutq to'g'ridan-to'g'ri, ya'ni erkak va ayol nutq faoliyatining xususiyatlari, xususan, so'nggi yillarda faol rivojlanayotgan nutq harakatlari nazariyasi asosida tekshiriladi. Reklama matni gender tahlilining muhim predmeti hisoblanadi. Reklama matnining o'ziga xos xususiyati shundaki, jinsga tegishli xususiyatlar ijtimoiy xususiyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Reklama matni erkak va ayolning nutqiy xulq-atvori, ularning og'zaki muloqotining natijasi emas, balki erkaklar yoki ayollar uchun mo'ljallanganligini ifodalovchi nutq vositasidir. Shuning uchun reklama matnlari ijtimoiy gender xususiyatlarining illyustratsiyasi bo'lib, gender omili adresat pozitsiyasidan emas, balki adresant ya'ni qabul qiluvchining pozitsiyasidan namoyon

bo'ladigan nutq asarlaridir. Bu borada, ayniqsa, bir tomondan, erkaklar uchun, ikkinchi tomondan, ayollar uchun mo'ljallangan bir xil reklamani taqqoslanishidan dalolat beradi. Erkak va ayol reklama matnlarini yaratish strategiyalarini tahlil qilish turli xil til vositalarida gender mazmunini ifodalash xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Reklama matnining gender xususiyatlarini o'rganish tilshunoslikdagi gender tadqiqotlarining istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Ko'pgina lingvistik tadqiqotlar reklamaga bag'ishlangan, ammo gender nuqtai nazaridan u hali tizimli tavsifni olmagan.

Reklama matnining gender xususiyatlarining o'ziga xos xususiyati shundaki, ular, birinchi navbatda, adresat (ya'ni, reklama beruvchi) emas, balki adresant (ya'ni potentsial xaridor) omili bilan belgilanadi. Reklama matnida genderning ahamiyatli xususiyatlari reklama mahsulotining turi, reklama matnining hajmi va tuzilishi - so'z, ibora, jumla, shior, matnning morfologik, leksik, so'z yasalishi va sintaktik xususiyatlari ko'rib chiqilishi va unda gender omilining ta'siri namoyon bo'lishi bilan izohlanadi.

Reklama - bu o'ziga xos turdagi matn bo'lib, uning asosiy o'ziga xosligi uning aniq pragmatik xarakteridadir, bu asosan gender omilining ta'siri bilan belgilanadi, bu qurilish strategiyasiga, lingvistik vositalarni tanlashga ta'sir qilmaydi. Reklama matnida ta'sir funksiyasi asosiy bo'lganligi sababli, qabul qiluvchiga ta'sir qilish muhim ahamiyatga ega. Reklama qabul qiluvchisi, birinchi navbatda, odamlarning asosiy biologik bo'linishiga ko'ra, ikki jinsga: erkak va ayolga bo'lingan ikkita katta guruhga bo'linadi. Qabul qiluvchining jinsi reklama matnining semantikasi va tuzilishiga muhim, ba'zan esa belgilovchi ta'sir ko'rsatishi mumkin emas. Bir tomondan, erkaklar uchun, ikkinchi tomondan, ayollar uchun mo'ljallangan reklama matnlarida gender omilining ta'siri turli lingvistik jihatlarda namoyon bo'lishi mumkin. Ushbu jihatlarning har biri uchun genderning ahamiyatli xususiyatlari belgilanadi, ularning umumiyligi reklama matnini yaratish uchun gender strategiyasi sifatida belgilanishi mumkin bo'lgan narsalarni tashkil qiladi.

Ayollar va erkaklar uchun mo'ljallangan reklama matnlarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatdiki, ayollar va erkaklar uchun reklama matnlarida gender omilining ta'siri

turli darajadagi mos til vositalarini tanlashda namoyon bo'ladi. Matn uzunligi reklamaning jinsga bog'liq xususiyati bo'lishi mumkin va bir so'zdan o'ttiz jumladan iborat matngacha bo'lishi mumkin. Shunday qilib, olib borilgan tahlillarimiz shuni ko'rsatadiki, erkaklar uchun mo'ljallangan reklama matnlari uzunroq va ayollar uchun mo'ljallangan reklama matnlari qisqaroq; bir so'zli reklama nusxasi ko'proq ayollar uchun mo'ljallangan jurnallarda ustunlik qiladi.

Reklamaning asosiy pragmatik vazifasi - adresatga ta'sir qilish - so'zda aktuallashtiriladi va reklama matnida amalga oshiriladi. Reklama matnining asosiy ishtirokchilari adresat va qabul qiluvchi hisoblanadi. Ayollar reklamasining o'ziga xos xususiyati - bu adresat va qabul qiluvchining kombinatsiyasi. Adresat va adresantning kombinatsiyasi erkaklar reklamasi uchun xos emas. Ko'rinib turibdiki, reklama matnini tuzishda genderga asoslangan bu farq ortida erkaklar va ayollarning xarid qilish psixologiyasidagi farqlarga asoslangan reklama strategiyalaridan biri yotadi. Reklama strategiyalaridagi gender tafovuti shundan ham namoyon bo'ladiki, ayollar reklama matnida so'roq gaplar, erkak reklama matnida esa buyruq gaplar ustunlik qiladi. Bu farq gender lingvistikasi nuqtai nazaridan ham nihoyatda muhim hisoblanadi. Gender omilining ta'siri, ayniqsa, reklama matnlari uchun lug'at tanlashda yaqqol namoyon bo'ladi. Erkak va ayol reklama matnlari leksik birliklardan foydalanish jihatidan sezilarli darajada farqlanadi. Bunday farqlarni nutqning ma'lum bir qismidagi so'zlardan foydalanish darajasida ko'rish mumkin. Shunday qilib, ismlar erkaklar va ayollar uchun mo'ljallangan reklamalarda deyarli teng ravishda ifodalanadi. Bundan tashqari, ularning ulushi nutqning boshqa qismlaridan sezilarli darajada oshadi. Baholovchi sifatlar ayollar reklamasida bir yarim baravar ko'proq uchraydi, bu ayollar uchun mo'ljallangan reklama matnlarining gender xususiyati sifatida qaralishi mumkin, chunki sifatning semantikasi ayollarning hissiyotlari bilan bog'liq. Ayollar uchun mo'ljallangan reklamalarda sifatning xususiy salmog'i yuqori bo'lsa, erkaklar uchun mo'ljallangan reklamalarda fe'llar ustunlik qiladi; ularning soni ikki barobar ko'p. Erkaklar faol printsipning tashuvchisi bo'lganligi sababli, bu lingvistik faktni gender xususiyati sifatida ham ko'rib chiqish mumkin. Qo'shma gapning xarakterli bo'lagi sifatida kategorik semantikasi bo'yicha sifatga yaqin turadi. Ayollar uchun

mo'ljallangan reklamalarda qo'shimchalar erkaklarnikiga qaraganda deyarli bir yarim baravar ko'p uchraydi. Qo'shimchalarning chastotasi ham muhim gender omilidir, chunki u ayollar uchun mo'ljallangan reklamalarda hissiy tamoyil ko'proq namoyon bo'lishini ta'kidlaydi, chunki qo'shimchalar, sifatdosh kabi, xususiyatli so'zlar sinfiga kiradi. Ma'lum bir leksik birliklardan foydalanish erkaklar va ayollar uchun mo'ljallangan reklamalarda yuqori ko'rsatkichni tashkil etadi, chunki ular jamiyatda qabul qilingan tegishli gender stereotiplarining lingvistik ifodasidir. Qabul qiluvchining gender xususiyatlarini bevosita ko'rsatish gender strategiyasi nuqtai nazaridan yana bir muhim xususiyatdir. Bu ko'rsatkich ayollar va erkaklar uchun reklama matnlarini yaratish strategiyalarining o'xshashligidan dalolat beradi: qabul qiluvchining jinsini bevosita ko'rsatish reklama matnining muhim qismidir.

Tahlillarimiz shuni ko'rsatdiki, jinsga tegishli leksik birlikning o'zi emas, balki uning erkak va ayol reklamalarida foydalanish chastotasi bo'lishi mumkin. Butun semantik maydonlarni tashkil etuvchi leksik birliklar muhim bo'lishi va asosiy mavzulardan biriga mos kelishi mumkin, bu esa o'z navbatida ayollar uchun mo'ljallangan reklamalarda yuqori chastotali darajaga erkaklar reklamasida esa aksincha past chastota darajasiga ega hisoblanadi.

Sifatlar reklamada alohida rol o'ynaydi: ular reklama qilinadigan ob'ektlarning turli xususiyatlarini, birinchi navbatda baholovchilarni ifodalash uchun mo'ljallangan, bu tegishli semantikaning sifatlaridan foydalanish chastotasini belgilaydi. Ayollar uchun mo'ljallangan reklama matnlarida erkaklarnikiga nisbatan sifatlar ustunlik qilishi tabiiy. Sifatlarning chastotasi juda yuqori bo'lishi va boshqa birliklarning chastotasidan oshib ketishi mumkin. Bu reklama qilinayotgan mahsulotni tavsiflash uchun qanday tushunchalar muhimligiga bog'liq. Eng muhim xususiyat shundaki, mahsulot yangi va o'z turining eng yaxshisi sifatida tavsiflanishi kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, bu holatda erkaklar va ayollar uchun mo'ljallangan reklama matnlarining reklama strategiyasi mos keladi. Yuqori chastotali gender neytral sifatlar bilan bir qatorda, qo'llanilishi ayollar yoki erkaklar uchun mo'ljallangan reklamalarga xos bo'lgan ma'lum psixologik stereotiplarni ochib berishni o'z ichiga olgan sifatlarning chastotasidagi jinsga bog'liq farqlar ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Erkaklar uchun

mo'ljallangan reklamalarda sifatdosh-yorliq ustunlik qiladi, ayollar uchun mo'ljallangan reklamalarda esa kamroq darajada namoyon bo'ladi. Buni reklama hali ham birinchi navbatda ayol auditoriyaga qaratilganligi bilan izohlash mumkin, shuning uchun bu erkaklar uchun mo'ljallangan reklamalarda maxsus gender belgilarini talab qiladi.

Lingvistik faktlarni gender stereotiplari nuqtai nazaridan tushuntirish mumkin; bu erkaklar va ayollar uchun mo'ljallangan reklama matnlarida chastota va fe'l birliklarida yaqqol namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, eng ko'p uchraydigan fe'l sifatlarining chastota shkalasi bilan bog'liq bo'lishi mumkinligi, bu yerda eng ko'p marotaba uchraydigan o'xshash semantik ma'noga ega bo'lgan sifatlar va boshqa birliklarga qaraganda yuqori chastota darajasiga ega ekanligi bilan qiziq.

Reklamada qo'shimchalarning o'ziga xos salmog'i, nutqning boshqa qismlari bilan solishtirganda, unchalik katta emas, lekin ayni paytda ayollar uchun mo'ljallangan reklamada erkaklarnikiga qaraganda uchdan bir qismga ko'proq. Erkak va ayollar uchun mo'ljallangan reklamalarda eng keng tarqalgan qo'shimchalar baholovchi semantikaning qo'shimchalaridir. Reklama to'g'ridan-to'g'ri reklama matni uchun yangi so'zlarni yaratish usuli sifatida kamdan-kam hollarda so'z yasashga o'tadi, lekin ko'pincha stilistik effekt yaratish uchun so'z yasash birliklaridan foydalanadi. Materialni turli sintaktik tuzilish nuqtai nazaridan tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, ayollar uchun mo'ljallangan reklama matnida ham, erkaklar uchun mo'ljallangan reklama matnida ham murakkab gaplardan sodda gaplar ustunlik qiladi. Shu bilan birga, erkaklar va ayollar uchun mo'ljallangan reklama matnlaridagi murakkab jummalarni qiyosiy tahlil qilish murakkab jumlalarining umumiy ustunligi haqida gapirishga imkon beradi; ular butun murakkab jumlar korpusining yarmidan ko'pini tashkil qiladi va ularning erkaklar va ayollar uchun mo'ljallangan reklamadagi ulushi unchalik farq qilmaydi. Ayollar uchun mo'ljallangan reklama matnlarida uyushmagan gaplar, erkaklarnikida esa qo'shma gaplardan unumli foydalanilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, XX asrning so'nggi o'n yilliklari va XXI asrning birinchi o'n yilligida olib borilgan gender tadqiqotlari tilshunoslikning yangi va dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Ushbu ilmiy izlanishlarimiz tadqiqoti gender tilshunosligining

asosiy yo'nalishida olib borilgan bo'lib, erkaklar va ayollar jurnallaridagi fransuz tilidagi reklama matnlarini ulardagi gender omilining ta'sirini aks ettirish nuqtai nazaridan qiyosiy tahlil qilishga urinishdir. Ushbu ishning diqqat markazida bo'lgan gender xususiyatlaridan tashqari, bir qator lingvistik kategoriyalar ham ko'rib chiqiladi. Ta'kidlash joizki ularning barchasi birgalikda chambarchas bog'liqdir. Bir tomondan, lingvistik tadqiqot usullari matnni yaratish uchun gender strategiyalarini aniqlashga imkon beradi, boshqa tomondan, tildagi gender omilini o'rganish turli xil lingvistik birliklar - grammatik, leksik, so'z yasalishi, sintaktik birliklar qanday ekanligini tushunishga yordam beradi.

Zamonaviy tilshunoslikning o'ziga xos xususiyati antropotsentrik yondashuvda bo'lib, u turli darajadagi lingvistik vositalar bilan ifodalanishi mumkin bo'lgan ma'lum gender strategiyalarini tanlashda amalga oshiriladi. Reklama matnining gender xususiyatlarini o'rganish gender tilshunosligining dolzarb va istiqbolli yo'nalishi hisoblanadi. Reklamaning samaradorligi auditoriyaning tanloviga bog'liq, shuning uchun ayollar uchun tovarlar va erkaklar uchun tovarlarni reklama qilish matnida adresatning jinsi omili hisobga olinishi kerak. Gender xususiyatlarini ta'kidlash reklama matnining muhim qismidir va ma'lum bir reklama matnida amalga oshiriladigan gender omilining ta'siri bilan shartlangan pragmatik strategiyalarni aniqlashga yordam beradi. Izlanishlarimiz tadqiqoti materialining tahlili shuni ko'rsatdiki, erkaklar va ayollar uchun mo'ljallangan reklama matnlari reklama texnikasi va lingvistik strategiyalarining barcha umumiyliги bilan gender omilining ta'siri tufayli bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Gender strategiyalari reklama matnining hajmi va tuzilishi, adresat/adresant omili, morfologik, leksik, so'z yasalishi va sintaktik xususiyatlari kabi jihatlar bo'yicha ko'rib chiqildi. Bularning barchasida, bir tomondan, erkaklarga, ikkinchi tomondan, ayollarga qaratilgan reklama matnlari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Shuni ta'kidlash kerakki, reklama matnlari turli xil lingvistik hodisalar bilan to'yingan bo'lib, til tizimining ayrim elementlari gender ahamiyatini oshiradi. Ayollar va erkaklar uchun mo'ljallangan jurnallarining rasmiy miqdoriy ko'rsatkichiga e'tibor qaratiladi. Reklama muhim o'rin tutadigan mashxur jurnallar orasida erkaklar uchun mo'ljallanganlari jurnallarning deyarli yarmini tashkil

etadi, bu o'z-o'zidan gender nuqtai nazaridan o'z ta'sirini o'tkazganidan dalolat beradi. Bu reklamaning maqsadli auditoriyasi, birinchi navbatda, ayol xaridorlar ekanligini isbotlaydi, chunki xarid qilish asosan ayollar kasbidir. Ayollar uchun mo'ljallangan jurnallar va reklama matnlarining miqdoriy ustunligi gender stereotipining ko'rinishi sifatida qaralishi mumkin. Biroq, ayollar uchun mo'ljallangan jurnallarning miqdoriy ustunligi boshqa ko'rsatkich ya'ni jurnal birligi uchun reklama matnlari soni bilan qoplanadi. O'rtacha erkaklar uchun mo'ljallangan jurnallarda ayollar uchun mo'ljallangan jurnallarga qaraganda ikki baravar ko'p reklama matnlari mavjud. Ehtimol, bu yerda jamiyatdagi gender o'zgarishlar haqida gapirish mumkinligini aks ettirar, bu esa o'z o'zidan reklamada aks etadi. Tovarlarining reklamasi gender xususiyatlarini ta'kidlash uchun yaratilgan. Tahlillarimiz shuni aniqlashga imkon berdiki, reklamada ham gender neytral bo'lishi mumkin, ham erkaklar, ham ayollar uchun matn yaratishning bir xil vositalariga ega va gender strategiyalarining mavjudligi nuqtai nazaridan sezilarli darajada farqlanadi. Bunda reklama matnida gender jihati e'lonning yo'naltirilgan manzili kim - erkak yoki ayol ekanligiga qarab ahamiyat kasb etadi. Reklama matnlarining yorqin pragmatik yo'nalishini hisobga olgan holda, ularni lingvistik pragmatika nuqtai nazaridan tahlil qilish gender ma'nosida indikativ natijalarni beradi. Bu shuni anglatadiki, reklama matni u faoliyat ko'rsatayotgan vaziyat fonida ko'rib chiqiladi.

So'zdan tashkil topgan reklama matnlari gender omilining ta'siriga ko'proq moyildir; iboradan tashkil topgan reklama matnlari esa gender omili ta'siriga nisbatan kamroq moyildir. Bu shuni ko'rsatadiki, gender omilining ta'siri reklama matni hajmining oshishi bilan zaiflashadi. Haqiqatan ham, reklama matni miqdori bir so'zdan o'ttiz jumlagacha bo'lgan matngacha bo'lishi mumkin. Erkaklar uchun mo'ljallangan reklama matni ayollarnikiga qaraganda nisbatan uzunroq; ayollar uchun mo'ljallangan reklamalar esa qisqa bo'ladi. Erkaklar uchun mo'ljallangan reklamada nominativ iboralar gender ahamiyatga ega; ayollar uchun mo'ljallangan reklamalarda esa baholovchi iboralar ustunlik qiladi.

Qabul qiluvchining gender omili gender xususiyatlaridan biri hisoblanadi, chunki u reklama matnining pragmatik ta'sirini kuchaytiradi. Shu munosabat bilan,

adresat va qabul qiluvchining kombinatsiyasi eng muhim gender strategiyalaridan biri hisoblanadi: bu strategiya ayollar uchun mo'ljallangan reklamalarda keng namoyon bo'ladi, lekin erkaklar uchun mo'ljallangan reklamalarda mavjud emas, bu bizga jinsning yuqori darajasi haqida gapirishga imkon beradigan omil hisoblanadi.

Shiorlarning gender strategiyalari erkaklar uchun mo'ljallangan reklamada ularning miqdoriy hukmronligida ham, lingvistik nuqtai nazardan ham namoyon bo'ladi: erkaklar uchun mo'ljallangan reklama shiorlarida to'g'ridan-to'g'ri gender xususiyatlari ko'proq qo'llaniladi, ayollar uchun mo'ljallangan reklama shiorlarida esa bilvosita qo'llaniladi.

Gender omilining ta'siri leksik birliklarni tanlashda keng namoyon bo'ladi, bu reklama matnlarining chastotasi bo'yicha turli leksik mazmunida ifodalanadi.

Ayollar va erkaklar haqidagi gender stereotiplari, bir tomondan, nutq qismlarining chastotasi va boshqa tomondan, leksik birliklarning chastotasi nuqtai nazaridan reklamada taqdim etilgan lingvistik kategoriyalar orqali ifodalanadi. Nutq qismlari reklamada teng ravishda ifodalanishi yoki qaysi matnlar ustunlik qilishiga qarab erkaklar yoki ayollar uchun mo'ljallangan reklama matnlarida gender-ahamiyatli toifalarga aylanishi mumkin.

O'tkazilgan tadqiqotlar, albatta, reklama matnlarining barcha taklif strategiyalarini qamrab olmaydi. Biroq, tahlil va olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, gender omilining ta'siri matn qurilishining turli darajalarida aniq namoyon bo'ladi, bu gender tilshunosligi nuqtai nazaridan muhim xulosa deb hisoblanishi mumkin.

Gender strategiyalarini o'rganish bitta ilmiy tadqiqot doirasida amalga oshirilmaydi, shuning uchun tilda gender xususiyatlarini yanada o'rganish istiqbolli deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Аусландер Л. Женские + феминистские + лесбийские-гей + квир исследования = тендерные исследования? // Введение в тендерные исследования. 4.2. Хрестоматия / Под ред. С.В. Жеребкина. Харьков: ХЦГИ; СПб.: Алетейя, 2001.
2. Акша Р. Создание эффективной рекламы: Практическое руководство по креативной деятельности. М.: Вершина, 2003.

3. Баркова Л.А. Особенности фразеологической номинации в рекламе. Фразеологическая номинация в семантике и динамике. Сборник научных трудов. -М., 1988.-Вып. 311.
4. Антинескул О.Л. Гендер как параметр текстообразования: Автореф. дис. канд. филол. наук / Перм. гос. ун-т. Пермь, 2000.
5. Арзамасов Д.В. Психологические модели рекламной коммуникации: критический анализ // Тезисы докладов участников Первой Всероссийской конференции "Психология в рекламе" 24-25 декабря 1996г. М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 1996.